TÜSİAD

TÜRK SANAYİCİLERİ VE İŞADAMLARI DERNEĞİ

TARİH

2002

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kuyaş
Yayın Yönetmeni
Galatasaray Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Ayça Akarçay-Gürbüz
Galatasaray Üniversitesi
İktisat Bölümü

Prof. Dr. Ahmet İnsel
Galatasaray Üniversitesi
İktisat Bölümü

Yrd. Doç. Dr. M. Asım Karaömerlioğlu
Boğaziçi Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yrd. Doç. Dr. Ferhat Kentel
Bilgi Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü

Esra Kuyaş
Galatasaray Üniversitesi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay
Uludağ Üniversitesi
Kamu Yönetimi Bölümü

Aralık 2002
(Yayın No. TÜSİAD-T/2002/12-337)

Meşrutiyet Caddesi, No.74 80050 Tepebaşı/İstanbul
Telefon: (212) 249 54 48 - 249 07 23 • Telefax: (212) 249 13 50

Tarih 2002 kitabının 1. ("Konu 3: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye" bölümü hariç) ve
2. bölümü "*HISTOIRE*, Terminales de Jean-Michel Lambin,
Annette Becker, André Kaspi, Odile Louage, Marie-Anne Matard-Bonucci, Jean-François Sirinelli,
Jean Vassort, Jean-Luc Villette, Nicolas Werth; Hachette Livre – Education 1998"
kitabının aynen yapılmış tercümesidir.

ISBN : 975-8458-45-0
Birinci Baskı - / 5 000 adet basılmıştır.
Lebib Yalkın Yayımları ve Basım İşleri A.Ş.

Önsöz

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve işadamları tarafından 1971 yılında, Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür.

TÜSİAD, demokrasi ve insan hakları evrensel ilkelerine bağlı, girişim, inanç ve düşünce özgürlüklerine saygılı, yalnızca asli görevlerine odaklanmış etkin bir devletin varolduğu Türkiye'de, Atatürk'ün çağdaş uygarlık hedefine ve ilkelerine sadık toplumsal yapının gelişmesine ve demokratik sivil toplum ve laik hukuk devleti anlayışının yerleşmesine yardımcı olur. TÜSİAD, piyasa ekonomisinin hukuksal ve kurumsal altyapısının yerleşmesine ve iş dünyasının evrensel iş ahlâkı ilkelerine uygun bir biçimde faaliyette bulunmasına çalışır. TÜSİAD, uluslararası entegrasyon hedefi doğrultusunda Türk sanayi ve hizmet kesiminin rekabet gücünün arttırılarak, uluslararası ekonomik sistemde belirgin ve kalıcı bir yer edinmesi gerektiğine inanır ve bu yönde çalışır. TÜSİAD, Türkiye'de liberal ekonomi kurallarının yerleşmesinin yanısıra, ülkenin insan ve doğal kaynaklarının teknolojik yeniliklerle desteklenerek en etkin biçimde kullanımını, verimlilik ve kalite yükselişini sürekli kılacak ortamın yaratılması yoluyla rekabet gücünün artırılmasını hedef alan politikaları destekler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde, ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

TÜSİAD, eğitim sistemi ve eğitim politikaları konularında daha önce yapılmış olan çalışmalarını, ortaöğretim için yardımcı ders kitapları yayımlamak yoluyla genişletmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan ***Coğrafya 2001, Coğrafya 2002*** ve ***Felsefe 2002*** kitaplarının yanısıra, elinizdeki ***Tarih 2002*** hazırlanmıştır.

Tarih 2002, Hachette Yayınevi'nin, "Hachette Éducation" dizisi içinde yer alan, Jean-Michel Lambin yönetimindeki, lise son sınıflara yönelik ***Histoire - Terminales*** adlı kitaptan yola çıkılarak hazırlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı ("Konu 3: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye" bölümü hariç) ve İkinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar gelen dönemde, genel olarak dünyaya ve özel olarak dünya düzenini, kendi çıkarları doğrultusunda etkileme gayreti içinde olan ve nüfus ve gelir açısından büyük ölçekli ülkelere ilişkin bölümler Türkçe'ye çevirilmiş, Fransa'nın siyasal tarihine ilişkin bölümler ise çıkarılarak yerlerine Türkiye tarihi bölümleri konmuştur. Bu yapılırken, doğal olarak, kitabın kronolojik yapısında değişiklikler olmuş ve kitap, Türkiye'nin tarihindeki önemli dönüm noktalarından yola çıkılarak yeniden bölümlendirilmiştir. Siyasal tarih bölümlerinden sonra gelen ekonomik, toplumsal ve kültürel tarihe ilişkin bölüm de aynı mantıkla değiştirilerek muhafaza edilmiştir.

Yukarıda anlatılan biçimiyle olduğu kadar, içeriğiyle de ***Tarih 2002***, yeni bir kitap. En önemli yeniliği, Türkiye'de yürürlükte olan ortaöğretim tarih müfredatını genişletiyor olması. Bunu da iki değişik düzlemde yapıyor. Hem kronolojik olarak genişletiyor ve bugüne kadar ortaöğretim öğrencilerinin hiç öğrenmedikleri bir dönemi anlatıyor, hem de bakış açısını genişleterek bütün dünyanın bu dönemde nasıl geliştiğini açıklıyor. Nitekim 20. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan "iletişim devrimi" günümüz dünyasını öylesine değiştirdi ki genç nesillerin artık hem sağlam bir yurttaşlık kimliği edinmeleri hem de bilgili dünya vatandaşları olmaları gerekiyor. İşte ***Tarih 2002***'nin amacı da, bu çifte çabaya anlamlı bir katkıda bulunmak. Nitekim ***Tarih 2002***, bir yanda ortaöğretim öğrencilerimizin ancak aile büyüklerinin anıları biçiminde tanıştıkları bir zaman dilimini öğreterek onlara günümüz Türkiye'sinin siyasal ve kültürel sorunlarının soy kütüğünü sunuyor, diğer yanda da aynı Türkiye'nin önemli bir rol almak istediği günümüz dünyasının bir panoramasını gözler önüne seriyor.

Tarih 2002'nin ikinci önemli yeniliği, adı ortaöğretimdeki tarih derslerinin en başında hep geçen, ama öğrencilerin hemen hemen hiç görmedikleri bir şeyi, "tarihsel belge"yi öğrencilere veriyor olması. Bunun pedagojik yararını da uzun uzadıya kanıtlamaya çalışmak gerekmez. Ne de olsa belgelerdir tarihi bir

inanç nesnesi ya da bir ideoloji olmaktan çıkaran. Ayrıca belgelerin, tarih kitabını sıkıcı bir kitap olmaktan kurtarmak ve öğretilen konunun bellekte daha iyi yer etmesini sağlamak gibi hatırı sayılır iki işlevi daha var.

Tarih 2002'nin üçüncü önemli yeniliği ise, tarih öğrenimini ezbercilikten kurtaracak, öğrenciye analitik ve eleştirel bir yaklaşım kazandıracak ve giderek öğrencide daha fazla merak uyanmasını sağlayacak bir yöntem benimsemiş olması. TÜSİAD ve ***Tarih 2002***'nin yazı kurulu, elinizdeki kitabın Türkiye'de okul kitaplarına yönelik olarak açmayı dilediği tartışma zemininde, bu konunun da ciddiyetle ele alınacağına inanıyor.

Tarih 2002'nin hazırlanma aşamasında birçok kişinin, kendilerine önemsiz gözükecek, ama yazı kurulu için çok değerli katkıları oldu. Yazı kurulu, Doç. Dr. Ayhan Aktar'a, Günay Atuk'a, Rıfat Bali'ye, Yrd. Doç. Dr. Yeşeren Eliçin-Arıkan'a, Nilüfer ve Salih Kuyaş'a, Laurent Mallet'ye, Yrd. Doç. Dr. Selcan Serdaroğlu'na, Zeynep Şarlak'a, Dr. Alexandre Toumarkine'e, Coşkun ve İbrahim Yılmaz'a teşekkürü bir borç bilir.

Program konuları	Kitabın içeriği
I. İkinci Dünya Savaşı	**Birinci bölüm: İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)**
1. Önemli evreler	Konu 1: İkinci Dünya Savaşı'nın önemli evreleri
2. Savaş sırasında Avrupa ve Türkiye	Konu 2: İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Konu 3: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye
3. Savaşın sonuçları	Konu 4: İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları
II. 1945'ten sonra dünya	**İkinci bölüm: 1945'ten günümüze dünya**
1. 1945'ten sonra dünyada ekonomik ve toplumsal dönüşüm	Konu 5: Bolluk yılları Konu 6: 20. yüzyıl sonu bunalımı
2. Önemli ideolojik modeller (kurumlar, toplumlar, kültürler) ve geçirdikleri evrim	Konu 7: Amerikan modeli Konu 8: Sovyet modeli Konu 9: Liberal Avrupa modeli Konu 10: Çin modeli
3. Büyük güçler arasında çatışma ve blokların dağılması	Konu 11: Soğuk Savaş'tan yumuşamaya Konu 12: Sömürgelerin bağımsızlığı ve üçüncü dünyanın oluşması Konu 13: Bloklararası çatışmalar ve blokların çözülmesi Konu 14: Ortadoğu sorunu
III. 1945'ten sonra Türkiye	**Üçüncü bölüm: 1945'ten günümüze Türkiye**
1. Siyasal tarih	Konu 15: İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye Konu 16: Demokrasiye doğru, 1946-1961 Konu 17: Çalkantılar dönemi: 1961-1982 Konu 18: Liberalizme doğru, 1983-2002
2. Ekonomi, toplum ve kültür	Konu 19: 1945'ten günümüze Türkiye'de ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşam

KİTABIN YAPISI VE TARİH ÖĞRENİMİNE GİRİŞ

PROGRAMIN SUNULUŞU

■ **Her konuda**

- Giriş sayfalarında, konuda incelenen sorunsal belirtilmiştir.
- Konular, dersin içeriği ve ilgili belgeler biçiminde, karşılıklı iki sayfada işlenmiştir.
- Anahtar sözcükler ders metninin hemen yanında tanımlanmıştır.
- Önemli olayların tarihte yerliyerlerine koyulabilmesini sağlamak için haritalar verilmiştir.

■ ***"Unutmayalım"* başlıklı sayfalarda**

- Birbirlerine yakın kavram ve terimleri açıklayan bir ***"Karıştırmayalım"*** bölümü,
- Program açısından önemli tarihleri gösteren bir zamandizim listesi ile bir kısaltmalar listesi ve,
- Önemli kişilerin biyografileri vardır.

■ **Sözlükte**

- Anlaşılması güç olabilecek sözcüklerin tanım ve anlamları verilmiştir.

YAZILI SINAVLARA HAZIRLIK

■ ***"Sınavlara hazırlık"* bölümü**

- Tarih sınavlarının biçimine ilişkin bilgi vermek için kitabın başına konmuştur.

■ ***"Belge incelemesi"* ve *"Verilerle çalışma"* sayfaları**

- Sınavlarda sorulabilecek soru örnekleri,
- Pratik tavsiyeler ve,
- Soruların yanıtlanması sırasında kullanılabilecek yöntemlere ilişkin örnekler verir.

Verilerle çalışma sayfalarında önerilen üç sorudan kalın harflerle yazılmış olanı, daha ayrıntılı incelenmiştir.

■ ***"Kompozisyon"* sayfalarında**

- Soru örnekleriyle birlikte pratik tavsiyeler,
- Soru türüne göre kullanılması gereken yönteme ilişkin tavsiyeler ve,
- Ayrıntılı bir plan verilmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
1945'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE

1. TARİH DERSİNDE SINAV TÜRLERİ

Karşınıza üç farklı sınav türü çıkabilir.

A. Kompozisyon

Kompozisyon sorusu,

- ders programında yer alan üç bölümden birinin tamamını kapsayabilir; (örnek: *"İkinci Dünya Savaşı'nda ABD"*, s. 40-41);
- Tarih'in belli bir anındaki belli bir durumu ele alabilir; (örnek: *"1945'te yeni güç ilişkileri"*, s. 92-93).

Kompozisyon sorusuna, öğrenciye yardımcı olmak amacıyla seçilmiş çeşitli belgeler eşlik edebilir (önemli tarihlerin zamandizimi, haritalar, istatistikler).

Konu "basit, açık ve karmaşıklıktan uzak" olacak biçimde sorulur.

B. Tarihsel verilerin incelenmesi

Bu tür bir sınav, farklı türlerde en fazla 5 belge içerir (metin, fotoğraf, karikatür, harita, istatistik).
Belgelere açıklayıcı notlar eşlik edebilir.
Belgelerin tümü "ders programında yer alan temel konularla" ilgilidir.

Veri incelemesi üç bölüm içerir:

1. Belgelerin tanıtılması.

2. Bilgilerin sınıflandırılması ve karşılaştırılması.

3. Konuda önerilen sorunsalı irdeleyen yaklaşık 300 sözcükten oluşan (bir sayfa) bir sentezin yazılması.

C. Bir belgenin yorumlanması

Bu tür bir sınavda, öğrenciden tarihsel bir belgeyi yorumlaması beklenir. Bu belge bir metin, bir harita, bir fotoğraf, bir karikatür, bir afiş ya da istatistik bir gösterge olabilir.

Öğrenci,

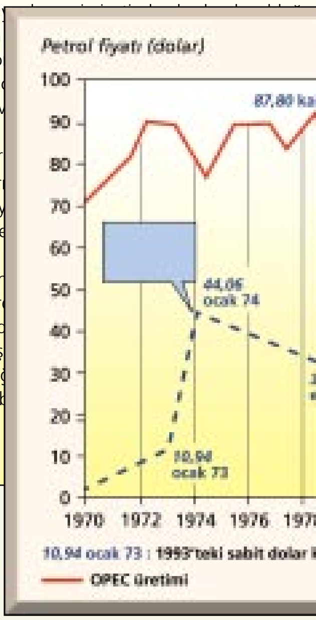
- belgenin türü,
- belgenin değindiği fikirler ve olaylar,
- genel anlamda belgenin anlaşılması ile ilgili sorulara cevap verir.

Türkiye savaşa girseydi ne olurdu?

[Adana görüşmeleri sırasında] Ankara genel kurmayının aklını kurcalayan noktalar, askeri danışmanlarımızın 1940 baharındaki görüşmelerde gözlemlediklerinin aynıydı; yani Türk ordusunun kalkışacağı tüm harekâtlarda Müttefik güçlerinin etkin desteği bekleniyordu. Bu tutum, Washington ve Londra'nın niyetlerinden
du; ancak, hem ortada Müttefiklerin
dı, hem de Mareşal Çakmak kendi o
rında hava hakimiyeti hâlâ ellerinde
dan sonra çıktıkları İstanköy, İleryos v
da bıraktıklarını gördük. Bu durumu
adalarında olanlardan sonra, Türkler

[...] Eğer İsmet İnönü, 1944 ilkbahar
ları, Moskova'dan gelecek istenmey
lin'in, Marmara Denizinde üs talep e
dene de pek ihtiyacı olmazdı, çünkü
bakanı bir yıl sonra Potsdam'da Mor
ler Birliği de Akdeniz'e rahatça çıkar
dam'da Sovyetler Birliği'nin kurtarı
ederek, tam tersine bu ülkelerde faş
lerle oluşacak hükümetlerin yönetti
miştir. Bu güzel sözlerin yorumunu b
ci olur.

La Turquie

Budapeşte'de şiddet.

Macaristan'daki ayaklanmanın kasım 1956'da Kızıl Ordu tarafından bastırılması sırasında binlerce kişi öldü.

2. BAŞARILI OLABİLMEK İÇİN YAPILMASI GEREKENLER

A. Ders sırasında, okulda

Derse devam, başarının olmazsa olmaz koşuludur. Her derse gelinmeden önce, bir önceki ders gözden geçirilmeli ve iyice öğrenilmelidir. Ele alınan her konunun bir bütünün parçası olduğu unutulmamalıdır.

Derse aktif katılım, konuların hafızaya yerleştirilmesi açısından iyi bir başlangıçtır. Öğretmene sorular sormak, üzerinde çalışılan belgelerle ilgili öğretmenin sorduğu sorulara cevap vermek her türlü yanlış anlama ve karıştırma olasılığını ortadan kaldırır.

Dersin planını özenle not etmeyi unutmayın. Sayfanın kenarına kitapta yer alan ve derste işlediğiniz belgelerin sayfalarını ve numaralarını yazın. Önemli temel metinleri iyi tanımanız ve öğrenmeniz de yararlı olacaktır.

B. Dersten sonra, evde

Derste aldığınız notları tekrar edin; hemen aynı akşam eksiklerinizi tamamlayın, yanlışlarınızı düzeltin, kısaltmalarınızın yerini tam sözcüklerle doldurun; öğretmeninizin tümcelerini ve uyarılarını hatırlamak için dersin henüz belleğinizde taze olduğu anlardan yararlanın.

Notlarınızı temize çekin, başlıkları belirtmek için belli bir düzen içinde farklı renkler ya da yazı biçimleri kullanın.

Dersi tamamlayın: Anahtar sözcüklerin tanımlarını yeniden yazın, sınıfta yapılmış olan alıştırmaları ya da yorumları yeniden yapın; öğretmeninizin istemiş olduğu küçük bir hazırlık çalışması varsa, geciktirmeden yapın.

Kitabınızı okuyun.

Fişler hazırlayın: Önemli tarihsel kişiliklerin kısa biyografileri ("Unutmayalım" sayfalarından yardım alabilirsiniz), zamandizim fişleri, sentez fişleri. Fiş hazırlarken sayfanın yalnızca bir yüzünü kullanın.

Biyografi fişi

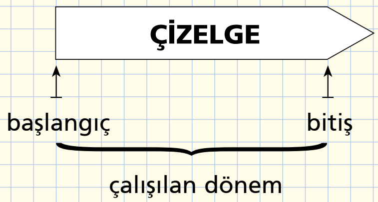
Soyadı

Adı

Tarihler

- Gençliği, eğitimi
- Yaşamını etkileyen önemli olaylar, eylemleri
- Fikirleri
- Eyleminin etki alanı, ardında bıraktıkları
- **İlgili bölüm**

Zamandizim fişi

- Tarihler ("*Unutmayalım*" sayfalarına bakınız)
- Dönemle ilgili tarihsel kişilerin adları
- **İlgili bölüm**

Sentez fişi

İzlek:

- Önemli anahtar tarihler
- Ana fikirleri özetleyen sözcükler (3 ya da 4)
- Konuyla ilgili 3 ya da 4 önemli olay
- Kısaltmalar
- **İlgili bölüm**

C. Yazılı sınavlara hazırlık

Notların yeniden okunması, eğer her dersten sonra tekrar gözden geçirilirlerse kolaylaşır. Özellikle pek çok konudan yazılı sınava girecekseniz, tekrar çalışmanızı birkaç güne yayacak biçimde planlayın.

Belleğinizin tüm yönlerini kullanın: Görsel bellek (defterde renkli kalemlerle çizilmiş ders planı, etkileyici bir resim, vs.) yazılı sınav sırasında genellikle yardımınıza gelir.

Hazırladığınız fişleri gözden geçirin.

Bu çalışma tüm yıl boyunca yapılmalıdır. Tarih sınavlarına bir gece önceden hazırlanamazsınız!

1. SINAV KAĞIDININ SUNULMASI

Sınav kağıdınız birbirinden açıkça ayrılmış üç büyük bölümden oluşmalıdır.

Konu : ....

Giriş : ....

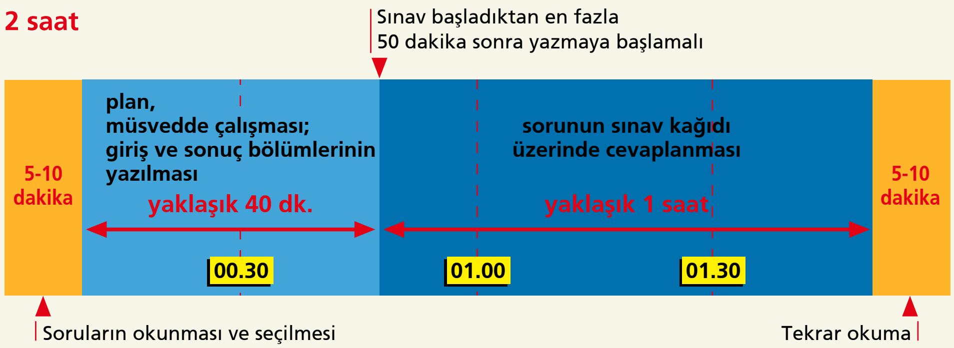
Birinci bölüm : ....

İkinci bölüm : ....

Üçüncü bölüm : ....

Sonuç : ....

- **Giriş bölümü konuyu sunar ve tanıtır; üç bölümden oluşur:**
  - Konunun tanıtılması (zamandizimsel ya da coğrafî çerçeve, temel izlek);
  - Sorunsal, yani sınavın temel izleğini ortaya koyan bir ya da iki soru;
  - Planın bildirilmesi.
- **İki ya da üç alt-bölümden oluşan gelişme bölümü:**
  - Her büyük alt-bölüm iki ya da üç paragrafa ayrılmalı, paragraflardan her biri bir fikri ya da önemli bir olayı ele almalı ve bir ya da birden fazla örnekle desteklenmelidir;
  - Her alt-bölümün başında içeriğinin ne olacağı bildirilmelidir;
  - Her alt-bölüm, kendisini izleyen alt-bölümle bağlantıyı sağlayacak bir cümle ile bitmelidir.
- **Sonuç bölümü de üç ayrı bölümden oluşur:**
  - Gelişme bölümünü özetler;
  - Giriş bölümünde önerilen sorunsala cevap verir;
  - Konuyu devam niteliği taşıyan yeni bir fikirle genişletir.

GENEL UYARILAR

- Kesinlikle gelecek zaman kullanmayın (*"Müttefikler savaşı kazanacaklar"*), çünkü tarih geçmişle ilgilidir. Tüm sınavı mutlaka aynı zaman kipinde yazın.
- *"Bu dönem bir geçiş dönemiydi"* gibi muğlak deyişlerden kaçının. Her tarihsel dönem "öncesi" ve "sonrası" arasında bir geçiş dönemidir.
- Giriş bölümünüze ya da planınızı bildirdiğiniz tümceye *"Bu nedenle bu konuyu incelemek özellikle ilginçtir"* türü sözlerle başlamayın. Tüm sınav konuları ilginçtir, yoksa size sorulmazlardı.
- Kısa tümceler kurun.
- Noktalama işaretlerinin ve büyük harflerin kullanımına dikkat edin.

TAVSİYELER

• Sınav kağıdınızı düzeltirken öğretmeninizin ilk izlenimleri son derece önemlidir. Bu nedenle sunumunuza ve imlânıza dikkat edin, çünkü bunlar kompozisyonunuzun niteliği konusunda genel bir fikir verir.
Giriş bölümü büyük bir özenle yazılmalıdır, çünkü öğretmeniniz bu bölümü okur okumaz soruyu doğru anlayıp anlamadığınızı görecektir. Bu nedenle, bu bölümü önce müsveddeye yazmanızı, ardından temize çekmenizi öneririz.

• Sınav kağıdınızın görünümü ferah olmalıdır: Her paragrafta satır başı yapın; her bölüm arasında bir satır, girişle gelişme ve gelişmeyle sonuç bölümleri arasında da iki ya da üç satır boşluk bırakın.

• Bir fikir, bir paragraf! Bir paragrafta birden fazla tümce bulunabilir. Sakın her cümlede paragraf başı yapmayın!

• Sonuç bölümüne de özen gösterin: Bu bölüm, sınavınızla ilgili öğretmeninizin aklında kalacak son izlenimdir. Temize çekmeden önce mutlaka müsvedde yapın.

2. KOMPOZİSYONUN YAZILMASI

A. Konunun okunması

• **Konunun anahtar sözcükleri ve bunların anlamları üzerinde düşünün.**

İsimleri, yüklemleri titizlikle tanımlayın. Olur olmadık yerde büyük harf kullanmamaya özen gösterin. Yakın anlamlı, ama birbirlerinden farklı sözcükleri karıştırmayın: “Ekonomi” ve “sanayi”, “Devlet” ve “iktidar”.

Sözcüklerin diziliş sırasını yorumlayın ve bağlantı sözcüklerini saptayın ("ve, ya da, içinde").

Örneğin "ve" sözcüğü her zaman çok önemlidir. Farklı anlamlara gelebilir:

- bir ilişki kurmaya yarayabilir ("*ABD ve liberal model*");
- bir zıtlık bildirebilir ("*1947'den 1991'e ABD ve SSCB*").

Konunun izleğini sınırlandırın. Sınav sorusu, her zaman anahtar sözcüklerle aktarılan bir izlek (siyasal, ekonomik, toplumsal...) içerir. Konu dışına çıkmamak için, sınavın ilk dakikalarında bir müsvedde kağıdına bu izleği açıkça yazın.

• **Zamandizimsel sınırları saptayın.**

Görünüm biçiminde bir soruda (*“1942 yılında Avrupa”*), verilen tarihin önemi üzerinde düşünün.

Evrim biçiminde bir soruda (*“1945'ten 1961'e Türkiye'de tarıma dayalı büyüme”*), her iki tarihe de rastlayan önemli olayları düşünün (1945, savaşın sonu; 1961, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının başlangıcı). Daha sonra, bu iki tarih arasında yer alan diğer belirleyici tarihleri araştırın (1950, 1960...).

• **Coğrafî sınırları saptamayı unutmayın.**

Her konu belli bir coğrafî çerçeveye yerleştirilebilir (bir ülke, Doğu Bloku ya da Batı Bloku, bir kıta, dünya). Soruya cevap verirken kesinlikle bu çerçevenin dışına çıkmamalısınız.

B. Sorunsalın saptanması

Konuya ilişkin sorunsal, konunun işlenmesine olanak tanıyacak ve kompozisyon planının hazırlanmasında omurga işlevi görecek bir soru biçiminde ortaya çıkar.

Bir sorunsal saptamak için, konudan hareket edin (anahtar sözcükler, bağlantı sözcükleri, söz konusu dönem) ve konuyu bir soru tümcesine dönüştürmeyi deneyin.

Örnek: *“İkinci Dünya Savaşı'nda ABD”* başlıklı bir konu için şöyle bir sorunsal çıkarabilirsiniz: ABD, İkinci Dünya Savaşı'nda nasıl bir rol oynadı (*Bkz. s. 40*)?

C. Kompozisyonun kurulması ve planın hazırlanması

• **Kompozisyonun kurulması**

Konunun farklı öğeleriyle ilgili aklınıza gelen tüm fikirleri, herhangi bir sıra gözetmeden, aklınıza geldiği gibi müsveddeye yazın.

Olası yardımcı öğeleri dikkatle okuyun.

Bu öğelerden kompozisyonda kullanacağınız şu ya da bu fikri destekleyen belirli olguları çıkarmaya çalışın.

• **Planın hazırlanması**

Görünüm biçiminde bir soru, genellikle izleksel bir plan gerektirir (örneğin, konunun siyasal, ekonomik, toplumsal yönleri...). Coğrafî bir plan da kullanılabilir, ama böyle bir planın dengesiz olma tehlikesi vardır.

Evrim biçiminde bir soru, zamandizimsel bir plan gerektirir. Bu durumda, kopuş noktalarını gösteren önemli tarihleri bulmalısınız. Farklı bölümlerin farklı uzunlukta zaman dilimlerini ele alabileceğini unutmayın.

Konu dışı fikirlerin üzerini hemen karalayın.

İki farklı konu türü

• **Görünüm biçiminde konular:** Tarih'in belli bir anındaki herhangi bir durumun farklı yönleriyle anlatılması.

Örnek: *“1945'te yeni güç ilişkileri” (Bkz. s. 92)*

• **Evrim biçiminde konular:** Zamandizimsel sınırlarla belirlenmiş herhangi bir dönemde meydana gelen dönüşümlerin anlatılması.

Örnek: *“İkinci Dünya Savaşı'nda ABD” (Bkz. s. 40), “Fransız sömürgelerinin bağımsızlıklarına kavuşması” (Bkz. s. 238)*

Yardımcı öğeler

Bu tür öğeleri kullanmak bir zorunluluk değildir: Bir sınav ek bilgi verilmeden de yazılabilir. Eğer konunuz bu öğelerden içeriyorsa, onları konunun bazı yönlerini vurgulamanıza yardımcı olacak bir veri bankası gibi kullanmalısınız.

Sınav elinizde bulunan bir takım yardımcı öğeleri peşpeşe yorumlamaktan ibaret değildir. Bu öğeler yalnızca size yardımcı olmak için önerilir.

• **Zamandizim:** Konuya ilişkin önemli tarihleri bildirir ve öğrencinin hatırlama çabasını kolaylaştırır.

Bir zamandizimde yer alan tarihlerin tümü aynı öneme sahip değildir.

• **İstatistik veriler:** Sınavı zenginleştirmeye yarayan rakamsal öğelerdir.

Eğer elinizdeki veriler olanak tanıyorsa, bazı gelişmeleri hesaplamayı unutmayın (örneğin, bazı gelişmelerin mutlak değer ve yüzde olarak hesaplanması, bir olgudaki artma ya da azalma, vb.).

• **Haritalar:** Bir olayı coğrafî olarak konumlandırmaya (örnek: 1945'ten sonra ülke sınırlarında meydana gelen değişiklikler) ya da gelişimini izlemeye (örnek: 1939-1990 arasında Almanya sınırlarının değişimi) yararlar. Haritaların lejandlarında yer alan bilgileri saptamayı ve sınıflandırmayı unutmayın.

1. SINAVIN ÖZELLİKLERİ

Bu tümüyle farklı bir sınav türüdür. Sorunsalın öğrenciye sorunun içinde verilmesi, sınavın zorluğunu bir ölçüde hafifletir. Bu tür sınavlarda sorunsal açıkça ifade edilmeli ve mutlaka sorunun içinde yer almalıdır.

A. Sınavın tanımlanması

Sınav sorusu açık bir sorunsal içermelidir. Ders programında yer alan önemli konulardan birine ilişkin olmalıdır. Belgeler (en fazla beş tane) farklı türlerde olabilir (metin, resimler, harita, istatistikler...). Eğer belgelerde ikincil derecede önemli bazı olaylara ya da kişilere gönderme yapılıyorsa, öğrenci açıklayıcı notlar yardımıyla aydınlatılabilir. Ayrıca, belgelerin içerdiği bazı bilgiler önemli tarihlerin zamandizimi verilerek tamamlanabilir.

Sınav, soru içinde açıkça belirtilen üç bölümden oluşur:

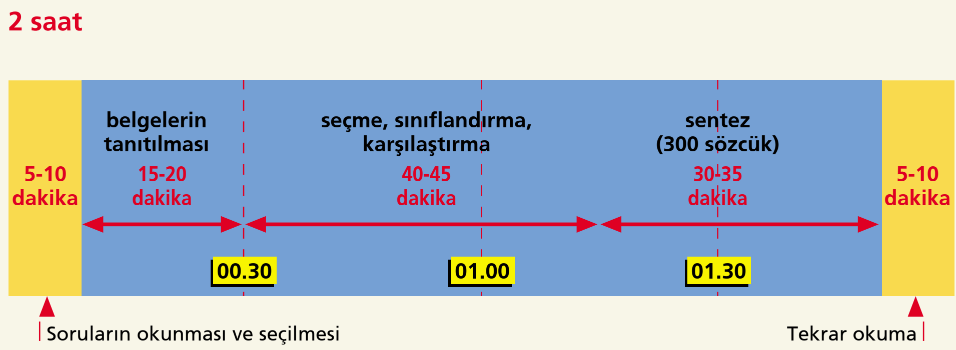
- Önce öğrenciden belgeleri tanıtması istenir;
- Öğrenci, daha sonra konuya göre belgelerin tümünden çıkaracağı tarihsel bilgileri seçmeli, sınıflandırmalı, karşılaştırmalı ve izleklere göre gruplamalıdır;
- Öğrenci, son olarak sınav sorusunda verilen sorunsala, sentez biçiminde verilerle desteklenmiş bir yanıt yazmalıdır. Bunu yaparken, belgelerden çıkardığı bilgilerin tümüne, gerektiğinde eleştirel bir biçimde başvurmalıdır.

Öğrencilere bu sentezi bir sayfayla, yani yaklaşık 300 sözcükle sınırlandırmaları önerilir.

B. Sorunun seçilmesi

Sınavda farklı türlerde birden fazla soru sorularak bunlardan birinin seçilmesi istenmişse, on dakikanızı tüm soruları okumaya ayırın. Hangi soruyu yanıtlayacağınıza karar vermeden önce, bilgilerinizi ve farklı yöntemleri kullanma yeteneğinizi değerlendirin. Örneğin, verilerle çalışma kompozisyondan daha teknik bir yöntemdir. Bir kez soruyu seçtikten sonra, bir daha karar değiştirmeyin.

C. Sınav sırasında sürenin kullanılması

2. İLK SORU: BELGELERİ TANITMA

A. Belgelerin incelenmesi

Sınav sorusunun içinde verilen sorunsalı birkaç kez okuyun.
- Belgelerin türünü belirleyin.
- Belgelerin yazar ya da kaynaklarını saptayın.
- Belgelerin hazırlandıkları tarihlere dikkat edin. Belgeler değindikleri olaylarla aynı tarihe mi ait, yoksa sonradan mı hazırlanmış?

B. Belgelerin tanıtılması

- Aynı türden olan ya da aynı izleği içeren belgeleri kendi aralarında gruplandırın. Farklı izlekler içerenleri saptayın.
- Belgelerin ortak ve zıt yanlarını gösterin.

Belgelerin hangi yönlerden sorunsalı belgelediklerini kendi kendinize sorun.

Tavsiye : Belgelerin tanıtılması yarım sayfadan fazla yer tutmamalıdır.

3. İKİNCİ SORU:
BELGELERDE YER ALAN BİLGİLERİ İŞLEME

A. Bilgilerin saptanması

Her belgeyi ayrı ayrı inceleyin. Belgelerin içerdiği bilgileri yazın, bu bilgilerin türünü belirtin.

İşlenen farklı izlekleri saptayın.

Belgelerden sorunsala cevap olabilecek veriler çıkarın.

B. Bilgilerin seçilmesi ve sınıflandırılması

Soruda tanımlanan izleklerden hareketle, farklı belgelerin sunduğu bilgileri kendi aralarında gruplandırın. Ortak noktaları, gelişmeleri saptayın. Benzerlikleri bulun. Sınıflandırma zamandizimsel de olabilir, ama genellikle izleksel olması gerekir.

C. Bilgilerin karşılaştırılması

Belgelerden edinilen bilgilerin karşılaştırılması, ortak noktaların ve olası zıtlıkların açıklanması anlamına gelir. Bazı belgeler olaylara tamamlayıcı bir bakış açısı getirir. Bazıları ise kendi aralarında zıtlıklar içerebilir. Siyasal alanda birbirlerine rakip olan iki kişinin, iki farklı ideolojinin (liberalizm ya da komünizm) hayat görüşleri, aynı olayın iki farklı yorumu söz konusu olabilir.

Tavsiyeler :

- Müsvedde kağıdı üzerinde çalışın, kağıdın yalnızca bir yüzünü kullanın.
- Farklı izlekleri farklı renkte kalemlerle çizin.
- Bu çalışmayı bir tablo biçiminde yapın.

Örnek :

	İzlek 1	İzlek 2	İzlek 3
Belge 1			X
Belge 2	X		
Belge 3		X	
Belge 4		X	
Belge 5			X

X: 1., 2. ya da 3. izleğe ilişkin tamamlayıcı belgeler

☐: izlekle ilişkisi olmayan belge

4. ÜÇÜNCÜ SORU: SENTEZİN YAZILMASI

A. Kısa bir cevap

Belgelerin incelenmesinden çıkardığınız sonuçları bir sayfada (yani çok kısa olarak!) anlatabilmeniz için, yazınızı iyi tanımanız gerekir (bir satıra ortalama kaç sözcük, bir sayfaya kaç satır sığdırıyorsunuz?).

Bu zor bir iştir; az ve öz yazmayı gerektirir.

Kısaltma kullanmaktan kaçının.

B. Verilerle desteklenen bir cevap

Bazı sorular sizi yönlendirebilir:

- Olayların anlaşılması için ortaya konan farklı veriler hangileridir?

- Bu bilgiler sorunun anlaşılmasına da yardımcı olabilir mi?

- Bu bilgiler olayların yorumlanması konusunda zıtlıklar içeriyor mu?

- Hangi yönlerden eleştirilebilirler?

Fikirleri ya da olayları tanıtırken "verilerle desteklemek", yani verdiğiniz yanıtın tarihsel belgelerle doğrulandığını kanıtlamak için belgeleri kullanmak gerekir. Yazdığınızı destekleyecek belge ya da belgeleri kaynak göstermelisiniz. Tarihsel yöntemin esası budur.

Bir kez daha belgeleri birbirleriyle karşılaştırmayı unutmayın: Derste öğrendiğiniz herhangi bir şey 1 numaralı metinde yer almayabilir, ama 2 numaralı resimde ya da 3 numaralı tabloda karşınıza çıkabilir.

Önceden yaptığınız sınıflandırmadan yararlanmalısınız.

Belgeleri birbirlerine karşı kullanmayı unutmayın, belgelere karşı eleştirel olun: Belgeler birbirlerini yalanlayabilir.

Tarihçinin işi, biraz da geçmişteki gerçeklere olabildiğince yaklaşmaktır.

Tavsiye :

İyi bir sentezin üç özelliği vardır:
- Belgelerle desteklenmiş olmalıdır;
- Tamam olmalıdır;
- Eleştirel olmalıdır.

1. SINAVIN ÖZELLİKLERİ

A. Sınavın tanımlanması

Bu tür bir sınavda, öğrenci belge ile ilgili sorulara cevap verir.

Ele alınan konu yeterince geniştir. Sınav sorusu açıkça tanımlanmış ve başlığı olan bir belge (metin, harita, resim, istatistikler...) ile cevaplanması istenen sorulardan oluşur. Ayrıca, öğrenci açıklayıcı notlar yardımıyla aydınlatılabilir.

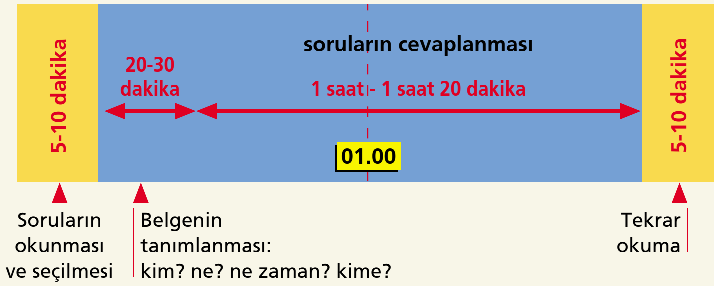
Sorular belgenin türü, içerdiği olayların ve fikirlerin tanımlanması ve genel olarak belgenin anlaşılmasıyla ilgilidir. Böyle bir sınavda bilgi düzeyinin yanısıra cevapların doğruluğu ve yerindeliği de değerlendirilir.

B. Sorunun seçilmesi

Sınavda öğrencinin iki ya da üç sorudan birini seçmesi istenebilir. Bir kez soruyu seçtikten sonra, bir daha karar değiştirmeyin.

C. Sınav sırasında sürenin kullanılması

2 saat

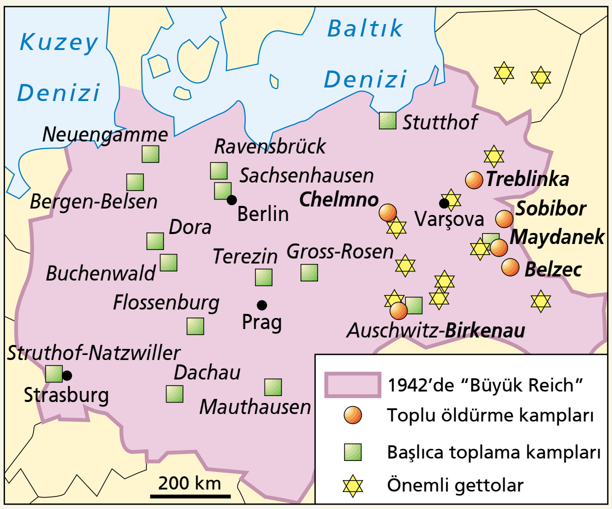

2. FARKLI BELGE TÜRLERİ

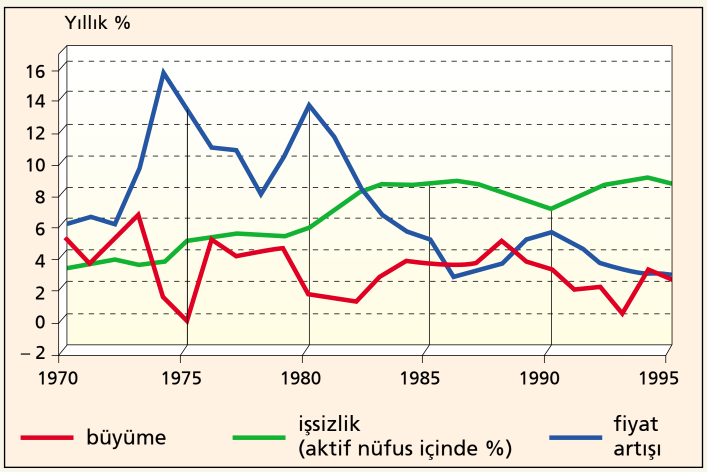
A. Görsel bir veri

Bir fotoğraf; bu bir afiş (reklam veya propaganda afişi) ya da tarihi bir sahne olabilir.

Bir harita.

İstatistik grafikleri, tablo, eğri veya sütunlardan oluşabilir.

B. Metin

- **İşlenen konular çok çeşitli olabilir:**

- siyasal (bir program, bir anayasa, bir söylev);
- diplomatik (uluslararası bir anlaşma, sözleşme);
- ekonomik (gazete yazısı, istatistikler);
- toplumsal (sendika bildirisi, afiş, gazete yazısı);
- kültürel, dinsel (tablo, makale).

- **Tüm metinlerin türü aynı değildir:**

- uluslararası bir anlaşma ya da sözleşmenin türü diplomatiktir;
- bir yasa metninin türü hukuksaldır;
- siyasal bir söylev (bu durumda, yazarın resmî bir görevinin olup olmadığı sorulmalıdır);
- tarihsel bir kişiliğin geçmiş olaylara bakışını yansıtan anılar;
- gazete yazısı...

- **Metnin kaynağı:**

- Metnin başlığını ve alt kısımda verilen kaynağı inceleyin.
- Resmî bir belge mi? Özel mi?
- Bu metne ne ölçüde güvenilebilir? Hangi yönlerden eleştirilebilir?

De Gaulle-Churchill görüşmesi — Kim? Başlık
(10 Haziran 1942). — Ne zaman? *Olayın tarihi*

Roosevelt'ten ve bana karşı sergilediği tavırdan söz ettik. *"Sabırlı olun! dedi Churchill. Bakın ben nasıl bir eğiliyorum bir doğruluyorum." "Siz bunu yapabilirsiniz,* diye cevap verdim, *çünkü arkanızda sağlam bir devlet, birlik olmuş bir ulus, bir imparatorluk ve büyük ordularınız var. Ama ben? Benim elimde ne olanak var ki?"*

Charles de Gaulle, *Memoires de guerre*, cilt I: *L'Appel* (Paris, 1954). — Ne? *Metnin türü*

Kim? *Yazar* — Kime? *Yayın yeri ve tarihi*

Bunları yapın	Bunlardan kaçının
1. Belgenin tanıtılması İlk soru, genellikle "KİM, NE, NE ZAMAN ve metin KİME sesleniyor?" sorularına cevap aramak üzere sorulur.	
• Belgeyi hazırlayan KİM? Kişinin adını söylemek yetmez. Birkaç satırda kariyerinin genel hatlarını ve siyasal ya da tarihsel rolünü açıklayacak kısa bir biyografi verilmelidir.	**• Yazarın yaşamını anlatmak; belgenin ortaya çıktığı tarihte bulunduğu görevin üzerinde durmak.**
• Belge NE ZAMAN hazırlanmış? Belgenin ortaya çıktığı tarihte neler oluyordu? Belge hangi olaylara gönderme yapıyor?	
• Belgenin türü NE? Belgenin türünü tanımladıktan sonra, içerdiği genel fikri tanıtmak gerekir. Başlıktan yararlanılabilir: Başlık genellikle temel izleği bildirir.	**• Tüm dönemin tarihini anlatmak.**
• Belge KİME sesleniyor? - Gizli bir belge mi? Uzmanlara mı, yoksa kamuoyuna mı sesleniyor?	
2. Tanımlama, açıklama (belgenin analizi)	
• Belgeyi dikkatle okuyun. - Önemli sözcükleri saptayın; - Kişileri saptayın; - Belgenin gönderme yaptığı dönemin olaylarını belirtin; - İmaları bulun.	**• Metni özetlemek ya da belgeyi tüm ayrıntılarıyla anlatmak.** **• Anlatılan duruma hiç aydınlık kazandırmadan özetlemek.**
• Soruları sırayla cevaplayın. Sorular izlenmesi gereken belli bir mantık dizgesine göre sorulur.	**Konu dışına çıkmak (belge ile ilgisi olmayan olaylardan söz etmek, dersi "ezberden" yazmak).**
• Bilgilerinizi kullanın. - Özellikle imaları açıklamak için! Sakın belgeyi AÇIKLAMAYI unutmayın.	**• Metni eşanlamlı sözcükler kullanarak tekrar etmek.**
3. Sonuçlandırma Sonuç bölümü aşağıdaki üç işlevi yerine getirmelidir:	**• Çok uzun bir gelişme bölümü yazmak.**
• Belgenin katkısının özetlenmesi - Belgenin tarihsel önemi nedir?	**• Sorulardan birine cevap vermeyi unutmak.**
• Belgenin etki alanının belirlenmesi - Belge herhangi bir etki yarattı mı? Daha sonra ne oldu?	**• Üsluba, yazıya, sınav kağıdının sunumuna, imlaya özen göstermeyi unutmak.**
• Belgenin eleştirilmesi - Yazarın hatalarına ya da unuttuklarına değinin.	

1 Eylül 1939'da dünya

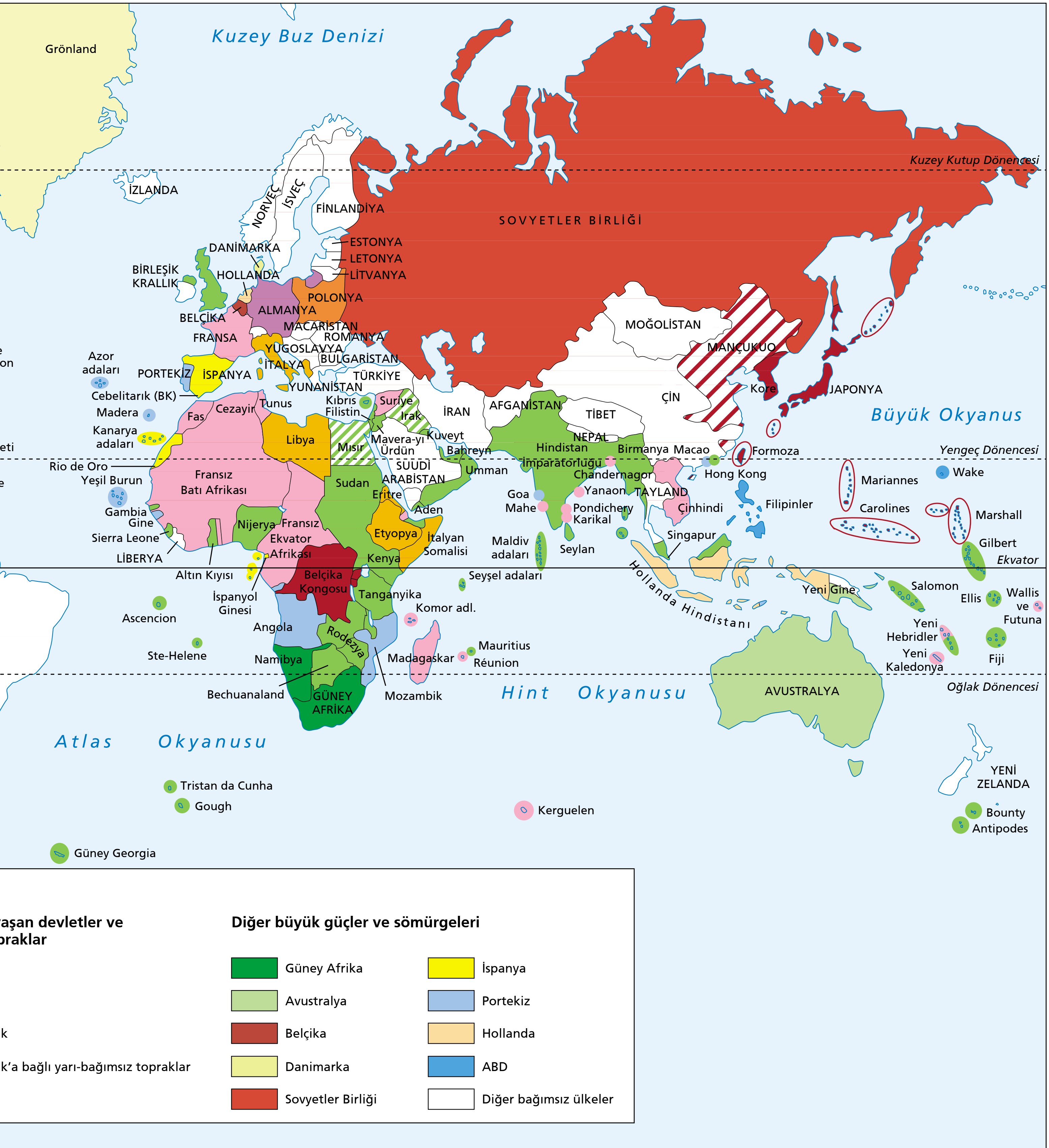
Fransa ve Birleşik Krallık 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan ettiklerinde, Avrupa devletlerinin çoğunluğu diktatörlüktü. Avrupa'da, demokrasilere karşı üç totaliter rejim kendini dayatıyordu: Stalin'in Sovyetler Birliği, Nazi Almanyası ve Faşist İtalya. Almanya tüm Orta Avrupa'ya hükmediyordu ve Münih Antlaşmaları'ndan sonra (1938) Çekoslovakya'yı haritadan silmişti. İtalya nisan 1939'da Arnavutluk'u ele geçirmişti. Almanya, İtalya ve Japonya Mihver'i oluşturuyorlardı.

1 Eylül 1939'da, Avrupa geniş ölçüde dünyaya hakimdi. Sömürgeleri tüm Afrika'yı ve Asya'nın büyük bir bölümünü kaplıyordu.

- 1939'da en önemli sömürge imparatorluğu Birleşik Krallık'ınki idi: 14,5 milyon km^2'lik bir alana yayılmıştı ve 414 milyon kişiyi barındırıyordu.
- Fransa İmparatorluğu (Afrika, Orta Doğu, Fransız Güneydoğu Asyası) 11,8 milyon km^2'lik bir alanda 70 milyon kişiyi barındırıyordu.
- Portekiz (2 milyon km^2, 9 milyon nüfus), İspanya (350 000 km^2, 1,2 milyon nüfus) ve Hollanda (2 milyon km^2, 60 nüfus), 16. ve 17. yüzyıl fetihlerinden ellerinde kalan bölgeleri yönetiyorlardı. Bunlardan yalnızca Hollanda'nın kayda değer bir ekonomik gücü vardı (petrol, kauçuk).
- Belçika Kongosu ve komşu Ruanda ile Burundi'yi içine alan Belçika İmparatorluğu (2,4 milyon km^2, 14,2 milyon nüfus), 19. yüzyılda oluşmuştu.
- İtalya İmparatorluğu (3,5 milyon km^2, 15 milyon nüfus) 19. yüzyılda ele geçirilen eski toprakların yanısıra (Eritre, Somali, Libya), 1935-1936'da Mussolini tarafından zaptedilen Etyopya'yı da içine alıyordu. Böylece kurulan İtalyan Doğu Afrikası "Afrika'da yeni bir Roma İmparatorluğu"nun temellerini oluşturacaktı.
- Japon İmparatorluğu 20. yüzyılın başlarında doğmuştu. 1919'da Büyük Okyanus'taki Alman adalarını (Marianne, Marshall, Caroline Adaları) ele geçirdikten sonra Japonya, 1930'larda Mançurya'yı (sonradan Mançukuo adıyla bir uydu-devlet haline getirildi), ardından da Çin'in bir kısmını aldı. 1939'da, dünyanın bu kısmında savaş neredeyse iki yıldır sürmekteydi.

Son olarak, her türlü sömürgeci emperyalizmden kaçınsa da, Amerika Birleşik Devletleri de bazı sömürgelere ya da yarı-sömürgelere sahipti: Alaska, Havai, Porto Riko, Filipinler.

Kuzey Buz Denizi
Grönland
İZLANDA
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
SOVYETLER BİRLİĞİ
Kuzey Kutup Dönencesi
ESTONYA
LETONYA
LİTVANYA
DANİMARKA
BİRLEŞİK KRALLIK
HOLLANDA
BELÇİKA
ALMANYA
POLONYA
FRANSA
MACARİSTAN
ROMANYA
YUGOSLAVYA
İTALYA
BULGARİSTAN
PORTEKİZ
İSPANYA
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
Azor adaları
Cebelitarık (BK)
Madera
Kanarya adaları
Fas
Cezayir
Tunus
Kıbrıs
Filistin
Suriye
Irak
İRAN
AFGANİSTAN
MOĞOLİSTAN
MANÇUKUO
ÇİN
TİBET
NEPAL
Kore
JAPONYA
Büyük Okyanus
Libya
Mısır
Mavera-yı Ürdün
Kuveyt
Bahreyn
SUUDİ ARABİSTAN
Umman
Aden
Hindistan İmparatorluğu
Birmanya
Macao
Hong Kong
Formoza
Yengeç Dönencesi
Chandernagor
Yanaon
TAYLAND
Çinhindi
Goa
Mahe
Pondichery
Karikal
Filipinler
Mariannes
Wake
Carolines
Marshall
Rio de Oro
Yeşil Burun
Fransız Batı Afrikası
Sudan
Eritre
Gambia
Gine
Sierra Leone
LİBERYA
Nijerya
Fransız Ekvator Afrikası
Etyopya
İtalyan Somalisi
Kenya
Maldiv adaları
Seylan
Singapur
Gilbert
Ekvator
Altın Kıyısı
İspanyol Ginesi
Belçika Kongosu
Tanganyika
Seyşel adaları
Hollanda Hindistanı
Yeni Gine
Salomon
Ellis
Wallis ve Futuna
Ascencion
Angola
Komor adl.
Rodezya
Yeni Hebridler
Yeni Kaledonya
Fiji
Ste-Helene
Namibya
Madagaskar
Mauritius
Réunion
Bechuanaland
GÜNEY AFRİKA
Mozambik
Hint Okyanusu
AVUSTRALYA
Oğlak Dönencesi
Atlas Okyanusu
YENİ ZELANDA
Tristan da Cunha
Gough
Kerguelen
Bounty
Antipodes
Güney Georgia
aşan devletler ve
praklar
k
k'a bağlı yarı-bağımsız topraklar
Diğer büyük güçler ve sömürgeleri
Güney Afrika
Avustralya
Belçika
Danimarka
Sovyetler Birliği
İspanya
Portekiz
Hollanda
ABD
Diğer bağımsız ülkeler

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI (1939 - 1945)

BAŞLIKLAR

Amerikalılar (solda) ve Sovyetlerin Elbe Nehri üzerinde buluşması, 26 Nisan 1945.

KONU 1

İkinci Dünya Savaşı'nın önemli evreleri

1 Eylül 1939'da, Alman birlikleri Polonya'yı işgal ettiler. İki yıl sonra Nazi Almanyası tüm kıta Avrupası'na hükmediyordu. Haziran 1941'de Sovyetler Birliği'nin Alman ordusu tarafından istila edilmesi, aynı yılın aralık ayında Japonların Amerika Birleşik Devletleri'ne saldırması, bu çatışmaların yüzyılın ikinci dünya savaşına dönüşmesine yol açtı. Bu topyekûn bir savaştı: Her iki tarafın tüm kaynaklarını devreye sokmuş, sivil halklara sıçramış, ideolojileri karşı karşıya getirmişti. Büyük İttifak'ın Mihver güçlerini yenmesi için ise dört yıla yakın zaman gerekti.

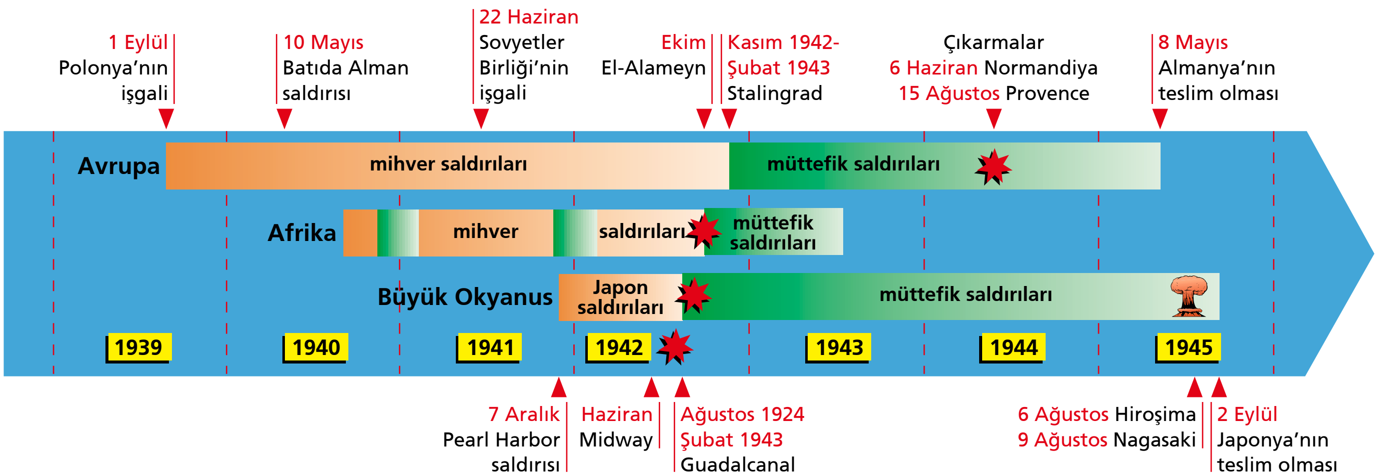
- *Birincisinden üç kat fazla kurban verilen İkinci Dünya Savaşı'nın önemli evreleri hangileridir?*
- *Savaşın yeni özellikleri nelerdi? Siviller nasıl ve neden savaşın tam kalbinde yer aldılar?*

KONUNUN PLANI

I. Mihver'in ilk zaferleri
II. Sovyetler Birliği ve ABD savaşta
Harita: Mihver'in zaferleri
III. 1942-1943: Savaşın dönüm noktası
IV. Topyekûn bir savaş
V. Müttefiklerin zaferleri (1943-1945)
Harita: Müttefiklerin nihai zaferi

Unutmayalım

- Belge incelemesi: Atlantik Sözleşmesi (14 Ağustos 1941)
- Verilerle çalışma: İkinci Dünya Savaşı neden topyekûn bir savaştır?
- Kompozisyon: İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri

1 **Hitler ve generalleri, 1939.**

2 **Normandiya çıkarmasında Amerikalılar, haziran 1944.**

I. Mihver'in ilk zaferleri (1939-1942)

ANAHTAR SÖZCÜK

• *BLITZKRIEG*

Hava kuvvetleri ve zırhlıların birlikte kullanımı, düşman cephesindeki direnişi hızlı bir biçimde kırarak düşman birliklerini kuşatmayı sağlayacaktı. Bu mekanik savaş biçimi Fransa'da Albay de Gaulle ya da Almanya'da General Guderian gibi kuramcılar tarafından öngörülmüştü.

SÖZLÜK

* İlhak
* Alman-Sovyet Paktı
* *Wehrmacht*
* *Maginot Hattı*
* Garip savaş (Drôle de guerre)
* *Panzer*
* *Luftwaffe*
* *Vichy Hükümeti*

1 **Mayıs 1940'da savaşan orduların durumu.**

	Almanlar	Fransızlar	İngilizler
Tümen:			
- piyade	135	94	10
- motorize	7	3	-
- süvari	1	5	1
- zırhlı	10	3	1
Tank	2 600	2 400	600
Top	7 700	11 000	1 500
Uçak	4 500	2 176	550

Pike yapan bir Alman bombardıman uçağı: *Stuka*

A. 1939: Doğuda *Blitzkrieg*

Belge 2 ve 3

■ 1938'den itibaren, Hitler güç kullanarak bazı toprakları *ilhak** etmeye başlamıştı: Mart 1938'de Avusturya'yı ele geçirdi. Daha sonra, aynı yılın eylül ayında, Münih Konferansı'ndan sonra, Çekoslovakya'nın bir bölümünü işgal etti. Mart 1939'da Bohemya-Moravya bölgesi Almanya'ya katılırken, Slovakya da bağımsız oldu. **1939 yazında, Hitler nüfusun çoğunluğunu Almanların oluşturduğu Dantzig'in Almanya'ya iadesini istedi.** 23 Ağustos 1939'da, dünya şaşkınlık içinde Moskova'da *Alman-Sovyet Paktı**'nın imzalandığını öğrendi. Böylece rahatlayan Hitler artık harekete geçebilirdi.

■ 1 Eylül 1939'da Alman orduları Polonya'ya girdi. **3 Eylül'de Fransa ve Birleşik Krallık Almanya'ya savaş ilan ettiler**. Polonya cephesi, uygulanan yeni savaş stratejisi *Blitzkrieg** ya da "yıldırım savaşı" sayesinde birkaç gün içinde düştü. Polonya'nın eskimiş uçakları ve kahraman süvari güçleri *Wehrmacht**'ın modern topları ve uçakları karşısında hiçbir şey yapamadılar. 17 Eylül'de, Sovyetler de Alman-Sovyet Paktı uyarınca ülkenin doğusunu işgal ettiler. Böylece direniş olanaksız hale geldi. Dört haftada ezilen Polonya teslim olmak zorunda kaldı. Batıda ise müttefik orduları yerlerinden kıpırdamadılar ve aşılamayacağına inanılan *Maginot Hattı**'nın gerisinde kaldılar. Savaş çıktığında, Fransızlar ve İngilizler ordularını modernleştirme çabası içindeydiler. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, sömürgelerdeki kuvvetlerini kullanmayı ve Almanya'yı kuşatmayı planlıyorlardı. Dolayısıyla Polonyalılar ilk darbeyi yapayalnız karşılamak zorunda kaldılar.

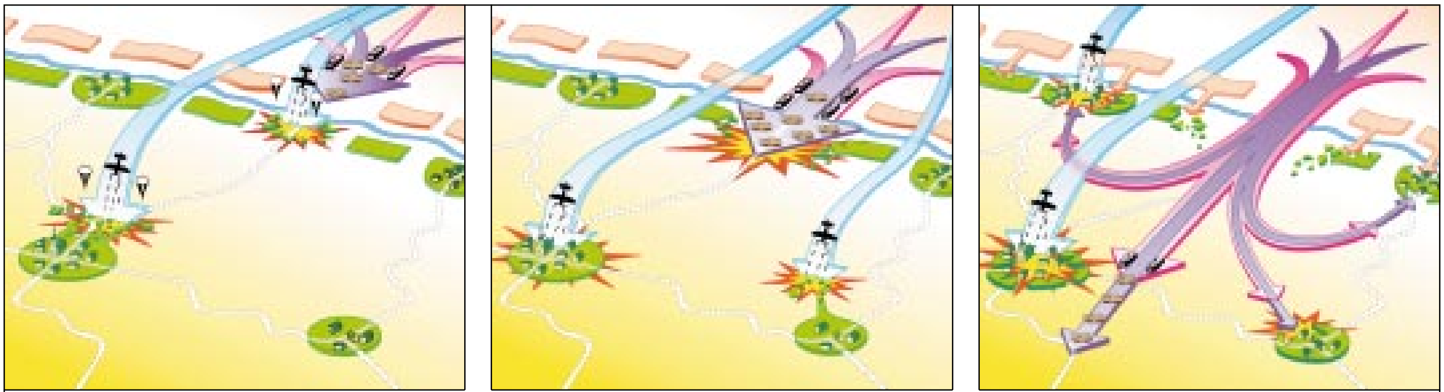
■ **Bu ilk zaferden sonra, Almanya ve Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'yı çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlediler**. Polonya iki ülke arasında paylaşıldı. Ülkenin seçkinleri (subaylar, soylular, öğretmenler) katledildi. Almanlar Slavlardan, özellikle de Yahudilerden kurtularak Polonya'yı sömürgeleştirmek istiyorlardı. Yahudilerin bir araya toplanarak katledilmesine çarpışmalar sona erer ermez başlanmıştı. Sovyetler ise *"karşı-devrimci unsurları"* ortadan kaldırmak istiyorlardı. Kızıl Ordu, kasım 1939'da Finlandiya'yı, ardından haziran 1940'da Baltık ülkelerini işgal etti. Stalin, güneyde Romanya'yı Besarabya'yı teslim etmeye zorladı. Böylece, Sovyetler Birliği 1917 Devrimi'nden önce Rusya'ya ait olan batı sınırındaki toprakları geri almış oluyordu.

B. Batıda *drôle de guerre* ve *Blitzkrieg*

Belge 1, 4 ve 5

■ Batıda, Fransızlar ve İngilizler Alman saldırısını bekliyorlardı. Savaşın bu dönemine Fransızlar "garip savaş" (***"drôle de guerre*"**) adını verdiler. Keşif birlikleri arasındaki birkaç küçük çatışma dışında hiçbir şey olmuyordu. 1940 baharında, Müttefikler Almanya'nın İsveç'ten aldığı ve bir Norveç limanı olan Narvik'ten geçirdiği demirin yolunu kesmeye karar verdiler. Hitler, nisan 1940'da Danimarka ve Norveç'i işgal ederek bu planı suya düşürdü.

■ **10 Mayıs 1940'da**, Alman birlikleri tarafsızlıklarını hiçe sayarak Hollanda ve Belçika'ya girdi. Müttefik Genel Kurmayı bu saldırıyı bekliyordu. Müttefik birliklerinden en güçlüleri Belçikalıların yardımına koştu. Ama *Panzerler** Ardennes bölgesini geçtiler ve 14 Mayıs'ta Sedan cephesini deldiler. Serbestçe ilerleyen Alman zırhlıları denize ulaşarak Müttefik birliklerinin yarısını geniş bir cep içine hapsettiler. Hollanda 15 Mayıs'ta, Belçika 27 Mayıs'ta teslim oldu. Tüm malzemelerini bırakarak kaçan 330.000 İngiliz ve Fransız askeri güçlükle Dunkerque'e ulaştı ve İngiltere'ye geçti. Darmadağın olan Fransız ordusu evlerini terkeden sivillerin doldurduğu ve *Luftwaffe** tarafından bombalanan yollardan geri çekilirken, Alman öncü birlikleri hızla ilerliyorlardı. 10 Haziran'da, İtalya Fransa'ya savaş ilan etti. Paris 14 Haziran'da işgal edildi. **Mareşal Pétain başkanlığında kurulan yeni *Vichy Hükümeti** 17 Haziran'da bırakışma istedi**. Buna uygun olarak, **22 Haziran**'da antlaşma imzalandı. 92.000 kayıp veren Fransa, beş haftada tarihinin en ağır yenilgisini almıştı.

hava birlikleri ve paraşütçüler | zırhlı birlikler | motorize piyade birlikleri | piyade birlikleri | düşman savunma hatları

1. Pike yapan bombardıman uçakları ve paraşütçüler köprü başlarını ve düşman cephelerinin gerisini vuruyor.

2. Bombardıman uçakları ileri hatları vurarak yedek düşman birliklerinin yardıma gelmesini engellerken, zırhlılar cepheyi deliyor.

3. Zırhlılar düşmanı kuşatmak için etrafından dolaşırken, piyade birlikleri direniş hatlarını kırmak için saldırıyor.

2 ***Blitzkrieg* nasıl işliyordu?**

Bugüne kadar yapılandan çok daha hızlı hareket edebilmek, düşman ateşine rağmen bu hareket kabiliyetini korumak, [...] saldırıyı derinlemesine düşman donanımlarına yönlendirmek gereklidir. Bu ancak sürpriz yaratacak bir unsur sayesinde gerçekleştirilebilir, [...] bu da tanktır. [...]

Zaferin en önemli koşullarından biri zırhlı birliklerin gruplanmasıdır. Bu birlikler ne dağınık, ne de tek başlarına bulunmalıdır. Büyük nihai harekâtların gerçekleştirilmesi için, piyade birlikleri değil, tanklar devreye sokulmalıdır. [...] Sürpriz yaratacak şekilde başlatılan ve stratejik noktaları hedef alan saldırı, düşman topraklarına az veya çok derinlemesine sızacaktır.

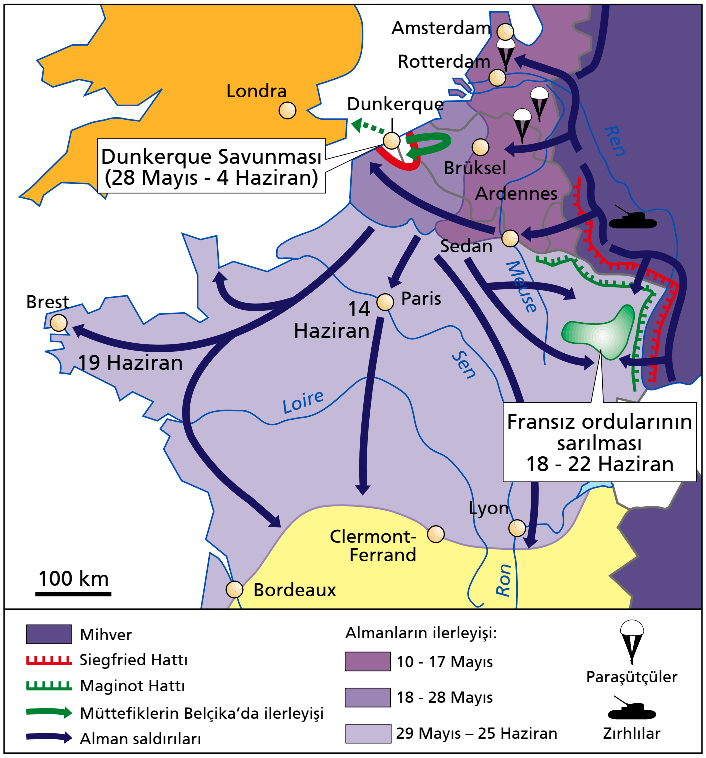
H. Guderian, *Achtung, Panzer!*, 1937.

3 **Eylül 1939'da Polonya'nın ezilmesi ve 1939-1940'da Almanlarla Sovyetlerin ele geçirdikleri topraklar.**

1. Harita ve lejand yardımıyla, Polonya saldırısının kronolojisini çıkarınız.

2. 1939-1940'da haritadan silinen devletler hangileridir?

4 **1940'da batı cephesinde savaş.**

1. Fransa ne kadar zamanda yenildi?

2. Maginot Hattı neye yaradı?

Haziran 1940'da bir Fransız savaş esiri. **5**

II. Sovyetler Birliği ve ABD savaşta

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

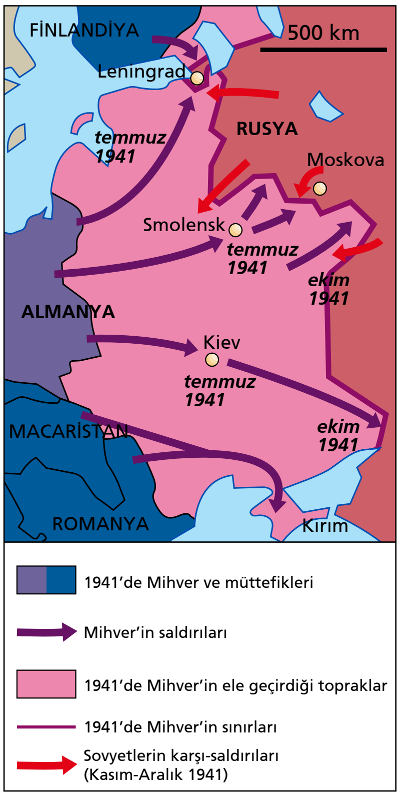
• ***MİHVER***

1. Ekim 1936'da Nazi Almanyası ile Faşist İtalya arasında kurulan birliğe verilen ad. İlk kez Mussolini tarafından kullanılmıştır: "Artık Avrupa'nın mihveri Roma ve Berlin'den geçmektedir."

2. Geniş anlamıyla, Almanya ile İkinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklerine verilen ad.

S Ö Z L Ü K

* *Afrika Korps*
* "Hayat Sahası"
* *SS*
* Ödünç Verme ve Kiralama Yasası

1 Barbarossa Harekâtı: 1941'de Sovyetler Birliği'nin Almanya tarafından işgali.

A. "Özgür dünyanın kalesi" İngiltere

Belge 2 ve 3

■ 1940 yazının başında, Almanlar Norveç'ten İspanya sınırına kadar tüm Avrupa'yı işgal ettiler. Başbakan Winston Churchill tarafından harekete geçirilen İngiltere, *Mihver** kuvvetleri karşısında özgür dünyanın Avrupa'daki son kalesiydi. General de Gaulle'ün çağrısına cevap veren ilk özgür Fransızlar ve sürgündeki Avrupa hükümetleri Londra'ya sığınmışlardı. Hitler Büyük Britanya adalarına asker çıkarmayı tasarlamıştı, ancak İngiliz Deniz Kuvvetleri denizlerdeki egemenliğini koruyordu. Onları yenmek için, *Luftwaffe* göklerin hakimi olmalıydı. **Britanya Savaşı**'nın amacı da buydu. Ağustos 1940'dan ekim 1940'a kadar, *Royal Air Force (RAF=Kraliyet Hava Kuvvetleri)* pilotları, ilk radarların yardımıyla, Almanların limanlara, havaalanlarına ve İngiltere'nin güneyindeki kentlere düzenledikleri hava saldırılarını püskürttüler. Hitler istila projesini ertelemek zorunda kaldı. Bu, aynı zamanda aldığı ilk stratejik yenilgiydi.

■ İngiliz direnişi Hitler'i giderek daha fazla cephede savaşmaya zorluyordu:

- Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, İngiltere'yi **denizaltı savaşıyla** boğmayı denediler. İngiltere'nin varlığı sömürgelerinden ve Amerika'dan düzenli yardım gelmesine bağlıydı: Böylece Atlas Okyanusu'nda savaş başlamış oldu.
- 1940 sonlarında, **savaş Afrika'ya sıçradı**. İngilizler İtalyanların Mısır'a düzenledikleri saldırıları püskürttüler ve İtalyan Doğu Afrikası'na doğru ilerlemeye başladılar. Mart 1941'de Hitler, General Rommel komutasındaki *Afrika Korps**'u Libya'da İtalyanları desteklemeye gönderdi.
- Mussolini ekim 1940'da Yunanistan'ı işgal etti, ancak orduları püskürtüldü. Hitler'in yine ona yardım etmesi gerekti. Yugoslavya ve Yunanistan beş haftada ele geçirildi (nisan-mayıs 1941).

B. Sovyetler Birliği'nin işgali ve ABD'nin savaşa girmesi

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Hitler, daha 1940 yılının ekim ayında Sovyetler Birliği'ne saldırmaya karar vermişti. Bu kararın alınmasında etkili olan pek çok neden vardı: Doğuda "*Hayat sahası**"nı genişletmek, "alt-insan" olarak kabul edilen Slav halklarını sömürgeleştirmek, komünizmi devirmek ve Sovyetler Birliği'nin doğal zenginliklerini ele geçirmek. Böylece, **Barbarossa Harekâtı** 22 Haziran 1941'de başlatıldı.

■ Finlandiya'dan Karadeniz'e kadar, 5,5 milyon Alman, Finli, Macar, Romen ve İtalyan askeri, 3.800 tank ve 5.000 uçak, Leningrad, Moskova ve Kiev yönünde ilerlemeye başladı. 1938 temizliğinden sonra düzeni bozulmuş olan Kızıl Ordu çökertildi. Üç ay sonra, Leningrad kuşatılmıştı, Moskova tehdit altındaydı, Ukrayna ise işgal edilmişti. **Bu topyekûn bir savaştı:** Komünistler ele geçirildikleri yerde idam ediliyorlar, esirlere kötü davranılıyor, Yahudiler *SS**'ler tarafından katlediliyorlardı. Ama kışın gelişi, ikmal güçlükleri ve halkın "Rusların vatanı"nı savunmak üzere harekete geçmesi, Almanları aralık 1941'de Moskova önlerinde durdurdu.

■ Amerikan kamuoyu Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşan taraflara herhangi bir şekilde doğrudan müdahale etmesine karşıydı. Yine de, mart 1941'de kabul edilen *Ödünç Verme ve Kiralama Yasası** sayesinde, ABD kendi güvenliği açısından korunmasını gerekli gördüğü her devlete malzeme yardımında bulunuyordu. Önce İngiltere, sonra da Sovyetler Birliği bu yasadan yararlandılar. Ağustos 1941'de, Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt, Mihver devletlerine karşı yürütülecek savaşın amaçlarını ve gelecekteki barışın ilkelerini belirleyen **Atlantik Sözleşmesi**'ni imzaladılar. Roosevelt bundan daha ileri gitmeye hazır değildi, ancak Japonya işleri hızlandırdı. Savaş yanlısı General Tojo, ekim 1941'de başbakan oldu. 7 Aralık 1941'de, savaş ilanı olmaksızın, Japonya'nın altı uçak gemisinden havalanan uçaklar, **Pearl Harbor**'da bulunan Amerikan Büyük Okyanus donanmasının büyük bölümünü batırdı. Almanya da ABD'ye savaş ilan etti.

2 Churchill'in kararlılığı.

13 Mayıs 1940

Size kan, emek, gözyaşı ve terden başka vadedecek bir şeyim yok.

Önümüzde çok büyük bir sınav var. Önümüzde uzun, çok uzun aylar sürecek bir mücadele ve büyük acılar var. Bana izleyeceğimiz siyasetin ne olduğunu soruyorsunuz. İşte cevabım: Denizde, karada ve havada, tüm kudretimiz ve Tanrı'nın bize vereceği olanca güçle savaşmak; insanlık suçlarının karanlık ve ağlanası dosyasında eşine rastlanmayan, canavarca bir zorbalığa karşı savaşmak; işte siyasetimiz. Bana amacımızın ne olduğunu soruyorsunuz. Size iki kelimeyle cevap vereyim: Zafer, neye malolursa olsun zafer; tüm korkulara rağmen zafer; yolumuz ne kadar uzun ve çetin olursa olsun zafer.

4 Haziran 1940

Ne zayıfladığımızı, ne de yenildiğimizi görebilirler. Sonuna kadar gideceğiz. Fransa'da savaşacağız, denizlerde ve okyanuslarda savaşacağız, hep daha fazla güvenle ve daha büyük güçle havada savaşacağız, ne pahasına olursa olsun adamızı savunacağız. Kıyılarda vuruşacağız, tarlalarda ve sokaklarda savaşacağız, asla teslim olmayacağız. Ve eğer bir gün bu ada, bir an bile inanmıyorum ama, esarete mahkum olursa, o zaman denizlerin ötesindeki İmparatorluğumuz, Britanya donanmasının sağladığı silahlar ve güvence ile savaşa devam edecektir.

W. Churchill, Savaş Söylevleri, 1945.

3 Aralık 1941'de Alman *Panzer*leri Rusya'da.

4 Almanya Sovyetler Birliği'ne neden saldırdı?

Rusya'nın ortadan kaldırılması, aynı zamanda, Doğu Asya'da Japonya'yı büyük ölçüde rahatlatmak ve dolayısıyla, Japonya'nın da müdahalesiyle Amerikalıların faaliyetlerine karşı çok daha büyük bir tehdit yaratmak anlamına geliyordu. Bu şartları göz önünde bulundurarak Kremlin'in ikiyüzlü tavrına son vermeye [...] karar verdim. [...] Bunun büyük bir başarı olacağından bir an bile kuşku duymuyorum. Herşeyden önemlisi, bize Ukrayna'da bir ikmal üssü sağlayabilmeyi umuyorum [...].

Sonuç olarak, size bir şey daha söylememe izin verin, Duce. Bu kararı aldığımdan beri, zihnimin yeniden rahatladığını hissediyorum. Sovyetlerle birlik olma fikri [...] kökenim, düşüncelerim ve eski yükümlülüklerimle pek çok yönden çelişkili gibi geliyordu bana. Şimdi bu zihinsel işkenceden kurtulduğum için mutluyum.

A. Hitler'in B. Mussolini'ye mektubu, 21 Haziran 1941.

Alman ordularının faaliyetleri tüm Batı dünyasını kurtarmaya yönelik faaliyetlerdir. Savaşlarımız tarihin akışını değiştirmiş büyük olaylarla karşılaştırılabilir. Katalanman Ovası Savaşına[1] ya da Avusturyalıların Osmanlılara karşı verdikleri savaşlar benzetilebilir. Bolşevizm şeytanın eseridir ve İngilizler, tavırlarından dolayı, Avrupa medeniyetinin düşmanıdırlar. Bolşevizm tehlikesi uzaklaştırıldığında ve Rusların başı ezildiğinde, İngiltere de yenilgiye mahkum olacak.

***Hitler'in İspanya Büyükelçisi ile görüşmesi*, 12 Ağustos 1941**

1. 451 yılında Batı Avrupa'yı Hun istilasından kurtaran savaş.

Hitler, Sovyetler Birliği'ne karşı düzenlenen saldırıları savunmak için hangi nedenleri öne sürüyor?

B İ Y O G R A F İ

5 Sir Winston Churchill *(1874-1965)*

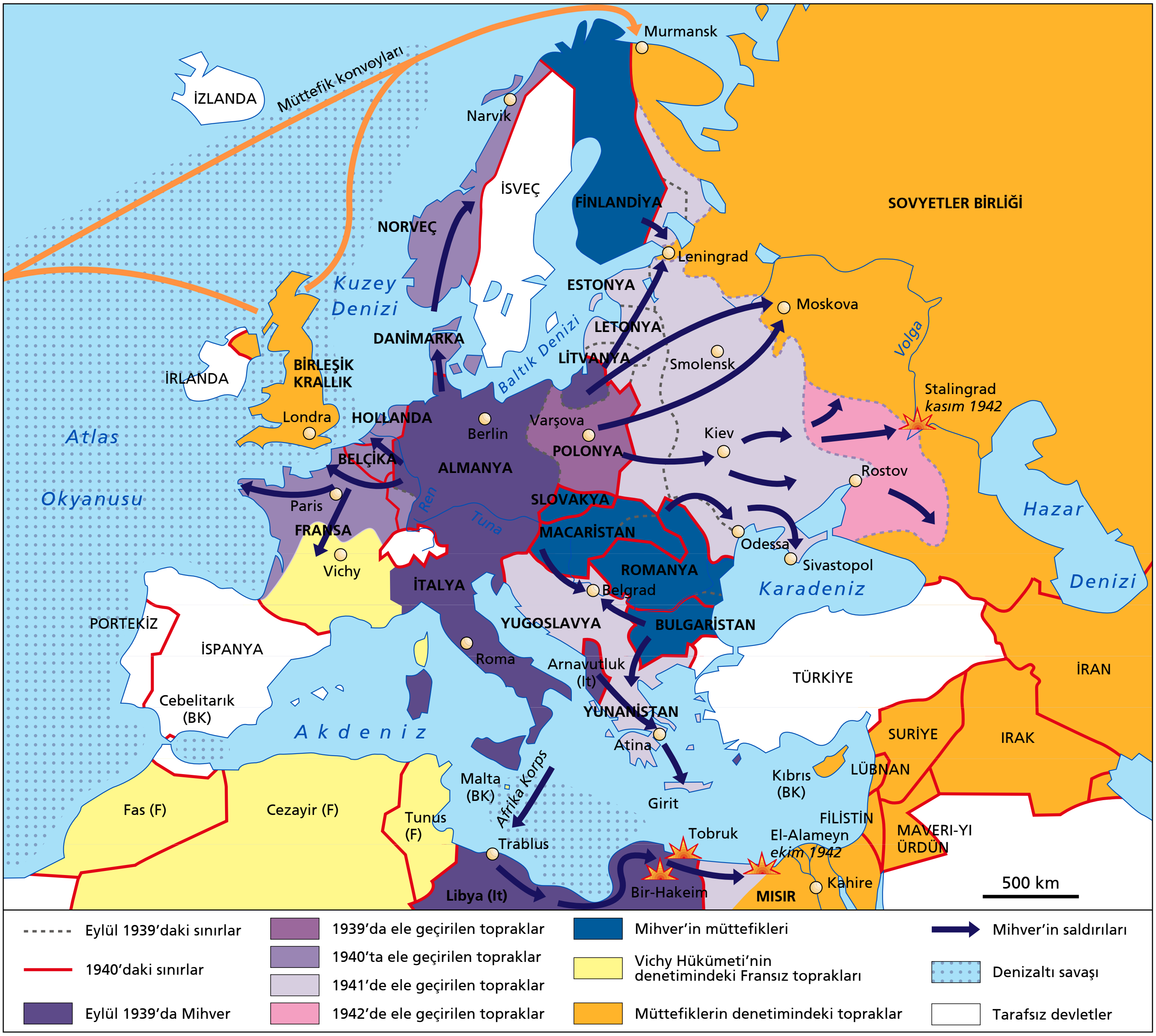
Önce muhafazakâr, sonraları liberal İngiliz siyaset adamı. 1906'dan 1929'a kadar pek çok kez bakanlık yaptı. 1924'te, bu kez Muhafazakâr Parti milletvekili olarak yeniden Avam Kamarası'na seçildi. 1930'lu yıllarda, Hitler'in güç kazanmasına karşı sık sık uyarılarda bulundu.

10 Mayıs 1940'ta başbakan olan Churchill, kesin zafere kadar mücadeleyi bırakmamaya kararlı bir başkomutan olarak da kendini gösterdi. Amerika Birleşik Devletleri'ne yakın bir siyaset izledi. Stalin'le müzakereye oturdu, ancak komünistlere karşı kuşkucu tavrından hiçbir zaman vazgeçmedi. 1945 seçimlerini kaybetti. 5 Mart 1946'da, Fulton söylevinde komünizm tehlikesinden söz etti ve ilk kez "demir perde" deyimini kullandı. 1951'den 1954'e kadar yeniden başbakan olan Churchill, daha sonra siyasetten çekildi.

6 Pearl Harbor, 7 Aralık 1941.

Mihver'in zaferleri

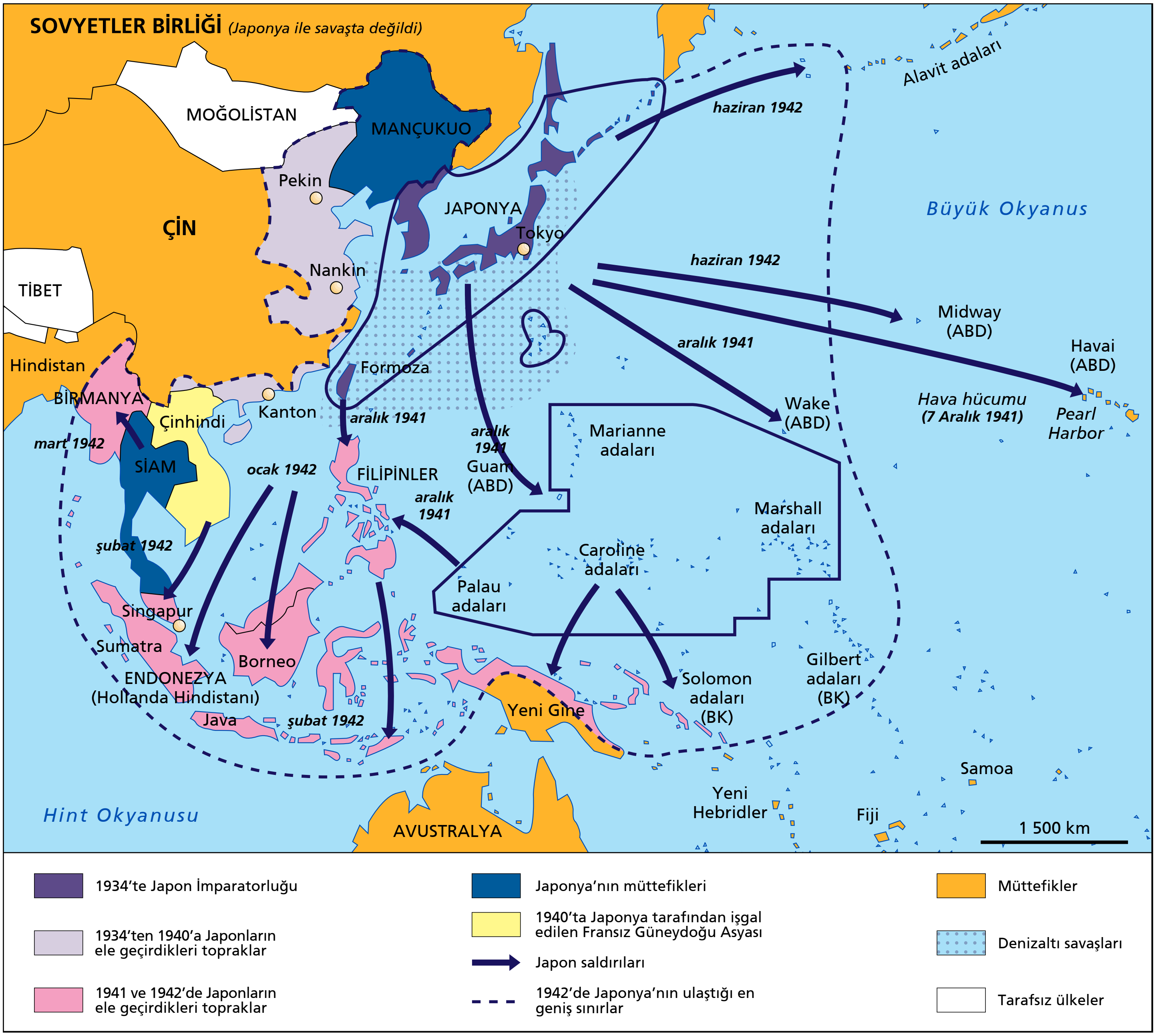
1 Mihver'in Avrupa'daki zaferleri, 1939-1942.

■ 1939'dan 1942'ye kadar, Mihver kuvvetleri zafer üstüne zafer kazandılar. 1942 yılı sonunda Avrupa'nın büyük bölümü Alman egemenliği altına girmişti. Bunun sonucunda, bazı topraklar tümüyle ilhak edilmiş ya da bölünmüştü. Aynı tarihte Japonya'nın hükmettiği topraklar ise çok daha genişti. Ancak, Büyük Okyanus adalarının bir kısmının zaten 1919'dan beri Japonya'ya ait olduğunu da unutmamak gerekir.

■ Yukarıdaki iki harita savaşın önemli eksenlerini ve hedeflerini gösteriyor:

- Rusya'da, Alman orduları ülkenin derinliklerine kadar ilerlemişlerdi, ancak iki amansız düşmanla karşı karşıyaydılar: Bastıran Rus kışı *Panzer*lerin saldırılarını Moskova'ya birkaç kilometre kala durdurmuştu; ülkenin büyüklüğü ise, Sovyetlere doğuya doğru çekilerek Almanların haberleşme ve ikmalini geciktirme olanağı veriyordu.

- Akdeniz'de, Almanlar uzun vadede Mısır'ı fethetmeyi ve Orta Doğu'ya doğru ilerlemeyi planlıyorlardı. Burada Rusya ve Kafkaslar'dan gelen birlikler Kuzey Afrika'dan gelen birliklerle buluşacaklardı. Petrol zenginliklerinin ele geçirilmesi Mihver için yaşamsal önem taşıyordu.

1 **1941-1942'de Japonya'nın zaferleri.**

- Asya'da, doğal kaynaklar açısından fakir bir ülke olan Japonya, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki petrol ve kauçuğu ele geçirmişti. Doğrudan Hindistan'ı ve Avustralya'yı tehdit ediyordu. Ancak Japonlar Çin'deki milliyetçi Çankayşek hükümetinin birlikleri ile Çin komünist kuvvetleri karşısında zorlanıyorlardı. Çok sayıda birlik de Sovyetler Birliği'ne karşı Mançurya'da konuşlandırılmıştı. Bu arada, nisan 1941'de imzalanan bir antlaşma Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığını garanti altına aldı. Bu antlaşma Stalin'e de Sibirya'dan gelen taze birlikleri Moskova önlerine yerleştirme olanağı verecekti.

■ Deniz yolları üzerinde egemenlik kurma çabaları savaşın ileriki evreleri açısından yaşamsal önem taşır:
- Japonya, savaş ekonomisi yararına, büyük ölçüde denizlerde egemen bir imparatorluk yaratmak zorundaydı;
- Amerikalıların, Büyük Okyanus adalarını korumaları gerekiyordu;
- İngiltere ve Sovyetler Birliği'ne Murmansk üzerinden ikmal sağlamak için, Kuzey Atlas Okyanusu yolları son derece önemliydi;
- Akdeniz, Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'ndan geçen Hindistan Yolu, İngiltere'nin Birmanya'da Japon saldırılarına karşı yürüttüğü savaş açısından yaşamsal önem taşıyordu.

III. 1942-1943: Savaşın dönüm noktası

ANAHTAR SÖZCÜK

• BÜYÜK İTTİFAK

Mihver'e karşı savaşan tüm ülkelerin oluşturduğu birlik.

SÖZLÜK

* *New Deal*
* *Katyuşa*

BİYOGRAFİ

1 Franklin Delano Roosevelt *(1882-1945)*

Demokrat Parti üyesi. 1910'da senatör oldu. 1921 yılında yakalandığı çocuk felcine karşı verdiği cesurca mücadele hayatta kalmasını sağladı. 1929'da New York Eyaleti Valisi, 1932'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı seçildi. ABD'yi 1930'lu yıllarda düştüğü ekonomik bunalımdan kurtarmayı amaçlayan *New Deal** politikasını başlattı. 1936 seçimlerinden büyük bir zaferle çıktı, ardından 1940 ve 1944'te yeniden başkan seçildi. Pearl Harbor baskınından sonra, Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti. İkinci Dünya Savaşı boyunca ABD'nin savaş politikasını yönetti. Pek çok kez Müttefiklerin devlet adamlarıyla buluştu. Churchill ile 1941'de Atlantik Sözleşmesi'ni imzaladı. Stalin'le kasım-aralık 1943'te Tahran Konferansı'nda ve şubat 1945'te Yalta'da biraraya geldi. Atom bombasının üretilmesine karar verdi ve savaştan sonra ülkeler arasındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yapacak bir Birleşmiş Milletler Örgütü'nün hazırlıklarını yaptı. 12 Nisan 1945'te, Müttefikler'in zaferinden kısa bir süre önce öldü.

A. 1942: Mihver üstünlüğünün doruk noktası

Belge 2

■ Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi çatışmaları doğuya ve Büyük Okyanus'a yaydı: **Savaş gerçek anlamda bir dünya savaşına dönüştü**. Harekâtların sürdüğü iki sahnede de yer alan ABD, *Büyük İttifak**'ın ruhunu oluşturuyordu. Ancak bu siyasal dönüm noktası, savaşan taraflar açısından askerî alandaki dengelere hemen yansımadı.

■ 1942'de, Mihver'in Rusya'da ve Asya'da kazandığı zaferler birbirini izledi:

- **Rusya'da**, Hitler 1942 baharında Kafkasya'yı ve Bakü petrol havzalarını hedef alan saldırıları yeniden başlattı. Ağustos'ta, *Wehrmacht* **Stalingrad**'da Volga Irmağı'na ulaştı. Ama Bakü petrolleri Sovyetlerin elinde kaldı.
- **Kuzey Afrika'da**, *Afrika Korps* Kahire'nin 80 kilometre yakınına kadar geldi.
- Asya'da, düşmanlarının şaşkınlığından yararlanan Japon birlikleri, aralık 1941'den mart 1942'ye kadar **tüm Güneydoğu Asya**'ya saldırdılar: Filipinler, Hollanda Doğu Hint Adaları, Hong Kong, Malezya ve Singapur'u ele geçirdiler. Japonya bu bölgeleri "Asya Ortak Refah Çemberi" içinde yeniden düzenledi. Saygınlığı bölgenin eski hakimleri olan beyazların (İngilizler, Amerikalılar, Hollandalılar ve sonraları Fransızlar) seviyesine çabuk ulaştı: Japonya, propagandasında beyazların "sarı ırk" tarafından dize getirileceğini vurguluyordu. 1942 yılının ortalarında, Japon birlikleri Hindistan ve Avustralya kapılarına dayanmışlardı. Müttefikler için gelecek karanlık görünüyordu.

B. 1942-1943: "Akıntı tersine dönüyor"

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ Ancak, umutlar hızla cephe değiştirdi. **Amerikalı, İngiliz ve Sovyet Müttefikler**, güçlükle de olsa, ortak bir strateji saptamak üzere pek çok kez **bir araya geldiler**. Daha 1941'de, Mihver'in koşulsuz teslim olması ve Almanya'ya karşı yürütülecek savaşın önceliği konusunda anlaşmaya varılmıştı. Ama görüş farklılıkları sürüyordu: Stalin, hemen 1942'de Kızıl Ordu'yu rahatlatmak için Avrupa'ya bir çıkarma yapılmasını istiyordu. Ancak bu, Batı Avrupa'ya çıkarma yapmalarını sağlayacak koşulların oluşmasını beklerken Almanya üzerindeki hava akınlarını yoğunlaştıran Amerikalılarla İngilizlere olanaksız görünüyordu.

■ 1942 baharından itibaren, Mihver güçleri tüm cephelerde durduruldu:

- **Büyük Okyanus'ta**, mayıs 1942'de Mercan Denizi'ndeki hava ve deniz muharebesi Avustralya'nın istila edilmesi tehlikesini ortadan kaldırdı. Haziran 1942'de, **Midway Muharebesi**'nde Japonlar dört uçak gemisi kaybettiler. Guadalcanal Adasını ele geçirmeyi de başaramadılar. Ada, çetin mücadeleler sonucunda Amerikan egemenliğinde kaldı (ağustos 1942 - ekim 1943).
- **Kuzey Afrika'da**, İngiliz generali Montgomery'nin birlikleri *Afrika Korps*'u **El-Alameyn**'de durdurdular (ekim 1942) ve ardından saldırıya geçtiler. İngilizlerle Amerikalıların Cezayir ve Fas'a yaptıkları çıkarma harekâtı (kasım 1942), Vichy Fransası'nın Kuzey Afrika birliklerini Müttefiklerin safına kaydırdı. Tunus'ta kuşatılan Mihver kuvvetleri, mayıs 1943'te mücadeleyi bırakmak zorunda kaldılar.
- **Rusya cephesinde**, General von Paulus komutasındaki Alman birlikleri Volga üzerindeki haberleşmenin önemli kilit noktalarından biri olan **Stalingrad**'a ulaştılar. Kent, taşıdığı isim nedeniyle, her iki taraf için de bir simgeye dönüştü. Her binada, her evde kıyasıya bir mücadele verildi. 1942 yılı kasım ayının sonunda, Sovyetler bir saldırı harekâtıyla Almanları kuşattı. Bir hava köprüsüyle sağlanan ikmal sayesinde, Almanlar 31 Ocak 1943'te teslim olmadan önce iki ay daha direndiler. *Wehrmacht* bir milyon asker kaybetmişti; Almanların aldığı bu ilk yenilginin yankıları çok büyük oldu.
- **Atlas Okyanusu'nda**, daha iyi örgütlenmiş olan ikmal hatları Müttefik kuvvetlerinin Alman denizaltı saldırılarına daha uzun süre direnmelerini sağlıyordu. Nisan 1943'te, Müttefiklerin denizlerdeki kayıpları yarı yarıya azalırken, mayıs ayının ortalarında Alman denizaltılarının üçte biri batırılmıştı. Artık Müttefikler denizlerde üstün konumdaydılar ve Batı cephelerini güçlendirebilirlerdi.

2 **Ocak 1943'te, Stalingrad'ın yıkıntıları arasında Sovyet askerleri.**

3 **Bir Alman'ın gözünden Stalingrad Savaşı.**

23 Ağustos. Az önce iyi bir haber aldık: Stalingrad'ın kuzeyinde, birliklerimiz Volga'ya ulaşmışlar ve kentin bir bölümünü ele geçirmişler. Artık Ruslara yalnızca iki çıkış yolu kalıyor: Volga'nın ötesine kaçmak ya da teslim olmak. Alayımızın tercümanı esir aldığımız yaralı bir subayı sorguya çekti. Adam Rusların Stalingrad'ı son asker de ölene kadar savunacaklarını söyledi. [...]

13 Eylül. Kötü bir gün. Taburumuzun şansı yoktu. Sabahleyin, *katyuşa**ların açtığı ateşte 24 kişi öldü, 50 kişi yaralandı. Ruslar köşeye sıkıştırılmış vahşi hayvanların umutsuzluğuyla dövüşüyorlar ve teslim olmuyorlar: Yaklaşmamıza izin veriyorlar ve üzerimize el bombası yağdırıyorlar. Bölük başsız kaldı.

18 Eylül. Çarpışma üç günden beri bir buğday silosunun içinde devam ediyor. Tabur komutanı bize: "Siyasi komiserler binayı savunanlara ölene kadar direnme emri vermiş" dedi. Stalingrad'ın tüm evlerini böyle savunurlarsa, askerlerimizden hiçbiri içeri giremez.

22 Ekim. Alayımız üç haftadır saldırdığımız fabrikaya girmeyi başaramadı. Çok adam kaybettik. Her adımda cesetlere çarpıyoruz. [...]

27 Ekim. Birliklerimiz sonunda "barikat" fabrikanın tamamını ele geçirdi, ama Volga'ya bir türlü ulaşamıyoruz. Ruslar insan değil, sanki metalden birer otomat. Yorulmak bilmiyorlar ve ateşten korkmuyorlar. [...]

10 Kasım. [...] Almanya'da, Stalingrad kentinin tümüyle elimize geçtiğini sanıyorlar. Ne korkunç yanılgı! Stalingrad'ın ordumuza yaptığını bir görebilseler!

29 Kasım. Kuşatıldık. [...]

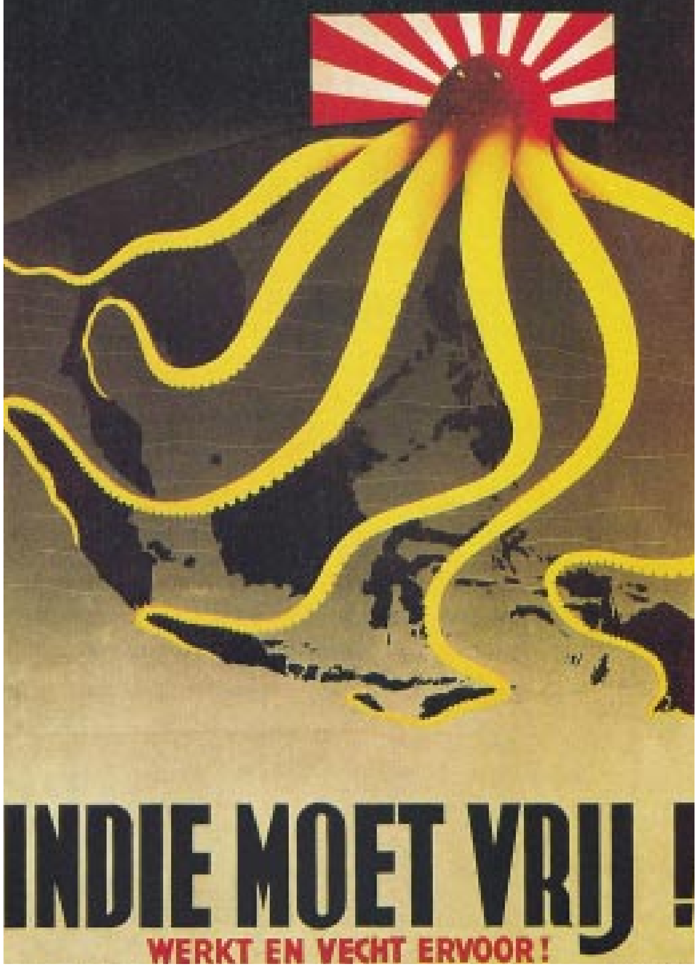
14 Aralık. Hepimiz açlıktan kıvranıyoruz. En iyi yemeğimiz donmuş patates, ama Rusların kurşunları altında, onları da soğuktan sertleşmiş topraktan çıkarmak kolay olmuyor.

28 Aralık. Bütün atları yedik. Şimdi kedi eti bile yemeğe razıyım. [...] Askerler cesetlere ya da delilere benziyorlar. Yalnızca ağızlarına atacak herhangi bir yiyecek arıyorlar. Artık Rus mermilerinin önünde yere de yatmıyorlar. Yürüyecek, yatacak gücümüz kalmadı. Kahrolsun bu savaş!

1. Çarpışmaların çetinliğini anlatınız.

2. Stalingrad Savaşı Sovyetler için neden bir simge haline gelmişti?

3. Bu savaşın önemi nedir?

4 ***"Doğu Hint Adaları özgür olmalıdır! Doğu Hint Adaları'nın kurtuluşu için çalış ve savaş."* 1944 tarihli Hollanda afişi.**

Japonya'nın Güneydoğu Asya'da egemenlik kurması, savaş ekonomisi için yaşamsal önemi olan bazı hammaddeleri de ele geçirmesini sağladı.

1. Bu afişte canlandırılan bölge hangisidir?

2. Japonya nasıl canlandırılmıştır? Afişteki karikatür ögesi hangisidir? Gerçeğe uygun olarak canlandırılan öge hangisidir?

3. Japonya bu toprakların denetimini neden ele geçirmeye çalışmıştır?

4. Derste öğrendiklerinizden ve 29. sayfadaki haritadan hareketle, afişte anlatılan olayın tarihini belirtiniz.

5 **1942'de, Çöl Savaşları.** *Afrika Korps*'tan bir Alman tankçısı İngilizlere teslim oluyor.

IV. Topyekûn bir savaş

S Ö Z L Ü K

* *Stratejik bombardımanlar*
* *Militarizm*
* *Bunker*
* *Kolhoz*

BİYOGRAFİ

1 **Adolf Hitler *(1889-1945)***

1889'da doğan Hitler, 1919'da Nazi Partisi'nin başına geçti. 1933' ten itibaren önce başbakan, sonra *Führer* ("rehber") olarak Almanya'yı yönetti. Almanya'yı yeniden silahlandırdı, tüm muhalifleri bastırdı, ırkçı bir politika izlemeye başladı. Dış politikada amacı, 1919 Versailles Antlaşması'nın sonuçlarını ortadan kaldırmaktı. Dantzig'i ilhak etme kararı İkinci Dünya Savaşı'nı başlattı. Askerî alanda, Hitler 1938' den itibaren *Wehrmacht*'ın başkomutanlığını üstlendi. Alman ordusunun hareket planını belirleyen kararları aldı. 1941'de Moskova önlerinde alınan yenilginin ardından, askerî harekâtları bizzat kendisi yönetmeye başladı. Askerî yenilgilerin yıprattığı ve 1944 temmuzunda düzenlenen bir suikast girişiminin fiziksel olarak bitirdiği Hitler, savaşın sonlarına doğru tüm gerçeklik duygularını yitirdi. Savaşı Başbakanlık binasının altındaki *bunker**inde bitirdi ve 30 Nisan 1945'te intihar etti.

A. İnsanların ve kaynakların seferberliği

Belge 1 ve 6

■ İkinci Dünya Savaşı, tüm insanî ve maddî kaynakları seferber etme açısından birincisine üstün geldi. Kentlere ve fabrikalara düzenlenen **stratejik bombardımanlar***, "cephe" ile "cephe gerisi" arasındaki farkın bütünüyle ortadan kalkmasına neden oldu; sivil halk muharebelerin tam ortasında kaldı. Tüm ülkelerde, insanların olanca enerjilerini sarfetmeleri için **yoğun propagandalar** yapıldı. Asker olmayanlar da savaş çabasına katıldı: Orduların yan birimlerinde kadınlara yer verildi; savaşın giderleri, vergi artırımı ya da savaş zamanı iç borçlanma yoluyla sivillere ödetildi.

■ **Radyo ve sinema da giderek büyüyen bir rol üstlendi**. Her yerde haber filmleri, şarkılar ya da afişler vatanseverliği yüceltiyor ve düşmana karşı savaşmaya davet ediyordu. Örneğin, Alman sineması efsanelerdeki (Siegfried) ya da tarihteki (Bismarck) kahramanları yüceltiyordu. Sovyet sineması da vatanı ve Rus tarihinin kahramanlarını yüceltiyordu. ABD'de, Franck Capra gibi ünlü yönetmenler *Neden Savaşıyoruz*? başlığı altında, Amerika'nın savaşa giriş nedenlerini anlatan bir dizi güncel içerikli film çektiler. Bir yandan da sinemacılar harekâtları filme alıyorlardı. Marlene Dietrich ya da Amerikan Hava Kuvvetleri'nde albay olan James Stewart gibi tanınmış sinema oyuncuları gönüllü olarak savaşa katıldılar. Edebiyat eserleri de düşmana karşı savaşma fikrini yüceltiyordu.

■ **Savaş çok önemli ideolojik bir boyut kazandı**. Doğuda Almanlar, Slavlar karşısında *"hayat sahası"*nı kazanmak ve komünizmi yenmek istiyorlardı. Bu nedenle Avrupa halklarını *"bolşevizme karşı haçlı seferi"*ne sürüklemeye çalışıyorlardı. Diğer taraftan, Müttefikler de faşizm ve militarizmi* ortadan kaldırmak istiyorlardı. Demokrasi sözcüğü Batılılar ve Sovyetler için aynı anlamı taşımasa da, onun için savaşıyorlardı. Bu nedenle, 1 Ocak 1942'de Mihver'e karşı savaşan 26 ülke Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni imzaladılar. Atlantik Sözleşmesi'ne dayanarak hazırlanan bu belge, ülkelerin ayrı barış fikrini kesinlikle reddederek nihai zafere kadar Büyük İttifak'ın birliğini ilan etti.

2 **Savaş sırasında sinemanın seferberliği: *Casablanca* filminin afişi (1943).**

Michael Curtiz tarafından çekilen *Casablanca*, 1941 yılında Kazablanka kentinde, tarafsız kalarak yalnızca işinde kâr etmeyi düşünen ve savaşa pek önem vermeyen Amerikalı bir bar sahibinin (Humphrey Boggart) öyküsünü anlatır. Eskiden tanımış olduğu bir kadına (İngrid Bergman) duyduğu aşk nedeniyle, bir Fransız direnişçinin Almanlardan ve Vichy Hükümetine bağlı güçlerden kaçmasına yardım eder ve Mihver kuvvetlerine karşı savaşa katılmaya karar verir.

3 **Sovyet afişi, 1941: "*Düşmanın yenilgisi için, tüm halkın güç birliği.*"**

5 **İngiliz afişi, 1943: "Almanya Savaşı. Bir hava birliğine katılın."**

1. Bu afişte gösterilen topraklar (kuzey aşağıda) neresidir?

2. Bu afişe bakan bir İngiliz için "Almanya Savaşı"nın anlamı nedir?

4 **Rusya'da savaş esirlerinin seçilmesi.**

Esirler *kolhoz**un avlusunda sıraya dizilmişlerdi. Büyük, yassı elleri vardı. Hemen hemen hepsi köylüydü. ... Bir Alman assubay yanında bir tercümanla birlikte kolhozun avlusuna girdi. Bir okuma sınavı yapılacağını söyledi. Herkes bir gazeteden yüksek sesle bir bölüm okuyacaktı. Sınavdan başarıyla çıkanlara bürolarda bir sekreterlik işi verilecekti. Diğerleri yapı ya da toprak işçisi olacaktı.

...

Albay, koltuğunun altında bir top gazete bulunan subaylardan birine işaret etti ve sınav başladı. Esirlerden beşi bir adım öne çıktılar. Ellerini uzatarak subayın kendilerine uzattığı gazeteleri aldılar ve yüksek sesle okumaya başladılar. Sınav yaklaşık bir saat devam etti. Soldaki grup, yani başarısız olanlar, seksen yedi; sağdaki grup, yani başarılı olanlar, otuz bir kişiydi.

Assubay, sağdaki gruba, yani kabul edilenlere doğru döndü ve sert bir sesle sıraya girmelerini emretti. Sonra: "Geri dön, ileri, marş!" diye bağırdı. Esirler geri döndüler ve çamurun içinde, ayaklarını yere vurarak yürümeye başladılar. Avluyu çevreleyen duvara geldiklerinde ve arkalarında yerlerini almış, makinalı tüfeklerini de çoktan doğrultmuş olan SS'lere doğru döndüklerinde, assubay bağırdı: "Ateş". Albay bana: "Çok iyi okuma-yazma bilen köylüler ve işçiler tehlikelidir", dedi. "Hepsi komünisttir."

C. Malaparte [Rusya'da İtalyan savaş muhabiri], *Kaputt* (Napoli, 1944).

1. Yapılan seçmenin amacı nedir?

2. Rusya'daki savaşın neden ideolojik bir savaş olduğunu anlatınız.

6 **Marlene Dietrich (1901-1992), 1945'te Almanya'daki Amerikan askerlerine imza dağıtıyor.**

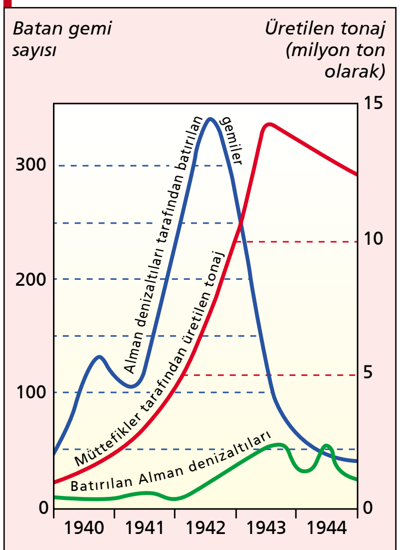
1930'da, Joseph von Sternberg'in *Mavi Melek* adlı filmiyle keşfedilen Alman sinema oyuncusu Dietrich, 1933'te ülkesinden ayrıldı. Şöhretini ABD ve demokrasilerin hizmetine sundu, hatta Amerikan ordusuna bile katıldı.

S Ö Z L Ü K

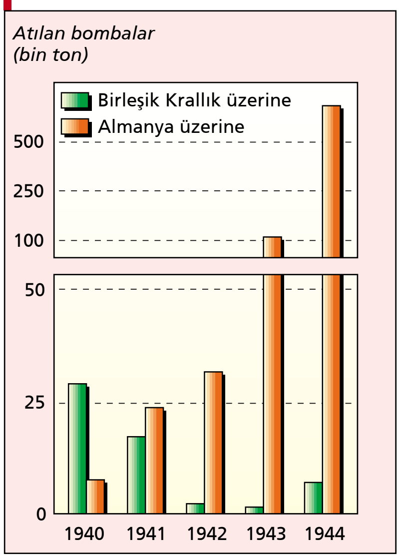
* *GI'lar*
* *Jeep*
* *Zorunlu Çalışma Hizmeti*
* *ASDIC*
* *V1 ve V2*

1 Donanım savaşı.

a. Avrupa'da denizaltı savaşı (1940-1944)

b. Avrupa'da hava savaşı (1940-1944)

B. Ekonomik kaynakların seferberliği

Belge 2, 3 ve 4

■ Müttefiklerde ekonomik seferberlik kayda değer boyutlara ulaşmıştı:

- **Birleşik Krallık**, savaş ekonomisi kuran ilk ülke oldu. Haziran 1940 ile aralık 1941 arasında **silah fabrikaları,** çoğunluğu kadınlardan oluşan fazladan 2 milyon işçi çalıştırmaya başladılar.
- **Sovyetler Birliği,** Urallar ve Sibirya'daki fabrikalarını büyüttü. **Halk seferber edildi**; Sovyet toplama kamplarındaki tutuklular cephede en ön saflara gönderildi.
- Savaşla ilgili en büyük çabayı **ABD** gösteriyordu. 11 milyon GI* silah altına alındı. 6 Ocak 1942'de ilan edilen *Victory Program* ya da "zafer programı" sayesinde, Amerikan fabrikaları üç yılda 275.000 uçak, 634.000 hafif araç (Jeep*), 90.000 tank ve toplam 65 milyon tonluk gemi üretti. Standartlaşma, Alman denizaltılarının yok etme kapasitesinden daha hızlı bir şekilde yük gemilerinin seri üretiminin yapılmasını sağlıyordu (12 günde bir yük gemisi). Sovyetler Birliği de dahil, tüm müttefik orduları Amerikan malzemelerini kullanıyorlardı.

■ Mihver ülkelerinde ise ekonomik seferberlik eşit oranda gerçekleşmedi. **Almanya, işgal ettiği ülkelerin ekonomik talanını** 1942'de Albert Speer yönetiminde bir Silahlanma ve Savaş Ekonomisi Bakanlığı kurarak tamamladı. Bakanlık Alman ekonomisini tümüyle yeniden düzenledi. Müttefik uçaklarının bombardımanına rağmen, savaş gereçleri üretimi 1942-1944 arasında üç katına çıktı. Bunun için, siyasi tutuklulardan, gönüllülerden ya da *Zorunlu Çalışma Hizmeti** çerçevesinde işe alınanlardan oluşan 7 milyon yabancı işçi Almanya'da, 7 milyon işçi de işgal altındaki Avrupa ülkelerinde çalışıyordu. **Japonya ise savaş ekonomisini örgütlemekte güçlük çekti**. 1937'den 1944'e kadar, üretimde ancak % 44'lük bir artış sağlanabildi. Amerikan donanması, Japon ticaret gemilerinin % 95'ini batırmayı başardı. 1943'ten sonra, Japon fabrikalarına hammadde sağlanması iyiden iyiye sorun haline geldi.

C. Beyin savaşı ve çarpışmaların biçim değiştirmesi

Belge 1 ve 5

■ Bilimsel alanda da seferberlik vardı. İngilizler ve Amerikalılar savaşın başından beri bilimsel araştırmalara ve bunların askeri alandaki uygulamalarına büyük önem veriyorlardı. Bu sayede, radar ve *ASDIC** gibi yeni denetleme araçları ortaya çıktı. Amerikalılar, tanksavar roketler atan bazuka gibi yeni silahlar icat ettiler ve 1944'te, bugünkü bilgisayarların atası olan ilk otomatik hesap makinalarını geliştirdiler. Faşizmden ya da nazizmden kaçan Avrupalı bilimadamlarının çalışmaları sayesinde, **1945'te atom bombasını** ilk kullanan da Amerikalılar oldu.

■ Almanlar bunda da geri kalmadılar. Hatta, manyetik metaller, tepkili uçaklar ya da füzeler konusunda belirgin derecede öndeydiler. Ama bu yeni silahların üretimine ancak 1943'ten sonra öncelik vermeye başladılar. **Tepkili uçaklar, V1* ve V2* füzeleri** çarpışmalarda kullanılmaya başladıkları zaman artık çok geçti ve sayıları da savaşın kaderini değiştiremeyecek kadar azdı.

■ Çarpışmalar da biçim değiştirdi. Karada, topçu, zırhlı ve piyade birlikleri biçiminde örgütlenmiş milyonlarca asker çarpışıyordu. **Bir yandan da, savaş giderek bir donanım savaşı haline dönüştü**. Temmuz 1943'te, Rusya'da yapılan Kursk Muharebesi, savaşın en büyük zırhlı muharebesi oldu. İki tarafta toplam 2 milyon asker, 30.000 top, 6.300 tank ve 4.400 uçak kullanıldı. Almanlar Doğu cephesindeki egemenliklerini bu savaşta nihai olarak yitirdiler. Denizde, ikmal konvoylarını korumada ya da Büyük Okyanus'ta uçak gemileri, klasik savaş gemileri ve askeri birliklerin birlikte kullanıldığı çıkarma harekâtlarının gerçekleştirilmesinde, hava kuvvetleri ile deniz kuvvetleri birlikte belirleyici bir rol oynadı.

■ Havada, stratejik bombardımanlar düşmanın ekonomik kaynaklarını yok etmeyi amaçlıyordu. Ağır bombardıman uçaklarından yoksun olan Almanlar, İngilizlerle Amerikalılar karşısında ezildiler. B-17 *Uçan Kale* gibi bombardıman uçaklarıyla 1941'den itibaren Almanya'nın üzerine bomba yağdıran ve böylece sivilleri de savaşın tam ortasına atan İngilizler ve Amerikalılar, hava savaşlarında üstün geldiler.

2 İngiliz-Fransız Ortak Savaş Komitesi Başkanı Jean Monnet'nin gözüyle *Victory Program*.

1941 Noelinde, Beaverbrook [İngiltere İaşe Bakanı] Amerikalı uzmanlara gerçek dışı görünen talepler iletti: 1942 yılı için 25.000 yerine 45.000 tank, 5.000 yerine 24.000 avcı uçağı, üç kat daha fazla tanksavar top, vs. Yalnızca Roosevelt bu talepleri bocalamadan dinliyordu. "*Bunları karşılamamız olanaksız*" diyorlardı ona. "*Söz konusu olan ne yapabileceğimiz değil, ne yapmamız gerektiği*" diye cevap veriyordu.

...

6 Ocak 1942'de Roosevelt, Kongre'de yaptığı bir konuşmada iddialı *Victory Program*'ı halka ilan etti. "*Amerika'nın silah ve gemi bakımından üstünlüğü ezici olmalıdır*" dedi. Askeri üretim hedefleri konusunda dünyadan hiçbir şey saklamadı: 1942'de her türden 60.000, 1943'te 125.000 uçak, önce 45.000, sonra 75.000 tank, toplam 8 milyon tonluk gemi. Kısacası, bizim önerdiğimiz rakamlardan en olanaksız görünenleri benimsemişti. Böyle bir seferberliğin sonuçlarını da saklamıyordu: "*Milyonlarca vatandaşımızın yaşam ve çalışma şartlarını alt üst etmek anlamına gelse de, ülkede gerçekleştirilen üretim şimdiki düzeyin fazlasıyla üzerine çıkarılmalıdır.*" Roosevelt'in paylaştığımız psikolojik nedenlerle çıtayı biraz yükseğe koyduğunu biliyordum. Artık kalıcı bir örgütlenmeyle bu iddiayı kazanmak gerekiyordu. O günden itibaren, New Deal'in yarattığı adamlar ve liberal şirket yöneticilerinin itici gücüyle, Amerikan ekonomisinin tümüyle seferber edildiğine tanık olduk. Bu, diktatörlüklerin hiçbir zaman ulaşamadıkları bir sonuçtu.

Jean Monnet,
***Mémoires* (Paris, 1976)**

1. Birleşik Krallık'ın talepleriyle Roosevelt'in ilan ettiği Victory Program'ı karşılaştırınız. Aradaki farkın nedeni nedir?
2. Seferber edilen olanaklar hangileridir?
3. Bu program gerçekleştirilebildi mi? Sonuçları ne oldu? (s. 35'deki Belge 4 ve s. 42'deki Belge 1'i kullanınız)

3 **1944'te Güney Fransa'da bir Amerikan malzeme deposu.**

	1940	1941	1942	1943	1944
Almanya					
çelik (milyon ton)	21,5	32	32	35	28
savaş uçağı	10 200	12 400	15 400	24 800	37 950
tank	2 200	5 120	9 400	19 900	27 300
ABD					
çelik (milyon ton)	60	65	76	79	80
savaş uçağı	2 140	19 400	47 700	86 000	95 000
tank	346	4 000	25 000	29 500	17 600
Sovyetler					
çelik (milyon ton)	18	14	5	8	11
savaş uçağı		3 950	25 450	34 900	40 300
tank	2 800	4 750	24 700	24 000	29 000

4 **Savaş seferberliği.**

1. Almanya'nın savaş malzemesi üretimi hangi tarihte en yüksektir?
2. Yukarıdaki tabloyu Belge 1'deki tablo ile karşılaştırınız. Müttefik bombardımanlarının etkisi konusunda hangi sonuca varılabilir?
3. ABD'nin savaş seferberliğinin üstünlüğünü 1940 yılının rakamlarıyla karşılaştırarak açıklayınız. Bunun nedenleri neler olabilir?

5 **1944 yazından itibaren çatışmalarda kullanılmaya başlayan ilk tepkili avcı uçağı, *Messerschmidt* 262.**

V. Müttefiklerin zaferleri (1943-1945)

S Ö Z L Ü K

* *Kamikaze*

BİYOGRAFİ

1 **Charles de Gaulle** ***(1890-1970)***

Lille'de doğdu. Askerlik mesleğine girdi. I. Dünya Savaşı'nda birçok kez yaralandı ve esir düştü. 1922'de girdiği Harp Akademisinde, zırhlı birliklerin savaşta kullanılması konusunda yeni strateji kuramları geliştirdi. Alman genelkurmayı Panzer birlikleri kurarken, de Gaulle'ün önerilerine Fransa'da kulak asılmadı.

1940'ta zırhlı tümen komutanıydı. Mayıs-haziran aylarında Fransızların Almanlar karşısındaki nadir başarılarından birini elde etti. General oldu ve 6 Haziran 1940'ta Başbakan Paul Reynaud'nun hükümetinde yer aldı. 17 Haziran'da Londra'ya geçen de Gaulle, yenilgiyi ve bırakışmayı kabul etmeyerek, meşhur 18 Haziran çağrısını BBC radyosunda okuyarak Fransızları direnişe davet etti ve Özgür Fransa'nın önderi oldu.

2 **Bir kamikaze.**
1944'ten itibaren, patlayıcıyla dolu uçaklara kumanda eden bu pilotlar Amerikan gemilerine intihar saldırıları düzenlediler.

A. İşgal altındaki Avrupa'ya hücum

Belge 1 ve 3

■ 1943'te, Batılı müttefikler Mihver'e karşı doğrudan saldırıya geçtiler. Müttefik birliklerinin Sicilya çıkarması (temmuz 1943), Mussolini'nin iktidardan düşmesine, faşist rejimin yıkılmasına yol açtı ve bırakışmayla sonuçlandı. Bunun üzerine Alman birlikleri İtalya'ya girdi. Hitler sayesinde serbest kalan Mussolini, Kuzey İtalya'da yeniden faşist bir rejim kurdu. İtalya'nın özgürlüğüne kavuşma süreci çetin çarpışmalar nedeniyle yavaşladı.

■ Titizlikle hazırlanan ***Overlord Harekâtı*** sayesinde, 6 Haziran 1944'te 100.000 asker (Amerikalılar, İngilizler, Kanadalılar, General De Gaulle'ün Özgür Fransızları, Polonyalılar) Fransa'nın Normandiya kıyılarına çıktı. Gökyüzünü tümüyle denetimleri altında tutan Müttefikler, "Atlantik Duvarı"nı delmeyi başardılar ve Paris'e doğru yürüyüşe geçtiler. Amerikan ve Fransız birlikleri tarafından 15 Ağustos 1944'te Provence kıyılarına yapılan ikinci bir çıkarma da Fransa'nın kurtuluşunu hızlandırdı. Paris, Direnişçiler, General Leclerc komutasındaki özgür Fransızlardan oluşan 2. zırhlı tümen ve Amerikalılar tarafından 25 Ağustos'ta kurtarıldı. 1944 yılının sonunda, Fransa neredeyse tümüyle özgürlüğüne kavuşmuştu.

■ Doğu cephesinde ise, hem malzeme hem de asker bakımından Almanlara karşı üstünlüklerini koruyan Sovyetler, hareket üstünlüğünü de ellerinde tutuyorlardı. 1944'te, Kızıl Ordu Ukrayna'yı kurtardı, Baltık ülkelerini işgal etti, Varşova önlerinde Vistül Nehri'ne ulaştı ve Balkanlar'ın içlerine doğru ilerlemeye başladı. Yugoslavya'nın önemli bir bölümü, Tito etrafında örgütlenmiş bulunan komünist Yugoslav direnişçileri tarafından kurtarıldı.

B. Almanya'ya hücum

Belge 5

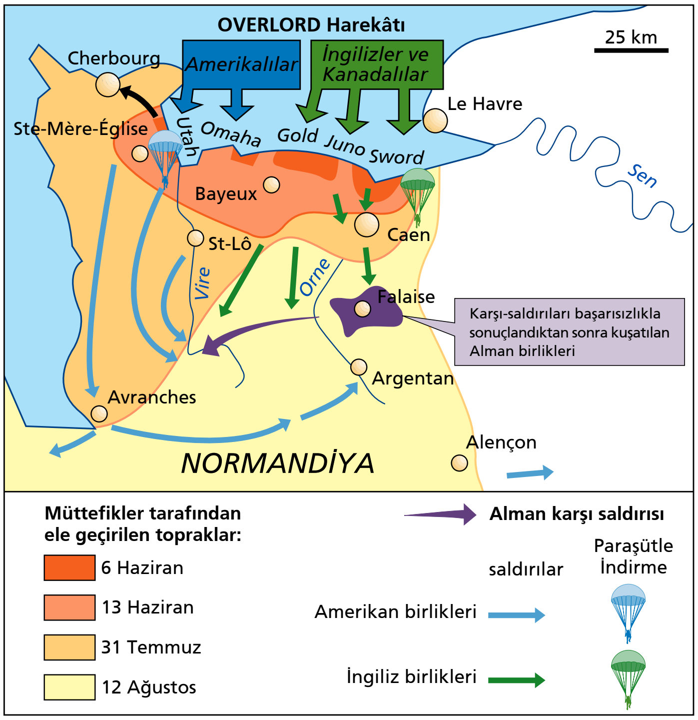
■ Alman birlikleri tarafından aralık 1944'te Ardenne'ler bölgesine düzenlenen son bir saldırıya rağmen, Almanya şubat 1945'te işgal edildi. İngilizler, Amerikalılar ve Fransızlar, cephenin kuzeyinden güneyine doğru hızla ilerlediler. Doğuda, Almanlar Sovyetlere karşı daha büyük bir güçle direnmeye çalışıyorlar, ancak Kızıl Ordu'nun Berlin'e doğru ilerleyişini durduramıyorlardı. Amerikalılar ve Sovyetler, 26 Nisan 1945'te Elbe Nehri üzerinde buluştular. İtalya'da, Müttefik saldırıları sayesinde ülkenin kuzeyi kurtarıldı. Mussolini partizanlar tarafından yakalandı ve 28 Nisan'da idam edildi. Berlin'i kuşatan Sovyet birliklerine karşı, Hitler'in yeni yetme gençlerden ve yaşlılardan oluşan milis güçlerinden başka güvenebileceği kimse kalmamıştı. Hitler, 30 Nisan'da intihar etti. Geçici Alman hükümeti, 7 Mayıs 1945'te Reims'te ve 8 Mayıs 1945'te Berlin'de koşulsuz teslim oldu. Avrupa'da savaş bitmişti.

C. Japonya'ya hücum

Belge 2, 4, 6 ve 7

■ Büyük Okyanus'un yeniden ele geçirilmesi, mesafelerin uzaklığı ve tropik iklim koşulları nedeniyle, son derece güç gerçekleşti. Japon egemenliğindeki Iwo Jima ve Okinawa adaları, çetin mücadeleler sonunda, şubat 1945'te ele geçirildi. Okinawa'da iki ay içinde 55.000 Amerikan askeri öldü ya da yaralandı. Japonlar ise 100.000'den fazla kayıp verdiler. Japonlar, esir düşmek yerine intihar etmeyi ya da patlayıcı yüklü uçaklarını Amerikan gemileri üzerine düşüren *kamikaze**'ler gibi ölmeyi seçiyorlardı.

■ Amerikan uçaklarının rahatlıkla ulaşabileceği mesafede bulunan Japonya, yoğun bombardımana tutuluyordu. Japon birliklerinin ve halkının direnişi daha da şiddetli çarpışmalar olacağını haber veriyordu. ABD Genel Kurmayı Japonya'nın işgali sırasında bir milyondan fazla kayıp verileceğini tahmin ediyordu. Bu nedenle, 6 ve 8 Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki üzerine birer atom bombası atıldı. Aynı gün, şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda alınan karar uyarınca, Sovyetler Birliği de Japonya'ya savaş ilan etti. Atom silahının ürkütücü gücü ve Sovyet tehdidi karşısında, Japonya savaşı bıraktı. Teslim anlaşması 2 Eylül 1945'te imzalandı. İkinci Dünya Savaşı sona ermişti.

3 **Müttefik çıkarması ve Normandiya Savaşı (haziran-ağustos 1944).**

Müttefik birliklerinin ilerleyişi savaşın hangi döneminde en çok yavaşlamıştır? Neden?

4 **Büyük Okyanus'taki Yeni-Britanya'da *Marine*'ler, 1943.**

Amerikalılar, Büyük Okyanus'taki takım adaları tüm güçlerini tüketerek almaya çalışmak yerine, yalnızca büyük adalara saldırarak Japonya'ya yavaş yavaş yaklaşıyorlardı.

5 **Nisan 1945'te Hitler'in son askerleri Berlin'de.**

6 **Hiroşima'da hayatta kalan bir görgü tanığının mektubu.**

6 Ağustos 1945 sabahı saat 8'e doğru kalkmıştım. Bir önceki akşam, uyarı alarmı iki kez çalmıştı. ... Birdenbire başıma bir darbe aldım ve gözlerimin önünde her yer kapkaranlık oldu. Bir çığlık attım ve kollarımı kaldırdım. Karanlığın içinden, yalnızca bir fırtınanın uğultusunu duyabiliyordum. ... Sonra, görüntü pek berrak olmasa da, çevrem yeniden aydınlandı ve Mahşer yerindeymişim izlenimine kapıldım. Kalın toz bulutlarının ardında önce bir mavilik belirdi, sonra onu başkaları izledi. ... Yüzleri tamamen parçalanmış bir sürü insan gördüm, ırmak boyu böyle insanlarla doluydu ve gölgeleri suya vuruyordu. Yüzleri öyle korkunç bir şekilde şişmişti ki, erkeklerle kadınlar birbirlerinden güçlükle ayırt ediliyordu. Gözlerinin yerinde birer çukur kalmıştı, dudakları cayır cayır yanıyordu.

7 **Amerikan uçak gemileri, 1945'te Büyük Okyanus'ta.**

Büyük Okyanus savaşında uçak gemileri neden belirleyici bir rol oynadılar?

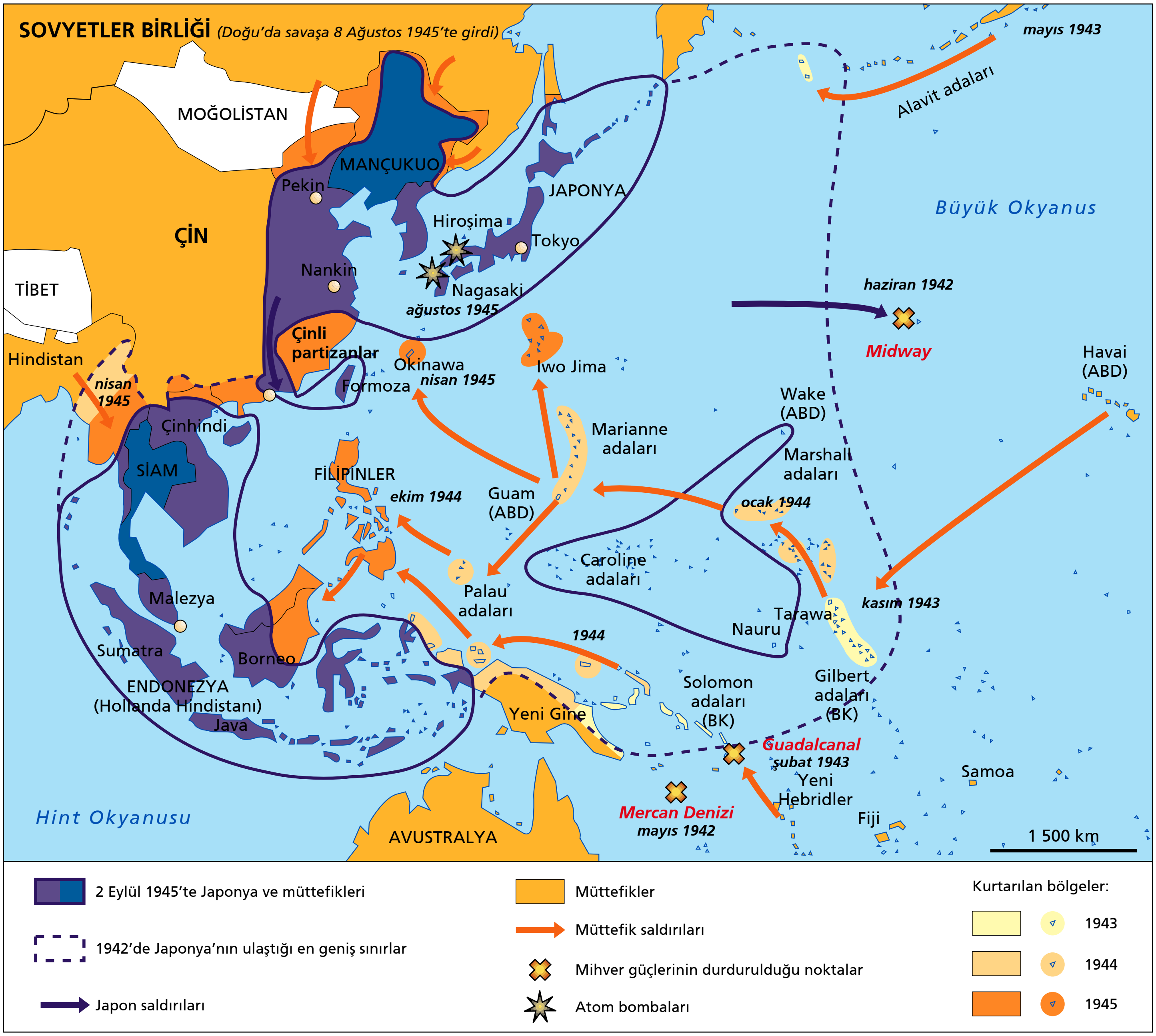
Müttefiklerin nihai zaferi

1 Müttefiklerin Kuzey Afrika ve Avrupa'daki zaferi (1942-1945).

■ Müttefikler, 1942-1943'ten itibaren Mihver güçlerini durdurmayı başardılar ve okyanuslar üzerindeki egemenliklerini korudular. Bu sağlam konumları sayesinde, Mihver güçlerini Avrupa'da da yavaş yavaş püskürtmeye başladılar. Bu cephede esas çabayı Sovyet güçleri gösteriyordu. Temmuz 1943'te, İkinci Dünya Savaşı'nın en büyük tank muharebesi olan Kursk Savaşı'nda Almanların aldığı yenilgiden sonra, Kızıl Ordu sayısal üstünlüğü ve stratejik inisiyatifi hep elinde tuttu.

■ Akdeniz'de ve Batı'da, Müttefiklerin düzenlediği bir dizi çıkarma (Kuzey Afrika, Sicilya, İtalya ve Fransa) Batılı Müttefiklerin "Avrupa kalesi"ne saldırmalarını sağladı. *Reich* güçleri kıskaca alındı. Batılı Müttefiklerle Sovyetlerin nisan 1945'te Elbe Nehri üzerinde buluşmalarından sonra, Kızıl Ordu Avrupa'nın doğusunu işgal etti. Birbirinden bağımsız bazı topraklar hâlâ denetimi altında bulunsa da, Hitler Almanyası yenilmişti.

2 **Müttefiklerin Büyük Okyanus'taki zaferi (1942-1945).**

■ Büyük Okyanus'ta durum farklıydı. İngilizler Birmanya'ya saldırırken, Amerikalılar ikincil derecede önemli gördükleri adaları bir kenara bırakarak doğrudan Japonya'ya ilerlemeyi tercih ediyorlardı. General Mac Arthur komutasındaki birlikler güneyde Filipinler'e yönelirken, Amiral Nimitz'in birlikleri ortaya, Japon topraklarının merkezine doğru ilerlemeye başladı. Sovyetler Birliği de Ağustos 1945'te Japonya'ya savaş ilan etti. Buna rağmen, Büyük Okyanus'un güneydoğusu, Japonlar tarafından mart 1945'te işgal edilen Fransız Hindiçini, Çin toprakları ve Mançukuo, Eylül 1945'te hâlâ Japon birliklerinin denetimindeydi. Ağustos 1945'te Hiroşima ve Nagasaki'ye atılan atom bombaları Japonya'nın yenilgisini hızlandırdı.

■ Sonuç olarak, Sovyetler Birliği ve diğer Müttefikler arasındaki ideolojik farklılıklara rağmen, Büyük İttifak savaşın sonuna kadar sürdü. ABD ekonomisinin gücü ve yerel direniş hareketlerinin desteği, Mihver'in 1945 yılında Avrupa'da ve Asya'da aldığı yenilgiyi büyük ölçüde açıklar.

unutmayalım

ÖNEMLİ TARİHLER

Eylül 1939: Polonya'nın işgali. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı.

Mayıs-haziran 1940: Batıda Alman saldırısı. Fransa'nın yenilgisi.

Haziran 1941: Sovyetler Birliği'nin Alman orduları tarafından istilası.

Ağustos 1941: Atlantik Sözleşmesi (Churchill ve Roosevelt).

7 Aralık 1941: Pearl Harbor'a Japon saldırısı.

Haziran 1942: Midway deniz ve hava muharebesi. Japon ilerleyişinin durdurulması.

Ekim 1942: Rommel'in El-Alameyn'de İngilizler tarafından durdurulması.

Kasım 1942: Müttefiklerin Kuzey Afrika çıkarması.

Kasım 1942-şubat 1943: Stalingrad Savaşı.

Temmuz 1943: Müttefiklerin Sicilya çıkarması.

Haziran 1944: Müttefiklerin Normandiya çıkarması.

Ağustos 1944: Müttefiklerin Provence çıkarması.

Şubat 1945: Yalta Konferansı (Churchill, Roosevelt, Stalin).

8 Mayıs 1945: Almanya'nın teslim olması. Avrupa'da savaşın sonu.

Ağustos 1945: Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılması.

2 Eylül 1945: Japonya'nın teslim olması. İkinci Dünya Savaşı'nın sonu.

KARIŞTIRMAYALIM

Strateji ve taktik

Strateji, bir savaştaki tüm askerî harekâtların (saldırı ya da savunma) planlanmasıdır: Örneğin, 6 Haziran 1944'te Normandiya'ya çıkarma yaparak Batı Avrupa'yı ele geçirme kararı.
Taktik ise, bir savaş alanında askerî bir harekâtı yönetme sanatıdır: Örneğin, 6 Haziran 1944'te Normandiya kıyılarına çıkan Müttefik birliklerini korumak amacıyla paraşütçü birliklerinin indirilmesi.

Savaş ekonomisi ve ekonomik savaş

Savaş ekonomisi bir ülkenin tüm kaynaklarının (hammadde, tarım, sanayi, emek, parasal kaynaklar) savaş için seferber edilmesidir: Silah, cephane, çeşitli askerî malzeme (taşıma uçakları, kamyon, gemi, vs.) imalatı.

Ekonomik savaş ise, düşmanın savaş ekonomisini abluka (düşmanı, savaşı yürütebilmek için gereken çeşitli madenler, petrol ve kauçuk gibi hammaddelerden yoksun bırakmak) ya da üretim merkezlerinin imhası (örneğin, fabrikalara hava bombardımanı) yoluyla çökertme stratejisidir. Amaç, düşmanın savaşmak için gerekli araçları üretmesini engelleyerek, onu savaş alanında çökertmektir.

Mihver ve Müttefikler

Mihver güçleri Almanya ve Japonya'nın müttefikleridir:

- Avrupa'da İtalya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Slovakya, Hırvatistan, Finlandiya;
- Asya'da Mançukuo ve Siyam.

Müttefikler ise (Mihver'e karşı savaşan 26 Latin Amerika ve Asya ülkesi), İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği ve Çin etrafında toplanan ülkelerdir. Londra'da bulunan sürgündeki Avrupa hükümetleri ve General de Gaulle yönetimindeki "Özgür Fransa" hareketi gibi direniş güçleri de Müttefikler arasında sayılabilir.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 32

Adolf Hitler
(1889-1945)

Reich'ın başbakanı, 1933'ten 1945'e kadar Almanya'nın diktatör başkanı.

s. 156

Yosif Stalin
(1879-1953)

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin genel sekreteri, 1930'dan 1953'e kadar Sovyetler Birliği'nin diktatör başkanı.

s. 27

Winston Churchill
(1874-1965)

Mayıs 1940'tan temmuz 1945'e kadar İngiltere'nin başbakanı.

s. 30

Franklin D. Roosevelt
(1882-1945)

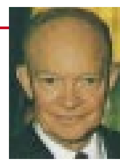
1933'ten 1945'te ölümüne kadar, ABD'nin Demokrat başkanı.

s. 36

Charles de Gaulle
(1890-1970)

Özgür Fransa'nın başı.

s. 137

Dwight Eisenhower
(1890-1969)

Amerikalı general, 1943'ten 1945'e kadar Batı cephesinin başkomutanı.

Atlantik Sözleşmesi (14 Ağustos 1941)

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile Majestelerinin hükümetini temsil eden İngiltere Başbakanı Sayın Churchill, buluşmalarının sonucunda, ülkelerinin ulusal politikalarında yer alan ve dünya için daha iyi bir gelecek kurma umutlarını dayandırdıkları bazı ortak ilkeleri ilan etmeyi gerekli görürler:

1. İki ülke de, hiçbir biçimde topraklarını genişletme amacı taşımazlar;

2. İlgili halkların özgürce ifade edilmiş iradelerine aykırı herhangi bir sınır değişikliği kabul etmezler;

3. Tüm halkların, yönetiminde yaşamak istedikleri hükümet biçimini seçme haklarına saygı duyarlar; egemenlik haklarının geri verilmesini ve ulusların zorla yoksun bırakıldıkları özerk hükümetlere kavuşmalarını arzu ederler;

4. Küçük ya da büyük, galip ya da mağlup tüm devletlerin, hakların eşitliği ilkesine uygun olarak ticaret yapma olanağına ve refaha erişmek için gereksindikleri hammaddelere kavuşmalarını kolaylaştırmak için, mevcut yükümlülüklerine karşı olanca saygılarıyla, gayret sarfederler;

5. Tüm uluslara toplumsal alanda güvenlik sağlamak amacıyla, bunlar arasında ekonomik alanda tam bir işbirliği geliştirmeyi arzu ederler;

6. Nazi diktatörlüğünün kesin olarak yok edilmesinden sonra, tüm uluslara kendi ülke sınırları içinde güvenle yaşama olanağı sağlayacak ve tüm halklara korku ve yoksunluktan uzak yaşayabilme güvencesi verecek bir barış ortamının kurulacağını umarlar;

7. Böyle bir barış, tüm insanlara denizleri ve okyanusları hiçbir engelle karşılaşmadan aşma olanağı verecektir;

8. İki ülke de, dünyadaki tüm ulusların, ister maddî ister manevî nedenlerle olsun, güç kullanmayı reddetmeleri gerektiğine inanırlar; çünkü silahlar, sınırları ötesine saldırmakla tehdit eden ya da edebilecek olan uluslar tarafından denizde, karada ve havada kullanıldıkça kalıcı bir barış sağlanamayacaktır.

İki ülke de, genel güvenlik konusunda daha geniş ve kalıcı bir sistemin kurulmasını beklerken, bu tür ulusların silahsızlandırılmasının son derece önemli olduğu kanısındadırlar. Aynı niyetlerle, silahların barıştan yoksun bırakılmış halklar üzerindeki ezici yükünü hafifletebilecek başka her türlü önlemi destekleyecek ve bu konuda yardımlarını esirgemeyeceklerdir.

Franklin D. Roosevelt, Winston S. Churchill, 14 Ağustos 1941.

Churchill ve Roosevelt, ağustos 1941'de, Atlas Okyanusu'nun kuzeyinde demirli İngiliz zırhlısı *Prince of Wales*'in güvertesinde dini bir tören sırasında.

Sorular

- **1.** *14 Ağustos 1941'de askerî durum nedir?*
- **2.** *Bu metne esin kaynağı olan ilkeler hangileridir?*
- **3.** *Bu metinle kabul edilen yükümlülüklerin savaşın sonraki evreleri açısından önemini açıklayınız.*
- **4.** *1945'te barışın sağlanması hangi açıdan aynı ilkelerden esinlenmiştir?*

TAVSİYELER

- Metni ve soruları dikkatle okuyun.
- Metnin içinde soruları yanıtlamanıza yardımcı olacak önemli sözcüklerin ya da deyimlerin altını çizin.
- Soruların her biri için aklınıza gelen bilgileri bir müsvedde kağıdına yazın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

Tarihsel bir metni yorumlamak, şu sorulara cevap vermek demektir: NE, KİM, NE ZAMAN, KİME?

- **NE:** Metnin türü nedir?

Buradaki metin, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere arasında imzalanan uluslararası bir anlaşmadır.

- **KİM:** Metni imzalayanlar kimdir?

1933'ten beri ABD başkanı olan F. D. Roosevelt.

Mayıs 1940'tan beri İngiliz hükümetinin başbakanı olan Winston Churchill.

- **NE ZAMAN:** Metnin imzalandığı tarihte askerî planda durum nedir?

Bu sorunun cevabı 1. sorunun konusu olduğundan, üzerinde daha fazla durulması gerekir.

Fransızların mayıs-haziran 1940'ta aldıkları yenilginin ardından, İngiltere Almanya'ya karşı savaşı tek başına sürdürüyordu. Britanya Savaşı'nı kazanmıştı. Ancak ABD'nin yardımına kesin olarak ihtiyaç duyuyordu. ABD savaşta değildi. Ama İngilizlerin haklı bir dava için savaştıklarına inanan Roosevelt, Ödünç Verme ve Kiralama Yasası (nisan 1941) sayesinde malzeme göndererek bu ülkeye zaten yardım ediyordu. Japonlar, Asya'da ve Büyük Okyanus'ta ilerlemeye devam ediyorlardı. Ancak henüz Pearl Harbor'a saldırmamışlardı.

- **KİME:** Metni imzalayanlar kime hitap ediyorlar?

Burada söz konusu olan, geniş kitlelere duyurulmak üzere hazırlanmış bir uluslararası anlaşma metnidir: Tüm dünyaya hitap etmektedir.

Konu: İkinci Dünya Savaşı neden topyekûn bir savaştır?

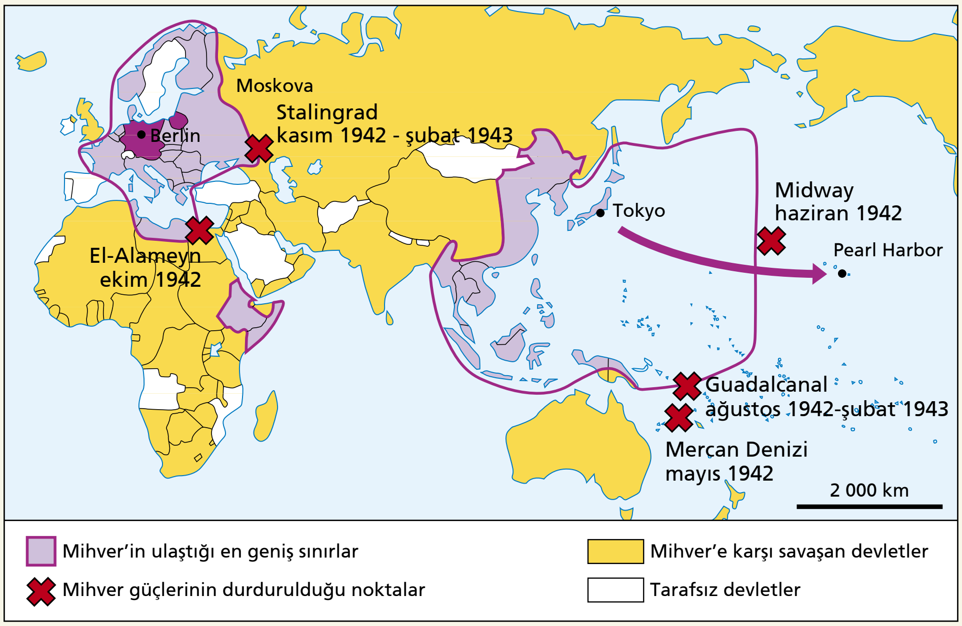
Sorular

- **1.** ***Belgeleri tanıtınız.***
- **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*
- **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki soruya cevap olacak bir sentez yapınız.*

1 **GSMH ve savaş harcamaları (SH) (milyar dolar).**

	ABD		Sovyetler Birliği		Almanya	
Yıl	GSMH	SH	GSMH	SH	GSMH	SH
1940	106	2	87	10	53	19
1941	115	10	80	15	54	25
1942	129	31	57	21	56	32
1943	142	56	63	24	61	40
1944	152	65	76	27	61	40
1945	145	54				

Kaynak: ***Dictionnaire de la Seconde Guerre Mondiale*** **(Paris, 1979).**

2 **Savaşın coğrafi yayılması.**

3 **Londra bombalar altında.**

Bir gün, öğle yemeğinden sonra, Maliye Bakanı Kingsley Wood iş konuşmak üzere 10 numaraya[1] beni görmeye gelmişti. Birden, Thames Nehrinin karşı kıyısından, güney Londra'dan gelen büyük bir patlama duyduk. Kingsley Wood'u da alarak neler olduğuna bakmaya gittim. Büyük çaplı bir bomba, muhtemelen bir kara mayını, Peckham mahallesine düşmüştü. Üçer katlı 20-30 kadar küçük binayı tümüyle ya da kısmen yıkmış, bu çok fakir mahallenin geniş bir bölümünü yerle bir etmişti. Yıkıntıların arasına küçük İngiliz bayrakları dikilmişti bile. Arabamı tanıyınca, dört bir yandan insanlar koşarak geldiler. Kısa sürede, etrafımızda bin kadar insandan oluşan bir kalabalık toplandı. Tüm bu insanlar çılgınca bir heyecan içindeydiler. Çığlıklar atarak, sevgi gösterileri yaparak ve elbiselerime dokunmak için ellerini uzatarak etrafımızda birbirlerini itiyorlardı. Sanki onlara, kötü kaderlerini değiştirecek muhteşem, elle tutulur bir şeyler getirmişim gibi... Kontrolümü kaybettim ve ağlamaya başladım. ... Bunlar keder gözyaşları değil, şaşkınlık ve hayranlık gözyaşlarıydı.

W. Churchill,
The Second World War,
cilt II: ***Their Finest Hour***
(Londra, 1949).

1. Downing Sokağı 10: İngiltere başbakanlık konutu.

4 **"*İşte düşman.*" 1943 tarihli bir Müttefik afişi (Kuzey Afrika'ya yönelik olarak hazırlanmış bir Amerikan afişinin Fransızca uyarlaması).**

5 **Yeni bir silah: Alman V2 füzesi.**
V2 = *Vergeltungswaffe* 2 ("misilleme silahı 2").

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

■ Soru 1

Belgeler	1	2	3	4	5
NE (tür)	istatistik	harita	metin	afiş	fotoğraf
NE ZAMAN (tarih, tarihsel ortam)	savaş	savaştan sonra	savaştan sonra	savaş	savaş
KİM (yazar)	-	-	Churchill	Müttefikler	Almanlar
KİME	genel bilgi	genel bilgi	tanıklık	propaganda (anı)	tanıklık (arşiv belgesi)

Burada çeşitli türden belgeler bulunmaktadır (istatistik, metin, harita, afiş, fotoğraf). Belgelerden bir tanesi (belge 4) propaganda amacıyla hazırlanmıştır. Bazı belgeler olayların meydana geldiği döneme (belge 4 ve 5), diğerleri ise olaylardan sonraki bir tarihe aittir (belge 1, 2, 3). Belgelerin kimi Müttefiklerin (belge 3 ve 4), kimi ise Mihver güçlerinin imzasını taşımaktadır (belge 5). Belgelerden ikisi genel bilgiler içermektedir (belge 1 ve 2). Propaganda amacıyla hazırlanmış olan belge ise doğrudan çağdaşlarına seslenmektedir.

❐ Soru 2

- Belgelerin her birinden edindiğimiz bilgiler nelerdir?

- Hangi belgeler birden fazla konu üzerinde düşünmemizi gerektiriyor?

❐ Soru 3

- "Topyekûn savaş" ne demektir? Üzerinde durulması gereken, savaşın yalnızca askerî ve coğrafî yönleri midir?

TAVSİYELER

- Bulduğunuz fikirleri ve olayları sorunsala verilen cevapta (3. sorunun cevabı) açıkça belirtmelisiniz.

Konu: İkinci Dünya Savaşı'nda Amerika Birleşik Devletleri

İlgili olayların zamandizimi

Kasım 1939: Amerika Birleşik Devletleri'nin tarafsızlık ilanı.
11 Mart 1941: Ödünç Verme ve Kiralama Yasası'nın Kongre'de oylanması.
7 Aralık 1941: Japonların Pearl Harbor'a saldırması.
Ocak 1942: *Victory Program*'ın ilanı.
Mayıs-Haziran 1942: Mercan Denizi ve Midway Savaşları.
8 Kasım 1942: İngiliz ve Amerikan birliklerinin Kuzey Afrika çıkarması.
Haziran 1943: Salomon Adaları'na çıkarma. Büyük Okyanus'un kurtarılmasının başlangıcı.
28 Kasım-2 Aralık 1943: Tahran Konferansı.
24 Aralık 1943: Eisenhower'ın Avrupa'daki işgal kuvvetleri komutanlığına getirilmesi.
6 Haziran 1944: Normandiya çıkarması.
Temmuz 1944: Dolara dayalı yeni bir dünya ekonomisi öngören Bretton Woods Konferansı.
4-11 Şubat 1945: Yalta Konferansı.
12 Nisan 1945: Roosevelt'in ölümü ve Truman'ın ABD başkanlığına getirilmesi.
26 Nisan 1945: Amerikalılarla Sovyetlerin Elbe Nehri'nde buluşması.
7-8 Mayıs 1945: Almanya'nın teslim olması.
Temmuz-Ağustos 1945: Potsdam Konferansı.
6 ve 9 Ağustos 1945: Hiroşima ve Nagasaki'ye atom bombası atılması.
2 Eylül 1945: Japonya'nın teslim olması.

KONUYU OKUMA

Bir tarih kompozisyonu konusu şunları içerir:
- bir izlek (burada, Amerika Birleşik Devletleri);
- zamandizimsel bir dönem (burada, İkinci Dünya Savaşı);
- coğrafi bir alan (burada, Amerikalıların savaşa katıldıkları tüm bölgeler).

"Amerika Birleşik Devletleri" deyişi, burada yalnızca bu ülkeden söz etmek gerektiğini belirtiyor, yani savaşın tamamını anlatmanız istenmiyor. "İkinci Dünya Savaşı" deyişi ise, savaştan ABD'nin konumundan hareketle söz edilmesi gerektiğini belirtiyor. Tarihlere dikkat! 1939'dan mı, daha ileriki bir tarihten mi başlamalı? Niçin? Konunun "İkinci Dünya Savaşı'nda ABD" şeklindeki ifadesi, izlek ile zamandizimsel dönem arasındaki bağlantıyı açıklıyor.

İkinci Dünya Savaşı topyekûn bir savaştır. Savaşa katılan tüm ülkelerin tüm kaynaklarını seferber etmelerini gerektirmiştir. Ekonomik ve diplomatik unsurları da gözardı etmemelisiniz.

SORUNSALI SAPTAMA

Savaşa sonradan katılan Amerika Birleşik Devletleri, nihai zaferin kazanılmasında çok önemli bir rol oynadı. Savaştaki payı yalnızca askerî miydi? Neden?

Amerikan güçleri, harekâtların sürdüğü hangi cephelerde savaştılar? Her yerde belirleyici bir rol oynadılar mı?

İZLENECEK YOL

Burada önerilen konu, Amerika Birleşik Devletleri'nin İkinci Dünya Savaşı "içindeki" yeri ile ilgilidir. Bu sözcük, konuda yer alan diğer iki tamlama arasında bir bağ kurmaktadır. Bu tür konularda, her zaman 1. kavramdan 2. kavrama doğru gidilmeli ve 1. kavramın 2. kavram üzerindeki etkileri ile 2. kavramın 1. kavram üzerindeki sonuçları gösterilmelidir.

Nasıl bir plan seçmeli?

- ABD'nin savaştaki yerini farklı aşamalarıyla gösteren **zamandizimsel** bir plan mı?
- ABD'nin savaş çabasına hangi alanlarda giriştiğini gösteren **izleksel** bir plan mı?

Mantıklı ve ikna edici bir biçimde kurulmuş olmak kaydıyla, pek çok plan önerilebilir.

ZAMANDİZİMSEL BİR PLAN

● **Giriş:** Amerika Birleşik Devletleri savaşa geç girdi; ancak nihai zaferde çok önemli bir rol oynadı. Amerika Birleşik Devletleri için, müttefiklerin zafer kazanmalarının rolü nedir?

● 1. Savaşa geç ve güç bir giriş

A. Tarafsızlıktan, İngiltere'ye verilen manevi desteğe: ABD'nin bir yanda tarafsızlığı, bir yanda da Ödünç Verme ve Kiralama Yasası ve Mihver'e karşı savaşan ülkelere verdiği destek vardı.

Amerikalıların
Leyte (Filipinler) çıkarması,
ekim 1944.

B. Japonların Pearl Harbor'a düzenledikleri saldırı, ABD'nin yalıtılmışlık politikasına son verdi. İntikam alma arzusu: "*Remember Pearl Harbor!*" (Pearl Harbor'ı hatırla!)

C. ABD'nin yenilgileri: Filipinler ve Büyük Okyanus adalarının kaybedilmesi, Avustralya'nın da düşman tehdidi altına girmesi.

Geçiş: *Başlangıçtaki yenilgilere rağmen, İngiltere'ye verilen destek ve dünyanın en büyük ekonomik gücünün savaşa katılması savaşın gidişatını değiştirdi.*

● II. ABD'nin zaferin kazanılmasındaki önemli rolü

A. Ekonomik ve bilimsel seferberlik, savaş sanayiinin gelişmesi (*Victory Program*, "özgür dünyanın cephaneliği").

B. 1942-1943'te düşmanın ilerleyişinin durdurulması: Büyük Okyanus ve Atlas Okyanusu'nda kazanılan zaferler, Kuzey Afrika çıkarması.

C. Avrupa'da ve Büyük Okyanus'ta nihai zafer, atom bombası.

Geçiş: *Amerika Birleşik Devletleri'nin askerî katkısı çok önemliydi, ancak savaşta oynadığı tek rol bu değildi.*

● III. ABD'nin zaferin planlanmasındaki önemli rolü

A. Müttefiklerin askerî planda uzlaşması, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile düzenlenen konferanslar: Tahran ve Yalta Konferanslarında alınan kararlar.

B. Barışın ekonomik ve siyasal açıdan planlanması: Bretton Woods, Yalta.

C. 1945: ABD dünyanın en büyük askerî (atom bombası) ve ekonomik gücü haline geldi.

● **Sonuç:** Savaş boyunca, Amerika Birleşik Devletleri İngiltere'yi destekledi, ardından da müthiş ekonomik gücünü Müttefiklerin hizmetine sundu. Amerikalıların Avrupa'da ve Büyük Okyanus'ta savaşa katılması belirleyici oldu. Bunun yanısıra, Müttefikler arasında düzenlenen çeşitli konferanslara da ABD'nin damgasını vurması, bu ülkenin dünyanın en güçlü ülkesi konumuna geldiğini gösterdi.

İZLEKSEL BİR PLAN

● I. Amerikalıların zaferdeki payı...

A. Japonya'nın saldırısı ve ABD'nin aldığı yenilgiler.

B. Avrupa'da savaş.

C. Büyük Okyanus'ta savaş.

● II. ... ülkelerinin genel seferberliğine bağlıdır...

A. Ekonomik seferberlik.

B. Bilimsel seferberlik.

● III ... ve ABD'yi 1945'te dünyanın en güçlü ülkesi konumuna getirmiştir

A. Önemli askerî konferanslar.

B. Barışın ekonomik ve siyasal açıdan planlanması.

C. 1945'te ABD'nin gücü.

TAVSİYELER

• Zamandizim, öğrenciye hatırlama çabasında yardım etmeye yöneliktir. Kompozisyonun kuruluşunun buna dayandırılmaması gerekir, çünkü burada istenen tarihlerin yorumlanması değildir. Burada zamandizim, öğrencinin üç tür olayı değerlendirebilmesini sağlar:
- askerî olaylar (Büyük Okyanus'ta ve Avrupa'da);
- ekonomik olaylar (Ödünç Verme ve Kiralama Yasası, *Victory Program*, savaş nedeniyle ülkenin yaşadığı dönüşüm);
- diplomatik olaylar (savaşın yürütülmesi açısından Tahran, Yalta, Potsdam Konferansları; savaşın amaçları ve barışın planlanması açısından Atlantik Sözleşmesi, Bretton Woods, Birleşmiş Milletler'in kurulması).

• Kompozisyon, savaşın askerî yönlerinin incelenmesiyle sınırlı kalamaz.

• Savaşın ABD'de meydana getirdiği değişiklikler ve ABD'nin zaferin planlanmasında üstlendiği rol de ele alınmalıdır.

KONU 2

İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa

1940 yılında Nazi Almanyası, Avrupa'nın büyük bölümünü askerî olarak işgal etti. Haziran 1941'de, Sovyetler Birliği'nin batı kesimi de işgal edildi. Naziler, savaş ekonomilerini geliştirmek için Atlas Okyanusu'ndan Karadeniz'e, ele geçirdikleri tüm topraklardaki zenginlikleri ve insanları sömürmeye başladılar. Direnişçilere karşı topyekûn ve acımasız bir savaş yürütüyorlardı. Almanya'da 1933 yılında başlatılan toplama kampları uygulaması Avrupa'nın işgal altındaki tüm bölgelerine yayıldı.

1941 sonbaharından itibaren, toplu öldürme kampları kuruldu.

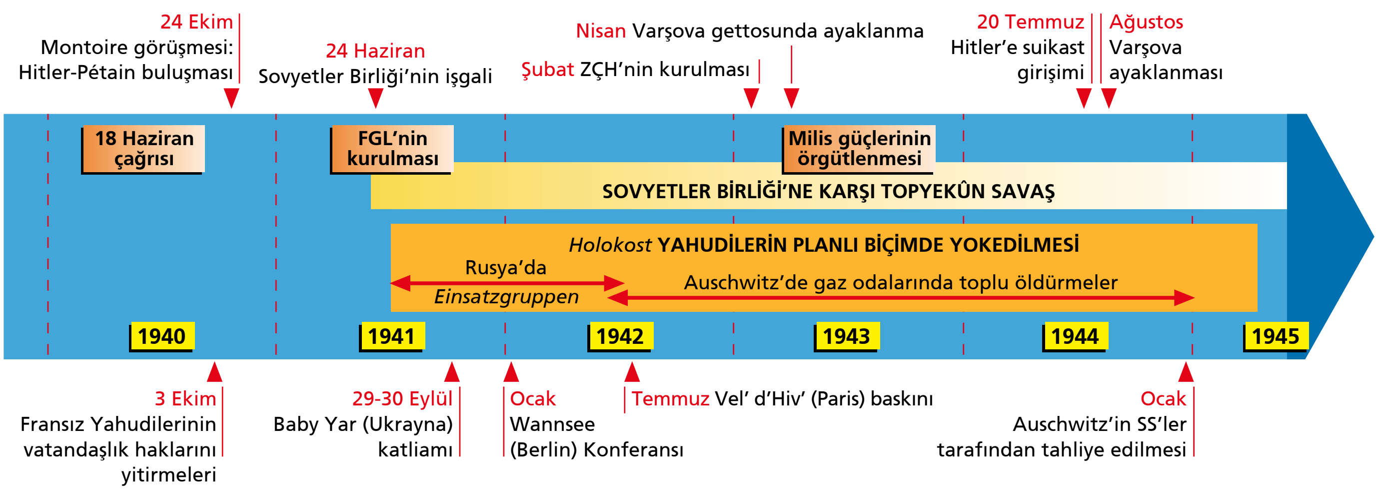
Yahudiler tutuklandı, toplama kamplarına götürüldü, ve "nihai çözüm" çerçevesinde katledildi.

- *Naziler işgal altındaki Avrupa'yı nasıl sömürüyorlardı?*
- *Nazi işgaline karşı Avrupalıların tavrı ne oldu? İşbirliği mi, direniş mi, bekleyiş mi?*
- *Holokost'un gerçekleşmesi nasıl mümkün olabildi?*

KONUNUN PLANI

I. Nazi Avrupası'nın düzeni
II. Avrupa'da direniş hareketleri
III. Toplama kampları
IV. Holokost

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: Londra'ya sığınan devlet başkanları (İngiliz afişi)*
- *Verilerle çalışma: İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Yahudilerinin yok edilmesi*

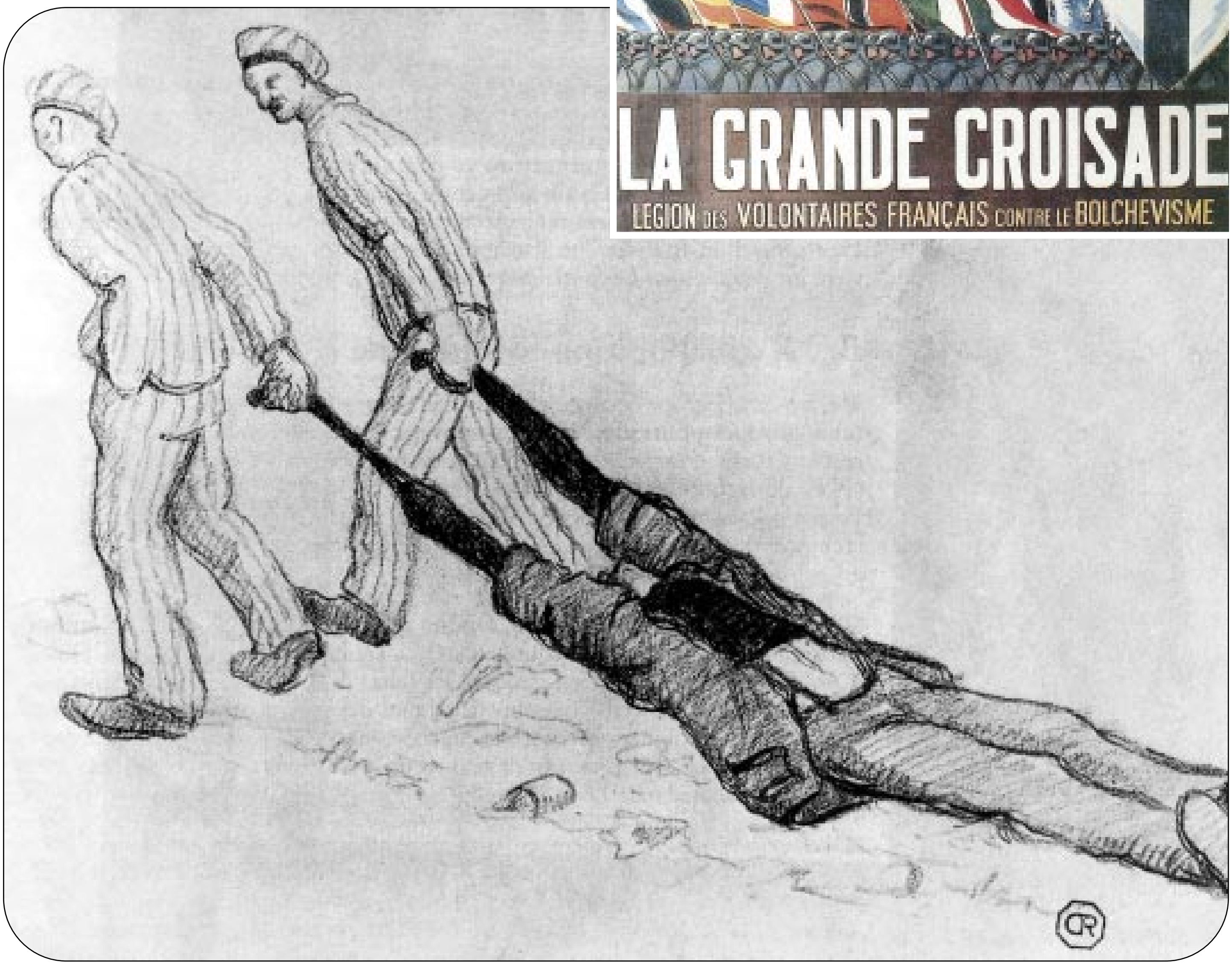

"Büyük Haçlı Seferi". Bolşevizme karşı Fransız Gönüllü Lejyonu (FGL) için gönüllü toplamak üzere hazırlanmış propaganda afişi, 1942.

Auschwitz toplama kampında tutuklu Léon Delabarre'ın yaptığı resim, 1 Mayıs 1944.

"Yolculuk sırasında ölen bir arkadaşımız, kazağının kollarından çekilerek eritme fırınlarına götürüldü."

I. Nazi Avrupası'nın düzeni

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **NAZİ YANLISI**

Alman işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan, Nazilerin fikirlerini paylaşan ve zaferlerini arzulayan kimse.

• **İŞBİRLİKÇİ**

Tüm Nazi fikirlerine katılmamakla beraber, Alman işgal kuvvetleriyle işbirliği yapan kimse.

S Ö Z L Ü K

* *Reich*
* *Waffen SS*

A. Avrupa'da "yeni düzen"

Belge 2, 3 ve 4

■ *"Bugün biri bize yeni Avrupa'yı nasıl tasavvur ettiğimizi soracak olsa, bilmediğimizi söylemek zorunda kalırız. Bu yüzden 'hayat sahası' diyoruz. ... Ne istediğimizi zamanı geldiğinde çok iyi biliyor olacağız"*. III. *Reich**'ın propaganda bakanı Joseph Gœbbels, Nazilerin giriştikleri işin ne derece doğaçlama olduğunu 1940'ta böyle ifade ediyordu. Bu durum, tüm savaş süresince devam edecekti.

■ 1942'de, üstünlüğünün doruk noktasında olan Nazi Almanyası, Atlas Okyanusu'ndan Kafkasya'ya ve Kuzey Burnu'ndan Akdeniz'e, tüm kıta Avrupası'na hükmediyordu. Mihver içindeki müttefikleri İtalya, Macaristan, Finlandiya, Romanya ve Bulgaristan'dı. Tarafsız ülkeler (İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, Portekiz ve Türkiye), Avrupa'nın yeni haritasına uyum sağlayarak çıkarlarını korumaya çalışıyorlardı. Büyük *Reich*, Hırvatistan gibi uydu ülkeleri de denetim altında tutuyordu. Polonya'nın (1939) ve Sovyetler Birliği'nin (1941) işgalinden beri, Almanya için **doğuda geniş bir sömürge alanı** açılmıştı. Bu uçsuz bucaksız topraklar, Nazilerin ırkçı teorilerini uygulamaya geçirmeleri için bir deney sahası oluşturdu. *Reich*'ın Ukrayna komiseri Erich Koch, 1943'te, *"Biz üstün bir ırkız ve en mütevazı Alman işçisinin bile toplumsal ve biyolojik olarak buranın halkından bin kez daha değerli olduğunu hep hatırlamalıyız"* diyordu. 1940'tan itibaren, Polonya'nın batısında yaşayanlar, topraklarına Alman köylülerinin yerleştirilebilmesi için ya doğuya sürüldüler ya da öldürüldüler. Sovyetler Birliği'nde, savaş "Yahudi-bolşevik"lerin ortadan kaldırılmasını amaçlıyordu. Bunlar yok edildikten sonra "hayat sahası", "üstün insan"lara kalacaktı.

■ Batı Avrupa'da, yenilen halklar **katı bir ırk hiyerarşisine göre** sınıflandırıldılar. En üstte Cermenler yer alıyordu. Ardından Latinler geliyordu; en altta da Slavlar. İskandinavlar, Lüksemburglular ve Hollandalılar ise, saf olmayan unsurlarından, yani Yahudilerden "arındırıldıktan" sonra asimile edilebilecek kadar Cermen ırkına yakın kabul ediliyorlardı. Fransa'da Alsace-Lorraine bölgesi *Reich* topraklarına dahil edildi; Nord-Pas-de-Calais ise, olası bir Flaman uydu-devletin kurulmasını beklerken, Brüksel'deki Alman askerî idaresine bağlandı. Bu "Cermen" toprakları, Hitler'in arzusuna göre, *"gelecek bin yıl boyunca, yeni bir düzen içinde"* yaşayabileceklerdi.

B. Siyasi ve ideolojik işbirliği

Belge 1 ve 5

■ Nazi Almanyası, işgal altındaki Avrupa'da **bazı siyasi grupların desteğine** güveniyordu. Bunlardan en fanatik olanları, savaş öncesinin bazı aşırı sağ partilerinden gelen *Nazi yanlıları**ydı (Fransa'da Jacques Doriot'nun Fransız Halk Partisi ya da Belçika'da Léon Degrelle önderliğindeki Alman yanlısı otoriter-kralcı hareket gibi). İdeolojik kanıları nedeniyle işbirliği yapmaya hazır olan bu gruplar, Almanların kazandıkları zaferlerde, paylaştıkları Nazi fikirlerinin haklılığının kanıtlarını buluyorlardı. Yalnızca Quisling, Norveç'te Naziler tarafından iktidara getirilmişti.

■ Naziler, **bazı ulusal azınlıkların bağımsızlık umutlarını** da körüklüyorlardı (Slovak ayrılıkçılar, Baltık halkları, Ukraynalılar, Hırvatlar). Ante Paveliç'in Ustaşileri, Sırpları ve Yahudileri katlettiler; Nazilerin yanında Yugoslav direnişçilere karşı savaştılar. Nazi yanlılarından en fanatik olanları "bolşevizme karşı gönüllü" olarak Doğu cephesine gittiler ya da *Waffen SS** tümenlerine katıldılar ("Charlemagne" tümenindeki Fransızlar ya da Léon Degrelle'in "Wallonie" SS tugayındaki Belçikalılar).

■ *İşbirlikçiler**, Almanya'nın zaferine inanıyorlardı. Onlara göre, **Nazi hakimiyeti eski düzene geri dönmek için bir fırsat**tı. Genellikle tutucu çevrelerden gelen bu kişilere toplumun tüm tabakalarında rastlanıyordu. İşçiler III. *Reich*'ın toplumsal alanda gerçekleştirdiklerinden etkilenmişler, iş adamları ise Almanların düzenini, sendikaların yasaklanması ve grev haklarının kaldırılması gibi uygulamalarını beğeniyorlardı.

1 **SS üniforması giymiş Boşnak gönüllüler. Askerin elindeki kitabın başlığı: *İslam ve Yahudilik*.**

2 **İşgal altındaki Avrupa, Ekim 1942.**

3 ***Le Péril Juif* (Yahudi Tehdidi) filminin eleştirisi.**

Fransız-Alman ortak yapımı. Yapımcı: Yahudi Sorununu Araştırma Enstitüsü...
Fransız Le Film dergisinde yayınlanan eleştiri, 8 Ağustos 1942.

Yahudi sorununun ne olduğunu ve nedenlerini açıklayan, ezelî Yahudi ırkçılığı tehlikesine karşı koruyucu ve savunucu önlemler alma gerekliliğini halkın kavrayacağı bir dille anlatan yararlı ve ilginç bir belgesel.

Farklı kökenlerden kişilerin görüşlerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan film, asimile edilmiş bile olsa, bir Yahudinin ırksal, fiziksel, zihinsel ve düşünsel özelliklerini koruduğunu ve tarlada, fabrikada ya da atölyede gerçekleştirilen üretim faaliyetlerine kesinlikle aykırı düştüğünü ortaya koyuyor. ...Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya yayılan Filistin Yahudilerinin kökenleri ve göç hareketleri hakkında bilgiler içeriyor. ...Filmde, modern dünyada "kral" sayılan bazı Yahudi elebaşları (Amerika Birleşik Devletleri'nden Baruch, Mortimer, Morgenthau; Fransa'dan Léon Blum), bazı kışkırtıcı sosyalistler ve komünist kuramcılar (Karl Marx, Lassale, Rosa Luxembourg, Bela Kun) sergileniyor.

Sinema Yahudi düşmanlığının propaganda aracı olarak nasıl kullanılmıştır?

4 **Nazi marşı** ***(Söz ve müzik: Hans Baumann).***

Almanya'nın geleceği, yarınlarımız Doğu'dadır,
Bu halkın gözü, tehlike ve zafer oradadır.
Orada sancaklarını asla çiğnetmeyen kardeşlerimiz var. ...

Orada bir zamanlar Alman olan yaban elleri,
Orada yeni yaşamımızın başlangıcı var,
Öyleyse silahlanın Almanlar, dinleyin sesimizi!

Bu marşta sözü edilen topraklar hangileridir?

5 **Belçika'da *Waffen SS* birliklerine katılmaya çağrı afişi, 1944.**

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **TODT ÖRGÜTÜ**

Reich'ın büyük yatırım planlarını gerçekleştirmek amacıyla 1933'te Fritz Todt tarafından kurulan ve savaş yıllarında "Atlantik Duvarı"nın inşasıyla görevli örgüt. 1942'de Todt'un ölümünden sonra, Alman Silahlanma Bakanı Albert Speer tarafından yönetildi.

• **ZORUNLU ÇALIŞMA HİZMETİ (ZÇH)**

Şubat 1943'te Fransa'da Almanya'nın baskısıyla başlatılan ve Almanya'ya işgücü sağlamayı amaçlayan uygulama.

S Ö Z L Ü K

* Arîleştirmek
* Karne
* *Gauleiter*

Almanya hesabına gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerin oranı (%)	1942	1944 (ocak/mayıs)
İş makinaları	20	23
Optik sanayi	31	43
Otomotiv sanayi	68	77
Demiryolu taşımacılığı	32	51
Demir döküm işleri	37	56
Demirhane üretimi	100	100
Elektrik altyapısı	52	33
Yünlü sanayi	28	34
Pamuklu sanayi	15	15
Kimyasal ürünler	35	33
Kauçuk	55	65
Kireç ve çimento	48	76
İnşaat sanayi ve bayındırlık	55	80
Sıvı yakıt	3	2
Sunî yakıtlar	15	50
Uçak sanayi	57	100
Gemi sanayi	75	78

1 Fransız ekonomisi Almanya'nın hizmetinde.

C. Ekonomik işbirliği

Belge 1

■ Ekonomik işbirliği, uzun süre siyasi işbirliğinden daha az bilinen bir işbirliği türü olarak kaldı. Oysa, işgal altındaki tüm Avrupa'da, Almanya'nın savaş çabasına katkıda bulunmak için gönüllü olarak çalışan ya da *arîleştirilmiş** şirketleri ucuza satın alarak kendilerine yarar sağlayan sanayiciler vardı. Naziler tarafından devletlerden ya da kişilerden (özellikle Yahudilerden) zorla alınan altını işletmekle görevli bankalar, özellikle de tarafsız ülkelerin bankaları (örneğin İsviçre ya da İsveç bankaları) giderek zenginleştiler. Her türden besin maddesinde Naziler için fiyat kıran bazı tüccarların giriştiği ticarî işbirliği ise, daha az kazanç getirmiş olmasına karşın, savaş boyunca daha fazla göze batttı. Müzelerden ya da evlerden çalınan bazı tabloların iade edilmesi ya da İsviçre ve İsveç bankalarının bazı malî sırları açıklamayı kabul etmeleri için elli yıl beklemek gerekti. Bu bankalar, ülkelerinin resmî olarak katılmadığı bir savaşa malî destek vermişlerdi.

■ Vicdanları pek titiz olmayan iş adamları düşmanla ticaret yapıyorlardı. En çok göze çarpan da bu tür ticarî işbirliğiydi, çünkü kısa zamanda büyük servetler kazandırıyordu. Yenik ülkelere dayattıkları yapay Mark kuru sayesinde tüm stokları satın alıp kendi ülkelerine götüren Almanlar, bu iş adamları için mükemmel bir müşteriydi. **İşgal altındaki ülkelerde ise halk kıtlık içinde yaşıyordu ve yiyecek karneye* bağlanmıştı.** En varlıklılar ise, ancak karaborsada yiyecek ve yakacak bulabiliyorlardı.

D. Avrupa ekonomisi savaşan Almanya'nın hizmetinde

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ Savaşın başlarında, Almanya uzun soluklu bir savaş çabası için hazırlıklı değildi. **1939'dan 1941'e kadar askerî alanda kazanılan başarılar, özellikle silahlanma alanındaki eksiklikleri saklamaya yetti**. Ancak, 1941'de Sovyetler Birliği'ne düzenlenen saldırının başarısızlığa uğraması, ekonominin yeniden yapılandırılmasını gerektirdi. Ocak 1942'de, Alman ekonomisinin düzenlenmesi işi *Todt Örgütü**'ne ve yöneticisi Albert Speer'e bırakıldı. Speer, özel şirketlerle kamu şirketlerinin silah üretimini planladı. Ama karşısında Almanların yaşam standartlarının düşmesinden çekinen *Gauleiter**leri buldu. Hitler de topyekûn bir savaş ekonomisi kurmak istemiyordu. Ona göre, 1918 devrimine ve onu izleyen yenilgiye yol açan, Birinci Dünya Savaşı sırasında Almanlara dayatılan savaş çabası olmuştu. Dolayısıyla, Almanya'nın savaş ekonomisine esas destek bu kez yenik durumdaki ülkelerden gelmeliydi.

■ İşgal altındaki ülkeler düzenli olarak talan edildi. Bu talan, üç farklı biçime bürünebiliyordu: İşgal ordularının bakım masraflarına yüklü miktarda katkıda bulunma yoluyla gerçekleştirilen **malî talan**; hammadde ve yiyecek maddelerine **el koyma** yoluyla gerçekleştirilen **talan**; **yabancı işgücünü Almanya'ya taşıma** ya da işgal altındaki ülkelerde denetim altındaki sanayilerde kullanma yoluyla gerçekleştirilen **talan**. El koyulan büyük miktardaki sermaye birikimleri, Almanların Avrupa'nın her yerinde şirketler satın almalarını sağladı. IG Farben kimya şirketi, bu sayede devasa bir sanayi imparatorluğu kurdu ve işgücü olarak savaş esirleriyle toplama kamplarındaki tutuklulardan yararlandı.

■ **Erkekler silah altına alındığı için, Alman sanayii 1942'den itibaren erkek işgücü sıkıntısı çekmeye başladı**. Naziler, "ırkın geleceğini sağlamak" üzere öncelikle annelik görevlerini yerine getirmek zorunda olan kadınlara başvurmayı reddediyorlardı. Dolayısıyla, yabancı işgücü ithal etmeleri gerekti. 1942'den 1944'e kadar bu görevi, "Avrupa'nın köle tüccarı" lâkabıyla tanınan Fritz Sauckel üstlendi. Doğulu "alt-insanlar" (Polonyalılar, Sovyet savaş esirleri) Almanya'ya gönderildi. Sauckel gönüllülere çağrıda bulundu, baskınlar düzenledi ve işgal altındaki ülkelerden zorla işgücü topladı (Fransa'da ZÇH* sisteminin kurulması gibi). Uygulamalarındaki sertlik, işgal altındaki ülke halklarının giderek artan düşmanlığından ve ZÇH'den kaçanların da katılmasıyla güçlenen direniş hareketlerinden endişe eden Alman ordusunun bile tepkisini çekti. Savaşın sonunda kadar, Almanya'da toplam 12-14 milyon Avrupalı çalıştı.

2 Hitler ve Alman halkı.

Bu savaşın en şaşırtıcı yanlarından biri, Hitler'in, Churchill ve Roosevelt'in hiç tereddüt etmeden kendi halklarına dayattıkları zorluklardan Alman halkını sakınmak istemesiydi. Demokratik İngiltere'nin tüm işgücünü seferber etmek için harcadığı enerji ile totaliter Almanya'nın bu konuda sergilediği gevşeklik arasındaki tezat, Almanya'daki rejimin toplumsal uzlaşmanın kendi aleyhine dönmesinden ne kadar çekindiğini gösterir. İktidardakiler ne kendi adlarına herhangi bir fedakârlıkta bulunmaya ne de halkı buna zorlamaya razı oluyorlardı. Tavizlerle, sahip oldukları halk desteğini korumaya çalışıyorlardı. ...Memnuniyetsizliğe yol açacak her türlü nedeni ortadan kaldırmak adına, halka tüketim maddelerinin eksikliğini hissettirmemek, savaş yardımı yapmak ve kocaları savaşa giden kadınlara seferberlik tazminatı ödemek için, demokratik rejimle yönetilen ülkelerde olduğundan çok daha fazla harcama yapıldı. Churchill kendi halkına yalnızca "*kan, gözyaşı, emek ve ter*" vadederken, bizler, savaşın tüm bu zorlu aşamaları ve bunalımları sırasında, Hitler'in ebedî parolası olan "*Nihaî zafer bizimdir*" cümlesini duyduk. Bu, siyasal bir zaafın ifadesiydi. Bu tavır, halkın onayını yitirme ve böylece ülke içinde siyasal bunalımlara yol açma korkusunu açığa vuruyordu.

Albert Speer [1942'den itibaren Alman Silahlanma Bakanı, savaştan sonra 20 yıl hapse mahkûm edildi], *Erinnerungen* (Frankfurt am Main, 1969).

1. Yazara göre, Hitler Alman halkının ihtiyaçları karşısında nasıl bir tavır benimsemiştir?
2. Yazar bu siyaseti nasıl açıklıyor?

3 "*Yaşam savaşını neyle vereceksin? Haydutun tüfeğiyle mi, yoksa emekçinin makinasıyla mı?*" Vichy Hükümeti'nin propaganda afişi, mart 1944.

1. Afişte hayduta benzetilen kimdir?
2. Afişte gösterilen işçi kimin yararına çalışacaktır?

4 Himmler SS'lere sesleniyor.

Bir *SS*, vatandaşlarına karşı dürüst, sadık ve iyi dost olmalıdır. Ancak, başka ülkelerin insanları için durum başkadır. Örneğin, bir Rusun ya da bir Çekin yazgısı onu hiç ilgilendirmez. Bu ülkelerden, kanı saf olan herkesi aramıza alacağız; hatta çocuklarını bile çalıp kendi ülkemizde yetiştireceğiz. Bunun dışında, bu halkların hangi koşullar altında yaşadıklarına, refah ya da sefalet içinde olup olmadıklarına kesinlikle aldırmayız. Bu halklar, bizi yalnızca kendi *Kultur*'umuzun gelişmesi için ihtiyaç duyduğumuz köleler oldukları için ilgilendirir. On bin Rus kadınının tankları durdurmaya yarayan çukurları kazarken yorgunluktan kırılmış olması, beni ancak bu çukurların Almanya adına kazılmış olması nedeniyle ilgilendirir. ... Bunlar için endişelenmek, kendi soyumuza karşı işlenmiş bir suçtur. Bunların varlıklarına idealist bir boyut tanımak bizim çocuklarımızın ve torunlarımızın varlığını güçleştirir. Eğer birisi gelip bana, "*Kadınları ve çocukları çukur kazdırmak için kullanamam, bu insanlık dışıdır, ölecekler*" derse, ona "*Sen kendi soyunun katilisin, çünkü bu siperler kazılmazsa ölecek olanlar Alman askerleridir, Alman annelerin oğullarıdır, kendi soyumuzdur*" diye cevap vermek zorundayım.

Heinrich Himmler'in [SS Başkomutanı] Poznan (Polonya) söylevi, 4 Ekim 1943.

1. Himmler'in, metinde görülen "üstün ırk" anlayışı nasıldır?
2. Metinde sözü edilen halk hangisidir?
3. Halkın ekonomik anlamda sömürülmesi, hangi nedenlerle ırkçılıkla doğrudan ilintilidir?

5 Zorla çalışmaya götürülen kadınlar Kiev Garı'nda.

II. Avrupa'da direniş hareketleri

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **ŞEBEKE**

Esas olarak sabotaj, karşı-propaganda ya da haberalma gibi faaliyetleri gerçekleştiren gizli direniş örgütü. Üyelerinin güvenliği gizlilik ve hücre tipi örgütlenme ile sağlanıyordu. Her direnişçinin, şebekenin tamamı ve diğer üyeler hakkında mümkün olduğu kadar az bilgiye sahip olması gerekiyordu.

S Ö Z L Ü K

* *Maki örgütleri*
* *Partizanlar*

A. Dışarıda direniş

Belge 2 ve 6

■ İşgal kuvvetlerine direnme fikri, **ülkenin yenilgisini kabul etmeyi reddetmekle** başlar. Bazı Avrupa ülkelerinin meşru hükümetleri de (Norveç, Hollanda, Belçika, Polonya) bu fikirle Londra'ya sığındılar. General de Gaulle'ün çevresinde toplanan özgür Fransızlar, ne yenilgiyi, ne 1940 haziranında imzalanan bırakışmayı kabul ettiler. Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa gireceğine ve Anglo-Sakson güçlerin nihaî zaferi kazanacağına inandılar. Bu ilk direnişçiler, gizlice İngiltere'ye ulaşmayı başaran diğerleriyle birlikte, savaşa devam edecek düzenli orduları oluşturdular.

■ Londra, komünist olmayan Avrupa direnişinin yönetim merkezi oldu. Kıta Avrupası'na gizli görevle gidenler oradan hareket ediyor, sabotaj ve haberalma faaliyetleri oradan yönetiliyordu. İşgal altındaki Avrupa ülkelerinin halklarıyla bağlantı, İngiliz radyosu *BBC* sayesinde korunuyordu. Almanlar *BBC*'nin haber bültenlerini dinleyenleri katı bir biçimde cezalandırıyorlardı. Almanya'nın 1941'de Sovyetler Birliği'ne saldırmasının ardından, Stalin de işgal altındaki ülkelerde bulunan komünist partilerin temsilcileriyle birlikte komünist direniş hareketinin faaliyetlerini Moskova'dan örgütlemeye başladı.

B. İçeride direniş

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ İşgal altındaki ülkelerde direniş hareketleri, işgal güçleri tarafından yasadışı ilan edilen **gizli faaliyetler** biçiminde yürütülüyordu. Direnmek, vatanseverlik duyguları ya da bazı ahlakî nedenlerle yasalara karşı gelme tehlikesini göze almak demektir. "Hitler faşizmi"nin reddi de, insan haklarına saygı gösterilmesi için mücadele etmekten geçiyordu. Bu nedenle, farklı görüşteki hareketleri bünyesinde toplayan direniş, siyasal bir nitelik kazandı. 1941'den itibaren, komünist partiler siyasal birer güç olarak direniş saflarına katıldılar ve güçlü örgütleriyle gizli faaliyetlerin en önemli unsurlarından biri oldular. Örneğin, Güney Fransa'da, Franco'nun zaferinden sonra ülkelerinden kaçan eski İspanyol cumhuriyetçileriyle birleşerek mücadele grupları oluşturdular.

■ Londra ve Moskova'ya **gizli askerî bilgi göndermek**, düşman teçhizatına **sabotajlar düzenlemek**, tutukluların ya da uçağı düşürülmüş müttefik pilotlarının **kaçışını örgütlemek**, gizli gazeteler ve el ilanlarıyla **karşı-propaganda yapmak**, direnişçilerin içeride gerçekleştirdikleri başlıca faaliyetlerdi. Bunun için, sürekli kimliklerini, yerlerini, hatta yaşamlarını değiştirmek ve güvenlik nedeniyle kapalı küçük gruplardan oluşan şebekeler* biçiminde örgütlenmek zorundaydılar. En ufak bir tedbirsizlik, onları ihbar edilme tehlikesiyle karşı karşıya bırakabilir, hatta kendi dostlarını işkenceye ve ölüme sürükleyebilirdi.

■ 1943'ten itibaren, ama özellikle 1944'te, ZÇH'den kurtulmak isteyenler kalabalık gruplar halinde kırsal kesimlerde oluşturulan *maki** örgütlerine katıldılar. Sovyetler Birliği'nde, kuşatma altındaki Kızıl Ordu'nun henüz esir düşmemiş olan birlikleri, cephe gerisinde bir *partizanlar** ordusu kurarak Almanların haberleşmesini engellediler. **Maki örgütlerinin silaha, deneyimli komutanlara ve teçhizata ihtiyaçları vardı**. En büyük zayıflıkları ise, çatışmalar sırasında ortaya çıkan deneyimsizlikleriydi. Ayrıca, Alman güçlerinin ve işbirlikçilerin yarattığı baskının yanı sıra, Müttefiklerin siyasal ve askerî hesaplarının da tehdidi altındaydılar. Fransız ve İtalyan partizanlar, bu son tehlikeyi, hiç gerçekleşmeyen paraşüt indirmelerini beklerken, yaşamları pahasına öğrendiler.

■ Direniş hareketleri arasında birlik sağlanması da güçtü. Sonuçta Fransa gibi bazı ülkelerde gerçekleştirilebilmişse de, bu birliğin sağlanabilmesi son derece hassas bir konuydu, çünkü direniş içinde yer alan farklı gruplar eylem konusunda özgürlüklerine düşkündüler ve farklı siyasal temellere sahiptiler. Pek çoğu savaş sonrasını düşünüyor ve geleceğin siyasal güçlerinin çekirdeğini oluşturmak istiyordu. Bazı ülkelerde, özellikle de komünist direnişçilerin Tito yönetiminde örgütlendiği Yugoslavya'da ve Yunanistan'da, direniş hareketi içindeki çekişmeler komünistler ve kralcılar arasında gerçek bir içsavaşa dönüştü.

1 **Margeride'de bir maki (Fransa'nın Massif Central bölgesi).**

"Maki, bir cephedir...
Direnişçiler de, bir ordu..."
Maurice Schumann'ın *BBC* mikrofonlarında yaptığı bir konuşmadan, 1943.

2 *BBC*'yi dinlerken.

- Bizi içeri mi tıktırmak istiyorsun? ... Söyle, bu mu istediğin? Bizi toplasınlar istiyorsun, değil mi? ...
- Bu yaptığın bizi kurşuna dizdirir, diye vurguladı Auguste. ...
- İngilizleri dinlemiyordum, diye tekrar etti Élise. Müzik arıyordum.
- Yalnızca müzik, dedi Auguste. 'Pa, pa, pa, paam, burası Londra'ydı basbayağı. ...
- ... açıklarında toplam yüz otuz bin tonluk bir geminin sulara gömül...
- Bak, diye sözünü kesti Élise; Hansların denizaltılarından söz ediyor.

Élise cümlesini daha yeni bitirmişti ki, Boudet Baba'nın eli mekanik bir hareketle kalkıp genç kızın yanağına indi.

- Bu sana ders olsun, diye homurdandı; Hanslar dediğini duyarlarsa başımıza iş açılır.

Spikerin sesi kaybolmuştu. Kesik kesik, tiz ve inatçı parazitler sessizliği bölüyordu.

- Şunun sesini kıs, Auguste, dedi Boudet Baba. Teğmen Bachmann geçerse...

Spikerin sesi, cümlelerini parçalamaya çalışan hızlı ve düzenli parazitlere rağmen netleşti.

- Şimdi de Fransızca programımız, Onur ve Vatan...
- Bu Londra değil mi yani?

Jean-Louis Bory, *Mon village à l'heure allemande* (Paris, 1945).

BBC'yi dinlemenin Almanlar tarafından nasıl katı biçimde yasaklandığını anlatınız.

3 1944'te, Tito ve genel kurmayı.

B İ Y O G R A F İ

4 Tito adıyla bilinen Josip Broz *(1892-1980)*

Yugoslav Komünist Partisi'nin kurucularından olan Tito, 1937'de partinin genel sekreterliğine getirildi. Ülkesinin 1941'de Naziler tarafından işgal edilmesinin ardından, işgal güçlerine karşı direnişi örgütledi. Churchill'in de desteğiyle, hem Almanlara ve Almanya'nın müttefiki olan Hırvatlara, hem de kralcı direnişçilere karşı mücadele verdi. Kralcıları ortadan kaldırmayı başararak, savaştan sonra komünist Yugoslavya'yı yönetti, ancak 1948'den sonra Sovyetler Birliği'nden uzaklaştı.

5 Paris'te ayaklanma çağrısı, ağustos 1944.

Paris Halkına Savunma İçin Emir

İFG (İç Fransız Güçleri) ve halk, Paris'in kurtarılması için savaşa girişmiştir. Askerlerimiz hareketli gerilla taktiğini her uyguladıklarında, düşmana karşı başarı kazandılar. Ancak, hâlâ bir tehlike var: Düşman tanklarının hızlı manevraları.

Bu tehlike kolaylıkla savuşturulabilir. Hansların tanklarını sürmelerine engel olmak yeterlidir.

Bunun için, erkek, kadın, çocuk, tüm Paris halkı barikatlar kursun. Herkes caddelere, bulvarlara, geniş sokaklara ağaçlar devirsin.

Her türlü düşman saldırısına karşı kendinizi savunmak için, ev ev, sokak sokak örgütlenin.

Bu koşullar altında, Hansların bağlantıları kesilecek, yalnızca birkaç merkezde sıkışıp kalacaklar ve **artık misilleme yapamayacaklardır**.

HERKES BARİKATLARA!

Albay Rol, Paris Büyükşehir Komutanı.

Metnin yazıldığı tarihte, Fransa'nın askerî durumu nedir? Düşmana karşı savaşmak için hangi yöntemler kullanılmaktadır?

6 Direniş hareketi ve Müttefikler.

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• MİSİLLEME

Düşman tarafından yasadışı kabul edilen eylemlere yanıt vermek üzere alınan sert önlemler (tutuklamalar, idamlar, köylerin yakılması, toplama kamplarına sürgün). Naziler ve işbirlikçileri, direnişe karşı mücadelede kullandıkları misilleme yöntemlerini direnişçileri birer terorist kabul ederek haklı çıkarıyorlardı.

S Ö Z L Ü K

* Toplama kampları
* *SS*
* *Gestapo*
* *Reichsprotektor*

1 Bir Alman direnişçi: Katolik öğrenci Sophie Scholl.

"Uygar bir halk için, despotların karanlık yönetimine direnmeden boyun eğmek kadar aşağılayıcı bir durum düşünülemez" ("Beyaz Gül" başlıklı el ilanlarının ilkinden bir bölüm). Sophie Scholl, erkek kardeşi Hans ve arkadaşları Christoph Probst, 22 Şubat 1943'te, Münih'te Naziler tarafından öldürüldüler.

C. Direnişin etkisi

Belge 1 ve 3

■ Avrupa'nın özgürlüğüne kavuşmasında direnişçilerin oynadığı rol, bugün hâlâ tartışma konusudur. **Yugoslavya'da**, İngilizler kral yanlısı direnişçilerden daha etkili olduğuna inandıkları Tito'nun komünist partizanlarını desteklediler. Polonya'da ise, **Varşova ayaklanması** ağustos 1944'te Almanlar tarafından bastırıldı. Sürgündeki Polonya hükümetine sadık direnişçilere yalnızca birkaç kilometre uzaklıkta bulunan Kızıl Ordu'dan destek gelmedi. Stalin, böylece Polonya'da iktidara Polonyalı komünistleri getirmeyi umuyordu.

■ **Sivil halkın desteği olmasaydı, iç direniş başarısızlığa mahkum olurdu**. Nazi baskısının şiddeti bu desteği ortadan kaldırmayı başaramadı. Maurice Druon ve Joseph Kessel tarafından yazılmış olan "Partizanların Marşı", *"Arkadaş, eğer düşersen, bil ki senin yerine bir arkadaşın çıkacak gölgeden"* der. Erkeksi direniş destanı anlatılırken genellikle unutulan kadınlar da mesaj taşıyıcı ya da haberalma ajanı olarak mücadelede etkin bir rol üstlendiler. Gizlice hazırlanan gazeteleri basanlar ve dağıtanlar, göstericiler, grevciler, cezası genellikle ölüm olan büyük tehlikelere atılıyorlardı. Pek göze çarpmayan ve etkisi güçlükle ölçülebilen bu direniş hareketi, halkların topyekûn esarete karşı muhalefetini simgeliyordu. Yahudileri ya da polis ve milis güçleri tarafından aranan direnişçileri yaşamları pahasına saklayan insanlar buna iyi bir örnektir. Gizli Fransız gazetesi *Témoignage chrétien*: *"Düşünmek, inanmak, başlıbaşına bir direniştir; bunlar 'aklın silahları'dır"* diye yazmıştır.

■ Almanya'da, komünistler, sosyalistler ve militan Hıristiyanlar *toplama kampları**nın dehşetini 1933'te Hitler'in iktidara gelişiyle birlikte yaşamaya başlamışlardı. "Beyaz Gül" grubundan katolik öğrenciler 1942 haziranından 1943 şubatına kadar Nazi karşıtı el ilanları dağıttılar. Kimlikleri öğrenilince idam edildiler. Temmuz 1944'te, Hitler'i öldürmeyi amaçlayan *Wehrmacht* subaylarının başarısızlıkla sonuçlanan komplosu, vatanseverlik duygularıyla ülkeleri için savaştıklarını sanan ve düşkırıklığına uğrayan askerlerin içine düştükleri ikileme iyi bir örnektir. **Alman direnişçiler çok küçük bir azınlıktı**. Üstelik, kendilerine karşı uygulanan baskıcı yöntemlerin acımasızlığı nedeniyle sayıları giderek azalıyordu. **İtalya'da** ise, faşizm karşıtı direniş eylül 1943'te hükümetin teslim olması ve ülkenin Almanlar tarafından işgal edilmesinin ardından gelişmeye başladı. Kuzeydeki büyük kentlerde grevler birbirini izledi, cephe gerisinde önemli maki örgütleri kuruldu.

D. Direnişin bastırılması

Belge 2, 4 ve 5

■ Silahlı eylemler, sabotajlar ve haberalma faaliyetleriyle **direniş, işgal güçlerinin güvenliği açısından ciddi bir tehlike oluşturuyordu**. Almanlar direniş hareketleriyle mücadele etmek için giderek artan önlemler alıyorlardı. Gönüllü Ukraynalı ya da Rus tutsaklarından oluşan yardımcı birlikler, yerleştirildikleri Fransa, Yugoslavya ve Polonya topraklarında terör estiriyorlardı. *SS** haberalma birlikleri ve *Gestapo** şebekelerin izini sürüyor ve tutukladıkları direnişçilere arkadaşlarının isimlerini vermeleri için düzenli olarak işkence yapıyorlardı. Bundan başka, Naziler işgal ettikleri ülkelerdeki polis teşkilatlarının az çok etkili işbirliğinden de yararlanıyorlardı.

■ Naziler, "terorist" diye adlandırdıkları direnişçilerle mücadele etmek için, insanları tutuklayarak, idam ederek, *misilleme** yöntemiyle rehin aldıkları direnişçi ya da sivilleri kurşuna dizerek, sivil halkı korkutmaya çalışıyorlardı. Beyaz Rusya ve Ukrayna'da **yüzlerce köy yakıldı**. Akılda tutulması gereken iki isim var: Çekoslovakya'da **Lidice**, *Reichsprotektor** Reinhard Heydrich'in Çek direnişçiler tarafından öldürülmesinin ardından tümüyle yok edildi (erkekler kurşuna dizildi, kadınlar ve çocuklar toplama kamplarına götürüldü); 9 Haziran 1944'te, Fransa'nın Limousin bölgesinde yer alan **Oradour-sur-Glane**'da, kasaba halkını oluşturan toplam 642 erkek, kadın ve çocuk *Das Reich* tümenine bağlı *SS*'ler tarafından katledildi.

■ İşkencede can vermezler ya da idam edilmezlerse, tutuklanan direnişçiler toplama kamplarına gönderiliyorlardı. Aralık 1941 tarihli ***"Nacht und Nebel" kararnamesi***, direnişçilerin *"gecenin ve sisin içinde"* iz bırakmadan ortadan "kaybedilmelerine" olanak tanıyor ve haklarında herhangi bir haber verilmesini yasaklıyordu. Savaştan sonra, pek azı bu yavaş ölüm kamplarından geri dönebilecekti.

B İ Y O G R A F İ

2 **Heinrich Himmler**
(1900-1945)

1923'te, Münih'te Hitler'in iktidarı ele geçirme girişiminde rol aldı. 1929'da Hitler tarafından koruma birimlerinin *(SS)* başına getirildi. 1934'te *Gestapo*'nun, 1938'de de Alman polis teşkilatının başına geçen Himmler, Rudolf Hess ve Hermann Goering'le birlikte en önemli üç Nazi yöneticisinden biriydi. 1943'te Reich'ın İçişleri Bakanı oldu, işgal altındaki Avrupa'da terör estirdi ve tutuklananların kitleler halinde toplama kamplarına gönderilmesini örgütledi. 1944'te, Almanya'daki silahlı kuvvetlerin komutanlığına getirildi. Mayıs 1945'te İngilizler tarafından yakalandı. Diğer Nazi savaş suçlularıyla birlikte yargılanıp cezalandırılmaktan intihar ederek kurtuldu.

3 **Fransa'da başarıya ulaşan bir sabotaj, 1944.**
Fransız direnişçiler trendeki Almanları esir alıyor.

5 ***"Bunlar mı kurtarıcılarımız? Suçlular ordusuyla kurtuluş!"***
Kırmızı bülten (Şubat 1944).
Fransa'da Naziler tarafından binlercesi dağıtılan bu afiş, Ermeni kökenli Misak Manukyan tarafından yönetilen KNP-YİG (Keskin Nişancı Partizanlar - Yabancı İşgücü)'ye bağlı komünist direnişçilerin işledikleri "suçları" gösteriyor. Bu grubun 23 üyesi, 1944'te kurşuna dizildi.

4 **Yunan direnişinin bastırılması.**

21 Haziran 1943. Haziranın 20'sini 21'ine bağlayan gece, Selanik-Atina demiryolu tam 6 noktadan kesildi. ... Sabotajın olası sanıkları, son zamanlarda Alman mühendislerin gözetiminde köprü güçlendirme işlerinde çalışan işçiler. ...

22 Haziran. Sabotaj faaliyetlerinde örgütlü biçimde artış. Katerini'nin kuzeydoğusundaki demiryolu köprüsüne saldırı. Serfice (Servia)'nin güneydoğusundan geçen yolda, 118 adam ve 64 kamyondan oluşan öncü konvoy, İtalyan bölgesinde partizanlar tarafından saldırıya uğradı. Araçların bir kısmı yandı. ... Gece, Arnavutluk yönündeki tüm telefon bağlantıları sabotaj eylemleri sonucunda kesildi. ...

29 Haziran. ... Ptolemais'in güneybatısında bir dizi saldırı ve sabotaj. Kasabanın sakinleri gözaltına alındı. Ağustos (Nausa) kasabasında bir Alman assubaya düzenlenen saldırıya misilleme olarak, komünist oldukları sanılan 25 Yunanlı kurşuna dizildi.

Atina *Wehrmacht* karargâhının günlüğü.

1. Bir Avrupa haritası üzerinde, sözü edilen direniş eylemlerinin gerçekleştirildiği yerleri gösteriniz.
2. Alman işgal güçlerini özellikle rahatsız eden eylemler hangileridir?
3. Misilleme önlemlerine bir örnek veriniz.

III. Toplama kampları

S Ö Z L Ü K

* *Kapos*

A. Toplama kampları dünyası

Belge 1

■ Toplama kamplarının örgütlenmesi Nazi projesinin tam merkezinde yer alıyordu. Bu kamplar, Hitler'in **hükmetme ve tüm muhalifleri ortadan kaldırma mantığı** içinde düşlediği sistemin temel çarklarını oluşturuyordu. 1933'ten itibaren, Nazi karşıtı (sosyal demokratlar, militan Hıristiyanlar, komünistler, vs.) ya da "toplum dışı" Almanlar (eşcinseller, Yehova Şahitleri, adi suçlular...), "yeniden eğitilmek" üzere Dachau ve Orianenburg kamplarına kapatıldılar. Kamplar SS örgütüne ve komutanı Heinrich Himmler'e bağlıydı. İşgal edilen tüm ülkelerden tutukluların getirilmesiyle birlikte, 1939'dan itibaren toplama kampları Avrupa'ya yayıldı. 1942'ye kadar, uygulamalar disiplin ağırlıklıydı. Daha sonra, tutuklular *Reich* adına işgücü olarak kullanılmaya başladı; kamplar da böylece zorunlu çalışma kamplarına dönüştü.

■ Tutuklular, yakalandıktan sonra hapisanelerde ve **tutuklu kampları** ya da Compiègne (Fransa) kampı gibi transit kamplarında toplanıyorlardı. Ardından, trenlerle, hepsi *Büyük Reich* topraklarında bulunan esas toplama kamplarına götürülüyorlardı. "Irk suçu" işledikleri kabul edilen siyasi tutuklular, sendikacılar, dini cemaat üyeleri, direnişçiler, rehin alınanlar, baskınlarda yakalananlar, adi suçlular, ağır suçlular ya da eşcinseller böylece toplanıyor ve kamplarda bulunan Sovyet savaş esirlerine katılıyorlardı. Yük vagonlarında üstüste, aç susuz, günlerce yol aldıktan sonra hayatta kalanlar, herşeyin kişiliklerini aşağılamak üzere ayarlandığı bir düzenle karşılaşıyorlardı.

B. "Yavaş ölüm" kampları

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ Toplama kampındaki tutuklu bir *Stück*, yani bir "parça"ydı. Artık adı yoktu, yalnızca bir numaraydı. Üzerine "suçunu" belirten işaretin dikildiği, çabucak bollaşan çubuklu bir üniforma giyerdi. Saçları kazınırdı. Buz gibi bir barakada, pire kaynayan saman yatağını üç-dört arkadaşıyla paylaşırdı. Kışın çamurun, buzun içinde ya da yazın yakıcı güneşin altında, bitmek tükenmek bilmeyen yoklamalara katılmak ve saatlerce kıpırdamadan durmak zorundaydı. Kıpırdayanlar öldüresiye dövülür ya da çorbadan mahrum edilirdi ki, bu da ölüm cezasıyla birdi. Günde on altı saat çalışan bu tutukluların yemeği bir tas çorba ve bir parça ekmekten ibaretti. En zayıf olanların ya da hastaların hayatta kalma şansı yoktu. Yokluk, hastalık, açlık, susuzluk, pislik, kötü muamele, ölesiye çalışma ve maddî-manevî türlü işkenceler, tutukluları "yavaş ölüm"e sürüklüyordu. Ölenlerin cesetleri eritme fırınlarında yakılıyordu.

■ Tutuklular arasında katı bir hiyerarşi vardı. *Kapos*, yani Alman, Avusturyalı ve Polonyalı adi suçlular, diğer tutuklular üzerinde tüm haklara sahipti. SS'ler disiplini sağlamak için canlarının istediği gibi davranıyorlar, korku salmak için tüm yöntemlere başvuruyorlardı. Auschwitz kampının girişinde yer alan ***"Çalışma özgürleştirir"*** yazısı, bu disiplin çılgınlığını ifade ediyordu. Kamplardaki çalışmanın amacı, üretken olmayanların zaman içinde elenmesini sağlayarak en yüksek randımana ulaşmaktı. Ama cezalandırma sarhoşluğu diğer bütün ilkelerin ayaklar altına alınmasına neden oluyordu.

■ Kamplara götürülen toplam tutuklu sayısının 1.650.000 civarında olduğu tahmin ediliyor. Ölüm oranı, kamptan kampa %30 ile %60 arasında değişiyordu. 650.000 Avrupalı toplama kamplarında öldü. Bu koşullar altında bazı kadın ve erkeklerin hayatta kalmayı nasıl başardıkları sorusu akla gelebilir. Bunların içinde çoğunluğu, savaşın sonlarına doğru kamplara getirilen tutuklular oluşturuyordu. Bazıları vatandaşlarının, militanların ya da dindaşlarının yardımıyla hayatta kaldılar. Başkaları bir ölünün payını yiyerek yaşıyor ya da yakınlardaki fabrikalarda çalışan Alman işçilerle değiş tokuş yapıyorlardı. Hayatta kalanların çoğu mucizeden söz etti. Dachau kampında 21 ay geçiren Edmond Michelet'nin ifadesiyle, ölülerin dünyasından kurtulduktan sonra "yeniden doğmuş gibi"ydiler.

1 Tutukluları ayırmak için kullanılan başlıca işaretler.

Her tutuklu üzerinde toplumsal kategorisini ve milliyetini gösteren bir üçgen taşıyordu (F = Fransız, P = Polonyalı, S = İspanyol, R = Rus, vs.).

2 **Buchenwald kampında.**

SS'lere tutukluların kafalarını kazımış ve kıyafetlerini değiştirmiş olmak yetmiyordu. Onlara karşı duydukları aşağısamayı haklı çıkarmak için, tutukluların yemek için dövüşmeleri, yiyeceğin önünde iyice küçülmeleri gerekiyordu. *SS*'ler bunun için ne gerekiyorsa yapıyorlardı. Ama tam da bu nedenle, bunların temelde yalnızca basit ülküler peşinde koşan adamlar oldukları ortaya çıkıyordu. Artıkların konduğu kazana saldıran tutukluların sergilediği manzara elbette berbat bir manzaraydı, ama *SS*'lerin sandığı gibi, şu gözlemcinin sandığı gibi ve burada bulunan herkesin artıkları kapmaya gidenler başkaları olduğunda sandığı gibi, tutuklular küçülmüyorlardı. Ölmemek gerekiyordu, savaşın gerçek hedefi buydu. Zira her ölüm *SS*'ler için bir zafer demekti.

...

Hepimiz ölmek için buradayız. *SS*'lerin bizim için belirledikleri hedef bu. Bizi ne kurşuna dizdiler ne astılar, ama mantıksal olarak yiyecekten mahrum bırakılan herkes, kişiden kişiye değişen bir süre sonunda öngörülen biçimde ölür. Dolayısıyla herbirimizin tek amacı kendimizi ölmekten alıkoymak. Yediğimiz ekmek aç olduğumuz için iyidir, ama biliriz ve hissederiz ki, açlığımızı bastırdığı gibi, ekmekle birlikte vücudumuzdaki yaşam da kendini savunmaktadır. Soğuk acı verir, ama *SS*'ler bizim soğuktan ölmemizi isterler, dolayısıyla soğuktan korunmamız gerekir, çünkü soğuğun içinde ölüm vardır. Çalışmak bitiricidir, bizim için saçma bir ifade ama yıpratır ve *SS*'ler bizim çalışırken ölmemizi isterler, bu yüzden kendimizi fazla harcamamamız gerekir. Bir de zaman var... *SS*'ler yemeden içmeden çalışırken öleceğimize inanırlar. *SS*'ler bizi yorgunlukla, yani zamanla avlayacaklarına inanırlar. Ölüm zamanın içindedir.

Burada, savaşmak ölüme karşı akıllıca mücadele etmek demektir.

Robert Antelme,
***L'Espèce humaine* (Paris, 1947).**

1. Bu tanıklığa göre, SS'lerin amacı nedir?
2. Tutuklular onurlarını korumayı nasıl başarıyorlardı?

3 **Bir *SS* subayı ve Mauthausen'deki tutuklular, şubat 1944.**

4 ***"Ölülerin arasından geri döndüm".***

İşte geri döndüm. Demek bilmiyordunuz siz, oradan dönülebildiğini... Oradan da dönülür, daha uzaktan da.

Başka bir dünyadan hiç terketmediğim bu dünyaya geri döndüm ve hangisi gerçek bilmiyorum, söyleyin bana döndüm mü öteki dünyadan? Bana göre ben hâlâ oradayım ve orada her gün biraz daha ölüyorum, ölmüş olanların yerine ölüyorum ve dünyalardan hangisinin gerçek olduğunu artık bilmiyorum. Oradaki öteki dünya hakkında rüya görüp görmediğimi artık bilmiyorum.

...

Ölülerin arasından geri döndüm ve bunun bana başkalarıyla konuşma hakkı verdiğini sandım. Ama kendimi onların karşısında bulduğumda söyleyecek bir şeyim yoktu, çünkü orada başkalarıyla konuşulamayacağını öğrenmiştim.

Charlotte Delbo [1943'te Auschwitz'e götürüldü, oradan 1944'te Ravensbrück'e gönderildi],
***Une connaissance inutile* (Paris, 1970).**

Dersin ve metnin yardımıyla, "Ölülerin arasından geri döndüm" ve "Başka bir dünyadan geri döndüm" cümlelerini açıklayan bir paragraf yazınız.

Dachau toplama kampının eritme fırınları. **5**

IV. Holokost

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• TOPLU ÖLDÜRME KAMPLARI

Naziler tarafından çoğunluğu Yahudi olan tutukluları genellikle getirilir getirilmez öldürmek amacıyla kurulan kamplar.

S Ö Z L Ü K

* Getto
* *Einsatzgruppen*
* Soykırım

1 Auschwitz'de kayıtlı Yahudi bir kadının fotoğrafı.

A. "Toplamsal ölüm"den gettolara

Belge 2

■ 1933'ten 1939'a kadar Hitler, Alman Yahudilerini toplumun dışına itmişti. Dahası, Hitler'in *Kavgam* adlı kitabında açıkladığı "ırkın saflığı" ilkesi adına Naziler, 1938'den itibaren gizli ötanazi programını uygulamaya koymuş ve **"dejenere"** (fiziksel ya da zeka özürlü) **ve "toplum dışı" Almanları yok etmeye** başlamışlardı.

■ Polonya'nın ve Sovyetler Birliği'nin işgal edilmesiyle birlikte Naziler, pek çok Yahudi topluluğunun yüzyıllardan beri yerleşmiş bulunduğu toprakları ele geçirdiler. **Polonya Yahudileri** önce *getto**lara kapatıldılar. Erzaksız, korkunç yaşam koşulları içinde, üstüste, on binlerce aile açlıktan, hastalıktan ve kötü muameleden kırıldı. Naziler gettoların Yahudi sorumlularını *(Judenrate)* durumlarında bir iyileşme olabileceğine inandırarak kendileriyle işbirliği yapmaya zorluyorlardı. Doğu'ya doğru toplu sürgünler ve katliamlar kısa sürede her türlü umudu söndürdü. 1943'te, umutsuzluk içinde son bir kez başkaldırmayı deneyen Varşova gettosunda ayaklanma çıktı.

B. Toplu katliamlar ve gaz odaları

Belge 1, 3 ve 5

■ Sovyetler Birliği'ni işgal ettikten sonra **Hitler, komünist kadroları ve Yahudileri hemen kurşuna dizdirmeye karar verdi**. Bu işle *Einsatzgruppen** adı verilen küçük *SS* polis birlikleri ilgilenecekti. Düzenli orduyu izleyen birlikler 1941 yazından itibaren kurşuna dizme işine başladılar. *Wehrmacht* da onlara destek oluyordu. Böylece, binlerce "sıradan" Alman askeri ile komünist ve Yahudi düşmanı Ukraynalılar ve Litvanyalılar, Yahudilerin yok edilmesine katkıda bulundular. Kiev yakınlarındaki Babi Yar'da, 29 ve 30 Eylül 1941'de toplam 33.771 Yahudi kurşuna dizildi.

■ 1941 sonbaharında toplam 600.000 Sovyet Yahudisi öldürülmüştü. Naziler bu tarihten sonra Avrupa'daki tüm Yahudilerden kurtulabilmek için daha etkili çözümler aramaya giriştiler. Himmler'in emriyle, "**Yahudi sorununa kesin çözüm**" büyük bir gizlilik içinde hazırlanmaya başladı. 20 Ocak 1942'de, Wannsee Konferansı sırasında, Yahudilerin düzenli biçimde Polonya topraklarında bulunan toplu öldürme kamplarına gönderilmesine karar verildi. Önceleri, cellatlar Yahudileri yok etmek için kamyonlar kullandılar. Yahudiler kamyonlara kapatılıyor ve yaklaşık yirmi dakika sonra içeriye verilen egzost gazı ile boğularak ölüyorlardı. **İlk gaz odaları** Belzec ve Chelmno'da 1941 kasımında kuruldu. En büyük toplu ölüm kampı ise, **Auschwitz-Birkenau**'da gerçek bir "ölüm fabrikası" biçiminde düzenlenmişti. Sürgünleri taşıyan trenler kampa vardığında, Yahudiler gruplara ayrılıyordu. SS'lerin çalışabileceğine karar verdiği sürgünler, toplama kamplarına ya da IG Farben fabrikasına gönderiliyordu. Diğerleri ise doğrudan Birkenau'daki gaz odalarına ve eritme fırınlarına götürülüyordu. Gaz odalarında, başlangıçta ordunun parazitleri yok etmek için kullandığı Zyklon B gazı kullanılıyordu. Tahminlere göre, 1941'den 1944 yılının sonuna kadar 2,7 milyon insan gaz odalarında öldürüldü. Bunların yaklaşık 800.000-1.100.000'i Auschwitz-Birkenau'da bulunuyordu.

C. Adlandırılamazı adlandırma çabası

Belge 4 ve 6

■ Tahminlere göre, **yok edilen Avrupalı Yahudilerin sayısı 5,5 ile 6 milyon arasındadır**. Tarihte eşine rastlanmamış bu katliam nasıl adlandırılabilir? *"Soykırım*"* sözcüğü, Yahudilerle birlikte Macaristan, Çekoslovakya ve Almanya'da Nazilerin kurbanı olan Çingenelerin de paylaştığı ortak kaderi tanımlar. Çingeneler de tıpkı Yahudiler gibi Auschwitz'de korkunç, sapkın tıbbî deneylerde kullanıldılar. Anglo-Saksonlar bu katliamı tanımlamak için Yunanca'dan gelen ve kurbanın yakılarak öldürüldüğü dinsel adak töreni için kullanılan "holokost" sözcüğünü benimsediler. Fransız tarihçiler ise, İbranice "felaket" anlamına gelen ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Yahudilerin yok edilmesi ile tarihteki diğer katliamlar arasındaki farkı belirten "şoah" sözcüğü etrafında birleşiyorlar.

Mayıs 1943'te, Varşova gettosundaki ayaklanmadan sonra Yahudilerin tutuklanması. 2

3 **Litvanya'da bulunan 3 numaralı *Einsatzgruppe*'nin, *Reich*'ın Ostland komutanlığına gönderdiği rapor.**

2.10.1941, Zagare:

633 Yahudi erkek, 1.107 Yahudi kadın, 496 Yahudi çocuk . . .2.236
(Yahudileri öldürülecekleri yere götürmek istediğimizde isyan çıktı, hemen bastırıldı ve150 Yahudi olay yerinde kurşuna dizildi.)

4.10.1941, Kaunas:
315 Yahudi erkek, 712 Yahudi kadın, 818 Yahudi çocuk 1.845

29.10.1941, Kaunas:
2.207 Yahudi erkek, 2.920 Yahudi kadın, 4.273 Yahudi çocuk (verimsiz Yahudilerin ortadan kaldırılması) 9.400

3 numaralı eylem komandosu tarafından öldürülen toplam Yahudi sayısı,
7 Temmuz – 29 Kasım 1941: 99.804

Reinhard Rürup, *Der Krieg gegen die Sowjetunion, 1941-1945*, (Berlin, 1991).

4 **Primo Levi'nin tanıklığı.**

Belki hastalıklara rağmen hayatta kalabileceğiz, belki seçilmekten kurtulabileceğiz, belki bizi tüketen çalışmaya ve açlığa bile dayanabileceğiz. ...Buraya kadar kapıları mıhlanmış vagonlarda yolculuk ettik, karılarımızın ve çocuklarımızın hiçliğe yuvarlandığını gördük. Bizler ise, esir olarak, yüz kere çalışmaya giden hayvanların geçtiği tekdüze yoldan geçtik, isimsiz ölüp gitmeden önce kendi gözümüzde öldük. Geri dönmeyeceğiz. Auschwitz'de bir insanın başka bir insana yapabildiklerini, etine kazınmış işaretle birlikte kara haber gibi dünyaya anlatacak hiç kimse çıkamayacak buradan.

Primo Levi [İtalyan Yahudi kimyacı, direnişçi, Auschwitz'e götürüldü], *Se questo è un uomo* (Torino, 1947).

5 **Auschwitz'de kullanılan zorunlu kimlik işaretleri.**

Sonunda yüz seksen dokuz kişilik bir erkek grubunun içinde kalmıştım. Auschwitz merkez kampına götürüldük. Girişte, üzerinde "*Arbeit macht frei*"[1] yazısı bulunan bir kapıdan geçtik. Banyolara gittiğimizde, herbirimiz sol kolumuza bir sicil numarası ve bir üçgenden oluşan bir dövme yaptırmak zorunda kaldık. Gördüğünüz gibi, benim sicil numaram 79414. Yalnız işgücü ihtiyacı nedeniyle geçici olarak yaşamalarına izin verilen mahkûmlara dövme yapılmıştı. Bunun dışında, hepimiz göğsümüzün yan tarafında ayırdedici bir işaret taşımak zorundaydık: Yahudiler için altı uçlu bir yıldız oluşturacak biçimde üstüste getirilmiş kırmızı ve sarı birer üçgen (bu işaret daha sonra üst tarafından sarı bir bant geçen kırmızı bir üçgenle değiştirildi), Ruslar için siyah bir üçgen, siyasî mahkûmlar için kırmızı bir üçgen, adi suçlular için yeşil bir üçgen.

Kamp arazisinde kimlik işareti olmadan dolaşmak ya da işaretini belirtilenden farklı bir yerde taşımak, mutlak ölüme davetiye çıkarmak demekti. Karşınıza çıkacak ilk *SS* subayı sizi yakalayabilir, yere fırlatır, yüzünüze ve göğsünüze tekmeler savurur, sonra da gaz odasına gönderirdi.

M. Çirulnitski'nin tanıklığı (1945), Vasilii Grossman & İlya Ehrenburg (der.), *Çernaya kniga* (Kudüs, 1980).

1. *"Çalışma özgürleştirir".*

6 **Auschwitz'de öldürülen Yahudilerin cesetlerinden alınmış ve 1945'te kampın boşaltılması sırasında bulunan gözlükler.**

ÖNEMLİ TARİHLER

18 Haziran 1940: General de Gaulle'ün çağrısı.

Ocak 1942: Wannsee Konferansı.

Şubat 1943: Fransa'da ZÇH'nin kurulması.

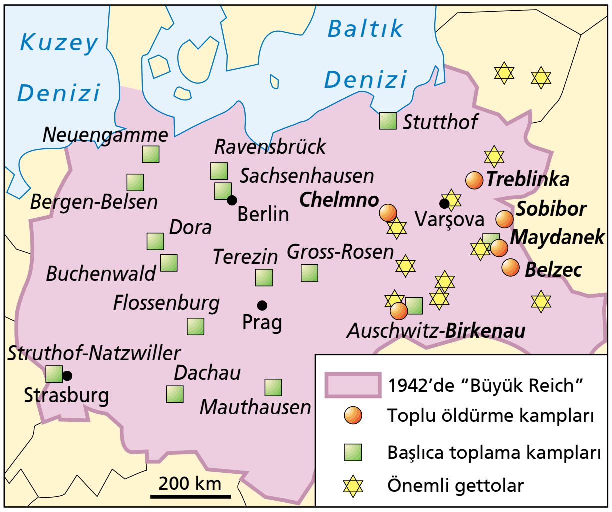
Nisan 1943: Varşova gettosunda ayaklanma.

KARIŞTIRMAYALIM

Toplama kampları ve toplu öldürme kampları

Toplama kampları, bir savaş sırasında muhaliflerin ya da "düşmanların" gözaltında tutulmasına yöneliktir.
İlk örnekleri Güney Afrika'da Boer Savaşı (1899-1902) sırasında İngilizler tarafından kurulmuştur. Nazi Almanyası bu kampları ölüm yuvalarına çevirdi.

Toplu öldürme kampları ise, 1941 sonbaharından itibaren, tutukluların çoğunlukla getirilir getirilmez yok edilmesi amacıyla kuruldu.

Yahudi düşmanlığı ve antisemitizm

Yahudi düşmanlığı, Yahudiliğin ve bu dine bağlı olanların dışlanmasıdır. Özellikle Haçlı Seferleri'nden sonra, Avrupa'da güç kazanmıştır.

Antisemitizm ise, yaşambilimcilerin ve antropologların ırkları tanımlayıp sınıflandırmaya başladıkları XIX. yüzyılda icat edilmiş bir sözcüktür. Bu tarihten itibaren, dine dayalı Yahudi düşmanlığına ek olarak tüm "Sami" ırkının dışlanması söz konusu olmuştur.

Niyet ve işlev

Yahudilerin Naziler tarafından yok edilmesi ve "Yahudi sorununa nihai çözüm" uygulamaları, iki farklı tarihsel okul tarafından farklı biçimde yorumlanır.

Bu politikayı **temelinde yer alan niyetten hareketle açıklayan** bir okul, Hitler'in niyetinin başından beri Yahudileri katletmek olduğuna inanır.

İşlevselci yaklaşımı benimseyen diğer okul ise, Hitler'in uygulamalarının siyasal ve askerî koşulların yönlendirmesiyle ortaya çıktığını savunur. Günümüzde bu iki okul giderek kaynaşıp tek bir okul oluşturma eğilimindedir. Buna göre, Hitler'in niyetini gerçekleştirebilmesi koşullar elverdiği için mümkün olabilmiştir.

Nazi yanlıları ve işbirlikçiler

Bkz. s. 48.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **ZÇH :** Zorunlu Çalışma Hizmeti.
- **FGL :** Bolşevizme karşı Fransız Gönüllü Lejyonu.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 55

Heinrich Himmler
(1900-1945)

SS birlikleri başkomutanı.

s. 53

Tito adıyla tanınan Josip Broz
(1892-1980)

Yugoslav komünist direnişinin başı.

Müttefik ulusların Büyük Britanya'da üslenmiş bulunan liderleri: sol üstten itibaren Hubert Pierlot (Belçika Başbakanı), Eduard Beneş (Çekoslovakya Başbakanı), Charles de Gaulle (Fransa generali), II. Yorgos (Yunanistan Kralı), II. Petar (Yugoslavya Kralı), Luxembourg Büyük Düşesi Charlotte, Wladyslaw Sikorski (Polonyalı General), VII. Haakon (Norveç Kralı) ve Hollanda Kraliçesi Wilhelmina.

Londra'ya sığınan devlet başkanları (İngiliz afişi)

Sorular

- **1.** *Bu afiş neden tarihsel bir belgedir?*
- **2.** *Bu afiş General de Gaulle'ün amacına nasıl hizmet etmiş olabilir?*
- **3.** *Savaş sırasında Birleşik Krallık'ın rolünü inceleyiniz.*
- **4.** *Bu afişin bir propaganda malzemesi olduğunu gösteriniz.*

TAVSİYELER

- Afişler genellikle imza taşımaz. Bu afişin kim tarafından yayınlandığını bulmanız gerekir (hükümet, siyasal parti, sendika, vb.).
- Afişin vermeye çalıştığı mesaj üzerinde düşünün. Bir programın, bir ideolojinin sunumunu mu içeriyor, yoksa bir durumu, siyasal bir düşmanı, özel bir olayı mı bildiriyor?
- Afişin kime seslendiğini kendi kendinize sorun. Hedef kitle kim? Afiş nereye asılmış?

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

- **Afiş de diğer tarihsel belgeler gibi incelenir.**

- Afişin tarihi nedir? Bu bilgi genellikle afişin üzerinde yer almaz. Buradaki afişte, sürgündeki devlet başkanları arasında nisan 1941'de tahta geçen Yugoslavya Kralı Petar'ın da bulunması, belgenin 1941 ilkbaharından sonraya ait olduğunu anlamamızı sağlıyor.

- Afişi yayınlayan kim? Buradaki afiş bir İngiliz afişidir; özgür Fransa'nın başkanı General de Gaulle de Londra'da sürgünde bulunan devlet başkanlarının arasında yer almaktadır.

- Afiş, General de Gaulle'ün 18 Haziran 1940'da yaptığı analizi belgelemektedir. Fransa Müttefiklerin yanında savaşa devam edecektir; meşru başkanı da General de Gaulle'dür. Büyük çabalarla zafere ulaşılacaktır.

- Hedef kitle işgal altındaki Fransa'da yaşayan Fransız halkıdır, ama bu afiş farklı dillerde yayınlanmıştır. Aynı tarihlerde, İngiliz uçakları Fransa toprakları üzerine el ilanları bırakıyor, direnişçiler kendi ilanlarını asıyor ya da duvarlara "zafer" anlamına gelen V harfini çiziyorlardı. Almanya'nın ve Vichy hükümetinin propaganda çabalarını bastırmak hedefleniyordu.

- **Afiş tarihsel bir belgedir.**

- Metin: Afişte kullanılan metin bir slogan mı? Basit bir cümle yeterlidir, çünkü metin çabuk okunabilmelidir. Afişe baktığımızda, üç şey hemen gözümüze çarpıyor: Devlet başkanları, Müttefikler, İngiltere.

- Resim: Ne tür grafik özellikler kullanılmış? Zafer işareti olan V harfi, bulutlu bir gökyüzü üzerinde yükseliyor. Müttefiklerin zafer kazanacakları anlatılmak isteniyor. Arka planda Londra'nın tanınmış anıtları göze çarpıyor: Big Ben Saat Kulesi, Saint-Paul Katedrali.

- **Afiş bir bakışta anlaşılacak biçimde tasarlanmıştır.**

- Grafik özellikler: V harfinin önemi, devlet başkanlarının hepsi aynı boyda resmî portreleri (herbirinin aynı derecede önemli olduğunu vurgulamak için).

- Farklı gerçeklikleri yansıtabilen basit bir başlık: Belçika Kralı Belçika'da kaldığından, afişte Belçika'yı bir bakan olan Hubert Pierlot temsil etmektedir, General de Gaulle 1941'de henüz devlet başkanı değildir, vs.

Konu: İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa Yahudilerinin yok edilmesi

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 **Amerikalı tarihçi Raul Hilberg'in tahminine göre kurbanların sayısı.**

Ölüm nedenine göre kurbanların sayısı	
Gettolar	**800.000'den fazla**
Doğu Avrupa Gettoları: 600.000'den fazla	
Terezin: 100.000'den fazla	
Romanya ve Sovyetler Birliği Yahudileri: 100.000'den fazla	
Açık havada toplu infaz	**1.300.000'den fazla**
Einsatzgruppen (*SS*'ler ve polis, Romen ve Alman orduları; Galiçya, Sırbistan ve diğer bölgelerdeki infazlar; savaş tutuklularının öldürülmesi)	
Kamplar	**3.000.000'a yakın**
Auschwitz 1.000.000	
Treblinka 750.000	
Belzec 550.000	
Sobibor 200.000	
Chelmno 150.000	
Maydanek-Lublin 50.000	
Diğer kamplar 150.000	
Romanya 100.000	
Hırvatistan ve diğerleri 50.000'den az	
TOPLAM: 5.100.000	

Ülkelere göre kurban sayısı (1937 sınırlarına göre)			
Polonya	3.000.000 'a yakın	Letonya	70.000
Sovyetler Birliği	700.000 'den fazla	Yugoslavya	60.000
Romanya	270.000	Yunanistan	60.000
Çekoslovakya	260.000	Avusturya	50.000'den fazla
Macaristan	180.000 'den fazla	Belçika	24.000
Litvanya	130.000 'e yakın	İtalya (Rodos dahil)	9.000
Almanya	120.000 'den fazla	Estonya	2.000
Hollanda	100.000 'den fazla	Norveç	1.000'den az
Fransa	75.000	Lüksemburg	1.000'den az
TOPLAM: 5.100.000			

Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Chicago, 1961).

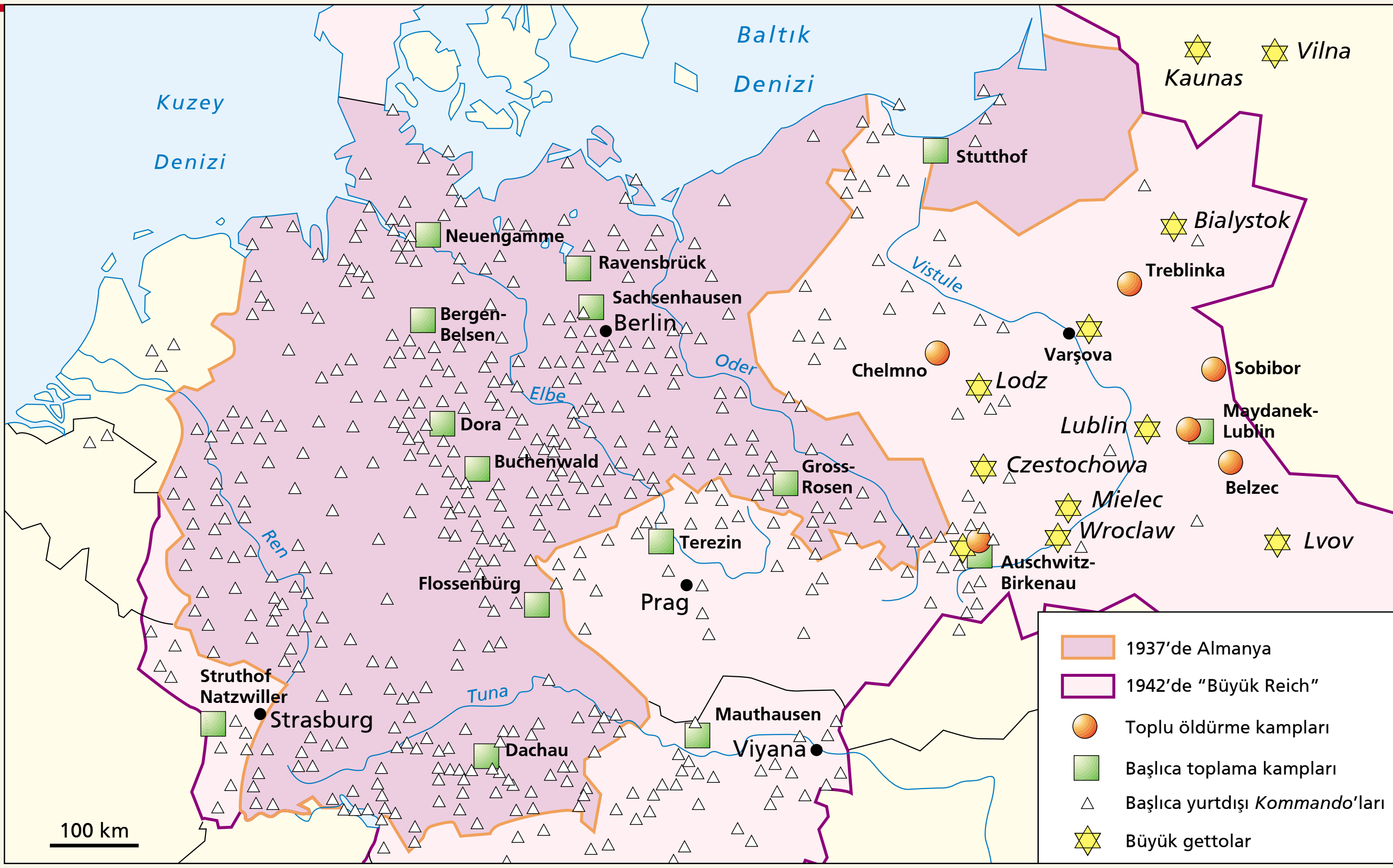
Not: Bu konuda kesin rakamlar vermek güçtür. Çoğunlukla güvenilir olmayan nüfus sayımlarına dayanılarak, 1940'tan önce farklı ülkelerde yaşayan Yahudilerin sayısından çıkarma ya da ölüleri toplama yoluyla hesap yapılmaktadır. Bugün bütün tarihçiler, dönemin Sovyet arşivlerine ulaşması mümkün olmadığından Hilberg'in verdiği rakamların gerçeği yansıtmadığına inanmaktadır.

2 **Sovyetler Birliği'nde *Einsatzgruppen*, 1942.**

3 **Auschwitz'de, kamp girişinde bir Yahudi konvoyunun gruplara ayrılması, haziran 1944.**

4 **Toplama kampları sistemi.**

5 **Bir celladın tanıklığı, 1961.**

Adolf Eichmann ve İsrail polisinden Avner Less arasında geçen, Wansee Konferansı (Ocak 1942) ile ilgili söyleşi.

AVNER LESS: Heydrich[1] diyor ki: "*Nihai çözüm çerçevesinde, Yahudiler [...] Doğu'da kullanılmalıdır. Çalışmaya uygun Yahudiler, kadınlar ve erkekler ayrılmak suretiyle, uzun konvoylar halinde çalışmaya gönderilecektir. Kuşkusuz, içlerinden büyük bölümü bu işlem sırasında doğal eleme yoluyla ortadan kalkacaktır.*" Burada "*doğal eleme*" ile ne anlatılmak isteniyor? [...]

ADOLF EICHMANN:[2] "*Doğal eleme*" bizim aramızda her zaman kullandığımız bir terimdir [...], doğal ölümü anlatmak için kullanılan teknik bir terim. Terezin'de, örneğin, insanlar doğal ölümle öldüklerinde ben de bu terimi kullandım [...], bu "*doğal eleme*" idi.

A. L.: Peki, ben yalnızca bu konuya açıklık getirmek istiyorum. Bir insandan zorlu fiziksel bir çalışma beklenirse ve buna karşılık yeterince yemek verilmezse, o kadar zayıflar ki sonunda kalp krizi geçirir, diyebiliriz!

A. E.: Elbette, böyle durumlarda Doğu'daki yetkililer bunu "*doğal ölüm*" olarak bildirirlerdi [...].

A. L.: Burada, sekizinci sayfanın ilk paragrafında, Heydrich devam ediyor: "*Bu koşullarda hayatta kalanlara uygun biçimde muamele edilmelidir. Hayatta kalanlar hiç tartışmasız türün en dayanıklı bölümüdür ve özgür kaldıkları takdirde Yahudilerin yeniden doğuşunun tohumlarını atacak doğal seçkiyi temsil etmektedir.*" Buradaki "*uygun biçimde muamele etmek*" ne anlama geliyor?

A.E.: Bu, bu, bu fikir Himmler'indi... "*Doğal seçki*", onun takıntısıydı "*doğal seçki*".

A. L.: Evet, ama bunlar burada ne anlama geliyor?

A. E.: "*Öldürmek*", "*öldürmek*" demek, kuşkusuz.

1. Reinhard Heydrich (1904-1942), Himmler'in yardımcısı, işgal altındaki bölgelerde görev yapan Gestapo'nun komutanı, Bohemya-Moravya bölgesinde "Reichsprotektor". Çek direnişçiler tarafından 1942'de öldürüldü.

2. Adolf Eichmann (1906-1962), Yahudilerin toplu öldürülmesinden sorumlu üst düzey Nazi görevlisi, Heydrich'in yardımcısı. Arjantin'e sığınan Eichmann, İsrail gizli servisinin ajanları tarafından kaçırıldı, 1961'de İsrail'de yargılandı, ölüm cezasına çarptırıldı ve cezası 1962'de infaz edildi.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Belgelerden hangileri İkinci Dünya Savaşı yıllarına, hangileri savaş sonrasına aittir?
- Belgelerin içerdiği bilgilerden hangileri tarihsel olarak güvenilir bilgilerdir?
- Gelecekte tarihçilerin araştırmalarıyla değişikliğe uğrayabilecek bilgiler hangileridir?

❒ Soru 2

- Naziler Avrupa Yahudilerini ortadan kaldırmak için hangi yöntemlere başvurdular?
- Holokostun gerçekleştirilmesinde kullanılan yöntemlerden hangileri daha öldürücü oldu?
- Holokost hangi ülkelerde yapıldı? Hangi ülkeler bunun dışında bırakıldı?
- Yahudilerin ortadan kaldırılmasının ne gibi dramatik sonuçları oldu?

TAVSİYELER

• **Aşağıdaki konular hakkında bilgi toplayın:**
- 1942 Wansee Konferansı;
- Eichmann davasının görüldüğü dönemde İsrail devleti (14. Konu);
- Auschwitz'de uygulanan "seçki" ve gaz odaları.

• **Haritayı inceleyin:** Kampların ve *Kommando*'ların Almanya'daki yoğunluğu göz önünde bulundurulduğunda, Alman halkının toplama kamplarının varlığından haberdar olmaması mümkün müdür?

KONU 3

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye

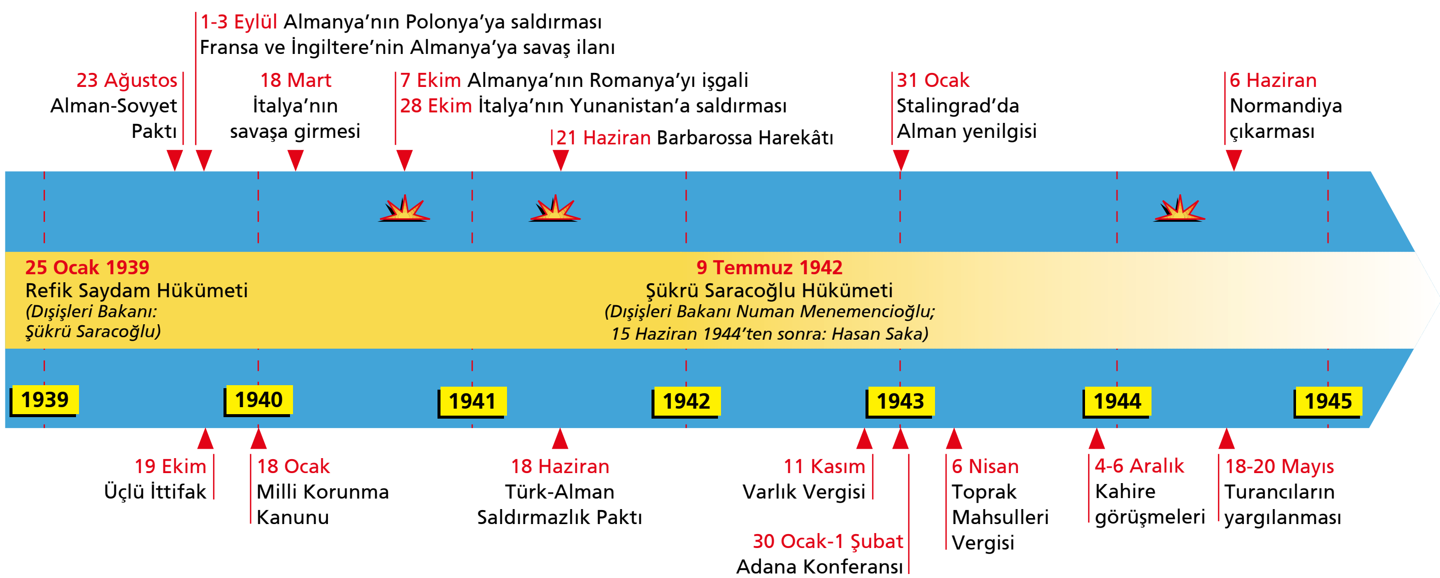
Atatürk'ün ölümü, genç Türkiye Cumhuriyeti için bir hayli sarsıcı olmuşsa da, ülke bu üzücü olayı siyasal bunalıma düşmeden atlatmıştı. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığında normal hayat sürmüş, 1939'un mart ayında genel seçimler yapılmıştı. Temmuz ayında Hatay resmen Türkiye'ye katılmış ve bu olay yeni bir iyimserlik havasının esmesine neden olmuştu. Öte yandan, yavaş ve alçakgönüllü boyutlarda da olsa, 1932'den beri süren iktisadi büyüme, II. Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulamaya konmasıyla devam edecek gibi gözüküyordu. Ancak, II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte ülke çok zor bir duruma düştü. Türkiye, yaklaşık altı yıl boyunca hem tüm komşularının sürüklendiği savaştan kendini korumaya çalışacak, hem de son derece olumsuz dünya koşullarında gittikçe keskinleşen ekonomik sorunlarına çözüm aramak zorunda kalacaktı.

- *Savaş boyunca Türk dış politikasının temel ilkeleri neler olmuştur?*
- *Savaş sırasında Türkiye'de görülen ekonomik daralmanın nedenleri nelerdir?*

KONUNUN PLANI

- **I. Savaşın dışında kalma çabaları**
- **II. Türkiye'den savaşa bakış**
- **III. Seferberliğin bedeli**
- **IV. Toplumsal sorunlar**

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: Üçlü İttifak, 19 Ekim 1939*
- *Verilerle çalışma: Varlık Vergisi*

Hukuk-u düvel [Uluslararası hukuk].

1

Cemal Nadir (Güler), *Karikatür Albümü II* (İstanbul, 1939).

2

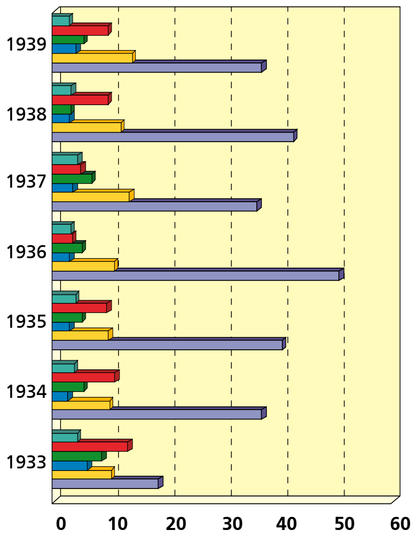
Ramiz (Gökçe), *Karikatür* dergisinin kapağı, 17 Nisan 1941.

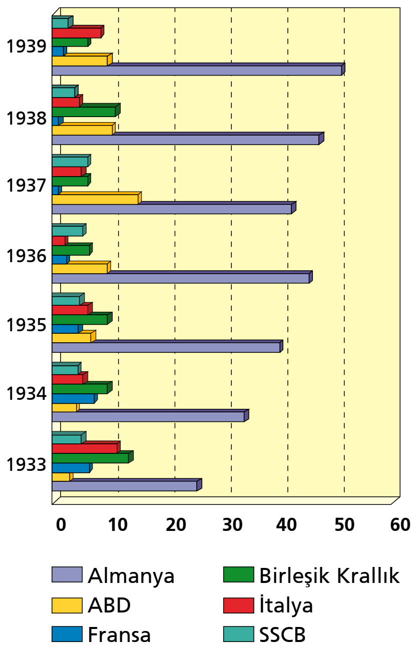
Dünya: – Çanakkale ile başa çıkamadılardı, bu çelik kaleye kim karşı çıkabilir ki!..

I. Savaşın dışında kalma çabaları

S Ö Z L Ü K

* Manda
* Alman - Sovyet Paktı

Kaynak: *İstatistik Göstergeler, 1923-1998* (Ankara, 2000).

1 **1933-1939 yılları arasında ülkeler itibariyle Türkiye'nin dış ticareti.**

A. Savaş başlarken

Belge 1 ve 2

■ Savaş çıktığında, Türkiye bazı antlaşmalarda taraftı. Bunların ilki, 1925'te SSCB ile imzalanan ve yürürlükte kalma süresi 1935'te on yıl uzatılan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'dır. Daha sonra, 1934'te imzalanan ve Türkiye'nin yanısıra Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ı kapsayan Balkan Antantı gelir. Bu antlaşma, Balkanlar'da barışı güvenceye alıyor, bölge dışından gelebilecek bir saldırıya karşı ortak bir savunma planı öngörmüyordu. Bu tür bir başka antlaşma, Irak ve İran ile 1937'de imzalanan Sadabat Paktı'dır. Bu antlaşmayla iyi komşuluk ilişkileri pekiştiriliyor, üç ülkenin başka ülkelerle olan sorunlarında tarafsızlık öngörülüyordu.

■ Türkiye'nin bu göreli güven ortamında gördüğü tek tehlike, Akdeniz'de yayılma isteklerini pek saklamayan İtalya'ydı. Bu nedenle, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne giren Türkiye, 1920'lerde mesafeli davrandığı Fransa ve Birleşik Krallık ile ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Bu yakınlaşmanın ilk sonucu, Türkiye'nin Boğazları silahlandırmasını mümkün kılan, 1936'da imzalanan Montreux Antlaşması'dır. Bu yakınlaşmayı İngilizlerle Fransızlar da istiyorlardı. İngilizlerin bunu istemesinin önemli bir nedeni, **Türk dış ticaretinde en büyük paya sahip olan Almanya**'nın, artık kaçınılmaz gibi görünen savaşta Türkiye'yi kendi safına çekebileceği korkusuydu. Aynı kaygıyla hareket eden **Fransa, Hatay konusunda Türkiye'nin isteklerini tatmin eden bir yol tuttu**. Fransa'nın, Milletler Cemiyeti'nden almış olduğu Suriye *manda**sını tek başına bozabilmesinin nedeni, o dönemde Türkiye'den yana başka beklentilerinin olmasıdır. Nitekim, savaş başladıktan sonra yapılmış ilk büyük antlaşma olan Üçlü İttifak'a ilişkin ilk fikirleri de, 1938 sonbaharında Fransızlar öne sürmüştür. Ancak, bu ittifakın hazırlık çalışmaları, Türkiye'nin Birleşik Krallık ile Fransa'ya yaklaşmasından tedirgin olan ve Boğazların statüsünde ayrıcalıklı bir konum istediği için Montreux Antlaşması'nı beğenmeyen SSCB'ni Türkiye'ye karşı soğuk davranmaya itti.

B. Üçlü İttifak

Belge 3, 4 ve 5

■ Savaş başlamadan önce yapılan son önemli antlaşma, 23 Ağustos 1939'da Moskova'da imzalanan *Alman-Sovyet Paktı**'dır. Bu pakt imzalandığında, Türkiye ve SSCB, aralarındaki soğukluğu ortadan kaldıracak yeni bir antlaşma için görüşme halindeydiler. Türkiye'nin Fransa ve Birleşik Krallık ile ittifak arayışları da sürüyordu. **Aniden ortaya çıkan Alman-Sovyet antlaşması Türkiye'yi zor bir durumda bıraktı.** Savaş istemeyen Türkiye'nin, hem SSCB ve Almanya'yı kendilerine karşı düşmanca bir tutumu olmadığına ikna edebilmesi, hem de Fransa ve Birleşik Krallık'a, olası bir çatışma durumunda SSCB'ne karşı savaşmayacağını kabul ettirebilmesi gerekiyordu. Bu aşamada Türkiye'ye zorluk çıkaran SSCB oldu. Montreux Antlaşması'nda değişiklik yapılmasında direnen ve Türkiye'nin saldırıya uğraması durumunda yardım etme konusunda isteksiz olan **SSCB ile anlaşma sağlanamadı**.

■ SSCB ile yeni bir anlaşma sağlanamaması Türkiye'yi kaygılandırmakla birlikte korkutmamıştı. Bunun nedeni, Fransa ve Birleşik Krallık ile 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanan ve Türkiye'nin saldırıya uğraması durumunda bu iki ülkenin etkin yardımını sağlayan Üçlü İttifak'tır. Bu ittifak yolunda 1938 sonlarında yapılan ilk görüşmeler, ittifaktan çok işbirliği öngörüyordu. Ancak, İtalya'nın 1939 nisanında Arnavutluk'a saldırması, Türkiye'nin Akdeniz'de savaş korkusunu körükleyerek, ittifak konusunda ısrar etmesine neden oldu. Fransızlarla İngilizler, Türkiye ile askeri bir ittifak istemekle birlikte, Türkiye'nin şart koştuğu para ve savaş malzemesi yardımı konusunda zorlanıyorlardı. Türkiye ise, ordusunun savaşa hazır olmadığını öne sürerek, kendisi bir saldırıya uğramadıkça savaş dışında kalmak istiyordu. Ayrıca, Fransız ve İngilizlerle savaşta olan Almanya, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülkeydi. Sonuçta **Üçlü İttifak, Türkiye'nin savaşa girmesini, savaşın Akdeniz'e sıçraması veya Fransa ve Birleşik Krallık'ın güvence vermiş oldukları Romanya ve Yunanistan'ın saldırıya uğramaları koşullarına bağladı.** Ayrıca Türkiye, SSCB'ne karşı savaşmayacaktı.

2 **Türk ordusu Hatay'da, haziran 1939.**

4 **Üçlü İttifak'ın imzalanması, 19 Ekim 1939.**

Soldan sağa: General Sir Archibald Wavell, General Maxime Weygand, Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli, Başbakan Refik Saydam, Birleşik Krallık'ın Ankara Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugessen.

3 **Saraçoğlu'nun ağzından Moskova görüşmeleri.**

Moskova Müzakereleri çok çetin oldu. En mühim müzakere Stalin'in de bulunduğu gün oldu. Beş saat sürdü. İptida Molotof söz aldı. Birçok sualler sordu. Sonra Stalin söz aldı. En ziyade dikkat ettiği iki nokta: Almanya ile harbe girmek istemiyor, Boğazlar meselesini Türkiye ile Rusya'nın kendi aralarında konuşmalarını istiyor. Almanya Balkanlar'a hücum ederse, Rusya karışmamak, Boğazlar meselesinin Türkiye'ye vereceği selâhiyetlerin tatbik şekli ne olacağı hakkında Türkiye planını öğrenmek istiyor. İtiraz ettik. İtirazımızı kabul etmiş gibi göründükleri halde sonradan hep aynı noktalar meydana çıkmıştır. Bilhassa Boğazlar meselesi üzerinde çok ısrar gösteriyorlar. Biz müzakerenin inkıtaını söylediğimiz halde onlar ileride yine konuşmak ümitlerini bir türlü ağızlarından eksik etmediler. Hasıl olan intiba şudur: Ruslar harbe girmek istemiyorlar...

Ruslar, garpteki muharebenin henüz ciddî bir safhaya girmediğini düşünerek Almanların âdetâ İngiltere ve Fransa tarafından kendileri üzerine sevkedilmesi ihtimalinden endişededirler.

Asım Us, *Hatıra Notları, 1930-1950* (İstanbul, 1966).

5 **Basında Üçlü İttifak.**

... Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile akdettiği bu muahede, Akdeniz'de ve Türkiye'nin emniyet sahası olan bölgelerde sulhu korumak açık maksadıyla ve yalnız bu maksatla karşılıklı yardım taahhütlerinden ibaret bulunuyor.

Bu karşılıklı yardım muahedesinin bariz 2 karakteri vardır: 1. Muahede, hiçbir devlete karşı olmayarak yalnız tedafüî mahiyettedir. 2. Bu muahedenin tazammun ettiği hükümler arasına Türkiye'nin bu yüzden büyük şimal komşumuz Sovyet Rusya ile müsellah bir ihtlâfa gitmek mecburiyetinde kalmayacağına ait sarih bir ihtiraz kaydı konmuştur. Akdeniz ve Yakınşark emniyetlerinin bu iki şartla teminat altına alınmış olması elbette ve ancak ehemmiyetli bir sulh eseri sayılmalıdır.

...

Kendileriyle karşılıklı yardım paktı akdettiğimiz iki büyük devletin Avrupa şimalinde büyük bir devletle harp halinde bulunmalarına rağmen, Türkiye için vaziyetin hiçbir memleket ve millete karşı husumet manasını asla tazammun etmeyen mahiyetine elbette dikkat edilecektir...

... Milletlerin emniyet ve selâmetleri yalnız temenni ile temin olunamadığı içindir ki bu tedafüî tedbirlere müracaat olunmuştur...

Başlayan harbin Polonya'yı şimdiki halde dünya haritasından silmekle meydana çıkan fecî garabeti, bütün milletleri kendi hayat ve selametleri bakımından büyük endişelerin derin ızdırapları içinde yaşatıyor. Milletler arasında bütün tarihin kaydetmediği dehşetli bir buhran hüküm sürmekte ve insan medeniyeti yıkılıp yok olmakla ayakta durabilmek gayreti arasında mahşerî bir hayat geçirmektedir.

Kuvvetle hak arasındaki bu çarpışmayı tehdit ederek insanlığı muhtaç olduğu salim ve sağlam yeni nizamı içinde normal hayata kavuşturmak, bugünün en büyük vazifesini teşkil etse gerektir. Bu müthiş günlerin her an gelebilmesi ihtimali karşısında biz Türkler, yeni müttefiklerimiz İngilizler ve Fransızlarla kendi emniyet sahalarımızın selâmetini temine azmetmiş bulunuyoruz.

Yunus Nadi, "Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında...", *Cumhuriyet*, 20 Birinciteşrin [Ekim] 1939.

S Ö Z L Ü K

* *Vichy Hükümeti*

BİYOGRAFİ

1 İsmet İnönü ***(1884-1973)***

Harp Akademisi'ni 1906'da bitirerek orduya katılan İnönü, parlak bir kurmay subay olarak şöhret yapmıştır. Yemen İsyanı'nda, Balkan Savaşı'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli görevlerde bulundu. Millî Mücadele'de Batı Cephesi komutanlığı yaptı. Bu savaşı bitiren Mudanya Bırakışması'nda gösterdiği başarıdan ötürü dışişleri bakanı oldu ve yeni Türkiye'yi Lozan'da temsil etti. Cumhuriyet'in ilânından sonra bir yıla yakın başbakanlıkta kaldı. 1925 martında yeniden başbakan oldu ve bu görevini 1937'ye kadar sürdürdü. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı seçilen İnönü, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmemesinde, hiç kuşkusuz, en önemli etmendir. Bazılarınca aşırı ihtiyatlılıkla eleştirilen İnönü, Birinci Dünya Savaşı'nın kayıplarını en iyi bilenlerin başında geliyordu ve karakteri gereği, savaşın ancak kaçınılmaz olduğu zaman seçilebilecek bir yol olduğu kanısındaydı. İkinci Dünya Savaşı sırasında uygulanan iktisat politikaları dolayısıyla eleştirilen İnönü'nün, "Bizi ekmeksiz bıraktın!" suçlaması karşısında kendini, "Ama babasız bırakmadım!" sözleriyle savunduğu söylenir.

(Ayrıca bkz. s. 290)

C. Savaş kapıyı çalıyor

Belge 1 ve 2

■ İtalya, **18 Mart 1940'ta** Fransa ve Birleşik Krallık'a savaş ilân edince, **Türkiye'nin de savaşa girmesi gündeme geldi**. Müttefiklerinin ısrarlarına karşın Türkiye, Üçlü İttifak metnini kullanarak, savaşa girmekten kaçındı. Türkiye'nin gerekçeleri, müttefiklerinin henüz gereken askerî yardımı yapmadıkları için ordusunun hazır olmadığı ve savaşa girmesi durumunda SSCB'nin kendisine karşı harekete geçme olasılığı bulunduğu idi. Türkiye'nin bu tutumu, Fransa'nın haziran ayında savaş dışı kalması üzerine daha kolay savunulabilir bir duruma geldiyse de, İngilizler, Türkiye'nin savaşa girmesi konusundaki ısrarlarını sürdürdüler.

■ **İtalya'nın ekim ayında Yunanistan'a saldırması da, Üçlü İttifak'a göre, Türkiye için savaşa girme gerekçesiydi.** Ancak Türkiye, gene aynı nedenlerle savaşa girmekten kaçındı. Ama bu sefer Birleşik Krallık pek ısrarcı davranmadı, çünkü ordusunun zaten zayıf olduğunu bildiği Türkiye'yi, gerekirse, nazik bir duruma düşmüş olan Ortadoğu'da kullanmayı yeğliyordu. Nitekim Suriye, Almanlarla işbirliği yapan *Vichy Hükümeti**'nin elindeydi.

■ 1941 ilkbaharında, Türkiye'nin durumu daha da zorlaştı. Mart ayında Bulgaristan'ın Mihver'e katılmasından sonra **Almanya, Yugoslavya ve Yunanistan'ı işgal ederek Türkiye sınırlarına dayanmıştı**. Öte yandan, nisan başında Irak'ta İngilizlere karşı bir darbe yapılmış ve darbeciler Almanya ile ilişki kurmuştu. Darbecilere yardım etmek isteyen Almanya, Türkiye topraklarından geçiş izni için Ankara'yı sıkıştırmaya başladı. Türkiye bu zor durumdan, İngilizlerin mayıs sonlarında Irak'a yeniden egemen olmalarıyla kurtuldu ama, Trakya sınırında tehlike hâlâ sürüyordu.

■ Balkanlar'daki Alman üstünlüğü, Türkiye'nin Almanya ila SSCB arasında ikinci bir Polonya olmaktan korkmasına yol açmıştı. Ancak, Bulgaristan'ın Miğfer saflarına katılması, SSCB'nin politikasını değiştirmesine yol açtı. İngiliz diplomasisinin de yardımıyla ani bir gelişme yaşandı ve **25 Mart 1941'de Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi** yayınlandı. Ne var ki bu gelişme, Türkiye'yi ortak bir Alman-Sovyet saldırısı korkusundan tam olarak kurtarmamıştı. Almanya ise, Barbarossa Harekâtı'na girişmeden önce Türkiye ile ilişkilerini sağlamlaştırmak niyetindeydi. Irak darbesi sırasında Almanya, Türkiye'yi Miğfer safına çekmeye çok çalıştı. Korkularını arttıran bu çabaları Türkiye, Üçlü İttifak'a aykırı bir girişimde bulunmayacağını, ancak istenirse Almanya'ya karşı da düşmanca bir girişimde bulunmayacağına ilişkin garanti verebileceğini ileri sürerek karşıladı. Sonunda, **18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandı. Gene de Türkiye, ancak üç gün sonra, Almanya'nın SSCB'ne saldırmasından sonra rahat bir nefes alabildi**.

D. Son çabalar

Belge 3, 4 ve 5

■ Türkiye'nin savaşa girmesi yönündeki baskılar, kuzeyinde süren savaşta Sovyetlerin üstün konuma gelmesi üzerine yeniden arttı. Müttefiklerin, özellikle de Stalin'in Almanya'ya karşı ikinci bir cephe açma istekleri, 1943 başlarında Türkiye'nin savaşa girmesini gündeme getirdi. Ancak, **Adana'da İnönü'yle buluşan Churchill**, gene Ankara'nın silâh ve cephane isteğiyle karşılaştı. Türkiye'nin bu istekleri henüz tam anlamıyla karşılanmamışken, yıl sonuna doğru baskılar daha da arttı. **Churchill ve Roosevelt ile buluşmak üzere Kahire'ye davet edilen İnönü**, savaşa girmeyi aralık 1943'te ilke olarak kabul etmek zorunda kaldı. Ama bu karar da, silâh ve cephane desteğinin yeterli olmaması gerekçesiyle Türkiye tarafından sürüncemede bırakıldı. Bunun bir nedeni, SSCB'nin, Türkiye'nin savaşa girmesini isterken, diğer müttefiklerinin de Balkanlar'a müdahale etmesini istemiyor olmasıydı. Yani **Türkiye, Almanya'nın savaş kapasitesi kadar, SSCB'nin niyetlerinden de çekiniyordu**.

■ Türkiye'nin savaşa girmeme konusundaki ısrarlı tutumu, Müttefiklerle olan ilişkilerinde **1944 baharında gerginliğe yol açtı**. Müttefiklerin Normandiya çıkarmasına kadar geçen sürede Türkiye, hem Almanya ile ticaret ilişkilerine son vermeye, hem de Boğazlardan geçen Alman gemilerinin denetlenmesinde daha sert davranmaya zorlandı. Kendisine, savaşa girmezse barış görüşmelerinde de bir rolü olamayacağı tarzında tatlı-sert uyarılarda bulunulan Türkiye, savaşın artık Müttefikler tarafından kazanılacağının belli olduğu bir dönemde, **yalnız kalma tehlikesi**yle karşılaşıyordu.

2 Savaş karşısında Türkiye'nin durumu.

Geçen içtima devresini açarken, harp karşısındaki vaziyetimizi izah etmiştim. Cumhuriyet Hükümeti'nin haricî siyasetinde, geçen seneden beri bir tebeddül vâkî olmamıştır. Bunun en birinci sebebi, o siyasetin, siyasî istiklal ve mülkî tamamiyetimizin mahfuziyetini esas tutması ve hadiselerin seyrine göre tahavvül eden haris emeller ile alâkadar bulunmamasıdır.

Hükümetiniz muhtelif vesilelerle size arzetmiştir ki, Türkiye'nin, hudutları haricinde bir karış toprakta gözü, bir hakkı ihlâle niyeti yoktur. Bize, emniyetimize, o emniyetle müteradif olan hayatî menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiçbir Devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi, hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı, muaheze edemez.

Muhterem arkadaşlar;

Bizim harp harici vaziyetimiz, bize karşı aynı iyi niyeti gösteren ve tatbik eden bütün Devletlerle en normal münasebetlere mani değildir. Kezalik, harp harici vaziyetimiz, bizim topraklarımızın, deniz ve havalarımızın muharipler tarafından birbiri aleyhine kullanılmasına istisnasız olarak manidir ve biz muharebeye girmedikçe kati ve ciddi olarak mani kalacaktır.

Arkadaşlar;

Son zamanlarda harp harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaflar gösterdi. Sükûn ve selameti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti, müttefikimiz İngiltere Hükümeti'yle müştereken tetkik ve mütalâa etmekteyiz.

[...] Sovyet Rusya ile aramızda yirmi seneye yakın bir mazisi olan itimatlı münasebetler, her ikimize de atfedilemeyecek olan buhranlar geçirdikten sonra esas olan dostane mahiyetini tekrar elde etmiştir. Bunu memnuniyetle kaydetmek isterim. Türkiye-Sovyet münasebetleri dünya siyasetinin îvicacları içinde başlıbaşına bir mevcudiyettir ve memleketlerimiz diğer tesirattan müstakil bir surette bu mevcudiyeti devam ettirmek ıstırarındadır. Bu siyaset, böyle telâkki edildikçe, iki taraf menfaati için dünkü verimini yarın da verir, kimsenin zararına olmayarak yalnız memleketlerimizin nefîine işler kanaatindeyiz.

Aziz arkadaşlar;

Önümüzde insaniyet için uzun ızdırap devreleri olmak mümkün, hatta muhtemeldir. Bu devre esnasında hayatî menfaatlerimize karşı hassas bulunurken dostluklarımıza ve ittifaklarımıza vefalı kalacağız. İngiltere'nin zor şartlar içinde kahramanca bir mevcudiyet harbi içinde bulunduğu bir zamanda onunla olan ittifak bağlarımızın sağlam ve sarsılmaz olduğunu söylemek benim için bir borçtur.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün TBMM'nin 6. Dönem 2. Yasama Yılını açış konuşması, 1 Kasım 1940.

Türkiye'nin hem "harp harici" olması hem de "müttefikleri" olması ne anlama geliyor?

3 İnönü ve Churchill Adana'da, ocak 1943.

4 Türkiye savaşa girseydi ne olurdu?

[Adana görüşmeleri sırasında] Ankara genel kurmayının aklını kurcalayan noktalar, askeri danışmanlarımızın 1940 baharındaki görüşmelerde gözlemlediklerinin aynıydı; yani Türk ordusunun kalkışacağı tüm harekâtlarda Müttefik güçlerinin etkin desteği bekleniyordu. Bu tutum, Washington ve Londra'nın niyetlerinden ya da samimiyetinden kuşku duyulduğu anlamına gelmiyordu; ancak, hem ortada Müttefiklerin maddi açıdan zaafları olduğunu gösteren bazı örnekler vardı, hem de Mareşal Çakmak kendi ordusunun zaaflarının bilincindeydi. Nitekim, 1943 sonbaharında hava hakimiyeti hâlâ ellerinde olan Almanların, İngiliz birliklerini, İtalya'nın teslim olmasından sonra çıktıkları İstanköy, İleryos ve Sisam adalarını nasıl birkaç hafta içinde boşaltmak zorunda bıraktıklarını gördük. Bu durumu açıkyüreklilikle değerlendiren Churchill de, anılarında, "Ege adalarında olanlardan sonra, Türkleri aşırı ihtiyatlı olmakla suçlayamayız" demiştir.

[...] Eğer İsmet İnönü, 1944 ilkbaharında savaşa girmeye ikna edilmiş olsaydı ne olurdu? Bakanları, Moskova'dan gelecek istenmeyen yardımı geri çevirebilecekler miydi? Hiç sanmam. Stalin'in, Marmara Denizinde üs talep edebilmek için gayet sağlam nedenleri olacaktı. [...] İngiltere başbakanı bir yıl sonra Potsdam'da Montreux Antlaşması'nın gözden geçirilmesini onaylar, Sovyetler Birliği de Akdeniz'e rahatça çıkardı. Peki Türk devletine ne olurdu? Bilindiği gibi Stalin, Potsdam'da Sovyetler Birliği'nin kurtardığı ülkelerde hegemonya kuracağı söylentilerini protesto ederek, tam tersine bu ülkelerde faşist partiler dışındaki tüm partilerin katılacağı serbest seçimlerle oluşacak hükümetlerin yönettiği güçlü ve bağımsız devletler kurulmasını istediğini söylemiştir. Bu güzel sözlerin yorumunu bir de Polonyalılarla Macarlardan dinlemek gayet ibret verici olur.

René Massigli [Fransa'nın Ankara Büyükelçisi, 1939-1940], *La Turquie devant la Guerre: Mission à Ankara 1939-1940* (Paris, 1964).

5 İnönü, Churchill ve Roosevelt Kahire'de, aralık 1943.

II. Türkiye’den savaşa bakış

SÖZLÜK

* *Turancılar*
* *Lobi*

A. Korkular

Belge 1 ve 2

■ Avrupa’da savaşa doğru gidildiğinin daha 1930’ların ortalarında bilincinde olmasına karşın Türkiye, savunmasını sağlama almak için o zamanın dar imkânlarıyla pek bir şey yapamamıştı. Türkiye’nin silahlı kuvvetlerini dönemin normlarına göre modernleştirmeye çalışması, hem bütçesinin takatını aşardı, hem de girişmiş olduğu ekonomik büyüme çabasını sekteye uğratırdı. Bu yüzden, Avrupa’da savaş başladığında Türk ordusunun savaş kapasitesinin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ı da tatmin etmediği biliniyordu. Özellikle Polonya’nın çok kısa bir sürede Almanya tarafından saf dışı bırakılması üzerine Türkiye, Üçlü İttifak’a giden yolda **askerî yardımlar konusunda çok duyarlı** davrandı. Nitekim Üçlü İttifak’a özel bir antlaşma eklenerek, **Fransa ve Birleşik Krallık’ın Türkiye’ye savaş gereçleri temin etmesi** sağlandı. Buna karşın Türkiye, savaşın çeşitli evrelerinde müttefiklerinden aldığı savaşa katılma çağrılarını hep askerî olanaksızlıkları ileri sürerek geri çevirdi. Öte yandan, olası bir saldırıya karşı **büyük bir ordu, çok masraflı olmasına karşın sürekli hazır tutuldu**.

B. Sempatiler

Belge 3, 4 ve 5

■ Savaş başladığında, **Almanya’nın askeri gücü sayesinde savaşı kazanacağı**, dolayısıyla da Türkiye’nin yanlış bir seçim yaptığı kanısında olanların sayısı az değildi. Fransa’nın 1940 ilkbahar-yaz aylarında çökmesinden sonra bunların sayısı daha da arttı. Ancak, Türkiye’den bakıldığında en büyük tehlike olarak görülen İtalya’nın 1940 ilkbaharında Almanya yanında savaşa girmesi, bu durumu biraz olsun dengeledi. **İtalya’nın daha sonra Yunanistan karşısında yenilgiye uğraması da, Türkiye’de genelde hoşnutlukla izlenen bir gelişme oldu.**

■ Almanya’nın Balkanları ele geçirmesinden sonra Alman hayranlığına bir de **Almanya korkusu** eklendi. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı’nın imzalanmasından üç gün sonra Almanların Sovyetler Birliği’ne saldırması ise, Almanya sempatizanlarına yeni bir grubun, *Turancılar**ın katılmasına neden oldu. **Almanların Sovyetler Birliği müslümanlarına bağımsızlık verebileceği sanısı**, Türkiye’ye 1939’da bir dizi zorluk çıkarmış olan Sovyetler Birliği’nin düşmanları ve, içtenlikle olmasa da, 1942 temmuzunda başbakanlığa getirilen **Şükrü Saraçoğlu tarafından kullanıldı**. 1944 yılına kadar, bazı emekli generallerin de katıldığı bir dizi *lobi**cilik faaliyetinde bulunan Turancıların etkinlikleri, savaş rüzgârları Almanya aleyhine esmeğe başladığında iktidar tarafından engellendi. Birçoğu tutuklanarak mahkeme karşısına çıkarıldı, hareketleri de sona erdi.

■ Turancılar gibi, Almanya yandaşlarının da iktidar tarafından kullanıldığı söylenebilir. Örneğin **Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Alman sempatizanı olduğu bilinmesine karşın bu görevde tutulmuştu**. Almanya’nın talihinin döndüğü bir dönemde de görevinden alındı. Aynı biçimde, İstanbul’daki Alman yanlısı basına da, Türkiye’nin savaş dışı olmasından çok tarafsız olduğu izlenimini sağlamak için göz yumuldu. Ancak *Cumhuriyet* gazetesi, 1940 yılında üç ay süreyle kapatılmaktan kurtulamadı. Gerçekte, tarafsız olmayan Türkiye’de basının da büyük çoğunluğu, taktik zikzaklara varıncaya kadar, iktidar ne derse onu yazmıştır. Zaten önde gelen basın mensuplarının hatırı sayılır bir bölümü, aynı zamanda CHP milletvekiliydi. Savaş boyunca bu tür taktiklere sapmadan, **hep Müttefikler lehinde yayın yapan** basın mensupları da oldu. **Resmî yayın organı Ankara Radyosu**nda haftalık konuşmalar yapan Burhan Belge ve bağımsız basının liberal-demokrat eğilimli temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın bu gruptandılar. Ancak Yalçın, Sovyetler Birliği’ne de ağır eleştiriler yöneltmiştir. SSCB sempatileri dolayısıyla Müttefikleri koşulsuz destekleyen bağımsız bir yayın organı da, *Tan* gazetesiydi.

1 Mareşal Fevzi Çakmak Trakya manevralarında, 1936.

2 **Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1943 baharında topçu birliklerini denetliyor.**

4 **Ramiz Gökçe imzalı karikatür, *Karikatür*, 27 Mart 1941.**
YUNAN KAHRAMANLARI ARNAVUTLUK'TA MISIR PATLATIYORLAR:
– İstasu vire [Dur be], ne çabuk patladınız?!..

3 **Eski bir büyükelçinin anımsadıkları.**

[1940 yazıyla 1941 yazı arasında] dış politikamız bir nevi tarafsızlığa doğru kaymaya başlamıştı.

Bunu zaruri kılan sebepler de yok değildi. Müttefiklerimizden biri ortadan kaybolmuş ve hattâ Almanya ile işbirliği politikası takibediyordu. Öbürü, bize en ufak bir yardımda bulunamayacak kadar kendi başının derdine düşmüştü. Bundan başka, komşumuz ve eski dostumuz Rusya, henüz karşı safta idi. Kaldı ki biz, harbin başlangıcında Balkan Anlaşması'nı bir askerî müdafaa sistemi haline sokmak için gerek Yugoslavya, gerek Yunanistan nezdinde elimizden gelen bütün teşebbüslerde bulunmuş ve bu iki dost devlete bir türlü meram anlatamamıştık. Şu halde dört yanımız ateşle sarılı olarak yapayalnız kalmıştık. Böyle bir durumda, herhangi bir tecavüze uğrayıncaya kadar, herkesle hoş geçinmekten başka yapacak bir şey yoktu.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Zoraki Diplomat* (İstanbul, 1955).

5 **Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop'tan Büyükelçi Franz von Papen'e telgraf taslağı, 12 Eylül 1942.**

Ankara'da Almanya Elçiliğine

Elçiye kişiseldir **Gizli**

26 ve 28 Ağustos tarihli telgraflarınızdan ve 27 Ağustos tarihli raporunuzdan anlaşıldığına göre, Türk devlet adamlarıyla yaptığınız görüşmelerde Türkiye'nin Kafkasya'da ve Rusya'nın başka bölgelerinde yaşayan Türk-Moğol halklarına ilişkin çıkarları konusuna birçok kez değinilmiş.

Yukarıda sözü edilenlere ilişkin sorunların çözümlerinde Türkiye'yle ne tür bir işbirliği yapılabileceği de görüşülmüş.

Bu vesileyle hem Sayın Saraçoğlu hem de Sayın Menemencioğlu, Türkiye'nin bu konulara duyduğu ilgiyi vurgulamışlar ve, özel görüşmeler ya da aracılar kullanmak yoluyla bizi destekleyebileceklerine ilişkin bazı muğlak öneriler getirerek, Türkiye'nin isteklerini ve öne süreceği koşulları dile getirmişler.

Aynı zamanda da, Türkiye'nin herkesçe gayet iyi bilinen tarafsız konumunu yeniden ve ısrarla vurgulamışlar.

Bu sorunlar ve bunlara ilişkin olası gelişmeler konusunda Türk hükümetiyle, şu ya da bu biçimde olsun, herhangi bir görüşmede bulunmak, bizim açımızdan şu anda hiç doğru olmaz.

Ayrıca, bu sorunlara Türkiye'nin savaşan taraflar karşısındaki genel siyasal tutumunu bizim lehimize değiştirtecek kadar ilgi duymadığı da açıkça göründüğüne göre, Türklere herhangi bir güvence vermek ya da bizden bazı isteklerde bulunabilmelerine ve koşullar öne sürebilmelerine olanak sağlamak istemeyiz.

Bu nedenle sizden bu sorunlara bir daha değinmemenizi ve şayet Sovyetler Birliği'ndeki Türk-Moğol halklar sorununu Türk tarafı yeniden gündeme getirecek olursa, tam bir ketumluk sergilemenizi rica ederim.

***Documents secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne*, çev. Madeleine ve Michel Eristov (Paris, 1946).**

Alman Dışişleri Bakanı'nın sözlerine bakarak, Türkiye'nin nasıl bir politika izlediği söylenebilir?

III. Seferberliğin bedeli

SÖZLÜK

* *Beş yıllık sanayi planı*

A. Gerileyen ekonomi

Belge 1 ve 3

■ Savaş sırasında Türkiye, savaştan önce girişmiş olduğu iktisadi büyüme hamlesini sürdüremedi. Savaş boyunca **dış ticaret fazlası** dolayısıyla ülkenin **altın ve döviz rezervleri** önemli miktarda arttı. Ancak bu artışın ülke ekonomisine önemli ve kalıcı bir katkısı olmadı. Bunun bir nedeni, demiryolu yapımı veya yeni sanayi işletmeleri gibi **yatırımlar için gereken ithalatın savaş yüzünden yapılamaması**ydı. Böylece, İkinci *Beş Yıllık Sanayi Planı** uygulanamadığı gibi, daha önce kurulmuş sanayi de, gene ithalat yapılamadığı için, geriledi. Savaş bittiğinde **Türkiye ekonomisi, 1934'te bulunduğu gelişme düzeyinin altına düşmüştü**.

B. Tarımda küçülme

Belge 2 ve 6

■ Ülke ekonomisinin gerilemesinde tarımın rolü de büyüktür. Hattâ oransal olarak savaş döneminin en önemli gerilemesi tarımda görülür. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Birinci neden, savaş boyunca **bir milyon civarında kişinin silâh altında olması**dır. Nüfusunun % 80'inden fazlası kırsal kesimde yaşayan ve tarım üretiminin hâlâ ilkel tekniklerle sürdürüldüğü bir ülkede bu durum, daha çok el emeğine dayanan tarım üretiminin düşmesi demek oluyordu. Nitekim üretim düşmekle kalmadı, ekilen toprakların da önemli bir bölümü âtıl kaldı. Savaşın başlangıcından sona erdiği yıla kadar **Türkiye'nin buğday üretimi neredeyse yarı yarıya düştü**.

■ Tarımsal üretimdeki düşüşün ikinci bir nedeni de, yönetimin uyguladığı satın alma politikasıdır. Savaş başladığında özel herhangi bir önleme başvurmayan Türkiye, 1940 yılının başlarında çıkarılan **Millî Korunma Kanunu**'na dayanarak üreticileri tedirgin eden bir dizi uygulamaya girişti. Tahıl ürününün, yerinde tüketim ve tohumluk için yeterli miktar ayırıldıktan sonra kalanının Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satılması zorunluluğu getirildi. Satışlar hükümetin belirlediği ve zamanla **piyasa fiyatlarının çok altında kalan fiyatlar**dan olacaktı. Bu karar küçük toprak sahiplerini çok zor bir duruma düşürdü, çünkü herşeyin fiyatının arttığı bir ortamda, fiyatı sabit kalan ve miktarı da zaten düşük olan ürünleriyle geçinemez oldular. Bunların hepsi, iş bulmak için kentlere göç ederken tarlalarını zengin komşularına satmıyorlar, böylece ekilen alanın küçülmesine katkıda bulunuyorlardı.

■ Savaş sırasında Türkiye köylülüğünün çektiği ekonomik sıkıntının bir başka göstergesi de, nüfus artış hızındaki gözle görülür yavaşlamadır. Nitekim **Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en düşük nüfus artış hızı, 1940 ve 1945 nüfus sayımları arasında**ki zaman diliminde gerçekleşmiştir. Erkeklerin silâh altına alınmış olması bunun bir nedeniyse, bir başka neden de ekonomik sıkıntılar dolayısıyla alınan doğal önlemlerle doğumlardan kaçınılmasıdır.

C. Yatırımların yeni çehresi

Belge 4 ve 5

■ Olanaksızlıklar nedeniyle doğrudan doğruya ekonomi alanında yapılamayan devlet harcamalarının bir bölümü, savaş sırasında insan faktörünün geliştirilmesine ayırıldı. Örneğin, 1939-1945 döneminde eğitime yapılan yatırımlar, aynı alanda Cumhuriyet'in ilânından savaşın çıktığı yıla kadar yapılmış olan toplam yatırımdan daha fazla oldu. Bir yandan ilkokul yapımına hız verilirken, 17 Nisan 1940'ta çıkarılan bir kanunla, köylülerin kendi yörelerinde ve pratik bilgilerle eğitilmesini öngören **Köy Enstitüleri** kuruldu. Böylece **meslekî ve teknik okul sayısı savaş boyunca üç katına, bu okullardaki öğrenci sayısı da aynı dönemde dört katından fazlaya çıktı**.

1 **1938 alıcı fiyatlarına göre sabit GSMH (milyon TL).**

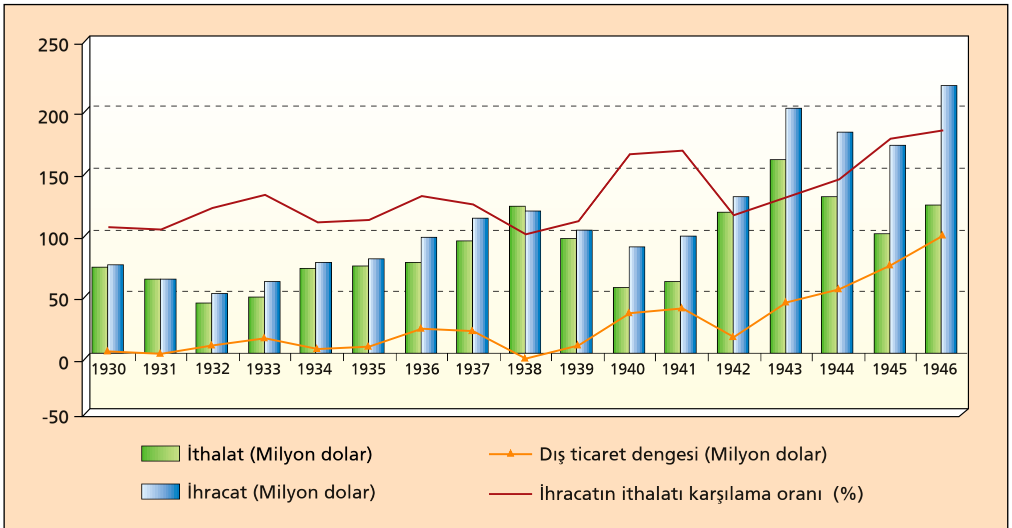
Yıl	GSMH
1933	1.359,4
1934	1.450,3
1935	1.414,8
1936	1.685,9
1937	1.742,0
1938	1.895,7
1939	2.054,3
1940	1.927,0
1941	1.753,2
1942	1.831,1
1943	1.662,2
1944	1.591,7
1945	1.375,8

Kaynak: Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 8. baskı (İstanbul, 1996).

2 **1927-1960 yılları arasında Türkiye'de nüfus artışı istatistikleri.**

Yıl	Nüfus (milyon)	Nüfus artış hızı (‰)
1927	13.648	
1935	16.158	21,10
1940	17.821	17,24
1945	18.790	10,59
1950	20.947	21,73
1955	24.065	27,75
1960	27.755	28,53

Kaynak: *İstatistik Göstergeler 1923-1992* (Ankara, 1994)

Kaynak: *İstatistik Göstergeler 1923-1992* (Ankara, 1994).

3 **1930-1946 yılları arasında Türkiye'nin dış ticaret göstergeleri.**

4 **1923'ten 1946'ya Türkiye'de rakamlarla ilköğretim.**

Ders Yılı	İlkokul sayısı	Toplam öğrenci
1923 - 24	4.894	341.941
1939 - 40	9.418	905.139
1945 - 46	14.010	1.357.740

Kaynak: *İstatistik Göstergeler 1923-1992* (Ankara, 19994)

5 **Arifiye Köy Enstitüsü öğrencileri.**

Yıl	Ekilen toprak (milyon hektar)	Buğday üretimi (milyon ton)	Buğday üretimi endeksi (1938-1939 = 100)
1938-1939	8.611	3.814	100
1940	9.610	3.661	96
1941	9.602	3.135	82
1942	9.555	3.837	101
1943	7.854	3.159	83
1944	8.170	2.834	74
1945	8.044	1.970	52

6 **Savaş sırasında ekilen topraklar ve buğday üretimi.**

Kaynak: Şevket Pamuk, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında İaşe Politikası ve Köylülük", Oya Baydar (yay.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere* (İstanbul, 1999) içinde.

IV. Toplumsal sorunlar

SÖZLÜK

* *Aynî*
* *Aşar*
* *Enflasyon*

A. Darlık yıllarında...

Belge 1, 2, 3 ve 4

Hükümetin 1941 başından itibaren uyguladığı satın alma politikası nedeniyle iki sorun çıktı ortaya: **Büyük kentlerin iaşesi ve karaborsa**. Tahıl ürününün düşük fiyatlar nedeniyle hükümete teslim edilmeyip el altından satılması, önce ordusunu sonra da memurlarını beslemeyi düşünen iktidarın belediyelere yeterince un verememesi gibi bir sonuç yarattı. Böylece **1942 yılında büyük kentlerde karne uygulamasına geçildi**. Bu uygulamayla birlikte hükümet, daha küçük yerleşim birimlerinde oturabilme imkânı olanları propaganda yoluyla yer değiştirmeye teşvik etti. Un darlığı nedeniyle, kentlerde ayrıca pasta, poğaça, kurabiye ve her çeşit börek gibi yaygın yiyecekler de vitrinlerde görünmez oldu.

Her ülkede savaş zamanlarında az çok görülen karaborsa ve fiyat artışları da kent nüfusunu çok etkiledi. Bazı tüketim mallarının fiyatları hergün yeni bir rekor kırarken, **şeker gibi temel bir gıda maddesi hiç bulunamaz oldu**. Şeker gerektiren birçok tüketim maddesinin yanında kurum üzüm tüketilmeye başlandı.

Bu sıkıntılar yaşanırken, gerek yüksek piyasa değerinden satış yapabilen **büyük toprak sahipleri**, gerekse darlığı çekilen tüketim maddelerini el altından piyasaya yüksek fiyatlarla süren **aracı tüccarlar zenginleşiyorlardı**. Bunların İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerde önemli miktarlarda gayrimenkul edinmeleri dikkatlerden kaçmazken, sırf bu yeni zenginlere çalışan, "çalgılı gazino" adında yeni eğlence yerleri ortaya çıktı. Darlık ortamına karşın bu eğlence yerlerinde **mantıksızlık derecesinde ölçüsüz harcamalarda bulunanları betimleyen "hacıağa" deyimi** de Türkçe'ye bu dönemde girdi.

B. ...vergi yükü

Belge 5 ve 6

İkinci Dünya Savaşı dönemi, Türkiye'de ayrıca bir **vergi adaletsizliği dönemidir**. Zaten geçim sıkıntısı çeken halk, gönderdiği mektup için bile dolaylı vergi veriyordu. Ama biri tarım sektörünü, diğeri de sanayi ve ticaret sektörünü ilgilendiren iki yeni vergi, savaş sırasında Türkiye halkının büyük bir bölümünün CHP iktidarından soğumasına neden oldu.

Tarım ürünlerini devlete düşük fiyatla satma zorunluluğu, büyük kayıplara yol açmış, büyük toprak sahipleri ürünlerini düşük gösterip, büyük bölümünü piyasaya kaçırmışlardı. 1942 temmuzunda iktidara gelen Şükrü Saraçoğlu Kabinesi, söz konusu zorunluluğu, ürünün miktarına göre yalnızca % 25-% 50'sine uygulama kararı aldı. Çiftçi, ürününün geri kalanını serbest piyasada satabilecekti. Bu oranlar 1943 ilkbaharında arttırıldılarsa da, devletin beklentilerini karşılamadılar. Bunun üzerine aynı yılın haziran ayında çıkarılan bir kanunla yeni bir **Toprak Mahsulleri Vergisi** kondu. Ürünün türüne göre değişik oranlarda ve *aynî** olarak alınan bu vergi, 1944 yılında tüm ürünler için % 10 olarak kesinlik kazandı. Diğer önlemlerde olduğu gibi gene küçük üreticiye daha çok zararı olan bu vergiyle, 1925'de kaldırılmış olan *aşar** vergisi geri gelmiş oluyordu.

Savaşa girme olasılığı nedeniyle rezervlerini kullanmamaya gayret eden iktidar, *enflasyon** istemediği için de para basmıyordu. Nakit para gereksinimini karşılamak için iç borçlanmaya gidildi, ama 1941 yılı haziranında çıkartılan tasarruf bonoları yeterli olmadı. Bunun üzerine, biraz da **fırsatçılığı cezalandırmak** için, 1942 kasımında **Varlık Vergisi** Kanunu çıkarıldı. Gerek tahakkuk ettirilen miktarların tespit biçimi gerekse itiraz hakkı tanınmaması nedeniyle, Varlık Vergisi tümüyle hukuk dışı bir vergiydi. Ayrıca bu uygulamanın, resmen azınlık olarak tanımlanmasalar da, tam anlamıyla ülke insanı muamelesi de görmeyen **gayrimüslimlere, müslümanlara oranla daha ağır bir vergi yükü tahakkuk ettirildi**ği için, ciddî bir ayrımcılık boyutu vardı.

1 Savaş sırasında toptan eşya fiyatları endeksi.

1938	100
1939	101,3
1940	126,6
1941	175,3
1942	339,6
1943	590,1
1944	458,9

Kaynak: M. W. Thornburg, G. Spray ve G. Soule, *Turkey: An Economic Appraisal* (New York, 1949).

2 Cumhurbaşkanının kızgınlığı.

Şuursuz bir ticaret havası, haklı sebepleri çok aşan pahalılık belâsı, bugün vatanımızı ızdırap içinde bulunduruyor. Bu halin umumî harpten doğan, kendi hususî şartlarımızla ilgili olan sebeplerini ve çarelerini Cumhuriyet Hükümeti sizin yüksek nazarlarınıza etrafıyla serip anlatacaktır. Eminim ki millet ve memleketin hayrına olan en isabetli tedbirleri bulacaksınız. Bizim gördüğümüz en tehlikeli hastalık, iki seneden beri, cemiyetimiz içinde Cumhuriyet Hükümetleri'ni muvaffak etmemek için estirilmiş olan zehirli havadır. Bu zamanda hiçbir memlekette ağır mahzurları olmayan bir tedbir tılsımı yoktur. Milletlerin sıkıntılara mâruz olmaları çaresizdir. Bu devirler, harbe girmiş veya girmemiş memleketlerin hiçbirisi için, engin kazançların bulunmaz fırsatları değildirler. Izdırabı azaltmak, millet tahammülünü arttırmak, muharebe dışında kalmak ve muharebeye girilirse şerefle ve selâmetle çıkmak için tek çare, resmî vazife sahiplerine ve en başında Cumhuriyet Hükümeti'ne candan yardım etmektir. Bütün eksikleriyle beraber en iyi neticeler, ancak hükümet tedbirlerinin dikkatli olarak yürütülmesiyle elde edilebilirler. Acı ile hatırlamalıyız ki, milletin iaşe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetleri'nin sarfettikleri gayretlere, iki seneden beri, cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün ilk hallolacak mesele, umumî itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batakçı çiftlik ağası, ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün
TBMM'nin 6. Dönem 4. Yasama Yılını açış konuşması,
1 Kasım 1942.

O dönemde CHP'li olmayan "politikacı" var mıydı?

3 **Maaşlı ve ücretli memur ve müstahdemlere mahsus karne.**

4 **Karneyle ekmek satın alırken...**

5 Refik Halit Karay'ın gözüyle Varlık Vergisi.

Bire beş, on beş, yirmi beş kazanırken beş yüz, beş bin, beş yüz bin kazanmayı azımsar olmuştunuz; hâlâ öylesiniz... Senin, sizin yüzünüzden açlar arttı; "vurguncu", "istifçi" gibi yeni çıkan yüzsüzlüklere uygun, şimdiye kadar dile getirilmemiş kelimeler türedi; öte yandan zelzeleler yüzünden halk meydanlara yığılır, kara kışlarda asker yarı beline kadar karlara gömülü nöbet başında beklerken kılına halel gelmeden, dörtbaşı mamur, bire beş yüz kazanç, içimizde biri vardı; hayır işlerine metelik vermiyen biri... Yalova kaplıcalarında şiş karnına masaj yaptırıyor, yahut Yörükali plajında haspaların gergin mayolarını okşuyor; Taksim gazinosunda viskiler yuvarlayarak İspanyol dansözünün uzun eteklerinin arasından külotunu gözetliyor; kilerine bisküvi tenekeleri, çikolata paketleri, karamela kutuları, şampanya kasaları yerleştiriyor; Sandal Bedesteni'nde kızına elmas arttırıyor; Suadiye'de oğluna villa kurduruyor, kulüpte karısının şansına veya metresinin hesabına beş bin liraya bir parti bezik oynuyor, iki taksiyi hususi otomobil diye emrinde çalıştırıyordu. Bu kimdi? Herhalde ben, biz değildik... Sendin, sizdiniz!

... Bazı güzel duygular vardır: Aza kanaat, vatana sevgi, kanuna itaat, yoksula yardım, aça merhamet, halk derdine ortaklık... Bunlardan zerre kadar nasibini almayan sendin, sizdiniz!

... Dört yıldır bazen için için, bazı kere bıyık altından, çok kere de katıla katıla gülüyordunuz. Dört yıldır gülen sendin, sizdiniz! Şimdi benim, biziz!

"Sendin, sizdiniz: Onurlu tüccar için değil; vurguncular hitap!", *Tan*, 24 Ocak 1943.

6 **Varlık Vergisi'ni ödeyemeyenler Aşkale yolunda.**

ÖNEMLİ TARİHLER

23 Ağustos 1939: Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı,

1-3 Eylül 1939: İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması

1-3 Eylül 1939: Üçlü İttifak'ın (Türkiye-Fransa-Birleşik Krallık) imzalanması

18 Mart 1940: İtalya'nın Fransa ve Birleşik Krallık'a savaş ilânı

28 Ekim 1940: İtalya'nın Yunanistan'a saldırması

1 Mart 1941: Bulgaristan'ın Miğfer'e katılması

25 Mart 1941: Türk-Sovyet Saldırmazlık Bildirisi

2 Nisan 1941: Irak'ta İngiliz karşıtı darbe

6 Nisan 1941: Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırması

18 Haziran 1941: Türk-Alman Saldırmazlık Paktı

21 Haziran 1941: Barbarossa Harekâtı'nın başlaması

19 Ağustos 1942-2 Şubat 1943: Stalingrad muharebeleri

30 Ocak-1 Şubat 1943: Adana görüşmeleri

4-6 Aralık 1943: Kahire görüşmeleri

KARIŞTIRMAYALIM

Yansızlık (tarafsızlık) ve savaşdışılık

Yansızlık, savaş durumunda bulunan **iki yanla eşit ilişkilerde bulunmak,** herhangi biriyle diğerinin aleyhine olabilecek bir ilişkide bulunmamak demektir. **Savaşdışı olmak** ise, savaşan yanların biriyle özel ilişkiler, hattâ ittifak içinde bulunulsa bile, **etkin bir biçimde savaşa katılmamak** demektir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda **savaşdışı** olduğu savı, resmî Türk görüşüdür (bkz. İsmet İnönü'nün Meclis'i açış konuşması [s.69, belge 2] ve Y. K. Karaosmanoğlu'nun satırları [s.71, belge 3]).

Batılı yorumcular ve tarihçiler arasında yaygın olan yaklaşım ise, Türkiye'nin yansız olduğu yönündedir. Bu konuda yayın yapmış olan Türk bilimadamları arasında Mustafa Aydın (bkz. Baskın Oran (yay.), ***Türk Dış Politikası***, cilt I [İstanbul, 2001]) birinci görüşü, Selim Deringil (bkz. ***Denge Oyunu*** [İstanbul, 1994]) ise ikinci görüşü paylaşırlar.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 68 ve 290

İsmet İnönü
(1884-1973)

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı (1938-1950).

s. 27

Winston Churchill
(1874-1965)

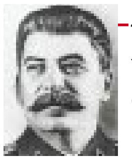
1940'tan 1945'e kadar Birleşik Krallık başbakanı.

s. 30

Franklin D. Roosevelt
(1882-1945)

1933'ten 1945'e kadar ABD başkanı.

s. 156

Yosif Stalin
(1879-1953)

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin genel sekreteri, 1930'dan 1953'e kadar Sovyetler Birliği'nin diktatör başkanı.

Üçlü İttifak (19 Ekim 1939)

Resmî adı "Türkiye, Birleşik Krallık ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması" olan Üçlü İttifak, dokuz madde, bir özel anlaşma, bir gizli askerî sözleşme ve biri gizli olan üç protokolden oluşmuştur.

Madde 1. Türkiye'ye karşı bir Avrupa devletince girişilecek bir saldırı sonucunda, Türkiye bu devletle savaş durumuna girdiği takdirde, Fransa ve Birleşik Krallık, edimsel olarak, Türkiye ile işbirliği yapacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardım ve desteği göstereceklerdir.

Madde 2.

(1) Bir Avrupa devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Fransa ve Birleşik Krallık'ın karışacakları bir savaşa sürükleyici bir saldırı durumunda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

(2) Bir Avrupa devletince girişilip Akdeniz bölgesinde Türkiye'nin karışacağı bir savaşa sürükleyici bir saldırı eylemi durumunda, Fransa ve Birleşik Krallık, edimsel olarak, Türkiye ile işbirliğinde bulunacaklar ve ona ellerinden gelen tüm yardımı ve desteği göstereceklerdir.

Madde 3. Fransa ve Birleşik Krallık tarafından 13 Nisan 1939 günlü demeçlerle Yunanistan ve Romanya'ya verilen güvenceler yürürlükte kaldığı sürece, bu iki güvenceden biri ya da öteki nedeniyle Fransa ve Birleşik Krallık savaşa giriştikleri durumda, Türkiye, edimsel olarak, Fransa ve Birleşik Krallık ile işbirliği yapacak ve onlara elinden gelen tüm yardım ve desteği gösterecektir.

Madde 4. Fransa ve Birleşik Krallık, birine ya da ötekine karşı, 2. ve 3. Maddeler hükümlerinin uygulanması gerekmeksizin, bir Avrupa devletince yapılan bir saldırı sonucunda, bu devletle savaşa girişirse, bağıtlı yüksek taraflar hemen danışmalarda bulunacaktır.

Türkiye böyle bir durumda Fransa ve Birleşik Krallık karşısında, hiç değilse, anlayışlı bir tarafsızlık güdecektir.

Baskın Oran (yay.), *Türk Dış Politikası*, cilt I (İstanbul, 2001).

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Fransa Büyükelçisi René Massigli, Ankara 1939.

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız.*
- **2.** *Bu metin imzalandığında Avrupa'daki gelişmelerin ne aşamada olduğunu anımsatınız.*
- **3.** *Metin Türkiye'ye ne tür güvenceler ve yükümlülükler getiriyor?*
- **4.** *Türkiye, bu metnin ortaya çıkardığı yükümlülükleri yerine getirmek zorunda kaldı mı? Neden?*

TAVSİYELER

- Tarihe ve farklı izleklere dikkat edin.
- Sorulara cevap vermenize yardımcı olabilecek önemli sözcük ya da deyimlerin altını çizin.
- İkinci Dünya Savaşı'yla ilgili bilgilerinizi toparlayın ve sorulara göre ayrı bir kağıda yazın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

- **Soru 1**'in, belgenin türüne ilişkin olduğunu unutmayın. Çok taraflı bir uluslararası antlaşma metni olması, kılı kırk yaran bir dili olması için yeterli bir neden mi? Yoksa bu biçem, konunun nazikliğinden mi ileri geliyor?
- **Soru 2**, metnin kaleme alındığı sıradaki uluslararası bağlama ilişkin. Ancak bu bağlam, a) metni imzalayan ülkelerle, b) metnin gönderme yaptığı coğrafyayla sınırlı kalmalı. O sıralarda Sovyetler Birliği ile Finlandiya arasındaki savaşın çıkıp çıkmamış olması, bu metin açısından önemli değil; hattâ tümüyle konu dışı.
- **Soru 3**, doğrudan doğruya bir ülkeyle ilişkili. Bu nedenle, söz konusu ülkeyi bu antlaşma metnini imzalamaya götüren tedirginliklerle, bu metne bağlı olarak duyabileceği tedirginliklerin dökümünü yapmanız gerekir.
- **Soru 4**'ün, bu metni imzalayanların öngörmediği, ama sizin gerçekleştiklerini bildiğiniz bazı tarihî olayları da ele almayı gerektirdiğini unutmayın.

Konu: Varlık Vergisi

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 İstanbul Defterdarı'nın bir anısı.

O devirlerde Kadıköy avcıları her pazar bir av partisi yapardık. Otobüsler bizi sabahın beşinde Altıyol ağzından alırdı; gruplar arzularına göre Dudullu, Alemdağı, Ömerli, Hüseyinli köylerinde iner, avlanırdı. Sonra otobüs bizi muayyen saatlerde, muayyen yerlerden alır, Kadıköy'e getirirdi. İçimizde doktor, hakim, avukat, tüccar, kapıcı, renk renk insan vardı. Şair merhum Emin Bülent [Serdaroğlu] grubumuzun neşesi, nüktesi idi. Avda herkes seviştiği arkadaşıyla dolaşırdı. Armenak Paternih'i bu partilerden birinde tanımıştım; en az 60 yaşında vardı; bütün renk ve hatlarıyla bozulmamış bir Osmanlı Ermenisi idi. Musikiden anlar, ince nüktelerle herkesi güldürürdü. Emin Bülent'le şakalaşmaları eski devrin sohbetlerinden nişan verirdi. Onda eski rindlerden bir şeyler vardı. Ciddiyetine, efendiliğine bütün arkadaşlar hayrandı. Kaç sene evvel kaybettiği eşinin sedef çekmecesini tamir için ona bırakan bihaber bir arkadaşımıza çekmecenin gizli bir gözünden çıkardığı Mısır tahvillerini getirip kahvede teslim ettiğini bütün Kadıköy avcıları bilirdi. Armenak Efendi üstad bir avcı idi de. Köpek yetiştirmede, terbiyesinde, partilerin sevk ve idaresinde daima fikrine müracaat edilirdi.

Varlık vergisi takibatının aşağı kademelere akmaya başladığı günlerde bir sabah Armenak Efendi odama girdi. Yer gösterdim, kahve ısmarladım.

– Yo Faik Bey, diye tutturdu, kapıda bir alay insan seninle görüşmek için 8'den beri sıra bekliyor. Oturmaya hakkım yok. Şimdi beni dinle: Bana kuyumcu diye 10 bin lira vergi geldi. Bilirsin, bende bunun onda biri yok. Sıra bana yaklaşıyor. Senin kudretin beni korumaya kâfi gelmez; dükkânı satıp beni Aşkale'ye göndereceksiniz. Senden bir ricam var: Karım ihtiyardır, yatalaktır, evi satıp onu sokağa attırmamaya çalış. Evim ahşaptır, 3 odadır, 3 bin lira bile etmez. Bana söz verirsen gözüm arkada kalmadan Aşkale'nin yolunu tutacağım.

Armenak'ın evini biliyordum. Av dönüşü bir gün, otomobille evinin önünde durmuştuk. Tenha bir sokakta harap, küçücük bir şeydi. Ak saçlı hasta karısını da hayal meyal hatırlıyordum. İçimde bir şeylerin kırıldığını hissediyordum. Varlık vergisini bunun için koymamışlardı her halde. Biz yanlış yolda idik; bilmiyerek, istemiyerek saplandığımız kaideler, tunç kalıplar yüzünden zulüm yapıyorduk.

Faik Ökte [Varlık Vergisi Kanunu sırasında İstanbul Defterdarı], *Varlık Vergisi Faciası* (İstanbul, 1951).

2 Ramiz'in, 28 Ocak 1943 tarihli *Karikatür* dergisine kapak olan karikatürü.

AŞKALE'DE VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİ ÇALIŞIYORLAR:
Mühendis – Aferin Bohoraçi, taşları güzel tanzim etmişsin.
Bohor – Elbette paşa, İstanbul'da istifçiydim!...

3 Şevket Süreyya Aydemir'in "Kan Vergisi".

[...] Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı vazifemde bulunuyordum... Bir gün evime Prof. Avram Galanti Efendi misafir geldi... Söz tabii gene Varlık Vergisi yakınmalarına geldi...

– Galanti Efendi, dedim, siz tarihçisiniz, işi şöyle almalısınız: Biz Türkler asırlardan beri bin bir harpte, bin bir cephede kan dökmekten, askerlik etmekten, ticarete, sanayie, para ve sermaye biriktirmeye vakit bulamadık. Sizler, yani bütün azınlıklar ise bunları yaptınız. Biz sizi savaşlardan koruduk. Siz orduya asker vermediniz. Hattâ bir takım yollarla vergi de vermediniz. Ticareti, sanayii, ithalat ve ihracatı, para ve sermayeyi ellerinizde topladınız. Bu işler, bizim asırlarca döktüğümüz kanlar pahasına ve hele Tanzimat'tan sonra münhasıran siz azınlıkların ellerinde toplanan imkânları kollamak için oldu. Tanzimat Fermanı bile, bizleri bu savaşlardan kurtarmak için değil, sizlerin "mal, can emniyetinizi" korumak gerekçesiyle ilân olundu. Bu bizim asırlarca dökülen kanımızla sizin bu sefer vereceğiniz bir iki yüz milyon kağıt liralık varlık verginizi karşılaştırırsak ve buna hattâ bir "kan vergisi" dersek, hesaplaşmamız acaba çok zalimane olur mu? Ne dersiniz? İsterseniz bizim dökülen kanlarımız ve sonu gelmez askerlik emeklerimizle sizin şu bir avuç vergi fazlanızı karşılaştıracağımıza, sizin biriken servetlerinizle bizim biriken kan ve askerlik haklarımızı teraziye koyarak hesaplaşalım. Eğer biz haksız çıkarsak, vergileriniz silinsin. Ne dersiniz?

Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt II (İstanbul, 1967).

4 İstanbul'da gayrımenkul satış ve alışları.

Varlık Vergisi ile ilgili olarak gayrimenkul satanlar				
Varlık Vergisi ile ilgili gayrimenkul satanlar	**Satılan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)**	**Toplam satışlara oranı (%)**	**Satılan gayrimenkul sayısı**	**Gayrimenkul ortalama değeri (TL)**
Yahudiler	4.404.820	39	151	29.170
Ermeniler	3.275.747	29	211	15.523
Rumlar	1.370.440	12	124	11.051
Azınlık şirketleri	1.100.375	10	4	-
Yabancılar	605.700	5	27	22.433
G ve M ortaklıkları	189.500	2	2	94.750
Diğer azınlıklar - Bulgar, Rus vs.	37.700	0,3	7	5.385
Müslümanlar	92.642	0,8	10	9.264
Ortakları Müslüman olan şirket	1.025	0,01	1	1.025
TOPLAM	11.077.949	100	543	20.401

Varlık Vergisi ile ilgili olarak gayrimenkul satın alan gruplar				
Varlık Vergisi ile ilgili gayrimenkul satın alanlar	**Satın alınan gayrimenkullerin toplam değeri (TL)**	**Toplam alışlara oranı (%)**	**Satın alınan gayrimenkul sayısı**	**Gayrimenkul ortalama değeri (TL)**
Müslüman Türkler	7.434.593	67,1	450	16.521
Müslüman Türklerin şirketleri	65.500	0,6	2	32.750
Ara toplam		**67,7**		
KİT'ler, milli bankalar ve milli sigorta şirketleri	1.693.584	15,3	23	73.634
İstanbul Belediyesi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü	1.624.530	14,7	11	147.684
Ara toplam		**30**		
Ermeniler	109.867	1	24	4.577
Rumlar	82.900	0,7	20	4.145
Yahudiler ve diğer gayrimüslimler	66.975	0,6	13	5.151
TOPLAM	**11.077.949**	**100**	**543**	**20.401**

Kaynak: Ayhan Aktar, "Varlık Vergisi Sırasında Gayrımenkul Satışları", *Toplumsal Tarih*, XII, 69(1999).

5 Bir İstanbul Yahudisinin anımsadıkları.

Radyoyu açtığımda birden bir sesin, "*Ein Führer. Ein Reich*" diye haykırdığını duydum. Bu, tabii, o kısa bıyıklı, "aryan" siyah saçıyla alnını kapatan adamın sesiydi. Evimiz sarsılırken ben de titredim. Ancak ertesi gün sınıfıma gittim ve diğer öğrencilerle birlikte hazırolda durarak, "Korkma sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak"ı söylerken Atatürk'ün büyük mavi gözlerinin üstüme dikildiği büyük fotografına baktım, gurur duydum ve kendimi güvende hissettim.

Varlık Vergisi'ne gelince... Her ne kadar ailemizi iflasa sürüklemediyse de babam çok büyük bir meblağ ödemek zorunda kalmıştı. Babamın İstanbul iş çevresinde mükemmel bir şöhrete sahip, çok dürüst bir işadamı olduğuna inanıyorum. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelip kendisiyle alışveriş yapan manifatura tüccarlarıyla ilişkileri son derece dostane idi. Bu nedenle hep bürokratların Varlık Vergisi konusunda ona daha yumuşak davranıp davranmadıklarını kendi kendime sordum. Buna karşılık, deri ticaretiyle uğraşan 51 yaşındaki amcama bütün servetinden fazla bir meblağ vergi olarak tahakkuk ettirilmişti. Onu ödeyemedi. Çalışma kampına gönderildiğinde şeker hastası idi. Kamptan geri döndüğünden birbuçuk yıl kadar sonra kalp krizi ve tıbbi komplikasyonlar sonucu vefat etti. Birçok aile dostumuz birkaç gün veya hafta dayanamadan kamplarda vefat ettiler.

**E. Elliot Benezra'nın tanıklığı,
Rıfat N. Bali, *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri* (İstanbul, 1999).**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Belgeleri tarih sırasına göre yeniden dizin.

- Belgelerin türüne (ne?), yazar/çizerlerin niteliklerine (kim?) dikkat edin.

❒ Soru 2

- Belgelerde, a) tanıklık ya da yorum veya hem tanıklık hem de yorum içerenler olduğunu, b) aynı konumda bulunan farklı kişilerin farklı öznellikleri olduğunu gözden kaçırmayın.

❒ Soru 3

- Yapacağınız sentezin, daha eskilere dayanan bir tarih çözümlemesi de gerektirdiğini, ama tarihsel birikimin insanlar için bir alınyazısı da olmadığını unutmayın.

KONU 4

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları

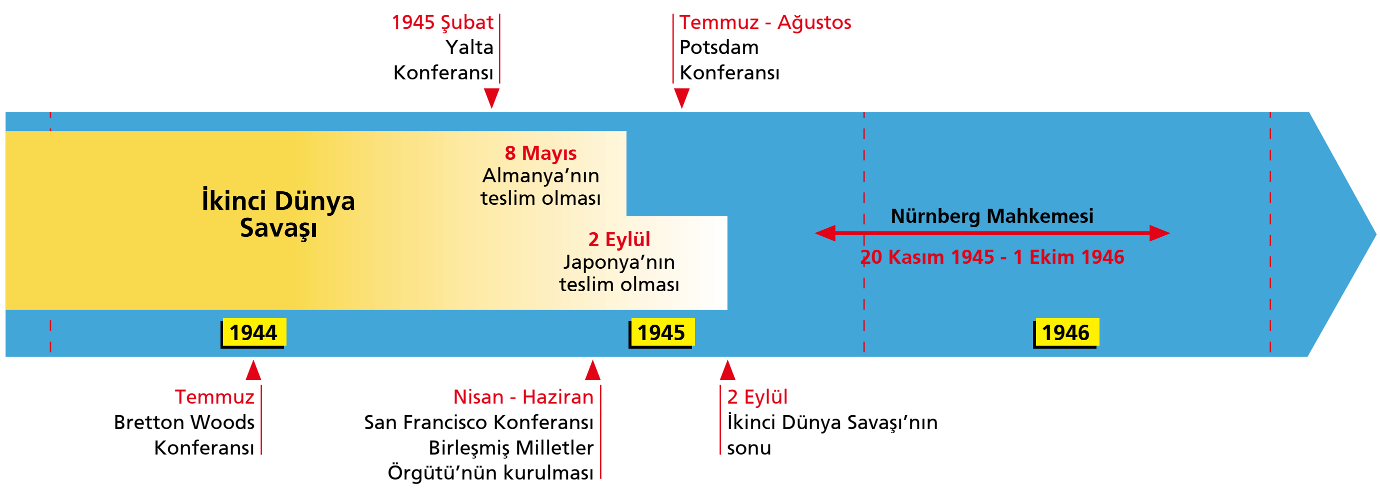
2 Eylül 1945'te dünya, insanlık tarihinin altı yıl süren en ağır çatışmasından altüst olmuş olarak çıktı. Yıkım ve kayıplar çok önemliydi, yaşanan sarsıntı çok derindi ve yeni bir başlangıç umudu savaş boyunca yaşanan şokla doğru orantılıydı. İkinci Dünya Savaşı, 1930'lu yıllarda uluslararası siyaset sahnesine hakim olan Avrupa güçlerinin çöküşünü hazırlamıştı. Toplama kamplarının ve Holokostun ortaya çıkması, Japonya'ya karşı atom bombasının kullanılması insanlığı ciddî ahlakî sorularla karşı karşıya bırakmıştı. Tüm umutlar galip devletler, özellikle de hakim iki yeni güç, yani Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında sağlanacak birliğe bağlanıyordu.

- *Savaştan nasıl bir bilanço çıkarılabilir?*
- *Galip devletlerin çıkarları barışı sağlamaya ve daha iyi bir dünya kurmaya izin verebilir mi?*

KONUNUN PLANI

Harita: 1 Eylül 1939'da ve 1946'da Avrupa
I. Ölüler ve yıkıntılar
II. Manevî sarsıntının boyutları
III. Daha iyi bir dünya kurma umudu

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: Yalta Konferansı Sonuç Bildirgesi
- Verilerle çalışma: Maddî ve manevî bir yıkım olarak İkinci Dünya Savaşı
- Kompozisyon: 1945'te yeni güç ilişkileri

Yıkıntılar Gecesi (1947).

Karl Hofer'in tablosu,
Stadtmuseum,
Berlin (84 x 68 cm).

1

2 **Nürnberg Mahkemesi sanıkları (Kasım 1945- Ekim 1946).**

Soldan sağa, birinci sıra: Goering, Hess, von Ribbentrop, Keitel, Kaltenbrunner, Rosenberg, Frank, Frick, Streicher, Funk ve Schacht.
İkinci sıra: Doenitz, Raeder, von Schirach, Sauckel, Jodl, von Papen, Seyss-Inquart, Speer, von Neurath ve Fritsche.

1 Eylül 1939'da Avrupa

1 Eylül 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladığında, Avrupa'ya Hitler'in 1938-1939'da gerçekleştirdiği işgallerle genişlemiş bulunan Almanya hükmediyordu. Almanya, 23 Ağustos 1939'da Alman-Sovyet saldırmazlık paktına imza atan Stalin'in iyi niyetli tarafsızlığına güveniyordu. Hitler, Polonya'ya saldırarak Doğu Prusya'yı *Reich*'a bağlamak ve böylelikle doğuda "hayat sahası"nı Polonya aleyhine genişleterek "Büyük Almanya"yı kurmak istiyordu.

Altı yıl sonra, bu fetih ve köleleştirme rüyalarından geriye hiçbir şey kalmamıştı. Almanya ve Avusturya işgal edilmiş ve bölünmüştü. Müttefik orduları Batı Avrupa'yı kurtarmış ve Almanya'nın yarısını işgal etmişlerdi. Sovyet orduları ise Doğu Avrupa'yı kurtarmış ve Berlin'e girmişlerdi. Stalin 1940'tan beri Finlandiya, Baltık ülkeleri, Çekoslovakya ve Romanya'dan aldığı toprakları koruma hesapları yapıyor ve bunun için batılı müttefiklerine Polonya sınırlarını batıya doğru kaydırma fikrini dayatıyordu. Orta Avrupa ülkeleri arasında barış görüşmelerine katılacak kadar güçlü tek ülke Sovyetler Birliği idi.

Kızıl Ordu'nun ilerleyişi önemli sayıda insanın yer değiştirmesiyle sonuçlandı: 12 milyon Alman batıya doğru kaçtı ya da sürüldü. Çekler, Polonyalılar ve İtalyanlar da bu göç hareketinden etkilendiler. Bunların dışında, Almanya'da zorla çalıştırılan milyonlarca insan ve savaş tutuklusu bu ülkeyi terk ederek sonunda evlerine dönebildiler. Avrupa için büyük değişimler saati gelip çatmıştı.

1946'da Avrupa

I. Ölüler ve yıkıntılar

S Ö Z L Ü K

*** GSMH**

1 İnsan kayıpları.

a. Savaşa katılan başlıca ülkeler

1939'da ülkeler ve nüfusları	Kayıplar	
	Asker	Sivil
	(milyon)	
Almanya: 67,8	3,25	3,81
İtalya: 43,8	0,33	0,09
Japonya: 72	1,7	0,36
Polonya: 34,7	0,12	5,3
Fransa: 41,6	0,25	0,36
İngiltere: 47,7	0,1	0,04
Sovyetler Birliği: 167,3	13,6	7,7
ABD: 131	0,3	0

Kaynak: André Beaufre (der.), *La Deuxième Guerre mondiale* (Paris, 1967-1969).

b. Dört bombardımana ilişkin tahminî rakamlar

Dresden (8 Şubat 1945):
800 uçak, 3.000 ton bomba,
135.000 ölü

Tokyo (10 Mart 1945):
279 uçak, 1.700 ton bomba,
83.000 ölü

Hiroşima (6 Ağustos 1945):
1 uçak, 1 bomba,
70.000 ölü

Nagazaki (9 Ağustos 1945):
1 uçak, 1 bomba,
36.000 ölü

Kaynak: *Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale* (Paris, 1979).

A. İnsan kayıplarının ağır bilançosu

Belge 1 ve 5

■ Savaşın hemen ertesinde ilk göze çarpan, insan kayıplarının boyutları oldu. Avrupa ve Asya'da, çarpışma ve bombardımanlarda **en az 45 milyon insan** hayatını kaybetmişti. Bunlara Holokost kurbanları ve genel sağlık koşullarının bozukluğu nedeniyle ölenler de eklenince, İkinci Dünya Savaşı 60 milyona yakın insanın ölümüyle sonuçlanmış oluyordu. Bunlardan yaklaşık 21 milyonu Sovyetler Birliği vatandaşı, 13,5 milyonu Çinli, 7 milyonu Almandı. Sovyetler Birliği 1939'daki nüfusunun %13'ünü, Almanya %10'unu, Polonya ise %16'sını kaybetmiş, Polonya vatandaşı Yahudilerin hemen hemen tümü ölmüştü. Buna karşılık, Batı Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri daha az etkilenmişlerdi. Örneğin Fransa, İkinci Dünya Savaşı'nda, 1914-1918 Savaşı'nda verdiği kayıbın altıda birini verdi.

■ 1945 Avrupası aynı zamanda tarihinin en **büyük nüfus hareketlerine** de tanık oldu. Nazi Almanyası tarafından çalıştırılan, gönüllü ya da ZÇH kapsamında getirilmiş milyonlarca yabancı işçi, savaş tutukluları ve toplama kamplarından sağ kurtulanlar, Büyük *Reich* topraklarını terk ediyordu. Aksi yönde ise, 12 milyon insan Almanya'ya doğru akın ediyordu: Doğuya doğru ilerleyen Kızıl Ordu'dan kaçan Almanlar, atalarının yüzlerce yıl önce yerleştiği Orta Avrupa'daki topraklarından kovulan Cermen kökenli halklar... Toplam 30 milyondan fazla insan Avrupa'nın yollarında karşılaşıyordu. Asya'da da, Japonya'nın yayılma politikasının başlangıcından beri işgal ettiği ve 1945'te kaybettiği topraklarda yerleşmiş bulunan Japonlar ülkelerine geri dönüyorlardı.

B. Büyük yıkımlar

Belge 2, 4 ve 6

■ Savaş, ardında boyutlarının **2 trilyon dolara ulaştığı tahmin edilen maddî zarar** bırakmıştı. Alman kentlerinin % 70'i yerle bir olmuştu. Yugoslavya'da, binaların % 20'si yıkılmıştı. Avrupa'da, fabrikaların, limanların ve demiryolu hatlarının yıkılmış olması üretimi ve ticareti olumsuz yönde etkiliyordu. Tarım ve sanayi üretimi 1939'a göre % 30 ile 70 arasında düşüş göstermişti. Gayri Safi Milli Hasıla *(GSMH*)* hemen hemen her yerde çökmüştü, kısıtlamalar önemli boyuttaydı.

■ Savaş Avrupa ülkelerinin para stoklarını da eritmişti. Bu ülkeler 1945-1946'da önemli **fiyat artışlarıyla** karşılaştılar: Fransa'da fiyatlar 1945'te % 38, 1946'da % 63 oranında yükseldi. 1939'dan 1945'e kamu borçlanmaları İngiltere'de üç, Fransa'da dört, ABD'de altı, Almanya'da on kat arttı.

C. Ölüm ve yıkımların nedenleri

Belge 3

■ Bu ağır bilançonun üç önemli nedeni vardı:

- Bu savaşta, çarpışmalara 1914-1918 savaşından üç kat daha fazla asker katıldı. Esas olarak Avrupa'yla sınırlı kalan 1914-1918 savaşıyla karşılaştırıldığında, **bu savaş gerçek anlamda bir dünya savaşı** oldu. Hava bombardımanları ve çarpışmaların şiddeti yıkımların büyüklüğünü açıklar.

- **Sivil halklar** hava savaşının tam içinde yaşadılar. Almanya'da, insanî kayıpların yarısını sivil halktan ölenler oluşturuyordu. Karne uygulaması ve işgal edilen ülkelerin talan edilmesi, zayıf düşen sivil halkın ölüm oranını fazlasıyla artırdı ve verem gibi hastalıkların yeniden ortaya çıkmasına neden oldu.

- Son olarak, **savaş topyekûn bir savaştı**: İşgal altındaki Avrupa'da ya da Çin'de, sivil halktan esir alınanlar topluca öldürüldü ya da bazı kasabaların halkları bulundukları bölgelerde katledildi. Nazizm, muhaliflerini düzenli biçimde ortadan kaldırmak üzere toplama kamplarını kullandı, toplu öldürme kamplarında Yahudilerin tamamını yok etmeyi hedefledi. Bu düzenin yaklaşık 10 milyon sivil kurbanından 5,5 - 6 milyonu Yahudiler oldu.

2 Sovyetler Birliği'ndeki yıkımlar.

Sovyetler Birliği'nin işgal altındaki bölgelerinde, savaştan önce 88 milyon kişi yaşıyordu. Sanayi üretimi 46 milyar rubleye ulaşıyordu (1926-1927 fiyatlarına göre); 122.000 kilometrelik demiryolu bulunuyordu. Naziler, toplam 1.710 kenti ve 70.000'den fazla kasaba ve köyü kısmen ya da tamamen yakıp yıktılar.

6 milyondan fazla bina yakıldı ya da yerle bir edildi, 25 milyon insan evsiz kaldı. En fazla hasar gören kentler arasında Stalingrad, Sivastopol, Leningrad, Kiev, Minsk, Odesa, Smolensk, Novgorod, Orel, Harkov, Voroney, Rostov gibi en önemli sanayi ve kültür merkezleri de bulunuyor.

Düşman, toplam 4 milyon işçinin çalıştığı 31.850 fabrikayı yerle bir etti. 239.000 elektrik motoru ve 175.000 iş makinesini yok etti ya da bunlara el koydu; toplam 65.000 kilometre demiryolu, 4.100 gar binası, 36.000 posta, telgraf, telefon bürosu yıkıldı, tahrip edildi.

40.000 hastane ve klinik, 84.000 okul, yüksek okul ve araştırma merkezi, 43.000 kütüphane, 98.000 kolhoz, 1.876 sovkoz ve 2.890 tarım makinesi deposu yağmalandı ya da yıkıldı.

...

Olağanüstü Devlet Komisyonu, ulusal ekonomimize verilen zararın tutarını 679 milyar ruble (1941 fiyatlarıyla) olarak hesaplamıştır.

1942'de Sovyetler Birliği'nin uğradığı maddî kayıpların bilançosunu çıkarmak üzere kurulan Olağanüstü Devlet Komisyonu'nun 12 Eylül 1945 tarihli raporu.

1. Belgeyi tanıtınız (kaynağı ve tarihsel ortamı).
2. Sovyetler Birliği'nin savaştan en fazla zarar gören bölgeleri hangileridir? Bu yıkımların Sovyet halkının yaşam düzeyi üzerindeki sonuçları nelerdir?

1945'te ülkelerin KUG'leri (1938 için sabit değer 100). **4**

Amerika Birleşik Devletleri	180
İngiltere	108
Sovyetler Birliği	75
Fransa	54
İtalya	61
Japonya	30
Almanya	29

5 1945'te Alman sığınmacılar.

3 6 Ağustos 1945'te atılan atom bombasıyla yerle bir olan Hiroşima.

6 Kıtlık.

a. Yenilen ülkelerde

Yaşamak için normal bir insanın bir günde alması gereken kalori miktarı 2.000 olarak belirlendiği halde, yokluk döneminde Almanlar için bu rakam ortalama 700 ile 800 arasında değişiyordu. [...] 1946 yılının sonunda, yalnızca Hamburg'daki hastaneler açlık nedeniyle ödem geçiren 10.000 hasta tedavi etmişti. Köln'de yapılan bir sayımda, çocukların yalnızca %12'sinin aşağı yukarı normal bir kiloya sahip oldukları saptanmıştı... Kentlerde çekilen açlığın daha da vahim boyutlara ulaşmasında stokların savurganlıkla tüketilmesi ve köylerle haberleşmenin kesilmiş olması da rol oynuyordu. Spekülasyon, istifçilik, karaborsacılık korkunç bir biçimde yayılmıştı. [...]

Karaborsacılık, diğer Avrupa ülkelerinde savaşı izleyen en zor günlerde bile görülmemiş boyutlara ulaşmıştı. Pazar fiyatları resmî fiyatların 100 ya da 200 katına kadar çıkıyordu. Bir paket sigaranın fiyatı bir işçinin bir aylık ücretine eşitti. Balık istifi tramvayları kullanan vatmanlar, sakin sakin sesleniyorlardı: *Brandenburger - Schwarzmarkt!* (Brandenburg Kapısı – Karaborsa!).

Ellerinde özenti uyandıran ürünler bulunduran batılı askerler, doğal olarak paralel sektörün başlıca aktörleriydi. Kulüpler ve kabarelerde faaliyet gösteriyorlardı. [...] Tıka basa erzak yüklü müttefik askerleri, kaçakçılar ve gece güzelleri bu tür yerlerin müdavimlerindendi.

André Mannon ve Léa Marcou,
***La République fédérale allemande* (Paris, 1967).**

b. Galip ülkelerde

İngiltere bugün gereksinim duyduğu gıda maddelerini, sanayii için gerekli hammaddeyi istediği gibi satın alamıyor. Bunun için gerekli olanaklara sahip değil. Savaş yılları boyunca, ülke dışında o kadar çok yatırım tasfiye etmesi ve o kadar çok borçlanması gerekti ki, 1938 yılı rakamlarına göre ithalatın %23'ünü tek başlarına karşılayan gelirlerinin bir ağırlığı kalmadı...

İngiliz ailesi, ülkesinin ithal etmeye gücü yetmediği yiyeceklerden, ülkeye döviz girmesini sağlamak için dışarı satılması daha uygun olan araç-gereçten, fabrikaların işleyebilmesi için de yakacağından vazgeçmek zorunda.

Bertrand de Jouvenel, *L'Echec d'une expérience* (Paris, 1948).

1. Kıtlık kendini nasıl gösteriyor?
2. Neden galip gelen ülkeler de yokluk çekiyorlar?

II. Manevî sarsıntının boyutları

ANAHTAR SÖZCÜK

• İNSANLIK SUÇU

İlk kez Nürnberg Mahkemesi sırasında tanımlanan ve siyasal nedenlerle ya da ırk ve din ayrımına dayanılarak herhangi bir halka karşı gerçekleştirilen cinayet, toplu öldürme, sürgüne gönderme ve benzeri tüm insanlık dışı eylemleri yargılamak için kullanılan hukuksal bir kavram.

SÖZLÜK

* Uluslararası sözleşme
* Değerler
* Vatansever

A. Barbarca bir savaş

Belge 1, 3 ve 4

■ İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, **daha önce eşine benzerine rastlanmamış bir manevî sarsıntı** yaşandı. Uluslararası anlaşmalar ve insan hakları daha önce hiç böylesine ayaklar altına alınmamıştı. Savaş esirleri ile ilgili *uluslararası sözleşme**lere Almanlar da, Sovyetler de, Japonlar da uymadı. Müttefik ordularının Polonya ve Almanya'daki ya da Pasifik'teki ilerleyişi, Nazi ve Japon kamplarının kurtarılmasını da beraberinde getirdi. Nazi toplama kamplarında yaşanan dehşetin ve SS doktorlar ya da Mançurya'da Japonlar tarafından esirler üzerinde uygulanan sözde tıbbî deneylerin ortaya çıkarılması dünyayı derinden sarstı.

■ Japonya'ya karşı **atom bombası** kullanılması zihinlerde kuşkular uyandırdı: Bir bomba, tek başına bir bombardıman uçağı filosunun öldürebileceği kadar insanı öldürüyordu. İnsan artık bütün insanlığı yok edebilecek olanaklara sahipti. Fransız düşünürü Albert Camus'nün daha 1945 ağustosunda sözünü ettiği atom bombası korkusunun başlangıcıydı bu.

■ Bu tür manevî sarsıntılar, insanları *değerler**inin kırılganlığı konusunda sorular sormaya yöneltti. Müttefikler, Mihver devletlerinin sorumlularını yargılamaya daha 1943'te karar vermişlerdi. 1945 kasımından 1946 ekimine kadar, 6 Nazi örgütü ve Nazi rejiminin 22 yöneticisi Nürnberg'de toplanan uluslararası bir mahkeme tarafından yargılandı. Bunlar, komplo düzenlemek, barışı yıkacak eylemlerde bulunmak, savaş suçu işlemek ve bunların yanısıra, yepyeni hukuksal bir kavram olan *insanlık suçu** işlemekle suçlanıyorlardı. Benzer bir mahkeme de, Tokyo'da 1946'da Japon yöneticileri yargılamak için kuruldu.

B. Toplumsal bir sarsıntı

■ Savaş ulusları da derinden bölmüştü. Görev neyi emrediyordu? **Kime itaat etmeliydi?** Savaşın yarattığı bölünmeler, uzun süre direnişçilerle işbirlikçileri karşı karşıya getirdi. Fransa'da, Direniş hareketi ve General de Gaulle'ün başarısı, 1940'ta uğranılan yenilginin utancını ve çoğunluğun Vichy hükümetine verdiği desteğin izlerini ancak kısmen silebildi. 1944-1945 temizliği, başlıca sorumluların yargılanmasını sağladı, ancak Mareşal Pétain'e bağlılık yemini eden devletin ve yönetimin üst kademelerindeki yetkililerin pek azına ulaşabildi.

■ Zaferden neredeyse altmış yıl sonra, savaşın yarattığı toplumsal çatlaklar hâlâ yerinde duruyor. Toplama kamplarında ölenlerin unutulmaz anısı, Almanya'da Nazi geçmişini örtme çabaları ve suçluluk, Japonlar tarafından Asya'da işlenen savaş suçlarının güçlükle tanınması, Balkanlar'da Sırplar ve Hırvatlar arasında sonu gelmeyen nefret... Bu örneklerde olduğu gibi, herkes **bellekleri taze tutma** zorunluluğunda hissediyor kendini.

C. Yeni değer arayışları

Belge 2

■ 1945'in dünyası, **yeniden inşa edilmesi gereken bir dünyaydı**. Faşizm ve nazizmin, bazen tüm sağı kapsayacak biçimde reddedilmesi, Mihver'e karşı direnişle özdeşleşen bazı güçlere yarar sağladı. Sağı işbirlikçilikle, solu da direnişle bir tutmak mümkün olmasa da, komünistler de dahil olmak üzere sol güçler ve *Vatanseverler**, savaşın hemen ardından Fransa, İtalya, Çekoslovakya ve Polonya'da seçimlerde önemli başarılar elde ettiler. Büyük reformlar yaparak, savaş yıkıntılarının üzerine daha iyi ve daha adil bir dünya kurma arzusu her yerde hakimdi. Avrupa direniş hareketleri, savaş boyunca siyasal reform planları yapmışlardı ve artık zafer kazanıldığına göre, bu reformları gerçekleştirebilmeyi umuyorlardı. İngiltere'de hükümet, bu tür reformları hazırlamak için daha 1942'de kolları sıvamıştı. Fransa'da ise, 1944 tarihli Ulusal Direniş Konseyi programında çeşitli reformlara yer verilmişti. Ancak yeniden inşa edilmesi gereken dünya da derinden değişmişti.

1 Ülkelere göre Holokost kurbanı olan Yahudilerin toplam Yahudi nüfusu içindeki payı.

Hollanda	%84
Yunanistan	%80
Almanya	%75
Polonya	%70-75
Çekoslovakya	%70-75
Yugoslavya	%70-75
Avusturya	%30-35
Norveç	%30-35
Romanya	%30-35
Belçika	%28
Macaristan	%25
Sovyetler Birliği	%23
Fransa	%20
İtalya	%20
Danimarka	%1

Werner Rings'e göre, *Leben mit dem Feind* (Münih, 1979).

2 Atom tehdidi altında yaşam.

Dünya budur işte, yani pek az şey. Radyoların, gazetelerin ve haber ajanslarının atom bombası konusunda başlattıkları muhteşem patırtı sayesinde, dünden beri hepimiz bunu biliyoruz. Evet, o heyecanlı yorum selinin içinde, ortalama büyüklükteki bir kentin futbol topu büyüklüğünde bir bomba ile yerle bir edilebileceğini öğrendik.

Amerikan, İngiliz ve Fransız gazeteleri, atom bombasının geçmişi, geleceği, türevleri, maliyeti, barışçıl boyutu ve savaşçıl etkileri, siyasal sonuçları, hatta bağımsız olma özelliği üzerine gösterişli yazılarla dolu. Biz tek bir cümleyle özetleyelim: Mekanik uygarlık, vahşetinin doruk noktasına erişmiştir.

İşkence edilen bir dünyada zaten güçlükle soluk alıyorduk. Er ya da geç, toplu intiharla bilimsel zaferlerin akıllıca kullanımı arasında bir seçim yapmamız gerekecek. Şiddetin yırtıcı pençesine teslim olmuş [...], adalete ve insanların mutluluğuna kayıtsız bir dünyada, bilim de kendini örgütlü cinayetlere adarsa, kuşkusuz kimse şaşkınlığa düşmeyecektir [...]. Bu arada, ilk becerisini insanın yüzyıllardır tutulduğu en güçlü yok etme hummasının hizmetine sunan bir buluşu böyle kutlamanın utanmazlık olduğunu düşünmekte özgürüz elbette [...].

Böylece, büyük olasılıkla kalıcı olacak yepyeni bir korkuyla tanıştırılmış olduk.

İnsanlığın önünde açılan ürkütücü olanaklar karşısında, yürütülmeye değer tek savaşın barış olduğunu daha iyi anlıyoruz. Halkların kendilerini yönetenlere artık cehennemle akıl arasında nihai bir seçim yapmaları için rica etmeleri değil, emir vermeleri gerekiyor.

Albert Camus
[Fransız düşünürü (1913-1960)],
8 Ağustos 1945 tarihli
***Combat* gazetesinin başyazısı.**

1. Albert Camus'nün bilim hakkındaki yargısı nedir?

2. Yazarın insan hakkındaki yargısı nedir?

3 General Eisenhower, 6 Nisan 1945'te ilk kez Buchenwald kampının bir bölümü olan Ohrdruf (Almanya) toplama kampına giriyor.

Amerikalıların yüzlerinde hangi duygular okunuyor?

4 Nürnberg Mahkemesi'nde verilen cezalar.

Asılarak idam: Goering (Hitler'in sağ kolu, *Luftwaffe*'nin komutanı, idamından önce intihar etti), von Ribbentrop (dışişleri bakanı), Kaltenbrunner (gizli servisler şefi); Rosenberg (Doğu Toprakları bakanı), Frank (Polonya genel valisi), Frick (içişleri bakanı), Sauckel (zorunlu çalışma hizmeti sorumlusu), Seyss-Inquart (Reich Hollanda komiseri), Streicher (haftalık antisemit Der *Stürmer* dergisi müdürü), Keitel (genel kurmay başkanı), Jodl (harekât dairesi başkanı); Bormann (1941'den sonra başbakan vekili, firarda, cezası gıyaben verildi).

Ömür boyu hapis: Hess (1941'e kadar başbakan vekili, 1987'de hapiste öldü), Funck (***Reichsbank*** müdürü, 1957'de serbest bırakıldı), Raeder (1943'e kadar deniz kuvvetleri komutanı, 1955'te serbest bırakıldı).

20 yıl hapis: von Schirach (Hitlerci Gençlik örgütlerinin başı) ve Speer (silahlanma bakanı, ikisi de 1966'da serbest bırakıldı).

15 yıl hapis: von Neurath (Bohemya-Moravya genel valisi, 1954'te serbest bırakıldı).

10 yıl hapis: Doenitz (1943'ten sonra deniz kuvvetleri komutanı, 1956'da serbest bırakıldı).

Beraat: Schacht (ekonomi bakanı), von Papen (Hitler'den önceki son başbakan, Ankara büyükelçisi), Fritsche (radyo propaganda sorumlusu).

III. Daha iyi bir dünya kurma ümidi

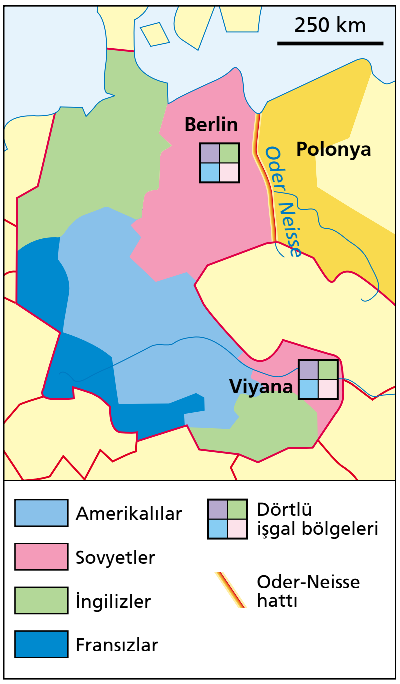
ANAHTAR SÖZCÜK

• ULUSLARARASI PARA FONU

Temmuz 1944'te, Bretton Woods anlaşmalarıyla kurulan ve bu tarihte işlemeye başlayan yeni uluslararası para sistemini yönetmekle görevli kuruluş. Her üye ülke, ulusal servetinin miktarına göre IMF'ye katkıda bulunur ve bu katkı miktarı ile orantılı oy hakkına sahip olur.

SÖZLÜK

* Çevirilebilir para
* Sabit kur
* Merkez Bankası
* Oder-Neisse Hattı

1 **1945'te Almanya ve Avusturya'nın işgal bölgeleri.**

A. Uluslararası ekonomik sistemin yeniden düzenlenmesi

Belge 2 ve 3

■ İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, uluslararası ilişkiler yeniden tanımlandı. İngilizler ve Amerikalılar savaş sonrası nasıl bir dünya düzeni istediklerini, daha 1941'de imzaladıkları Atlantik Sözleşmesi'nde belirlemişlerdi. 1944-1945'te müttefikler aynı nedenle yine pek çok kez bir araya geldiler.

■ **Temmuz 1944'te**, 44 ülke Amerika Birleşik Devletleri'nde, **Bretton Woods**'da (New Hampshire), yeni bir uluslararası para sistemi kurmak üzere buluştular. Görüşmelerin sonunda, ülkelerin paralarının altın ya da *altına çevirilebilir paralar** aracılığıyla garanti altına alınması kararlaştırıldı. Her paranın bir *sabit kur** değeri olacak, *merkez bankaları** para değerlerindeki dalgalanmaları sınırlandırmak için müdahale edebileceklerdi.

■ Merkezi Washington'da bulunan ve üye ülkelerin katkılarıyla beslenen bir *Uluslararası Para Fonu** (UPF: International Monetary Fund-IMF) kurulacaktı. Bu kurum, kararlı bir para düzeni yaratılmasını sağlayacaktı. Bunun yanısıra, bir Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (UİKB: International Bank for Reconstruction and Development-IBRD) üye devletlerin yeniden yapılanma ve kalkınma çabalarına maddî destek sağlayacaktı. **Bu yeni uluslararası sistem Amerikan dolarına dayanıyordu**. Dolar altın yerine kullanılabilen kilit para olmuştu. O dönemde ABD, önemli altın rezervlerine ve gelişmiş bir sanayi gücüne sahipti. ABD, aynı zamanda UPF ve UİKB'ye de en fazla katkıda bulunan ülkeydi.

B. Almanya'nın kaderinin belirlenmesi

Belge 1, 4 ve 5

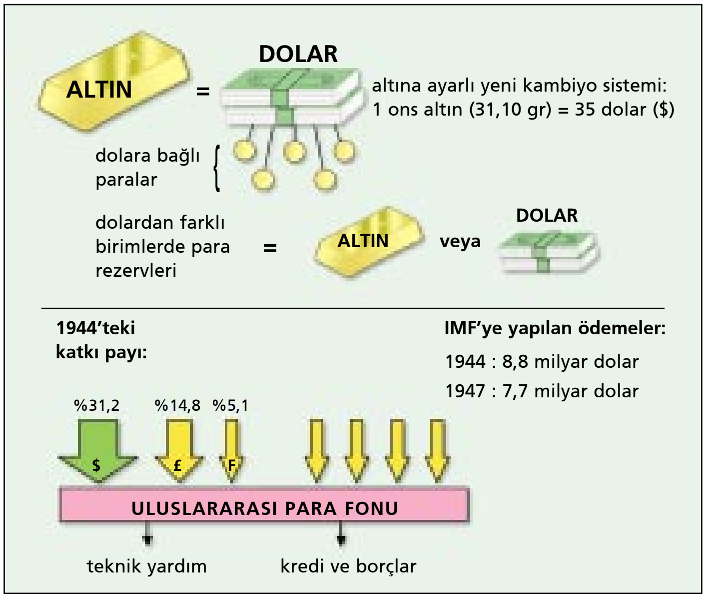
■ Şubat 1945'te **Yalta Konferansı**, Roosevelt, Churchill ve Stalin'i Karadeniz kıyılarında bir araya getirdi. Üç devlet adamı, "*dünyanın paylaşılması*"ndan tam olarak söz edilemese de (bu terim ilk kez Fransa'nın bu konferansa davet edilmemesinden rahatsız olan General de Gaulle tarafından kullanılmıştır), savaşın bitiş evresini düzenlemek üzere genel konularda anlaşmaya vardılar.

- Hastalığı nedeniyle zayıf düşmüş olan **Roosevelt** (1945 nisanında hayata gözlerini yumdu), Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş ilan etmesi ve gelecekte barışı güvence altına almak üzere kurulacak olan Birleşmiş Milletler örgütüne katılması konularında ısrar ediyordu. İki noktada da başarıya ulaştı.

- **Churchill**, Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da güç kazanmasından ve Balkanlar'daki İngiliz etkisinin sona ermesinden endişe ediyordu. Amerikan orduları Avrupa'dan çekildikten sonra, Stalin'e karşı tek başına kalmaktan çekiniyordu. Bu nedenle, Fransa'nın da Almanya ve Avusturya'nın işgaline katılmasını istedi ve bu isteğini kabul ettirdi.

- O tarihte orduları Doğu Avrupa'nın büyük bir bölümünü denetim altında tutan **Stalin** ise, konferanstan en kârlı çıkan lider oldu. Doğu Avrupa'dan ordularını çekmek ve serbest seçimlerin yapılmasını sağlamak için söz verdi, ancak çekilmenin koşulları ile Polonya'nın gelecekteki sınırları konusuna açıklık getirmekten kaçındı. Almanya'nın ülkesine tanzimat ödemesi konusunu sağlama bağladı. Avrupa'da zafer kazanıldıktan sonra Japonya'ya karşı savaşa girmesine karşılık olarak da, kurulacak Birleşmiş Milletler'de üç sandalye aldı (Sovyetler Birliği, Belarus ve Ukrayna).

■ **Temmuz-ağustos 1945**'te, üç büyükler bu kez de Berlin yakınlarındaki **Potsdam**'da buluştular. Stalin burada yeni ABD başkanı Truman ve İngiltere başbakanı Churchill ile bir araya geldi (konferans sürerken ülkesindeki seçimlerde yenilgiye uğrayan Churchill'in yerine rakibi Attlee geçti). Potsdam'da görüşmelere hakim olan hava, Yalta'dakinden daha gergindi. Stalin, Avrupa'da zafer kazanıldıktan sonra Amerikan yardımının sona ermesinden, Batılılar ise Kızıl Ordu'nun işgali altındaki bölgelerde yapılan seçimleri denetlemenin imkânsızlığından yakınıyorlardı. Buna rağmen, konferansa katılanlar **Almanya'nın kaderi konusunda fikir birliğine varabildiler:** Almanya, yarısı Sovyetler Birliği'ne olmak üzere, toplam 20 milyar dolar tazminat ödeyecekti. Aynı zamanda **Almanya'nın silahsızlandırılmasına**, Nazi partisinin kapatılmasına, savaş suçlularının yargılanmasına ve ülkenin Nazilerden arındırılmasına karar verildi. Sovyetlerin ilhak ettiği bölgeler ve *Oder-Neisse Hattı*'nın doğusundan çizilen yeni Polonya sınırları, barış antlaşmaları imzalanana kadar geçici olarak kabul edildi.

2 **Bretton Woods para sistemi.**

Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın yeni ekonomik düzenine nasıl hükmettiğini gösteriniz.

3 **Bretton Woods: Fransa'dan tepkiler.**

15 Temmuz 1944

Konumumuz fevkalade hassastır, zira büyük ülkeler bize hakettiğimize inandığımız yeri vermiyorlar [...]. Buna rağmen, şu anda, Uluslararası Stabilizasyon Fonu'nun yönetim kurulundaki beşinci sandalye tarafımıza verilmiş bulunuyor. Ancak, Dünya Bankası'nın yönetim kurulunda durum böyle değil. Bugünkü koşullarda, bu kurulda ancak ABD, Rusya ve İngiltere'nin daimi birer sandalye alması kesin görünüyor. Fon ile Banka arasındaki bu muamele farklılığını kabul etmediğimi bildirmeyi düşünüyorum. [...]

17 Temmuz 1944

Stabilizasyon Fonu'ndaki beşinci sandalyeyi almamız kesinleştiğinden beri, daha fazla hareket özgürlüğüne sahip olduğumuza inanıyorum. Çıkarlarımızı ilgilendiren bazı temel koşullar yine görmezden gelinirse, Fransız delegasyonunu geri çekmek [...] zorunda kalmam mümkündür. [...]

Belli sayıda önerimiz kabul edilmediği için, [...] genel kurul toplantısında son derece hararetli bir konuşma yaptım ve üzerinde çalıştığımız konularda Avrupa'ya, özellikle de Batı Avrupa ve Fransa'ya bu kadar az yer ayırılmasını kınadım. Güçlü bir etki yaratan konuşmamın sonunda, Fransız hükümetinin kurulacak iki uluslararası kuruluşta yer alıp almama konusunda karar verirken, Fransa'ya biçilen nihai rolü hesaba katacağını ima ettim. [...]

Amerikalılar geri çekilmemiz fikrinden açıkça korktular ve gece Morgenthau'nun (Amerikan Hazine Bakanı) odasında uzun bir toplantı yapıldı. Bu toplantı sırasında, memnuniyetsizliğimizin nedenlerini açıkladım ve bunlardan hükümetimizin gerekli göreceği sonuçları çıkaracağını tekrar ettim.

Pierre Mendès France'ın
[kasım 1943'ten nisan 1945'e kadar Fransa Ulusal Ekonomi Bakanı]
Charles de Gaulle'e gönderdiği iki telgraftan alıntılar.

Mendès France hangi nedenlerle çekinceler koymuştur?

4 **Üç Büyükler Yalta'da.**

Soldan sağa: Churchill (İngiltere), Roosevelt (ABD) ve Stalin (Sovyetler Birliği). 11 Şubat 1945 tarihli sonuç bildirgesi şu noktaları ön plana çıkarıyordu:

- Almanya ve Avusturya'nın işgalini dört ülkenin birlikte gerçekleştirmesi;
- Almanya'nın tazminat ödemesi;
- Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması;
- özgür Avrupa'ya ilişkin niyet bildirisi;
- Polonya'ya ilişkin niyet bildirisi;
- Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş ilan etmesi.

5 **Yalta üzerine iki görüş.**

De Gaulle, Yalta üzerine gerçek bir efsane inşa etti. Ona göre Roosevelt ve Stalin Yalta'da "dünyayı paylaşmışlar"dı. Oysa, ne Amerikalıların titizlikle herşeyi kayda geçirdikleri belgelerde, ne de Churchill'in anılarında, iki büyük gücün etki alanları konusuna tek bir satır bile ayırılmamıştır. Roosevelt barış zamanı etki alanlarının oluşturulmasına kesinlikle karşıydı. ...Yalta'nın tarihsel önemi başkadır. Yalta'da, bazıları daha sonra gerçekten uygulanan pek çok karar alınmıştır. Yalta bir tür doruk noktasıdır. Büyük İttifak'ın doruk noktası.

Jean-Baptiste Duroselle [Fransız tarihçi]
***Dictionnaire d'histoire de la Seconde Guerre Mondiale* (Paris, 1980).**

Üç Büyükler, Yalta'da çoğu sonradan ihlal edilen genel içerikli bir dizi karara imza attılar ve Almanya'nın, Polonya'nın kaderinin belirlenmesi gibi çözemedikleri bazı temel sorunları daha sonraki toplantılarda görüşülmek üzere uzmanlara bıraktılar.

Kuşkusuz dünya paylaşılmıştı, ama yazılı olmayan yasalara göre. "Yadsınması kesinlikle olanaksız" iki olay bunu doğrular. Bunlardan birincisi, Kızıl Ordu'nun ilerleyişidir. ...Stalin geri çekilmeye nasıl ikna edilebilirdi ki? İkincisi ise, konferansı izleyen ağustos ayında Hiroşima'da olandır. Bu olay, Yalta'da kararlaştırılan tek paylaşımı, yani Japon İmparatorluğu'nun kalıntılarını paylaşma konusunu bir enayi pazarlığına çevirmiştir. ...Stalin artık galip devletlerin Almanya ve Avusturya'da yaptıkları gibi bir işgal bölgesi talep edecek olanaklara sahip değildi. Bu iki ülke ile ilgili etki alanlarının sınırları birkaç ay önce Londra'da uzmanlar tarafından çizilmişti. Yalta'da tartışmasız karara bağlandı. Yalta'daki "üçler"in en büyük derdi, elbette önce savaşı kazanmaktı.

André Fontaine [Fransız gazeteci], *Le Monde*, 5 Şubat 1990.

1. Yalta'da "dünyanın paylaşıldığı" düşüncesi haklı bir düşünce midir? Neden?
2. A. Fontaine'e göre, Yalta'da Stalin'in en önemli kozu nedir? Amerikalıların en önemli kozu nedir?

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• BİRLEŞMİŞ MİLLETLER

Savaş sırasında, Amerikalılar tarafından Mihver'e karşı savaşan ülkelerin tamamına verilen ad. Bu ülkeler, nisan-haziran 1945'te San Francisco'da Birleşmiş Milletler Örgütü'nü kurmak üzere buluştular. BM başlangıçta bir tür galipler kulübüydü. Ama eski Milletler Cemiyeti'ne oranla daha az Avrupa merkezliydi. 51 kurucu üyesinin yarısına yakını Amerika kıtasındaki ülkelerden oluşuyordu.

S Ö Z L Ü K

* Veto hakkı

1 Carol Reed'in *Üçüncü Adam* filminin afişi (1949).

Bir yazar, çocukluk arkadaşlarından birinin müttefiklerin işgali altındaki Viyana'da karaborsacılık ve gizli ilaç ticareti ile uğraştığını keşfeder. Filmin konusu Graham Greene'in bir romanından alınmıştı.

C. Birleşmiş Milletler sayesinde barışın sağlanması

Belge 2 ve 4

■ 1919-1939 arasında, Wilson'un (1912'den 1920'ye kadar ABD başkanı) ortaya attığı fikirle kurulan *Milletler Cemiyeti*, ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları uluslararası bir hakemlik sistemiyle çözümlemeyi amaçlamıştı. 1930'lu yıllarda bu görevinde başarısızlığa uğradı ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine yol açan krizleri engelleyemedi. 1945 yılının nisan ve haziran ayları arasında 51 ülke, Atlantik Sözleşmesi'nin bir uzantısı olan San Francisco Konferansı'na katıldı ve *Birleşmiş Milletler Örgütü**'nün (BM) kuruluşuna imza attı.1948'de ise, daha iyi bir dünya kurmak amacıyla İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edildi.

■ Birleşmiş Milletler'e üye olan ülkeler bir Genel Kurul oluşturacak, örgütü yönetmekle görevli genel sekreter ve alt birimlerin üyeleri Genel Kurula katılanların oylarıyla seçilecekti. Alt birimlerden en önemlisi, askerî olanakları seferber etme yetkisine sahip olan Güvenlik Konseyi idi. **Savaşın galibi beş ülke** (ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Sovyetler Birliği), konseyde daimi üye statüsüyle *veto hakkı**na sahip olacaklardı. Böylece eski Milletler Cemiyeti'nin zayıflıklarıyla tekrar karşılaşılmayacağı umuluyordu. Bunun yanısıra, bazıları Milletler Cemiyeti bünyesinde de faaliyet göstermiş olan yan kuruluşlar uzmanlaşma gerektiren görevleri üstleneceklerdi.

D. Yeni dünya dengeleri

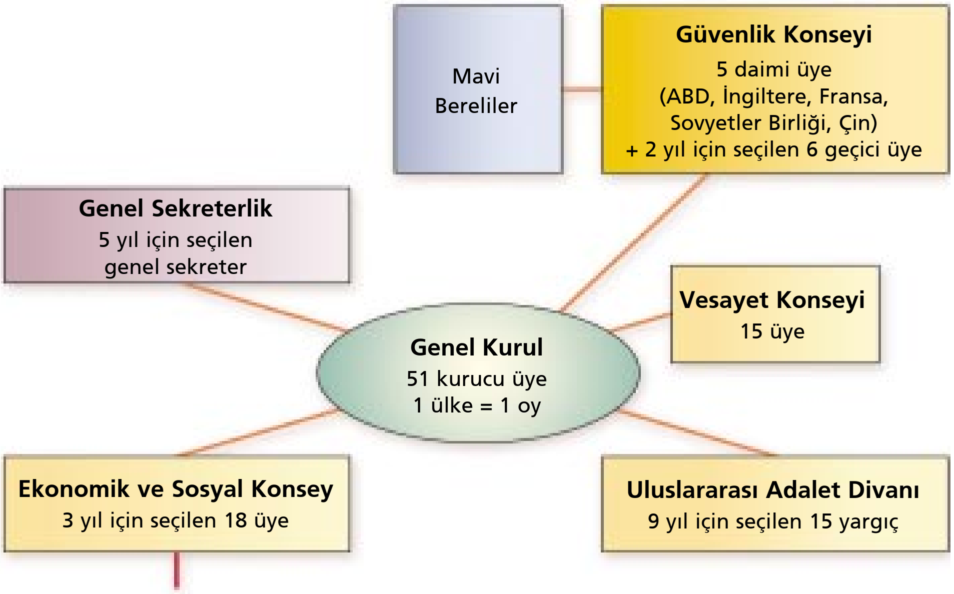
Belge 1, 3 ve 5

■ Amerikan dolarının Bretton Woods sistemindeki rolü ve Birleşmiş Milletler merkezinin New York'a yerleştirilmesi gibi iki olgu, 1945'te Amerika Birleşik Devletleri'nin dünyanın en büyük gücü olduğunu gösteriyordu. ABD atom bombasına sahipti ve savaştan yara almadan çıkmıştı. Dünyadaki altının %75'ini elinde bulunduruyor, dünya sanayi üretiminin %50'sini, uluslararası ticaretin de %25'ini gerçekleştiriyordu. **Amerikan modeli**, savaş sırasında caz müziği ve Amerikan filmleriyle tanışan **Avrupalıları büyülemişti**.

■ Avrupa'da, kıtanın yarısını tek başına kaplayan Sovyetler Birliği büyük bir güçtü. Stalin, Baltık ülkelerini, Polonya, Finlandiya, Çekoslovakya ve Romanya'nın bir bölümünü topraklarına katma arzusunu Müttefiklere dayatabilmişti. Orduları Stalingrad önünde Hitler'e ilk büyük yenilgisini tattıran Sovyetler Birliği, Almanya'ya karşı girişilen savaş çabasının büyük bölümünü karşılamıştı; Nazi Almanyası'na karşı zafer kazanan ülkelerin başında geliyordu. Sovyetler, Avrupalıların bir kısmı, özellikle de Çekoslovakya tarafından kurtarıcı olarak karşılanmışlardı. Komünizm hiç böylesine saygı görmemişti. Bu koşullarda, **Sovyet modelinin** dünya nüfusunun bir kısmına **çekici gelmesi** doğaldı. Sovyetler Birliği'nin 1930'larda karşılaştığı uluslararası alandan dışlanma süreci sona ermişti.

■ Savaştan yıkılmış ve iflas etmiş olarak çıkan savaş öncesinin diğer güçleri ise, etkilerini geri dönüşü olmaksızın kaybettiler.

- **İngiltere ve Fransa** kuşkusuz galip ülkeler cephesinde yer alıyorlardı. Ancak çok zayıf düşmüşlerdi ve ekonomik kalkınma konusunda Amerikan yardımına muhtaçtılar. Bunun dışında, sömürgeleri üzerindeki etkileri de azalmaya başlamıştı. Sömürgelerde bağımsızlık fikirlerinin yükselişi Avrupa'nın hakimiyetini tehdit ediyordu.
- **İtalya ve Almanya** yenilmiş ve işgal edilmişlerdi. İtalya sömürge imparatorluğunu kaybetmiş, ekonomik ve siyasal alanda yeniden yapılanmanın güçlükleriyle boğuşuyordu. 1946'da düzenlenen bir halk oylamasıyla monarşinin yerini cumhuriyet rejiminin almasına karar verildi. Almanya ve Avusturya'nın tüzel varlığından söz edilemezdi. Başkentleri Berlin ve Viyana da dahil olmak üzere, toprakları dört işgal bölgesine ayrılmıştı ve müttefik ordularının denetimindeydiler.
- Savaşın mağluplarından biri de **Japonya**'ydı. Amerikan orduları tarafından işgal edilmiş, Çin'den aldığı toprakları, Mançurya'yı, sömürge imparatorluğunu ve 1895-1910 arasında işgal ettiği toprakların tümünü kaybetmişti. Tayvan Çin'e geri verilmiş, Sahalin ve Kuril Adaları Sovyetler Birliği tarafından ilhak edilmişti. Kore, 38. paralelin kuzeyinde Sovyetler, güneyinde Amerikalılar olmak üzere, işgal edilmişti. En önemlisi ise, ülkenin gelecekte savaşa başvurmasını yasaklayan demokratik bir anayasa hazırlanması, ordunun kaldırılması ve eğitim reformu gibi köklü yenilikler isteyen Amerika'nın ısrarlarıydı. İmparator Hiro Hito, ülkenin birliğini sağlamak için tahtta bırakıldıysa da, artık hiçbir gücü kalmamıştı.

BM'nin alt kurum ve birimleri:
- **UNICEF** *(New York):* BM Uluslararası Çocuk Eğitimi Örgütü.
- **IMF** *(Washington):* Uluslararası Para Fonu.
- **IBRD** *(Washington):* Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası).
- **WHO** *(Cenevre):* Dünya Sağlık Örgütü.
- **ILO** *(Cenevre):* Uluslararası Çalışma Örgütü.
- **UPU** *(Bern):* Uluslararası Posta Birliği.
- **FAO** *(Roma):* Gıda ve Tarım Örgütü.
- **UNESCO** *(Paris):* BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü.

2 Birleşmiş Milletler Örgütü.

3 Rita Hayworth, Charles Vidor'un yönettiği *Gilda* adlı filmde (1946).

Bu filmin Avrupa'da kazandığı başarı, savaş sonrası Amerikan kültürünün etkisine iyi bir örnektir.

4 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 10 Aralık 1948.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu,

insan haklarının tanınmamasının ve hor görülmesinin insanlık vicdanını isyan ettirecek barbarlıklara neden olmuş bulunmasına ve insanların her türlü korku ve sefaletten kurtulacakları, ifade ve inanç özgürlüğüne sahip olacakları bir dünya kurmanın insanın en yüksek amacı ilan edilmiş olmasına dayanarak;

işbu İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni tüm halkların ve tüm ulusların erişmeye çalışacakları ortak bir ülkü olarak ilân eder.

MADDE 1. Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla hareket etmek zorundadırlar.

MADDE 2. Herkes, ırk, renk, cins, dil, din, siyasal ya da diğer herhangi bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, servet, doğum ya da herhangi başka bir fark gözetilmeksizin işbu beyannamede ilân olunan bütün haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir. ...

MADDE 3. Yaşamak, özgürlük ve kişisel güvenlik her bireyin hakkıdır.

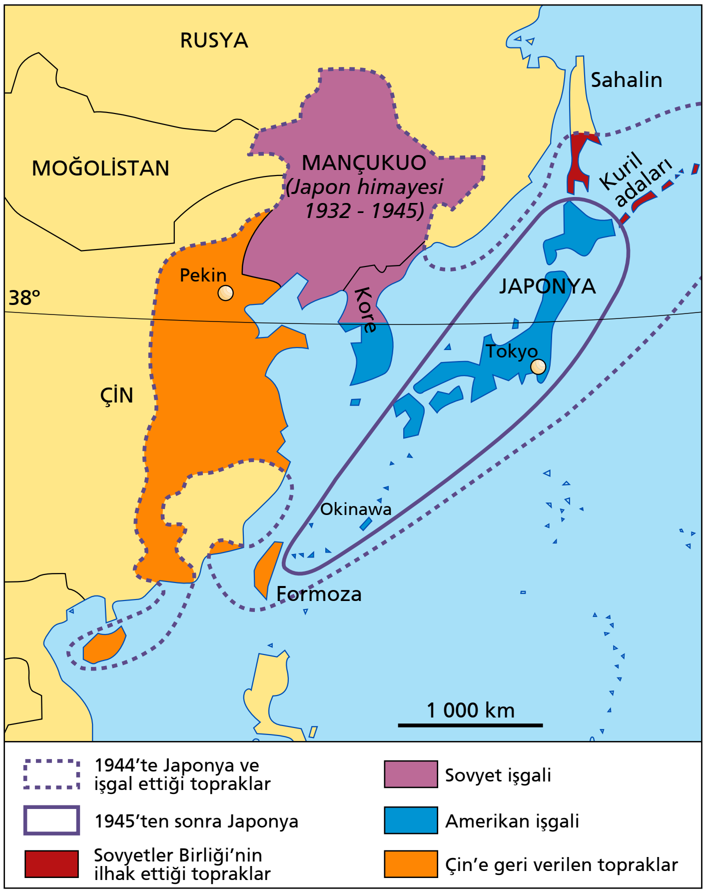
MADDE 4. Hiç kimse kölelik ya da kulluk altında bulundurulamaz. ...

MADDE 5. Hiç kimse işkenceye, zalimce, insanlık dışı, onur kırıcı cezalara tabi tutulamaz.

MADDE 13. Herkes, kendi ülkesi de dahil olmak üzere, herhangi bir ülkeyi terketme ve ülkesine geri dönme hakkına sahiptir.

MADDE 23. Her insanın çalışma, işini özgürce seçme ...hakkı vardır.

MADDE 26. Her insanın eğitim hakkı vardır. ...

5 1945'te Uzak Doğu.

ÖNEMLİ TARİHLER

Temmuz 1944: Bretton Woods Konferansı.

Şubat 1945: Yalta Konferansı.

Nisan-haziran 1945: San Francisco Konferansı.

Temmuz-ağustos 1945: Potsdam Konferansı.

Kasım 1945-ekim 1946: Nürnberg Mahkemesi.

Aralık 1948: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi.

KARIŞTIRMAYALIM

Savaş suçları ve insanlık suçları

Savaş suçları, savaş yasa ve kurallarının ihlalidir (savaş esirlerine ve sivillere yönelik kötü muamele, yargısız infaz, talan, askerî neden olmaksızın yakıp yıkma).

İnsanlık suçu ise, siyasal görüş, ırk ya da din ayırımına dayanarak bir halka yönelik cinayet, toplu öldürme, sürgün ya da diğer insanlık dışı eylemlerin gerçekleştirilmesidir.

Yalta Konferansı ve Potsdam Konferansı

Yalta Konferansı'nda (şubat 1945), Roosevelt, Churchill ve Stalin bir araya geldiler; Almanya'nın işgalinin nasıl gerçekleşeceği, yeniden bağımsızlığını kazanan Avrupa'da normal siyasal yaşama dönüş koşullarının neler olacağı belirlendi ve savaşın sonunda gerçekleştirilen harekâtlarla ilgili kararlar alındı.

Potsdam Konferansı'nda ise (temmuz-ağustos 1945), Attlee, Truman ve Stalin bir araya geldiler; yenilgiden sonra Almanya'nın kaderinin ne olacağı saptandı (Alman topraklarının işgali, savaş tazminatları, ülkenin Nazilerden temizlenmesi).

Birleşmiş Milletler'de Genel Kurul ve Güvenlik Konseyi

Birleşmiş Milletler **Genel Kurulu**, örgüt üyelerinin tamamından oluşur. Genel Kurulda her üye ülke bir oy hakkına sahiptir. Birleşmiş Milletler'in diğer birimlerinin üyelerini seçer.

Güvenlik Konseyi ise beş daimi üyeden (savaşın büyük galipleri: ABD, Sovyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Çin) ve altı geçici üyeden oluşur. Kararları oylayabilir ve uluslararası planda barışın ve güvenliğin sağlanması için Mavi Berelilerin kullanılmasına karar verebilir.

Potsdam Konferansı, haziran 1945:
soldan sağa (oturanlar), Attlee, Truman, Stalin

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 27

Winston Churchill
(1874-1965)

1940'tan 1945'e kadar İngiltere başbakanı.

s. 156

Yosif Stalin
(1879-1953)

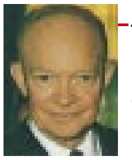
1928'den 1953'e kadar Sovyetler Birliği'nin yöneticisi.

s. 30

Franklin D. Roosevelt
(1882-1945)

1933'ten 1945'e kadar ABD başkanı.

s. 137

Dwight Eisenhower
(1890-1969)

1943'ten 1945'e kadar Avrupa'daki müttefik ordularının başkomutanı, 1953'ten 1961'e kadar ABD başkanı.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **IMF :** Uluslararası Para Fonu
- **BM :** Birleşmiş Milletler

Yalta Konferansı sonuç bildirgesi

Alman ordusunun direnişi nihai olarak kırıldığında, Almanya'nın teslim olma koşullarının uygulanmasını sağlamak üzere başvurulacak ortak siyaset ve planlar konusunda uzlaşmaya varılmıştır. Benimsenen planlara göre, üç büyük gücü oluşturan ülkelerin her biri, askerî birlikleriyle Almanya'nın ayrı bir bölgesini işgal edecektir. Ayrıca, Fransa'nın da arzu ettiği takdirde bir bölgeyi işgal etmek ve denetleme komisyonuna dördüncü üye olarak katılmak üzere diğer üç büyük güç tarafından davet edilmesi kararlaştırılmıştır. Şaşmaz hedefimiz, Alman militarizmini ve nazizmi ortadan kaldırmaktır. Alman ordularının tümünü silahsızlandırıp tasfiye etmekte [...], tüm savaş suçlularını adalet önüne çıkarmakta ve kısa sürede cezalandırmakta [...] kararlıyız.

Müttefiklerimizle birlikte, barışın ve güvenliğin sağlanması için, mümkün olduğunca çabuk uluslararası bir örgüt kurulması kararlaştırılmıştır. Böyle bir örgütün, barışçıl toplumlar arasında sıkı ve sürekli bir işbirliği sayesinde yeni saldırıları engellemek ve olası savaşların siyasal, ekonomik ve toplumsal nedenlerini ortadan kaldırmak için temel bir adım olduğuna inanıyoruz. 25 Nisan 1945 tarihinde, San Francisco'da, söz konusu örgütün kurulmasını sağlayacak anlaşmayı [...] hazırlamak üzere bir Birleşmiş Milletler Konferansı toplanması konusunda da anlaşmaya varılmıştır. Bağımsızlığına yeniden kavuşan Avrupa ile ilgili ortak bir bildiri hazırlanmış ve imzalanmıştır: "[...] Avrupa'da düzenin yeniden sağlanması ve ulusal ekonomik yaşamın yeniden yapılandırılması, bağımsızlığına kavuşmuş halklara nazizm ve faşizmin son kalıntılarını da yok etme ve kendi iradeleriyle seçecekleri demokratik kurumlara sahip olma olanağını verecek yöntemlerle gerçekleştirilmelidir. Tüm halkların kendilerine en uygun yönetim biçimini özgürce seçme hakkına sahip olması, egemenlik ve kendi kendini yönetme haklarının işgal güçleri tarafından bunlardan mahrum edilen halklara geri verilmesi, Atlantik Sözleşmesi'nde de yer alan ilkelerdir.

Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945) Sonuç Bildirgesi'nden bölümler.

Yalta Konferansı sırasında Avrupa'da cepheler.

Sorular

■ **1.** *Bu belgeyi tanıtınız: Bu ne tür bir metin, yazarları kim ve metnin yazıldığı tarihteki uluslararası ortam nasıl?*

■ **2.** *Yalta'da alınan kararlardan metinde geçenleri sınıflandırınız.*

■ **3.** *Bu metin Yalta'da üzerinde anlaşmaya varılan konuların tümünü içermemektedir. Metinde sözü edilmeyen diğer önemli noktalar hangileridir?*

■ **4.** *Yalta'da "dünya paylaşıldı" mı? Cevabınızı metnin ve bilgilerinizin yardımıyla destekleyiniz.*

■ **5.** *Alınan kararlardan hangileri uygulanabildi?*

TAVSİYELER

- Metni ve soruları dikkatle okuyun.
- Önemli sözcüklerin ve ifadelerin altını çizin.
- Metnin tamamının verilmediğini, yalnızca alıntılar yapıldığını unutmayın.
- Savaşın gelişimi ve barışın düzenlenmesi konusunda bilgi toplayın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• **Soru 1:** Konferansın yapıldığı yeri belirtmeye dikkat edin: Yalta kenti Kırım'dadır (Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da yer alan topraklarının güneyi). Yalta Konferansı, Sovyetler Birliği'nde düzenlenen ilk uluslararası konferanstı. Stalin burada müttefik ülkelerin yöneticilerini ağırladı. Sonuç bildirgesi, altında imzası bulunanların ortak ürünüydü. Metin, Müttefiklerin savaşın sonlandırılması üzerinde anlaşmaya vardıkları noktaları belirtiyor.

• **Soru 2:** Metin Almanya'nın teslim olması sorununa değiniyor.

Almanya'daki işgal bölgeleri üzerinde düşünün (Kaç tane işgal bölgesi öngörülmüş? Metin bu konuda ne diyor? *Bkz. harita, s. 88*). Metin savaş suçlularına değiniyor *(bkz. s. 92)*, ancak insanlık suçlarından söz etmiyor (bu kavram daha sonra, Nürnberg Mahkemesi sırasında tanımlanacak). Metin Atlantik Sözleşmesi'ne gönderme yapıyor *(bkz. s. 41)*.

• **Soru 3:** *Bkz. s. 88.*

• **Soru 4:** Metin Yalta'da bulunmayan Fransa'dan söz ediyor *(bkz. s. 88-89)*. Tüm Avrupa ülkelerine değiniyor mu?

• **Soru 5:** Almanya ile ilgili hangi kararlar alınmış? *(bkz. s. 88)* Metin San Francisco konferansına değiniyor *(bkz. s. 92 ve 90)*. "Halkların kendilerine uygun yönetim biçimini özgürce seçme hakkı"ndan söz ediyor. Orta Avrupa'da olaylar gerçekte nasıl gelişti *(bkz. Konu 8 ve Konu 11)*?

Konu: Maddî ve manevî bir yıkım olarak İkinci Dünya Savaşı

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

■ ***2. Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.***

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 İki dünya savaşında insan kayıpları.

	1914-1918 (milyon insan)	1939-1945 (milyon insan)		
	asker	asker	sivil (toplam)	Yahudi
İngiltere ve imparatorluğu	0,94	0,45	0,06	0
Fransa	1,4	0,25	0,36	0,083
Rusya, sonra Sovyetler Birliği	1,7	13,6	7,7	1
Polonya	-	0,12	5,3	3
Almanya	1,8	3,25	3,81	0,16
İtalya	0,65	0,33	0,09	0,024
Tüm Avrupa	yaklaşık 8	yaklaşık 19	yaklaşık 19,3	5,5-6
ABD	0,116	0,3	0	
Japonya	0,03	1,7	0,36	
TOPLAM	8,6	24,5	30,5	5,76-6,26

Kaynaklar: André Beaufre (der.), *La Seconde Guerre mondiale* (Paris, 1967-1969) *ve* Martin Gilbert, *Atlas of the Holocaust* (Londra, 1982).

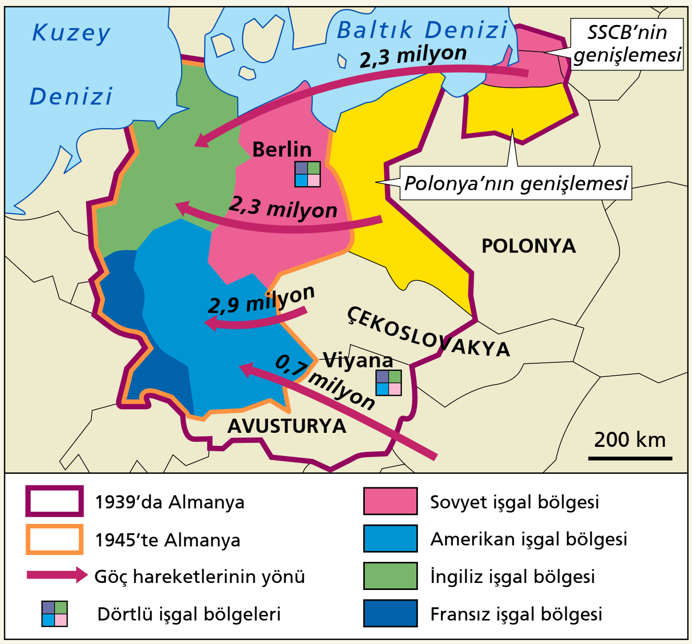
2 Mançurya'daki 731. Birim.

"Büyük Asya savaşı"nın en tüyler ürpertici kıyımları, Harbin'in yirmi kilometre güneyinde, Mançurya'nın tam ortasında bulunan Pingfang'da [...] yapıldı. 731. Birim, Japonya'ya bakteriyolojik silah sağlamak için, orada geniş ölçekli biyolojik deneyler ve insan kobaylar üzerinde (Çinli, Koreli, Rus, hatta İngiliz ve Hollandalı esirler) canlı otopsiler gerçekleştirdi. Sözün kısası, toplam üç bin kurban (erkek, kadın ve çocuk), bu Japon "ölüm kampı"nın fırınlarında can verdi [...].

731. Birim'in öyküsü Japon yayılmacılığının en karanlık sayfalarından biridir ve üzerindeki perde bugün hâlâ kalkmış değil. Tokyo bu dehşet verici konuya henüz ışık tutmadı. [...] 1982'de Japon sağlık bakanlığı 731. Birim'in var olduğunu kabul etti, ancak delil yetersizliğini öne sürerek orada gerçekten bazı deneylerin yapılmış olduğunu ifade etmekten kaçındı. Tokyo, imparatorluk ordusunun yaptığı kıyımlardan bazılarını sonunda kabul etti (Nankin katliamı ya da Japon askerleri için "hayat kadını" olmaya zorlamalar); ama 731. Birim sözcüklerle anlatılması güç bir gerçek olarak kaldı. Üstelik söz konusu olan yalnızca Japonların sorumluluğu da değil. Bu suskunluk komplosunun başlangıcında, korkunç birimin gerçekleştirdiği deneylerin sonuçlarını Sovyetlere kaptırmaktan korkan Amerikalılar var: İşgal güçleri, 731. Birim'in sorumlularından hiçbirine dokunmadı [...].

731. Birim'in Nazi doktorlarıyla ortak bir üzücü özelliği var: İnsan, başka insanların bisturilik et haline sokularak sistemli bir biçimde yadsınmalarında ender olarak bu kadar ileri gitmiştir.

***Le Monde*, 2-3 Şubat 1997.**

1945'ten sonra Almanya. 3

4 **Savaştan iki yıl sonra, mayıs 1947'de Beauvais (Fransa).**

5 **Bikini atolünde atom bombası denemesi, 1946.**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

Tüm belgelerin bir yazarı var mı?

Belgelerin tümü olayların yaşandığı tarihe mi ait? (Savaş sırasında ya da savaştan hemen sonra mı, 1945'ten çok sonra mı yayınlanmışlar?)

■ Soru 2

Sorunsalda önerilen izleklerin maddî yönlerini ve manevî yönlerini ayrıştırın.

- Maddî yıkımın çeşitli yönleri nelerdir?
- Söz konusu olan yalnızca yıkımlar mıdır?
- Olası başka yönleri de düşünün (Örn. nüfus hareketleri, sınırlardaki değişiklikler, ülkelerin savaştan önceki ve sonraki güçleri...)
- Manevî yıkımın çeşitli yönleri nelerdir?
- Belgelerden biri Japonlar tarafından yapılan kıyımların vahşetini anlatıyor, ama son paragrafında Nazilerle bir karşılaştırmaya da yer veriyor. 1 numaralı belgede ise, Yahudi kurbanların sayısı veriliyor. Yorumlarken, hem Nazilerin hem de Japonların vahşice uygulamalarına değinin.
- Aklımıza başka manevi yıkım türleri geliyor mu?
- Belgelerden bazıları birden fazla konuya değinmiyor mu?

İkinci soruya, yandaki gibi iki sütunlu bir tabloyla yanıt verilebilir; yanıtların mutlaka kompozisyon biçiminde verilmesi gerekmez.

	Maddî yıkım	Manevî yıkım
Belge 1	- kurbanların sayısı - en çok etkilenen ülkeler: Sovyetler Birliği, Japonya ve Polonya - bir savaştan diğerine ölü sayısında kaydadeğer artış	- savaşlarda ilke olarak zarar görmemesi gereken sivil halktan verilen kurbanlar - Hitler ırkçılığının sonucu olarak, verilen Yahudi kurbanlar (en çok etkilenen ülkeler: Polonya ve Sovyetler Birliği)
Belge 2		- sivil kurbanlar - tıbbî deneyler - Almanya'daki gibi "ölüm kampları"ndan söz edilmesi - insanın başka bir insana yapabildiklerinin dehşeti: "insan, başka insanların sistemli biçimde yadsınmalarında ender olarak bu kadar ileri gitmiştir"
Belge 3	- Almanya, Polonya ve Sovyetler Birliği sınırlarının uğradığı değişiklikler - Almanya'da yerleştirmek, beslemek ve iş vermek gereken mültecilerin bulunması	- sivil kurbanlar: köklerinden koparılarak yer değiştirmeye zorlanan halklar - Yenilen ve işgal edilen, savaşı başlattığı için cezalandırılan Almanya
Belge 4	- yıkılan binaların çokluğu	- sivil kurbanlar: ölüler
Belge 5	- maddî yıkımın büyük boyutları	- gezegeni yok edebilme kapasites - hedef = sivil halklar; yine sivil kurbanlar

❒ Soru 3

İkinci soruya yanıt verirken kullandığınız ve sınıflandırdığınız bilgilerin tümüne başvurun.

Kompozisyonunuzda sorunsalın içerdiği izleklerin açıkça görünmesini sağlayın: Maddî yıkım ve manevî yıkım.

TAVSİYELER

• İstatistik bilgiler içeren bir tablo üzerinde çalışırken, belgenin anlaşıldığını gösteren bazı basit işlemler yapabilirsiniz. Örneğin, 1. belgede:

- 1939-1945 savaşında ölü sayısı 1914-1918 savaşına oranla ne kadar artmış?
- Aynı hesap bazı ülkeler için de yapılabilir (Almanya, Fransa, Rusya, Polonya).
- Sivil ölü sayısının asker ölü sayısına oranla ağırlığı nedir?

Elde ettiğiniz sonuçlar, hem birinci izlek (maddî bilanço) hem de ikinci izlek (manevî bilanço) üzerindeki düşüncelerinizi tamamlamaya yardımcı olacaktır.

Konu: 1945'te yeni güç ilişkileri

İlgili olayların zamandizimi

Temmuz 1944: Bretton Woods Konferansı.
Şubat 1945: Yalta Konferansı.
Nisan-haziran 1945: San Francisco Konferansı. Birleşmiş Milletler'in kurulması.
8 Mayıs 1945: Almanya'nın teslim olması. Avrupa'da savaşın sonu.
Temmuz-ağustos 1945: Potsdam Konferansı.
6 ve 9 Ağustos 1945: Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atılması.
2 Eylül 1945: Japonya'nın teslim olması. Asya ve Büyük Okyanus'ta savaşın sonu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonu.

KONUYU OKUMA

Her kompozisyon konusu şunları içerir:

- bir izlek (burada, güç ilişkileri);
- bir dönem (burada, 1945);
- coğrafi bir alan (burada belirtilmemiş).

SORUNSALI SAPTAMA

Konu bazı noktalar üzerinde düşünmeyi gerektirmektedir:

- "Yeni güç ilişkileri" siyasal mıdır? Askerî midir? Nüfusla mı ilgilidir? Ekonomik midir? Hangi ülkeleri kapsamaktadır (savaşın büyük galipleri: ABD ve Sovyetler Birliği)? Bunlara savaşın sonunda ortaya çıkan uluslararası kuruluşları da dahil etmek gerekmez mi (IMF, BM, ...)? Yeni büyük güçler hangileridir? Eski rolünü yitirmiş olan güçler hangileridir?

İZLENECEK YOL

Bu düşünceden hareketle bir plan yapılmalıdır:

- İzleksel bir plan mı seçmeliyiz (örneğin, eski ve yeni güçler)?
- Yeni bir dünya düzeni kurulmasına katkıda bulunan büyük konferansları konuya nasıl ekleyebiliriz?

İZLEKSEL BİR PLAN

● **Giriş:** 1945, 8 Mayıs'ta Almanya'nın ve 2 Eylül'de Japonya'nın koşulsuz teslim olmasından sonra, barışın geri döndüğü yılı oldu. Almanya ve Japonya dünyayı fethetmek ve kendi çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemek istemişlerdi. Aldıkları yenilgiyle, arkalarında yeni güç ilişkilerinin egemen olduğu bir dünya bıraktılar.

1945'te (***dönem***), dünyada (***coğrafî alan***) meydana gelen değişiklikler (***izlek***) nelerdir? İkinci Dünya Savaşı, yeni güçlerin ortaya çıkışına (***izlek***) nasıl önayak oldu?

● **I. Dünyadaki değişimin nedenleri: Müttefikler tarafından barışın düzenlenmesi**

A. Ekonominin yeniden düzenlenmesi: Bretton Woods Konferansı ve yeni uluslararası ekonomik düzenin uygulamaya konması.

B. Siyasal ilişkilerin yeniden düzenlenmesi: Yalta ve Potsdam Konferansları.

C. Savaş sonrası düzenin oluşturulması: Birleşmiş Milletler.

Geçiş: *1945'te yeni bir dünya doğdu. Büyük güçler 1939'dakilerle aynı güçler mi?*

● **II. 1939'dan önceki güçlerin zayıflaması**

A. Mihver devletlerinin büyük güç konumlarını kaybetmeleri: Almanya, İtalya ve Japonya'nın savaş sonrası durumları.

B. Avrupalı galip devletlerin zayıflığı: Fransa ve İngiltere.

C. Savaşta zayıf düşen ve yeniden biçimlenen Avrupa'da demokrasilerin zaferi.

Geçiş: *Eski büyük güçler ortadan kalktı. 1945'te "Büyükler" kim?*

Avrupa'da bir güç olarak Sovyetler Birliği: Berlin'de Unter der Linden Caddesi, temmuz 1945.

● **III. İki büyük yeni güç**

A. Kıta Avrupası'nda büyük bir güç: Askerî, siyasal ve ideolojik bir güç olarak Sovyetler Birliği.

B. Küresel bir güç: Askerî, siyasal, ekonomik ve kültürel bir güç olarak Amerika Birleşik Devletleri.

C. Birleşmiş Milletler'in rolü ne olacak?

● **Sonuç:** 1945'te Avrupa'nın çöküşü ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin yeni Büyükler olarak ortaya çıkışı, yeni güç ilişkilerini açığa çıkardı. Söz konusu olan geri dönüşü olmayan bir dönüşüm müdür?

TAVSİYELER

Ödevinizi akılcı bir biçimde düzenleyin:

• Giriş bölümünde:
- Konu zaman ve uzamda doğru biçimde tanıtıldı mı?
- Bir sorunsal önerdiniz mi?
- Ödevinizin planını açıkladınız mı?

• Gelişme bölümünde:
- Açıkladığınız plana uydunuz mu?
- Planınız konuya uygun mu?
- Planınız dengeli mi? (Bölümleriniz hemen hemen aynı uzunlukta mı?)
- Geçişleri iyi yaptınız mı?

• Sonuç bölümünde:
- Sonuç bölümünüz gelişme bölümünüzü özetliyor mu?
- Konuyu genişlettiniz mi?

COĞRAFÎ BİR PLAN DA YAPILABİLİRDİ

● **I. 1945'te, zayıf düşmüş bir Avrupa**

A. İnsan kayıplarının ve yıkımların bilançosu.

B. Yenik düşen ülkelerin durumu.

C. Galip gelen ülkelerin durumu.

● **II. Kıta Avrupası'nda bir dev: Sovyetler Birliği**

A. Savaşın yakıp yıktığı bir ülke...

B. ...ama Avrupa'da büyük bir güç: Toprak kazanımları.

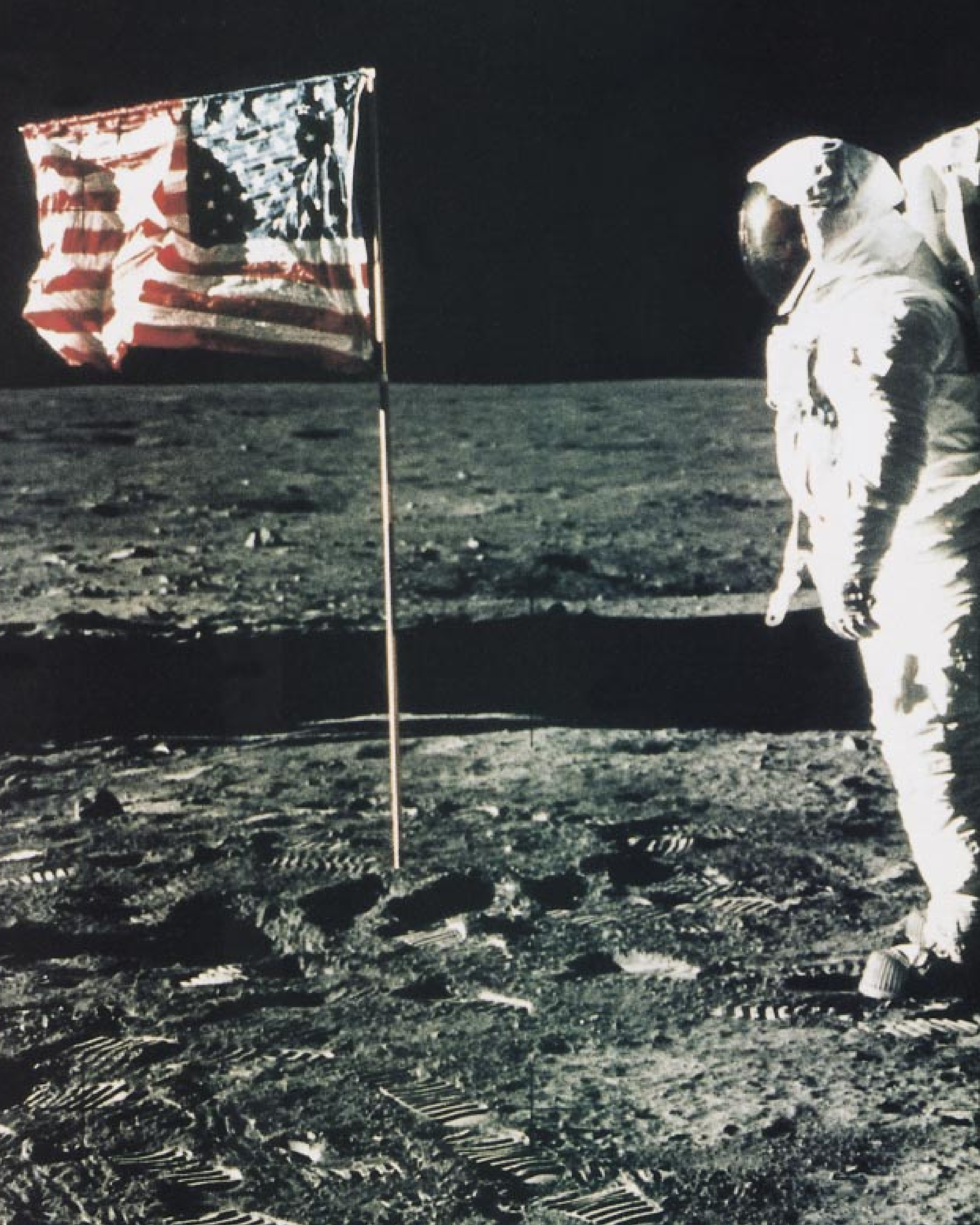
C. Önemli bir yayılma: Kızıl Ordu'nun gücü, komünizmin yayılması.

● **III. Küresel bir dev: Amerika Birleşik Devletleri**

A. Siyasal ve askerî güç.

B. Ekonomik güç: Sanayi; doların rolü.

C. Kültürel güç: Amerikan Modeli.

İKİNCİ BÖLÜM

1945'TEN GÜNÜMÜZE DÜNYA

BAŞLIKLAR

Ay'da yürüyen ilk insan, Amerikalı astronot Neil Armstrong, 20 Temmuz 1969.

KONU 5

Bolluk yılları: 1945 - 1975

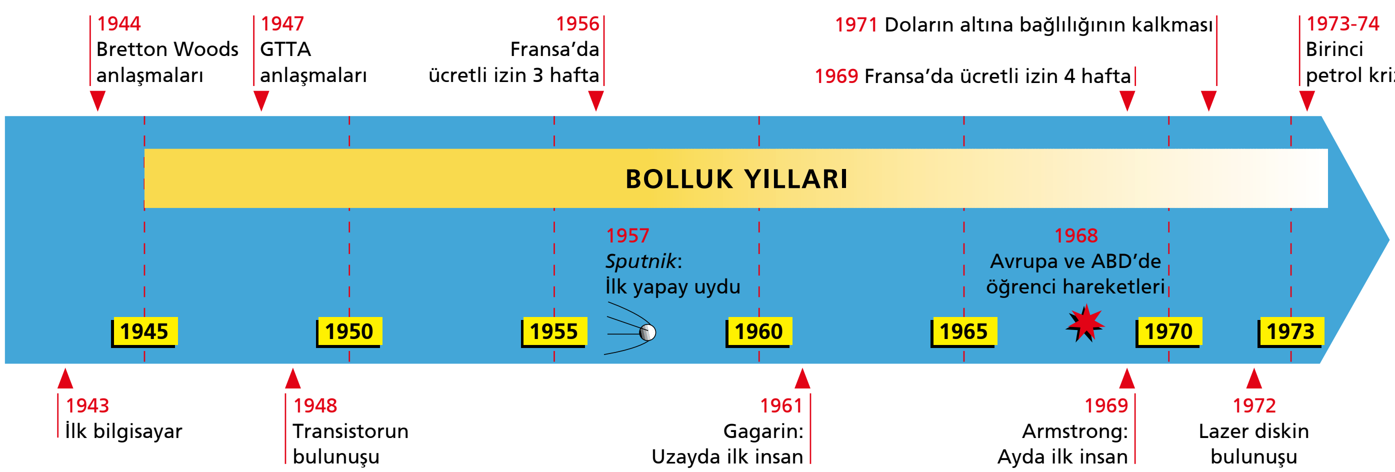
Büyük sanayi ülkeleri, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından benzeri görülmemiş bir ekonomik büyüme yaşadılar. Bu durum, 1950'lerin sonundan itibaren çağdaş toplumu kalıcı olacak biçimde etkiledi. Büyümenin boyutları iktisat tarihi alanının dışına taşıyor, ilgili ülkelerin tüm toplumsal yaşamları değişiyordu.

- *Otuz yıl süren bu olağanüstü büyümenin nedenleri ve özellikleri nelerdir?*
- *Bu otuz yıl insanların yaşamlarına ne gibi değişiklikler getirdi?*
- *Bu ekonomik büyümenin meyveleri toplumsal sınıflar ve dünyanın farklı bölgeleri arasında nasıl dağıldı?*

KONUNUN PLANI

I. Olağanüstü bir refah
II. Büyümenin nedenleri
III. Büyümenin yönetimi
IV. Büyümenin etkileri
V. Büyümenin sınırları

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: 1950'den 1975'e altı ülkede GSYİH'nın büyümesi
- Verilerle çalışma: Bolluk yıllarındaki büyümede Refah Devleti'nin rolü

Frigidaire marka buzdolabı reklamı, 1955.

Evinizde bir mağaza...
... Yağmur, çamur, kar demeden dışarı çıkmak mı?
O dündü!
... Bugün, donanımlı kadın alışverişlerini haftada bir kez yapıyor. Geriye bir tek ne pişireceğine karar vermek kalıyor.

Gerçek
FRIGIDAIRE...
...yiyeceklerinizi ilk günkü tazeliğiyle saklar.

I. Olağanüstü bir refah

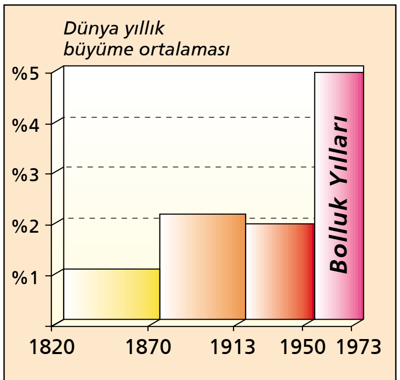
ANAHTAR SÖZCÜK

• EKONOMİK BÜYÜME

Mal ve hizmet üretiminin artması.

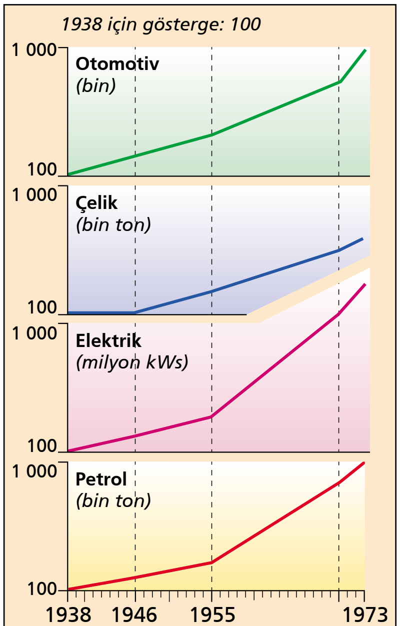
SÖZLÜK

* Küçülme
* Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

Kaynak: *L'Expansion*, özel dosya, mart 1996.

1 Dünyada ekonomik büyüme.

2 1938'den 1973'e, dünya sanayi üretimi.

A. Benzersiz bir büyüme

Belge 1 ve 2

■ 1930'larda büyük bir bunalım geçiren dünya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra esaslı bir büyüme dönemine girdi. 20. yüzyılın ilk yarısında yalnızca iki kat artan **dünyadaki toplam üretim, 1945-1975 yılları arasında üç katına çıktı**. Petrol, elektrik ve otomotiv gibi bazı sektörlerde, on kat, hatta daha fazla arttı.

■ Bu *ekonomik büyüme**, hem ritmi hem de süresi bakımından çarpıcıydı. Otuz yıl boyunca, **yıllık büyüme oranı %5 civarında** seyretti (Japonya'da bu oran çok daha yüksekti). Üstelik, 1945-1974 yılları arasında, büyüme kesintisiz devam etti. Kuşkusuz, bazı dönemlerde yavaşladı, ama üretimde hiç uzun süreli bir gerileme yaşanmadı ve işsizlik hep çok düşük bir düzeyde kaldı. Artık *küçülme**den söz ediliyor ve dünyanın 1930'lardaki gibi bir bunalımı yeniden yaşayabileceğine kimse inanmıyordu.

■ Fransız ekonomist Jean Fourastié'nin bu otuz yıllık dönemi tanımlamak için bulduğu **"Trente Glorieuses"** (Muhteşem Otuzlar) **deyimi**, büyümenin hem süresini hem de başarısını vurgular. Bu müthiş atılım, gerçekten de 1930'lu yılların ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, döneme tanıklık eden kuşakları derinden etkiledi. 1930'lu yıllarda pek çoklarının şiddetle yargıladığı kapitalizm, 1945'ten sonra yeni bir soluk buldu. Yaklaşık 30 yıldır 1973'te başlayan bunalımla yaşayan insanlar, bugün bu sürekli ilerleme ve hızlı büyüme dönemini özlemle hatırlıyorlar.

B. Dönüşen ekonomi

Belge 3, 4, 5 ve 6

■ Bolluk yılları boyunca, petrol üretimi ve ticareti hiç durmadan arttı. Enerji kaynağı olarak **petrol, hızla kömürün yerini aldı**. Bu, motorlu taşıt araçları açısından gerçek bir devrimin temelini oluşturuyordu. Dev petrol tankerleri üretildi, daha büyük taşıma kapasitesine sahip ve daha hızlı uçaklar giderek yaygınlaştı. Petrol, hammadde olarak yeni bir kimya sektörünün atılımına da katkıda bulundu. Büyük miktarda sentetik kumaş ve plastik malzeme üretilmeye başladı ve bunlar dönemin simgesi haline geldi.

■ Ekonominin bazı sektörleri o dönemde çok hareketlendi. Bunların başında toplu taşıma (1964'te Japon hızlı treni *Şinkansen*'in hizmete girmesi), otomotiv ve genel olarak tüm **dayanıklı tüketim malları üretimi** (elektrikli ev aletleri, televizyonlar), elektronik ve biyokimya gibi **gelişmiş teknoloji** kullanan sanayi sektörleri geliyordu. Zengin ülkelerde tarım sektöründe yaşanan hızlı modernleşme de randıman ve verimliliğin artmasını sağladı.

■ **Uzayın fethi** de yine bolluk yıllarında gerçekleşti. Sovyetler 1957'de ilk yapay uydu *Sputnik*'i fırlattılar ve 1961'de ilk kez bir insanı, Yuri Gagarin adında bir kozmonotu uzaya gönderdiler. 1969'da ise, Amerikalı Neil Armstrong Ay'da yürüyen ilk insan oldu.

■ *Gayri Safi Yurtiçi Hasıla** (GSYİH) ülkelerin çoğunda arttıysa da, ekonominin tüm alanlarında aynı derecede hızlı bir atılım gerçekleştiği söylenemez. İlk sanayi devriminin itici güçlerinden olan kömür ve geleneksel tekstil sektörlerinde üretim daha yavaş arttı. **Bazı ülkeler, bolluk yıllarında yaşanan büyümeden diğerlerine oranla daha fazla yarar sağladılar.** Özellikle Avrupa ülkeleri, Sovyetler Birliği, Kuzey Amerika ve daha sonraları Japonya bunların başında geliyordu. Böylece büyüme, bu ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını güçlendirmiş oldu.

3 "Bolluk yılları"nda büyüme üzerine bir çözümleme.

1950'li yılların ortalarında [...] dünya ekonomisi, üretim ve ticaret alanında benzeri görülmemiş bir genişleme dönemine girdi. Üretimde ve ihracatta gözlenen gelişme, imalat sektöründe özellikle güçlüydü. İhracattaki büyüme, 19. yüzyılda olduğu gibi üretimin önüne geçti. Savaşın bitişini izleyen yıllar boyunca imalat sanayiinin gelişimi, pek çok yeni ürün ve teknik buluşla ve uluslararası ticaretin liberalleşmesiyle desteklendi [...].

Tepkili uçak mesafeleri kısaltmıştı; telekomünikasyon alanındaki gelişmeler, çokuluslu şirketlerin çeşitli ülkelere dağılmış olan şubelerinin faaliyetlerini kolaylıkla düzenlemelerine olanak tanıyordu; radyo ve televizyonun birbirine koşut gelişimi, tüketicilerin zevklerinin giderek aynılaştığı bir dünya pazarının oluşmasına katkıda bulunmuştu. Pazar ekonomisini benimseyen sanayi ülkeleri arasında, Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GTTA: General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) çerçevesinde gerçekleştirilen ticaret de, kalkınmaya ve teknolojik buluşların yayılmasına müsait bir ekonomik ortamın oluşmasına katkıda bulundu.

Dünya Bankası, *1988 Yılı Raporu*.

1. Bu metin hangi yılda yazılmıştır? Sözü edilen dönem hangisidir?
2. Metne göre, bolluk yıllarında gözlenen büyümenin etkenleri nelerdir?
3. Sözü edilen dönemde, mesafelerin kısalmasına ve ekonominin küreselleşmesine katkıda bulunan unsurlar hangileridir?

4 ***Supermarket Shopper*** **(Süpermarket Müşterisi), Duane Hanson'un foto-skülptürü, 1970.**

Bu eserin bolluk yıllarında tüketim artışını nasıl simgelediğini gösteriniz.

5 Uzaydaki ilk insan, Sovyet kozmonotu Yuri Gagarin, 1961.

6 Pikap reklamı, 1959.

II. Büyümenin nedenleri

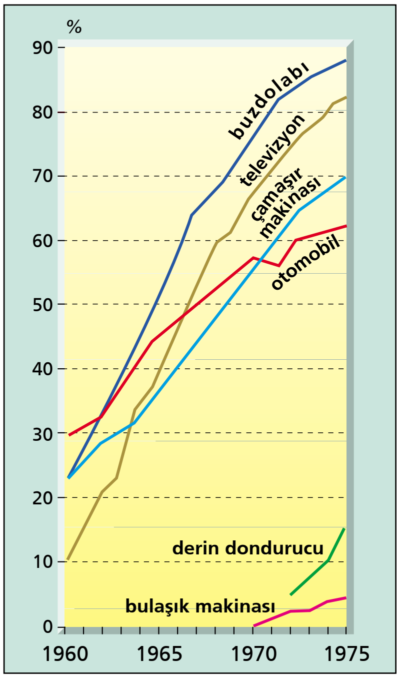
ANAHTAR SÖZCÜK

• REFAH DEVLETİ

1930'larda ABD'de ortaya çıkan ve 1942'de İngiltere'de yayınlanan Beveridge raporunda önerilen sistem. Bu sisteme göre, devletin önemli bir toplumsal işlevi vardır. Devlet, halkını hastalık, yaşlılık ve işsizlik gibi risklere karşı korumalıdır. Bu korumanın finansmanı sigorta kesintileri ile sağlanır.

SÖZLÜK

* *Baby-boom*
* Fordizm
* Verimlilik
* Asgarî ücret
* Sigorta kesintileri
* Enflasyon
* Taylorizm

1 **1960-1975 yılları arasında, Fransa'da evlerdeki dayanıklı tüketim malı oranının gelişimi.**

A. Daha fazla talep

Belge 1, 2 ve 3

■ **Bolluk yılları boyunca, tüketim maddelerine yönelik talep hiç azalmadı.** Bu talebi açıklayan en önemli nedenlerden biri, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda yaşanan *baby-boom**, yani nüfus patlamasıdır. Yüksek doğum oranı, tüketimi teşvik edici rol oynadı (yiyecek ve giyecek maddeleri, konut ve okullar).

■ Ancak, talepteki bu sürekli artışı açıklayan başka nedenler de vardı.

- Herşeyden önce, 1950'li yılların sonuna kadar devam eden **yeniden yapılanma ihtiyaçları** talep artışını destekledi.

- Diğer yandan, **satın alma gücünün düzenli olarak artması** etkili oldu. Ücretler, *fordizm** düşüncesine uygun olarak, *verimliliğin** artması ve sendikaların faaliyetleri sayesinde yükselişe geçti; hatta bazı ülkelerde asgarî ücret* resmî olarak belirlenmeye başladı. *Refah Devleti** tarafından yürürlüğe konan sosyal yardımlar da (aile yardımı, emekli maaşı, sağlık sigortası) giderek ücretlere eklendi. Finansmanı *sigorta kesintileri** ile sağlanan bu yardımlar, kaynakların ailelerin gelirlerine belli oranda düzenlilik getirecek biçimde yeniden dağıtılması esasına dayanıyordu. Böylece gelecek kaygısından kurtulan insanlar daha fazla tüketebiliyorlardı.

- **Kredi alma sisteminin gelişmesi de** tüketimi teşvik eden nedenler arasındaydı. *Enflasyon**, bolluk yılları boyunca, borçlananların lehine işledi. Borçlandıkları miktarları daha sonra değerini kaybetmiş bir parayla ödeme olanağı bulan aileler, krediyle elektrikli ev aletleri, araba ya da ev satın alma alışkanlığı edindiler.

- Son olarak, yeni teknolojiler pazarı hareketlendirdi. Geleneksel **reklamcılık** da yöntemlerini geliştirerek basına, radyo ve televizyona yayıldı. Aynı zamanda ticarî yapılar da modernleşti; Amerika'da on yıllardan beri var olan **hipermarketler**, 1960'lı yılların sonuna doğru Avrupa'da da ortaya çıktı.

B. Daha fazla arz

Belge 4 ve 5

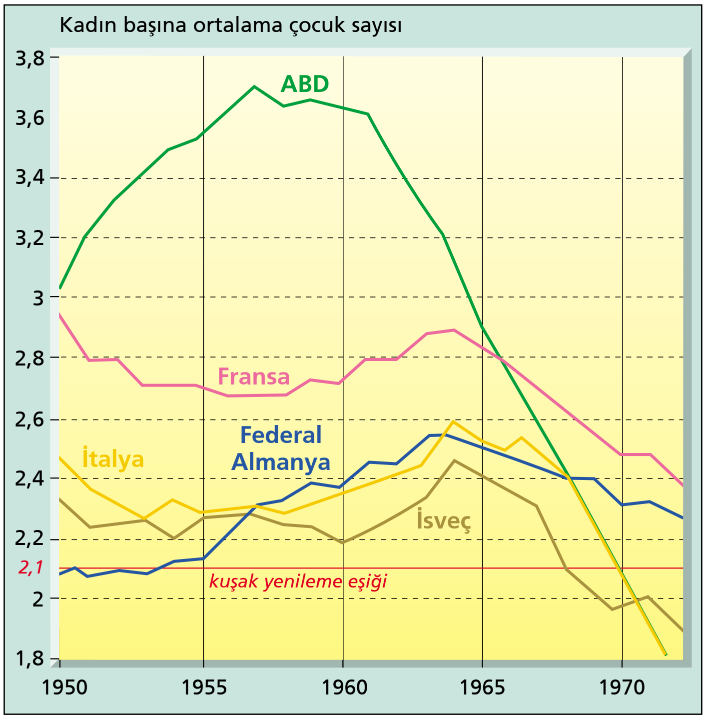
■ Bolluk yıllarında, büyüme hızı hiç kesilmeyen üretim de giderek artan talebi karşılayabilecek duruma gelmişti. Sanayide üretim artışı, *taylorizm** yöntemlerinin inşaat, mobilya ve tekstil gibi daha önce uygulanmadıkları sektörlere de yayılmasıyla açıklanabilir. Bu yöntemlerin getirdiği verimlilik artışı ise işsizliğe yol açmıyordu. Yeni bir araba sahibi olabilmek için aylarca beklemek zorunda kalınan bir dönemde, yokluğu çekilen esas öğe kol kuvvetiydi. Sanayileşmiş ülkelerin çoğu bu sorunla baş edebilmek için **dış göç alma** yoluna başvurdular. Almanya, Türkiye ve Yugoslavya'dan, Fransa ise Portekiz ve Kuzey Afrika ülkelerinden işçi getirtti.

■ İkinci bir neden, arzın yeni ürünlere yönelmesiydi. Uygulamalı araştırma çabaları imalat sanayiinde yeniliği teşvik ediyordu; bilimsel bir buluşun teknik uygulamasının gerçekleştirilmesi giderek daha kısa zaman alıyordu. Radyo alıcılarındaki lambaların yerini alan **transistor** ve **televizyon** üreticileri, birkaç yıl içinde deneme aşamasından yaygın üretime geçtiler.

■ Son olarak, **üçüncü dünya ülkelerinden gelen hammadde ve enerjinin fiyatı hâlâ çok düşüktü.** Örneğin, 1950'lerin ortalarında 2 dolardan satın alınan bir varil petrolün fiyatı, 1972'de 2,5 doları bulmamıştı bile. Bu düşük fiyatlar, sanayi ürünlerinin maliyetini azaltıyor ve böylece arzı destekliyordu. Diğer yandan, şirketler de müşterilerinin ihtiyaçlarını daha yakından tanımaya çalışıyorlar ve bu amaçla pazarlama birimleri oluşturuyorlardı.

1962'de bir süpermarket. **3**

2 **Bolluk yıllarında sanayileşmiş bazı ülkelerdeki doğum oranları.**

1. Avrupa'da ve ABD'de doğum oranları hangi tarihe kadar artmaya devam etti?
2. Doğum oranı ile baby-boom arasında nasıl bir bağ kurulabilir?
3. Baby-boom'un ekonomik büyüme üzerindeki etkileri neler olabilir?
4. Nüfus artışındaki yavaşlamanın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri neler olabilir?

4 **Bolluk: Yeni bir olgu.**

İçinde yaşadığımız toplu tüketim çağında, tüm ürünler bol miktarlarda sunulurken ve müşteri çeşit çeşit mal ve hizmet arasından dilediği gibi seçim yaparken, bolluğun batılı ülkelerin ekonomik yaşamında yeni bir olgu olduğunu hatırlayabilmek (ya da daha genç olanlar için hayal edebilmek) güç [...]. Üretici ve tüketici olarak insanın tarihinin aslında bir yokluk ve kıtlık tarihi olduğunu hatırlamak için çaba göstermek zorundayız.

[...] Son yıllarda ekonomi, mal ve hizmetlerin hep daha fazla üretilmesini sağlayarak kıtlığı giderek ortadan kaldıracak yönde gelişti.

Şirketler arasındaki rekabet ise, bu ekonomik harekete ve yarattığı etkilere koşut olarak ulusal planda, özellikle de uluslararası planda yoğunlaştı ki, bu sonuncusu karşılaştığımız en yeni olgudur. Bu olgunun ortaya çıkışı, hem Ortak Pazar'ın kurulması, hem de Avrupa ve dünyada hemen hemen her yerde sınırların ortadan kalkmaya başlamasıyla aynı zamana rastlar.

J. Fourastié ve B. Brazil [Fransız iktisatçılar],
***Pourquoi les prix baissent* (Paris, 1984).**

5 **Bilimsel araştırmaların artan rolü.**

Ürünlerin yenilenme oranı, savaştan önce, hatta on yıl öncesine kadar tahmin bile edemeyeceğimiz bir ritme ulaştı. Örneğin, ABD'deki kimya şirketlerine göre, cirolarının en az yarısının on yıl önce varolmayan bir takım ürünler üzerinden gerçekleştirilmesi artık çok normal!

Yenilik yapmanın rekabetin modern biçimi haline gelmesinde, şirketlerin bilimsel araştırmalara ve teknolojik gelişmelere harcadıkları çaba da belirleyici bir rol oynadı. ABD, bu alanda diğer ülkelere göre etkileyici bir ilerleme kaydetti. 1965'te [...], ABD'de araştırmaya ayrılan bütçenin ulusal ürün içindeki payı %3,61 iken, Avrupa'da yalnızca %0,21'di [...].

Bu çaba, yalnızca bilimsel keşiflerin sayısının durmaksızın artmasını değil, keşiften üretime geçiş süresinin de giderek kısalmasını sağladı. Bu da modern ekonominin en önemli özelliğidir. Bilimsel buluşların sanayide işlenmesine geçilirken harcanan zamana birkaç örnek verebiliriz:

- Fotoğraf için 112 yıl (1727-1839),
- Telefon için 56 yıl (1820-1876),
- Radyo için 35 yıl (1867-1902),
- Radar için 15 yıl (1925-1940),
- Televizyon için 12 yıl (1922-1934),
- Atom bombası için 6 yıl (1939-1945),
- Transistor için 5 yıl (1948-1953),
- Entegre devre için 3 yıl (1958-1961),

[...] Bundan böyle, yalnız teknoloji alanında egemenlik kurup, bu egemenliği sürdürebilen firmalar gelişmeye devam edebilecekler.

Jean-Jacques Servan-Schreiber [Fransız gazeteci ve siyasetçi],
***Le défi américain* (Paris, 1967).**

1. Yazar burada, bolluk yılları ekonomisinin temel özelliği olarak hangi olguyu ortaya koyuyor?
2. Bu olgunun en çok etkili olduğu sanayi kolları hangileridir?
3. Bu metinden, kaleme alındığı tarihteki dünyanın ekonomik coğrafyası hakkında hangi bilgileri ediniyoruz?

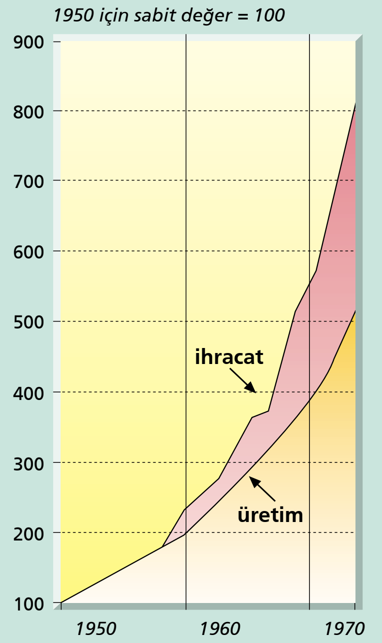
III. Büyümenin yönetimi

ANAHTAR SÖZCÜK

• KEYNESCİLİK
İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in (1883-1946) iktisat kuramı. Bu kurama göre, işsizliği önlemek için ücretleri düşürmek yerine talebin artmasını sağlamak gerekir. Talebi arttırmanın başlıca yollarından biri de, para hacminin arttırılması, gelir dağılımının düzenlenmesi, faiz oranlarının düşürülerek tüketim ve yatırımların teşvik edilmesi gibi konularda devlet müdahalesidir.

SÖZLÜK

* Tröst
* Kartel
* Holding
* Teknik yönetim ekibi
* GTTA

Kaynak: *Dünya Bankası.*

1 Bolluk yıllarında yaşanan büyüme içinde uluslararası ticaret.

A. Şirketler düzeyinde

Belge 2, 3 ve 4

■ 1960'lardan itibaren, **şirketlerde yoğunlaşma hız kazandı**. Bu süreç, yalnızca belli bir sektörde faaliyet gösteren *tröst** ya da *kartel**lerin oluşumuna değil, büyük bankaların devreye girmesi sayesinde çeşitli faaliyet alanlarında varlık gösteren *holding**lerin ortaya çıkmasına da yol açtı. Bu yoğunlaşma çoğunlukla ülkelerin sınırlarını aşıyordu. Böylece çokuluslu şirketler ortaya çıktı ve rolleri giderek büyüdü. 1971 yılında, sosyalist ülkeler dışında dünya üretiminin %20'si bu şirketler tarafından gerçekleştiriliyordu.

■ Büyük kapitalist şirketlerde, hissedarların karşısında **yöneticilerin önemi de giderek arttı**. Yönetim görevlerinde uzmanlaşmış bu kişiler, kısa vadede kâr elde etmekten çok şirketin dengesini sağlamayı ve büyümeyi hedefleyen bir *teknik yönetim ekibi** oluşturdular; üretim ve tüketim arasında daha iyi bir uyum sağlama kaygısıyla, stok yönetimini ve nitelikli yönetici personel yetiştirilmesini ön plana çıkardılar.

■ **Doğu Bloku ülkelerinde de**, ekonomist Liberman'ın 1960'ta Sovyetler Birliği'nde başlattığı harekete benzer **reformlarla, şirketlere daha fazla özerklik tanınarak etkinlikleri arttırılmaya çalışılıyordu**. Ancak bu reformlar, şirket yöneticileri ile devlet yönetimindeki Komünist Partili bürokratların ataleti nedeniyle başarısızlığa uğradı.

B. Devletler düzeyinde

■ Devletler, o dönemde revaçta olan ekonomi kuramı *Keynescilik** doğrultusunda, ekonominin yönetiminde giderek daha fazla pay sahibi oldular. Bu kurama göre, 1930'lu yıllarda yaşanana benzer ekonomik krizleri önlemek için devlet, ekonomiye çeşitli düzenlemeler yaparak ve bir kaynak dağılımı politikası saptayarak müdahale etmeliydi.

■ İngiltere ve Fransa'da devlet, ekonominin kilit sektörlerinin (enerji, ulaşım, vs.) denetimini **bazı şirketleri devletleştirerek sağlıyordu**. Devletler çeşitli yöntemlere başvurarak küçülme tehlikesiyle mücadele etmeye çalışıyorlardı: Vergi oranlarını düşürerek ya da devlet giderlerini arttırarak ekonomik faaliyeti destekliyorlar, büyüme tıkanıklıklarını önlemek için vergileri arttırarak ya da devlet kredilerini sınırlandırarak dolaşımdaki para miktarını azaltıyorlardı. İngiltere'de *stop and go* (bekle ve yürü) diye adlandırılan bu politika, büyüme oranının tehlikeli olabilecek seviyelere ulaşmasını ya da, aksine, fazlaca düşmesini engellemek konusunda 1973 yılına kadar oldukça başarılı oldu.

C. Uluslararası düzeyde

Belge 1 ve 5

■ Uluslararası ölçekte bolluk yıllarını simgeleyen büyüme, **gitgide açılan bir ekonomik alanda** gerçekleşti. Bretton Woods anlaşmaları, daha 1944 yılında paraların istikarını koruyan bir düzen kurarak, şirketler açısından güvenli bir ortam yaratmıştı. Ticarî düzlemde ise, 1947 yılında imzalanan Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (GTTA: General Agreement on Tariffs and Trade-GATT) gümrük duvarlarının giderek kaldırılmasını ve böylece gerçek serbest ticarete geçilmesini hedefliyordu.

■ Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulmasıyla da desteklenen küresel ekonomik alandaki bu açılmanın en önemli göstergelerinden biri, uluslararası petrol ticaretinde gözlenen gelişmedir. **Uluslararası ticaretin gelişimi**, ticaret hacmindeki büyümenin barışı destekleyeceğine inanan Amerikalılar tarafından arzulanıyordu. 1930'lu yılların deneyimi sınırların kapanmasının ne gibi çatışmalara neden olabileceğini göstermişti. Ancak dünyanın en büyük ekonomisine sahip olan ABD, bu açılımdan fazlasıyla yarar sağlıyordu. Ayrıca, 1947'de Avrupa ülkelerinin ekonomilerini yeniden yapılandırmaları için önerilen Marshall yardım planı da esas olarak Amerikan ürünlerine gerekli pazarları sağlamayı amaçlıyordu.

2 Teknik yönetimin ortaya çıkışı.

Geçmişte şirket, girişimciyle, yani üretim birimlerini örgütleme ve yenilik yapma yeteneğini sermaye denetimiyle birleştirebilen tek bir kişiyle özdeşleştirilirdi. Büyük ölçekli şirketlerin gelişmeye başlaması, modern teknoloji ve planlamanın zorunlu kıldığı örgüt yapısının ortaya çıkması ve son olarak, sermaye sahipliği ile etkin şirket yöneticiliğinin birbirinden ayrılmasıyla, bireysel bir kişilik olarak girişimci de gelişmiş sanayi firmalarında ortadan kalktı. Gelişmiş sanayi şirketlerinde, yönetici güç olarak girişimcinin yerini işletmecilik, yani teknik yönetim ekipleri aldı. Ancak bu ekiplerde, kararları alan kurulların toplantılarına katılarak bilgi akışına katkıda bulunanlardan yalnızca bir bölümü yer alabiliyor.

John Kenneth Galbraith [Amerikalı iktisatçı, başkan Kennedy'nin ekonomi danışmanı], *The New Industrial State* (Boston, 1967).

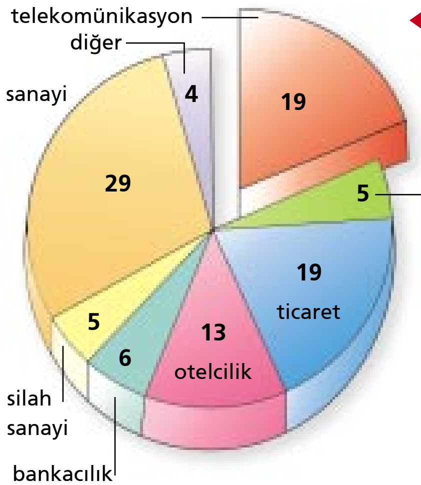
1. Metne göre "geçmişte", yani 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başlarında patron olmak ne demektir?

2. "Sermaye sahipliği ile etkin şirket yöneticiliğinin birbirinden ayrılması"nın ne anlama geldiğini açıklayınız.

3. Yazar büyük modern sanayi şirketlerinde ne gibi değişiklikler gözlemliyor?

4. Bu değişiklikler nasıl açıklanabilir?

3 Bir holdingin faaliyetleri: *ITT (International Telephone and Telegraph)*, 1971.

Ekonomik sektörlere göre gerçekleştirilen ciro yüzdesi

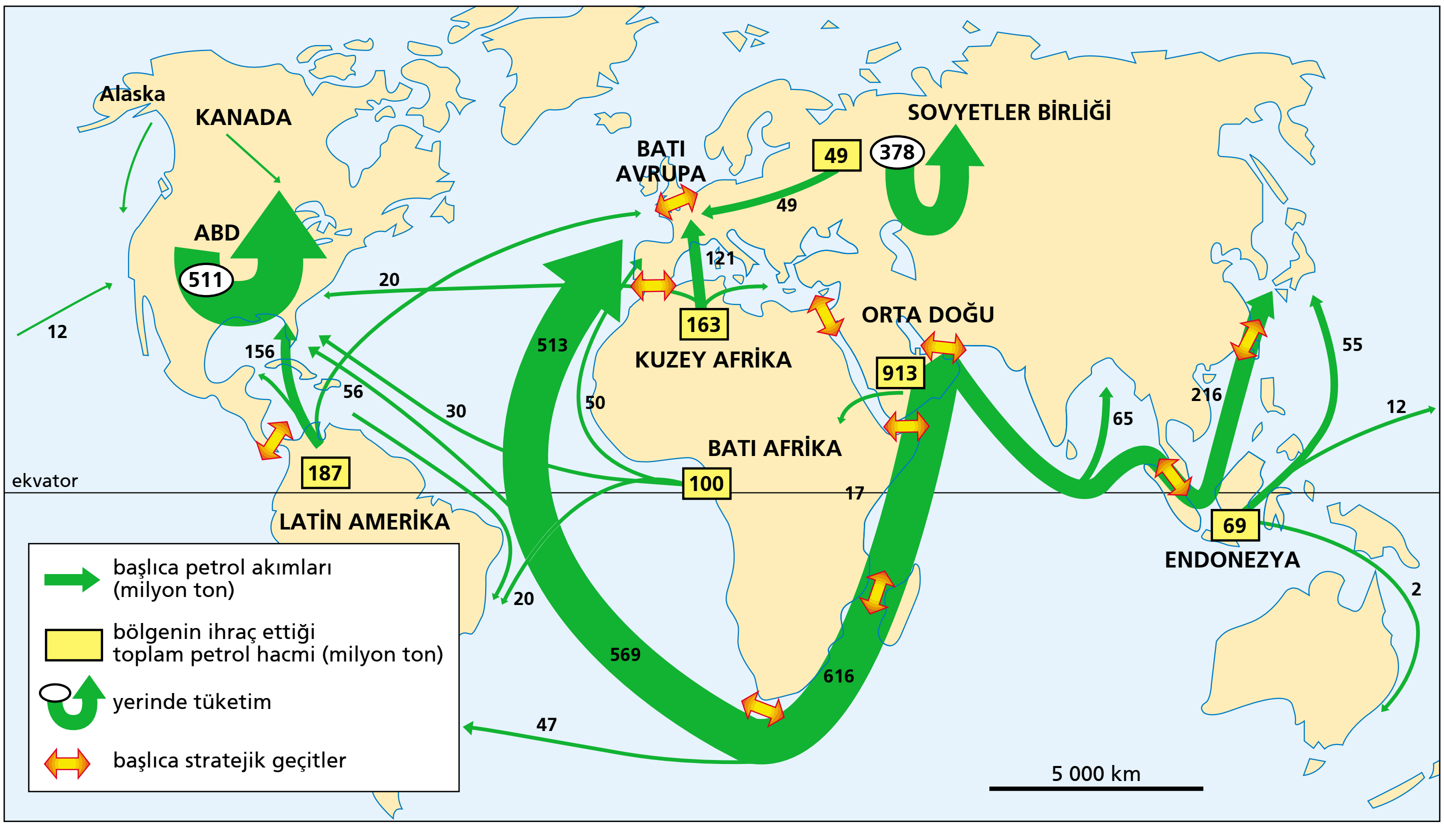
4 Japonya'da giderek artan nitelikli işgücü yetiştirme kaygısı.

Japonya'da üniversiteler yalnızca öğrencilerini önemli oranda sanayi sektöründeki kariyerlere hazırlamakla kalmıyor, bu sektörle bizdekine göre çok daha sıkı ilişkiler kuruyorlar. Ders programları da öğrencinin gelecekteki işinin beklentilerini karşılayacak biçimde hazırlanıyor [...]. Fabrikalarda, teknik personelin ortalama entellektüel düzeyi Fransa'da aynı işi yapanlarınkinden belirgin biçimde yüksek. Japonya'daki bir ustabaşı Fransa'da yardımcı mühendis, yardımcı mühendis de mühendis olurdu. [...] Hiroşima'daki Mazda otomobil fabrikası gibi bazı fabrikalar, işçi alırken bile lise diploması istiyor.

Robert Guillain [Fransız gazeteci, Uzak Doğu üzerine çok sayıda kitabın yazarı], *Japon, troisième grand* (Paris, 1969).

5 Bolluk yıllarının sonunda (1973) uluslararası petrol ticareti.

Bu haritadan hareket ederek, daha o tarihlerde ekonominin küreselleşmesinden söz edilebileceğini gösteriniz.

IV. Büyümenin etkileri

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• VASIFSIZ İŞÇİ
Hiçbir özel eğitimi olmayan işçi. Vasıfsızlık nedeniyle, bu işçiler yalnızca tekdüze işlerde, örneğin montaj hatlarında çalıştırılır.

S Ö Z L Ü K

* Vasıflı işçi

A. Kentlerde, bürolarda, fabrikalarda ilerleme

Belge 2

■ **Sanayi ülkelerinde**, kentleşme hızı giderek arttı. **1970'lere doğru, bu ülkelerde nüfusun dörtte üçü kentlerde yaşıyordu.** Köyden kente göç, kentsel alanlarda önemli bir inşaat çabasını da beraberinde getirdi. Ekonomik büyümeyi de destekleyen bu çaba, ülkeden ülkeye farklı biçimlere bürünüyordu: Fransa'da blok blok "kule"lerden oluşan yeni mahalleler inşa edilirken, ABD'de birbirinin aynı müstakil evlerden oluşan geniş banliyöler giderek yayılıyordu.

■ Sanayileşmiş ülkelerde **hizmet sektörü hızlı bir biçimde gelişti**. Bu sektörde faaliyet gösteren kurumlar (eğitim kurumları, devlet daireleri, bankalar...) memur, teknisyen ve yönetici kadrolarını arttırdılar. Aylık maaşlı olarak çalışan ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu "beyaz yakalılar"ın sayısındaki bu artış, geniş bir orta sınıfın oluşmasını sağladı. Sanayi sektöründe ise, işçilerin sayısı daha az değişim gösteriyordu. Ancak, üstün *vasıflı işçiler** karşısında, *vasıfsız işçi** sayısı artıyordu. Fabrikalarda tekdüze işlerde kullanılan bu işçiler, genellikle yabancı göçmenler, kente yeni gelmiş köylüler ya da kadınlardı.

B. Gerileyen toplumsal gruplar

Belge 1

■ Yukarıda sözü edilenlerin aksine, bazı toplumsal grupların nüfusunda bolluk yılları boyunca gözle görülür bir azalma oldu. Üretimi giderek artan petrolün kömür karşısında rekabet gücü kazanmasıyla, **madenciler** işlerini kaybetmeye başladılar. **Küçük tüccarlar** da, 1960'lardan itibaren atılım yapan büyük marketlerin kurbanı oldular. Köylerde ise makineleşme, köylüleri birer şirket yöneticisine dönüştürdü; tarım artık kol gücüne çok daha az gereksinim duyduğundan, çoğu toprağı terketmek zorunda kaldı. Fransa'da, sosyolog Henri Mendras 1970'te "köylülüğün sonu"ndan söz ediyordu.

■ Ancak, bu gelişmelerin kurbanları başka sektörlerde kolaylıkla iş bulabiliyorlardı. Gerçekten, bolluk yıllarının toplumunda **yoksulluk geriledi**. Giderek artan zenginliğin Refah Devleti tarafından bölüştürülmesi ve halkı yönetenlerin tüketimi destekleme arzuları bu gelişmeyi açıklayan faktörler arasında sayılabilir. Avrupa'da sosyal güvenlik sistemleri, ABD'de de sonraları geliştirilen yoksullara ve emeklilere yönelik toplumsal koruma programları yoksulluğun gerilemesini sağladı.

C. Yeni yaşam tarzları

Belge 3 ve 4

■ Bolluk yıllarındaki ekonomik büyüme gündelik yaşamları da derinden etkiledi. Birkaç onyıl içinde, **gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğu maddî konfora ulaştı**; banyosu ve tuvaleti olan, merkezî ısıtma sistemi bulunan, telefon ve elektrikli aletlerle donatılmış evlerde yaşamaya başladı. Öğrenim süresi, yaşam standardının yükselmesi sayesinde ve özellikle nitelikli işgücü yetiştirme zorunluluğu nedeniyle uzadı. 1960'lı yıllarda, gençler arasında hem topluma hem de maddî tüketim alışkanlıklarına yönelik bir tepki hareketi başladı. Bu tepki, Fransa'da 1968 mayısında yaşanana benzer toplumsal hareketlere yol açtı.

■ **Eğlence alışkanlıkları** da önemli değişikliklere uğradı. Pikap ve transistor sayesinde, çoğunlukla Anglo-Sakson kökenli müzikler dinlenmeye başladı. Televizyon da aile yaşantısına kendi ritmini dayatıyordu. Dış dünyaya benzeri görülmemiş bir açılımı beraberinde getiriyor, ancak köy ve mahallelerdeki geleneksel ilişkileri de alt üst ediyordu. **Otomobilin yaygınlaşmasıyla** birlikte, yapılan yolculukların sayısı arttı. Orta sınıflar, önce yaz aylarında, sonraları giderek kış aylarında, haftasonları ve yıllık izinlerde kent dışına çıkma alışkanlığı edindiler.

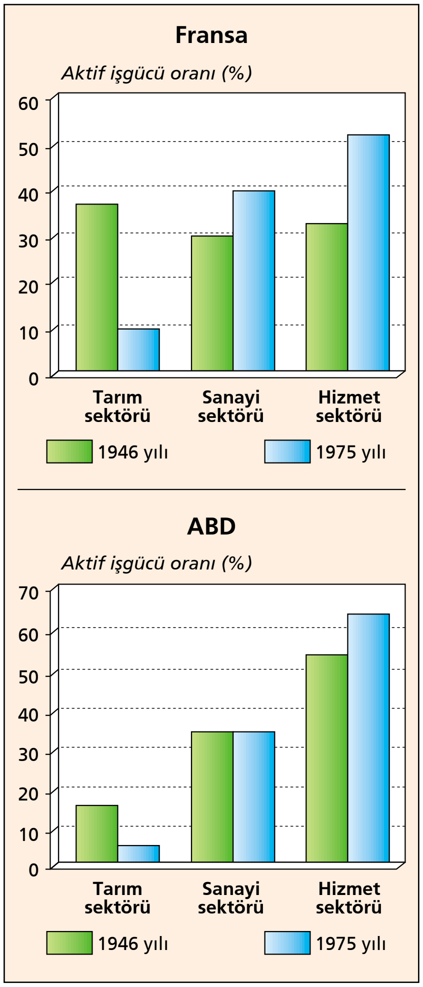

1 Bolluk yıllarına özgü toplumsal bir gerçek: Köyden kente göç.

1972'de, Fransa'da *L'Express* dergisinde yayınlanan Tim imzalı bir resim.

2 **Bolluk yıllarında Fransa ve ABD'de aktif işgücünün gelişimi.**

1. Fransa ve ABD'de aktif işgücünün gelişimi nasıl olmuştur?
2. İki ülke arasında farkın en büyük olduğu sektör hangisidir?

1955 Paris Otomobil Fuarı'nda Citroën DS'in halka tanıtılması. **3**

4 **Bolluk yıllarında bir Fransız köyünün dönüşümü.**

Madère ve Cessac adlarıyla anlatılan, aslında Lot vilayetindeki Douelle köyünün 1946 ve 1975'teki durumudur.

[*Madère'de*], kimyasal gübre çok az kullanılır; toprak gerçek hayvansal gübreyle gübrelenir [...]. Bir tarım işçisinin ekili hektar başına gerçekleştirdiği üretim, bu koşullarda son derece düşük olabilir. Öyledir de... 19. yüzyıl rakamlarından biraz daha fazla. Ortalama verimli bir yılda buğday, bire 7-8 verir (hektar başına brüt 12 kental); üzüm bağları ise, 25 hektolitre [...].

Tüketimin dörtte üçünü besin maddeleri oluşturur. Bunun da yarısı ekmek ve patatestir [...]. Ortalama olarak, haftada yalnızca bir kez kasaptan et satın alınır [...]. Temel besin maddesi olan domuz yağıyla hazırlanmış ekmek ve sebze çorbası, alınan toplam kalorinin yarısını oluşturur.

Geri kalan kişisel tüketimin yarısından fazlası giyim kuşamdır. Eğlence harcamaları çok düşüktür. Ne çocuklar ne gençler cep harçlığı alır. Askerlik görevi ve savaş dışında, Madère'de oturanların büyük çoğunluğu ancak balayı ve hac ziyaretleri için yolculuğa çıkmıştır.

[*Cessac'da*], hektar başına randıman Madère'dekinin üç ya da dört katıdır. Hektar başına çalışan işçi sayısı da 4 kere daha az olduğundan, Cessac'da tarım sektöründe verimlilik Madère'dekinin tam 12 katıdır [...].

Cessac'daki 243 haneden 230'u "modern konfora" sahiptir: Tam donanımlı mutfaklar (210 buzdolabı, 50 derin dondurucu, 180 çamaşır makinesi, vs.), ev içinde sifonlu tuvaletler, lavabolar, daimi sıcak ve soğuk suyu bulunan banyolar. Ayrıca, 534 nüfuslu Madère'deki 5 telefon ve 5 otomobile karşılık, 670 nüfuslu Cessac'da 110 telefon ve 280 otomobil [...] bulunmaktadır. Madère'deki 163 evden 150'si 50 yaşın üstünde ve kötü durumdayken, Cessac'daki 212 evden 50'si son 20 yıl içinde yapılmış, eski evlerin de tümü onarılmıştır.

Jean Fourastié [Fransız iktisatçı],
***Les Trente Glorieuses ou la Révolution invisible de 1946 à 1975* (Paris, 1979).**

Metinde anlatılan dönüşümler hangi alanlarda gerçekleşmiştir?

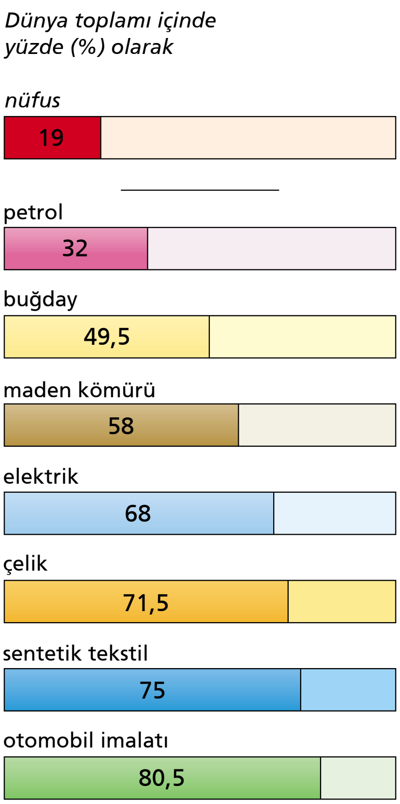
V. Büyümenin sınırları

ANAHTAR SÖZCÜK

• SIFIR BÜYÜME
Büyümenin durması. Bu hedef, büyümenin hem çevre hem de insan toplulukları için zararlı olduğunu savunanlar tarafından 1970'li yılların başlarında ortaya atıldı.

SÖZLÜK

* Teneke mahalleleri
* Roma Kulübü

1 1973 yılında, dünyadaki en büyük altı ekonomik gücün (ABD, Sovyetler Birliği, Japonya, Federal Almanya, Fransa, İngiltere) toplam üretimi.

A. Büyümenin yol açtığı bozukluklar

Belge 2

■ Bolluk yıllarında **büyüme hızının birdenbire artması, önce üretilen malların nasıl kullanılacağı sorununu ortaya çıkardı**. Örneğin tarım alanında, randıman artışı önemli oranda ürün fazlası yarattı. 1960'lı yıllardan itibaren, fiyat düşüşüne engel olabilmek için önemli miktarlarda tarımsal ürün imha edilmeye başladı; bu da, dünyadaki açlık sorununa duyarlı kesimlerde tepki uyandırdı.

■ Toplumsal alanda da büyümenin sakıncalar doğurmadığı söylenemez. 1970'lere doğru, banliyölerde yaşayanlara dayatılan yaşam biçimi tartışılmaya başladı ("evden işe, işten eve"). Büyüme, bazen de insan sağlığına zarar veriyordu. 1956 yılında Japonya'da Minamata skandalı patlak verdi: Minamata Koyunda sanayi atıklarından zehirlenen balıkların avlanarak yenmesi çok sayıda ölümcül felç vakasına yol açtı. Ancak henüz kamuoyu kirlilik sorunu konusunda tam olarak bilinçlenmemişti.

B. Büyümenin yarattığı eşitsizlik

Belge 1 ve 5

■ Büyüme, gelirleri arttırarak aşırı yoksulluğun azalmasını sağladı. Ancak zengin ülkelerdeki toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmadı. Fransa'da "*teneke mahalleleri**", 1970'li yılların başlarına kadar varlıklarını sürdürdü. Gelir düzeyleri arasındaki fark, yüksek gelirlilerin düşük gelirlilere oranla daha fazla vergi ve sigorta kesintisi ödemesiyle biraz olsun hafifliyordu. Ancak, **servetler arası eşitsizlikler hâlâ çok güçlüydü**: 1975'te, nüfusun yalnızca %5'ini oluşturan en zengin kesim ABD'de ulusal servetin %41'ine, İngiltere'de ise %57'sine sahipti.

■ **Küresel düzeyde de büyük eşitsizlikler gözleniyordu.** 1973'te, dünya nüfusunun yalnızca %19'unu barındıran sanayileşmiş başlıca altı ülke, dünyada üretilen elektriğin %68'ini tüketiyor, otomobillerin %82'si de yine bu ülkelerde bulunuyordu. Bazı gözlemcilere göre, sanayileşmiş ülkelerdeki büyüme dünyanın geri kalanının zararına gerçekleşmişti. Petrol fiyatlarının düşük tutulması da bunun kanıtıydı. Bu durum, 1973'te Cezayir'de toplanan bağlantısız ülkeler konferansında şiddetle kınandı.

C. Büyüme üzerine sorular

Belge 3 ve 4

■ 1970'li yılların başında, büyüme konusunda pek çok soru sorulmaya başladı.

- Bunlardan ilki, büyümenin meyvelerinin nasıl paylaştırılacağı ile ilgiliydi. Büyümenin yarattığı zenginlik kimlere dağıtılacaktı? Bu soru, uluslararası planda Kuzey-Güney diyaloğununun başlıca konusu oldu. Gelişmiş ülkelerde pek çok toplumsal çatışmaya (grevler) kaynak oluşturdu; sonuçta, işçiler ve sendikaları herşeye rağmen büyümenin meyvelerinin daha iyi paylaştırılmasını sağlayabildiler.

- İkinci bir soru, **büyümenin sürdürülebilirliği** ile ilgiliydi. 1960'lı yılların sonunda, ekonomik etkinlik oranında düşüş, işsizliğin artması ve kâr oranlarının gerilemesi gibi tıkanıklık belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Aynı zamanda, doların güç kaybetmesi Bretton Woods sistemini tehdit ediyordu. Ancak kamuoyu, henüz oldukça sınırlı olan bu belirtilere pek aldırmıyordu. Ne anlama geldikleri 1973'ten sonra, kriz iyice belirginleştiğinde anlaşılacaktı.

■ Son soru ise, **büyümenin gerçekten iyi bir şey olup olmadığıydı**. 1960'ların başlarından itibaren, **bazı akımlar tüketim toplumunu ve kitlesel üretimi eleştirmeye başlamışlardı**. Başkaları ise, gezegenin zengin ülkelerin yararına ve üçüncü dünya halklarının zararına talan edildiğinden söz ediyorlardı. Bu gözlemler, 1971 yılında *Roma Kulübü** uzmanlarının hazırladıkları "Büyümenin Tehlikeleri" başlıklı rapora esin kaynağı oldu ve "*sıfır büyüme**" talebinin doğmasına yol açtı.

2 ***Elle court elle court la banlieue***
(Koştur koştur banliyö) filminin afişi (1973).

Bolluk yıllarında yaşanan dönüşümlerin getirdiği olumsuzlukları mizahî bir anlayışla ele alan bir film.

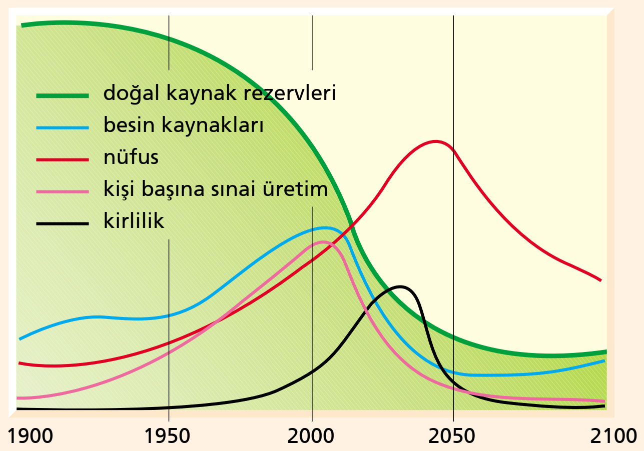
3 Ölçülü bir büyüme için.

Hızlı değişim fanatikliği ve yenilikler karşısında büyülenme (teknoloji, örgütlenme, kimya, biyoloji, vb. konularda), buluşların uzun vadede ne gibi sonuçlar doğuracağını tartamadan uygulamaya geçilmesini teşvik ediyor. Oysa, insanlardan sonra gelen en değerli kaynağımız olan toprağı nasıl işlediğimiz gibi basit bir soru bile, aslında tüm yaşam biçimimizi ilgilendiren bir sorudur.

Kitlesel üretim teknolojisi şiddet içerir. Ekolojik alanda yıkımlara yol açar. [...] Kitleler tarafından üretim teknolojisi ise, insanı makinelere esir etmek yerine, insana hizmet etmeyi amaçlar [...]; yerinden yönetim modelinin yerleşmesini kolaylaştırır, ekoloji yasalarıyla uyum içindedir [...]. İnsan küçüktür, küçük olan herşey de iyi ve güzeldir; devleşmeye çalışmak, kendi yokoluşunu hazırlamak demektir.

Ernst Friedrich Schumacher, *Small is beautiful* (Londra, 1973).

1. Yazara göre, kitlesel üretim ile kitleler tarafından üretim arasında ne fark vardır?
2. Yazar, büyümenin hangi özelliklerini beğenmiyor?
3. Bu tür bir büyüme kime zarar veriyor?

Kaynak: Donella H. Meadows, *Limits to Growth* (New York, 1972).

4 Bolluk yıllarının sonunda büyümenin yeniden sorgulanması.

1970'li yılların başında, Roma Kulübü tarafından yayımlanan "Büyümenin Tehlikeleri" başlıklı rapor, nüfus ve tüketim artışının kaynakların tükenmesine ve kirliliğin artmasına yol açtığını ortaya koydu. Raporun sonuçlarına göre, bu durumu düzeltmek için bir şeyler yapılmazsa, doğal kaynak eksikliği ve büyük boyutlara ulaşacak kirlilik nedeniyle 21. yüzyılın ilk yarısında dünya nüfusu çöküşe sürüklenecekti.

5 1970'li yılların başlarında, Paris yakınlarındaki Nanterre'de bir "teneke mahallesi".

Sanayi toplumlarında hâlâ ciddî eşitsizlikler bulunuyordu. Bazı göçmenlerin kaderi olan bu "teneke mahalleleri" gibi...

ÖNEMLİ TARİHLER

1947: GATT Anlaşmaları.

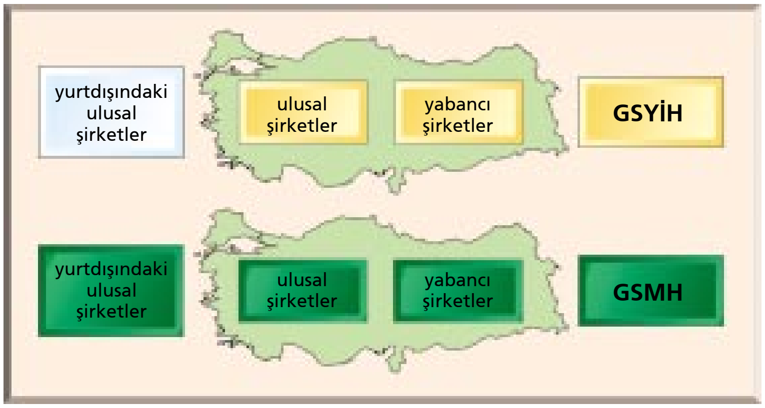
1969: Ay'da ilk insan.

1971: Roma Kulübü'nün *Büyümenin Tehlikeleri* raporu.

1973: İlk petrol krizi.

KARIŞTIRMAYALIM

Gayri safi yurtiçi hasıla ve gayri safi milli hasıla

Gayri safi yurtiçi hasıla, bir ülkenin ulusal şirketleri ya da o ülkede üretim birimlerine sahip bulunan yabancı şirketler tarafından, o ülke topraklarında elde edilen gelirlerin tümüdür.

Gayri safi milli hasıla ise, gayri safi yurtiçi hasılaya, yurtdışındaki ulusal şirketlerin yurtiçine transfer ettikleri sermaye ve işgücü gelirleriyle, yurtiçindeki yabancı şirketlerin yurtdışına transfer ettikleri sermaye ve işgücü gelirleri arasındaki farkın eklenmesiyle bulunur.

Verimlilik ve randıman

Verimlilik, üretilen mal ve hizmetlerin bu üretimi gerçekleştirmek için gereken çalışma miktarına oranıdır. Bolluk yıllarında, özellikle tarım ve sanayide önemli bir verimlilik artışı gözlenmiştir.

Randıman ise, bir üretim biriminden elde edilen ürün miktarını belirtir. Randıman kavramı özellikle tarımsal üretim için kullanılır. Üretim birimi, buğday için bir hektar (randıman hektar başına kental olarak ölçülür), süt için ise bir baş hayvandır (randıman inek başına yıllık litre olarak ölçülür).

Fiyat artışı ve enflasyon

Enflasyon, piyasadaki para hacminin mevcut ürün miktarına oranla ani biçimde artmasıdır. Enflasyon paranın değer kaybetmesine neden olur.

Fiyat artışı ise, enflasyonun sonuçlarından biridir. Paranın değeri azalmış olduğundan, aynı malı satın almak için daha fazla para ödemek gerekir. Ancak, gündelik konuşma dilinde enflasyon terimi fiyat artışı anlamında kullanılmaktadır. Enflasyon oranı da bu artışın ölçülmesiyle elde edilen rakamdır.

Büyüme ve büyüme oranı

Büyüme, üretimin artması ya da bazen azalmasıdır (o zaman "negatif büyüme"den söz edilir). Büyüme hızlı ya da yavaş olabilir. GSMH ya da GSYİH değişikliklerine göre ölçülür.

Büyüme oranı ise, bir değişim ölçüsüdür; yüzde olarak ifade edilir.

Büyüme oranlarının anlamı
Yıllık %1'lik büyüme oranı ile, üretim 69 yılda iki katına çıkar.
Yıllık %2'lik büyüme oranı ile, üretim 35 yılda iki katına çıkar.
Yıllık %3'lük büyüme oranı ile, üretim 23 yılda iki katına çıkar.
Yıllık %4'lük büyüme oranı ile, üretim 17 yılda iki katına çıkar.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **GATT :** Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade).
- **GSMH :** Gayri safi milli hasıla.
- **GSYİH :** Gayri safi yurtiçi hasıla.

İstatistikler: 1950'den 1975'e altı ülkede GSYİH'nın büyümesi

Yıllık ortalama büyüme oranı (hacim olarak) (%)	1950 / 1955	1955 / 1960	1960 / 1965	1965 / 1970	1970 / 1975
ABD	4,2	2	4,7	3,1	2,5
Japonya	8,7	8,6	10	11,2	4,6
Federal Almanya	9,5	6,5	5	4,4	2,1
Fransa	4,2	5	5,8	5,4	4,8
İngiltere	2,9	2,6	3,1	2,5	2,1
İtalya	5,9	5,5	5,2	6,2	2,4
OECD ülkeleri ortalaması	5	3,3	5,3	4,7	3,1

Kaynak: OECD verilerinden P. Léon, *Histoire économique et sociale du monde*, Cilt 5 (Paris, 1977).

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız.*
- **2.** *Ülkelerin tümünün genel gelişimini anlatınız.*
- **3.** *1950-1975 yılları arasında söz konusu altı ülkenin ekonomilerinde ne tür değişiklikler meydana gelmiştir?*
- **4.** *Büyümenin faktörleri nelerdir?*

TAVSİYELER

• Dikkat! Ortalamalar beş yıllık dönemleri kapsamaktadır, ancak büyüme oranları yıllıktır.

• Gözden kaçırmayın:
- Değerler bir önceki döneme oranla daha yüksekse, büyüme hızı artmış demektir (örneğin, 1960'tan 1965'e Japonya'nın durumu).
- Değerler bir önceki döneme oranla daha düşükse, büyüme yavaşlamış demektir. Bu tablodaki rakamlardan hiçbiri ekonomik gerileme göstermiyor!

• Karşılaştırma yaparken, ülkelerin ekonomik güçlerini değil, yalnızca büyüme ritmlerini değerlendirin. ABD, söz konusu dönem boyunca EİKÖ (OECD) ülkeleri içindeki en önemli ekonomik güç olarak bir model ve başvuru kaynağı olmuştur.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

Bu belge neden özgün bir belgedir? Nasıl tanımlanabilir? Kaçınılması gereken hatalar hangileridir?

- **Belgenin türü**

- Belge istatistik verilerden oluşuyor;
- Beş yıllık dönemler halinde bir gelişmeyi gösteriyor;
- Birden fazla ülkeyi kapsıyor.

Öyleyse,
- zaman içinde meydana gelen gelişmeleri inceleyebilir,
- aynı dönem için ülkeleri birbirleriyle karşılaştırabilir,
- ülkelerin genel gelişimini değerlendirebiliriz.

İstatistikler, ekonomik ya da demografik olayları değerlendirmemize olanak tanıyan rakamsal verilerdir. Buradaki veriler, katkılı yurtiçi üretimlerdeki büyümeyi ölçebilmemizi sağlıyor. Beş yıllık dönemler için, yıllık ortalama büyüme oranlarını gösteriyor. Tablodaki rakamlar, 1950'den başlıyor (savaştan etkilenen ülkelerde yeniden yapılanmanın sonu ve barış ekonomisine geri dönüş) ve 1975'e kadar uzanıyor (1973-1974'te patlak veren krizin etkisini göstermeye başladığı dönem).

Veriler, kapitalist dünyada yer alan (pazar ekonomisini benimseyen) altı ülkeyi kapsıyor: ABD ve başlıca Avrupalı müttefikleri ile Japonya. Belge bu ülkelere ilişkin bilgileri, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (EİKÖ: Organization for Economic Cooperation and Development-OECD) üyesi olan tüm ülkeler için hesaplanmış bir ortalamayla tamamlıyor.

- **Belgenin kaynakları**

EİKÖ, eski AEİÖ (Marshall planıyla gelen kredileri değerlendirmek için kurulan Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) üyesi 19 Avrupa ülkesi ve Avrupalı olmayan birkaç ülke tarafından, 1961 yılında Paris'te kurulan bir örgüttür. Amacı, üye ülkelerin gelişimini desteklemektir.

- **Belgenin okunması**

Bu belge, çift yönlü olarak okunabilecek bir tablodur:
- Yatay olarak okursak, bir ülkenin ekonomik gelişimini izleyebilir ve beş yıllık dönemler için büyüme ritmini değerlendirebiliriz.
- Dikey olarak ise, tabloda yer verilen ülkelerin büyüme ritmlerini birbirleriyle ya da EİKÖ ortalamasıyla karşılaştırabiliriz.

Bu biçimde, üç önemli gözlem yapılabilir:
- Oldukça uzun bir dönemde (bolluk yılları), yüksek ya da düşük oranda bir büyüme gerçekleşmiştir.
- Büyüme oranı ülkeden ülkeye değişmektedir.
- EİKÖ ortalamasına göre, şöyle bir sıralama yapılabilir: Çok yüksek büyüme oranı (Japonya), yüksek büyüme oranı (Fransa, İtalya, Federal Almanya), düşük büyüme oranı (İngiltere), düzensiz büyüme oranı (ABD).

Konu: Bolluk yıllarındaki büyümede Refah Devleti'nin rolü

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

■ ***3. Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.***

4 **Refah Devleti'nin yeniden bölüştürme politikası üzerine 1949 tarihli İngiliz karikatürü.**

Sağda: "Buyurun, alın! Peruklar, eğitim, takma dişler, ilaçlar, gözlükler, korseler bedava!"

Kasada: "Bira ve tütün vergisini, gelir vergisini, muamele vergilerini, ulusal sağlık sigortası sandığına katkı paylarını buraya ödeyebilirsiniz."

Kasanın üzerinde: "Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü"

2 **4 Ekim 1945 tarihli Fransız Sosyal Sigorta Yönetmeliği'nden...**

MADDE 1. - Çalışanları ve ailelerini, yaşamlarını kazanma kapasitelerini kısmen ya da tümüyle ortadan kaldıracak her türlü riske karşı korumak, doğum ve bakmakla yükümlü oldukları ailelerine ilişkin masraflarını karşılamak amacıyla bir Sosyal Sigorta örgütü kurulmuştur.

3 **Refah Devleti.**

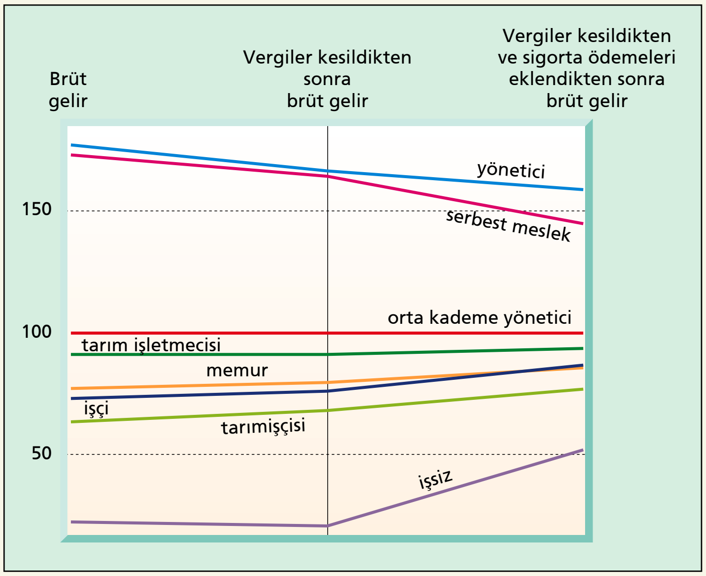
Refah Devleti'nin kökeninde pek çok farklı fikir ya da amaç vardır. Bunların başında karşılıklı yardımlaşma [...] gelir. Günümüzde pek az kişi komşularından alacağı yardıma güvenebilir. Sanayileşme ve kent yaşamının bireye duyarsızlığı, toplumsal komşuluk ilişkilerini neredeyse tümüyle ortadan kaldırmıştır.

İkincisi, sosyal güvenliktir. Bununla amaçlanan, bireylerin ya da ailelerin karşılaştıkları güçlüklere çözüm getirecek önlemler alarak [...] yaşam koşullarını iyileştirmektir. Baba içki içtiği ve kumar oynadığı için bir aile yoksulluk mu çekiyor? Çocuklara bedava yemek ve okul gereçleri verilir. Bir kadın kocasını ve çocuğunu terk mi etmiş? Çocuk yatılı bakım yurduna yerleştirilir.

Üçüncü amaç, toplumsal adalettir. Bundan beklenen, daha fazla eşitliktir. Kendi iradeleri dışında zenginler yoksullaştırılarak, yoksullar da zenginleştirilerek aradaki uçurum kapatılmaya çalışılır. Örneğin, [...] yoksulların oturması için evler inşa edilirken, gelir düzeyi daha yüksek olanlar kendi yerleşim sorunlarına kendileri çözüm ararlar.

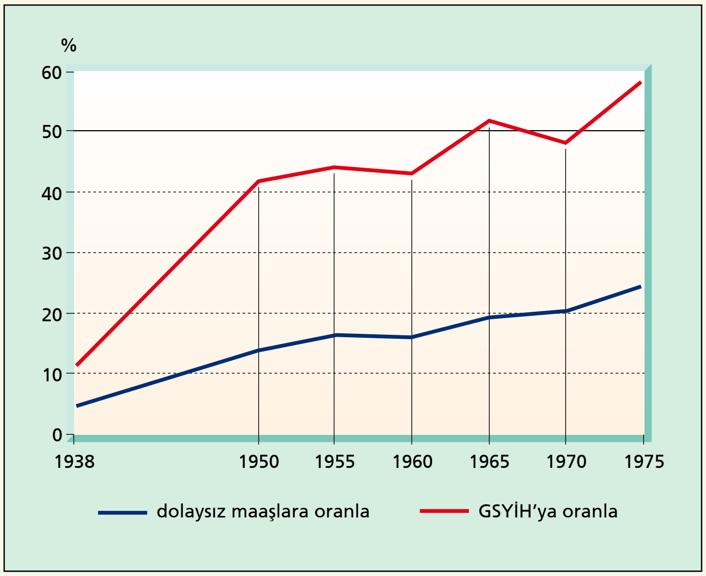
Toplumsal adalet arayışının bir tür giriş oluşturduğu dördüncü amaç ise, toplumların gerçek anlamda derin değişikliklere gerek kalmadan dönüştürülebilmesidir.

N. A. Smith, "*Theory and Practice of the Welfare State*", Charles I. Schottland (der.), *The Welfare State* (New York, 1967) içinde.

4 **1970'li yılların sonunda, Fransa'da, Refah Devleti'nin yeniden bölüştürme işleminden önce ve sonra gelirler hiyerarşisi.**

Brüt gelir: *Vergiler kesilmeden önceki gelir (Örn.: maaş, kira geliri).*

5 **Fransa'da 1938'den 1975'e kadar sigorta ödemelerinin yol açtığı harcamaların evrimi.**

Sigorta ödemeleri: *Sosyal sigorta kurumları tarafından, zararını karşılamakla yükümlü oldukları riskler için (hastalık, işsizlik, yaşlılık...) kişilere yapılan ödemeler.*

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❐ Soru 1

Bkz. s. 42.

❐ Soru 2

- **Belgelerde yer alan başlıca izlekler:**

- Refah Devleti'nin işleyişi	Belge 2, 3 ve 4
- Refah Devleti'nin hedefleri	Belge 3 ve 4
- Refah Devleti'nin maliyeti ve sınırları	Belge 1 ve 5

■ Soru 3

- Bolluk yıllarında yaşanan büyümede Refah Devleti'nin oynadığı rolün bilançosunu çıkarmanız gerekiyor.
- Yapacağınız sentez: "sosyal güvenlik", "yeniden bölüştürme", "sosyal sigorta", "asgarî ücret" ve " sigorta kesintileri" sözcüklerini içermeli *(Tanımlar için notlarınıza, ders konusuna ve kitabın sonundaki sözlüğe bakın).*

Soru 3 için örnek cevap (yaklaşık 200 sözcük).

Refah Devleti modeli, İngiltere, Fransa ve ABD gibi sanayileşmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'nın ardından uygulamaya konmuştur. Refah Devleti, bolluk yıllarında sanayileşmiş ülkelerde derin değişimlerin yaşanmasına neden olan sosyal güvenlik atılımının kaynağını oluşturur. Bu modele göre, sigorta kesintileri, dolaylı ve dolaysız vergiler biçiminde toplanan önemli miktarda gelir, daha sonra sigorta ödemeleri biçiminde yeniden bölüştürülür.

Refah Devleti tüm çalışanlara ve tüm ailelere masraflarını arttıracak sorunlarla (hastalık, işsizlik, yaşlılık) mücadele edebilme olanağı vermelidir. Ayrıca Refah Devleti, gelir düzeyi yüksek olanların masraflarından bazılarını kendi kendilerine karşılamaları ilkesini benimserken, sosyal konutlar inşa etmek gibi yöntemlerle toplumsal gruplar arasındaki uçurumu azaltmaya çalışır. Böylece, en yoksulların durumunu iyileştirir, ancak en zenginlerin gelirlerini azaltır. Ulusal zenginliğin yeniden bölüştürülmesini sağlayarak, geniş bir orta sınıfın kalkınmasına katkıda bulunur ve ani toplumsal çalkantılar yaşanmasına engel olur.

Ancak, Refah Devleti'nin gelişiminin bazı sakıncaları da vardır. Bazılarına göre Refah Devleti, "babanın içki içip kumar oynadığı" aileye ya da annenin terk edip gittiği çocuğa yardıma koşarak, vatandaşları sorumsuzluğa itmektedir. Oysa, Refah Devleti'nin işleyişi giderek daha büyük miktarlarda maddî kaynak gerektirmektedir. Örneğin, Fransa'da 1950'li yıllardan beri sigorta ödemelerinin yol açtığı harcamalar, dolaysız ücretlerin %40'ını oluşturmaktadır. Hatta bu oran 1975'te %60'a yaklaşmıştır.

Buna rağmen, Refah Devleti en yoksul kesimlerin tüketim mallarına ulaşmalarını sağlayarak talebi arttırmıştır. Dolayısıyla, bolluk yıllarındaki ekonomik büyümenin itici güçlerinden biri olmuştur.

KONU 6

20. yüzyıl sonu bunalımı, 1976-1998

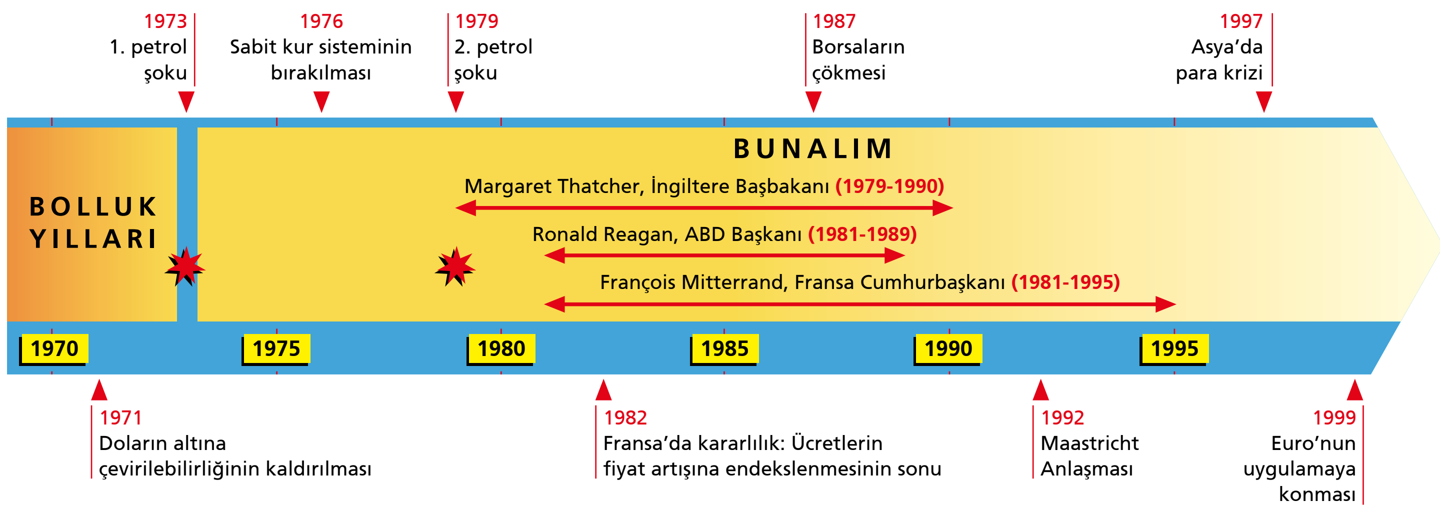
Görünürde 1973'te yaşanan ilk petrol şokunun yol açtığı ekonomik kriz, dünyanın 21. yüzyıl başında hâlâ tam olarak aşamadığı uzun bir bunalım dönemini başlattı. Bu bunalımın sonuçları, özellikle de işsizlik sorunu, yaklaşık otuz yıldır gelişmiş ülkelerde toplumsal yaşam koşullarını olumsuz yönde etkilemeye devam ediyor.

- *Bu bunalımın özellikleri nelerdir?*
- *Sanayileşmiş ülkeler bunalımın getirdiği güçlükler karşısında neler yaptılar?*

KONUNUN PLANI

- **I. Petrol şoku ve krizin boyutları**
- **II. Bunalım üzerine sorgulamalar**
- **III. Bunalımla mücadele: Keynesci reçetelerin iflası**
- **IV. Bunalımla mücadele: Liberal çözümlerin sınırları**
- **V. Bunalımın sonuna doğru**

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: Petrol şokları ve karşı petrol şokları*
- *Verilerle çalışma: Başkan Reagan'ın ekonomi politikası*

Londra'da İngiliz madencilerin Margaret Thatcher'ın sosyal politikasına karşı düzenledikleri gösteri, 1983.

I. Petrol şoku ve krizin boyutları

ANAHTAR SÖZCÜK

• STAGFLASYON

Enflasyon ve ekonomik büyümede durgunluk, hatta yavaşlamanın birlikte görüldüğü ekonomik durum. (Stagflasyon sözcüğü, "durgunluk" anlamına gelen "*stagnation*" ve "enflasyon" sözcükleri birleştirilerek üretilmiştir.)

SÖZLÜK

* Ambargo

A. Beklenmedik bir kriz

Belge 1 ve 2

■ 1970'li yılların başında, dünyanın ağır bir ekonomik krizin eşiğinde olduğuna kimse inanmıyordu. O tarihlerde kendini göstermeye başlamış olan tıkanıklık belirtilerine kimse aldırış etmiyordu. Örneğin ABD Başkanı Johnson, 1969'da Kongre kürsüsünden *"artık ekonomik yaşamı inişleri ve çıkışları olan bir süreç olarak değerlendirmemek"* gerektiğini söyleyebiliyordu. Herkes, 1971 Nobel ekonomi ödülü sahibi Paul Samuelson gibi, *"ulaşılan bilgi düzeyi sayesinde, kronik bir küçülmeyle nasıl başa çıkılacağının bilindiğine"* inanıyordu.

B. Ani bir kriz

Belge 3, 4 ve 6

■ 1973'te, Yom Kippur /Ramazan savaşı sırasında, petrol üreticisi Arap ülkeleri fazla İsrail yanlısı buldukları Batı ülkelerine yaptıkları petrol ihracatına geçici olarak *ambargo** koydular. Petrol eksiği hızla kapatıldı, ama petrol pazarlarının büyük bir bölümünü denetimleri altında tutan Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries-OPEC) üyesi ülkeler, bir varil ham petrolün fiyatını 1970 fiyatlarına göre dört kat arttırdılar. Bu "petrol şoku" sırasında, sanayileşmiş ülkeler yılda %10'un üzerine çıkan enflasyon, sanayi üretiminin gerilemesi (1945'ten beri ilk kez), işsizliğin artması gibi büyük ekonomik güçlüklerle karşı karşıya kaldılar. Kriz kamuoyunda petrol fiyatlarının artmasıyla açıklanıyor, yaşanan güçlüklerin daha karmaşık nedenlerinin olabileceği henüz akla gelmiyordu.

■ Kriz kamuoyunu yalnızca aniden bastırmasıyla etkilememişti. Ayrıca, dönemle ilgili **güven dolu en kesin yorumları boşa çıkarmıştı.** Örneğin, işsizlik ve enflasyonun birlikte varolamayacağına, çünkü bunlardan birincisinin ekonomik faaliyetteki yavaşlamanın bir sonucu, ikincisinin ise aksine ekonominin ateşlenme belirtisi olduğuna inanılıyordu. Oysa, krizle birlikte durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığı, iki sorunun aynı anda yaşanabileceği ortaya çıktı. *Stagflasyon** terimi bu görülmedik durumu anlatmak için kullanılmaya başladı.

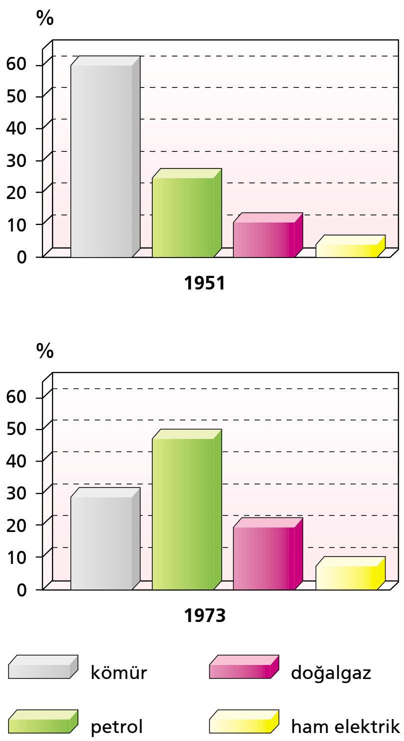
C. Sürekli bir kriz

Belge 5

■ 1975'ten itibaren, işsizliğin artışı pek çok ülkede durdu, enflasyon geriledi ve üretim faaliyeti yeniden hareketlendi. **Krizin geçici bir aksilik olduğuna kolaylıkla inanılabilirdi.** Gerçekte ise, 1950'li ve 1960'lı yılların büyüme oranına erişilememişti. Bu durum "zayıf büyüme" olarak tanımlandı.

■ Kısa süreli bu toplarlanma, **ikinci petrol şokuna** dayanamadı. İkinci şok, 1979'da İran Devrimi'nin ardından geldi ve Batı ülkelerinin petrol ihtiyaçlarının karşılanması konusunda yeni bir tehdit oluşturdu. Petrol fiyatları hızlı artış eğilimi gösteriyordu. OPEC ülkeleri de varil fiyatını üç katına çıkarmaya karar verdiler. Batılı sanayileşmiş ülkelerde kriz, 1973-1974'tekinden de ağır oldu. 1982'de enflasyon ve işsizlik yeniden ortaya çıkarken, üretim de %0,5 oranında geriledi. Kriz, Doğu Bloku ve (petrol ihracatçısı olanlar hariç) üçüncü dünya ülkelerine de sıçradı. Üçüncü dünya ülkelerinin ithal ettiği enerji ya da sanayi ürünlerinin değeri, ihraç ettikleri ürünlere oranla çok daha hızlı artıyordu.

■ 1982'de yeni bir dönüm noktasına gelindi: Petrolün varil fiyatı düşmeye başladı. Bu kez de bir karşı petrol şoku yaşanıyordu. Batılı ülkeler, uyguladıkları ekonomi politikaları ile enflasyonu denetim altında tutmayı başardılar. Ancak, **krizin en önemli göstergesi olan işsizlik sorunu** farklı boyutlarda olmakla birlikte tüm ülkelerde varlığını koruyordu. 2000'li yılların başında işsizliğin hâlâ gündemde olması, krizin tam olarak bitmemiş olduğu duygusunu uyandırıyor. Bu süreklilik nedeniyle, günümüzde "kriz" yerine "bunalım"dan söz etmek daha uygun bulunuyor.

1 Farklı enerji kaynaklarının dünya enerji tüketimi içindeki payları.

2 1969'da, Başkan Johnson'un iyimserliği.

Ülkemiz, uzunluğu ve kapsamı bakımından tarihimizde benzeri görülmemiş bir refah döneminin 95. ayına girmiş bulunuyor. Kuşaklar boyu bizi defalarca kalkınma ve gelişmeden alıkoymuş olan devresel küçülmelerden kurtulduk. Artık ekonomik yaşamımızı inişleri ve çıkışları olan bir süreç olarak değerlendirmiyoruz. Yoksulluk ve işsizliği de artık ekonomik tablonun ayrılmaz parçaları olarak kabul etmiyoruz.

ABD Başkanı Lyndon B. Johnson'un
ocak 1969'da Kongre'de yaptığı konuşma.

Böyle bir iyimserliği haklı çıkaracak nedenler neler olabilir?

3 Birinci petrol şokunun ardından sorular.

Önümüzdeki yıllarda, hatta aylarda, sıvı yakıt kullanma olanaklarımız azalacak [...].

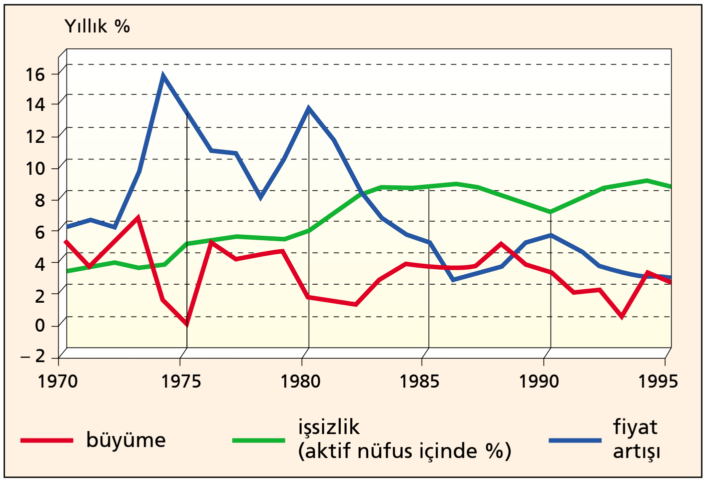
Pazar günleri kullanamayacağını, 80-100 km'den hızlı süremeyeceğini bilen, gelecek yıllarda deposunu doldurup dolduramayacağından ise emin olamayan kaç tane Amerikalı ya da Avrupalı arabasını yeniler ya da yeni araba alır? Kapitalist büyümenin itici gücü olan otomotiv sanayii kesinlikle gerilemeye mahkumdur. Havacılık sanayii de kalıcı olarak zarar görecektir, çünkü tüm havayolu şirketleri uçuş sayılarını azaltmakta ve uçuş sürelerini arttırmaktadır. *Concorde* üretiminde çalışan binlerce işçi, geleceğin işsizleridir. Siyah-beyaz olanlarından %30 daha fazla elektrik harcayan renkli televizyonlar, klimalar, ışıklı reklam panoları, demiryolu taşımacılığından beş kat daha fazla enerji gerektiren karayolu taşımacılığı, kullanıldıktan sonra bir işe yaramayan plastik ambalajlar, petrokimya sanayiinin gelişimi sayesinde üretilen binlerce ıvır zıvır ve bunun gibi bir sürü şey, artık hoşgörülemeyecek bir savurganlığa dönüşmektedir.

M. Bosquet [Fransız gazeteci],
***Le Nouvel Observateur*, kasım 1973.**

1. Metnin yazıldığı tarihte nelerden endişe edilmektedir?
2. Metinde bolluk yıllarında yaşanan ekonomik büyümenin hangi yönleri sorgulanıyor? Bu endişeler daha sonra olaylarla doğrulandı mı?

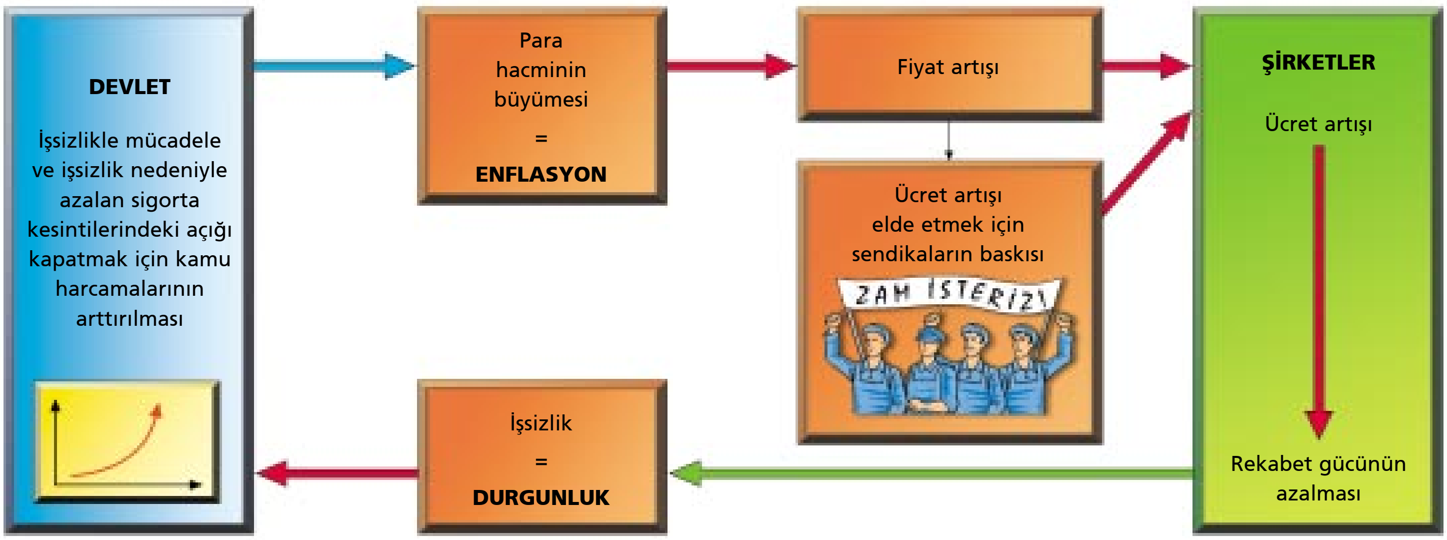
4 1970'li yıllarda OPEC toplantısı.

5 1970'ten 1995'e büyüme, fiyat artışı ve işsizlik.

Büyüme ne zaman negatiftir?

6 Enflasyon ve durgunluğun birlikte görülmesi: Stagflasyon.

ENFLASYON + DURGUNLUK = STAGFLASYON

II. Bunalım üzerine sorgulama

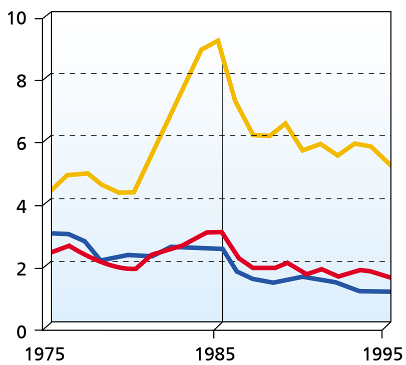
S Ö Z L Ü K

* Ticaret dengesi
* Endeksleme
* Robotlaştırma

1 **Bir *"tutumsuz"*.**

Krizin başlangıcından itibaren, Fransız hükümeti halkı savurganlıkla mücadeleye etmeye ve savurganlık yapanları ihbar etmeye çağırdı. Başında huni bulunan bu obur "tutumsuz" da savurganları temsil ediyordu.

2 **1975-1995 arası Japon yeni, Fransız frangı ve Alman markının dolar karşısında geçirdikleri değişimler.**

A. Petrol krizinin faturası

Belge 1 ve 3

■ **1973'ten itibaren, bir "petrol krizi"nden söz edilmeye başladı.** Petrol fiyatlarındaki artış, gerçekten enflasyonu kamçılıyordu. Özellikle de, aynı zamanda büyük miktarlarda petrol ithal eden sanayileşmiş ülkelerin *ticaret dengesi**ni bozuyordu. Bu ülkeler, alım-satım dengesini yeniden sağlamak için petrol ithalini frenlemek zorunda kalıyorlar, ama bunu yaparken ekonomik faaliyetlerini de azaltıyorlardı. İhracatlarını arttırmaları elbette mümkündü, ancak bu, ücretlerin ve iç tüketimin düşmesi demekti ve büyümenin yavaşlamasına yol açıyordu.

■ Bugün artık **petrol fiyatlarındaki artışın 1970'li yıllarda yaşanan krizi ancak kısmen açıklayabildiği** düşünülüyor.

- Fransa gibi ülkeler enerji savurganlığıyla mücadeleye giriştiler ve elektrik üretiminde petrolün yerini büyük ölçüde nükleer enerjiyle doldurdular.

- Krizi yalnızca petrol fiyatlarındaki artışla açıklamak, bolluk yıllarındaki büyümenin esas olarak "siyah altın" üreticisi ülkelerin sömürülmesine dayandığını kabul etmek demek olur, çünkü 1973 artışı petrol fiyatlarını ancak 1955'teki durumuna getirmişti. Oysa, krizden önceki refahın nedenleri çok daha karmaşıktır.

- Üstelik, 1980'lerin başlarında petrol fiyatları düşmeye başladığında kriz bitmemişti. Dolayısıyla, petrol şoku ekonomik bunalımı açıklamak için yeterli olamaz.

B. Parasal düzensizlik

Belge 2 , 4 ve 6

■ Bazı iktisatçılar, krizin **Bretton Woods sisteminin bırakılmasının** hemen ardından başladığına dikkat çekiyorlar. Bu iktisatçılara göre, Başkan Nixon tarafından 1971'de alınan bir kararla doların altına çevirilebilirliğinin kaldırılması ve bunun sonucu olarak sabit kur sisteminin bırakılması, devletlere diledikleri kadar para basma olanağı vermişti, çünkü basılan para miktarını sınırlandıracak hiçbir kural kalmamıştı. Ancak, işsizliği önlemek için parayı feda etmek anlamına gelen bu politika enflasyona ve ücretlerin artmasına neden oluyordu, çünkü sendikalardan gelen baskılar karşısında ücretler piyasa fiyatlarına *endeksleniyordu**. Böyle bir ortamda yatırım için kaynak bulunamıyor, bu da işleri yavaşlatıyor ve sonuç olarak işsizliği arttırıyordu.

■ Parasal dengelerin bozulması, dolar kurundaki dalgalanmalar ve bunların sonucu olarak 1970'li yıllar boyunca artan enflasyon, gerçekten de dünya ekonomisinin ilerleyişini aksatmıştı. Ancak, 1980'den sonra enflasyonun gerilemesi ve pahalılığın hız kesmesi güçlüklerin sonunu getirmedi. Demek ki, **bunalımın faktörlerinden biri olan parasal düzensizlik de tek başına bunalımı açıklamaya yetmiyor**.

C. Fordizimin tükenişi

Belge 5

■ 1970'li yılların başlarında, verimlilik kazancı azalmaya başladı. Pek çok işçi tekdüze çalışma koşulları dayatan seri üretim mantığına karşı çıkıyordu. Artık fordizm ilkelerini uygulamak (tüketimi kolaylaştırmak için ücretleri arttırmak) mümkün değildi. **Ücret maliyetleri ağırlaşmaya başladı**. Bu güçlüklerle başa çıkmak için, şirketler fabrikalarını *robotlaştırma** ya da üretim faaliyetini emeğin daha ucuz olduğu ülkelere taşıma yoluna gidebiliyorlardı. Ama bu da sanayileşmiş ülkelerdeki işsizlik sorununu kamçılıyordu.

■ Şirketlerin karşılaştıkları başka bir sorun da, üretim stoklarını eritmekti. Bolluk yıllarında böyle bir zorluk yaşanmamıştı, çünkü aileler ilk kez otomobil, elektrikli ev aletleri ve televizyon satın alıyorlardı. Oysa 1970'lerin başında, bu dönem sona ermişti. Artık **insanlar yalnızca yenilemek için satın alıyorlardı ve talep daha düşüktü**. Bu güçlükler, pazardan pay kapmak için yaşlı sanayi ülkelerine yerleşen yabancı şirketlerin rekabetiyle daha da büyüyordu. Örneğin Japon otomotiv sanayii, o dönemlerde Avrupa ve ABD'de bir tehdit olarak görülüyordu.

3 Petrol fiyatları ve fiyat artışları.

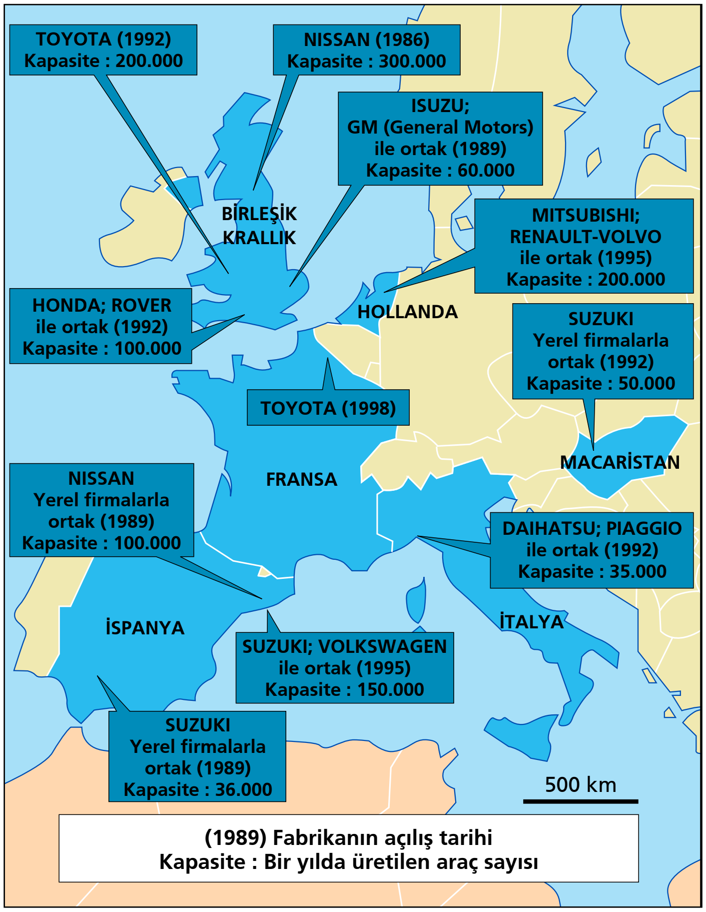
Sabit frankla, yani genel fiyat artışı gözardı edilerek hesaplandığında, varil başına petrol fiyatının 1956'ya oranla düştüğü gözleniyor. Ulusal İstatistik Enstitüsü ve iktisatçılar "siyah altın" fiyatının dört kat artmasının 1974'te ancak %3-4, 1980'de de %2-3 oranında enflasyona yol açtığını tahmin ediyorlar. Öyleyse geri kalan %10'luk enflasyon nereden geliyor?

1981 nisanından bu yana, petrolün varil fiyatı düşmeye devam ediyor. Oysa kriz gerilemiyor! Şaşırtıcı, değil mi? Dolar kurunun 1982' den beri gösterdiği yükseliş brüt petrol satış fiyatındaki bu düşüşü silip götürdü.

Ancak, Norveç ve İngiltere gibi petrol ihraç eden ülkeler de, artan döviz girdileri sayesinde (1984'te İngiltere'ye 100 milyar frank, Norveç'e de 50 milyar frank) rahat olmaları gerekirken petrol ithal eden ülkelerden daha iyi durumda değiller. Son on bir yılda İngiltere'de ortalama yıllık %1, Norveç'te ise %2'lik büyüme kaydedildi. Petrol ithal eden ülkeler arasında birinci sırada yer alan ABD'de de petrol fiyatlarının düşmesi, ülkeyi 1982'de girdiği ekonomik krizden kurtaramadı.

D. Clerc, A. Lipietz ve J. Satre-Buisson,
***La Crise* (Paris, 1985).**

1. Bu metni yazan iktisatçılara göre, petrol fiyatları ekonomik bunalımın tek nedeni olarak kabul edilebilir mi?
2. Öne sürülen gerekçeler hangileridir?
3. Petrol ithal eden ülkeler tarafından petrole ödenen fiyatı yalnızca petrol ihraç eden ülkelerin saptadıkları kur mu belirler?

5 Avrupa'daki Japon otomobil fabrikaları.

4 Kamu harcamalarında artış tehlikesi.

Son üç yüz yıldır parayı ve fiyatları etkileyen en vahim enflasyonlar, aslında sadece basit bütçe enflasyonlarıydı. Kamu harcamaları vergi gelirlerini fazlasıyla aşmıştı ve bütçe açığı ancak para basarak ya da bankaların piyasaya yeni sürdükleri paralardan borç alınarak kapatılabiliyordu [...]. Bu denetim dışı bütçe açıkları, geçmişte genellikle savaş harcamalarını karşılama telaşına düşen hükümetlerin halktan yeterince vergi toplayabilmek için gereken siyasal güce sahip olmadıkları zamanlarda ortaya çıkardı. Bu tür bütçe açıklarıyla daha yakın bir geçmişte, hükümetler artan toplumsal harcamaları karşılamaya çalıştıklarında ve yaşamsal önemi olduğu kabul edilen yatırım harcamalarına giriştiklerinde de karşılaştık. Tüm bu bütçe enflasyonları para enflasyonlarına, onlar da genellikle talep patlamasıyla, yani mal ve hizmet talebi enflasyonuyla körüklenen fiyat enflasyonlarına yol açtı.

F. Machlup [iktisatçı],
Banca Nazionale del'Lavoro, 1978

1. Metinde geçen farklı enflasyon türlerini bulunuz ve tanımlayınız.
2. Metne göre, 1970'li yıllardaki enflasyonun asıl kaynağı nedir?

6 Parasal düzensizliğe mizahî bir bakış: 1980'li yıllarda dolar kurundaki dalgalanmalara gösterilen tepkiler.

Plantu imzalı karikatür, şubat 1987.

1. Karikatürde resmedilenler kimlerdir?
2. 1985-1987 arasında dolar kurunda ne gibi değişiklikler oldu?
3. Sanatçı bize bu karikatürle ne anlatmak istiyor?

III. Bunalımla mücadele: Keynesci reçetelerin iflası

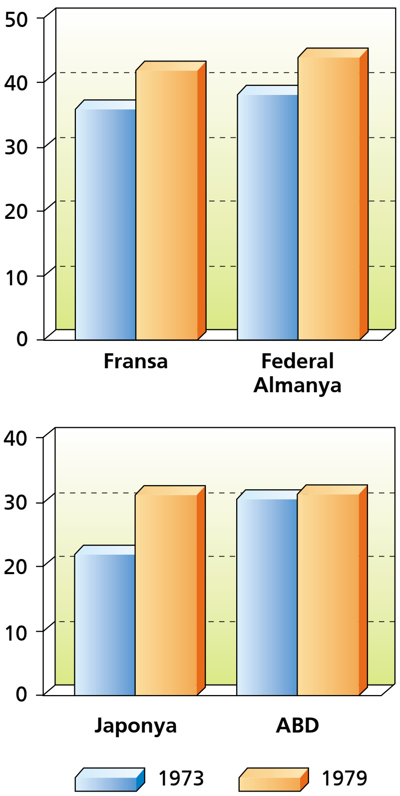
A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• BÜTÇE AÇIĞI
Harcamaları gelirlerinden fazla olan bir devletin malî durumu. Bütçe açığı politikası genellikle ekonomiyi canlandırmayı amaçlar, ancak ülkenin parasının güç kaybetmesine ve enflasyona yol açar.

S Ö Z L Ü K

* Canlandırma politikası
* Sosyal yardım
* Zorunlu kesintiler
* Devalüasyon

Kamu harcamalarını KYİÜ içindeki payı (%)

1 **1970'li yıllarda uygulanan Keynesci politikaların bir yönü: Kamu harcamalarının artması.**

A. Keynesci politikalar

Belge 1 ve 2

■ 1970'li yıllar boyunca, büyük sanayi ülkelerinin siyasal liderleri ekonomik krizle mücadele etmek için önce **1930'lu yıllarda krizi kısmen çözmüş olan Keynesci yöntemlere başvurdular.** Örneğin, Fransa'da 1975'te De Gaulle'cü Jacques Chirac ve 1981-1982'de sosyalist Pierre Mauroy hükümetleri ya da ABD'de 1977-1978'de demokrat Başkan Jimmy Carter bu yönde hareket ettiler.

■ Keynesci iktisatçılara göre, ekonomiyi ancak **ailelerin gerçekleştireceği tüketim** canlandırabilirdi. Dolayısıyla, devlet bir *canlandırma politikası** benimsemeli ve daha çok memur kadrosu yaratarak, güçlük içindeki şirketlere malî yardımda bulunarak ve *bütçe açığı** uygulamasını başlatarak ekonomiyi desteklemeliydi. Alım gücünü geçici olarak koruyan, hatta arttıran bu önlemler, kamuoyunda da olumlu karşılanıyordu.

B. Gözetilen toplum

Belge 4

■ Keynesci politikalar başlangıçta krizin etkilerini hafifletti. 1930'larda görülenin aksine, **Refah Devleti** modeli sayesinde (ücretlerin fiyat artışına endekslenmesi, işsizlere, ailelere ve yaşlılara verilen *sosyal yardım**) ailelerin tüketim düzeyi yüksek kaldı. 1980'li yılların başlarına kadar yüksek düzeyde seyreden enflasyon da tüketimi destekliyordu. Tüketiciler satın almaya ve borçlanmaya devam ediyorlardı ("Yarın daha pahalı olacak bir şeyi, krediyle de olsa bugün satın almak daha iyidir").

■ Tüketim bolluğu ekonomik büyümenin devam etmesini sağlıyor ve krizi dayanılması daha kolay kılıyordu. Ancak, ekonomiyi canlı tutmak amacıyla herkesten toplanan vergiler ve şirketlerin ödediği sigorta primleri biçiminde seferber edilen kaynaklar genellikle şirketlerin maddî yükünü arttırdığı için, bunlar kendilerini modernleştiremiyor ve rekabet güçlerini yitiriyorlardı. **Kısa vadede krizin etkilerini hafifleten yöntemler, uzun vadede krizin yerleşmesine neden olacaktı.**

C. Çözülemeyen ekonomik sorunlar

Belge 3

■ Keynesci politikaların sonucu olan bütçe açıkları sonsuza dek artmaya devam edemezdi. Nitekim, **birikmiş kamu borçlarını ödemenin vakti de sonunda geldi**. Bütçe açığını azaltmak için, *zorunlu kesinti** oranları yükseltildi. Ama bu çözüm de enflasyonu arttırdı ve parayı zayıflattı. O zaman *devalüasyon** yapmak gerekti. Bunun dışında, batılı sanayileşmiş ülkelerin ekonomileri "dış baskılar"la karşı kaşıyaydılar. GATT anlaşmaları sayesinde ekonomi giderek küreselleşiyordu. Sanayileşmelerini tamamlamış olan Güneydoğu Asya ülkeleri, ucuz işgücü sayesinde, ürettikleri malları çok ucuza satabiliyorlardı. Dolayısıyla, 1930'larda olduğu gibi ulusal bir canlandırma politikasıyla yetinmek mümkün değildi. Nitekim, 1981-1982'de Fransa'da Mauroy hükümetinin benimsediği gelir dağılımı politikasının alım gücünü daha çok ithal mallarına yönlendirerek yabancı sanayilere kâr sağlamış olması da bunu doğruladı.

■ **Keynesci reçeteler**, önceliği enflasyonla mücadeleye ve **paralarının değerini savunmaya** veren bazı ülkelerde terkedildi, bu da ücretlerin dondurulmasına yol açtı. Bu politikalar Federal Almanya (1974-1982) ve İngiltere (1976-1979) gibi bazı ülkelerde sendikaların da desteğiyle uygulanırken, Fransa 1981'de etkisini iyice yitirmiş olan Keynesci reçetelerden henüz vazgeçmemişti.

2 1977'den 1981'e kadar ABD başkanı olan Jimmy Carter'ın iktisat politikası.

Beyaz Saray'a yerleştiğinde, Başkan Carter herkes gibi Keynesciydi [...]. Birinci hedefi istihdamı korumaktı. Gerçekten de, Carter'ın görev süresi boyunca istihdam konusunda kayda değer sonuçlar elde edildi: 2,5 milyon işsize iş bulundu, üçte biri *part-time* olmak üzere 10 milyon yeni iş yaratıldı. Nasıl mı? Devlet bütçesi yalnızca bir yılda %20 arttırıldı, faiz oranları enflasyon oranının altına çekildi, böylece büyüme yılda %4-5'e çıkarıldı. Ancak iki yıl sonra, verimliliğin de işsizlikle birlikte azaldığı ve enflasyonun rekora koştuğu gözlendi (1978-1979'da %11,3). Emekli maaşlarının ve ücretlerin büyük kısmının fiyat artışına endekslenmediği ABD'de enflasyon artışı daha da fazla hissedildi. Düşmekte olan dolardan tüm dünya çekiniyordu. Bu arada, ABD'nin petrole bağımlılık oranı on yılda %13'ten %46'ya çıkmıştı. Fiyat denetiminden çevre korunmasına, vergi arttırımından her türlü toplumsal harcamaya [...], yapılması gereken bürokratik işlemler de yine Carter döneminde çoğaltıldı. O zaman halkta tepkiler uyanmaya başladı. Gayrımenkuller, şirket kârları ve kişisel gelirlerden alınan vergilere anayasal bir sınır getirilmesi talep ediliyordu. 1978'de, Kongre'deki demokrat çoğunluğunu koruyan Carter 180 derece dönerek bütçe açığını yarı yarıya azaltmaya söz verdi ve *Federal Reserve Bank*'ı [Amerikan Merkez Bankası] paranın dizginlerini çekmek konusunda serbest bıraktı. Böylece, görev süresinin daha ortasında yenildiğini kabul etmiş ve meydanı fazlasıyla sağcı olan Reagan'ı destekleyenlere bırakmış oluyordu.

M. Albert [iktisatçı],
***Le Pari français* (Paris, 1982).**

1. "Keynesci", "doların düşmesi" ve "petrole bağımlılık" terimlerini açıklayınız.
2. Yazara göre Jimmy Carter'ın iktisat politikasının başlıca özellikleri nelerdir?
3. Bu politikadan nasıl bir bilanço çıkarılabilir?
4. Bu bilanço nasıl açıklanabilir?

3 Çin'in "özel ekonomik bölge"si Şenzen'deki IBM fabrikasında bilgisayarların montajı, 1996.

Güneydoğu Asya'da, özellikle de yakın geçmişte sanayileşen Filipinler, Endonezya, Tayland ve Çin gibi ülkelerde bulunan ucuz işgücü, gelişmiş dünyanın sanayicilerini buralara çekti ve son derece düşük maliyetlerle üretim yapılmasını sağladı.

Daha sonra Kuzey Amerika ve Avrupa'ya satılan mallar, yerel sanayilerle rekabete girerek fabrikaların kapanmasına ve işsizliğin artmasına yol açtılar. Çin'de bir kadın işçinin ücreti ender olarak ayda 120 milyon Türk lirasının üzerine çıkar ve işveren tarafından ödenmesi gereken vergi ve sigortaları içermez.

4 Fransa'nın Lorraine bölgesinde çelik işçilerinin gösterisi, 1984.

IV. Bunalımla mücadele: Liberal çözümlerin sınırları

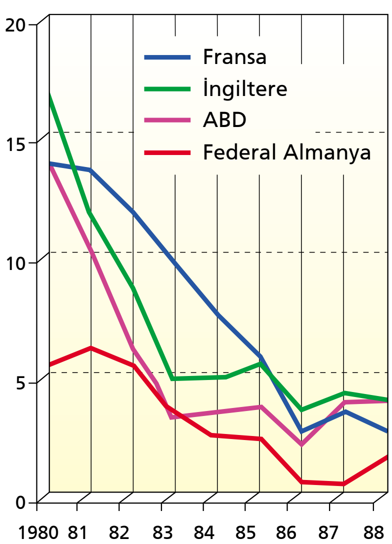
A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• PARASALCILIK
Piyasadaki para hacmini ve bunun gelişimini sıkı bir biçimde denetleme gerekliliği üzerine kurulu iktisat kuramı. Bu kurama göre, bol miktarda piyasaya sürülen para değer kaybedeceğinden, para hacminin fazla büyümesi enflasyona yol açar.

S Ö Z L Ü K

* Arz kuramı
* Özelleştirme
* Spekülasyon

Yıllık fiyat artışlarının tüketime oranı (%)

1 **1980'li yıllarda enflasyonun gerilemesi.**

A. Liberalizmin yeniden uyanışı

Belge 2

■ Adam Smith'in 1776 tarihli *The Wealth of Nations* (Ulusların Zenginliği) adlı kitabında tanıttığı liberalizm, sanayi devriminin ideolojik çerçevesini oluşturmuştu. Ne önlemeyi ne de yenmeyi başarabildikleri 1929 bunalımının ardından sorgulanan liberal politikalar, 1973 krizi ve Keynesci politikaların iflasıyla birlikte yeniden etkili olmaya başladı. Ancak bu kez, halkın Refah Devleti ilkelerine bağlılığını da gözardı etmemek gerekiyordu. Bu nedenle, bu yaklaşım çoğunlukla **neoliberalizm** olarak adlandırıldı.

■ Liberal iktisatçılardan von Hayek ve Viyana Okulu tüketime verilen önceliği eleştiriyor ve ailelerdense şirketlere ayrıcalık tanınmasını öneriyorlardı. Milton Friedman ve Chicago Okulu ise, özellikle *parasalcılığı** savunuyorlardı. Onlara göre **devlet, bütçe dengesini korumaya çalışmalı** ve piyasadaki para hacminin genişlemesini denetim altında tutmalıydı. Son olarak, tüm liberaller devletin ekonomiye müdahale etmesinin zorunlu kesintilerin artmasına yol açarak girişimciliğin cesaretini kırdığı görüşünü benimsiyorlardı. Bu görüş *arz kuramı**nı ortaya çıkardı. Bu doğrultuda, Amerikalı iktisatçı Laffer ekonomik faaliyeti canlandırmak için vergilerin azaltılması gerektiğini savundu.

B. Liberal politikaların ekonomik bilançosu

Belge 1, 3 , 4 ve 5

■ Neoliberal fikirler **1979-1980'den itibaren** hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde uygulamaya kondu. İngiltere'de Başbakan Margaret Thatcher ve ABD'de Başkan Reagan bunu tavizsiz biçimde gerçekleştirdiler. 1982'den itibaren Federal Almanya'da Kohl, Japonya'da Nakasone ve Fransa'da Mauroy hükümetleri de buna yakın politikalar benimsediler. Kararlılık ya da "kemer sıkma" biçiminde tanıtılan bu politikalarla, ücret artışları denetim altına alındı (Fransa'da ücretlerin endekslenmesine son verildi) ve özellikle İngiltere'de sendikaların faaliyetleri sınırlandırıldı. Devlet *özelleştiriyor** ve düzenleyici rolünü giderek terkediyordu: Örneğin, Fransa'da Chirac hükümeti (1986-1988) işten çıkarmalar için devlet izni koşulunu kaldırdı. İngiltere'de ve ABD'de ise devlet, vergileri indiriyordu.

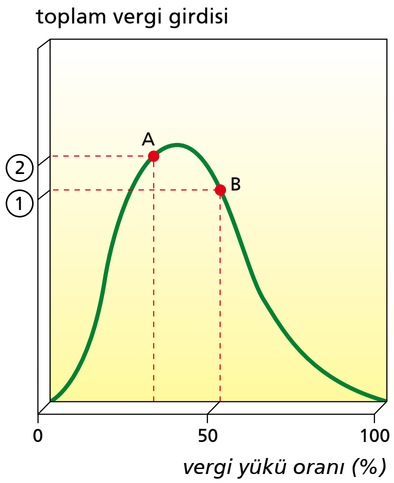
■ **Büyük sanayi ülkelerinin tümü enflasyonu geriletmeyi başardı.** 1982'den sonra, alçakgönüllü bir ritm tutturmakla birlikte, büyüme yeniden hızlandı. Ancak, vergi indirimi ve ücretlerin sınırlandırılmasıyla açığa çıkan sermayenin her zaman üretime yönelik yatırımlarda kullanılmadığı da bir gerçekti. Bu sermaye malî *spekülasyonu** da besledi ve bu durum 1987 ekiminde borsaların çökmesine yol açtı.

C. Liberal politikaların toplumsal bilançosu

Belge 6

■ ABD gibi bazı ülkelerde, istihdam durumu düzeldi ve işsizlik azaldı. Ama bu genellikle "geçici küçük işler" sayesinde oluyordu ve daha güvenceli geleneksel işler toplumsal olarak geriliyordu. Diğer yandan, ekonominin geçirdiği dönüşümler az vasıflı çalışanların işsiz kalmasına neden oldu. Becerikli spekülatörler hızla zenginleşirken, Refah Devleti'nin korumacı yönünün zayıflamasının ardından çoğunlukla evsiz barksız kalan **yeni yoksullar** ortaya çıktı. Pek çok Batı ülkesinde gözlenen kentsel şiddet eylemleri (Los Angeles, 1992), toplumsal rahatsızlığın büyüklüğünü gösteriyordu.

■ Keynesci yöntemler toplumları gözetirken üretime ket vurmuştu. Liberal yöntemler ekonominin sağlığına kavuşturulması konusunda daha başarılı oldu, ama **toplum ağır bir bedel ödemek zorunda kaldı**. Bu bilançonun ortaya koyduğu olumsuzluklar, bugün devletleri ekonomi politikaları konusunda çok ihtiyatlı olmaya davet ediyor.

Vergi yükü, B noktasında (%50) A noktasında olduğundan daha yüksektir, ancak randıman (1) A noktasına göre (2) daha düşüktür.

2 Laffer eğrisi.

Amerikalı iktisatçı Laffer, bu eğriyle devlet gelirlerinin vergi oranlarıyla birlikte bir düzeye kadar arttığını, ama bu eşiğin ötesine geçildiğinde vergi oranlarındaki artışın vergi girdilerinde bir azalma yarattığını göstermeyi amaçlamıştır. Öyle ki, eğrinin en uç noktasında vergilendirme oranı %100 iken vergi girdileri sıfıra eşittir. Çoğunlukla "*çok vergi, yok vergi*" biçiminde özetlenen bu çözümleme, arz kuramıyla bağlantılıdır.

4 Margaret Thatcher'ın ekonomi politikası.

Margaret Thatcher'ın ekonomi politikasının belkemiği emeklilerdir. Emekli maaşları, bugüne kadar, ilgililerin çalıştıkları dönemde en yüksek ücreti aldıkları yirmi yıl boyunca kendilerine ödenenin %25'ine denk miktarda aylık almalarını sağlayacak biçimde hesaplanıyordu. Bu oran emeklilerin tüm çalışma hayatları boyunca aldıkları ortalama aylığın %20'sine indirildi. 60.000 frangın üzerinde tasarrufu olanların konut yardımı kesildi. Böylece, bir kenara biraz para koymak gibi kötü bir fikre kapılmış olan üç milyon yaşlı insan haklarını kaybedecek. Bu reform İngilizleri, devletten yardım beklemek yerine kendilerini korumak için bazı önlemler almaya teşvik ediyor. Yine devlet yardımının iş aramaktan daha kazançlı olmasını engellemek için, yirmi beş yaş altı işsizlere verilen işsizlik maaşı ayda 1.300 franktan 1.000 frank dolaylarına çekildi. Bu önlemlerin etkilerine, bir de zengin yoksul farkı gözetilmeksizin herkesten eşit olarak alınacak bir belediye vergisi eklenecek.

D. Dhombres, *Le Monde*, 15 Nisan 1988.

B İ Y O G R A F İ

3 Margaret Thatcher *(d. 1925)*.

Orta halli bir aileden gelen ve Muhafazakâr Parti üyesi olan Thatcher, 1959'da milletvekili seçildi. 1970'ten 1974'e kadar eğitim bakanlığı görevini yürüttü. Muhafazakârların 1974'te aldıkları yenilginin ardından, parti içindeki köktenci kanadı örgütledi ve son derece liberal ve parasalcı bir program hazırladı. "Sendikal gücü" ortadan kaldırmak ve İngiltere'nin AET içindeki yerini yeniden pazarlık masasına yatırmak istiyordu. 1979'da Muhafazakârlar seçimleri kazandılar ve Margaret Thatcher İngiliz tarihinin ilk kadın başbakanı oldu. "Demir Leydi" takma adı verilen Thatcher, sendikaların direnişiyle karşılaştı, ancak halkın desteğini almayı başardı. Programını uygulamaya koydu, enflasyonu geriletti, devlet şirketlerini özelleştirdi ve paraya değer kazandırdı. Büyüme yeniden hızlandı, ancak önce işsizlik arttı, ardından da toplumsal eşitsizlikler... 1990'da yerine muhafazakâr John Major getirildi.

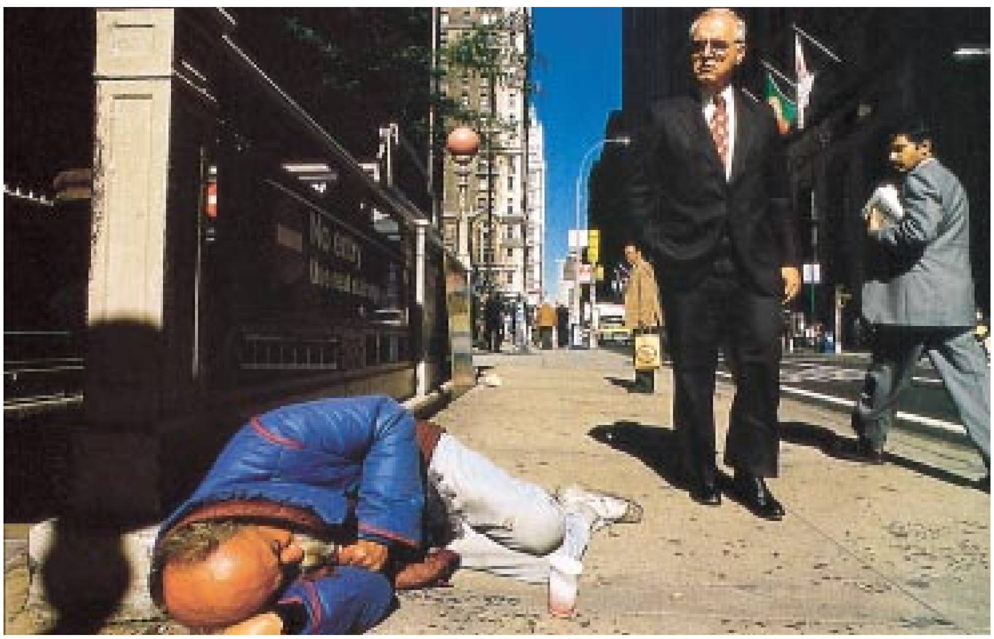
5 Margaret Thatcher döneminde İngiliz toplumunun evrimi.

	1979-1980	1984	1989-1990
Milyarderler (sterling)		5.000	20.000
Hissedarlar (nüfusa oranı, % olarak)	%3		%20
İşsizler (aktif nüfusa oranı, % olarak)	%5	%11	%6
Açlık sınırının altında yaşayanlar	4,4 milyon		8,2 milyon
Sendika üyeleri	13,7 milyon		8,7 milyon

F. Bédarida, *La Société anglaise du milieu du XIXe s. à nos jours* (Paris, 1990) ve *Encyclopedia Universalis'ten derlenmiştir.*

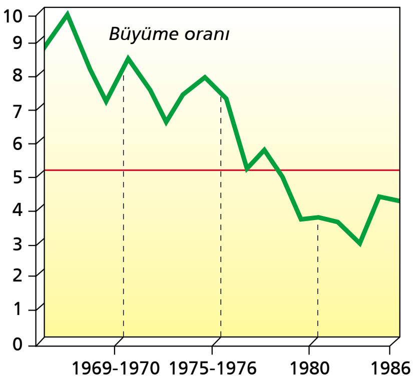
1. 4 numaralı metinde yer alan örneklerden yararlanarak, Margaret Thatcher'ın uyguladığı politikanın kaynaklarının liberal mi yoksa neoliberal mi olduğunu gösteriniz.

2. 4 numaralı metnin ve yukarıdaki tablonun yardımıyla bu politikanın bir bilançosunu çıkarınız.

6 6 Haziran 1994, Wall Street (New York).

V. Bunalımın sonuna doğru

Kaynak: J. Sapir, *Cycles économiques et relations entre l'investissement, l'emploi et la productivité dans le cas de l'URSS* (Paris, 1987).

1 Sovyetler Birliği'nde sanayi üretiminin büyümesi.

Sovyetler Birliği de dünyadaki bunalımın etkilerini hissetti.

A. Yeni bir canlanmaya doğru

Bkz. belge, s. 128

■ 1997-1998'de, 1973 yılında başlayan bunalımın sonuna yaklaşıldığına dair bazı işaretler gelmeye başladı. Dünyada üretim artık yükselişe geçmişti. Bu gelişmeler, Avusturyalı Schumpeter (1883-1950) ya da Sovyet Kondratieff (1892-1938) gibi iktisatçılar ve Fransız tarihçi Fernand Braudel (1902-1985) tarafından oluşturulan **devreler kuramı** doğrultusunda gerçekleşmişti. Bu yazarlara göre, iktisat tarihi **refah ve bunalım dönemlerinin sürekli olarak birbirlerinin yerini almasıyla ortaya çıkan dönemsel "devre"lerden** oluşuyordu.

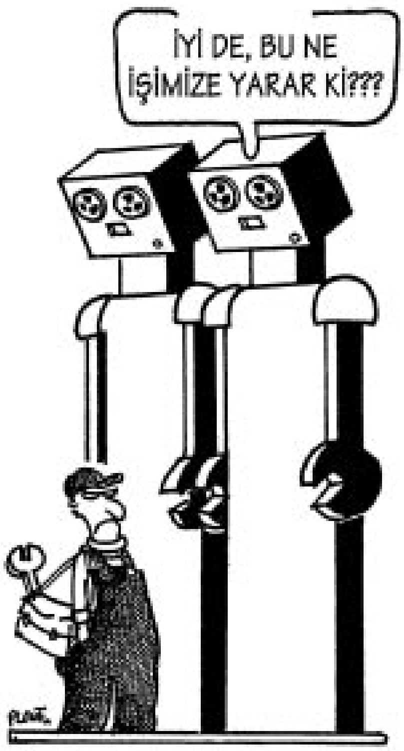
■ Ancak, büyümeye geri dönüş kesinlik kazanmış olsa da, 20. yüzyıl sonu bunalımı kalıcı izler bırakacaktır. Devreler kuramı yalnızca bunalımların arkasından yeni bir canlanma döneminin geleceğini haber vermekle kalmıyor, krizlerin derin dönüşümlere yol açacağını da vurguluyor.

B. Yeni bir ekonomik coğrafya

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ Gelişmiş ülkelerdeki **yaşlı "gri kentler"** (İngiltere'nin kuzeyi, ABD'de Michigan), terkedilmiş sanayi bölgelerinin ("sanayide nadas") ortaya çıkması, işsizliğin önemli boyutlarda devam etmesi ve tersine göç hareketleri gibi somut belirtilerle kendini gösteren güçlükler yaşıyorlardı. Aynı zamanda, genellikle deniz kıyısında bulunan başka bölgelerde, yüksek teknolojiyle bağlantılı ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirildiği merkezler (California, Fransa'nın güneyi) ortaya çıkıyordu. Küresel düzlemde ise, Japonya'nın gerçekleştirdiği atılımın ardından, Çin, Güneydoğu Asya ve Latin Amerika ülkeleri de sanayileşirken, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki yaşlı sanayileşmiş ülkelerde ancak orta hızda bir büyüme sağlanabiliyordu. Bu arada, eski Sovyetler Birliği de krizden kaçamamıştı. 1991'de dağılmadan önce üretimi büyük bir yavaşlama geçirdi.

■ Bu gelişmeler **büyüyen ekonomik küreselleşme** ile pekişti. Ancak küreselleşme, sonuçta bazı ülkelerin az gelişmişlikten kurtulmasına olanak tanıdıysa da, **üçüncü dünyanın tümüne yarar sağlamadı**. Özellikle Afrika ülkelerinin çoğu bugün hâlâ ekonomik gelişmelerin çok uzağındalar.

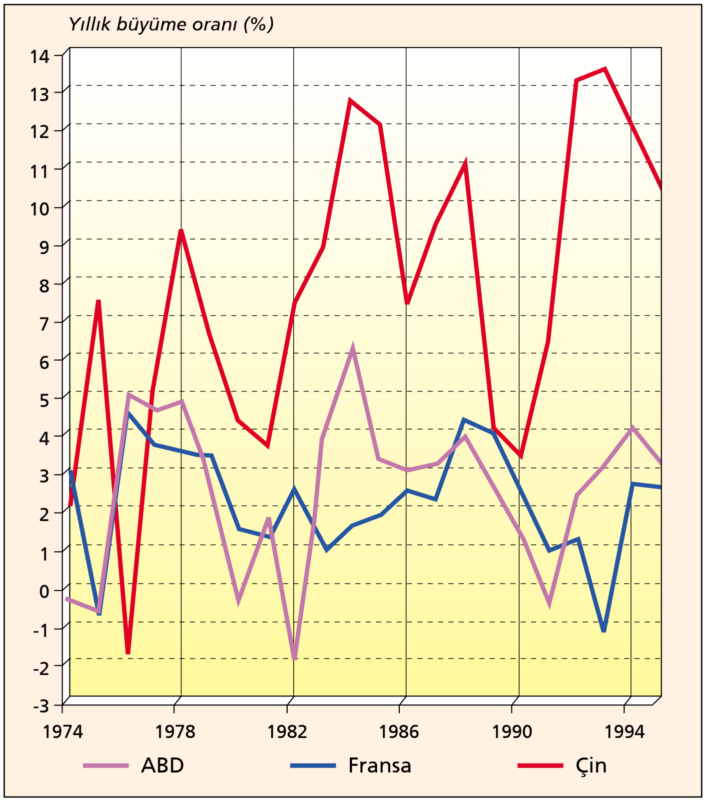
2 Plantu imzalı karikatür (1982).

C. Yeni bir uygarlık mı doğuyor?

Belge 2

■ 20. yüzyıl sonunda yaşanan dönüşüm ekonominin bazı yeni kollarını ön plana çıkardı. Daha 1960'larda gelişmeye ancak başlamış olan bilgisayar teknolojilerine bağlı faaliyetler artık ekonominin itici gücü konumundalar. Bu sektörde gerçekleştirilen atılım tüm toplumsal yaşamı etkiledi. Bilgisayar teknolojisinin insan yaşamını her gün biraz daha uzatmayı başaran tıp alanında, iletişimde, eğlence alışkanlıklarında meydana getirdiği değişiklikler yaşam biçimlerini altüst etti. Bu dönüşümün belirtilerine uluslararası kitle turizminin gelişiminden internete kadar uzanan geniş bir alanda rastlayabiliyoruz. **İstihdam sorunu sanayileşmiş ülkelerde de, dünyanın geri kalanında da varlığını koruyor**. Uzun süre işsizliğin krizden kaynaklandığına inanıldıktan sonra, ekonomik canlanmanın mutlaka bu sorunun ortadan kalkması demek olmayacağı anlaşıldı. Yeniden sağlanan ekonomik büyüme kuşkusuz yeni nitelikli işgücü ihtiyaçlarını da beraberinde getirdi; bu da eğitime giderek artan bir önem kazandırdı. Ama bu gelişme, ancak verimlilikte sağlanacak bir iyileşmeyle kalıcı olabilir.

■ Sanayileşmiş ülkelerin tümünde **devletin rolü geriledi**. Bu durum, özelleştirmelerle ve maliyeti giderek dayanılmaz hale gelen Refah Devleti anlayışının zayıflamasıyla kendini gösteriyor. Bolluk yıllarında gerçekleştirilmek istenen dayanışma esasına dayalı toplumların yerini, toplumsal kaynaşma açısından içerdiği tehlikelerle birlikte daha çok **bireysel çözümlere** yer veren toplumlar alıyor.

3 **Karşılaştırmalı olarak Çin, ABD ve Fransa'da büyüme.**

4 **Kriz Eski Dünya'ya özgü bir krizidir.**

Yaşamakta olduğumuz kriz küresel bir olgu değildir. Dünyanın başka gelişen bölgeleri yeniden görece refaha kavuşurken, Avrupa henüz 1974 olaylarının etkisini üzerinden atamadı [...]. Genç ülkelerin (Amerika, Kanada, Japonya, yeni sanayileşmiş ülkeler) sergiledikleri dinamizme karşılık, AET çatısı altında birleşen yaşlı Avrupa 1975 şokunun üstesinden gelmeyi başaramamış gibi görünüyor ve bir uyum sorunu yaşıyor. Avrupa'daki ekonomik faaliyetin yavaşlamasının başlıca üç nedeni var.

İlk olarak, 1950-1960'lı yıllar savaştan sonra yeniden yapılanma çabası ve Ortak Pazar'ın kurulması gibi iki gelişme nedeniyle olağandışı yıllar olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması üretimi ve ticareti teşvik etmiştir. [...]

Avrupa'da büyümenin devam etmesi olasılığına genellikle pek az şans tanınmasının ikinci nedeni, Avrupa'daki sanayi donanımının randımanında düşüş olduğu varsayımıdır [...]. Bu varsayıma göre Avrupa, sermaye ve özellikle işgücü maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle bütününde artık eskisi kadar uygun kâr koşullarına sahip değildir.

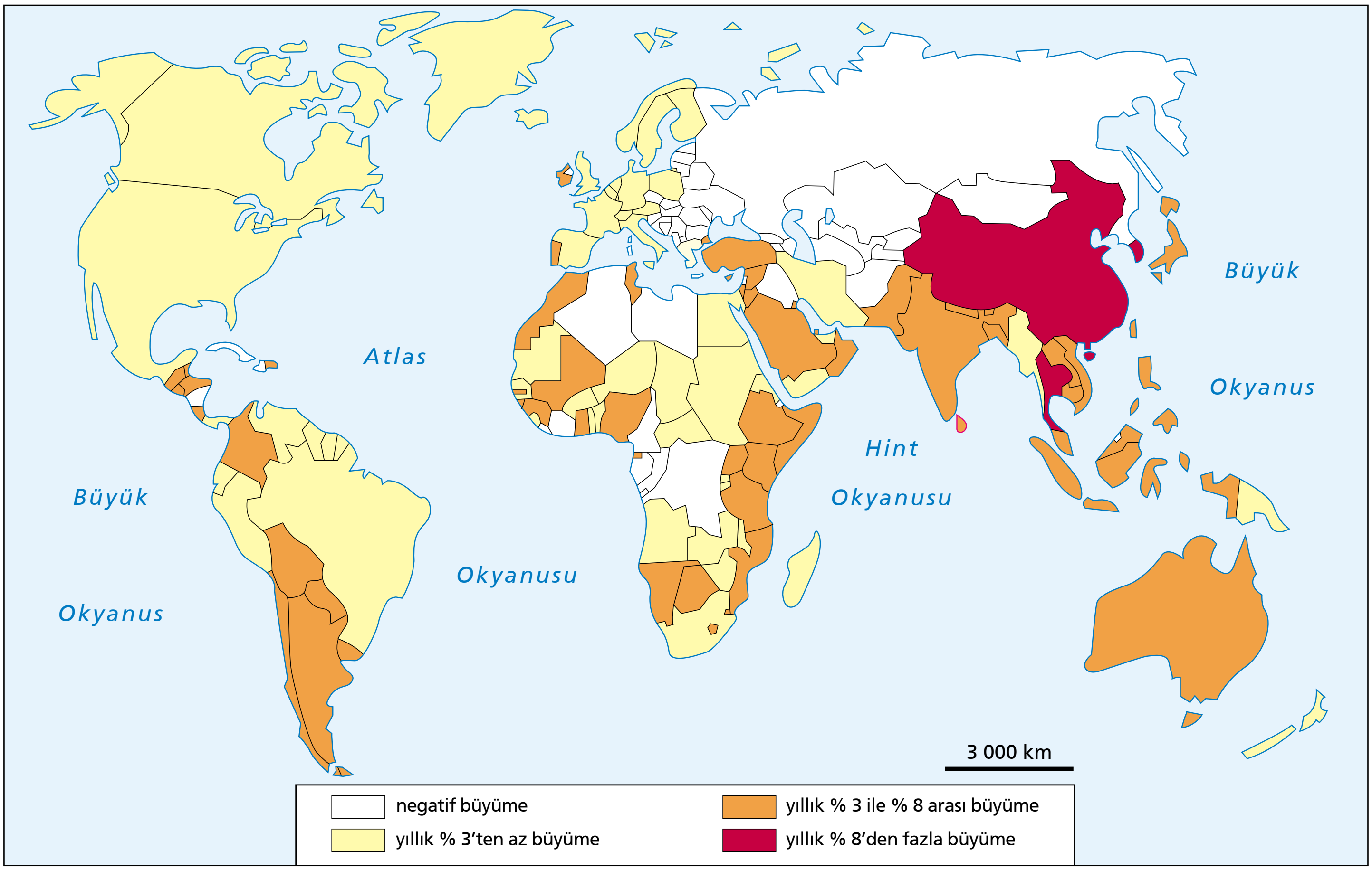
Üçüncü neden ise, Avrupa dışında yeni sanayileşen ülkelerde, kâr marjlarının çok yüksek olduğu bölgeler bulunmasıdır. Bu bölgelerde ücretler son derece düşük, potansiyel pazar da fazlasıyla geniştir. 1975'te, Hong Kong, Singapur ve Kore'de, elektronik sanayiinde ortalama saat ücreti ABD ve Avrupa'dakinden on - on bir kat daha ucuzdu. Dünya sanayi üretiminde üçüncü dünya ülkelerinin payı, 2000 yılına kadar şimdikinin iki katına çıkabilir.

J. Bouvier [tarihçi], *Le Monde*, 9 Ocak 1979.

1. Krizin başlangıcında Avrupa'nın önündeki engeller nelerdir?

2. Avrupa'nın karşılaştığı güçlükler kime yarar sağlamıştır?

5 **Dünyada büyüme (1985-1994).**

ÖNEMLİ TARİHLER

1971: Doların altına çevirilebilirliğinin kaldırılması.

1973: Birinci petrol şoku.

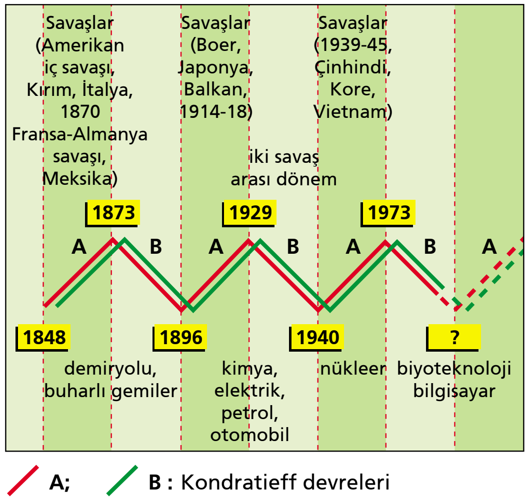
1979: İkinci petrol şoku.

KARIŞTIRMAYALIM

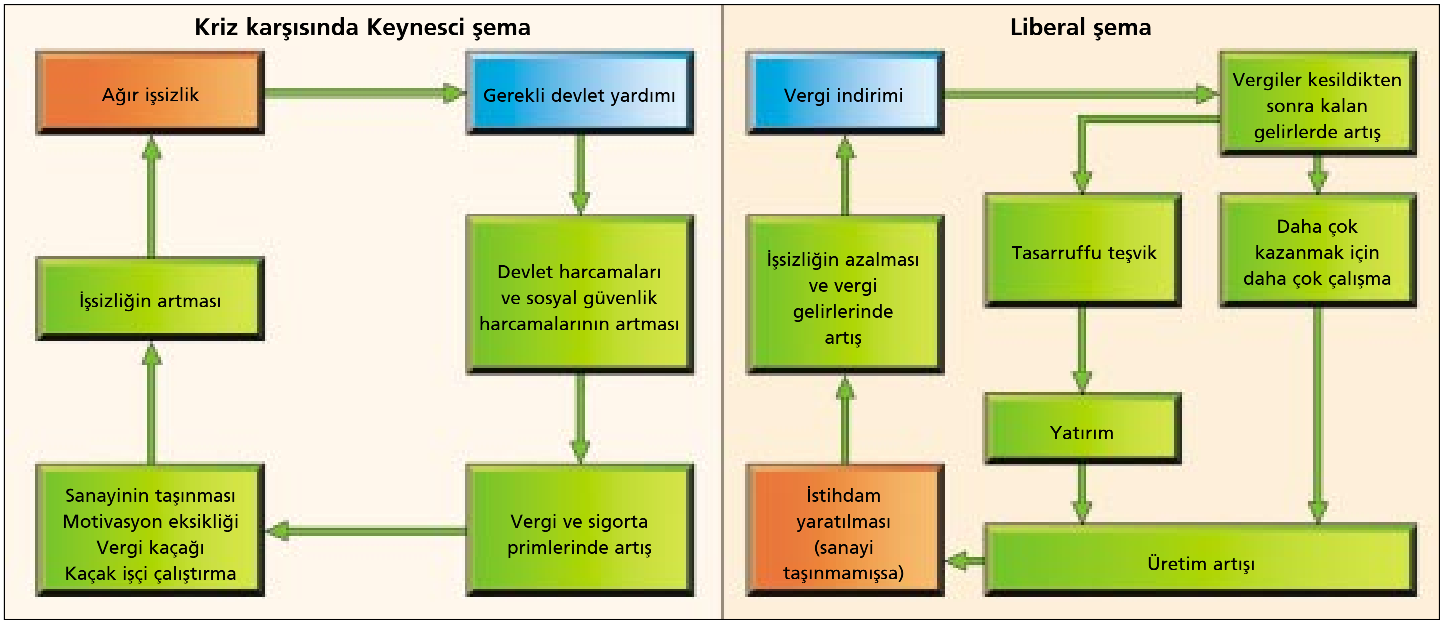
Ekonomik kriz ve bunalım

Ekonomik kriz, ekonomik durumun ani bir biçimde ve oldukça kısa bir süre için (birkaç ay ya da birkaç yıl) gerilemesidir. İşsizlik, iflaslar, vb. ile kendini gösterir. Örneğin, "1929 krizi" ya da "1973-1974 krizi"nden söz edilir.

Bunalım ise, uzun süren (on yıllar) ekonomik ve toplumsal güçlükler dönemidir. Bu dönemde büyüme yavaşlar, hatta eksiye geçer. Örneğin, "1930'lu yılların bunalımı" ya da "1990'ların sonunda hâlâ süren 1973-1974 bunalımı"ndan söz edilir.

Kriz karşısında Keynesci politikalar ve liberal çözüm

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **OPEC :** Organization of Petroleum Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü).
- **GATT :** General Agreement on Tariffs and Trade (Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması).

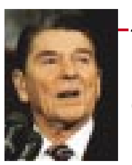
YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 125

Margaret Thatcher
(d. 1925)

1979'dan 1990'a kadar İngiltere başbakanı.

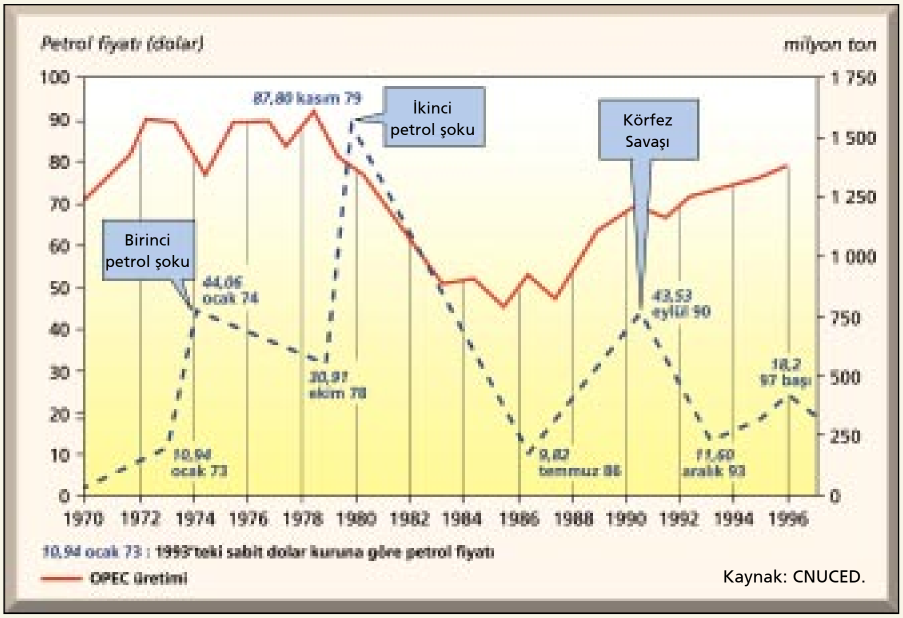

s. 248

Ronald Reagan
(d. 1911)

1981'den 1989'a kadar ABD başkanı.

Petrol şokları ve karşı petrol şokları

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız.*
- **2.** *Petrol fiyatlarının gelişimini anlatınız.*
- **3.** *Petrol fiyatlarının gelişimini açıklayan olaylar hangileridir? Bu gelişimde OPEC'in rolü nedir?*
- **4.** *Petrolün ticarî değerini belirlemek için kullanılan dolar söz konusu dönem boyunca sabit mi kalmıştır? Petrol hâlâ stratejik önemi olan bir ürün müdür?*
- **5.** *Bu gelişimin dünya ekonomisi açısından sonuçları ne olmuştur?*

TAVSİYELER

• Petrol fiyatlarının gelişimini gösteren eğriyi dikkatle inceleyin. Bunu yaparken,

- genel gelişimi,

- kırılma noktalarını (örneğin, yükselişten düşüşe ya da durgunluğa –"düzlük" – geçiş) saptamanız gerekir.

• Dikkat! OPEC, dünyadaki tüm petrol üreticisi ülkeleri bünyesinde toplamaz (OPEC üyesi olmayan üreticiler: Meksika, Sovyetler Birliği, Çin, ABD, İngiltere, Norveç). 1960'da kurulan OPEC, yedi Arap ülkesi (Cezayir, Libya, Irak, Suudi Arabistan, Katar, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri), İran, Venezuella, Ekvator (1993'e kadar), Gabon, Nijerya ve Endonezya'dan oluşur.

• **Sözcük bilgisi**

- Bir varil petrol = 159 litre;

1 varil ham petrol = 0,14 ton;

dolayısıyla, 1 ton petrol = 7,3 varil.

- Petrol fiyatı (dolar): Petrolün fiyatı dolar olarak belirtilir.

Ancak, sabit dolar kuru geçerlidir: Petrol fiyatlarını gösteren eğride dolar kurundaki oynamalar hesaba katılmaz.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

Eğri biçiminde bir grafiğin okunması

• Bir eğri, herhangi bir olguyu zaman içinde görselleştirmeye yarar. İki eksen yardımıyla oluşturulur:

- Yatay eksen (apsis ekseni): Zamandizimsel eksendir; kural olarak, zaman soldan sağa doğru okunur.

- Dikey eksen (ordonat ekseni): Üzerinde çalışılan sayısal değerleri gösterir.

Ölçek: Burada aritmetik ölçek kullanılmıştır; her bölüm eşit değere sahiptir.

• Bir eğri, bir ya da iki farklı konuda bilgi verebilir ve konulardan herbiri dikey eksenlerden birinin üzerinde yer alır. Bu durumda, verilen bilgiler karşılaştırılarak iki eğri arasında bir bağ kurulabilir.

Eğri biçiminde bir grafiğin tanıtılması

• **NE ZAMAN?:** Buradaki grafik 1970 ile 1994 arasındaki gelişmeleri kapsıyor. Bu tarihleri iktisat tarihinin genel zamandizimi içindeki yerlerine yerleştirmek doğru olacaktır: Bolluk yıllarının sonu ve yüzyıl sonu bunalımı.

• **NE?:** Grafikte iki tür veri yer alıyor:

- Petrolün varil fiyatının geçirdiği değişiklikler (dolar olarak);

- Petrol üretimi (milyon ton olarak).

Eğri biçiminde bir grafiğin yorumlanması

• Genel görünümü nasıl?

• Gelişmeler grafikte nasıl gösteriliyor?

- Artış, durgunluk, küçülme, yükselme, düşme?

- Gelişmelerin önemli aşamaları neler? Kırılma noktaları hangileri?

• İki eğriyi ayrı ayrı incelemelisiniz. Daha sonra birbirleriyle karşılaştırabilirsiniz. Örnek: Petrol ithal eden ülkeler, OPEC'in aldığı fiyat arttırma kararına enerji tasarrufu yaparak ve petrolü OPEC üyesi olmayan ülkelerden (örneğin, Meksika) satın alarak cevap veriyorlar; sonuç (eğride de görülüyor): OPEC üyesi ülkelerin petrol üretimi birinci petrol şokundan sonra bir süre yerinde sayıyor ve ikinci petrol şokunun ardından düşüşe geçiyor.

Konu: Başkan Reagan'ın ekonomi politikası

Sorular

❒ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❒ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❒ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 **Başkan Reagan televizyonda devlet harcamalarının azaltılacağını açıklıyor.**

2 **Başkan Reagan'ın ABD Kongresi'ne mesajı, 20 Ocak 1981.**

Sizlere az önce çizdiğim tablo karanlık bir tablodur, ancak renklerin gerçeğe uygun olduğunu sanıyorum. Bu tabloyu değiştirmeye yetecek gücümüz var ve bu umut ışığında hareket edebiliriz.

Önümüzdeki bütçe yılında (1981-1982) federal hükümetin doğrudan harcamalarında 41 milyar 400 milyon dolarlık bir azalma sağlamak için bana destek vermenizi istiyorum [...].

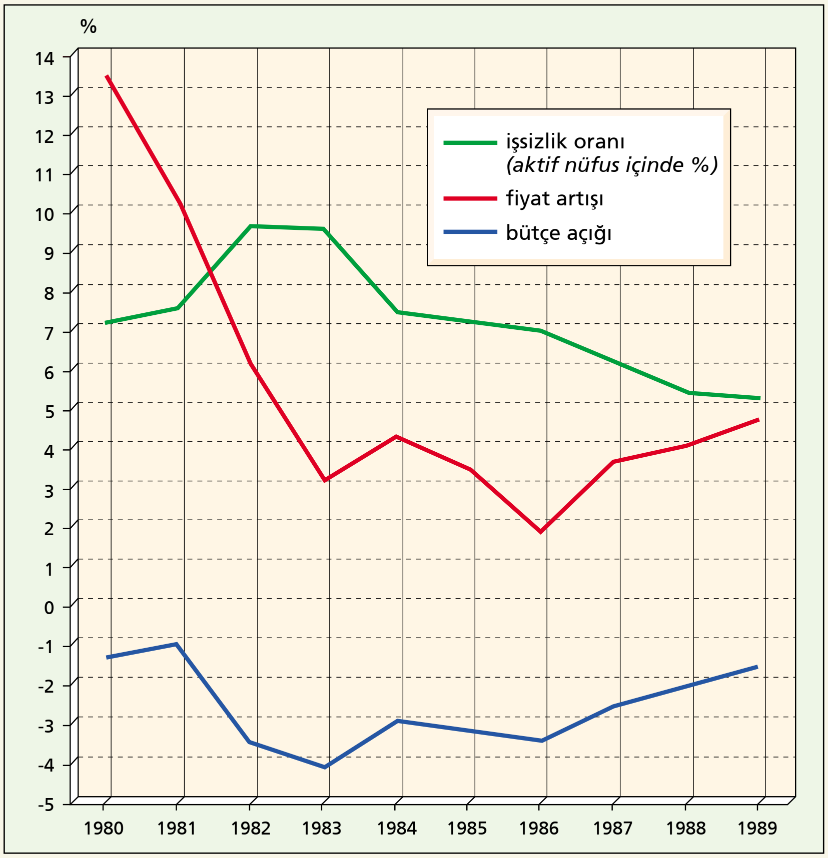
Genel bütçe kısıntıları planıyla yakından ilgili ve en az onun kadar önemli başka bir program da vergi oranlarının düşürülmesini öngörmektedir.

Son yıllarda, Amerika gerçek anlamda bir düzenlemeler[1] bolluğu içinde yaşadı [...]. Sonuç bizi bekletmedi ve fiyatların yükselmesine, işsizliğin artmasına ve verimlilik artış oranının düşmesine tanık olduk [...].

Eğer enflasyonun önüne geçmek istiyorsak, piyasadaki para hacminin büyümesini yavaşlatmak zorundayız.

1. Düzenlemeler: Temizlik, güvenlik ve çevrenin korunması amacıyla şirketlere dayatılan kuralların tümü. Liberaller bu tür düzenlemeleri ekonominin işleyişi açısından bir engel olarak kabul ediyorlardı.

3 **ABD'de 1980-1989 arası işsizlik, fiyat artışı ve bütçe açığı.**

Kaynak: "50 ans de statistiques économiques", *L'Expansion-documentation*, özel dosya, mart 1996.

4 Reagan yıllarının bilançosu.

Ronald Reagan başkan seçildiğinde [...], ekonomi "stagflasyon" tuzağına düşmüştü. Çalışanlar yüksek vergiler ve hayat pahalılığı nedeniyle umutsuzluk içindeydiler. Verimlilik giderek düşüyordu.

Reagan'ın görev süresinin sonunu ise, altı yıldır süren bir ekonomik genişleme simgeliyor. Bu, Amerikan tarihinde barış zamanı görülen en uzun genişleme dönemi. Üstelik, bu büyüme sayesinde enflasyon hortlatılmadan 17 milyon yeni iş yaratıldı. [...]

Muhalifler bu başarının bedelinin ABD'yi dünyanın en fazla borçlanan ülkesi haline getiren [...] önemli bütçe ve dış ticaret açıkları olduğunu iddia ediyorlar. Mutlak değer olarak ABD'nin bütçe açığı önemli görünebilir. Ancak, dünya KUÜ'sünün dörtte birini ABD ürettiğinden, bu açık yüzde olarak OECD ortalamasının altındadır.

P. Craig Roberts
[Strateji ve Uluslararası Araştırmalar Enstitüsü'nde profesör],
***Le Monde*, 25 Ekim 1988.**

5 Ronald Reagan'ın başkanlığı döneminde Amerikan toplumunun evrimi.

Yüz bini çocuk olmak üzere tam yedi yüz elli bin evsiz, her yedi Amerikalıdan birinin her türlü sağlık sigortasından yoksun olduğu ve nüfusun %13,5'unun "yoksulluk sınırı"nın altında yaşadığı (Siyahlar ve Latin Amerika kökenliler için bu oran çok daha yüksektir) bir toplumsal düzen... Amerika refah içinde olabilir, ama Amerikalılar için durum hiç de öyle değil. Reagan'ın sekiz yıl süren başkanlığı da, eşitsizliği derinden yaşayan bu toplumdaki boşlukları dolduramadı. Aksine, zıtlıklar daha da belirginleşti. Zenginlerin gelirleri yoksullarınkine oranla açık bir biçimde daha hızlı artarken, yönetim Kongre'yi sürekli olarak toplumsal programları traşlamaya zorladı. Böylece düşük fiyatlı konut inşaatına ayrılan devlet sübvansiyonları da komik rakamlara indirildi.

***Le Monde*, 3 Kasım 1988.**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❐ Soru 2

Başkan Reagan'ın ekonomi politikası ile ilgili belgelerde yer alan bilgilerin bir dökümünü çıkarın.

1 ve 2 numaralı belgelerde başkan Reagan'ın ekonomi politikasının önemli özelliklerini arayın.

Başkan Reagan'ın ekonomi politikasının sonuçları ile ilgili belgelerde yer alan bilgilerin bir dökümünü çıkarın.

3 numaralı grafikten hareketle, Reagan'ın politikasının başarı ve başarısızlıklarını inceleyin.

4 ve 5 numaralı belgeleri karşılaştırarak, benzerliklerini ve karşıtlıklarını saptayın.

❐ Soru 3

Cevabınız, başlıca yönleri ve aldığı olumlu ya da olumsuz eleştirilerle başkan Reagan'ın ekonomi politikasını tanıtmalıdır. Cevabınızı aşağıdaki çerçeveye göre düzenleyebilirsiniz.

1981'den 1989'a kadar ABD başkanı olan Reagan'ın politikası, genellikle dünyada 1980'li yıllarda ortaya çıkan neoliberal akımın başlıca örneklerinden biri olarak gösterilir. Ancak bu politika tartışmasız liberal bir politika gibi görünse de, uygulaması karşıt yorumlara yol açmıştır. (Bu farklı yorumlardan söz etmelisiniz) Özellikle iki nokta üzerinde bazı sorular akla gelmektedir: Krizin ABD'yi karşı karşıya getirdiği sorunlar gerçekten çözülebilmiş midir? (Burada enflasyon ve işsizlik sorunlarına değinmelisiniz) Esin kaynağı olan liberalizm ilkelerine sadık kalınmış mıdır? (Burada bütçe açığından söz etmelisiniz)

TAVSİYELER

- Reagan'ın biyografisini yeniden okuyun.
- Sizden istenen ödev, sekiz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Metinlerin tarihlerine dikkat edin.
- Belgelerin kim tarafından oluşturulduğunu inceleyin:

- Reagan'ın niyetinin ne olduğunu anlatan belge ya da belgeleri,

- Reagan'ın politikası üzerine bir yargı içeren belge ya da belgeleri,

- Reagan'ın politikasının sonuçları üzerine tarafsız bir yorum getiren belge ya da belgeleri ayrı ayrı sınıflandırın.

- ABD'de başkanlık seçimleri kasım ayında yapılır, ancak seçilen başkan görevi bir sonraki yılın ocak ayında devralır. Kasım 1980'de seçilen Reagan da ocak 1981'de başkanlık koltuğuna oturdu. Dolayısıyla, 20 Ocak 1981 tarihli mesajı görev süresinin ilk günlerine rastlıyor. Bu mesajla programını açıklıyor.

KONU 7

Amerikan modeli

1776'da, Amerika'daki 13 İngiliz kolonisi bağımsızlıklarını ilan ettiler. Böylece ortaya çıkan kırılgan cumhuriyet, yaklaşık iki yüzyıl sonra, 1950'lerin sonuna doğru, Sovyetler Birliği karşısında "özgür dünya"nın önderi, kapitalist girişimin ve orta sınıf toplumunun savunucusu ve popüler kültürün tapınağı olan süper bir güce dönüşmüştü.

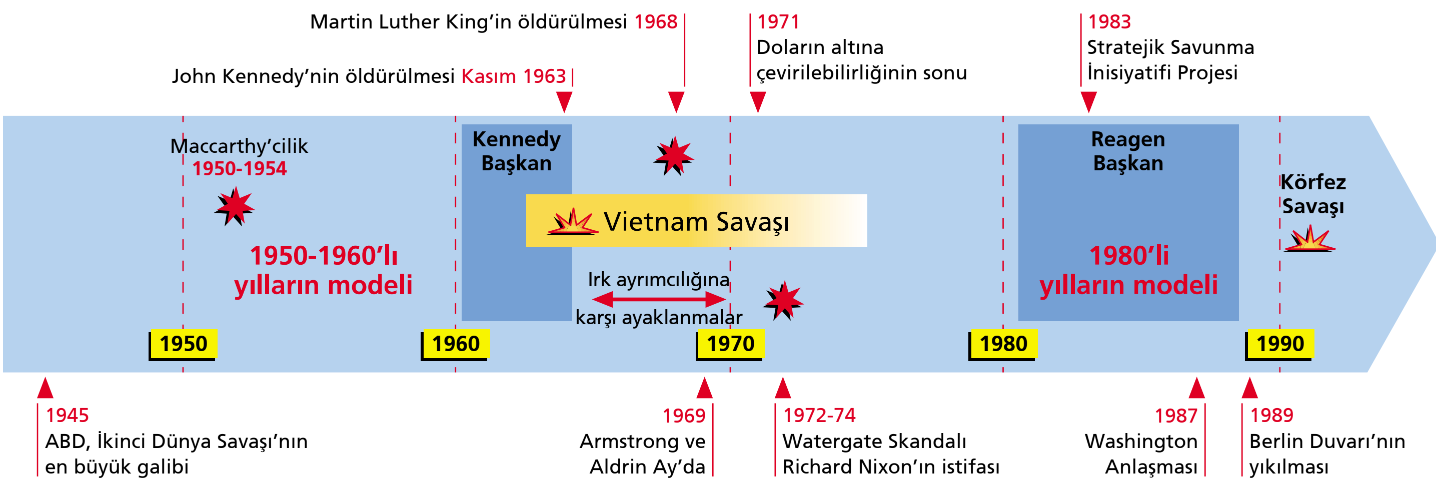
Ama Amerikan modelinin sorgulanması, 1960'lı yıllar boyunca, hatta 1980'lerdeki silkinişe kadar sürdü.

- *Bu olağandışı yazgı nasıl açıklanabilir?*
- *1950'li yılların sonunda Amerika Birleşik Devletleri dünyaya nasıl bir model sunmuştur?*
- *1980 ve 1990'lı yıllar boyunca Amerikan modeli ne tür değişiklikler geçirmiştir?*

KONUNUN PLANI

- **Harita: 1960'lar dünyasında ABD**
- **I. Amerikan demokrasisi**
- **II. "Bolluk toplumu"**
- **III. Kültür patlaması**
- **IV. Büyük çalkantı**
- **V. 1980'lerde Amerikan modeli**

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: J. F. Kennedy'nin "Yeni Sınır" başlıklı konuşmasından bir bölüm
- Verilerle çalışma: 1960'lı yılların süpergücü ABD'nin sunduğu model ve sınırları

1986, New York'taki özgürlük anıtının yüzüncü yıl kutlamaları.

1960'lar dünyasında ABD

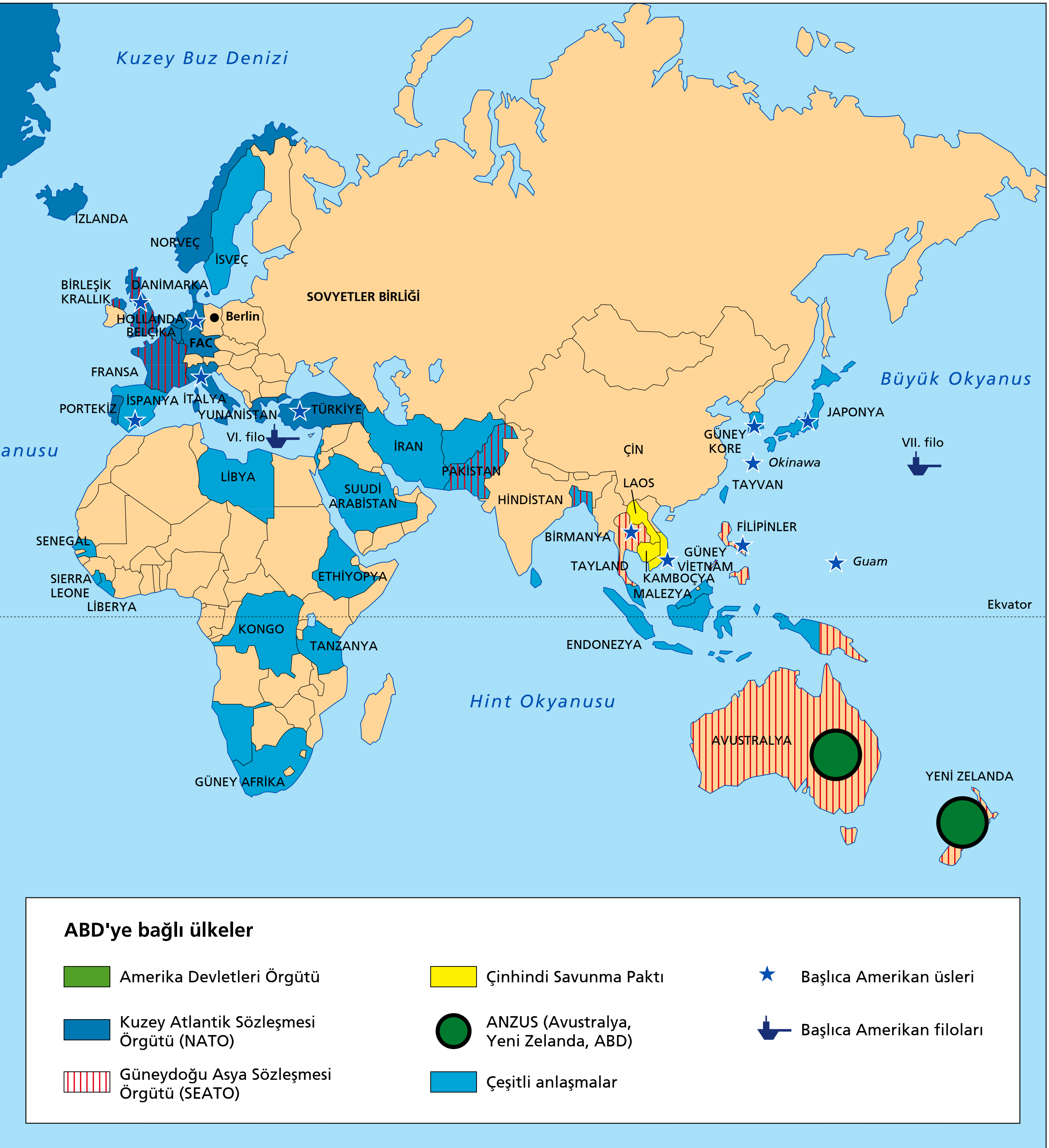
Raymond Aron'un gözünden ABD'nin gücü.

İşte 1969'daki ABD: Yaklaşık 42 ülkeyle imzalanmış 80 anlaşma, ülke dışında toplam yüzölçümü Delaware eyaletinin iki katına ulaşan 302 birincil derecede ve 2.000 ikincil derecede önemli askerî üs; üçte biri ülke dışında hizmet veren toplam 3,5 milyon asker, yaklaşık 75 milyar dolarlık bir askerî bütçe... Bu arada 6. filo Akdeniz'de İsrail'in, hatta belki Avrupa'nın ve petrol yollarının güvenliğini sağlarken, Japon Denizi ve Tonkin Körfezi arasında bulunan 7. filo Büyük Okyanus'a hakimdi. Kore'nin ortasından geçen 38. paralel üzerinde ve Berlin'in merkezindeki Potsdamerplatz'da Amerikan birlikleri nöbet bekliyordu. Yirmi yıldan beri yeniden dünyanın refah yuvalarından biri haline gelen ve kapitalist dünya pazarının bir parçası, hatta itici gücü olan Batı Avrupa'da 300.000 Amerikan askeri, 7.000 nükleer füze başlığı eşliğinde, Varşova Paktı ülkelerinin klasik silahlarıyla nükleer güçlerini dengelemek amacıyla konuşlandırılmaya devam ediyordu.

1972'de ise, ABD'nin toplam asker sayısı 3,5 milyondan 2,5 milyona, askerî bütçesi de 1964 sabit dolar kuruna göre 65,4 milyar dolardan 50,8 milyar dolara düştü. Ama stratejisinin önemli öğeleri, ya da dilerseniz ABD savunma politikası diyelim, pek fazla değişmedi. Savunulacak bölge gezegenin boyutlarına ulaşmış gibiydi... 1972 yılında ABD'nin askerî sınırları, Avrupa'da (1945), Kore'de (1945 ve gözden geçirilmiş haliyle 1953), Vietnam'da (1954) çizilen sınırlara kadar uzanıyordu. İmzaladığı çok taraflı ittifaklar (Güneydoğu Asya'da SEATO ve ANZUS, Kuzey Atlantik Sözleşmesi), karşılıklı güvenlik anlaşmaları (Japonya, Filipinler, Tayvan), komutası altındaki örgütler (NATO) ve Latin Amerika ülkelerine yardım programlarıyla ABD, bugün "herhangi bir devlet"in ya da ulusal bir devletin diplomasisinden farklı, küresel düzeyde bir rol üstleniyor.

Raymond Aron [Fransız düşünürü],
***République impériale* (Paris, 1973).**

Kuzey Buz Denizi
İZLANDA
NORVEÇ
İSVEÇ
BİRLEŞİK KRALLIK
DANİMARKA
HOLLANDA
BELÇİKA
Berlin
FAC
SOVYETLER BİRLİĞİ
FRANSA
PORTEKİZ
İSPANYA
İTALYA
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
VI. filo
anusu
İRAN
LİBYA
PAKİSTAN
SUUDİ ARABİSTAN
HİNDİSTAN
ÇİN
GÜNEY KORE
JAPONYA
Büyük Okyanus
VII. filo
Okinawa
TAYVAN
LAOS
FİLİPİNLER
BİRMANYA
TAYLAND
GÜNEY VİETNAM
KAMBOÇYA
MALEZYA
Guam
Ekvator
SENEGAL
SIERRA LEONE
LİBERYA
ETHİYOPYA
KONGO
TANZANYA
ENDONEZYA
Hint Okyanusu
AVUSTRALYA
YENİ ZELANDA
GÜNEY AFRİKA
ABD'ye bağlı ülkeler
Amerika Devletleri Örgütü
Kuzey Atlantik Sözleşmesi Örgütü (NATO)
Güneydoğu Asya Sözleşmesi Örgütü (SEATO)
Çinhindi Savunma Paktı
ANZUS (Avustralya, Yeni Zelanda, ABD)
Çeşitli anlaşmalar
Başlıca Amerikan üsleri
Başlıca Amerikan filoları

I. Amerikan demokrasisi

ANAHTAR SÖZCÜK

• FEDERAL DEVLET

Merkezî hükümetin oldukça geniş bir özerkliğe sahip olan yerel hükümetlerle güçlerini paylaştığı devlet modeli.

SÖZLÜK

* Anayasa değişikliği
* Kongre
* Irk ayrımcılığı
* Lobi
* Maccarthy'cilik

A. Amerikan demokrasisinin temelleri

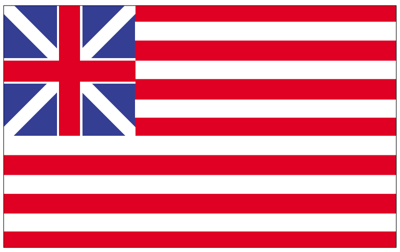
Belge 1, 2 ve 3

■ Amerikalılar, *"halkın halk için halk tarafından yönetilmesi"* anlamına gelen demokrasiye tapınma derecesinde bağlıdırlar. Amerikan siyasal sistemi, **Bağımsızlık Bildirgesi (1776), Federal Anayasa (1787) ve 50 eyaletin anayasalarına** dayanır. Bu temel metinler ulusu ayakta tutan gerçek bir yurttaşlık dini yaratmışlardır. Gelişmeye açıktırlar ve zaman içinde değişikliğe uğramışlardır. 1790-1791 tarihli Haklar Bildirgesi, gerçekleştirilen ilk on *anayasa değişikliği**ni bir araya toplar. Daha sonra, *Kongre** ve eyaletler tarafından onaylanan on yedi değişiklik daha kabul edilerek anayasaya eklenmiştir. Örneğin, köleliğin kaldırılması (1865, 13. değişiklik) ve kadınlara oy hakkı tanınması (1920, 19. değişiklik) gibi...

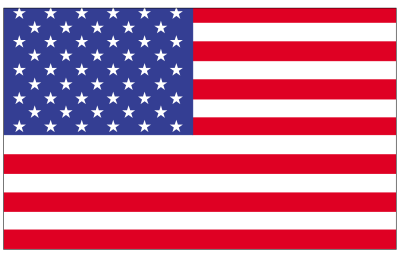
■ Mahkemelerin aldıkları kararlar ve içtihatlar yasa değerindedir. 1896'da uygulanmaya başlayan *ırk ayrımcılığı**, 1954'te bu ayrımcılığa son verilmesi ya da kürtaj hakkı gibi ilkeler, hep Yüksek Mahkeme tarafından alınan bir kararın ardından benimsenmiştir.

■ Amerikalılar kamusal ve bireysel özgürlükleri kararlılıkla savunurlar. Hiçbir din ya da inanç resmî olarak kabul edilmez; ancak yasalara karşı gelmedikçe hiçbiri yasaklanmaz ya da hor görülmez. **Basın özgürlüğü** kutsal bir değerdir ve gazeteciler geniş bir ifade özgürlüğüne sahiptir. Ne *federal devlet** ne de eyaletler bir radyo ya da televizyon istasyonuna sahip olabilirler. **İfade özgürlüğü** ve *"halkın sükûnet içinde toplanma ve yakındıkları durumların düzeltilmesi için hükümete dilekçe verme hakları"*, **iki büyük siyasal parti** (Demokrat Parti ve Cumhuriyetçi Parti) ile çok sayıda ideolojik, meslekî ya da kültürel *lobi**nin ortaya çıkmasını sağlamıştır. **Mülkiyet hakkı** da temel haklar arasında yer alır ve vatandaşlar, yargı gücünün kötüye kullanılma olasılığı karşısında koruma altına alınmışlardır.

Kongre bayrağı (1776):

Bugünkü ABD bayrağı:
- Herbiri bir eyaleti simgeleyen 50 yıldız
- Herbiri 1776'da ayaklanan kolonilerden birini simgeleyen 13 bant

1 ABD tarihinin özeti olarak Amerikan bayrağı.

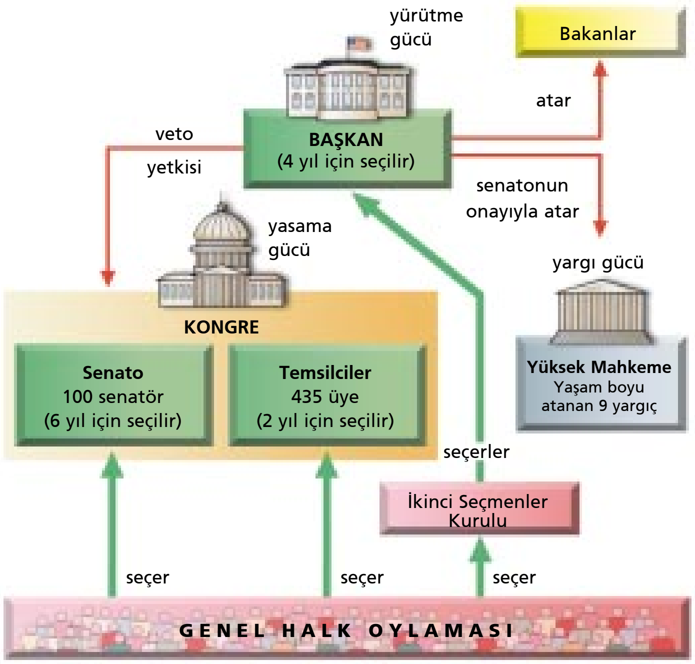
B. Demokrasinin işleyişi

Belge 4, 5 ve 6

■ Halk, iradesini temsilcilerini seçerek gösterir. Yürütme ve yasama güçlerinin kimin elinde bulunacağı, 50 eyalette ve federal düzeyde Washington'da düzenli olarak yapılan çok sayıda seçimle belirlenir.

- **Amerika Birleşik Devletleri Başkanı**, yürütme gücünün başıdır. Genel oyla seçilen bir seçim heyeti tarafından başkan yardımcısıyla birlikte dört yıl için seçilir. Başkanın ölümü, işlediği bir suç nedeniyle görevinden alınması (*impeachment* uygulaması) ya da istifa etmesi durumunda yerine başkan yardımcısı geçer.
- **Federal Kongre**, eyaletleri temsil eden Senato (her eyaletten altı yıl için seçilen iki senatör) ve Temsilciler Meclisi'nden (nüfuslarıyla orantılı olarak her eyaletten iki yıl için seçilen toplam 435 temsilci) oluşur.
- Eyaletler düzeyinde yargıçlar, kentlerin yönetsel yetkilileri ve kasabalarda şerifler, halk oyuyla seçilir. Federal düzeyde yargı gücü, başkan tarafından yaşam boyu atanan **dokuz Yüksek Mahkeme yargıcının** elinde bulunur.

■ **Yine de, ABD'de demokrasinin tehlikelerden tümüyle korunduğu söylenemez**. Örneğin 1950'li yılların başında Soğuk Savaş nedeniyle ortaya çıkan komünizm korkusu, *Maccarthy'ciliği** yaratmış ve ancak 1954'te, Eisenhower'ın başkanlık döneminin başlarında durulacak olan bir hoşgörüsüzlük dalgasına yol açmıştı. Bugün de Amerikalıların neredeyse yarısı, sanki kendilerini ilgilendiren bir mesele değilmiş gibi, oy vermekten kaçıyorlar. Bu nedenle adaylar, siyasal programlarından çok imajlarına önem veriyorlar. Seçim kampanyalarının maliyeti çok büyük rakamlara ulaşıyor, bu da maddî olanakları sınırlı olan adayların zarar görmesine yol açıyor. Amerikan demokrasisi herkese parmak ısırtan, ancak bir o kadar da kırılgan bir demokrasidir. 1972-1974 yıllarında ortaya çıkan Watergate skandalı da bu kırılganlığın göstergelerinden biridir.

2 ABD'nin devlet yapısı.

3 **ABD Anayasası'nda yapılan bazı değişiklikler.**

***Bill of Rights*, 1787:**

1. DEĞİŞİKLİK - Kongre, bir din kuran ya da bir dinin gereklerinin özgürce yerine getirilmesini yasaklayan, söz ve basın özgürlüğü ile vatandaşların şikayetlerini hükümete bildirmek için dilekçe verme haklarını ve barışçıl amaçlarla toplanmalarını kısıtlayan hiçbir yasa çıkaramaz.

5. DEĞİŞİKLİK - Hiç kimse, ihbar olmadıkça ya da büyük jüri tarafından suçlanmadıkça, ağır bir suçlamaya ya da onur kırıcı bir ithama yanıt vermekle yükümlü değildir. Hiç kimsenin yaşamı ya da beden bütünlüğü aynı suç nedeniyle iki kez tehlikeye atılamaz. Hiç kimse herhangi bir ceza davasında kendi aleyhinde tanıklığa zorlanamaz. Hiç kimse yasal bir yöntem izlenmeden yaşamından, özgürlüğünden ya da mülkünden yoksun bırakılamaz. Özel mülkiyetteki hiçbir şey, tam bedeli ödenmeden kamu hizmeti için kullanılamaz.

8. DEĞİŞİKLİK - Gereğinden fazla bir kefalet istenemeyeceği gibi, ne aşırı para cezası yüklenebilir ne de acımasız ya da olağandışı cezalar verilebilir.

10. DEĞİŞİKLİK - Bu anayasa ile Birleşik Devletler'e verilmeyen ya da eyaletlere yasaklanmayan yetkiler, sırasıyla eyaletlere ya da halka aittir.

13. DEĞİŞİKLİK (1865) - Ne kölelik, ne de irade dışı hizmetkârlık, suçlunun kendisinin de yasal yollarla ikna edildiği bir suçun cezası değillerse, ABD'de asla uygulanamaz.

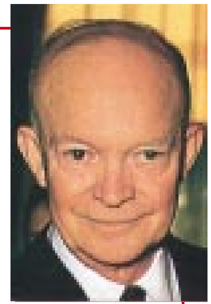
19. DEĞİŞİKLİK (1920) - Hiçbir ABD vatandaşının oy hakkı, ABD ya da eyaletlerinden herhangi biri tarafından cinsiyeti nedeniyle elinden alınamaz ya da kısıtlanamaz.

22. DEĞİŞİKLİK (1951) - Hiç kimse ABD başkanlığına iki kezden fazla seçilemez.

26. DEĞİŞİKLİK (1971) - On sekiz yaşından gün almış bulunan hiçbir ABD vatandaşının oy hakkı, ABD ya da eyaletlerinden herhangi biri tarafından yaşı nedeniyle elinden alınamaz ya da kısıtlanamaz.

1. Bireyleri koruyan değişiklikler hangileridir?
2. Daha fazla hak ve özgürlük getiren değişiklikler hangileridir?

B İ Y O G R A F İ

4 **Dwight D. Eisenhower**
(1890-1969)

Texas kökenli olan Dwight Eisenhower, son derece parlak bir askerî kariyer yaptı. Kuzey Afrika çıkarmasının sorumluluğunu üstlenen ve 1943'ten itibaren Batı cephesi müttefik orduları komutanlığına getirilen Eisenhower, 1944-1945'te Nazi Almanyası'na karşı kazanılan zaferin en önemli mimarlarından biriydi. 1951'de NATO kuvvetleri başkomutanı oldu. 1952'de Cumhuriyetçi Parti'den başkan adayı seçildi ve 1953'ten 1961'e kadar ABD başkanlığı yaptı.

5 **Senatör Maccarthy'nin söylevi.**

Savaşın sonunda, maddî bakımdan evrenin en güçlü ulusuyduk, entellektüel ve ahlakî bakımdan da öyle olabilecek potansiyele sahiptik. Bu yıkım çölüne ışık tutacak bir fener olma onuruna erişebilir, uygarlığın henüz kendini yoketmeye hazır olmadığının canlı ve parlak kanıtı olabilirdik. Ne yazık ki, trajik bir biçimde, durumun nezaketinin gerektirdiği beceriyi gösteremedik, kötü bir başarısızlığa uğradık.

Bugün güçsüz bir konumdayız. Neden? Yegâne güçlü düşmanımız sahillerimize çıkarma yaptığı için mi? Hayır! Ulusumuzun hoşgörüyle karşıladığı bazılarının ihaneti yüzünden. Bu ülkeyi haraç mezat satanlar, yoksullar ya da etnik azınlıklar değil, daha çok dünyanın bu en zengin ülkesinin kendilerine sunduklarından yararlananlar, yani en güzel evlerde oturan, en iyi eğitimi almış olan ve yönetimde en iyi yerlerde bulunanlardır. Dışişleri Bakanlığı'nda bu durum apaçık ortada. Bunların en kötüleri, toplumumuzun seçkinleri arasında yer alan parlak genç insanlar orada [...]. Dışişleri Bakanlığı'nın, yani bakanlıklarımız arasında en önemli olanının, tümüyle komünistler tarafından sarılmış olduğunu söylüyorum. İçlerinden 57 kişinin Komünist Parti üyesi olduğunu ya da en azından kendilerini bu davaya adamış olduklarını ben biliyorum, belgeleri elimde. Bu arada bu insanlar dış politikamızı biçimlendirmeye devam ediyorlar.

20 Şubat 1950.

1. Maccarthy'ye göre, ABD'nin gücünün kaynakları nedir?
2. Maccarthy'ye göre, ABD'nin zayıflığını açıklayan nedenler hangileridir? ABD'nin en önemli düşmanı kimdir?

6 **1988'de, New Orleans'da Cumhuriyetçi Parti kongresi.**

II. “Bolluk toplumu”

S Ö Z L Ü K

* Kota
* Alım-satım parası
* Rezerv parası
* Çokuluslu şirket

Amerikan toplumu ilk günlerinden beri fırsat eşitliği ilkesine, yani **inisiyatif özgürlüğüne**, yenilik yapma arzusuna, bireyler arasındaki rekabete dayanıyordu. 1945’ten sonra, Amerikalı iktisatçı John Kenneth Galbraith’in 1961 yılında yayınlanan kitabının başlığında da belirttiği gibi, ABD bütünüyle bir "bolluk toplumu" olma yoluna girdi.

A. ABD’nin gücünün temelleri

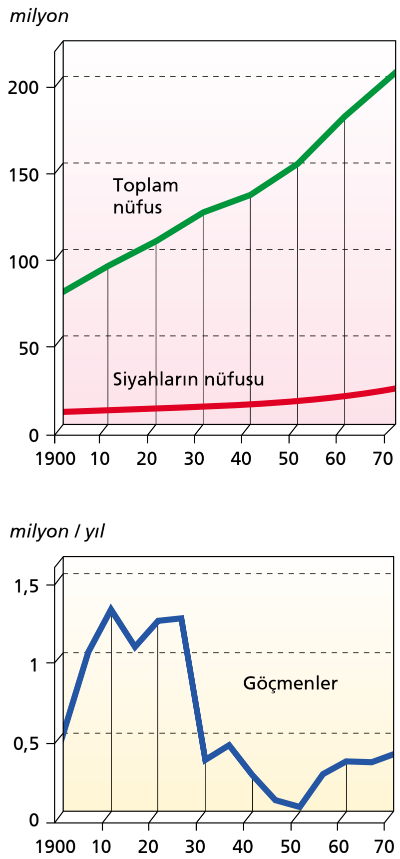
Belge 1, 3 ve 6

■ ABD’nin nüfusu 1950 ile 1960 arasında 152 milyondan 181 milyona çıktı, yani %19 oranında arttı. **Savaş sonrasında gözlenen *baby-boom* devam ediyordu**. 1924’ten 1965’e kadar Amerikan topraklarına girişleri sınırlandıran göçmen *kota**larını uygulamaya koyan yasalar henüz yürürlükte olduğundan, göç nüfus artışında ikincil bir yer tutuyordu. Ancak bu arada, ABD üstün yetenekli Avrupalı bilim adamlarını kabul ediyor, hatta kendine çekiyordu. Bu olguya *brain drain*, yani "beyin göçü" adı verildi.

■ İkinci Dünya Savaşı, gerçek anlamda müttefiklerin cephaneliği durumunda olan ABD’nin ekonomik büyümesini kolaylaştırmıştı. **Ülkede dev sanayi şirketleri bulunuyordu**. 1950’li yıllarda General Motors, Fransa bütçesiyle karşılaştırılabilecek bir ciro ilan etmişti. Standard Oil petrol şirketi ise 6 milyon tonluk bir filoya sahipti ve bu rakam aynı tarihlerde Sovyetler Birliği’nin sahip olduğundan bir buçuk kat fazlaydı. Birkaç büyük firmanın lehine işleyen tekelleşme nedeniyle rekabet azaldı. 20. yüzyılın ortalarından itibaren, modernleşme ve teknolojik yenilikler sanayi ve tarım sektörünü durmadan altüst ettiler. Amerikalılar giderek daha az tren, daha çok otomobil ve uçak kullanır oldular. Mekanikleşen ve bilimselleşen tarım da dünyada verimlilik rekorları kırıyordu.

■ Ekonomide zaman zaman yaşanan küçülmelere rağmen, ekonomik faaliyet ABD’yi dünyanın en zengin ülkesi haline getirmiştir. **1945 yılında, dünyadaki toplam altın rezervlerinin dörtte üçü bu ülkede bulunuyordu**. 1944’te imzalanan Bretton Woods anlaşmaları doların gücünü arttırdı. Altına bağlanan dolar (1934’ten itibaren, bir ons altın karşılığı 35 dolardı), gezegenin büyük bölümü için hem *alım satım parası**, hem de *rezerv parası** oldu. ABD, 1945’ten sonra Japonya ve Batı Avrupa ülkelerinin kalkınmasına yardım edebilecek kadar güçlüydü (Marshall Planı, *bkz. s. 202*)**.**

ABD nüfusu

1 1900’den 1970’e ABD nüfusu.

B. Zengin bir Amerika

Belge 2, 4 ve 5

■ **1955’te**, Eisenhower’ın başkanlık döneminde, dünya nüfusunun yalnızca %6’sını oluşturan **ABD, dünyadaki malların %50’sini üretiyordu**. Dış yatırımların çokluğu ve *çokuluslu şirketler**in faaliyetleri sayesinde Amerikan sanayii, artık ABD sınırları içinde yerleşmiş bulunan sanayiden çok daha büyük boyutlara ulaşmıştı. Eisenhower’ın 1953’te başkan seçilmesinden Kennedy’nin başkanlığının sonuna, yani 1963’e kadar geçen on yıl içinde, kişi başına KUÜ yaklaşık %25 oranında arttı. Bolluk, konfor ve savurganlık Amerikalıların gündelik yaşamına hakim oldu. Reklamlar, karşı konulmaz bir çekim gücü kazandı. İşleri kamçılayan kredili satışlar ise, Amerikalıların geleceğe duydukları güvenin ve hiç beklemeden yeni malların tadını çıkarma konusunda sergiledikleri sabırsızlığın olduğu kadar, bütün Amerikan ailelerine yüklenen maddî külfetlerin de kanıtı haline geldi.

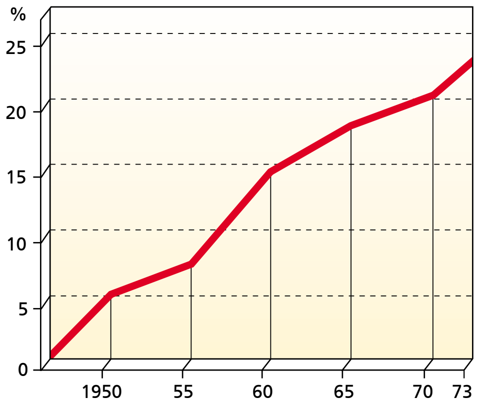
■ Amerikan modeli her ne kadar liberalizm ve serbest girişime dayanıyorsa da, **federal hükümet zaman zaman ekonomik alana müdahale etmekten çekinmiyordu**. Sanayi ve tarım üretimini koruyan gümrük vergilerini belirliyor, silah sanayiinde faaliyet gösteren şirketlere soğuk savaş nedeniyle (özellikle 1950-1953 Kore ve 1962-1975 Vietnam savaşları sırasında) düzenli olarak yüklü siparişler veriyordu. Bunun dışında, bazen kılı kırk yaran düzenlemeler getirerek ülkeye yabancı ürün girişini engellemeye çalışıyordu.

1950'li yılların başlarında bir Amerikan ailesi.

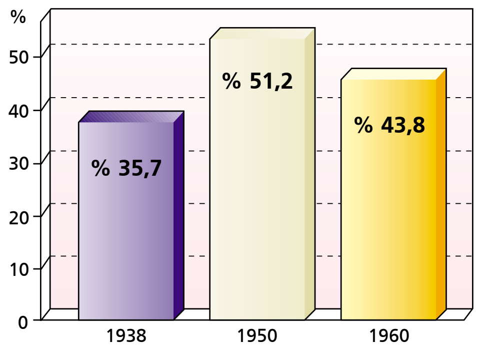
Bugün Avrupa'da bu yaşam biçiminin hangi öğelerine rastlanıyor?

2

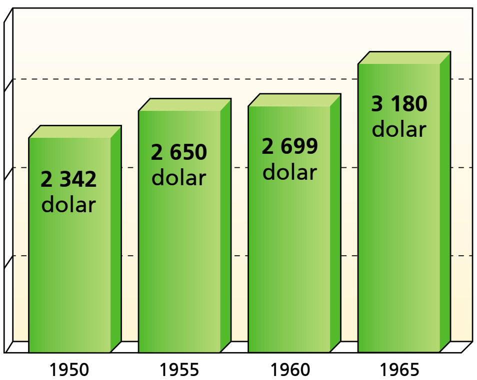

Gayri safi milli hasılanın ortalama yıllık büyüme oranı *(hacim olarak)*

Dünyadaki sanayi üretiminde ABD'nin payı

Kişi başına katkılı ulusal ürün

3 ABD'de büyüme ve dünya ekonomisindeki yeri.

1. Büyüme ve GSMH ile ilgili bilgilerinizi hatırlayın (Bkz. s. 112).

2. ABD'nin sanayi alanındaki gücü doruk noktasına ne zaman erişmiştir?

3. GSMH'daki büyümenin Amerikalıların yaşam düzeyleri üzerinde ne gibi sonuçları olmuştur?

4 ***"Bolluk devri".***

Yoksul insanın kafasında, her zaman sorununun ne olduğuna ve buna neyin çare olacağına ilişkin kesin bir fikir vardır. Elindeki azdır, kendisine daha fazlası gereklidir. Zengin insan ise her türlü sefalete neden olabilir veya düşebilirse de, buna neyin çare olacağını böylesi bir kesinlikle bilemez. [...].

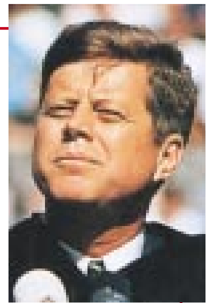
Bireyler için geçerli olan bu durum, uluslar için de geçerlidir. Ancak, uluslar refah konusunda sınırlı bir deneyime sahiptir. Tarih boyunca, neredeyse tüm ülkeler büyük yoksulluklar çektiler. Bu konudaki tek istisna, ama doğruyu söylemek gerekirse tüm insanlık tarihi ile karşılaştırıldığında pek de anlamı olmayan bir istisna, Avrupalıların yerleşmiş olduğu dünyanın bu görece küçük bölgesinde yaşayan en son kuşaklardır. Burada, özellikle de Amerika'da, son zamanlarda benzeri görülmemiş bir bolluk yaşandı.

J. K. Galbraith [Amerikalı iktisatçı], *Affluent Society* (Boston, 1958).

Yazara göre, ABD tarihinin özgünlüğü nereden gelmektedir?

BİYOGRAFİ

5 **John Fitzgerald Kennedy *(1917-1963)***

İrlanda kökenli Katolik bir aileden gelen John Kennedy, Demokrat Parti'den önce milletvekili, ardından da Massachusetts senatörü oldu.

1960 başkanlık seçimlerini kıl payıyla kazandı. ABD'nin ilk Katolik başkanı olan Kennedy, kırk üç yaşında demokrat Amerika'nın simgesi haline geldi. "Yeni Sınır" başlıklı konuşmasında, vatandaşlarına adaletsizliklere karşı savaşmayı önerdi.

1962 ekiminde, kendisini Kruşçev'le karşı karşıya getiren Küba füzeleri krizini başarıyla çözdü.

22 Kasım 1963'te, Dallas'ta öldürüldü. Bu dramın meydana geliş koşulları hâlâ tam olarak aydınlatılamamıştır.

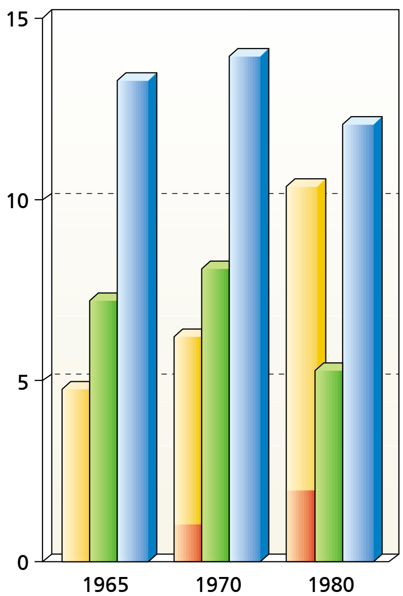
6 ***Brain drain* (Beyin göçü): Amerikan modeli bilimsel araştırmacıları çekiyor.**

Göçmen kategorilerinden biri de entelektüeller, mühendisler, bilginler ve sanatçılardan oluşur. Yöneticilere, araştırmacılara, özellikle tıp alanında çalışan önemli uzmanlara sunduğu çalışma ve yaşam koşullarıyla ABD'nin, iş güvenliğinin, meslekî etkinliğin, araştırmacılara tanınan maddî olanakların ve özgürlüğün giderek daha az güvence altına alındığı ve ücretlerin çok düşük olduğu bazı ülkelerden çeşitli meslek gruplarına ait seçkinler üzerinde önemli bir çekim gücü vardır. [...] Doktorlar, mühendisler, bilginler, Avrupa'dan, Latin Amerika'dan ve diğer Anglo-Sakson ülkelerden ABD'ye gelirler.

P. George, *Géographie des Etats-Unis* (Paris, 1979)

SÖZLÜK

* Vakıf

Kaynak: *Congressional Budget Office, şubat 1983*

Etnik gruplara göre Amerikalıların gelirleri
(ulusal ortalama=100)

Almanlar:	107	Siyahlar:	62
Japonlar:	132	Yerliler:	60
Anglo-Saksonlar:	107	Polonyalılar:	115
Yahudiler:	170	İrlandalılar:	103
Antilliler:	94	Portoriko'lular:	63
Meksikalılar:	76	İtalyanlar:	112
Çinliler:	112	Filipinliler:	99

1 Refah devletinin rolünün artması ve 1965-1980 arasında Amerikalıların gelirleri.

C. Amerikan toplumu

Belge 2

■ ABD'de, sosyologlar çalışanları beyaz yakalılar (doktorlar, avukatlar, öğretmenler, kamu sektörü ve özel sektörde çalışan memurlar, pazarlamacılar) ve mavi yakalılar (işçiler) olarak ikiye ayırırlar. Dolayısıyla, Amerikan toplumunun sınıfsız bir toplum olduğu söylenemez. Ancak 1950'li yıllarda, Amerikalıların gözünde hiç kimse toplumsal olarak doğduğu gibi kalmaya mahkûm değildi. Daha fazla para kazanmak ve belki de yeni bir Rockefeller olabilmek için, var gücüyle çalışmak, bir meslek eğitimi almak, biraz şans ve biraz da kararlılık yeterliydi. En azından çocukların ana-babalarından daha başarılı olacakları umuluyordu. Böyle bir yaklaşıma göre, toplumsal olarak yükselmek mümkündü ve **herkes milyarder olma hayalleri kuruyordu**.

■ Zenginler, özellikle de servetlerinin bir bölümünü *vakıf**lar kurarak hemşehrilerine yardım etmek amacıyla kullananlar (örneğin, 1901'de kurulan Rockefeller Enstitüsü), birer başarı modeliydiler. Büyük şirketlerin yöneticileri teknik yönetim kadrolarını oluşturuyordu. Bu kadrolar, 1950'li yıllardan itibaren yavaş yavaş patronların yerini almaya başladı. Böylece, önemli üniversitelerde alınan eğitimin, kişisel çabanın ve kazanca duyulan ilginin yeni bir sınıf yaratabileceğini ve seçkinleri yenileyebileceğini göstermiş oluyorlardı. **Sınıf mücadelesine ise kimse inanmıyordu**.

■ **Orta sınıfın hakimiyetini simgeleyen Amerikan banliyöleri** de bu dönemde gelişmeye başladı. Bu banliyöler, ekonomik düzeyleri farklı olsa da yarattıkları yaşam biçimiyle birbirlerine benziyorlardı. Bunlar, genellikle pis, gürültülü ve suça boğulmuş kent merkezlerinden uzakta, çoğunlukla ahşap ve çimenliklerle çevrili evleri, ağaçların gölgelediği sokaklarıyla, yalnızca sabahları ve akşamları canlanan birer huzur limanını andırıyorlardı. Öğrencilerin *school buses*, yani okul otobüsleriyle evlerinden toplanarak götürüldükleri okullar, sayısız Katolik kilisesi, yepyeni Protestan ibadethaneleri ve sinagoglar, dinsel cemaatlerin çeşitliliğine ve dinamikliğine tanıklık ediyordu.

D. "Bolluk toplumu"nun sınırları

Belge 1 ve 3 - 6

■ Amerikalılar, **yabancıların da hayallerini süsleyen 1950'li yılların "bolluk toplumu"nu** öve öve bitiremezler. Oysa, bu toplumun bir de gizli yüzü vardı: **Irk ayırımcılığı**. Güney'de, ayırımcılığın içeriğini açıkça yasalar ve yönetmelikler belirliyordu. Başka yerlerde ise, örf ve adetler bunu dayatıyordu. Siyahlar ve Beyazlar hastanelerde, okullarda, kamu binalarında, kısacası beşikten mezara ayrı yaşıyorlardı ve eşit değillerdi. Güney eyaletlerinin çoğunda "karışık" evlilikler yasaktı; bir Siyah kaldırımı süpürebilir, ama Beyaz bir müşteriye hizmet edemezdi; otobüste yerini Beyazlara bırakmak zorundaydı.

■ 1954'te Yüksek Mahkeme okullardaki ırk ayırımcılığının anayasaya aykırı olduğuna karar verdi, zira ırkları ayırmak çocuklar, yani geleceğin vatandaşları arasında eşitsizlik yaratmak demekti. Kararın uygulanmasını sağlamak ise başlı başına bir işti. Liberal Siyahlar ve Beyazlar ayırımcılığa karşı çabalarını dernekler bünyesinde birleştirdiler. **1955'te, Siyah Protestan papazı Martin Luther King** halkı ırk ayırımcılığı uygulayan otobüs şirketlerini boykot etmeye çağırdı.

■ 1950'li yılların sonunda ABD, nüfusunun %20-25'inin yoksulluk içinde yaşadığını keşfetti. Dünyanın bu en zengin ülkesinde her ırktan 30-40 milyon insan, kendilerine yetecek yiyeceği bile bulamadan, derme çatma konutlarda devletten hiçbir yardım görmeden ve sağlık hizmetlerinden yararlanamadan yaşıyordu. Roosevelt'in 1930'larda kurduğu Refah Devleti, "bolluk toplumu"nun unuttuğu bu insanların sefaletine çare olamamıştı. **1960'lı yılların başında**, demokrat başkanlardan Kennedy (1961-1963) ve Johnson (1963-1969), bu başarısızlıklarla mücadele etmeye giriştiler. Kennedy ekonomik güçlüklerden en fazla etkilenen bölgeler için yardım programları başlattı. **Yoksullar için *Medicaid*, yaşlılar için de *Medicare* adıyla birer sağlık yardımı projesi geliştirdi**. Johnson ise 1964, 1965 ve 1968'de, vatandaşlık hakları ve **fırsat eşitliği** ile ilgili yasaların oylanmasını sağladı. Bu yasalar, Siyahların siyasal ve toplumsal yaşama katılabilmelerini sağlama konusunda önemli adımı oluşturuyordu.

2 Amerikan banliyösü.

Mavi yakalılar ve beyaz yakalılar (eski tarz: küçük girişimciler, çiftçiler, işadamları, sanatçılar; yeni tarz: serbest meslek sahipleri, orta ve üst düzey yöneticiler, büro ve mağaza çalışanları), hepsi de aynı ideoloji etrafında, yani aynı maddî başarıya ulaşma arzusu, aynı toplumsal statü arayışı, aynı çalışma etiğinde birleşir. Bu anlamda sınıflar arasındaki ayırımlar ortadan kalkmıştır. Ancak bu, olgulardan çok kafalarda kalkmıştır. Bu yeni toplumun simgesi, banliyö konutlarıdır. New York, Boston, Chicago, Saint-Louis, Houston ya da San Francisco'nun çevresinde manzara hep aynıdır. Ağaçlıklı yollar, kusursuz biçimde kırpılmış çimlerin çevrelediği ahşap evler (ender olarak tuğla kullanılır), bazen bir, bazen de iki hatta daha fazla otomobilin parkedildiği *driveway*, yani garaj yolu. Garaj kapısının üzerinde çocukları ve yetişkinleri eğlendirmek için mutlaka bir basket potası vardır. [...] Her işgünü aynı senaryo tekrarlanır. Saat 7.00'den 8.00'e kadar, otomobiller *driveway*leri terkeder. Direksiyonda, işe giden ve akşam 18.00-19.00 arası dönecek olan kocalar vardır. Saat 8.30'a doğru, küçük yolcularını topladıklarını belli etmek için yanıp sönen kırmızı ışıklarıyla, sarı renkli ***school buses***, yani okul otobüsleri görünür. Aynı otobüsler çocukları 15.30'a doğru geri getirirler. Günün önemli bir kısmında sokaklar boştur [...]. Zaman zaman karşınıza butikleri, süpermarketleri, bankaları, kafeteryaları, benzin istasyonları ve sinemalarıyla bir ticaret merkezi çıkar. Burası hem alış-veriş, hem eğlence, hem de gezinti yeridir.

A. Kaspi, *Les Américains* (Paris, 1986).

4 Öteki Amerika.

Bir bildik Amerika var. Dünyada bugüne kadar varolan en yüksek yaşam standardına erişmiş olan Amerika. [...] Bir de 40-50 milyon kadar insanın yaşadığı öteki Amerika. Bu insanlar yoksuldular, hâlâ öyleler. Aç gözlü olmasalar da, karınları aç. Bazıları da kötü yağla beslenmekten şişmanlıyorlar. Zira yoksulların tükettikleri besinlerin böyle bir etkisi var. Barınma koşulları kötü, aldıkları eğitim kötü ve sağlık hizmetlerinden bile yararlanamıyorlar. [...] Giysileri yoksulları görünmez kılıyor. Amerika dünyanın en iyi giyinen yoksullarına sahip. [...] Amerika'da doğru dürüst giyinmek, doğru dürüst barınmaktan, beslenmekten ya da bakılmaktan çok daha kolay. Korkunç derecede yoksul insanlar bile varlıklı gibi görünebilirler.

Ayrıca yaşları nedeniyle ortalıkla görünmeyen çok sayıda yoksul insan var. Yoksullardan 8 milyonu 65 yaşın üstünde, bu rakamdan çok daha fazlası da 18 yaşın altında. Öteki Amerika'nın yaşlıları genellikle hasta ve sokağa çıkamıyorlar.

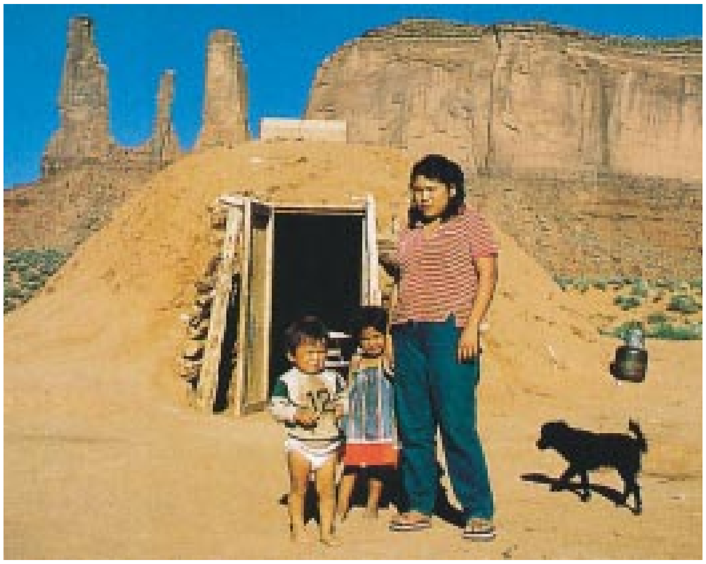
Michael Harrington, *The Other America* (New York, 1962).

6 Yüksek Mahkeme'nin 17 Mayıs 1954 tarihli kararı.

Devlet okullarında okuyan çocuklar arasında yalnızca ırksal farklılıklara dayanılarak ayırımcılık yapılması, azınlık gruplarına mensup çocukları eşit eğitim alma olanağından mahrum eder mi? Cevabımız evettir. [...] Kamusal eğitim alanında, "ayrı, ama eşit" görüşüne yer olmadığına karar verdik. Ayrı eğitim uygulaması doğası gereği eşitsizlik içerir.

Topeka Eğitim Müdürlüğü'ne karşı Brown davası.

Yüksek Mahkeme'nin bu kararının okullarda ırk ayrımcılığına nasıl son verdiğini gösteriniz.

3 Arizona'daki rezervlerden birinde yaşayan Navaho yerlileri.

5 Johnson'un "Büyük Toplum"u.

Bugün sizlere Büyük Toplum'u inşa etmeye başlayacağımız üç yerden söz etmek istiyorum: Kentlerimiz, kırsal alanlarımız ve okullarımız. [...]

Bu yüzyılın sonuna kadar, kentlerin nüfusu iki katına çıkacak ve bizim de bu ülkenin tarihinin başlangıcından bu yana inşa ettiğimiz kadar ev, yol ve bina inşa etmemiz gerekecek. [...] Kentlerimizde yaşanan sorunların listesi sonsuz denecek kadar kabarık: Kent merkezleri yozlaşıyor ve banliyöler mahvoluyor. Ne halkımızın tümünü barındırmaya yetecek kadar evimiz, ne de herkesi taşımaya yetecek kadar aracımız var. Kırsal alanlar yok oluyor ve yaşlı anıtlar harabeye dönüyor [...].

Büyük Toplum'u inşa edeceğimiz ikinci yer, kırsalımızdır. Yalnızca güçlü Amerika'ya ya da özgür Amerika'ya değil, güzel Amerika'ya ait olmakla her zaman gurur duyduk. Bugün bu güzellik tehlikede. İçtiğimiz su, yediğimiz yiyecekler, hatta soluduğumuz hava bile kirlenme tehdidiyle karşı karşıya. Parklarımız aşırı kalabalık, kıyılarımızda insanlar üstüste. [...]

Büyük Toplum'u inşa edeceğimiz üçüncü yer, okuldur. Çocuklarımızın yaşamları okulda biçimleniyor. Toplumumuz, tüm genç zihinlerin düşünce ve hayal gücünün en uzak sınırlarını keşfetmesine olanak tanımadıkça büyük bir toplum olamaz. Okulların çoğunda, sınıflar aşırı kalabalık ve okutulan programlar eskimiş. Maaşlı öğretmenlerimizin çoğu nitelik bakımından yetersiz. Her çocuğa çalışabilmesi için bir masa ve bir sandalye ile öğrenebilmesi için iyi bir öğretmen sunabilmeliyiz. Yoksulluk insanları bilgiye ulaşmaktan alıkoymamalı ve bilgi yoksulluktan kurtulmak için yol gösterebilmeli.

Lyndon B. Johnson [1963'ten 1969'a ABD başkanı],
Ann Arbor (Michigan) söylevi, 22 Mayıs 1964.

1. Metin Amerikan toplumunun karşılaştığı güçlüklerden hangilerine gönderme yapıyor?

2. Tüm bu sorunları çözebilmek için hangi olanaklar seferber edilmiştir?

3. Kısa vadede (1960'lı yılların sonu) ve uzun vadede (bugün) ne gibi sonuçlar elde edilmiştir?

III. Kültür patlaması

ANAHTAR SÖZCÜK

• ***MASS MEDIA***

Kitle iletişim araçlarının tümü (basın, radyo, sinema, televizyon...). Medya sözcüğü de *mass media*'nın kısaltılmış biçimidir.

SÖZLÜK

* Püritanizm
* Sınır
* Pop art

A. Özgün bir kültür

■ ABD'nin gerçekten kendine özgü bir kültürü var mıdır? **Genç, heterojen, maddeci bir ulus** kültürel alanda Fransa, İngiltere ya da Almanya gibi yaşlı uluslarla rekabet edebilir mi? 17. yüzyılda ilk Protestan İngiliz kolonileriyle gelen *püritanizm**in etkisini uzun süre taşıyan Amerikalılar, çalışmayı en yüce değer, kültürü de ayıplanacak bir hafiflik, hatta bir günah olarak kabul etmişlerdi. *Sınır** boyunca, tüm çabalarını doğayı ehlileştirmek için harcadılar ve yalnızca *İncil* okudular. 19. yüzyılda gelen ve yoksulluğun izlerini taşıyan göçmenler ise, özellikle konfor ve refah arzuluyorlardı. Onların gözünde eğitim, gelecekte ancak çocuklarının yararlanabileceği bir lükstü.

■ Kuşkusuz, 18. ve 19. yüzyıl Amerikan ressamları ya da Fenimore Cooper, Edgar Poe ve Mark Twain gibi yazarlar haklı bir üne kavuşmuşlardır. Ama Amerikan kültürü gerçek atılımını 1945'ten sonra gerçekleştirdi.

B. 1945 sonrası kültür atılımı

Belge 1, 2 ve 5

■ 1945'ten sonra, ABD'deki kültür atılımı geleneksel alanlarda kendini göstermeye başladı. **Amerikalı romancılardan** Ernest Hemingway 1954'te, John Steinbeck de 1962'de Nobel edebiyat ödülünü aldılar. Amerikalı ressamlar ise soyut dışavurumculuğa (Pollock) ve *pop art**a (Andy Warhol, Roy Lichtenstein) yöneldiler.

■ Öte yandan, Avrupa da ABD'nin kültürel açıdan zenginleşmesine katkıda bulunuyordu. Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesiyle ülkesinden kovulan yaratıcı Walter Grotius, bu katkıya mimarî alanından iyi bir örnektir. Güneyli siyahlar ise, ritmli melodilerle söylenen duaları (*gospel*) ve önce **caz**, ardından da **rock'n roll** müziğine esin kaynağı olan *blues*'larıyla müzikte devrim yaptılar.

■ Amerikan kültürünün özgünlüğü, ona hayat veren düşünce biçiminden kaynaklanıyordu. 1920'lerdeki refah ortamında doğan eğlence anlayışı, 1945'ten sonra yaşanan ekonomik büyümeyle birlikte yeniden canlandı. **Kültürün yalnızca seçkinlerin tekelinde olmadığı**, her bireyin zenginleşmesine katkıda bulunduğundan herkes tarafından erişilebilir olması gerektiği fikri geçerliydi. Amerikalılar sanatları sevmeyi öğrendiler. Washington, Boston ya da New York'ta (Museum of Modern Art, Frick Collection) bulunan büyük müzeler, özel ya da devlete ait önemli koleksiyonları sergiliyorlardı. Okullarda sanat eğitimi veriliyor, edebiyat eserleri cep kitabı biçiminde yeniden basılıyor ve daha ucuza satılıyordu.

C. Kültür modeli olarak *mass media*

Belge 3, 4 ve 6

■ Bütün bu gelişmeler içinde en çarpıcı olanı ise bambaşka bir şeydir. *Mass media**, Amerikan kültüründe önemli bir yer tutmaya, hatta ABD sınırlarını da aşarak gerçek anlamda küresel bir kültür modeli oluşturmaya ve yaymaya başladı. **Hollywood sinema stüdyoları**, daha 1920'lerde bu alandaki egemenliklerini ilan etmişlerdi. Bu egemenlik "süperprodüksiyonlar", *star system* (yıldızlaştırma sistemi) ve önceleri yalnızca Amerikan iç pazarına, sonra da tüm dünyaya yönelik olarak üretilen ve "B Serisi" diye adlandırılan görülmemiş kalitede filmlerle iyice güçlendi. 1919-1920'de ortaya çıkan radyo, 1930'larda ve 1945'ten sonraki yıllarda kayda değer bir yere sahipti. Ardından televizyon geldi. Bu yepyeni medya, haber, oyun ve eğlence programları sunuyor, etkisini giderek yaygınlaştırıyordu. Öyle ki, sonunda Hollywood stüdyolarında krize ve Amerikan sinemasının çökmesine yol açtı.

■ Geniş kitlelerin kültüre erişim olanağı bulması, bir tür eğlence uygarlığının doğmasına neden oldu ve iş adamları daha sonra bunu bir kültür ürünleri sanayiine dönüştürdüler. Walt Disney tarafından 1930'larda yaratılan çizgi film kahramanları, büyük eğlence parklarının (Kaliforniya'da 1955'te kurulan Disneyland ve daha sonra Florida'da kurulan Disneyworld) ve tam anlamıyla bir eğlence sanayiinin odak noktası oldular. **Amerikan kültürü artık ülke dışına ihraç ediliyordu** ve kısa zamanda Batı Avrupa'yı, ardından da tüm dünyayı etkisi altına alacaktı.

1 Roy Liechtenstein'ın [1924-1997] *Blonde Waiting* adlı tablosu, 1964 (122 x 122 cm).

2 **Kenny Scharf imzalı *Untitled, self portrait with Cadillac*, 1979 (183 x 152 cm).**

3 **Sinemada Amerikan modeli: Aktris Marilyn Monroe (1926-1962).**

4 ***Fast food*, Amerikan beslenme modeli.**

Bundan yirmi beş yıl önce, Nixon Beyaz Saray'a yerleşiyor, Bill Clinton da elinde diplomasıyla üniversiteden ayrılıyordu. [...] Apollo Ay yüzeyine inerken, Jim Delligatti'nin Pittsburgh vergi dairesine kayıtlı lokantasının mutfağında Big Mac hazırlanıyordu. Big Mac'ın burada elde ettiği başarıyla Pittsburgh'ün sınırlarını aşarak tüm Amerika'yı, ardından da dünyanın geri kalanını fethetmesine çok kısa bir süre yetti. 1971'de Japonya'ya vardı. Hatta, o yıldan beri, bir gezi gemisiyle Finlandiya ve İsveç arasında gidip geliyor. Bugün, 66 ülkede ve 5 kıtada Big Mac'in tadına bakabilirsiniz. [...] Manila, Paris ya da Moskova'dan geçerek, Pekin'den Boston'a herkesin anladığı iki isim var: Mc Donald's ve Big Mac. Big Mac artık bir efsane oldu.

Mc Donald's reklamı, Fransa, 1993.

5 **Elvis Presley (1935-1977).**
Mississipi kökenli Presley, ilk beyaz rock'n roll şarkıcılarından biriydi.

6 **Florida'da, Disneyworld'de geçit töreni.**

IV. Büyük çalkantı

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• *MELTING POT*
ABD'ye gelen tüm göçmenlerin, kökenleri ne olursa olsun farklılıklarını bir potada eriterek Amerikan halkını oluşturması.

S Ö Z L Ü K

* *Black Power*
* Cinsiyet ayırımcılığı
* Hippiler

1 **1969'da Woodstock festivali, Amerikan karşı-kültürünün simgesi.**

A. Kent çatışmalarından...

Belge 2, 3 ve 5

■ Amerikan modelinin tatlı reçetesi 1960'lı yıllarda sarsıntıya uğradı. Pekçok Amerikalı, değişimlerin fazla geciktiğini düşünüyordu. Etnik azınlıkların durumunda bir iyileşme söz konusu olsa bile, bu son derece yavaş gerçekleşiyordu. Kent çatışmaları, 1965'ten 1970'e kadar Siyahların yaşadığı gettoları kana boğdu (1965'te Los Angeles'deki Watts mahallesinde 34 ölü). Başkan Johnson'un aldığı önlemlere rağmen, yoksulluğa ve ırk ayırımcılığına karşı gösteriler düzenlenmeye devam ediyordu. **Siyahların hareketi** sertleşmişti. "Siyah bir iktidar" (*Black Power**) talep ediyorlardı. Öte yandan, 1963'te John Kennedy'nin, 1968'de Martin Luther King ve Robert Kennedy'nin öldürülmeleri ile ülke adeta bir şiddet girdabına doğru sürüklenmeye başladı.

■ **Diğer etnik topluluklar (Yerliler, Latin Amerika kökenliler) da, farklılıkları yadsınmadan toplumla kaynaşma hakkı istiyorlardı.** *Melting pot** artık bir model değildi. Orta sınıf kadınları ise, kurbanı oldukları *cinsiyet ayırımcılığı**nı protesto ediyorlardı. Tam olarak tatmin edici bir sonuç elde edemeseler de, en azından eşitliğe hakları olduğunu kabul ettirdiler. Geleneklerde özgürleşme, eşcinsellerin bazı haklar elde etmesine, hafif ve ağır uyuşturucu kullanımının yaygınlaşmasına, *hippi**lerin barışçılığı yücelten gösterilerine yol açtı.

B. ... Vietnam Savaşı'na karşı muhalefete

Belge 1

■ **1968'den itibaren** çok sayıda öğrenci, kampüslerde Vietnam Savaşı'na ve ırkçılığa karşı gösteriler düzenlemeye başladılar. Bunu yaparken, Amerika tarafından ezildiğine inandıkları üçüncü dünyanın savunusunu da üstleniyorlardı. Rock, folk ya da *country* şarkıcıları (Joan Baez, Bob Dylan), kendi üsluplarıyla bolluk toplumunu eleştiriyorlardı. 1969'da düzenlenen Woodstock müzik festivali, *On the Road* (1957) kitabının yazarı Jack Kerouac'ın da öncülerinden olduğu bu **karşı-kültürün** zaferini simgeler.

■ Büyük çalkantının nedenlerinden ilki, *baby-boom*'un ilk yıllarında dünyaya gelenlerin politikaya atılmaya başlamalarıdır. Maddî rahatlık içinde yetişen bu insanlar, **abartılı biçimde maddeci ve konformist buldukları bir uygarlığa** eleştirel bir gözle bakıyorlardı. Vietnam Savaşı bu protestocu zihniyeti güçlendirdi. Amerikalıların Vietnam'daki siyasal hedefleri belirsizdi (komünizmin yolunu kesmek). 1964'ten itibaren çatışmalar yoğunlaştı. 1968'de, Vietnam'da yarım milyon Amerikan askeri bulunuyordu ve **ABD'deki gençlik yürütülen bu savaşı giderek daha az anlıyordu**.

■ Ülkenin dış politikasını tartışmaya açmak, aynı zamanda bu politikayı hazırlayanları, uygulayanları ve destekleyenleri de eleştirmek anlamına geliyordu. **Amerikan modelinin 1950'li yıllarda dayandığı toplumsal uzlaşmanın yerinde artık yeller esiyordu**. Toplumsal doku parçalanmıştı ve 1970'li yıllarda ABD'nin dünyadaki imajı da bundan etkileniyordu.

C. Tepetaklak mı oluyoruz?

Belge 4 ve 6

■ **Nixon'un başkanlık döneminde (1969-1974)**, Amerikan modeli sanki hızla tersyüz edilerek alternatif bir model yaratılıyormuş izlenimi belirdi. Ancak, söz konusu modelin savunusu da eleştirisi de, Amerikan toplum ve kültürüne ilişkin son derece yüzeysel bir çözümlemeye dayandırılmıştı. Özgün modelde bir dönüşüm eğilimi ekonomi alanında bile hissediliyordu. ABD'nin dünya üretimindeki payı küçülmeye başlamış, 1980'li yıllardan itibaren bazı şirketlerin (Hollywood stüdyoları), ticaret merkezlerinin (New York'taki Rockefeller Center), hatta üniversitelerin Japonlar tarafından satın alınması, ABD'nin imajını daha da zayıflatmıştı. Zihinlere bir şüphe düştü. Ülke dışında olduğu kadar ABD sınırları içinde de eleştirilen **Amerikan modeli, herşeye karşın yaşam ve düşünce biçimlerini etkilemeyi sürdürebilecek miydi**?

2 **John Kennedy'nin Dallas'ta (Texas) öldürülmesi, 22 Kasım 1963.**

3 **Smith ve Carlos, 1968 Mexico Olimpiyat Oyunları'nda.**

200 metre koşuda altın madalyanın sahibi Tommie Smith ve bronz madalyanın sahibi John Carlos, Amerikan bayrağını Black Power tarzı selamlıyorlar.

B İ Y O G R A F İ

4 **Richard Nixon** ***(1913-1994).***

Kaliforniya kökenli bir avukat olan Richard Nixon, 1946'da Cumhuriyetçi Parti'den milletvekili seçildi. Amerika karşıtı faaliyetler komisyonu üyesi olduktan sonra, komünizme karşı giriştiği mücadeleyle kendini farkettirdi. 1950 yılında senatör seçildi, 1952'de de başkan Eisenhower'ın yardımcısı oldu. 1960 başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'nin adayı John Kennedy karşısında yenilgiye uğradı; ama 1968'de başkanlık koltuğuna oturdu. Richard Nixon gerçekçi bir dış politika güdüyordu: Çin Halk Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı, Sovyetler Birliği'yle *SALT 1* anlaşmasını imzaladı ve Amerikan ordularını Vietnam'dan çekmeye karar verdi. 1972'de yeniden seçildi, ancak Watergate skandalının patlak vermesiyle 8 Ağustos 1974'te istifa etmek zorunda kaldı.

5 **Siu yerlilerinden Vine Deloria ile röportaj.**

Actuel: Sık sık Yerlilerle İsraillileri karşılaştırıyorsunuz. ABD'nin içinde İsrail gibi bağımsız bir Yerli devleti olmasını arzu eder miydiniz?

V. Deloria: İyi olurdu, ama böyle bir şey ancak bir ilk adım olabilir. Topraklarımızın tümünü geri almak istiyoruz. ABD'nin bir gün kendi kendini yok edeceğine inanıyoruz. Beyaz Amerikalıların çoğu kıyılardaki kentlerde yaşıyorlar. Doğa ve insan arasında öyle dengesizlikler yarattılar ki, kısa ya da uzun bir süre sonra bir felaket onları yutacak. Yalnızca ülkenin içlerinde bulunan Yerli rezervleri kurtulacak. Hopi dini bunu söylüyor ve giderek daha çok sayıda Yerli Hıristiyanlık'tan bu dine geçmek için ayrılıyor. [...]

Actuel: Ama Yerlilerin çoğunluğu beyaz topluma entegre olmaya çalışmıyor mu?

V. Deloria: Hiç de değil. Kentlerde yaşayanlar tatillerde ve haftasonları akrabalarının yanına geliyorlar. Çok para kazananlar rezervlere yatırım yapıyorlar. Ben yirmi kabilenin avukatıyım, çok sayıda Yerli avukat yetiştirmek üzere bir vakıf kurdum. Böylece rezervler, balık avı hakları, topraklar, vb. konularda yapılan anlaşmalara uymayan Amerikan idaresine karşı dava açabilecekler. [...] Çok sayıda Yerli sinemada figüran olarak rol alıyor. Onlardan "*Hücum!*" diye bağırmak yerine kendi dillerinde savaş çığlıkları atmaları istendiğinde, siyasal sloganlar atıyorlar. Bunlar küçük şeyler, ama biz de daha fazlasını yapabilecek durumda değiliz.

Actuel, **mart 1972.**

6 **Ekonomide ABD'nin rakibi Japonya.**

Dayton Daily News gazetesinden karikatür, 1993.

Pearl Harbor baskınının başarılı olduğunu bildiren Japon şifresi, "Tora! Tora! Tora!" (Kaplan! Kaplan! Kaplan!) idi.

V. 1980'lerde Amerikan modeli

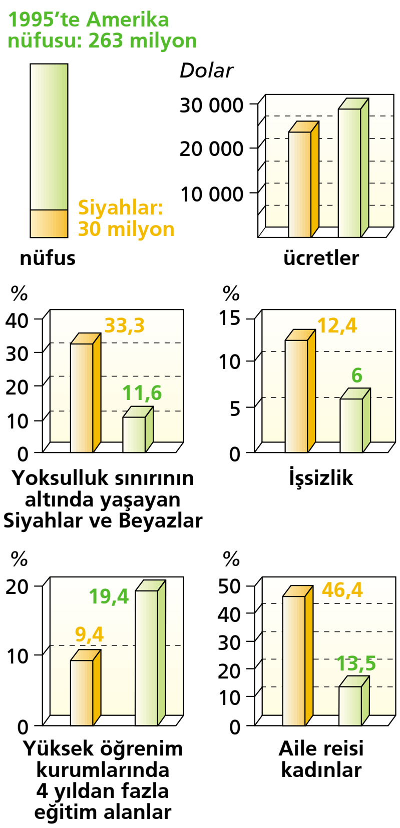
ANAHTAR SÖZCÜK

• DEVLET DÜZENLEMELERİNİN KALDIRILMASI

Neo-liberal ekonomi politikasının bir özelliği. Tüketicileri ya da ücretlileri koruyan, ama neoliberaller tarafından ekonomik özgürlüklerin önünde bir engel olarak kabul edilen bazı düzenlemelerin kaldırılması.

SÖZLÜK

* Watergate skandalı
* Dinci sağ

1 Amerikalı Siyahlar: Başarılı bir entegrasyon mu?

A. Reagan'ın başkanlık dönemi (1981-1989)

Belge 2 ve 3

■ Ronald Reagan, 1981 yılında başkanlık koltuğuna oturduğunda, ABD'nin kendine güveni yerine gelmeye başladı. Ülke korkunç deneyimlerin üstesinden gelmeyi başarmıştı. Haziran 1972'de patlak veren *Watergate skandalı** Richard Nixon'un istifasıyla sonuçlanmıştı. Amerikalılar başkanlarının yalan söylediğini ve bireysel özgürlüklerin ayaklar altına alındığını keşfetmişlerdi. 1970'li yılların sonunda, **ahlakî krize bir de ekonomik kriz eklendi**. Bu kriz, yıllık enflasyon oranının %10'u geçmesinden, sanayi üretiminin düşmesinden ve ikinci petrol şokundan kaynaklanıyordu. ABD'nin uluslararası konumu da sarsılmıştı. Saygon'dan Tahran'a, Sovyetler Birliği ve Müslüman köktendinciler tarafından beslenen bir Amerikan karşıtlığı dalgası tüm gezegene yayılıyordu. Duyarlılıklara seslenmeyi iyi bilen Reagan, iyimserliğini halka aşılamayı başardı. **Amerikan modeli 1980'li yılların başında yeniden güç kazandı**.

■ Keynescilik ekonomik model olarak artık uygun gelmiyordu. Refah Devleti'nin maliyeti çok yüksekti; toplumu bürokratikleştiriyor ve Amerikalıların bir kısmını yardıma muhtaç insanlara dönüştürüyordu. Girişimciliği ve bireysel çabaları cesaretlendirmek, ekonomide *devlet düzenlemelerini kaldırmak**, talepten çok arzı teşvik etmek, vergileri indirmek, sosyal harcamaları azaltmak gerekliydi. **Ekonomi yeniden canlanırsa, işsizlik de ortadan kalkacaktı. Bu doğrultuda, vergi indirimi gibi bazı önlemler alındı.** Bu arada, sanayi de teknolojik dönüşümlerden yararlanıyordu. 1984'ten itibaren, işsizlik azalmaya başladı. ABD hızla sanayi sonrası toplumuna dönüşüyor, böylece tüm Batı'ya krizden çıkma yolunda örnek oluyordu.

B. Yeni model ve sınırları

Belge 1, 4 ve 5

■ ABD'nin 1980'li yıllarda girdiği **yeni refah dönemi, yasal ya da kaçak göçmenler çekmeye başladı**. İnsanlar özgürlükten yararlanmak, ABD'de bulunan ailelerine kavuşmak ya da "Amerikan rüyası"na katılmak için akın akın geliyorlardı. Halkın etnik yapısı da bundan etkileniyordu. Filipinliler, Çinliler, Vietnamlılar, Latin Amerikalılar yeni göçmen kitlesini oluşturuyorlardı. Avrupa kökenlilerin çocukları olan Amerikalıların oranı da giderek düşüyordu. Gözlerimizin önünde bir "dünya-ülke" doğuyordu.

■ Aynı zamanda, Amerikalıların eski erdemleri de yeniden canlandı. Özgürlük, demokrasi ve vatanseverlik bir kez daha temel ulusal değerler haline geldi. **Düşman ise, Reagan'ın *"kötülük imparatorluğu"* diye tanımladığı komünizmdi**. 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılması, "özgür dünya"nın zaferinin kanıtları oldu. **1991 Körfez Savaşı sırasında** ABD, Birleşmiş Milletler bayrağı ve Amerikan komutası altında savaşmayı kabul eden bir koalisyonunun başına geçti. Amerika gibi bir süpergücü tehdit edebilecek ya da onun desteğine sırt çevirebilecek kimse yoktu artık.

■ Siyasal erdemler ve ahlakî erdemler birleştirilmişti. Protestan köktenciliğine dayanan *dinci sağ** toplumda etkisini hissettiriyordu. Kürtaja ve geleneklerde özgürleşmeye karşı olanlar, ailenin kutsallığına inananlar ve okulda din eğitimi verilmesinden yana olanlar seslerini giderek yükselttiler. **Muhafazakârlık etki alanını genişletti**.

■ Ancak, bu modelin de sınırları vardır. Öncelikle, söz konusu model, eşitliği değil, fırsat eşitliğini ön plana çıkarmakta ve yoksullukla mücadelede etkin olamamaktadır. Irkçılık tekrar hortlamış, kentler şiddet merkezleri haline gelmiş ve toplumun tüm kesimlerine yaygınlaşan uyuşturucu sorununa hâlâ çözüm bulunamamıştır. Ama, Amerika, kültürünü türlü biçimlerde ihraç etmeyi günümüzde de sürdürmektedir. Eurodisney milyonlarca çocuğu büyülemekte ve MacDonald's Moskova'da bile şube açmaktadır. **Yaşam ve düşünce biçimlerinin küresel boyutta "Amerikan"laşmasına tanık oluyoruz. Günlük hayatımızda gözlediğimiz bu etkiler nedeniyle, günümüzde, Amerikan modelinden başka bir model olmadığı duygusuna kapılabiliyoruz.**

2 Watergate skandalı.

Herşey, 17 Haziran 1972 gecesi, Demokrat Parti genel merkezinin bulunduğu Washington'daki Watergate binasına gizlice giren beş hırsızın yakalanmasıyla başladı. Polisler, hırsızların Beyaz Saray'la, özellikle de Nixon'ın yeniden seçilmesi için oluşturulan komiteyle bağlantıları olduğunu keşfettiler. Beyaz Saray sözcüsü ise "bu yalnızca üçüncü sınıf bir hırsızlık teşebbüsüdür" açıklamasını yaptı. [...]

Başkanlık seçimi kampanyası da daha az sorunlu geçmedi. [...] Yalnızca ikisi hariç tüm eyaletler, Güney eyaletleri de dahil olmak üzere oylarının çoğunu Nixon'a verdiler. [...]

Seçimlerin hemen ertesinde, Watergate olayı ile ilgili soruşturma yeniden hızlandı. Mahkemeler de işe karıştı ve tutuklama kararları çıkarttılar. Nixon'ın yakınlarının da adları geçiyordu. [...]

Amerikalılar [...] gözlerine ve kulaklarına inanamıyorlardı. Başkanlarının yalan söylediğini öğrenmişlerdi. Evet, hırsızlık olayı ortaya çıktığından beri Nixon durumu biliyordu ve o zamandan beri olayı örtbas etmek ya da adalet mekanizmasının önündeki engelleri çoğaltmaktan başka bir şey yapmamıştı. Oysa oraya buraya gizli mikrofonlar yerleştirmek, telefonları dinlemek için hatlar çektirmek, örtülü ödenekler sayesinde ucuz polis operasyonlarına kalkışmak gibi şeyler oldukça yaygındı, zira Vietnam Savaşı'na karşı örgütlenen muhalefetten saplantılı bir biçimde çekinen Beyaz Saray, sanki her taraftan güçlü düşmanlarla kuşatılmışcasına, bir kale havasına bürünmüştü. [...]

Temsilciler Meclisi *impeachment* prosedürünü başlattı. Buna göre, sonunda başkanın yüksek mahkemeye dönüştürülen Senato önünde yargılanması gerekiyordu. [...] Temmuz 1974'te Yüksek Mahkeme, soruşturmanın yürütülebilmesi için başkandan elinde bulunan tüm ses bantlarını teslim etmesini istedi.

Başkan, o andan itibaren Meclis'te kendisini suçlayacak, Senato'da da kendisini siyasal olarak mahkum edecek bir çoğunlukla karşılaşacağını anladı. Savaş başından kaybedilmişti. Richard Nixon, 9 Ağustos'ta yerini başkan yardımcısı Ford'a bıraktı. Amerikan tarihinde ilk kez bir başkan, görev süresinin bitiminden önce kendi arzusuyla istifa ediyordu.

A. Kaspi, *Les Américains* (Paris, 1986).

Richard Nixon'a nasıl bir eleştiri yöneltilebilir?

3 Başkan Reagan'ın konuşması, 1981.

Amerika Birleşik Devletleri ekonomik bir felaketle karşı karşıya. [...] Hareketsiz kalan sanayi, çalışanları işsizliğe, sefalete ve hak etmedikleri bir konuda yaşamaya itmiştir. [...]

Onyıllar boyunca bütçemiz açık üzerine açık verdi. [...] Bugün hâlâ çektiğimiz ekonomik sıkıntılar, onyıllardır bizi kırıp geçirdi. Tüm bunlar belki birkaç ay içinde geçmeyecek ama sonunda geçecek, çünkü Amerikalı olarak bizler tıpkı geçmişte olduğu gibi özgürlüğün bu son kalesini korumak için gerekeni yapacak güce sahibiz.

Bugünkü kriz ortamında, sorunlarımızın çözümü hükümette değildir; esas sorun hükümetin kendisidir. [...] Benim niyetim, federal hükümetin boyutlarını ve etkisini küçültmek ve federal hükümete verilen yetkilerle eyaletlere ya da halka bırakılanlar arasındaki ayırımın tanınmasını sağlamaktır [...].

Bazılarının bizi inandırmak istediği gibi kaçınılmaz bir çöküşe mahkum değiliz. Ne yaparsak yapalım yine de bizi vuracak bir kadere inanmıyorum. Kaderin eğer bir şeyler yapmazsak bizi vuracağına inanıyorum. [...]

Reagan, Arlington Ulusal Mezarlığı'nın patikalarına doğru döndükten sonra konuşmasını bitirir:

Bu mezarların her biri, sizlere az önce sözünü ettiğim kahraman türüne birer anıttır. Onların yaşamları, adı Bois Belleau, Argonne, Omaha Plajı, Salerno ya da dünyanın öbür ucunda Guadalcanal, Tarawa, Pork Chop Hill olan yerlerde ve Vietnam adında bir yerde bulunan çeltik tarlaları ve yağmur ormanlarında sona erdi.

Bugün karşı karşıya geldiğimiz kriz [...], gösterebileceğimiz çabaların en büyüğünü ve kendimize inanmak, büyük işler başarma yetisine sahip olduğumuza inanmak, hep birlikte, Tanrı'nın da yardımıyla bugün karşı karşıya bulunduğumuz sorunları çözebileceğimize ve çözeceğimize inanmak konusunda sergileyebileceğimiz en güçlü iradeyi gerektiriyor.

Hem sonuç olarak neden inanmayalım ki? Bizler Amerikalıyız. Tanrı bizi kutsasın ve teşekkürler.

Başkan Reagan'ın göreve başlama konuşması, 20 Ocak 1981.

Başkan Reagan, Amerika'nın geçirmekte olduğu krizin hangi yönlerini vurguluyor? Ne gibi çözümler öneriyor? Hangi değerlere dayanıyor?

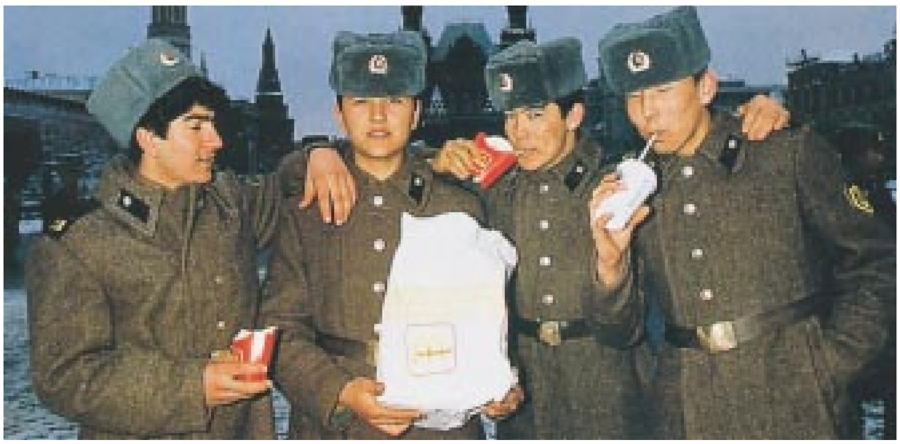
4 ABD'nin göç sorununa yaklaşımı.

19 Aralık 1997'den bu yana uygulanmakta olan önlemler:

- ABD'ye göç etmek isteyen herkes, ABD'de yaşayan ve yoksulluk sınırının %125'inden fazla (dört nüfuslu bir aile için yılda yaklaşık 20.000 dolar) geliri olduğunu kanıtlayabilen bir akrabasını kefil göstermek zorundadır.

- Yeni göçmenler 5 yıl boyunca federal devlet yardımlarından (yemek fişi, ihtiyaç içinde bulunan yoksullara ve ailelere yardım) yararlanamazlar.

- Kefil gösterilen kişi adres değişikliğini beyan etmezse, para cezasına çarptırılır.

5 Eski Doğu Bloku'nda Amerikan etkisi.

Bu askerler kimdir? Bu fotoğraftan Amerikan etkisi ile ilgili ne gibi sonuçlar çıkarılabilir?

ÖNEMLİ TARİHLER

1950: Maccarthy'ciliğin başlangıcı.

1961-63: Kennedy'nin başkanlık dönemi, ABD'nin Çinhindi'ne asker göndermeye başlaması.

1964: Johnson'un söylevi ("Büyük Toplum"), vatandaşlık hakları ile ilgili ilk yasalar.

1965: Kentlerde ırk ayrımcılığı ile ilgili ilk ayaklanmalar, Watts, Los Angeles.

1969: Ayda ilk insan, Neil Armstrong.

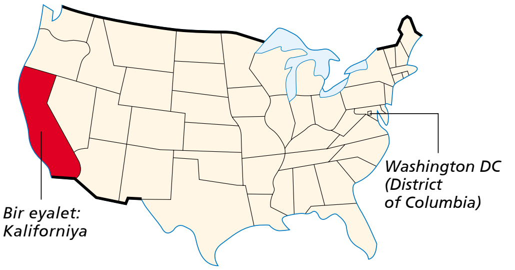
1972-1974: Watergate skandalı.

1980: Reagan'ın başkan seçilmesi.

1991: Körfez Savaşı.

KARIŞTIRMAYALIM

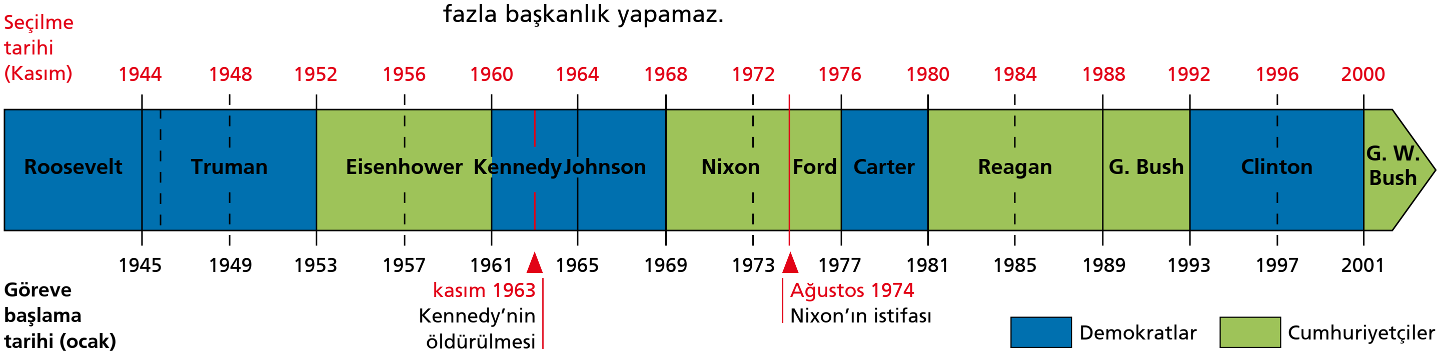
Federal devlet ve eyalet

1776'da, Kuzey Amerika'daki 13 İngiliz kolonisi bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bu 13 yeni eyalet birleşerek **federal bir devlet** oluşturdular: United States of America (Amerika Birleşik Devletleri). Yıllar geçtikçe yeni eyaletler doğdu ve birliğe katıldı.
ABD'de her **eyalet** kendi anayasasını belirler, yürütme ve yasama güçlerini seçer, yargı gücünü atar. Eyaletlerin para birimi ve dış politikası ise ortaktır. Her Amerikalı hem kendi eyaletinin hem de ABD'nin vatandaşıdır.

1945'ten günümüze ABD başkanları

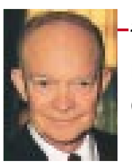
Başkanlık seçimleri dört yılda bir, kasım ayının ilk pazartesi gününü izleyen salı günü yapılır. Yeni başkan görevine bir sonraki yılın 21 Ocak günü başlar. Ölüm, hastalık ya da *impeachment* nedeniyle kesinlikle seçim yapılamaz. Bir başkan ölür ya da görevinden ayrılmak zorunda bırakılırsa, başkan yardımcısı onun yerine geçer. 1951'den beri, başkanlığa iki kezden fazla aday olunamaz, yani kimse sekiz yıldan fazla başkanlık yapamaz.

Demokratlar ve Cumhuriyetçiler

Cumhuriyetçiler, Lincoln'ın mirasına sahip çıkarlar; daha çok iş dünyasını (*big business*) savunurlar ve hali vakti yerinde olanlar arasında daha fazla taraftarları vardır.
Demokratlar ise, Roosevelt'in mirasçılarıdır; federal hükümetin rolünün artmasından yanadırlar ve etnik azınlıklardan destek alırlar. Geleneksel olarak Güney'de daha güçlü olan Demokratlar, uzun süre ırk ayrımcılığını desteklediler.
Günümüzde, iki parti de bağımsız adaylar tarafından tehdit edilmektedir.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 137

Dwight Eisenhower
(1890-1969)

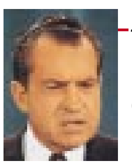
1953'den 1961'e kadar ABD başkanı.

s. 139

John Kennedy
(1917-1963)

1961'den 1963'e kadar ABD başkanı.

s. 145

Richard Nixon
(1913-1994)

1969'dan 1974'e kadar ABD başkanı.

s. 248

Ronald Reagan
(d. 1911)

1981'den 1989'a kadar ABD başkanı.

J. F. Kennedy'nin "Yeni Sınır" başlıklı konuşmasından bir bölüm

J. F. Kennedy konuşma yaparken.

Bizde, gelecek yılların belirleyici olgusu yine bir devrim olacak. *New Deal*[1] ve *Fair Deal*[2], zamanlarına göre cesurdular, ama biz yeni bir kuşağız.

Tarımda gerçekleştirilen teknolojik devrim üretimde patlamaya yol açtı; ancak biz, her ne kadar çiftçilerimizin gelirlerini korumayı başarmış olsak da, bu patlamadan yararlanmayı beceremedik. Kentlerde yaşanan devrim okullarımızı fazlasıyla doldurdu, banliyölerimizin düzenini bozdu, yoksul evlerdeki sağlıksız yaşam koşullarını ağırlaştırdı. İnsan hakları adına yapılan ve yaşamın her alanında ırk ayırımcılığının son bulmasını gerektiren barışçıl devrim, fazla korkak bir yönetim tarafından frenlendi. Tıp alanındaki devrim, onurlu bir yaşlılık için herhangi bir güvence öngörmeden büyüklerimizin yaşam süresini uzattı. Otomasyon devrimi ise, Amerika'nın madenlerinde ve fabrikalarında çalışan insanların yerini makinelerle dolduruyor, ama karşılığında onlara gelir ve eğitim sağlamıyor ve ailelerini besleme, barındırma ve sağlık hizmetlerinden yararlandırma olanağı vermiyor.

Ahlakî ve entellektüel gücümüzde de bir değişim, bir sapma oldu. Çok fazla Amerikalının kafası karıştı; bunlar tarihsel yazgımızın yönünü ve dinamizmini kaybettiler.

Bugün bazıları artık öncülerin mücadelesinin bittiğini, erişilebilecek tüm ufuklara erişildiğini, tüm savaşların kazanıldığını ve artık Amerika'da "sınırların" olmadığını söylüyor.

Oysa ben size diyorum ki, istesek de istemesek de "Yeni Sınır" orada. O sınırın ötesinde bilimin ve uzayın keşfedilmemiş alanları, savaşın ve barışın çözülmemiş sorunları, henüz yok edilmemiş önyargılar ve cehalet kalıntıları, üretim fazlasıyla yoksulluk arasındaki çelişki var.

J. F. Kennedy'nin Demokrat Parti kongresinde başkan adayı seçildikten sonra yaptığı konuşma, 15 Temmuz 1960.

---

1. New Deal: 1933'ten itibaren Demokrat başkan Roosevelt tarafından yürütülen ekonomik canlandırma politikası.
2. Fair Deal: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Demokrat başkan Truman tarafından yürütülen ekonomik canlandırma politikası.

Sorular

- **1.** *Metnin yazarını tanıtınız.*
- **2.** *Metni ABD'deki seçim sürecine yerleştiriniz.*
- **3.** *Metnin yazarı ABD'nin yakın geçmişi ile ilgili nasıl bir çözümleme yapıyor?*
- **4.** *Kennedy Amerikalılara ne öneriyor?*
- **5.** *Hangi sonuçları elde etti?*

TAVSİYELER

• Amerikan başkanı dört aşamada seçilir (soru 2):
- Eyaletlerin çoğunda, her büyük parti kendi içinde adayını belirlemek için ön seçim yapar;
- Parti kongresinde "ticket" (başkan ve başkan yardımcısı) belirlenir. Metnin yazıldığı tarihte, Kennedy Demokrat Parti kongresinde çeşitli eyaletlerin delegeleri tarafından aday olarak seçilmişti (15 Temmuz);
- Kasım ayı başında yapılan genel seçimlerle biten bir seçim kampanyası düzenlenir. Genel seçimlerle ikinci seçmenler belirlenir;
- İkinci seçmenler başkanı seçmek için oy kullanırlar ve yeni başkan 20 Ocak'ta görevi devralır (Göreve başlama konuşması).

• Metin "yeni bir sınır"dan söz ediyor (soru 4). "Sınır"ın Amerika Birleşik Devletleri için ne anlama gelebileceğini düşünün. Burada sözü edilen bu "Yeni Sınır" ne olabilir? (Kennedy'nin bu terimi kullandıktan sonra söylediklerine bakın).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Metnin yazarı John Fitzgerald Kennedy'yi tanıtın (soru 1). (*Bkz. Biyografi, s. 139*)

• Metnin kaynağını inceleyin. Burada söz konusu olan siyasal bir metindir: Seçim programı (delegelerin kongreye katılmalarını sağlamak). Kennedy, önce (konuşmanın başı) iki Demokrat başkan F. D. Roosevelt (*New Deal*) ve Truman'a (*Fair Deal*) gönderme yapıyor. Ardından Amerika'nın geçirdiği dönüşümlerden söz ediyor (*Bkz. s. 141, belge 4*). Bu dönüşümleri nitelemek için pek çok kez kullandığı sözcük hangisidir? Genel durumla ilgili kötümser bir tablo çiziyor. Önceki yönetimi eleştiriyor. Bu tavır, özellikle de önceki başkan diğer partidense (bu seçimlerde de öyle mi?), seçim dönemlerinde olağandır. Son olarak, programını ilan ediyor (soru 4). Ancak, amacı (konuşmanın sonu) aynı zamanda Amerikalılara yeniden umut vermek (soru 5).

Konu: 1960'lı yılların süpergücü ABD'nin sunduğu model ve sınırları

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

■ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

Yararlı tarihler

1960: Rus Yuri Gagarin, uzayda ilk insan; Demokrat John Kennedy'nin başkanlığa seçilmesi.

1962: ABD'nin Vietnam'a askerî müdahalesinin başlangıcı.

1964-1975: Vietnam Savaşı.

Kasım 1963: J. F. Kennedy'nin Dallas'ta (Texas) öldürülmesi; Başkan Yardımcısı Johnson'un başkanlığa getirilmesi.

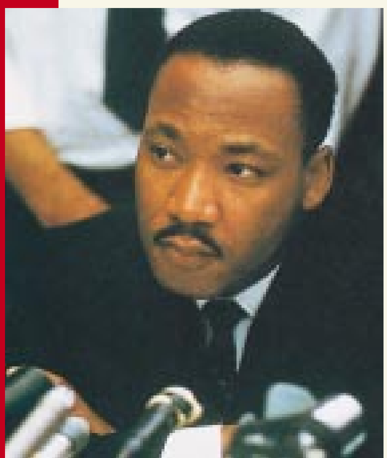
1964: Başkan Johnson'un söylevi ("Büyük Toplum"); vatandaşlık hakları ile ilgili ilk yasalar.

1965: Irk ayırımcılığıyla ilgili ilk kent ayaklanmaları, Watts mahallesi, Los Angeles.

1968: Vietnam'da, Amerikalıların ve Güney Vietnamlıların elinde bulunan yüz kadar kente komünist "Tet harekâtı" (şubat); Siyah Protestan rahibi Martin Luther King'in öldürülmesi (nisan); Vietnam Savaşı üzerine Paris görüşmelerinin başlangıcı (haziran); Cumhuriyetçi Richard Nixon'ın başkan seçilmesi (kasım).
Tüm yıl boyunca: ABD'de Vietnam Savaşı karşıtı gösteriler doruk noktasında.

1969: Amerikalı Neil Armstrong, Ay'da ilk insan.

1971: Doların altına çevirilebilirliğinin sonu.

1 *"I have a dream".*

Martin Luther King (1929-1968), ABD'nin güneyinde Atlanta'da (Georgia) doğdu. Montgomery'de (Alabama) Protestan rahibi olduktan sonra, 1955'te, ırk ayırımcılığı yapan bir otobüs şirketine karşı boykot başlattı. Yaşamı boyunca, barışçıl yöntemlerle ABD'deki Beyaz ve Siyah toplulukların yakınlaşması ve Siyahlarla Beyazların eşit vatandaşlık haklarına sahip olmaları için çalıştı. 1964 yılında Nobel Barış Ödülü'nü aldı. 4 Nisan 1968'de öldürüldü.

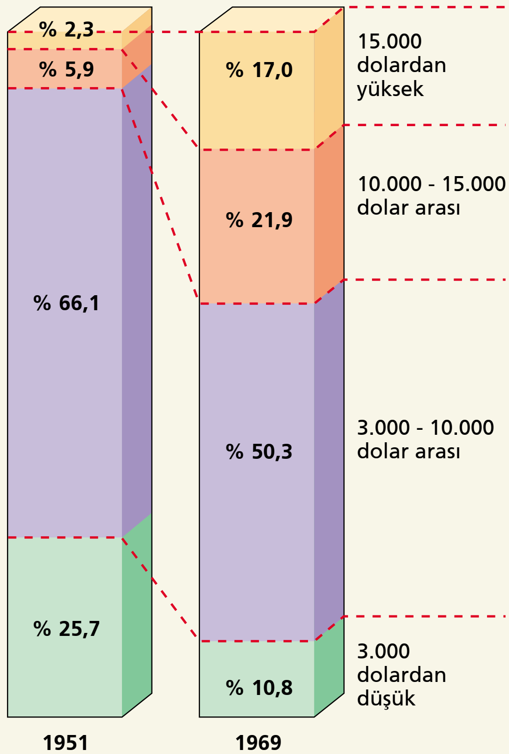
Bir gün bu ulusun ayağa kalkacağını ve siyasal inancının gerçek anlamını yaşayacağını hayal ediyorum. Bu gerçekleri, yani insanların eşit yaratıldıklarını aşikâr kabul ediyoruz. [...] Bir gün Georgia'nın kızıl tepelerinde eski kölelerin çocuklarıyla eski köle sahiplerinin çocuklarının kardeşlik sofrasına birlikte oturacaklarını hayal ediyorum. Adaletsizliğin ateşiyle kavrulan Mississipi eyaletinin bile bir gün bir özgürlük ve adalet vahasına dönüşeceğini hayal ediyorum. Bir gün dört küçük çocuğumun derilerinin rengine göre değil, kişiliklerine göre değerlendirilecekleri bir ulusun parçası olacaklarını hayal ediyorum.

Martin Luther King'in söylevi, 28 Ağustos 1963.

2 "Amerikan Rüyası".

Ne çok şey demekti, Amerika! Herşeyden önce de, ulaşılmaz olan demekti. Caz, sinema, edebiyat derken, tüm gençliğimizi beslemiş, ama aynı zamanda da büyük bir mitos olmuştu. Mitoslar kendilerine dokunulmasına izin vermezler. Yolculuk ancak uçakla yapılabilirdi. Lindbergh'in büyük başarısına artık bizim de erişebiliyor olmamız inanılmaz bir şeydi. Amerika, bize özgürlüğün geldiği topraktı ayrıca; gelecekti; ufuktaki sonsuzluk ve bolluktu; efsanevî bir imgeler karmaşasıydı. Tüm bunları kendi gözlerimizle görebileceğimizi düşünmek başımızı döndürüyordu.

Simone de Beauvoir [Fransız yazar],
***La Force des choses* (Paris, 1963).**

Sabit dolar (*1967 değerleriyle*)

3 1951'den 1969'a, ABD'de ailelerin gelir dağılımı.

Ağustos 1966'da, Paris'te Vietnam Savaş'na karşı protesto gösterileri. 4

Öndeki büyük pankartta "Katil Johnson" yazıyor.

5 **Vietnam'da Amerikan askerleri.**

1962:	11.300 asker	(kayıp: 52)
1964:	23.300 asker	(kayıp: 195)
1966:	385.300 asker	(kayıp: 6.053)
1968:	536.000 asker	(kayıp: 16.508)
1970:	334.000 asker	(kayıp: 2.349)
1972:	24.200 asker	(kayıp: 551)

Toplam kayıp: 58.132 asker

1965'ten 1971'e savaşın toplam maliyeti: 121 milyar dolar (GSMH'nın %2-3'ü)

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❐ Soru 1

• Hangi belgeler ABD'ye özgü bir durumu betimliyor (Amerikan modeli)?

• Hangi belgeler ABD kökenli değil ve ABD dışında bir durumu betimliyor (Amerikan modeli karşısındaki tutumlar)?

■ Soru 2

- Hangi öğeler ABD'nin gücünü ve örnek olarak çekiciliğini vurguluyor?
- Hangi öğeler bu örneğin hata ya da zaaflarını gösteriyor?
- Hangi öğeler örneğin ülke içinde ve ülke dışında eleştirildiğini gösteriyor?

• Belgeleri aşağıdaki ayırıma göre sınıflandırın:
- ABD'nin gücünü gösterenler (çok yüksek bir yaşam düzeyi, yaşam düzeyinin iyileşmesi, kaynakların artması çekici öğelerdir);
- Bu gücün sınırlarını gösterenler.

• Grafiği yorumlayın: 1950'li yılların sonuyla 1970'li yılların başı arasında büyük bir fark gözleniyorsa, bunun nedeni bu iki tarih arasındaki dönemde (1960'lı yıllar) önemli bir artış olmasıdır. Bu ne tür bir artıştır?
- Vietnam Savaşı'nın ABD içinde ne gibi sonuçları olmuştur?
- Irk ayırımcılığı ABD'yi dışarıya nasıl gösteriyor?

• Zamandizimden yararlanın:
- 1960'lı yıllarda ABD'yi kim yönetiyor?
- 1968 yılının önemini ortaya koyun.

• Bilgileri aşağıdaki ayırıma göre sınıflandırın:
- ABD'nin gücünü gösterenler;
- Bu gücün sorgulanışını gösterenler;
- ABD'nin zaaflarını gösterenler;
- Zaaflara ve sorgulamaya verilen yanıtları gösterenler.

❐ Soru 3

• ABD'nin hangi alanlarda bir süpergüç olduğunu bulmalısınız.

• Şu konuda bir sentez yapmalısınız:
ABD, 1960'lı yıllarda gerçekten bir süpergüç ve bir modeldi; ama içeride ve dışarıda güçlüklerle karşılaşıyordu ve model olarak eleştiriliyordu.

TAVSİYELER

• Unutmayın:

- 1945'ten beri, ABD bir süpergüçtür. Hem siyasal ve diplomatik, hem de askerî, ekonomik ve kültürel olanaklara sahiptir.
- Gezegenin her yanında varlığını hissettiriyor; ABD'yle ancak Sovyetler Birliği rekabet edebiliyordu.
- ABD bu konuma Batı Avrupa'nın zayıflamasının ardından kavuşmuştur. Etrafında, koruması altında bulunmak isteyen ve onu örnek alan uluslardan oluşan gerçek bir imparatorluk oluşturmuştur.
- Bu süpergüce yönelik tehditler vardır.

KONU 8

Sovyet modeli

Savaş sonrasının Sovyet modeli, önce ekim 1917'de başlayan Bolşevik Devrimi'ni izleyen yıllar boyunca ve ardından 1930'larda Stalin döneminde olmak üzere iki aşamada oluşturulmuş olan siyasal yapıların mirasçısıdır.

Stalin modeli, özgürlüklerin kısıtlanması ve tek bir partinin, yani Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) siyasal egemenliğiyle ekonomi üzerinde uygulanan sıkı devlet denetimine dayanıyordu. Stalin'in diktatörlüğü savaş sonrası tüm siyasal yaşama damgasını vurdu.

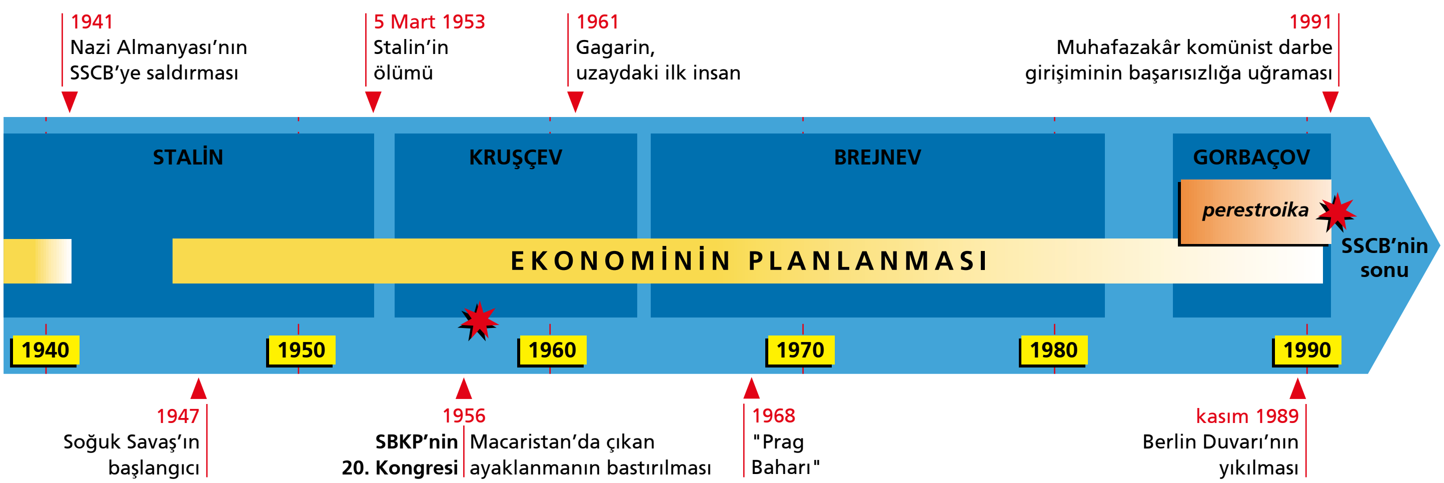
Sovyet modeli, Stalin'in 1953'te ölümünden sonra, halefleri tarafından yetersizliklerin giderilebilmesi amacıyla bir takım değişikliklere uğratıldı.

- *Stalin döneminde Sovyet modelinin özellikleri nelerdir?*
- *Bu model daha sonra neden ve nasıl evrilmiştir? 1991'de neden ortadan kalkmıştır?*

KONUNUN PLANI

- **Harita: 1970'ler biterken SSCB ve dünya**
- **I. Stalin modeli (1945-1953)**
- **II. Stalinciliğin tasfiyesi ve reformlar (1953-1964)**
- **III. Brejnev'in Sovyetler Birliği (1964-1982)**
- **IV. Brejnev döneminde toplumsal dönüşümler**
- **V. *Perestroika*'dan komünizmin çöküşüne**

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: 1945'ten 1949'a Doğu Avrupa'da komünizmin yayılması
- Verilerle çalışma: SBKP'nin 20. Kongresi: Modelin evrilmesi mi, sorgulanması mı?

"Evrende zafer".

Yuri Gagarin'in 12 Nisan 1961'de uzaya gönderilmesini kutlayan 1961 tarihli Sovyet afişi.

1

2

Rusya Cumhuriyeti Başkanı Boris Yeltsin, Sovyetler Birliği Başkanı Mihail Gorbaçov'u 23 Ağustos 1991'de Rusya Parlamentosu kürsüsünden kovuyor.

1970'ler biterken SSCB ve dünya

1970'li yılların sonunda, Sovyet gücü coğrafî olarak en geniş sınırlarına ulaşmış bulunuyordu. Brejnev'in Sovyetler Birliği, 5 kıtadan 4'ünde birer etki alanını denetimi altında bulunduruyordu:

- Orta Avrupa ve Balkanlar (Sovyet modeline göre kurulan halk demokrasileri);

- Orta Amerika (Nikaragua) ve Küba;

- Asya'da Çin'le ilişkilerin 1960'ta kopmasından sonra Sovyetler SSCB, ayrıca Hindistan'la mükemmel ilişkiler içindeydi ve pekçok Ortadoğu ülkesi üzerinde önemli bir etkisi vardı (Suriye ve Güney Yemen). Kızıl Ordu, 1979 aralığında Afganistan'ı işgal etti; ancak 1980'lerin sonuna doğru kendilerine karşı zafer kazanan islamcıların direnişiyle karşılaştı;

- Afrika'da Sovyet etkisi 1970'li yıllar boyunca hızla ilerledi. Gine'de, Kongo'da, Cezayir'de ve Libya'da zaten etkisini hissettiren Sovyetler Birliği, siyah Afrika'da özellikle eski Fransız sömürgelerine ve Güney Afrika'ya yerleşmeye başladı. Aynı zamanda Küba birliklerinden de destek alarak, Portekiz'in sömürgeleri Mozambik ve Angola'da bağımsızlık için savaşan gerillaları destekliyor ve hareketlerini örgütlüyordu.

Bu coğrafî yayılma, Sovyet kalkınma modelinin üçüncü dünya ülkelerindeki etkisini yansıtır. Sovyetler Birliği'nden bu ülkelere gönderilen askerî danışmanlar, teknisyenler ve mühendisler devasa kamu şirketleri kurdular. İddialı kalkınma programları, planlı ekonomi ve toprakların devletleştirilmesi ilkelerine dayanıyordu. Siyasal alanda ise, Sovyetler Birliği'nin ya da Çin'in (Kamboçya ve Arnavutluk) etki alanına giren sosyalist devletlerin tümü tek parti rejimi ve diktatörlükle yönetiliyorlardı. Yalnızca demokratik Hindistan bu alanda kayda değer bir istisna oluşturuyordu; bunun en önemli nedenlerinden biri de Hindistan'ın komşusu ve bölgedeki rakibi Pakistan'a ABD tarafından verilen destekti.

Büyük Okyanus
KUZEY KORE
ÇİN
MOĞOLİSTAN
VİETNAM
KAMBOÇYA
LAOS
SSCB
BİRMANYA
POLONYA
DAC
ÇEKOSLOVAKYA
MACARİSTAN
AFGANİSTAN
FRANSA
HİNDİSTAN
ROMANYA
İTALYA
BULGARİSTAN
YUGOSLAVYA
ARNAVUTLUK
SURİYE
IRAK
Hint
Okyanusu
CEZAYİR
LİBYA
MALİ
GİNE-BISSAU
GİNE
BENİN
GÜNEY YEMEN
ETYOPYA
KONGO
TANZANYA
ANGOLA
MADAGASKAR
MOZAMBİK

I. Stalin modeli (1945-1953)

S Ö Z L Ü K

* Hücre
* *Kulak*'lardan arındırma
* *Gulag*

BİYOGRAFİ

1 **"Stalin" adıyla tanınan Yosip Visaryonoviç Cugaşvili *(1879-1953)***

Yoksul bir ailenin çocuğu olarak Gürcistan'da doğan Stalin, gençken girdiği papaz okulundan devrimci militanlara katılmak üzere ayrıldı. Komünist Parti bünyesinde önce Uluslar komiserliği yaptı ve 1922'de Parti genel sekreteri oldu. 1928'den itibaren Sovyetler Birliği'ni tek başına yönetmeye başladı ve tüm rakiplerini ortadan kaldırdı.

Sovyetler Birliği'nin müttefiklerin yanında Nazi Almanyası'na karşı kazandığı zafer, uluslararası alanda Stalin'in prestijini arttırdı. *"Amerikan emperyalizmi"*ni suçlayarak, 1945'ten sonra Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine komünizmi dayattı. Yaşamının sonlarına doğru, tüm dünyadaki komünistler tarafından "putlaştırılmıştı". Ölümünden sonra (5 Mart 1953) Nikita Kruşçev, Stalin'in işlediği suçları açıkladı.

Stalin, kendisiyle aynı fikirde olmayanlara karşı baskı uygulanmasını sağlayan "halk düşmanı" kavramının babası oldu.

A. Parti ve başkanı Stalin

Belge 1 ve 2

■ Komünist rejimin daha ilk yılında, 1918'de, tek parti olarak kurulan ve daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) adını alan Bolşevik partisi, Leninist anlayışa göre *"proletaryanın öncüsü"* olacak ve onun adına ülkeyi yönetecekti. **1945'te Komünist Parti**, 200.000'i maaşlı parti çalışanı olmak üzere yaklaşık 6 milyon üyesi ile **gerçek bir kitle örgütüydü**. *Hücreler**den ve ilçe, il ve halk cumhuriyeti komitelerinden oluşan hiyerarşik teşkilatıyla tüm ülke topraklarına ve kurumlara yayılmıştı.

■ İlke olarak, Parti'nin en üst organı Kongre'ydi; Kongre delegeleri tarafından seçilen Merkez Komitesi, Parti'nin siyasetini yönetiyordu; Merkez Komitesi tarafından seçilen Siyasî Büro (ya da *Politburo*) yürütme gücünün başında bulunuyordu. Ancak, 1930'ların sonlarından itibaren Stalin, 1920'lerin başında Lenin tarafından belirlenmiş olan bu işleyiş kurallarında önemli değişiklikler yaptı. 1939 ile 1952 arasında Parti Kongresi hiç toplanmadı; Merkez Komitesi ise yalnızca iki kez, 1945'te ve 1962'de göreve çağrıldı.

■ Stalin, Parti genel sekreterliği, başbakanlık ve Kızıl Ordu komutanlığı görevlerini kendi şahsında bir araya toplamıştı. **Rakiplerinin tümünü 1930'lu yıllarda Moskova davaları sırasında ortadan kaldırdıktan** ve en önemli rakibi Lev Troçki'yi 1940'ta Meksika'da öldürttükten sonra, gerçek bir diktatörlük kurmuştu. 70. yaşgünü, 1949'da Sovyetler Birliği'nde ve dünyadaki diğer komünist partilerde çılgınca sevgi gösterileriyle kutlandı. Yaşlılığında, giderek artan bir kuşkuculukla inzivaya çekilen Stalin, ülkeyi sadık birkaç yardımcısı (Beria, Malenkov, Kruşçev) ile birlikte ve en ücra köşelere kadar varlığını hissettiren bir siyasî polis teşkilatının desteğiyle yönetti.

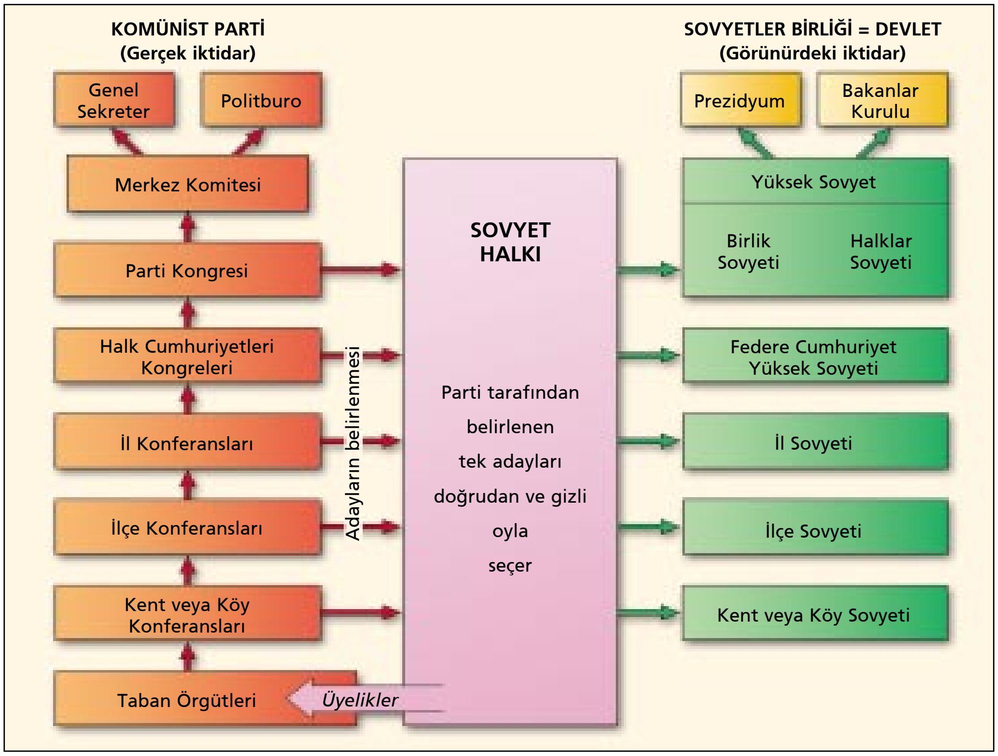
B. Sovyetler Birliği: Totaliter bir rejim

Belge 3, 4 ve 5

■ Savaştan sonra, Stalin'in Sovyetler Birliği hâlâ totaliter bir rejimdi. Tek parti diktatörlüğüne ek olarak, bir de **tüm toplum Parti teşkilatı tarafından kuşatılmıştı**. Her birey gözetleniyor ve denetleniyordu. Bütün totaliter rejimler gibi, Stalin rejimi de büyük ölçekli bir **polis baskısına** ve zihinlerin ideolojik açıdan denetlenmesine dayanıyordu. 1930'lu yılların büyük toplumsal çalkantıları (toprakların zorla devletleştirilmesi ve *"kulak"lardan arındırma**, 1937-1938'deki Büyük Terör) sonunda, iki milyona yakın insan kendini *Gulag** kamplarında bulmuştu.

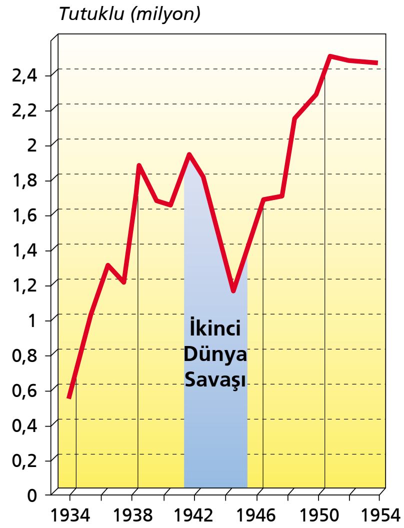
■ 1940'lı yıllarda, **o zamanlar etkinliklerinin doruk noktasında bulunan toplama kamplarındaki** mahkumların kategorileri çoğaldı. Nazilerle işbirliği yapmakla suçlanan Volga Almanları, Kırım Tatarları, Çeçenler, ülkelerinin sovyetleştirilmesine direnen Baltık "milliyetçileri"... *Gulag*ın ekonomik işlevi, Sibirya ve Kuzey bölgesindeki toprakların değerlendirilmesi açısından son derece önemliydi. Büyük şantiyelerde (Don ve Volga Irmakları arasındaki Stalin Kanalı, Kolima'daki altın madenleri) çalışan işgücünün çekirdeğini tutuklular oluşturuyordu. Stalin dönemi boyunca milyonlarca tutuklu, *Gulag*daya soğuktan, açlıktan, yorgunluktan, bakımsızlıktan ya da ensesine sıkılan bir kurşunla öldürüldü.

■ 1947'den itibaren, iki düşman bloğa ayrılan dünyada **zihinler üzerindeki denetim yoğunlaştı**. "*Batı'nın çürümüşlüğü*"nün sözde etkilerini taşıyan her türlü esere karşı geniş bir ideolojik saldırı başlatıldı. Rejim, resmî bir edebiyat ve bir tür propaganda sanatı dayatıyordu. "Kozmopolitliğin" eleştirisi, 1953 yılının başlarında "Beyaz gömlekliler komplosu"nun bastırılmasıyla doruk noktasına erişen bir Yahudi düşmanlığına dönüştü: Kremlin'in Yahudi doktorları, haksız yere Stalin'i öldürmeye teşebbüs etmekle suçlanarak tutuklandılar. Ülkeyi yeni bir "Büyük Terör"den ancak diktatörün ölümü (5 Mart 1953) kurtarabildi.

2 Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve devlet yönetiminin örgütlenmesi.

Sovyetler Birliği'nde iktidar gerçekte kimin elindeydi?

Kaynak: N. Werth, "Gulag: les vrais chiffres", *L'Histoire*, eylül 1993.

3 **Stalin döneminde *Gulag*'da bulunan tutuklu sayısı.**

1. İkinci Dünya Savaşı sırasında Gulag'da bulunan tutuklu sayısındaki azalma nasıl açıklanabilir?

2. Sovyet toplama kampları sistemi doruk noktasına ne zaman erişmiştir?

4 **Stalin'i yüceltmek için hazırlanmış bir propaganda afişi (1950).**

"Komünizme doğru, yolumuza devam ediyoruz."

5 **1930'lara ait ender *Gulag* fotoğraflarından biri: Tutuklular Beyaz Deniz ile Onega Gölü arasında kanal kazıyor.**

ANAHTAR SÖZCÜK

• *PLANLI EKONOMİ*

Devlet tarafından denetlenen ekonomi. Üretim ve ticaret, bir devlet kuruluşu olan Gosplan tarafından yönetilir. Gosplan halkın ihtiyaçlarını bürokratik bir biçimde belirler ve genellikle 5 yıl için saptanan planlar çerçevesinde yapılacak olan üretimi öngörür.

SÖZLÜK

* Beş yıllık plan
* Kolhoz
* Halk demokrasileri
* Troçkistler

C. Ekonomik bir model: Beş yıllık planlar ve sanayileşme

Belge 3 ve 5

■ Sovyetler Birliği'nde 1930'lu yılların başından itibaren *planlı bir ekonomi** pazar ekonomisinin yerini aldı. *Beş yıllık planlar** (1928-1932, 1933-1937, 1938-1942), tüketim maddeleri üretimine yönelik hafif sanayinin zararına olacak biçimde, ülkenin ekonomik ve askerî bağımsızlığı açısından temel kabul edilen **ağır sanayinin gelişimine** önem verdi. Aslında halkı mağdur eden bu yönelim, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ortamda haklı çıkarak, sanayi donanımını savaş çabasını desteklemek üzere dönüştürmeyi başaran Sovyetler Birliği'ni kurtardı.

■ Savaş Sovyetler Birliği'ne 26 milyon kayıp verdirdi. 4. Beş yıllık planın (1946-1950) hedefi de **yerle bir olmuş ülkeyi yeniden inşa etmek** oldu. Bu plan da öncekilerle aynı doğrultuda hazırlanmıştı. Maliyeti çok yüksek yatırımlar, ağır sanayi ve altyapıya verilen mutlak öncelik, gündelik yaşamı pek de o kadar iyileşmeyen halkı tüketiyordu. Muazzam metalürji tesisleri ve devasa hidroelektrik santralleri, soğuk savaş döneminde Sovyetler Birliği'ni dünyanın ikinci büyük askerî ve sınaî gücü haline getirdi.

D. Stalin döneminde Sovyet toplumu

Belge 3

■ Sovyetler Birliği, 1949 yılından beri atom bombasına sahipti, ancak halkın ihtiyaç duyduğu **konut ve malzemenin sağlanması ile ilgili sorunları çözemiyordu**. Mağazaların önünde oluşan kuyruklar, sefalet içindeki banliyölerde üstüste yaşam, günde 10-12 saat çalışma, Sovyet halkının kentlerde yaşayan yaklaşık %40'ının kaderi olmuştu.

■ Ancak, yaşam kırsal kesimde daha da güçtü. Toprakların 1929'dan itibaren zorla devletleştirilmesi, Sovyet tarımını uzun süre olumsuz yönde etkiledi. Tahıl üretiminde 1913 yılı düzeyine ancak 1939'da yeniden ulaşılabildi. Kuşkusuz, yetkililerin bakış açısına göre esas hedefe erişilmişti: *Kolhoz* uygulaması çerçevesinde, köylüler mahsullerini devletin belirlediği düşük fiyatlarla satmaya zorlanıyor, devlet de böylelikle kentlerde ve sanayi sektöründe çalışan işgücünü çok az harcama yaparak besleyebiliyordu. Ancak tarımsal üretim üzerinden yapılan bu zorunlu kesintiler her türlü ilerlemenin önünü kesiyordu. Köylüyle toprağı arasındaki bağ koparıldığından, **kolhoz işçisi "kollektif" tarlalarda işi savsaklıyor** ve tüm enerjisini yetkililer tarafından hoşgörülen kendi küçük toprağına saklıyordu. Köylülerden en dinamik ve en girişimci olanları, devletleştirilen köyleri yavaş yavaş boşaltıyorlardı. 1946-1947'de, Rusya'nın batı bölgelerinde büyük bir kıtlık başgösterdi. Tarım alanında yaşanan sorunlar, gündelik yaşam ve ekonomiyi giderek daha derinden etkiliyordu.

E. Hayranlık uyandıran ve yerilen bir model

Belge 1, 4 ve 6

■ **1950'lilerin başında Stalin'in Sovyetler Birliği, katı ve ağır bir model içinde donmuşa benziyordu.** Bir yandan gerçek bir siyasal yaşamın yokluğu, tüm iktidarın tek bir kişide toplanması, Plan'a bağnazca bağlılık, diğer yandan da yaşam koşullarının vasatlığı, kırsal kesimde yaşanan sefalet, yabancıların dışlanması bu modelin başlıca özelliklerini oluşturuyordu. Okulda, basında, radyoda hep aynı konular işleniyordu. 1941-1945 savaşı, Rus geleneklerinin övgüyle yüceltilmesine zemin hazırlamıştı. Bedeli çok yüksek olan ve Stalin'in başarı hanesine yazılan zafer, Büyük Şef'e duyulan sevgideki gerçek payını ve onun Rus halkının dehasıyla özdeşleştirilmesini açıklıyordu.

■ Bu model, Sovyetler Birliği dışında, Orta Avrupa'daki "*halk cumhuriyetleri**"nde de uygulanıyordu. Ayrıca, başta Fransız Komünist Partisi üye ve sempatizanları olmak üzere **Batı Avrupa'daki komünistlerin gözünde de sınırsız bir hayranlık uyandırıyordu.** *Troçkistler**, değişik yazarlar ve Sovyetler Birliği'nden kaçan Ruslar 1930'lu yıllardan beri bu rejimin totaliter niteliğini anlatmaya çalışmış olsalar da, her türlü eleştiri hemen bastırılıyor, bu eleştirileri yapanlar da "*hitlero-troçkist*" olmakla suçlanıyor ya da 1945'te Nazizme karşı zafer kazanan proletaryanın anavatanını karaladıkları gerekçesiyle "kitlelere" ihbar ediliyordu

1 Sağlığına, Stalin.

Pablo Picasso imzalı resim, kasım 1949.

2 1947'de Voroney bölgesinde başgösteren açlık.

SSCB Devlet Güvenlik Bakanı'nın kolhozların durumu hakkında başbakan yardımcısına gönderdiği rapor.

Son derece gizli. SSCB Başbakan Yardımcısı Yoldaş Malenkov'a.

MGB[1]'nin sansür dairesi, köylülerin kolhozlarını terkettiklerinden söz eden 537 mektup [...] kaydetti:

23 Mart 1947. "[...] Burada açlık var. Ekmek yok, patates 100 ruble. İnsanlar kaçıyorlar; nereye olursa. Kimse kolhozda kalmak istemiyor, çalıştığımız günler için hiçbir şey alamıyoruz."

28 Mart 1947. "[...] Guşino'da insanlar aç, kukol [otlarla yapılan bulamaç] yiyorlar. Bir aydır ekmek görmedik. Artık dayanamıyoruz, tek çare gitmek. Baba gitti, nerede olduğunu bilmiyoruz. Dayanamıyoruz, herkes çekip gidiyor."

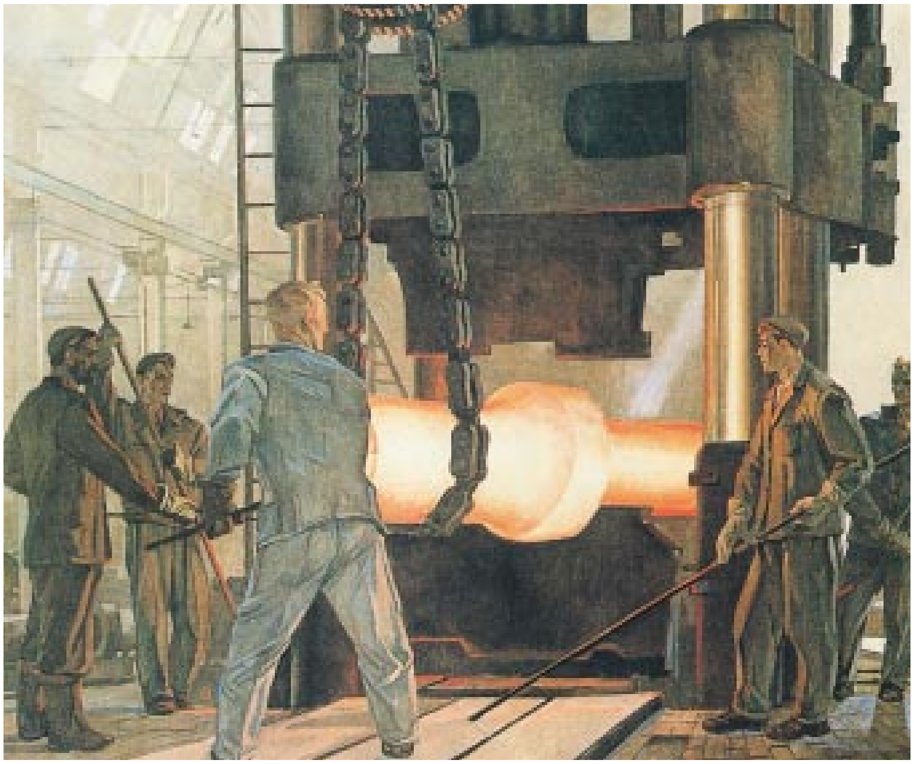
31 Mart 1947. "[...] Kolhozdan bir gram ekmek ya da patates alamadık, ekmek almak için bütün hayvanlarımızı sattık. Yaşam çok çetin. Pek çokları köyü terk etti."

İmza: V. S. Abakumov, 8 Mayıs 1947.

N. Werth ve G. Moullec, *Rapports secrets soviétiques, 1921-1991* (Paris, 1994).

1. MGB: 1946'dan 1954'e kadar polis baskısının başlıca organı olan Devlet Güvenlik Bakanlığı'nın baş harfleri. Bu tarihten sonra MGB'nin yerini Devlet Güvenlik Komitesi (KGB) aldı

1. Bu raporun yazarı kimdir? Rapor kime gönderilmiştir?
2. Bu mektuplar SSCB'deki durumu nasıl betimliyor?
3. Sansür dairesi bu mektupları neden alıkoyuyor?

3 ***Çelik İşçileri*, Aleksandr Deneyka imzalı tablo, 1957.**

4 "Sovyet modeli"ni suçlayan birkaç eser.

1936 : *İhanete Uğrayan Devrim: Sovyetler Birliği Nedir ve Nereye Gidiyor?*, Leon Troçki [Komünist yönetici. Komünist Parti'den ve SSCB'den kovuldu, Stalin'in emriyle 1940'ta öldürüldü]

1938 : *Şaşırtıcı Yalanlar Diyarında*, Ante Ciliga [Yugoslav Troçkist. Beş yıl boyunca bir toplama kampında tutuklu kaldı]

1945 : *Sıfır ve Sonsuzluk*, Arthur Koestler [Kitaplarını İngilizce yayınlayan mülteci Macar yazarı]

1948 : *1984*, George Orwell [Troçkist İngiliz yazarı. İspanyol iç savaşında faşizme karşı çarpıştı]

1962 : *Ivan Denisoviç'in Bir Günü*, Aleksandr Solzenitsin [Rus yazarı. 1918'de doğdu, Stalin döneminde bir toplama kampında tutuklu kaldı, 1970'de Nobel barış ödülünü aldı. Daha sonra, komünizmin çöküşüne kadar kalacağı Batı'ya iltica etti]

1. Bu yazarların çoğunun siyasal eğilimi nedir?
2. Lev Troçki, 1917 Devrimi'nde oynadığı rol, Stalin'le ilişkileri ve öldürülmesi ile ilgili bilgi toplayın.

5 Resmî istatistiklere göre SSCB'de yıllık üretimin gelişimi.

	1940	1945	1950
Kömür *(milyon ton)*	*165,9*	*149,3*	*261,1*
Elektrik *(milyar kWs)*	*48,3*	*43,2*	*91,2*
Petrol *(milyon ton)*	*31,1*	*19,4*	*35,4*
Çelik *(milyon ton)*	*18,3*	*12,3*	*25,4*
Pamuklu kumaş *(milyon metre)*	*3.900*	*1.617*	*3.899*
Ayakkabı *(milyon çift)*	*211*	*63*	*203,4*
Buzdolabı *(adet)*	-	-	*1.500*
Televizyon *(adet)*	-	-	*11.900*

Kaynak: J. Ellenstein, *Histoire de l'URSS* (Paris, 1975).

6 Viktor Kravçenko, 1949.

ABD'ye iltica eden eski bir üst düzey Sovyet bürokratı olan Kravçenko, açlıklardan ve toplama kamplarından söz ederek Sovyet rejimini suçlayan *I chose freedom* (Özgürlüğü Seçtim) adlı kitabın yazarıdır. Fransa'da çıkan komünist *Les Lettres françaises* dergisinin, yazdıklarını düzmece olarak nitelemesi üzerine, iftira davası açtı ve kazandı. Bugün onun tanıklığının gerçeğe uygun olduğunu biliyoruz.

II. Stalinciliğin tasfiyesi ve reformlar (1953-1964)

ANAHTAR SÖZCÜK

• NOMENKLATURA

Sovyet sisteminde en önemli idarî görevlerin listesi (Merkez Komite, Parti'nin bölge komiteleri, vs.). Daha geniş kapsamlı kullanılan *nomenklatura* sözcüğü, aynı zamanda adları bu listelerde yer alan ayrıcalıklılar sınıfını da belirtir.

SÖZLÜK

* "Bâkir topraklar"
* Sosyalist cephe
* Yekpâre model

BİYOGRAFİ

1 **Nikita Sergeyeviç Kruşçev *(1894-1971)***

1938'de Stalin tarafından Ukrayna Komünist Partisi genel sekreterliğine atanan, ardından da Parti'nin Moskova'daki yöneticileri arasına katılan Kruşçev, SBKP birinci sekreteri olarak 1953'te Stalin'in yerini aldı. Başlıca rakiplerini devre dışı bırakarak, SBKP'nin 1956'da düzenlenen 20. Kongresi'nden sonra Stalinciliğin tasfiyesine yönelik bir politika başlattı ve *nomenklatura*'nın tepkisine yol açtı. 1956'da Macaristan'da çıkan ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırdı. Dış ilişkilerde benimsediği *"barışçıl bir biçimde birarada yaşama"* politikası, giriştiği ekonomik reformların başarısızlığı ve 1962 Küba krizi sırasında Amerikalılar karşısında geri adım atması, Parti yönetim aygıtındaki gücünü zayıflattı. 1964'te, ayrıcalıkları yürütülmekte olan reformlar nedeniyle tehlikeye düşen *nomenklatura* tarafından tüm görevlerinden alındı.

A. Kruşçev: Stalinciliğin tasfiyesi ve sınırları

Belge 1, 2 ve 3

■ 5 Mart 1953'te **Stalin'in ölümü bir dönemi kapattı, ama Sovyet modelinin sonunu getirmedi**. Sovyetler Birliği, birkaç yıl içinde totaliter bir düzenden otoriter bir polis düzenine geçti. Kruşçev dönemi (1953-1964), hem Stalin totalitarizminin bittiği (baskıların sonu, Stalinciliğin ölçülü tasfiyesi, milyonlarca tutuklunun serbest bırakılması), hem de "*bakir topraklar**"ın fethi gibi son büyük seferberliklerin gerçekleştirildiği dönem oldu. 1953'ten 1956'ya kadar, Stalin'in haleflerinin ortak tek bir endişesi vardı: Stalinci terörün herhangi bir biçimde geri gelmesine engel olmak. Stalin döneminde siyasî polis şefi olan Beria'nın 1953'te idam edilmesi ve mart 1953'ten şubat 1955'e kadar hükümetin başında Stalin'in yerini alan Malenkov'un açığa alınmasının ardından Kruşçev, Kremlin'in yeni güçlü adamı oldu.

■ **SBKP'nin 20. Kongresi'nde (şubat 1956)** Kruşçev, **Stalincilikten kopuşu** açıkça dile getirdi. Bir ibadet nesnesi haline getirilişi bizzat kendisi tarafından düzenlenen Stalin ile ilgili gizli bir raporu açıklayarak, Stalinciliğin verdiği zararların tüm sorumluluğunu Stalin'in şahsına yükledi. Kruşçev böylece "*gerçek anlamda Leninist*" komünizmin ilkelerini kurtarmayı ve bütününde Parti'nin sorumluluğu meselesini ustalıkla atlatmayı amaçlıyordu. Sovyetler Birliği'nin dış politikası olarak, soğuk savaş yerine kapitalist dünyayla "*barışçıl bir biçimde birarada yaşama*"yı benimsedi. *Sosyalist cephe** içinde sosyalizme götüren pek çok yol olabileceğini kabul etti ve 1955'te Tito ile uzlaştı. Sovyet modeli artık *yekpâre bir model** değildi.

■ Bu yenilikler Polonya ve Macaristan'da büyük yankılar uyandırdı. 1956 ekiminde başlayan geniş bir halk hareketi, Macaristan'da Stalinci komünist yöneticileri iktidarı bırakmaya zorladı. Bunu komünist rejimi devirmeye yönelik bir **halk ayaklanması** izledi. Sovyetler Birliği için böyle bir şey kabul edilemezdi. Kasım 1956'da Budapeşte ayaklanmasının Sovyet tankları tarafından kanlı bir biçimde bastırılması, Sovyet modelinin uydu ülkelerce sorgulanmasının cezasız kalmayacağını ortaya koydu. Bunun üzerine, Batı'daki komünizm yanlısı aydınlar Sovyet modeliyle aralarına mesafe koymaya başladılar.

B. *"Amerika'yı yakalamak ve geçmek"*

Belge 4

■ Kruşçev için Stalinciliğin tasfiyesi aynı zamanda pek etkili olmayan ekonomik sistemin de değiştirilmesi anlamına geliyordu. Mayıs 1956'da *"Amerika'yı yakalamak ve geçmek"* sloganını ortaya attı. Komünizm ancak bolluk sağlayarak galip gelebilirdi. 1959'da başlatılan yeni beş yıllık plan, o güne kadar ihmal edilmiş olan tüketim, konut ve tarım sanayilerini ön plana çıkardı. **Halkın yaşam koşulları iyileştirildi:** Emeklilik yaşı geri çekildi (erkekler için 60, kadınlar için 55), haftalık çalışma süresi 48 saatten 42 saate düşürüldü, yeni konutlar inşa edildi. On milyonlarca Sovyet vatandaşı için gündelik hayat artık daha kolaydı.

■ **Bakir toprakların değerlendirilmesi** gibi girişimler ise, ne ortamın sertliğini ne de beş yıllık planın bürokratik ağırlığını hesaba katmışlardı; başarısızlığa uğradılar. Buna karşılık, Sovyetler uzayın fethinde çok büyük başarılara imza attılar: 1957'de ilk yapay uydu *Sputnik* fırlatıldı; 1961'de Yuri Gagarin uzaya gönderilen ilk insan oldu.

■ Yine de, bu başarı Kruşçev'i güçlü *nomenklatura**nın düşmanlığından kurtaramadı. Ne de olsa bunların ayrıcalıkları, siyasal sistemi yerinden yönetime doğru kaydırmayı ve demokratikleştirmeyi hedefleyen reformlarla sorgulanmaya başlamıştı. **1964 ekiminde**, Küba krizi ile iyice zayıflamış olan **Kruşçev**, Parti'nin kollektif yönetiminde yer alan diğer arkadaşları tarafından **tüm görevlerinden alındı**.

2 **8 Mart 1953'te Stalin'in cenazesine katılan çeşitli ülkelerden komünist yöneticiler, Lenin'in mozolesinin üzerinde bulunan kürsüde.**

1. Stalin'in cenazesinde hangi "halk cumhuriyetleri" temsil ediliyor?

2. Hangi batılı partiler temsil ediliyor?

Budapeşte'de şiddet. **3**

Macaristan'daki ayaklanmanın kasım 1956'da Kızıl Ordu tarafından bastırılması sırasında binlerce kişi öldü.

4 **Moskova'da yeni mahalleler.**

Stalin döneminde tümüyle ihmal edilen konut inşaatı, Kruşçev döneminde önemli bir atılım yaptı. Kentsel imar alanı, on yılda %80 oranında büyüdü.

Kruşçev döneminde Sovyet halkının gündelik yaşamında ne gibi iyileşmeler olmuştur?

III. Brejnev'in Sovyetler Birliği (1964-1982)

S Ö Z L Ü K

* Bürokrasi
* Askerî sanayi

BİYOGRAFİ

1 **Leonid İliç Brejnev** ***(1906-1982)***

Bir işçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen ve 1931'de Komünist Parti'ye üye olan Leonid Brejnev, siyasal kariyerlerine 1930'ların ikinci yarısında "eski tüfek Bolşevikler"in ortadan kaldırılmasıyla başlayan "sınıf atlamış işçiler" kuşağının tipik bir temsilcisidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında siyasî komiser, 1950'de de Moldavya Komünist Partisi birinci sekreteri olan Brejnev, SBKP'nin 1956'daki 20. Kongresi'nden sonra *Politburo* yedek üyeliğine getirildi. 1964 ekiminde, SBKP birinci sekreteri olarak Kruşçev'in yerine geçti. Yaşlılığında alay konusu edilecek biçimde bir ibadet nesnesi haline getirilerek madalyalara ve ünvanlara olan tutkusunu besleme olanağı buldu: Yedi kez Lenin nişanı, üç kez de Sovyetler Birliği Kahramanı ünvanı aldıktan sonra, kendisine mareşallik rütbesi verildi. SSCB, 1979'da Brejnev yönetiminde Afganistan'ı işgal etti. İçeride ise, Brejnev dönemi bir hareketsizlik ve ekonomik durgunluk dönemi oldu.

A. Siyasal muhafazakârlık ve *nomenklatura*nın zaferi

Belge 4

■ 1964'de Sovyet *nomenklatura*sı Kruşçev'i iktidardan uzaklaştırmayı başardı. Onun yerine geçen yönetim heyetinde Parti genel sekreteri olan Leonid Brejnev, hızla çalışma arkadaşları üzerinde bir üstünlük kurdu. Ancak, sahip olduğu geniş yetkilere rağmen Brejnev, Stalin gibi mutlak bir diktatör değildi. Onun aracılığıyla, **iktidarı Parti bürokrasisi elinde bulunduruyordu**. Siyasal personelin yaşlılığı ve hareketsizliği, Brejnev döneminde (1960'lı yılların ortalarından 1980'li yılların ortalarına kadar) yaşanan durgunluğun (*zastoy*) simgesi oldu. **Sovyet modeli yenilik yapmayı başaramayacak gibi görünüyordu.**

■ Yasal tek parti olan Komünist Parti hâlâ siyasal yaşamın temel yapısını oluşturuyordu. Parti üyelerinin sayısı 1965'ten 1980'e kadar artmaya devam etti ve 1980'li yılların başında 17 milyona ulaştı. Parti kartının diploma almaya yarayan, kariyer sahibi olmayı kolaylaştıran bir "tamamlayıcı öğe" olma özelliği giderek önem kazanıyor, buna karşılık kart sahiplerinden çok küçük bir karşılık bekleniyordu: "Oyunun kurallarına" saygı göstermek. En temel kural ise, resmî siyasal söylemle **olumsuzluk, yolsuzluk, bireysel çıkarların toplum çıkarlarına baskın gelmesi** gibi özellikleri olan gündelik "gerçek sosyalizm" arasındaki zıtlıklara göz yummaktı.

B. Ekonomik reformun imkânsızlığı

Belge 2, 3 ve 4

■ 1950'li yılların sonlarında Kruşçev, Sovyet ekonomisi için devasa hedefler belirlemişti: 1980'lerde sosyalizmden komünizme (herkese ihtiyacı kadar verilmesi) geçmek ve Amerikan ekonomisini geçmek. 1964'te iktidara gelen yeni ekip ise **daha alçakgönüllü ekonomik hedefler gösteriyordu**: "İleri sosyalizm" çerçevesinde 1966'dan 1985'e kadar birbirini izleyen beş yıllık planlarda, komünizme geçiş uzak bir geleceğe ertelenmişti ve gerçekçilik hakimdi.

■ Sovyet ekonomisinin düşük gelirliliğiyle mücadele etmeyi amaçlayan Sovyet yöneticileri, 1965'te şirketlerde bir reform başlattılar. Bu reform, işletme yönetiminde çalışanların işe ilgisini arttırmak, özerklik kazandırmak ve kâr elde etmeye yönelik üretim yapmak gibi ölçütlerin benimsenmesini öngörüyordu. Ancak bu girişim, **mağazalar bomboş dururken kendilerine verilen primlere pek ilgi göstermeyen işçilerin edilginliği** ve teknik yönetim lehine iktidarını kaybetmekten korkan Parti *bürokrasi**sinin engelleme taktiği yüzünden kısa sürede çamura saplandı.

■ Tüm dünyayı etkileyen ekonomik krizin başlamasının hemen ardından, 10. Beş yıllık plan (1976-1980) devreye sokuldu. Bu kez *askerî sanayi** ve Sibirya'daki son derece geniş doğal kaynakların işlenmesi öncelik kazandı. Bu seçim, Sovyetler Birliği'ni **halkın yaşam düzeyini belirli bir seviyede tutabilmek için hammadde ihraç etmeye** itti; ancak 1970'li yılların ortalarında ortaya çıkan ciddî sorunları çözme yolunda pek bir şey yapılmadı.

■ Bu sorunlar büyüme hızında ani bir düşüşe, verimlilik kazançlarının azalmasına ve yatırımların neredeyse durmasına yol açtı. **Sovyet ekonomisini tökezleten pek çok zorluk vardı**:

- öngörülen ortalama insan ömründe uzamanın durması ve kısalmanın başlaması;
- uzaklık nedeniyle maliyet artışına neden olan Sibirya madenlerinin işlenmesi;
- yatırımların durması nedeniyle, donanımların eskimesi;
- askerî harcamaların artması (ABD ile silahlanma yarışı);
- çalışma hayatının düzene sokulamaması.

7 Kasım 1977'de, Moskova'daki Kızıl Meydan'da Ekim Devrimi'nin 60. yıldönümünü kutlamak için düzenlenen füze geçidi. **2**

Kızıl Meydan'da her yıl başka hangi nedenle geçit töreni düzenleniyordu?

3 **Sovyet vatandaşları tarafından anlatılan bir fıkra.**

Bu metin, iki yıl boyunca (1972 eylülünden 1974 eylülüne kadar) kollektif bir binada kalarak Sovyet vatandaşlarının gündelik yaşamsını paylaşan ve "gerçek sosyalizm"le tanışan iki Fransız gazeteci tarafından yazılmıştır. Fransa'ya döndüklerinde, bu gazeteciler Fransız Komünist Partisi'nden ayrıldılar.

Devrim sırasında bir tren Rusya topraklarında yol almaktadır. Aniden durur. Makinist telaş içinde koşarak bir vagona girer: "*Yoldaş Vladimir İliç, Beyazlar demiryolunu sabote etmişler, tren ilerleyemiyor, ne yapacağız?*"

Lenin soğukkanlılığını koruyarak kollarını sıvar: "*Haydi yoldaşlar, herkes iş başına, kazma küreği kapıp demiryolunu hep birlikte tamir edelim.*" Herkes şarkı söyleyerek işe koyulur ve kısa bir süre sonra tren yeniden yola çıkar.

Günler ve geceler boyu yol aldıktan sonra tren ıssız bir yerde yeniden durur. Beti benzi atmış olan makinist koşarak bir vagona girer: "*Yoldaş Yosif Visaryonoviç, demiryolu kesilmiş, karşı-devrimciler buradan geçmişler, ne yapmalı?*"

Stalin hiç tereddüt etmeden yanıtlar: "*Aramızda hainler var, yolcuların yarısı hemen kurşuna dizilsin; geri kalanlara gelince, üzerlerine birer çizgili üniforma geçirin, çalışmaya koyulsunlar, demiryolu yeniden inşa edilinceye kadar da işi bırakmasınlar.*"

Söyledikleri hemen yapılır. Tren yeniden hareket eder. Stepleri geçerken makinist yine rayların kesilmiş olduğunu görür. Bu kez, diye düşünür, dakikalarım sayılı, ama ne olursa olsun haber vermeli... Soğuk terler dökerek bir vagona girer: "*Yoldaş Nikita Sergeyeviç, Devrim düşmanlarının hepsi ölmemiş. Tren yolunu yine sabote etmişler, yolumuza devam edemiyoruz!*

- Endişelenecek bir şey yok, yoldaş makinist. Arkada bıraktığımız rayları alalım, önümüze döşeyelim, böyle yaparsak herşeye rağmen ilerleyebiliriz."

Böylece, kilometreler boyunca arkadaki raylar kaldırılır, öne döşenir ve tren ilerlemeye devam eder. Ama bir süre sonra makinist korkunç bir gıcırtıyla fren yaparak treni durdurur; korkudan donmuş vaziyette bir vagona girer: "*Yoldaş Leonid İliç, bana inanmayacaksınız ama emin olun doğru söylüyorum. Sovyet karşıtları ve emperyalistler yine yolu kestiler. Ne yapalım?*"

- Bu çok can sıkıcı bir durum, diye yanıtlar Brejnev, ama bir çare bulabiliriz. Tüm kompartımanların perdelerini indirin ve arada bir vagonları sallayın, böylece herkes ilerlediğimizi sansın..."

Aktaranlar N. ve J. Kehayan, *Rue du prolétaire rouge* (Paris, 1978).

4 **1970'lerde Batı Avrupa gözüyle Sovyet ekonomik modeli.**

Sovyetler Birliği'nin sanayi alanında elde ettiği başarılar, İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde ekonomik bakımdan zayıf pek çok ülkenin kendi ekonomik sorunlarını çözmek için denedikleri çözümler konusunda tartışılmaz biçimde etkili oldu. Bu etki, 1945 zaferinden sonra Sovyetler Birliği'ne özgü örgütlenme ve kalkınma biçimleri Avrupa'daki halk demokrasilerine yayıldıkça daha da arttı.

Çin, Kuzey Vietnam, Kuzey Kore ya da Arnavutluk gibi ülkelerde, Sovyetler Birliği tarafından elde edilen sonuçların etkisi özellikle güçlüydü, çünkü bu ülkelerde tıpkı SSCB'de olduğu gibi Marksizm-Leninizme sahip çıkan komünist partiler iktidara gelmişti.

Ancak bu etki, Marksizm-Leninizmin hükümetler tarafından reddedildiği ve özel sermayenin varlığını sürdürmeye devam ettiği ülkelerde de hissedildi. Örneğin Nehru'nun ve İndra Gandi'nin Hindistan'ında ve bir ölçüde Nasır'ın Mısır'ında durum böyledir. Sovyet deneyimi bu ülkeler için bir "ekonomik model" oluşturmaktadır. Esas olarak akılda tutulan özellikleri şunlardır: sanayinin az çok önemli bir bölümünün devletleştirilmesi, planlama, yatırım gayretinin "anahtar sektörler" olarak kabul edilen bazı sektörlerde yoğunlaşması, son derece "modern" bir teknolojinin kullanılması, yatırımların temel olarak devlet bütçesi kullanılarak gerçekleştirilmesi, dış ticaretin devlet tekelinde bulunması ya da devlet tarafından denetlenmesi.

Sovyet ekonomik deneyimini basit bir "model" olarak alan ülkelerde elde edilen sonuçlar beklenene uygun olmamıştır. Bu ülkelerden hiçbiri gerçek anlamda sanayileşemedi. Ancak "Sovyet modeli"nin bugün üçüncü dünyada, hatta hükümetlerin Marksizm-Leninizmi beinsemediği ülkelerde bile hâlâ önemli bir rol oynadığı kesindir.

Charles Bettelheim [iktisatçı], *Le Monde*, 8 Kasım 1977.

1. O dönemde Sovyet ekonomisi hangi tür ülkelerde "model" alınıyordu? Sovyet ekonomisinin özellikle hangi yönleri uygulamaya geçiriliyordu?

2. Bu metinde Sovyet modeline karşı nasıl bir tepki göze çarpıyor?

IV. Brejnev döneminde toplumsal dönüşümler

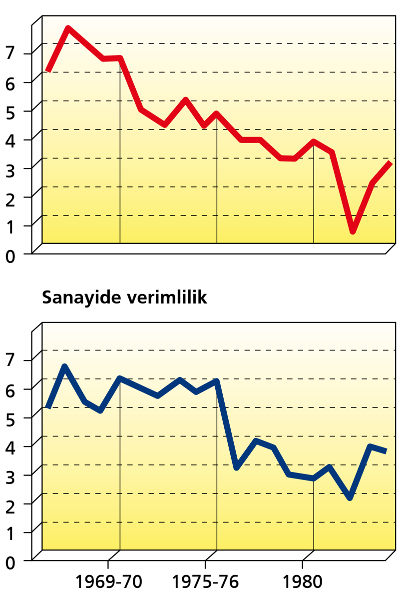
A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• *MARKSİZM-LENİNİZM*

Karl Marx (1818-1883) ve Lenin (1870-1924)'in siyasal, felsefî, ekonomik ve toplumsal doktrini; SSCB ve tüm sosyalist ülkelerin başlıbaşına bir bilim dalı olarak öğretilen resmî ideolojisi. Sınıf çatışmasını tarihin itici gücü olarak gören bu doktrin, ateizm, proletarya diktatörlüğü ve komünist partinin merkezî rolü gibi kavramlar etrafında yapılanır.

S Ö Z L Ü K

* *KGB*
* *Intelligentsia*
* Muhalif

Kaynak: J. Sapir, *Cycles économiques et relations entre l'investissement, l'emploi et la productivité dans le cas de l'URSS* (Paris, 1987).

1 Brejnev döneminde SSCB'de kişi başına düşen gelir ve sanayide verimlilik.

A. Demografik dönüşümler

Belge 3

■ Brejnev dönemini simgeleyen siyasal hareketsizliğin arkasında, Sovyet toplumu derin dönüşümler geçiriyordu. En önemli gelişme, **nüfus artışının yavaşlamasıydı**. Doğum oranı gözle görülür bir biçimde düşmüştü (% 25'ten % 17'ye), ancak bölgeler arasında bir eşitsizlik söz konusuydu. Orta Asya cumhuriyetlerindeki Müslüman halkların nüfus artış hızı ortalamanın çok üzerindeydi. Bu topluluklar, 1959'da Sovyet halkının % 11'ini oluştururken, 1979'da % 16'sını oluşturuyorlardı. Bu son derece çelişkili nüfus hareketleri, Sovyetler Birliği içindeki ulus olgusunun ne kadar önemli olduğuna bir kanıttı. Birbirinden çok farklı toplumların bir arada yaşadığı bu ülkede, onyıllar süren *Marksizm-Leninizm** eğitimi kimlikleri aynılaştıramamıştı.

■ Başka bir önemli dönüşüm de kentleşmeydi. Yirmi yıl içinde, kentsel nüfusun genel nüfusa oranı % 48'den % 66'ya, nüfusu bir milyondan fazla olan kentlerin sayısı da 3'ten 23'e çıkmıştı.

B. Sivil toplum

Belge 1 ve 2

■ 1960-1970'li yıllarda, eğitim düzeyi giderek artan kentli bir toplum ortaya çıktı. Artık kent nüfusunun % 40'ı lise veya yüksek okul mezunu "uzmanlar"dan oluşuyordu. **Genel olarak eğitim düzeyinin yükselmesi**, resmî ideolojiden farklı ve Amerikan modelinden, rock'dan, çevrecilikten, hatta dinden etkilenen bir "paralel kültüre" sahip gerçek bir sivil toplumun gelişimini kolaylaştırdı. *KGB** ise bu sivil toplumun yeni davranışlarını yakından izliyor ve bastırıyordu.

■ Sınıf atlama olanaklarının ortadan kalktığı, iktidarı elinde bulunduranlarla "küçük halk" arasındaki ayırımın belirginleştiği bir dönemde, toplumun siyasal yaşama katılımı giderek daha biçimsel bir hal alıyordu. Resmî söyleme verilen en yaygın toplumsal karşılıklardan biri de, **az refah sağlayan bir rejime yüzeysel bir biçimde katılmaktı**. Ama aslında bu katılma, çalışma hayatındaki müthiş boşvermişliği ve bilinçsiz bir profesyonelliği gizliyordu.

C. Muhalefet

Belge 4 ve 5

■ Giderek, özellikle de *intelligentsia** içinde daha aktif hoşnutsuzluk belirtileri kendini göstermeye başladı. Ülke dışında eserlerini yayınlatmış olmakla suçlanan yazarlar Andrey Siniavski ve Yuri Danyel'in halka açık duruşmaları (şubat 1966), *muhalif** hareketi başlatan olay oldu. Yalnızca birkaç yüz aydını bünyesinde toplayabilen ve azınlıkta kalan bu hareket, **insan haklarına** ve Sovyet anayasası tarafından güvence altına alınmış olan haklara **saygı gösterilmesini** talep ediyordu ve Andrey Saharov ile Aleksandr Solzenitsin gibi birkaç seçkin kişinin desteği sayesinde ün kazandı. Solzenitsin, *Gulag Takımadaları* adlı eserinin Batı'da yayınlanmasından sonra Sovyetler Birliği'nden sürüldü. Bundan sonra Sovyetler Birliği'ndeki insan hakları sorunu, birincil derecede önemli uluslararası bir meseleye dönüştü. Bu sorun, Sovyetler Birliği'nin dünyadaki imajını kalıcı olarak bozdu ve Sovyet modelini daha az çekici hale getirdi. 1980'lerin başlarına gelindiğinde, Sovyetler Birliği'nin dünyaya vermeye çalıştığı imajla ekonomik ve toplumsal gerçeklik arasındaki zıtlık hiç bu kadar çarpıcı olmamıştı.

■ 1953'te Stalin'in ölümünden beri gerçekleştirilen reformlara rağmen **Sovyet modeli**, aşırı merkezîleşme, yukarıdan planlama, ekonomide bürokratik örgütlenme, her türlü bireysel girişimin dışlanması gibi **temel noktalarda 1930'lu yıllardan beri değişmemişti**. 1930'larda bu dayatmaların yükünü kırsal kesimde yaşayan ve eğitim düzeyi düşük kesimler taşıyordu; 1970'lerde ise, durum artık böyle değildi, çünkü toplum derinden değişmişti.

2 **Proleterlerin parasıyla nasıl bir *daça* inşa edilir?".**

1985'te *Krokodil*'de (Sovyet mizah dergisi) yayınlanan bir karikatür.

3 ***Sovyet Evreni*, Bulatov'un Brejnev için hazırladığı propaganda afişi (1977).**

4 ***KGB*'nin Sovyet toplumu üzerindeki denetimi.**

a. Yabancı sanatçıların temsilleri sırasında bazı izleyicilerin davranışı ile ilgili KGB raporu

19 Temmuz 1982. Gizli. Merkez Komite'ye.

Çaykovski yarışmasının ödül töreninde, izleyicilerin büyük çoğunluğu batılı ve özellikle de Amerikalı ve İngiliz yorumcuları tercih ettiğini açık bir biçimde gösterdi. Bu yorumcular sahneye çıktıklarında o kadar uzun bir alkış aldılar ki, bunun kaba bir tahrik olduğu bile düşünülebilir. [...]

Bazı yabancı pop müzik "yıldızlarının" SSCB'deki turneleri de giderek büyüyen bir ilgiyle karşılanıyor. Gösteri salonlarının önünde büyük bir kalabalık birikiyor, ortam iyice kızışıyor, hatta bazen çığlıklar bile duyuluyor ve toplu halde dans etme eğilimi göze çarpıyor.

b. Doğu kökenli tarikatlar ile ilgili KGB raporu.

17 Ekim 1980. Gizli. Merkez Komite'ye.

Uluslararası Krişna Müritleri Birliği adını taşıyan tarikat [...], komünist ideolojiyi ve sosyalist devleti eleştirme ve dışlama yoluyla, müritlerinin toplumsal ve siyasal yaşama katılmayı reddederek "mistik bir yol" izlemelerini sağlamaya çalışıyor.

Şu anda, servislerimiz Estonya, Letonya, Litvanya ve Ukrayna'da, ayrıca Moskova'da, Leningrad'da ve başka birkaç kentte daha bu tarikatın müritleri olduğunu tespit etmiş bulunuyor [...].

Devlet Güvenlik Komitesi, Doğu kökenli felsefî-dinî akımların müritlerine karşı verdiği mücadeleyi sürdürmektedir. Bu küçük grupların misyonerlik faaliyetlerine son verdirmekte gecikmeyecektir.

N. Werth ve G. Moullec,
***Rapports secrets soviétiques, 1921-1991* (Paris, 1994).**

5 **Saharov'un manifestosu.**

Önümüzdeki dört ya da beş yıl içinde uygulamaya koyulabilecek bazı önlemlerden oluşan aşağıdaki programı örnek olarak sunuyoruz:

- Partinin ve hükümetin üst düzey organları tarafından, demokratikleşmeyi hızlandırmanın gerekliliğini belirten ve bunu uygulamaya geçirme hızı ile yöntemlerini belirleyen bir bildiri yayınlanması. [...]
- Yabancı radyo yayınlarının parazitlendirilmesine son verilmesi. Yabancı kitap ve dergilerin serbestçe satışına izin verilmesi.
- Siyasî tutuklulara af getirilmesi. [...]
- Pasaport ve diğer resmî formlardan milliyet hanesinin çıkarılması. [...]
- Derneklerin ve tüm vatandaş gruplarının yeni basın-yayın organları kurmalarına olanak tanıyacak yeni bir basın ve enformasyon yasası çıkarılması. Ön sansürün tüm türlerinin tamamen kaldırılması. [...]
- Parti organlarının ve her düzeyde Sovyet'lerin belirlendiği seçimlerde, kademeli olarak tek sandalye için çok aday uygulamasına geçilmesi. [...]
- Stalin döneminde zorla sürülen ulusların tüm haklarının iade edilmesi. Sürgünde bulunan uluslara, doğdukları topraklara geri dönme olanağı da tanınarak ulusal özerklik verilmesi.

SBKP Merkez Komitesi'ne, Brejnev'e, SSCB Bakanlar Kurulu'na, Kosigin'e,
SSCB Yüksek Sovyet Prezidyumu'na, Podgorn gönderilen manifesto.

1. Belgeyi tanıtınız. Hangi talepler bireysel özgürlüklerin geri verilmesi ile ilgilidir?
2. Çeşitli kaynaklardan yararlanarak Saharov'un kısa bir biyografisini yazınız.

V. *Perestroika'*dan komünizmin çöküşüne

ANAHTAR SÖZCÜK

• PERESTROİKA

"Yeniden yapılanma" anlamına gelen Rusça sözcük. Gorbaçov tarafından 1985'te başlatılan SSCB'deki yeniden yapılanma, komünizm ve demokrasiyi barıştırmayı, halkın da katılımını sağlayarak siyasal sistemin işleyişini değiştirmeyi, ekonomik alanda elde edilen sonuçları iyileştirmeyi ve Sovyet halkının yaşam düzeyini yükseltmeyi amaçlıyordu. Bu geniş hedef sonunda tüm Sovyet sisteminin parçalanmasına yol açtı.

SÖZLÜK

* *Glasnost*
* Darbe

1 Ücretler, fiyatlar ve rublenin değeri.

Vasıflı bir işçinin aylık ücreti	
1985	250 R
1990 başı	5.000 R
1994 sonu	150.000 R
Ekmek ve et fiyatları	
Kara ekmek (1 kg)	
1985	0,10 R
1990 başı	25 R
1994 sonu	900 R
Sığır eti (1 kg)	
1985	5 R
1990 başı	300 R
1994 sonu	15.000 R
Dolar karşısında Ruble'nin değeri	
1985	1$ = 4 R
1987	1$ = 10 R
1989	1$ = 20 R
1990 (Aralık)	1$ = 100 R
1991 (Ağustos)	1$ = 300 R
1992 (Aralık)	1$ = 500 R
1993 (Aralık)	1$ = 1.500 R
1994 (Kasım)	1$ = 3.300 R
1997 (Aralık)	1$ = 5.950 R
1998 (1 Ocak): 1 Yeni Ruble = 100 Eski Ruble, yani 1$ = 6,2 Yeni Ruble	

A. *Perestroika'*nın başarısızlığı (1986-1990)

Belge 2 ve 3

■ Mart 1985'te, Brejnev'in ölümünden sonra Parti genel sekreteri olan Mihail Gorbaçov, *perestroika** adı verilen geniş bir reform politikası başlattı. **Gorbaçov'un projesi**, Kruşçev'in denemelerinden farklı olarak **global ve radikal olmayı hedefliyordu**. *Perestroika* ekonomi alanını aşarak toplumu, siyasal sistemi ve uluslararası ilişkileri de kapsamına alıyordu. Halkı siyasetle bütünleştirmek, ekonomiyi daha etkili hale getirebilmek için komünizmle demokrasiyi bağdaştırmayı denemek gibi iddialı bir hedefi vardı. Ancak bu proje, komünizmi ve Sovyet modelini değil, yalnızca işleyiş hatalarını sorguluyordu.

■ Birkaç yıl içinde temel reformlar, donmuş gibi görünen ülkeyi altüst etti. "Yukarıdan" gelen reformcu itki **toplumdan büyük bir destek gördü**. Sansür kaldırılmış, *glasnost** (saydamlık) bilgiye serbest ulaşımı sağlamıştı. Geniş bir siyasal reforma girişildi. İktidarını anayasal bir temele oturtmak isteyen Gorbaçov, Sovyetler Birliği başkanının kısmen serbest yapılacak olan seçimlerle belirlenecek halk temsilcilerinden oluşan bir Kongre biçimindeki **genişletilmiş bir parlamento** tarafından seçileceği bir sistem kurdu. Bu milletvekillerinin mart 1989'da birden çok adayın katılabildiği seçimlerde gizli oyla seçilmesi, Sovyetler Birliği'nin siyasal yaşamının demokrasiye doğru evrilmesinde belirleyici bir aşama oluşturdu.

■ Bunun yanısıra, önemli ekonomik reformlar da başlatıldı: 1988 yılında, ticaret ve hizmet sektöründe özel girişimler ortaya çıktı. Bu reformlar hem kuşku uyandırıyor, hem de muhalefetle karşılaşıyordu. Olup bitenler karşısında halk ne yapacağını iyice şaşırıyordu. Geçen yıllarda, Sovyet vatandaşı ile devlet arasında şu formülle özetlenebilecek sessiz bir anlaşma oluşmuştu: *"Ben çalışırmış gibi yaparım, devlet de maaş verirmiş gibi yapar"*. Oysa, bir tür modernleştirme girişimi olan perestroika, **gereksiz kadroların kaldırılması**, rantabilite arayışı, işsizlik olasılığı ve enflasyon anlamına geliyordu. Ücretler fiyat artışlarına yetişemiyor, grevler giderek çoğalıyor, üretim çöküyordu. 1987'den itibaren, toplumdaki kaynaşma Baltık devletlerine, Ukrayna'ya, Kafkas cumhuriyetlerine sıçradı ve bu bölgelerde **milliyetçi hareketler** ortaya çıkmaya başladı. O zamana kadar Sovyet rejimi tarafından bastırılan gerilim patlama noktasına geldi. 1940'ta silah zoruyla Sovyetler Birliği'ne bağlanmış olan Baltık cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler (mart-mayıs 1990). Kafkas cumhuriyetleri de onları izledi.

B. Sovyet modelinin sonu (1990-1991)

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Ekonomik ve siyasal kriz ağırlaşırken, Gorbaçov da giderek yalnız kalıyordu. Hem yaşam düzeyi çöküntüye uğrayan halk, hem kendisini ülkeyi anarşiye sürüklemekle suçlayan *nomenklatura*, hem de Boris Yeltsin'i desteklemek üzere birer birer kendisini terkeden reform yanlıları tarafından eleştiriliyordu.

■ 12 Haziran 1991'de **halk oyuyla Rusya Federasyonu başkanı seçilen Yeltsin** hızla popüler oldu. Bunda, 19-21 Ağustos 1991'de bir grup muhafazakâr komünist yönetici tarafından düzenlenen *darbe** girişimine karşı oluşan direnişin başına geçmesi de rol oynamıştı. Bu darbe girişiminin başarısızlığa uğraması komünizm karşıtlığının yayılmasını sağladı ve merkezî iktidarın çözülmesini hızlandırdı. Yeltsin, SBKP'yi Rusya'da yasakladı; *KGB* parçalandı. 1991 sonbaharında, Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 cumhuriyetten 8'i bağımsızlıklarını ilan etti. 25 Aralık 1991'de, Gorbaçov artık varlığı fiilen sona ermiş bulunan ve yerini 15 bağımsız devlete bırakan Sovyetler Birliği başkanlığı görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Artık Sovyet modeli diye bir şey kalmamıştı.

2 Mihail Gorbaçov *Perestroika*'yı anlatıyor.

Perestroika, ekonomik durgunluk sürecini aşmak, bizi frenleyen mekanizmayı kırmak, toplumsal ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için güvenilir ve etkin sistemler yaratmak ve bu gelişmeye daha büyük bir dinamizm kazandırmak anlamına gelir.

Perestroika, aynı zamanda kitle inisiyatifi demektir. Demokrasinin tümüyle gelişimi, sosyalist özerklik, yaratıcı inisiyatif ve tavırların desteklenmesi; ayrıca daha fazla düzen ve disiplin, daha fazla saydamlık, toplumumuzun tüm alanlarında daha fazla eleştiri ve özeleştiri demektir. *Perestroika*, bireye mutlak saygı ve kişiye hakettiği değerin verilmesidir.

Perestroika, Sovyet ekonomisinin sistemli bir biçimde sağlamlaştırılması, buyruklar ve idarî yöntemler üzerine kurulu işletme mantığının reddi, yeniliklerin ve sosyalist girişim zihniyetinin koşulsuz desteklenmesidir. [...] *Perestroika*, öncelikli olarak toplumsal alanın kalkındırılması anlamına gelir. Hedef, daha iyi yaşam ve çalışma koşullarına, daha iyi eğlenmeye, daha iyi bir eğitime ve daha iyi sağlık hizmetlerine özlem duyan Sovyet halkının arzularına daha iyi cevap vermektir.

Mihail S. Gorbaçov, *Perestroika*, çev. Kasım Yargıcı (İstanbul, 1988).

1. Belgeyi tanıtınız (yazarı, tarihsel ortamı...).
2. Hedeflenen reformlar muhaliflerin beklentilerine doğrudan cevap veriyor mu? (Bkz. Belge 5, s. 165)

3 Sovyetler Sovyet modeline hâlâ inanıyorlar mı?

"Ülkemiz hangi ülkeler için bir model olabilir?" sorusuna verilen cevaplar:

• Tüm dünyaya	% 2,3	
• Sosyalist ülkelere	% 3,7	
• Kapitalist ülkelere	% 1,6	% 17,2
• Gelişmekte olan ülkelere	% 7,7	
• Bunlardan başka ülkelere	% 1,9	
• Hiç kimseye	% 33,9	%38,6
• Bu negatif bir model	% 4,7	
• Fikri yok		%44,2

SSCB'de, Federal Kamuoyu Araştırmaları Merkezi tarafından 1989'da gerçekleştirilen bir anket.

4 Ağustos 1991'de, Boris Yeltsin Rusya Parlamento binası önünde halkı muhafazakâr komünistlerin darbe girişimine karşı direnişe çağrıyor.

B İ Y O G R A F İ

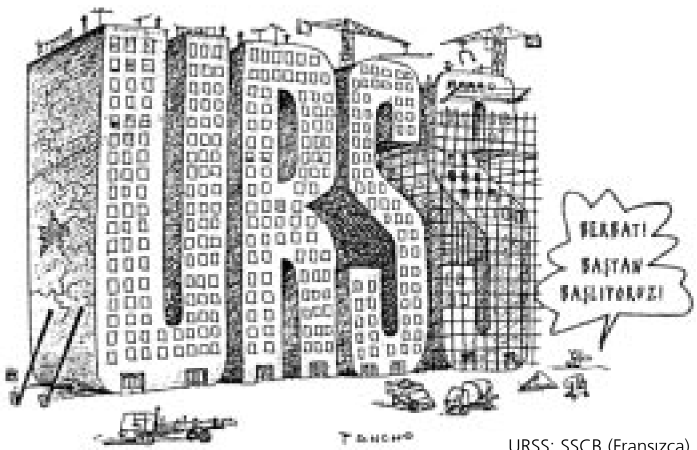

5 Boris Yeltsin *(d. 1931)*

Önce ustabaşı, sonra fabrika müdürü, Sverdlovsk'da, ardından da Moskova'da Parti yöneticisi olan Yeltsin, Gorbaçov'un isteği üzerine SBKP'de *Politburo*'nun başına geçti.

Kısa süre sonra Parti bünyesindeki en yenilikçi hareketin lideri oldu, *nomenklatura*'nın ayrıcalıklarını ve yozlaşmasını eleştirmeye başladı. 1990'da Parti'den ayrıldı. 1989'da, Rusya'da milletvekili oldu, ardından da halk oylamasıyla cumhurbaşkanı seçildi. Ağustos 1991'de, muhafazakârların düzenlediği darbe girişimine karşı direnişin başına geçti. Bu olaydan güçlenerek çıkan Yeltsin, Komünist Parti'yi yasakladı ve SSCB'nin varlığına son verdi. Sıklıkla eleştirilen bir devlet adamı olan Yeltsin'in en büyük hedefi, ülkesinde pazar ekonomisini yerleştirmek ve siyasal alanda demokratikleşmeyi sağlamaktı.

Temmuz 1996'da yapılan halk oylamasında oyların % 53,8'ini alarak yeniden Rusya başkanı seçildi ve 2000 yılına kadar bu görevde kaldı.

URSS: SSCB (Fransızca)

6 Fransız karikatürist Pancho'nun gözüyle SSCB'nin sonu, Le Monde, "SSCB ve perestroika" özel sayısı (nisan 1989).

1. Belgeyi tanıtınız.
2. Bu karikatürde SSCB'ye yöneltilen eleştirilerden hangisi işlenmektedir? SSCB'de yaşanan hangi duruma gönderme yapılmaktadır? İki buçuk yıl sonra gerçekte neler olacaktır?

ÖNEMLİ TARİHLER

1953: Stalin'in ölümü.

1956: SBKP'nin 20. Kongresi.

1964: Kruşçev'in iktidardan uzaklaştırılması.

1982: Brejnev'in ölümü.

1985: Gorbaçov'un SBKP genel sekreterliğine gelişi.

1991: Sovyetler Birliği'nde komünizmin yıkılışı.

KARIŞTIRMAYALIM

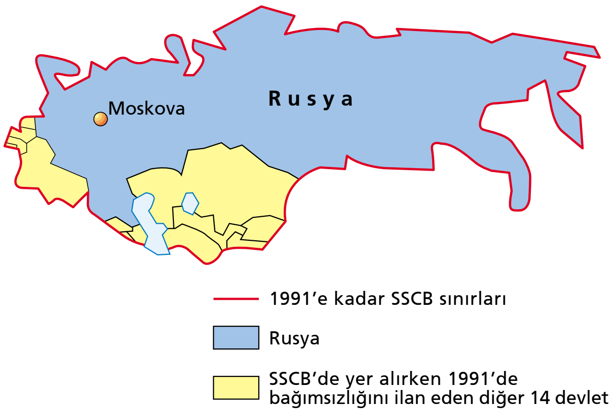
Parti genel sekreteri ve devlet başkanı

Sovyetler Birliği'nde, Komünist Parti **genel sekreteri** (ya da birinci sekreter) partinin başkanıydı: Yosif Stalin 1922'den 1953'e, Nikita Kruşçev 1953'ten 1964'e, Leonid Brejnev 1964'ten 1982'ye, Yuri Andropov 1982'den 1984'e, Konstantin Çernenko 1984'ten 1985'e, Mihail Gorbaçov da 1985'ten 1991'e kadar bu görevi yürüttüler.

Devlet başkanı ise "Yüksek Sovyet Prezidyumu Başkanı" sıfatını taşıyordu. Birinci sekreterin bu sıfatı taşıdığı da olurdu (1960'tan 1964'e ve 1977'den 1982'ye Brejnev; 1990'dan 1991'e Gorbaçov), ancak Sovyetler Birliği'nde gerçek iktidar Parti genel sekreteri ya da birinci sekreterinin elindeydi.

SSCB ve Rusya

SSCB, birliği oluşturan en önemli 15 ulusa karşılık gelen 15 "sosyalist Sovyet" cumhuriyetinden oluşuyordu. Bunlardan toprakları en geniş ve en kalabalık olanı Rusya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (RFSSC) idi. 1991'de, SSCB parçalandı ve yerini 15 bağımsız devlete bıraktı. Bunlardan en önemlisi, SSCB'deki eski RFSSC'in sınırlarını koruyan **Rusya**'dır.

Gulag ve *kulak*

Gulag (Glavnaye Upravlenniye Lagerey: Kamplar Genel Müdürlüğü), Sovyet toplama kampları yönetimi için kullanılan bir kısaltmadır ve bundan hareketle tüm Sovyet kamplarını anlatmak için kullanılır. *Gulag*, bir **kamp değildir**, Sovyet toplama kampları sistemini anlatmak için kullanılan bir sözcüktür.

Kulak ise, Rusya'da yoksul köylüleri emrinde çalıştıran, tam anlamıyla "yumruğunun altında tutan" zengin bir köylüdür.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 156

Stalin adıyla bilinen Yosif Cugaşvili *(1879-1953)*

1922'den 1953'e kadar SBKP genel sekreteri.

s. 160

Nikita Sergeyeviç Kruşçev *(1894-1971)*

1953'ten 1964'e kadar SBKP birinci sekreteri.

s. 162

Leonid İliç Brejnev *(1906-1982)*

1964'ten 1982'ye kadar SBKP birinci sekreteri.

s. 250

Mihail Gorbaçov *(d. 1931)*

1985'ten 1991'e kadar SBKP birinci sekreteri.

s. 167

Boris Yeltsin *(d. 1931)*

Rusya'nın 1991'de ve 1996'da halk oyuyla seçilen başkanı.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **SSCB :** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği.
- **SBKP :** Sovyetler Birliği Komünist Partisi.
- **KGB :** Devlet Güvenlik Komitesi. ÇEKA (7 Aralık 1917'de kurulan Karşı-devrim, spekülasyon ve sabotajlara karşı mücadele olağanüstü komisyonu) ve GPU (1922)'nun yerini alan KGB, 1954'te kuruldu.

1945'ten 1949'a Doğu Avrupa'da komünizmin yayılması

Sorular

■ **1.** *1945, 1947 ve 1949 yıllarının sonunda Avrupa'da komünizmin durumu nedir?*

■ **2.** *1945'ten 1947'ye ne tür gelişmeler gözleniyor? 1947'de neden "demir perde" ortaya çıktı?*

■ **3.** *1947'den 1949'a ne tür gelişmeler gözleniyor? Avrupa'da komünizm 1949'dan sonra ilerlemeye devam etti mi?*

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

Harita, bir olguyu coğrafî olarak saptamaya ve yayılışını izlemeye olanak tanır. Bunun için, belgeyi tanımak ve verdiği bilgileri sıralamakla işe başlamalısınız.

- **Haritanın incelenmesi**

Önce haritayı tanıyın: Başlığında ne yazıyor? Lejandında neler var? Ölçeği ne? Hangi coğrafî alanı kapsıyor (bir ülke, bir kıta, vs.)? Haritada ne tür bir olgu gösteriliyor? Belli bir tarihteki bir durum mu, yoksa bir gelişim mi gösteriliyor?

- **Farklı harita türleri**

Durumsal haritalar belli bir tarihteki durumu gösterir (Önemi ne? Yeri neresi? Yoğunluk ne?).
Evrimsel haritalar ise (buradaki gibi), aksine, farklı dönemler arasında değişikliklere uğrayan bir durumu gösterir.

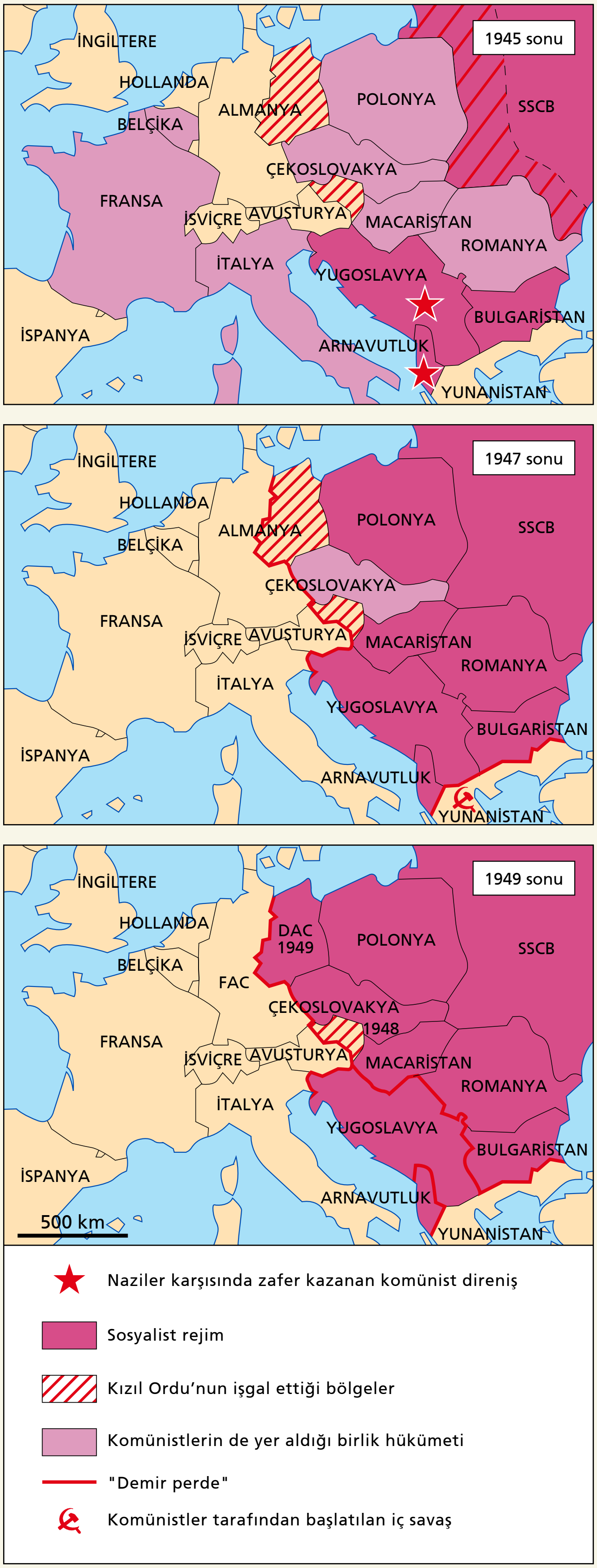
- **Haritaların karşılaştırılması**

Haritaları karşılaştırırken aşağıdaki noktalara dikkat etmeniz gerekir:
- Haritaların tümünde aynı izlek mi bulunuyor?Aynı coğrafî bölge mi söz konusu?
- Değişikliğe uğrayan olgu hangisi? Değişim hangi yönde gerçekleşiyor (yayılma ya da küçülme)?

TAVSİYELER

• Aynı rengin farklı tonları kullanılarak verilen bilgiye dikkat edin. (Burada, kırmızı ve pembe: Neden böyle bir seçim yapılmış? Ne anlatılmak isteniyor?)

• Lejanddaki öğeler arasında bulunan bağlantılar üzerinde düşünün: "Demir perde" ile komünizmin yayılması arasında ne gibi bir bağlantı olabilir? Bunun Belçika, Fransa ve İtalya'nın 1946 ve 1947 sonundaki durumlarıyla ne ilgisi olabilir?

Konu: SBKP'nin 20. Kongresi: modelin evrilmesi mi, sorgulanması mı?

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri izleklere göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki soruya cevap olacak bir sentez yapınız.*

1 Kruşçev'in 20. Kongre'de sunduğu gizli rapor.

Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra, Kruşçev SBKP birinci sekreterliğine getirildi. 1956'da, SBKP'nin 20. Kongresi sırasında, Parti delegelerinin önünde bir rapor okudu.

Hükümet aygıtı kullanılarak kitlesel baskı uygulanması, 1936-1938 döneminde başlamıştır. Bu baskı, önce siyasal olarak uzun süredir Parti tarafından yenilgiye uğratılmış bulunan Leninizm düşmanlarına (Troçkistler, Zinoviyevciler, Buharinciler), ardından da pek çok dürüst komüniste, iç savaşın ve sanayileşmenin en güç başlangıç yıllarının ağır yükünü taşımış olan Parti yöneticilerine yönelmiştir. [...]

"Halk düşmanı" kavramını yaratan Stalin'dir. Bu terim, onunla aynı fikri paylaşmayan herkese karşı en zalim baskıların uygulanmasını mümkün kılmıştır. [...] 17. Kongre'de seçilen toplam 139 Parti üye ve yedek üyesinden 98'inin, yani %70'inin tutuklandığı ve kurşuna dizildiği kanıtlanmıştır (çoğu 1937-1938'de). [...]

1937 ile 1941 arasında pek çok ordu komutanı ve siyasî memurun Stalin tarafından ortadan kaldırılması, özellikle savaşın ilk günlerinde çok ağır sonuçlar doğurmuştur. Bu yıllarda, bölük ve tabur komutanlarından askerî hiyerarşinin en üst basamaklarına kadar pek çok askerî yönetici baskıya maruz kalmıştır. İspanya ve Uzak Doğu'da tecrübe kazanmış komutanların neredeyse tamamı tasfiye edilmiştir.

"Kişileri putlaştırma", Stalin'in de [...] kendi şahsının yüceltilmesini teşvik etmesi nedeniyle devasa boyutlara ulaşmıştır. Stalin'in alçakgönüllülükten ne kadar uzak olduğunu en iyi gösteren örneklerden biri, 1948'de yayınlanan *Kısa Biyografi*'sidir. Stalin bu kitapta övülür, bir tanrı gibi yüceltilir ve şaşmaz bir bilge kişi, "*komutanların en büyüğü*", "*tüm zamanların en büyük savaş stratejisi uzmanı*" olarak gösterilir.

SBKP Kongresi'nin kapalı olağanüstü oturumunda, yalnızca delegelere okunan rapordan alıntılar (şubat 1956).

2 20. Kongre'nin ardından bir SBKP üyesinin sunduğu bildiri.

Stalin'in tanrısallaştırılması, belli tarihsel nedenlerle, Parti ve hükümet içinde bu sayede kariyer yapmış olan belli bir tabakaya yarar sağlamış gibi görünüyor. Artık bu kişiler, bulundukları yerde kalmayı nasıl başaracaklarını kendi kendilerine sorarak söylevler çekiyorlar [...]. Binlerce dürüst insanı ölüme göndermiş olan bazı kişiler var [...]. Tüm bu adamlar görevlerinde kalırlarsa, hiçbir şey yapılmazsa, 20. Kongre'de alınan kararların hayata geçirilmesi işi yine bunlara emanet edilirse, o zaman kendi kendimize yalan söylemiş oluruz.

1956 nisanında, Parti'nin tabanını oluşturan hücre üyelerinin 20. Kongre kararlarını tartıştıkları bir toplantıda, Bialik [edebiyat eleştirmeni] tarafından sunulan bildiri, N. Werth ve G. Moullec, *Rapports secrets soviétiques, 1921-1991* (Paris, 1994).

3 Gomulka'nın konuşması, 21 Ekim 1956.

Ekim 1956'da, Polonya'da gösteriler düzenlenmeye başladı. Stalinci yöneticiler yerlerini Gomulka'ya bırakmak zorunda kaldılar. Stalin'in emriyle 1948'de iktidardan uzaklaştırılarak hapsedilen Polonyalı komünist devlet adamı Gomulka, 1956'da serbest bırakıldı ve yeniden Birleşik İşçi Partisi (Polonya Komünist Partisi) birinci sekreteri oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği sosyalizmi kuran tek ülke olmaktan çıktı. Çin Halk Cumhuriyeti ve Polonya'nın da aralarında bulunduğu halk demokrasileri gibi sosyalizmi kurma yolunda çalışan pek çok ülke dünya sahnesine çıktı. Bu ülkelerdeki işçi partileri, dolayısıyla ülkemizdeki İşçi Partisi, daha önce uygulamada rastlanmayan sorunlarla karşılaştılar. Bunlar arasında, ülkelerin kendilerine özgü koşulları göz önünde bulundurarak sosyalizmi kurmak için farklı yollar seçmeleri gibi sorunlar da vardı. Bu sorun, bir ölçüde sosyalizm modelinin oluşumuna ve partilerle devletler, partilerle sosyalist ülkelerin hükümetleri arasındaki karşılıklı ilişkilere de yansıdı [...].

Bu ilişkilerin uluslararası işçi dayanışması temeli üzerinde billûrlaşması gerekirdi [...]. Bu tür ilişkiler çerçevesinde, her ülke tam bağımsızlık ve tam özerkliğe sahip olabilmeli ve her halkın egemen ülke sınırları içinde kendi kendini yönetme hakkı tümüyle ve karşılıklı olarak saygı görmeliydi [...].

21 Ekim 1956 tarihli konuşmadan.

Macaristan'da ayaklanma, ekim 1956. 4

24 Ekim 1956'da, Macaristan'da ayaklanma çıktı. Stalinci yönetici Rakosi iktidarı yenilikçi komünistlere bırakmak zorunda kaldı. 1 Kasım'da Imre Nagy, Macaristan'ın Varşova Pakt'ından ayrıldığını açıkladı. Kasım ayının başlarında Macaristan'daki ayaklanma Kızıl Ordu tarafından bastırıldı. Haziran 1958'de, Imre Nagy Sovyetler tarafından idam edildi.

5 ***Pravda*** **gazetesine gönderilen imzasız mektup.**

Neden Stalin'in hataları üzerine ölümünden sonra yazılar yazılıyor? Neden ideolog yoldaşlarımız Stalin'in hatalarından işçilerin, kolhozlarda çalışanların önünde söz etmek istemiyorlar? Yoldaş Bulganin'in[1] kürsüye çıkıp, zamanında neden Stalin'e engel olamadığını, tüm Merkez Komitesi'nin Stalin'in son yıllarında sosyalizm davasına verdiği zararların önüne neden geçemediğini açıklaması gerekirdi.

Bu sorularıma açık cevaplar vermenizi arzu ediyorum, ama bu mektubu imzalayamayacağım. Çünkü korkuyorum; neden korktuğumu bile bilmiyorum, ama korkuyorum. Ben hiçbir zaman baskı görmedim; yalnızca korkuyorum. Bizi korku içinde yetiştirdiler, itaat etmeyi öğrettiler. Eleştiri üzerine yapılan tartışmalar, kısır gevezeliklerdi. Eleştirenler kapı dışarı edilirdi. Politburo'nun, Stalin'i zamanında eleştirmesine engel olan da belki bu ilkedir.

SBKP'nin gazetesi *Pravda*'ya şubat-ağustos 1956 tarihleri arasında gönderilen, ama o dönemde yayınlanmayan mektuplar arasında yeralan 136.374 numaralı imzasız mektup. N. Werth ve G. Moullec, *Rapports secrets soviétiques, 1921-1991* (Paris, 1994).

1. 1947'de Silahlı Kuvvetler Bakanı olan Bulganin, 1948'de Politburo üyesi, 1953'te de Başbakan yardımcısı oldu. 1953'ten 1958'e kadar, Kruşçev'le birlikte Parti'nin başlıca yöneticilerindendi.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Belgeler hangi tarihlere ait? Belgeleri metinde söz edilen önemli olaya göre sınıflandırın.

- Metinlerin yazarları hangi siyasal partilerde yer alıyorlar?

- Metinlerin tümü sözünü ettikleri olaylarla aynı döneme mi ait?

❒ Soru 2

• Sözü edilen olaylar hangi ülkeleri ilgilendiriyor? Bu ülkelerin tümü Sovyet bloğunda mı yer alıyor?
• Tartışmaların merkezinde yer alan ve pek çok kez karşımıza çıkan önemli kişi hangisi?
• Aşağıdakilerden hangileri sorgulanabilir?
- Stalin'in rolü ve imajı?
- Parti'nin işleyişi?
- Bir halk demokrasisinde komünist partinin yeri (ve üstlendiği yönetici rol)?
- Rejimin doğası?
- Modelin kendisi?

• Hangi belge, hangi tarih bir dönüm noktası belirtiyor? Hangi belge(ler), hangi tarih(ler) kökten bir sorgulama taşıyor?

❒ Soru 3

• Cevap yalnızca "evet" ya da "hayır" olamaz. Ülkelere göre farklar içermesi gerekir.
• Gomulka'nın konuşmasının oldukça ölçülü olduğunu gösterin; ancak bunu yaparken "tam özerklik" ifadesini kullanın.
• İmzasız mektupları yazanların tavrından söz edin; "eleştiri", "çekinme", "*Gulag*", "baskı" sözcüklerini kullanın.

TAVSİYELER

• Konunun başlığı oldukça karmaşık. Bizi, düşüncelerimizi konunun tarihi üzerinde odaklamaya ve aşağıdaki soruları sormaya davet ediyor:

- Bu tarihten önceki yıllarda Sovyet modeli nasıldı?
- Dönüm noktası (önemli boyutlarda, ancak önceki gelişmeleri sorgulamayan değişiklikler) ve sorgulama (kesin bir kopuş) arasında nasıl bir fark var?
- Komünistlerin iktidarda olduğu bir ülkede, Sovyet modelinin "sorgulanması" ne anlama gelebilir?

• Kruşçev'in yerine getirdiği görevlerle ilgili tüm bilgilerinizi seferber edin. Kruşçev'den önce iktidarda kim vardı? Halk demokrasisi nedir *(Bkz. s. 182)*? "Kişileri putlaştırma" nedir?

KONU 9

Liberal Avrupa modeli

Liberal demokrasi, soğuk savaş sırasında bir "Batı bloğu" oluşmasından çok önce Batı dünyası için bir birlik unsuruydu. Liberal demokrasiyi oluşturan bireysel özgürlük, adalet, halk egemenliği, ifade özgürlüğü ve güçler ayırımı gibi temel değerler önce Eski Çağ'da, ardından 17. yüzyılda ortaya çıktılar.

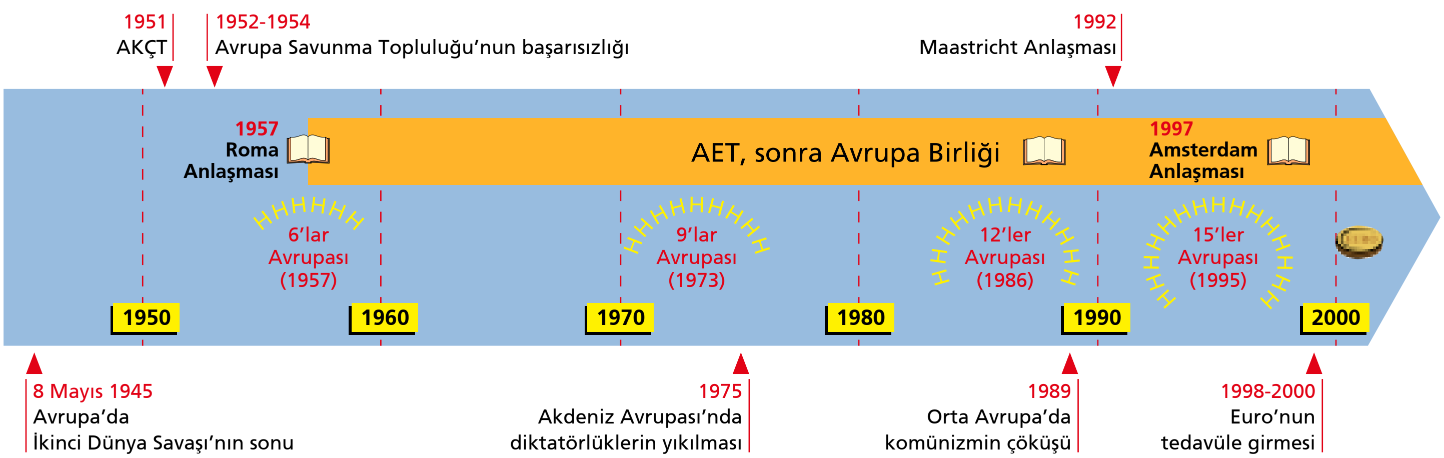
Bugün liberal Batı Avrupa, Avrupa Birliği'nin genişlemesi ile birlikte eski Sovyet bloğu ülkelerine bir model ve bir alternatif sunuyor.

- *Liberal demokrasi nedir?*
- *Liberal Avrupa modeli diye bir şey var mı?*
- *Liberal Avrupa modelinin içinde Avrupa Birliği'nin kurulmasının yeri ne olmalı?*

KONUNUN PLANI

- **I. Liberal demokrasinin temelleri**
- **II. Avrupa'da demokrasi (1945-2002)**
- **III. Avrupa Birliği bir model olabilir mi?**

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: Roma Anlaşması*
- *Verilerle çalışma: Geçtiği aşamalar ve karşılaştığı engellerle Avrupa'nın inşası*
- *Kompozisyon: Avrupa'da liberal demokrasinin temelleri, uygulamaları ve gelişmesi (1945-2002)*

1 İngiliz Parlamentosu'nda Avam Kamarası.
İngiltere, Avrupa'daki en eski liberal demokrasi modelidir.

2 Polonya'da seçimler.
Dayanışma Sendikası eski yöneticisi Leh Valesa ile eski komünist Aleksander Kvanyevski'nin, kasım 1995 başkanlık seçimleri sırasında televizyonda katıldıkları tartışma programı. Batılı seçmenlerin alışkanlıkları kısa sürede eski Doğu bloğu ülkelerine de yayıldı.

I. Liberal demokrasinin temelleri

ANAHTAR SÖZCÜK

• *EGEMENLİK*

Siyasal yöneticilerin yetkesini kuran ilke (yöneten kim olursa olsun: kral, halk, vs.). Halk egemenliği, halkın temsilcilerini seçme hakkına dayanır.

SÖZLÜK

* Ayrıcalıklar toplumu
* Hukuk devleti
* Siyasal çoğulculuk
* Teokratik devlet

1 ***Bill of Habeas Corpus* (1679).**

Her kim bir şerif, bir gardiyan ya da başka bir yetkiliye gözetimleri altında bulunan bir kimse için *Habeas Corpus* talebinde bulunursa, bilinsin ki bu yetkililer talebi izleyen üç gün içinde (hapis cezası ihanet ya da yataklık suçuna karşılık verilmediyse) söz konusu kimseyi Adalet Bakanı ya da mahkeme yargıçlarının önüne çıkarmak zorundadırlar.

A. Ortak tarihsel referanslar

Belge 1 ve 2

■ Liberal demokrasinin tarihsel referansları önce **Eski Çağ** (Atina demokrasisi), ardından da **filozofların yazıları**dır (İngiliz John Locke ya da Aydınlanma Çağı'nın Fransız filozofları). Söz konusu filozoflar yazılarında bireyin doğal haklarının varlığını (özgürlük, eşitlik), güçler ayırımı ilkesini (yasama, yürütme ve yargı) ve iktidarın Tanrı'dan gelmediği fikrini ortaya koydular. Liberal demokrasi 18. yüzyıl Aydınlanması'nın mirasçısıdır.

■ Bu referanslar, aynı zamanda 17. ve 18. yüzyıl devrimlerine de dayanır:

- **1688-1689 İngiliz Devrimi**, İngilizlerin özgürlüklerini pekiştirdi (özellikle insanları yargılamadan mahkûm etmeyi yasaklayan 1679 tarihli *Habeas Corpus*). Monarşinin iktidarını sınırlandırdı, yasalar önünde eşitlik ilkesini getirdi ve hükümetin ülkeyi parlamentodaki çoğunluğa dayanarak yönettiği parlamenter rejimi kurdu.

- **Amerikan Devrimi (1776-1781)**, halkların kendilerini yönetecek hükümeti seçme özgürlüğü adına, tarihin ilk yazılı anayasası ile sonuçlandı.

- **1789 Fransız Devrimi** ise, ağustos 1789'da yayınlanan *İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi*'nde birey hak ve ödevlerini ön plana çıkardı.

B. Değerler: Bireyin önceliği ve özgürlükler

Belge 4

■ Demokrasi, *egemenliğin** halka ait olduğu siyasal bir rejimdir. Yasalar önünde eşit olan vatandaşlar temsilcilerini serbest seçimlerle ve halk oyuyla seçerler. Liberalizm de eylem, ifade ve servet edinme özgürlüğüne sahip bireylerden oluşan bir toplum esasına dayanır. Eski Rejim'in bir özelliği olan *ayrıcalıklar toplumu**nu reddeder. Herkesin eşit hakları ve aynı zamanda toplumun diğer üyelerine karşı ödevleri vardır. **Liberalizm bireysel özgürlükleri güvence altına alır**. Önce siyasal özgürlükler gelir: Basın yayın özgürlüğü, toplanma özgürlüğü, inanç özgürlüğü, kişilerin rahatsız edilmeden fikirlerini ifade edebilmelerini sağlar. Ardından ekonomik ve toplumsal özgürlükler gelir: Serbest rekabet ve serbest girişim, bireysel mülkiyet hakkına (özellikle üretim araçlarının mülkiyeti) ve bireysel girişime dayanır. **Devletin rolü**, içte düzenin ve güvenliğin sağlanması, dışta da ülkenin savunulması ile sınırlı olmalıdır.

■ Devletin rolüyle ilgili bu anlayış, **19. yüzyılda sosyalist kuramların ortaya çıkması** ve 19. yüzyıl sonunda, özellikle de 1945'ten sonra devletin ekonomiye müdahalesi ile sorgulanmaya başladı. Devlet, özgürlüklerin yalnızca bazı kişilerin elinde toplanmasını engellemek için, en yoksun olanların yararına kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlayıcı önlemler alarak toplumsal eşitsizlikleri düzeltme yoluna gitti (parasız eğitim, sosyal sigortalar, aile yardımları, vs.). Günümüzde, liberal demokrasinin eksiklikleri sosyal demokrasi ile gideriliyor.

C. Gerekli koşullar

Belge 3 ve 5

■ Liberal demokrasinin en önemli özelliklerinden biri, ilk kez 18. yüzyılda Montesquieu tarafından tanımlanan güçler ayırımını kabul eden bir **anayasanın varlığıdır**. Hemen hemen tüm liberal demokrasilerin yazılı bir anayasası vardır. Temel bireysel özgürlüklere saygı gösterilmelidir; hükümet yasalara uymalı ve onlara her yerde saygı gösterilmesini sağlamalıdır: Böyle bir devlet, *hukuk devleti**dir.

■ Farklı fikir akımları, siyasal partiler ya da hareketler aracılığıyla özgürce ifade edilebilmeli, **rekabet edebilmeli ve sırayla iktidara gelebilmelidir**. Seçimler serbest ve gizli oy esasına göre yapılmalıdır. Bu da *siyasal çoğulculuk**tur. Askerî diktatörlükler, *teokratik devletler**, seçimlerde yalnızca tek bir partinin aday gösterebildiği rejimler liberal demokrasi değildir.

2 Liberal demokrasinin bazı kurucu metinleri.

a. John Locke'un fikirleri

İnsanlar doğal olarak özgür, eşit ve bağımsız olduklarından, hiç kimse bu halklarından mahrum edilemez ve kendi rızası olmadan başkasının siyasal yetkisi altına sokulamaz. İnsan ancak kendi rızasıyla soyunun devamı, karşılıklı güvenlik, yaşam rahatlığı ve kendisine ait olan şeylerden huzur içinde yararlanmak için diğer insanlarla bir araya gelmeyi ve bir toplum halinde birleşmeyi kabul edebilir [...].

Ancak, [*toplumun*] çoğunluğun rızasıyla oluşan en büyük gücün kendisine gösterdiği yönde hareket etmesi gerekir; [...] dolayısıyla herkes çoğunluğun vardığı sonuca ve verdiği karara [...] uymak zorundadır [...].

Her kim elindeki gücü haketmeden kullanırsa [...], bu gücün yöneltildiği kişilerle savaş durumuna girer; [...] saldırgana karşı kendini savunma ve direnme hakkı dışındaki tüm haklar ortadan kalkar [...]. Bazı durumlarda Hükümdar'a karşı direnme ve kendini savunma hakkı bulunduğuna göre, her direniş isyan değildir.

John Locke, *Two Treatises of Government* (Londra,1690).

b. Güçler ayırımı

Her devlette üç tür güç vardır: Yasama gücü, yürütme gücü ve yargı gücü. [...] Yasama gücü ile yürütme gücü tek bir kimsenin elinde ya da tek bir vücutta toplandığı zaman özgürlükler ortadan kalkar, çünkü aynı kralın ya da senatonun zorbaca yasalar çıkarıp bunları zorbalıkla uygulamasından korkulur. [...] Eğer yargı gücü ile yasama gücü birleşirse, vatandaşların yaşamı ve özgürlüğü üzerindeki iktidar keyfî bir iktidar olur; zira yargıç aynı zamanda yasa koyucudur; eğer yargı gücü yürütme gücü ile birleşirse, bu kez de yargıç bir zulmedicinin kudretine sahip olur.

Montesquieu Baronu Charles-Louis de Secondat,
***Kanunların Ruhu* (Paris, 1748).**

c. *İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi*, 26 Ağustos 1789

MADDE 1.- İnsanlar hukuk bakımından özgür ve eşit doğar ve öyle kalırlar. [...]

MADDE 2.- Her siyasal topluluğun amacı insanın doğal ve zamanaşımına uğramaz haklarının korunmasıdır. Bunlar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarıdır.

MADDE 3.- Her türlü egemenlik ilkesi her şeyden önce ulusun kendisindedir; hiçbir kurul, hiçbir birey açıkça ulustan gelmeyen bir otoriteyi kullanamaz.

MADDE 6.- Kanun genel iradenin ifadesidir. Bütün yurttaşlar, şahsen ya da temsilcileri aracılığıyla kanunun yapılmasına katılma hakkına sahiptirler. [...]

MADDE 7.- Hiç kimse kanunda belirtilen haller ve kanunun öngördüğü biçimler dışında suçlanamaz, tutuklanamaz ve alıkonamaz. [...]

MADDE 10.- Hiç kimse, dinsel bile olsa, kanılarından ötürü rahatsız edilmemelidir; yeter ki bunların açığa vurulması kanunca sağlanan kamu düzenini sarsmasın.

MADDE 11.- Düşünce ve kanıların başkalarına serbestçe aktarılması insanın en değerli haklarındandır. Her yurttaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve bunları bastırabilir. Yalnız kanun tarafından belirlenen hallerde, bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından sorumludur.

MADDE 16.- Hakların güvence altına alınmadığı, güçler ayrılığının belirlenmediği toplumların anayasaları yok demektir.

Belge 1'e ve yukarıdaki üç metne göre, liberal demokrasinin en önemli ilkeleri nelerdir?

3 Louis David'in "*Jeu de paume Yemini" tablosu, (Carnavalet Müzesi, Paris).**

20 Haziran 1789'da, halkın temsilcileri Fransa'ya bir Anayasa kazandırmadan dağılmayacaklarına yemin ettiler.

* Tenisin atası olan *paume* oyununun oynandığı salon. Genel Meclis üyeleri, kralın toplanmalarını engellemesi üzerine bu salonda toplanmak zorunda kalmışlardı.

4 Demokrasinin temeli halk oylaması (1893 tarihli temsilî resim).

19. yüzyılda, henüz yalnızca erkekler oy kullanabiliyordu.

II. Avrupa’da demokrasi

A. Avrupa demokratik modelinin sağlamlaşması ve farklı türleri

Belge 1 ve 2

■ Kuzeybatı Avrupa’da (Birleşik Krallık, İskandinavya ülkeleri, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg, Fransa) sağlam bir biçimde yerleşmiş olan liberal demokratik model, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra İtalya ve Batı Almanya’da da faşizm ve nazizmin yerini alarak gelişti. Böylece bu iki ülke, 1922’de Mussolini ve 1933’te Hitler’in iktidara gelişinden önce tanışmış oldukları demokratik işleyişe yeniden kavuştular. Buna karşılık, İspanya ve Portekiz henüz diktatörlükle yönetiliyordu ve Doğu Avrupa’da komünist rejimler kurulmuştu. **1945’ten sonra, liberal Avrupa modeli refah devletinin gelişiminden yararlandı**. Yaşam düzeyinin yükselmesi, orta sınıfın genişlemesi ve önemli toplumsal güvenceler sayesinde dışarıdan bakanlara son derece çekici gelen ekonomik ve toplumsal bir model haline geldi. Bu yönüyle, devletin rolünün çok daha sınırlı olduğu **Amerikan modelinden ayrılıyordu**.

■ Liberal Avrupa modelinin farklı türlerinin bulunması, tarihsel kökenlerinin çeşitliliğiyle açıklanabilir:

- **Anglo-Sakson modeli**, Amerikan modeline yakındır. Ancak, bireysel girişime geniş yer ayırmakla birlikte, Margaret Thatcher’ın 1979’da iktidara gelişinden sonra uygulaması toplumsal eşitsizlikleri arttırmıştır.

- **Alman modeli** (ya da Ren modeli), toplumsal pazar ekonomisine, ademi-merkeziyetçiliğe ve devlet kurumlarıyla işverenler ve sendikalar gibi çeşitli toplumsal aktörler arasındaki geniş uzlaşmaya dayanır. Bu modelin İskandinav ülkeleri ve Hollanda’da uygulanan sosyal- demokrat türü, toplumsal uzlaşmayı ve eşitsizliklerin en aza indirilmesini ön plana çıkarır, ancak toplumun aynılaşması sorununu da beraberinde getirir.

- **Fransız modeli** (ya da devletçi model), **devlete önemli bir yer verir**. Buna göre devlet, ekonomik alana (devletleştirilmiş şirketler, ekonomik düzenlemeler, yardım ve sübvansiyonlar) ve toplumsal alana (asgarî ücret, çalışma zamanının belirlenmesi) geniş ölçüde müdahale eder.

B. Avrupa modelinin yayılması

Belge 3 ve 4

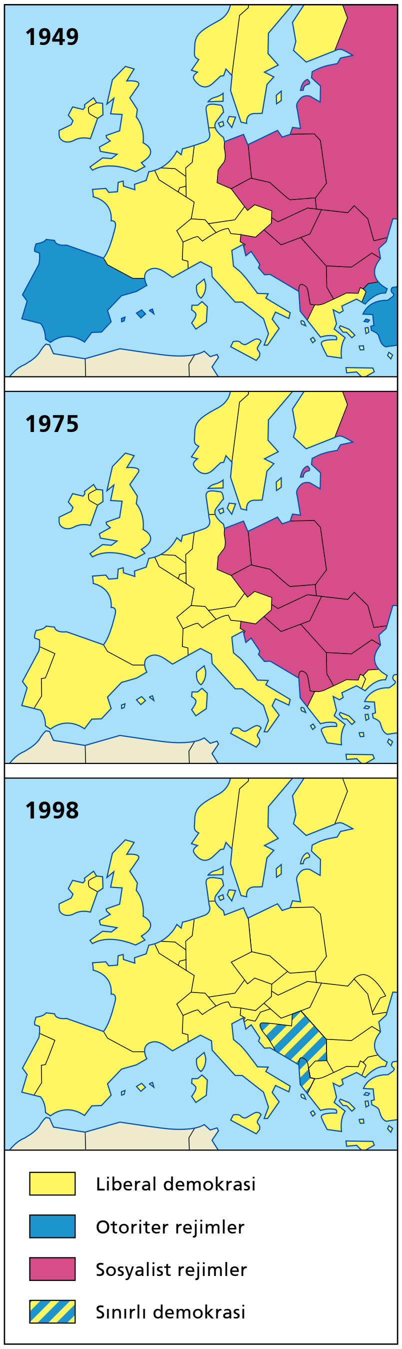
■ 19. yüzyıldan itibaren Kuzeybatı Avrupa’ya (Birleşik Krallık, Belçika, Hollanda, Fransa) sağlam bir biçimde yerleşen liberal demokratik model, İngiliz dominyonlarına (Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda), 1945’ten sonra da bağımsızlıklarını ilan eden sömürgelerin bazılarına örnek oldu.

■ Bu model, yirmi yıldan daha kısa bir süre içinde, 1974’ten 1991’e kadar, tüm Avrupa’ya yayıldı:

- **Portekiz** (1974 devrimi) **ve İspanya’da** (1975’te Franco’nun ölümü) **diktatörlüklerin yıkılması** ile, 1930’lu yıllarda ortaya çıkan otoriter rejimler sona erdi. **Yunanistan’da** 1967’de kurulan askerî diktatörlük de 1975’te yıkıldı. Böylece demokrasi, cumhuriyet (Portekiz, Yunanistan) ya da anayasal monarşi (İspanya) biçiminde tüm Akdeniz Avrupası’na yayılmış oldu.

- **1989-1991 arasında Doğu Avrupa’da komünizmin çöküşü** de demokratik modelin tüm kıtaya yayılmasını kolaylaştırdı.

■ Ancak, üçüncü dünya ülkelerinde girişilen demokratikleşme denemeleri genellikle başarısızlıkla sonuçlandı. İslamcılar gibi bazı siyasal gruplar, din adına demokratik modelle mücadele ettiler ve halk egemenliği, ifade özgürlüğü ve kadınlarla erkekler arasında eşitlik gibi bazı temel ilkeleri reddettiler. 20. yüzyılın sonunda liberal demokrasi ile yönetilen ülkelerin sayısı 1939’a göre altı kat fazla olsa da, bu ülkeler yine de büyük ölçüde azınlıktadır. Birleşmiş Milletler üyesi olan 185 ülkenin yalnızca üçte biri demokrasidir.

1 Avrupa’da demokrasinin kaydettiği gelişmeler.

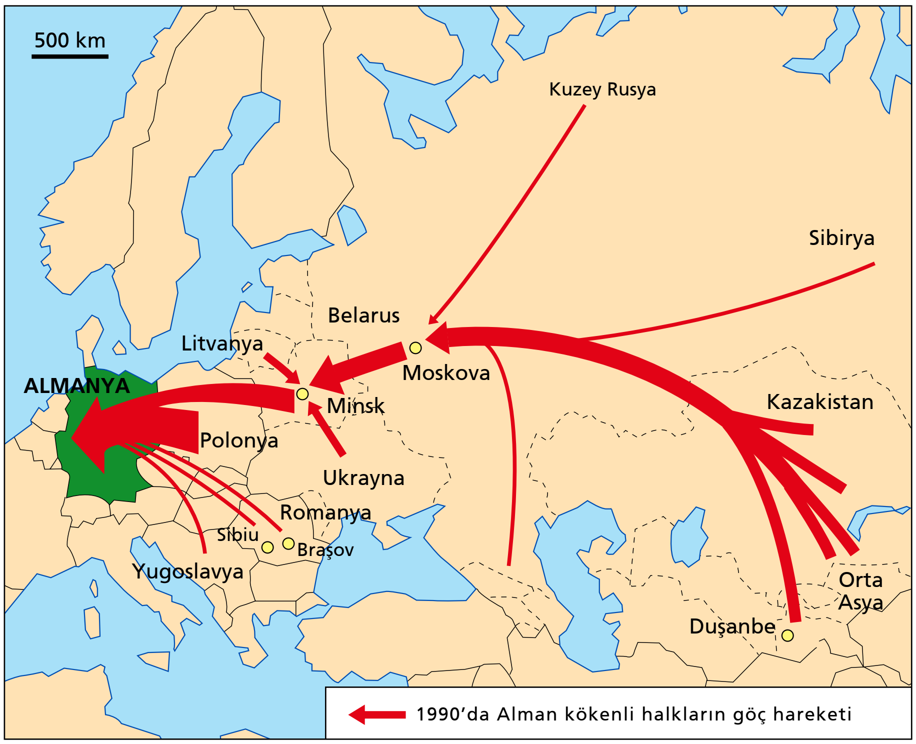
2 **1990'larda Avrupa'daki siyasal modeller.**

	Kurumları	Olumlu/olumsuz yönleri
Anglo-Sakson modeli (1979'dan sonra Birleşik Krallık)	- Ademi-merkeziyet - Refah devletinin zayıflığı ya da yokluğu - Pazar ekonomisinin önemi - Sendikaların zayıf rolü	- Ekonomik değişikliklere çabuk uyum sağlama - İşsizliğin azalması **ama,** - Kollektif yatırımların azlığı - Önemli toplumsal eşitsizlikler
Ren modeli (Almanya)	- Ademi-merkeziyet - Refah devleti - Güçlü sendikalar - Sendikalarla uzlaşma geleneği	- Güçlü toplumsal güvenlik mekanizması - Eşitsizliklerin ortadan kalkması **ama,** - Önemli oranda işsizlik
Sosyal demokrat model (İsveç, Avusturya, Hollanda)	- Devlet-sendika-patron uzlaşmaları - Güçlü sendikalar	- Güçlü refah devleti - Düşük ya da azalmakta olan işsizlik oranı - Ücretler arasında az fark bulunması **ama,** - Ücretlerin birbirine yakınlığı nedeniyle motivasyon eksikliği
Devletçi model (Fransa, İtalya)	- Devletin ekonomik ve toplumsal alanlardaki önemli rolü - Refah devleti	- Güçlü refah devleti - Kamu sektörü çalışanlarının koruma altına alınması **ama,** - Yüksek işsizlik oranı - Eşitsizliklerin artması

1. Refah devletinin ne olduğunu hatırlatınız.
2. Yukarıdaki tabloda, refah devleti hangi modellerde güçlüdür? Bunun sonuçları nelerdir?

3 **Eski bir halk demokrasisinde demokrasinin yeniden kurulması: Polonya'da 1990 seçimleri.**

4 **Alman modelinin çekiciliği: 1990'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Alman kökenli halkların Almanya'ya doğru göç hareketleri.**

Alman yasaları, "kan hukukuna" göre, daha önce Almanya sınırları dışında yaşayan ve Alman kanından olan her göçmene Alman vatandaşı olma hakkı tanır. Orta Avrupa ve eski SSCB topraklarına yerleşmiş bulunan ve bu bölgelere 18. yüzyılda (Rusya), hatta daha da eski bir tarihte gelen Alman yerleşimcilerin soyundan gelen bazı topluluklar 1989'dan sonra bu sayede Alman vatandaşlığına geçebildiler.

1. Alman kökenli olan ve Doğu'da yaşayan halkları Almanya'ya yerleşmeye iten siyasal nedenler hangileri olabilir?
2. Almanya'nın bu çekim gücü, siyasal nedenlerin dışında hangi nedenlerle açıklanabilir?

ANAHTAR SÖZCÜK

• SAĞ VE SOL

Büyük siyasal parti türleri arasında yapılan alışılageldik ayırım. Sağ daha çok özgürlükler üzerinde durur; liberal reformların gerçekleştirilmesinden ya da mevcut toplumsal düzenin olduğu gibi korunmasından yanadır. Sol ise eşitlik üzerinde durur; çeşitli reformlar, hatta devrim yoluyla toplumu daha fazla eşitlik sağlayacak biçimde dönüştürmeyi amaçlar. Bu ayırımın kökeni 1789'a kadar uzanır: Fransız Devrimi sırasında, kral yanlıları meclis başkanının sağına, devrim yanlıları ise soluna oturmuşlardı.

SÖZLÜK

* Kararname
* Teknokrat
* Tepki oyu

1 **1945'ten sonra Birleşik Krallık ve Federal Almanya'da hükümet değişiklikleri.**

Birleşik Krallık		Federal Almanya	
Tarih	Başbakan	Tarih	Başbakan
1945-51	Attlee	1949-63	Adenauer
1951-55	Churchill		
1955-57	Eden		
1957-63	Mac Millan		
1963-64	Douglas-Home	1963-66	Erhard
1964-70	Wilson	1966-69	Kiesinger
1970-74	Heath	1969-74	Brandt
1974-76	Wilson	1974-82	Schmidt
1976-79	Callaghan		
1979-90	Thatcher	1982-98	Kohl
1990-97	Major		
1997'den sonra	Blair	1998'den sonra	Schröder

Sağ (İngiltere'de Muhafazakârlar, Almanya'da Hıristiyan Demokrat Parti)

Sol (İngiltere'de İşçi Partisi, Almanya'da Sosyal-Demokratlar)

Sağ/sol koalisyonu

C. Parlamenter rejim, başkanlık rejimi ve yarı-başkanlık rejim

Belge 1, 2 ve 3

■ Demokrasinin pek çok biçimi olabilir: Parlamenter rejim, başkanlık rejimi ya da yarı-başkanlık rejimi. **Parlamenter rejim en sık rastlanan sistemdir**. Bu rejimde, en önemli rolü meclis üstlenir. Yasaları oylar, vergiler koyar, hükümeti denetler, hatta gerektiğinde devirebilir. Mecliste çoğunlukta olan partinin başkanı hükümeti kurarak başbakan olur. İktidarın *sağ** ve *sol** partiler arasında el değiştirmesi nedeniyle, siyasal partilerin temel bir rolü vardır. Siyasal partilerin sayısı fazlaysa, iktidara gelen çoğunluk bazen kırılgan koalisyonlardan oluşur (Fransa'da 4. Cumhuriyet dönemi; 1945'ten günümüze İtalya). Bunun aksine (Birleşik Krallık, Almanya), iki büyük partinin varlığı, iktidara sırayla daha sağlam parti ya da koalisyonların gelmesini sağlar. Devlet başkanının iktidarı sınırlıdır: Hükümdarlar (İspanya, Belçika, Birleşik Krallık) saltanat sürerler, ama ülkeyi yönetmezler. Eğer ülke cumhuriyetle yönetiliyorsa, cumhurbaşkanı yine silik bir rol üstlenir (Almanya, İtalya).

■ **Başkanlık rejiminde** ise, cumhurbaşkanı en önemli role sahiptir. Başbakanla birlikte ya da başbakan olmadan hükümeti yönetir. Bu rejimde yasama ve yürütme güçleri arasındaki ayırım çok keskindir. Uyuşmazlık halinde, biri diğerine baskın gelemez. Avrupa'da başkanlık rejimine ender rastlanır. 1998'de yalnızca Avusturya, Finlandiya ve Rusya başkanlık rejimiyle yönetiliyordu. Rusya'da başkanın yetkileri çok geniştir: *Kararnameler** çıkarabilir, mecliste oylanmadan hükümetin görevine son verebilir. Ayrıca, meclis hükümet aleyhine güvensizlik oyu verirse, bunu göze almak zorunda değildir.

■ **Yarı-başkanlık rejimi** bir ara-modeldir. Hem başkan, hem meclis halk oyuyla seçilir, ama güçler ayırımı tam olarak gerçekleşmemiştir. Anlaşmazlık durumunda meclis hükümeti devirebilir, ancak başkan görevinde kalır. Buna karşılık, aralarında görüş ayrılığı olması durumunda başkan meclisi feshedebilir. Batı Avrupa'da çok az görülmekle birlikte (İzlanda, Portekiz, 1958'den günümüze Fransa), bu rejim Romanya gibi 1989'dan sonra demokrasiyi seçen eski komünist ülkelerin çoğuna model olmuştur.

D. Avrupa'da liberal demokrasinin sorunları

Belge 4 ve 5

■ Orta ve Doğu Avrupa'daki eski komünist ülkelerde demokrasinin yeniden kurulması kolay olmadı. Kapitalizme dönüş, aynı zamanda hem bazılarının çok hızlı zenginleşmesine, hem de önemli oranlara ulaşan işsizlikle birlikte pek çok insanın yaşam düzeylerinin düşmesine yol açtı. **Düş kırıklığı içindeki seçmenler milliyetçi adaylara** (Rusya'da Jirinovski ya da Yugoslavya'da Miloşeviç) **ya da eski komünistlere oy verdiler**. Hatta 1993'te, Polonya, Litvanya ve Macaristan gibi pek çok Doğu Avrupa ülkesinde iktidar yeniden eski komünistlerin eline geçti, ancak bu yöneticiler devlet kurumlarında değişiklik yapmadılar, ülkeleri demokrasi olarak kaldı.

■ Demokrasinin kendi yapısından kaynaklanan bazı iç sorunları da vardır.

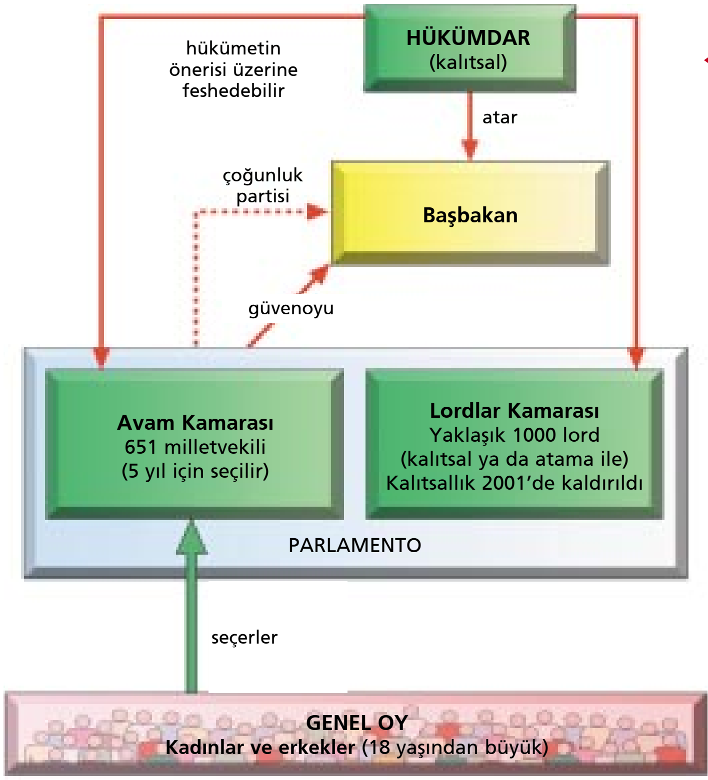
- **Terorist gruplar** düzenledikleri saldırılarla ya da önemli siyaset adamlarını kaçırma yoluyla kamuoyunun tepkisinden yararlanarak demokrasiyi zayıflatmayı denemektedirler.

- Demokrasilerde kurallar eksik bir biçimde uygulanmaktadır. Kadınlar seçmenlerin yarısından fazlasını oluşturdukları halde, **çok az sayıda kadın milletvekili vardır**.

- Pek çok ülkede, siyasal yaşam giderek sıradan vatandaşın sorunlarından çok uzak olan *teknokrat**ların tekelinde kalmaktadır. **Medyalar** giderek daha büyük bir rol oynamakta ve tüm sağduyulu kişisel çözümlemeyi koşullamaktadır.

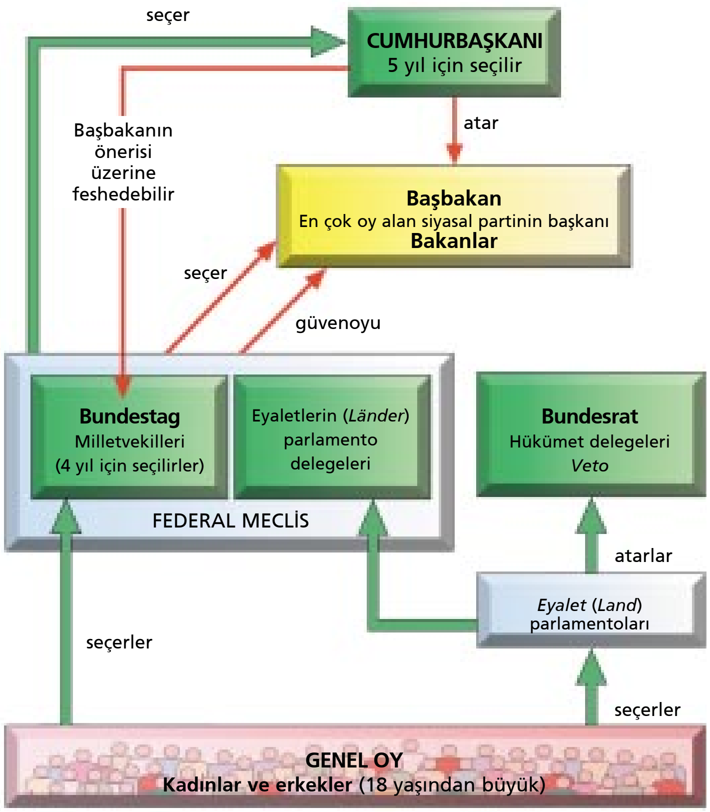
- Ekonomik ve toplumsal güçlükler seçmenleri şaşkına çevirmektedir. Bu durum, *tepki oyu**na ya da demokrasinin en temel ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesini reddeden yabancı düşmanlığının yeniden güç kazanmasına neden olmaktadır.

- **Siyasal skandallar** da demokrasiyi zayıflatmaktadır. Kendilerine verdikleri iktidarı zenginleşmek için kullanan temsilcilere halkın güvenmesi mümkün olabilir mi?

2 **Birleşik Krallık'ın siyasal kurumları.**

Birleşik Krallık'ın parlamenter demokrasi ile yönetildiğini gösteriniz.

3 **Almanya'nın siyasal kurumları.**

Almanya'nın parlamenter demokrasi ile yönetildiğini gösteriniz.

4 **Siyasetçilerden soğuma.**

Kamuoyunda siyasetçilere, özellikle de parlamenterlere karşı giderek artan soğukluk, kuşkusuz kısmen bu kişilerin temsil ettikleri kurumun göstermelik bir kuruma dönüştüğü hissi ile ilgilidir. [...] Bakanlar, televizyondan naklen yayınlanan oturumlar dışında, televizyon stüdyolarında görünmeyi genellikle bomboş olan meclisler önünde konuşma yapmaya tercih ediyorlar. Gazeteciler de, bu durumda, sorularını ve duygularını yakından bildiklerini iddia ettikleri vatandaşların sözcülüğüne soyunuyorlar ("*Fransızlar şöyle düşünüyor...; Fransızlar şunu bekliyor...*") ve bakanları onlar adına sorguya çekiyorlar. [...]

"Halkın iktidarı"ndan geriye ne kalıyor? Büyük iletişim sistemlerinin (adına tam olarak "medya" denilenler), vatandaşlarla hükümet arasında aracılık yapma eğiliminde olduklarını, yani geleneksel olarak parlamentolara ait olan bir işlevi yerine getirdiklerini gördük. Vatandaşlar [...] düzenli olarak "yoklanıyor"; sorulan sorulara daha önceden maruz kaldıkları ve karmaşık biçimde "bilgi" adı verilen şeyle koşullanmış olarak yanıt veriyorlar. Profesyonel siyasetçiler ise kariyerlerini "yönetiyorlar" ve kamuoyu yoklamalarının verdiği bilgilere uyarak daha fazla oy almaya çalışıyorlar. Siyasal sınıf, liderlere soru yöneltmesi kabul edilen bir avuç gazeteciyi de içine alan bir kapalı devre biçiminde yaşıyor. Sürprizle karşılaşılmayacağı önceden kararlaştırılan çok sayıda televizyon programı, siyasal tartışmaların yerine geçiyor. Vatandaş da, yalnızca izleyicisi olduğu ve müdahale etmesinin mümkün olmadığı bu tartışmalara uzaktan bakmakla yetiniyor. [...] Siyasal yöneticiler hiçbir zaman doğrudan doğruya vatandaşların sorularıyla yüzleşmiyorlar.

G. Soulier [Fransız öğretim üyesi], *L'Europe* (Paris, 1994).

1. Vatandaşların siyasetten soğumalarının belirtileri nelerdir?
2. Bu soğumanın nedenleri nelerdir?

5 **İtalyan Hıristiyan Demokrat siyasetçi Aldo Moro'nun Kızıl Tugaylar tarafından 1978'de İtalya'da öldürülmesi.**

III. Avrupa Birliği bir model olabilir mi?

ANAHTAR SÖZCÜK

• ULUSLARÜSTÜLÜK

Ulusal kurumların üstünde yer alma hali. Uluslarüstülük, Avrupa Birliği tarafından alınan kararların, Avrupa Birliği'ni oluşturan devletlerin aldıkları kararlardan üstün olmasını gerektirir.

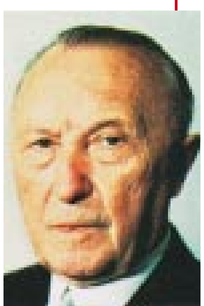
BİYOGRAFİ

1 Robert Schuman *(1886-1963)*

1919'dan 1940'a kadar Fransa'nın Moselle milletvekili ve 1945'ten sonra Cumhuriyetçi Halk Hareketi'nin lideri olan Schuman, önce Maliye, ardından da Dışişleri bakanlığı yaptı. AKÇT'nin kurulmasında önemli bir rol oynadı.

Henüz 1950 mayısında, kömür ve çelik için Fransız-Alman gümrük birliği kurulmasını öneren Schuman, daha sonra Avrupa Parlamentosu başkanlığına getirildi.

Konrad Adenauer *(1876-1967)*

1917'de Köln Belediye Başkanı olan avukat Konrad Adenauer, *Zentrum*'un (Merkez Katolik Partisi) yöneticilerinden biriydi.

1933' te Naziler tarafından görevinden alındı. Savaştan sonra, Alman Hıristiyan Demokrat Partisi'ni kurdu ve 1949'dan 1963'e kadar Federal Almanya Cumhuriyeti'nin ilk başbakanı olarak görev yaptı.

Fransa ile yakınlaşma konusunda kararlı bir tutum sergileyen Adenauer, Almanya'yı Batı cephesine bağladı.

A. Avrupa'nın inşası

Belge 1 ve 2

■ Avrupa'da birlik kurma düşüncesi, bir zamanlar düşman olan Avrupa ülkeleri arasında dayanışma olanakları yaratarak **barışı sağlamlaştırma** arzusuyla ortaya çıktı. 1951 yılında, Fransız Jean Monnet ve Robert Schuman ile Alman Konrad Adenauer, altı Avrupa ülkesinin kömür ve çelik üretimini birleştirecek Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'ni (AKÇB) kurdular. Bu ekonomik örgüt Fransa ve Almanya arasındaki barışı sağlayacak ve Avrupa'da birlik fikrinin gelişimine katkıda bulunacaktı.

■ Bir Avrupa ordusu kurma projesinin başarısızlığa uğramasından sonra, Avrupa'da birlik fikri yalnızca ekonomik alanla sınırlı kaldı. **Mart 1957'de**, Roma Anlaşması ile **Avrupa Ekonomik Topluluğu** (AET) kuruldu. Bu örgüt, Avrupa ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin gelişmesini, gümrük duvarlarının yavaş yavaş ortadan kaldırılmasını ve ortak dış ticaret tarifelerinin belirlenmesini öngörüyordu. İyi işleyişi sayesinde, AET 1960'lı yıllarda yüksek bir ekonomik büyüme gerçekleştirdi, bu da başka ülkeleri topluluğa katılmak üzere başvurmaya itti.

B. AET'nin genişlemesi

Belge 3

■ AET'nin genişlemesi meselesi, 1959 yılında European Free-Trade Association (EFTA) (Avrupa Serbest Ticaret Ortaklığı) gibi rakip bir kurumun ortaya çıkmasına öncü olan Birleşik Krallık'la ilişkilerin düzenlenmesi sorununu gündeme getirdi. Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka AET'ye ancak 1973'te üye oldular. Onları, diktatörlüklerin sona ermesinin ardından Yunanistan (1981), İspanya ve Portekiz (1986) izledi. AET'ye girmek için yerine gelmesi gereken temel koşullardan biri, **ülkenin demokrasi ile yönetiliyor olmasıydı**. 1970'li yıllarda, AET kurumları değişikliğe uğradı. Daimî bir Avrupa Konseyi kurulması ve Avrupa Parlamentosu'nun halk oyuyla seçilmesine karar verildi. İlk Avrupa Parlamentosu seçimleri 1979'da yapıldı.

■ Birliğin ekonomik alanda ilerlemesine rağmen, bazı devletler siyasal alanda ulusal egemenliğin terk edilmesi anlamına gelecek olan *uluslarüstülüğe** karşıydılar. 1986'da imzalanan Avrupa Tek Senedi, iç sınırların ortadan kaldırıldığı bir pazar oluşturdu ve topluluk içindeki ekonomik işbirliğini güçlendirdi. 1992'de imzalanan ve 1 Ocak 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması ise, **tek para birimi (Euro) ve Avrupa vatandaşlığını** öngörüyordu. Böylece AET yerini Avrupa Birliği'ne (AB) bıraktı ve Avrupa'da siyasal bütünleşme tercihi 1950'li yılların sonunda Birleşik Krallık tarafından ön plana çıkarılan serbest ticaret projesine baskın çıkmış oldu.

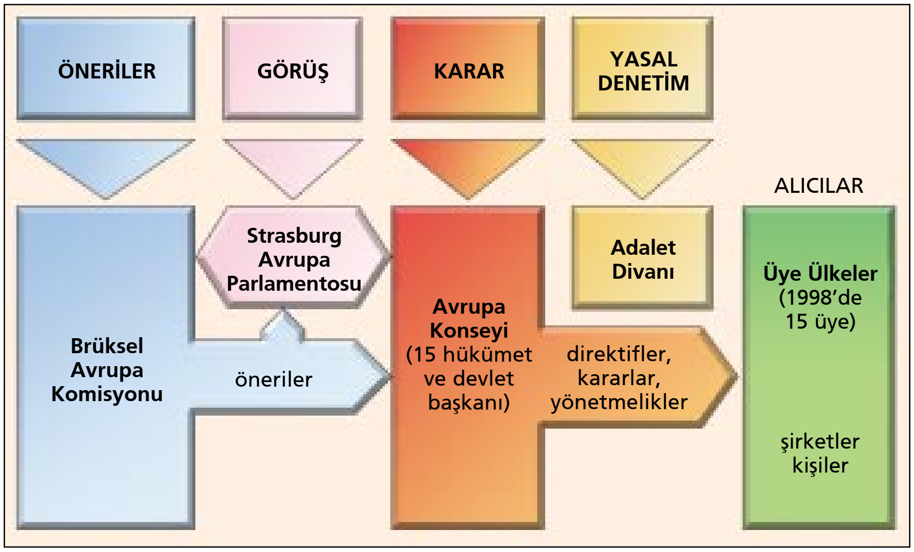
C. Genişleyen Avrupa'nın karşısındaki sorunlar

Belge 4

■ AB'nin genişlemesi, Avrupa kurumlarında reform yapma meselesini de beraberinde getirdi. **1995** yılında, Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın da katılmasıyla **AB'nin üye sayısı 12'den 15'e çıktı** ve özellikle Avrupa Konseyi'nde uzlaşma zemini bulmak giderek güçleşti. Avrupa kurumlarında reform bugün kaçınılmaz gibi görünüyor. Ancak bu reformlar uluslarüstü bir Avrupa yanlılarıyla (Almanya, Benelüks, İtalya) devletlerin egemenliklerini koruyarak önemli bir rol oynamaya devam edecekleri bir Avrupa'dan yana olanları (Fransa, İngiltere) karşı karşıya getirme riski taşıyor.

■ Ancak **AB, sorunlarına rağmen pek çok ülkeyi çekmeye devam ediyor**: Eski komünist bloktan pek çok ülke (Baltık ülkeleri, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Slovenya) AB'ye girmek için aday oldular. Doğu Avrupa'nın siyasal anlamda parçalanması ve Balkanlar'daki istikrarsızlık karşısında AB, üçüncü binyılda bir istikrar ve demokrasi modeli olarak görülüyor.

1998'de Avrupa Birliği kurumlarının işleyişi. **3**

2 Robert Schuman, Avrupa fikrini ortaya atıyor.

Örgütlü ve diri bir Avrupa'nın uygarlığa yapabileceği katkı, barışçıl ilişkilerin korunması ve sürdürülmesi açısından vazgeçilmezdir. Yirmi yıldan beri Avrupa'nın birleşmesi yolunda önderlik eden Fransa'nın temel uğraşı her zaman barışa hizmet etmek oldu. Birleşik Avrupa kurulmadı, savaş çıktı.

Avrupa tek bir hamlede ve tek bir plana göre kurulamaz. Herşeyden önce fiilî bir dayanışma yaratacak olan somut kazanımlarla kurulacaktır. Avrupa uluslarının bir araya gelmeleri, Fransa ile Almanya arasında varolan yüzyıllık karşıtlığın ortadan kaldırılmasını gerektirir. Girişilecek her türlü eylem, öncelikle Fransa ve Almanya'yı ele almalıdır. [...]

Fransız hükümeti, diğer Avrupa ülkelerinin de katılımına açık bir örgüt bünyesinde, Fransız-Alman kömür ve çelik üretiminin tamamını ortak bir yüksek yetkenin denetimine bırakmayı önermektedir.

Kömür ve çelik üretimlerinin ortak hale getirilmesi, [...] uzun zamandır savaş silahları üreten ve hep ürettikleri silahların kurbanı olan bölgelerin kaderini değiştirecektir.

Böylelikle oluşturulacak üretim dayanışması, Fransa ile Almanya arasında savaş çıkması olasılığını düşüncelerden sileceği gibi maddî açıdan da olanaksız kılacaktır. Katılmak isteyen tüm ülkelere açık tutulacak olan [...] böylesine güçlü bir üretim biriminin kurulması, ülkelerin ekonomik alanda birleşmelerinin gerçek temellerini atacaktır.

Fransız hükümetinin, 9 Mayıs 1950'de Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından okunan resmî bildirisi.

1. Belgeyi tanıtınız.
2. Robert Schuman neden birleşik bir Avrupa kurulmasını istiyor?
3. Bu amaca ulaşabilmek için seçilen yol nedir?
4. Avrupa'da siyasal bir birlik kurulması çabalarını o dönemde neler engelleyebilirdi?

4 Avrupa'nın hedefleri.

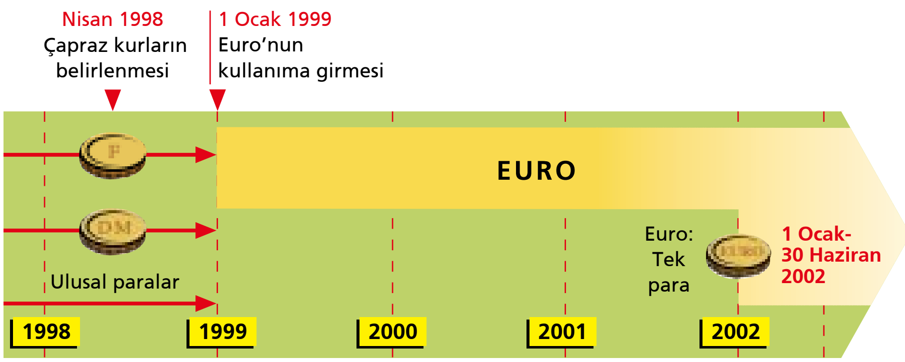
Avrupa'nın bütünleşmesi bugün hâlâ kusursuz değildir ve tamamlanmamıştır. Dünyadaki ekonomik kriz, işsizliğin ve yoksulluğun artması (Avrupa Birliği içinde yaşayan 50 milyon yoksul olduğu belirlenmiştir), devletler arasındaki çıkar çatışmaları ve milliyetçi hareketlerin yeniden yükselmeye başlaması, topluluğu, üyeleri farklı hızlarda evrilen ve koordinatları değişken bir Avrupa haline getirmiştir. [...] Alman Hıristiyan Demokrat Partisi'nin ortaya attığı, bazı üye ülkeleri dışarıda bırakarak Avrupa'yı önce bir "çekirdek" etrafında örgütleme önerisi de fikir birliği sağlayamamış ve özellikle İspanya ya da İtalya gibi ülkelerin kararlı muhalefetiyle karşılaşmıştır.

[...] Avrupa'nın inşasının tarihi, karşılaşılan güçlüklerin aynı zamanda bütünleşme yolunda yeni atılımlar için yakalanmış fırsatlar olabildiğini göstermiştir. Yaşlı kıtanın ülkeleri, sahip oldukları ekonomik güç ve şanlı geçmişin mirası olan parlak kültür düzeyinin izin verdiği ölçüde dünyanın kaderi üzerine ağırlıklarını koyabilmek için bu bütünleşmeye her zamankinden fazla ihtiyaç duyuyorlar. Coğrafya alanında, gerçekte bir Avrupa içsavaşından başka bir şey olmayan Birinci Dünya Savaşı sonrasında Paul Valéry'nin dediği gibi, "*Asya kıtasının küçük bir uzantısı*" olan Avrupa'nın, siyaset ve iktisat alanlarında da öyle olmasını istemedikleri için bu bütünleşmeye ihtiyaç duymaktadırlar.

André Gauthier, *La Construction européenne, étapes et enjeux* (Rosny, 1996).

Avrupa'nın geçirdiği dönüşümler bugün ne tür sorunlar yaratmaktadır?

Euro: Uluslarüstülüğe doğru bir aşama. **5**

Nisan 1998'de çapraz kurların belirlenmesi, "Maastricht kriterleri" olarak da bilinen "uyum kriterleri"ne göre yapılmıştır:

1. Enflasyon oranının yıllık %3 olarak sınırlandırılması.
2. Kamusal bütçe açığının KUÜ'nün %3'üne eşit ya da daha az olması.
3. Kamusal borçlanmanın KUÜ'nin %60'ından fazla olmaması.
4. Uzun vadeli faizlerin, enflasyonla ilgili en iyi sonuçları elde eden 3 ülkedeki oranları %2'den fazla geçmemesi.
5. Ülkenin en az iki yıldır Avrupa Para Sistemi içinde yer alması ve kambiyo dalgalanma marjlarının %15'in altında bulunması.

ÖNEMLİ TARİHLER

1944: Fransa'da kadınlara oy hakkı verilmesi.

1957: Roma Anlaşması; AET'nin kurulması.

1974-1975: İspanya, Yunanistan ve Portekiz'de diktatörlüklerin çöküşü.

1989-1991: Orta ve Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü.

7 Şubat 1992: Maastricht Anlaşması'nın imzalanması.

1993: Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi; AET'nin AB'ye dönüşmesi.

1 Ocak 1999: Euro'nun ortak para birimi olarak kullanıma koyulması.

1 Ocak 2002: Euro'nun tedavüle girmesi.

30 Haziran 2002: Ulusal para birimlerinin tedavülden kalkması.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **AET :** Avrupa Ekonomik Topluluğu.
- **EFTA :** European Free-Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Ortaklığı).
- **AB :** Avrupa Birliği.

KARIŞTIRMAYALIM

Demokrasi, liberal demokrasi ve "halk demokrasileri"

Demokrasi, iktidarın gücünü halktan aldığı bir rejimdir (Yunanca *demos*). İ.Ö. 5. yüzyılda Atina'da ortaya çıkmıştır. Ancak o zamanlar, yalnızca Atina vatandaşı kabul edilen küçük bir azınlık yönetime katılabiliyordu.

Liberal demokrasi, bireysel özgürlükleri (düşünme özgürlüğü, inanç özgürlüğü, ifade özgürlüğü, vb.) ve siyasal çoğulculuğu garanti altına alan bir rejimdir. Seçimler serbest olarak ve genel halk oyuyla yapılır.

Halk demokrasisi ise, toplumsal, ekonomik ve siyasal örgütlenmenin tek bir partinin, yani işçi sınıfını ve tek gerçekliği temsil ettiğini iddia eden komünist partinin denetiminde olduğu bir rejimdir. Diğer siyasal partiler yasaklanmıştır. Dolayısıyla "halk demokrasisi", gerçek anlamda bir demokrasi değildir.

Yasama, yürütme ve yargı gücü

Yasama gücü, yasa tasarılarını tartışma ve oylama gücüdür. Parlamentodaki milletvekillerinin elinde bulunur.

Yürütme gücü, yasama gücü tarafından oylanan yasaları uygulamakla görevlidir. Bu görevi hükümet yerine getirir.

Yargı gücü, yasalara saygı gösterilmesini sağlamakla görevlidir. Bu görev, devletten bağımsızlığı ülkeden ülkeye farklılık gösteren yargıçlar tarafından yerine getirilir.

1959'da AET

AET, EFTA ve AB

AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu), 1957 yılında Roma Anlaşması'nı imzalayan altı devleti (Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) bir araya getirir.

EFTA (European Free-Trade Association: Avrupa Serbest Ticaret Ortaklığı), 1959'da Birleşik Krallık tarafından AET ile rekabet edebilmek için kurulmuştur. Başlangıçta yedi üyesi vardı (Birleşik Krallık, Portekiz, Danimarka, Norveç, İsveç, İsviçre ve Avusturya). Bugün Norveç ve İsviçre dışındaki ülkeler AB'ye katılmıştır.

AB (Avrupa Birliği), AET'nin 1 Ocak 1993'te Maastricht Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte aldığı addır.

1959'da EFTA

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 180

Robert Schuman *(1886-1963)*

1948'den 1953'e kadar Fransa Dışişleri Bakanı.

s. 180

Konrad Adenauer *(1876-1967)*

1949'dan 1963'e kadar iktidarda kalan ilk Federal Almanya Başbakanı.

Jean Monnet *(1888-1979)*

1939'dan önce Fransa'da yüksek memurluklarda bulundu ve Milletler Cemiyeti'nde çalıştı. Başbakan Daladier'nin temsilcisi olarak 1938'deki Schuman Planı'nın fikir babası olarak, 1952'den itibaren Avrupa Kömür Çelik Birliği'nin ilk başkanlığını yaptı. Bu görevini bıraktıktan sonra Avrupa Birleşik Devletleri İçin Eylem Komitesi'ni kurdu.

Roma Anlaşması

Majesteleri Belçika Kralı, Federal Almanya Cumhurbaşkanı, Fransa Cumhurbaşkanı, İtalya Cumhurbaşkanı, Lüksemburg Büyük Düşesi, Majesteleri Hollanda Kraliçesi;

Avrupa halkları arasında giderek büyüyecek bir yakınlaşmanın temellerini atmaya ve Avrupa'yı bölen sınırları kaldırarak ülkelerinin ekonomik ve sosyal kalkınmasını ortak bir eylem çerçevesinde gerçekleştirmeye, ayrıca halklarının yaşam ve çalışma koşullarında sürekli bir iyileşmeyi çabalarında esas hedef tutmaya karar vererek; [...] ortak bir ticaret politikası ile uluslararası ticaretteki kısıtlamaların aşamalı olarak ortadan kaldırılmasına katkıda bulunma arzusu içinde; [...] böylece bir araya getirilen kaynaklar bütünüyle, barışın ve özgürlüğün korunması azmiyle ve Avrupa'nın aynı ideali paylaşan diğer halklarını da kendi çabalarına katılmaya davet ederek, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurmaya karar verdiler [...].

MADDE 4

1. Avrupa Topluluğu'na verilen görevlerin yerine getirilmesi,
- bir Avrupa Parlamentosu,
- bir Konsey,
- bir Komisyon,
- bir Adalet Divanı

tarafından sağlanır.

Her kurum, işbu anlaşmanın kendisine çizdiği yetki sınırları içinde hareket eder.

2. Konsey ve Komisyon'a, danışma kurulu olarak işlev gören Ekonomik ve Sosyal Konsey yardımcı olur.

3. Hesapların denetimi, işbu anlaşmanın kendisine çizdiği yetki sınırları içinde hareket eden bir Sayıştay tarafından yapılır.

25 Mayıs 1957'de imzalanan Roma Anlaşması'ndan (toplam 248 madde) alıntı.

Roma Anlaşması imzalanırken.

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız.*
- **2.** *Bu metin imzalandığında Avrupa ve dünyada siyasal ortamın nasıl olduğunu anımsatınız.*
- **3.** *Uygulamaya geçirilmesi hedeflenen ilkeler ve amaçlar hangileridir?*
- **4.** *Avrupa kurumlarının yetkileri nelerdir (Madde 4)?*
- **5.** *Bugünkü Avrupa Birliği'ni tanıtınız.*

TAVSİYELER

- Tarihe ve farklı izleklere dikkat edin.
- Anlaşmayı imzalayan devletlerin başkanlarına dikkat edin: Monarşi mi cumhuriyet mi? Altı kurucu ülke soğuk savaş sırasında hangi tarafta yer alıyordu?
- Uluslararası ilişkiler ve Avrupa modeli ile ilgili bilgi toplayın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Belgenin çözümlemesi (Soru 1 ve 2)

NE : Diplomatik bir metin (Altı Avrupa devletinin başkanları arasında varılan bir anlaşma).

KİME : İmzalanan metin daha sonra altı ülkenin parlamentoları tarafından onaylanmak zorundadır. Dolayısıyla, imzayı atan devletlerin tümünü nihai bir biçimde bağlamaktadır. Metnin diğer devletlere de seslendiğine dikkat edin.

NE ZAMAN : Anlaşmanın anlamını kavrayabilmek için tarihsel ortamı bilmek son derece önemlidir.
- Fransızlarla İngilizlerin Süveyş harekâtında uğradığı başarısızlık *(bkz. s. 208)*, ABD ve SSCB'nin dünyadaki egemenliğini göstermiştir.
- Fransa ve Almanya arasında yeniden uzlaşma sağlanmasına dayanan Avrupa'da birlik düşüncesi güçlendirilmek istenmektedir.
- Fransa, Cezayir'de savaş sürecine girmiştir.

• Soru 3

- Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan ilkelere göndermeler (barış, toplu güvenlik, üye devletlerin eşitliği); ancak, bunun yanında, ekonomik liberalizm ve ticaret serbestliğine de göndermeler: "*uluslararası ticaretteki kısıtlamaların [...] kaldırılması*".
- Ekonomik yapılanmaya verilen öncelik.
- AET'yi başka ülkelere genişletme arzusu.

• Soru 4

Yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki ayırıma dikkat edin.

• Soru 5 : Yorumu genişletiyor

Sürekli coğrafî genişlemeden (altı ülkeden on beş ülkeye geçiş) ve daha sonra meydana gelen bazı değişikliklerden söz edin: Avrupa Tek Senedi, Maastricht Anlaşmaları, Euro.

Konu: Geçtiği aşamalar ve karşılaştığı engellerle Avrupa’nın inşası

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

■ ***3. Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.***

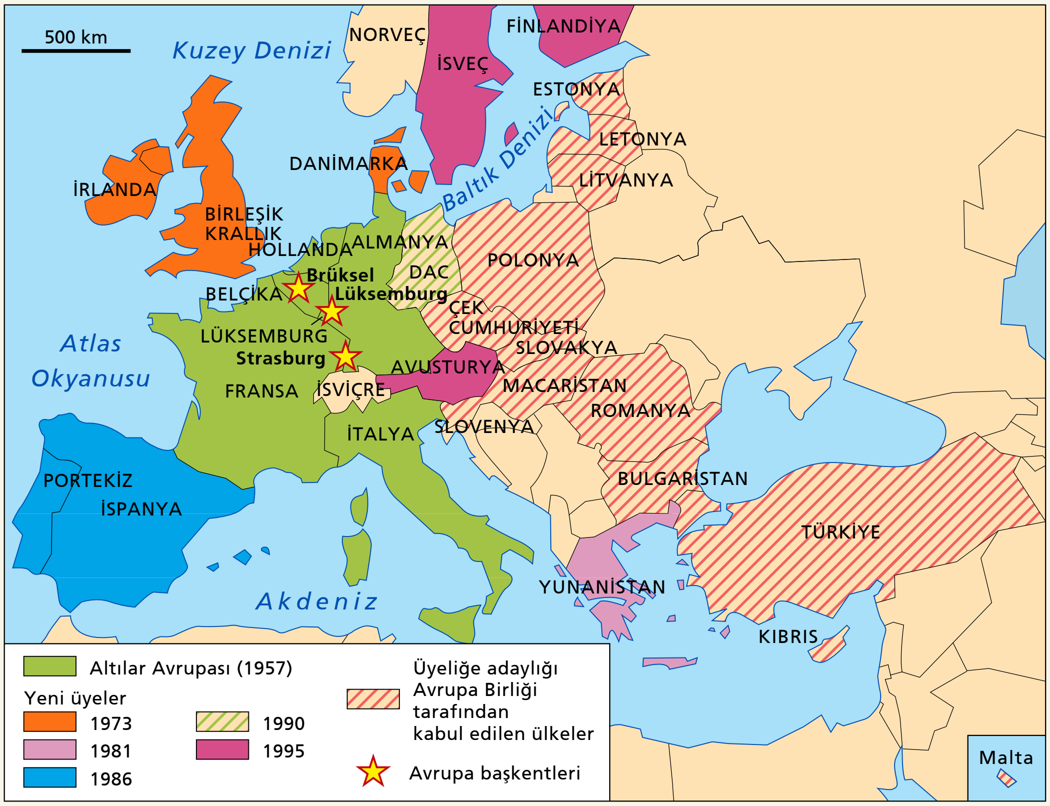
1 Jean Monnet’nin gözüyle 1952’de Avrupa’nın inşası.

Birkaç ay içinde, Avrupa Kömür Çelik Topluluğu gerçek olacak. [...] Avrupa Savunma Topluluğu’nu kuran anlaşma kısa süre sonra hükümetler tarafından imzalanacak [...]. AKÇT’nin hayata geçirilmesi, katılan ülkeler arasında kömür ve çelik konusunda gümrük vergilerinin ve sınırların ortadan kalkmasını sağlayacak [...].

Böylece, bu kurumlar Avrupa’da birliğin yolunu tıkayan ulusal egemenlik kalesinde bir gedik açacaklar. Avrupa’da ulusal egemenlik, bin yıldan beri milliyetçiliğin gelişimi ve bir ülkenin diğerleri üzerinde egemenlik kurmak için verdiği kanlı ve boşuna çabalarla kendini gösterdi. [...] Ulusal egemenliklerin birbiri içinde erimesini sağlayacak olan ortak kurum ve kuralların kabul edilmesi, Avrupalıları ortak bir gücün himayesinde birleştirecek ve başlıca çatışma nedenlerini ortadan kaldıracak.

[...] Commonwealth’in merkezi olan Büyük Britanya, Schuman planı ve Avrupa ordusu fikri öne-rildiğinde, bu özel konumu nedeniyle tam bir katılımının mümkün olamayacağına karar verdi. Öne sürdüğü bu nedenleri anlayışla karşılıyoruz. [...] Harekete geçmekte kararlıyız. Avrupa’da birliği sağlamaya ve bunu süratle yapmaya kararlıyız.

Jean Monnet’nin konuşması [AKÇT’nun ilk başkanı], Washington, 30 Nisan 1952.

2 Avrupa Birliği’nin inşası.

3 1950’de *Krokodil* adlı Sovyet mizah dergisinde yayınlanan AKÇT karşıtı karikatür.

Gelinin bohçasının üzerinde Rusça "Ruhr" yazıyor.

4 **1984 Avrupa seçimleri için hazırlanan afiş.**

"Sınırlar ötesinde, halk oyuyla seçilen ilk uluslararası meclis."

5 **Ulusal egemenlik için.**

Avrupa'nın inşası teknik bir sorun değildir. Ancak, federalizm yanlıları ve "Avrupa bürokratları" 1954'ten beri siyasal amaçlarını teknik bir perde arkasına saklamaya dayanan bir taktik benimsediler. Başarıya ulaşmadıkları da söylenemez. Egemen halklara, yalnız ve yalnız kendilerinden kaynaklanması gereken bazı siyasal tercihleri teknik bir kılıfla dayatmayı başardılar. Bu gizlilik daha ne kadar sürecek? Daha ileri gitmesi ayıplanası bir şey olur.

Hedeflerin açıkça, dürüstçe söylenmesi gerekir. Birçok seçenek bulunduğunun söylenmesi gerekir. Ulustan yana gülümseyen bu umudu yerle bir etmemek gerekir. Zira sonuçta Avrupa'ya bakışımızı biçimlendiren ulusa bakışımızdır. [...]

Bu arada, bugün bize önerilen ABD ya da Kanada'daki gibi bir federalizm bile değil, ondan da kötüsü, ucuzlatılmış bir federalizmdir. [...] Söz konusu olan, iktidarı bir halkın elinden alıp bir halklar topluluğuna vermek değil, halkın denetiminden tümüyle uzakta bulunan teknokratlara devretmektir. Böylece, başından beri topluluğun kusuru olan demokrasi açığı daha da belirginleşecek. Temelde siyasal olan bu meselede gerçek tartışma, küreselleşme yarışında ulusu modası geçmiş bir şey olarak kabul edenlerle, ulus hakkında çok daha farklı bir fikre sahip olanları, ulusu tutkusal, neredeyse ruhsal bir boyutta görenleri, ulusun bir halkı sanki tek vücut, tek ruh haline getiren gizemli bir dönüşümün eseri olduğunu bilenleri karşı karşıya getiriyor.

Philippe Seguin'in [De Gaulle'cü Fransız siyaset adamı, Maastricht Anlaşması'nın başlıca muhaliflerinden biri], Fransa Parlamentosu'nda yaptığı konuşma, 1992.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❐ Soru 1

• Belgeleri tarih sırasına göre yeniden dizin.

- Tüm belgelerin bir yazarı var mı?
- Hepsi aynı düzlemde mi ele alınmalıdır?

❐ Soru 2

• AKÇT'yi, ABD'nin himayesinde gerçekleşen bir Fransız-Alman evliliği biçiminde tanıtan Belge 3'ü anlamak için, simgeleri düşünün (gelinin tacı ve kolyesi). Çizer bunlarla ne anlatmak istemiş?

• Daha sonra, fikirlerinizi bir tablo biçiminde gruplandırın:

	Aşamalar	Engeller
Belge 1	Ekonomik bir aşama	...
Belge 2	Birbirini izleyen genişlemeler	- Genişleme ne tür sorunlar doğuruyor?
Belge 3	Ekonomik bir aşama	- SSCB neden AKÇT'ye düşmanlık besliyor?
Belge 4	Önemli bir siyasal aşama	...
Belge 5	...	...

❐ Soru 3 : Yanıt Önerisi

• Avrupa'nın inşası fikri, Fransız Robert Schuman ve Alman Konrad Adenauer tarafından ortaya atılan bir Fransız-Alman yakınlaşmasından doğdu. Bu fikirde ABD etkisi gören SSCB'nin düşmanca tavrına rağmen Avrupa'nın inşası, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'yı bir araya getiren AKÇT'nin 1951'de kurulmasıyla, önce ekonomik alanda gelişti. Daha sonra bu altı ülke 1957'de imzaladıkları Roma Anlaşması'yla Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu kurdular. AET'nin başka üye ülkelere de açılması düşüncesi, 1960'lı yıllarda Fransa'da General de Gaulle'ün muhalefetiyle karşılaştı. Yeni ülkeler AET'ye ancak 1973'ten sonra üye olabildiler: 1973'te Birleşik Krallık, İrlanda ve Danimarka, 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portekiz, 1995'te Avusturya, İsveç ve Finlandiya. Aynı zamanda, Strasbourg'da bulunan Avrupa Parlamentosu milletvekillerinin halk oyuyla seçilmeye başlaması, Avrupa'nın siyasal oluşumunun da temellerini attı. AET, 1993 yılında Avrupa Birliği oldu. AB'nin kurulması ile birlikte başka sorunlar çıktı: Varolan kurumları artık 15 ülkeyi kapsayan bir Avrupa'ya uygun hale getirmek için ne yapılmalıydı? Uluslarüstülük yolunda ilerlemeye devam mı edilmeli, ulusal egemenlikler mi korunmalıydı? Avrupa Birliği'ne başka ülkelerin de katılması Avrupa'da liberal demokrasiyi sağlamlaştırıyor, ancak ortaya aşılması gereken yeni güçlükler çıkarıyor.

Konu: Avrupa'da liberal demokrasinin temelleri, uygulamaları ve gelişmesi

İlgili olayların zamandizimi

1679 : *Bill of Habeas Corpus.*
1689 : Haklar bildirgesi; İngiltere'de parlamenter monarşinin başlangıcı.
1848 : Fransa'da yalnızca erkeklerin katıldığı ilk halk oylaması.
1944 : Fransa'da kadınlara oy hakkı verilmesi.
1945-1974 : Bolluk yılları; Batı Avrupa'da refah devletinin gelişimi.
Mart 1957 : Roma Anlaşması'nın imzalanması.
1974-1975 : Portekiz, İspanya ve Yunanistan'da diktatörlüklerin çöküşü.
1989-1990 : Doğu Avrupa ülkelerinde komünizmin çöküşü.
1993 : Avrupa Tek Senedi.

KONUYU OKUMA

Önce konunun farklı öğelerini bulmak gerekir:

- İzlek: Liberal demokrasi;
- Dönem: 1945'ten günümüze;
- Coğrafî alan: Avrupa.

SORUNSALI SAPTAMA

Düşünce birkaç eksen etrafında yapılandırılabilir:

- Yaşanan gelişmeler vurgulanabilir: 1945'ten günümüze Avrupa'da neden liberal demokrasi gelişti?
- Liberal demokrasi kavramı ön plana çıkarılabilir: Avrupa'da liberal demokrasi modeli bir tane midir, birden fazla mıdır? Liberal demokrasi neden Avrupa'ya kendisini dayatan bir siyasal rejimdir?

İZLENECEK YOL

Bu düşünceden hareketle bir plan yapılmalıdır:

- İzleksel bir plan mı seçmeliyiz?
- Yoksa, zamandizimsel bir plan mı?

Hata yapmayı ya da konu dışına çıkmayı engellemek için, konuyu okurken belirlediğimiz üç öğenin açıklanması gerekir. Dolayısıyla tüm terimler üzerinde düşünmeliyiz:

- "*Temeller*": Bu sözcüğün anlamı nedir? Konunun başlangıç noktası gerçekten 1945 midir (zamandiziminden yararlanın)? Konuyu incelerken, İ. Ö. 5. yüzyılda Atina'da doğan demokrasi ile daha yakın tarihli olan liberal demokrasiyi birbirinden ayırmaya dikkat edin.
- "*Gelişme*": Liberal demokrasinin yayılması, özellikle coğrafî alanda nasıl gerçekleşmiş?
- "*Uygulamalar*"*:* Model bir tane midir, birden fazla mıdır?
- "Liberal demokrasi": Bu terimi iyi tanımlamak çok önemlidir. Özellikle liberal demokrasi ile halk demokrasileri arasındaki farklılıkları düşünün.
- "*Avrupa'da*"*:* Önceden göstereceğiniz düşünce çabası, ilgili ülkeleri kesin bir biçimde saptayabilmenizi sağlamalıdır. 1945'te söz konusu olan tüm Avrupa mıdır? Günümüzde hangi ülkeler bu coğrafî alanın bir parçasıdır?

PLAN ÖRNEĞİ

● **Giriş :** 1945 zaferi, Avrupa'da faşizmin ve nazizmin yenilgisi ve demokrasilerin baskın çıkması anlamına geliyordu. Yenik ülkelerde ve Fransa gibi bazı galip ülkelerde başlayan siyasal yeniden yapılanma süreci, Avrupa'da liberal demokrasiyi ön plana çıkardı. Günümüzde, Akdeniz Avrupası'ndaki diktatörlüklerin ve komünizmin çöküşünden sonra, liberal demokrasi tüm bir kıtanın siyasal modeli haline geldi.

1945'ten günümüze Avrupa'da liberal demokrasi neden ve nasıl böylesine gelişmiştir?

İlk bölümde liberal demokrasinin eskiye dayanan temellerini, ikinci bölümde ise Avrupa'daki çeşitli uygulamalarını inceleyeceğiz. Son olarak, üçüncü bir bölümde liberal demokrasinin 1945'ten günümüze gelişimini ele alacağız.

Franco'nun ölümünden sonra, 1975'te İspanya'da yapılan ilk demokratik seçimler ve demokrasinin yeniden kurulması. Salonun arka tarafındaki duvara yapıştırılmış olan afişin üzerinde "*Francisco Franco'dan son mesaj*" yazısı yer alıyor.

● I. Liberal demokrasinin hâlâ gündemde olan eski temelleri

A. Temel ilkeler : Halkın egemenliği; ekonomik liberalizm; temel özgürlüklere saygı.

B. Liberal demokrasinin tarihsel kökenleri : 17. ve 18. yüzyıl filozoflarının katkısı; Fransız Devrimi'nin katkısı; 1914'ten önce demokrasinin gelişimi.

C. Gerekli koşullar : Güçler ayırımını getiren bir anayasa; siyasal çoğulculuk ve serbest seçimler; liberal demokrasi ile halk demokrasisi arasındaki farklar.

Geçiş : Liberal demokrasi belli bazı koşulların yerine gelmesini gerektirir. Bu koşulları kabul eden Avrupa ülkelerinin tümünde aynı uygulamalara mı rastlanmaktadır?

● II. Avrupa'da liberal demokrasi uygulamaları

A. Parlamenter rejim : Genel ilkeler; siyasal partilerin rolü; bu siyasal uygulamayı benimseyen başlıca ülkeler.

B. Başkanlık rejimi : Devlet başkanının önemi; ender rastlanan bir uygulama.

C. Yarı-başkanlık rejimi : Sistemin özellikleri; örnek olarak, Fransa.

Geçiş : Avrupa'da liberal demokrasi çoğunlukla parlamenter demokrasidir. Parlamenter demokrasinin 1945'ten sonraki gelişimi nasıl olmuştur?

● III. Avrupa'da liberal demokrasinin gelişimi

A. 1945-1946'da durum : Diktatörlüklerin sonu ve demokrasilerin zaferi; belirsizlikler: Doğu Avrupa'da komünist rejimler ve İspanya ile Portekiz'de diktatörlüklerin direnişi; Batı'da, liberal demokrasiye dayanan bir yeniden yapılanma (İtalya, Almanya).

B. Liberal demokrasinin gelişimi : Liberal demokrasi ve ekonomik liberalizm; Anglo-Sakson modeli, Ren modeli, devletçi model.

C. Liberal demokrasinin zaferinden söz edilebilir mi? Uluslarüstü bir liberal demokrasi modeli olarak AET; Akdeniz Avrupası'ndaki diktatörlüklerin ve halk demokrasilerinin yıkılışı; Avrupa Topluluğu'nun genişlemesi, liberal demokrasinin tüm kıtaya yayılması anlamına mı geliyor?

● Sonuç : Liberal demokrasinin yeniden kurulması ve gelişmesi, 1945 sonrası Avrupa tarihine damgasını vurmuştur. Ekonomik atılım ve yürürlükteki anayasaların çeşitliliği, ortak değerlere saygı gösteren farklı liberal demokrasi modellerinin varlığını açıklar. Günümüzde, diktatörlüklerin ve komünizmin çöküşünden sonra, liberal demokrasi Avrupa'nın siyasal modeli haline gelmiştir. Avrupa Topluluğu'nun genişlemesi, bu demokrasiyi daha da sağlamlaştırmayı amaçlamaktadır. Doğu Avrupa'daki yeni demokrasiler de bu birliğe katılmaktadır.

Burada söz konusu olan idealist bir bakış açısı mıdır, yoksa liberal demokrasinin tüm kıtaya demir atmasını sağlamak için yakalanmış gerçek bir fırsat mı?

TAVSİYELER

- Siyasal kavramları iyice açıklamayı ihmal etmeyin. Siyasal sözcükleri doğru kullanmaya dikkat edin. Bazı anlamlı örnekler vermeyi unutmayın: Örneğin, Avrupa'daki en eski parlamenter demokrasi olan İngiltere krallığından söz etmelisiniz.
- Konu dışına çıkmamaya dikkat edin: ABD bu konuya dahil değil!

KONU **10**

Çin modeli

Çin, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce başlayan bir mücadelenin sonunda, 1949 yılında komünist olduğunda, dünyanın en kalabalık ülkesi "halk demokrasileri" cephesine katılmış oldu. Ancak, Kruşçev'in SBKP'nin 20. Kongresi'nde (1956) sunduğu rapor öğrenilir öğrenilmez, Çin, "büyük ağabey" Sovyetler Birliği ile arasına mesafe koydu. 1960'lı yılların başında, SSCB'den kopuş kesinleşti.

Bu tarihten sonra Çin, Sovyet modeline iki düzlemde alternatif oluşturan özgün bir model geliştirdi:

- Çin gerçekten sosyalist olan tek ülke olma iddiasındaydı;
- Üçüncü dünya ülkelerine liberal modelden ve Sovyet modelinden farklı, başka bir kalkınma yolu öneriyordu.

■ *Çin modelinin özellikleri nelerdir?*

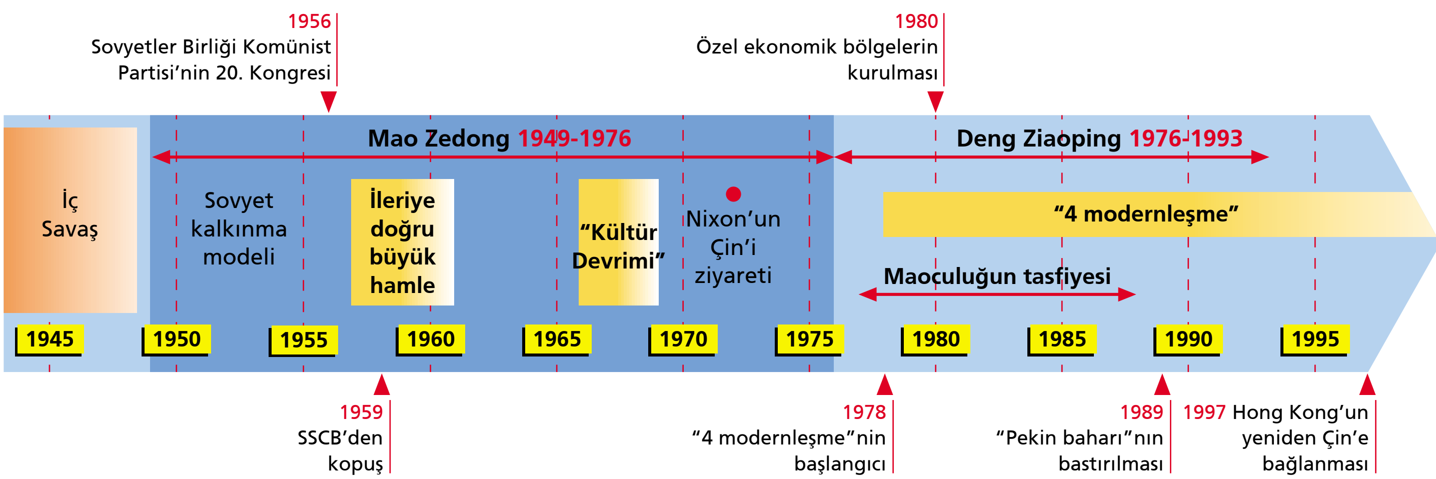
■ *1976'dan sonra "dört modernleşme" hareketini başlatan Çin, Maocu modele sırtını mı dönmektedir, yoksa yeni bir Maocu model mi önermektedir.*

KONUNUN PLANI

I. Maocu model

II. *"Herşey modernleşme için"*

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: Çin propaganda afişi: "Hep birlikte yeni zaferlere"*
- *Verilerle çalışma: Çin modelinin etkileri ve evrimi: (1958-1998) Başarı mı başarısızlık mı?*

1 "Büyük Proleter Kültür Devrimi" sırasında "Kızıl Muhafızlar", 1968.

2 Çinli öğrencilerin ayaklanması, Pekin'de Tien an Men Meydanı, haziran 1989.

Göstericiler, Çinli yöneticiler tarafından başlatılan modernleşme çabasının siyasal alanda da daha fazla özgürlük getirmesini talep ediyorlar.

I. Maocu model

ANAHTAR SÖZCÜK

• *LAOGAY*

Çince "hiçbir yer" anlamına gelen sözcük. Kentlerde 2.500'den fazla tutukevi, batıdaki nüfusun az yoğun olduğu bölgelerde de 50.000 kadar tutuklu barındırabilen dev "çalışma kampları" Laogay'ı oluşturuyordu. *Laogay*, Çin'in toplam nüfusunun %1 ilâ 2'sini (ortalama 10 milyon tutuklu) topluyordu. Bugün erişilebilen kaynaklara göre, yaklaşık 20 milyon Çinli Laogay'da ölmüştür.

SÖZLÜK

* Çinli milliyetçiler
* Halk komünü
* "Kültür Devrimi"

BİYOGRAFİ

1 **Mao Zedong** ***(1893-1976)***

Bir toprak sahibinin oğlu olan ve çalışma hayatına 1919'da Pekin Üniversitesi'nde kütüphane görevlisi olarak başlayan Mao Zedong, 1921'de Çin Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer alıyordu. 1927 ayaklanmalarının başarısızlığa uğraması üzerine, Jiangsi bölgesinde ilk Çin Sovyet Cumhuriyeti'ni örgütledi. Milliyetçiler tarafından yenilgiye uğratılan Mao, "uzun yürüyüş"e başlayarak kuzeye doğru çekildi (1934-1935). 1937 Japon istilası, onu milliyetçilerle ittifak yapmaya zorladı, ancak ardından 1945'te iç savaş yeniden başladı ve 1949'a kadar sürdü. Merkez Komite başkanı olan, ama bir süre iktidardan uzaklaştırılan Mao, 1965'te "Kültür Devrimi"ni başlattı ve diktatörlüğünü ölünceye kadar devam ettirdi (1976).

A. Çin: Moskova'nın sadık sağ kolu

Belge 1

■ Mao Zedong, ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin doğduğunu ilan etti. Bu olay, Çinli komünistlerle Çang Kay-Şek'in *milliyetçi Çin** hükümeti arasında 1930'larda başlayan iç savaşın sonuydu. İç savaş 1945'te yeniden hızlanmış ve **1949'da komünistlerin kesin zaferiyle sonuçlanmıştı**. Milliyetçiler Tayvan adasına çekildiler. İşçilerin oranının %1'i geçmediği bu ülkede, komünistler geniş köylü kitlelerine dayanarak zafer kazanmışlardı. Bu durum daha başından Çin komünizmini Sovyet komünizminden ayıran bir özgünlük yaratmıştı. 1949'da aşılması gereken engeller çok büyüktü: 500 milyon nüfusu beslemek, yirmi yıldan beri savaşta olan bir ülkeyi kalkındırmak, eski kafa yapısını yenmek gerekiyordu.

■ Çinli komünist yöneticiler ekonomik durumu düzeltmeye ve Çin'in eşkıyalık, afyon ticareti ya da kadınların aşağı konumu gibi eski sorunlarıyla mücadele ederek düzeni sağlamaya çalıştılar. 1950'de çıkarılan tarım yasası, büyük toprak ağalarının elinde bulunan 70 milyon hektar araziye el koyarak bunların 300 milyon topraksız köylüye dağıtılmasını sağladı. Birinci beşyıllık plan (1953-1958), **kalkınma modeli olarak SSCB'den esinleniyordu**. Ağır sanayi Sovyet yardımıyla geliştirildi; tarım alanları kolhozlar örnek alınarak kooperatiflerin elinde toplandı. 1954 Anayasası, SSCB'de olduğu gibi, komünist partinin yönetimdeki rolünü kesinleştirdi.

B. Üçüncü dünya için yeni bir model mi?

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ Ancak, Çin ve Moskova arasındaki anlaşma fazla uzun sürmedi. Mayıs 1958'de, Çin ekonomi alanında yeni bir çizgi benimsedi: Hedef, tarıma öncelik vererek ve **"ileriye doğru büyük bir hamle"** gerçekleştirerek gelişmemiş ülke konumundan kurtulmaktı. Ağır sanayiye dayanan Sovyet usulü planlama, kırsal bölgelerin lehine terkedildi: Köylüler, yerel sanayi yaratmak üzere kurulan *halk komünleri**nde toplandı. Ancak bunun sonucu büyük bir başarısızlık oldu: **Çin, tarihindeki en büyük kıtlıklardan biriyle karşı karşıya kaldı, 20 milyon** (resmî rakam) **ile 43 milyon arasında insan yaşamını yitirdi.** 1957'de ‰11 olan ölüm oranı, 1960'ta ‰29'a çıktı. Mao, Liu Şaoki karşısında üstünlüğünü kaybetti. Şaoki 1959'da cumhurbaşkanı oldu.

■ **Bu tarihten sonra, Sovyet modeli kesin olarak terkedildi**. "Çin modeli"ni artık tarımın yeni rolü ve siyasetin ekonomi karşısındaki üstünlüğü tanımlıyordu. Muhaliflerin *laogay** (Çin gulagı) bünyesinde yer alan yüzlerce çalışma kampına sürülmesi de bu modelin özelliklerinden biriydi. Sovyetler Birliği'nden kopuş aynı zamanda ideolojikti; SBKP'nin 20. Kongre kararlarını benimsemeyen Çin, Stalinciliğin tasfiyesini ve barışçıl bir biçimde bir arada yaşama ilkesini reddetti. Ayrıca Çin, kuzeydoğusundaki SSCB sınırına da itiraz ediyordu. 1957'den itibaren ilişkiler iyice gerginleşti ve 1962'de tümüyle koptu. **Çin komünizmi**, kapitalizmi geri getirmekle ve Amerikan emperyalizmiyle işbirliği yapmakla suçladığı SSCB karşısında **üçüncü dünya ülkelerine köylü devrimine ve bürokrasiyle mücadeleye öncelik veren yeni devrimci bir model önermeyi arzuluyordu**. Bu model, Batı'daki bazı aydınları da etkilemeyi başardı.

■ Bu yeni siyasal çizgi, parti içinde yer alan çeşitli gruplar arasındaki mücadeleyi de beraberinde getirdi. İktidarı yeniden ele geçirmek için **Mao, 1965'te "*Kültür Devrimi**"ni başlattı**. Bu devrim, gençliğin desteğiyle kendisine düşman olan yöneticileri tasfiye etmeyi amaçlıyordu. Liu Şaoki ve Deng Ziaoping gibi bazı yöneticiler tasfiye edildi. Ancak kanlı çatışmalar orduyu müdahale etmek zorunda bıraktı. Olaylar, ülkeyi tümüyle düzensizliğe ittikten ve milyonlarca insanın ölümüne neden olduktan sonra, 1969'da duruldu. Bu arada, siyasal mücadeleye öncelik veren partinin sol kanadı, Mao'nun 1976'da ölümüne kadar ülke yönetiminde kalmayı başardı.

2 **"İleriye doğru büyük hamle".**

Emperyalistler ve burjuvalar, "nicelik ve hız"ın "nitelik ve ekonomi" ile birlikte varolamayacağını, çünkü bunun "atı beslemeden koşturmak"la aynı anlama geldiğini iddia ettiler. Saflarımızda yer alan bazı çıkarcı sağcılar da, bir yankı gibi bunun imkânsız olduğunu söylediler. Ama biz kararlılıkla bunun gerçekleşebileceğini söyledik. Çünkü biz herşeyden önce tarihi yapanlardan, yani halk kitlelerinden destek alıyoruz. Bu ne emperyalistlerin ve burjuvaların, ne de çıkarcı sağcıların anlayabileceği bir güçtür. Ülkemizin elinde devasa bir işgücü bulunuyor ve üretim araçlarının emekçisi, yaratıcısı ve kullanıcısı olarak insan, toplumun üretim güçlerinin belirleyici öğesi ve en değerli "sermayesi"dir.

Ju Enlay [1949'dan 1976'ya kadar başbakan],
***Büyük bir onyıl*, 1959.**

3 **"Kültür Devrimi" sırasında kitleleri tarımsal çalışmaları gerçekleştirmek üzere seferber olmaya çağıran komünist propaganda afişi.**

4 **SSCB'den kopuş.**

Marksizmin temel ilkelerini ve evrensel gerçekliğini yadsımak, revizyonculuk, yani burjuva ideolojisinin bir biçimidir. Revizyoncular proletarya diktatörlüğü ile burjuva diktatörlüğü arasındaki farkı ortadan kaldırırlar. Öne sürdükleri şey, aslında sosyalist çizgi değil, kapitalist çizgidir. Bugünkü koşullarda revizyonculuk, dogmacılıktan bile daha zararlıdır.

Mao Zedong'un Ulusal Propaganda Çalışması Konferansı'nda yaptığı konuşma, 1957.

Savaş ve barış konusunda SBKP yönetimi ile bizim aramızdaki fark, iki farklı çizgi arasındaki zıtlıktır. Bu zıtlık, emperyalizmle mücadele etmenin, devrimci mücadeleyi desteklemenin, dünyadaki tüm halkları emperyalizmin savaş planına karşı seferber etmenin ve marksizmleninizme sarılmanın gerekip gerekmediğini bilmekle ilgilidir.

***Halkın Gazetesi* [Çin Komünist Partisi'nin yayın organı], 19 Kasım 1963.**

Mesele Mao'nun köylülere dayanarak ve proletaryayı yadsıyarak bir zafer kazanmış olmasıdır. Bu zaferin hayret verici bir yanı yoktur, ama marksist felsefenin yeniden çarpıtılması anlamına geldiği kesindir, çünkü proletarya olmadan kazanılmıştır. Kısaca Mao Çetung, çıkarları emekçilerin çıkarlarına yabancı olan – bu hep böyle olmuştur– bir küçük burjuvadır.

Nikita Kruşçev, *Souvenirs*, çev. J. Michel (Paris 1971).

1. Mao'ya göre revizyonculuk nedir? Mao, Sovyetleri neden revizyoncu olmakla suçluyor?

2. Kruşçev'e göre Mao neden marksist değildir?

3. Mao'nun Sovyet modelinden farklı bir komünist model önerdiğini gösteriniz.

5 **Vei Jingseng, "Kültür Devrimi" sırasında maoculuktan nasıl koptu?**

1968'de, eski bir "kızıl muhafız"olan yazar henüz 18 yaşındadır. Kültür Devrimi sırasında kaçmak zorunda kalınca, "İleriye doğru büyük hamle" döneminde açlıktan en fazla zarar gören bölgelerden biri olan Anhui'de bir köye sığınır.

Buraya geldiğimden beri, köylülerin "İleriye doğru büyük hamle" hakkında kurtulduklarına sevindikleri bir felâketten söz eder gibi konuştuklarını duyuyordum. Onlara sık sık ayrıntılarla ilgili sorular soruyordum ve sonunda ben de, *"üç yıl süren doğal afetlerin"* o kadar da doğal olmadıklarına ve daha çok yanlış bir siyasetin sonuçları gibi göründüklerine ikna oldum. [...]

Kasabayı boydan boya geçiyorduk [...]. Gözlerimin önünde birden bana daha önce anlatılmış olan bir sahne canlandı: Yemek için çocuklarını değiş-tokuş eden aileler. Kendi çocuklarını vererek almış oldukları çocukların etini çiğneyen ana-babaların acıyla kasılmış yüzlerini görür gibi oldum. [...] Asla, hatta kâbuslarında bile tatmayı düşünemeyecekleri bu insan etini, başka ana-babaların çektikleri acı ve döktükleri gözyaşıyla birlikte yutmaya onları kim zorlamıştı? İşte *"insanlığın birkaç yüzyılda, Çin'in de birkaç binyılda ancak bir tane yetiştirdiği"*[1] bu celladın kim olduğunu o zaman anladım: Mao Zedong. [...] "İleriye doğru büyük hamle"yi başlatan ve açlıktan sersemlemiş binlerce ve binlerce köylüyü çapa darbeleriyle eski dostlarını öldürmeye ve kendi yaşamlarını da bu çocukluk arkadaşlarının eti ve kanı sayesinde kurtarmaya zorlayan Mao Zedong.

Vei Jingseng'in tanıklığı [Çinli muhalif, 18 yıl hapiste kaldı, bugün ABD'de sürgünde].
Aktaranlar: S. Courtois, N. Werth, J.-L. Margolin ve başkaları,
***Komünizmin Kara Kitabı* (İstanbul, 2000).**

1. Lin Biao'nun 1966'da Mao Zedong'u betimleyişi.

II. "Herşey modernleşme için"

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **"DÖRT MODERNLEŞME"**

Çin ekonomisinin temel sektörlerini modernleştirmek için daha önce 1964 ve 1975'te önerilen, ama ancak 1978'den itibaren uygulanabilen önlemler paketi. Siyasetin ekonomi karşısındaki önceliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen yeni bir çizgi.

S Ö Z L Ü K

* "Dörtler Çetesi"
* Özel Ekonomik Bölgeler
* Kızıl Kmerler

BİYOGRAFİ

1 **Deng Ziaoping *(1904-1997)***

Komünist Parti'ye henüz 1924'te üye olan Deng Ziaoping, Mao Zedong'la birlikte "uzun yürüyüş"e katıldı. 1954'te Siyasal Büro üyesi ve başbakan yardımcısı oldu, "Kültür Devrimi" sırasında çok eleştirildi ve 1969'da iktidardan uzaklaştırıldı. 1976'da Mao'nun ölümünden sonra, yine ön plana çıktı ve "dört modernleşme"yi önerdi. Ancak, siyasal alanda geleneksel komünist ilkelere bağlı kalarak, 1978 ve 1989'da girişilen siyasal açıdan rejimi liberalleştirme denemelerini sert bir biçimde bastırdı. *"Sosyalist Pazar ekonomisi"*ne geçişin benimsendiği tarih olan ocak 1992'de, ekonomik reformları başlattı. 1993'te, 89 yaşındayken iktidardan çekildi.

A. Çin modelinin evrimi

Belge 1, 2 ve 3

■ 1976'da Mao'nun ölümünden sonra iktidar, "Kültür Devrimi" sırasında açığa alınan Deng Ziaoping gibi "gerçekçi" yöneticilerin eline geçti. Bu yöneticiler, ülkeyi kalkındırmak için **kapitalizme kısmen geri dönme** yanlısıydılar. Deng Ziaoping bunu *"Kedinin siyah ya da beyaz olması, fareleri yakaladığı sürece farketmez"* diye açıklıyordu. Komünist partinin sol kanadı yönetimden uzaklaştırıldı; "Kültür Devrimi" yanlısı "*Dörtler Çetesi**" üyeleri tutuklandı. Bundan böyle, "*dört modernleşme**"ye öncelik verilecekti: Tarım, sanayi, ordu ve teknoloji. Halk komünleri kapatıldı; bir parça toprağı olan ve üretim fazlasını serbest pazarda satabilen köylülere prim ödenmeye başlandı. **Planlama esnekleştirildi** ve Çin, sanayi alanında önemli bir kalkınma gerçekleştirdi.

■ Maoculuğun sonu, dış ilişkilerde de değişiklikler getirdi. Çin, SSCB ve ABD arasında "üçüncü bir dünyanın" liderliği rolünü üstlenmeye devam ediyordu; bu arada, komünizme geçmek için Çin modelini seçen Kamboçya'yı destekledi ve **1979'da, SSCB'nin müttefiki olan Vietnam'a saldırmaktan çekinmedi**. 1980'li ve 1990'lı yıllarda, Japonya, Hindistan ve SSCB ile ilişkilerinde düzelmeler oldu. Birleşik Krallık ile 1997'de Hong Kong'un ve Portekiz ile 1999'da Makao'nun kendisine iade edilmesi için anlaşmalar imzaladı.

B. Çin modelinin sınırları

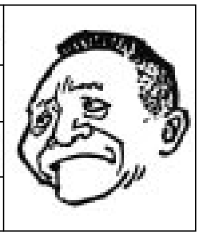
Belge 4, 5 ve 6

■ Yeni yönelimler, sosyalist ilkelerin terkedilmesi anlamına gelmiyordu. Deng Ziaoping, 1982'de rejimin ilkelerini yeniden dile getirdi: Proletarya diktatörlüğü, komünist partinin yönetici rolü, **marksizm-leninizme bağlılık**. En radikal değişiklikler ekonomi alanını kapsıyordu: Küçük özel şirketler müthiş bir atılım gerçekleştirdiler. 1978'de yalnızca 100.000 olan küçük özel şirketlerin sayısı, 1985'te 17 milyona çıktı. Çin, aynı zamanda, *özel ekonomik bölgeler**de yatırım yapmak üzere yabancı sermayeyi de davet etti. O tarihe kadar neredeyse hiç varolmayan dış ticaret hızla gelişti.

■ Ancak, ekonomik alandaki bu açılım, siyasal açılımı beraberinde getirmedi. Kuşkusuz, 1982'de yürürlüğe giren yeni anayasa partiyle devletin birbirinden ayrılmasını öngörüyordu, ama rejimin demokratikleştirilmesi söz konusu bile edilmiyordu. **1989 haziranında, Pekinli öğrenciler Tien an Men meydanını işgal ettiler** ve daha fazla özgürlük istediler. Bu hareket ordu tarafından bastırıldı. Baskılar sonucu Pekin'de bin kadar insan yaşamını yitirdi ve "Pekin baharı" tankların paletleri altında sona erdi. Komünizm, Doğu Avrupa ve SSCB'de yıkıldığı halde, Çin'de varlığını koruyordu.

■ Dışarıda ise, **Kamboçya'da uygulanan Çin modeli** korkunç bir katliamla sonuçlandı. Bu ülke, 1975'ten 1979'a kadar Pol Pot tarafından yönetilen ve Çin'in hararetle desteklediği *Kızıl Kmerler**in diktatörlüğü altında yaşadı. Kamboçya halkı kendi içinde bir soykırımın kurbanı oldu: Kızıl Kmerler her alanda katı bir devletleştirme politikası dayatıyor, kentli nüfusu kırsal alana sürüyor, "*yeni bir insan*" yaratmak için seçkinleri ve orta sınıfı katlediyordu. Açlık, kılıçla infazlar, işkence ve yamyamlık 1 ilâ 2 milyon insanın, yani her dört ilâ yedi Kamboçyalıdan birinin ölümüne yol açtı. 1979'da Kamboçya, Vietnam tarafından işgal edildi ve Pol Pot'un rejimi yıkıldı.

■ Çin'de, komünist yöneticiler tarafından "*pazar sosyalizmi*" diye adlandırılan yeni ekonomik rejim, yılda ortalama %10'luk **hızlı bir büyüme** getirdi. Ancak, komünist parti iktidarını katı bir biçimde koruyor ve rejimin **marksist temelleri** kesinlikle sorgulanmıyordu. Ekonomik liberalizm, 1990'lı yılların başında hâlâ 100.000 kadar siyasal tutuklunun bulunduğu bu ülkeye siyasal liberalizmi getirememişti.

姓 名	邓小平	性 别	男	出生年月	1904年
籍 贯	四川广安县	家庭出身	恶霸地主		
个人成分	个人野心家和阴谋家		党 派	假共产党员	
特 长	惯于投机，善于耍两面派		个人爱好	玩桥牌，打麻将	

Adı: Deng Ziao Ping	Cinsiyeti: Erkek	Doğum tarihi: 1904
Ailevî kökenleri:	Zalim ve despot toprak sahibi	
Sınıf özelliği:	Hırslı ve entrikacı	
Siyasal parti:	Sözde Komünist Parti üyesi	
Babası:	(...) tarım işçileri çalıştırıyordu, dört karısı vardı.	
Annesi:	(...) toprak sahibi.	
Karısı:	Kapitalist bir aileden gelme, makyaj yapmayı çok iyi bilir.	
Sloganı:	"Kedinin beyaz ya da siyah olması önemli değil, yeter ki fareleri yakalasın."	
Karar:	Parti'nin Merkez Komitesi'nden uzaklaştırıldı. Düşünceye kadar, kokuşuncaya kadar üzerine gidilmesi gerek.	

2 "Kültür Devrimi" sırasında Deng Ziaoping'in biyografik bilgi fişi.

4 "Beş Küçük Kaplan".

Jiangsu'daki Ekonomide Dışa Açılma Bürosu müdürüne göre, 1987 yılında taşrada yabancılarla işbirliği öngören 1.000 tane proje imzalandı. [...] Böylece, Doğu Asya'nın "dört ejderha"sını (Güney Kore, Taiwan, Hong Kong, Singapur) Çin'in "beş küçük kaplan"ı izleyecek (Çin'in güneydoğusunda bulunan Jiangsu, Jejiang, Fuijan, Guangdong ve Hainan kıyı bölgeleri). Çin'de yalnızca iki devlet şirketi tarafından üretilen kayışlardan yılda 500.000 metre üretmeyi başaran Nan Jan'daki (Jiangsu) bir fabrikanın müdürü "*Devlet şirketlerini ezmek istiyoruz*" dedi ve şöyle devam etti: "*Bizim rekabet gücümüz onlarınkinden üç kat fazla. Aynı miktarda üretim için, onlar bizden üç kat daha fazla işçi çalıştırıyor.*" [...] Geçen yıl, bu fabrika 1,7 milyon yuan tutarında (500.000 dolar) kâr elde etmişti.

***Libération*, 17 Mayıs 1988.**

5 Haziran 1989'da, "Pekin baharı"nın bastırılması.

3 Deng Ziaoping'in ekonomik fikirleri.

Bireysel sorumluluk sistemi, şirketlerin iç düzeninin çekirdeğini oluşturur. Katı bir bireysel sorumluluk sistemi olmadan, üretim ancak kaos ortamında gerçekleşebilir. Bireysel sorumluluk sisteminin kurulması, işletme yönetiminin yeniden örgütlenmesinde esas öğe haline getirilmelidir. Her işin, her görevin açıkça belirtilmiş bir sorumlusu olmalıdır; her memur, her işçi, her teknisyen açıkça tanımlanmış bireysel bir sorumluluk yüklenmelidir.

[...] Ulusal ekonomimizin kalkınma ritmini hızlandırma çalışmalarında faydalanmak için dışarıdan gelen kaydadeğer ve gelişmiş her şeyi alçakgönüllülükle incelemeli, bazı öncelikleri bulunan bir plan çerçevesinde ileri yabancı teknikleri ithal etmeliyiz. Elbette kendi gücümüze güvenmeye, bağımsız ve özerk olmaya, yabancılara kölelik etme felsefesiyle mücadele etmeye de devam etmeliyiz; ancak, ukalâlık ve gururluluk yapmamamız ve "kapalı kapı" politikası uygulayarak yabancıların iyi yönlerini incelemeyi reddetmememiz gerek.

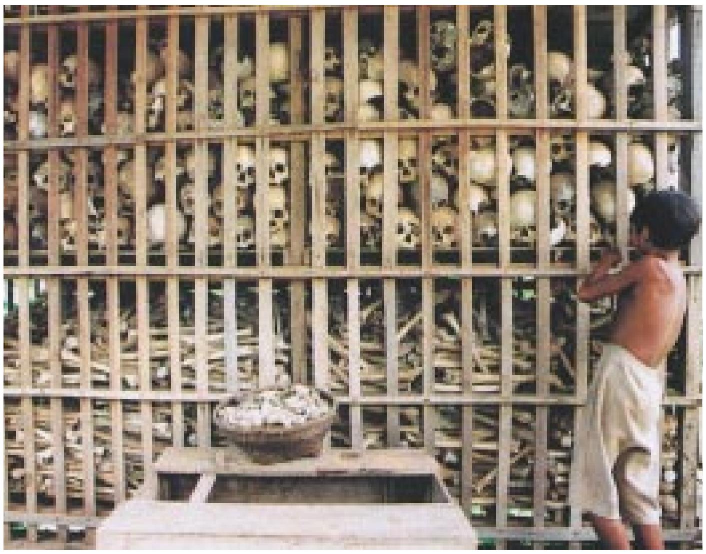
Ayrıca, anlamadan kopya etmeye karşı çıkmaktan ve incelemeden olur olmadık yeniliklere kalkışmaktan kaçınmak gerekir.

"Sanayi atılımının hızlandırılmasına ilişkin bazı sorunlar" başlıklı makaleden alıntılar, *Vent d'est*, Sayı 3, 1976.

1. Deng Ziaoping'in ekonomik fikirleri nelerdir?

2. Deng Ziaoping'in eğilimi nedir ("ideolog" ya da "sosyalist")? Bu eğilim, aynı zamanda Belge 2'de yer alan hangi öğenin yardımıyla anlaşılabilir?

3. Daha önceki dönemde ortaya atılan fikirlerden bir kopuşun söz konusu olduğunu gösteriniz.

6 Kamboçya'da katliamlar.

Kamboçyalı köylüler, Kızıl Kmerlerin rejimi hakkında "*Angkar* [Kamboçya Komünist Partisi] *öldürür, ama asla açıklamaz*" diyorlardı.

"*İnşa ettiğimiz ülke için bir milyon devrimci yeter. Geri kalanlara ihtiyacımız yok.*[1] *Bir düşmanı hayatta bırakacağımıza on arkadaşı öldürmeyi tercih ederiz.*"

Kızıl Kmerlerin kooperatif toplantıları sırasındaki bir söylevden, *Komünizmin Kara Kitabı* (İstanbul, 2000).

1. 1975'te Kamboçya'nın nüfusu yaklaşık 8 milyondu.

ÖNEMLİ TARİHLER

Ekim 1949: Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması.

1953-1958: 1. beşyıllık plan.

1958-1962: "İleriye doğru büyük hamle".

1965-1969: "Kültür Devrimi".

1971: Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e ve Güvenlik Konseyi'ne girmesi.

1976: Mao Zedong'un ölümü.

1978: "Dört modernleşme"nin başlatılması; Deng Ziaoping'in partinin yeni güçlü adamı konumuna gelmesi.

1980: İlk özel ekonomik bölgelerin kurulması.

1989: "Pekin baharı"nın bastırılması.

1997: Deng Ziaoping'in ölümü. Hong Kong'un Çin'e geri verilmesi.

KARIŞTIRMAYALIM

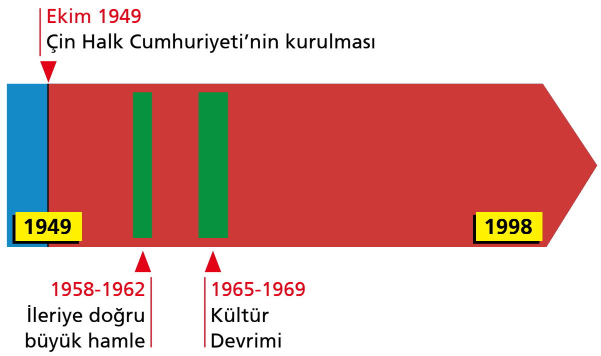
"İleriye doğru büyük hamle" ve "Kültür Devrimi

İleriye doğru büyük hamle (1958-1962), komünist Çin tarafından 1958'de benimsenen yeni yönelimdir. Amaç, planlamayı esneterek ve devasa insan kaynaklarından yararlanarak ülkeyi mümkün olan en hızlı biçimde az gelişmişlikten kurtarmaktı. Buna göre, kırsal kesim modernleşmek için gerekli sermayeyi kendi başına bulmalı ve kendi tüketeceği sanayi ürünlerini kendi üretmeliydi.

"İleriye doğru büyük hamle", kesin bir başarısızlık olmuştur. Ekonominin düzeni tamamen bozulmuş, Çin, "*tarihindeki en büyük kıtlık*"la karşılaşmış, tarihçi Jean-Louis Margolin'e göre "*20 ilâ 43 milyon arasında kurban*" vermiştir.

Kültür Devrimi ise (1965-1969), komünist partinin sol kanadı tarafından ortaya atılan ve hem bürokrasiyle, hem de partinin "*kapitalist yolu benimsemiş*" öğeleriyle mücadeleyi hedefleyen bir harekettir.

Kitleleri üretim faaliyetinin aleyhine harekete geçirmiştir. En önemli özelliği "Mao Zedong düşüncesi"ne yapılan sürekli göndermeler ve düşünceleri *Küçük Kızıl Kitap* aracılığıyla yayılan Mao'nun putlaştırılmasıdır. "Kültür Devrimi", Çin'de düzenin bozulduğu bir dönem olmuştur. Bir ilâ iki milyon insanın ölümüne yol açmıştır.

"Çin Halk Cumhuriyeti" ve "Milliyetçi Çin"

"Çin Halk Cumhuriyeti", 1949'dan beri komünist olan Çin, yani Çin'in Asya kıtasında bulunan tüm topraklarıdır. 1971'de Birleşmiş Milletler'e ve Güvenlik Konseyi'ne girmiştir.

"Milliyetçi Çin" ise, 1949'da milliyetçi Çang Kay-Şek hükümetinin sığındığı Formoza adasıdır. 1945'ten Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e girdiği tarih olan 1971'e kadar Birleşmiş Milletler üyesi olmuştur. Bugün daha çok "Tayvan" adı kullanılmaktadır.

Komünizm ve Maoculuk

Komünizm, Marx'a göre sosyalist devrimin son aşamasıdır. Komünizme ulaşmak için, proletarya diktatörlüğü ve sosyalizm aşamalarından geçmek gerekir.

Maoculuk ise, Mao Zedong tarafından marksizmin Çin özeline uyarlanmış biçimidir. İşçi nüfusun azlığı nedeniyle (Çin'in toplam nüfusu içnde %1), Çin'de komünizmi kurmak için özellikle köylülerden destek almak gerekiyordu. Mao ayrıca tarım ve sanayinin eşzamanlı olarak gelişmesi gerektiğini de savunuyordu ("*iki ayağı üzerinde yürümek*"). Barışçıl biçimde bir arada yaşama ilkesini reddediyor, sonuçta komünizmin zafer kazanacağı düşüncesiyle yeni bir dünya savaşı tehlikesine atılmayı bile göze alıyordu. Maoculuk, doğrudan ya da dolaylı yollardan on milyonlarca kişinin ölümüne yol açtı.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 190

Mao Zedong
(1893-1976)

Çin Komünist Partisi'nin kurucusu ve 1949'dan 1976'ya kadar komünist Çin'in cumhurbaşkanı.

s. 192

Deng Ziaoping
(1904-1997)

1976-1993 yılları arasında Çin'in başlıca yöneticisi.

Çin propaganda afişi: *"Hep birlikte yeni zaferlere"*

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız. Çin tarihinin hangi dönemini canlandırıyor?*
- **2.** *Afiş neyi ön plana çıkarıyor?*
- **3.** *Bu belgedeki propaganda payı nedir?*

TAVSİYELER

- Afiş, çok sayıda insanın görmesi hedeflenerek hazırlanır; bir bakışta, kolaylıkla anlaşılmalıdır. Belki de okuma yazma bilmeyen bir hedef kitle için hazırlanmış bu afişin sadeliğine dikkat edin: Çok sade renkler, karakterler ve yine sade bir slogan kullanılmış.
- Afiş (siyasal ya da reklama yönelik), her zaman propaganda amaçlıdır. Bu, siyasal (bir programı kabul ettirmek, bir partiye ya da bir adaya oy verilmesini sağlamak) ya da ticarî bir propaganda (bir ürünü satın alma isteği uyandırmak) olabilir.
- Her afiş özel olarak üretilmiştir. Hangi mesajı vermek istediğini anlamaya çalışmak, ancak bu mesajı harfiyen almamak gerekir.
- Totaliter bir sistemde, propaganda iktidarın elinde bir araçtır.
- Karakterleri inceleyin: Birbirlerine göre boyutlarına, kıyafetlerine (ve dolayısıyla görevlerine) dikkat edin.
- Totaliter rejimlerde siyasal liderin yüceltildiğini, resminin bolca çoğaltılarak kullanıldığını unutmayın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• **Soru 1**

Afiş, tarihsel bir belgedir.

- Ne zaman: Tarihi nedir? Üzerinde belirtilmemişse, tarihi çıkarmamıza yardımcı olacak öğeler hangileri?
- Afişte canlandırılan lider kim?
- Afişi hazırlayan kimdir? İmzalı değil; her türlü yayının komünist partinin denetiminde olduğu bir ülkede, böyle bir afişi partinin propaganda birimleri hazırlamış olabilir.

• **Soru 2**

- Afişin aktardığı mesaj ne olabilir?
- Sloganda kullanılan "hep birlikte" sözcükleri ne anlatmak istiyor?
- Arka planda gösterilen karakterler neyi temsil ediyor?
- Hangi renkler kullanılmış?

• **Soru 3**

- Bu tür bir canlandırma ile ne gösterilmek isteniyor? Afişin kişi putlaştırmaya yaradığını gösterin.
- Karakterler ellerinde hangi kitabı tutuyorlar? Neden?
- Söz konusu edilen "yeni zaferler" hangileri?

Konu: Çin modelinin etkileri ve evrimi (1958-1998): Başarı mı başarısızlık mı?

Sorular

❒ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❒ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri izleklere göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❒ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki soruya cevap olacak bir sentez yapınız.*

1 İlgili olayların zamandizimi.

1949: Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulması.
1958-1962: "İleriye doğru büyük hamle". Halk komünlerinin kurulması.
1965-1969: "Kültür Devrimi".
1976: Mao Zedong'un ölümü.
1975-1979: Kamboçya'da Kızıl Kmerler'in iktidarı.
1978: Deng Ziaoping tarafından "dört modernleşme"nin başlatılması.
1980: İlk özel ekonomik bölgelerin kurulması.
1997: Deng Ziaoping'in ölümü. Hong Kong'un Çin Halk Cumhuriyeti'ne katılması.

2 *"Yerel sanayimiz".*

Yerel sanayinin her bölgenin özel koşullarına göre geliştirilmesi gerekir. Örneğin, merkez vilayetler ağır sanayii ancak maden kaynaklarının bol ve yoğun olduğu bölgelerde geliştirebilirler; bu iller, sayısız denecek kadar çok ve her tarafa dağılmış olan küçük madenleri değerlendiremez, ama yerel sanayi bunu yapabilir. Çin, birbirinden çok farklı iklim bölgelerine yayılmış bir ülkedir. [...] Üretim ve yaşam koşulları büyük farklılıklar gösterdiğinden, bu bölgelerin farklı sanayi ürünlerine ihtiyaçları vardır. Böylesine çeşitlilik gösteren bir talep, yalnızca merkezî yetkinin denetimindeki bir sanayi ile karşılanamaz; bu talep ancak yerel sanayiin ciddî bir biçimde kalkındırılmasıyla karşılanabilir [...].

Merkezî yetkenin denetimindeki büyük traktör fabrikaları, ancak bölgelerin çoğunda görülen ortak tarım koşullarına uygun traktörler üretebilirler. Tarımsal üretimin her bölgede yarattığı özel ihtiyaçlara gelince, bunların karşılanması yerel sanayiye bırakılmalıdır. Bugün, yirmiden fazla eyalet, özerk bölge ve belediyenin kendi traktör, küçük motor, tarım aleti ve yedek parça fabrikaları bulunmaktadır. Yönetim birimlerinin %90'a yakını da tarım makinaları onarım fabrikalarına sahiptir.

Pekin Haberleri **gazetesinde [Çin hükümetinin propaganda gazetesi] yayınlanan bir makaleden, Sayı 30, 27 Eylül 1971.**

3 Plantu imzalı karikatür, kasım 1993.

4 1976'da Kamboçya (Demokratik Kampuçea).

Tüm halk, tıpkı seferdeki bir ordu gibi örgütlenmiş. [...] Pek çok köy, halkın yaşamasına ya da ölmesine karar verme gücüne sahip olan ve çalışmaların yönetiminden sorumlu subayların bulunduğu bucaklarda (*phum*) toplanmış. [...] Mültecilerden çoğu, geceleri saat 23'e, hatta bazen 01'e kadar çalışıldığını anlatıyor. [...]

Aydınlara gelince, aralarından pek çoğunun idam edildiği bildiriliyor. Kısa süre önce Vietnam ve Tayland'dan gelen tanıklıklarda, profesörlerin ve öğretmenlerin çok ağır el işçiliği yaptıkları "*aydın köyleri*" olduğu, zira "*kızıl kmerlerin aydınları sevmedikleri*" belirtiliyor. [...]

Açlık, durmak bilmeyen çalışma ve ilaç yokluğu, can kaybının dehşet verici boyutlarda olduğunu düşündürüyor. Güvenilir kaynaklar, savaşın yol açtığı 600 bin can kaybına 17 Nisan 1975'ten bu yana en az sekiz yüz bin kişinin daha eklenmiş olacağını söylüyorlar. 26 Ocak'ta [1976] bir kızıl kmer komutanı şu emri verdi: "*Yalnızca toprak üzerinde değil, insanların içinde de sömürgeci ve emperyalist kültürü hatırlatan herşey yok edilecek. Yeni Kampuçea'yı yeniden kurmak için 1 milyon adam yeter. Yerel komutanların kararına bıraktığımız savaş tutuklularına da [1975'te kamplara sürülen nüfus] artık ihtiyacımız yok.*"

F. Ponchaud, *Le Monde*, 18 Şubat 1976.

Hong Kong bölgesi, 1 Temmuz 1997'de Çin'e geri dönüyor. 5

Çin'in güneyinde bir liman olan Hong Kong, 1842'den beri İngiliz toprağıydı. 1949'da, Çin Halk Cumhuriyeti de Hong Kong'u İngilizlere bırakmıştı. Asya'nın büyük finans merkezlerinden biri olan Hong Kong, 1997'de yeniden Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlanana kadar kapitalizmin vitriniydi ve çok hızlı bir ekonomik büyüme sergilemişti.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Belgelerden hangileri rejim lehine yapılan propaganda çalışmalarıdır?
- Hangi belgeler rejim propagandası değildir?

❒ Soru 2

• Belge 2

- Kırsal kesim sanayii ile halk komünleri arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir *(Bkz. Sözlük)*?
- Metinde kırsal kesim sanayilerinin kurulması fikri nasıl haklı gösteriliyor?
- Metne göre, halk komünlerinde kırsal kesim sanayiinin gelişimi başarılı olmuş mudur?
- Gerçekte ne olmuştur (*Bkz. s. 190)*?

• Belge 3

- Karikatürün sağında ve solunda bulunan iki portre neyi temsil ediyor?
- Karikatürde temsil edilen seçenekler hangileridir?
- Karikatürdeki karakter ne düşündürüyor (üniforma, simge, kasket)?
- Karakterin komikliği Çin tarafından yapılan bir seçimi yansıtıyor mu? 1990'lı yıllarda Çin'in hâlâ iki yönelim arasında tereddüt ettiği söylenebilir mi (siyasal ve ekonomik alanlarda)?

• Belge 4

- Kızıl kmerlerin Kamboçyası ile komünist Çin arasında nasıl bir bağ kurulabilir *(Bkz. s. 192)*?
- Çin modelinin Kamboçya'da uygulandığını gösteriniz.

• Belge 5

- Hong Kong'un 1997'den önceki statüsü nedir? Bu bölge kapitalizmle mi, sosyalizmle mi yönetilmiştir?
- Hong Kong'un ekonomik ağırlığı nedir?
- 1997'de nasıl bir değişiklik meydana gelmiştir?
- Hong Kong'un Çin'e bağlanmasının sonuçları neler olabilir?

❒ Soru 3

• Konunun pek çok yönü var:

- Çin modeli nedir?
- Özellikle az gelişmişliğe ne tür çözümler önermektedir?
- Çin modelinin üçüncü dünya ve Batı'daki etkisi ne olmuştur?
- Nasıl evrilmiştir (*Bkz. zamandizimindeki dönüm noktası: 1976*)?
- Çin'de ya da başka bir yerde başarıya ulaşabilmiş midir?

TAVSİYELER

• Belgeleri ait oldukları döneme göre sınıflandırın:
- Maocu dönem (Mao'nun 1976'da ölümüne kadar);
- Deng Ziaoping yönetiminde modernleşme dönemi.

• Çin ile SSCB'nin 1960'lı yıllarda birbirinden kopması ile, işçilere değil köylülere dayanan ikinci bir komünist modelin ortaya çıktığına dikkat edin.

KONU **11**

Soğuk Savaş'tan yumuşamaya (1946-1975)

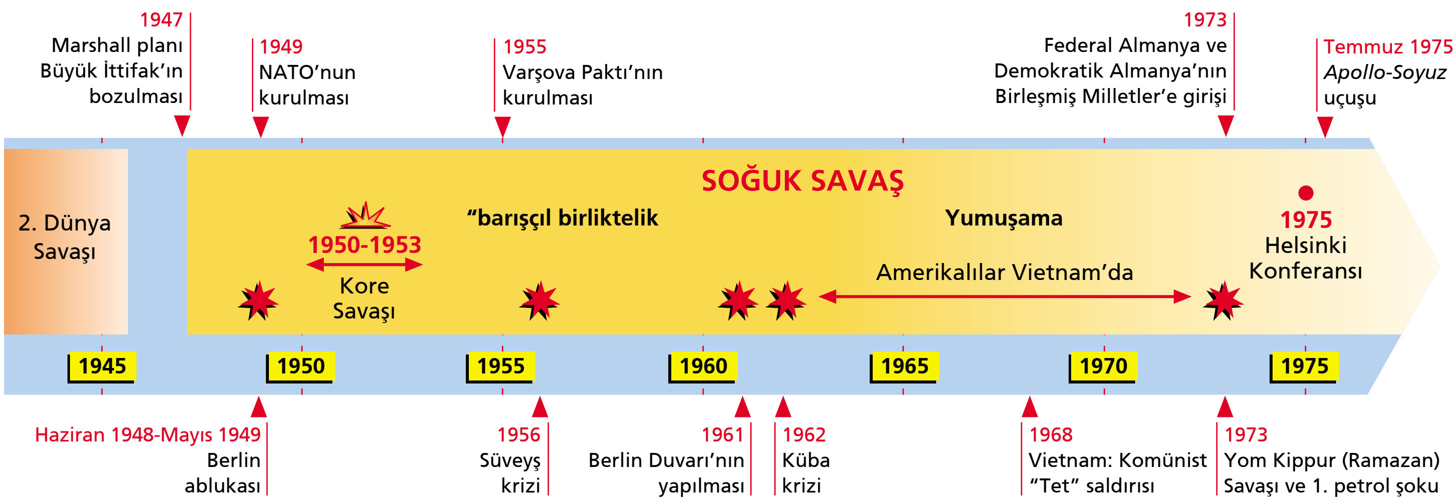
Nazilerin SSCB'ye saldırması, savaşta Batı demokrasileriyle Sovyet rejimini bir araya getirmişti. 1945'ten sonra İki Büyükler'in (ABD ve SSCB) arasındaki ilişkilere yavaş yavaş karşılıklı güvensizlik yerleşmeye başladı ve bu güvensizlik 1947'den itibaren açık bir gerginliğe dönüştü. Giderek iki ayrı blok oluştu ve siyasal, askerî, ideolojik ve ekonomik alanlarda bir yarış başladı. Doğrudan silahlı çatışmayı ancak atom savaşı tehlikesi önleyebiliyordu.

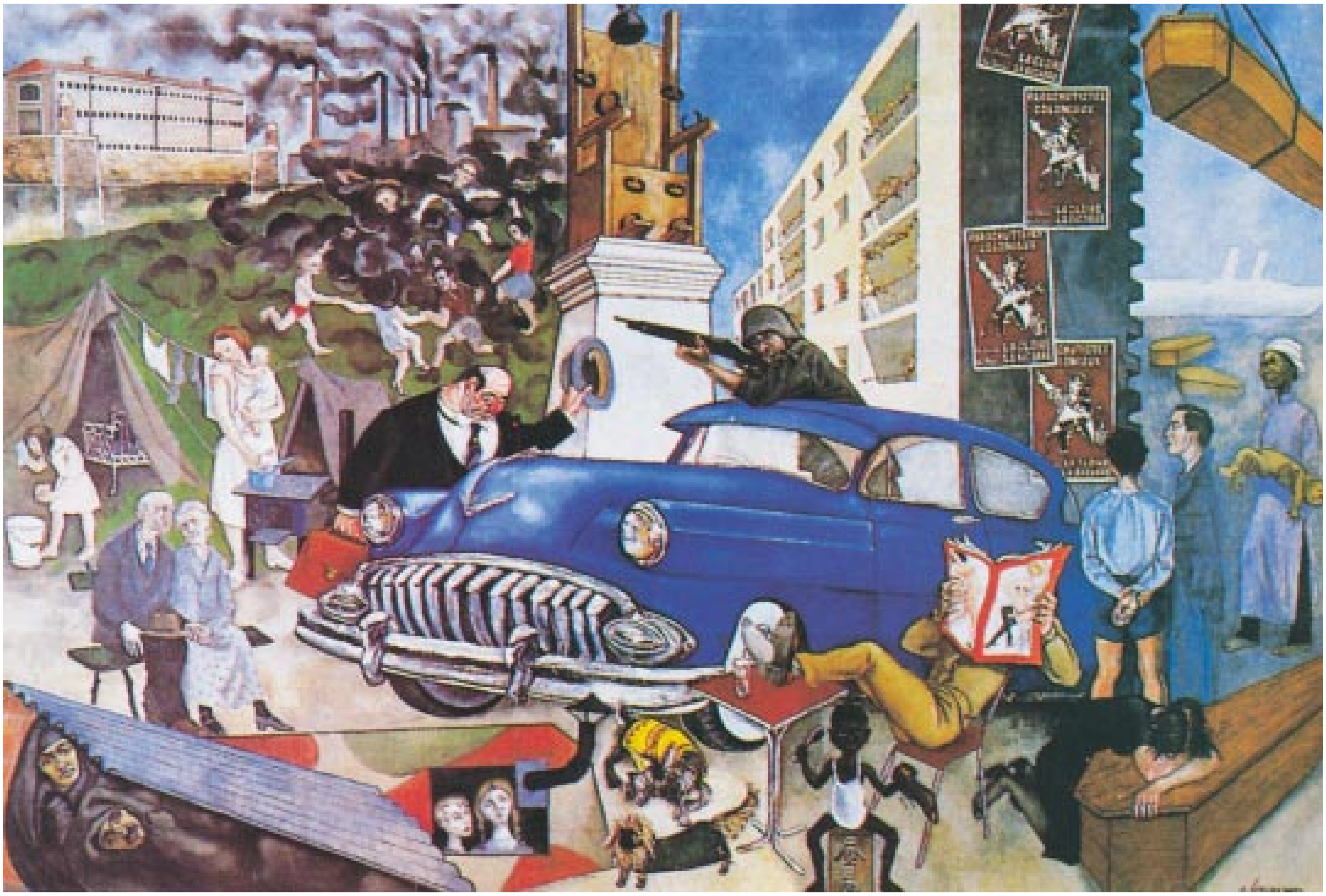
- *Büyük İttifak'ın dağılması nasıl açıklanabilir?*
- *ABD ve SSCB arasındaki gerginlik, 1946-1975 yılları arasında uluslararası ilişkilerin çeşitli yönlerini açıklamak için yeterli olabilir mi?*
- *Soğuk Savaş'ı neden bir yumuşama dönemi izlemiştir?*

KONUNUN PLANI

- **Harita: Soğuk Savaş ve yumuşama dönemi arasında ABD ve SSCB**
- **I. Soğuk Savaş'a doğru**
- **II. İki bloğun oluşması (1947-1949)**
- **III. Soğuk Savaş'tan buzların çözülmesine**
- **IV. İki Büyükler'in yakınlaşması**
- **V. Yumuşamanın zıtlık içeren yönleri**

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: 1973'te ABD ve dünya
- Verilerle çalışma: Uluslararası ilişkilerin odağında Doğu-Batı çatışması (1960-1975)

1 ***Eskiçağ uygarlığı.***

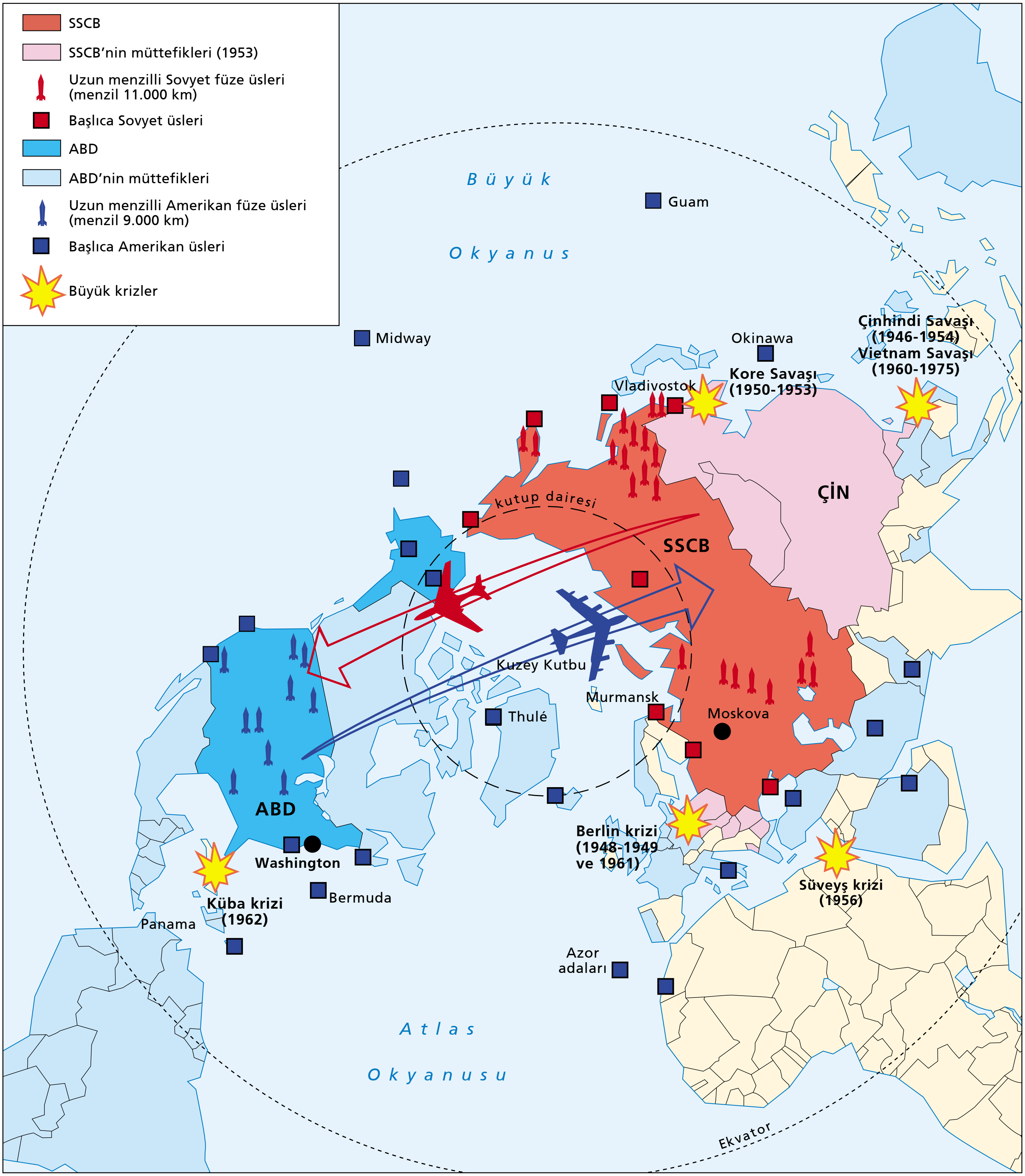
André Fourgeon imzalı tablo (1953),
Saint-Étienne Modern Sanat Müzesi, Fransa.

2 **1950'ye doğru, Fransa'daki komünizm karşıtı Barış ve Özgürlük hareketinin afişi.**

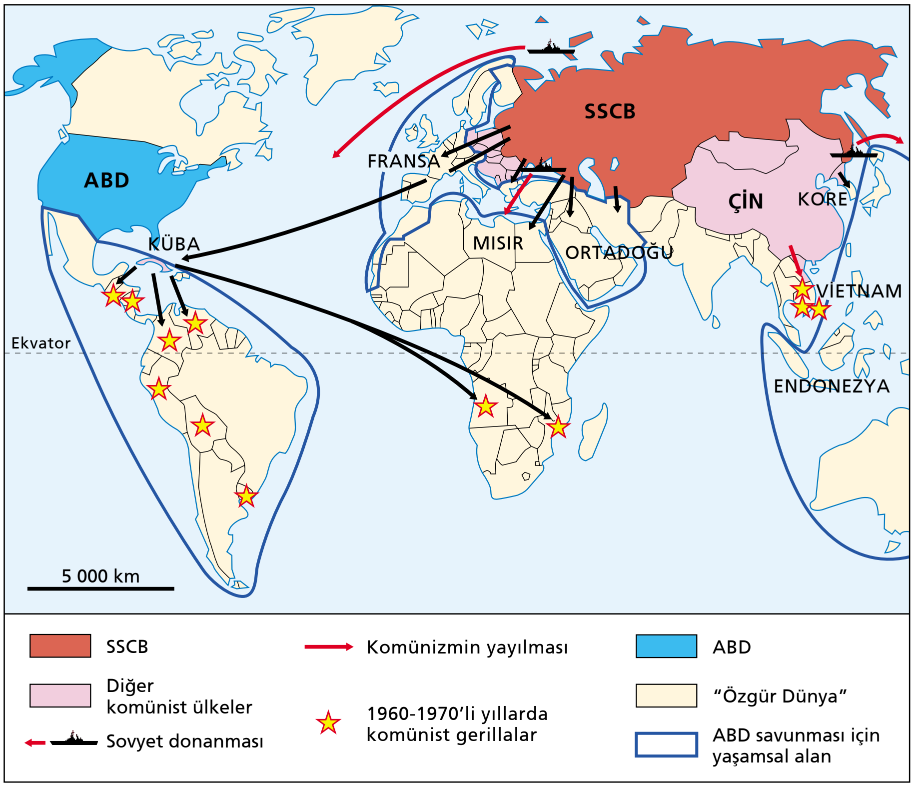
Afişin üzerinde KAFKAS DANSI yazıyor, yerde ise Sovyet denetimi altındaki ülkeler hançerlenmiş olarak gösteriliyor.

Soğuk Savaş ve yumuşama arasında

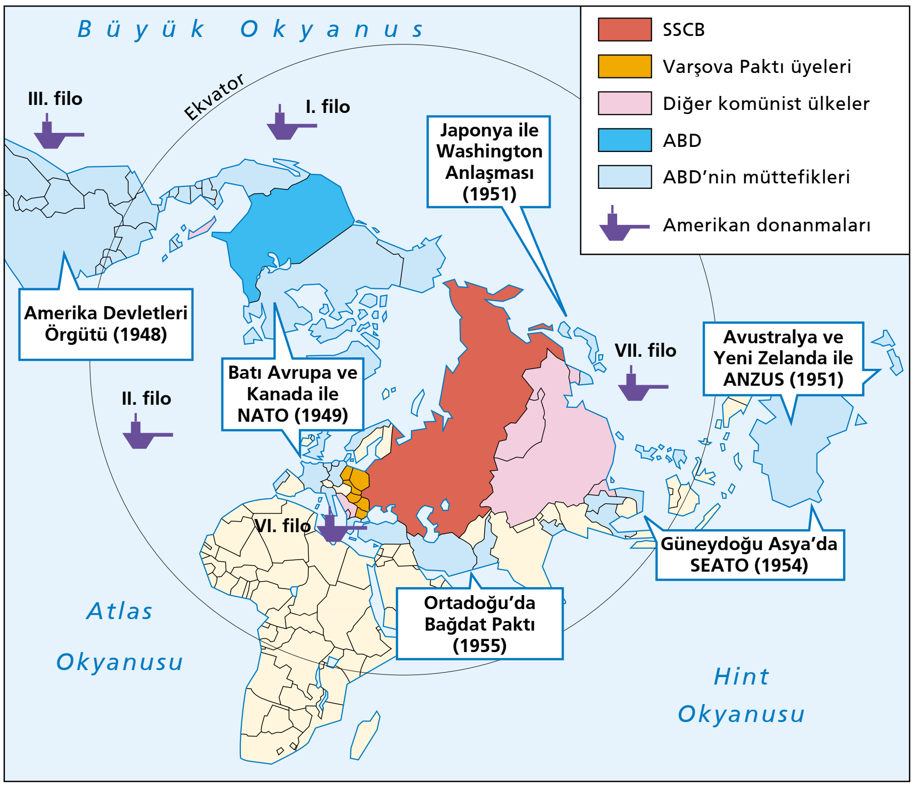

1 **İki Büyükler karşı karşıya, 1947-1975.**

ABD ve SSCB

1960-1970 yıllarında ABD gözüyle Sovyet tehdidi.

1960'lı yılların başında, Sovyet gözüyle ABD kuşatması.

■ 1947'den itibaren İki büyükler, az ya da çok şiddetli krizleri (Berlin, Kore Savaşı, Küba, Vietnam) ve yumuşama dönemleriyle iniş ve çıkışları olan Soğuk Savaş'ta karşı karşıya geldiler. ABD ve SSCB yavaş yavaş dünyayı karşıt iki bloğa bölen birer ittifak ağı oluşturdular.

Soğuk Savaş, iki siyasal sistem ve iki dünya görüşünün çatışmasıydı. Nükleer stratejik silahların ve uzun menzilli füzelerin gelişimiyle, hem Amerikalıların hem de Sovyetlerin rakibi yok etmeye yetecek birer nükleer cephaneliği olmuştu. Bu, iki cephenin de diğeri tarafından tehdit edildiği korkusu üzerine kurulu bir dengeydi.

■ Amerikalılar, komünizmin Sovyetler Birliği sınırları dışına taşarak Avrupa'da ve Asya'da yayılmasından endişe duyuyorlardı. Sosyalist cephenin her kazanımı, Batılılar tarafından "özgür dünya"ya yönelik bir tehdit olarak algılanıyordu. Özellikle Küba'da Castro'nun iktidara gelişi, ABD'nin savunması için yaşamsal önemi olan bir alanda, doğrudan ABD'yi tehdit etmişti. Bu durum, ABD'nin Küba krizi sırasında ve daha sonra Latin Amerika'daki komünist gerillalara karşı gerçekleştirdiği müdahaleleri açıklamak için yeterliydi.

■ SSCB ise, "emperyalist cephe" tarafından kuşatıldığına inanıyordu. ABD ya da Avrupalılar tarafından beş kıtada gerçekleştirilen çeşitli ittifak sistemleri, yabancı ülke topraklarında bulunan Amerikan üsleri ve konuşlanma düzeniyle Amerikan donanması, komünist dünyanın etrafındaki bu kuşatmaya katılıyordu.

I. Soğuk Savaş'a doğru

ANAHTAR SÖZCÜK

• SOĞUK SAVAŞ

Doğu ve Batı cepheleri arasındaki uzun süreli uluslararası gerilim. Nükleer caydırıcılık nedeniyle silahlı çatışmaya dönüşmemiştir.

SÖZLÜK

* Batılılar
* Demir perde
* *CIA*
* *Kominform*

1 Fransa'da Marshall planıyla ilgili iki farklı görüş.

Birinci afiş: "Marshall planıyla, daha yüksek bir yaşam düzeyi için Avrupa'da işbirliği".
İkinci afiş: "Hayır! Fransa sömürge olmayacak! Amerikalılar Amerika'ya!" (Komünist Partisi yayını)

A. Müttefikler arasında güvensizliğin büyümesi

Belge 2 ve 3

■ Zaferden sonra, *Batılılar** ve SSCB arasındaki düşmanlık hızla yeniden canlandı. Batılılar, Nazi işgalinden Kızıl Ordu tarafından kurtarılan Orta Avrupa ve Balkan ülkelerindeki komünizm hakimiyetini kabul etmiyorlardı. Churchill, **1946 martında** yaptığı ünlü konuşmasında (**Fulton Konuşması**), ilk kez Avrupa kıtasını ikiye bölen *"demir perde*"*yi suçladı.

■ Öte yandan, Sovyetler de atom bombasına sahip olan ABD'ye karşı güvensizlik besliyorlardı. Batılıları Almanya'da işgal ettikleri bölgelerin ekonomik kalkınmasını hazırlamakla ve Yalta Konferansı'nda zaten öngörülmüş olan serbest seçimlerin yapılmasını talep ederek Orta Avrupa ve Balkanlar'da siyasal yaşama müdahale etmeye kalkışmakla suçluyorlardı. Bu durum, SSCB'ye karşı girişilen bir "Amerikan komplosu" olarak değerlendiriliyordu.

■ Bu koşullar altında, **eski müttefiklerin Almanya ve Avusturya'nın kaderini belirlemek konusunda anlaşmalarına olanak yoktu**. Büyük İttifak'ın son ortak eylemi, 1947 yılının başında Almanya'nın Avrupalı müttefikleriyle imzalanan anlaşmalarla sonuçlanan Barış Konferansı oldu. Böylece, Orta Avrupa'da hemen hemen 1937 öncesi sınırlarına geri dönüldü. Buna karşılık, Doğu Avrupa'da SSCB, tartışılması gündeme gelmeyen ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra elde ettiği toprakların tümünü koruyordu. Almanya ile barış anlaşması yapılması beklentisiyle, Polonya'nın sınırları batıya doğru kaydırılmıştı. Böylece SSCB 483.000 km²'lik toprağı ilhak etmiş oluyordu. Bu değişiklikler nüfus hareketlerini de beraberinde getirmişti: Daha önce Kızıl Ordu'nun önünden kaçmamış olan Almanlar sınırdışı ediliyor, Polonyalılar ülkenin yeni sınırları içine kaydırılıyor, batıda ilhak edilen topraklara da Ruslar yerleştiriliyordu.

B. 1947'de Büyük İttifak'ın dağılması

Belge 1, 4 ve 5

■ **1947'nin başlarında, Batılılar endişelenmeye başladılar:** Komünistler 1946'da Yunanistan'da iç savaş çıkarmışlardı; pek çok Avrupa ülkesinde (Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Polonya, ayrıca Fransa, Belçika, İtalya) koalisyon hükümetlerine katılıyor ve bazen diğer partileri iktidardan uzaklaştırmayı bile başarıyorlardı (Doğu Avrupa). ABD'de ise, Cumhuriyetçiler başkan Truman'ı komünizm tehlikesine karşı edilgin kalmakla suçluyorlardı.

■ ABD'nin tepkisi iki biçimde ifade buluyordu:

- Komünizmle mücadele: Başkan Truman, mart 1947'de Avrupa'daki özgür halklara **askerî yardım** yapılmasını önerdi. Bu, bir gizli haberalma servisinin (*CIA**) kurulmasıyla tamamlanan *containment* ("set çekme") politikasıydı. Gerilim giderek artıyordu: Fransa ve İtalya'da koalisyon hükümetlerinde yer alan komünist bakanlar görevlerinden atıldılar (Fransa'da, mayıs 1947).

- Gerçekçi strateji: 5 Haziran 1947'de, Amerikan Dışişleri Bakanı general Marshall tüm Avrupa ülkelerine **ekonomik yardım** önerdi. Batı Avrupa ülkelerinden gelen tepkiler olumluydu. Ancak SSCB, 2 Temmuz 1947'de Marshall planını reddetti ve Orta Avrupa'daki müttefiklerinden aynısını yapmalarını istedi. Çekoslovakya gibi bu yardıma ilgi duyan ülkeler de buna boyun eğmek zorunda kaldılar.

■ Eylül 1947'de, dokuz komünist partinin delegeleri (SSCB, Doğu Avrupa ülkeleri, İtalya, Fransa) Stalin'in sağ kolu Jdanov'un hazırladığı raporu kabul ettiler. Rapor dünyayı iki cepheye ayırıyordu: ABD tarafından yönetilen ve **"emperyalist" olarak nitelenen** cephe ve SSCB tarafından yönetilen **"demokratik ve anti-emperyalist"** cephe. 5 Ekim'de, komünist partiler arasında bilgi akışını sağlayacak bir büro olan *Kominform** kuruldu. Dünyanın iki bloğa ayrılması artık kesinleşmişti. Bu aynı zamanda *Soğuk Savaş**ın da başlangıcı oldu.

2 Fulton konuşması.

Baltık kıyılarındaki Stettin'den Adriyatik kıyılarındaki Trieste'ye, kıtanın üzerine boydan boya demir bir perde indi. Bu hattın gerisinde, tüm Doğu Avrupa ülkelerinin başkentleri bulunuyor: Varşova, Prag, Berlin, Viyana, Budapeşte, Belgrad, Bükreş ve Sofya. Tüm bu ünlü kentler, tüm bu uluslar, Sovyet çemberi içinde yer alıyor ve hepsine, şu veya bu biçimde, yalnızca Sovyet etkisi değil, Moskova'nın çok geniş ve giderek büyüyen denetimi dayatılıyor. [...]

Doğu Avrupa'daki bu ülkelerde çok zayıf olan komünistler, kendi güçlerinin çok üzerinde bir iktidara sahip oldular ve her yerde totaliter bir denetim uygulamak istiyorlar. Hemen hemen her yerde polis devletleri kuruluyor. O kadar ki, Çekoslovakya dışında hiçbir yerde gerçek demokrasi kalmadı. [...]

Rusya'nın savaş istediğini sanmıyorum. Asıl istediği, savaşın meyvelerini toplamak ve gücünü ve doktrinini sınır tanımadan yaymaktır.

W. Churchill [eski İngiltere başbakanı], 5 Mart 1946.

1. Konuşmada hangi gelişme suçlanıyor?

2. Bu konuşma, neden uluslararası ilişkilerde bir dönüm noktasının habercisidir?

3 1945'ten 1947'ye Avrupa.

4 Truman doktrini, mart 1947.

Amerika Birleşik Devletleri, silahlı azınlıkların köleleştirme girişimlerine ya da dışarıdan gelen baskılara direnen özgür halkları desteklemelidir. [...] Yapacağımız yardım esas olarak ekonomik ve malî nitelikte olmalıdır [...]. Artık her ulus iki zıt yaşam biçimi arasında yapılması gereken bir seçimle karşı kaşıyadır. Bunlardan biri çoğunluğun iradesine dayanır ve özgür kurumlar, temsil yeteneği olan bir hükümet, özgür seçimler, bireysel özgürlüklerin, konuşma ve inanç özgürlüğünün güvence altına alınması ve her türlü siyasal baskının yokluğu gibi özellikleri vardır. Diğeri ise, güç kullanma yoluyla çoğunluğa dayatılan azınlık iradesine dayanır. Korku ve baskı, basın ve radyonun denetimi, hileli seçimler ve bireysel özgürlüklerin kaldırılması üzerine kuruludur.

Totaliter rejimlerin ektiği tohumlar, sefalet ve yoksunlukla beslenirler. Yoksulluğun ve düzensizliğin çorak arazisinde büyür ve çoğalırlar. Gelişimlerinin doruk noktasına ise, halkın daha iyi bir yaşam umudu tümüyle söndüğünde ulaşırlar. Bizim bu umudu canlı tutmamız gerekmektedir. Dünyanın özgür halkları bizden özgürlüklerini korumalarına yardım etmemizi beklemektedir.

Harry S. Truman [ABD Başkanı], *Memoirs*, cilt I: *Year of Decisions* (New York, 1955).

5 Jdanov raporu, eylül 1947.

ABD'nin sergilediği yeni yayılmacı yönelimin amacı, Amerikan emperyalizminin tüm dünya üzerindeki hakimiyetini sağlamaktır. Bu yeni yönelim, [...] ABD'nin en büyük iki rakibinin (Almanya ve Japonya) ortadan kalkması ve kapitalist ortaklarından İngiltere ve Fransa'nın zayıflamasıyla oluşan tekel konumunu sağlamlaştırmayı hedeflemektedir.

Bu yeni yönelim, askerî, ekonomik ve siyasal alanda önlemler içeren geniş bir programa güvenmektedir. Bu programın uygulanması, Amerikan yayılmacılığının hedefi durumundaki tüm ülkeler üzerinde ABD'nin ekonomik ve siyasal açıdan hakimiyet kurmasını sağlayacak, bu ülkeleri ABD'nin uyduları haline getirecektir. [...] ABD'nin Avrupa'yı köleleştirme planına karşı direniş hareketinin başını çekmek, ayrıcalıklı tarihsel bir görev olarak komünist partilere düşmektedir. [...] Komünistler, özgürlüğüne düşkün tüm faşizm karşıtı öğeleri, ABD'nin Avrupa'yı köleleştirmeyi hedefleyen yeni yayılmacı planlarına karşı mücadeleye sürükleyecek yönetici gücü oluşturmalıdır.

A. Jdanov [SSCB'nin Avrupa komünist partileri konferansındaki temsilcisi].

1. Jdanov'a göre ABD'nin amacı nedir?

2. Mevcut iki cephe hangileridir?

II. İki bloğun oluşması (1947-1949)

SÖZLÜK

* *Damping*
* Kuzey Atlantik Anlaşması
* NATO
* KEYK

A. İşleyiş

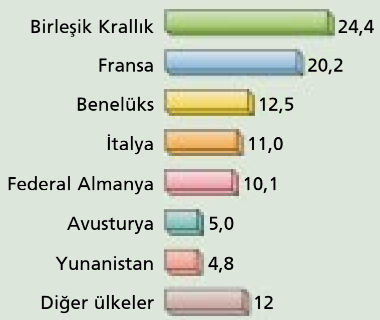

B. 1946'dan 1964'e toplam Amerikan yardımı

milyar dolar

Ekonomik yardım	63
Bağışlar	42
Askerî yardım	34
Geri ödenmeyen borçlar	21
Geri ödenen borçlar	18

C. 1948'den 1952'ye kadar toplam borçların yüzde olarak ülkelere dağılımı

1 **Marshall planının işleyişi.**

A. Batı bloğunun oluşması

Belge 1, 2 ve 3

■ 1947'den itibaren, İki Büyükler karşılıklı etki alanlarını sağlamlaştırmaya başladılar. ABD, temmuz 1947'de hemen Marshall planını uygulamaya koydu. Plana göre, Avrupa ülkelerinin yeniden yapılanma konusundaki ihtiyaçları ve izlenecek eylem planı üzerinde anlaşmaya varmaları gerekiyordu. Böylece, on altı Avrupa ülkesi ihtiyaçlarını belirlemek üzere bir araya geldiler. 1948'de, yeniden yapılanmayı liberalizm etiketi ile dünyanın en büyük ekonomik gücü konumundaki ABD'nin koruyuculuğu altına yerleştiren pek çok anlaşma imzalandı:

- Ekim ayında, toplam dünya ticaretindeki payları %80'i bulan yirmi üç ülke, Cenevre'de *GATT* anlaşmalarına imza attılar. Bu anlaşmalarla **gümrük tarifelerinin düşürülmesine**, *damping** uygulamasının ve ithalatta sınırlamaların kaldırılmasına karar verildi.

- Marshall planını kabul eden ülkeler, nisan 1948'de **Amerikan yardımını paylaştırmakla görevli** Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (Organization of European Economic Cooperation, OEEC) kurdular. Bu ilk yardımı daha sonra başka programlar da izledi ve Batı Avrupa'nın 1947-1962 yılları arasında ABD'den aldığı yardım toplam olarak 180 milyar dolara ulaştı.

Amerikalılar ve Batılılar **askerî alanda da** örgütlendiler. Mart 1948'de, Fransa, Birleşik Krallık ve Benelüks ülkeleri SSCB'ye karşı bir savunma ittifakı anlaşması (Brüksel Sözleşmesi) imzaladılar ve böylece özgür dünyanın değerlerini savunma konusundaki kararlılıklarını dile getirmiş oldular. Aynı düşünce, ertesi yıl on Batı Avrupa ülkesini bir araya getiren Avrupa Konseyi'nin kurulması sırasında da egemen oldu. Son olarak, nisan 1949'da ABD, Kanada ve Batı Avrupa, *Kuzey Atlantik Anlaşması**'nı imzaladılar ve bu anlaşmayı askerî ittifak örgütü *NATO**'yu kurarak tamamladılar.

B. Sosyalist bloğun oluşması

Belge 4

■ Bu sırada, **SSCB de Doğu Avrupa üzerindeki nüfuzunu arttırıyordu**. Yugoslavya ve Arnavutluk'ta, düşmanı neredeyse tek başlarına yenmiş olan komünistler az sayıdaki rakiplerini safdışı bıraktılar. Orta Avrupa'daki diğer ülkelerde ise, Stalin tarafından kurdurulan ulusal birlik hükümetleri birkaç ay içinde Sovyet modelini dayatmayı başardılar (tek parti, proletarya diktatörlüğü, devletleştirme, planlama). Bu hükümetlerde kilit kadrolarda bulunan komünistler yavaş yavaş seçim yoluyla iktidarı ele geçirdiler. Rakipleri ise ya düşüncelerini ifade etmekten alıkondu ya da onlarla ittifak yapmaya zorlandı. Birer "halk demokrasisi"ne dönüşen Romanya (1946), Macaristan, Polonya (1947) ve Çekoslovakya'nın (1948) durumu buydu.

■ Bu devletlerin tümü, SSCB ile anlaşmalar imzalamak, askerî alanda Moskova'yla bağlarının güçlenmesini kabul etmek zorunda kaldılar. Yalnızca Kızıl Ordu tarafından işgal edilmemiş olan Tito'nun Yugoslavyası 1948 baharında Moskova etrafındaki bu birleşmeyi reddetti. 1949'da, *KEYK** (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi-Komekon) anlaşmasının imzalanmasıyla sosyalist blok ülkeleri, Batı Avrupa'ya Marshall planıyla yapılan Amerikan yardımının bir benzeri olarak Doğu Avrupa için düşünülen Sovyet yardımından yararlandılar. Yugoslavya'nın kendisine bağlanmayı reddetmesine rağmen, SSCB'nin elinde başka kozlar vardı. Batı Avrupa'da, özellikle de Fransa ve İtalya'da, seçimlerde yaklaşık %25-30 oranında oy toplayabilen güçlü komünist partilerden destek alıyordu.

■ **Çin'de** komünistler 1949 ekiminde iktidara geldiler. Böylece dünyanın en kalabalık ülkesi Sovyet yanlısı cepheye katılmış oldu. Bunlara ek olarak, 1949'da SSCB de atom bombası yapmayı başardı.

■ **Uluslararası ilişkiler verileri tümüyle değişikliğe uğramıştı.** Batılılar komünizmin yayılmasından, Sovyetler SSCB'nin çembere alınmasından çekiniyorlar, her iki tarafın elinde atom bombası bulunması ise iki blok arasında savaş çıkması halinde dünyanın yokolacağı korkusunu yaratıyordu.

2 Marshall Planı'nın açıklanması.

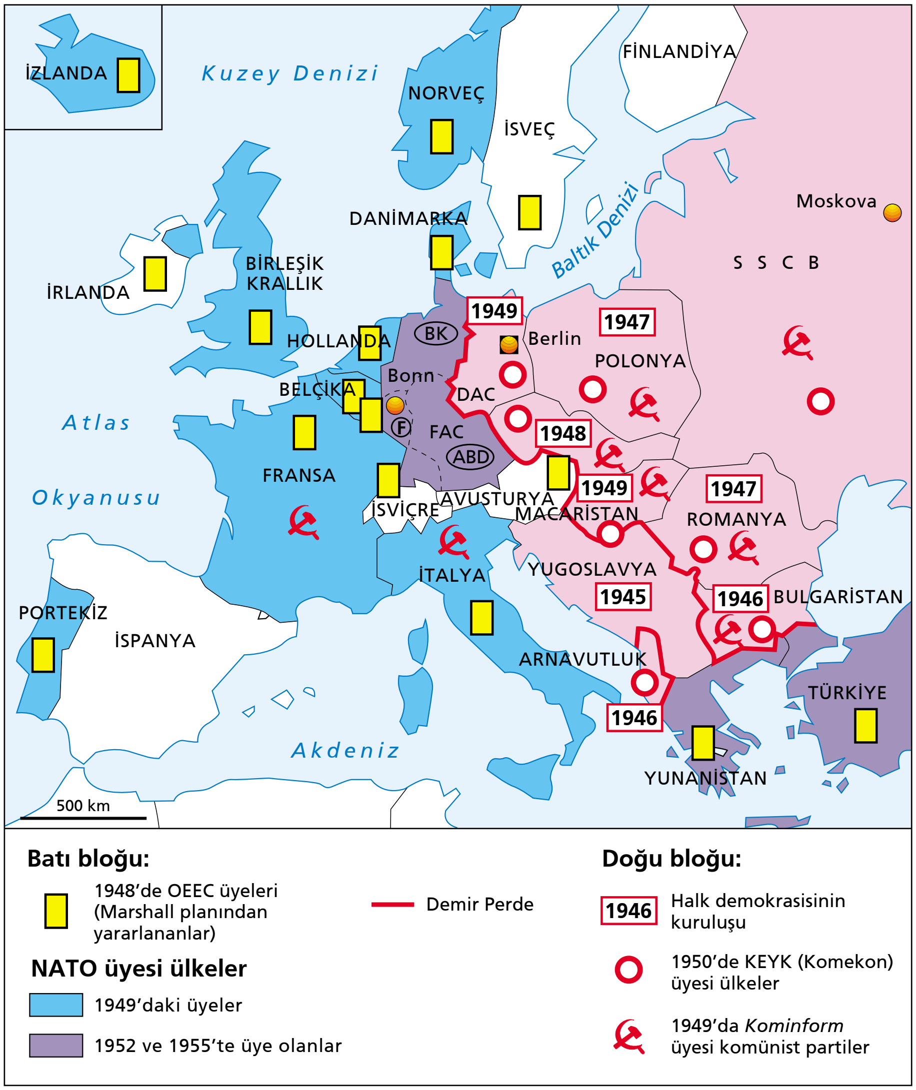
Savaş sırasında Avrupa'daki ekonomik yapılar tümüyle dağılmıştır. [...] Gerçek şudur: Önümüzdeki üç ya da dört yıl için, Avrupa'nın gıda ve dışarıdan ithal edilen (örneğin ABD'den) temel ürün ihtiyaçları şimdiki ödeme gücünün o kadar üzerindedir ki, önemli miktarda bir ek yardım almazsa, ekonomik, toplumsal ve siyasal açıdan son derece ağır bir parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. [...]

Bunun Amerikan ekonomisi üzerindeki sonuçlarının ne olacağı hepimiz için açıktır. ABD'nin dünya ekonomisinin sağlığına kavuşması için yapabileceği her türlü şeyi yapması mantıklıdır. Bu olmadıkça, siyasal istikrar ve güvenli bir barış ortamı sağlamak da mümkün olmayacaktır. Bizim politikamız herhangi bir ülke ya da doktrine karşı değil, açlığa, yoksulluğa, umutsuzluğa ve kaosa karşıdır. Amacı da, özgür kurumların varolması için gerekli siyasal ve toplumsal koşulların yaratılması için tüm dünyada yeniden canlı bir ekonominin doğmasını sağlamak olmalıdır. [...] Hükümetimiz tarafından yapılacak her türlü yardım geçici bir çare değil, kalıcı bir çözüm olmalıdır.

Hükümetimiz durumu iyileştirmek ve Avrupalılara yeniden kalkınma yolunda yardım etmek için çabalara girişmeden önce, Avrupa ülkeleri arasında, durumun gerektirdiği ihtiyaçların ve bu ülkelerden herbirinin hükümetimizin girişiminin devamlılığını sağlamak üzere alacağı payın belirlenmesi için bir anlaşma yapılması gerektiği açıktır. Avrupa'nın ekonomik açıdan kendi ayakları üzerinde durmasını sağlamaya yönelik bir programın tarafımızdan tek yönlü olarak uygulamaya konması, ne uygun, ne de etkili olur. Bu, Avrupalıların işidir. Bana göre, inisyatif Avrupa'da olmalıdır. Ülkemizin rolü, Avrupalıların böyle bir program yapmalarına ve daha sonra bunu uygulamalarına, elimizden geldiği ölçüde yardım etmekle sınırlı olmalıdır. Program, Avrupa uluslarının tümü, ya da bu olamıyorsa çoğunluğu tarafından kabul görmelidir.

G. Marshall'ın [ABD Dışişleri Bakanı]
Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma,
5 Haziran 1947.

1. Marshall'ın önerisi nedir? Amaçları nelerdir?
2. Koşulları nelerdir?
3. Bu öneriye nasıl bir yanıt verilmiştir? Bu yanıt nasıl bir siyasal durum yansıtmaktadır?

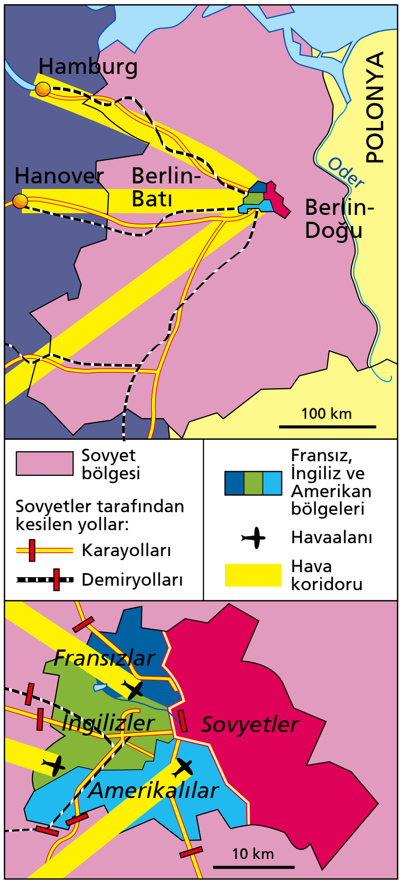

3 1950'li yılların başında Avrupa'da iki blok.

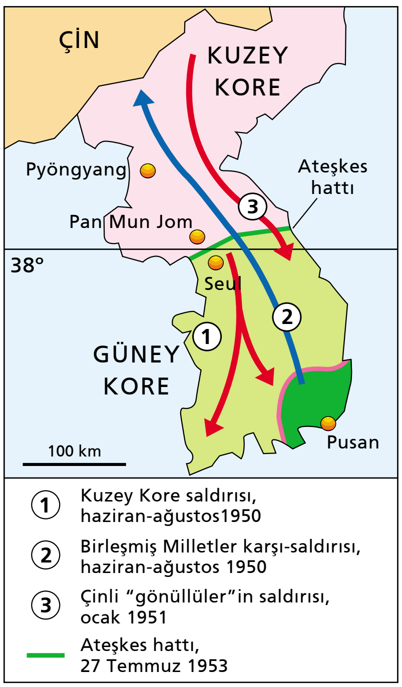

4 1950'de, Pekin'de Stalin'in onuruna düzenlenen gösteri.

III. Soğuk Savaş'tan buzların çözülmesine

1 **Berlin ablukası.**

2 **Kore Savaşı.**

A. Berlin krizi (1948-1949)

Belge 1 ve 3

■ Şubat 1948'de, "Prag darbesi" Çekoslovakya'daki ulusal birlik hükümetini devirerek komünistlerin devlet üzerinde tam bir denetim sağlamalarına yol açtı. Artık **"demir perde"nin doğusunda yer alan ülkelerin tümü komünistler tarafından yönetiliyordu.** Bunun üzerine Batılılar, Almanya'da kendi denetimleri altında bulunan bölgede komünizme baraj oluşturacak yeni bir Alman devletinin kurulması sürecini hızlandırmaya karar verdiler. Batılı güçlerin işgali altındaki bölgede yeni bir para biriminin yaratılması (*Deutsche Mark*) bu sürecin ilk aşamasıydı.

■ Bu karar **soğuk savaşın ilk büyük krizi olan** Berlin krizini başlattı. Haziran 1948'de Stalin, Batılı güçlerin Berlin'deki üç işgal bölgesini batıya bağlayan kara ve demiryollarını kesmeye karar verdi. Kent yavaş bir ölüme terkedilme tehlikesindeydi. Bunun üzerine Amerikalılar, Batı Berlinlilerin ihtiyaçlarını karşılamak için bir hava köprüsü oluşturdular. Bir yılda 2,5 milyon ton gıda ve ihtiyaç maddesi bu yolla kente taşındı. Sonunda, Batılıların gitmesini ya da geri çekilmesini sağlayamayan Sovyetler, mayıs 1949'da ablukayı kaldırdılar.

■ Bu ilk krizin çok büyük yankıları oldu. **Berlin'i özgürlük için mücadelenin simgesi haline getirmiş olan Batılılar'ın kararlılığını** gösterdi. Kriz aynı zamanda Almanya'nın batısında Batı yanlısı bir cumhuriyetin, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kurulmasını da hızlandırdı ve bu ülkenin anayasası 8 Mayıs 1949'da kabul edildi. SSCB ise buna, 7 Ekim'de kendi işgal bölgesini halk cumhuriyetine, Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne dönüştürerek karşılık verdi. Almanya sorunu, artık soğuk savaşın kalbinde yer alıyordu: İki Alman devleti adeta dünyanın iki bloğa ayrılışını simgeliyordu.

B. Kore Savaşı (1950-1953)

Belge 2, 4, 5 ve 6

■ İkinci kriz Kore'de patlak verdi. Daha önce Japonya'nın egemenliği altında bulunan bu ülke, 1945 yılında kuzeyde Sovyetler, güneyde ise Amerikalılar tarafından işgal edilmişti. İki Büyükler'in Kore'nin kaderi konusunda bir anlaşmaya varamaması sonucunda, 1948'de, önce Amerikalıların koruması altında bir Güney Kore devleti, ardından da komünist bir Kuzey Kore devleti kuruldu. **Haziran 1950'de, Kuzey Kore birlikleri Güney Kore'yi işgal ettiler.** O tarihlerde SSCB, Milliyetçi Çin yerine Komünist Çin üyeliğe kabul edilinceye kadar Güvenlik Konseyi'nde yer almayı reddedeceğini açıklamıştı. Birleşmiş Milletler saldırıyı kınamak için bu durumdan yararlandı ve üye ülkeleri Güney Kore'ye askerî yardım yapmaya davet etti. Pasifik Savaşı kahramanı Amerikalı general Mac Arthur komutasında Güney Kore'ye gönderilen güçlerin büyük kısmını **Amerika Birleşik Devletleri** sağladı. Kuzey Kore Birleşmiş Milletler birlikleri tarafından işgal edildi. Ancak birliklerin Çin sınırına yaklaşmaları, Çinli "gönüllüler"in müdahalesine ve Birleşmiş Milletler güçlerinin geri çekilmesine yol açtı. Mac Arthur bir karşı-saldırı ile yeniden denge sağladı ve cepheyi 38. paralel üzerinde sabitledi. Daha sonra, Çin'le savaşa girme tehlikesine rağmen, Mançurya'daki Çin üslerini bombalamayı önerdi. Bunun üzerine Başkan Truman tarafından görevinden alındı ve harekâtlar bir pozisyon savaşına dönüşerek kilitlendi.

■ İki Büyükler doğrudan çarpışmaya girmedilerse de, kriz çok büyüktü. Aynı zamanda iki cephe de kendi içinde bağlarını güçlendirdi. Doğu'da, genellikle iç direniş hareketlerinden gelen komünist yöneticiler (Polonya'da Gomulka, Çekoslovakya'da Slanski, Macaristan'da Rajk) tutuklandılar, yargılandılar ve olaylı duruşmalar sonunda mahkûm edildiler. Yerlerine ise, kendi ülkelerine Kızıl Ordu ile birlikte girmiş olan ve Stalin'in emirlerine daha çok bağlı komünistler getirildi. ABD'de ise, senatör Mac Carthy'nin önayak olduğu bir **"cadı avı"** başlatıldı. Böylece soğuk savaş, her iki cephede de casusların ve gerçek ya da sanal muhaliflerin avlandığı bir ideolojik çarpışmaya dönüştü.

3 Berlin'de Amerikan hava köprüsü.

Berlinli çocuklar, bir Amerikan DC3 uçağının gelişini selamlıyor.

4 Gazeteci Raymond Aron'a göre Kore Savaşı'ndan çıkarılacak dersler.

Kore olayları, Washington'daki yöneticilere bazı tatsız gerçekleri öğretti:

1. Kremlin'deki adamlar, bölgede üstünlük sağladıkları zaman askerî olanakların kullanılması karşısında geri adım atmıyorlar;
2. Koşullar çatışmanın genelleşmesi konusunda belirsizlik arzettiğinde, ABD'ye ve Birleşmiş Milletler'e meydan okumaktan çekinmiyorlar;
3. ABD'nin sanayi potansiyelinden ve bomba stoklarından, en azından Washington'dakilerin sandığı kadar korkmuyorlar.

Bu arada Avrupalılar da öğrendiler ki;

1. ABD, verdiği sözü tutar ve Avrupalıların onurunu korumak için savaşmaya hazırdır;
2. Ancak, gezegenin dört bir yanında hazır bulunup olası saldırganları püskürtmeye yetecek askerî olanaklara sahip değildir.

Bu tartışma götürmez olguların ötesinde, [...] elimizde Güney Kore'ye yapılan saldırının tek bir amacı olduğunu ya da olayların nasıl gelişeceğinin önceden bilindiğini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Tehlike olmadığını iddia ederek zaman yitiriyoruz.

R. Aron, *Le Figaro*, 22 Temmuz 1950.

1. Sovyetler neden Kuzey Kore'yi Güney Kore'ye saldırmaya teşvik ettiler?

2. R. Aron'un sıraladığı beş maddede yer alan imaları açıklayınız.

3. Kore Savaşı'nın bir soğuk savaş çatışması olduğunu gösteriniz.

5 Soğuk Savaş: Casus romanlarının altın çağı.

Gölgedeki Servis, Şebekenin Hezimeti, Zehirleme Manevrası...

6 ABD Senatosu ABD Karşıtı Faaliyetler Komisyonu başkanı senatör Mac Carthy, ABD'ye karşı düzenlenen komünist komplosunu açıklıyor (1950).

ANAHTAR SÖZCÜK

• BARIŞÇIL BİRLİKTELİK

Kruşçev tarafından geliştirilen ve komünizmin kapitalizm karşısındaki zaferinin barışçıl yollardan sağlanması gerektiğini savunan doktrin. Bu doktrinle birlikte, iki blok arasındaki yarış ideolojik ve ekonomik alanlara kaydırıldı.

SÖZLÜK

* ANZUS
* SEATO
* Bağdat Paktı

1 SBKP Birinci Sekreteri Kruşçev ve ABD Başkanı Kennedy Viyana'da, 1961.

İki devlet adamı, haziran 1961'de Avusturya'nın başkenti Viyana'da buluştular. Berlin sorununun ve serbest seçimlerin yapılmasını isteyen Batılıların tanımayı reddettikleri Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin durumunun ele alındığı konferans başarısızlıkla sonuçlandı. İki ay sonra ise, Berlin Duvarı yapıldı.

C. "Barışçıl birliktelik"ten...

Belge 1 ve 2

■ **Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra** yerine geçenler, Batılılar karşısında daha uzlaşmacı bir tavır benimsediler. SBKP'nin yeni birinci sekreteri Kruşçev, *"kapitalist sistemle komünist sistem arasında uzun süreli bir birliktelik"*ten söz ediyordu. ABD'de ise yeni başkan Eisenhower, Sovyet etkisinin "geri çekilme"sine (*roll-back*) olumlu bakıyordu, ama aynı zamanda da barış yanlısıydı. Böylece uluslararası gerilim azalmaya başladı. "*Buzların çözülmesi*" ve "*barışçıl birliktelik*" dönemi başlamıştı.

■ Kore'de savaş 1953 temmuzunda sona erdi, ancak Almanya'da olduğu gibi burada da ülke, karşıt siyasal sistemleri olan iki devlete bölünmüş olarak kaldı. 1954'te yapılan bir anlaşma ile Çinhindi'ndeki savaş da son buldu. Bir yıl sonra bu bölgeyi işgal eden dört büyük güç Avusturya'da bir barış anlaşması imzaladılar: İşgal birlikleri, tarafsız kalması karşılığında bölgeyi terkettiler. *Kominform* 1956'da kapatıldı. Kruşçev'in 1959'da ABD'yi ziyareti, 1961'de Viyana'da ABD Başkanı Kennedy ile buluşması da bu "barışçıl birliktelik" kararını perçinledi. Ancak **yarış, silahlanma ya da uzayın fethi gibi başka alanlarda devam ediyordu**. Sovyetler 1957 yılında uzaya ilk yapay uyduyu gönderdiler.

■ **Buna paralel olarak, iki blok sağlamlaşıyordu.** ABD, *ANZUS** (1951), *SEATO** (1954), *Bağdat Paktı** gibi anlaşmalarla SSCB'nin etrafını sıkı bir biçimde sarmaya çalışıyordu. SSCB buna Varşova Paktı (1955) ile cevap verdi ve 1955'te Bandung Konferansı'na katılan Birmanya ya da Hindistan gibi ülkelerle yakınlaşmayı denedi. Sömürge halklarının özgürlüklerine kavuşması, artık Doğu-Batı çatışmasıyla örtüşüyordu.

D. ... Berlin Duvarı'na

Belge 3, 4 ve 5

■ Ardarda çıkan iki büyük kriz 1956 yılına damgasını vurdu.

- **Süveyş krizi** (temmuz-kasım 1956), Mısır Devlet Başkanı Nasır'ın Batılı ülkelerin vesayetinden kurtulup Süveyş Kanalı'nı devletleştirerek ülkesini kalkındırmak istemesi sonucunda çıktı. ABD ve SSCB'nin ortak baskısı, İngiliz, Fransız ve İsraillileri askerî işgal altında tuttukları kanal bölgesinden çekilmeye zorladı. Bu olay Nasır'a büyük bir saygınlık kazandırdı. Kriz, artık İki Büyükler'in onayı olmadan hareket edemeyen Fransa ve Birleşik Krallık'ın zayıflığını da ortaya çıkarmıştı.

- Ekim-kasım 1956'da, Macarlar Sovyet vesayetine başkaldırdılar. Rus tankları Budapeşte'ye girerek **Macar ayaklanmasını** kanlı bir biçimde bastırdı. Kızıl Ordu'nun bu müdahalesi, Süveyş kriziyle meşgul olan Batılılar tarafından sönük bir biçimde kınandı.

■ Berlin sorunu 1958'de patlak verdi. Kruşçev, Batı Berlin'in Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne bağlanmasını ya da Birleşmiş Milletler denetimine bırakılmasını istiyordu. Üstelik, dörtlü işgal kuvvetlerinin varlığı Sovyet bölgesi ile Batı Berlin arasında serbest bir geçit oluşturuyordu: 1945'ten 1961'e kadar 3 milyon Alman Doğu'dan kaçarak Batı'ya sığınmıştı. Bu nedenle, Doğu Alman yetkilileri, Sovyetlerin de onayıyla 13 Ağustos 1961 günü Doğu Berlin ve Batı Berlin arasına dikenli tel döşediler. Bundan beş gün sonra da, aynı yerde "duvar" yükselmeye başladı. Bu, 113 km uzunluğunda, dikenli tellerle kaplı bir duvardı. Daha sonra, hendekler, demir parmaklıklar, gözcü kuleleri ile sağlamlaştırıldı ve tam 256 noktaya nöbetçiler yerleştirildi. **"Duvar" Avrupa ve Almanya'nın** düşman ve birbirine kapalı **iki bloğa ayrılışının somut göstergesi oldu**.

■ Başka bir önemli kriz de, 1962 yılında **Küba** konusunda çıktı. 1959'da Amerikalıların desteklediği diktatör Batista'yı deviren Fidel Castro, SSCB'ye yakınlaşmış, ardından da Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesini kabul etmişti. Füzeler doğrudan Amerikan topraklarını tehdit ediyordu. Bunun üzerine bir güç gösterisi başladı. On beş gün boyunca, dünya nükleer savaş tehlikesinin sınırında yaşadı. Sonunda **Kruşçev, füzeleri 28 Ekim 1962'de geri çekti**. Ancak bu, ABD için yarım bir başarı oldu: Füzelerin çekilmesi karşılığında, adanın etrafındaki ablukayı kaldırmaya ve Castro'yu devirmeye çalışmaktan vazgeçmeye söz vermişlerdi.

2 Kruşçev ve *"barışçıl birliktelik"*.

a. SBKP'nin 20. Kongresi'nde (1956) ilan edildi...

Dünyanın iki büyük gücü ABD ve Sovyetler Birliği arasında kalıcı dostluk ilişkileri kurulması, tüm dünyada barışın güçlendirilmesi açısından son derece önemlidir. SSCB ve ABD arasındaki ilişkileri barışçıl bir birlikteliğin beş ilkesi, yani toprak bütünlüğü ve egemenliğe karşılıklı saygı, saldırmazlık, karşılıklı içişlerine karışmama, karşılıklı eşitlik ve yarar sağlama, barışçıl birliktelik ve ekonomik işbirliği ilkelerine dayandırabilirsek, bunun tüm insanlık için gerçekten istisnaî sonuçları olacaktır. Farklı toplumsal rejimleri olan devletlerin barışçıl birlikteliğini savunan leninist ilke, ülkemizin dış politikasının genel çizgisi olmuştur ve olmaya devam edecektir [...].

Emperyalizm varoldukça, savaşa yol açacak ekonomik bir neden de varolacaktır. Dolayısıyla bu konuda çok dikkatli olmalıyız. [...] Ancak savaşlar kaçınılmaz değildir, kader değildir. Bugün emperyalistlerin savaş çıkarmalarına engel olacak ve eğer buna cesaret edecek olurlarsa, saldırganlara korkunç bir yanıt vermeye yetecek ciddî olanaklara sahip toplumsal ve siyasal güçler mevcuttur.

Kruşçev'in 20. Kongre'ye sunduğu rapor, şubat 1956.

b. ... 1959'da kesinlik kazandı.

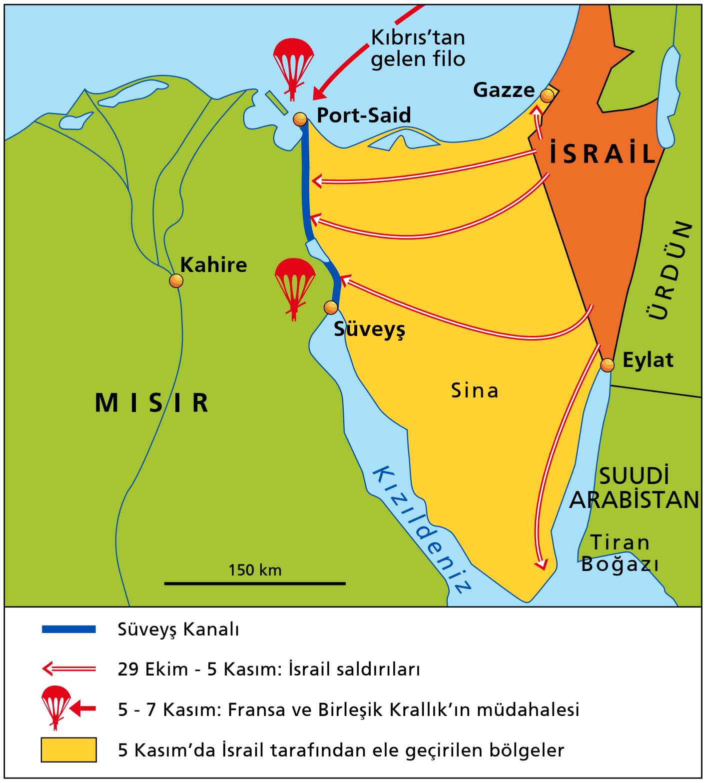
Komşunuz sizin hoşunuza gidebilir ya da gitmeyebilir. Onunla dostluk kurmak ya da evini ziyaret etmek zorunda değilsiniz. Ama yanyana yaşıyorsunuz. Alıştığınız yeri terkederek başka bir kente yerleşmeyi ne siz ne de o istemiyorsanız ne yaparsınız? Devletlerarası ilişkilerde de durum böyle, hatta bundan daha vahimdir... Yalnızca iki çıkış yolu vardır: Ya savaş, ya da barışçıl birliktelik. Füzelerin ve hidrojen bombalarının varolduğu bir yüzyılda ise, savaşın tüm halklar açısından en ağır sonuçları yaratacağını belirtmemiz gerekir. Komşun hoşuna gitsin ya da gitmesin, onunla bir uzlaşma zemini bulmaktan başka çare yoktur. Zira yalnızca tek bir gezegenimiz var.

Kruşçev'in konuşması, 6 Temmuz 1959.

1. Kruşçev'e göre barışçıl birlikteliğin ilkeleri nelerdir?
2. Barışçıl birliktelik Soğuk Savaş'ı nasıl etkiledi?

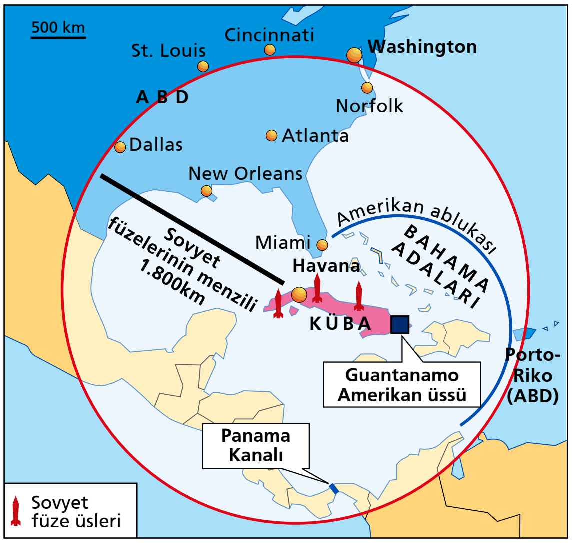

5 Berlin Duvarı'nın yapılışı.

3 Süveyş krizi (temmuz-kasım 1956).

Nasır, 26 Temmuz 1956'da, İskenderiye'de heyecanlı bir kalabalık önünde Süveyş Kanalı'nın devletleştirildiğini açıkladı: "*Süveyş Kanalı devlet içinde devlet haline geldi... Şirketin 1955 yılı için ilan ettiği kâr 100 milyon doları buluyor ve kanalın kazılması sırasında 120.000 ölü veren bizler, bunun ancak 3 milyon dolarını alabiliyoruz. Haklarımızı geri alarak geçmişi sileceğiz.*"

4 Küba krizi.

14 Ekim 1962'de, Amerikan uçakları tarafından Küba'da füze rampalarının kurulduğunun saptanması, adanın Amerikan donanması tarafından ablukaya alınmasına yol açtı.

Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesi ABD için neden bir tehdit oluşturuyordu?

IV. İki Büyükler'in yakınlaşması

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• *CONDOMINIUM*

İki ortak arasında, birlikte hükmetmek ve diğer güçleri önemli kararların dışında bırakmak üzere yapılan anlaşma (Latince "ile" anlamına gelen cum ve "hükmetmek" anlamına gelen *dominare* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşturulmuştur).

S Ö Z L Ü K

* SALT 1

1 SSCB Komünist Partisi Birinci Sekreteri Leonid Brejnev ve ABD Başkanı Richard Nixon Washington'da, temmuz 1973.

Buluşma sırasında Brejnev şunları söyledi: "*Dünyada güç ve etki bakımından gerçekten yetkin yalnızca iki ulus bulunduğunu biliyoruz: Sovyetler Birliği ve ABD. Biz aramızda ne karar verirsek, dünyadaki diğer uluslar aynı fikirde olmasalar da bizim kararımıza uymak zorunda kalacaklardır.*"

A. 1962'den sonra silahlanma yarışı

Belge 2

■ Küba krizi İki Büyükler'e **her türlü nükleer savaş riskini ortadan kaldırmak için uzlaşmaları gerektiğini** anlatmıştı. 1963'te, Washington ve Moskova arasına doğrudan bir telefon hattı ("kırmızı telefon") çekildi. Amerikalılar, güçlü bir biçimde misilleme ilkesinden vazgeçip, dereceli karşılık verme ilkesini benimsediler: Nükleer saldırı durumunda, tüm nükleer cephanelerini kullanmak yerine düşmanınkiyle orantılı yoğunlukta silah kullanarak yanıt vereceklerdi.

■ **İmzalanan anlaşmalar**, yerin üstünde yapılan nükleer denemeleri (1963), uzaya nükleer silah yerleştirilmesini (1967) ve başka ülkelerde nükleer silah geliştirilmesini (Silahların çoğalmasına karşı sözleşme, 1968) yasakladı. Amaçlanan özellikle ABD ve SSCB dışındaki güçlerin nükleer silah bulundurmasını engellemek olduğundan, kısa bir süredir atom bombasına sahip olan Fransa ve Çin bu girişimlere karşı çıktılar. Ama İki Büyükler'in nükleer gücü tüm dünyayı korkuya dayalı bir denge içinde tutmaya yetiyordu.

B. İki Büyüklerin tökezlemeleri

Belge 3 ve 4

■ İki Büyükler'in bu ılımlı tutumunu açıklayan siyasal ve ekonomik nedenler de vardı. Dünya çapındaki askerî varlığını korumak, maddî açıdan **ABD**'ye giderek daha zor geliyordu. 1964'ten itibaren **Vietnam Savaşı** için giderek daha fazla seferber olması, kamuoyundaki tepkilerin de giderek büyümesine yol açmıştı. Ayrıca, General de Gaulle yönetiminde Fransa'nın başı çektiği ulusal bağımsızlık siyaseti ABD'nin üstünlüğünü sorgulamaya başlamıştı.

■ SSCB'de de, silahlanma yarışı Sovyet halkının yaşam düzeyinin hızla iyileştirilmesine engel oluyordu. Üstelik, **SSCB dış yardıma ihtiyaç duyuyordu**; 1963'ten itibaren, Batılılar'dan tahıl satın almaya başladı. SSCB'nin konumu sosyalist blok içinde de zayıflamıştı. 1962'de, SSCB'nin *"yeni çarlar"* tarafından yönetildiğine inanan Çin'le kopuş keskinleşti; 1969'da iki ülke arasında silahlı çatışmalar patlak verdi. **Moskova'nın önderliği Avrupa'da da sorgulanıyordu:** Romanya, ülke içindeki Sovyet modelinden vazgeçmemekle birlikte 1965'ten itibaren SSCB'ninkinden farklı bir dış politika izlemeye başladı. Moskova için daha da vahimi, komünist partinin liberalleştiği ve Sovyet modelinden koparak *"insan çehreli bir sosyalizm"* geliştirmek istediği **Çekoslovakya**'nın tavrıydı. Macar ayaklanmasından on iki yıl sonra, ağustos 1968'de "Prag baharı"nın kanlı bir biçimde bastırılması, "Sovyet modeli" imajını iyice soldurdu.

C. İki Büyükler'in uzlaşması

Belge 1 ve 5

■ Böyle bir ortamda, ABD ve SSCB uzlaşma yolları aramaya başladılar. Moskova'yı Nixon'ın danışmanı Henri Kissinger tarafından yürütülen dış politika çerçevesinde pazarlığa oturmaya ikna edebilmek için ABD, 1972'de komünist Çin'i resmen tanıdı. Nixon ve Brejnev arasındaki çok sayıda buluşma ile, **birbirlerinin etki alanına müdahale etmemeyi kabul eden İki Büyükler**'in *condominium**'u onaylanmış oldu. Böylece SSCB, 1965'te ABD'nin Latin Amerika'daki San Domingo'ya ve 1973'te de *CIA* tarafından desteklenen general Pinochet'nin bir darbeyle başkan Allende'yi devirerek yasal sosyalist rejimi yıktığı Şili'ye müdahale etmesine göz yumdu.

■ Bu uzlaşma, 1972'de **askerî** (antibalistik silahların üretimini sınırlandıran *SALT 1** anlaşmaları) ve **ticarî anlaşmalarla** tamamlandı. Sovyetler Birliği ve ABD arasındaki ticaret 1971-1975 arasında on katına çıktı. ABD, Sovyetler Birliği'ne buğday ve stratejik olmayan ürünler sağlıyordu. Uzay çalışmaları alanında da, ortak *Apollo-Soyuz* uçuşu (1975) iki ülke arasındaki bilimsel işbirliğini sağlamlaştırdı.

2 Silahlanma yarışı.

Patlamalar ya da harekete hazır ilk silahlar	ABD	SSCB
Atom bombası (A Bombası)	1945	1949
Uzun menzilli bombardıman uçakları	1948	1955
Hidrojen bombası (H Bombası)	1952	1953
Nükleer itkili denizaltı	1954	1958
Orta menzilli füzeler (IRBM)	1957	1957
Denizaltılardan atılan füzeler (SLBM)	1960	1957
Uzun menzilli füzeler (ICBM)	1960	1959
Çok başlıklı nükleer füzeler (MIRV)	1970	1974
1972'de durum	**ABD**	**SSCB**
Uzun menzilli füzeler	1.054	1.528
Denizaltılardan atılan füzeler	656	682
Uzun menzilli bombardıman uçakları	321	140
Toplam nükleer yük adedi	5.746	2.492

J. Lesourne ve M. Godet, *La Fin des habitudes*, (Paris, 1985).

1. SSCB hangi tarihten sonra ABD'yi yakalamıştır?
2. 1972'de en güçlü olan kimdir?

3 Napalm ile bombalanan köylerinden kaçan Vietnamlı çocuklar (haziran 1972).

Tüm dünyayı dolaşan bu fotoğraf, ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki rolü konusunda Amerikalıların vicdanî duyarsızlıklarını yıkmaya katkıda bulundu. Fotoğrafın ortasında yer alan ve ağır biçimde yanan küçük kız, hayatta kalmayı başardı. Bugün Kanada'da yaşıyor ve kasım 1997'de "barış kültürünü yaymak için UNESCO iyi niyet elçisi" oldu.

4 Latin Amerika: ABD'nin arka bahçesi.

a. Che Guevara'ya göre gerilla.

Görece küçük çekirdek gruplar halinde toplanan insanlar, gerilla savaşı için uygun yerler seçerler ve eyleme geçerler. Başlangıçta, sahayı iyi tanımaya ve halkla ilişkiler kurmaya çalışmak gerekir. [...]

Gerilla hareketi, yalnızca küçük bir parçası olduğu büyük askerî-siyasal eylem çerçevesinde giderek sağlamlaşacak ve destek tabanları oluşturacaktır. [...] "*Gerillero*"lar halka öncülük etme işlevlerini, halkın kendilerine verdiği görevi hiçbir zaman unutamazlar. Bu nedenle, kitlelerin tam desteği üzerine oturan devrimci iktidarın kurulması için gerekli siyasal koşulları yaratmak zorundadırlar. Köylünün büyük talepleri mümkün olduğunca karşılanmalıdır; böylece halk birbirine kenetlenmiş ve kararlı bir bütün haline gelecektir.

Ernesto Che Guevara, *La guerra de guerrillas* (Havana, 1961).

b. ABD'nin 1970'te Şili'de sosyalist başkan Salvador Allende'nin seçilmesine tepkisi.

Kuzey Amerika'daki özel bankalarda Şili hükümetleri için açılan 250 milyon dolarlık kredi birdenbire komik bir rakama indirildi [...]. Aynı zamanda, dış ticaretimizi durdurmayı ya da, makine, yedek parça, gıda ürünleri, hatta ilaç gibi ihtiyaçlarımızın karşılanmasına kısıtlama getirmeyi denediler [...]. Ardından, *CIA* tüm genel ya da kısmî seçimlerde Hıristiyan Demokrat Parti'ye ve Millî Parti'ye parasal destek verdi [...]. Ekim 1972'deki işveren grevini, ayrıca temmuz 1973'te başlayan yeni meslek odaları grevini de *CIA* hazırladı ve finanse etti [...].

1971 yılı başında *CIA*, diktatör Banzer'in desteğiyle Bolivya'da bir askerî eğitim kampı kurdu. Kampı eski *CIA* ajanları, Şili ordusundan eski subaylar ve Brezilyalı ve Bolivyalı danışmanlar yönetiyordu [...]. Bu kamplarda eğitilen gruplar, Santiago'da meslek kuruluşları ve sağ partiler tarafından örgütlenenlerle birleşerek Şili'de yoğun terorist eylemlere giriştiler.

Carlos Altamirano [Şili Sosyalist Partisi yöneticisi ve Allende'nin çalışma arkadaşı], *Dialéctica de una derrota* (México, 1977).

5 Çin'in SSCB'den kopuşu.

Savaş ve barış konusunda SBKP yönetimi ile aramızdaki ayrılık, iki farklı çizgi arasındaki görüş ayrılığıdır. Bu görüş ayrılığı emperyalizmle savaşmak, devrimci mücadeleyi desteklemek gerekip gerekmediğini bilmekle ilgilidir. Emperyalizmin savaş planına karşı durmak için dünyadaki tüm halkları seferber etmek, Marksizm-Leninizme bağlı kalmak gerekip gerekmediği ile ilgilidir.

Çin Komünist Partisi, gerçek anlamda devrimci olan diğer tüm partiler gibi her zaman emperyalizme karşı savaşmaya ve dünya barışını korumaya hazır olmuştur. Dünya barışını korumak için emperyalizmi sürekli olarak ihbar etmek, halk kitlelerini ABD'nin başını çektiği emperyalizme karşı savaşmaları için seferber etmek ve örgütlemek gerektiğine inanıyoruz. [...] Sosyalist cephedeki güçlerin gelişmesine, proletaryanın ve tüm ülkelerdeki emekçilerin devrimci mücadelesine, baskı altındaki halkların kurtuluş mücadelesine, barışçıl tüm halkların ve tüm ülkelerin mücadelesine, Amerikan emperyalizmine ve onun uşaklarına karşı birleşmiş geniş cepheye güvenmemiz gerekir. [...]

SBKP yönetimi tüm dünyadaki bastırılmış ulusları ve halkları korkutmak için nükleer şantaja başvuruyor, devrim yapmalarına izin vermiyor ve devrim "kıvılcımını" söndürmek için Amerikan emperyalizmiyle işbirliği yapıyor.

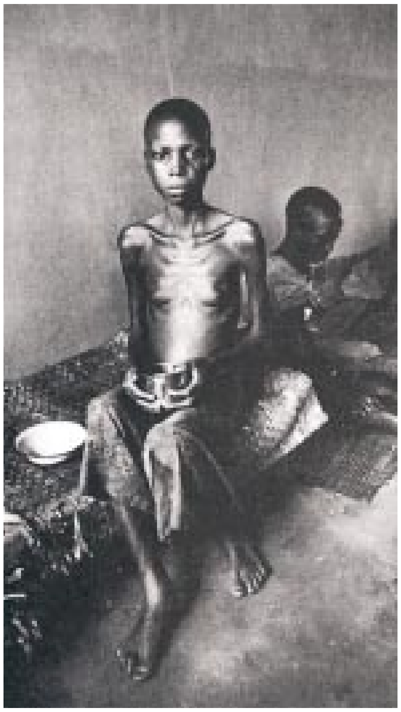
***Halkın Gazetesi* [Çin Komünist Partisi'nin yayın organı], 19 Kasım 1963.**

1. Çin ve SSCB arasındaki kopuşun nedenleri nelerdir?
2. Çin diğer devrimci hareketlere ne öneriyor?

V. Yumuşamanın zıtlık içeren yönleri

S Ö Z L Ü K

* Üçüncü dünya
* Bağlantısızlar
* Vietkong

1 Biafra Savaşı sırasında açlık.

Çoğunluğu Müslüman olan Nijerya'da, Hıristiyanların yaşadığı ve Nijerya petrollerinin %60'ının çıkarıldığı bir eyalet olan Biafra, 1957 yılında bağımsızlığını ilan etti. Sömürgelerin özgürlüklerine kavuşması sırasında çizilen Afrika sınırlarının değişmesini istemeyen ABD ve SSCB Nijerya'yı desteklediler. Yaklaşık bir milyon insanın ölümüyle sonuçlanan açlık felaketini de birlikte getiren savaşta, Biafralıların Nijerya tarafından ezilmesine göz yumdular.

A. Yumuşamanın üçüncü dünya cephesi

Belge 2 ve 3

■ 1960'lardan itibaren, *üçüncü dünya** ülkeleri de yavaş yavaş uluslararası aktörler haline gelmeye başladılar. *Bağlantısızlar** hareketi 1961'de Belgrad'da kuruldu. 1964'te de ilk Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı toplandı. Bu gelişme, **kalkınmış "Kuzey" ile yoksul "Güney" arasındaki zıtlığa dayanan yeni bir dünya görüşünü** yansıtıyordu.

■ 1966'da, Küba'da, gezegenin baskı altındaki tüm ülkelerini bir araya getirme iddiasını taşıyan ilk Üç Kıta Konferansı (Latin Amerika, Asya, Afrika) toplandı. Bu konferansta, Fidel Castro'nun silah arkadaşlarından biri, Ernesto "Che" Guevara, **baskı altındaki tüm halkların kurtuluşu için devrimci bir gerilla** hareketi başlatılmasını önerdi. Bu hareket, Küba'nın ABD'yi SSCB'nin de desteğiyle altetme arzusu ve ABD'nin Vietnam'a müdahalesine giderek daha fazla tepki gösteren uluslararası kamuoyunun baskısı gibi olumlu koşullardan yararlanacaktı. Üç Kıta Konferansı'nın en ünlü sloganı olan, *"İki, üç, daha çok Vietnam yaratmak"* sözü, benimsenen siyasal çizgiyi özetliyordu. Yine de, Latin Amerika'da Küba'nın desteklediği devrimci hareketler başarısızlığa uğradı. Bolivya'da bir gerilla örgütü kurmaya çalışan Che Guevara, 1967'de yakalandı ve öldürüldü.

■ 1970'li yılların başlarında, üçüncü dünya ülkeleri **ABD yanlısı ülkeler, Sovyet yanlısı ülkeler ve tarafsız ülkeler** olarak üçe ayrıldılar. Bazıları da İki Büyükler'i eleştiren ve üçüncü dünya için kendi modelini öneren Çin'in etkisinde kaldılar. Petrol üreten Arap ülkeleri Arap-İsrail çatışmasında ağırlıklarını hissettirmeyi denediler. Ancak, üçüncü dünya ülkeleri uluslararası planda kendilerini göstermeyi başaramıyor, kendi aralarındaki çatışmaları da engelleyemiyorlardı. Kalkınmak için yardım ararken, çoğunlukla İki Büyükler'e bağımlı kalıyorlardı. Amerikalılar ve Sovyetler, Ortadoğu'da ve Güneydoğu Asya'da eski sömürgeci güçlerin yerini almaya çalışıyor ve yapacakları yardımı hakimiyetlerini sağlamlaştıracak koşullara bağlıyorlardı.

B. Yumuşamaya engel oluşturmayan bölgesel savaşlar

Belge 1, 4 ve 5

■ Yumuşama dönemi, ABD ve SSCB arasındaki uzlaşmayı ortadan kaldırmayan bazı savaşları da beraberinde getirdi. **Vietnam Savaşı** bunlardan ilki oldu. Bu savaş sırasında, İki Büyükler arasındaki çatışma dolaylı yoldan gerçekleşti. Amerikalılar Güney Vietnam'ı destekliyorlardı. 1956'dan itibaren askerî danışmanlar göndermeye başlamışlar, 1964'te de komünist gerilla örgütü *Vietkong**la savaşmak üzere birlikler göndermişlerdi. Amerikalıların malzeme bakımından üstünlüğü, Kuzey Vietnam ve SSCB tarafından desteklenen Vietkong'u altetmeye yetmedi. Savaş, Kamboçya ve Laos'a da sıçradı. Uluslararası kamuoyu tarafından şiddetle eleştirilen ABD, 1973 yılında çekilmek zorunda kaldı. Savaş, 1975'te Güney Vietnam, Kamboçya ve Laos'ta komünistlerin zaferiyle sona erdi.

■ Bölgesel savaşlar dünya barışı için bir tehdit oluşturduğunda, **İki Büyükler diplomatik yollardan müdahale ederek** çatışmaları durdurmayı deniyorlardı. 1967 ve 1973'te Ortadoğu'da böyle oldu. Doğu-Batı çatışması ile ilgili olmayan başka savaşlarda ise, diplomatik müdahaleye gerek görülmüyordu. Nijerya'nın petrol bakımından zengin eyaleti **Biafra** bağımsızlığını ilan ettiğinde çıkan savaş bunlardan biriydi. Biafra'daki ayrılıkçı hareket, büyük güçlerin müdahalesine yol açmadan Nijerya tarafından bastırıldı. 1971'de Hindistan, eski Doğu Pakistan bölgesi Bangladeş'in bağımsızlığını destekledi ve SSCB ile birleşerek, ABD'nin müttefiki Pakistan'a saldırdı. Hindistan böylece eskiden beri yücelttiği tarafsızlığını da bırakmış oldu.

B İ Y O G R A F İ

2 Fidel Castro *(d. 1927)*

Fidel Castro, Küba'da zengin bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Öğrenci iken, diktatör Batista'nın rejimine karşı düzenlenen terör eylemlerine katıldı. 1953 yılında yakalanıp mahkum edilen, sonra affa uğrayan Castro, Meksika'ya gitti ve orada Ernesto ("Che") Guevara ile tanıştı. 1956'da, Küba'daki Sierra Maestra'da birlikte bir maki oluşturdular ve gerilla savaşı başlattılar. 1 Ocak 1959'da Havana'yı işgal ettiler ve Batista'nın diktatörlüğüne son verdiler. İktidarı ele geçiren Castro'nun yürüttüğü devletleştirme ve tarım reformu politikası, ABD'nin kendisine düşman olmasına neden oldu. Bunun üzerine SSCB ile yakınlaşan Castro, Küba'yı sosyalist bir devlet haline getirdi. 1962'de çıkan füze krizinin ardından, üçüncü dünyada Marksizm propagandası yapmaya başladı ve birliklerini komünist gerillaların yanında çarpışmak üzere Afrika'ya gönderdi (Mozambik, Angola). Castro'nun rejimi, 1991'de komünizmin çöküşünden sonra da ayakta kalmayı başardı.

3 1974'te Çin'in bakışıyla "*üç dünya*".

Daha sonra Mao Zedong'un yerine geçecek olan Deng Ziaoping, nisan 1974'te Birleşmiş Milletler'de Çin'in gözünden dünyayı anlatıyor.

Gezegenimizde aslında hem birbirine bağlı, hem de birbirine zıt üç dünya bulunmaktadır. ABD ve Sovyetler Birliği birinci dünyayı, Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki gelişmekte olan ülkeler üçüncü dünyayı, bu ikisi arasında yer alan gelişmiş ülkeler ise ikinci dünyayı oluşturmaktadır.

İki süpergüç, ABD ve Sovyetler Birliği, boşuna dünya üzerinde egemenlik kurmaya çabalamaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeleri çeşitli yöntemlerle denetimleri altına almaya çalışmaktadırlar [...] ve aynı zamanda potansiyelleri kendilerininkinden zayıf olan gelişmiş ülkelere kötü muamele etmektedirler. İki süpergüç, çağımızın bu en büyük sömürgeci ve baskıcı güçleri, aslında yeni bir dünya savaşının yuvalarıdır. Her ikisinin de elinde önemli miktarlarda nükleer silah bulunmaktadır. Dizginlerinden kurtulmuş gibi bir silahlanma yarışına kalkmışlardır. Sınırları dışında son derece kalabalık birlikler bulundurmakta, her yere askerî üsler kurmakta ve böylece tüm diğer ülkelerin bağımsızlığını ve güvenliğini tehdit etmektedirler. [...] Her ikisi de ekonomik alanda diğer ulusları sömürmekte, zenginliklerini talan etmekte ve kaynaklarını çalmaktadır. [...] Gelişmekte olan çok sayıda ülke, uzun süre sömürgeciliğin ve emperyalizmin baskı ve sömürülerinin kurbanı olmuştur. Sonunda siyasal bağımsızlığa ulaşmışlardır. Ancak bu ülkelerin hepsi, istisnasız olarak, sömürgeci güçlerden arta kalanları tasfiye etmek, ulusal ekonomilerini kalkındırmak [...] gibi tarihsel bir görevle karşı kaşıyadır. Bu ülkeler, evrensel tarih çarkını döndürecek olan devrimci gücü oluşturmaktadır [...].

1. Çin'in gözünde azgelişmişliğin sorumluları kimdir?

2. Batılıların ve Sovyetlerin görüşleriyle karşılaştırıldığında, Çin'in dünyaya bakışındaki özgünlüğü belirtiniz.

4 Amerikalılar Vietnam'da.

5 Vietnam Savaşı.

İlk askerî danışmanlar Güney Vietnam'a 1956'da geldiler. 1964'ten itibaren ABD, doğrudan savaşa girdi ve birlikler göndermeye başladı. Savaş, sahada çok sayıda gerilla ve karşı-gerilla eylemi ve Amerikalıların Kuzey Vietnam'a düzenledikleri yoğun bombardımanlar biçiminde gelişti. 1968'de Kuzey Vietnamlılar ve Vietkong, Tet (Çinlilere göre yeni yıl) saldırısını başlattılar. Bu tarihte, Vietnam'da 500.000'den fazla Amerikan askeri bulunuyordu. Kimyasal silahların kullanıldığı ve yapılan röportajlarla televizyonda geniş ölçüde işlenen savaş, Amerikan kamuoyunda kalıcı bir travmaya yol açtı. Yenilen Amerikalılar, Vietnam'dan 1973 yılında çekildiler.

C. Avrupa'nın bloklaşmaya tepkisi

Belge 1, 2 ve 3

■ General de Gaulle, demir perdenin varlığına rağmen yumuşama döneminde *"Atlas Okyanusundan Urallara"* uzanan bir Avrupa'daki tartışmaların devletler arasında yürütülmesi gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle **Fransa, Batı bloğu ile arasına mesafe koymaya başladı**. Ufukta SSCB ile yakınlaşma ümidi belirmişti ve General de Gaulle 1966'da Moskova'ya resmî bir ziyarette bulundu. Aynı yıl Kamboçya'ya da gitti ve 1 Eylül 1966'da Pnom Pen'de yaptığı konuşmada ABD'nin Vietnam'daki varlığını eleştirdi.

■ Doğu Avrupa'da ise, bloklaşmaya tepki özellikle Çekoslovakya'nın eseriydi. Ülke, komünist parti sekreteri Aleksandr Dubçek yönetiminde rejimi liberalleştirme deneyimine girişmişti. Bu **"Prag baharı"**ydı; sansürün sonu, komünist parti dışında başka partilere de yaşam hakkı tanınması, Çekoslovakya ile SSCB arasındaki bağların kopması demekti. **Bu tür reformlar doğrudan doğruya Sovyet modelinin** ve sosyalist bloğun dayandığı ilkelerin (komünist partilerin üstünlüğü ve SSCB etrafında birleşme) **sorgulanması anlamına geliyordu**. Sovyetler bunu kabul edemezlerdi. Varşova Paktı güçleri 20 Ağustos 1968'de Çekoslovakya'yı işgal etti. Dubçek'in yerine Moskova yanlısı, komünist Gustav Husak getirildi. Bu "normale dönüş", Batı'da oldukça büyük bir heyecan yarattı ve Sovyetler için yumuşamanın sınırlarının ne olduğunu gösterdi. Doğu bloğunun genel çıkarı, sosyalist devletlerin egemenliğinden önce geliyordu (Brejnev'in *"sınırlı egemenlik"* doktrini).

D. Ama tüm köprüler atılmamıştı...

Belge 4 ve 5

■ Ama Avrupa'da Doğu ile Batı arasındaki tüm köprüler atılmamıştı. **Batı Almanya Başbakanı Willy Brandt**, 1969'dan itibaren **"Ostpolitik" adıyla bilinen SSCB, Polonya ve Demokratik Almanya ile yakınlaşma politikasını** başlattı. Orta Avrupa'daki jeopolitik durumun kabul edilmesi (Oder-Neisse hattı, iki Almanya'nın varlığı), Polonya ve Demokratik Almanya ile yeni ilişkiler kurma olanağı yarattı. İki Almanya da birbirlerinin topraklarında daimi diplomatik temsilcilikler açtılar ve 1972 Münih Olimpiyatları'na ortak bir kafileyle katıldılar. Batı Almanların belli koşullar altında Demokratik Almanya'ya girmelerine izin verildi. 1973'te önce Federal Almanya, ardından da Demokratik Almanya Birleşmiş Milletler'e kabul edildi.

■ 1973'te, Finlandiya'nın başkenti **Helsinki**'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı başladı. Bu konferans, **1975 yılında** SSCB'nin de aralarında bulunduğu 33 Avrupa devleti, ABD ve Kanada tarafından imzalanan bir **"nihai senet"**le kapandı. *Helsinki Anlaşmaları**, Avrupa'da devletlerarası işbirliğine ve kişilerle fikirlerin serbest dolaşımına olanak tanıyacaktı. Bu, yumuşamanın doruk noktasıydı.

E. Yumuşamanın boyutları

■ Yumuşama, böylece uluslararası ilişkilerde Soğuk Savaş'a oranla daha az sorunlu bir dönem başlatmış oldu. Ancak karışıklıklar devam ediyordu. Afrika'da, Ortadoğu'da ve Asya'da **üçüncü dünya, İki Büyükler için hâlâ ideolojik ve ekonomik bir çatışma alanıydı.** Helsinki Konferansı'nın devam ettiği yıllarda (1973-1975) da SSCB ve Küba, Etyopya devrimine ve Portekiz'in sömürgelerinden Angola ve Mozambik'teki kurtuluş hareketlerine destek veriyorlardı.

■ **Yumuşama döneminden en çok SSCB yarar sağlamış gibi görünüyordu.** Bir yanda, Avrupa'nın 1945'te çizilen sınırları, o güne kadar Demokratik Almanya'yı yok saymış olan Federal Almanya tarafından tanınmıştı. Diğer yanda, Sovyetler büyük bir uluslararası krize yol açmadan Çekoslovakya'da istedikleri düzeni sağlayabilmişlerdi; sosyalist blok üzerindeki hakimiyetleri sorgulanmamıştı. Helsinki anlaşmaları sayesinde SSCB, sonunda Avrupa ülkeleri ve ABD ile ticaret yapma olanağı bulmuştu. Üstelik bunları, özellikle insan hakları konusunda somut bir karşılık ödemesine gerek kalmadan elde etmişti.

ANAHTAR SÖZCÜK

• HELSİNKİ ANLAŞMALARI

Helsinki Konferansı nihai senedine verilen ad. Nihai senet üç nokta üzerinde duruyordu: Avrupa'nın güvenliği; ekonomik, bilimsel ve teknik işbirliği; Avrupa'da insanların ve fikirlerin serbest dolaşım koşullarının iyileştirilmesi. Bu anlaşmalar demokrasi ilkesinin tüm Avrupa ülkeleri tarafından kabul edilmesi anlamına geliyordu.

1 1966'da, De Gaulle ve ABD'nin Vietnam'a müdahalesi.

General de Gaulle, Pnom Pen'deki konuşmasında Amerikalıların Vietnam'dan çekilmesini istemişti. Paris'te yaptığı bir basın toplantısında bu tavrını yeniden dile getirdi.

- Vietnam'ın geleceğini nasıl görüyorsunuz?

- Her halk, ne olursa olsun kendi sorunlarını kendisine göre ve kendi yöntemleriyle çözmelidir. Amerikalılar da bu ilkeyi Vietnam halkına uygulamak zorundadır. Dolayısıyla, bizimkilerin ayrılmasından sonra Vietnam'a götürdükleri güçleri kendi iradeleriyle Amerika'ya geri götürmelidirler. [...] Son olarak, Amerikalıların Asya'da Çin'in katılımı olmadan hiçbir önemli anlaşma ya da sözleşmenin geçerli olamayacağını kabul etmeleri ve bundan, bu büyük devletle olan ilişkileri ve Çin'in Birleşmiş Milletler'deki yeri konularında gereken sonuçları çıkarmaları gerekmektedir.

Charles de Gaulle, *Discours et messages* (Paris, 1970).

2 Ağustos 1968'de, Varşova Paktı'nın tankları "Prag baharı"nı bastırıyor.

Ocak 1969'da, 19 yaşındaki Çek öğrenci Jan Palak, Prag'daki Wenceslas Meydanı'nda Sovyetlerin yaptığı darbeyi protesto etmek amacıyla kendini yakarak intihar etti. Bugün Prag'da onun adını taşıyan bir meydan bulunuyor.

3 Brejnev doktrini.

Düşman güçlerin ülkemizi sosyalizm yolundan döndürmesini ve bizi Çekoslovakya'yı sosyalist topluluktan koparmakla tehdit etmesini kabul edemeyiz. [...]

Emperyalizmin, barışçıl yollardan ya da başka türlü, içeriden ya da dışarıdan sosyalist sistemde gedik açmasını ve Avrupa'daki güç dengelerini kendi lehine değiştirmesini asla kabul etmeyeceğiz. [...] Parti'nin ülke yönetiminde zayıflamasını fırsat bilen gerici güçler, "*demokratikleşme*" sloganını demagojik bir biçimde kullanarak Çekoslovakya'da Komünist Parti aleyhine bir kampanya başlattılar. [...] Niyetleri açıkça [...] sosyalist sistemi yıkmak ve Çekoslovakya'yı diğer sosyalist ülkelere karşı kışkırtmaktı. [...]

Partilerimizden her biri yalnızca kendi işçi sınıfının ve kendi partisinin önünde değil, uluslararası işçi sınıfının ve dünya komünist hareketinin önünde de sorumludur ve bunun getirdiği görevlerden kaçamaz.

SSCB, Demokratik Almanya, Macaristan ve Bulgaristan Komünist Partilerinin Çekoslovakya Komünist Partisi'ne mektubu, 15 Temmuz 1968.

4 Willy Brandt Varşova'da.

Federal Almanya Cumhuriyeti Başbakanı, 7 Aralık 1970'te Varşova'da, Varşova Gettosu kurbanları anısına dikilen anıtın önünde.

1. Belgeyi tanıtınız (Varşova Gettosu'nun ne olduğunu hatırlamak için, bkz. s. 58).
2. Bu hareket, 1945'ten sonra Alman halkının tarihi açısından ne anlama geliyor?
3. Bu hareket neden 1970'te mümkün olabilmiştir?

5 Helsinki Konferansı Nihai Senedi, 1 Ağustos 1975.

1. Konferansa katılan devletler, her devletin hukuk eşitliği, toprak bütünlüğü ile özgürlük ve siyasal bağımsızlık hakları da dahil olmak üzere karşılıklı olarak birbirlerinin tüm egemenlik haklarına saygı gösterirler. Aralarından her birinin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel sistemini özgürce seçme ve geliştirme hakkına olduğu kadar, yasa ve tüzüklerini saptama hakkına da saygı gösterirler.
2. Konferansa katılan devletler, uluslararası ilişkilerinde olduğu gibi karşılıklı ilişkilerinde de başka bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı, Birleşmiş Milletler amaçlarıyla ve işbu bildiriyle bağdaşmayacak bir biçimde tehdit ya da kuvvet kullanmaya başvurmaktan kaçınacaklardır.
3. Konferansa katılan devletler, birbirlerinin sınırlarını ve Avrupa'daki tüm devletlerin sınırlarını dokunulmaz sayarlar ve bugün olduğu gibi gelecekte de bu sınırlara saldırıda bulunmaktan kaçınırlar.
4. Toprak bütünlüğü. Konferansa katılan devletler, birbirlerinin topraklarını askerî olarak işgal etmekten ya da bu topraklar üzerinde doğrudan ya da dolaylı kuvvet uygulamaktan kaçınırlar. Bu nitelikteki her türlü işgal veya edinim hukuka aykırı sayılacaktır.
5. Konferansa katılan devletler, aralarındaki anlaşmazlıkları uluslararası barışı, güvenliği ve adaleti tehlikeye düşürmeyecek biçimde, barışçı yollarla çözerler.
6. Konferansa katılan devletler, karşılıklı ilişkileri nasıl olursa olsun, doğrudan ya da dolaylı, tek başlarına ya da toplu olarak, konferansa katılan başka bir devletin ulusal yetki alanına giren iç ya da dış işlerine her türlü müdahaleden kaçınırlar. Ayrıca, katılan devletlerden birinin rejimini şiddet kullanarak devirmeyi amaçlayan terorist ya da yıkıcı faaliyetlere doğrudan ya da dolaylı olarak yardım etmekten kaçınırlar.
7. Konferansa katılan devletler, ırk, cinsiyet, dil ve din ayırımı gözetmeksizin, insan haklarına ve herkes için düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlükleri de dahil olmak üzere temel özgürlüklere saygı gösterirler. İnsan kişiliğinin özündeki onurdan doğan ve kişinin özgür ve tam gelişmesi için gerekli olan yurttaşlık hak ve özgürlükleriyle, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer hak ve özgürlüklerin etkin biçimde kullanılmasını geliştirir ve desteklerler.

1. 3. maddede "tecavüz edilemeyeceği" belirtilen sınırlar hangi tarihte çizilmiştir?
2. 4. madde Sovyetler ve Batılılar tarafından aynı biçimde anlaşılabilir mi? 1968'de biçimlenen ve Sovyetlere belli bazı durumlarda bu maddenin dışına çıkma olanağı veren doktrin hangisidir? Açıklayınız.
3. 7. madde Batılıların hangi beklentisini dile getiriyor? Batılılar bu maddenin uygulanmasını sağlamak için gerekli olanakları yaratıyorlar mı? Sovyetler buna karşı hangi maddeyi gösterebilirler?

ÖNEMLİ TARİHLER

Mart 1946: Winston Churchill'in Fulton konuşması.

1947: Truman doktrini, Marshall planı, Jdanov doktrini.

1948-1949: Berlin ablukası.

1949: Kuzey Atlantik Anlaşması.

1950-1953: Kore Savaşı.

1955: Varşova Paktı.

1956: Süveyş krizi.

1961: Berlin "duvarı"nın yapılması.

1962: Küba krizi.

1964-1973: Amerikalıların Vietnam Savaşı'na katılması.

1971: Komünist Çin'in Birleşmiş Milletler'e üye olması.

1973: Federal Almanya ve Demokratik Almanya'nın Birleşmiş Milletler'e üye olması.

1975: Helsinki Konferansı. Amerikan-Sovyet ortak *Apollo-Soyuz* uzay uçuşu.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **OEEC/OECD:** Avrupa Ekonomik İşbirliği Örtügü (Organization of European Economic Cooperation), 1960'tan sonra bugünkü Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (Organization for Economic Cooperation and Development) dönüştü.
- **NATO:** Kuzey Atlantik Sözleşmesi Örgütü (North Atlantic Treaty Organization).
- **KEYK:** Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi.
- **SEATO:** South-East Asia Treaty Organization (Güneydoğu Asya Sözleşmesi Örgütü).
- **AGİK:** Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı.
- **CIA:** *Central Intelligence Agency* (Amerikan Merkezî Haberalma Örgütü).

KARIŞTIRMAYALIM

Containment ve roll-back

Containment ("set çekme"), Truman tarafından 1947'de ortaya atılan doktrindir. Komünizmin ilerleyişini Avrupa ülkelerine askerî ve parasal yardım yaparak durdurmaya dayanır.

Roll-back ("geri çekilme") ise, ABD'de 1953'ten sonra Cumhuriyetçiler tarafından benimsenen doktrindir. Amacı komünizmi geri çekilmeye zorlamaktır.

"Barışçıl birliktelik" ve yumuşama

"Barışçıl birliktelik", kapitalizmle bir arada yaşamayı kabul etmeye ve mücadeleyi askerî düzlemde değil, ideolojik, bilimsel ve ekonomik düzlemde yürütmeye dayanan komünist doktrinidir. Nihai hedef yine tüm dünyada komünizmin zaferidir; ancak bu, askerî yöntemler kullanılmadan gerçekleştirilecektir.

Yumuşama ise, 1963'ten itibaren İki Büyükler arasındaki ilişkilerin en az gergin olduğu döneme verilen addır.

A Bombası ve H Bombası

A bombası (ya da atom bombası), uranyum 235 ya da plutonyum 239 atom çekirdeklerinin parçalanmasıyla elde edilen zincirleme tepkiye dayanır. A bombalarının gücü kiloton olarak ifade edilir (1 kt = 1.000 ton TNT). Hiroşima'ya atılan bomba 14 kt'luk bir güce sahipti.

H bombası (hidrojen bombası ya da termonükleer bomba) ise, hidrojen, lityum ya da trityum atom çekirdeklerinin birleştirilmesiyle elde edilir. H bombalarının gücü megaton olarak ifade edilir (1 Mt = 1.000 kt).

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 156

Stalin adıyla bilinen Yosif Cugaşvili *(1879-1953)*

1922'den 1953'e kadar SBKP Genel Sekreteri ve SSCB'nin yöneticisi.

s. 160

Nikita Sergeyeviç Kruşçev *(1894-1971)*

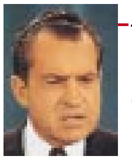
1955'ten 1964'e kadar SBKP Genel Sekreteri ve SSCB'nin yöneticisi.

s. 139

John Fitzgerald Kennedy *(1917-1963)*

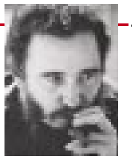
1961'dan 1963'e kadar ABD Başkanı.

s. 145

Richard Nixon *(1913-1994)*

1969'dan 1974'e kadar ABD Başkanı.

s. 213

Fidel Castro *(d. 1927)*

Küba Devlet Başkanı.

s. 217

Henry Kissinger *(d. 1923)*

Amerikalı diplomat.

s. 36

Charles de Gaulle *(1890-1970)*

1959'dan 1969'a kadar Fransa Cumhurbaşkanı.

s. 190

Mao Zedong *(1893-1976)*

1949'dan 1976'ya kadar Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı.

1973'te ABD ve dünya

Kissinger, Vietnam ile ilgili Paris Anlaşmaları'nın imzalanmasından sonra (1973) Amerikan dış politikasının bilançosunu çıkarıyor.

Nixon'ın halka hitaben yapacağı konuşmayı beklerken büromda yalnız kaldım. Bu, dört yıldan beri denediklerimizin ve çektiklerimizin dönüm noktasıydı.

Bu uzak ülke için iki milyondan fazla Amerikalı yaşamlarının bir bölümünü vermişler, 45.000'den fazlası ölmüş, yüz binlercesi de yaralanmıştı. Onlar ve aileleri şimdi bundan gurur duyabilirlerdi, çünkü her şey tümüyle boşuna olmamıştı; Çinhindi'ndeki savaş seferberliğine karşı çıkmış olanların ise, amaçladıkları barışa ulaşıldığına göre, hükümetle birleşeceklerine inanabilirdik. Güney Vietnam, Laos ve Kamboçya halkları belki de sonunda sakin, güvenli, gelişmeye dayalı ve feda ettiklerinin onuruna yakışır bir gelecekle tanışabileceklerdi. Yeni bir ulusal barışma döneminin eşiğinde bulunuyorduk, ben de bunu şiddetle arzu ediyordum. [...]

Çin, artık hesaba katmamız gereken bir dosttu; Berlin'de imzalanan bir anlaşma, stratejik silahların sınırlandırılmasına yönelik ilk sözleşme ve üzerinde uzlaşma sağlanan uluslararası kurallar sayesinde, Sovyetler Birliği ile istikrarlı ilişkiler kurabilmek için de yeni bir temel atmıştık. Rakiplerimizle ilişkilerimizi yumuşatmıştık [...]. Atlantik Birliği'nin uyum ve canlılığına dayanarak, Yumuşama dönemi için elverişli bazı fırsatları değerlendirmeyi deneyebilirdik. [...]

Nixon ikinci görev süresine kamuoyundan gelen müthiş bir güven, iktidarının doruğunda bir yürütme gücü ve uluslararası alandaki ihtişamının doruğunda bir ülkeyle başlıyordu.

Henry Kissinger, *White House Years* (Boston, 1979).

B İ Y O G R A F İ

Henry Kissinger *(d. 1923)*

Almanya'da, Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Kissinger, 1938'de Nazi baskısından kaçmak için ABD'ye göç etti. Uluslararası ilişkiler alanında uzman olan ve Harvard Üniversitesi'nde profesörlük yapan Kissinger, Richard Nixon'a katıldı ve dış politika danışmanlığını yaptı. ABD ile Komünist Çin arasında, Çin'in 1971'de Birleşmiş Milletler'e girmesiyle sonuçlanan uzlaşmanın mimarıdır. ABD-Çin yakınlaşması, aynı zamanda SSCB üzerinde bir baskı oluşturarak Moskova'nın Washington'a yaklaşmasını sağladı. Buna *"üçlü diplomasi"* adı verildi.

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız.*
- **2.** *Paris anlaşmalarının konusu nedir? Bu anlaşmalar Çinhindi'ndeki siyasal ve askerî duruma çözüm getirebildi mi?*
- **3.** *Kissinger, ABD'nin rakipleri ve müttefikleri ile ilişkileri konusunda nasıl bir bakış açısına sahiptir?*
- **4.** *Belge ABD'nin iç siyasal yaşamıyla ilgili ne tür bilgiler veriyor?*

TAVSİYELER

- Metni yalnızca incelemeniz değil, aynı zamanda eleştirmeniz de gerekir: Kissinger daha sonra yaşanacak olan gelişmeleri bu metinde öngöremez.
- Uluslararası ilişkiler, "barışçıl birliktelik", Vietnam Savaşı, yumuşama dönemi, ABD'nin siyasal kurumları (*Bkz. Konu 7*) ile ilgili bilgilerinizi toparlayın. 1973 öncesi olaylara da değinmeniz gerekir.
- Bazı terimler iyice tanımlanmalıdır:

- "*Stratejik silahlar*": Çarpışma hatlarının çok uzağından, doğrudan düşman topraklarına gönderilebilen silahlar.
- "*Yumuşama*": *Bkz. s. 210.*
- "*Atlantik Birliği*": *Bkz. s. 204.*

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Soru 1

- Belgenin türü (ne): Bu metin, siyasal bir eylemi doğrulama eğilimi gösteren taraflı bir bakış açısını yansıtmaktadır.
- Tarihsel ortam (ne zaman): Metnin söz ettiği tarihte ABD başkanı kimdir? Uluslararası siyasal ortam nasıldır?

• Soru 2

- Paris Anlaşmaları 1973 tarihlidir. Bu anlaşmalar savaşan hangi ülkeleri kapsamaktadır? Bu ülkelerin 1975'teki durumu nedir?
- Biten savaş hangisidir? ABD'nin kayıpları nelerdir?

• Soru 3

- O dönemde ABD'nin müttefikleri ve düşmanları kimlerdir?
- Neden Komünist Çin'le bir yakınlaşma söz konusu olmuştur?
- SSCB ile ilişkileri yumuşatma politikasının göstergeleri nelerdir?
- NATO'nun "uyum ve canlılığı"nı bozan nedir? O dönemdeki Fransız dış politikasını düşünün.

• Soru 4

- Kissinger tarafından çıkarılan bilanço tamam mıdır?
- ABD'nin iç ("*kamuoyunun güveni*", "*güçlü yürütme*") ve dış ("*ihtişamının doruğunda bir ülke*") durumu ile ilgili değerlendirmeler gerçeğe uygun mudur?
- Başkan Nixon iç politikayla ilgili bir olayda sorgulanmıyor muydu? Hangisinde *(Bkz. 145 ve 147)*?

Konu: Uluslararası ilişkilerin odağında Doğu-Batı çatışması (1960-1975)

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

■ ***2. Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.***

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 Başkan J. F. Kennedy'nin televizyon konuşması, 22 Ekim 1962.

Bu füzelerden herbiri Washington'a, Panama Kanalı'na, Cape Canaveral'a, Meksiko'ya ya da ABD'nin güneydoğusunda ya da Orta Amerika'da bulunan herhangi bir kente yönlendirilebilir. [...]

1930'lu yıllar, bize son derece açık bir ders verdi: Saldırgan bir tutum, eğer onu durdurmak için hiçbir şey yapılmazsa, sonunda savaşa götürür. [...]

Aşağıdaki önlemlerin derhal alınması için gerekli emirleri verdim:

1. Küba'ya gitmekte olan saldırı amaçlı her türlü askerî araca sıkı bir "karantina" uygulanacak. [...]
2. Küba'nın sürekli ve sıkı bir biçimde gözetlenmesi için emir verdim. [...]
3. ABD, Küba'dan Amerika kıtasındaki herhangi bir ülkeye herhangi bir nükleer füzenin fırlatılmasını, Sovyetler Birliği'nin ABD'ye saldırısı olarak kabul edecektir. Böyle bir saldırı büyük ölçekli bir yanıtı gerektirir. [...]
4. Bu akşam, Amerikan Devletleri Örgütü[1] danışma organının derhal toplantıya çağırılmasını istedik.
5. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne uygun olarak, yine bu akşam Güvenlik Konseyi'ni acil bir toplantıya çağırıyoruz. [...]
6. Bu tehdide bir son vermesi için Sayın Kruşçev'e sesleniyorum [...]. Kendisinden dünyaya egemen olma politikasını bırakmasını ve bu tehlikeli silahlanma yarışına son vermek ve insanlık tarihini değiştirmek için gösterilecek tarihsel çabaya katılmasını istiyorum.

1. ABD ve Latin Amerika ülkelerini (Orta ve Güney Amerika) bir araya getiren örgüt. Amacı, üye ülkeler arasında barışı sağlamak ve onları dışarıdan gelecek her türlü saldırıya karşı korumaktı. Küba 1961 yılında örgütten çıkarıldı..

2 ABD-Çin yakınlaşması.

Eğer Çin'e elimizi uzattıysak, bu SSCB'ye karşı Çin'le ittifak yapmak için değil, kendimizi izlediğimiz yapıcı hedeflere daha uygun bir konuma getirmek içindi [...]. Böyle bir denge, büyük güçler arasındaki ilişkilere belli bir istikrar kazandırabilir, hatta 1970'li ve 1980'li yıllar için olası bir işbirliğinin kapılarını açabilirdi [...].

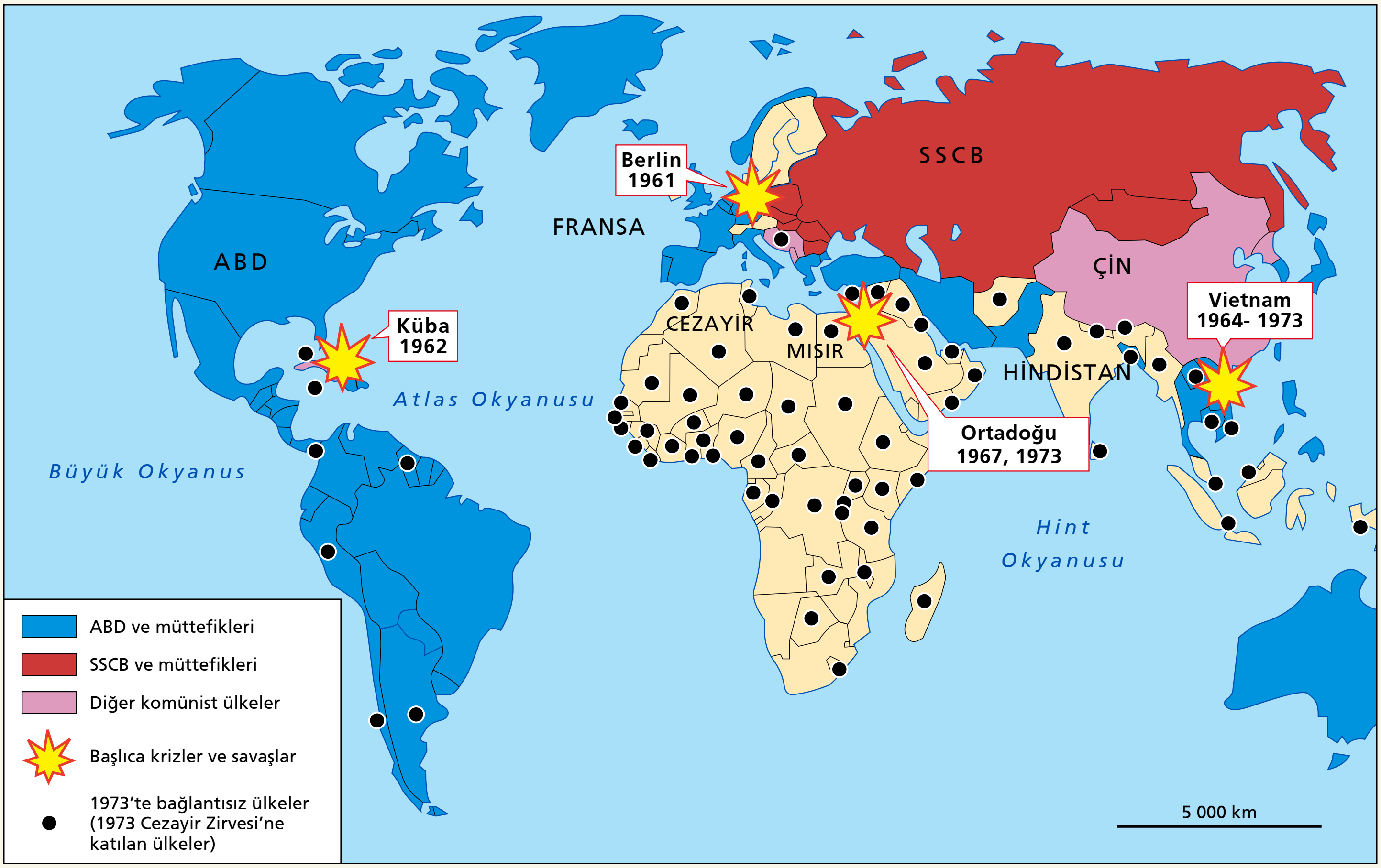
Üçlü diplomasinin, sağlayacağı bu avantajların yanında, başka varoluş nedenleri de vardı. Bunlardan biri Vietnam'dı. Çin'e doğru açılma, bu acı veren savaşı bitirmemize olanak tanıyabilirdi [...]. Çin-Sovyet anlaşmazlığı Kuzey Vietnam'ı çok zor durumda bırakmıştı, çünkü Sovyet askerî yardımının büyük kısmı trenle Çin üzerinden taşınıyor, bu da SSCB ve Çin arasında minimum bir işbirliği gerektiriyordu. Hanoy, Çin-Sovyet anlaşmazlığının bize ne kadar önemli bir hareket marjı bıraktığını büyük olasılıkla anlamıştı. [...]

Bu büyük halkla aramızdaki anlaşmazlığın sürpriz sonu, bu sonun insanî açıdan ve dünyaya barışın geri gelmesi açısından önemi, tüm bunlar Amerika'nın küresel bir lider olarak gerçekleştirebileceklerini hatırlatan taze bir soluk oldu.

Henry Kissinger [dış ilişkiler konusunda Richard Nixon'ın eski danışmanı (1968-1974)], *White House Years* (Boston, 1979).

3 Uzayda işbirliği: 1975'te gerçekleşen *Apollo-Soyuz* uçuşunun rozeti.

4 **İki blok ve büyük krizler, 1960-1975.**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

•2 numaralı metnin anlatılan olaylardan sonra yazıldığını unutmayın: Ne kadar zaman sonra? Bu neyi gösterir? Tarihsel bir kişiliğin anılarından alıntılar yapılarak oluşturulmuş bir belgeyi okurken neleri dikkate almak gerekir?

❒ Soru 2

•Her belgeyi dikkatle inceleyin.

- Belge 1, yumuşama dönemine geçişi açıklayarak yalnızca Soğuk Savaş'ın önemli krizlerinden birini mi incelemeye yarıyor?
- Metnin hangi öğeleri, ABD'nin bölgedeki ittifak sistemi ile ilgili bilgiler içeriyor? Birleşmiş Milletler'e yapılan çağrıyla ilgili bölümden ne tür ipuçları çıkarabiliriz?
- Belge 2 bize Amerikan-Sovyet ilişkileri konusunda ne öğretiyor? Neden Vietnam Savaşı'ndan söz ediyor?
- Belge 4 yalnızca iki blok ve krizleri mi kapsıyor *(Bkz. lejand)*? Lejanddaki bazı öğelerle diğer belgeler arasında ne gibi bağlar kurulabilir?

•Belgelerden çıkarılması gereken izlekler:

- Belgelerin tümü iki büyük güç arasındaki çatışmayla mı ilgili?
- İşbirliği örneklerine de rastlanmıyor mu?
- Üçüncü dünyanın yeri nedir?

•Belgelerin izleklere göre sınıflandırılmasına örnek

	İzlek 1: Doğu/Batı çatışmaları	**İzlek 2: ABD ve SSCB arasındaki yumuşama**	**İzlek 3: Doğu/Batı çatışmalarının dışında kalan ülkeler**
Belge 1	- Küba krizi - Nükleer savaş tehlikesi - ABD ve Latin Amerika'daki müttefikleri	Bir yumuşama belirtisi: 6. madde	- Genişleme ne tür sorunlar doğuruyor?
Belge 2	- Vietnam Savaşı - ABD'nin küresel önderliği	Vietnam Savaşı'na son verme niyeti	Başka hedefler için Çin'e dostluk eli uzatılması
Belge 3		Uzayda işbirliği	
Belge 4	- Berlin, Orta-Doğu, Küba, Vietnam krizleri		- Dünyadaki diğer bölünmeler: bağlantısızlar - Çin

❒ Soru 3

- Doğu-Batı çatışması hâlâ uluslararası ilişkilerin merkezinde mi yer almaktadır, yoksa giderek çok kutuplu bir dünya düzenine mi geçilmektedir?

KONU 12

Sömürgelerin bağımsızlığı ve üçüncü dünyanın oluşması

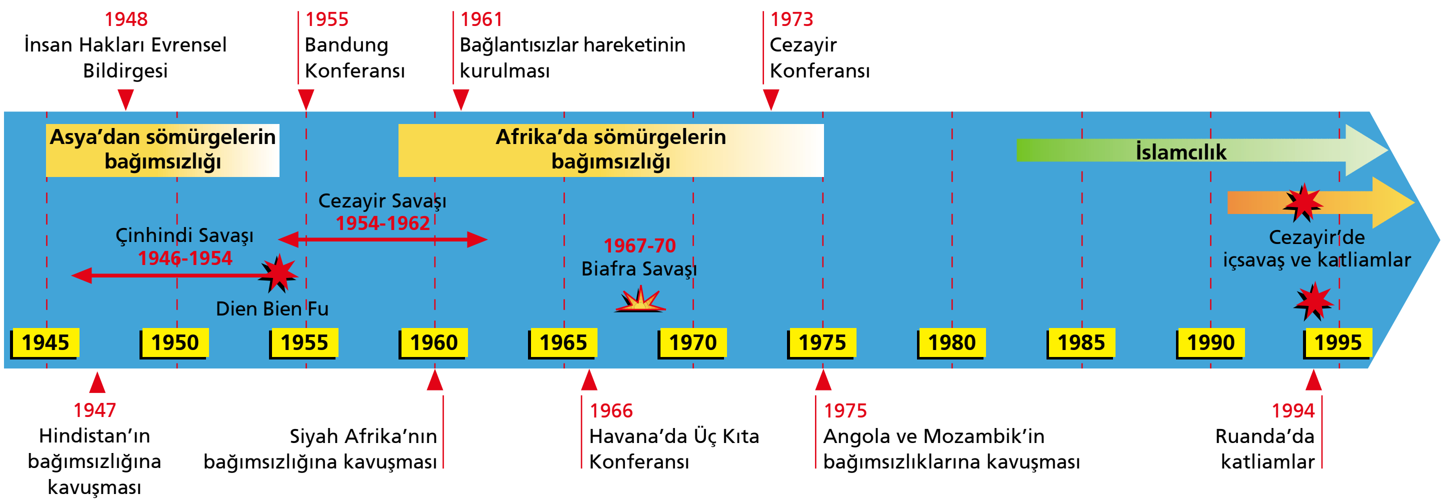
İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, kökenleri bazen 16. yüzyıla kadar uzanan sömürge imparatorlukları birkaç yıl içinde yıkıldılar. Asya, Afrika ve Okyanusya'daki "sömürgelerin bağımsızlaşma süreci", bugün üçüncü dünyayı oluşturan ülkelerin çoğunun özgürlüklerine kavuşmalarıyla sonuçlandı.

- *Sömürgelerdeki bağımsızlık hareketlerinin nedenleri ve başlıca aşamaları nelerdir?*
- *Sömürgelerin bağımsızlaşmasıyla ortaya çıkan üçüncü dünya nasıl bir görünüm arzetmektedir?*

KONUNUN PLANI

Harita: İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'lerin sonuna, sömürgelerin bağımsızlaşması
I. Sömürgelerin bağımsızlığa kavuşma koşulları
II. Asya'da bağımsızlığa kavuşan ilk ülkeler
III. Bandung'dan sömürgeciliğin sonuna
IV. Üçüncü dünyanın oluşması ve sorunları

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: Vietnam'ın bağımsızlık bildirgesi, 2 Eylül 1945
- Verilerle çalışma: Bağımsızlık, bağlantısızlık ve devrim arasında üçüncü dünya
- Kompozisyon: Fransız sömürgelerinin bağımsızlığa kavuşmaları

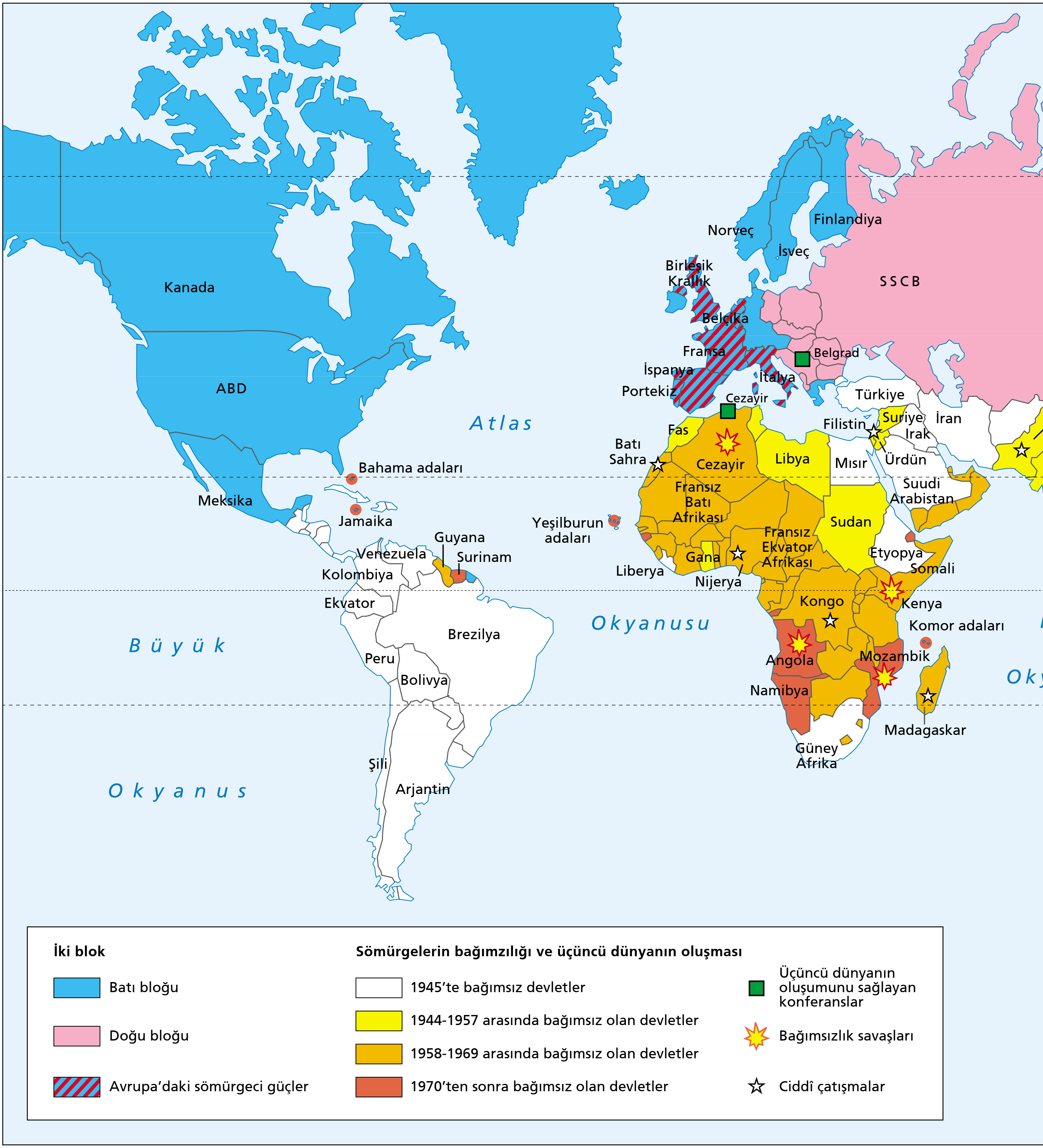
1 **Fransa'nın sömürge imparatorluğuna bağılılığını sergileyen haziran 1944 tarihli Fransız broşürü.**

2 **Tanzanya'da Ruandalı sığınmacılar, 1994.**

Tutsi azınlığından insanlar, Ruanda'da iktidardaki Utulardan bazı aşırı grupların düzenlediği katliamların kurbanı oldular. 7,5 milyon insanın yaşadığı bu eski Belçika sömürgesinde, 1994 katliamları yalnızca Tutsilerden yaklaşık 800.000 kişinin ölümüne yol açtı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'lerin sonuna,

sömürgelerin bağımsızlaşması

■ 1945'te, bağımsızlık hareketleri Asya'daki sömürgelere yayıldı. Ortadoğu'da savaştan önce başlayan bağımsızlaşma süreci, Suriye, Lübnan, Mavera-yı Ürdün (Transjordan = Ürdün Nehri ötesi; 1946'da "Ürdün" adını aldı) ve 1948'de İsrail devletine dönüşen Filistin'in bağımsızlıklarını kazanmaları ile sonuçlanmıştı. Asya'da ise Japonya, Çinhindi ve Endonezya'daki milliyetçilerin Avrupa karşıtı kanılarının gelişmesini desteklemişti. Hindistan ve Pakistan 1947'de, Endonezya 1949'da, Çinhindi de 1954'te bağımsız oldular.

■ Afrika'daki bağımsızlaşma sürecinin başlamasından kısa bür süre önce toplanan Bandung Konferansı (1955), Asya'da sömürgelerin bağımsızlık mücadelesinin sonunu bildiriyordu. 1961'de, Belgrad'da başlatılan bağlantısızlar hareketi, bu süreçten çıkan devletlerin uluslararası sahnedeki varlıklarını ilk kez dile getirdi.

■ Afrika'da, sömürgelerin bağımsızlaşma süreci Fas, Tunus (1956) ve Gana'da (1957) başladı. 1960'lı yılların başında, Afrika'daki tüm İngiliz, Fransız ve Belçika toprakları, bazen dramatik koşullarda (1960'ta Belçika Kongosu, 1962'de Cezayir) bağımsızlıklarını kazandılar. Portekiz sömürgelerinin bağımsızlaşması, uzun bir mücadelenin sonunda, ancak 1975'te tamamlanabildi. Okyanusya takımadalarında ise bu süreç 1970'te başladı.

■ Sömürgelerin bağımsızlaşma sürecinde doğan devletler, üçüncü dünya ülkelerine ekleniyordu.Belgrad'da bağlantısızlıklarını ilan ettikten ve Havana'daki Üç Kıta Konferansı'nda emperyalizme karşı mücadele çağrısı yaptıktan sonra, bu devletler giderek yalnızca kendi azgelişmişlikleriyle mücadele etmek zorunda kaldılar. 1973'te, Cezayir'de yeni bir uluslararası ekonomik düzen talep ettiler. Ama görüşlerini dayatabilmek için fazlasıyla zayıftılar.

I. Sömürgelerin bağımsızlığa kavuşma koşulları

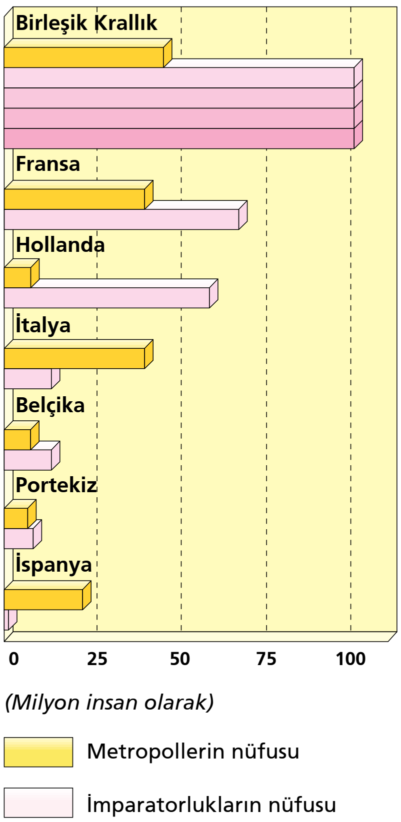
ANAHTAR SÖZCÜK

• KURTULUŞ CEPHESİ

Bir sömürge toprağında, bağımsızlık için savaşan tüm güçleri bünyesinde toplayan siyasal örgüt.

SÖZLÜK

* Emperyalizm
* Metropol

1 1939'da, sömürge imparatorluklarının metropollerle karşılaştırmalı nüfusu.

A. İkinci Dünya Savaşı'nın etkisi

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 1945'ten sonra, devasa sömürge imparatorlukları on beş yıldan daha kısa bir sürede ortadan kalktılar. Fransa, Belçika ya da Hollanda'nın hakimiyeti altında bulunan halklar, 1940'ta birkaç hafta içinde yenilen *metropol**lerinin zayıflıklarını ölçebilmişlerdi. Asya'da, Japonlar işgal ettikleri sömürgelerde yoğun bir **Avrupa-karşıtı propaganda** başlattılar. Japonlara karşı savaşan sömürge halklarından bazıları da, 1945'te eski efendilerinin geri dönmesini kabul etmediler. Nazizme karşı yürütülen savaş, özgürlük adına verilmiş ve bu amaç 1948'de Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yeniden dile getirilmişti. Bağımsızlıklarına kavuşmak isteyen halklar için bu son derece değerli bir destekti.

■ **İki Büyükler de sömürge halklarını destekliyordu. SSCB** bunu, sömürgeci güçler Batı bloğuna dahil oldukları için ve sömürgeciliği mücadele ettiği "*emperyalizm**"in bir türü olarak kabul ettiği için yapıyordu. **ABD** ise, kendisi de Birleşik Krallık'a karşı verilen bağımsızlık savaşından zaferle çıktıktan sonra kurulduğu için bağımsızlık fikrine bağlıydı; ABD'ye göre sömürge imparatorluklarının varlığı, serbest ticaretin gelişmesine engel oluyordu. Üstelik, 1950'li yıllardan itibaren, sömürge halklarının SSCB'ye yakınlaşmasından çekiniyordu. Dolayısıyla ABD, ilke olarak kendi müttefikleri arasında yer alan sömürgeci güçlerin zararına da olsa, sömürgecilik karşıtı hareketlere destek veriyordu.

B. Sömürge halklarının kararlılığı

Belge 5

■ Sömürge halklarının verdikleri mücadelenin farklı esin kaynakları vardı. Savaşanlardan bazıları, **kendi geleneksel kültürleri adına**, Avrupa'dan gelen siyasal fikirlere ve yaşam biçimlerine karşı çıkıyorlardı. Senegalli Senghor gibi sömürgeci güçler tarafından eğitilmiş olan seçkinler sınıfından bazıları, 1789'da kabul edilen **özgürlük ve eşitlik fikirlerini** sömürgeci güce karşı kullanıyorlardı. Çinhindi'nden Ho Şi Min gibi başkaları ise, Avrupa'dan gelen fikirlerden **Marksizmi** benimsiyor ve **genellikle milliyetçilikle birleştirerek** bundan devrimci bir mesaj çıkarıyorlardı. Bu çeşitlilik, bağımsızlık için mücadele eden hareketlerde bölünme tehlikesi yaratıyordu. Ama ortak bir düşmanın, yani sömürgeci gücün varlığı, mücadele içinde birliği sağlıyordu.

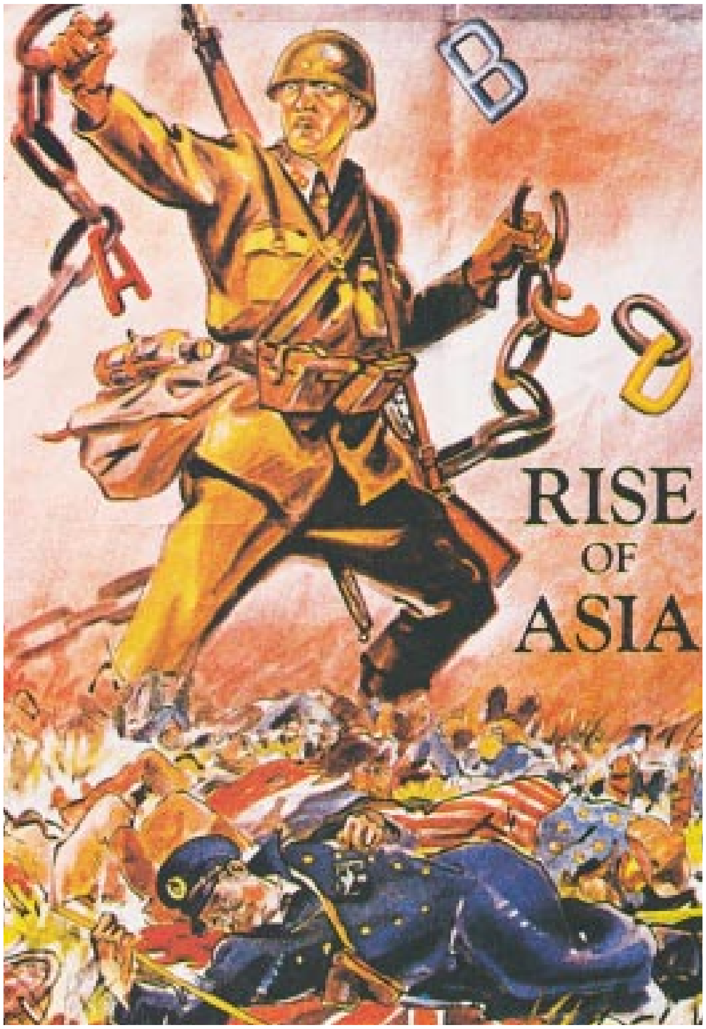
■ Bağımsızlık, bir **geçiş evresi olan özerklik** sayesinde barışçıl bir biçimde de elde edilebiliyordu. Bu gelişmeye, milliyetçi hareketlerin uzun zamandır etkin olduğu Hindistan gibi İngiliz sömürge topraklarının çoğunda rastlandı. Metropoller bu tür bir evrilmeyi reddettiklerinde ise, sömürge halkları gizlilik içinde *kurtuluş cepheleri** kuruyor ve gerilla savaşına başvuruyorlardı. Bazen de dış yardım alıyorlardı: Çin ve SSCB Vietnamlılara, Tunus, Fas ve Mısır da Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi'ne yardım ettiler.

C. Metropollerin giderek boyun eğmesi

Belge 6

■ **Metropoller önce sömürgelerinin bağımsızlığını tanımayı reddettiler.** Bazen zenginlik kaynağı da olan sömürgeler, bu imparatorlukların geçmişte kalan büyüklüklerinin simgesiydi. Avrupa'da yalnızca küçük bir azınlık sömürge halklarının taleplerine duyarlılık gösteriyordu. Bu azınlığı bazı aydınlar ve komünist partiler oluşturuyor, giderek Kiliseler de onların yanında yer alıyordu.

■ Ancak, **metropollerin görüşü yavaş yavaş değişti.** Sömürge hakimiyeti gerçekten pahalıya maloluyordu. Böylece, örneğin Fransa'da giderek artan sayıda Fransız, "*Corrèze'in Zambezi'den önce gelmesi*" gerektiğini savunan gazeteci Raymond Cartier gibi düşünmeye başladı.

2 **1943 tarihli Japon propaganda afişi: Asya'nın Uyanışı.**

3 Sömürge sorunu ile ilgili Birleşmiş Milletler kararı (16 Aralık 1952).

Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye olan ülkeler, kendi yönetimlerinde bulunan vesayet altındaki topraklarda yaşayan halklar konusunda, halkların kendi kaderlerini belirleme hakkını tanımalı ve bunun gerçekleşmesine yardımcı olmalıdır. Üye ülkeler, tüm topraklar konusunda Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin ruhunu ve ilkelerini, ilgili halkların özgürce ifade ettikleri iradelerini dikkate alarak ve halkın iradesi halkoylaması ya da bilinen demokratik yöntemlerle, tercihen Birleşmiş Milletler'in gözetiminde belirlendikten sonra, bu topraklarda yaşayan halkların bu hakkı kullanmalarını kolaylaştırmalıdır.

4 Sömürge sorunu karşısında ABD ve SSCB.

Bir yıldan fazla bir süredir, Çinhindi'nin yeniden Fransa'nın hakimiyeti altına girmemesi ve uluslararası bir komisyonun vesayeti altına yerleştirilmesi gerektiği görüşünü ifade ediyorum. [...] Her ülkenin durumu, kuşkusuz, ayrı ayrı değerlendirilerek çözüme bağlanmalıdır. Ancak Çinhindi'nin durumu tamamıyla açıktır. Fransa yüz yıldır bu ülkenin kanını emmektedir. Çinhindi halkı daha iyi bir gelecek hakediyor.

F. D. Roosevelt, 1945.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda iyice ağırlaşan sistem krizi, sömürgelerde ve bağımlı ülkelerde başlayan ulusal kurtuluş hareketiyle kendini göstermektedir. Aynı nedenle, kapitalizmin arka bahçeleri de tehlike altındadır.

Sömürge halkları artık geçmişte olduğu gibi yaşamak istemiyorlar. Metropollerdeki egemen sınıflar, artık sömürgelerini eskiden olduğu gibi yönetemezler. Ulusal kurtuluş hareketinin askerî güçle ezilmesi çabaları, şimdi sömürge halklarının giderek büyüyen silahlı direnişiyle karşılaşıyor ve Endonezya'da Hollanda, Vietnam'da Fransa'nın başına gelenler gibi uzun süreli sömürge savaşlarına yol açıyor.

A. Jdanov, 1947.

1. Yukarıdaki iki metnin yazarlarını ve tarihsel ortamı tanıtınız.

2. Sömürgelerin dağılmasını İki Büyükler kendilerine göre nasıl doğruluyorlar?

3. Daha sonraki yıllarda, ABD burada Roosevelt tarafından kullanılan üsluba sadık kalacak mı?

5 1945'te, Senegalli Léopold Sedar Senghor'un talepleri.

Fransız topluluğu içinde sömürgelere ve himaye altındaki ülkelere önemli bir yer verilmeye hazırlanılıyor. Ancak, topluluk içinde yalnızca küçük bir yer edinecek olan Siyah Afrika bunun dışında tutuluyor [...]. Siyah Afrikalılar, metropolden gelenlerin ve Afrikalı olmayanların hakimiyetinde yaşamaya devam edecekler. [...]

İsteklerimiz arasında şunlar yer alıyor:

1. Yasama meclisi, bireylerin özgürlük ve eşitliğine halkların ve ırklarınkini de ekleyerek İnsan Hakları Bildirgesi'ni tamamlasın.
2. Metropol, yerli halkı kendi kurumlarını değiştirme konusunda özgür bıraksın. Çünkü Fransız uygarlığının uygun öğelerini özümseyecek olan yine yerli halktır.
3. Sömürge ölçeğinde yalnız danışma meclisleri değil, yasama meclisleri de kurulsun.

L. S. Senghor [1945'te Fransız parlamentosunda milletvekili, yazar, 1960'tan itibaren Senegal cumhurbaşkanı], "Défense de l'Afrique noire", *Esprit*, temmuz 1945.

1. Bu metin bağımsızlığa olumlu bakıyor mu? Yazar ne talep ediyor? Bunu hangi fikirler adına yapıyor?

2. Senghor neden "danışma meclisleri"nden çok "yasama meclisleri" kurulmasını istiyor?

6 İmparatorluğun korunmasına karşı fikirler.

Fransa, Siyah Afrika'da sürekli para harcıyor [...]. Meteoroloji ve coğrafya hizmetlerinin, radyo istasyonlarının, havacılık altyapısı ve başlıca havaalanlarının masraflarını karşılıyor. [...] Döviz açıklarını kapatıyor, bütçe açıklarını tamamlıyor, sömürgelerdeki üretimi giderek artan oranlarda sübvansiyonlarla destekliyor [...]. Lomé'deki hastane [Fransa'da] Nevers'e, Bobo-Dioulasso'daki lise de [yine Fransa'da] Tarbes'a yaptırılsaydı daha iyi olmaz mıydı diye sormamak olanaksız [...]. Fas örneği gayet açık: Fransa'nın kaynaklarından karşılanan ve sonunda kaybolup giden onca şehircilik, madencilik ve bayındırlık girişimi! Bütün bunlar, bazı takıntılıları Togo için bir köprü tasarlamaktan ve Kamerun'u boydan boya geçen bir demiryolu çizmekten (maliyeti 36 milyar frank) alıkoymuyor!

R. Cartier [gazeteci], *Paris-Match*, 18 Ağustos 1956.

II. Asya'da bağımsızlığa kavuşan ilk ülkeler

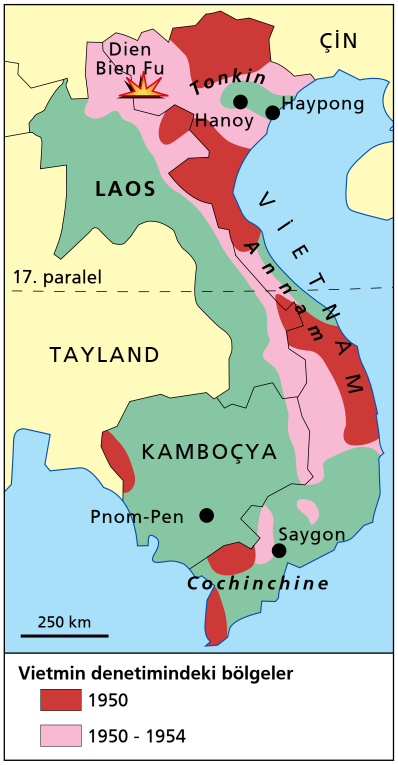
ANAHTAR SÖZCÜK

• VİETMİN

Viet Nam Dok Lap Dong Min'in kısaltması. Ho Şi Min tarafından 1941'de kurulan Bağımsızlık için Vietnam Birliği. Vietmin bünyesinde komünistleri (çoğunluk) ve milliyetçileri biraraya getiriyordu; amacı Japonları ve Fransızları Vietnam'dan kovmaktı.

SÖZLÜK

* Kongre Partisi *(Indian National Congress)*
* Fransız Birliği

1 Savaş sırasında Çinhindi.

Fransız Çinhindi beş bölgeye ayrılmıştı: Laos, Kamboçya, Tonkin ve Annam'dan oluşan himaye altındaki dört bölge ve bir sömürge olan Cochinchine. Bunlardan son üç bölge Vietnam'ı oluşturdu.

A. Hint dünyasının ve Endonezya'nın bağımsızlığa kavuşması

Belge 2 ve 3

■ Hindistan'da bağımsızlık arzusu çok eskilere uzanıyordu. Gandi ve Nehru'nun şiddete başvurmayı reddederek bağımsızlık mücadelesi veren *Kongre Partisi** 1886'da kurulmuştu. Parti, 1942'de aldığı "*Quit India*" ("Hindistan'ı bırak!") kararıyla bu arzuyu yeniden dile getirdi. Muhafazakâr başbakan Winston Churchill buna karşı çıksa da, 1945'te iktidara gelen İşçi Partisi, Hindistan'ın taleplerini kabul etti. Ancak, Kongre Partisi Hindistan'ın tek bir devlet olmasını istiyor, Muhammed Ali Cinna'nın Müslüman Birliği ise ayrı bir Müslüman devlet kurulmasını talep ediyordu. **Sonunda İngilizler, 1947'de, çoğunluğu Hindu olan bir Hindistan Birliği** ile onu doğudan ve batıdan çevreleyen iki kısımdan oluşan, **çoğunluğu Müslüman bir Pakistan** olmak üzere, **iki ayrı devlet kurmak zorunda kaldılar**. Hindistan'ın bu biçimde ayrılması ya da "bölüştürülmesi" önemli nüfus hareketlerine ve katliamlara yol açtı (1 milyon ölü). Daha sonra, Asya'da İngilizlerin hakimiyeti altında bulunan diğer ülkelerden Seylan (1948) ve Birmanya (1957) da bağımsızlıklarını elde ettiler.

■ Hollanda Hindistanı'nda ise, milliyetçi lider Sukarno 1945'te Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etti. 1946'da Hollandalılar, Hollanda'ya bağlı bir federasyon çerçevesinde bu cumhuriyetin Java ve Sumatra üzerindeki egemenliğini tanımak zorunda kaldılar. 1947 ve 1948'de iki askerî müdahaleyle bu uzlaşmayı bozmayı denediler. Ancak, Birleşmiş Milletler tarafından suçlu bulunarak, **1949'da Endonezya'nın bağımsızlığını tanıdılar**.

B. Çinhindi Savaşı

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Japonlar, Çinhindi'ni işgal ettikleri dönemde Fransız karşıtı duygular yaratmaya çalışmışlardı. **Eylül 1945'te, komünist Ho Şi Min** tarafından yönetilen *Vietmin** Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan etti. Fransa buna General Leclerc komutasında birlikler göndererek yanıt verdi. Fransız birlikleri, 1945'in sonunda Cochinchine [Koşenşin]'in denetimini yeniden ele geçirdiler. Mart 1946'da Fransızlar, *Fransız Birliği** içinde kalması koşuluyla Vietnam Cumhuriyeti'ni tanımayı kabul ettiler. Ancak Fransız yüksek komiseri Thierry d'Argenlieu, Ho Şi Min'in görüşüne karşı çıkarak Cochinchine Cumhuriyeti'ni ilan etti. Fransızlar, bu sertleşmenin yol açtığı olaylara Hayfong'u bombalayarak yanıt verdiler (kasım 1946); yüzlerce kişi öldü. Bunu izleyen aylarda, misilleme olarak Hanoy'daki Avrupalılar katledildi. Böylece Çinhindi Savaşı başlamış oldu.

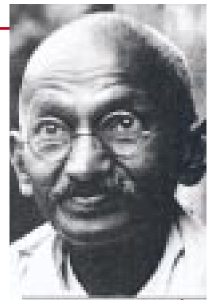
■ Komünistlerin bunun "*pis bir savaş*" olduğu yolunda propaganda yürüttükleri Fransız metropolündeki kayıtsızlıkla birlikte, SSCB tarafından iyi silahlandırılmış bir gerillaya karşı son derece güç bir savaş veriliyordu. Üstelik, ABD de gerici bir sömürge savaşı yürüttüğüne inandığı Fransa'yı desteklemiyordu. Ancak, **1949-1950**'de Çin Devrimi ve Kore Savaşı'yla birlikte Asya'da komünizmin hızla yayılma tehlikesi ortaya çıkınca **herşey değişti**. Çinhindi Savaşı, **Soğuk Savaş'ın bir parçası** haline geldi. SSCB ve Çin, Vietmin'e verdikleri desteği arttırırken, ABD de Fransa'ya para yardımı yapmaya başladı.

■ Ancak bu yardım Vietmin'i yenmeye yetmedi. Stalin'in 1953'te ölümünden sonra Amerikalılar, Asya'daki sorunların tümünü Cenevre'de yapılması öngörülen bir konferansla çözmek istediler. O zaman Fransa, yeterince güçlü bir konuma gelme arzusuyla, birliklerini güçlendirilmiş **Dien Bien Fu** cephesinde yoğunlaştırdı. Vietnam ordusunu üzerine çekerek ezmeyi amaçlıyordu. Ama tuzak Fransız askerlerinin üzerine kapandı. Fransız birlikleri, 54 gün süren bir mücadeleden sonra, 7 Mayıs 1954'te teslim olmak zorunda kaldılar. Temmuz ayında Cenevre görüşmeleri sırasında Fransa, **Laos, Kamboçya ve ikiye bölünmüş olan Vietnam'ın bağımsızlıklarını** tanıdı.

2 **Hindistan'ın "bölüştürülmesi".**

B İ Y O G R A F İ

3 **Mohandas "Mahatma" Gandi**
(1869-1948)

Hindistan'da tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Gandi, Londra'da hukuk eğitimini tamamladıktan sonra avukat oldu. 1916'da Hindistan'a geri dönen ve *Mahatma* ("büyük ruh") olarak adlandırılan Gandi, Hindistan'da İngiliz varlığına ve toplumsal adaletsizliklere karşı mücadeleye girişti ve bu nedenle pek çok kez hapse atıldı.

Şiddet uygulanmasına karşı çıkmaya dayanan, kendine özgü yöntemlere başvurarak, Kongre Partisi ile birlikte İngiliz ürünlerine karşı boykot başlattı. Köylerdeki sefaleti gidermek için Hintli zanaatkârları cesaretlendirdi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ülkesini bağımsızlığa taşıdı. Ancak, biri Hindistan Birliği ve diğeri Pakistan olmak üzere iki devlete bölünmesine engel olamadı. 30 Ocak 1948'de fanatik bir hindu tarafından öldürüldü.

4 **General Giap'a göre Vietnam gerillası.**

Gerilla, ekonomik olarak geri kalmış bir ülkede, güçlü bir donanıma sahip ve iyi eğitim almış saldırgan bir orduya karşı ayaklanan halk kitlelerinin savaşıdır. Düşman güçlü mü? O zaman kaçılır. Düşman zayıf mı? O zaman saldırılır. Koşullara göre düşmanı yenmek için saldırılarla hırpalayarak ya da bir defada yok ederek ve askerî harekâtları siyasal ve ekonomik eylemle bir arada yürüterek, modern silahların karşısına sınırsız bir kahramanlıkla çıkılır; sabit bir çarpışma hattı yoktur, cephe düşmanın bulunduğu her yerdedir.

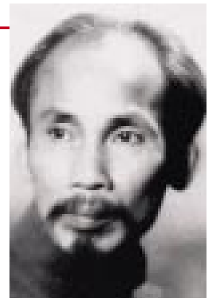
Açıkta bulunduğu yerlerde ezici bir üstünlük sağlayarak düşmanın taze kuvvetlerini yok etmek için yığınak yapmak; saldırıda ve geri çekilmede inisyatif, esneklik, hız, sürpriz, çeviklik. [...] Düşmanı küçük zaferlerle yavaş yavaş yıpratmak ve aynı zamanda kazanımlarımızı korumak ve arttırmak. [...]

Vietnam, mücadelesinin ilk yıllarında düzenli ordu savaşına girmedi, giremezdi [...]. Bu gerilla gitgide gelişerek her gün biraz daha yayılan bir hareket savaşına dönüştü ve gerilla özelliklerinden bazılarını koruyarak [...], her seferinde büyüyerek devreye daha çok tümen sokan hücumlarla sonunda Dien Bien Fu'ya ulaşmayı başardı.

General Giap [Vietmin orduları komutanı],
Halkın savaşı, halkın ordusu **(Hanoy, 1961).**

Giap'ın taktiği neye dayanıyor?

B İ Y O G R A F İ

5 **Ho Şi Min *(1890-1969)***

Bir mandarinin (yönetici sınıf üyesi) oğlu olan Nguyen Ai Kuok, gençliğinde çalışmak için Fransa'ya gitti ve 1920'de Fransız Komünist Partisi'ne üye oldu. Bir süre SSCB'de kaldıktan sonra Çinhindi'ne geri döndü. O sıralarda Ho Şi Min ("aydınlatan") takma adını aldı, 1929'da Çinhindi Komünist Partisi'ni, 1941'de de Japonlarla savaşmak için *Vietmin*'i kurdu. Marksist kanılardan ve güçlü milliyetçi duygulardan esinlenen Ho Şi Min, 1945'te Demokratik Vietnam Cumhuriyeti'ni ilan etti ve 1954'e kadar Fransa'ya karşı verilen mücadeleyi yönetti. 1954'ten ölümüne kadar Kuzey Vietnam'ın yöneticisi olarak kalan Ho Şi Min, iki Vietnam'ın yeniden bir araya gelmesi için çalıştı.

6 **Dien Bien Fu'nun düşmesinden sonra esir alınan Fransız askerleri (7 Mayıs 1954).**
Savaştan sonra çevirilen bir Sovyet filminden alınan propaganda görüntüleri. Dien Bien Fu karargâhı, Giap komutasındaki Vietmin birlikleri tarafından kuşatılmıştı.

III. Bandung'dan sömürgeciliğin sonuna

ANAHTAR SÖZCÜK

• FRANSIZ TOPLULUĞU

1958'de, Fransız Cumhuriyeti ve içişlerinde özerk 12 Afrika devleti arasında kurulan birlik.

SÖZLÜK

* *Apartheid*
* *Commonwealth*
* Çerçeve-yasa

BİYOGRAFİ

1 Jawaharlal Nehru *(1899-1964)*

Brahmanlar kastından gelme bir avukat olan ve Batı tarzında yetiştirilen Nehru, 1916'dan itibaren Gandi'nin yanında İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadeleye katıldı; bu nedenle yıllarca hapiste kaldı. Tarım reformu ve planlı sanayileşme yanlısı olan Nehru, yol göstericisi Gandi'den daha ilerici ve modernleşmeciydi.

1929'dan itibaren Kongre Partisi'nin genel sekreteri oldu. Ülkesinin bağımsızlığı için yapılan pazarlıkları yürüttü, ancak Hint yarımadasının bölüştürülmesine engel olamadı. 1947'den ölümüne kadar başbakan olarak görev yapan Nehru, ılımlı bir sosyalizmi hayata geçirdi. Bandung Konferansı'nda ön planda rol oynadı. Yugoslav lider Tito ve Mısırlı lider Nasır'la birlikte, bağlantısız ülkelerin önderlerinden biriydi.

A. Bandung Konferansı

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ Endonezya Başkanı Sukarno tarafından düzenlenen Bandung Konferansı, nisan 1955'te toplandı. Asya ve Afrika'dan ülkelerin katıldığı konferansta, Asya'da sömürgelerin bağımsızlığa kavuşmasının sonuçları ele alındı. Hintli Nehru, Mısırlı Nasır ve Çinli Zu Enlay en çarpıcı kişiliklerdi. Konferansa Afrika'dan ve özellikle Asya'dan 29 ülke katılıyordu ve toplam dünya nüfusunun %50'sinden fazlası bu ülkelerde yaşıyordu. Konferans **sömürgeciliği yargılayarak** Birleşmiş Milletler'in bağımsızlık mücadelelerine destek vermesini istedi. Böylece, henüz sömürgeci güçlerin hakimiyeti altında bulunan Afrika ülkelerini özgürlüklerini kazanma konusunda cesaretlendirdi. Ayrıca, konferansa katılmayan İki Büyükler'den birine bağlanma fikrini de reddetti.

B. İngiliz Afrikası'nda sömürgelerin bağımsızlığı

■ Afrika sömürgelerinde bağımsızlığa geçiş, kıtanın batısında yer alan İngiliz topraklarında başladı. Bu topraklarda 1920'li yıllardan beri milliyetçi örgütler bulunuyordu. İngiltere bu bölgede yerel seçimlerin yapılmasına izin verdi. **Gana'da**, N'Krumah'nın partisinin seçimlerde kazandığı büyük başarı sayesinde ülke önce özerkliğini (1951), ardından da bağımsızlığını elde etti (1957). Nijerya 1960'ta, Sierra Leone de 1961'de bağımsız oldu. Ama bu devletler sömürge dönemindeki sınırlarını korudular ve N'Krumah'nın hayal ettiği "Afrika Devletleri Birliği" yaşama geçirilemedi.

■ **Doğu Afrika'da**, sömürgelerin bağımsızlık sorunu ırkçı çatışmalarla daha da karmaşık hale gelmişti. Tanganika 1961'de bağımsız oldu ve 1964'te Zanzibar'la birleşerek Tanzanya'yı oluşturdu. Uganda ve Kenya da 1963'te bağımsızlıklarını elde ettiler. **Güney Afrika'da**, Nyassaland 1964'te Malavi adıyla, Kuzey Rodezya da 1965'te Zambiya adıyla bağımsız birer devlet oldular. Ancak Güney Rodezya'da beyaz sömürgeciler, 1965'te tek taraflı olarak bağımsızlıklarını ilan ettiler ve komşu Güney Afrika Cumhuriyeti'ndekine çok yakın bir *apartheid** rejimi kurdular. Eski beyaz sömürgecilerin hakimiyeti, ancak 1980'de, siyah çoğunluğun adı artık Zimbabve olan ülkenin denetimini ele geçirmesiyle son buldu. Eski İngiliz sömürgelerinden çoğu bugün *Commonwealth**i oluşturmaktadır.

C. Fransız Siyah Afrikası'nda bağımsızlık

Belge 5

■ Fransızların hakimiyetinde bulunan Batı Afrika ve Ekvator bölgelerinde bağımsızlık fikri, önemli bir çatışmaya yol açmadan yayıldı. Buna karşılık, **1947'de Madagaskar'da** Fransa'nın kanlı bir biçimde bastırmak zorunda kaldığı **büyük bir ayaklanma** çıktı. 4. Cumhuriyet anayasası 1946'da bu topraklara iç işlerinde sınırlı bir özerklik ve Fransız parlamentosunda yer almak üzere milletvekili seçme hakkı tanıdı. Hatta Senegalli Senghor ya da Fildişi Kıyısı'ndan Houphouët-Boigny Paris'te bakan olarak görev yaptılar. 1956'da, Houphouët-Boigny'nin katkılarıyla hazırlanan Defferre *çerçeve-yasa**sı Siyah Afrika'daki Fransız topraklarının özerkliğini arttırdı, ancak Senghor'un arzu ettiği gibi bunları geniş bir bütün halinde bir araya toplayamadı.

■ 1958'de General de Gaulle, bu sömürgelerden derhal bağımsız olmakla *Fransız Topluluğu** içinde yer almak arasında seçim yapmalarını istedi. Fransız Topluluğu'nda yer almak, iç işlerinde özerklik elde etmek ve Fransa'dan ekonomik yardım almak, ama aynı zamanda savunma, diplomasi ve para konularında Fransa'ya bağımlı olmak anlamına geliyordu. Gine dışında kalan tüm Siyah Afrika sömürgeleri, Madagaskar da dahil, ikinci çözümü seçtiler. Buna rağmen, **1960'tan itibaren** önemli bir dram yaşanmadan tümüyle bağımsız oldular. Bugün, Fransa'nın ekonomik ve askerî alanda bu ülkeler üzerindeki etkisi çeşitli anlaşmalarla devam etmektedir.

2 **Bandung Konferansı sonuç bildirgesinden alıntılar (nisan 1955).**

Konferans,

1. Sömürgeciliğin, her türlü görünümüyle, hızla sona erdirilmesi gereken kötü bir şey olduğunu beyan etmek;
2. Yabancılara kölelik etmeye, onların hakimiyeti altında yaşamaya ve sömürülmeye mahkûm edilen halklar sorununun temel insan haklarının yadsınması anlamına geldiğini, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu ve dünyada barış ve işbirliğinin gelişmesine engel olduğunu beyan etmek;
3. Bu halkların özgürlük ve bağımsızlık davasına destek olmak;
4. İlgili güçlerden bu halklara özgürlüklerini ve bağımsızlıklarını vermelerini talep etmek [...]

konularında uzlaşmaya varmıştır.

Asya-Afrika Konferansı, Afrika'nın büyük bölümünde ve dünyanın başka yerlerinde siyasal sistemin ve insan ilişkilerinin temelini oluşturan ırk ayrımcılığı siyasetini ve uygulamalarını kınar. Bu tür bir tavır yalnızca insan haklarının tecavüze uğraması değil, aynı zamanda uygarlığın ve insanlık onurunun temel değerlerinin yadsınmasıdır. Asya-Afrika Konferansı, Filistin'in durumu nedeniyle Ortadoğu'da varolan gerilim konusunda ve bu gerilimin dünya barışı açısından oluşturduğu tehlikeyi de gözönünde bulundurarak, Arap Filistin halkının haklarını ve Filistin sorununa barışçıl bir çözüm bulunmasını desteklediğini beyan eder.

[...] Kuzey Afrika'daki istikrarsız durum ve Kuzey Afrika halklarına kendi kaderlerini tayin etme hakkı verilmesinin sürekli olarak reddedilmesi konusunda, Asya-Afrika Konferansı Cezayir, Fas ve Tunus halklarının kendi kaderlerini tayin etme hakkını elde etmelerini desteklediğini beyan eder ve Fransız hükümetinin bu soruna gecikmeden barışçıl bir çözüm bulmasında ısrar eder.

1. Yazıldığı ortamı belirterek bu belgeyi tanıtınız.

2. Belge ne talep ediyor? Hangi ilkelere dayanıyor?

3. Bildirgenin bu konuda dile getirdiği istekler yerine getirilecek mi?

3 **Nasır ve Nehru, Bandung Konferansı'ndan sonra Cakarta havaalanında (nisan 1955).**

B İ Y O G R A F İ

4 **Cemal Abdü'n-Nasır *(1918-1970)***

Mısırlı yoksul bir köylü ailesinden gelen bir subay olan Nasır, Mısır'daki İngiliz varlığına karşı mücadele eden milliyetçi askerler safında yer aldı. Temmuz 1952'de Kral Faruk'u devirerek General Necip'i iktidara geçiren darbeye katıldı. Nasır, mart 1954'te Necip'i iktidardan uzaklaştırdı ve ülkenin başına kendisi geçti.

1956'da Süveyş Kanalı'nın devletleştirilmesi, Nasır'a Arap dünyasında büyük saygınlık kazandırdı. Ancak Suriye ile birlikte "Birleşik Arap Cumhuriyeti"ni kurma denemeleri (1958-1961) sonuç getirmedi ve 1967'de Mısır'ın diğer Arap ülkeleriyle birlikte İsrail karşısında aldığı yenilgi iktidarını büyük ölçüde zayıflattı.

5 **1944 ve 1960'ta, General de Gaulle ve sömürgelerin bağımsızlığı.**

a. Brazzaville Konferansı'nın sonuç bildirgesinden alıntılar (şubat 1944)

Sömürgelerde Fransa tarafından gerçekleştirilen uygarlaştırma çabasının sonuçları arasında, herhangi bir özerklik fikri veya imparatorluğun Fransız bloğu dışında herhangi bir evrilme olanağı [...] yoktur. Biz Fransa'nın siyasal iktidarının kesinlik ve kararlılıkla imparatorluğun tüm topraklarında uygulanmasını istiyoruz. Sömürgelerin yönetim ve ekonomi alanında büyük bir özgürlükten yararlanmalarını da istiyoruz. Ayrıca, sömürge halklarının bu özgürlüğü kendi kendilerine sınamalarını ve sorumluluk duygularının yavaş yavaş oluşup eğitilerek sonunda ülkelerindeki kamusal alanın yönetimine katılır hale gelmelerini istiyoruz. Ancak ne olursa olsun, kurulacak yeni düzen [...] Fransız sömürgeler bloğunu oluşturan topraklardan her birinde yerel yaşama ve özgürlüğe saygılı olacaktır.

b. 5 Eylül 1960 tarihli basın toplantısı.

Hem Fransız hem de İngiliz imparatorlukları içinde yer alan Siyah Afrika sömürgelerinin bağımsızlaşması tamamlanmıştı. Ancak Fransa hâlâ Cezayir sorunuyla karşı karşıyaydı.

Halkların özgürlüklerine kavuşmasının hem ülkemizin ruhuna, hem de Galliéni, Lyautey gibi yayılmacılığımızın büyük önderlerinin sömürgelerdeki eserlerine başlarken saptadıkları amaca, ayrıca dünya savaşı sırasında başlayan karşı durulmaz harekete ve bunu izleyen gelişmelere uygun olduğu gerekçesiyle, bu yolda, yani halkların özgürlüklerine kavuşması yolunda daha önce başlattığım Fransız politikasını iki yıldır aynı doğrultuda yürütüyorum.

Bütün bunlar, Batı Avrupa, özellikle de Fransa tarafından sömürgelerde gerçekleştirilen eserleri hiçbir biçimde yadsıdığım anlamına gelmez [...]. Ancak zamanı geldiğinde – ve zamanı gelmiştir – herkese kendi kaderini tayin hakkını tanımayı bilmek gerektiğine de bir o kadar inanıyorum.

1. De Gaulle, ikinci metinde sömürgelerin bağımsızlaşmasını nasıl haklı gösteriyor?

2. Geçmişteki sömürgeciliği yargılıyor mu?

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• **FLN (FRONT DE LIBERATION NATIONALE)**

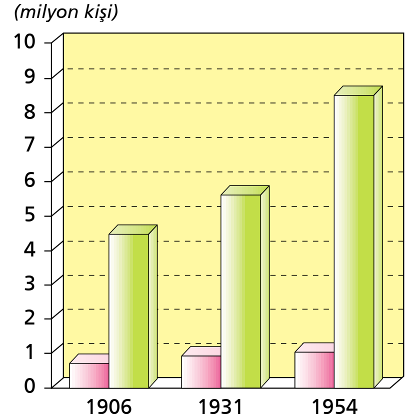
Ulusal Kurtuluş Cephesi. 1954'te Cezayirli milliyetçiler tarafından Fransa'ya karşı bağımsızlık mücadelesini yürütmek amacıyla kurulan örgüt.

S Ö Z L Ü K

* Himaye
* İstiklâl Partisi
* Yeni Düstur Partisi
* *Toussaint* Bayramı
* *OAS*

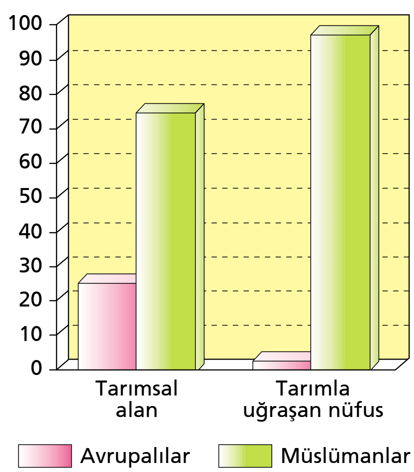
Nüfus değişiklikleri

(milyon kişi)

Toprak mülkiyeti ve tarımla uğraşan nüfus

%

1 1954'te, Cezayir'de Avrupalılar ve Müslümanlar.

D. Kongo dramı

Belge 2 ve 3

■ Kongo'da, sömürgesini oldukça himayeci bir zihniyetle yöneten Belçika **uzun süre her türlü gelişmeyi reddetti**. Bu devasa topraklardaki doğal zenginlikler (bakır, pırlanta) büyük çokuluslu şirketlerin ilgisini çekiyor ve madenlerin işletilmesi güçlü toplumsal muhalefet hareketlerine yol açıyordu.

■ 1960'ta şiddetli çatışmalar çıktı ve **Belçika Kongo'ya hızla bağımsızlığını verdi**. Ancak Avrupalıların katledilmesi, farklı etnik gruplar arasındaki rekabet, SSCB'nin 1961'de öldürülen Başbakan Lumumba'ya ve Amerikalıların da Cumhurbaşkanı Kasavubu'ya destek vermesi, ülkeyi içsavaşa sürükledi. Birleşmiş Milletler'in müdahalesine rağmen, çatışmalar ancak 1965 yılında, Kongo ordusu başkomutanı Mobutu'nun yaptığı darbeyle duruldu. Yine Belçika sömürgesi olan Burundi ve Ruanda da 1962'de bağımsız oldular.

E. Mağrip'in bağımsızlığına kavuşması

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ Fas ve Tunus, belirli bir özerklikten yararlanan (Fas sultanlıkla, Tunus da beyleri tarafından yönetiliyordu) ve 1945'ten itibaren benzer bir yazgısı olan, Fransız *himayesi** altında iki ülkeydi. Her ikisi de, Fas'ta Sultan Muhammed bin Yusuf'un etrafında toplanan *İstiklâl Partisi** ve Tunus'ta Burgiba'nın *Yeni Düstur Partisi** yönetiminde bağımsızlıklarını istediler. Bu istek karşısında Fransa tereddütlü davrandı. Fas'ta, sultana karşı büyük toprak sahiplerini örgütledi; Tunus'ta ise, daha önce vermiş olduğu özgürlüğü sömürgecilerin baskısıyla geri almaya çalıştı. Ancak, bu politika Birleşmiş Milletler tarafından yerildi. Sonunda, Pierre Mendès France hükümeti 1954'te Tunus'a içişlerinde özerklik tanıdı. **Fas ve Tunus 1956'da bağımsız oldular.**

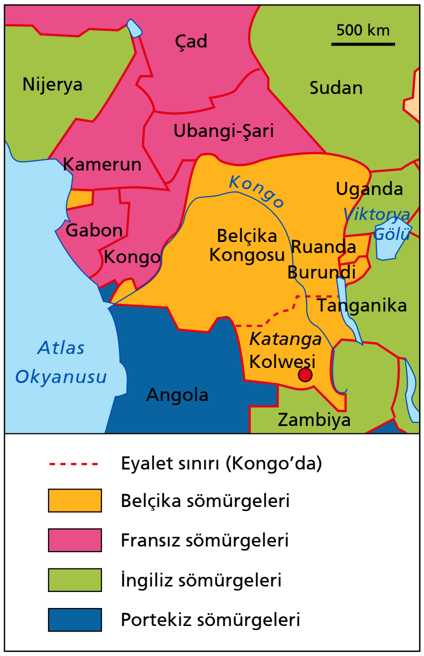
■ **1830'dan beri Fransa'ya ait olan Cezayir**'de, o tarihlerde 8,5 milyon Arap ve Berber'e karşılık 1 milyon Avrupalı yaşıyordu. Cezayir doğrudan merkezden yönetilen üç vilayete ayrılmış bir sömürgeydi ve Fransa burada 1945'ten sonra hiçbir reform yapmamıştı. 1920'li yıllardan beri var olan milliyetçi hareketler, 1945'te çıkan Setif ayaklanmasını (yüzlerce ölü) izleyen baskılarla zayıf düşmüştü. **1954 *Toussaint** bayramı** sırasında, bağımsızlık isteyen *FLN** tarafından bir saldırı dalgası başlatıldı. Fransa buna boyun eğmeyi reddeti, ama reformlar yapılacağını ilan etti. Ancak, bu reformları "*terorist*" olarak tanımladığı FLN'i yendikten sonra gerçekleştirebilmeyi umuyordu. Dolayısıyla, öncelik savaşa verilecekti. Fransa FLN'e büyük kayıplar verdirdi (Cezayir muharebesi, 1957), ama tümüyle ortadan kaldırmayı başaramadı. Bu arada, FLN'le pazarlığa oturma fikri de Fransız siyasetçileri arasında taraftar bulmaya başlamıştı. Başkent Cezayir'de çıkarılan **13 Mayıs 1958 ayaklanmaları** bu olasılığı ortadan kaldırmayı amaçlıyordu ve General de Gaulle'ün iktidara geri dönmesiyle sonuçlandı. Avrupalı sömürgeciler, General'in dönüşüyle birlikte Cezayir'in Fransa'da kalacağını umuyorlardı.

■ Ama FLN olmadan hiçbir şey yapılamayacağını anlayan de Gaulle, yeniden görüşmelere başladı. Bunun üzerine, ordunun bir kısmı ve Cezayir Fransızlarından çoğu kendilerini ihanete uğramış hissettiler. Öfkeleri, generallerin düzenlediği ve başarısızlıkla sonuçlanan bir darbe girişimine (nisan 1961) ve gizli ordu *OAS** tarafından yürütülen terorist eylemlere yol açtı. Bu umutsuz tepkiler, mart 1962'de Évian Anlaşmaları'yla **Cezayir'in bağımsızlığına** karar verilmesini engelleyemedi (yürürlüğe girme tarihi temmuz 1962). Ancak, çoğu birkaç kuşaktır Cezayir'de yaşayan Fransızların bu ülkede kalmaları artık mümkün değildi. 1962 yazında, aralarından yüz binlercesi Fransa'ya döndü.

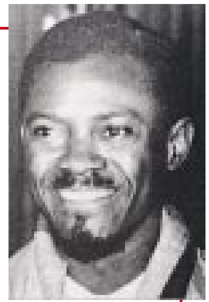
F. Bağımsızlıklarına kavuşan son sömürgeler

■ Afrika'daki sömürgelerinden vazgeçen en son metropol Portekiz oldu. Portekiz, Avrupa'nın en yoksul ülkelerinden biri olduğu halde, 1975'e kadar sömürge topraklarını koruyabilmek için varını yoğunu tüketmişti. Gine-Bissau, Mozambik, Angola ve Yeşilburun Adaları, ancak Lizbon'daki diktatörlüğün yıkılmasından sonra bağımsızlıklarına kavuşabildiler. Aynı dönemde, **Okyanusya'daki takımadalarda da özgürlük hareketleri başladı**. Bunlardan Papua 1970'te, adı Vanuatu olarak değiştirilen Yeni Hebridler de 1980'de bağımsız oldular.

1950'lerin sonunda Kongo. **2**

BİYOGRAFİ

3 **Patrice Lumumba** ***(1925-1961)***

Kongo ulusal hareketinin lideri olan ilerici Lumumba, haziran 1960'ta Belçika Kongosu'nun bağımsızlığını kazanmasından sonra başbakan oldu. Ama ılımlı Cumhurbaşkanı Kasavubu' yu da hesaba katması gerekiyordu. Lumumba, daha 1960 temmuzunda zengin maden bölgesi Katanga'nın Kongo'dan ayrılma isteğiyle karşı karşıya kaldı. Bu koşullar altında SSCB ile yakınlaştı, ama ABD tarafından desteklenen Kasavubu onu görevinden aldı. Başkomutan Mobutu tarafından tutuklandı ve 1961'de öldürüldü.

4 **FLN'in manifestosu.**

Cezayir, 31 Ekim 1954

Cezayir halkına, ulusal davanın militanlarına.

Amaç:

1. İslamî ilkeler çerçevesinde, egemen, demokratik ve sosyal bir Cezayir devleti kurarak,

2. Irk ve inanç ayırımı yapmadan tüm temel özgürlüklere saygı göstererek, ulusal bağımsızlığı elde etmek.

İç hedefler: Sömürge sisteminin tasfiyesi için Cezayir halkının tüm enerjisini toplamak ve örgütlemek.

Dış hedefler:

1. Cezayir sorununun uluslararası alana taşınması.

2. Arap-Müslüman ortamı içinde Kuzey Afrika birliğinin gerçekleştirilmesi [...]. Gerçek barış arzumuzu kanıtlamak, daha az insanın ölmesini ve daha az kan dökülmesini sağlamak için, Fransız yetkililerine onurlu bir tartışma platformu sunuyoruz [...]:

A. Cezayir halkının yetkili sözcüleriyle, bölünmez bir bütün olarak Cezayir'in egemenliğinin tanınması için görüşmelere başlanması.

B. Tüm siyasal tutuklular serbest bırakılarak güven ortamı yaratılması ve mücadele veren güçlere karşı girişilen her türlü takip işleminin durdurulması.

C. Cezayir halkının tarihini, coğrafyasını, dilini, dinini ve geleneklerini inkâr ederek Cezayir'i bir Fransız toprağı haline getiren her türlü yazılı belge, kararname ve yasayı iptal eden resmî bir beyannameyle Cezayir milliyetinin tanınması.

Buna karşılık:

1. Fransızların dürüstçe kazanılmış kültürel ve ekonomik çıkarlarına olduğu gibi, kişilere ve ailelere saygı gösterilecek;

2. Cezayir'de kalmak isteyen Fransızlara, Fransız milliyeti [...] ile Cezayir milliyeti arasında seçim yapma hakkı verilecek;

3. Fransa ve Cezayir arasındaki ilişkiler, bu iki güç arasında imzalanacak bir anlaşmayla düzenlenecek.

1. FLN ne talep ediyor? Bunu yaparken hangi ilkelerden hareket ediyor?

2. "Cezayir sorununun uluslararası alana taşınması" sözlerini açıklayınız.

5 **1956'da Aflon'da (Oran bölgesi) öldürülen Cezayirli isyancılar.**

6 **Cezayir'in bağımsızlığına kavuşması sırasında FLN birliklerinin geçidi.**

IV. Üçüncü dünyanın oluşması ve sorunları

SÖZLÜK

* *Pan-Afrikacılık*

A. Düşlenen birlik

Belge 2, 3 ve 4

■ **"Üçüncü dünya" deyimi, 1952'de**, Fransız iktisatçı Alfred Sauvy tarafından Soğuk Savaş'ın iki bloğuna dahil olmayan ve azgelişmişlik gibi bazı ortak özellikleri bulunan ülkelerin tümünü belirtmek için ortaya atıldı. Sömürgeci güçlerin hakimiyetinden yakın bir geçmişte kurtulan ülkelerin oluşturduğu üçüncü dünyada, önce yalnızca Asya devletleri yer alıyordu. Ardından bunlara Afrika ve Okyanusya ülkeleri katıldı. 1960'lardan itibaren, bu gruba 19. yüzyıl başlarından beri bağımsız olmalarına rağmen Latin Amerika ülkeleri de eklendi. Gelişmiş "Kuzey" ülkelerinden ayırmak için bazen "Güney" olarak da adlanırılan üçüncü dünya, bugün Birleşmiş Milletler'de sandalyelerin çoğunluğunu ellerinde bulunduran onlarca ülkeden oluşmaktadır. Ancak, Güvenlik Konseyi'nin denetimi hâlâ büyük güçlerin elindedir.

■ Üçüncü dünya, siyasal varlığını ilk kez 1955'te, **Bandung Konferansı** sırasında dünyanın iki kutba ayrılmasına karşı olduğunu ifade ederek gösterdi. Tito, Nehru ve Nasır'ın önderliğinde, **1961'de Belgrad'da kurulan bağlantısızlar hareketi** ile birliğini bir kez daha ilan etti. Bu hareketi oluşturan 25 ülke, uluslararası siyasal yaşamda söz sahibi olan aktörler olduklarını belirttiler ve iki bloktan biriyle bütünleşme fikrini kesinlikle reddettiler.

B. Olanaksız birlik

Belge 1

■ Ancak, blokları dışlama yönündeki bu karara uymak yumuşama döneminde bile oldukça güçtü. Etki alanlarını genişletmeye çalışan İki Büyükler, aralarındaki anlaşmazlıkları Vietnam'da olduğu gibi çoğunlukla üçüncü dünyada çözüyorlardı. Üçüncü dünya ülkeleri de, hem ekonomik güçlüklerin üstesinden gelmek, hem kendi aralarındaki sorunlara çare bulmak için Büyükler'e başvuruyorlardı. Örneğin Hindistan, 1971'de Amerikalılar tarafından desteklenen Pakistan'a saldırmadan önce SSCB ile bir anlaşma imzalamıştı.

■ Üçüncü dünya, Sovyet yanlıları (Küba, Gine, Gana, Mali, Irak, Cezayir, vs.) ve Batı yanlıları (Suudi Arabistan, Fas ve pekçok Latin Amerika ülkesi) olmak üzere ikiye bölündü. 1966'da, Küba Devlet Başkanı Fidel Castro, Havana'da Üç Kıta Konferansı'nı topladı ve katılan ülkeleri Amerikalılara karşı gerilla hareketinin yayılması için Che Guevara'nın dediği gibi "*iki, üç, daha çok Vietnam*" yaratmaya çağırdı. Ancak, Sovyetleri endişelendiren bu romantik devrimcilik hiçbir sonuç vermedi (Che Guevara 1967'de Bolivya'da öldürüldü) ve üçüncü dünyayı biraz daha böldü.

■ Bu güçlükler, 1991 yılında blokların yok olmasıyla tüm varlık nedeni ortadan kalkan **bağlantısızlar hareketinin neden hızla güç kaybettiğini** açıklar. Üçüncü dünya ülkelerinin bir kıtadan diğerine büyük farklılıklar sergilemesi de, birleşme düşlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasında rol oynadı. Ayrıca bu ülkelerin kurdukları ve bu tür bir engelle karşılaşmayan bölgesel örgütler de daha başarılı olamadılar. Bu örgütler de **pek çok uyuşmazlıkla** karşı karşıya geldiler:

- Müslüman Arap dünyasında, milliyetçi taleplerle İslam Konferansı tarafından ön plana çıkarılan dinsel bağlar arasındaki uyuşmazlık;
- 1963'te kurulan Afrika Birliği Örgütü içinde, *pan-Afrikacılık** ve sömürge döneminde çizilen sınırlara dokunmama eğilimi arasındaki uyuşmazlık;
- Latin Amerika'da, 1948'de kurulan ve ABD etrafında toplanan Amerika Devletleri Örgütü (OAS) ile 1966'da Üç Kıta Konferansı'nda kurulan ve Amerikan emperyalizmine karşı çıkan Latin Amerika Dayanışma Örgütü arasındaki uyuşmazlık.

BİYOGRAFİ

1 **Ernesto "Che" Guevara** ***(1928-1967)***

Arjantin'de burjuva bir ailede dünyaya gelen ve doktor olan Guevara, Meksika'da Fidel Castro ile tanıştı ve 1956'da onunla birlikte Küba'da devrimci bir gerilla kurulması için çalıştı. Castro'nun zaferinden sonra, Küba'nın sanayi bakanı oldu. Küba devrimini Amerikan emperyalizmine karşı bir devrim modeli olarak tanıtan Guevara, gizlice Afrika'daki ve 1965'te Bolivya'daki gerilla savaşlarına katıldı. Bolivya'da bir taşra gerillası kurmayı denedi, ama başaramadı. 9 Ekim 1967'de bir pusuda yaralandı, CIA'in adamları yönetimindeki baskıcı Bolivya güçleri tarafından yakalandı ve idam edildi.

Guevara'nın devrimci eylemi ve ölümünün anısı, onu bir "*devrim şehidi*" olarak gören Latin Amerika'nın yoksul halkları arasında hâlâ canlıdır. Küba'ya, devrimci mücadeleye ayrılmış çok sayıda kitap (*La guerra de guerrillas*, 1961) ve ölümüyle aniden kesilen bir *Bolivya Günlüğü* yazmıştır. "Che" takma adı, İspanyolca'nın Arjantin aksanıyla telaffuz edilişinden gelmektedir.

2 1952'de "Üçüncü Dünya" deyiminin ortaya çıkışı.

Mevcut iki dünyadan, olası savaşlarından, bir arada yaşamalarından hiç düşünmeden söz ediyoruz da, üçüncü bir dünya daha olduğunu, en önemlisini ve sonuçta en eskisini genellikle unutuyoruz. Bu dünya, Birleşmiş Milletler üslubuyla az gelişmiş diye adlandırılan ülkelerin oluşturduğu bütündür [...]. Bu ülkeler, bizim 1914'teki ölüm oranımıza ve 18. yüzyıldaki doğum oranımıza sahiptir [...]. Böyle bir nüfus artışına ne kadar önemli yatırımların eşlik etmesi gerektiği gayet iyi algılanıyor [...]. Oysa, bu yaşamsal yatırımlar [...] Soğuk Savaş'ın parasal duvarlarına tosluyor. Sonuç fazla yorum gerektirmiyor: Geçmiş zamanların ölüm-dirim düzenine geri dönülmüştür; bu da, bir sefalet düzenidir [...].

Belki de 1 numaralı dünya, her türlü insanlık dayanışmasının dışında olsa da, yaşama doğru bu yavaş ve karşı konulmaz, alçakgönüllü ve yırtıcı ilerleyişe duyarsız kalamayacak. Çünkü yok sayılan, sömürülen, *tiers état*[1] gibi horgörülen bu üçüncü dünya da artık bir şeyler olmak istiyor.

Alfred Sauvy, "Trois mondes, une planète",
***L'Observateur*, 14 août 1952.**

1. Avrupa'daki eski toplum düzeninin Kilise mensupları ve soylular dışında kalan üçüncü öğesi.

1. Alfred Sauvy'nin metnin başında sözünü ettiği iki dünya hangileridir?

2. Yazara göre, üçüncü dünyanın özellikleri nelerdir?

3 1961'de, Mali Devlet Başkanı Modibo Keita'ya göre bağlantısızlık.

"Bağlantısızlar" deyimini "tarafsızlar" deyimine tercih ediyorum. Mali Cumhuriyeti için bağlantısızlık, onurla, kişilikle eş anlamlıdır. Ve özgürlüğünü kazanmak için asla hiçbir şeyden kaçınmayan halkımız, işte bunun için kendini şu ya da bu ülkeye, şu ya da bu bloğa göre tanımlamayı reddediyor.

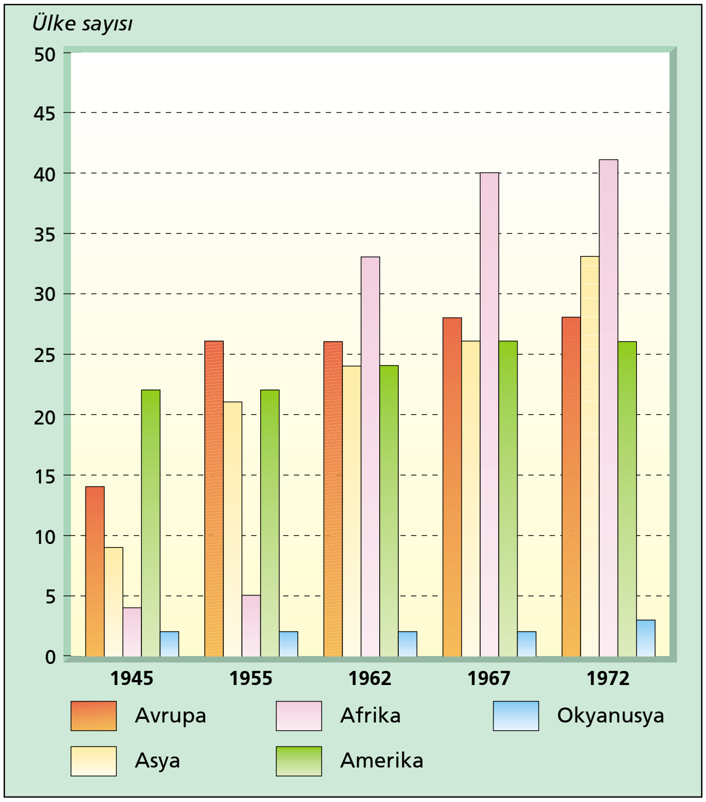
Ancak bu, anlık bile olsa, büyük güçler arasında bir denge oyununa kalkıştığımız anlamına gelmez [...]. Mali'nin, nesnellik, mantık ve ahlak gerektirdiğinde dahi herhangi bir mücadeleye girmeyi reddeden böyle bir tarafsızlıkla ilgisi yoktur.

Ancak, bağlantısızlığın her açıdan ve her alanda varolan sorumluluk duygumuzun yansıması olan olumlu bir yanı daha vardır: Tüm sorunları incelemek ve kendi kendimize Doğu'nunkiyle ya da Batı'nınkiyle uyuşup uyuşmadığını sormadan kendi kanımıza sahip olmak. [...] Doğu bloğu ya da Batı bloğu tarafından tanımlanan konumlardan birine bağlanmıyoruz. Uygar bir dünya düzeni sağlayacak ilkelerin başarısı için gereken eylemlere katılıyoruz.

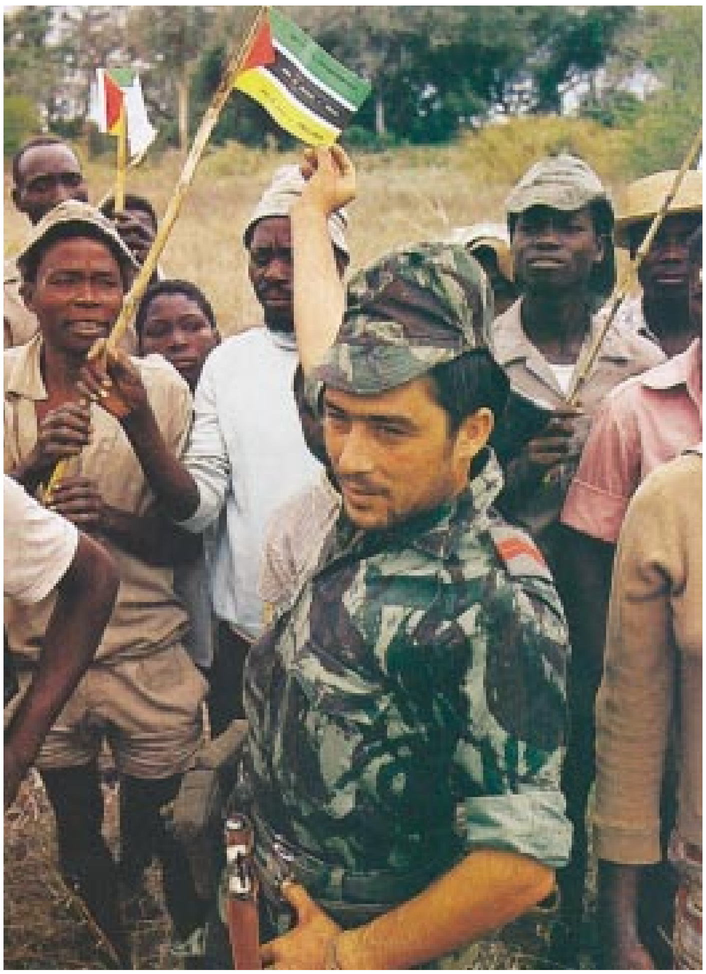
Modibo Keita'nın Belgrad Bağlantısız Ülkeler Konferansı'nda sunduğu bildiri, 1961.

1. Modibo Keita bu bildiriyi hangi koşullar altında sunuyor?

2. Keita'ya göre, bağlantısız ülkelerin iki blok karşısındaki konumu ne olmalıdır?

4 **1945-1972 yılları arasında Birleşmiş Milletler üyeleri.**

1974'te, Mozambik'te zafer kazanan maki direnişçileri. **5**

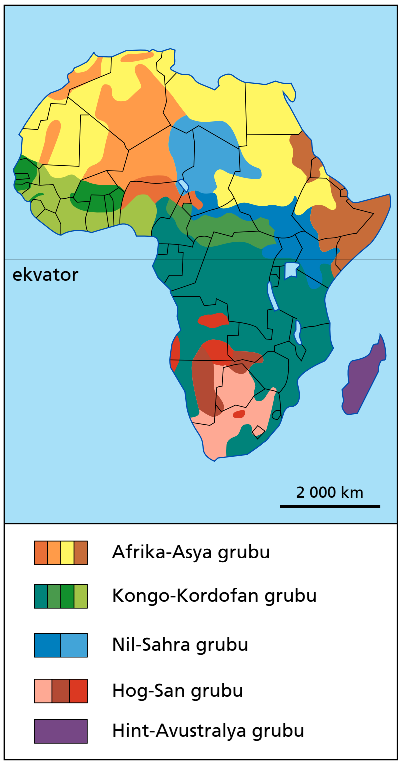
ANAHTAR SÖZCÜK

• YENİ ULUSLARARASI EKONOMİK DÜZEN

Yoksul ülkelerin çıkarlarının daha çok gözetilmesi için uluslararası piyasa yasalarına bazı istisnalar eklenmesini isteyen Üçüncü Dünya ülkelerinin talebi. Bu talep, 1973'te Cezayir'de toplanan bağlantısız ülkeler zirvesinde resmen dile getirildi.

SÖZLÜK

* Yeni sömürgecilik
* İslamcılık

1 Afrika mozayiği.

Bir yanda birkaç grupta toplanmış yüzlerce dil, öte yanda sömürgecilikten miras kalan ve bu dillerle hiç ilgisi olmayan sınırlar...

C. Yeni devletlerin karşılaştıkları siyasal güçlükler

Belge 1

■ Bağımsızlık mücadeleleri sırasında oluşan siyasal birlikler, zaferden sonra genellikle fazla yaşamıyordu. Yeni devletlerde, ılımlılar ve ilericiler karşı karşıya geliyordu. Sömürge döneminden kalma sınırların yapay niteliği nedeniyle ortaya çıkan **etnik çatışmalar** ise özellikle Afrika'da sorunların iyice büyümesine neden oluyordu. Bu sınırlar, bazen Ruanda'daki Utular ve Tutsiler gibi sömürgeleşme öncesinden beri birbirlerine düşman olan halkları bir arada yaşamaya zorluyordu.

■ Bu nedenlere yoksulluk da eklenince, **bu yeni devletlerin Avrupa kökenli ulus-devlet siyasal modeline pek de uymadıkları** ortaya çıktı. İktidar sık sık etnik bir gruba dayanan ya da çıkarları nedeniyle yabancı güçler tarafından desteklenen bir diktatörlüğün elinde kalıyordu. Bunun örneklerine 1960'lı ve 1970'li yıllarda Latin Amerika'da ve tek parti hakimiyetinin 1990'lı yılların başlarına kadar neredeyse kural olduğu Afrika'da rastlanır.

■ Üçüncü dünya ülkeleri arasında savaşlar da az değildi: 1979'da Vietnam ve Kamboçya, 1980'den 1988'e kadar İran ve Irak arasında olduğu gibi... Etnik çatışmalar ise genellikle içsavaşlara yol açıyordu: Nijerya'da, 1967'den 1970'e kadar süren kanlı Biafra Savaşı, Müslüman Hausalar ve Katolik İboları karşı karşıya getirdi. Ülkenin iştah kabartıcı petrol yatakları da durumun vahimleşmesine katkıda bulundu. Bu savaşlardan bazıları, 1990'lı yıllarda Ruanda ve Burundi'de olduğu gibi korkunç **soykırımlar**la sonuçlanıyordu.

D. Azgelişmişlik karşısında üçüncü dünya

Belge 2 ve 5

■ Bir kez bağımsız olduktan sonra, üçüncü dünya ülkeleri azgelişmişliğin yarattığı sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Bu sorunların kaynağı bazen **sömürge döneminin mirası**ydı (sanayinin az gelişmişliği, iç tüketime yönelik tarımdan çok ticarî tarıma öncelik verilmiş olması). Bazen de bunları **üçüncü dünya ülkelerine özgü koşullar** yaratıyordu (doğanın yol açtığı güçlükler, modern ekonomiye uyum sağlayamayan gelenekler, yerel kapitalizmin zayıflığı). Nüfus patlaması da bu durumu ağırlaştırıyordu.

■ 1960'lı yılların başında azgelişmişlik, gelişme konusunda basit bir gecikme olarak değerlendiriliyordu. Dolayısıyla, geçici bir yardımın yoksul ülkelerdeki gelişme hızını arttırmaya yeteceğine inanılıyordu. Ama üçüncü dünya ülkelerinin liderleri karşılaşılan güçlüklerin tek nedeninin bu olmadığı kanısındaydılar. Onlara göre esas neden, ülkelerini basit birer hammadde ve ucuz işgücü deposuna çeviren **dünya ekonomisinin düzeni**ydi. Bu saptama ile, 1964 yılında Kalkınma İçin Birleşmiş Milletler Konferansı'nın toplanmasını sağladılar ve 1973'te Cezayir'de toplanan bağlantısızlar zirvesinde *yeni bir uluslararası ekonomik düzen** talep ettiler.

■ 1973 sonunda, OPEC tarafından alınan petrol fiyatlarını arttırma kararı da bu çizgide bir karardı. Ama ekonominin tek bir sektörüyle sınırlı kaldı. **Yeni uluslararası ekonomik düzen** hayata geçirilemeyecekti. Dolayısıyla üçüncü dünya ülkeleri başka temellere dayanarak gelişmek zorundaydılar. Bunu yapabilmek için, çoğu zengin ülkelerden genellikle borç biçiminde yardım talep ettiler. Bu tür yardımlar, Fransa gibi borç veren bazı ülkeler tarafından "**işbirliği**" olarak adlandırıldı. Bazı ülkeler de, bunu üçüncü dünya ülkelerini **borçlanma**ya iten ve gelişmelerini iyiden iyiye çıkmaza sokan bir tür *yeni sömürgecilik** olarak değerlendirdiler. Bunların dışında, başka ülkeler de Somali ve Zaire örneklerinden hareketle üçüncü dünyanın bu kalıcı sorunlarını yöneticilerinin **yozlaşma**sıyla açıklamayı tercih ettiler.

■ 20. yüzyılın sonunda, özellikle Doğu Asya'daki bazı üçüncü dünya ülkeleri ekonomilerini geliştirmeyi başardılar; bunlar Güney Kore ve Tayvan gibi azgelişmişlikten kurtulmayı başaran **yeni sanayi ülkeleri**dir. Kaynakları olmasına rağmen böyle bir çıkış yakalayamayan başka ülkeler ise derin bir istikrarsızlığa sürüklendiler: *İslamcılığın** yükselişi ve katliamların dehşetiyle karşı karşıya bulunan Cezayir'in durumu budur. Son olarak, Afrika'nın **en az gelişmiş ülkeleri** karşılaştıkları güçlüklere yenik düştüler. Siyasal bir birlikten yoksun olan üçüncü dünya, bugün ekonomi alanında da giderek daha az benzerlik göstermektedir.

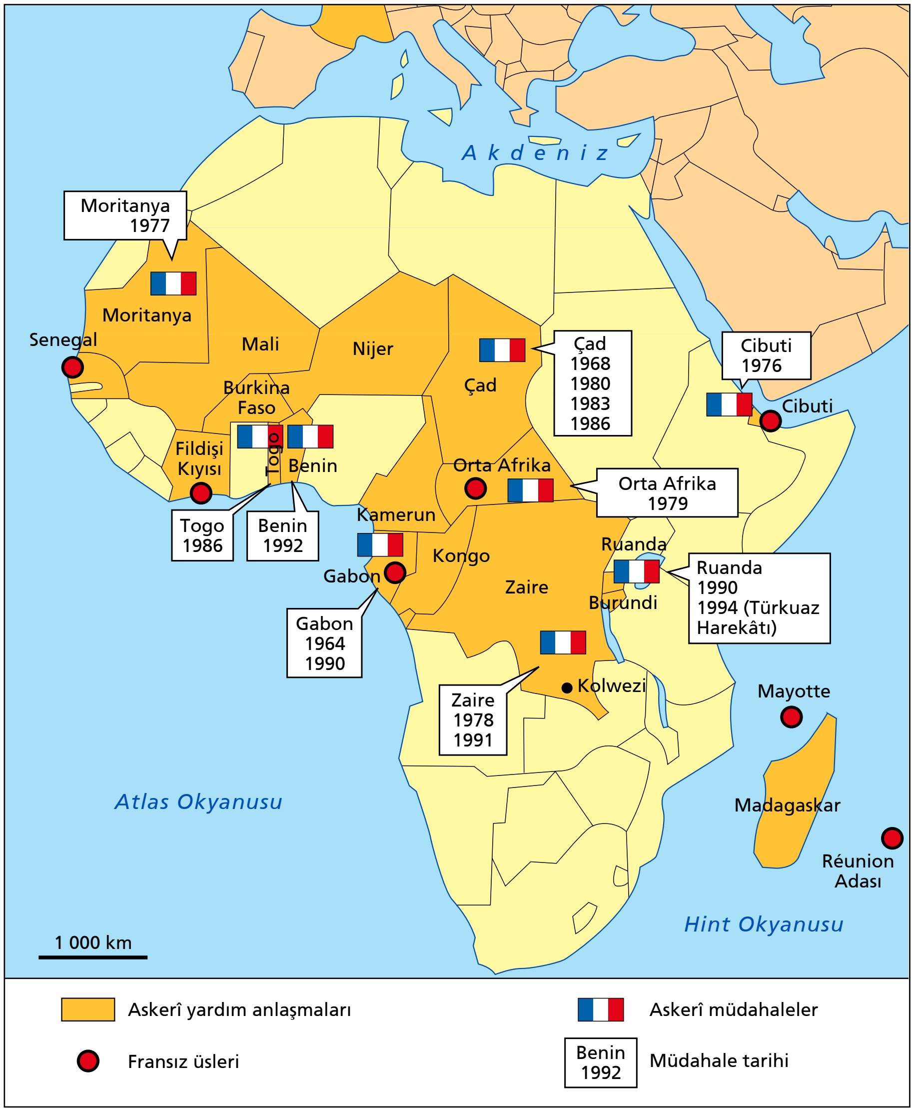
2 Yeni bir uluslararası ekonomik düzen için.

Konferans, uluslararası ekonomik işbirliği, ama aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin kendi doğal kaynakları üzerindeki etkin ve somut egemenliği ile kendi ekonomilerinin işleyişini denetleyebilmeleri ilkelerine dayanırsa kalıcı bir atılım gerçekleştirebilir. Önce, her devletin kendi doğal zenginlikleri üzerinde etkin bir denetim gerçekleştirebilmesi gereklidir; bu da, devletleştirme hakkına sahip olmak anlamına gelir.

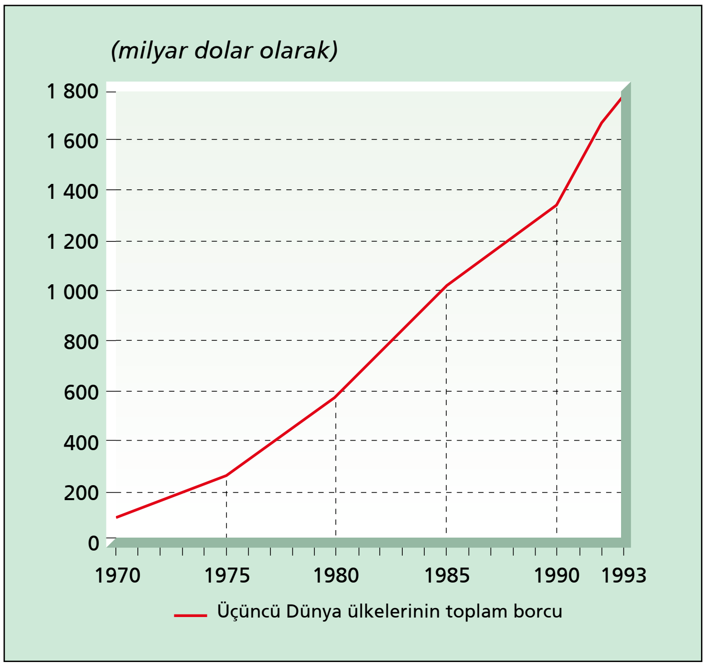
Konferans, ekonomik sömürü ve saldırılara karşı direnme kabiliyetini arttırmak için, bağlantısız ülkeler arasında dayanışma ve işbirliğinin güçlendirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Konferans, ayrıca, kendi doğal kaynaklarının denetimini geri almak için mücadele eden tüm halklara verdiği desteği dile getirmiştir. Konferans, son olarak, petrol ve bakır gibi hammadde üreticisi ve ihracatçısı ülkeler arasında ortak örgütler kurulmasını önermiştir. [...] Aynı zamanda, bağlantısız ülkeler arasında ekonomik, bilimsel, kültürel ve toplumsal işbirliğinin gelişmesini desteklemektedir. [...] Ekonomik alanda ülkelerin yalnızca kendilerine güvenmeleri de, bağlantısızlar politikasının gerekli sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cezayir Cumhurbaşkanı Bumedyen'in Bağlantısız Ülkeler Konferansı'nda yaptığı konuşma, 9 Eylül 1973.

Metnin yazarı, bağlantısız ülkeler arasında nasıl bir işbirliği tasarlıyor?

3 Fransa'nın Afrika'daki askerî varlığı ve müdahaleleri.

4 1970'ten itibaren Üçüncü Dünya'nın borçlanması.

5 Bir "yeniden sömürgeleştirilme" talebi.

1960-1970'li yıllarda emperyalizme yağdırılan lanetler, yerini uluslararası müdahale [...], hattâ yeniden sömürgeleştirilme taleplerine bıraktı. [*Komor Takımadaları'ndaki Anjuan Adası'nda*], ayrılıkçılar tarafından kurulan yönetimin başkanı tutuklandı. Başkan kısa süre önce Anjuan'ın "*14 Temmuz 1997'den itibaren resmî olarak Fransız Cumhuriyeti'ne bağlandığını*" ilan etmişti. [...] Anjuan, 1975 yılında bağımsızlığını kazanan eski Fransız sömürgelerinden Federal Komor İslam Cumhuriyeti'ni oluşturan üç adadan biri. [*Ada halkı*] Komor Federasyonu tarafından kendilerine adaletsiz davranıldığını, yani bir anlamda, sömürgenin bağımsızlığına kavuşma sürecinde kaybeden taraf olduklarını iddia ediyor. Eski metropole duygusal bağlılıkları da söz konusu kuşkusuz, Fransız devlet yardımı musluklarının adaya açılması arzusu da... [...] Bu Fransız dostluğu gösterisi elbette gurur verici, ancak Paris bu eski imparatorluk konfetilerinin kendisine fazla yapıştığı kanısında.

Le Figaro, 24 Temmuz 1997.

ÖNEMLİ TARİHLER

1946-1954: Çinhindi Savaşı.
1947: Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşması.
1954-1962: Cezayir Savaşı.
1955: Bandung Konferansı.
1961: Bağlantısızlar hareketinin kurulması.
1973: Cezayir'de Bağlantısızlar Konferansı.
1991: Cezayir'de içsavaş ve katliamların başlangıcı.
1994: Ruanda'da soykırım.

KARIŞTIRMAYALIM

Emperyalizm ve sömürgecilik

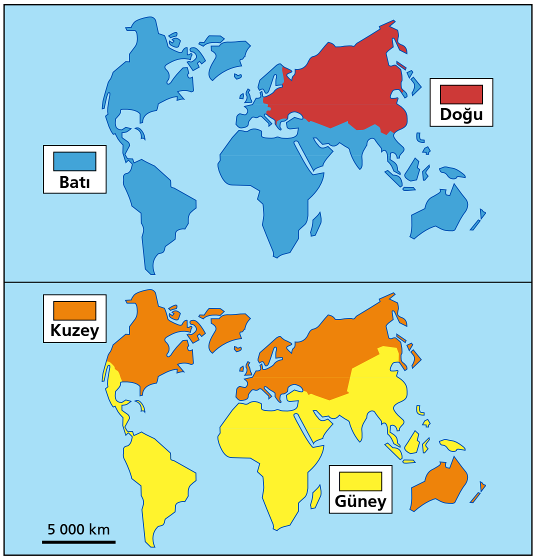
Emperyalizm, bir devletin başka devletlere karşı hükmedici tavrıdır. Bu hakimiyet ekonomik, malî ya da kültürel olabilir. Emperyalizm, mutlaka hükmettiği ülkelerin siyasal bağımsızlıklarını tehdit etmez. Bu ülkeler kendi hükümetlerine sahip olabilirler.

Sömürgecilik ise, sömürgeci gücün (buna "metropol" de denir) sömürgesi haline getirdiği ülkede siyasal denetimi de eline aldığı bir emperyalizm biçimidir.
Bu durumda sömürgeyi metropoldeki hükümet yönetir.

Vietmin ve Vietkong

Vietmin, 1941'de Ho Şi Min tarafından Japonları ve Fransızları Vietnam'dan atmak için kurulan "Bağımsızlık için Vietnam Birliği"dir.

Vietkong ise, Vietnam Savaşı sırasında komünist gerillalara Amerikalılar tarafından verilen isimdir.

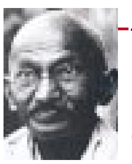
Doğu/Batı, Kuzey/Güney ve Güney yarımküre

1947'den itibaren, **Doğu**, SSCB tarafından yönetilen bloğa dahil olan ülkeleri, **Batı** ise ABD tarafından yönetilen bloğa dahil olan ülkeleri anlatmak için kullanılmıştır.

Sömürgeciliğin sona ermesi ile birlikte, bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkeler mevcut iki bloktan birine eklemlenmeyi reddettiler. Az gelişmiş ülkelerin katıldığı yeni bir topluluk oluşturdular. Bu ülkeler, gelişmiş **Kuzey** ülkelerinin karşıtını oluşturacak biçimde, **Güney** olarak adlandırıldılar.

Kuzey yarımkürede bir ülke olan Hindistan Güney'e dahil iken, **Güney yarımkürede** bulunan Avustralya Kuzey ülkelerindendir.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 227

Mohandas "Mahatma" Gandi *(1869-1948)*

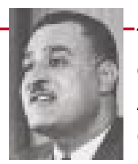
Hindistan'daki bağımsızlık mücadelesinin önderi.

s. ..232

Ernesto "Che" Guevara *(1928-1967)*

Arjantinli devrimci aydın.

s. 229

Cemal Abdü'n-Nasır *(1918-1970)*

Mısır Devlet Başkanı.

s. 228

Jawaharlal Nehru *(1899-1964)*

Hindistan Başbakanı.

s. 231

Patrice Lumumba *(1925-1961)*

1960'da Kongo Başbakanı.

s. 227

Ho Şi Min *(1890-1969)*

Vietmin ve Kuzey Vietnam'ın yöneticisi.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **FLN:** Front de Libération Nationale (Cezayir Ulusal Kurtuluş Örgütü).
- **OUA:** (Organization of African Unity) Afrika Birliği Örgütü.
- **OAS:** Organization of American States (Amerika Devletleri Örgütü).

Vietnam'ın bağımsızlık bildirgesi, 2 Eylül 1945

"*Tüm insanlar eşit yaratılmışlardır. [...] Yaratıcıları onları bazı ayrılmaz haklarla donatmıştır. Bunlar arasında, yaşam, özgürlük ve mutluluğa erişme hakkı vardır.*" Bu ölümsüz sözler, 1776 tarihli Amerika Birleşik Devletleri Bağımsızlık Bildirgesi'nden alınmıştır. Geniş kapsamıyla, bu cümleler şu anlama gelir: Yeryüzündeki tüm halklar eşit olarak doğmuştur; tüm halkların yaşamaya, özgür ve mutlu olmaya hakkı vardır.

Fransız Devrimi'nin İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (1791) de "*İnsanlar hukuk bakımından özgür ve eşit doğar ve öyle kalırlar*" der.

Bunlar yadsınamaz gerçeklerdir. Ancak, seksen yıldan fazla bir süredir, Fransız emperyalistler kendi ilkeleri olan özgürlük, eşitlik ve kardeşliği inkâr ederek atalarımızın topraklarına tecavüz ettiler ve yurttaşlarımıza zulüm yaptılar. Eylemleri insanlık ve adalet idealine aykırıdır. [...]

Gerçek, bizim bağımsızlığımızı Fransızların değil Japonların ellerinden almış olmamızdır. Fransızların kaçması ve Japonların teslim olmasıyla [...], halkımız yüzyıla yakın bir süredir bizi bağlayan zincirleri kırmış ve Vietnam'ı bağımsız bir ülke yapmıştır. Halkımız, aynı zamanda, onlarca yüzyıldır yerleşmiş monarşiyi yıkarak cumhuriyeti kurmuştur.

Bu nedenlerle, geçici hükümetin üyeleri olan bizler, Fransa'yla bundan sonra Vietnam konusunda hiçbir ilişkimiz olmayacağını, Fransızların topraklarımızda haksız olarak elde ettikleri tüm ayrıcalıkları kaldıracağımızı ilan ediyoruz. Aynı iradeyle hareket eden tüm Vietnam halkı, Fransız emperyalistlerinden gelecek her türlü saldırıya karşı sonuna kadar mücadele etmeye kararlıdır. [...]

Bu nedenlerle, Demokratik Vietnam Cumhuriyeti geçici hükümetinin üyeleri olan bizler, tüm dünyaya ilan ederiz ki, Vietnam'ın özgür ve bağımsız olmaya hakkı vardır. Tüm Vietnam halkı, özgürlük ve bağımsızlık hakkını korumak için maddî ve manevî tüm güçlerini seferber etmeye, yaşamlarını ve mallarını bu yola adamaya kararlıdır.

Ho Şi Min, Demokratik Vietnam Cumhuriyeti Başkanı.

1945 tarihli Vietmin afişi.

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız ve metnin yayınlandığı tarihte Çinhindi'ndeki siyasal ve askerî durumu hatırlatınız.*
- **2.** *Ho Şi Min'in dilekleri nelerdir?*
- **3.** *Hangi ilkelerden esinleniyor?*

TAVSİYELER

- Bu bildirgeyi tarihsel ortamına tam olarak yerleştirin: Büyük İttifak 1945'te hâlâ varlığını koruyordu.
- Asya'da İkinci Dünya Savaşı, sömürgelerdeki bağımsızlık hareketlerinin kökenleri ve demokrasilerin siyasal temelleri (Amerikan modeli, Fransız anayasaları) ile ilgili bilgilerinizi toparlayın. Çinhindi Savaşı'nı anlatmayın. 1791 ve 1776 tarihlerini kullanırken konu dışına çıkmayın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Soru 1

- Ne: Siyasal ve diplomatik nitelikli bir metin.
- Metin kime sesleniyor? Dönemin Fransız hükümetine, yani General de Gaulle tarafından yönetilen Fransız Cumhuriyeti geçici hükümetine, Japonları yenmiş olan müttefik ülkelerin hükümetlerine, uluslararası kamuoyuna, yeni kurulmuş olan Birleşmiş Milletler'e.
- Kim: *Bkz. Ho Şi Min'in biyografisi, s. 227.*
- 1945'te durum: Mart 1945'te, 1940'tan beri Çinhindi'ni işgal etmiş olan Japonya, Vietnam'ın bağımsızlığını ilan etti, Fransız Vichy hükümetinin temsilcilerini tutuklattı ve öldürttü. Vietmin de Fransız işgalcilere karşı bir ayaklanma başlattı.

• Soru 2

Metnin hangi bölümleri Ho Şi Min'in bağımsızlık istediğini gösteriyor?
Ho Şi Min neyi suçluyor? Ne tür bir rejim kurmak istiyor ? (Bu dileği Vietmin'i oluşturan öğelerle bağlantılandırın).

• Soru 3

- Ho Şi Min hangi ilkelerden esinleniyor? Hangi devrimlere gönderme yapıyor? Bu devrimler hangi ilkeleri getirmiştir?
- Ho Şi Min komünisttir. Kendi fikirlerine doğrudan gönderme yapıyor mu? Ho Şi Min'in becerisini gösterin.

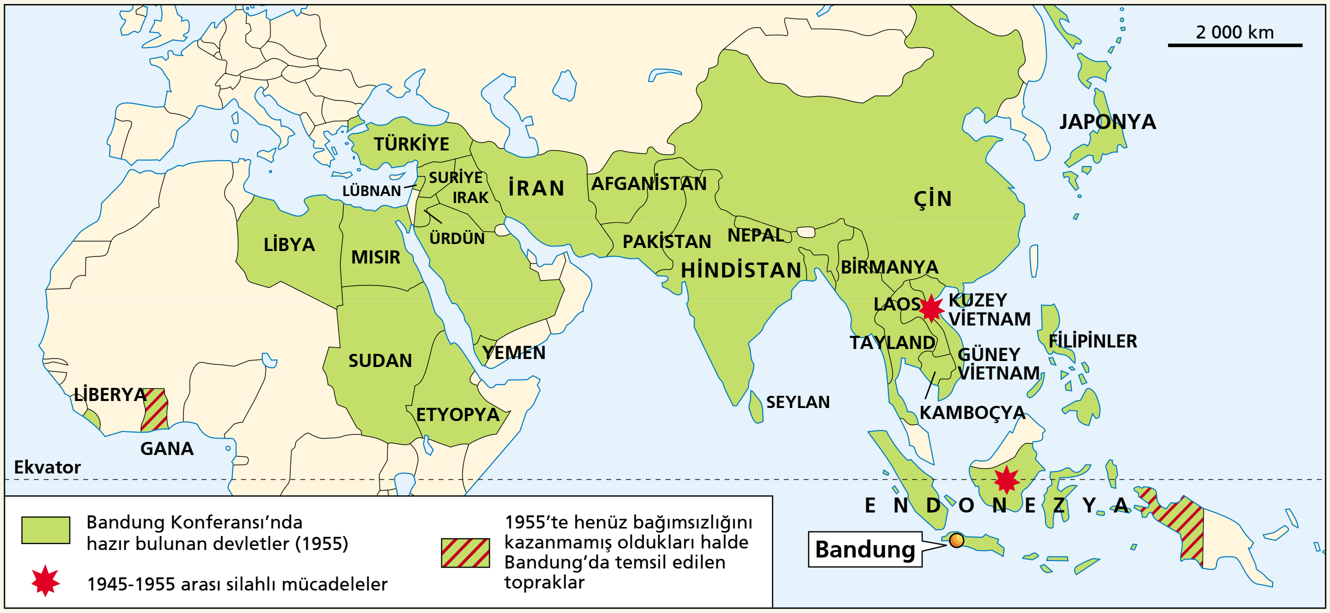
Konu: Bağımsızlık, bağlantısızlık ve devrim arasında üçüncü dünya

Sorular

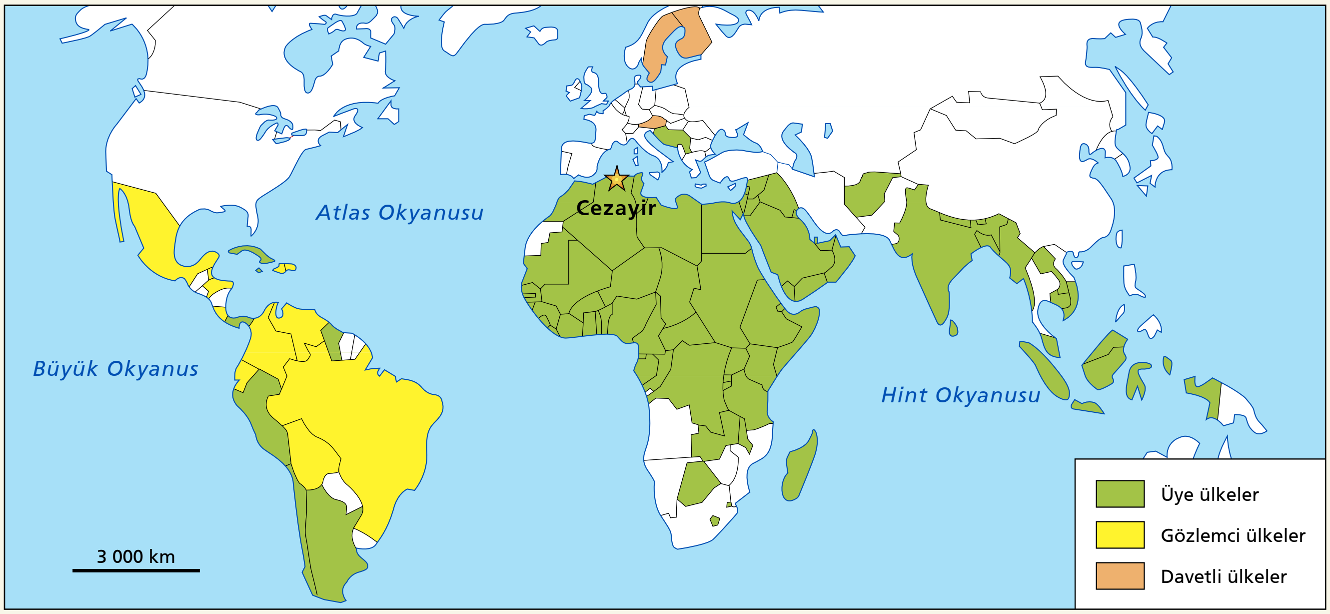
❒ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❒ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❒ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 **Bandung Konferansı'na katılan devletler (1955).**

2 **Bağlantısızlar hareketini oluşturan ülkeleri dördüncü kez bir araya getiren Cezayir Konferansı'na katılan devletler (1973).**

3 Bandung Konferansı'nda Nehru'nun yaptığı kapanış konuşması, 24 Nisan 1955.

Artık boyun eğen Asya kalmamıştır [...]. Hiçbir biçimde hiçbir ülkenin, hiçbir kıtanın hakimiyeti altına girmemeye kararlıyız. Biz, şu ya da bu ülkeye "evet" diyen "evet-efendimci"ler değiliz. Biz dünyanın büyük ülkelerindeniz ve kimseden emir almadan özgürce yaşamak istiyoruz. Büyük güçlerin dostluğuna önem veriyoruz, ama gelecekte onlarla ancak eşit olarak işbirliği yapacağız. Bu nedenle, aramızdan pekçoğunun uzun süre mağdur olduğu hegemonya ve sömürgeciliğe karşı sesimizi yükseltiyoruz. Yine bu nedenle, başka hiçbir hakimiyet biçiminin bizi tehdit etmemesine dikkat etmek zorundayız. Batı'yla, Doğu'yla, tüm dünyayla dost olmak istiyoruz. Asya'nın kalbine ve ruhuna giden tek yol, hoşgörü, dostluk ve işbirliğidir.

4 *"Bir, iki, üç, daha çok Vietnam yaratmak...".*

Kaybettikleri yaşamlar ve yaşadıkları büyük tragedyalarla, gündelik yaşamdaki kahramanlıklarıyla, emperyalizme vurdukları ısrarlı ve şiddetli darbelerle, gezegenin yüzeyinde iki, üç, daha çok Vietnam çiçek açsaydı, nasıl da yakın ve aydınlık bir geleceğe bakabilirdik! O zaman emperyalizm dünyadaki halkların büyüyen nefretiyle girişilen saldırılar karşısında, tüm güçlerini dağıtmak zorunda kalırdı. [...]

Eylemimiz tümüyle emperyalizme karşı bir savaş çığlığı ve insanlığın büyük düşmanı ABD'ye karşı tüm halkların birleşmesi için bir çağrıdır. Ölümün bizi nerede yakalayacağının bir önemi yok; hoş gelir, yeter ki savaş çığlığımız duyulsun, düşen silahlarımızı avuçlamak için başka bir el uzansın ve başka insanlar makinalı tüfeklerin çatırtısı altında ve yeni savaş ve zafer çığlıkları arasında bize ağıtlar yakmak için ayağa kalksın.

Che Guevara'nın yazdığı son metnin son bölümü, 1967 başları, *Obras completas* (Buenos Aires, 1968).

5 Bağlantısızlığı nasıl algılamak gerekir?

Yugoslavlar, 1961'den beri bağlantısızlığı dış politikalarının en önemli öğesi haline getirdiler, zira en önemli kaygıları Sovyet bloğuna karşı bağımsızlıklarını savunmaktı. Buna karşılık Sayın Fidel Castro, sosyalist ülkeleri bağlantısızların "doğal müttefiki", bağlantısızları da Amerikan emperyalizmine karşı verilecek bir mücadelenin öncülüğünü yapması gereken ülkeler olarak değerlendiriyor. Yugoslavya ve Küba'nın bağlantısızlık konusundaki zıt yaklaşımları, farklı coğrafî konumları ve tarihleriyle açıklanabilir.

A. Fontaine [Fransız gazeteci], *Le Monde*, 5 Eylül 1979.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Soru 1

• Belgelerin türü nedir (siyasal yöneticilerin bakış açıları, söz ettikleri olaylardan sonra yayınlananlar, "oluşturulmuş" belgeler)?

• Belgeleri birbirlerine göre zaman içindeki yerlerine yerleştirin (gerekirse bir zamandizim çizelgesi hazırlayın).

• Metinlerin yazarlarını tanıtmak için biyografilere başvurun.

• Soru 2

• 1950'li yıllarda üçüncü dünya ülkeleri ne arzu ediyorlar?

• Belge 1'e göre, Asya ve Afrika'da sömürgelerin bağımsızlaşması hangi aşamadadır?

• İki Büyükler'le karşılaştırıldığında, bağlantısızlık nedir? Nehru'nun, Che Guevara'nın, Tito'nun (Yugoslav devlet başkanı) bakış açıları nedir? Kim bağlantısızlıktan yana? Bağlantısızlığı kim reddediyor (ülkelerin ABD'ye, SSCB'ye karşı tutumları)?

• Bağlantısızlık uluslararası bir konferansta ilk kez ne zaman ortaya çıkmıştır? Bu hareket resmî olarak ne zaman doğmuştur?

• Belge 3 ve 4'ün yazarlarının belirttiği hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığını kendi kendinize sorun.

• Soru 3

• Konuyu zamandizimsel bir bakış açısıyla inceleyin.

• Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmasıyla üçüncü dünya arasında bağlantılar kurun.

• Bağlantısızlık ve devrim arasındaki karşıtlıkları düşünün.

TAVSİYELER

• Konu dört anahtar sözcük içeriyor: Bunları doğru bir biçimde tanımlayın. Bunlardan bazıları Tarih'e çok kısa bir süre önce girdi: Ortaya çıktıkları tarihler ve ortaya çıkış koşulları üzerinde düşünün.

• Olaylarla aynı döneme ait olan belgelerle olaylardan sonra yayınlanmış belge (ya da belgeleri) karıştırmayın.

• Tarihsel aktörlerle (Nehru, Che Guevara) olayları "sıcağı sıcağına" yorumlayan gazetecileri karıştırmayın.

• Üçüncü dünyanın oluşturduğu büyük coğrafî bölgeleri araştırın. Üçüncü dünya nasıl evriliyor? Belge 1 ve 2'yi karşılaştırın.

Konu: Fransız sömürgelerinin bağımsızlıklarına kavuşması

İlgili olayların zamandizimi

1940: Japon birliklerinin Çinhindi'ne girişi.
1943: Lübnan ve Suriye'nin bağımsızlıklarını ilan etmesi.
1944: Brazzaville Konferansı.
1945: Cezayir'de Setif ayaklanmasının bastırılması.
1946: Fransız Birliği'nin kurulması; Çinhindi Savaşı'nın başlangıcı.
1947: Madagaskar isyanının bastırılması.
1954: Dien Bien Fu Savaşı; Çinhindi Savaşı'nın sonu; Vietnam, Laos ve Kamboçya'nın bağımsızlıklarına kavuşması; Cezayir Savaşı'nın başlangıcı.
1956: Fas ve Tunus'un bağımsızlıklarına kavuşması; Siyah Afrika'daki topraklar ve Madagaskar için çıkarılan Defferre-Houphouët-Boigny çerçeve-yasası.
1958: Cezayir'de ayaklanma (13 Mayıs) ve General de Gaulle'ün iktidara dönüşü; Fransız Topluluğu'nun kuruluşu.
1960: Madagaskar ve Siyah Afrika'daki sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması.
1962: Évian Anlaşmaları (mart); Cezayir'in bağımsızlığına kavuşması (temmuz).

KONUYU OKUMA

Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması izleğini işleyen konu, hem sömürgeleştirilmiş halkları, hem de belli bir sömürge imparatorluğunu ele alıyor. Yazacağınız kompozisyon hem Fransa'nın hükmettiği halkların tavırlarını, hem de Fransa'nın verdiği tepkileri değerlendirecek biçimde, bu iki boyutu da hesaba katmalıdır.

Konuda tarih belirtilmiyor. Bu da, sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşma sürecinin bir bütün olarak incelenmesi ve yalnızca aşamalarıyla sınırlandırılmaması gerektiği anlamına gelir. Bu bağımsızlaşma sürecinin koşullarını da, yol açmış olabileceği sonuçları da ihmal etmemelisiniz.

SORUNSALI SAPTAMA

Kompozisyon konusu, bütünüyle sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşmasındaki sorunsalı ele almaktadır: Bu kadar geniş bir süreç, nasıl bu kadar hızlı gelişebilmiştir ve neden o dönemde başlamıştır?

Fransız sömürge imparatorluğunun dağılmasının kendine özgü yanları üzerinde durmak gerekir. Kompozisyon ödevi, Fransa'ya özgü sömürgecilik anlayışını ve bu ülkenin sömürge halklarının talepleri karşısında yaptığı siyasal seçimleri hesaba katmalıdır. Bu seçimler Fransa'yı çok şiddetli iki sömürge savaşına sürüklemiştir. Başka bir sömürge metropolü olan Birleşik Krallık bu tür sömürge savaşlarından kaçınabilmiştir.

Fransız sömürgelerinin bağımsızlık hareketlerinin bir bölgeden diğerine büyük farklılıklar gösterdiği unutulmamalıdır. Kompozisyon ödevi bu çeşitliliği de içermelidir.

ZAMANDİZİMSEL BİR PLAN

● **Giriş :** Dünyanın ikinci büyük sömürge imparatorluğunda yer alan sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması, gezegenin 1945'ten sonra tanıdığı geniş özgürleşme hareketi çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bu, hem ilgili sömürge halkları, hem de metropolün siyasal yaşamı açısından dramatik bir süreçtir.

● **I. 1945'te Fransız sömürge imparatorluğu**

A. Son derece büyük ve görünüşte pek değişikliğe uğramamış bir imparatorluk.

- Fransız sömürge imparatorluğunun coğrafî yayılımı.
- Savaş sırasında, Vichy ve özgür Fransa hükümetleri bu topraklar için çekiştiler. Ayrıca, hem Mihver devletleri hem Müttefikler bu topraklara göz dikmişlerdi.

B. Sarsılan bir imparatorluk

- Fransa'nın 1940'ta aldığı yenilgiyle zayıf düşmesi;
- Mihver devletlerinin karşı propagandası (Asya'da Japonlar, Tunus'ta Almanlar).

C. Fransa'nın korumak istediği bir imparatorluk

- Brazzaville Konferansı'nda *özyönetim* (self-government) fikrinin reddedilmesi ve 1946'da Fransız Birliği'nin kurulması.
- Setif (1945) ve Madagaskar (1947) isyanlarının sert bir biçimde bastırılması.

Tunus Devlet Başkanı Habib Burgiba, Fas Kralı II. Hasan ve Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümeti başkanı Ferhat Abbas, 1961'de Rabat'da bir görüşme sırasında.

Habib Burgiba, Tunus'ta Fransa'ya karşı mücadeleyi yürüten ve ülkeyi 1956'da bağımsızlığa taşıyan Yeni Düstur Partisi'nin başkanıydı. 1957'de Tunus'un cumhuriyet olmasını sağladı ve ilk devlet başkanı oldu.

II. Hasan, 1956'da ülkesini bağımsızlığa götüren Fas kralının oğludur.

Cezayirli milliyetçi **Ferhat Abbas**, 1958'den itibaren Mısır'da kurulan Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümetinin ilk başkanı oldu. Ancak, bu konumunu resimdeki görüşmelerden kısa bir süre sonra kaybetti.

● II. Fransız sömürgelerinin bağımsızlaşmasının özellikleri

A. Sertlik politikası ve savaş başarı getirmiyor

- Sertliğin seçilmiş olması, sömürge halklarını Fransızlaştırmak isteyen Fransa'nın asimilasyon geleneği ve bazı topraklarda yerleşmiş bulunan Fransız sömürgecilerinin varlığıyla açıklanabilir.

- Sertliğin ve savaşın başarısızlığı:

• Çinhindi'nde, Dien Bien Fu faciasına yol açtı;

• Cezayir'de, Cezayir Fransızlarının her türlü pazarlık fikrini reddetmesi, dramatik sonuçları olan bir bağımsızlık süreci yarattı.

B. Gerçekçi yol

- Fransa Ortadoğu'da (İngilizlerin baskısıyla) ve Fas ve Tunus'ta (Birleşmiş Milletler'in baskısıyla) gerçekçi bir yol izlemek zorunda kaldı.

- Çinhindi ve Cezayir'de karşılaşılan güçlükler.

- Sömürgelerin bağımsızlıklarına kavuşması, Siyah Afrika ve Madagaskar'da sakin bir biçimde gerçekleşti.

● III. Fransız sömürgelerinin bağımsızlaşmasının özellikleri

A. Bir imparatorluğun sonu 1962'den itibaren, Avrupa dışında yalnızca bazı küçük topraklar Fransa'nın denetiminde kaldı. Bunlar denizaşırı vilayet ya da topraklar biçiminde örgütlendi.

B. Eski sömürgelerden bazılarında **devam eden Fransız etkisi**

- Siyah Afrika'da bazı ülkelerde işbirliği, Fransız dili ve askerî müdahalelere dayanarak hâlâ kendini hissettiren Fransız etkisi.

- Masraflı olduğu için azalan ve giderek daha az kabul gören bir etki.

● **Sonuç:** Yeni bağımsız devletler. Ama Fransa ile ilişkilerini korumaları bu ülkelerin kalkınmasını sağlayamadı.

Fransa için sömürgelerin sonu, dünya çapında bir güç olduğu dönemin kapandığını haber veriyordu.

Geleceğe ilişkin açılımlar: Fransa, Avrupa temelinden hareketle kendine yeni bir gelecek çizmektedir.

TAVSİYELER

• Böyle bir kompozisyonda, ayrıntılar içinde boğularak herşeyi birden söylemeye çalışmayın. Ödeviniz, sıraladığınız adların, tarihlerin ve rakamların sayısıyla değil, önemli fikirleri vurgulama ve bunları kendi aralarında düzgün bir dille ve uyumlu bir biçimde bağlantılandırma becerisine göre değerlendirilecektir.

• Konuya eşlik eden zamandizimi, gösterilecek hafıza çabasını rahatlatarak öğrenciye yardım etmeyi amaçlamaktadır. Üzerinde düşünülmesi gereken değerli öğeler içerebilir. Ama bu ödev, hiçbir biçimde zamandiziminde yer alan olayların "yorumu"ndan ibaret olmamalıdır. Zamandizimi konunun tüm yönlerini kapsamayabilir; içerdiği tarihlerin hepsi aynı öneme sahip olmayabilir.

• Uzun bir döneme (birkaç on yıl) yayılan bir konu işlenirken, genellikle zamandizimsel bir plan yapmak gerekir.

KONU **13**

Bloklararası çatışmalar ve blokların çözülmesi (1975-1998)

Helsinki Konferansı (1975) ertesinde Soğuk Savaş yeniden şiddetlendi, ama Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasından on altı yıl sonra birdenbire bitti. Sovyetler Birliği'nin varlığı 1991'de son buldu. Düşman bloklar ortadan kalktı.

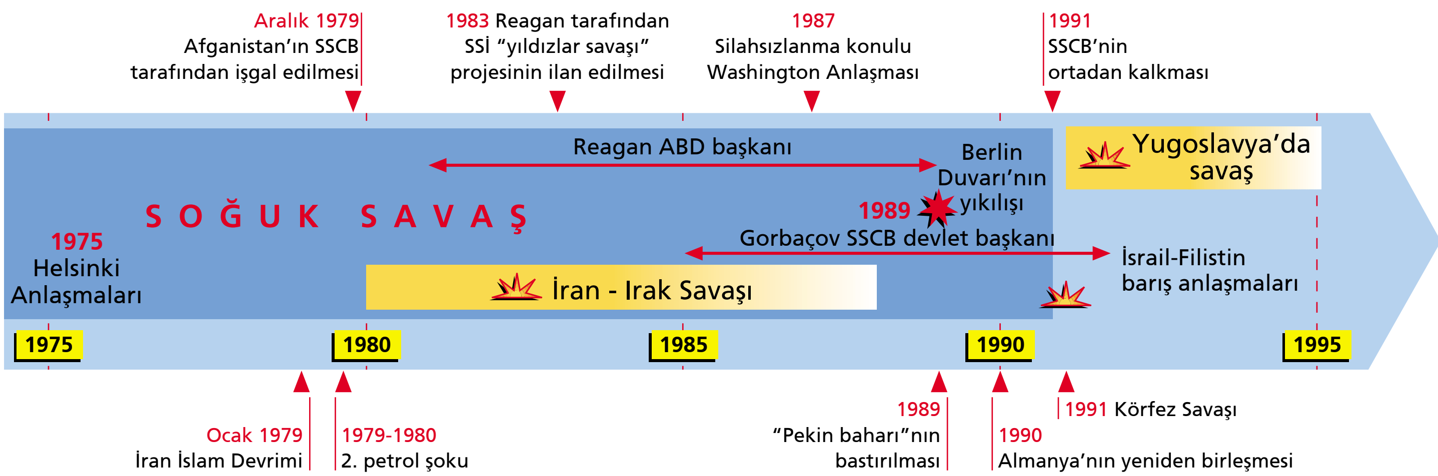
Bu, boyutlarını kavramaya ancak başladığımız büyük bir çalkantı oldu. Nitekim, pek az uzman böyle bir şeyi hayal etmeye cesaret edebilmişti. Artık ideolojiler etkilerini kaybediyor, üçüncü binyılın arifesinde geriye yalnızca ABD'nin süpergücünü sağlamlaştıran bir güçler dengesi kalıyor.

- *Soğuk Savaş'ın yeniden hızlanmasından düşman blokların ortadan kalkmasına nasıl gelindi?*
- *İçine girdiğimiz yeni uluslararası düzenin özellikleri nelerdir?*

KONUNUN PLANI

- **Harita: Soğuk Savaş sonunda dünya, 1975-1991**
- **I. Soğuk Savaş'ın dönüşü, 1975-1984**
- **II. "Yeni düşünce", 1985-1989**
- **III. Sovyet bloğunun çöküşü**
- **IV. Yeni bir dünya düzenine doğru**

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: Başkan Reagan'ın görevi devralma konuşması, 20 Ocak 1981*
- *Verilerle çalışma: 1945'ten 1990'a Almanya: Yenilgiden bölünmeye ve yeniden birleşmeye*

9-10 Aralık 1989 gecesi, Berlin'de Brandenburg Kapısı:
1961'de yapılmış olan Berlin Duvarı'nın "düşmesinden" hemen sonra.

Soğuk Savaş sonunda dünya (1975-1991)

■ 1980'li yılların dünyası çokkutuplu bir dünyaydı:

- Batı bloğu, ABD ve Batı Avrupa, Ortadoğu ve Güneydoğu Asya'daki müttefiklerinin etrafında sağlam bir biçimde örgütlenmişti;

- Sovyet bloğu, SSCB etrafında toplanan Varşova Paktı üyeleri ve Latin Amerika'da (Küba, Nikaragua), Afrika'da (Angola, Etyopya) ya da Asya'da (Moğolistan, Vietnam, Laos, Kuzey Kore) marksizmi benimseyen üçüncü dünya ülkelerinden oluşuyordu. Sovyet bloğu, Çin ve müttefiklerinin (Arnavutluk, Kamboçya) ideolojik ve diplomatik rekabetiyle karşı karşıyaydı. SSCB kendi cephesindeki disipline hiç olmadığı kadar dikkat ediyor, ama komünist ülkeler arasındaki anlaşmazlıkları engelleyemiyordu;

- Bazı ülkeler, büyük güçlüklerle de olsa, bağlantısız kalmaya çalışıyorlardı.

■ Bu koşullar altında, özellikle üçüncü dünya ülkelerinde, eski ve yeni bir takım nedenlerin birbirine karıştığı çatışmalar çıkıyordu:

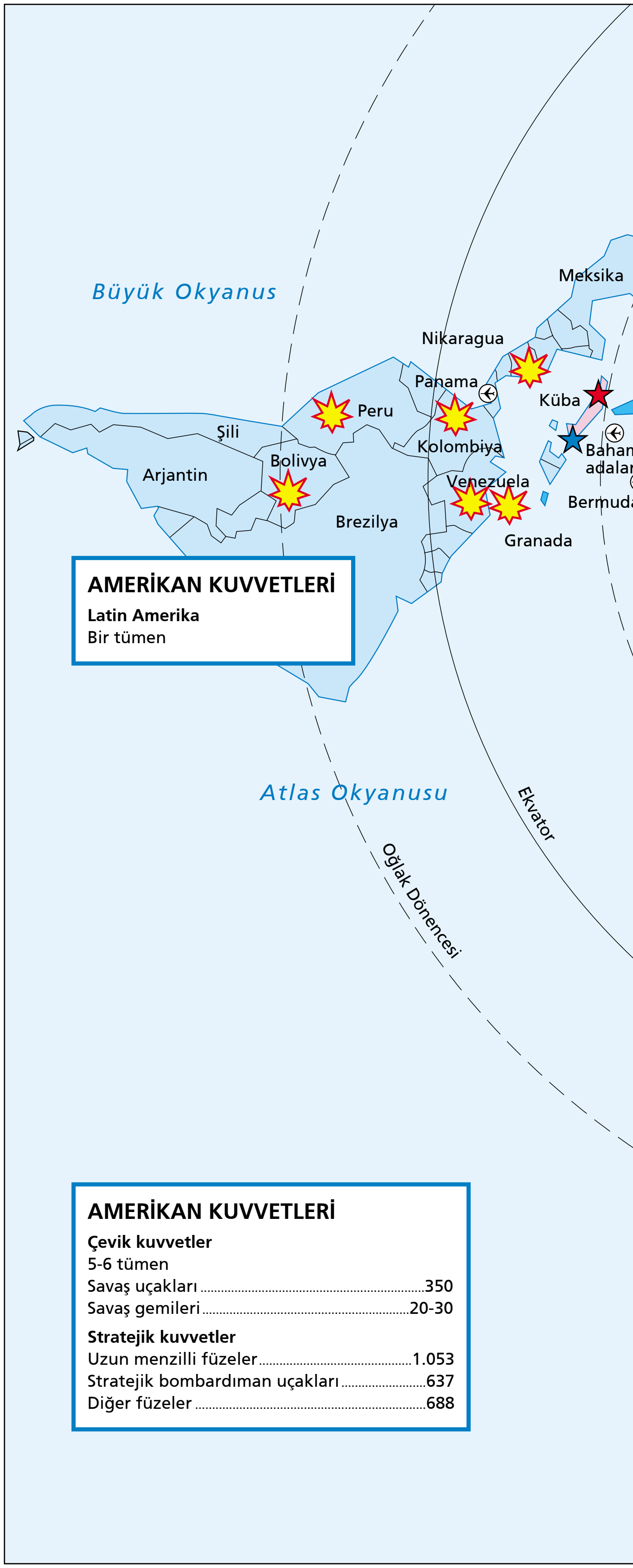
- Latin Amerika'da, Nikaragua gibi ülkelerde ABD'nin komünizm karşıtı hareketlere yaptığı giderek büyüyen yardım sayesinde gerilla avı devam ediyordu;

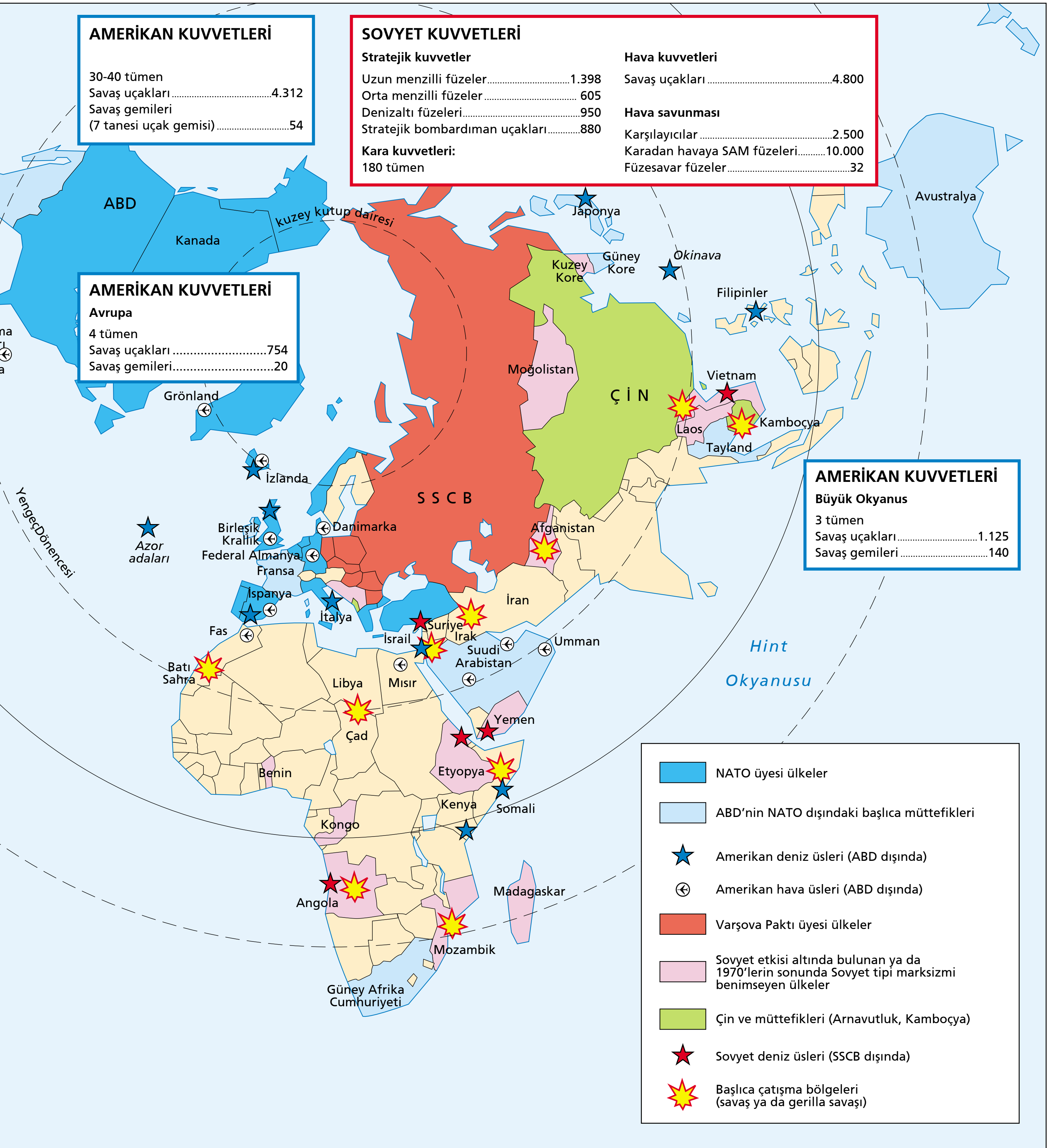
- Ortadoğu'da, ilkesel olarak Batı ve Sovyet modellerinin her ikisini de reddeden İran'la Irak arasındaki savaş, Arap-İsrail çatışmasına eklenmişti;

- Asya'da SSCB, 1979'da Afganistan'ı işgal etmiş, ancak koruduğu komünist rejim komşu Müslüman güçlerden yardım alan ve ABD tarafından gizlice desteklenen Afgan direnişçileriyle karşılaşmıştı;

- Vietnam Savaşı sona erdikten sonra, Güneydoğu Asya bölgesi komünist ülkeler arasında çıkan savaşla yeniden ısınmıştı: SSCB'nin müttefiki Vietnam, önce Çin'in müttefiki Kamboçya'yla, ardından da Çin'in kendisiyle savaşa girdi;

- Son olarak, Afrika kıtası 1980'lerde içsavaşlar (Somali) ya da kendini kanıtlamak isteyen bölgesel güçler tarafından çıkarılan savaşlarla çalkalanıyordu: Libya ve Fransa'nın desteklediği Çad arasındaki savaş; Angola ve Mozambik'te, Güney Afrika Cumhuriyeti tarafından desteklenen komünizm karşıtı gerilla mücadeleleri.

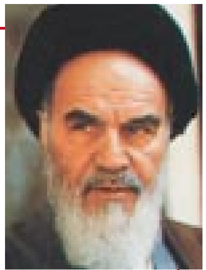

AMERİKAN KUVVETLERİ
30-40 tümen
Savaş uçakları 4.312
Savaş gemileri
(7 tanesi uçak gemisi) 54
SOVYET KUVVETLERİ
Stratejik kuvvetler
Uzun menzilli füzeler 1.398
Orta menzilli füzeler 605
Denizaltı füzeleri 950
Stratejik bombardıman uçakları 880
Kara kuvvetleri:
180 tümen
Hava kuvvetleri
Savaş uçakları 4.800
Hava savunması
Karşılayıcılar 2.500
Karadan havaya SAM füzeleri 10.000
Füzesavar füzeler 32
AMERİKAN KUVVETLERİ
Avrupa
4 tümen
Savaş uçakları 754
Savaş gemileri 20
AMERİKAN KUVVETLERİ
Büyük Okyanus
3 tümen
Savaş uçakları 1.125
Savaş gemileri 140
ABD
Kanada
kuzey kutup dairesi
Grönland
İzlanda
Yengeç Dönencesi
Azor adaları
Birleşik Krallık
Federal Almanya
Fransa
Danimarka
İspanya
İtalya
Fas
Batı Sahra
Libya
Mısır
Çad
Benin
Kongo
Angola
Güney Afrika Cumhuriyeti
Mozambik
Madagaskar
Kenya
Somali
Etyopya
Yemen
Suudi Arabistan
Umman
İsrail
Suriye
Irak
İran
Afganistan
S S C B
Moğolistan
Ç İ N
Kuzey Kore
Güney Kore
Japonya
Okinava
Filipinler
Vietnam
Laos
Kamboçya
Tayland
Avustralya
Hint Okyanusu
NATO üyesi ülkeler
ABD'nin NATO dışındaki başlıca müttefikleri
Amerikan deniz üsleri (ABD dışında)
Amerikan hava üsleri (ABD dışında)
Varşova Paktı üyesi ülkeler
Sovyet etkisi altında bulunan ya da 1970'lerin sonunda Sovyet tipi marksizmi benimseyen ülkeler
Çin ve müttefikleri (Arnavutluk, Kamboçya)
Sovyet deniz üsleri (SSCB dışında)
Başlıca çatışma bölgeleri (savaş ya da gerilla savaşı)

I. Soğuk Savaş'ın dönüşü, 1975-1984

S Ö Z L Ü K

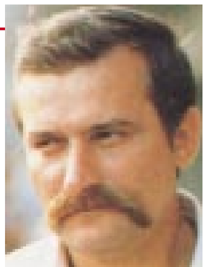
* Ayetullah
* *Dayanışma (Solidarnosk)*

BİYOGRAFİ

1 **Ruhullah Musavi Humeyni** ***(1900-1989)***

İlahiyat müderrisi Humeyni, İran'daki laikleşme uygulamalarının muhaliflerindendi. 1964'te sürgüne gönderildi. 1979'da, taraftarlarının başlattığı devrim İran şahını devirdi. Humeyni muzaffer bir biçimde İran'a geri döndü, İran İslam Cumhuriyeti'ni kurdu ve tüm dünya Müslümanlarını İslam devrimleri yapmaya çağırdı.

BİYOGRAFİ

2 **Lech Walesa** ***(d. 1943)***

Bir elektrik işçisi olan Walesa, Polonya'da 1980-1981 grevlerini yönetti. Özgür sendikaların kuruluşuna katıldı (*Dayanışma* Sendikası'nın başkanıydı). General Jaruzelski'nin 1981'de gerçekleştirdiği darbeden sonra tutuklandı.

Batı kamuoyu ve Polonya Katolik Kilisesi'den geniş ölçüde destek gören Walesa, 1989'da serbest milletvekili seçimlerine karar verilmesiyle sonuçlanan görüşmeleri yürüttü. 1990'da cumhurbaşkanı seçildi. Bir sonraki seçimlerde kendisi kaybettiği halde, partisi 1997 milletvekili seçimlerini kazanmayı başardı.

A. İran İslam Devrimi'nin yansımaları

Belge 1, 3 ve 4

■ Helsinki Anlaşmaları'nın getirdiği iyimserlik havası dağılmakta gecikmedi. 1979 yılı adeta bunun kanıtı oldu. 6 Ocak 1979'da *Ayetullah** **Humeyni, İslam Devrimi adına İran'da iktidara el koydu**. İran hükümdarı olan Şah Pehlevi, katı, hatta diktatörlüklere özgü yöntemlerle ülkesini batılılaştırmayı denemiş, halkına kaynağını Amerikan modelinden alan toplumsal ve ekonomik yapıları, yaşam biçimlerini dayatmıştı. İslamcılar kapitalizmi ve marksizmi reddettiler; toplumu yeniden biçimlendirmek için *Kur'an*'ı ve gelenekleri temel aldılar.

■ En büyük petrol üreticilerinden biri olan İran'daki çalkantılar, yakıt fiyatlarında yeni bir artışa yol açtı. ABD ve Batı Avrupa, **1979-1980'de ikinci bir "petrol şoku"** yaşadılar. İran'la sınırı olan SSCB, İslam Devrimi'nin Orta Asya'daki Müslüman cumhuriyetlere yansımasından çekiniyordu. İran'la sınırı olan ülkeler de, bu ülkenin yaşadığı çalkantılardan kendilerine göre bazı sonuçlar çıkardılar. 1979'dan itibaren Irak'ı yöneten diktatör Saddam Hüseyin, petrol bakımından zengin Aşağı Fırat vadisindeki çekişme konusu toprakları ele geçirmek için bu fırsattan yararlandı. **İran-Irak Savaşı 1980 eylülünde başladı.** Bir milyon kişinin ölümüne sebep olduktan sonra, 1988 ağustosunda sona erdi.

B. Sovyet tehdidi

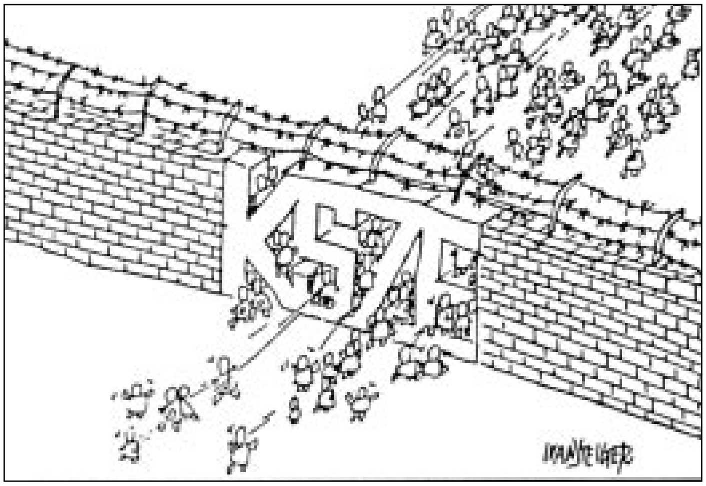
Belge 2, 5 ve 6

■ 24 Aralık 1979'da, Sovyetler **Afganistan**'ı işgal ettiler. Bunu yaparken, Pakistan ve İran'ın Afganistan'daki islamcılara yaptıkları yardımı durdurmak, petrol bakımından zengin ama İran Devrimi'yle istikrarını kaybetmiş olan bu bölgeyi bir köşesinden delerek sıcak denizlere ulaşmak ve SSCB'nin himayesindeki Babrak Karmal'ı rahatlatmak gibi belli hedefleri vardı. ABD ve müttefiklerinin, üçüncü dünyanın ve Müslüman ülkelerin protestoları bir işe yaramadı. Moskova, 1988'e kadar işgali sürdürdü.

■ **Polonya'da** da, durum giderek daha dramatik bir hal alıyordu. Aralık 1979'da, 1970 ayaklanmalarının yıldönümü büyük halk gösterileriyle kutlandı. Bundan kısa bir süre sonra, Gdansk'ta grevler başladı. *Dayanışma** (*Solidarnosk*) hareketinin başında bulunan elektrik işçisi **Lech Walesa, özgür sendikalar**, yani Polonya Komünist Partisi'nden bağımsız sendikalar **kurulmasını istedi**. Sovyet birlikleri Polonya'ya doğru harekete geçtiler. Kısa bir süre, Sovyet ordusunun 1956'da Budapeşte'ye ve 1968'de Prag'a yaptığı gibi Varşova'ya da müdahale edeceğinden endişe edildi. Doğu blokunda *statüko**yu korumak ve kendi modelini ihraç etmek için SSCB nereye kadar gidecekti?

■ **Sovyet tehdidi dünyanın her yerinde hissediliyordu. Küba**, Afrika ülkelerine asker göndererek ve Latin Amerika'da propaganda yaparak Moskova'nın çıkarlarına hizmet ediyordu. **Vietnam**, Çinhindi Yarımadası'nda, özellikle aralık 1978'de ordusunun doğrudan müdahale ettiği Kamboçya'da ve şubat 1979'da topraklarını istilaya kalkışan Çin'e karşı gösterdiği direnişle, SSCB'nin sözcülüğünü üstleniyordu. **Afrika**'da pek çok ülke (Etyopya, Angola, Mozambik, Gine, vs.) sosyalist rejimle yönetiliyordu. Sovyetler, aşırı borçlanma, nüfus patlaması, ayaklanma, açlık gibi üçüncü dünyayı sarsan bazı felaketlerden de yararlanıyordu.

■ Komünist yöneticilerin zihninde yayılmacılık fikri yeniden baskın gelmeye başlamıştı. **Oysa, hâlâ savunmayı düşünüyorlardı.** Hayal güçlerinin zayıflığından, başka bir çağa ait olan dogmalarının tuzağına düşüyor, "Amerikan emperyalistleri"nin olası bir saldırısına karşı ülkelerini silahlandırmak, hep daha çok silahlandırmak gerektiğini sanıyorlardı. Yaşlı ve hasta Leonid Brejnev, **askerî sanayi çevrelerinin baskılarına** ve Stalin döneminin özlemiyle yanıp tutuşanlara boyun eğiyordu.

3 Helsinki ve sonrası.

Deutsches Allgemeines Sonntagsblatt'ta yayınlanan 19 Ekim 1975 tarihli Alman karikatürü.

1. Belgeyi tanıtınız.

2. "KS 75", Helsinki Konferansı'nın kısaltmasıdır. Bu karikatürün çizerine göre Helsinki Anlaşmaları'nın sonuçları ne olacaktır?

3. Bunlar gerçekleşti mi? Daha sonra olanlar Helsinki Anlaşmaları'na doğrudan bağlı mıdır?

4 İslam Cumhuriyeti Bildirgesi.

Puta tapanları inkâr, Allah'ın askerlerinin Şeytan'ın güçlerine karşı savaşının ve örgütlenmesinin ilk adımıdır. Bu, Müslümanlığın temel ilkelerinden biridir. [...]

"Ne Doğu ne Batı" sloganımız, sefalet çeken ve baskı altında yaşayanların dünyasında İslam devriminin temel sloganıdır. İslam ülkelerinin ve Allah'ın izniyle İslam'ı insanlığı yakın bir gelecekte kurtaracak tek yol olarak seçecek ülkelerin gerçek bağlantısızlık siyasetini vurgular. Bu siyasetten bir "elif" kadar sapma olmayacaktır. İslam ülkeleri ve Müslüman halk ne Batı'ya (Amerika ya da Avrupa), ne de Doğu'ya (Sovyetler Birliği) bağlı olmalıdır.

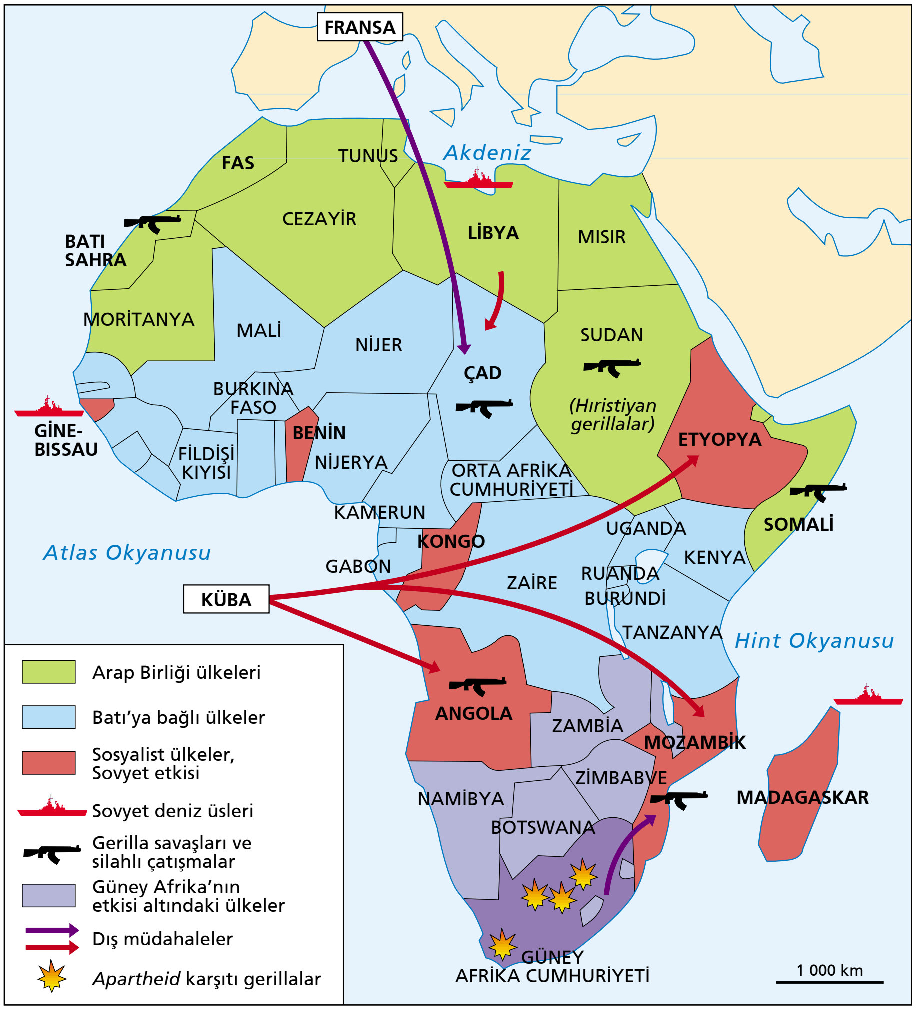
Bugün puta tapanların inkârı, zalimlerin adaletsizliklerine ve Doğu'nun ve Batı'nın saldırılarından usanmış bir halkın gözyaşlarına karşı çığlığımızdır.

[...] İman ve cihad silahını kullanarak İsrail'e ve İsrail'in çıkarlarına darbe vuran tüm sevdiklerimizin başarısı için dua ediyorum. [...] İslam, dünyanın başlıca kalelerini fethedecektir. [...] Ya hepimiz özgürlüğe kavuşacağız, ya da şehadetle gelen daha büyük bir özgürlükle tanışacağız.

Humeyni'nin bildirisi, 28 Temmuz 1987.

1. Humeyni kendini SSCB ve ABD'ye göre nasıl konumlandırıyor?

2. İsrail ve İslam konusundaki tavrı nasıl?

5 1980'li yılların başlarında Afrika'da Sovyet etkisi.

6 1979'da Vietnam ve Çin.

17 Şubat 1979'da, Çin devletinin yöneticileri Vietnam'a savaş açtılar. [...] Bağımsız ve egemen Vietnam'a karşı böyle bir savaşı başlatarak, Çinli derebeylerin ve emperyalistlerle sömürgecilerin yolunu seçmiş oldular. Çinli yöneticiler, Vietnam'a saldırarak yayılmacılıklarını, tüm büyük güçlerinkine benzeyen hegemonyacılıklarını ve gerici politikalarını tümüyle açığa vurmuş oldular. [...] Vietnam'a saldırarak, sosyalist sisteme tümüyle muhalefet etmiş oldular.

Vietnam hükümetinin bildirisi, 17 Şubat 1979.

Son iki yıldır, Vietnam yetkilileri [...] Çin'in sınır bölgelerinde düşmanca eylemlere girişmekten vazgeçmediler. [...] Sovyetler Birliği tarafından desteklenen Vietnam yetkilileri [...] Çin'in sınır bölgelerinde bir an bile durdurmadıkları saldırgan eylemlerini yoğunlaştırırken artan bir ihtiyatsızlık içine düştüler. Vietnam yetkilileri Çin-Vietnam sınırına önemli sayıda asker yığdılar ve Çin topraklarını tekrar tekrar istila ettiler.

Çin hükümetinin bildirisi, 18 Şubat 1979.

S Ö Z L Ü K

* Sandinist

BİYOGRAFİ

1 **Ronald Reagan** ***(d. 1911)***

Yoksul kökenli bir sinema oyuncusu olan Ronald Reagan, savaştan sonra Hollywood'un komünistlerin etkisi altına girmesine karşı mücadele verdi. 1967'den 1975'e kadar Cumhuriyetçi Parti'den Kaliforniya valisi olarak görev yaptıktan sonra, 1980'de ABD başkanlığına seçildi. ABD'nin imajını düzeltme kaygısıyla askerî harcamaları arttırdı ve 1980'de Küba yanlısı bir rejimle yönetilen Granada Adasına askerî müdahale kararı aldı. İç politikada, devletin ekonomik alandaki rolünü azaltmaya çalıştı ve federal yardım programlarından çoğunu durdurdu. 1984'te yeniden başkan seçilen Reagan, 1987'de SSCB'yi yöneten Mihail Gorbaçov'la birlikte stratejik silahların azaltılmasını öngören ilk anlaşmayı imzaladı.

Ronald Reagan, bazılarınca komünizmin çöküşünün baş mimarı olarak kabul edilir. İzlediği yeniden silahlanma politikası SSCB'yi artık yükünü kaldıracamayacağı askerî harcamalara sürüklemiştir. Ekonomik bilançosu ise zıtlıklar içerir: Başkanlık yaptığı dönemde ABD'de işsizlik azalmış, ancak bütçe ve ticaret açıklarıyla birlikte yoksulluk da artmıştır.

C. ABD: 1970'lerde zayıf düşmüş bir süpergüç

Belge 2 ve 3

■ **Nisan 1975'te komünistlerin zaferiyle** sonuçlanan Vietnam Savaşı'ndan çıkan ABD, derin bir kriz yaşıyordu. Başkan Nixon'ın Watergate Skandalı'nın ardından 1974 ağustosunda istifa etmesi de bu krizi ağırlaştırmıştı.

■ **Demokrat** başkan **Jimmy Carter** (1977-1981), vatandaşlarına yeniden güven kazandırmaya çalıştı ve insan haklarını savundu. Başka Vietnam savaşları olmayacağına söz verdi, İsraillilerle Mısırlıları uzlaştırmayı başardı, Siyah Afrika'ya özel olarak ilgi gösterdi. Çin'e yaptığı bir ziyaret sırasında, komünist Çin'le temelleri 1972'de Nixon tarafından atılmış olan bir anlaşma imzaladı. Carter'ın *"mantıksız komünizm korkusu"*nu yermesine ve SSCB ile silahsızlanma anlaşması için pazarlığa oturmasına rağmen, 1979'da Afganistan'ın işgali Amerikan kamuoyunda şok yarattı. ABD, SSCB'ye yapılan tahıl ve yüksek teknoloji ürünleri ihracatına ambargo koydu. 1980'de düzenlenen Moskova Olimpiyatları da ABD tarafından boykot edildi. Amerikan Savunma Bakanlığının bütçesi ve müttefik ülkelere yapılan yardımlar arttırıldı.

■ Ancak bunlar yeterli değildi. 1979'da **Nikaragua'da** Amerikalılar tarafından desteklenen diktatör Somoza'yı deviren *Sandinist** gerillalar, **Sovyet yanlısı sosyalist bir rejim** kurdular. Küba da güçlü komşusuna kafa tutmaya devam ediyordu. Iran'da, İmam Humeyni'nin rejimi tarafından desteklenen sözde İslamiyat öğrencileri, 4 Aralık 1979'da **Amerikan elçiliğinden 52 diplomatı rehin aldılar.** Rehineler, tam 444 gün sonra, kasım 1978 seçimlerinde yenik düşen Carter'ın ABD başkanlığını bırakmasını izleyen dakikalarda serbest bırakılacaklardı.

D. 1980'lerde Amerikalıların sertleşmesi

Belge 1 ve 4

■ Carter'ın yerine geçen Cumhuriyetçi Ronald Reagan (1981-1989), son derece kesin konuşuyordu. Aşağılanma devri kapanmıştı; Amerikalılar geçmişlerinden, değerlerinden ve erdemlerinden gurur duymalıydılar. **Sovyetler Birliği, *"kötülük imparatorluğu"*nun ta kendisidir, diyordu Reagan.** Özgürlüğü ve demokrasiyi savunmak, saldırılara direnmek, Amerika'nın göreviydi. Bu koşullarda, çözüm basitti: ABD'nin silahlanmaya devam etmesi, silahlanma yarışında SSCB'nin önüne geçmesi gerekiyordu. Bu amaca ulaşmak için gerekli ekonomik olanaklara, teknolojiye ve ahlakî değerlere de sahipti. Reagan, düşmanına savaş açmaya değil, onu caydırmaya çalışacaktı.

■ ABD, 1982'de çıkan Falkland Savaşı'nda Arjantin'e karşı Birleşik Krallık'ı destekledi. 1983'te, Antiller'deki Granada Adası'ndaki Sovyet yanlısı rejimi devirdi. ***Latin Amerika'daki karşı-devrimci contra*lara** da ihtiyatlı destek sağlamaya devam etti. Amerikalılar, SSCB'nin *"sosyal-emperyalizmi"*ni gürültülü bir üslupla suçlayan Komünist Çin'e cesaretlendirici işaretler gönderiyorlardı. Bunun yanısıra ABD, yerel savaşları besleyen silah ticaretine de karşıyordu.

■ 1983'te füze krizi patlak verdi. SSCB'nin Doğu Avrupa'ya 1980'li yılların başında yerleştirdiği *SS 20* füzelerinin yoketme kapasitesinden çekinen ABD, 1983 kasımından itibaren Federal Almanya ve İngiltere topraklarında ***Pershing 2 füzelerini*** konuşlandırmaya başladı. Pershing füzelerine karşı Batı Avrupa'da **barışçıl gösteriler** düzenlendi; bu gösteriler, çoğunlukla SSCB tarafından yönlendiriliyordu. ABD, Sovyet füzelerinin tehdidine son vermek için ***"yıldız savaşları"*** ya da *"stratejik savunma inisyatifi"* (SSİ) olarak adlandırılan ve 1983 yılının mart ayında ilan edilen son derece iddialı bir program başlattı.

■ Bu korku veren silahlanma yarışına rağmen, silahsızlanma görüşmeleri de devam ediyordu. Soğuk Savaş hiçbir zaman olmadığı gibiydi: Ne savaş, ne de yumuşama. Daha çok, Fransız yazar Raymond Aron'un yaptığı tanımdaki gibi bir *"olanaksız barış ve olası olmayan savaş"* durumu söz konusuydu.

2 **1979'da, ABD'nin devrim mücahitleri tarafından işgal edilen Tahran Büyükelçiliği.**

İran Devrimi'nin zaferle bitmesinden dokuz ay sonra, 4 Kasım 1979'da, islamcı öğrenciler ABD'nin Tahran Büyükelçiliğini basarak personeli rehin aldılar ve Şah'ın iadesini talep ettiler. Elli iki Amerikalı rehine, son derece ağır koşullarda hapsedildi. Nisan 1980'de, bir komando harekâtıyla rehineleri kurtarma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlık, Jimmy Carter'ın 1980 kasımında yapılan başkanlık seçimlerindeki yenilgisinde rol oynadı. Son Amerikalı rehineler 20 Ocak 1981'de, Ronald Reagan'ın görevine başladığı gün serbest bırakıldı.

3 **Başkan Jimmy Carter'ın dış politikası.**

Dünya bugün tarihinin en derin ve en hızlı dönüşümünü geçiriyor [...]. Artık geleneksel savaş ve barış sorunlarını, adalet, hakkaniyet ve insan hakları gibi tüm dünyanın çıkarlarını ilgilendiren yeni sorunlardan ayırmamız mümkün değildir. [...] ABD'yi yeni bir dış politika uygulamaya çağıran bu yeni dünyadır [...]. Dünyadaki istikrarı sağlamak için, yalnızca sanayileşmiş ülkelere seslenen bir politikayla yetinemeyiz [...]. Yüz elli ülkenin, yalnızca en güçlü ülkeler tarafından dayatılan yasaları izlemesini bekleyemeyiz [...].

- Politikamız, her şeyden önce, insan hakları davasını yüceltme konusunda halkımızın belirlediği temel hedefi yansıtmalıdır.
- Politikamız, sanayileşmiş demokratik ülkeler arasında gerçekleştirilecek sıkı bir işbirliğine dayanmalıdır; aslında hepimiz aynı değerlere bağlıyız ve birlikte herkesin yaşam biçimini iyileştirmeye katkıda bulunabiliriz.
- Ayrıca, güçlü savunma olanaklarına dayanan politikamız, Sovyetler Birliği ve Çin'le kapsamı daha geniş olacak ve daha fazla karşılıklılık esasına dayanacak biçimde, ilişkilerimizi iyileştirmenin yollarını aramalıdır. İdeolojik farklılıkları ortadan kaldıramasak da, savaş risklerini azaltacak uzlaşmalar sağlayabilmeliyiz.
- Politikamız, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelere sıkıntılarını hafifletmek ve dünyada zenginlerle fakirleri ayıran uçurumu olabildiğince kapatmak amacıyla yardımda bulunmalıdır.
- Son olarak politikamız, tüm ülkeleri ulusal çıkarlarının sınırlı çerçevesini aşmak ve hep birlikte nükleer savaş tehdidi, ırkçı nefret, silahlanma yarışı, çevreye verilen zararlar, açlık ve hastalık gibi korku veren büyük küresel sorunları çözmek için cesaretlendirmelidir.

Jimmy Carter'ın 22 Mayıs 1977 tarihli konuşması.

Carter'ın dış politikasının neden "cömert" ya da "idealist" olarak nitelendirilebileceğini gösteriniz.

4 **ABD'nin güney sınırını oluşturan Orta Amerika.**

1. Bu coğrafî bölge ABD için neden yaşamsal önem taşımaktadır?

2. ABD, bu bölgeyi kendi denetiminde tutmak için 1945'ten beri hangi farklı yöntemlere başvurmuştur?

II. "Yeni düşünce", 1985-1989

BİYOGRAFİ

1 Mihail Sergeyeviç Gorbaçov *(d. 1931)*

Kafkas kökenli Mihail Gorbaçov, 1960'lı yılların başında SBKP kadrolarına katıldı. 1970'te Stavropol bölgesinde Parti birinci sekreterliğine atandıktan sonra, Merkez Komitesi'ne, ardından da 1979'da *Politburo*'ya girdi. 11 Mart 1985'te SBKP genel sekreterliğine seçildi. Kısa süre sonra, *perestroika* adını verdiği reform politikasını başlattı.

1990'da, yeni kurulan Halk Temsilcileri Kongresi tarafından SSCB başkanlığına seçilen Gorbaçov, ABD'yle ilişkilerin yumuşamasına katkıda bulundu ve Batılıların gözünde saygınlık kazandı. Ancak, Sovyet cumhuriyetlerinden bazılarının bağımsızlık talepleri nedeniyle iktidarı zayıfladı. Kendisini iktidardan uzaklaştırmayı hedefleyen darbe girişiminin (19-21 Ağustos 1991) başarısızlıkla sonuçlanmasına karşın, 25 Aralık 1991'de istifa etmek zorunda kaldı. Böylece SSCB de ortadan kalkmış oldu.

2 1988'de, Kazakistan'daki bir üste Sovyet *SS 20* füzelerinin imhası.

A. Yeni bir uluslararası bağlam

Belge 1 ve 4

■ **Mihail Gorbaçov, 11 Mart 1985'te** 54 yaşındayken Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteri oldu. Bu bir tür devrimdi: Görece genç, Batılı fikirlere açık, Soğuk Savaş'ı durdurmaya istekli bir adam, SSCB'de iktidara geliyordu. Kuşkusuz, Gorbaçov da Sovyet rejiminin hayatta kalması gerektiğine kesinlikle inanıyordu, ama düzeltmeler geçirmesi koşuluyla... Sanayinin "bürokrasiden arındırılması", ***perestroika***'nın yaşamsal koşullarından biriydi. Bu, "şeffaflık" (*glasnost*) içinde gerçekleştirilecek ve demokratikleşmeyle sonuçlanacaktı. Gorbaçov, ideolojilerin savaşına son vermiyor, yalnızca SSCB'nin ekonomik, dolayısıyla siyasal ve diplomatik potansiyelini güçlendirmesine olanak tanıyacak yeni bir dönem açıyordu. Bu açıdan, uluslararası ilişkilerin gerektirdiği işbirliğine girmek daha uygundu. Yalnızca askerî olanaklar ihtiyaç duyulan güvenliği sağlamaya yetmeyecekti; Amerikalılarla pazarlığa oturmak gerekliydi.

■ Aynı sıralarda, **Ronald Reagan** (1981-1989) ikinci başkanlık dönemine giriyordu. ABD, Vietnam yenilgisini izleyen ekonomik, malî ve manevî krizi atlatmıştı. *"Yıldızlar savaşı"* uzun vadeli stratejisinin bir parçası olmuştu; kendisini güçlü, dolayısıyla pazarlıklara hazır hissediyordu. Gorbaçov'un "yeni düşünce"si tam zamanında geldi. 1980'li yılların ortalarında, uluslararası ortam da silahsızlanmayı teşvik ediyordu. Çernobil nükleer santralindeki kazanın (25 Nisan 1986), dünyadaki nükleer savaş korkusunu güçlendirdiği günlerdi.

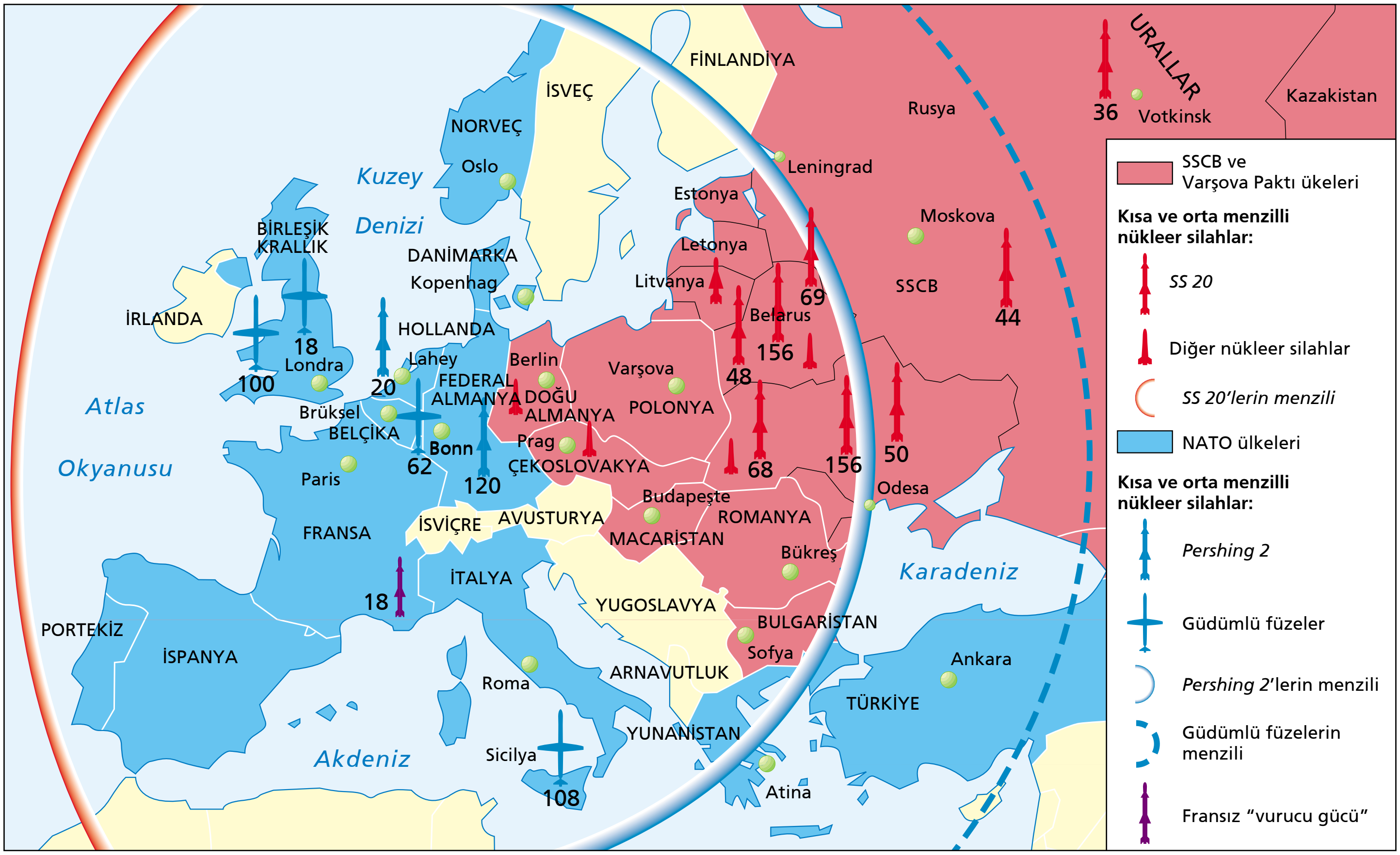
B. Avrupa'da silahsızlanma, "Pekin baharı"nda başarısızlık

Belge 2, 4 ve 5

■ Ekim 1985'te Gorbaçov, ABD'ye SSİ'den vazgeçmesini ve iki süpergücün stratejik silah stoklarını yarı yarıya azaltmalarını önerdi. Ekim 1986'da Reykjavik'te (İzlanda) Reagan'la bir araya geldi. Bu buluşmada neredeyse anlaşmaya varılıyordu, ama Reagan *"yıldızlar savaşı"*ndan vazgeçmeyi reddetti. Bir yıl sonra, 8 Aralık 1987'de **Washington**'da, Reagan ve Gorbaçov *SS 20* ve *Pershing* gibi **kısa ve orta menzilli nükleer silahları ortadan kaldıracak anlaşmayı** imzaladılar. Doğrudan ABD ve SSCB'yi tehdit eden uzun menzilli füzelere gelince, Gorbaçov'un Reagan'ın halefi George Bush'la 31 Temmuz 1991'de imzaladığı anlaşma ile onlar da 1980'li yılların başındaki seviyelerine indirildiler.

■ Bu, **nükleer silahsızlanmanın ilk aşaması**ydı. Reagan, Sovyetlere silahlanma yarışını dayatmış, ardından da pazarlığa oturmaya zorlamıştı. Sovyetler önceliği ekonomik kalkınmaya veriyorlardı ve savaş donanmalarını güçlendirme çabalarını bırakmışlardı. SSCB, artık Afrika ya da Nikaragua'da kendisinden yana olan güçleri de desteklemiyor, hatta Vietnam'ın Kamboçya'daki birliklerini geri çekmesini istiyordu. Sovyetler, 1988 şubatında herkesi şaşkınlığa sürükleyen bir kararla, bir yıla kalmadan Afganistan'dan çekileceklerini açıkladılar.

■ Artık ABD'nin bir numaralı düşmanı Pekin mi olacaktı? 1977'den beri Çin Halk Cumhuriyeti'ni yöneten Deng Ziaoping de artık ekonomik reformları destekliyor, ama rejimin demokrasiye doğru atacağı en ufak bir adımı bile reddediyordu. Bu durum dışarıdan bakıldığında Çin'i daha da tehlikeli yapıyordu. İçeride ise, yaşam koşullarındaki hafif ama yetersiz iyileşme tepkilere yol açıyordu. **1989'da** yıllık enflasyon %90'a ulaştı ve hükümeti kemerleri sıkma politikası uygulamaya zorladı. Pekin'de öğrenciler daha fazla özgürlük talep etmeye başladılar ve halkın desteğini aldılar. 1989'da, haziranın 3'ünü 4'üne bağlayan gece, Çin ordusu Tien An Men meydanında öğrencilerin düzenlediği gösteriyi dağıtmak için müdahale etti (1.000'den fazla ölü). Bu şiddetli baskı, Çin'in demokrasiye doğru her türlü evrilmeyi reddettiği anlamına geliyordu.

3 **1988'de Avrupa'da bulunan askerî güçler.**

4 Yeni düşünce ve yeni Sovyet politikası.

Silahlanma yarışı, tıpkı nükleer savaş gibi, kazanılması mümkün olmayan bir yarıştır. Dünya üzerinde böyle bir yarışa kalkışmak ve bunu uzaya da taşımak, nükleer silahların sayısının arttırılması ve modernleştirilmesi süreçlerini hızlandıracaktır. [...] Hepimiz bu dünyada barış içinde yaşamayı öğrenmek zorunluluğu ile karşı karşıyayız [...] zira günümüz koşulları kırk yıl öncesinden çok farklıdır.

Hükmedici bir bakış açısıyla yapılanan dış politika anlayışlarını terketmenin zamanı gelmiştir. Böyle bir politikayı başkalarına ne Sovyetler Birliği, ne de ABD dayatabilir. [...] Yeni siyasal yaklaşımımızın temel ilkesi gayet basittir: Nükleer savaş, hedeflerimize ulaşmak için uygun bir yol değildir. [...]

Güvenliğin sağlanmasına giden yol, siyasal kararlardan ve silahsızlanmadan geçer.

Mihail Sergeyeviç Gorbaçov, *Perestroika*,
çev. Kasım Yargıcı (İstanbul, 1988).

Mayıs 1986'da Gorbaçov, Sovyet diplomasisinin ülke dışındaki tüm temsilcilerini Moskova'ya çağırdı. Bu toplantıda, Sovyet diplomasisinin yeni rolü üzerinde durdu.

Perestroika'da bakış açımı dile getirdim: *Ülkemiz ve dünya ile ilgili yeni görüşler*. Bana göre savaş sonrası düzenin yerini alacak olan yeni dünya düzenini kurması gereken ilkeleri tanımladım. Bunlar ülkelerin ve halkların karşılıklı bağımlılığı, çıkarlar dengesi, seçim yapma özgürlüğü, ortak sorumluluk ve gezegenin küresel sorunlarına herkes tarafından kabul edilecek çözüm arayışlarıdır.

Mihail Sergeyeviç Gorbaçov, *Jizniy i reformu* (Moskova, 1995).

5 Washington Sözleşmesi, 8 Aralık 1987.

ABD ve SSCB [...], nükleer bir savaşın tüm insanlık için yolaçacağı yıkıcı sonuçların bilincinde olarak [...], aşağıdaki konularda anlaşmaya varmıştır: [...]

MADDE IV – 1. Taraflardan herbiri orta menzilli füzelerini ve füze rampalarını [...], işbu sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç üç yıl içinde ve sonrasında, taraflardan hiçbirinin elinde bu tür füze, füze rampası, ek yapı ya da malzemeleri kalmayacak biçimde imha edecektir.
2. [...] İşbu sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihte, taraflar, işbu sözleşmenin maddelerine uygun olarak [...], öngörülen süreler içinde aşama aşama orta menzilli füzelerinin konuşlandırılmış ya da konuşlandırılmamış rampalarının [...] sayısını azaltmaya başlayacak ve bunu sürdüreceklerdir.

MADDE XI – 1. İşbu sözleşmenin getirdiği yükümlülüklere uyulduğunun denetlenmesi amacıyla, taraflardan herbiri yerinde denetim yapma [...] hakkına sahip olacaktır.
3. İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesinden en geç otuz gün sonra, taraflardan herbiri füzelerin bulunduğu tüm üslerde denetim yapma hakkına sahip olacaktır.
5. Taraflardan herbiri, işbu sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren on üç yıl boyunca işbu paragrafın uygulanması ile ilgili denetim yapma hakkına sahip olacaktır.

1. Washington Sözleşmesi'yle yasaklanan nedir?
2. Böyle bir sözleşmenin imzalanmasının yumuşama yönünde önemli bir adım olduğunu gösteriniz.

III. Sovyet bloğunun çöküşü

SÖZLÜK

* İlk savunma hattı

A. 1989, Berlin Duvarı'nın yıkılması

Belge 2

■ 1989 yılı, Tarih'te bir dönüm noktası oldu. Gorbaçov hedeflerine ulaştığına inanırken, SSCB yıkılma noktasına gelmişti. **Doğu Avrupa**, özellikle de Polonya, **çalkantılı bir dönemden geçiyordu**. Ülkesini çelikten bir yumrukla yöneten General Jaruzelski, komünist olmayan *Dayanışma* sendikası yöneticileriyle 5 Nisan'da bir anlaşma imzaladı. SSCB kendisini desteklemiş, Polonya'da son derece etkili olan Katolik Kilisesi de onaylamıştı. Serbest seçimler düzenlendi. Komünist olmayan bir siyasetçi tarafından yönetilen yeni bir hükümet kuruldu.

■ **Macaristan, "demir perde"yi mayıs 1989'da açtı**, marksizm-leninizmi terketti ve serbest seçimlerin yapılacağını haber verdi. Sovyet bloğunun bütünlüğünü tehdit eden daha vahim bir gelişme de Macaristan'ın, Federal Almanya Cumhuriyeti'nin Budapeşte elçiliğine sığınan Doğu Almanların komşu Avusturya'ya geçmelerini kabul etmesi oldu. Bu "demir perde"de gedik açılması demekti. Demokratik Almanya'nın rejimi derinden sarsılmıştı; yöneticileri **9 Kasım'da Berlin Duvarı'nın açılmasına izin verdiler** ve serbest seçimlerin yapılacağını ilan ettiler. SSCB ise yalnızca seyrediyor, Demokratik Almanya'da konuşlanmış bulunan birlikleri duruma müdahale etmiyordu. Duvarın kalıntıları üzerinden atlayan kalabalığın oluşturduğu manzara dünya kamuoyunda sınırsız bir heyecan dalgasına yol açtı. Bu Avrupa için yeni bir dönemin başlangıcı, dünya için ise artık olabileceğine inanılmayan bir dönüşümdü.

■ Kasım ve aralık aylarında, Çekoslovakya, Bulgaristan ve Romanya da komünizmden kurtuldular. Romanya'nın komünist diktatörü Çavuşesku idam edildi. "Halk demokrasileri" artık gerçek demokrasi yoluna girmişlerdi; **Sovyet modeli Orta Avrupa'dan siliniyordu**. Sovyet imparatorluğu *ilk savunma hattı**nı kaybetmişti.

1 Gorbaçov, Sovyet televizyonunda görevinden istifa ettiğini bildiriyor (25 Aralık 1991).

B. 1991, SSCB'nin sonu

Belge 1, 3, 4 ve 5

■ SSCB içten çatlamakta gecikmedi. Sovyet hakimiyetini korumak için güç kullanmayı reddeden Gorbaçov, kendisini komünizmi haraç mezat satmakla suçlayan çok sayıda Sovyet tarafından eleştiriliyordu. Baltık ülkeleri ve Kafkasya'da milliyetçi hareketler yeniden ortaya çıktı. 13 Mart 1990'da, bir yıl önce kurulan halk temsilcileri meclisi Komünist Parti'nin yönetici rolünü kaldırdı. Gorbaçov, çökmekte olan bu rejimi kurtarmak için ekonomik reformlara hız vermeyi denedi. Demokratlığı seçmiş eski bir Komünist Parti yöneticisi olan **Boris Yeltsin**, 29 Mayıs'ta Rusya Federasyonu başkanı oldu. **Yeltsin**, Gorbaçov'un giderek zayıflayan iktidarı karşısında alternatif bir gücü temsil ediyordu.

■ 1990 yılı boyunca SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden pek çoğu bağımsızlıklarını ilan ettiler. 12 Haziran'da Yeltsin, halkoyuyla Rusya Cumhuriyeti başkanlığına seçildi. Sovyet diktatörlüğüne özlem duyan bir grup tarafından ağustos ayında düzenlenen **darbe girişimi** başarısızlıkla sonuçlandı. **Aralık 1991'de**, aralarında Rusya ve Ukrayna'nın da bulunduğu on cumhuriyet, *"Sovyetler Birliği'nin artık varolmadığını"* bildirerek, eski SSCB'nin yerini alacak olan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu (BDT) kurdular. Gorbaçov 25 Aralık'ta istifa etmek zorunda kaldı.

■ SSCB ve Sovyet modeli böylece ortadan kalktı. Bu, hiç kuşkusuz, 20. yüzyılın en önemli tarihsel olayıydı. Bu çöküşün pek çok **dış kaynaklı açıklaması** da vardır. Ekonomik kriz giderek ağırlaşmış ve Batı'dan bakıldığında sanıldığından çok daha trajik bir boyut kazanmıştı. Gorbaçov siyasal alanda bazı değişiklikler yapmadan ekonomik reformları gerçekleştiremedi. Başlattığı reformlar diğerlerine yol açmakta gecikmedi; oysa kendisi yeterli halk desteğine sahip değildi. Gitgide daha çok açılan bir dünyada, yeni bilgi teknolojileri sayesinde **demokrasiye duyulan özlem** hem evrensel, hem de bastırılamayacak kadar güçlüydü. Kaybolup gitmiş olduğu sanılan milliyetçi duygular yeniden ortaya çıktı.

2 **Avusturya-Macaristan sınırında "demir perde"nin Macar sınır muhafızları tarafından açılması, mayıs 1989.**

3 **Boris Yeltsin'in 19 Ağustos 1991'de gerçekleşen komünist darbe girişimine tepkisi.**

18-19 Ağustos 1991 gecesi, ülkenin yasal olarak seçilmiş başkanı iktidardan uzaklaştırıldı.

Bu eylemi desteklemek için öne sürülen ilkeler ne olursa olsun, sağcı, gerici ve anayasaya aykırı [...] bir darbeyle karşı karşıya bulunuyoruz.

Bu da bizi iktidarı ele geçiren sözde komiteyi yasadışı ilan etmek zorunda bırakmaktadır. Sonuç olarak, komitenin tüm karar ve düzenlemelerini yasadışı ilan ediyoruz. [...]

Askerlere sesleniyor ve son derece uygar bir düşünce yapısının örneğini vererek gericilerin darbesine katılmamalarını istiyoruz.

Taleplerimiz yerine getirilmediği sürece devam edecek sınırsız genel grev çağrısında bulunuyoruz. Uluslararası topluluğun bu karanlık sağcı darbe girişimini nesnel bir biçimde değerlendireceğinden kuşkumuz yoktur.

1. Yasadışı ilan edilen nedir? Yeltsin hangi yöntemlere başvurmayı öngörüyor?

2. Sonuç nasıl olmuştur?

4 **Gorbaçov'un istifası (25 Aralık 1991).**

Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurulmasıyla ortaya çıkan durum nedeniyle, SSCB başkanlığı görevime son veriyorum. [...]

Kader, ülkenin durumunun açıkça kötüye gittiği bir dönemde devletin en üst kademesinde göreve gelmemi istedi. Bu ülkede herşey bol: Toprak, petrol, gaz, kömür, değerli madenler, başka doğal zenginlikler ve elbette Tanrı'nın bize bahşettiği zeka ve yetenekler. Ama gelişmiş ülkelerdekinden daha kötü koşullarda yaşıyoruz, onlara oranla hep daha geriden geliyoruz. Bunun nedeni zaten açıktı: Toplum yönetim sisteminin cenderesinde boğuluyordu. İdeolojiye hizmet etmek ve artık aşırıya kaçan silahlanmanın korkunç yükünü taşımak zorunda kalan toplum, dayanmanın sınırına gelmişti. Tüm kısmî reform denemeleri başarısızlıkla sonuçlandı. [...] Artık böyle yaşamamız mümkün değildi, herşeyi değiştirmek gerekiyordu. [...]

Bugün hâlâ, 1985 baharında başlatılan demokratik reformların tarihsel haklılığına inanıyorum. [...]

Ne olursa olsun, tarihsel önemi olan bir eser gerçekleştirildi:

- Ülkeyi mutluluk ve refah içinde yaşama olanağından yoksun bırakan totaliter sistem kaldırıldı;

- Serbest seçimler, basın özgürlüğü, inanç özgürlükleri, temsilî iktidar organları ve çok partili rejim birer gerçek oldu. İnsan hakları da yüce bir ilke olarak tanındı;

- Çok yönlü bir ekonomiye doğru yürüyüş başladı, tüm biçimleriyle mülkiyet hakkı tanındı. [...]

Tüm bu değişiklikler, devlet yönetimi ve ekonomi alanında Parti'nin eski yapılarının olduğu kadar alışkanlıklarımızın, ideolojik önyargılarımızın, asalak ve indirgeyici psikolojimizin muhalefetine rağmen gerçekleşti. [...]

Bizler büyük bir uygarlığın mirasçılarıyız ve şimdi bu uygarlığın modern ve onurlu yeni bir yaşam için yeniden doğması, hepimizin ve herbirimizin elindedir.

5 **Parçalanan SSCB (1991): 15 yeni devlet.**

IV. Yeni bir dünya düzenine doğru

ANAHTAR SÖZCÜK

• PAZAR EKONOMİSİ

Piyasa yasalarının (fiyat özgürlüğü, üretim özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, fiyatların arz-talep kurallarına göre belirlenmesi) geçerli olduğu ekonomik sistem. Piyasa ekonomisi planlı ekonominin karşıtıdır. Bugün hemen hemen tüm Avrupa piyasa ekonomisi uygulamaktadır.

SÖZLÜK

* STK

1 Yeniden birleşen Almanya: Tüm Almanya için tek bir mark (1990).

A. Avrupa'nın merkezinde yeniden birleşen Almanya

Belge 1

■ 3 Ekim 1990'dan itibaren, iki Almanya birleşerek 78 milyon nüfuslu tek bir devlet oluşturdular. Alman markının gücü, Alman ekonomisinin gücünü simgeliyordu. Başbakan Helmut Kohl, yeniden birleşme sürecini hızlandırarak Almanya'yı dünyanın üçüncü, belki de ikinci **"büyüğü"** haline getirdi.

■ Almanya'nın yeniden birleşmesi ortaya pek çok güçlük çıkarmakta gecikmedi. Eski Demokratik Almanya ekonomisinin dinamik ve güçlü olduğu sanılıyordu. Oysa, bu bir hataydı; Doğu Alman ekonomisi, birleşmeden sonra çöktü. Mayıs 1990'da Federal Almanya ve Demokratik Almanya arasında imzalanan bir anlaşmayla, **Doğu Alman markının Batı Alman markıyla aynı kur değerinden yararlanmasına** karar verilmişti. Bu uygulama da eski Federal Almanya'ya pahalıya patladı. Doğu Almanya'daki siyasal ilişkiler düzeni tümüyle bozulmuştu ve bazı aşırı hareketlerin, hatta "neo-nazi"lerin ortaya çıkmasına olanak tanıyordu. Kuşkusuz, Almanya Avrupa Birliği'ne sıkı sıkıya bağlıydı, ama kapitalist sistemin mekanizmaları eski Demokratik Almanya vatandaşlarını şaşkına çevirmişti. Bütünleşme kolay olmayacaktı.

B. Alt üst olan Orta Avrupa

Belge 2

■ Eski "halk demokrasileri"nde de bunlara benzer güçlükler yaşanıyordu. Planlı ekonomiden *piyasa ekonomisi**ne geçiş, aniden zenginleşen bir girişimci sınıf yarattı. Bunlardan bazıları gerçek anlamda mafyaydı. Oysa, artık "sosyalist" toplumun avantajlarından (güvence altında mütevazı bir maaş, düşük toplu taşıma ücretleri ve kira) yararlanamayan halk kitleleri sefalet içinde yaşıyordu. "Komünistlerin tasfiyesi" söz konusu olmamış, eski komünistlerden çoğu iktidarda kalmışlardı. Yaşanan hayal kırıklığı acı veriyordu. **Yükselen milliyetçilik ise yıkımlara yol açıyordu:** Yugoslavya Federasyonu parçalandı; ortaya çıkan küçük devletler 1991'den 1995'e kadar birbirleriyle savaşmaya devam ettiler.

C. Yeni bir uluslararası bağlam

Belge 3, 4 ve 5

■ 20. yüzyılın sonunda yeni bir dünya düzeni doğabilecek miydi? **ABD**, hem kültürel ve ekonomik, hem de siyasal ve askerî alanlarda **tek süpergüç olarak kalmıştı.** 1990-1991'de yaşanan Körfez Savaşı bunu açık bir biçimde gösterdi. ABD gezegen ölçeğinde etkisini hissettiriyordu; ancak süpergüç olmak, mutlak güç sahibi olmak anlamına gelmiyordu; bu gücün sınırları vardı. Dünyanın her yerinde kendi iradesini dayatamıyor ya da bunu yapmak istemiyordu. ABD'nin yanında Avrupa Birliği, Rusya, Japonya, Çin ve belki Hindistan da artık önemli bir rol oynayan bölgesel güçler olarak varlıklarını koruyorlardı.

■ **Küreselleşme ilerliyordu.** Nüfus patlaması ya da çevrenin korunması (1992'de Rio de Janeiro'da toplanan Dünya Zirvesi) olsun, ekonomilerin ve kültürlerin içiçe geçmesi olsun, her konuda dünya devasa bir köye dönüşmüştü. Ama bu gelişmeler korkutuyordu. Bu nedenle ulus-devletler, ortadan kalkmak bir yana, çoğalıyor, topraklar ya da doğal kaynaklar için çekişiyor, kanlı savaşlara girişiyordu. Latin Amerika'dan Hint Okyanusu'na, savaşlar, katliamlar ve soykırımlar sürekli olarak gündemi besliyordu. Yalnızca Batı Avrupa ve Kuzey Amerika, Balkanlar, Kafkasya, Afrika ya da Ortadoğu halklarını özendiren bir barış ortamının tadını çıkarabiliyorlardı. Buna rağmen, milliyetçi talepler adına gerçekleştirilen terorist saldırılara (Birleşik Krallık'ta İrlanda Cumhuriyet Ordusu IRA'nın giriştiği eylemler gibi) ve aşırı dinci eylemlere (Fransa'da 1995-1996'da Silahlı İslamî Grupların giriştiği saldırılar gibi) hedef olmaktan kurtulamıyorlardı

■ Soğuk Savaş bitti, ama uluslararası düzenin yeniden kurulması gerekiyor. Birleşmiş Milletler'in, *Médecins sans frontières* (Sınır Tanımayan Doktorlar) ya da *Secours catholique* (Katolik Yardım) gibi *Sivil Toplum Kuruluşları**nın (STK) ve devletlerin imzaladıkları sayısız anlaşma olmasına karşın, orman kanunu geçerli olmaya devam ediyor.

2 **Yugoslavya'da savaşlar ve kargaşalar, 1990-1995.**

3 ***"ABD'nin zaferi".***

Kuveyt kurtarıldı. Irak ordusu yenildi. Askerî hedeflerimize ulaştık. Kuveyt yeniden kendi kaderlerini tayin edecek olan Kuveytlilerin oldu. Bizde onlar gibi, çekilen acılar dolayısıyla aşırıya kaçmayan bir sevinç içindeyiz. Bu akşam, Kuveyt bayrağı yine özgür ve egemen bir ulusun başkentinde, Amerikan bayrağı da bu ülkedeki elçiliğimizde dalgalanıyor.

Yedi ay önce Amerika ve dünya, Kuveyt'e karşı girişilen saldırının hoşgörülemeyeceğini ilan ederek kuma bir çizgi çekti. Ve bu akşam, Amerika ve dünya sözlerini tuttular.

Şimdi zafer sarhoşluğu ve övünme zamanı değil, gurur duyma zamanıdır. Askerlerimizle, kriz süresince yanımızda olan dostlarımızla, ülkemizle ve gücü ve kararlılığı sayesinde bu zaferin hızlı, kesin ve adil olmasını sağlayan halkımızla gurur duyma zamanı.

Kısa bir süre sonra muhteşem silahlı kuvvetlerimizi Amerika'da karşılamak için kollarımızı açacağız.

Hiçbir ülke bu zaferin kendi zaferi olduğunu ilan edemez, çünkü bu yalnızca Kuveyt'in değil, oluşturduğumuz koalisyonun tüm ortaklarının zaferidir.

Bu, yasaların ve iyiliğin egemen olması için Birleşmiş Milletler'in, tüm insanlığın kazandığı bir zaferdir.

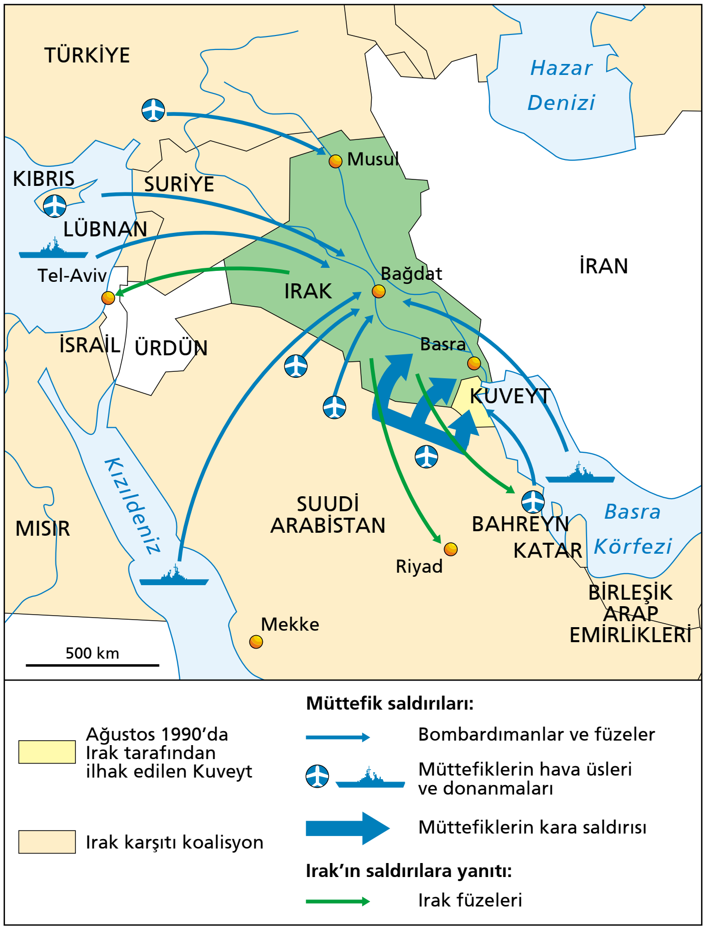
[...] Bu geceyarısı [*Perşembe, Türkiye saatiyle sabah 7*], kara harekâtlarının başlamasından tam olarak yüz saat ve "Çöl Fırtınası" harekâtının başlamasından altı hafta sonra, ABD ve koalisyon kuvvetlerinin tüm saldırı harekâtlarına son vereceğini bildirmekten mutluluk duyuyorum.

ABD Başkanı George Bush'un konuşması, 27 Şubat 1991.

1. Belgeyi tanıtınız.

2. George Bush Amerikalılara hangi bilgileri veriyor?

3. Birleşmiş Milletler'in müdahalesine ne yol açmıştı?

4 **Körfez Savaşı (1990-1991).**

5 **Silahlı İslamî Gruplar'ın Lyon'daki [Fransa] bir Yahudi okuluna saldırısı, 7 Eylül 1995.**

ÖNEMLİ TARİHLER

1975: Helsinki Anlaşmaları.

1979: İran İslam Devrimi; ikinci petrol şoku.

1981-1989: Reagan ABD başkanı.

1985-1991: Gorbaçov, önce SBKP birinci sekreteri, ardından SSCB başkanı.

1987: Silahsızlanma konulu Washington Sözleşmesi.

1989: Berlin Duvarı'nın yıkılması, Orta Avrupa'da komünizmin çöküşü.

1991: SSCB'nin ortadan kalkması.

KARIŞTIRMAYALIM

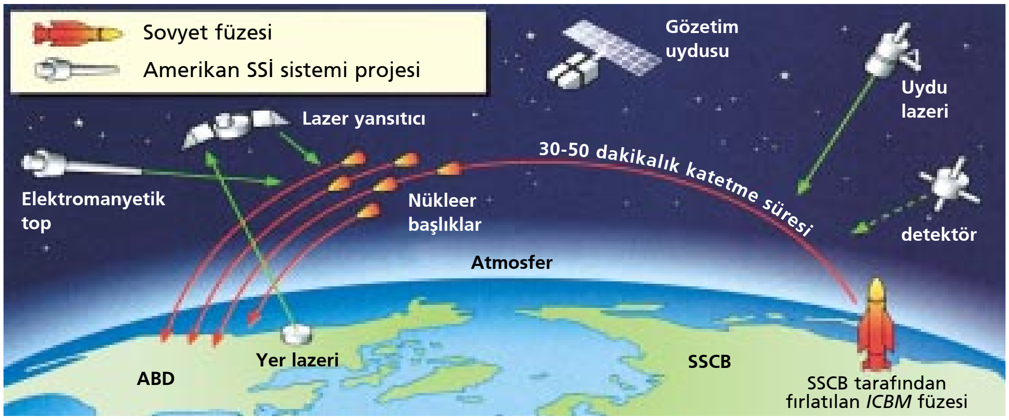
Kısa ve orta menzilli füzeler ve uzun menzilli füzeler

Orta menzilli füzeler (1.000-5.000 km)

= *Pershing* 2 ve güdümlü füzeler (ABD), *SS 4*, *SS 5* ve *SS 20* (SSCB):
- *Mediate Range Ballistic Missile (MRBM)*, karadan karaya;
- *Intermediate Range Missile (IRBM)*, karadan karaya;
- *Ground Launched Cruise Missile (GLCM)*, karadan karaya güdümlü füze;
- *Sea Launched Ballistic Missile (SLCM)*, denizden karaya.

Uzun menzilli füzeler (5.000 km'den fazla):
- *Intercontinental Ballistic Missile (ICBM)*, karadan karaya;
- *Sea Launched Ballistic Missile (SLBM)*, denizden karaya.

Stratejik Savunma İnisyatifi (SSİ)

İslamcılık, İslamcılar ve Müslümanlar

İslamcılık, bir ülkenin tüm siyasal ve toplumsal yaşamının İslam dini üzerine kurulu olması gerektiğini savunan bir ideolojidir. Bu ideolojinin taraftarları, Batı'dan ithal edilen bir siyasal model olan ulus-devlet modelini, yalnızca Batı'dan geldiği ve müminler topluluğunu *(ümmet)* böldüğü gerekçesiyle reddederler. İslamcılık, İslamî radikalizmin siyasal biçimidir.

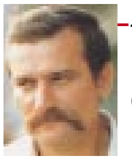
İslamcı ideolojinin taraftarlarına **islamcılar** denir. İslamcılar, propaganda yoluyla ve gerekli gördüklerinde çeşitli saldırılar düzenleyerek ya da içsavaş çıkararak İslam Devri-mi'nin zaferi ve İslam Cumhuriyeti kurulması için mücadele ederler ve kendilerine yöneltilen eleştirilerin İslam dinine ve Müslümanlığa yönelik saldırılar olduğunu iddia ederler.

Müslümanlar ise, yaşadıkları ülkenin siyasal rejimi ile herhangi bir bağlantısı olmaksızın kendilerine inanç sistemi olarak İslam dinini seçmiş olan insanlardır.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **SSİ:** Stratejik Savunma İnisyatifi.
- **BDT:** Bağımsız Devletler Topluluğu.
- **STK:** Sivil Toplum Kuruluşu.
- **IRA:** Irish Republican Army (İrlanda Cumhuriyet Ordusu).

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 246

Lech Walesa
(d. 1943)

1981'de, Polonya'daki *Solidarnosk* sendikasının başkanı.

s. 246

Ruhullah Musavi Humeyni
(1900-1989)

1979'da İran İslam Cumhuriyeti'nin kurucusu.

s. 248

Ronald Reagan
(d. 1911)

1981'den 1989'a ABD başkanı.

s. 250

Mihail Gorbaçov
(d. 1931)

1985'ten 1991'e kadar SBKP birinci sekreteri, sonra SSCB başkanı.

Başkan Reagan'ın görevi devralma konuşması, 20 Ocak 1981

Bizimle aynı özgürlük idealini paylaşan komşularımız ve müttefiklerimizle aramızdaki tarihsel bağları güçlendireceğiz, onlara desteğimiz ve kararlı bağlılığımız konusunda güvence vereceğiz. Sadakate sadakatle karşılık vereceğiz. İlişkilerimizin karşılıklı yarar sağlaması için mücadele edeceğiz. Egemenliğimizi dayatmak için dostluğumuzdan yararlanmayacağız, çünkü bizim kendi egemenliğimiz de satılık değildir. Özgürlük düşmanlarına, yani bizim olası düşmanlarımıza, Amerikan halkının en büyük özleminin barış olduğunu hatırlatacağız. Barış için pazarlığa oturacağız, barış için kendimizi feda edeceğiz, ama ne şimdi ne sonra, onun için asla egemenliğimizden vazgeçmeyeceğiz.

Sabrımız asla yanlış anlaşılmamalıdır. Savaşa karşı beslediğimiz nefret, irade yoksunluğu olarak yorumlanmamalıdır. Ulusal güvenliğimizi korumak için eyleme geçmemiz gerektiğinde, geçeceğiz. Gerektiğinde savaş kazanmaya yetecek gücü koruyacağız. Bunu yaparsak, bu güce başvurmak zorunda kalmamakta daha fazla şansımız olacağını biliyoruz.

Herşeyden önemlisi, dünyadaki cephaneliklerde bulunan hiçbir silahın özgür erkek ve kadınların iradesinden ve cesaretinden daha etkili olamayacağını anlamak zorundayız.

Sorular

- **1.** *Belgenin yazarını tanıtınız ve hangi koşullarda seçildiğini anlatınız.*
- **2.** *Yazar nasıl bir dünya görüşü öneriyor?*
- **3.** *Reagan'ın konumunu açıklayan uluslararası verileri hatırlatınız.*
- **4.** *Reagan nasıl bir politika izlemeyi öneriyor? Elde ettiği sonuçlar neler oldu?*

TAVSİYELER

- Belgeyi dikkatle okuyun ve iyice tanımlayın: Bu, resmî ve siyasal bir belgedir. Uluslararası ilişkiler konusunu işlemektedir *(Bkz. Bölüm 11 ve 13)*.
- ABD'nin siyasal kurumları ile ilgili bildiklerinizi toparlayın *(Bkz. Bölüm 7)*.
- SSCB'nin 1981'deki konumunu hatırlayın.
- İki Büyükler arasındaki ilişkilerin gelişimini önemli hatlarıyla hatırlayın (Soğuk Savaş, yumuşama, 1975 Helsinki Anlaşmaları...).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Soru 1

Reagan'ın biyografisini hatırlatın *(Bkz. s. 248)*.

- Ne: Buradaki belge, yeni başkanın göreve başlarken yaptığı ilk resmî konuşmanın metnidir *(Bkz. s. 148-149)*. Dış politika konusunda bir program sunmaktadır.

- Ne zaman: Yumuşama 1975'te Helsinki Konferansı sırasında doruk noktasına ulaştı; iki cephe arasında pek çok anlaşma imzalandı. Ama 1970'li yılların ortalarından beri tüm gezegen üzerinde çok sayıda girişimde bulunan SSCB'nin giderek güçlenmesine tanık olunurken, ABD daha çok savunmaya ağırlık veriyor gibi görünüyordu. Kasım 1980 seçimlerinde Cumhuriyetçi aday Ronald Reagan, eski Demokrat başkan Carter'la girdiği mücadeleyi kazanarak ABD başkanı oldu.

• Soru 2

Reagan, Soğuk Savaş'ın hakim olduğu dünyada, güç ilişkilerine bakışını anlatıyor ve daha canlı bir politikaya geri dönmeyi öneriyor.

- 1980'de ABD'nin durumu nedir (ekonomik yönler ve dış politikadaki zayıflıklar)?
İranlılar tarafından Amerikalıların rehin alınışını hatırlatın *(Bkz. s. 249)*.

- Reagan'ın dünya görüşü nedir? "*Bizimle aynı özgürlük idealini paylaşan komşularımız ve müttefiklerimiz*" kimlerdir? "*Özgürlük düşmanları*" kimlerdir?

• Soru 3

"*Barış için pazarlık yapacağız*": Daha önce yürütülen pazarlıklar hangileridir?

SSCB'nin Helsinki Anlaşmaları'ndan sonra Asya'da, Amerika'da, Afrika'da, Avrupa'da aldığı çok sayıda inisyatifi hatırlatın.

ABD'nin konumu hangi olaydan dolayı zayıflamıştır?

Avrupa ile ilgili olarak füze krizini hatırlatın *(Bkz. s. 248 ve 251)*.

• Soru 4

Reagan, Amerikalıların yeniden kendilerine güvenmelerini ve ABD'nin SSCB karşısında yeniden güç kazanmasını nasıl sağlayabilir?

- "[Barış için] *asla egemenliğimizden vazgeçmeyeceğiz*" sözlerine nasıl bir anlam verilebilir?

- "*Savaşa karşı beslediğimiz nefret, irade yoksunluğu olarak yorumlanmamalıdır*" cümlesinde nasıl bir kararlılık göze çarpıyor?

- SSCB'nin *SS 20* füzelerini konuşlandırması karşısında ABD'nin tavrı ne oldu?

- Reagan, SSİ projesini başlatıyor mu? Bu proje neye dayanıyor?

- Reagan'ın tavrı ile SSCB'nin çöküşü arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

Konu: 1945'ten 1990'a Almanya: Yenilgiden bölünmeye ve yeniden birleşmeye

Sorular

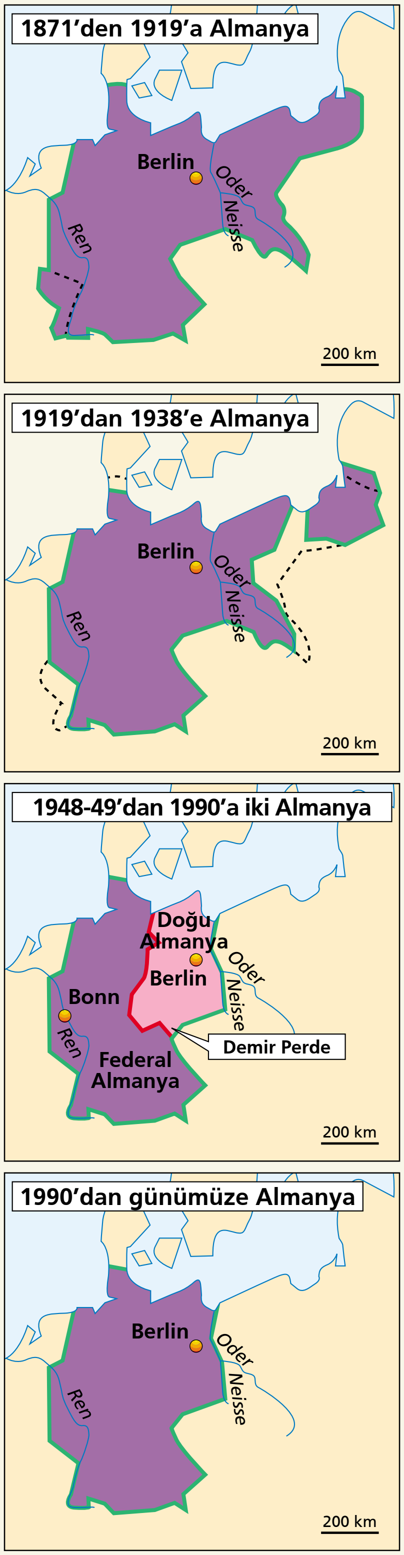
❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

■ **2. Belgelerde verilen bilgileri izleklere göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.**

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

İlgili olayların zamandizimi

8 Mayıs 1945: Almanya'nın teslim olması.
1949: Federal Almanya Cumhuriyeti'nin kurulması.
Ağustos 1961: Berlin Duvarı'nın yapılması.
Mayıs 1989: Macaristan'da "Demir Perde"nin açılması.
Kasım 1989: Berlin Duvarı'nın açılması.
12 Eylül 1990: Moskova Anlaşması.

1 **1871'den günümüze Almanya.**

2 **"Komünizmin Bastille'i".**

14 Temmuz 1789, Bastille şatosunun alınışının, yani Fransız Devrimi'nin başlangıcının tarihidir [...]. Berlin Duvarı da komünizmin Bastille'iydi ve 9 Kasım 1989'un tarihsel bellekte bir dünyanın sonu olarak kalacağı kesindir [...].

Duvar zorakî sosyalizmi, Soğuk Savaş'ı, iki cepheye bölünmüş dünyayı, iki düşman evrene ayrılmış Avrupa'yı [...] özetliyordu. Duvarın ortadan kalkması için olası tüm senaryolar düşünülmüştü; biri hariç... Tüm pazarlıklardan bağımsız olarak, duvarın kendiliğinden yıkılacağı kimsenin aklına gelmemişti. Sürecin son aşaması, atılacak halatların sonuncusu olacağı söyleniyordu. Bunun tersi gerçekleşti. Duvarın milyonlarca Demokratik Alman'a açılması, komünist sistemin çöküşünü hızlandırdı. [...] Duvar bir ayaklanmanın darbeleriyle açılmadı. [...] Çürümüş bir meyve gibi birkaç haftada kendiliğinden düştü. Geçen mayıs ayında, ilk kez Macarlar kendilerini Avusturyalılardan ayıran dikenli telleri keserken, Sovyetler Birliği yırtılması için demir perdeyi bırakmakla yetindi. Doğu Almanlar da önce bu gedikten kaçmaya başladılar. Kaçış bir süre sonra onbinlerce insanın göçüne dönüştü. Etrafından dolanılabildiği andan itibaren, duvar da bir yapı olarak tıpkı Maginot hattı gibi gereksiz olmuştu.

S. July'nin yazısı, *Libération*, Berlin özel sayısı, aralık 1989.

3 **Moskova Anlaşması (12 Eylül 1990).**

Federal Almanya Cumhuriyeti, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa Cumhuriyeti, Birleşik Krallık ve SSCB [...], Almanya'nın kalıcı sınırlar içinde tek bir devlet olarak birleşmesinin Avrupa'daki barış ve istikrara önemli katkı sağlayacağına inanarak [...]; aşağıdaki konularda anlaşmaya vardılar:

MADDE 1. – Birleşik Almanya Federal Almanya Cumhuriyeti ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nin toprakları ile Berlin'in tamamını kapsayacaktır. Dış sınırları Federal Almanya ve Demoratik Almanya'nın sınırlarından oluşacaktır. [...]

Birleşik Almanya ve Polonya Cumhuriyetleri aralarındaki mevcut sınırı uluslararası bir sözleşme ile kesinleştireceklerdir. Birleşik Almanya başka devletlerden hiçbir toprak talebinde bulunmayacaktır. [...]

MADDE 3. – Federal Almanya ve Demokratik Almanya hükümetleri, nükleer, biyolojik ve kimyasal silah üretimi, bulundurulması ve denetiminden vazgeçtiklerini teyid ederler.

MADDE 7. – Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Birleşik Krallık ve SSCB, Berlin'e ve Almanya'nın tümüne ilişkin hak ve sorumluluklarına son verirler.

4 **1950 tarihli Sovyet karikatürü.**

Aşağıda solda "Bonn Anayasası" (Bonn, Federal Almanya'nın başkentiydi), sağda ise "İşgalcilerin Statüsü" yazıları okunuyor.

5 **Ağustos 1989 tarihli Alman karikatürü.**

Hannover'de (Federal Almanya) yayınlanan *Neue Presse* gazetesinde çıkan karikatür, 22 Ağustos 1989.
(*Ungarn* = Macaristan)

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❐ Soru 1

• Belge 4'ün Federal Almanya'nın kurulmasına karşı çıkan bir karikatür olduğunu gösterin.

• *Neue Presse*'de çıkan karikatürü (Belge 5), Macaristan'da "Demir Perde"nin açılması ve Berlin Duvarı'nın yıkılışına göre tarihlendirin.

❐ Soru 2

• Aşağıdaki tabloyu inceleyin.

	Tarihler	1945'ten önce Almanya	Soğuk Savaş'ta Almanya	"Demir Perde"nin açılması	Duvar'ın yıkılmasının sonuçları
Belge 1	**1871-1990**	Geniş topraklar	Bölünmüş Almanya		Yeniden birleşen Almanya
Belge 2	**1989 sonu**		- Zoraki sosyalizm - Duvar Soğuk Savaş'ı özetliyor - İki düşman "evren"	- Macaristan'da "Demir Perde"nin açılması - Sovyetler oluruna bıraktılar - Almanların Demokratik Almanya'dan Federal Almanya'ya kaçışı	Duvar'ın yıkılması = 1789'da Bastille'in alınmasıyla karşılaştırılabilecek bir simge
Belge 3	**1990**	- Müttefikler Nazi Almanyası'na karşı	- Federal Almanya ve Demokratik Almanya'nın varlığı - Almanya/barış ilişkisi		- Yeniden birleşen Almanya'nın SSCB tarafından kabul edilmesi - Almanya/Polonya sınırı bir sözleşmeyle garanti altına alınacak - Yeniden birleşen Almanya = Barışın güvencesi
Belge 4	**1950**		- Federal Almanya'nın 3 müttefik ülke tarafından kurulması (3 tavuk) - Sovyetlerin savaş isteyen bir Almanya'dan çekinmesi (süngüler, gamalı haçlar)		
Belge 5	**1989 ortaları**		- İki Almanya'nın varlığı (Federal ve Demokratik Almanya)	- Demokratik Almanya boşalacak - Federal Almanya aşırı kalabalık olacak - Ayak izleri: Macaristan'dan (ve Avusturya'dan) geçiş	

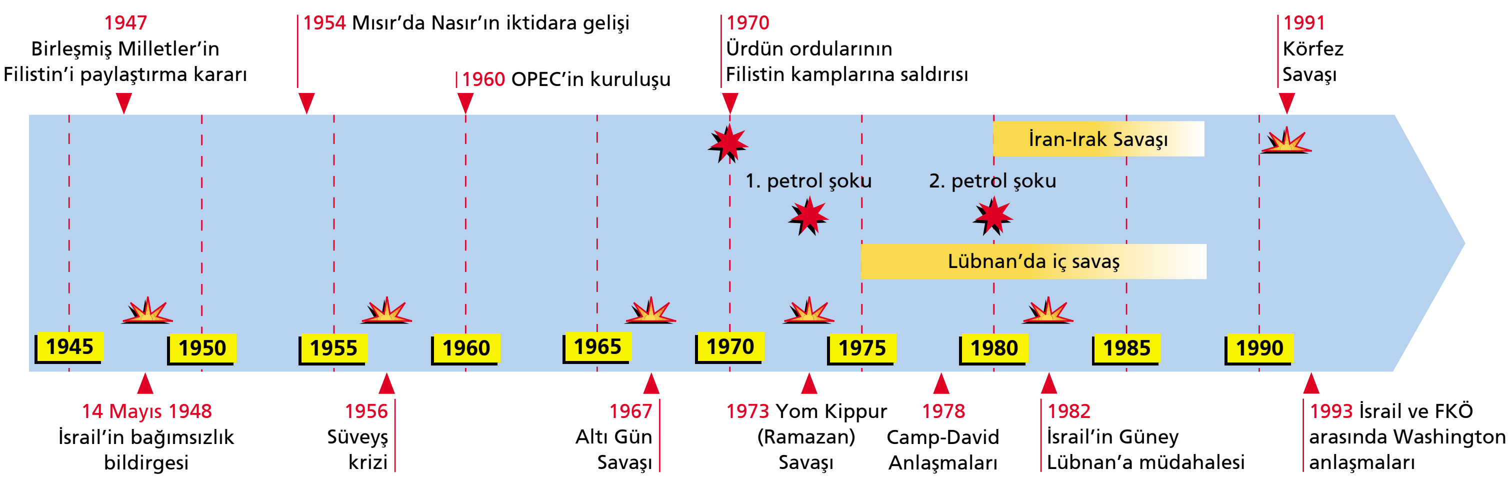
KONU **14**

Ortadoğu sorunu

1945'ten beri Ortadoğu, gezegenimizin en "sıcak nokta"larından biridir. Üç kıtaya dokunan stratejik konumu, petrol zenginlikleri, tektanrılı üç büyük din (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam) açısından taşıdığı önem, Ortadoğu'nun yaşadığı krizlerin neden uluslararası bir boyut kazandığını açıklar. Bölgede, İsrail ve komşu Arap ülkeleri arasındaki çatışmalar, Filistinlilerin bir devlet kurmak için verdikleri mücadele, Arap dünyası içindeki bölünmeler ve büyük güçler arasındaki rekabet gibi pekçok çatışma içiçe geçmiştir.

- *Yarım yüzyıl gibi bir sürede neden bu kadar çok çatışma birbirine eklenmiştir?*
- *1990'ların başında barış umuduna nasıl ulaşılır gibi oldu?*

KONUNUN PLANI

Ortadoğu'da ülkeler ve insan toplulukları.

I. Ortadoğu'daki çatışmaların kökenleri

ANAHTAR SÖZCÜK

• SİYONİST

Kudüs kentine hakim bir tepenin adı olan Sion sözcüğünden türetilmiştir.
1. Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını sağlamak için Theodor Herzl tarafından 19. yüzyılın sonlarında Viyana'da başlatılan bir hareket olan Siyonizmin taraftarlarına verilen ad.
2. Siyonizmle ilişkili olan.

1 Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in umudu.

1860'ta Budapeşte'de doğan gazeteci ve yazar Herzl, 1896'da Der Judenstaat başlıklı kitabı yayınladı. Başlangıçta bir toprak seçimi öngörmese de, bir Yahudi devletinin kurulmasını tek çözüm olarak görüyordu. Aşağıdaki konuşmada, Basel kentinde 1897'de toplanan 1. Siyonist Kongresi'nin sağlayacağı avantajlardan duyduğu mutluluğu dile getiriyor.

"Basel Kongresi'ni, resmen açıklamaktan kaçınacağım bir formülle özetlemek isteseydim, şöyle derdim: Basel'da bir Yahudi devleti kurdum. Eğer bunu yüksek sesle söyleseydim, herkes kahkahalara boğulurdu. Ama beş yıl içinde, elli yıl içinde bunu herkes kabul edecek. Devletin esası, halkın, hatta tek bir güçlü kişinin siyasal iradesinde yatar. Toprak ise bunun somut ifadesinden başka bir şey değildir."

A. Stratejik ve diplomatik bir sorun

Belge 2, 3 ve 5

■ Yahudiler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için kutsal toprakları barındıran ve üç büyük tektanrılı dinin beşiği olan Ortadoğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında, uzun zaman (16. yüzyıl başlarından 20. yüzyıl başlarına) farklı dinsel ve kültürel toplulukların barış içinde yaşadığı bir yer olmuştu. **Doğu ile Batı** arasındaki önemli haberleşme yollarının kesişme noktasında bulunan bu bölgenin denetimi, uzun süreden beri çeşitli güçler arasında rekabete yol açıyordu. 20. yüzyılda, bu coğrafî nedene bir de ekonomik neden eklendi: **Zengin petrol yataklarının** keşfedilmesi ve işletilmesi sorunu.

■ Avrupalı sömürgeci güçlerin diplomatik çabaları, bölgede çatışma tohumlarının atılmasına büyük ölçüde katkıda bulundu. Topraklarında yaşayan azınlıkların ulusçu talepleriyle sarsılan **Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması**, siyasal istikrarsızlığa yol açtı. Birinci Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık, Almanya'nın müttefiki Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadeleye girişti. Mekke Şerifi Emir Hüseyin'i destekleyerek Arapların Osmanlılara karşı başlattıkları ayaklanmayı körükleyen İngilizler, Araplara bağımsızlık ve savaşın bitiminde kurulacak büyük bir krallık sözü verdiler. Oysa, 1916 mayısında Fransa ve Birleşik Krallık arasında imzalanan gizli Sykes-Picot anlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca hakimiyet bölgelerine bölünmesini öngörüyordu. Son olarak, 1917'de Balfour Bildirgesi de Filistin üzerindeki *siyonist** talepleri destekledi.

B. Siyonistlerin Filistin'de Yahudi devleti kurma rüyası

Belge 1

■ 19. yüzyılın sonunda siyonist aydınlar, Avrupa'da yayılmaya başlayan Yahudi düşmanlığı dalgasına karşılık, **İlkçağ'da** göçe zorlanmadan önce **Yahudilerin yaşadıkları Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulmasını** önerdiler. Dünya Siyonist Örgütü'nün yönetiminde, Filistin'e doğru büyük bir göç hareketi başladı. Bu arada örgütün başkanı Theodor Herzl de Batılı güçlerle pazarlıktaydı. Balfour Bildirgesi, kasım 1917'de siyonistler için gerçek anlamda siyasal bir başarı oldu.

C. İki savaş arası dönem: Gerilimin tırmanması

Belge 4 ve 6

■ **Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu yok oldu** ve sömürgeci güçler bölgedeki konumlarını güçlendirdiler. Fransa, Suriye ve Lübnan'da, Birleşik Krallık ise Irak, Filistin ve Ürdün'de *manda** yönetimi kurdu. Filistin'deki İngiliz mandasını pekiştiren Balfour Bildirgesi de Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ne dahil edildi.

■ Mısır ve Irak bağımsızlıklarına kavuştular, ancak Süveyş Kanalı'nın denetimini elinde bulunduran Birleşik Krallık bu iki ülke üzerinde **ağırlıklı etkisini** korudu. Arabistan, 1932'de Suudi Arabistan Krallığı'nı kuran İbn-i Suud tarafından birleştirildi. Filistin'de Arapların Yahudi göçüne karşı hareketlenmeleri üzerine, İngilizler verdikleri sözlerden dönerek Yahudilerin İsrail'e gelişini sınırlamaya çalıştılar. 1936'da, Yahudi göçüne karşı çıkan bir Arap ayaklanmasının ardından İngiltere, Filistin'in Yahudilerle Araplar arasında paylaştırılmasını öngören bir plan önerdi. Ama bu plan Araplar tarafından reddedildi.

■ İkinci Dünya Savaşı sırasında ulusçu talepler yoğunlaştı. Filistin Yahudileri nazizme karşı İngilizlerin müttefiki oldukları halde, Avrupa Yahudileri yok edilme tehdidi altındayken Birleşik Krallık'nin Yahudi göçünü sınırlama politikası uygulamasına karşı çıkıyorlardı. 1945'te, Yahudilerle Araplar arasındaki gerilimin tırmanması ve ***Holokost* sonrası bir Yahudi devleti kurma talebi**, Filistin sorununu uluslararası bir sorun haline getirdi.

2 Arabistanlı Lawrence.

İngiliz gizli servislerinin ajanı olarak çalışmaya başlayan arkeolog T. E. Lawrence, Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından biri olan Faysal'ın yanında, Osmanlılara karşı Arap isyanını teşvik eden belli başlı kişilerden biriydi.

3 İngilizlerin verdikleri çelişkili sözler.

a. Araplara verilen sözler

Önerilen sınırlar içinde bulunan bölgelerle ilgili olarak [*Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan ve bugünkü Lübnan dışında kalan Arap toprakları*], size aşağıdaki güvenceleri vermeye yetkiliyim [...]:

1. [...] Büyük Britanya Arapların bağımsızlığını tanımaya ve Mekke Şerifi'nin talep ettiği topraklarda yer alan tüm bölgelerde bu bağımsızlığı desteklemeye hazırdır.

2. Büyük Britanya, olası tüm dış saldırılara karşı kutsal yerleri güvence altına alacaktır. [...]

3. [*Büyük Britanya*] Araplara tavsiyelerini sunacak ve uygun hükümetlerin kurulması konusunda yardımcı olacaktır.

Birleşik Krallık'ın Mısır Yüksek Komiseri Henry Mac-Mahon'un Mekke Şerifi'ne mektubu, 24 Ekim 1915.

b. Yahudilere verilen sözler: Balfour Bildirgesi

Majesteleri'nin hükümeti, Filistin'de Yahudiler için ***ulusal bir yurt***[1] kurulmasını uygun bulmaktadır ve Filistin'deki Yahudi olmayan toplulukların medenî ve dinsel haklarına olduğu kadar, Yahudilerin başka ülkelerdeki hak ve siyasal statülerine zarar verecek hiçbir tasarrufta bulunulmayacağını açıkça ortaya koyarak, bu hedefin gerçekleştirilebilmesi için tüm gücünü harcayacaktır.

Bu bildirgeyi Siyonist Federasyonu'nun bilgisine sunarsanız size minnettar kalırım.

Arthur Balfour [Birleşik Krallık Dışişleri Bakanı], 2 Kasım 1917.

1. *İngilizce "national home"; farklı yorumlara yol açabilecek, oldukça muğlak bir deyim.*

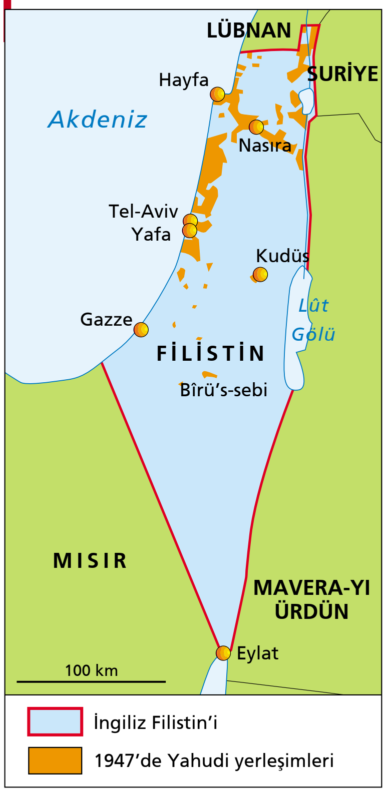
1. Bu metinlerin yazıldığı tarihlerde bölgenin siyasal ve askerî statüsü nasıldı?

2. Verilen bu iki sözün çelişkili olduğunu gösterin.

3. İngilizler o tarihlerde neden bu tür sözler veriyorlardı? Verilen sözler tutulacak mı?

4 İsrail devletinin kurulmasından önce Filistin'de Yahudiler ve Araplar.

	Yahudiler	Araplar
1922	24.000	660.000
1931	175.000	780.000
1946	600.000	1.250.000

5 Sykes-Picot Anlaşmaları.

a. Ermenistan ve Kürdistan'ın bir bölümü Rusya'ya verilecektir.
b. Fransa, Suriye ve Lübnan'ı alacaktır.
c. Birleşik Krallık, Mezopotamya ile Hayfa ve Akkâ limanlarına yerleşecektir.
d. Fransızların ve İngilizlerin ele geçirdikleri bölgeler arasında kalan topraklarda bir Arap devletleri konfederasyonu ya da tek bir bağımsız Arap devleti kurulacak, ancak Fransızlar ve İngilizler bu topraklar üzerindeki etki alanlarını paylaşacaklardır.
e. Filistin'deki kutsal yerler uluslararası denetime bırakılacaktır.

1916'da Birleşik Krallık hükümetini temsil eden Mark Sykes ve Fransa hükümetini temsil eden Georges Picot tarafından, Rus çarının da rızasıyla yürütülen görüşmelerin ardından imzalanan Fransız-İngiliz anlaşması.

Belge 3'te yer alan metinlere ek olarak, burada nasıl bir güçlük ortaya çıkmıştır?

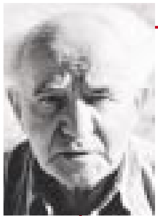
6 Yahudilerin Filistin'e göç etmesine karşı Araplar tarafından düzenlenen gösteri:

"Ulusçuluk bizim dinimizdir. Bağımsızlık yaşamımızdır. Arap Filistin."

II. İsrail devletinin doğuşu

S Ö Z L Ü K

* *İrgun*
* *Kneset*
* *Kibbuz*

B İ Y O G R A F İ

David Ben Gurion
(1886-1973)

Rus Polonyası'nda doğan ve 1906'da Filistin'e yerleşen Ben Gurion, İsrail devletinin gerçek kurucusu olarak kabul edilir. 1939'dan 1948'e kadar Yahudi Ajansı'nın başkanlığını yaptı, 1948-1953 ve 1955-1963 yılları arasında İsrail'de başbakan olarak görev yaptı.

Menahem Begin
(1913-1992)

Rus Polonyası'nda doğan ve 1942'de Filistin'e göç eden Begin, burada İrgun'un ve sağ muhalefetin liderlerinden biri oldu (1973'ten itibaren Likud Partisi'nin başkanı). 1977'de başbakan olduktan sonra Mısır'la barış anlaşması imzaladı ve işgal altındaki topraklar konusunda taviz vermeyen bir politika yürüttü. 1993'te istifa etti.

İzak Rabin
(1922-1995)

Kudüs'te doğan Rabin, birinci Arap-İsrail Savaşı'na ve Altı Gün Savaşı'na katıldı. İşçi Partisi'nin başındayken, 1974-1995 yılları arasında iki kez başbakanlık yaptı. 1993'te Washington'da Yaser Arafat'la barış anlaşması imzaladı. 4 Kasım 1995'te, barış düşmanı aşırı sağcı bir Yahudi tarafından öldürüldü.

1 **İsrailli üç devlet adamı.**

A. İsrail: Arap Ortadoğu'nun merkezinde bir Yahudi devleti

Belge 1, 3 ve 5

■ İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Ortadoğu'daki siyasal durum tümüyle değişti. Fransa ve Birleşik Krallık'ın zayıflaması bağımsızlık taleplerinin artmasına neden olurken, 6 milyon Yahudi'nin yok edilmesi uluslararası kamuoyunda bir Yahudi devleti kurulması yönündeki siyonist taleplerine karşı bir duyarlılık yaratmıştı.

■ Savaş bittikten sonra, **Birleşik Krallık ve Filistin Yahudileri arasında açık bir mücadele başladı.** Filistin Yahudilerinden *İrgun* mensupları, gerçek anlamda terorist bir gerilla savaşı yürütüyorlardı. İngilizler ise hâlâ Filistin'e Yahudi göçünü durdurmaya çalışıyorlardı. Toplama kamplarından kurtulan Yahudileri Filistin'e götürmekte olan *Exodus* adlı geminin İngiliz donanması tarafından geri çevrilmesi sırasında gerilim doruk noktasına ulaştı. Pazarlıklarda olduğu kadar güç kullanma konusunda da başarısızlığa uğrayan Birleşik Krallık, şubat 1947'de sorunu Birleşmiş Milletler'e havale etti.

■ **Birleşmiş Milletler'de Filistin'in bölüştürülmesi konusunda benimsenen plan**, Araplar tarafından reddedildi. Yahudi lider Ben Gurion, **14 Mayıs 1948'de İsrail devletinin bağımsızlığını** ilan etti. İsrail, hemen ertesi gün Arap devletlerinin oluşturduğu koalisyonun (Mısır, Mavera-yı Ürdün ve Suriye) saldırısına uğradı. Sıcak çatışmalar sonunda İsrail, Arapları püskürtmeyi başardı ve Birleşmiş Milletler'in bölüşüm planında öngörülenden çok daha geniş bir toprağın denetimini ele geçirdi. Herhangi bir barış anlaşması imzalanmadı. Batı Şeria, Mavera-yı Ürdün tarafından ilhak edildi, Mısır da Gazze şeridini ele geçirdi. Kudüs ise İsrail ve Mavera-yı Ürdün arasında fiilen bölüşüldü.

B. Özgün bir ulus-devlet

Belge 2

■ İsrail devletinin kurulması **kitlesel göçlere** yol açtı. 600.000 Filistinli yeni kurulan devleti terkederek komşu ülkelere sığındılar, bu da Filistin sorununun başlangıcı oldu. Yahudi devletinin nüfusu da hızla artıyordu. Toplama kamplarından sağ kurtulanlar, Doğu Avrupa Yahudileri, Ortadoğu'daki Arap ülkelerinde yaşayan ve durumları artık hassas olan Yahudilerle Kuzey Afrika Yahudileri, akın akın İsrail'e göç ediyorlardı.

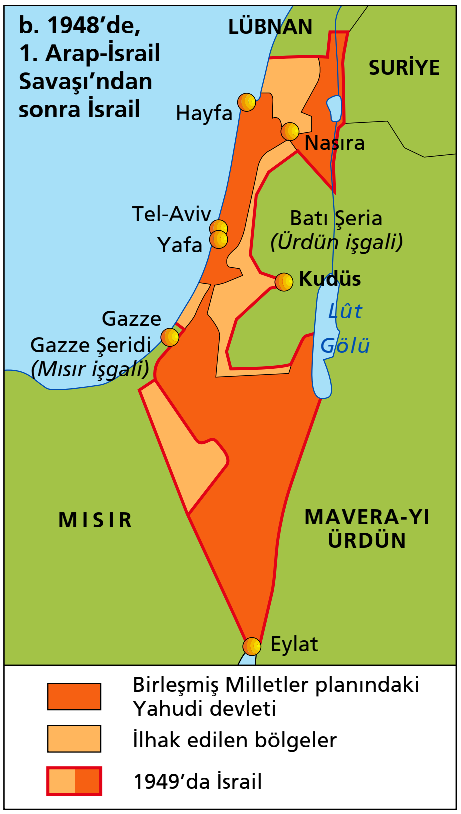
■ 1950'de İsrail parlamentosu tarafından kabul edilen **Dönüş Yasası**, başvuruda bulunan tüm Yahudilerin İsrail'e gelmesine olanak tanıdı. Birkaç yıl içinde, yeni bir devlet ve yeni bir toplum yaratılmıştı. Yeni İsrail demokrasisi, *Kneset** adı verilen bir parlamentoya dayanıyordu. Yürütme gücünün başında başbakan bulunuyordu. Farklı göçmen gruplarının kültürel ve etnik çeşitliliği ve *kibbuz** uygulamasıyla somutlaşan öncü ruhun varlığı, **kendine özgü bir toplumun oluşmasını sağladı.** İsrail bir yanda giderek alışılageldik Batı demokrasilerine benzemeye başlarken, güvenlik ve dış politika sorunları da zamanla siyasal yaşamına egemen oldu.

C. Sürekli savaşta olan bir devlet

Belge 4

■ 1948-1982 yılları arasında, İsrail beş savaş yaşadı ve bölgede çok sayıda askerî harekât gerçekleştirdi. Yahudi devleti komşu Arap devletlerinin düşmanlığına karşı mücadele verirken, 1960'lardan itibaren başlıca müttefiki olan **ABD'nin desteğine** de güvenebildi. Haziran 1967'de patlak veren Altı Gün Savaşı'nın önemli yansımaları oldu. Savaştan zaferle çıkan İsrail yeni topraklar kazandı. İşgal edilen bu toprakların yarattığı sorun, siyasal sınıfın kendi içinde bölünmesine yol açtı. Büyük İsrail yanlısı "Şahinler", bazıları tarafından Arap ülkelerine baskı yapmak için geçici bir çözüm olarak görülen bu toprakların ilhak edilmesini ve Yahudi yerleşimcilere açılmasını istiyor ve bu noktada Filistin sorununun pazarlık yoluyla çözülmesini isteyen "Güverciler"le görüş ayrılığına düşüyorlardı.

2 **1948-1949'da İsrail.**

1. Birinci Arap-İsrail Savaşı'nın İsrail toprakları açısından sonuçları ne olmuştur?

2. Savaşın Filistinliler ve komşu Arap devletleri açısından sonuçları nedir?

3 **İsrail devletinin kuruluşunun ilanı (14 Mayıs 1948).**

İsrail toprakları, Yahudi halkının doğduğu yerdir. Yahudi halkının manevî, dinsel ve ulusal kimliği [...], İncil'i yazdığı ve dünyaya sunduğu bu topraklarda biçimlenmiştir. [...] 1897'de, Theodor Herzl'in Yahudi devleti görüşünden esinlenen Birinci Siyonist Kongresi, Yahudi halkının kendi ülkesinde yeniden ulusal bir varlık olma hakkına sahip olduğunu ilan etti. Bu hak, 2 Kasım 1917 tarihli Balfour Bildirgesi'yle de kabul edildi.

[...] Yakın bir geçmişte, Avrupa'da yaşayan milyonlarca Yahudi'yi yok eden Holokost, Yahudi halkının bir vatana ve bağımsızlığa sahip olmamasından kaynaklanan sorunu çözme ihtiyacını yeniden ortaya koydu. [...] 29 Kasım 1947'de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasını öngören bir karar aldı. [...]

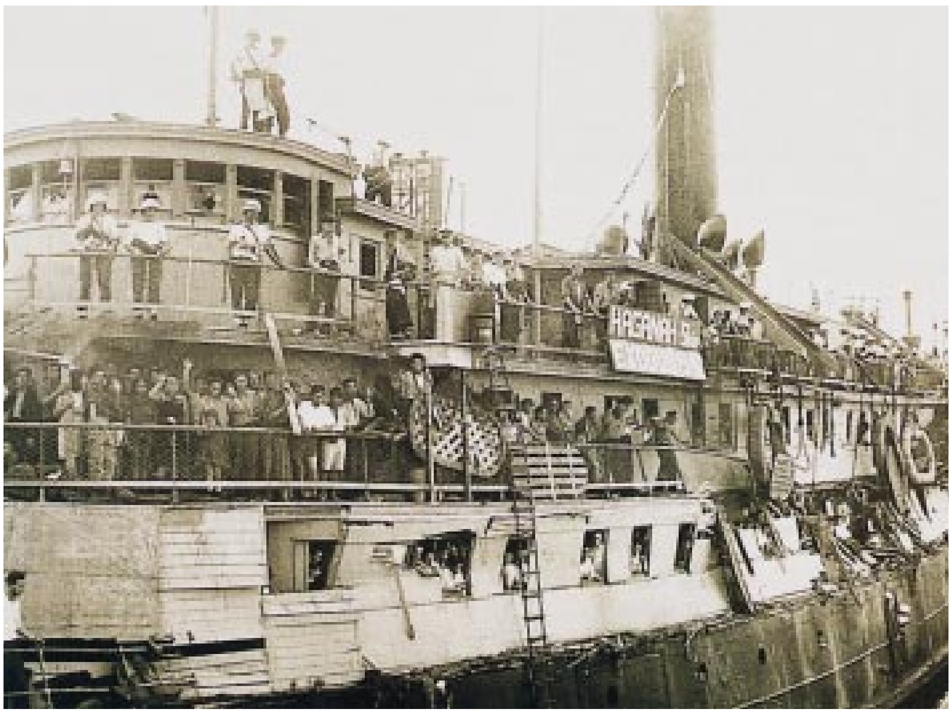
Sonuç olarak, Ulusal Konsey'in üyeleri olan bizler, Filistin'deki İngiliz mandasının sona erdiği bu günde yaptığımız toplantıda, Filistin Yahudilerini ve Dünya Siyonist Hareketini temsilen [...], Filistin'de adı İsrail Devleti olacak bir Yahudi devleti kurulduğunu ilan ediyoruz.

David Ben Gurion, Tel-Aviv.

İsrail Devleti'nin kuruluşu nasıl doğrulanmaktadır?

4 **Negma *kibbuz*unda sivillere verilen askerî eğitim, ekim 1948.**

5 ***Exodus*'un İsrail'deki Hayfa limanına gelişi, 18 Temmuz 1947.**

III. Arap ulusunun birleşme rüyaları

ANAHTAR SÖZCÜK

• **PAN-ARAPÇILIK**

"Tüm" anlamına gelen Yunanca pan sözcüğünden. Tüm Arapları tek bir devletin çatısı altında birleştirme arzusu.

1 Altı Gün Savaşı'ndan sonra düzenlenen Hartum Arap Konferansı'nda (1 Eylül 1967) alınan kararlar.

1. Hartum Zirvesi, Arap saflarının birliğini, eylem birliğini, saldırının yol açtığı hasarları ortadan kaldırma konusundaki kesin kararlılığını [...] bir kez daha vurgular.

2. Zirve, saldırının izlerini silmek amacıyla girişilen çabaları arttırmaya karar verir ve işgal altındaki toprakların Arap toprakları olduğunu ve bu toprakları geri alma görevinin tüm Arap ülkelerinin yükümlülüğü olduğunu bildirir.

3. Burada bulunan ülkelerin kralları ve devlet başkanları, saldırının izlerini silmek ve İsrail birliklerinin 5 Haziran'dan sonra işgal edilen topraklardan çekilmelerini sağlamak için uluslararası siyasal ve diplomatik alanda çabalarını birleştirmek konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Bu ikili eylem, tüm Arap devletleri tarafından kabul edilen şu ilkelere dayanılarak gerçekleştirilecektir: İsrail devletinin tanınmaması, İsrail'le her türlü pazarlığın reddi ve Filistin halkının ülkesi üzerindeki haklarının yeniden belirtilmesi.

4. Arap ülkeleri Maliye, Ekonomi ve Petrol Bakanları Konferansı, bu mücadelede bir silah olarak kullanılmak üzere petrol pompalama işleminin durdurulmasını tavsiye etmişti. Ancak zirve, konuyu inceledikten sonra, aslında petrol pompalama işleminin bir silah olarak kullanılabileceğine, çünkü petrolün saldırıya uğrayan ülkelerin ekonomilerini güçlendirebilecek ve bu ülkelerin bu korkunç sınavı atlatmalarına olanak verecek bir zenginlik olduğuna inanmaktadır.

A. Arap siyasetinin ağırlık merkezi Mısır

■ **1950'li yıllarda, Arap ulusçuluğu Ortadoğu'da kendini göstermeye başladı.** Sömürgelerin bağımsızlaşması sürecinde (*Bkz. 12. Bölüm*), Batı'nın bir piyonu olarak görülen İsrail'e karşı mücadele ile Arap devletlerinin geçirdikleri ekonomik ve toplumsal dönüşümler, bu ulusçuluğun itici gücü oldu. 1945'te Arap Birliği'nin kurulması, "Arap ulusu"nun birleşme arzusunu dile getiriyordu. Mısır, Nasır'ın başkanlığı döneminde Arap ulusçuluğunun ve *Pan-Arapçılığın** önderi oldu.

■ Albay Nasır (*Bkz. s. 229*), 1954'te bir darbeyle iktidara gelmişti. Askerî olarak SSCB tarafından destekleniyordu. İzlediği dış politika nedeniyle de, Arap ülkelerinde büyük saygınlık kazanmıştı (*Bkz. s. 208*). Nasır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nın devletleştirildiğini ilan etti. Bunu izleyen ikinci Arap-İsrail savaşı Mısır için askerî açıdan bir yenilgi, Nasır için ise siyasal bir zafer oldu. Gerçekten, Fransa ve Birleşik Krallık'ın İki Büyükler'in baskısı altında geri çekilmesi, eski sömürgeci güçlerin kesin yenilgisi olarak yorumlanmıştı. 1950'li yılların sonunda **Mısır, Arap davasının sözcüsü** olarak kendini dayatmıştı. 1958'de Suriye ile birlikte Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurma denemesi, Arap ulusunu birleştirme rüyasını somutlaştıracak gibi görünüyordu.

B. Altı Gün Savaşı

Belge 1, 2, ve 3

■ Ancak, **hiçbir konu İsrail'e karşı verilen mücadeleden daha kaynaştırıcı değildi.** 1967 ilkbaharında, İsrail ve komşuları arasındaki ilişkiler iyice gerginleşti. Nasır, Birleşmiş Milletler birliklerinin Süveyş Kanalı bölgesinden çekilmesini talep etti ve bunu kabul ettirdi. Ardından, Akabe Körfezi'ni İsrail'in deniz ticaretine kapadı.

■ İsrail, **6 Haziran 1967'de** Mısır, Suriye ve Ürdün'e karşı bir uyarı saldırısı başlattı. İsrail birlikleri fırtına gibi ilerliyordu ve Arap orduları onur kırıcı bir yenilgi aldılar. **Zafer kazanan İsrail**, Sina Yarımadası, Gazze Şeridi, Batı Şeria ve Golan Tepeleri gibi **geniş toprakları işgal etti**. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 22 Kasım'da, İsrail birliklerinin işgal ettikleri topraklardan çekilmesini talep eden 242 numaralı kararı aldı. Arap ülkeleri için acı bir yenilgiyle sonuçlanan Altı Gün Savaşı, Nasır için de ağır bir siyasal yenilgi oldu ve Arap cephesinde bölünmelerin başlamasına yol açtı. SSCB tarafından desteklenen Nasır'ın etkisi, ABD'nin desteklediği Suudî Arabistan lehine azalmaya başladı.

C. Yom Kippur (Ramazan) Savaşı

Belge 4

■ Ekim 1973'te, Ortadoğu'daki Arap ülkeleri dördüncü kez İsrail'e karşı bir araya geldiler. 1970'te Nasır'ın yerini alan Enver Sedat başkanlığındaki Mısır, işgal edilen toprakları geri almayı hedefleyen saldırı harekâtının başına geçti. Ramazan ayına ve Yahudilerin dinî bayramı Yom Kippur'a rastlayan **6 Ekim 1973'te düzenlenen sürpriz bir saldırı**, İsrail hatlarının yarılmasını sağladı. Ancak sürprizin etkisi kısa süreli oldu; İsrailliler cepheleri hızla eski haline getirmeyi başardılar.

■ Yom Kippur Savaşı, aynı zamanda **Arap-İsrail çatışmasının uluslararası bir boyut kazanmasına** da neden oldu.

- Sovyetler Arap ülkelerine, ABD de İsrail'e olmak üzere, hava köprüleriyle müttefiklerine yardım eden İki Büyükler gövde gösterisine başladılar.

- Petrol üreticisi Arap ülkeleri, ham petrolün varil fiyatını dört katına çıkarmaya karar verdiler. Bu karar ilk petrol şokuna yol açtı. Petrol silahı, çözüm yolunda pazarlıkların başlatılması için uluslararası bir baskı aracı olarak kullanılıyordu. Yom Kippur Savaşı'nın ardından, İsrail giderek yalnız kalmaya başladı. Ancak Mısırlı lider Sedat, artık Arap ulusçuluğundansa ülkesinin çıkarlarına öncelik tanıyordu. Bu tutum, Mısır'ın çatışmalardan yavaş yavaş çekileceğinin habercisi oldu.

Altı Gün Savaşı'ndan sonra İsrail. **2**

3 **Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 numaralı kararı.**

Karar Birleşik Krallık tarafından önerildi. Kasım 1967'de, ne İsrail ne de herhangi bir Arap ülkesi Güvenlik Konseyi üyesi değildi. 242 numaralı karar oy birliğiyle alındı.

Güvenlik Konseyi,
Yakındoğu'daki ciddî durumun uyandırmaya devam ettiği endişeyi dile getirerek,
Savaş yoluyla toprak edinmenin kabul edilemeyeceğini ve her devletin bölgede güven içinde yaşamasını sağlayacak adil ve kalıcı bir barış için çalışmanın gerekliliğini vurgulayarak [...]
1. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde yer alan ilkelerin yaşama geçirilmesinin, Yakındoğu'da aşağıdaki iki ilkenin uygulanmasını da içerecek adil ve kalıcı bir barışın sağlanmasını gerektirdiğini bildirir:
a. İsrail silahlı kuvvetlerinin son savaşta işgal edilen topraklardan çekilmesi;
b. [...] bölgedeki tüm devletlerin egemenliği, toprak bütünlüğü ve siyasal bağımsızlığının, ayrıca güvenli ve tanınmış sınırlar dahilinde, her türlü tehdit ya da saldırıdan uzakta, barış içinde yaşama hakkının tanınması.
2. Ayrıca,
a. bölgedeki uluslararası yollarda seyretme özgürlüğünün güvence altına alınması;
b. mülteci sorununa adil bir çözüm bulunması;
c. bölgedeki tüm devletlerin topraklarının ve siyasal bağımsızlığının her türlü tecavüze karşı silahsızlandırılmış bölgeler oluşturulmasını da içeren önlemlerle güvence altına alınması
gerektiğini bildirir.

22 Kasım 1967

1. ***Metni tanıtınız (türü, yazarları, tarihsel ortamı).***
2. ***Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi çatışmaya nasıl çözümler öneriyor?***
3. ***Bu metin neden karmaşıktır?***
4. ***Arap cephesinde neden bölünmeye yol açmıştır?***

Nasır'ın cenazesi için Kahire'ye gelen kalabalık. **4**

Mısırlıların üzüntüsü çok derindi. Halkçı reformlar (tarım reformları, devletçilik), Mısır'ın Bandung Konferansı'na katılmasına kadar giden özgün bir dış politika ve Arap ulusu adına yürütülen ulusal yüceltme politikası, Nasır'ı Arap dünyasının en sevilen liderlerinden biri haline getirmişti.

IV. Filistin sorunu

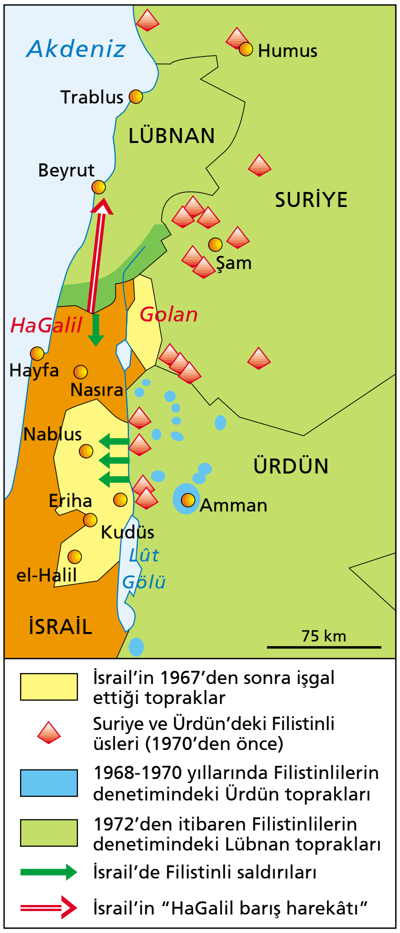
ANAHTAR SÖZCÜK

• **FKÖ**

1964'te kurulan ve Filistin'deki birçok oluşumu bünyesinde toplayan Filistin Kurtuluş Örgütü. Bunlardan en önemlisi olan Yaser Arafat'ın el-Fetih örgütü, "Filistin ulusçuluğunu" benimseyen bir çizgide yer alırken, Jurji Habbaş'ın Filistin Halk Kurtuluş Cephesi marksist eğilimliydi.

SÖZLÜK

* *İntifada*

1 **1967-1982 yılları arasında, Ürdün, Suriye ve Lübnan'daki Filistinliler.**

A. Filistin kimliğinin oluşması

Belge 2 ve 3

■ Filistin halkının hiçbir zaman ulus-devleti olmamıştı. İsrail devletinin kurulmasıyla birlikte, Filistinliler de kendi ulusal kimliklerinin bilincine vardılar. 1948'de Yahudi devletinin kurulması, Filistinlilerin kitleler halinde Filistin dışına göç etmelerine yol açtı. **1950'de**, İsrail'e komşu ülkelerde **914.000 Filistinli mülteci bulunuyordu**. Genellikle kamplarda toplanan mültecilerin yaşam koşulları son derece ilkeldi. Üstelik Arap ülkeleri bu insanların kendi toplumlarıyla kaynaşmalarını pek istemiyorlardı. 1951'de Filistinli bir yetkili, *"kardeş ülkelerin Filistinlileri İsrail'e karşı bir silah olarak saklamak istediklerini"* söylüyordu. İlk Arap-İsrail savaşıyla birlikte Filistin davası, Pan-Arapçı politikaların temel propaganda öğelerinden biri haline geldi. Böylece, 1964'te Arap Birliği'nin girişimiyle Filistin Kurtuluş Örgütü kuruldu. *FKÖ**, pekçok Filistinli örgütü bünyesinde topladı. Bunların en önemlisi, Yaser Arafat'ın el-Fetih örgütüydü.

B. Siyasal özerkliğin elde edilmesi

Belge 4, 5 ve 6

■ Arapların 1967'de Altı Gün Savaşı sırasında aldıkları yenilgi, Filistinlilerin Arap devletlerinin etkisinden kurtulmasını sağladı. Birleşmiş Milletler'in 242 numaralı kararına karşı çıkan ve Filistin sorununu işgal altındaki topraklar sorunundan ayrı ele alacak her türlü pazarlığı reddeden Arafat, Arap ülkelerinin tavrından uzaklaşmaya başladı. El-Fetih, 1969'da FKÖ'nün denetimini ele geçirdi ve radikal bir çizgide Filistin'in kurtuluşu için tek yol olarak sunduğu **silahlı mücadeley**i dayattı.

■ Arap ülkelerinin çoğu savaşan Filistinlilere yardım ettilerse de, bu dayanışma sık sık zorlu sınavlardan geçiyordu. Örneğin, **1970 eylülünde** Filistinlileri *"devlet içinde devlet"* kurmakla suçlayan Ürdün Kralı Hüseyin, ülkesindeki Filistinli fedailerin kamplarını ortadan kaldırdı. Baskılar sonucu binlerce kişi öldü. Ürdün'den çıkarılan FKÖ, Lübnan'a yerleşti.

■ 1970'lerin başında **Filistinliler**, taleplerini duyurmak için **uluslararası terorizme başvurdular** (uçak kaçırma, bombalı saldırılar). Ancak bu eylemler Filistin'in uluslararası sahnede yalnız kalmasına yol açtı. 1972 Münih Olimpiyat Oyunları sırasında İsrailli atletlerin öldürülmesi dünya kamuoyunu şoka sürükledi. Filistin hareketi çıkmaza girmişti.

C. Diplomatik zaferler ve siyasal yenilgiler

Belge 1

■ Bu arada, **daha ılımlı bir tavır**, FKÖ'nün diplomatik alanda bazı başarılar kazanmasını sağladı. Arafat, 1974'te Birleşmiş Milletler'de, *"bir eliyle zeytin dalı, bir eliyle tüfek"* uzattığını açıkladı. Ancak, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi FKÖ dışında kalan bazı örgütler bu yönelimi suçladılar. Aksine, 1977'de İsrail'de sağcı bir politikacı olan Menahem Begin'in iktidara gelişi, bu ülkenin politikasının sertleşmesine neden oldu. İşgal edilen topraklardaki Yahudi yerleşimi yoğunlaştı. 1977-1984 arasında Batı Şeria'da yaşayan Yahudilerin sayısı 3.000'den 44.000'e çıktı. Yahudi yerleşimciler işgal edilen topraklara geldiklerine göre, İsrail yine de bir gün bu toprakları Filistin'e geri vermeyi acaba kabul edebilecek miydi?

■ 1982'de İsrail ordusu Güney Lübnan'ı işgal etti ve Beyrut kapılarına kadar dayandı. Bu, **"HaGalil barış harekâtı"**ydı. Harekâtın açıklanan hedefi, Güney Lübnan'daki kamplarda barınan ve İsrail'in kuzeyindeki HaGalil bölgesinde silahlı saldırı ve bombalama eylemleri düzenleyen Filistinli fedai gruplarını yok etmekti. Eylül 1982'de, Sabra ve Şatila kamplarında sivil Filistinlilerin Hıristiyan milisler tarafından katledilmesine İsrail ordusunun da suç ortaklığı etmesi, zihinlerde kalıcı bir iz bıraktı. Bu beşinci savaşın sonunda, FKÖ yönetimi zayıfladı. FKÖ'nün yeniden diplomatik alanda ön plana çıkabilmesi için, 1987 yılını ve yaşamını İsrail işgali altında geçirmiş bir kuşağın umutsuzluk çığlığı olan *İntifada**nın başlamasını beklemek gerekecekti.

2 **Ürdün'de bir kampta yiyecek dağıtılmasını bekleyen Filistinli mülteciler, 1955.**

B İ Y O G R A F İ

3 **Yaser Arafat *(d. 1929)***

Kahire'de doğan Yaser Arafat, Filistin kurtuluş hareketinin tarihsel lideridir. Mühendislik eğitimi aldıktan sonra, birinci Arap-İsrail Savaşı'na katıldı ve 1958'de, sonradan FKÖ'ye katılacak olan el-Fetih örgütünü kurdu. Silahlı mücadele ve Arap ülkelerinden bağımsız olma stratejisini kabul ettirdi. 1993'ten beri, bir Filistin devletinin kurulması için İsrail'le pazarlık ve barış yolunu savunmaktadır. 1996'da Filistin yönetimi başkanı seçilmiştir.

4 **1964 ve 1968 tarihli Filistin ulusal bildirgeleri.**

1. Filistin, Arap toprağıdır. [...]
2. Filistin, İngiliz mandası dönemindeki sınırları içinde bölünmez bir bütündür.
3. Filistin'in Arap halkının vatanına sahip olma hakkı vardır. [...]
6. Filistinliler, bugün orada kalmış ya da kovulmuş da olsalar, 1947'ye kadar Filistin'de yaşamış olan Arap vatandaşlarıdır. [...]
17. 1947'de Filistin'in bölüştürülmesi ve İsrail'in kurulması yasadışı ve yapay kararlardır [...] çünkü Filistin halkının iradesine karşı alınmışlardır.

Birinci Filistin Ulusal Bildirgesi, 1964.

1. Filistin, Arap Filistin halkının vatanıdır. [...]
9. Silahlı mücadele Filistin'in kurtuluşu için tek yoldur. [...] Arap Filistin halkı, Filistin'de normal bir yaşam sürme ve egemenliğini [...] kullanma hakkını beyan eder.
10. Komando harekâtı, Filistin halk kurtuluş savaşının çekirdeğini oluşturur.

İkinci Filistin Ulusal Bildirgesi, 1968.

1. FKÖ 1964'te ne istiyor?
2. 1968 bildirgesinin FKÖ'nün sertleşmesini yansıttığını gösteriniz.

5 **"Kara Eylül".**

Ev ve barakaları, fedai-sivil mülteci, Filistinli-Ürdünlü, erkek-kadın, çocuk-yaşlı ayırımı yapmadan yok eden Ürdün ordusunun tank ve toplarının rastgele bombardımanlarıyla binlerce mültecinin katledilmesi, ılımlı bir dili olan André Fontaine tarafından *Le Monde* gazetesinde "ikinci bir Budapeşte" olarak nitelendi. Bu katliam, Amerikan hava kuvvetleri tarafından Vietnamlı köylülerin ya da Lon Nol'un birlikleri tarafından Kamboçya'daki Vietnamlı sivillerin katledilmesine de benzetilebilirdi. [...] Uçak kaçırma eylemleri [...] elbette Ürdün hükümetinin güçsüzlüğünü gözler önüne sermiş ve ordudaki sertlik yanlılarını iyice kışkırtmıştı. Diğer yandan direniş hareketi de, Filistin Halk Kurtuluş Cephesi'nin tavrı ile bölündüğü için, yok edilmesi daha kolaymış gibi görünmüştü. [...]

Claude Bourdet [gazeteci], *Témoignage chrétien*, 24 Eylül 1970.

6 **1973'te, Libya'da, Filistinli komandolar tarafından kaçırılan Japon Havayolları uçağının havaya uçurulması.**

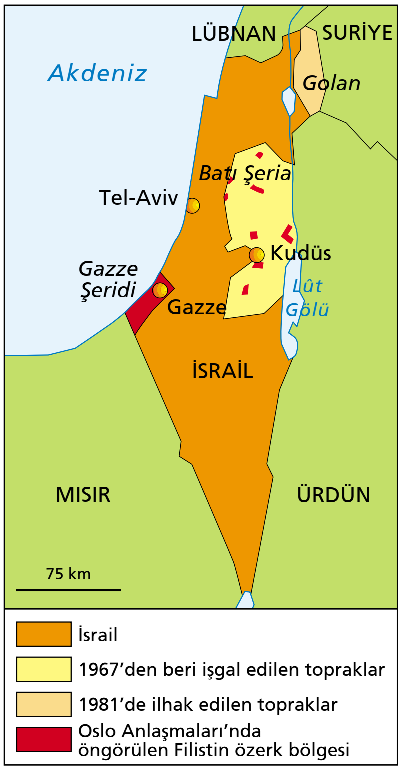
V. Parçalanan Ortadoğu

S Ö Z L Ü K

* Camp-David Anlaşmaları
* Şiî
* Lübnanlı Hıristiyanlar

1 İsrail ve FKÖ arasında barış anlaşması, Washington, 13 Eylül 1993.
İsrailli lider İzak Rabin, Filistinli lider Yaser Arafat'ın elini sıkıyor.

2 Washington Anlaşmaları'ndan sonra Filistin özerk bölgesi.

A. Mısır'ın Arap-İsrail çatışmasından çekilmesi

Belge 3 ve 4

■ Mısır'ın acil çözüm bekleyen ekonomik ve toplumsal sorunları karşısında **Enver Sedat, İsrail'le ülkesi arasındaki otuz yıllık yıkıcı çatışmaya son verme kararı aldı**. Bu amaçla 1977'de İsrail'e gitti. Eylül 1978'de, ABD'de İsrail Başbakanı Begin'le, Başkan Carter'ın ev sahipliği yaptığı *Camp-David Anlaşmaları**'nı imzaladı. Buna göre Mısır, İsrail'i tanıyacak, İsrail de buna karşılık Sina Yarımadasını boşaltacaktı. Bu anlaşmalar Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılmasına neden oldu. 6 Ekim 1981'de, fanatik islamcılar Sedat'ı öldürdüler.

■ Mısır'ın aradan çekilmesi, meydanın diğer Arap ülkelerine kalmasını sağlamıştı.
- Bunlar arasında en katı tutuma sahip olanlar Suriye ve Irak'tı;
- Batı yanlısı ve Sovyet karşıtı Suudî Arabistan ise, bir yandan Filistin davasına ılımlı bir çizgide destek verilmesini sağlamaya çalışırken, diğer yandan İslam düzenine dönüş yanlısı islamcılara arka çıkıyordu.

B. Arap ülkeleri arasındaki çatışmalar

Belge 6

■ 1979 İran Devrimi, Ortadoğu'da yeni bir gerilim kaynağı oldu. İran şahının Batı yanlısı rejimi, Humeyni'nin liderliğinde gerçekleştirilen islamcı bir devrimle ortadan kaldırılmıştı. Petrol fiyatları yeniden önemli ölçüde yükseldi ve ikinci petrol şoku yaşandı. İran'ın Lübnanlı *Şiî**lere verdiği destek, **İslam devriminin Yakındoğu'ya da yayılacağı** endişesini uyandırdı. Bu endişe, İran ve Irak 1980 eylülünde savaşa girdiklerinde iyice canlandı. Ilımlı Arap ülkelerinin desteğini alan Irak'ın saldırıları İran'ın direnişiyle karşılaştı. 800.000'den fazla kişinin can verdiği ölümcül savaş, 1988'e kadar sürdü.

■ Arap güçleri arasındaki bölünmeler, güneyi İsrail, kuzeyi ise Suriye tarafından kısmen işgal edilen **Lübnan**'da da kendini gösterdi. 1975-1990 yılları arasında ülke uzun bir **içsavaşla** parçalandı. Filistinlilerle savaşan İsrailliler, *Lübnanlı Hıristiyanlar** ve Müslümanlar arasındaki içsavaş, Filistinliler ve Suriyeliler ya da Iraklı ve Suriyeli milisler arasındaki çarpışmalar gibi pek çok farklı çatışma içiçe geçmişti. 1991'de, Irak'ın Kuveyt'i ilhak etmesiyle birlikte patlak veren **Körfez Savaşı** (*Bkz. s. 255*), Arap ülkelerinin yine dağınık bir biçimde tepki vermesine neden oldu. Amerikalılarla müttefiklerinin destekledikleri petrol monarşilerine Suriye de eklenirken, resmen tarafsız oldukları halde gerçekte Irak'a yakınlık besleyen Ürdün ve FKÖ, Irak'ı desteklediler ve uluslararası alanda yalnız kaldılar.

C. Barış ümidi var mı?

Belge 1, 2 ve 5

■ Körfez Savaşı'nın bitmesiyle, 1991'de bir barış ümidi belirdi. **Soğuk Savaş'ın sonu** ve SSCB'nin ortadan kalkması, Amerikalıların Ortadoğu'da yürüttükleri yoğun diplomatik faaliyet ve İsrail'de barışı amaçlayan önemli bir hareketin başlaması, buna uygun bir ortam yaratmıştı. İsrail ve FKÖ'nün 1992'de karşılıklı olarak birbirlerini tanımasından sonra, Rabin ve Arafat, 13 Eylül 1993'te Washington'da bir barış anlaşması imzaladılar. Bu anlaşma daha sonra Oslo Anlaşmaları'yla tamamlandı. **Filistinliler** Gazze Şeridi ve Batı Şeria'yı içine alan bölgede **özerk topraklara sahip oldular**. Böylece bir Filistin devletinin tohumları atılmış olacaktı, ancak Batı Şeria'daki İsrailli yerleşimcilerin varlığı Filistinlilerle Yahudilerin birarada yaşamasını güçleştiriyordu.

■ İsrail ve FKÖ arasında barışın sağlanması, **her iki taraftan aşırı dincilerin fanatizmi** ve terorist eylemlerle frenleniyordu. 1995 kasımında Rabin'in aşırı dinci bir Yahudi tarafından öldürülmesi, Arafat'a düşman olan aşırı dinci Hamas gerillalarının İsrail'de düzenledikleri silahlı ve bombalı saldırılar, çatışma yanlılarının sayısının artmasına neden oldu. 1990'ların sonunda, barış umutları yeniden uzaklaşmış gibi görünüyordu.

3 Enver Sedat'ın Kneset'te yaptığı konuşma, 20 Kasım 1977.

Yakındoğu'daki savaş ve barış sorununda yükün büyük kısmını ve temel sorumluluğu omuzlarında taşıyan en büyük Arap ülkesinin devlet başkanının, henüz savaş halindeyken ve otuz yılda yaşadığımız dört savaşın yaralarını saramamışken, düşman topraklara gelmeye hazır olduğunu bildireceğini kimse hayal edemezdi. [...]

Daha önce de belirttiğim gibi, bu kararla ilgili olarak Arap ülkelerinin ya da savaşmakta olan devletlerin başkanları olan arkadaş ve kardeşlerimden hiçbirine danışmadım. [...] Size, bu çatı altına işgal altındaki topraklardan birliklerinizi çekmenizle ilgili bir savunma sunmaya gelmedim. İsrail birliklerinin 1967'den sonra işgal edilen topraklardan tümüyle çekilmesi elzemdir; pazarlığa bağlanamaz ve hiç kimsenin dilinde savunulacak bir konu olamaz. [...]

Filistin sorununun tüm meselelerin merkezinde olduğunu hiç kimse inkâr edemez. Bugün dünyada hiç kimse, burada, İsrail'de olup da Filistin halkını yok sayanların, hatta bu halkın nerede yaşadığını kendi kendilerine soranların attıkları sloganları kabul etmeyecektir. Filistin halkı ve meşru hakları sorunu, bugün artık ne inkâr edilmekte ne de hor görülmektedir. Bu sorunun inkâr edilmesi ya da yok sayılması kabul edilemez. Bu, uluslararası topluluğun Batı'da olduğu kadar Doğu'da da destek verdiği ve uluslararası belge ve resmî bildirgelerle tanıdığı bir sorundur. [...]

Sizlere, aşırılığı tanımayan ve oğulları (Müslüman, Hıristiyan, Yahudi) saygı, sevgi ve hoşgörü içinde birlikte yaşayan Mısır halkının barış mesajını getirdim.

1. Bu konuşma neden bir dönüm noktası oluşturmuştur?

2. Sedat'ın "yöntemleri" ile ilgili ne tür ipuçları vermektedir?

3. Sedat burada belirtilen davranış çizgisine ne ölçüde uymuştur?

4 Sedat'ın öldürülmesi, 6 Ekim 1981.

İsrail'le barış yapılmasına karşı olan aşırı islamcı bir gruba bağlı askerler, geçit resmi sırasında saflarını terk ederek Sedat'ı öldürmek amacıyla şeref tribününe ateş açtılar. Sedat'ı diğer Arap ülkelerinden bağımsız olarak İsrail'le barış anlaşması imzalamakla suçluyorlardı. Saldırıda dokuz kişi hayatını kaybetti.

5 Filistinli Hamas örgütünün bildirisi, 9 Ekim 1991.

ABD, düzenlediği barış konferansıyla, Körfez Savaşı ve SSCB'deki olayların ardından Arap ülkeleri ve dünyada ortaya çıkan durumdan yararlanmak istemektedir. Amacı, tasarladığı yeni uluslararası düzene uygun olarak, bölgedeki hegemonyasını güçlendirmektir. Ayrıca ABD [...] bize ait olan Filistin topraklarında siyonist bir devletin yasadışı varlığını meşrulaştırmak istemektedir.

Filistin'de ya da Filistin dışında yaşayan kahraman Filistin halkını ve Arap ve Müslüman ulusunu oluşturan kitleleri, Filistinlilerin kendi davalarının sonunu kendi elleriyle imzalamalarını isteyerek aşağılama ve terk etme anlamına gelen bu konferansı reddetmeye ve barış konferansını gerekli tüm yollara başvurarak durdurmaya çağırıyoruz.

1. Hamas'ın Washington Anlaşmaları'na muhalif olduğunu gösteriniz.

2. Hamas bu anlaşmalara hangi nedenlerle karşı çıkmaktadır?

1991 Körfez Savaşı sırasında, Kuveyt'teki hurda Irak tankları. 6

ÖNEMLİ TARİHLER

1948: İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesi.
1973-1974: Birinci petrol şoku.
1978: İsrail ve Mısır arasında Camp-David Anlaşmaları.
1979-1980: İkinci petrol şoku.
1991: Körfez Savaşı.
1993: İsrail ve FKÖ arasında Washington Anlaşmaları.

Araplar ve İsrail arasındaki beş savaş:

- **Mayıs 1948-ocak 1949:** 1. Arap-İsrail Savaşı
- **Ekim-kasım 1956:** 2. Arap-İsrail Savaşı
- **5-10 Haziran 1967:** 3. Arap-İsrail (Altı Gün) Savaşı
- **Ekim 1973:** 4. Arap-İsrail (Yom Kippur ya da Ramazan) Savaşı
- **Haziran-eylül 1982:** 5. Arap-İsrail Savaşı ya da "HaGalil barış harekâtı"

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **FKÖ:** Filistin Kurtuluş Örgütü.

KARIŞTIRMAYALIM

İsrail ve Filistin

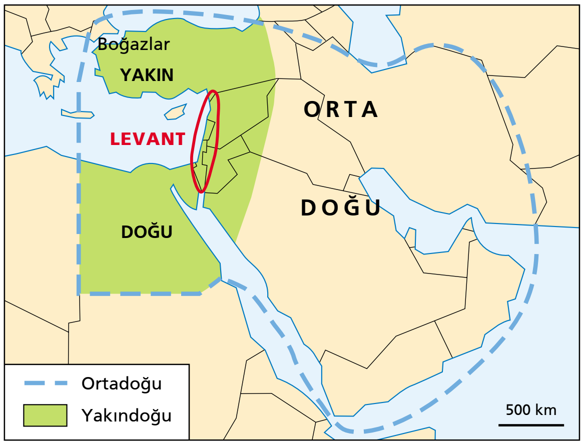
İsrail, iki Yahudi devletine verilen addır:
1. İ.Ö. 931'de Süleyman peygamberin krallığının bölünmesiyle ortaya çıkan iki krallıktan biri olan İsrail, İ.Ö. 721'de Asurlular tarafından fethedildikten sonra yok olmuştur.
2. 1948 yılında kurulan bugünkü İsrail devleti.

Filistin ise, Lübnan, Ölü Deniz, Akdeniz ve Suriye Çölü arasında kalan bölgenin coğrafî adıdır. 1920'de İngiliz mandası sırasında yeniden kullanılmaya başlayan bu ad, günümüzde Filistinlilerin kurmak istedikleri ulus-devleti belirtmektedir.

Ortadoğu ve Yakındoğu

Ortadoğu, bugün Boğazlar'dan Mısır, Arap Yarımadası ve İran'a kadar uzanan topraklar için kullanılmaktadır.

Yakındoğu, Türkiye'den Mısır ve Ürdün'e uzanan toprakları kapsar. Daha eski bir terim olan *"Levant"* (gündoğumu) ise, Türkiye ve Mısır arasındaki kıyı şeridini belirtir.

"Arap ulusu" ve Arap Birliği

Arap Birliği, 1945'te kurulmuş olan bir örgüttür. Arapça konuşan halkların yaşadığı ülkelerin çoğunu bir araya getirir ve hedefi Arap dünyasında birliği sağlamaktır.
Arap Birliği'nin en önemli kararları Filistin sorunu konusunda alınan kararlardır; ancak birliğe üye olan ülkeler, aralarındaki bölünmeleri durdurmakta pek başarılı olamamışlardır.

"Arap ulusu" ise, pek de belirgin olmayan bir biçimde Fas'tan Irak'a Arapça konuşan halkların tümünü kapsar; siyasal açıdan ise, Batı yanlısı muhafazakâr krallıklardan (Suudî Arabistan, Ürdün) Suriye ve Irak gibi halkçı ya da sosyalist rejimlere ve islamcı devletlere (İran), büyük çeşitlilik gösterir.

YARARLI BİYOGRAFİLER

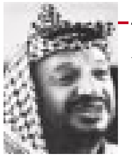

s. 262
Theodor Herzl
(1860-1904)
Siyonizmin kurucusu.

s. 264
David Ben Gurion
(1886-1973)
İsrail devletinin kurucusu.

s. 264
Menahem Begin
(1913-1992)
Mısır'la 1978'de barış anlaşması imzalayan İsrailli sağcı devlet adamı.

s. 264
İzak Rabin
(1922-1995)
FKÖ ile 1993'te barış anlaşması imzalayan İsrailli solcu devlet adamı.

s. 229
Cemal Abdü'n-Nasır
(1918-1970)
1954'ten 1970'e kadar Mısır Devlet Başkanı.

s. 269
Yaser Arafat
(d. 1929)
FKÖ'nün lideri.

1993 İsrail-Filistin barış anlaşması üzerine bir karikatür

Sorular

■ **1.** *Belge ne anlatıyor? Hangi olay ve karakterler temsil ediliyor?*

■ **2.** *Böyle bir belge neden özgün bir belgedir?*

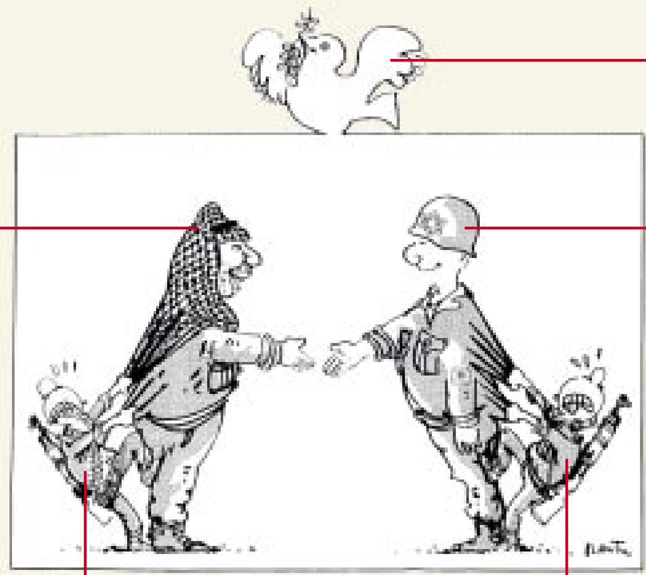
■ **3.** *Bu karikatürdeki anlatım, tanıdığımız biçimiyle tarihsel gerçeklere uygun mu?*

NE ZAMAN?
Görüşmeler sırasında, anlaşma imzalanmadan birkaç gün önce

NE?
Barış güvercini

KİM?
Yaser Arafat

KİM?
İsrailli bir asker

Barışın önünde hangi engeller var?

Plantu imzalı karikatür, *Le Monde*, 31 Ağustos 1993.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Soru 1

- Karakterler: Onları nasıl tanıyoruz (kıyafetler, tavırlar)? Çizimde öğeler arasındaki dengeyi, ölçek farklılıklarını inceleyin.
- Tarih: Bu tarihten önceki günlerde neler oldu? İsrail ve FKÖ arasındaki yakınlaşmayı sağlayan koşulları hatırlatın.
- Ne? *Bkz. s. 270-271.*
- Kim? *Bkz. Biyografiler, s. 264 ve 269.*

• Soru 2

Karikatür, bir olayın basitleştirilmiş ve basite indirgeyici anlatımı ve bir kişiliğin görünüşüne mizah ögesi koyarak komikleştirmek için biçiminin değiştirilmesi ya da bir durumun abartılmasıdır. Karikatür, içerdiği şifrelerin çözülmesi ve eleştirilmesi gereken özel tarihsel bir belgedir.
- Karikatürü dikkatle inceleyin. Karakterler henüz el sıkışmamışlar; neden? Ağlayan ve iki ana karakterin el sıkışmalarını, birbirlerine yaklaşmalarını engellemeye çalışan iki küçük karakter ne yapıyor?
- Barış sürecinin önündeki engeller neler? (Kudüs'ün statüsü: *Bkz. s. 274-275*; Filistinli mülteciler sorunu ve kendi ülkelerine dönüşlerinin örgütlenmesi.)
- Barış sürecine hangi güçler muhalefet ediyor? (Filistin cephesinde: *Bkz. Filistin Halk Kurtuluş Cephesi* ve *s. 271*'de yer alan *Belge 5*; İsrail cephesinde: "Şahinler", işgal altındaki bölgelere gönderilen İsrailli yerleşimciler, aşırı dinciler.)

• Soru 3

Karikatür, 31 Ağustos 1993'te Fransız *Le Monde* gazetesinde yayınlanmış; yani 13 Eylül'de imzalanacak olan Washington anlaşmalarından birkaç gün öncesine ait. 31 Ağustos 1993'te, Washington'da Arap-İsrail görüşmelerinin yeniden başlamasından önce, İsrail ve FKÖ temsilcileri Oslo'da başlamış olan ve 22 aydır devam eden gizli görüşmeleri "*tarihsel bir dönüm noktası*" ve "*belirleyici*" olarak tanımladılar. Bu tarihte henüz hiçbir belge imzalanmış değildi, görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanabilirdi.

İsrail ve FKÖ'nün karşılıklı birbirlerini tanımaları pek çok aşamadan sonra gerçekleşebildi: FKÖ'nün İsrail devletini tanıması ve terorist eylemlerden vazgeçtiğini açıklaması; İsrail'in FKÖ'yü Filistin halkının resmî temsilcisi olarak tanıması; 13 Eylül'de iki tarafın Bill Clinton'un önünde (*Bkz. s. 270, Belge 1*) karşılıklı tanıma anlaşmasını imzalamaları ve işgal altındaki bölgelerin özerkliği ile ilgili ilke kararı almaları (*Bkz. s. 270, Belge 2*).

Çizer, karikatüre barış ve aşılması gereken güçlüklerle ilgili simgeler ekleyerek bir el sıkışma sahnesinden beklenenin ötesine geçiyor ve Ortadoğu'da barış umutlarını resmediyor.

Konu: Ortadoğu sorunlarının merkezinde Kudüs

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 İsrail'in Kudüs'e ilişkin temel yasası (30 Temmuz 1980).

1. Kudüs, bütünüyle ve birleşmiş olarak İsrail'in başkentidir.[1]

2. Kudüs, devlet başkanının, Kneset'in, hükümetin ve Yüksek Mahkeme'nin merkezidir.

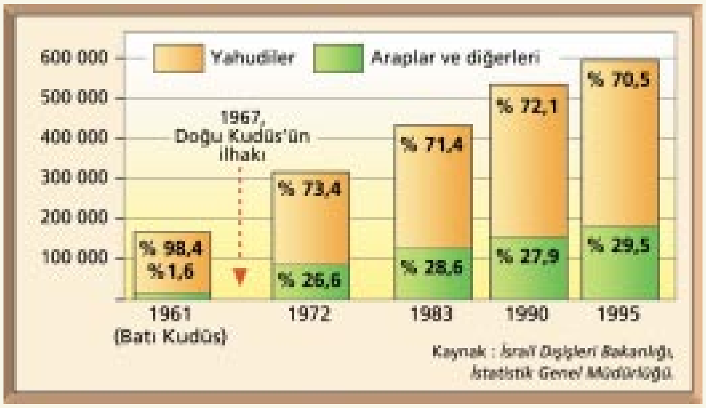
3. Kutsal yerler, her türlü tahrip ve saldırıya, ayrıca farklı dinlerden inananların kendi kutsal yerlerine erişme özgürlüklerini kısıtlayacak ve bu yerlerle ilgili duygularını rencide edecek her türlü tasarrufa karşı korunacaktır.

1. Birleşmiş Milletler'in 242 numaralı kararı, İsrail'in Kudüs'ü ilhak etmesine izin vermiyordu. Buna rağmen, İsrail 1980 temel yasasıyla yeniden birleştirilen kenti başkent yapmaya karar verdi.

3 "*Filistin'in çarpan yüreği*".

Filistinliler Kudüs'ü, coğrafî konumu ve tarihi nedeniyle, Filistin'in çarpan yüreği ve doğal başkenti olarak kabul eder. Kudüs ve Filistin halkı, ortak tarihleri ve kaderleri nedeniyle ayrılmaz bir bütündür. Kudüs'ün anıtlarında ifade bulan kültür de buna tanıklık eder [...]. Filistinlileri Kudüs'ten ve orada egemen olma hakkından ayırmak, Filistin halkını bu çoğulcu ve insancıl kimliğin ifadesinden mahrum bırakmak, esin kaynağından ve ortak değerlerinden koparmak ve ona milliyetçi ve fanatik bakış açısından başka bir seçenek bırakmamak demektir.

O. Masalha [UNESCO'da Filistin gözlemcisi], 1995.

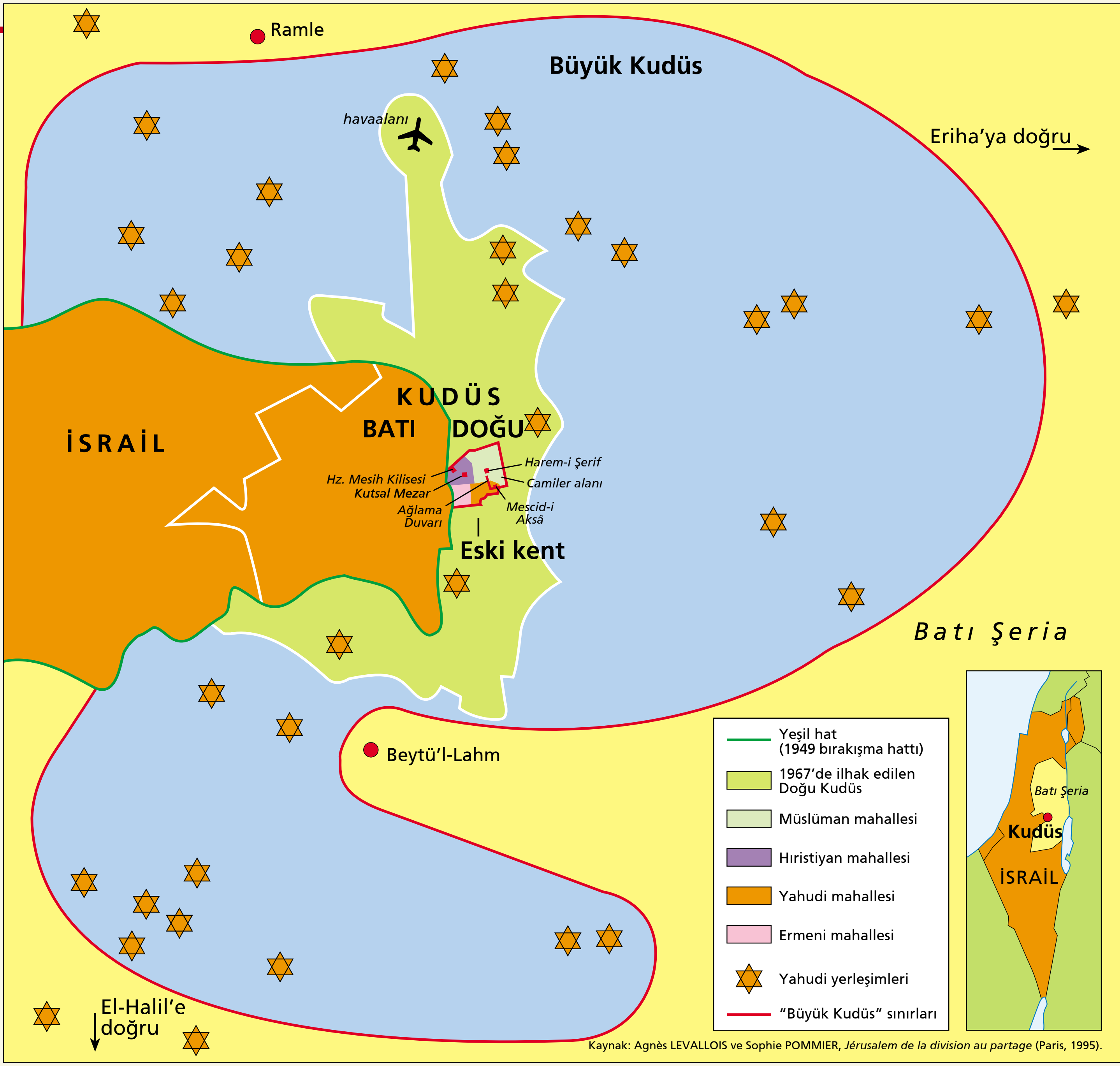

2 1967'den 1995'e Kudüs'ün nüfusu.

1967'den beri, toplam 20.000 Filistinli Kudüs'ü terketti. Doğu Kudüs'e Yahudi yerleşimcilerin yerleştirilmesi politikası, 1989'dan sonra Sovyet Yahudilerinin gelişiyle de beslenerek kentin bu kısmında Yahudi nüfusun artmasına neden oldu (İsrail kaynaklarına göre, 1993'te 160.000).

4 Üç büyük tektanrılı dinin kutsal mekânlarını barındıran Kudüs, üç kere kutsal bir kenttir.

5 **Kudüs.**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

• Önemli tarihlerin etrafında olayların zamandizimini oluşturun: 1949, 1967, 1980..

❒ Soru 2

• **Belge 1, 3 ve 4:** Kudüs'ün Yahudilerin ve Filistinlilerin ortak mirası olduğunu gösterin.

• **Belge 2 ve 5:** Kudüs'ün nüfusu nasıl evriliyor? Belge 5'in lejandında verilen tarihler neye karşılık geliyor? Kudüs'ün statüsü hangi halkları ilgilendiriyor?

• İsraillilerin ve Filistinlilerin bakış açılarındaki farkları belirterek, bilgileri seçin ve karşılaştırın.

❒ Soru 3

• Konu başlığını değiştirin: 1967'ye kadar İsrail ve Ürdün arasında paylaşılan, ardından İsrail tarafından işgal ve ilhak edilen Kudüs kentinin, Ortadoğu'nun sorunlarından çoğunun merkezinde yer aldığını gösterin.

• Arafat'tan, Begin'den, Kudüs'te varolan üç büyük dinden, Altı Gün Savaşı'ndan, FKÖ'den söz edin.

• "Kutsal kent", "başkent", "İsrail", "Filistinli Araplar", "büyük güçlerden ABD", "Yahudi göçü", "işgal altındaki bölgeler" sözcüklerini kullanın.

• Aşağıdaki sorular üzerinde düşünün:
- Başkentin denetimi ile ilgili meseleler nelerdir?
- İsrail'in kente ilişkin politikası nedir?
- Filistinlilerin talepleri nelerdir?

75
UMHURIYETI'NIN YETMIŞBEŞ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1945'TEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE

BAŞLIKLAR

Cumhuriyet'in 75. yılı kutlamaları, İzmir, 29 Ekim 1998.

KONU 15

İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye

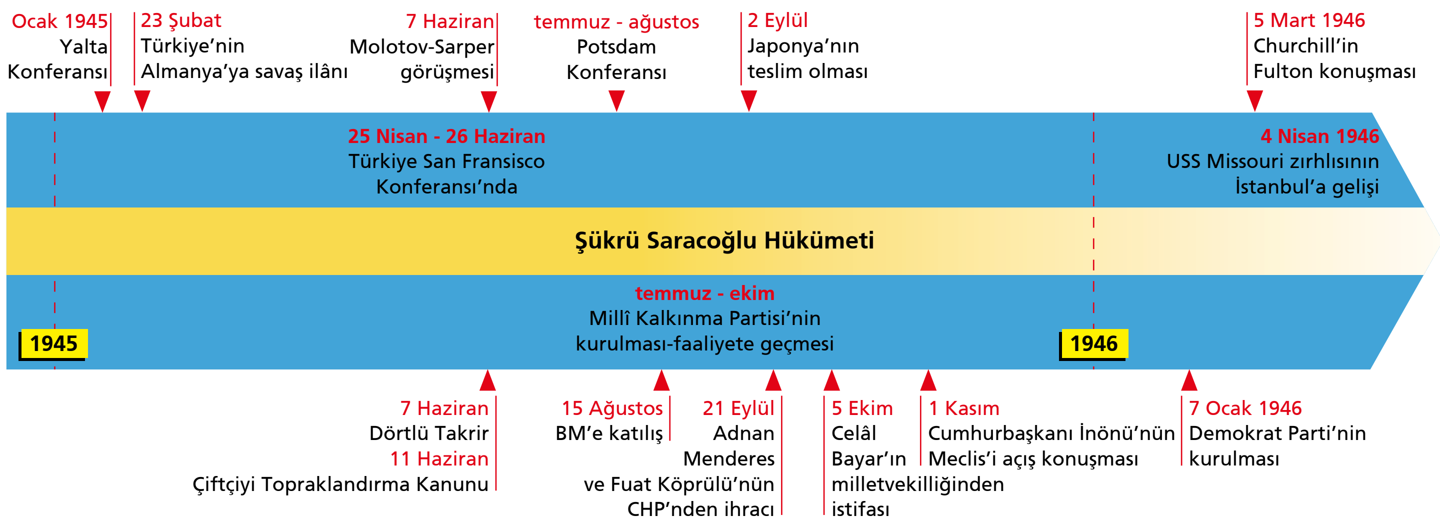
Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın dışında kalmayı başarmış olmasına karşın, bu savaştan neredeyse savaşmış ülkeler kadar etkilendi. Savaş sırasında alınan ekonomik önlemlerin doğurduğu sorunlar, yirmi yaşını ancak doldurmuş olan genç devletin dayandığı toplumsal anlaşma zeminini zedelemişti. Ayrıca, savaş sonunda ortaya çıkan iki kutuplu yeni dünya düzeni, Türkiye'yi, özellikle de coğrafi konumu dolayısıyla, bu kutuplardan birine yaklaşmak zorunda bırakmıştı. Bu iki önemli gelişme, Türk siyasal yaşamında çok önemli sonuçlar doğuracak tarihi bir dizi kararın alınmasına yol açtı. Hem kendi iç dinamikleri, hem de dünya konjonktürü, Türkiye'yi artık cumhuriyet rejiminin gereği çok partili yaşama dönmeye zorluyordu.

- *İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin tarafsız kalması olası mıydı?*
- *Savaş sonrasında Türkiye'de çok partililiğe dönüşte iç dinamiklerin rolü nedir?*

KONUNUN PLANI

I. Yeni dünya dengesi ve Türkiye
II. Siyasal dönüşüm yolunda

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: Molotov-Sarper görüşmesi, 7 Haziran 1945
- Verilerle çalışma: Muhalefet de CHP kökenli mi olmalı?

Cemal Nadir'in, Gürcistan Bilimler Akademisi üyelerince dile getirilen Sovyet isteklerine ilişkin karikatürü, *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1945.

USS Missouri Boğaz'da.

I. Yeni dünya dengesi ve Türkiye

A. Savaş sonu gelişmeleri

Belge 2, 3 ve 4

İkinci Dünya Savaşı'nın son yılında, artık savaşı kazanacakları kesinleşmiş olan Müttefikler, Atlantik Sözleşmesi'nde dile getirilen **kalıcı barışın sağlanması** yolunda örgütlenmeye başlamışlardı. Bu yönde atılan ilk adım, **Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasıyla sonuçlanan San Fransisco Konferansı** oldu. 1945 yılının nisan-haziran aylarında toplanan konferansa Türkiye de katılmış, bunun önkoşulu olarak da şubat ayında Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmişti. Böylece Türkiye, etkin bir biçimde savaşa katılmamakla birlikte, savaşın galipleriyle aynı safta yer almış oluyordu.

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'in kurucu üyelerinden olması, kendini güvende hissetmesine yetmedi. Sovyetler Birliği, 1945 yılının kasım ayında süresi dolacak olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın aynen yenilenmesini istememiş, mart ayında verilen Sovyet notası, antlaşmanın yeni koşullarda tekrar ele alınmasını, bunun için de görüşmeler yapılmasını talep etmişti. İlişkiler, haziran ayında SSCB Dışişleri Bakanı Viyaçeslav Molotov ile Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper arasındaki ilk görüşmede **Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs ve Doğu Anadolu'da toprak istemesi**yle gerildi. Sovyetler Birliği karşısında yalnız kalmaktan korkan Türkiye, ABD'den savunma güvencesi ve ittifak istedi. Ancak ABD, kesin bir tehdit söz konusu olmadığı ve Doğu Akdeniz-Ortadoğu bölgesinde sorumluluk almak istemediği için, buna olumlu bir yanıt vermedi. Ayrıca, o sıralarda ABD, Montreux Antlaşması'nın gözden geçirilmesinden yanaydı.

Türkiye-SSCB ilişkileri, 1945 yılının sonlarında iyice gerildi. Aralık başında İstanbul'da üniversite öğrencilerince düzenlenen Sovyetler Birliği karşıtı bir miting, solcu olarak bilinen ***Tan* gazetesinin ve matbaasının tahrip edilmesi**yle sonuçlandı. Sovyetler Birliği bu olayı bir notayla kınadı. Ardından, birçok Sovyet gazetesinde Gürcistan Bilimler Akademisi üyesi iki profesörün **Gürcistan'ın Doğu Anadolu'daki "haklı toprak talepleri"ne ilişkin makalesi** yayınlanmaya başladı.

1 ***USS Missouri*'nin ziyaretinde basılan hatıra kartının ön ve arka yüzleri.**

B. Batı'yla bütünleşmenin eşiğinde

Belge 1

1946 yılının başlarında durum değişti. Sovyetler Birliği'nin, işgali altındaki Doğu Avrupa ülkelerindeki tutumu ve Yunanistan'daki iç savaşta oynadığı rol daha açık bir biçimde ortaya çıkmıştı. İngiliz ordusu ise Yunanistan'dan çıkmaya hazırlanıyordu. Sovyetler Birliği, ayrıca, 1942'den beri Müttefiklerin işgalindeki İran'ın kuzey bölgesinden pek ayrılmak istememiş, buna zorlandığında da mart 1946'da burada komünist bir rejim kurdurmuştu.

Soğuk Savaş'ın başlangıcı olarak kabul edilen bu gelişmeler, ABD'nin Türkiye'ye karşı tutumunda da önemli bir değişikliğe neden oldu. ABD, artık Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikasına karşı durma konusundaki kararlılığını göstermek istiyordu. Türkiye'nin eski Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin İstanbul'a getirilmesi, Amerikalılara böyle bir güç gösterisinde bulunma fırsatı yarattı. Cenazeyi taşıyan ***USS Missouri* zırhlısı, 5 Nisan 1946'da İstanbul'a geldi** ve sevinç gösterileriyle karşılandı. Büyük bir **sembolik önemi olan bu olay**dan sonra, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki nota değiş tokuşlarına ABD ve Birleşik Krallık da ortak oldular. Sovyet istekleri, Soğuk Savaş ortamında çok boyutlu bir uluslararası krizin öğelerine dönüşüp, daha Stalin'in sağlığında rafa kaldırıldılar gerçi; ama **Türkiye, Batı savunma sisteminin bir parçası olmuştu artık**.

2 Türkiye BM'de

Türkiye Cumhuriyeti, 24 Şubat 1945 tarihinde Birleşmiş Milletler kurucu üyesi olabilmek için Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.

Türkiye'yi Birleşmiş Milletler safında karşılamakla da bahtiyarız. Türkiye, yığılan tehlikeler pek barizken 1939 ittifakı ile bizim tarafımızda olduğunu azimle bildirmiştir. Avam Kamarası'nda bundan evvel muhtelif vesilelerle de söylemiş olduğum üzere, harp fiilen başladıktan sonra Türkiye tamamıyla mahrum bulunduğu ve bizimde kendisine verebilecek durumda bulunmadığımız yeni silahların kesin tesiri dolayısıyla beklenilmedik askeri bir zaaf duymuştur. Modern harp meydanlarında bu silahların hakim tesiri dolayısıyla Türkler, emniyetlerini geçen Cihan Harbi'ndeki meşhur piyade ve topçularına artık tevdi edemeyecekleri mütalaasında bulundular. Binaenaleyh Türkiye'nin harp açmasında uzun müddet ısrar etmedik. Ancak Tahran Konferansı'ndan sonradır ki, Türkiye'nin vahim bir ihtiyatsızlık işlemeden harbe girebileceği zamanın geldiğine karar verdik. O zaman da Türk Hükümeti, bunu yapmaya kendisini muktedir görmüyordu. Fakat anlatılmasında fayda olmayan muhtelif suretlerde bize yardımda bulunmuştu. Türklerin dostluğu hususunda asla en ufak şüphemiz olmamıştır. Türkiye de Birleşmiş Milletler safında hararetle karşılanacaktır. Geçen harp felaketinden sonra, iki memleketimiz arasında yeniden kurulan dostluk bağını herhangi bir suretle zayıflamış telâkki edemem.

Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill'in Avam Kamarası'nda yaptığı 27 Şubat 1945 tarihli konuşma, *Cumhuriyet*, 28 Şubat 1945.

3 Tan Matbaası'nın basılması

1945 yılı, siyasal hayatta hızlı liberalleşmenin yanı sıra sola karşı baskının da doruğuna yükseldiği bir yıldır. Bizde biçimsel demokrasiye geçiş, solun ezilmesine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu tutum, savaş sonrası demokrasimizin sınıfsal niteliğini anlamak için önemli bir göstergedir. Sol aleyhtarı kışkırtmanın nerelere götürüldüğünü anlatmak üzere, tek bir örnek vermekle yetineceğiz. 4 Aralık 1945 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin birinci sayfasında, şöyle bir haber var: "Bizim yoldaşlar nihayet maskelerini attılar. *Yeni Dünya* ve *Görüşler* kızıl propaganda organlarıdır." İlginç olan, haberin gerekçesidir. Ciddiyetle tanınmış *Cumhuriyet* gazetesi şöyle bir keşif yapmış: Görüşler kelimesinin "G" harfi ters çevirilip bir kısmı parmakla örtülünce orağa benziyormuş. Orak da komünist devrim işaretinin bir parçası olduğuna göre, bu dergi Moskova'nın uşağı imiş... Ortam böyle hazırlandıktan sonra, aynı gün, *Tan*, *Yeni Dünya* gazeteleri ile *Görüşler* dergisinin matbaaları ve iki kitabevi, düzenlenen bir gençlik gösterisi sırasında tahrip edilmiştir. O günler ise Demokrat Parti'nin hummalı bir şekilde kuruluşunu hazırladığı günlerdir. Bir yandan siyasal liberalleşme, öte yandan fikre karşı zorbalık. Göründüğünün aksine, bu bir çelişki değildir. Halkın figüranlıktan öteye gidemeyeceği biçimsel demokrasinin kuruluş gayretleridir.

Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, 3. baskı (Ankara, 1998).

4 Gürcü profesörlerin toprak istekleri (*Pravda*, 20 Aralık 1945).

Özgürlük savaşının başarıyla sona ermesiyle yengin gelen demokrasi, bir barış ve güvenlik kalesi olarak kurulmaktadır. Özgürlükçü halklar, bu kuruluş içinde hak ettikleri yeri almak istiyorlar, en sevdikleri ereklerine ulaşmak istiyorlar.

Faşizmin yenilgiye uğratılması davasına önemli katkıları olan Gürcistan halkı, kendi haklı istemlerini açıklamak hakkını da kendinde gördü.

Öncesiz çağlardan beri bizim olan toprakları, Türkiye'nin zorla elimizden alarak kendi topraklarına katması nedeniyle dünya kamuoyuna sesleniyoruz.

Söz konusu olan çiğnenen önemsiz topraklar değil, tersine halk olarak bizim kişiliğimizi belirleyen elimizden zorla alınan anayurdumuzdur...

Söz konusu olan Gürcü halkının yüzyıllardır süregelen savaşımıdır. Gürcü halkı tarihin en eski çağlarından beri Büyük Toros Dağlarından Büyük Kafkasya'ya dek uzanan bu topraklar üzerinde yaşadı, çalıştı ve savaşım verdi...

...

Gürcü halkının 1920'de ve 1921 yılının başlarında yaşadığı o zor dönemde Türkler, daha önce aldıkları, en eski çağlardan beri Gürcülerin olan topraklara ek olarak, Gürcü topraklarından olan Ardahan'ı, Oltu'yu, Artvin'i ve Batum'un güney bölgesini alarak kendi topraklarına kattılar.

Sovyet halkının faşist Almanya'yla yaptığı Büyük Anayurt Savaşı sırasında, gerçekte Alman saldırganlarının yanında yer alan Türkiye, yeniden topraklarımıza göz dikti. Bu konuda Türk basını açık açık yazdı. Türkiye, gönüllü olarak bir kez daha emperyalist Almanya'nın hizmetine girerek, Anti-Hitler Koalisyonu'na zarar vermiş oldu.

Ya biz? Gürcü halkının, Birleşmiş Milletler'in kutsal davasına ne gibi katkıları olabileceğini dünyaya hatırlatmamız gerekli mi?

Gürcü halkı, hiçbir zaman vazgeçmediği ve vazgeçmeyeceği topraklarını geri almalıdır. Bununla şu bölgeleri, yani Ardahan'ı, Artvin'i, Oltu'yu, Tortum'u, İsgira'yı, Bayburt'u, Gümüşhane'yi, Trabzon'u, Giresun'u, yani Gürcistan'dan alınan toprakların yalnızca bir bölümünü oluşturan Doğu Lazistan'ı amaçlıyoruz.

S. Canaşia ve N. Berdzenişvili, "Türkiye'den Haklı İstemlerimiz", çev. Mehmet Özata, *Tarih ve Toplum*, VIII, 46(1987).

1. Türkiye, "emperyalist Almanya'nın hizmetine" nasıl girmiş olabilir?

2. Yazarların istedikleri toprakların hepsini Türkiye 1921'de mi almıştı?

II. Siyasal dönüşüm yolunda

ANAHTAR SÖZCÜK

• **SİYASAL UZLAŞMA**

Görüş ve çıkar ayrılıkları olan toplumsal kesimlerin, bunlardan ödünler vererek tek bir siyasal hareketi desteklemeleri veya bu harekette doğrudan doğruya yer almaları.

SÖZLÜK

* Toprak reformu
* Önerge

A. Siyasal uzlaşmanın sonu

■ İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulanan iktisat politikaları, Türkiye toplumunun neredeyse küçük bir örneklemi olan **Cumhuriyet Halk Partisi'nde çatlamalara neden olmuştu**. Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi yeni uygulamalardan zarar gören büyük toprak sahipleri, sanayiciler ve tüccarlar, artık Cumhuriyet Halk Partisi'ne kendi partileri gözüyle bakmıyordu. Savaş dönemine kadar zaten politikada sesi duyulmayan köylü nüfus ise, hem seferberlik dolayısıyla uğradığı ekonomik kayıplardan, hem de Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanmasında karşılaştığı sertliklerden dolayı iktidar partisine tümüyle sırtını çevirmişti.

■ Biraz köylülerin sıkıntılarını gidermek, biraz da savaş sırasındaki tutumlarından ötürü büyük toprak sahiplerini cezalandırmak niyetiyle harekete geçen Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, 1945 mayısında Meclis'e *toprak reformu**na ilişkin bir kanun tasarısı sundu. Daha sonra **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu** adıyla kanunlaşacak olan tasarı, her ne kadar temelde devlet topraklarının topraksız köylülere dağıtılmasını öngörüyorduysa da, büyük toprak sahiplerinin arazilerinin de bir bölümünün devletleştirilmesi söz konusuydu. Meclis'te uzun tartışmalara neden olan tasarıya karşı en heyecanlı eleştiriler, kendileri de büyük toprak sahibi olan Aydın Milletvekili Adnan Menderes'le Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'tan ve daha önce birçok devlet memurluklarında bulunmuş olan İçel Milletvekili Refik Koraltan'dan geldi. Tasarıyı özel mülkiyet hakkına yöneltilmiş bir tecavüz olarak niteleyen bu eleştiriler, iktidar partisiyle büyük toprak sahiplerinin yollarının kesin bir biçimde ayrılmış olduğunu gösterdi. Tasarı 11 Haziran'da kanunlaştığında, eleştiriler doğrultusunda epey değiştirilmişti; ama **parti içi uzlaşma sağlanamadı**.

B. Partileşmeye doğru

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ Sovyetler Birliği yönünden algılanan tehdit dolayısıyla Batı dünyasıyla yakınlaşmaya karar vermiş olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, toprak reformuna ilişkin kanun tasarısının gündeme geldiği ve San Fransisco Konferansı'nın henüz sürdüğü günlerde önemli bir açıklama yapmış ve 19 Mayıs 1945 günü söylediği nutukta ülkenin **siyaset ve düşünce yaşamında demokrasi ilkelerine daha çok yer** tanınacağını bildirmişti. Bundan cesaret alan dört CHP milletvekili, haziran ayı başında partinin Meclis grubuna bir *önerge** vererek söz konusu ilkelerin yaşama bir an önce geçirilmesini istediler. Bu önerileri 12 Haziran günü reddedilince de, isteklerindeki ısrarlarını gazetelerde yayınladıkları yazılarla sürdürdüler. Başkanının demokratikleşme konusundaki sözlerine karşın CHP, şaşırtıcı bir biçimde, bu milletvekillerinden Adnan Menderes'i ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'yü partiden çıkardı. Eski başbakanlardan ve takrirde imzası bulunan İzmir Milletvekili Celâl Bayar ise, bu ihraçları protesto maksadıyla milletvekilliğinden istifa etti.

■ İktidar partisinde bu çalkantılar yaşanırken, işadamı Nuri Demirağ, **Millî Kalkınma Partisi**'ni kurmuş ve İçişleri Bakanlığı'ndan gerekli izni almıştı. Ancak siyasal çevreler ve basın, Bayar'ın yeni bir parti kuracağı dedikodularına Demirağ'ın partisinden daha çok önem veriyorlardı. Bayar bu söylentileri yalanladı.

■ Cumhurbaşkanı İnönü, kasım ayı başında yaptığı Meclis'i açış konuşmasında gayet anlamlı mesajlar vererek, partisi içinde muhalif konumuna düşmüş olanları neredeyse **yeni bir parti kurmaya davet etti**. Bu konuşmadan kısa bir süre sonra da Bayar, CHP'den istifa etti. Bayar'ın CHP'den daha önce ihraç edilenlerle yeni bir siyasal parti kurmak için çalıştığı haberleri kısa sürede bütün basını kapladı. Gerçekten de bu kişiler, 1950'lerde Türkiye'yi yönetecek olan **Demokrat Parti'yi kurma hazırlıklarına girişmişlerdi**.

1 İlk işaret.

İleri bir insan cemiyet olmanın maddi şartlarını, hele manevi vasıtalarını mümkün olduğu kadar çabuk tamamlamak için durmadan hamleler yapmak zorundayız. Cumhuriyetle kurulan halk idaresi her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 nutku.

2 Milli Kalkınma Partisi Başkanı, işadamı Nuri Demirağ programını açıklıyor.

3 İç siyaset ve dış dünya.

Birleşmiş Milletler Anayasası'nın tasdik için Millet Meclisi'ne getirilişinde muhalefet ilk defa olarak kendini açığa vurdu. Tek parti idaresini sözünü hiç sakınmadan tenkit eden Adnan Menderes, bu münasebetle, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın memleket idaresinde halk egemenliğinin sağlanmasını gerektirdiğini; bunun, Devlet ve kişiye ait siyasî ve toplumsal hakların uygulanmasında karşılıklı saygı gösterme ve serbest seçim yolu ile mümkün olabileceğini belirterek, halk iradesini sınırlayan engellerin ortadan kaldırılması ile milletlerin hürriyet ve bağımsızlığının kuvvetlendirilmiş olacağını söyledi...

Adnan Menderes'in tek parti idaresine karşı yaptığı bu konuşmaya Meclis'teki eski Halk Partililer şiddetli tepki gösterdilerse de Birleşmiş Milletler Anayasası'na uymak isteği çok geçmeden basının ele aldığı ana konu oldu.

Türkiye'nin iç siyaseti üzerine milletlerarası manevî baskı ve olayların tesirleri, özellikle memleketin dıştan gelen tenkitlere aşırı derecede hassas olması, daima bir tartışma konusu olmuştur. Geçmişte yabancı Devletlerin baskısı, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları'nın kabulüne yol açtığı gibi, şimdi de Birleşmiş Milletler Anayasası'nda ifadesini bulan dış baskının Halk Partisi'ni siyasî hürriyeti kabule mecbur ettiği iddia edilmiştir. Her ne kadar dış dünyanın demokrasi yönünde yaptığı baskının tesiri küçümsenemez ise de, bunu Türkiye'nin çok partili rejime geçişinin biricik âmili olarak görmek yanlış olur. Böyle bir görüş, Türkiye'de mevcut sosyal ve kültürel kuvvetlerin inkârı ve çok partili sisteme geçişin sadece oportünist maksatlarla yapıldığı manasını taşır. Bununla beraber, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü hiç şüphesiz tek-parti sistemine karşı koymaya elverişli bir ortam hazırladı. Muhaliflere tek-parti sistemine karşı kullanabilecekleri manevî ve hukukî deliller sağlayarak, onları muhalefetlerini açığa vurmaya ve halkın desteğini aramaya dolayısıyla teşvik etmiştir.

Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi* (İstanbul, 1967).

Yazara göre etkileri daha önemli olan "sosyal ve kültürel" kuvvetlerin neler olduğunu anımsayın.

4 "Nasıl bir parti kurulmalı idi?"

Her şeyin başı hürriyettir; o ilân olunur ve kanunlarla teminat altına alınırsa, bunun arkasından herşey gelir ve memleket saadet ve refaha kavuşur, fikrinden başka [Demokrat Parti program tasarısı]nın hiçbir ideolojik temeli yoktu... Siyasi hayatta, iktisadi hayatta yeni parti, serbestlik ve hürriyet vadediyordu. Bunun olamayacağını, iş başına geçilirse tamamen aksi bir yol tutulacağını bile bile insan bunları kabul edemezdi.

...

Demokrat Parti kurucuları en kolay yoldan gayeye varmak istiyorlar. Siyasi hava, milletlerarası durum artık Türkiye gibi bir memlekette tek parti devrini devam ettirmeye imkân vermiyor. Başka partiler de olacak. Bu, mutlaka lâzım. Bunun muvazaa ve gösteriş şeklinde olması mümkün; bu memleketin hayat ve istikbalini kurtaracak yeni fikirlere dayanan ve bunu yaymak suretiyle iktidara geçmeyi düşünen hakiki bir parti halinde olması da mümkün; nihayet, hürriyet bayrağını açarak ve fırsattan istifade ederek halkı Devlet aleyhine ayaklandırarak iktidarı elde etmek için çalışan bir parti şeklinde olması da mümkün.

Ben ne birincisini, ne de sonuncusunu istemiyordum. Mutlaka bir fikir partisi kurulmalıdır, diyordum. Ama hakikat ancak ya bir muvazaa partisinin, yahut da mevcut tarihi fırsattan istifade ederek kolaylıkla iktidarı elde edebilecek bir hürriyet partisinin kurulabileceği merkezinde imiş! Ben bu realiteye karşı geldim ve mağlûp oldum.

Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü* (Ankara, 1960).

ÖNEMLİ TARİHLER

25 Nisan-26 Haziran: San Fransisco Konferansı

7 Haziran: Dörtlü Takrir

11 Haziran: Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

15 Ağustos: Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'ne katılması

27 Ekim: Millî Kalkınma Partisi'nin faaliyete geçmesi

21 Eylül: Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'nden ihracı

5 Ekim: Celâl Bayar'ın milletvekilliğinden istifası

1 Kasım: Cumhurbaşkanı İnönü'nün Meclis'i açış konuşması

27 Kasım: Refik Koraltan ve Ethem Menderes'in CHP'nden ihracı

3 Aralık: Celâl Bayar'ın CHP'nden istifası

7 Ocak 1946: DP'nin kurulması

KARIŞTIRMAYALIM

Çok partili sisteme geçiş ve çok partili sisteme dönüş

Türkiye, 1946'da çok partili sisteme **geçiş değil, dönüş yapmıştır**. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, kısa sürmüş de olsalar, birden çok partinin bulunduğu dönemler olmuştur. 1924 kasımında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası normal bir muhalefet hareketi olarak kendiliğinden doğmuş, 1930 ağustosunda kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise, başlangıçta yapay bir parti olarak, hattâ danışıklı döğüş biçiminde ortaya çıkmış olsa da, halktan destek görmüştür. Ayrıca, 1946 ya da 1950 seçimlerinde oy kullananların azımsanamayacak bir bölümü, gene birden çok partinin katıldığı II. Meşrutiyet ve Millî Mücadele dönemlerindeki seçimlerde oy kullanmışlardı.

Çok partili sisteme dönüşün önde gelen mimarlarından İsmet İnönü, CHP Kongresi'nde.

USS Missouri'nin denizcileri Fındıklı'da.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 68 ve 290

İsmet İnönü ***(1884-1973)***

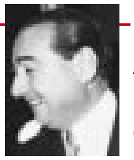
Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı (1938-1950).

s. 291

Celal Bayar ***(1883-1986)***

Demokrat Parti kurucusu, eski başbakan.

s. 293

Adnan Menderes ***(1899-1961)***

Demokrat Parti kurucusu, eski milletvekili.

Molotov-Sarper görüşmesi, 7 Haziran 1945

Molotov: Yeni bir ittifak antlaşması yapmadan evvel aramızdaki bütün pürüzlü sorunları çözümlememiz gerekir. Bunları birer birer sıralayacağım. Birinci sorun, Türkiye'yle aramızda yaptığımız 1921 Antlaşması Sovyetler'in zayıf oldukları bir zamanda yapılmış ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. İlk önce bu durumu düzeltmek gerekir.

Sarper: Türkiye'nin doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını mı kastetmek istiyorsunuz?

M: Evet, eski haksızlıkların tamirini kastediyorum.

S: 1921 Antlaşması Sovyetler'e zorla kabul ettirilmiş bir antlaşma değildir. Tamiri gereken haksızlıklara gelince, bunları aramak için hiçbir olumlu sonuca varmadan memleketlerimiz arasındaki tarihi ilişkileri gerileye doğru araştırabiliriz. Kaldı ki, 1921 Antlaşması ile meydana gelen durumu bir haksızlık değil, bir haksızlığın tamiri olarak görüyorum. Bu haksızlığı bizzat Lenin görmüş ve tamir etmiştir.

M: Sovyetler'le Polonya arasında 1921 yılında imza edilmiş olan haksız bir antlaşma Polonya tarafından düzeltilmesi sonucu Polonya ile Sovyetler Birliği arasında uzun vadeli bir dostluk kuruldu.

S: [...] İlk önce Türkiye'de hiçbir hükümet bunu kamuoyuna anlatamaz. Sonra ben şahsen bunu hiçbir Türk hükümetine iletemem, nihayet ben bu isteğinizi kendi kendime anlatamıyorum. [...] Bu isteğinizin gerçekleşmesi için hiçbir ihtimal yoktur. Bu itibarla [...] bu noktanın bir tarafa bırakılmasını rica ederim.

M: [...] Şimdi bu konuyu geçelim. Biz bu savaşta [...] çok telefat ve zayiat verdik. En sıkışık zamanlarımızda Karadeniz'deki güvenliğimizle ilgilenmek zorunda kaldık. Bu kaygımızda yanılmış olabiliriz ve Türkiye'nin tavır ve hareketi sonuçta bu konuda bir güçlük yaratmadı. Fakat ne de olsa Boğazlar sorunununda 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye'nin iradesine bağlıdır. [...] Türkiye'nin iyi niyetinden eminiz. Fakat Boğazlar'ı savunma olanaklarından da emin olmamız gerekir.

S: [...] Eğer Türkiye'nin savunma imkansızlıklarından çıkarılan sonuç Boğazlar'da Sovyetler'e üs verilmesi sorunu ise, hemen söyleyeyim ki [...] söz konusu olamaz. [...]

M: [...] Barış zamanında Boğazlar'da üs vermek istemiyorsunuz. Savaş zamanı için bunu düşünebilir misiniz?

S: Ben böyle bir şey söylemedim. [...]

[...]

M: Montreux'nün değiştirilmesi için yapılacak görüşmeleri, ittifak antlaşması görüşmeleri ile paralel yürütmemiz yararlı olur.

S: [...] Bunu görüşmekte yarar görmüyorum. [...] Biz egemenlik haklarımızı kullanırken, ahdî vecibelerimiz müstesna, kimsenin müsaadesini almak zorunluluğunu duymayız...

Baskın Oran (yay.), *Türk Dış Politikası*, cilt I (İstanbul, 2001).

Sorular

- ***1.** Belgeyi tanıtınız: Bu ne tür bir metin? Bu konuşmanın yapıldığı tarihteki uluslararası ortam nasıl?*
- ***2.** Dışişleri bakanı Molotov, Sovyet isteklerini hangi tarihsel temele dayandırıyor?*
- ***3.** Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet isteklerini nasıl karşılıyor?*
- ***4.** Sovyetler Birliği'nin, söz konusu istekleriyle büyük bir diplomatik hata yaptığı söylenebilir mi?*

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Olağanüstü bir takım isteklerde bulunan Sovyetler Birliği'nin kendine çok güveniyor olması gerekir; bu güvenin nereden kaynaklandığını açıklamak doğru olur.

❒ Soru 2

Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki kara sınırının ve Montreux Antlaşması'nın hangi koşullarda ve nasıl oluştuklarına ilişkin tarihsel bilginizi gözden geçirmeniz gerekir.

❒ Soru 3

Sarper'in şaşkınlık ifade eden sözlerinin diplomatik bir biçem olduğunu unutmamak gerekir.

❒ Soru 4

Sovyetlerin dış politikası ve Batı dünyasının tepkilerine ilişkin öğrendiklerinizi gözden geçirin.

TAVSİYELER

- Metni ve soruları dikkatle okuyun.
- Önemli sözcüklerin ve ifadelerin altını çizin.
- Metnin tamamının verilmediğini, yalnızca alıntılar yapıldığını unutmayın.

Konu: Muhalefet partisi de CHP kökenli mi olmalı?

Sorular

❐ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❐ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri izleklere göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❐ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki soruya cevap olacak bir sentez yapınız.*

1 Dörtlü Takrir, 7 Haziran 1945.

Daha ilk kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerin tamamıyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatına bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa Partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatladır ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri Partimizin Meclis Grubu'na arz ve teklif etmeyi borç bildik.

[...]

Bütün dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet prensibinin milletlerarası teminata bağlanmak üzere bulunduğu şu günlerde memleketimizde de cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar bütün milletin aynı demokratik ülküleri taşıdığından şüphe edilemez.

Uzun asırlardan beri müstakil bir devlet olarak yaşayan Türkiye'de, hatta okuyup yazma bilmeyen vatandaşların bile siyasî hürriyetlerini şuurlu kullanacak bir seviyede bulundukları inkâr edilemez bir hakikattır. Okuyup yazma bilmeyen köylüler arasında bile dünyanın en değerli idare ve siyaset adamlarını yetiştirmiş olan milletimizin, bilhassa Cumhuriyet idaresinin kuruluşundan beri yapılan büyük hamleler neticesinde, bundan 20 yıl evveline nisbetle çok yüksek bir seviyeye erişmiş bulunduğu övünülecek bir gerçektir.

İşte, bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekâmülün yarattığı siyasî olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumî şartları daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz'da hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasî hayat ve teşkilâtımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatına bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun bir an evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülâsa ediyoruz:

1- Millî hakimiyetin en tabiî neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin Anayasamız'ın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecelisini sağlayacak tedbirlerin aranması.

2- Yurttaşların siyasî hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz'un gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkânlarının sağlanması.

3- Bütün Parti çalışmalarının yukarıki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.

[...]

Cumhurbaşkanımızın 19 Mayıs 1945 tarihli nutuklarında, "Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" hakkındaki ifadeleri, bu teklifimizin vakitsiz ve yersiz olmadığı hakkındaki inancımızı büsbütün kuvvetlendirmiştir.

Celâl Bayar (İzmir) Fuat Köprülü (Kars) Refik Koraltan (İçel) Adnan Menderes (Aydın)

2 Yok mu parti kuracak?!

Meşhur hikâyedir; karanlık bir gecede Yeniçeri zorbaları zavallı bir adamı tenha bir sokakta sıkıştırmışlar. Hem malını almağa, hem canına kıymağa hazırlanmışlar. Adam, can acısıyla bağırmış:

– İmdat, beni kurtaracak iyi bir müslüman yok mu?

O sokakta oturan bir adam, bu feryadı cevapsız bırakamamış. Penceresini açıp bağırmış:

– İyi müslüman var, ama sokağa çıkamaz.

Falih Rıfkı Atay da buna benzer bir şekilde *Ulus* sütunlarında bağırıyor:

– Şahsi parti fena şeydir. Ortaya çıkıp prensip namına parti teşkil edecek vatandaşlar yok mu? Meydan işte serbesttir.

Bunu okuyan birçok vatandaşlar, içlerinden şöyle cevap veriyorlar:

Böyle vatandaşlar çok, fakat ortaya çıkamazlar, çünkü meydanın serbest olduğuna, ortada samimî bir memleketçi ruh belirdiğine henüz inanamıyorlar.

Ahmet Emin Yalman, "Samimiyet lâzım", *Vatan*, 23 Ağustos 1945.

3 "Kuzu Partisi".

Millî Kalkınma Partisi, kurulmadan önce de, kurulduktan sonra da daima bir latife konusu olarak kaldı. Nuri Demirağ'ın Üsküdar sırtlarında muazzam bir korusu ve onun ortasında sarı boyalı bir köşkü vardı. Adını "Kanarya Köşk" koymuştu. Onu Washington'daki Beyaz Ev ile kıyaslardı ve gazetecilere koruda sık sık kuzu ziyafetleri çekerdi. Onun için partisi, gerçek adından fazla "Kuzu Partisi" namı altında meşhur oldu...

Buna rağmen, teşebbüsün o günler yarattığı ilgi görmezlikten gelinmemelidir. *London Times* olaya sütunlarında yer verdi. Merak edilen husus müracaatın hükümetçe nasıl karşılanacağı idi. İstek önce, bir formalite noksanı dolayısıyla reddedildi. Cemiyetler Kanunu'nun 4. maddesine göre cemiyet teşkili için verilecek dilekçelere ana nizamnamelerin iki nüshasının bağlanması mecburiyeti vardı. Demirağ bunu yapmamıştı. Dilekçesi kendisine iade edildi. O da noksanı tamamladı, müracaatını tekrarladı.

Hükümet eylül ayının 22'sinde Millî Kalkınma Partisi'nin kurulmasına resmen müsaade etti. Demirağ ve arkadaşları, tabii hazırlıksızdılar. Bundan dolayı partilerinin açılış törenini ancak 27 Ekim'de yapabildiler. Törende İstanbul Valisi Dr. Lütfi Kırdar da bulunuyordu ve İstiklal Marşı'nı Şehir Bandosu çaldı. Ama Millî Kalkınma Partisi'nin ifade ettiği manayı, daha ziyade manasızlığı şuradan anlayınız ki, Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945 nutkunda hâlâ "Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır" diyordu.

Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları*, cilt I, 2. baskı (Ankara, 1990).

4 Celâl Bayar'ın milletvekilliğinden istifası

İzmir, 5 [Ekim 1945] (Telefonla)

Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in Parti grubundan çıkarılmalarını müteakip eski Başbakan İzmir milletvekili Celâl Bayar'ın milletvekilliğinden istifası haberi, intihap dairesi olan İzmir'de derin bir akis uyandırmıştır.

Deveran eden şayialara nazaran İzmir umumî efkârı, Celâl Bayar'ın şahsan güttüğü prensiplerin tahakkuku yolunda karşılaştığı zorluklar neticesinde yurt menfaatine daha verimli bir surette çalışmak ve demokrasinin esaslarının geniş ölçüde yer bulmasını sağlamak için milletvekilliğinden istifa ettiğini, icap ettiği takdirde yeni kurulan partiyi destekleyeceği veya yeni bir parti teşkil edeceği kanaatindedir. Bununla beraber içine, memleketin tanınmış simalarını alacak yeni bir parti teşkil etmesine daha kuvvetli bir ihtimal verilmektedir.

***Vatan*, 6 Ekim 1945**

5 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün TBMM'nin 7. Dönem 3. Yasama Yılını açış konuşması, 1 Kasım 1945.

Demokratik karakter bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir.

Büyük Meclis'in her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır. Bizim tek eksiğimiz, hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hattâ iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabiî işlemesi sayesinde başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.

...

[Y]eni seçim için tabii olarak bir buçuk sene kadar bir zaman geçecektir... Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir.

O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımız için daha doğru yol, milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur.

***İnönü'nün Söylev ve Demeçleri*, *I* (İstanbul, 1946).**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Belgelerin yazarları ve söz ettikleri kişiler hakkında ek bilgi edinmeye çalışın (kim?).

❒ Soru 2

- Yapılmak istenenin ne olduğuna, bu yönde yapılan tercihlere, karşılaşılan güçlüklere ve gösterilen kolaylıklara ilişkin ek bilgilerinizden yararlanmayı unutmayın.

❒ Soru 3

- Belgelerin gönderme yaptığı olayların hangi uluslararası bağlamda ve ne kadar bir sürede yer aldıklarını unutmayın (ne zaman?).

- Bu sürenin daha kısa veya daha uzun olmasının ne tür yarar veya zararları olabileceğini tahmin etmeye çalışın.

KONU **16**

Demokrasiye doğru, 1946-1961

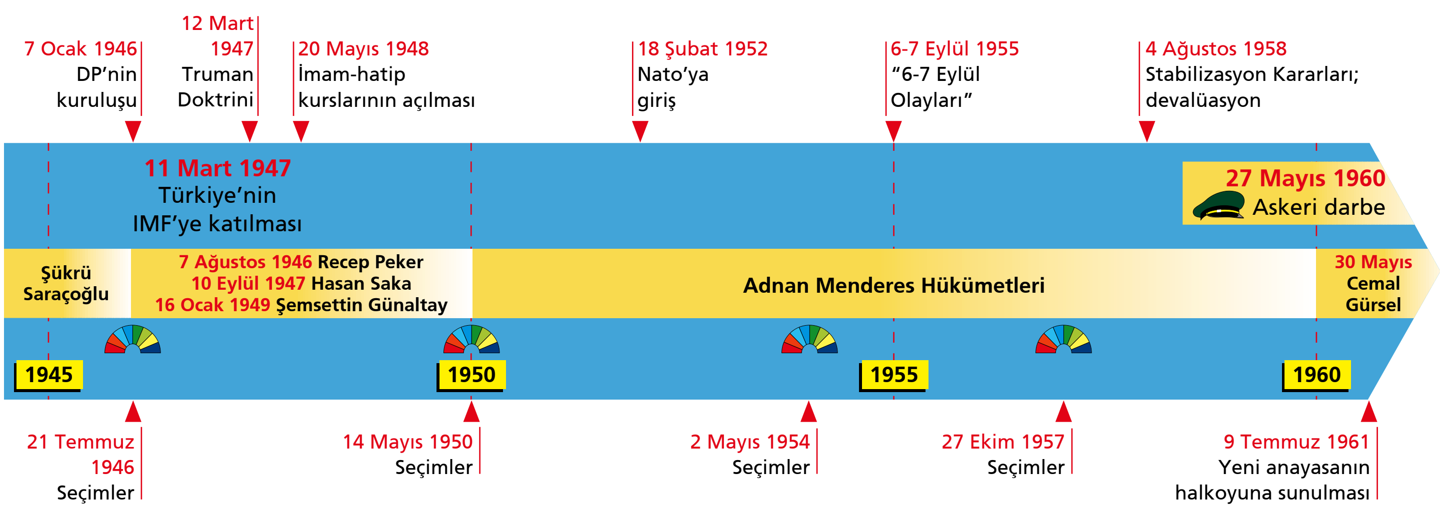
İkinci Dünya Savaşı sonundan 1961 yılına kadar geçen sürede Türkiye'de siyasal ve toplumsal alanda önemli değişiklikler meydana geldi. Bir yandan ülke içindeki değişik toplumsal güçler yeni projeleriyle sahneye çıkarken, bir yandan da uluslararası düzeyde savaş sonrası kurulan "yeni dünya düzeni" Türkiye'nin önüne yeni açılımlar getirdi. Türkiye, dış politikada giderek Amerika Birleşik Devletleri'nin yörüngesine girerken, ekonomiden siyasete çeşitli alanlarda gözle görülür değişimler yaşadı. Özellikle yeni kurulan Demokrat Parti'nin siyaset sahnesine çıkması ve 1950'de iktidara gelmesi ülke tarihine damgasını vuracak temel bir gelişmeydi.

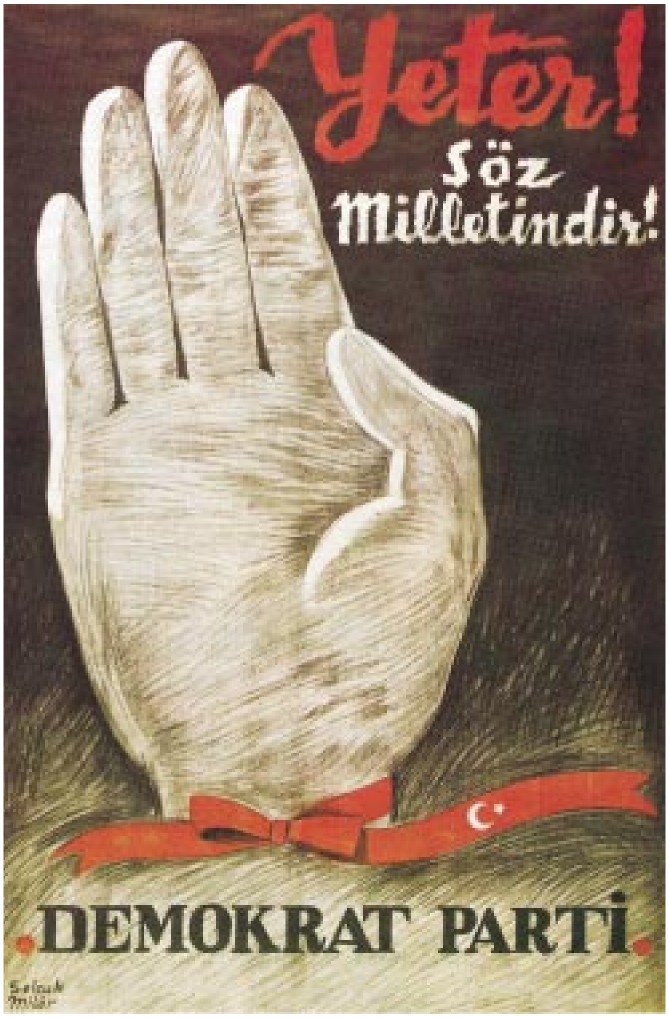
- *Demokrat Parti'nin yükseliş ve düşüş nedenleri nelerdir?*
- *Soğuk Savaş'ın Türk dış politikası üzerinde ne gibi etkileri oldu?*
- *27 Mayıs 1960 askeri darbesinin arkasındaki nedenler nelerdir?*

KONUNUN PLANI

I. Demokrat Parti'nin yükseliş ve düşüşü
II. Dış politika
III. Toplumsal ve siyasal huzursuzluk
IV. Yeni bir dönemin eşiğinde

- Unutmayalım
- *Belge incelemesi: I. Menderes Hükümeti'nin programı (1950)*
- *Verilerle çalışma: Demokrat Parti döneminde basın*

1 **“Yeter söz milletindir!”.**
Demokrat Parti seçim afişi, 1950.

Taksim Meydanı, 27 Mayıs 1960. 2

I. Demokrat Parti'nin yükseliş ve düşüşü

S Ö Z L Ü K

* Serbest Fırka
* Çift dereceli seçim sistemi
* Tek dereceli seçim sistemi

BİYOGRAFİ

1 İsmet İnönü
(1884-1973)

Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokmayan İnönü, ülkenin demokrasiye geçmesini de sağlayan kişidir. Genel başkanı olduğu CHP içinde çok partili düzene yeniden geçişe şiddetle muhalefet edenleri, ancak İnönü'nün kararlılığı durdurabilmiştir. İnönü, hem ülkenin karşılaştığı ekonomik sorunların dış dünyaya açılmadan üstesinden gelinemeyeceğini, hem de CHP'nin temelindeki toplumsal uzlaşmanın artık yürüyemeyeceğini anlamıştı. Bu yüzden, bir yandan Batı dünyasına yaklaşırken, diğer yandan da siyasal liberalleşmeye doğru gitti. Zaman zaman tümüyle tarafsız bir cumhurbaşkanı gibi davranarak DP'nin oluşabilme koşullarını hazırlayan İnönü, partisinin 1950 seçimlerini kaybetmesinden sonra da iktidarı tereddüt etmeden teslim etti ve muhalefete geçti. 27 Mayıs'tan sonra sivil yönetime geçilmesinde de epey rol oynayan İnönü, 1961'de yeniden başbakan oldu ve Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetini kurdu. Daha sonra, Adalet Partisi'nin seçim başarıları karşısında CHP'ye yeni bir çehre kazandıracak olan "ortanın solu" ilkesini ortaya attı. İnönü, 1972'de Bülent Ecevit'in genel başkan olması üzerine partisinden istifa etti.

A. Yeni bir çok partili dönem

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda yeni bir dünya düzeni oluştu. Savaş, hem galip hem de mağlup ülkelerde önemli yapısal gelişmelere yol açmış, yalnızca savaşa katılan ülkeler için değil, Türkiye gibi savaşın içinde doğrudan yer almamış ülkeler için de önemli bir dönüm noktası olmuştu. Türkiye'de çok partili hayata dönüş, iç siyaset açısından bu yapısal değişikliklere en güzel örnektir. Gerçi Cumhuriyet'in tek parti yılları olarak anılan dönemde iki kez çok partili hayat olmuş, ancak bunlar başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, hem ülke içindeki hem dünyadaki gelişmeler sayesinde, çok partili hayata dönüş için uygun ortam oluştu.

■ Ülke içindeki toplumsal huzursuzluk değişen yeni dünya dengeleriyle birleşince, Türkiye'de çok partili hayata dönüşün dinamikleri de oluşmuş oldu. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü gibi Atatürk döneminde de tanınmış, **CHP içinden gelen bir grup siyasetçi, 1946 yılı başlarında Demokrat Parti'yi (DP) kurdular**. Halk bu partiye **"Demirkırat"** ismini takmıştı. DP, CHP'ye göre üye yapısıyla daha genç, daha az bürokratik, daha fazla sanayici, tüccar, büyük toprak sahibi ve serbest meslek sahiplerinden oluşmuş bir partiydi. Ekonomide devletçiliğe karşı çıkıyor, tek-parti döneminin anti-demokratik uygulamalarının eleştirisini siyasal projesinin merkezine alıyordu.

■ DP, 1946 yılında girdiği ilk seçimlerde henüz ülke çapında yeterince örgütlenememiş olmasına karşın beklenmedik bir başarı gösterdi. Gerçi seçimlerin galibi iktidardaki CHP olmuştu, ama seçimlere hile karıştırıldığına dair önemli ipuçları da mevcuttu. Üstelik DP İstanbul gibi önemli kentlerde de çarpıcı başarılar elde etmişti. 1946 sonrasında DP seçimlerdeki şaibeleri sürekli gündeme getirecek, seçmenlerin seçimlere etkin olarak katılması ve oylarına sahip çıkması gerektiği üzerinden etkili ve başarılı bir propaganda çalışması sürdürecekti.

B. Partilerarası rekabet

Belge 1 ve 6

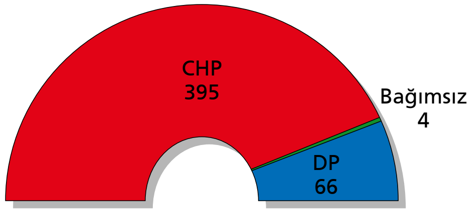
■ Kurulduğu günlerde Demokrat Parti halkın gözünde iktidara gerçek bir seçenek olarak görülmüyor, daha çok 1930 yılında yaşanan *Serbest Fırka** deneyimini anımsatıyordu. Sanki CHP'nin halkın gözünü boyamak amacıyla kurdurttuğu bir partiydi. Ancak DP bu imajı çok kısa süre içinde yıkmasını bildi ve gerçek bir siyasal seçenek olduğunu kanıtladı. Parti yöneticileri ilk iş olarak ülkenin dört bir yanında hızlı bir örgütlenme faaliyeti başlattılar. DP'ye karşı öylesine bir ilgi oluşmuştu ki, bazı bölgelerde bir takım kişiler kendiliklerinden DP örgütleri kuruyorlardı. Parti, üst düzey liderlerin inisyatifi dışında, örgüt tabanının biçimlendirdiği bir harekete dönüşmeye başlamıştı. Bunda kuşkusuz on yıllardır süregiden CHP iktidarına karşı oluşan güçlü tepkinin de rolü vardı. Ancak ilginç olan DP'nin vaat ettiği birçok reformu CHP'nin kendisinin zaten yapmakta olmasıydı. **Ekonomiden siyasete, kültürel hayattan hak ve özgürlüklerin geliştirilmesine birçok konuda, CHP siyasal sistemi yumuşatma yönünde çeşitli reformlara girişmişti.** DP ise, kendi farklılığını daha iyi gösterebilmek için ağırlıklı olarak geçmiş tek parti yıllarını eleştiriyor, CHP'nin yaptığı reformların bu partinin geçmiş sicili düşünüldüğünde inandırıcılıktan uzak olduğunu savunuyordu. Bunda kuşkusuz önemli bir gerçek payı da vardı. İşte bu noktada iki parti arasındaki mücadele, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün müdahalelerine karşın, giderek sertleşti. **1950 yılına doğru Türkiye toplumu iki parti arasında ciddi bir siyasal kutuplaşmaya doğru gitmeye başladı.**

B İ Y O G R A F İ

2 **Celal Bayar *(1883-1986)***

Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olan Celal Bayar, 1907'den itibaren Jön Türkler'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde siyasi faaliyetlerde bulundu, Kurtuluş Savaşı sırasında ulusalcı harekete katıldı. Mustafa Kemal'in direktifi üzerine Türkiye Komünist Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. 1923'te İzmir'den milletvekili seçilen Bayar, 1924'te İş Bankası'nın kuruluşuyla görevlendirildi. 1932'de İktisat Bakanlığına getirildi, 1937'de Mustafa Kemal tarafından İsmet İnönü'nün yerine başbakan olarak atandı. Cumhuriyet yıllarında ekonomide liberal politikaların sözcüsü olarak bilinen Bayar, İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra başbakanlıktan ayrıldı. 1945'teki Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet edenlerin yanında yer aldı. Aynı yıl, CHP'den ayrıldı ve 1946'da kurulan DP'nin başkanlığına getirildi. 1950 seçimiyle birlikte cumhurbaşkanı seçilen Bayar, Türkiye'nin ilk sivil cumhurbaşkanı oldu. 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle tutuklanıp, idama mahkum edildi. Daha sonra cezası hafifletildi ve serbest bırakıldı. Cumhuriyet Senatosu'nda doğal üye olarak yer aldı.

3 **21 Temmuz 1946 seçimlerinde milletvekili dağılımı.**

4 **İsmet İnönü 1946 seçimlerinde oyunu kullanıyor.**

5 **Demokrat Parti'ye göre demokrasi, ulusal irade ve bürokrasi.**

Madde 3. – Partimiz, demokrasiyi, millî menfaate ve insanlık haysiyetine en uygun bir prensip olarak tanır ve Türk milletinin siyasî olgunluğuna inanır.

Madde 4. – Geniş ve ileri manasıyla demokrasi, bütün devlet faaliyetlerinde millî iradeyi ve halkın menfaatini hakim kılmak, yurttaşın ferdî ve içtimaî bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurttaşlar arasında hukuk eşitliğini, karşılıklı sevgi ve saygıyı ve iktisadî menfaatlerde ahengi sağlamaktır.

Madde 9. – Millî iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasî partilerin eşit haklara sahip bulunmasına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, millî hakimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz.

Madde 10. – Milletvekilliği seçimlerinin tek dereceli olmasını, seçim kanunumuzda, bu esasa göre ve yurttaşın seçme ve seçilme haklarını daha geniş emniyet altına almak maksadıyla, değişiklikler yapılmasını lüzumlu görmekteyiz.

Madde 19. – İçişlerimizde, hükümeti ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından amme vazifesi ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı bir prensibimizdir. İyi bir idarenin gayesi, devletle bütün muamele ve münasebetlerinde, yurttaşa tam bir emniyet verebilmektir. Memurlara verilen kanunî selahiyetlerin, idarî otorite temini bahanesiyle, keyfî olarak kullanılması temayüllerini önlemeyi vazife edineceğiz. [...]

Madde 23. – [...] Memurların, herşeyden evvel, halka hizmet duygusu taşımaları, vazife ve mesuliyet hislerine bağlı ve ehliyet ve ihtisas sahibi olmaları şarttır. [...]

***Demokrat Parti Programı*, 1946.**

1. Metinde geçen "siyasî olgunluk" sözüyle ne anlatılmak isteniyor? DP neden tek dereceli seçim sistemini savunuyor?
2. Demokrat Parti'ye göre demokrasinin özellikleri nelerdir?
3. DP programında, devlet ve bürokrasinin halkın hizmetinde olması gerekliliğine yapılan vurgunun nedenlerini araştırınız.

6 **"12 Temmuz Beyannamesi".**

7 Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celal Bayar bana, Demokrat Parti'nin idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğunu beyan ve şikayet etti. Haberdar ettiğim Başbakan, aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştüklerini hikaye ederek, böyle bir baskının olmadığını, idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. ... İhtilâlci bir teşekkül değil, bir kanunî siyasî partinin metotları ile çalışan muhalif partinin, İktidar Partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lâzımdır. Bu zeminde, ben, Devlet Reisi olarak, kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm...

Varmak istediğim netice, başlıca iki parti arasında temel şartın, yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet, bir bakımdan, memleketin emniyeti manasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet, teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar, muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kütlesi ise, iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir...

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün
11 Temmuz 1947 akşamı radyodan yayınlanan tebliği.

1. İsmet İnönü'nün konuşması Türkiye'de siyasal sistemin durumu hakkında bize ne tür ipuçları veriyor?
2. İnönü'nün konuşmasından demokratik açılımlara ilişkin ne gibi çıkarımlarda bulunulabilir?

S Ö Z L Ü K

* Çoğunlukçu seçim sistemi

C. 1950 seçimleri ve iktidar değişimi

Belge 1, 2, 3 ve 4

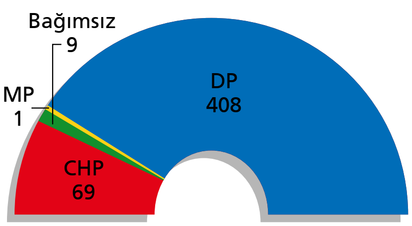
■ **14 Mayıs 1950** Türkiye tarihinde son derece önemli bir dönüm noktası oldu. O gün yapılan seçimleri DP ezici bir çoğunlukla kazandı ve **27 yıllık CHP iktidarı sona erdi**. Bazılarınca **"beyaz devrim"** diye de adlandırılan bu iktidar değişiminin ardından gerek ülke, gerekse dünya koşullarının farklılaşması Türkiye'ye yeni bir çehre kazandıracak, ekonomiden siyasete, kültürden günlük yaşama her konuda geçmişle kıyaslandığında bambaşka bir Türkiye oluşmaya başlayacaktı. Artık seçmenler, en azından görünüşte, siyasal iktidarları kendilerinin belirleyebileceklerine inanacaklardı. **Türkiye'de devletin yapılanması ve şekillenmesi nasıl 1920'ler ve 1930'larda gerçekleştiyse, bugünkü Türkiye'nin toplumsal ve siyasal dokusu da büyük ölçüde 1950'li yıllarda temellenecekti.** Artık tek parti döneminde olduğu gibi devlet partiye hakim olmayacak, seçilmiş bir parti olan DP devlete hakim olmaya çalışacaktı.

■ 1950 seçimlerine katılım yüksek oldu. Bunun bir nedeni halkın artık kendi temsilcilerini özgürce seçebileceğine olan inancı ise, diğer bir nedeni de DP'nin seçmenin oyuna ve seçim sandıklarına sahip çıkması gerektiği yönündeki etkin propagandasıydı. Seçimlere gidilen süreçte DP sürekli 1946 seçimlerinde hile yapıldığını vurgulamış, seçmen iradesinin gerçek temsilinin demokrasinin en vazgeçilmez öğesi olduğunu söylemişti. Gerçekten de kitleler büyük bir itina ve dikkatle oylarına sahip çıktılar. Sandık başından hiç ayrılmayıp oyların sayılmasını bekleyerek sabahlayanlar bile oldu. Türkiye'nin ekonomik yönden geri kalmış, aşiret reislerinin oyları yönlendirme yetisine sahip olduğu Doğu ve Güneydoğu bölgeleri hariç, **hemen her yerde ezici bir çoğunluk sağlayan DP, toplam oyların % 53,59'unu alarak meclise 408 milletvekili sokmayı başardı**. CHP ise oyların % 39,9'unu alarak yalnızca 69 milletvekili çıkarabildi. Bunda hiç kuşkusuz uygulanan seçim sisteminin büyük rolü vardı. Yürürlükteki *çoğunlukçu seçim sistemi**ni aslında CHP kendisi için yasalaştırmış, ancak sistem kendi aleyhine çalışmıştı. CHP seçimi nasılsa kazanacağını sandığından bu tür bir seçim sistemiyle millet meclisinde ezici çoğunluğu sağlayacağını ümit etmişti. Oysa halkın tercihi başka yönde oldu. Halk, yeni bir hayat ve yeni bir iktidar için oy kullanmıştı. Toplumun birçok kesimi yeni hükümetten büyük beklentiler içindeydi. **Demokrasi sihirli bir değnek gibi herşeyi değiştirebilecek bir şey olarak görülüyor**, örneğin Bursa'da topraksız köylüler "demokrasi geldi" diyerek toprak işgallerine başlayabiliyorlardı.

D. DP'nin ilk ayları

Belge 5 ve 6

■ Seçimlerden sonra ilk iş, yeni meclisin Celal Bayar'ı cumhurbaşkanı seçmesi oldu. Bayar, ılımlı kişiliğiyle tanınan biriydi. Uzun yıllar İş Bankası genel müdürü olarak iş çevrelerince tanınmış, saygınlığı olan bir önderdi. Başbakanlığa ise karizmatik ve halkın dilinden son derece iyi anlayan Aydın Milletvekili Adnan Menderes getirilip, hızla yeni bir kabine oluşturuldu. **DP seçimi ezici bir çoğunlukla kazanmıştı, ama hükümet olmakla gerçekten iktidar olmak arasında da bir fark vardı.** DP ilk başlarda hükümet olmasına rağmen kendini güvende hissetmeyecekti. Devlet kurumları yıllardır CHP'nin yerleştirdiği kadrolarla doluydu ve halkın çoğunluğunu arkasına almasına rağmen devleti kontrol etmek pek de kolay olmuyordu. Özellikle orduda İsmet Paşa'nın hatırı sayılır bir saygınlığı olduğu düşünüldüğünde, DP'nin güvensizliğini anlamak mümkündü. Bu nedenle DP, ilk iş olarak çok sayıda subayı emekliye ayırdı ve orduda önemli bir temizlik harekâtına girişti. Eylül ayında yapılan belediye seçimlerini de kazanarak kendine güvenini iyice pekiştirdi. 27 yıllık iktidarını yitiren CHP ise seçim hezimetini üzerinden atamamış, darmadağın bir parti haline dönüşmüştü ve bu durum 1950'lerin ortalarına kadar devam edecekti.

1 **14 Mayıs 1950 seçimlerinde milletvekili dağılımı.**

2 **Bayar Karabük'te işçi sorununa değiniyor.**

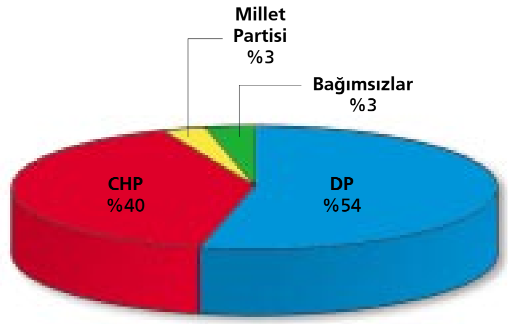
Biz memleket ihtiyacını düşünerek kurulan sendikalara taraftarız. Hakiki ihtiyacı karşılayan sendikalar, hükümetin, partilerin aleti olmamalıdır. Bizzat işçilerin menfaatlerinin sağlanmasını ve bizzat işçiler tarafından idaresini istiyoruz. Sendikaları, bir mesleki teşekkül olan memleketlerde büyük, hayırlı neticeler yaratılmıştır. İşte biz, bu son şekli istiyoruz... Biz istiyoruz ki, işçi meseleleri, sosyal meselelerimiz Anayasa ile emniyet altına alınsın.

***Cumhuriyet*, 13 Haziran 1949.**

Sizce muhalefette iken sendikal özgürlük sözü veren DP bu tutumunu iktidar olduktan sonra neden yerine getirmemiştir?

3 **Adnan Menderes seçim sandığında.**

4 **1950 seçimlerinde partilerin elde ettikleri oy oranları.**

1950 seçimlerinde, yürürlükteki çoğunluk sistemi yüzünden DP 408, CHP ise yalnızca 69 milletvekili çıkardı. Seçim sistemine bağlı olarak, Meclis'teki sandalye dağılımı partilerin oy oranlarıyla uyumsuzdu.

BİYOGRAFİ

5 **Adnan Menderes *(1899-1961)***

Aydın'ın büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes, İzmir'in işgaliyle birlikte ulusal harekete destek verdi. 1930'da, Aydın'da çiftçilik yaparken, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na katıldı. Bu partinin kapatılması üzerine, Aydın milletvekili olarak CHP'ye girdi. 1945 yılında çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na muhalefet ederek CHP'den ayrıldı. Bunun üzerine DP'nin kuruluşuna öncülük etti. 1950 seçimlerinden sonra DP başkanı Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olması üzerine, DP genel başkanı ve başbakan oldu. 27 Mayıs 1960'daki askeri darbe sonucu iktidardan indirildi, yargılandı ve 1961'de idam edildi. Adnan Menderes, Türkiye'de, ilk kez demokratik bir seçimle iktidara gelen ve ilk kez bir askeri darbe sonucu devrilen hükümet başkanıdır.

6 **Pınarlı köyü (İzmir, Bayındır) DP ocak teşkilatının gösteri yürüyüşü.**

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• MİLLİ İRADE

Tüm bir ulusun ortak görüşü ya da isteği olduğuna inanılan kanı.

S Ö Z L Ü K

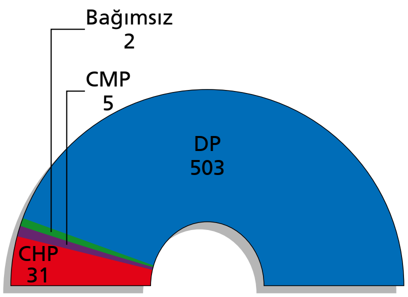
* Halkevleri / Halkodaları
* Seçkinci

E. 1954 seçimleri ve DP'nin zaferi

Belge 1, 4 ve 6

■ 1950'lerin ilk yarısı DP iktidarının siyasal, toplumsal ve ekonomik açılardan iyice güçlenme yılları oldu. **İç ve dış faktörlerin de beklenilenden iyi olması sonucunda DP, kitlesel desteğini giderek arttırdı.** Ancak, toplumda ve TBMM'deki ezici üstünlükleri nedeniyle *"millî irade*"*nin kendilerinde cisimleştiğini sanmaları, DP'lileri muhalefete karşı son derece hoşgörüsüz davranmaya itti. CHP için çok önemli olan parti malvarlığının 1953'de hazineye devredilmesi ve CHP'ye yakınlığıyla bilinen *Halkevleri** ile *Halkodaları**nın mal varlıklarına el konması, partiler arasındaki gerginleşmeyi gösteren ve DP'nin "intikam alıcı" tarzını yansıtan kararlardı. CHP'nin iktidara yönelttiği, hakların ve özgürlüklerin kısıtlandığına ilişkin eleştiri ise, 27 yıl boyunca bu konularda çok duyarlı olmamış bir partiden geldiği için, halk tarafından pek ciddiye alınmıyordu. İşte bu ortamda 1954 seçimlerine girildi ve bu seçimlerde DP oylarını % 5 civarında artırarak meclisteki sandalye sayısını 503'e çıkardı; CHP ise ancak 31 milletvekilliği elde edebildi.

■ **DP'nin 1954 seçimlerindeki başarısının en önemli nedenlerinden biri, kuşkusuz kültürel alanda yaşanan göreli serbestleşmeydi.** DP yöneticileri halkla daha fazla kaynaşarak, CHP'ye göre çok daha az *seçkinci** bir tavır sergiliyorlardı. Artık siyasal iktidar seçim sandıklarında belirlendiği için, her zaman gerçekleştiremeseler de halkın istemlerini sık sık gündeme getiriyor, "milli irade"nin hizmetinde oldukları görüntüsünü yayıyorlardı. CHP'nin önceki dönemde tepeden inmeci, seçkinci ve iradî bir tarzda ortaya koyduğu batılılaşma yaklaşımı, yerini ekonomik dönüşümün modernleşmeyi kendiliğinden getireceği fikrine bırakmıştı. **DP, kültür değerlerinin zorla değiştirilmesi yerine zaman içinde değişmesi gerektiğini savunuyordu.** Önceki dönemin, halkın gerekirse "halka rağmen" aydınlatılması projesi büyük ölçüde terkedilmiş, yerini halkın "varolan" değerlerini yüceltme anlayışına bırakmıştı. Bu tutum siyasal çıkar sağlamak için zaman zaman **"halk dalkavukluğu"**na kadar varabiliyordu. Örneğin, dini duyguların okşanması gibi CHP'nin de uyguladığı politikayı DP, biraz da parti tabanından gelen baskı yüzünden, sıkça kullanıyordu.

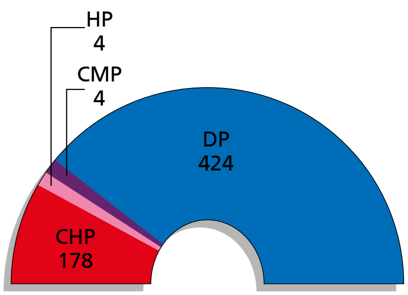

1 **2 Mayıs 1954 seçimlerinde milletvekili dağılımı.**

F. İktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesi

Belge 2, 3, 5, 6 ve 7

■ **1950'lerin ortalarından itibaren ekonomik ve siyasal nedenlerle DP yönetimine karşı muhalefet güçlenmeye başladı.** DP kendini çoğunluk olarak görmenin verdiği vurdumduymazlıkla muhalefete karşı her türlü sert tedbiri alıyordu. Özellikle basın, yargı ve üniversiteler üzerinde çok yoğun bir baskı uyguluyor, bu yüzden de kentlerdeki önemli bir nüfusu giderek karşısına alıyordu. DP içinde bile bir muhalefet belirmişti. **1955 sonlarında DP'den ayrılan bir grup milletvekili Hürriyet Partisi'ni kurdu** ve Menderes yönetimini anti-liberal tavır ve politikalarından dolayı sert bir biçimde eleştirdi. Siyasal yaşamda kutuplaşmanın giderek arttığı bu dönemde, DP ve CHP arasındaki mücadele iyice sertleşti. DP hükümet olmanın üstünlüğünü de kullanarak muhalefete keyfî bir baskı uyguluyor, CHP lideri İnönü bile ülke gezilerinde baskılarla karşılaşıyordu. Bu koşullarda yapılan 1957 erken seçimleri herşeye karşın DP'nin başarısıyla sonuçlandı, ama bu kez önceki seçimlerde olduğu gibi büyük bir zaferden söz etmek mümkün değildi. DP'nin oyları hatırı sayılır oranda düşerek % 47,3'te kaldı; CHP'nin oyları % 40,6'ya çıktı. Hürriyet Partisi ise bir varlık gösteremedi, seçimlerden sonra CHP'ye katıldı. **1957 seçimleri DP'nin azınlığa düşmüş olmasıyla meclisteki ezici gücü arasındaki çelişkiyi gözler önüne sermiş, DP hükümetinin meşruluğu sorgulanmaya başlamıştı.** 1950'lerin sonunda iktidar-muhalefet ilişkileri o kadar gerginleşti ki, bazı durumlarda CHP lideri İnönü'nün can güvenliği bile tehlikeye girebiliyor, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek yaptığı konuşmalardan dolayı tutuklanıyordu. **1960 yılına doğru siyasal kutuplaşma ve gerilim hat safhaya ulaşmış, ülke kaosun eşiğine gelmişti.**

2 **27 Ekim 1957 seçimlerinde milletvekili dağılımı.**

BİYOGRAFİ

3 **Kasım Gülek *(1910-1996)***

1910'da Adana'da doğdu. Paris Siyasal Bilimler Okulu'nu bitirdikten sonra iktisat ve hukuk doktorası alan Gülek 1939'da Bilecik'den milletvekili seçilerek siyasete atıldı. CHP'nin haziran 1950'deki 8. Kurultayında İsmet İnönü'nün adayı Nihat Erim'e karşı muhalefetin adayı olarak genel sekreter seçildi. İnönü'yle arasındaki çeşitli anlaşmazlıklara karşın bu görevi 1959'a değin sürdürdü. Gülek CHP'nin yenilgi sonrası toparlanmasında ve partinin kitlelerle ilişkisinin düzelmesinde önemli rol oynadı. Türk siyasal yaşamına Amerikanvari propagandayı getiren politikacı olarak da bilinen Gülek, 1973'te aktif siyasetten çekildi.

4 **İnönü portreli pullar.**

DP iktidarı, 1948 yılında basılmış İnönü portreli posta pullarını, İnönü'nün yüzünü iyice örten bir "Resmî" yazısıyla, yalnızca devlet dairelerinin yazışmalarında kullanılan resmî posta pulu haline getirdi.

5 **DP yok, Adnan Menderes var.**

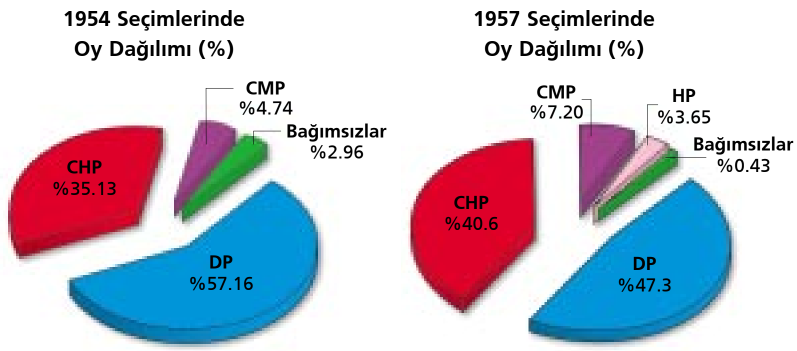
1954 seçimlerinde DP'ye verilen reyler ne Demokrat Parti'ye ne de milletvekillerinedir. Sadece ve sadece Adnan Menderes'edir. Bu itibarla ne Demokrat Parti'nin programının ve seçim vaadlerinin, ne de Meclis'te kabul edilen Hükümet programlarının kıymeti vardır. Mühim olan tek şey Adnan Menderes'in iradesidir. Hakikat bu olunca Adnan Menderes'in emrine itaatsizlik en büyük suçtur. Milletin hakkı kanunların tanıdığı hak değil Adnan Menderes'in tanıdığı haktır. Milletin okumak istediği gazetelere değil Adnan Menderes'i meth eden gazetelere kâğıt verilir. Millete lüzumlu olan maddeleri ithal edene değil Adnan Menderes'in keyfine hizmet eden ithalâtçıya döviz verilir. Ve nihayet Anayasa'nın hak tanıdığı kimseler değil, ancak Adnan Menderes'in müsaade ettiği kimseler mebus olabilirler. 1954 seçiminde halkın kalbinden kopan reyleri sadece kendisine verdiğine inanan Adnan Menderes'in millete mukabelesi işte budur. Artık hakikati olduğu gibi kabul etmeliyiz. Bugün DP yoktur. Sadece Adnan Menderes vardır.

Bu seçimde tekrar Adnan Menderes'e rey vermek, "seni tasdik ediyoruz. Kanun da sensin, hak da sensin, anayasa da sensin" demektir. Buna mukabil milletten aldıkları reyleri mukaddes bir emanet sayan, milletin dokunulmaz haklarını DP Meclis Grubu içinde müdafaa etmeyi her türlü şahsi menfaata tercih eden ve neticede DP'den ya kovulan veya istifa edip bu memlekete yeni bir ufuk açmaya çalışan milletvekillerimize de, "siz siyasî ahlâksızlarsınız. Biz kimiz ki? Sizi oraya efendimiz Adnan Menderes'e hizmet etmek için göndermiştik. Siz bizim reylerimizi çalıp efendimiz Adnan Menderes'e arkanızı, bize yüzünüzü döndünüz. Adnan Menderes'e değil bize hizmet edene verilecek reyimiz yoktur" demektir.

Hürriyetçi Ne Diyor? **[Hürriyet Partisi'nin seçim broşürü] (Ankara, 1957).**

1. Hürriyet Partisi hangi açılardan siyasal sistemi eleştirmektedir?

2. DP İktidarı muhalefet üzerinde ne tür baskılar yaratmaktadır?

6 **1954 ve 1957 seçimlerinde partilerin aldıkları oy oranları.**

7 **Vatan Cephesi.**

II. Dış politika

S Ö Z L Ü K

* Truman Doktrini
* Marshall Planı

A. Dış politikada ABD etkisi

Belge 1 ve 2

■ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan en önemli değişimlerden biri de dış politikada gerçekleşti. **ABD ve Sovyetler Birliği arasında çıkan Soğuk Savaş'ta Türkiye aktif bir biçimde ABD'nin yanında yer aldı.** Bunun karşılığında Amerika'dan daha fazla ekonomik yardım ve savunma alanında destek bekleniyordu. Nitekim, ABD başkanı Truman kendi adıyla anılan *Truman Doktrini** doğrultusunda Türkiye ve Yunanistan'a önemli bir mali yardım yaptı. Amerikanın daha sonra *Marshall Planı** çerçevesinde sağladığı maddî destekle bu durum iyice perçinlendi. Ancak Türkiye'nin dış politikası giderek neredeyse tamamen ABD'ye bağımlı hale geliyordu. 1950'lerde DP döneminde doruk noktasına ulaşacak olan **Amerika'ya koşulsuz destek politikası**, ilk olarak savaş sonrasında CHP hükümetleri döneminde gündeme geldi. Artık Amerikan filoları sık sık Türk limanlarını ziyarete geliyor, bu durum gerek hükümet çevrelerinde, gerek medyada gurur verici büyük bir olay gibi yansıtılıyor, bununla neredeyse övünülüyordu. Bu ortamda, Türkiye'nin kuzey komşusu Sovyetler Birliği ile ilişkileri de giderek gerginleşti.

B. Soğuk Savaş diplomasisi

Belge 3 ve 4

■ 1950'li yıllarda, dış politika açısından tam anlamıyla ABD'nin dümen suyunda gitme politikası uygulanmaya başladı. **1950 yılında Türkiye NATO'ya girebilmek için Kore'ye asker göndererek oradaki savaşta aktif bir rol oynadı**, ancak bu girişimin bedelini çok ağır ödedi: Kore'de yüzlerce Türk askeri öldü, yaralandı ve sakat kaldı. Sonunda Türkiye 1952 yılında, muhalefetteki CHP'nin de hararetli desteğiyle, NATO'ya kabul edildi. Türkiye toprakları üzerinde Amerikan üslerinin konuşlandırılması da bu döneme rastlar. DP hükümeti Doğu bloğu ülkelerine karşı bir dış politika geliştirirken, ülkeyi giderek Amerika'ya bağlayacaktı.

C. Yeni dış politika

Belge 4 ve 5

■ **1950'li yıllarda NATO üyesi olmak, azgelişmiş ülkelere karşı Kemalist dönemde izlenen politikalara da ters düşmek anlamına geliyordu.** Örneğin Türkiye, Hindistan, Yugoslavya gibi bazı azgelişmiş ülkelerin uygulamaya koydukları "Bağlantısızlar Hareketi"ne açıktan cephe aldı. Bunda kuşkusuz Menderes'in dünyanın kesin hatlarla iki kutba ayrıldığı ve Türkiye'nin bu düzenden ancak Batı kampında yer alarak çıkar sağlayabileceği yolundaki inancı etkili olmuştu. Bu nedenle **Türkiye'nin dış politikası sömürgelerde meydana gelen bağımsızlık hareketlerine karşı bile sömürgecilerin yanında yer almak biçiminde gerçekleşti**. Örneğin Türkiye, bağımsızlık savaşı yürüten Cezayir'e karşı Fransa'yı destekledi. Filistin sorununda ise, komşusu olduğu Arap ülkelerine karşı İsrail'in yanını tuttu. 1955'de kurulan Bağdat Paktı gibi örgütlenmelerde rol alarak Birleşik Krallık ve ABD'nin Ortadoğu politikalarının hayata geçirilmesinde, Arap ülkelerini açıktan karşısına almak pahasına, önemli bir rol oynadı. Hatta Başbakan Menderes, 1958 Irak Devrimi'ne karşı Türk ordusunu harekete geçirmeyi bile düşünmüş, plan ABD tarafından engellenmişti.

■ Türkiye'nin 1945'den 1961'e dış politikasında ABD'ye bağımlı hale gelmesi iç politikadaki beklentilerle de örtüşüyordu. Sonuçta Türkiye bir "küçük Amerika" olmayı hedefliyor, batılı ülkeler düzeyinde bir refaha ulaşmayı arzu ediyordu. Bunu gerçekleştirmek için de Amerika'dan gelecek maddi yardıma bel bağlanmıştı. Ancak elde edilen Amerikan yardımı beklentilerin oldukça altında kaldı.

1 Başkan Harry S. Truman'ın ABD Senato ve Temsilciler Meclisi'nin birleşik oturumunda yaptığı konuşma, 12 Mart 1947.

Dünyanın özgürlüğe gönül vermiş halkları için, bağımsız ve ekonomik açıdan istikrarlı bir devlet olarak Türkiye'nin geleceği, şüphesiz Yunanistan'ınkinden daha önemsiz değildir. Türkiye'nin şu anda içinde bulunduğu şartlar Yunanistan'ın içinde bulunduğu şartlardan son derece farklıdır. Türkiye, Yunanistan'ın başına gelen felaketleri yaşamamıştır. Savaş sırasında hem ABD, hem de İngiltere Türkiye'ye maddî destekte bulunmuştur.

Türkiye'nin yine de şimdi desteğimize ihtiyacı var.

Türkiye savaştan beri ulusal birlik ve beraberliğini korumak için gerekli olan modernleşmeye ivme kazandırmak amacıyla gerek ABD'den gerekse İngiltere'den maddî destek sağlamaya çalışmıştır.

Türkiye'nin millî birlik ve beraberliği Ortadoğu'da düzenin korunabilmesi için son derece önemlidir.

İngiliz hükümeti, kendi içinde bulunduğu zor durum ve güçlükler nedeniyle Türkiye'ye verdiği mali ve iktisadi desteği daha fazla sürdüremeyeceğini bildirdi.

Yunanistan örneğinde olduğu gibi, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımı mutlaka alması gerekiyorsa, ABD bu yardımı sağlamak zorundadır. ABD, bu desteği sağlayabilecek tek ülkedir.

…Yunanistan'ın yönetiminin silahlı bir azınlığın eline geçmesi durumunda, bu, komşu ülke Türkiye'yi de hemen, ciddi bir biçimde etkileyecektir. Karmaşanın, istikrarsızlığın bütün Ortadoğu'ya yayılma ihtimali son derece yüksektir.

Bu kader anında, Yunanistan ve Türkiye'ye gerekli yardımı yapamazsak, bunun etkileri hem Batı'da hem de Doğu'da yaşanacaktır.

Acilen, büyük bir kararlılıkla harekete geçmek zorundayız.

Bu yüzden, Türkiye'ye ve Yunanistan'a gerekli desteği sağlamak amacıyla Kongre'den 400.000.000 dolar kullanabilme yetkisi istiyorum…

1. ABD Başkanı Truman için Türkiye neden önemli?

2. Truman için Türkiye'ye sağlanacak parasal yardımın işlevi ne olacaktır?

3. Bu belge hangi açıdan Soğuk Savaş'ın yansıması olarak değerlendirilebilir?

3 Kore'de bir muharebe sırasında Türk askerleri.

2 Truman, Senato ve Temsilciler Meclisi üyelerine doktrinini anlatıyor, 12 Mart 1947.

4 Başbakan Adnan Menderes ve NATO Türkiye Daimi Delegesi Büyükelçi Selim Sarper, Avrupa Müttefik Kuvvetleri Yüksek Komutanı General Norstad ile, 1959.

5 Tek yol Amerika!

Dünyanın bugün her bakımdan en kuvvetli, en ileri ve en demokrat devleti olan Amerika, Yakın ve Ortadoğu'da demokrasinin kalesi olan milletimizi kuvvetlendirme kararı vermiştir. Millî müdafaamızı takviye için milyonlarca dolar kıymetinde silah ve malzeme veriyor. Bunların kullanış usullerini öğretmek için mütehassıslar gönderiyor. Yollarımızı süratle yapmak, ziraatimizi modern vasıtalarla geliştirmek, kara ve deniz ulaştırma vasıtalarımızı çoğaltmak yolunda krediler açıyor, mütehassısların bilgi ve ihtisasından faydalanmamızı temin ediyor... Bir harikalar diyarı olan Amerika'nın bilgi ve ihtisasından tam olarak faydalanmak, memleketimizi süratle yenileştirmek ve kalkındırmak için tutacağımız tek yoldur.

Abidin Daver, "Devlet makinasının ıslahı", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1948.

Yukarıdaki alıntıda ABD nasıl tasavvur edilmektedir? Amerika'nın bir "hayırsever örgütü" gibi görülmesi inandırıcı olabilmekte mi?

III. Toplumsal ve siyasal huzursuzluk

SÖZLÜK

* Garanti Antlaşması

A. Ekonomik krizin etkisi

Belge 1

■ 1950'lerin ortasında başlayan ekonomik yavaşlama, durgunluk ve giderek ortaya çıkan kriz belirtileri, DP iktidarını sarsmaya başlamıştı. Özellikle kentlerin sabit gelirli çalışanları için enflasyon ciddi bir sorun oluşturuyordu. Gerçek ücretlerin düşmesiyle işçi, memur, subay, üniversite öğretim üyesi gibi sabit gelirli meslek grupları bu gelişmeden olumsuz etkilenmişti. Sanayiciler de tarıma çok fazla kaynak aktarıldığını ileri sürüyorlar, plansız ve programsız ekonomiden şikayet ediyorlardı.

B. 6-7 Eylül olayları

Belge 2, 3 ve 4

■ Toplumsal huzursuzluğu göstermesi açısından tarihimize "6-7 Eylül Olayları" olarak geçen olaylar son derece ilginçtir. Bu olaylar 1955 yazında Kıbrıs sorununun Türkiye'nin gündemini iyiden iyiye işgal etmesiyle başladı. Siyasal ve ekonomik yönden sıkışan DP iktidarı bir yandan Kıbrıs meselesini gündeme getirerek kamuoyunun dikkatini bu soruna yönlendirmeye uğraşıyor, diğer yandan İngiltere'nin girişimiyle Londra'da düzenlenecek olan ve Türkiye ile Yunanistan'ın da katılacağı Kıbrıs konusundaki toplantı öncesi dış dünyaya Türk halkının bu konuda çok duyarlı olduğunu göstermeye çalışıyordu. Bir İstanbul gazetesinde Atatürk'ün Selanik'teki evinin bombalandığı haberinin çıkması üzerine, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde olaylar patlak verdi. Rum kökenli ve gayrimüslim vatandaşların işyerlerine, evlerine, kilise ve mezarlıklarına saldırılar düzenlendi. Örneğin İstanbul'un Beyoğlu semti neredeyse savaş alanına döndü. Ancak ilginç olan, **başlangıçta yalnızca Rumları hedefleyen bu saldırıların giderek yoksulların müslüman olmayan zenginlere karşı öfkesine dönüşmeye başlamasıydı**. Uzun bir süre müdahalede bulunmayan ordunun nihayet akşam saatlerinden itibaren devreye girmesiyle olaylar yatıştı, ama 6-7 Eylül'de yaşananların izleri kalıcı oldu.

■ Olayları kimin başlattığı kesinlik kazanmadıysa da, hükümetin bu işin arkasında olduğuna dair çok güçlü bulgular olduğu söylenegelmiştir. **İstanbul, İzmir ve Ankara'da olayların ardından sıkıyönetim ilan edildi ve hükümet her yönden şiddetli eleştirilere maruz kaldı.** Oysa Başbakan Menderes her gün basında boy gösterip ülkede daha önce görülmemiş bir ekonomik refah olduğundan dem vuruyordu. Ancak gerçekler ülkede ekonominin giderek bozulduğunu, yoksulluğun da hızla arttığını gösteriyordu. Sonuçta, dış politikayla ilgili olarak başlayan bu olaylar hızla bir iç politika malzemesine dönüştü ve Menderes kısa bir süre sonra kabinesini değiştirmek zorunda kaldı.

1 Fiyat artışları (1950 = 100)

	1955	1956
İstanbul (333 madde)	174,6	228,7
Ankara (327 madde)	175,8	232,7

Kaynak: *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1956.

C. Toplumsal muhalefetin yükselişi

Belge 1, 5 ve 6

■ **DP, 1950'lerin sonunda arkasındaki toplumsal desteği büyük ölçüde kaybetmeye başladı.** Nüfusun çoğunluğunu oluşturan kırsal kesim büyük ölçüde hâlâ DP'yi desteklemeye devam etse de, kentlerdeki destek giderek azaldı. Özellikle 1958 sonrası ekonomik krizin derinleşmesiyle kentlerdeki kitlelerde büyük bir hoşnutsuzluk baş gösterdi. Enflasyonun artmasıyla çalışan kesimlerin gerçek ücretleri düşüyor, sanayiciler kaynakların ağırlıklı olarak tarımsal kesime ayrıldığından şikayet ediyorlardı. DP yanlısı siyasetçi ve aydınların cumhuriyet ilkelerini esnek ve gevşek bir şekilde yorumlamaları ise aydınların bir bölümü açısından özellikle kültürel anlamda bir ihanet gibi algılanıyordu. Özellikle **üniversiteli gençlik tarafından sık sık hükümet aleyhine gösteriler düzenleniyor**, ülke hızla bir kaosun eşiğine sürükleniyordu.

2 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin doğuşu.

1923 Lozan Antlaşması ile yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimini İngiltere'ye bıraktığı Kıbrıs adasının yasal konumu, 1950'li yıllardan itibaren pek çok ülkenin taraf olduğu anlaşmazlıklara yol açmıştır. Adada yaşayan Türk ve Rum halkları arasında eşitlik sorunu, Türkiye'yi bu konuda harekete geçmeye zorlamıştır. Bu çerçevede 1955'de Londra'da yapılan toplantı ile Türkiye, İngiltere ve Yunanistan arasında sorunu çözmek üzere ilk adım atılmıştır. Kıbrıs'ın bağımsızlığını kazanması ve iki halkın konumlarının belirlenmesi ise 1959 yılında yapılan Zürich ve Londra konferanslarının sonuçları doğrultusunda gerçekleşmiştir. 19 Şubat 1959 tarihinde Londra'da adanın Rum ve Türk temsilcilerinin de katılımıyla çeşitli ilkeler saptanmıştır. Bu çerçevede ne Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının birleşmesi hedefi **(Enosis)** ne de Türkiye'nin adanın iki bölgeye ayrılması yaklaşımı **(taksim)** kabul edilmiştir. İki toplumun eşitliğine ve ortaklığına dayanan **federal** Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasının hazırlanması kararlaştırılmış, kurulacak cumhuriyetin ileride bir başka devletle birleşmesi ya da bölünmesi yasaklanmıştır. Bu durumun bir **ittifak** antlaşması ile kesinleşmesi planlanmıştır. Ayrıca Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasanın uygulanmasını güvence altına almak için bir *Garanti Antlaşması** yapılması da öngörülmüştür. Garantörlük, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'a, gerekli gördükleri durumlarda adaya askeri müdahale yapma hakkını vermektedir. Ada halklarının temsilcilerinin anayasanın kesin biçimini onaylamalarından sonra imzalanan ve yürürlüğe giren antlaşmalar ile Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edilmiştir (16 Ağustos 1960). Ancak, cumhuriyetin iki toplumlu yapısı, Rum ve Türk halklarının ortak ve eşitlikçi bir yaşam anlayışı geliştirememeleri nedeniyle kısa sürede sorunlar yaratmaya başlamıştır.

1. 1950'li yıllarda Kıbrıs sorununa ilişkin farklı çözüm önerileri nelerdi?

2. 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti hangi esaslar gözetilerek kurulmuştur?

3 Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios ve Başkan Yardımcısı Fazıl Küçük, Türk Alayını ziyaret ediyorlar.

5 "On İkiye Çeyrek Var".

[1959 yılının] en önemli basın davası, 1960'a da sarkan "Pulliam davaları"ydı. Ünlü Amerikalı gazeteci Eugene Pulliam, 1958'deki Türkiye ziyaretinden sonra "On İkiye Çeyrek Var" adlı bir yazı yazmış ve bu yazı, başta *Indianapolis Star* olmak üzere 72 Amerikan gazetesinde yayımlanmıştı. Pulliam yazısında Türkiye'deki politik gelişmeleri "tehlikeli" olarak niteliyor ve eleştiriyordu. Yazı Türkçe'ye çevirilerek *Dünya, Ulus, Vatan* ve *Kervan* gazeteleri ile *Kim* ve *Altıok* dergilerinde yayımlanınca, Başbakan Menderes yazıyı basan gazete ve dergiler hakkında kovuşturma yapılması için harekete geçti... [Ç]ok sayıda gazeteci çeşitli hapis ve para cezalarına çarptırıldı; yazıyı yayımlayan dergi ve gazeteler hakkında bir aydan az olmamak üzere kapatma kararları verildi.

"Pulliam Davaları", *Cumhuriyetin 75 Yılı*, cilt II (İstanbul, 1998).

4 7 Eylül 1955 sabahı İstiklâl Caddesi.

6 28 Nisan 1960 günü İstanbul Üniversitesi.

D. Ordu içinde huzursuzluk

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ **DP döneminde gerek ekonomik açıdan gerekse toplumsal statü açısından en çok kaybeden kesimlerin başında devlet memurları, dolayısıyla da ordu mensupları geliyordu.** Oysa 1920'lerden 1940'lara, memurluk ve subaylık en azından toplumsal statü açısından oldukça saygın ve hep avantajlı bir meslek olmuştu. Gerçi İkinci Dünya Savaşı'nın zor yıllarında ordu mensuplarının da durumu son derece kötüleşmiş, buna tepki olarak subaylar arasında da DP epey yandaş bulabilmişti. Ancak, İsmet İnönü'nün tarihsel kişiliği dolayısıyla ordunun üst katmanlarında CHP'nin etkisi çok belirgindi. Bu yüzden de DP'nin iktidara geldiği ilk günlerde ordunun üst kademesinde birçok değişikliğe gidilmişti. Amaç, CHP'ye yakınlığıyla tanınan üst düzey subayları görevlerinden uzaklaştırmaktı.

■ 1950'lerde memur ve subayların durumu, özellikle ekonomik açıdan dramatik bir şekilde kötüye gitti. Herşeyden önce enflasyon ordu mensuplarını güç durumda bırakıyordu. Menderes hükümeti önceliği yol, su, elektrik gibi altyapı çalışmalarına, endüstriyel ve tarımsal gelişmeye verdiğinden, orduya bütçeden yeterli kaynak sağlanmıyordu. Bütün bunlara DP'nin ideolojik olarak cumhuriyet ilkelerine ihanet ettiği kanısı da eklenince, orduda DP karşıtı bir hava egemen olmaya başladı, ülke içinde artan siyasal kutuplaşma orduya da sıçradı. **1950'lerin ortalarından itibaren subaylar arasında DP iktidarını devirmek için birbirinden habersiz birçok gizli örgüt kuruldu.** 1960 yılına doğru orduda iktidarı devirme yolunda örgütlenmeler giderek olgunlaştı ve subaylar 27 Mayıs 1960'da ülke yönetimine el koydular.

1 **Albay Alpaslan Türkeş, 27 Mayıs 1960 günü saat 15:00'de Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan basın toplantısında.**

Bir gazeteci: "Bu sabahki harekâtı nasıl tafsil edebilirsiniz? Bir darbe-i hükümet mi olmuştur, yoksa Anayasa'ya dönüş mü bahis konusudur?"

Alpaslan Türkeş: "Yürürlükteki Anayasa idare tarafından çiğnenirse o idarenin meşruiyeti şüpheye düşer. Onun için biz birkaç seneden beri memlekette Anayasa'nın ihlal edildiğine şahit olduk. Fakat sabırla bekledik ve içten temenni ettik ki, bu yol parlamenter nizam içinde Meclis'te halledilsin. Son bir aylık hadiseler memlekette büyük üzüntüye sebep oldu ve demokrasi hayatımız bir çıkmaza girdi. Fakat bütün ümit ve beklememize rağmen Parlamento'da bunun düzelmesine gidilmedi. Diktatörlüğe gidileceğinden bütün memleket endişeye düştü ve bu hal ayrı partilere mensup vatandaşların münasebetlerini de güç hale soktu. Bu durum karşısında memleketin ve milletin iç ve dış tehlikelerden korunması sorumluluğunu üzerinde taşıyan Türk Silahlı Kuvvetleri, kötü şekilde yürütülen bu iç mücadelenin memleketin dış emniyetini de tehlikeye soktuğunu gördü. Bunun hem Orta Doğu bölgesinde sulh ve sükunu temin, hem de Anayasa'nın her türlü tesirden azade bir hale getirilmesi maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri kendi sorumluluğu dahilinde düzeltmeye karar verdi."

***Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1960.**

2 Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 27 Mayıs 1960 tarihli bildirisi.

Dikkat... Dikkat... Muhterem vatandaşlar,

Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir.

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır.

Bu harekete Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Girişilmiş olan bu teşebbüs hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdaremiz hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun, her vatandaş kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde, aynı milletin aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle, anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve millî varlığımızın selameti için zarurî görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin Türk Silahlı Kuvvetlerine sığınmalarını rica ediyoruz. Şahsî emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh!" prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz: Düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dahilinde bütün garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülkî ve askerî idaresine el koyacaklar ve vatandaşların her hususta emniyetini sağlayacaklardır.

Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali* (İstanbul, 1997).

3 DP önderlerinin Yassıada'da duruşmaya götürülüşleri.

4 Kütahya'dan Eskişehir'e...

[...] Kütahya'daki Hava Er Eğitim Tugayı'na telefon edilerek "Menderes ve maiyetindekilerin bir hadiseye mahal verilmeden Tugay'a getirilmesi ve muhafaza altına alınması" emredildi. Biraz sonra Binbaşı M. Ali Biltan'ın idaresindeki C-47 tayyaresiyle Kütahya'ya doğru havalandık. Vazifeyi almak için, birkaç yolcu tayyarelik gönüllü subay vardı, fakat bu arzuyu yerine getirmeye imkan yoktu. [...] Hepimizde ikişer tabanca ve yalnız bir genç subayda makinalı tüfek vardı.

Tayyarede, bütün subayları topladım ve ne şekilde hareket edeceğimize dair kendilerine talimat verdim. Meydana indiğimiz zaman, Tugay Komutanı Alb. Süleyman Demet ve Vilayet Jandarma Komutanı Albay Hamdi Alkan tarafından karşılandık. Alb. Demet, Menderes ve maiyetindekilerin kendi odasında olduğunu söyledi. Ben ve beraber gelen subaylar derhal binaya girerek üst kattaki odaya çıktık.

Odaya girdiğim zaman A. Menderes, Tahsin Yazıcı ve Zihni Üner odanın ortasında ayakta, H. Polatkan kumandanın masası yanında telefonla görüşmek üzereydi. Ben ve yanımdakiler, odadakilere askerce selam verdik.

A. Menderes bana doğru ilerledi. Elimi sıktı ve vaziyet nedir, gibilerden başını bir tarafa eğerek baktı, bekledi... Kendisine "Silahlı Kuvvetler memleket idaresini ele aldı, benim vazifem sizi Eskişehir'e götürmektir" dedim. Biraz duraladı... "Yani beni tevkif mi ediyorsunuz?" sualini sordu. "Sizi emniyet altına alarak Eskişehir'e götüreceğim" cevabını verdim. "Suçum nedir?" dedi. "Ben size suç izafe etmekle vazifeli değilim" dedim. [...]

A. Menderes, hepimizin yüzüne teker teker bakıyor, sanki tesir altına almaya çalışıyordu. "Müsaade ederseniz, ben arkadaşlarımla istişare edeyim" dedi. "Buyrun, edin" cevabını verdim. Odadan çıkmamızı arzu eden bir halleri vardı. Alb. Ş. Saybaşlı da bana, "çıkmayalım" işaretini veriyordu. Biz odayı terk etmeyince konuşmaktan vazgeçtiler. Üsteğm. Erhan Suar ilerledi ve kendilerine, "tayyareye binecekleri için üzerlerinde silah araması" yapacağını söyledi. Üzerlerinde silah çıkmadı.

Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler* (İstanbul, 1985).

5 27 Mayıs 1960 günü İstanbul Beyazıt Meydanı.

IV. Yeni bir dönemin eşiğinde

S Ö Z L Ü K

* Darbe
* Anayasa Mahkemesi
* Halkoylaması
* Güçler ayrılığı
* Özerkleştirme
* İki meclisli yasama sistemi

A. Ordu içinde görüş ayrılıkları

Belge 1 ve 2

■ 1960 *darbe**sinin en belirgin özelliklerinden biri, darbenin ordudaki emir komuta zincirinin dışında, büyük ölçüde alt ve orta rütbedeki subayların hareketi olarak gerçekleşmesiydi. Gerçi Orgeneral Cemal Gürsel hareketin liderliğine getirilmişti; ancak söz konusu alt ve orta rütbedeki subayların ağırlığı dikkat çekiciydi. Öte yandan, subaylar arasında darbenin hemen sonrasında ciddî bir farklılaşma ortaya çıktı. **"Radikaller"** olarak adlandırılanlar demokratik sisteme uzun bir süre sonra dönülmesini, **"ılımlılar"** ise seçimlerin bir an önce yapılmasını istiyorlardı. Sonuçta, Ankara radyosunda askerlerin yönetime el koyduğunu duyuran konuşmayı yapan Albay Alparslan Türkeş gibi radikaller kısa bir süre sonra tasfiye edildi ve **yeni bir anayasa hazırlanarak yeniden seçimlere gidilmesi görüşü ordu içinde ağırlık kazandı**. Amaç, Türkiye'de kökten bir kurumsal dönüşüm yaratmaktı. Bunun için de ilk adım olarak içinde subayların ağırlıklı olarak temsil edildiği **Milli Birlik Komitesi** kuruldu ve ülkedeki gerçek iktidar bu komiteye geçti.

B. DP'nin tasfiyesi

Belge 3 ve 4

■ 27 Mayıs hareketinin karşılaştığı en çetin güçlüklerden biri de, eski DP liderlerine ne yapılacağı sorusuydu. DP'nin önde gelenleri tutuklanmış ve Yassıada'da gözetim altına alınmışlardı. Daha sonra tarihe ünlü **Yassıada Davaları** olarak anılacak davalar başladı. Bunların sonunda, DP'nin üç önemli ismi Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan mahkemece idam cezasına çarptırıldılar. Cumhurbaşkanı Celal Bayar ise yaş haddi nedeniyle bu uygulamaya maruz kalmadı. 1960'da yaşanan bu altüst oluş, Cumhuriyet tarihimizde askerî darbeler ve siyasal idamlar döneminin de başlangıcı oldu.

BİYOGRAFİ

1 **Cemal Gürsel**
(1895-1966)

Askeri öğrenci iken katıldığı Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'den sonra, Harp Akademisi'nden 1929'da mezun oldu. 1946'da tuğgeneral, 1957'de orgeneral, 1958'de de Kara Kuvvetleri Komutanı oldu. 1960'ın nisan ayında Millî Savunma Bakanlığı'na yazdığı uyarı mektubu nedeniyle emekliye sevkedilmek üzereyken 27 Mayıs darbesini yapacak olan Millî Birlik Komitesi'nin başkanlığına geldi. 27 Mayıs'tan sonra MBK Başkanı sıfatıyla hükümet başkanlığı, 1961'den itibaren de Türkiyenin dördüncü cumhurbaşkanı oldu. Bu görevine, rahatsızlığı nedeniyle TBMM tarafından 28 Mart'ta 1966'da son verilen Gürsel, aynı yılın 14 Eylül'ünde tedavi edildiği Gülhane Tıp Akademisi'nde öldü.

C. 1961 Anayasası

■ 27 Mayıs 1960 darbesinin ülkeye getirdiği en radikal düzenleme hiç kuşkusuz 1961'de *halkoylaması** ile kabul edilen yeni anayasadır. **1961 Anayasası** çeşitli açılardan son derece önemliydi. Bu anayasayla *güçler ayrılığı** ilkesi derinleştiriliyor, yürütmenin gücünü azaltacak, sınırlayacak çeşitli önlemler getiriliyordu. Örneğin hükümet karşısında bir kuvvet olabilecek ***Anayasa Mahkemesi**** kuruldu, üniversiteler ve TRT gibi kurumlar *özerkleştirildi**. Ayrıca millet meclisinin yanında seçkinlerden oluşan bir senato kurularak *iki meclisli yasama sistemi**ne geçildi. Basın yayın, insan hakları gibi konularda önemli atılımlar gerçekleştirildi. Amaç, seçilmişlerin, yani siyasetçilerin güçlerini sınırlamaktı. Sonuçta **yeni anayasa, gelecek için bir öngörüden çok, DP dönemi uygulamalarına tepkiyi dile getiriyordu**. DP gibi halkın büyük çoğunluğunun desteğini alsalar bile, siyasal partilerin gücünün kırılması öngörülüyor, özellikle de kırsal nüfusun siyasal partiler üzerindeki etkisinin azaltılması hedefleniyordu. Bir anlamda 1960 hareketi kırsal ve kentsel çıkarların çatışmasını simgeliyor, kentsel azınlığın haklarını ve çıkarlarını gözetmeye çalışıyordu. Sonuçta o yılların Türkiyesi'nde oy verenlerin ezici çoğunluğunu hala köylüler oluşturmaktaydı. Kültürden eğitime, iktisat politikalarından siyasete kentsel Türkiye'nin çıkarları öne çıkarılacak, örneğin sanayi kesimine özel bir önem veren iktisat politikaları gündeme getirilecekti. Ancak **1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlük ortamı, sendikalar ve sol hareketler gibi farklı sosyal ve düşünsel grupların da siyaset meydanına çıkmasını sağlayacak, 1960 ve 1970'lerde biraz da bunlara tepki olarak gelişen siyasal çalkantılara yol açacaktı**. Bu nedenle birçok siyasetçi 1961 Anayasası'nın ülkeye "lüks" olduğunu söylediler ve anayasayı değiştirmeye çalıştılar.

2 **Millî Birlik Komitesi basın toplantısında.**

3 **Yassıada duruşmaları.**

4 **Doğru bir suçlama, yanlış bir yargılama.**

Bugün aydınlara düşen vazife, tarihte bir benzerine rastlanmayacak kadar mükemmel başlayan bu "âdil ihtilal"in gölgelenmesine, bazı ihmaller yüzünden hızını kaybetmesine mani olmaktır... Hareket noktamız, 27 Mayıs kurtuluş zaferinin hukukî ve sosyal mahiyeti hakkında doğru bir kıymet hükmü vermek olmalıdır. Anayasa Komisyonu'nun raporunda ve Türk Hukuk Kurumu'nun onu destekleyen yazısında belirtildiği üzere, 27 Mayıs darbesi çoktan gayrımeşru bir zulüm çetesi ve bir menfaat şebekesi (yani hukuk dışı bir kaba kuvvet) haline gelmiş olan eski iktidarın tasallutundan milleti kurtarmak için hak ve hukuk istikametinde yapılan bir hamledir. Yüzyıllardır, bütün demokrasilerde ve insan hakları beyannamelerinde tanınan "milletlerin zulme mukavemet ve ihtilal hakkı"nın en mükemmel bir surette tatbik edilişidir. Bu hükme varabilmemizin kaçınılmaz şartı, daha önceki iktidarın anayasayı ve medenî bütün âlemde hakim olan ana hakları çiğnemek suretiyle, en büyük suçu işlemiş siyaset zorbaları olduğunu kabul etmektir. Bu hükümde, satılmamış her Türk hukukçusu müttefiktir. O halde 26 Mayıs günü bile bu zulüm makinesinin içinde vazife alan, yani DP grubundan istifa etmemiş olan her milletvekilinin aleyhinde bir "suçluluk karinesi" mevcuttur. Yapılacak insaflı ve tarafsız bir muhakeme neticesinde suçsuzlukları meydana çıkıncaya kadar, DP grubuna dahil olan her mebusun, milletvekili yeminine ihanet etmiş ve hiç değilse Ceza Kanunu'nun 146. maddesindeki en ağır suçu işlemiş bir şahıs olarak kilit altında bulundurulması gerekir.

Muammer Aksoy, "En Büyük Tehlike: Yersiz Acıma Hissi", *Forum*, 1 Haziran 1960.

ÖNEMLİ TARİHLER

Ocak 1946: DP'nin kuruluşu
21 Temmuz 1946: Seçimler
Mart 1947: Türkiye'nin IMF'ye katılması ve Truman Doktrini'nin açıklanması
14 Mayıs 1950: Seçimler
Şubat 1952: Türkiye'nin NATO'ya girişi
2 Mayıs 1954: Seçimler
1955: "6-7 Eylül Olayları"
27 Ekim 1957: Seçimler
Ağustos 1958: Stabilizasyon kararları; devalüasyon
27 Mayıs 1960: Askerî darbe
9 Temmuz 1961: Yeni anayasanın halkoyuna sunulması

KARIŞTIRMAYALIM

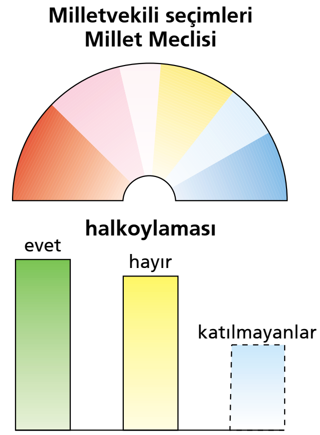
Çoğunlukçu seçim sistemi ve nisbî seçim sistemi

Çoğunlukçu seçim sistemi, bir seçim çevresinde çoğunluğu elde eden siyasal partinin o seçim çevresindeki milletvekilliklerinin tümünü almasını öngören bir seçim sistemidir. Genellikle büyük ve güçlü siyasal partilerin lehine işler.

Nisbî seçim sistemi ise, her siyasal partinin seçime katıldığı seçim çevresinde elde ettiği oy oranında milletvekili çıkarması esasına dayanır. Bu sisteme göre, bir seçim çevresinde çoğunluğu elde etme şansı bulunmayan küçük partiler de parlamentoya temsilci gönderebilirler.

Tek parti dönemi ve tek parti iktidarı

Tek parti dönemi, Türkiye'nin siyaset sahnesinde, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nden başka bir partinin bulunmadığı 1931-1945 yıllarını kapsayan zaman dilimine verilen addır. Ancak, yürürlükte olan 1924 Anayasası başka partilerin kurulmasını yasaklamadığı için, bu dönemde, örneğin Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, bir **tek parti iktidarı**ndan söz edilemez. Nitekim 1945 ve 1946'da yeni partiler kurulurken herhangi bir anayasa değişikliği de gerekmemiştir.

Seçim ve halkoylaması

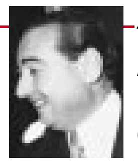
Seçim, oylama yoluyla yasama meclisinin, bazı ülkelerde devlet başkanının (ABD, Fransa...) ya da yerel yöneticilerin (belediye başkanı, il genel meclisi...) belirlenmesi amacıyla yapılır.

Halkoylaması ise, halkın kendisine sorulan bir soruyu genel oy ile "evet" ya da "hayır" biçiminde cevaplandırmasıdır.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 68 ve 290
İsmet İnönü
(1884-1973)
1950-1960 yıllarında muhalefet lideri.

s. 291
Celal Bayar
(1883-1986)
Türkiye'nin 3. cumhurbaşkanı.

s. 293
Adnan Menderes
(1899-1961)
Demokrat Parti'nin karizmatik başbakanı.

s. 295
Kasım Gülek
(1910-1996)
1950-1959 yıllarında CHP Genel Sekreteri.

s. 302
Cemal Gürsel
(1895-1966)
MBK Başkanı ve Türkiye'nin 4. cumhurbaşkanı.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **CHP :** Cumhuriyet Halk Partisi
- **DP:** Demokrat Parti
- **MP:** Millet Partisi
- **CMP:** Cumhuriyetçi Millet Partisi
- **HP :** Hürriyet Partisi
- **MBK :** Millî Birlik Komitesi

Menderes Hükümeti'nin programı (1950)

Şimdiye kadar verdiğimiz izahattan anlaşılmış olacaktır ki, iktisâdi ve mali görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisâdi sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir. Bu esasların takibinden doğacak ilk neticelerden biri devlet tesis ve işletmeciliğini tabiatı ve mahiyeti icabı olarak yalnız ve yalnız hususi teşebbüs ve sermayenin hiçbir suretle ele alamayacağı işlere ve bir de aynı zamanda amme hizmeti mahiyetinde olan iktisâdi işlere hasretmek olacaktır. Çünkü bize göre hususi mülkiyet ve şahsi hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisâdi sahanın asıl olarak ferde veya şirket halinde hususi teşebbüse ait olması lazımdır.

Devletin doğrudan doğruya iktisâdi teşebbüslere girişmesi, nazım veya murakabeci olarak iktisâdi sahada üzerine vazifeler alması ancak bir istisna teşkil etmeli ve ancak kati zaruret haline inhisar etmelidir.

...

Nüfusumuzun yüzde sekseni zirâatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de zirâat milli ekonominin ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir. Bunun içindir ki milli gelirin artması ve her sahada kalkınmanın ana şartı bu temelin kuvvetlenmesi suretiyle mümkün olabilecektir.

Zirâatın iktisâdi bünyemizin temelini teşkil ettiğini hiçbir zaman gözden uzak tutmayacağız. Eski iktidarın yaptığı gibi gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin, karasaban ve kağnının mahkumu olan geri bir zirai bünye üzerine kurulamayacağı, kurulmak istendiği takdirde ise milli ekonomiyi takatsiz düşüreceği hakikati daima hesap olunmak lazımdır.

Demokratik inkılâbımızın bugüne kadar elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmakla kalmayıp, Anayasada vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminât altında bulunduracak esaslı tadiller hazırlayıp huzurunuza arz etmek kararındayız. Bunun sebebi, bugünkü Anayasanın kuvvetler birliği esasına dayanması ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kafi teminât altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olmak itibariyle millet hakimiyeti yerine tek parti hakimiyetinin kurulmasına mani olamamış bulunmasıdır. Bununla muvazi olarak kanunlarımızda itiyatlarımızda ve telâkkilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam olarak tasfiye edeceğiz.

Bu cümleden olmak üzere, mesela matbuat ve ceza kanunları, memurin muhakemat kanunu gibi belli başlı antidemokratik hükümleri ihtiva eden kanunları ve mevzuatımız içinde yer yer tesadüf olunan buna mümasil hükümleri demokrasi ruhuna uygun tadillerle huzurunuza getireceğiz.

Sorular

■ **1.** *Belgeyi tanıtınız ve belgenin hazırlandığı (okunduğu) siyasal bağlamı hatırlatınız.*

■ **2.** *DP, ekonomik politikada devletçiliğe nasıl bakıyor?*

■ **3.** *Tarım neden milli ekonominin temeli olarak görülüyor?*

TAVSİYELER

- Belgeyi dikkatle okuyun ve iyice tanımlayın: Bu, siyasal bir belgedir. Hükümet programının ne olduğunu araştırın.
- Adnan Menderes'i tanıtmayın, böyle bir belgenin yazarı tek bir kişi değildir.
- Türkiye'de tek parti dönemi ile ilgili bildiklerinizi toparlayın.
- CHP'nin uygulamış olduğu ekonomi politikalarını hatırlayın.
- Belgede ele alınan farklı konuları saptayın. Teknik terimlerin tanımlarını araştırın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❐ Soru 1

- Ne: Buradaki belge, yeni hükümetin güvenoyu almak için TBMM'ye sunduğu ilk resmî belgedir. Hükümetin çeşitli konularda izleyeceği politikalarla ilgili bilgi vermektedir.

- Ne zaman: Demokrat Parti, CHP'den ayrılan bir grup milletvekili tarafından ocak 1946'da kuruldu. Temmuz 1946'da katıldığı ilk seçimleri kaybetti. Ancak, önemli bir örgütlenme çabasıyla siyasal alanda CHP'ye gerçek bir rakip olduğunu gösterdi. Artan rekabet ortamında, CHP tek parti döneminden kalma bazı politikalarda önemli değişiklikler yapmak zorunda kaldı, ama 1950'de yapılan seçimlerde ağır bir yenilgi alarak 27 yıldır elinde tuttuğu iktidarı DP'ye teslim etti. Meclis'te çoğunluğu elde eden DP, Adnan Menderes başbakanlığında hükümeti kurdu.

❐ Soru 2

Hükümet programında, devletin ekonomideki rolünü en aza indirmekten ve devlet sektörünü daraltmaktan söz ediliyor.

- Yeni hükümet ekonomide devlete nasıl bir rol biçiyor?
- Özel girişimle ilgili neler öngörüyor?

❐ Soru 3

- Konu 19'a bakarak Türkiye'nin o dönemdeki ekonomik yapısına ilişkin bilgi edinebilirsiniz.
- Nüfusun ekonomik sektörler arasındaki dağılımı ile siyaset arasında ilişki kurabileceğiniz gibi yeni bir zenginlik kaynağının ancak eldeki sermayeden yola çıkılarak yaratılabileceğini de unutmamalısınız.

Konu: Demokrat Parti döneminde basın

Sorular

❒ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❒ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri izleklere göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❒ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 Bir gazeteciye göre 1946-1950 arasında basınla DP ilişkisi.

1946-50 yıllarında Türk basınının manzarası şuydu: Zaman ilerledikçe muhalefeti destekleyen gazetelerin sayısı gittikçe artıyordu. Artmamasına da sebep yoktu. Zira muhalefet, düşüncede ve eylemde her şeyin en mükemmelini öne sürüyordu. Genellikle aydınlar demokrasinin bütün nimetlerinin elde edileceği hayali ile etkilenmişlerdi. Halk ise adalet ve eşitlik çığlıkları arasında, sigaranın beş kuruşa içileceği, şekerin ucuza yeneceği günleri düşünmeye başlamıştı. Basın, muhalefetin hayallerini kamçılayan bütün propagandalara kollarını açarken biraz da kendisine güveniyordu. Teminatlı bir özgürlük düzeni içinde, hür basının halk adına en mükemmel kontrolü kuracağına inanılıyordu. Onun için muhalefete çok geniş bir kredi açılmıştı. İktidara ise o ölçüde hasis davranılıyordu.

Sadun Tanju, "Türk Basını," *Vatan*, 19 Aralık 1959.

2 *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Nadir Nadi'ye göre 1953 yılında DP'nin basına ilişkin tavrı.

Daha üç buçuk yıl önce hürriyetçi basını göklere çıkaran, onun yardımıyla kuvvetlendiğini açıkça ilan eden, işbaşına gelir gelmez eski Basın Kanunu'nun zincirlerini koparan bir iktidar, şimdi genel seçimlere şunun şurasında dört-beş ay kala birdenbire zihniyet ve huy değiştirsin, bu kolay kolay akla sığar bir şey değildir… Yer yüzünde hem demokrasi yapmak, hem de iktidarı incitmeden bir basın rejimini kurmak bugüne kadar hiçbir millete nasip olmamıştır. Hür basının zararlarını önlemek uğruna göze alınan her tedbir, sonunda mutlaka o basından beklenen faydaları da silip süpürmüş, yani hürriyeti yok etmiştir.

Nadir Nadi, "Hangi Basın Rejimi?" *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1953.

Cumhuriyet

Tahkikat Encümeninin dünkü Meclis içtimaına dair tebliği

Gündem dışı görüşmenin neşri yasak edildi

Avni Doğan (C.H.P.) ve arkadaşlarının Meclis tahkikatı açılmasını istiyen takrirlerinin yazılması da menolundu

İktisadi tedbirlerin çok geç alınmasından tüccar şikâyet ediyor

Amerikan Kolejinin yüksek kısmı kapatıldı

Üç Köyde sinema açıldı

3 24 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinin ön sayfası.

DP iktidarı döneminde gazetelerde yayınlanması yasaklanan haberlerden bazıları:
- Akşehir'in Çakıllar köyü ile Bisse köyü arasındaki su anlaşmazlığı yüzünden çıkan, iki kişinin ölümü ve 60 kişinin tutuklanması ile biten olay (6 Kasım 1956).
- Malatya şehir sinemasında Celal Bayar'a hakarette bulunan kişilerle ilgili haberler (10 Ekim 1954).
- Afyon kaçakçılığı suçuna katılmaktan sanık Malatya Emniyet Amiri Recai Dayroğlu ve arkadaşları hakkındaki haberler (4 Haziran 1955).
- Ankara'da Küçük Esat'ta 27 Ağustos 1956 günü bulunan kadın cesediyle ilgili haber (31 Ağustos 1956).

4 Maddi yönden DP'nin basını baskı altında tutmasının göstergeleri.

Hükümetin gazetelere verdiği resmi ilanların hükümet yanlısı *Zafer* gazetesiyle diğer gazetelere oranı:

Yıl	*Zafer*	Diğer gazeteler
1954	13.38	86.42 (toplam 44 gazeteye)
1955	11.31	88.69 (toplam 50 gazeteye)
1956	13.20	86.80 (toplam 53 gazeteye)
1957	12.34	87.66 (toplam 55 gazeteye)
1958	10.46	89.54 (toplam 58 gazeteye)
1959	11.04	88.96 (toplam 63 gazeteye)

1 Temmuz 1950'den 31 Aralık 1959'a kadar gazetelere verilen resmi ilan ve reklam tutarları:

Cumhuriyet	2.653.704 TL
Milliyet	2.271.437 TL
Hürriyet	2.269.643 TL
Vatan	1.641.145 TL
Tercüman	1.139.578 TL
Havadis	1.146.822 TL
Son Posta	2.145.394 TL
Yeni İstanbul	1.817.612 TL
Zafer-Zafer Akşam Postası	7.114.330 TL
Hürses	1.021.926 TL
Ankara Telgraf	1.083.296 TL
Ulus	930.953 TL
Son Havadis	690.418 TL

Korkmaz Alemdar, "DP Döneminde Basın", *Tarih ve Toplum,* IX, 53 (1988).

5 Forum dergisinde DP'nin radyoyu kullanımı* ile ilgili bir okuyucu mektubu.

26 Nisan 1959 tarihine müsadif pazar gecesi… Muğla ve Köyceğiz havalisinde şiddetli bir zelzele olmuş, yüzlerce ev yıkılmıştır… Pazar günü sabahın erken saatlerinde *Dünya* ve *Vatan* gazetelerini okuyunca tüylerimi ürperten bu acı haberin tam iki zımnında sabahleyin İstanbul Radyosunun ajans haberlerini vereceği saati yani saat 9'u sabırsızlıkla bekledim. Saat 9, radyonun düğmesini çeviriyoruz… Zelzele ile ilgili haberleri bekleyip duralım. Saat 9:15, İstanbul Radyosunun haber bülteninin okunması sona ermiştir. Zelzele ile uzaktan ve yakından alakalı hiçbir haber yok. Bakın radyonun haber bülteninde neler var: Endonezya Cumhurbaşkanı Dr. Sukarno ile Cumhurbaşkanımız Celal Bayar rukublarına tahsis edilen hususi bir trenle saat 23:35'te Ankara'dan İstanbul'a müteveccihen hareket etmişlerdir. .. Üçüncü bir haber olarak spiker karşılama mevzuunda İstanbul Valiliği'nin bir tebliğini okumuştur. Dördüncü haber olarak da fevkalade bir şeymiş gibi Demokrat Parti'nin Ankara'da açtığı Matbuat Ocağına geniş bir yer ayırılmıştır….

'Okurların Forumu,' *Forum*, sayı 124, 15 Mayıs 1959.

**1950'li yıllarda devlet tekelinde bulunan radyo DP hükümetleri tarafından oldukça partizan olarak kullanılmıştır. Nitekim 1960 askeri darbesinden sonra Yassıada Mahkemelerinde DP, radyoyu taraflı kullandığı yönünde yoğun suçlamalarla karşılaşmıştır.1950'ler sonunda kurulan 'Radyo Dinlemeyenler Derneği' radyonun partizanca kullanılmasına karşı tepkiyi göstermesi açısından anlamlıdır.*

TAVSİYELER

- Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelebilmesinde basın ve radyonun da önemli bir rolü olmuştur. Dolayısıyla, 1946-1950 döneminde basın ve radyoya ilişkin gelişmelerin iyi bilinmesi gerekir.
- Demokrat Parti'nin 15 yıllık ömrü, genelde Türk siyaset tarihinin, özelde de Türk demokrasi tarihinin en önemli ve en ibret verici evrelerinden biridir. Özgürlükçülük ilkeleriyle yola çıkanların nasıl olup da yasakçılık yapar duruma geldiklerini anlamaya, bunun kısa dönemli siyasal nedenlerinin yanısıra, kültürel ve eğitsel nedenleri üzerinde de düşünmeye gayret gösterin.
- Bellibaşlı siyasal olaylarla basın karşısındaki tutum arasında bir ilişki olup olmadığının saptanabilmesi için, siyasal tarihi iyi bilmeniz gerektiğini anımsayın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

- Belgeleri tarih sırasına göre yeniden dizin ve türlerine göre sınıflayın.

❒ Soru 2

- Verilen bilgiler arasında, DP iktidarı dönemine ilişkin olanlar kadar, DP'nin iktidara gelmesinden önceki döneme ilişkin olanlar da önemli.

❒ Soru 3

- Sentez yalnızca bir durum değerlendirmesi olmamalı, durumun zaman içerisinde nasıl değiştiğini de çözümlemeli, ayrıca, 1950 öncesiyle sonrası arasında bir değişiklik olurken, 1953 ile 1959 arasında bir değişiklik olmamasının ne anlama geldiğine de değinmelidir.

KONU 17

Çalkantılar dönemi: 1961-1982

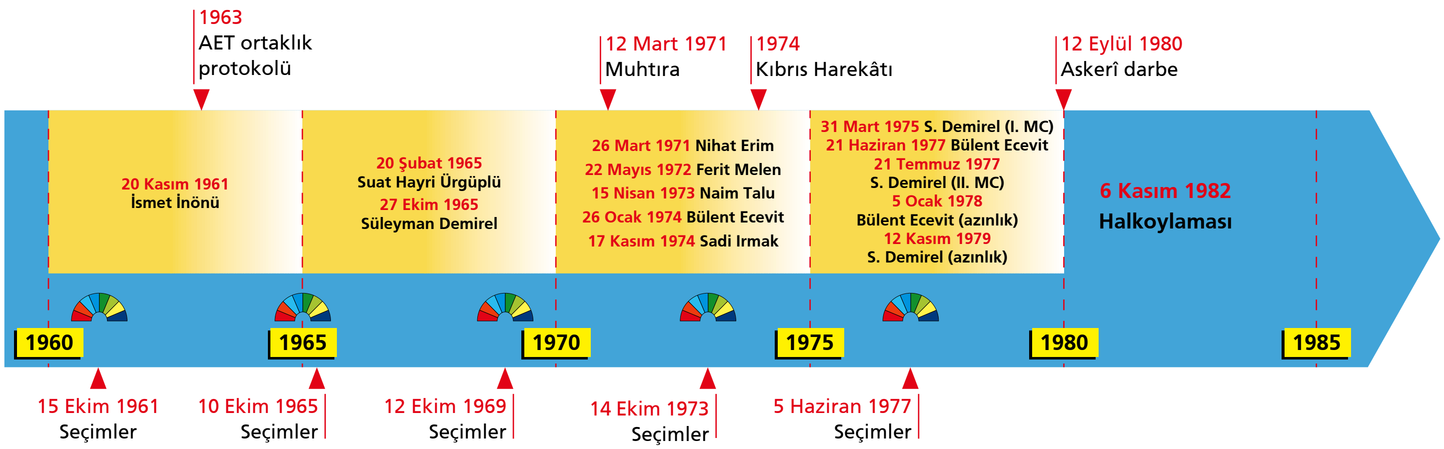
Demokratik haklar alanını genişleten 1961 Anayasası'nın getirdiği karma ekonomi sistemi, yönlendirici bir planlamayla birlikte, toplumsal değişimin hızlanmasına ve ekonominin gelişmesine önayak oldu. Ordunun siyasal yaşamdaki ağırlığının kurumsallaşmaya başladığı yıllarda Türkiye, iktisadi büyümenin giderek yavaşlaması, siyasal istikrarsızlığın artması ve kısmî bir iç savaş ortamının yaygınlaşmasıyla birlikte, 1980'de yeni bir askeri darbeye sahne oldu.

- *1961 Anayasası Türkiye için bir "lüks" müydü?*
- *Ordu mensuplarının politikacılara güven duymamaları ne tür sonuçlar doğurmuştur?*
- *Ortak Pazar'a aday olan Türkiye, neden tam üyelik yolunda ilerleyemedi?*

KONUNUN PLANI

I. 1961 Anayasası'ndan 1982 Anayasası'na
II. Siyasette silâhlı kuvvetler
III. Siyasal çatışmadan silahlı çarpışmaya
IV. Dış politikada açılımdan izolasyona

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: İsmet İnönü'nün TBMM'de konuşması, 27 Ağustos 1971

1 İstanbul Boğaz Köprüsünün açılışı, 1973.

2 Kahramanmaraş olayları, 1979.
İşaretlenmiş bir dükkan koruma altında.

I. 1961 Anayasası'ndan 1982 Anayasası'na

A N A H T A R S Ö Z C Ü K

• SOSYAL DEVLET

Toplumun yaşam koşullarını iyileştirmeyi Devletin görevi sayan ve bu amaçla ortaya çıkan toplumsal örgütlenme ve hak arama biçimlerini kısıtlamadan Devlet güvencesi altına alan Devlet anlayışı.

S Ö Z L Ü K

* Kurucu Meclis
* Danıştay
* Sayıştay
* Muhtıra

A. Temel hak ve özgürlükler güvence altında

Belge 1 ve 2

■ Asker ve sivil atanmışlarla seçilmişlerden oluşan *Kurucu Meclis**'in hazırladığı **yeni anayasa 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunuldu**. Oy verenlerin % 61,5'inin olumlu oy kullanmasından sonra, anayasa yürürlüğe girdi. Ardından 15 Ekim'de yapılan genel seçimlerle, yeni parlamenter demokratik dönem başladı.

■ **1961 Anayasası temel hak ve özgürlükler konusunda demokratik ve liberal eğilimliydi.** Cumhuriyetin nitelikleri arasında demokratikliği ilk kez sayıyordu. Temel hakları korumakla yetinmeyip, bunların fiilî olarak gerçekleşmesini bir devlet yükümlülüğü olarak kabul ediyordu. Siyasal hakları 1924 Anayasası'ndan çok daha geniş bir biçimde tanımlıyan yeni anayasa, ayrıntılı bir sosyal haklar listesi içeriyordu. Bunlar anayasada ilk kez yer alan "*sosyal devlet**" kavramının somutlaşmasını amaçlıyordu.

■ Yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlüklerin güvencesi olarak tasarlanmıştı. **Yargı**, yasama ve yürütmenin yanında bir **"üçüncü kuvvet"** olarak anayasal düzeyde **ilk defa bağımsız ve güvenceli hale geldi**. Ayrıca basın özgürlüğü güçlendirildi, siyasal özgürlüklerin kapsamı genişletildi. 1963 yılında çıkarılan sendika kurma, toplu iş sözleşmesi, grev ve lokavt haklarını düzenleyen kanunlarla çalışma hayatında yeni bir dönem başladı.

B. Güçler ayrılığının pekiştirilmesi

■ **1961 Anayasası'yla Türkiye'de güçler ayrılığı ilkesi ilk defa gerçekten uygulamaya girdi.** Seçimler, Yüksek Seçim Kurulu'nun sorumluluğunda, yargı gözetim ve güvencesine bağlandı. Yeni kurulan Anayasa Mahkemesi, yetkileri genişletilen *Danıştay**, *Sayıştay** gibi kurumlarla, yargının yasama ve yürütme üzerindeki denetimi arttı. Cumhuriyet tarihinde ilk kez, iki meclisli yasama sistemi uygulamaya girdi. "Okumuşlar meclisi" konumundaki Senato ile, Millet Meclisi'nin yetkilerinin dengelenmesi amaçlanıyordu. DP iktidarının son dönemlerindeki uygulamalar nedeniyle yürütmeye karşı bir çekingenlik söz konusu olduğundan, **yeni rejimde yasama-yürütme dengesi bir ölçüde yasama lehine güçlendirildi**. İktidarın yetkilerinin sınırlanması ve denetlenmesinin hukuk-ötesi araçları da, Anayasa'nın temel hak ve özgürlükler sistemi sayesinde gelişti. Böylece, bazı kısıtlamaların sürmesine rağmen, etkili bir kamuoyu rejimi kurulabildi.

C. Temel haklar ve özgürlüklerin daraltılması

Belge 3, 4 ve 5

■ 1961 Anayasası'nın uygulamaya konmasıyla Türkiye'de toplumsal ve siyasal hayatta ciddi bir demokratikleşme rüzgârı esti. Ama yargı denetimi ve Anayasa yargısına alışık olmayanlar bundan tedirgin oldular. **"Hakimler hükümeti"** iddiaları, özellikle merkez sağ partiler tarafından sürekli dile getirildi. Meclis içindeki sol muhalefet Türkiye İşçi Partisi'nin faaliyetleri, Adalet Partisi hükümetleri tarafından engellenmeye çalışıldı.

■ 1969'dan itibaren artan siyasal istikrarsızlık ve kutuplaşma, demokratikleşmenin devam etmesini engelledi. **12 Mart 1971** *muhtıra**sıyla başlayan yarı-askeri rejim sırasında önemli anayasa değişiklikleri yapıldı. Yeni yönetim ve Meclis'teki partilerin çoğu, 1961 Anayasası'nın "Türk toplumuna bol geldiği" ya da "partilerüstü başbakan" Nihat Erim'in tabiriyle, "lüks olduğu" kanısındaydılar. **Temel hak ve özgürlükler rejiminde kısıtlamalara gidildi.** Yürütme, yasama aleyhine güçlendirildi ve üzerindeki yargı denetimi hafifletildi. TRT ve üniversitelerin özerklikleri daraltıldı. Sıkıyönetim uygulamalarının kapsamı genişletildi. Türkiye İşçi Partisi ve Milli Nizam Partisi kapatıldı.

■ Ordu üst kademesinin yönetime el koyduğu **12 Eylül 1980** sonrası iki yıl yürürlükte olan **Milli Güvenlik Konseyi**, bu kısıtlanmış temel hak ve özgürlükler rejimini de büyük ölçüde "askıya alarak", olağanüstü bir ara rejim hukuku uyguladı. **1982'de hazırlanan yeni anayasa**, **otorite kavramını ön plana çıkaracak, devletin kutsallığı fikrini işleyecek ve temel hak ve özgürlükler üzerinde kalıcı kısıtlamaları anayasal ve kurumsal seviyede pekiştirecekti**.

1 **İsmet İnönü, 1961 seçim kampanyasında.**

2 1961 Anayasası.

BAŞLANGIÇ

Tarih boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;

Bütün fertlerini, kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde, millî şuur ve ülküler etrafında toplayan ve milletimizi, dünya milletleri ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesi olarak millî birlik ruhu içinde daima yüceltmeyi amaç bilen Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alarak ve,

"Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesinin, Millî Mücadele ruhunun, millet egemenliğinin, Atatürk Devrimlerine bağlılığın tam şuuruna sahip olarak;

İnsan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak için;

Türkiye Cumhuriyeti Kurucu Meclisi tarafından hazırlanan bu Anayasayı kabul ve ilan ve onu, asıl teminatın vatandaşların gönüllerinde ve iradelerinde yer aldığı inancı ile, hürriyete, adalete ve fazilete aşık evlatlarının uyanık bekçiliğine emanet eder.

MADDE 2 - Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve 'Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.

MADDE 10 - Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.

4 Nihat Erim ve kuvvet komutanları.

3 Kuvvet komutanlarının 12 Mart 1971'de verdikleri muhtıra metni.

Cumhurbaşkanlığı, TBMM ve Cumhuriyet Senatosu'na:

1. Parlamento ve Hükümet süre gelen tutum, görüş ve icraatı ile yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasa'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

2. Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silâhlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin partilerüstü bir anlayışla meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

3. Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silâhlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almağa kararlıdır.

Bilgilerinize.

Memduh Tağmaç	Faruk Gürler	Celâl Eyiceoğlu	Muhsin Batur
Orgeneral	Orgeneral	Oramiral	Orgeneral
Genelkurmay Başkanı	KK Komutanı	DK Komutanı	HK Komutanı
ve MGK Üyesi	ve MGK Üyesi	ve MGK Üyesi	ve MGK Üyesi

Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler* (İstanbul, 1985).

5 1982 Anayasası'nın halkoyuna sunulması.

Anayasa tasarısını milletin oyuna sunma işini düzenleyen metin, Anayasa'nın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun'dur. Burada iki hüküm özellikle dikkat çekicidir. Birincisi, 70 sayılı karar çerçevesinde Anayasa tasarısının açıklanması ve tanıtılmasının serbest olması, eleştirilmesine ise izin verilmemesidir (md. 5). İkincisi, oy kullanmayanların beş yıl süreyle seçme ve seçilme haklarından yoksun bırakılmalarıdır (md. 12). Bu sonuncu düzenleme, sandık başına gitmeme suretiyle sessiz direniş ya da protesto eylemlerinin önünü kesmek içindi.

Anayasa tasarısının tartışılmasını kısıtlayan ve eleştirileri yasaklayan bir başka düzenleme 71 sayılı kararla getirildi. Kararda "Anayasa tasarısı (...) çok geniş ölçüde serbest ve demokratik biçimde eleştirilmiştir" dendikten sonra şu kayıt getirilmekteydi: "Parlamenter demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo-Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir suretle eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz".

Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku*, 3. baskı (İstanbul, 2002).

II. Siyasette silâhlı kuvvetler

S Ö Z L Ü K

* Millî Güvenlik Kurulu (MGK)
* Millî Güvenlik Konseyi
* Cunta

A. Özerk bir güç oluşumu

Belge 1, 3 ve 5

■ **27 Mayıs darbesini izleyen dönemde Türk Silahları Kuvvetleri** (TSK), geleneksel ayrıcalıklı konumundan daha öteye giderek, **siyasal ve ekonomik yaşam içinde özerk bir güç olmaya başladı**. Yeni anayasanın başlangıç bölümünde, ordunun "Türk milleti" adına iktidara el koyması meşrulaştırılıyordu. ***Milli Güvenlik Kurulu**** oluşturularak, ordu hiyerarşisinin siyasal alanda aktif biçimde var olması yasallaştırıldı. Yaratılan "tabii senatörlük" kurumuyla, 27 Mayıs'ı yapan Milli Birlik Komitesi (MBK) üyesi subayların, yasama içinde ömür boyu kalmaları sağlandı. TSK, rejimin üst güvencesi konumuna geldi. Yürütmeyi denetleme, yürütme ve yasama güçlerine müdahale hakkı elde etti. TSK'nın, meşruiyetini parlamentodan alan organların denetiminden çıkmasının önemli adımları 1960-1971 döneminde atıldı. Genelkurmay Başkanlığı doğrudan Başbakanlığa bağlandı, askeri yargı özerkleştirildi. 1971 muhtırası, gerektiğinde TSK'nın müdahale yetkisini kullanacağının somut bir göstergesiydi. Genişletilen sıkıyönetim yetkileri ve sıklaşan sıkıyönetim uygulamaları, TSK'yı bir tür paralel mülki yönetim organı konumuna getirdi.

■ **12 Eylül 1980 darbesi**, ordu üst kademesinden oluşan bir ***Milli Güvenlik Konseyi**** (MGK) oluşturarak, **yönetim ve yasama yetkilerini bir elde topladı**. İki tarihi siyasal parti CHP ve AP başta olmak üzere, bütün siyasal partileri kapatan, Millet Meclisi'ni fesheden MGK, atama yöntemiyle, yasama yetkisi olmayan bir Danışma Meclisi kurdu. İki yıl süren MGK yönetiminin aldığı kararlar yargı denetimine tabi değillerdi. Bunlar 1982 Anayasası'nda da yargı denetimi dışında bırakıldılar.

B. Emir-komuta zinciri içinde müdahale

Belge 2

■ 27 Mayıs darbesini, rütbeleri yüzbaşıdan tümgenerale kadar değişen bir grup subay yapmıştı. TSK'nın hiyerarşik yapısı son anda Cemal Gürsel'in MBK'nın başına geçmeyi kabul etmesiyle korunmuştu. Müdahaleden sonra, DP ile yakınlığından şüphe edilen subaylar emekliye ayırıldı. Ardından, "kalıcı ve radikal" bir askeri yönetim yanlısı subayların tasfiye edilmesi geldi. Ama TSK içinde ve müdahaleyi destekleyen sivil çevrelerde, **"27 Mayıs devriminin" tamamlanmadığı inancı** canlı kalmaya devam etti.

■ Ordu içinde, Talât Aydemir'in önderliğinde şubat 1962 ve mayıs 1963'de başarısız kalan iki darbe girişiminden sonra MBK hızla etkisizleştirildi. Beş tabii senatörün dokunulmazlığı kaldırıldı. Yüksek Komuta Konseyi adıyla oluşturulan kurul aktif hale getirildi. Buna rağmen, 1971'e kadar TSK içinde çalkantılı bir dönem yaşandı. Ordu içinde hiyerarşi dışı gelişen *cunta** girişimlerinin 12 Mart müdahalesiyle tasfiye edilmesinden sonra, emir-komuta zincirine sıkı sıkıya bağlı biçimde, TSK'nın siyasal yaşama müdahalesi, anayasal bir çerçeve içerisinde kurumlaşmış oldu.

C. Sınaî ve malî bir askerî yapı

Belge 4

■ 1950-60 döneminde toplumun diğer kesimlerinin refah seviyesinin hızla yükselmesine karşın, toplumsal hiyerarşideki konumlarını göreli olarak kaybeden asker ve sivil bürokrasi hoşnutsuzluk duymaktaydı. Bu beklentilere cevap vermek amacıyla, **1961'de TSK kadrolarında görevli tüm personeli kapsayan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) kuruldu.** Katılınması zorunlu bir **sosyal güvenlik kurumu** olan OYAK, elindeki fonları değerlendirmek için otomotiv, gıda, çimento, petrol, petrokimya, tarımsal ilaç, elektronik sanayiinde, konut ve inşaat sektörlerinde geniş çaplı yatırımlara girişti. TSK üyelerinin yaşam düzeylerinin yükselmesinde önemli bir rol oynamaya başladı.

■ Özerk bir askeri sanayi kurulması ihtiyacı, önce 1964 Kıbrıs krizinde, ardından 1974 Kıbrıs çıkarmasını izleyen silah ambargosu döneminde kendini hissettirmişti. Bu dönemde Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kuruldu ve bunların bünyesinde Aselsan, Tusaş, İşbir, Havelsan gibi şirketlerin temeli atıldı. Bu girişimler ekonominin girdiği kriz ortamı nedeniyle, 1985'e kadar sınırlı kaldı.

BİYOGRAFİ

1 **Kenan Evren** ***(d. 1918)***

Maltepe Askerî Lisesi'nden mezun olduktan sonra, 1938 yılında Kara Harp Okulu'nu, 1949 yılında Harp Akademisi'ni bitirdi. Topçu subayı ve kurmay subay olarak silahlı kuvvetlerin çeşitli kademelerinde görev yaptı.

Dokuzuncu Kore Türk Tugayı'nda, önce Harekât ve Eğitim Şube Müdürlüğü, sonradan Kurmay Başkanlığı görevlerinde bulundu. Tuğgeneralliğe yükseldiği 1964'ten itibaren, silahlı kuvvetlerin bütün komuta kademelerinde görevini sürdürerek, Ordu Komutanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan sonra, 7 Mart 1978 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na atandı. Bu görevi sırasında, 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri müdahale ile, diğer görevleri yanında Devlet Başkanlığı görevini de üstlendi.

7 Kasım 1982 tarihinde kabul edilen Anayasa ile, Türkiye'nin 7. cumhurbaşkanı oldu. 9 Kasım 1989 tarihinde, görev süresini tamamladı.

2 Talât Aydemir'in ağızından 27 Mayıs sonrası.

15 Eylül 1961 seçim sonuçlarının aksettirdiği umumî iradenin ileri bir Anayasa ve seçim kanunu ile ortaya konan sistemin özüyle gerçek demokrasiyi gerçekleştirmeye matuf 27 Mayıs ihtilaliyle ne dereceye kadar bağdaşabileceği tereddüdü muciptir... Meclis'te temsil edilen siyasi partilerin yeni Anayasa'nın devrimci ruhundan yoksunluğu bir gerçektir. Hükümetin telâkki tarzı da aynı mekanizmanın tabii sonucudur. Demokrasinin özüne değil şekline özenmiş bir başbakan Atatürk ilkelerine rötuş yapılmasını teklif etmekle taviz politikasının en büyük tatbikçiliğini yapmakta idi. Önder Atatürk'ün hasta adam olmaktan kurtardığı muasır medeniyet seviyesine ulaştırılmasını emrettiği devrimci Türkiye, profesyonel oyuncu politikacıların elinde tekrar hastalanmıştı. Meclis'in ilk faaliyetleri bu hasta bünyeyi iyileştirmeye matuf tedbirleri aramak yerine, kendi ödeneklerinin arttırılması ve eski borçlarının kaldırılması için gayret sarfetmeleri birinci planda geliyordu. Anayasa'nın emrettiği reformları sevketmesi, Türkiye'nin çeşitli problemlerini halletmesi beklenen Meclis'in en önemli meselesi bir yağma ve vurgun devrinin sanıklarının affedilip edilmemesi veya affın tatbik şekli idi.

Can Kaya İsen, *22 Şubat-21 Mayıs: Geliyorum Diyen İhtilâl* (İstanbul, 1964).

4 Ordu Yardımlaşma Kurumu (Oyak) bankacılık sektörüne Oyak Bank olarak kendi adıyla girdi.

3 Türk ordusuna göre 1980'de ülkenin durumu.

Bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çökertme harekâtına karşı iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri birinci öncelikle alacaklarını vadetmelerine rağmen, sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar çatışmaları ve basit parti hesapları, kaprisler, hayaller, gerçek dışı talepler ve Türk Devleti'nin niteliklerine ters düşen gizli ve açık emeller arasında kaybolup gitmiştir.

...[A]narşi, terör ve bölücülüğün ulaştığı düzey özel hukuki tedbirlere, idari düzenlemelere, sosyal koşulların geliştirilmesine, millî eğitim ve iş hayatının düzenlenmesine ihtiyaç göstermekteyken, milletin vekâletini taşıyan milletvekilleri ve senatörler meclislerde aylardan beri hiçbir sorumluluk duymadan yalnız parti menfaat ve disiplini uğruna bu olaylara seyirci kalabilmişlerdir. İktidarların başarı ümit ederek aldıkları her tedbir muhalefetler tarafından kınanarak ve hatta memleket yararına da olsa baltalanmıştır.

[...]

Siyasi partiler, bu kritik dönemde milletin özlemle beklediği önlemleri almak yerine, iç gerilimi devamlı olarak arttırarak, yıkıcı ve bölücü mihrakları büsbütün kışkırtarak, onlara cüret ve cesaret verecek beyan ve eylemleri ile adeta yarışırcasına seçim yatırımları için zemin yaratma yollarını tercih etmişlerdir.

İktidara gelen siyasi partiler devlet teşkilâtının bütün kademelerini kendi görüşleri doğrultusundaki kişilerle doldurarak, kamu görevlilerinin ve vatandaşlarımızın bir tarafa giderek kamplara bölünmesini zorunlu hale getirmişler, giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen kaynakların şekillenmesine ve kamu kuruluşlarında çalışanlarla polis ve öğretmenlerin dahi birbirine düşman kamplara ayrılmalarına neden olan partizan tutum ve davranışlarından vazgeçmemişlerdir. Böylece tarafsız halkımız, devletten beklediklerini parti kapılarında aramaya mecbur bırakılarak devlet otoritesi yok olmağa, vatandaşların hak ve hukukunu korumak ve ona tarafsız hizmet götürmek yerine, devletin saygınlığı yavaş yavaş erimeğe mahkûm olmuş ve dolayısıyla ülkemizde tam bir otorite boşluğu teşekkül etmiştir.

Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 tarihli radyo ve televizyon konuşması.

5 Millî Güvenlik Konseyi.

III. Siyasal çatışmadan silahlı çarpışmaya

S Ö Z L Ü K

* Millî bakiye
* Nispî temsil sistemi
* Azınlık hükümeti
* Gensoru

BİYOGRAFİ

1 **Süleyman Demirel** ***(d. 1924)***

Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı İslamköy'de doğan Demirel, 1949'da İTÜ İnşaat Fakültesi'ni bitirdi. 1954 yılında Barajlar Dairesi Başkanı, 1955 yılında da Devlet Su İşleri Genel Müdürü oldu. 1962 yılında Adalet Partisi'nden siyasete atıldı. 28 Kasım 1964'te bu partiye genel başkan seçildi. 1965 seçimlerinde, başında bulunduğu AP'nin tek başına iktidar olması üzerine başbakan oldu. Bu hükümet 4 yıl sürdü. 1969 seçimlerinde de AP tek başına iktidar olunca, 31. hükümeti kurma görevini üstlendi. Daha sonra, parti içi bir kriz dolayısıyla yeni bir hükümet kurmak zorunda kaldı. 12 Mart 1971 muhtırasından sonra başbakanlık görevini bıraktı. 1975, 1977 ve 1979'da 3 defa daha hükümet kurdu. 12 Eylül 1980 müdahalesinin ardından, 7 yıl yasaklı olarak siyaset dışı kaldı. 24 Eylül 1987 tarihinde, DYP Genel Başkanı olarak siyasete döndü ve 1987 seçimlerinde yeniden Isparta milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1991 seçimlerinden sonra kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinde başbakan olarak görev aldı.

16 Mayıs 1993'te, Turgut Özal'ın ölümü üzerine TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçildi ve görev süresinin bitimine kadar bu görevi yürüttü.

A. Ayrışan siyasal akımlar

Belge 2, 3 , 4 ve 5

■ 1961'de yeniden canlanan siyasal yaşam, savaş sonrasının iki ana siyasal akımını temsil eden **DP ve CHP içinde yeni oluşumlar** ortaya çıkardı. DP geleneği, kültürel ve siyasal açıdan muhafazakâr, iktisadî açıdan liberal olan geniş bir ittifaktı. DP'nin devamcısı olan Adalet Partisi (AP), bu ittifakın yeniden partileşebilmesini kısmen başardı. **Radikal milliyetçi ve dinî-muhafazakâr akımlar artık ayrı partilerde örgütlenmeye başladılar.** Bunda, 1965'de getirilen "*milli bakiye**" ile güçlendirilen *nispî temsil sistemi**nin parlamentoya küçük partilerin girmesini kolaylaştırmasının da etkisi vardı.

■ Milliyetçi-muhafazakâr çevreler, daha sonra Milliyetçi Hareket Partisi adını alan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nde, eski MBK üyesi Alpaslan Türkeş etrafında toplandılar. Dinî-muhafazakâr çevreler ise, Necmettin Erbakan'ın liderliğinde Milli Nizam Partisi'ni kurdular. Bu parti 1971'de kapatıldı ve yerini Milli Selamet Partisi'ne bıraktı. AP içinde de, Süleyman Demirel'e muhalif olanlar daha sonra Demokratik Parti'yi kurdular.

■ **CHP'nin solunda ise, işçi sendikalarının da desteğiyle Türkiye İşçi Partisi (TİP) kuruldu.** 1965'te Cumhuriyet tarihinde ilk kez sosyalist etiketli milletvekilleri parlamentoya girdi. TİP'in öğrenci gençlik ve ücretliler arasında etkili olması karşısında İsmet İnönü, CHP'nin "ortanın solu"nda olduğunu ilan etti. Buna karşı çıkanlar 1967'de Güven Partisi'ni kurdular. Bülent Ecevit genel başkan olduktan sonra CHP'den ayrılanların katılmalarıyla bu parti, adını Cumhuriyetçi Güven Partisi olarak değiştirdi. 1967'de ise, çoğu CHP geleneğinden gelen Alevi kökenli siyasetçiler Birlik Partisi'ni kurdular ve 1969 genel seçimlerinde parlamentoya girdiler. 1970'lerde CHP, kırsal bölgelerdeki geleneksel ilişkilerin yanında, kentli ücretlilerin partisi görünümü kazandı.

■ 1960 ortalarından itibaren TİP etrafında oluşan sosyalist hareketlerde de farklılaşmalar başladı. **Gençlik hareketleri de kendi içlerinde bölünerek, farklı siyasal oluşumlar haline geldi ve parlamento dışı muhalefet siyasetini benimsedi.** TİP'in kapatılmasını izleyen dönemde sosyalist partiler parlamentoya hiç temsilci gönderemediler.

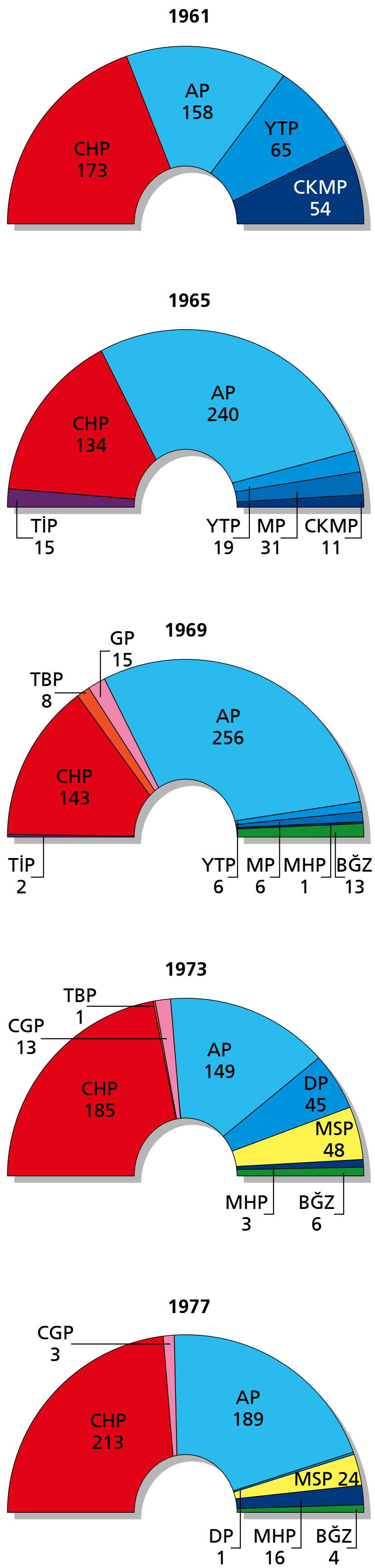
■ **1961'den itibaren, seçimlere katılan parti sayısında önemli bir artış görüldü.** Bu, bir ölçüde, Türkiye'de toplumsal farklılaşmanın siyasal alana yansımasının sonucuydu. Bu süreç, 16 Ekim 1981'de bütün siyasal partilerin MGK tarafından kapatılmasıyla durdu.

B. Koalisyon hükümetlerinin olağanlaşması

Belge 1 ve 2

■ 1961 Anayasası'nın getirdiği seçim sistemi, nispî temsile dayanıyordu. **Tek bir partinin meclis çoğunluğuna dayalı hükümetlerin kurulması 1961'den sonra zorlaştı.** Ancak, 1961-1965 arasında kurulan koalisyon hükümetlerinin ardından AP, 1965 seçimlerinde oyların % 52,9'u ile tek başına hükümet kurabilecek bir çoğunluk elde etti. Bundan sonraki seçimlerde de AP % 46,5 oy alarak Meclis'te yeterli çoğunluğu sağladı. 12 Mart müdahalesinden sonraki seçimlerde ise hiçbir parti tek başına meclis çoğunluğu oluşturacak oyu alamadı. 1973 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan CHP, Meclis'te üçüncü parti olan MSP ile uzun çabalar sonunda ve sekiz ay süren bir koalisyon yaptı.

■ 1973 seçimlerinden sonra, hükümetlerin kurulması sancılı pazarlıklar gerektirmeye başladı. 1975'te, AP-MSP-CGP-MHP'den oluşan **"Milliyetçi Cephe"** hükümeti, Süleyman Demirel'in başbakanlığında kuruldu ve 1977'de yapılan erken seçime kadar görevde kaldı. 12 Eylül müdahalesinden önceki bu son genel seçimde CHP, oyların % 41,3'ü ile birinci parti olmasına rağmen, Meclis'te çoğunluk elde edemedi ve kurduğu *azınlık hükümeti** güvenoyu alamadı. Bunun ardından Süleyman Demirel, 1977 temmuzunda, AP, MSP ve MHP ile **"İkinci Milliyetçi Cephe"** hükümetini kurdu, ama 31 Aralık 1977'de güvensizlik oyuyla düşürüldü. Bu, Cumhuriyet tarihinin *gensoru** ile düşürülen ilk hükümeti oldu. 1978'de Bülent Ecevit'in bağımsızlarla kurduğu koalisyon hükümeti, 1979 sonbaharına kadar görevde kaldı. Bunu Süleyman Demirel'in kurduğu ve 12 Eylül darbesine kadar işbaşında kalacak olan AP azınlık hükümeti izledi.

2 **1961-1980 arasında yapılan milletvekili seçim sonuçlarına göre TBMM'deki sandalye dağılımları.**

3 **Bülent Ecevit'in gözünden Türkiye İşçi Partisi.**

Türkiye İşçi Partisi, kuşkusuz, Cumhuriyet Halk Partisi'nin daha solundadır. Ama ne kadar daha solunda? Henüz bu konuda yargıya varmak için zaman erkendir. Nasıl Adalet Partisi'nde ortanın sağından, hattâ "orta"dan aşırı sağa kadar unsurlar yer alıyorsa, Türkiye İşçi Partisi'nde de, Cumhuriyet Halk Partisi'nin sol sınırından aşırı sola kadar uzanan unsurlar yer almaktadır.

Bu genç parti henüz bir oluş ve yerine oturuş, daha doğrusu yerini arayış dönemindedir. Aşırı solcu unsurlarla demokratik sosyalizm sınırları içinde kalan unsurların çatışma veya uzlaşması, zamanla bu partinin yelpazedeki yerini daha kesinlikle belli edecektir.

Anadolu halkıyla daha yakından temas ve Parlamento içi siyaset tecrübesinin bu partideki aşırı ve sivri uçları törpüleyip yumuşatıcı etkiler göstermesi beklenebilir. Şimdiden bu yönde belirtiler görülmeğe başlamıştır.

Fakat henüz sözcülerinin konuşmaları, yazıları arasındaki çelişmeler, ilerici ve sosyal adaletçi olmakla beraber demokrasiye de bağlı bulunanların bu parti üzerindeki tereddütlerini devam ettirecek nitelik ve ölçüdedir.

Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*
(İstanbul, 1966).

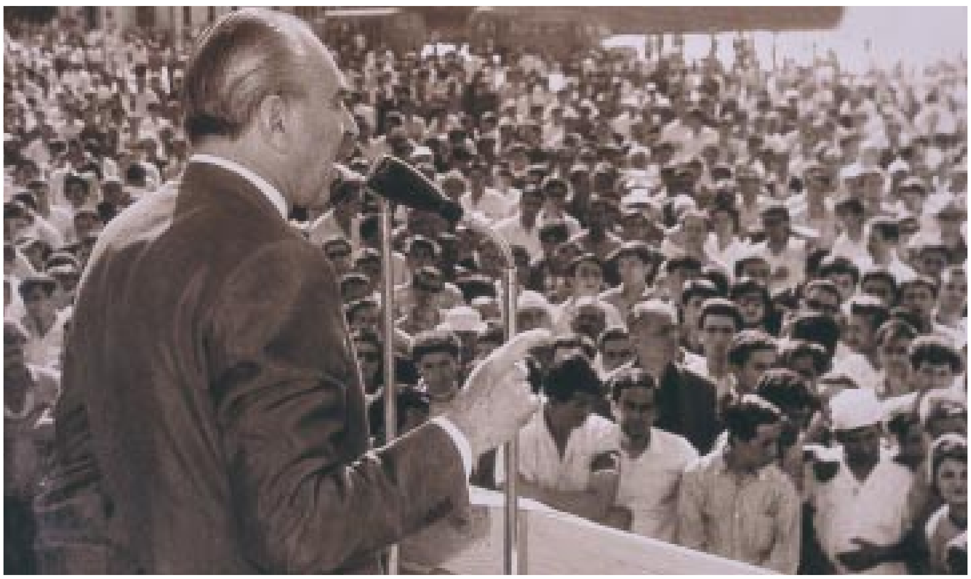
B İ Y O G R A F İ

4 **Bülent Ecevit**
(*d. 1928*)

1944'de Robert Kolej'i bitiren Ecevit Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü'nde çalışırken yüksek öğrenimini yarıda keserek Londra basın ataşesi oldu. 1957'de CHP'den Ankara milletvekili seçilen Ecevit 1961'deki Kurucu Meclis'te de görev aldı. 1961 seçimlerinde Zonguldak'tan parlamentoya girdi ve İnönü hükümetinde Çalışma Bakanı olarak görev aldı. CHP'de "ortanın solu" hareketi içinde yer aldı ve 1966'da Genel Sekreter seçildi. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından istifa etti ve İsmet İnönü ile yollarını ayırdı. 1972'de CHP 5. Olağanüstü Kurultayında çoğunluğu kaybeden İnönü'nün istifası üzerine CHP Genel Başkanı oldu.

1973 seçimlerinden sonra, MSP ile koalisyon kurarak 6 şubat 1974'de ilk kez başbakan oldu. Sekiz ay süren başbakanlığı sırasında, ABD'nin ambargosunu göze alarak haşhaş ekimini serbest bırakması, Kıbrıs Barış Harekatı ve genel af uygulamaları ile sol kamuoyunda popülaritesini artırdı ve "Karaoğlan" lakabı ile anılmaya başladı. Ocak 1978 - ekim 1979 arası yeniden başbakan olan Ecevit, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra gözaltına alınarak bir ay Hamzaköy'de kaldı. 1987'de siyasi yasakların kalkmasıyla, DSP'nin başına geçerek siyasete döndü. 1999 seçimlerinden sonra, DSP-MHP-ANAP koalisyon hükümetinin başında, 2002 seçimlerine kadar başbakanlık görevini yürüttü. Partisinin bu seçimlerdeki başarısızlığı üzerine siyaseti bırakacağını açıkladı.

5 **Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar seçim konuşmasında.**

SÖZLÜK

* Kanlı Pazar
* Lokavt

C. Toplumsal gerginliğin yükselmesi

Belge 1, 2, 3, 4, 5 ve 6

■ 1961 sonrasında yaşanan siyasal ve toplumsal hareketlenme, geleneksel kalıpları da zorluyordu. **Gençlik hareketlerinin güçlenmesi, o güne kadar CHP ve orduyla özdeşleşen "ilerici" kampın ayrışmasını hızlandırdı.** O dönemde dünyada güçlenen anti-emperyalist hareketler, özellikle Vietnam Savaşı'nın yarattığı ortam, Küba ve Afrika devrimleri sosyalist gençlik hareketlerini etkiledi. Geniş bir toprak reformu, NATO'dan ayrılma, AET ile yeni imzalanan anlaşmanın iptali, madenlerin devletleştirilmesi gibi talepler karşısında muhafazakâr çevreler tepki gösterdiler.

■ 1966'da Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın Silahlı Kuvvetlere aşırı solla mücadeleye girişmeleri için emir vermesinin ardından, yeni cumhurbaşkanı (eski genelkurmay başkanı) Cevdet Sunay, Anayasa'nın sosyalizme kapalı olduğunu iddia etti. **AP ve diğer sağ partiler, "anti-komünist tepki"nin örgütlenmesine ve kanalize edilmesine özen gösterdiler.** Art arda yapılan "Uyanış Mitingi", "Milli Şahlanış Mitingi" gibi gösterilerle, "milliyetçi-muhafazakâr" bir gençlik kesimi sola karşı bir denge unsuru olarak güçlendirildi. 1969'da yaşanan "*Kanlı Pazar**" olayının ardından, **gençlik içinde sol-sağ çatışması** şiddetlendi. Milliyetçi sağ içinde "komandolar" adıyla bir gençlik milisi örgütlenmesi başlatıldı. Solda yer alan bazı gençlik hareketleri de silahlı mücadele yöntemlerini giderek benimsediler. Bu ise, 1961 Anayasası'nın tanımladığı temel hak ve özgürlüklerin "lüks" olduğu fikrinin devlet yönetimi kademelerinde yaygınlaşmasına yol açtı.

■ **Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 1967'de kurulmasının ardından, sendikal faaliyetler de hız kazandı.** AP hükümeti, bunu engellemek için yürürlükteki Sendikalar Kanunu'nu değiştirmek istedi. Buna tepki gösteren işçiler, 15-16 Haziran 1970'de büyük sokak gösterileri yaptılar. Sıkıyönetim ilan edildi. 1973'den itibaren, işçi sendikalarıyla işveren örgütleri arasındaki gerginlik yükselerek devam etti. DİSK'in mücadeleci sendikacılık pratiği karşısında 1977'de, başında Turgut Özal'ın bulunduğu Metal Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS), metal işkolunda *lokavt** ilan etti. Birçok toplu grev ve işyeri işgali, polis ya da jandarmanın sert müdahalesiyle sonuçlandı. 1980 yılında, TARİŞ'te çıkan ve bir ay süren olaylar, işçi-işveren ilişkilerinin bütünüyle bozulduğunu sergiliyordu.

■ 1971 muhtırasını izleyen ara rejim, muhalif sol gençlik hareketlerini şiddetle bastırdı. İdam cezaları infaz edilen üç gençlik liderinin yanında, güvenlik güçleriyle çatışmalarda ölenlerin sayısı arttı. 1974 genel affını izleyen dönemde, **Türkiye'de görünüşte yükselen politikleşme, aynı zamanda iç savaş senaryoları için de uygun bir zemin oluşturuyordu**. Kahramanmaraş (1978) ve Çorum (1980) katliamları ve 1 Mayıs 1977'de çıkarılan olaylar gibi girişimlerle, olağan demokratik rejimin sürdürülemez olduğu fikri güçlendirildi. Bu dönemde, Doğu ve Güneydoğu'da Kürt sorunu yeniden canlanmaya ve sınırlı da olsa, yeni çatışmalar yaşanmaya başlandı. Bu genel çatışma ortamında, bazı Kürt örgütleri, 1980'lerde başlatacakları silahlı ayaklanma politikasının altyapısını hazırlamaya başladılar. 1978'den sonra hızlanan sokak çatışmaları, suikastler, katliamlar, güçlendirilmiş bir sıkıyönetim rejiminin uygulanmasına rağmen devam etti. 1979 ve 1980 yılında önde gelen birçok öğretim üyesi, gazeteci, sendikacı, siyasetçi üst üste öldürüldü ve terör havası daha da tırmandı. 1980'de çatışmalarda ölen sayısı 2.000'i aştı. 12 Eylül 1980 darbesinin ardından kanlı çatışmalar süratle azaldı.

1 **1969-1980 yılları arası terör olaylarında ölenler.**

Yıllar	Ölü sayısı
1969	9
1970	19
1971	22
1972	22
1973	15
1974	27
1975	37
1976	108
1977	315
1978	1095
1979	1362
1980	2206

Kaynak: Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, *Kent ve Siyasal Şiddet* (Ankara, 1982).

2 **Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği, 1976 yılında genel grev hakkı için bir gösteride.**

3 **Kanlı Pazar, 16 Şubat 1969.**

5 **Kabahat işçilerde mi?**

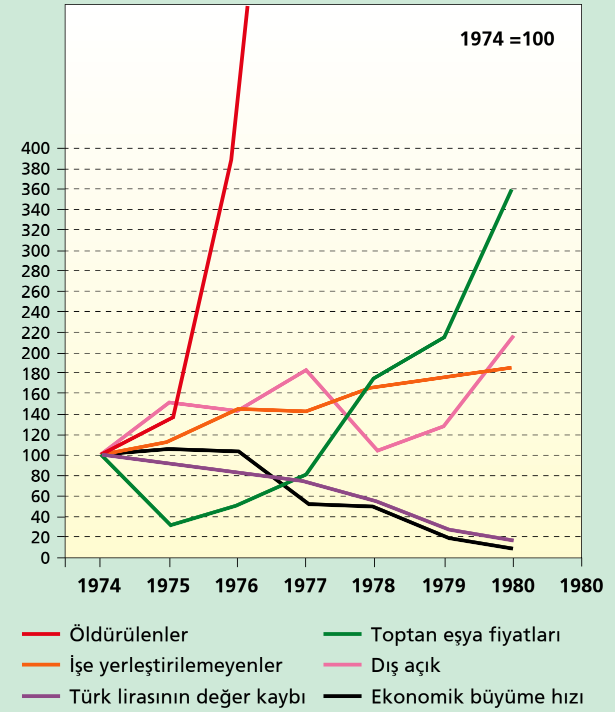
Yol açtığı bazı istenmeyen gelişmelerin araştırılması için bile sıkıyönetim ilanını gerektiren son işçi hareketine karşı ve işçi kitlesine karşı bazı kuruluşların takındığı yanlış tavır, giderek aynı istenmeyen gelişmelerin ortamını hazırlayacağa benzemektedir. İstanbul olaylarını izleyen şu bir ayın tecrübesi kimin hangi noktaya kadar kendilerinden yana olduğunu işçilere gösterirken, bir yandan da çeşitli kuruluşların Türkiye'yi ne kadar yanlış değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır.

Son işçi hareketi, gerçekten de, işçilere karşı güçlü bir cephenin hemen kuruluvermesine yaramıştır; Türk-İş yöneticilerinden Milli Emniyet görevlilerine, kimi hükümet üyelerine ve bazı işverenlere kadar uzanan bu cephe, sıkıyönetimden yararlanmaya çalışarak işçi kitlesine karşı hesaplı bir saldırıya girişmiştir. Saldırıda, başı Türk-İş yöneticileri çekmektedir. Bu yöneticiler kendi sendikalarından olmayan işçileri görülmemiş bir sertlikle suçlamakta, en katı işverenin bile kullanmadığı bir sertlikle suçlamakta, en katı işverenin bile kullanmadığı bir üslupla işçi kitlesini yermektedir. İşçi haklarını sınırlayacağı bütün objektif bilim adamlarınca açıklanan bir tasarıyı savunmakta; tasarıya karşı çıkan milletvekillerine ise; "Böyle giderse Türk-İş'in de Parlâmentoya itimadı kalmayacak" gibi hangi güçlerin adına söylendiği pek anlaşılamayan bir tehditte bulunmaktadır. İşçi kitlesi, onu temsil iddiasındakilerin bu tür açıklamalarına hedef olurken, suçlama yarışına hükümet üyeleri de katılmaktadır. Olayların hemen ertesi günü, İçişleri Bakanı kesin yargısını vermiştir bile: "Bu bir isyan, bir ayaklanmadır." ...

Bütün bu karmaşıklığın arasında en ilginç tutum, bâzı işverenler tarafından benimsenen anlayıştır. Olayların çıkmasına doğrudan sebep yaratmazken bu olaylardan en büyük zararı gören kimi sanayici, sıkıyönetiminin varlığından yararlanmak gibi kısır çıkar hesaplarına girmişe benzemektedir.

[İ]şçinin bir çeşit esir durumunda olduğu devir artık çoktan geçmiştir. İşçi haklarını bir adım geriye götürecek tasarılar bile büyük tepkilere yol açmaktadır. Türkiye'deki her kuruluşun (ve bazı sendikacıların) bundan böyle işçileri dikkatle değerlendirmesi, alacağı kararlarda işçilerdeki gelişmeyi gözönünde tutması gerekmektedir. Meselelerin gittikçe berraklık kazanarak ortaya çıktıkları şu günlerde, son işçi hareketinin olumlu bir tarafı da vardır: Kimin kimden yana olduğuna açıklık getirirken, yeni olayları yaratacak davranışlardan uzak durmayı da bazı çevrelere hatırlatmıştır. Çünkü ne işçi eski işçidir, ne de Türkiye eski Türkiye...

İsmail Cem, "Değişen Türkiye ve değişen işçi", *Milliyet*, 19 Temmuz 1970.

Kaynak: Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, *Kent ve Siyasal Şiddet* (Ankara, 1982).

4 **Ekonomik göstergeler ve terörün tırmanışı (1974-1980).**

6 **Terör ve hükümet.**

Terörizm yeni ve sinsi bir rota izlemeye başladı. Katiller belirli kişileri başkalarını uyarmak için hedef almaya başladılar. 11 Temmuz 1978 günü Ankara'da Profesör Bedrettin Cömert, görev yaptığı Hacettepe Üniversitesi'nde sağ terör olaylarını soruşturmak için kurulan bir komitede yer aldığı için öldürüldü. Aynı derecede sarsıcı başka cinayetler de işlendi. Bütün ülkeyi sarsan bir cinayet, *Milliyet* gazetesi başyazarı Abdi İpekçi'nin 1 Şubat 1979 günü öldürülmesiydi. İpekçi, demokrasiye bağlı, liberal, orta yolcu bir gazeteciydi. Kendisi de meslekten gazeteci olan Ecevit'in kişisel dostuydu. Onun öldürülmesi doğrudan başbakanın ve hükümetin prestijine indirilmiş bir darbeydi. Siyasal amaçla işlenen cinayetlerin çoğunda polis kimseyi tutuklamıyordu. Tutuklasa bile, teröristler devletin hem güçsüz hem de yetersiz olduğunu gösterecek şekilde hapisanelerden, hatta askerî hapisanelerden bile, kaçabiliyorlardı.

[...]

Genellikle kendisinin sorumlu olduğu şiddete bir çare olarak muhalefet Ecevit'i sıkıyönetim ilan etmesi için zorlamaya başladı. 8 Kasım [1978'de] bir konuşma yapan Ecevit, ısrarla "Terörizm hukuk düzeni ilkelerinden fedakarlık etmeden ve teröristlere kendi silahlarıyla karşılık vermeden yok edilecektir" diyordu. Ecevit yeni yasalar önerdi. Ruhsatsız silah taşıyanlara verilen cezalar arttırılacak ve uzmanlaşmış sivil mahkemeler kurulacaktı. Ecevit, siyasal şiddet olaylarında 800 kişinin öldüğünü, hükümetin 1052'si sağcı, 778'i solcu olmak üzere 1999 tutuklama yaptığını açıkladı.

Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul, 1995).

IV. Dış politikada açılımdan izolasyona

S Ö Z L Ü K

* Garanti Antlaşması

A. Yeni dış açılımlar

Belge 1 ve 2

■ **1964 Kıbrıs bunalımı sırasında ABD başkanı Johnson'un İnönü'ye yolladığı sert mektup Türkiye'nin soğuk savaş ittifaklarını gözden geçirmeye zorladı.** 1939'dan sonra Moskova'ya ilk resmi ziyaret, 1964 ekiminde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin tarafından yapıldı. Bunu Sovyetler Birliği temsilcilerinin, 1965 yılı içinde yaptıkları iki ziyaret izledi. Bu temaslar sonucunda bir Sovyet ticaret heyeti Türkiye'ye geldi. Sovyetler Birliği demir-çelik, enerji gibi alanlarda bazı yatırımlara finansman ve teknoloji desteği verdi.

■ **AET ile 1960 öncesinde başlayan görüşmeler, 1963 yılında Ortaklık Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.** Aynı dönemde, bu anlaşmanın da etkisiyle, Türkiye NATO ittifakı içinde Avrupa kanadının politikalarını izleme kararı aldı. Bundan önceki dönemde uluslararası alanda çoğunlukla karşısında yer aldığı üçüncü dünya ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmeye girişti. **1974 yazında haşhaş ekimi yasağının kaldırılması kararı ABD'nin sert tepkisine yol açtı.** Ardından gelen Kıbrıs bunalımı, ABD ile ilişkileri bir dönem dondurdu.

■ Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve İngiltere arasında karşılıklı güvenlik ve savunma örgütü olarak 1955'de Bağdat Paktı kurulmuştu. Irak'ın ittifaktan 1959'da ayrılmasıyla kalan dört ülke, ittifaka CENTO adını verip, merkezini Ankara'ya taşımışlardı. ABD'nin giderek etkin olduğu bu kurum, Hindistan-Pakistan savaşı ve Kıbrıs bunalımı sırasında ABD'nin takındığı tavır nedeniyle etkinliğini hızla yitirdi. **İran'daki yönetim değişikliğinin ardından, 1979'da İran ve Pakistan'ın da CENTO'dan ayrılmasıyla, aynı yıl ittifaka son verildi.**

B. Kıbrıs çıkartmasının sonuçları

Belge 3 ve 4

■ Kıbrıs'ta cumhurbaşkanı Makarios'a karşı düzenlenen darbenin ardından Kıbrıs Hellen Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi üzerine Türkiye, 1960 *Garanti Antlaşması**'nın kendisine tanıdığı haktan yararlanarak **Kıbrıs Barış Harekâtı**'nı başlattı İlk harekât Türkiye'nin yasal müdahalesi biçiminde algılanarak dünya kamuoyunda görece az tepkiyle karşılanmıştı. **İkinci harekât ise büyük tepki gördü.** Bunun bir işgal veya ilhak girişimi olduğu gerekçesiyle, hem İngiltere ve ABD'den, hem SSCB'den önemli tepkiler geldi. ABD Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başladı. Yunanistan, harekâtı gerekçe göstererek NATO'nun askerî kanadından ayrıldı. **Kıbrıs harekâtını izleyen yıllarda Türkiye dış ilişkilerinde göreli bir yalnızlık evresine girdi.**

■ Kıbrıs harekâtı, Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın devrilmesi ve demokrasinin yeniden kurulmasına yol açtı. Sürgünden dönen Karamanlis, kısa zamanda Yunanistan'ın aday üyeliğini AET'ye kabul ettirdi. Türkiye ise, aday üyelik gereklerini yerine getirmesinin şimdilik mümkün olmadığını beyan etti.

C. 12 Eylül sonrası izolasyon

■ 12 Eylül müdahalesinin ardından, yeni kurulan Avrupa Parlamentosu Türkiye-AET ilişkilerinin askıya alınması önerisini reddetti. Ama Avrupa ülkeleriyle ilişkilerde, 1980 ortasına kadar devam edecek bir soğukluk başladı. İdam cezası 1972'den beri fiilen uygulanmıyordu. 12 Eylül müdahalesinin hemen ardından cezalar hızlı biçimde infaz edildi. Bu ve parlamentonun kapatılması nedenleriyle, **Avrupa Konseyi'nde Türkiye'nin üyeliği askıya alındı**. Türkiye, ABD ile ilişkileri yumuşatmak için Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönmesine ses çıkarmadı.

1 **Başkan Johnson'ın Başbakan İnönü'ye mektubu.**

5 Haziran 1964

Sayın Bay Başbakan,

Türkiye hükümetinin Kıbrıs'ın bir kısmını askerî kuvvetle işgal etmek üzere müdahalede bulunmaya karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtasıyla sizden ve Dışişleri Bakanınızdan aldığım haber beni ciddî şekilde endişeye sevketmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler doğurabilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından izlenmesini, hükümetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdüyle uyuşur saymıyorum. ...

Yıllar boyunca Türkiye'yi en sağlam şekilde desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefikin, bu şekilde neticeleri olan tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılmasının hükümetiniz bakımından doğru olduğuna gerçekten inanıp inanmadığınızı sizden sorarım. Bundan ötürü böyle bir harekete girişmeden önce, Amerika Birleşik Devletleri ile tam istişarede bulunmak mesuliyetini kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim.

1960 tarihli Garanti Antlaşması hükümleri gereğince, böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaındayım. Bununla beraber, Türkiye'nin düşündüğü müdahalenin Garanti Antlaşması tarafından açıkça yasaklanan bir çözüm olan taksimi gerçekleştirme amacına yönelmiş olacağı yolundaki anlayışımıza dikkatinizi çekmek zorundayım.

Ayrıca, söz konusu antlaşma teminatçı devletler arasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika bu durumda bil cümle istişare olanaklarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçme hakkının henüz kullanılamayacağı inancındadır.

[...]

Aynı zamanda Bay Başbakan, askerî yardım alanında Türkiye ile Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı antlaşmaya dikkatinizi çekmek isterim. Türkiye ile aramızda mevcut Temmuz 1947 tarihli antlaşmanın 14. maddesi mucibince, askerî yardımın veriliş amaçlarından gayrı gayelerle kullanılmaması için, hükümetinizin Birleşik Devletler'in onayını alması gerekmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askerî malzemenin kullanılmasına Birleşik Devletler'in muvafakat edemeyeceğini size bütün içtenliğimizle bildirmek isterim.

[...]

Nihayet Bay Başbakan, en ciddî meseleyi, "savaş mı, barış mı?" meselesini öne sürmüş bulunuyorsunuz... Sizin, Türkiye hükümetinin başbakanı olarak sorumluluklarınız var, benim de Birleşik Amerika başkanı olarak sorumluluklarım mevcuttur. Bu sebeple en dostane şekilde size şunu bildirmek isterim ki, bizimle yeniden ve en geniş ölçüde danışmaksızın böyle bir harekete girişmeyeceğinize dair bana güvence vermediğiniz takdirde, meselenin gizli tutulması hususunda Büyükelçi Hare'den isteğinizi kabul edemeyecek ve Nato Konseyi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin acele toplantıya çağrılmasını istemek mecburiyetinde kalacağım.

Haluk Şahin, *Johnson Mektubu* (İstanbul, 2002).

2 **Başbakan İnönü'nün Başkan Johnson'ı ziyareti, Washington D.C., 22 Haziran 1964.**

3 **Kıbrıs.**

1963'ten itibaren devlet başkanlığını üstlenen Makarios yönetimi altında Kıbrıslı Türklere karşı girişilen saldırılar Türkiye'nin ciddi endişeler duymasına neden olmuştur. İki toplum arasındaki bölünme bu olaylar nedeniyle derinleşmiştir. Türk temsilcilerin hükümetteki görevlerini terk etmelerinden sonra Birleşmiş Milletler (BM) 1964 yılında tek **meşru** hükümet olarak Kıbrıs Rum Yönetimi'ni tanımıştır. Ayrıca garantör devletlerin sorunun çözümünde anlaşamamaları nedeniyle Kıbrıs için bir **BM Barış Gücü** kurulması ve bir **arabulucu** atanması kararlaştırılmıştır. 1967 yılında ise Kıbrıs Türkleri adanın kuzeyinde ayrı bir yönetim oluşturmuşlardır. 15 Temmuz 1974'te, Yunanistan'daki askeri yönetimin (**cunta**) desteğiyle, Kıbrıs'ta girişilen Enosis amaçlı askeri darbe, Türkiye'nin kendi soydaşlarının geleceği açısından daha büyük bir kaygı duymasına yol açmıştır. Bu nedenle Türkiye, Garanti Antlaşması'na dayanarak adaya asker çıkarmıştır (20 Temmuz 1974). Bu davranış Türkiye tarafından bir hak ve Kıbrıs Türklerinin güvenliği açısından doğru bir "müdahale" olarak tanımlansa da, **uluslararası toplum** tarafından bir "işgal" olarak algılanmıştır. Bölünmenin göstergesi 1975 şubat ayında artık sadece Rum kesiminin yönettiği Kıbrıs Cumhuriyeti'nden ayrı olarak, adanın kuzeyinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulması olmuştur.

4 **Kıbrıs çıkartması.**

ÖNEMLİ TARİHLER

1961: Seçimler.

1963: AET ortaklık protokolü.

1965: Seçimler.

1969: Seçimler.

12 Mart 1971: Muhtıra.

1973: Seçimler.

1974: Kıbrıs harekâtı.

1977: Seçimler.

12 Eylül 1980: Askerî darbe.

6 Kasım 1982: Yeni anayasanın halkoyuna sunulması.

KARIŞTIRMAYALIM

Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Konseyi

Millî Güvenlik Kurulu, ilk kez 1961 Anayasası ile oluşturulmuş (Md. 111) ve yönetsel ağırlığı 1982 Anayasası'nda arttırılmış (Md. 118), sürekli bir devlet organıdır. Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, İçişleri, Dışişleri ve Millî Savunma Bakanları, Genelkurmay Başkanı, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşur. Görevi, ulusal güvenlikle ilgili sorunlara ilişkin kararlar almak ve bunları, öncelikle ele alınmak üzere, Bakanlar Kuruluna bildirmektir.

Millî Güvenlik Konseyi ise, 12 Eylül 1980'den 6 Kasım 1983 seçimlerine kadar Devlet'in en üst yasama ve yürütme organı olan, beş kişilik konseydir. Genelkurmay Başkanı, Kara Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından oluşuyordu.

Kurucu meclis ve yasama meclisi

Kurucu meclis, olağanüstü koşullarda seçilmiş ya da toplanmış bir meclistir. İşlevi, yeni bir anayasanın hazırlanmasını sağlamaktır. Görevi anayasa yazıldıktan ve halk tarafından kabul edildikten sonra sona erer.

Yasama meclisi ise, Anayasa'ya uygun olarak seçilmiş bir meclistir. Yasaları ve bütçeyi oylar. Görevi yasama döneminin sonunda (4 ya da 5 yıl) ya da herhangi bir sebepten feshedildiğinde sona erer.

Darbe ve muhtıra

Darbe (gerçek adıyla, Devlet darbesi), yönetime, anayasaya aykırı olarak el konması veya el koymaya çalışılmasıdır. Muhtıra ise, yönetime, yasama veya yürütmeye ilişkin konularda, anayasaya aykırı olarak müdahale edilmesidir.

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **TSK:** Türk Silahlı Kuvvetleri.
- **MGK:** Millî Güvenlik Kurulu.
- **OYAK:** Ordu Yardımlaşma Kurumu.
- **AP:** Adalet Partisi.
- **TİP:** Türkiye İşçi Partisi.
- **CGP:** Cumhuriyetçi Güven Partisi.
- **MSP:** Millî Selamet Partisi.
- **MHP:** Milliyetçi Hareket Partisi.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 315

Bülent Ecevit
(d. 1928)

CHP Genel Sekreteri, sonra CHP Başkanı ve birçok kez başbakan.

s. 314

Süleyman Demirel
(d. 1924)

AP Genel Başkanı ve birçok kez başbakan; Türkiye'nin 9. cumhurbaşkanı.

s. 331

Necmettin Erbakan
(d. 1926)

MSP kurucusu ve başbakan.

s. 312

Kenan Evren
(d. 1918)

12 Eylül 1980'de Genelkurmay Başkanı, ardından Türkiye'nin 7. cumhurbaşkanı.

İnönü'ye göre Türkiye'de ordu ve siyaset

Demokratik rejimde geçirdiğimiz devir, yeni bir devirdir. Tıpkı bundan evvelki 1960 devri gibi yeni bir devirden geçiyoruz. Bu devirde de Cumhuriyet ordusunun özel bir karakteri bütün dünya karşısında tekrar belirmektedir. Bizim ordumuz, hakikaten memleket çaresiz bir bunalım içinde bulunduğu kanaati milletçe benimsendiği zaman, yaygın olduğu zaman, bir vazife şuuru ile harekete geçmektedir. Harekete geçtiğinin ilk günü, geçici olduğunu söyler. Eskiden 1960 yılında, "Bir an evvel yeni anayasa yapılacak, çekileceğiz" diyorlardı; bugün, "Demokratik kurallar içinde bugünkü anarşiyi önleyecek bir çare bulunsun" diye teşebbüs ettiklerini söylüyorlar ve, "mecbur olursak el koruz" diyorlar. El koymayı katiyen istemiyorlar. El koymak şöyle dursun, sıkıyönetimde, sıkıyönetimle ordunun bu kadar meşgul olmasını mahzurlu görüyorlar. Genelkurmay Başkanı'ndan bizzat işittim; "Sıkıyönetim, ordunun kendi vazifesi içinde çalışmasına mani olmaktadır, bizim buna vaktimiz yoktur" diyor. Hakkı vardır. Ordu, ordu dışında herhangi bir idare veya siyaset içinde meşgul olursa, asıl vazifesinde geri kalır. Şuurlu bir ordu, böyle bir şey arzu etmez; ve bizim ordu, böyle şuurlu bir ordudur; kendi vazifesinde şuurlu olduğu kadar, memleketin demokratik rejim içinde gelişip yükselmesine inanmıştır. Buna hizmet etmeyi vazife bilir, şeref bilir.

Demek istiyorum ki, ordu tarafından demokratik rejimin işlemesinde, geleceğinde hiçbir zaman tehlike görmeyeceğiz. Orduların siyasi hayata müdahalesi her memlekette görülmektedir. Memlekette bunalım herkesin huzurunu bozacak bir nitelik aldığı zaman, her vatandaş gibi, her zümre gibi, her topluluk gibi, ordunun bundan müteessir olmaması mümkün de değildir, tabiidir. Bahusus milli ordular... Yedek subaylar bunun her gün içinde. Hürriyet memleketi... Siyaset adamlarının bütün hayatları, her türlü tenkidin, tahlilin ortasında. E bunun içinde yaşayan gerçekten vatansever ve aydın bir büyük milli varlığın duygusuz olarak yaşayacağını tasavvur etmek mümkün değildir. Herkesin başı kanuna bağlıdır; ordunun da başı kanuna bağlıdır. Bunlar, resmi siyaset mevkilerinin emri altındadırlar. Meclis'in emri altındadırlar; bundan ayrılmayı düşünmemektedirler. Biz, siyasetçiler olarak vazifemizi yapmakta dikkatli olursak, yaparsak, demokratik hayatımızın bu gelişme ve tekâmül etme devirlerini atlayabiliriz.

İsmet İnönü'nün, 430 milletvekili ve senatörün Anayasa'nın bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici maddeler eklenmesi hakkındaki teklifi dolayısıyla TBMM'de yaptığı konuşma, 27 Ağustos 1971.

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız.*
- **2.** *İnönü'ye göre Türk ordusu nasıl bir ordudur? Bu ordunun betimlenişinde herhangi bir çelişki görüyor musunuz?*
- **3.** *Metinde, ordunun yönetime el koymaya mecbur olup olmadığına kimin karar vereceğine ilişkin bir ipucu var mı?*
- **4.** *Metinde siyasetçilere ilişkin nasıl bir yaklaşım görüyorsunuz?*
- **5.** *İnönü, Türkiye'nin o günlerde yaşadıklarını nasıl bir tarihsel sürece yerleştiriyor?*

TAVSİYELER

• Bazı sözcükler, size ilk bakışta önemli gözükmeyebilir. Ancak, tek bir sözcük bile başlıbaşına bir yorum olabilir. Bu yüzden, metni dikkatle okumanız ve bilmediğiniz her sözcüğün anlamına bakmanız gerekir.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Türkiye'de ordu-siyaset ilişkileri hakkında ek bilgi edinmeye çalışın.

• Yapılan tarihsel göndermelere dikkat edin.

• Yasallık ve meşruluk arasındaki anlam farkını gözden kaçırmayın *(bkz. s. 338)*.

KONU 18

Liberalizme doğru, 1983-2002

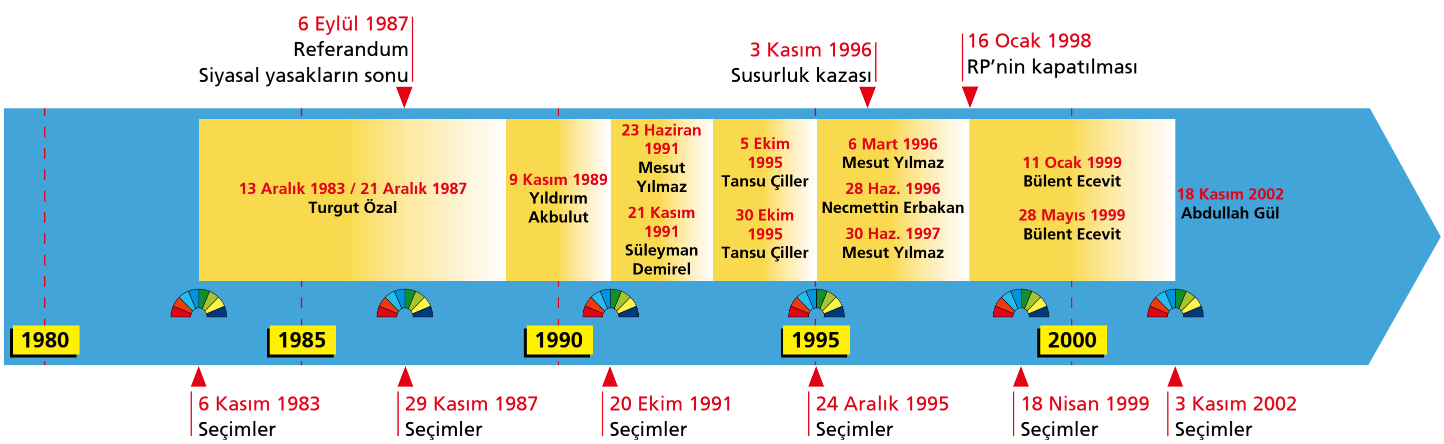
Özal'ın ölümünü izleyen dönemde bir yandan terör, ekonomik krizler, siyasal istikrarsızlık ve yolsuzluklar gibi önemli sorunlarla mücadele edilirken, diğer yandan rejimin demokratikleştirilmesi ve sivilleştirilmesi yolunda adımlar atıldı. 28 Şubat kararları ile ordu-siyaset ilişkilerinde darbeler dönemi kapanırken, laik düzenin her ne pahasına olursa olsun muhafaza edileceği bir kez daha vurgulandı ve siyasal islamın tasfiyesine girişildi. Özal'ın inisyatifiyle yeniden canlandırılmış olan Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin hız kazandığı 2000'li yılların başında, demokratikleşme çabaları ve Kıbrıs sorunu gündemin merkezine yerleşti.

- *1983 seçimlerinden sonra ortaya çıkan düzen 1980 askeri yönetiminin tasarımına uyuyor muydu ?*
- *1983-2002 döneminde genel seçimler sonucunda hangi hükümetler kuruldu?*
- *Türkiye'de demokrasinin sorunları nelerdir?*

KONUNUN PLANI

I. 1983 seçimleri: Normale dönüş
II. Turgut Özal yılları
III. Yeni bir dönemin başlangıcında
IV. 28 Şubat süreci
V. 21. yüzyıl başında Türkiye politikası

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: Yargıtay Başkanı Sami Selçuk'un 1999-2000 Yasama Yılını açış konuşması, 6 Eylül 1999
- *Verilerle çalışma: Türkiye ve AB*

1 Türkiye’nin 10. cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, 16 Mayıs 2000’de TBMM’de and içerken.

2 www.eata-online.net/stuttgart/aradabir.html

17 Mayıs 2000 tarihinde oynanacak olan Galatasaray-Arsenal UEFA Kupası final maçına çok sayıda politikacının gitmek istemesi üzerine bir karikatür.

I. 1983 seçimleri: Normale dönüş

S Ö Z L Ü K

* Olağanüstü rejim

A. Seçimler ve yeni parlamento

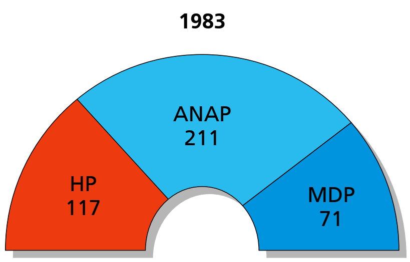
Belge 2, 3 ve 4

■ 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerle birlikte, Türkiye'de *olağanüstü rejim** sona erdi. **Seçim sonuçları, askerî rejimin ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi'ni (ANAP) iktidara getirdi.** ANAP, yaklaşık 19.800.000 seçmenin % 92,3 oranında katıldığı seçimlerde oyların % 45,1'ini alarak birinci parti oldu ve 400 sandalyeli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 211 milletvekilliği kazandı.

■ Askerî yönetim, parlamentoda çok sayıda partinin temsil edilmesinin demokrasinin işleyişini aksatabileceği düşüncesiyle seçimlere katılacak parti sayısını sınırlayacak bazı hukukî düzenlemelere gitmişti. **Bu düzenlemeler sayesinde, seçimlerden önce kurulmuş olan 15 siyasal partiden yalnızca üçü parlamentoya girebildi.** Partilerin ideolojik kimliğini ifade eden siyasal yelpaze üzerinde, bu partilerden ANAP merkezde, Necdet Calp liderliğindeki Halkçı Parti (HP) merkeze yakın solda, emekli general ve büyükelçi Turgut Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ise merkeze yakın sağda yer alıyordu. HP seçimlerde oyların % 30,5'ini, sandalyelerin ise 117'sini kazanarak ANAP'ın ardından ikinci olurken, MDP % 23,3 oy oranı ve 71 sandalye sayısıyla üçüncü oldu. Seçime bağımsız olarak girenler de vardı. Bu adaylar oyların %1,1'ini aldılar, ancak Meclis'te hiçbir sandalye kazanamadılar.

1 İTÜ mezunu Özal ve partisi, arı gibi çalışacaklardı.

2 1983 seçim sonuçlarına göre TBMM'de sandalye dağılımı.

B. Yeni bir siyasal aktör: Anavatan Partisi

Belge 1, 5 ve 6

■ Seçimlerden önce ve hemen sonra, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in hükümeti kurma görevini Turgut Özal'a vermeyeceği söylentisi kamuoyunda yayılmıştı. Özal'ın başbakan atanmayacağına ilişkin bu söylentinin kısa bir süre partiler ve lider kadrolar arasında gerilim yaratacak düzeyde etkili olmasında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in seçimlerden bir gece önce televizyonda kamuoyuna yaptığı konuşmaydı. Kamuoyunun büyük bir kısmı konuşmayı askerî rejimin desteklediği düşünülen MDP lehine yorumlarken, diğer kısmı ANAP aleyhine yorumlamaktaydı. İlginç olan, ANAP'ın seçimlerden birinci parti olarak çıkmasının MDP çevrelerince Cumhurbaşkanının konuşmasının yarattığı ters etkiye bağlanmasıydı. Neyse ki, Evren'in Özal'ı Çankaya Köşkü'nde kabul edip hükümeti kurma görevini vermesi, rejimi, söz konusu söylenti doğrultusunda bir siyasal gerilime girmekten kurtardı ve Özal'ın başbakanlığında yeni bir dönemi başlattı.

■ Turgut Özal, 12 Eylül darbesine gerekçe teşkil eden siyasal kargaşayı ve zıtlaşmayı tekrar diriltmeyecek bir tutumla başbakanlığı üstlendi. Bunun belirtilerini daha partisini kurarken vermiş ve sosyal demokratları, liberalleri, milliyetçileri ve dinci muhafazakârları bir araya getirerek uzlaşmacı yaklaşımını kanıtlamıştı. **Seçim meydanlarında iki avucunu başının üstünde birleştirerek simgelemek istediği, söz konusu dört siyasal akımın birlikteliğiydi**; ayrıca bu, toplumsal uzlaşma için yaptığı genel bir çağrıydı. Özal'ın bu tutumu, hem 12 Eylül'ün simgesi olan Cumhurbaşkanı Evren'le ılımlı bir ilişki oluşturmasına olanak tanıdı, hem de ekonomide uygulamaya giriştiği liberal politikalar için kamuoyundan uzun süre geniş bir destek görmesini sağladı.

3 Kasım 1983 seçim sonuçları.

5 Birlik için "eller havaya".

Turgut Özal, ANAP bünyesinde sosyal demokratları, liberalleri, milliyetçileri ve dinci muhafazakârları bir araya getirmeyi amaçlıyordu.

4 "Parti enflasyonu".

Büyük Türkiye Partisi, askerî rejimin hışmına uğrayan ilk kuruluş oldu ve Millî Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararıyla kapatıldı (31.5.1983). Gerekçe, feshedilmiş bir partinin devamı olarak faaliyette bulunduğu idi. Bu karar basında tartışılmayacaktı.

[...] Büyük Türkiye Partisi'nin boşluktaki izini sürmek için bu defa da Doğru Yol Partisi (DYP) kuruldu. Bunu Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Bayrak Partisi, Türkiye Huzur Partisi (sonradan Huzur Partisi), Fazilet Partisi gibileri izledi. Bunlardan Huzur Partisi laikliğe aykırılık nedeniyle 1984'te Anayasa Mahkemesi'nce kapatılacak, AP-Büyük Türkiye Partisi misyonunun takipçisi olduğu anlaşılan DYP ise, ayakta kalan ve büyüyen parti olacaktı. Bu gelişmelerin yeni kızgınlıklar yaratması düşünülemezdi. Nitekim Evren, gerekirse seçimlerin erteleneceğini bildirdi (Çorum, 1.6.1983).

[...]

Bu arada, Yüce Görev Partisi'nin 62 kurucusuna veto isabet etmişti. Başkan Baha Vefa Karatay da bunların arasındaydı (Karar 86). Vetolara bir de istifalar eklenince, bu partide topu topu bir tek kurucu üye kaldı.

Siyaset dünyası ile askerî yönetim arasındaki parti kurma-veto etme düellosu duracağa benzemiyordu. "Şimdi inadına parti kuruyorlar" diye yakınan Evren (Bolu, 2.7.1983), parti enflasyonu oyununa gelmeyeceklerini bildirmeyi de ihmal etmiyordu (Bilecik-Kütahya, 3.7.1983). Nitekim sıra DYP'ye gelmişti. Onun da payına 30 veto düştü. Temmuz ayının ilk haftasında 217 kurucudan 104'ü, ikinci haftasında da 235 kurucudan 185'i veto edilmişti (*Cumhuriyet*, 4 ve 9 Temmuz 1983). Fakat vetoların arkası kesilmediği gibi, yeni kuruculuk için başvuruda bulunmaktan usanan parti de yoktu.

Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", Sina Akşin (yay.), *Türkiye Tarihi*, cilt V: *Bugünkü Türkiye, 1980-1995* (İstanbul, 1995) içinde.

Siyasal yasaklı olmayanların veto edilmesinin ne biçim gerekçeleri olabilir?

6 Kenan Evren'in seçim konuşması, 4 Kasım 1983.

[...] Kinin çok acıdır, ancak sıtmanın tedavisi için o acı ilacı içmek zorunluluğu vardır. Biz gelmiş geçmiş iktidarlar gibi, hata yapmadık da demiyoruz. Hatalarımız belki olmuştur. Ancak bu hataların asgarî olması için büyük bir itina gösterilmiştir. Geleceğin iktidarına talip olan yeni partilerimiz bir çok tatlı vaatlerde bulundular. 1980 ve 1981 yıllarında ekonomik durumun düzelmesini kendilerine maledenleri, ekonominin tabiî kanunlarını bu memlekette kendisinin bildiğini söyleyenleri, bilgi, beceri ve işbilirlik vasıflarının Allah tarafından yalnız kendilerine verildiğini büyük bir gururla her gün çekinmeden ifade edenleri, ihracatın sihirli deyneğinin yalnız kendisinde bulunduğunu, bugüne kadar gelmiş geçmiş bütün yönetimlerin hatalı hareket etiklerini, ancak kendilerinin hatalı olmadığını, yapılmış faydalı yatırımlarda kendi paylarının bulunduğunu, enflasyonu ancak ve ancak kendilerinin aşağı çekebileceğini, anarşi ve terörün başlıca sebebinin ekonomik kriz olduğunu, herkesi ev sahibi yapacaklarını, orta direği yalnız kendilerinin ayakta tutabileceğini, nerede ise köy yollarına varıncaya kadar asfalt yapacaklarını, bir ekip çalışmasıyla değil, ancak kendisinin bunları gerçekleştirebileceğini ve daha bir çok tatlı vaadleri dinlediniz. Elbette böyle söyleyeceklerdir. Hiçbir satıcı benim malım çürüktür der mi? İnşallah gerçekleştirirler. Ancak üzüntü veren taraf, 12 Eylül'den sonra yönetimde görev alıp, görevde kaldıkları sürece bütün iyi kararları kendilerinin aldığını, Ekonomik Kurulu, Bakanlar Kurulunu ve Millî Güvenlik Konseyini ortada yok kabul etmelerindedir. 12 Eylül'den sonra alınmış bütün kararların Millî Güvenlik Konseyinin tasvibinden geçtiğini, tasvip edilmeyenlerin yürürlüğe konmadığını bildikleri halde, daha iktidara gelmeden şimdiden bu şekilde hilaf-ı hakikat beyanda bulunanların, bundan sonra ne yapabileceğini takdirlerinize sunmak isterim.

***Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983)* (Ankara, 1983).**

II. Turgut Özal yılları

S Ö Z L Ü K

* Üçlü parti sistemi
* Siyasal yasaklar
* Emanetçiler
* Veto
* Ülke barajı

A. Kısıtlamaların sonu

Belge 1, 3 ve 5

■ 1984 yerel seçimlerinden de başarılı çıkarak sahip olduğu desteği somut olarak gören Özal, 12 Eylül döneminde düşünüp tam gerçekleştirme fırsatı bulamadığı ekonomi politikalarını uygulamaya hız verdi. Rakip partilerin ANAP'ın seçimlerden elde ettiği ezici başarı karşısında uğradıkları şaşkınlık ve buna bağlı olarak yaşamaya başladıkları iç sorunlar, Özal'a ve partisine belli avantajlar sağlamaktaydı. Buna rağmen, **dört yıl sonra gelen ikinci genel seçimlerin sonucu ANAP'ın arkasındaki desteğin eridiğini ortaya çıkardı**. 1987 genel seçimlerinde ANAP'ın oy oranı % 36,4'e düştü.

■ 1987 seçimlerinde, siyasal yaşamı 12 Eylül öncesi partilerinden arındırmaya yönelik *üçlü parti sistemi** projesinin aksine bir durum ortaya çıktı. Bunda rol oynayan en önemli etken, **1982 Anayasası'nın** *siyasal yasaklar**la ilgili **geçici 4. maddesinin referanduma sunulması**nın kabul edilmesiydi. Askeri yönetim, başta AP ve CHP olmak üzere, kapattığı partilerin faal kadrolarını siyasal faaliyetten men ederek "eski siyasal zıtlaşmaların ve kavgaların" son bulacağını ummuş, ancak eski partiler yeni isimlerle ve *emanetçiler**in yönetiminde siyaset sahnesinde yeniden belirmeye başlamışlardı. Herhangi bir partinin eski siyasal kadrolarla olan bağı saptanınca, kurucuları MGK tarafından *veto** ediliyor, ancak bu biçimde siyasetten men edilen partinin yerine hemen yenisi kuruluyordu. Siyaset adeta bir satranç oyununa dönmüştü. Bu durum, **6 Eylül 1987**'de düzenlenen referandumda halkın söz konusu yasakların kaldırılmasına "evet" demesi ve uzun süre siyaset yapmaktan yasaklanan siyasetçilerin siyasal haklarını yeniden elde etmesiyle son buldu. Eski liderlerin çoğu siyasete döndüler.

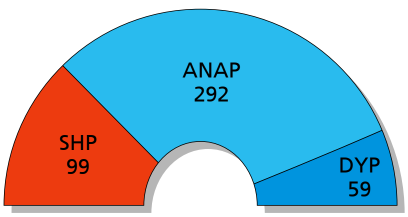
B. Yasaklıların dönüşü

Belge 2, 4, 6 ve 7

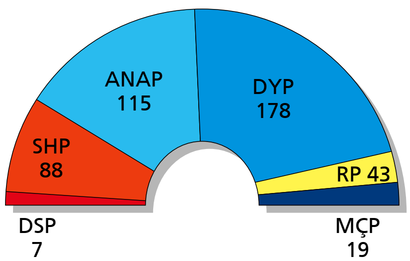
■ 1987 eylül ayı ortalarında Bülent Ecevit, 1985'te kurulan ve genel başkanlığını eşi Rahşan Ecevit'in yürüttüğü Demokratik Sol Parti'nin (DSP), Süleyman Demirel ise Yıldırım Avcı liderliğindeki Doğru Yol Partisi'nin (DYP) genel başkanlıklarına seçildiler. Askerî yönetimin demokrasi için açık bir tehdit olarak kabul ettiği Milli Selamet Partisi (MSP) de Refah Partisi (RP) adı altında yeniden siyasal yaşama döndü. Yeni bir parti olarak ANAP kendini böyle bir ortamda yarışır buldu ve bu yarıştan seçim sisteminin teknik özelliklerini değiştirmek suretiyle sandalye sayısını arttırarak galip çıkmayı başardı, ama seçmen desteğini hatırı sayılır bir oranda kaybetti.

■ 1987 seçimlerinde ANAP % 36,4 oranında oy alarak 550 sandalyeli yeni mecliste 292 sandalye kazandı. DYP % 19,2 oy oranıyla 59 sandalye kazanırken, DSP % 8,6, RP % 7,2, Milliyetçi Hareket Partisi'nin devamı olan Milliyetçi Çalışma Partisi ise % 2,9 oranında oy elde ettiler, ancak % 10'luk *ülke barajı**nı geçemedikleri için Meclis'e giremediler. Seçimin en ilginç sonuçlarından biri, 31 Haziran 1983'te kurulan Erdal İnönü'nün genel başkanlığındaki Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile Halkçı Parti'nin birleşmesinden (2 Kasım 1985) meydana gelen Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP)'nin oyların % 24,8'ini alarak 99 sandalye kazanması ve ikinci parti olmasıydı. SHP bu başarısını sürdürdü ve 1989 yılında yapılan ara seçimlerde % 28 oranında oy alarak birinci parti durumuna geldi. **ANAP'ın seçimlerdeki başarısızlığı, parti içinde yönetim ve liderlikle ilgili tartışmalar başlattı.**

■ **Turgut Özal'ın 31 Ekim 1989'da cumhurbaşkanlığına seçilmesi** parti içi çekişmelere yeni bir boyut kazandırdı: Özal'ın desteklediği Yıldırım Akbulut, ANAP genel başkanı ve başbakan oldu; fakat bu uzun sürmedi: 1991 yılında genel başkanlığa Mesut Yılmaz seçildi. **Aynı yıl yapılan genel seçimlerden sonra Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki DYP-SHP koalisyon hükümeti kuruldu** (DYP bu seçimlerde % 27 oy oranıyla 178, SHP ise % 20,8 oy oranıyla 88 sandalye kazanmıştı). 1991 seçimlerinin en önemli sonucu RP oylarındaki göreli patlamaydı. RP, MÇP adaylarına da listelerinde yer vererek girdiği seçimlerden, % 16,9 oy oranı ve 62 sandalye ile üçüncü parti olarak çıkmıştı.

1 **1987 seçim sonuçlarına göre TBMM'de sandalye dağılımı.**

2 **1991 seçim sonuçlarına göre TBMM'de sandalye dağılımı.**

3 **6 Eylül 1987'de halkoyuna sunulan Anayasa'nın geçici 4. maddesi.**

GEÇİCİ MADDE 4. – 1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı kanunla feshedilmiş bulunan siyasî partilerden;

11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzel kişiliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanunu'nun İkinci Kitabının birinci bendinde yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili kamu davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasî partilerin;

a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasî parti kuramazlar; Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasî partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahallî seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasî partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasî partilerde fahrî olarak bile herhangi bir görev alamazlar.

[...]

B İ Y O G R A F İ

4 **Turgut Özal *(1927-1993)***

1927 yılında Malatya'da doğan Özal, 1950 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Elektrik Mühendisi olarak mezun oldu. 1952 yılında ABD'ye giderek ekonomi eğitimi aldı. Türkiye'ye döndükten sonra Elektrik İşleri Etüd İdaresi Genel Müdür Yardımcısı olarak Türkiye'nin elektrifikasyonu ile ilgili projelerde çalıştı. Askerliğini Milli Savunma Bakanlığı Bilimsel Danışma Kurulu üyesi olarak yaptı ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulmasına katkıda bulundu. Bu sırada, Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde dersler verdi. 1967-1971 yılları arasında Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini yürüttü. Ekonomik Koordinasyon Kurulu, Para ve Kredi Kurulu, RCD Koordinasyon Kurulu ve AET Koordinasyon Kurulu başkanlıklarında bulundu. 1971-1973 tarihleri arasında Dünya Bankası'nda danışman olarak çalıştı. 1979 yılı sonlarına doğru Başbakanlık Müsteşarı olarak atandı. Aynı dönemde Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevini de vekaleten yürüttü. 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra kurulan hükümete ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak atandı. 1982 yılında bu görevinden istifa etti. 1983 yılında Anavatan Partisi'ni kurdu ve aynı yıl yapılan genel seçimlerde partisinin başarılı olması üzerine hükümeti kurmakla görevlendirildi. 1987 yılında yapılan seçimleri de ANAP'ın kazanması üzerine, başbakanlık görevine devam etti. 31 Ekim 1989'da TBMM tarafından Türkiye Cumhuriyeti'nin 8. cumhurbaşkanı seçildi ve 9 Kasım 1989 tarihinde görevine başladı. 17 Nisan 1993 tarihinde geçirdiği bir rahatsızlık sebebiyle görevi sırasında vefat etti.

5 **Özgün politikacı Turgut Özal.**

Turgut Özal, Türkiye'nin yenileşme tarihinin dönüm noktalarından birinin sembol ismidir. [...] 80'li yılların global eğilim ve yönelişlerini doğru teşhis etmenin avantajından Türkiye'yi yararlandırmayı başarmıştır. Bazı ulusal ve uluslararası politika meselelerinin yakın gelecekte nasıl bir yön alabileceği konusunda genellikle doğru tahminlerde bulunduğunu da bugün ülkemizde ve çevremizde gözlediğimiz gelişmelerden anlayabiliyoruz.

[...] Özal, Türkiye'yi girmekte geç kalmış olduğu yeni ve evrensel istikamete yöneltmek yolunda önemli bir başarı sağlamıştır. Özal herşeyden önce, "Devlet"le vatandaş arasındaki mesafeyi önemli ölçüde azaltmış, bu iki farklı siyasal düzeyi eşitleme yönünde bazı adımlar atmış, Türk siyaset geleneğinin "hikmet-i hükümet" efsanesini ve "devletin vatandaşa önceliği" saplantısını aşındırmaya çalışmış, Türk vatandaşına siyasal toplumun asıl ve öncelikli biriminin kendisi olduğunu ve devletin aslında kendisi için varolduğunu anlatmaya çabalamış, devletin ideolojik karakterini yumuşatabilmek için kendi kariyerini bile riske atmaktan çekinmemiş bir politikacıydı.

Mustafa Erdoğan, "Türk Politikasında Bir Reformist: Turgut Özal", İhsan Sezal ve İhsan Dağı (yay.), *Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (İstanbul, 2001) içinde.

6 **1991 seçimlerinden sonra kurulan koalisyon hükümetinin liderleri: Başbakan Süleyman Demirel ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü.**

B İ Y O G R A F İ

7 **Mesut Yılmaz (*d. 1947*)**

1975-1983 yılları arasında çeşitli özel şirketlerde yönetici olarak çalışan Yılmaz, kurucuları arasında yer aldığı ANAP'ta Genel Başkan Yardımcılığı görevini de üstlendi. Özal hükümetlerinde Devlet Bakanlığı ve Hükümet Sözcülüğü, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı yapan Yılmaz, 1991'de ANAP Genel Başkanı ve Başbakan oldu. 53. ve 55. hükümetlerde de Başbakanlık görevini yürüttü. Partisinin 2002 seçimlerinde aldığı yenilgi üzerine ANAP Genel Başkanlığı'ndan istifa ederek siyaseti bıraktı.

III. Yeni bir dönemin başlangıcında

SÖZLÜK

* Orta direk

BİYOGRAFİ

1 **Tansu Çiller**
(d. 1946)

Robert Kolej mezunu olan Tansu Çiller, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nü bitirdi. Doktorasını Connecticut Üniversitesi'nde verdi. 1978 yılında doçent, 1983 yılında profesör oldu. Çiller, 1990 yılı kasım ayında Doğru Yol Partisi'nden politikaya atıldı. 1991 yılı seçimlerinde İstanbul'dan milletvekili seçildi. Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile kurulan ve Süleyman Demirel'in başbakanlığındaki koalisyon hükümetinde ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı olarak görev aldı. Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilerek başbakanlık görevini bırakmasından sonra DYP genel başkanlığına aday oldu. 13 Haziran 1993 tarihli DYP olağanüstü genel kurulunda İsmet Sezgin ile Köksal Toptan'ı geride bırakarak Genel Başkan seçildi ve Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu. 5 Nisan kararlarıyla Türk ekonomisinde bir döneme imza attı. 1995 seçimlerinden sonra kurulan REFAHYOL hükümetinde Başbakan Erbakan'ın Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olarak çalıştı. DYP'nin 3 Kasım 2002'de yapılan seçimlerde Meclis dışında kalmasının ardından görevinden istifa edeceğini açıkladı. DYP'nin 14-15 Aralık 2002'de düzenlenen 7. Olağan Kongresinde görevini genel başkanlığa seçilen Mehmet Ağar'a devrederek siyaseti bıraktı.

A. Demokratikleşme çabaları

Belge 1 ve 2

■ Cumhurbaşkanı Turgut Özal 17 Nisan 1993'te vefat etti. 17 Mayıs 1993'te Süleyman Demirel cumhurbaşkanı seçildi; DYP'de Demirel'den boşalan genel başkanlığa iktisat profesörü Tansu Çiller geldi ve DYP-SHP koalisyonunun başına geçerek Türkiye'nin "ilk kadın başbakanı" oldu.

■ 1990'lar Türkiyesi adeta iki zıt yöne çekilmek istenir gibiydi: Bir yanda Özal'ın sağlığında girişilen **daha "demokratik" bir hukuk düzeni sağlamaya yönelik düzenlemeler** vardı. Örneğin, uzun yıllardır tartışma konusu olan Türk Ceza Kanunu'nun "sınıf diktatörlüğüne dayanan bir düzeni" yasaklayan 141. ve 142. maddeleri ile "dinsel bir devlet kurmayı" engelleyen 163. maddeleri yürürlükten kaldırıldı. Amaç, "şiddet" ve "zor" kullanmayı ve "bölücülük" yapmayı desteklemedikçe ve övmedikçe her türlü düşüncenin serbestçe ifadesini mümkün kılmaktı. Fakat, bu düzenlemelerin siyasal yelpazedeki ideolojileri eşit şekilde gözetmediği; aslında "muhafazakâr" olan Özal'ın siyasal kanaatleri dikkate alındığında söz konusu eşitsizliğin tesadüf olmadığı tartışma konusu oldu. Öbür yanda ise, bir çok öğretim üyesi, yazar, gazeteci ve aydının katledilmesine yol açan ve **giderek tırmanan terör eylemleri**, sadece demokratikleşme girişimlerine aykırı bir durum oluşturmuyor, aynı zamanda bazı ideolojik gruplara uzun süredir taraflı davranılmasının bu eylemleri kışkırttığından söz ediliyordu.

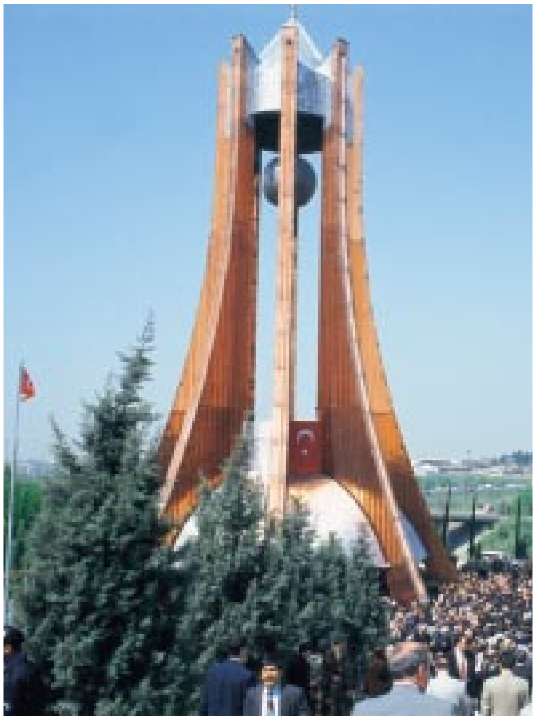
■ Demokrasi üzerinde kısıtlayıcı etkilere sahip olduğu düşünülen bir kısım yasal ve anayasal hükümleri kaldırma girişimleri başka hükümetlerce sürdürüldü. 1995 yılında bu doğrultuda yapılan değişiklikler, işçilerden, memurlara ve üniversite mensuplarına kadar çeşitli kesimlerin demokratik haklarını görece genişletti: **İşçiler grev haklarına, memurlar sendika kurma ve toplu iş sözleşmesi yapma haklarına, üniversite mensupları siyasi partilere üye olma haklarına kavuştular.** Ayrıca seçmen yaşı da 18'e indirildi.

C. Siyasal istikrarsızlık

Belge 3, 4, 5 ve 6

■ Demokrasinin sınırlarının hukuken genişletilmesini uygulamaya geçirmede başarılı olunamaması ve değişikliklerin kağıt üzerinde kalması yüzünden, **siyasal istikrar bir türlü sağlanamıyordu**. SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü'nün siyaseti bırakma kararı alması ile SHP'de yaşanan değişiklik bunun göstergelerinden biriydi. SHP 1993 eylül ayında Murat Karayalçın'ı genel başkan seçti; bundan iki yıl sonra da Deniz Baykal'ın liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi ile birleşme kararı aldı (18 Şubat 1995). Birleşme kararından bir yıl önce yapılan 1994 yerel seçimlerinde SHP'nin oy oranı % 13,6, CHP'ninki ise % 4,6 idi. Bu seçimlerde DYP ve ANAP'ın birbirlerine yakın oy almaları (sırasıyla % 21,4 ve % 21,0) ve **dinsel muhafazakârlığı sebebiyle "rejim karşıtı" sayılan Refah Partisi'nin % 19,1 oranında yüksek bir seçmen desteğine sahip olması siyasal hayatı çalkantılı hale getirdi**.

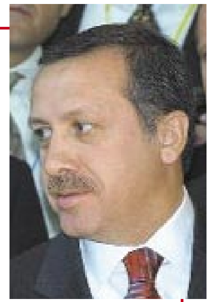
■ Söz konusu çalkantı iki önemli sonuç doğurdu. Bunlardan birincisi kendini ekonomide gösterdi. Tehlike sinyali veren ekonomide tasarruf tedbirleri adı altında kamu harcamalarının kısılmasına gidildi, konulan yeni vergi yükü ile Özal'ın siyasal sözlüğümüze kazandırdığı *orta direk** kesiminin ekonomik durumu sarsıldı. Buna bağlı olarak ikinci sonuç hükümet düzeyinde belirdi. Hükümetin sosyal haklara ve gelir bölüşümüne daha duyarlı politikaları savunmasından yana olan SHP, savunduklarına aykırılık teşkil eden politikalar nedeniyle rahatsız olmaya ve yeni bir bürokratik düzenlemeyle yetki kullanmakta daha etkili konuma gelen ortağı karşısında kendisini güçsüz hissetmeye başlamıştı. Sonunda **1995 yılında hükümet dağıldı**; DYP parlamentodaki partilerin bir hükümet boşluğu yaratılmasın diye hükümete girmeden verdikleri destek sayesinde azınlık hükümeti kurdu, ama güvenoyu alamadı. **Daha sonra erken seçime gitme koşuluyla DYP ile CHP anlaşarak yeni bir hükümet oluşturdular.**

2 **Turgut Özal'ın 17 Nisan 1997'de açılan anıt mezarı.**

B İ Y O G R A F İ

4 **Recep Tayyip Erdoğan *(d. 1954)***

Orta öğrenimini İstanbul İmam Hatip Lisesi'nde, yüksek öğrenimini de Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde tamamlayan Erdoğan, Camialtı, İETT ve Erokspor'da 16 yıl futbol oynadı. Özel sektör kuruluşlarında müşavir ve üst düzey yönetici olarak çalıştı. 1969'danberi fiili siyasetin içinde bulunan Erdoğan, 1975 yılında MSP İlçe Gençlik Kolu Başkanı ve Gençlik Kolları Genel İdare Kurulu Üyeliği'ne seçildi. 1984 yılında RP Beyoğlu İlçe Başkanı, 1985 yılında RP İstanbul İl Başkanı, 1986 yılında RP MKYK üyesi oldu. 27 Mart 1994 yerel seçimlerinde İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçildi. Siirt'te yaptığı bir konuşmada "Halkı sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik ettiği" gerekçesiyle 312'nci maddeden yargılandı ve suçlu bulunarak 120 gün hapis cezasına çarptırıldı. Fazilet Partisi'nin kapatılmasının ardından, bu parti içindeki diğer muhalif "yenilikçi" siyasetçilerle birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi'ni kurdu ve oybirliğiyle partinin genel başkanlığına seçildi. Erdoğan liderliğindeki AKP, 3 Kasım 2002 seçimlerinde 363 milletvekili çıkararak tek başına iktidara geldi, ancak Erdoğan sicili nedeniyle milletvekili adayı olamadığından Meclis'e giremedi.

5 **16 Haziran 1993: DYP - SHP koalisyonu sürüyor.**

3 **27 Mart 1994 yerel seçim sonuçları.**

	Oy	Yüzde	Belediye Sayısı
ANAP	6.551.028	22,60	793
RP	5.832.850	20,12	329
DYP	5.202.786	17,95	886
SHP	5.113.895	17,64	436
DSP	2.588.465	8,93	23
MHP	1.904.571	6,57	118
CHP	1.132.661	3,91	64
BBP	221.731	0,77	11
BAĞIMSIZ	167.881	0,58	44
DP	70.383	0,24	6
MP	66.050	0,23	-
YDP	54.897	0,19	-
IP	49.186	0,17	-
SBP	35.700	0,12	-

6 **27 Mart 1994 genel seçimlerinde büyük oy patlaması yapan RP'nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanı seçilen Recep Tayyip Erdoğan.**

S Ö Z L Ü K

* Seçim ittifakı
* Orta sağ

D. 1995 seçimleri

Belge 1 ve 3

■ DYP ve CHP erken seçimin **24 Aralık 1995** tarihinde yapılmasında anlaştılar; ayrıca "Türkiye Milletvekili" adı altında 100 milletvekilinin herhangi bir seçim bölgesi gözetilmeden partilere aldıkları oy oranında dağıtılmasını öngören bir maddeyi erken seçim tarihini düzenleyen yasaya eklediler. Fakat, yasanın bu maddesi Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi.

■ **RP, % 21,4 oy oranı ve 158 milletvekili ile 24 Aralık seçimlerinden birinci parti olarak çıktı.** % 14,6 oranında oy alarak 76 milletvekilliği elde eden Ecevit liderliğindeki DSP'nin başarısı bir sürpriz oldu. ANAP % 19,6 (132 milletvekili), DYP ise % 19,2 (135 milletvekili) oranında oy kazandı. 1995 seçimlerinin önemli bir özelliği, seçim yasasında daha önce yapılmış olan değişiklikle partilerin birbirleriyle *seçim ittifakı** yaparak seçime katılma olanağını elde etmeleriydi. Bu sayede ANAP, Büyük Birlik Partisi (BBP) ile birlikte tek bir partiymiş gibi seçime girdi ve daha sonra kazandığı sandalyelerden sekizini aralarında daha önce yaptıkları protokole uygun olarak bu partiye verdi. Benzer bir ittifak girişimi DYP ile MHP arasında gerçekleştirilmek istendi, fakat seçimlerden önce bundan vazgeçildi.

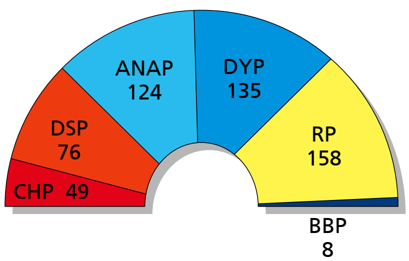
E. Koalisyonlar dönemi

Belge 2, 4 ve 5

■ **RP'nin diğer partiler tarafından "rejim karşıtı" bir parti olarak algılanması, birinci parti olmasına rağmen onu dışarıda bırakacak bir hükümet arayışını gündeme getirdi.** Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı Demirel tarafından hükümeti kurmakla görevlendirildi, ama diğer partilerin kendi partisiyle koalisyona girmek konusundaki isteksizliği nedeniyle başarılı olamadı. Bunun üzerine ikinci büyük partinin başkanı olarak Mesut Yılmaz cumhurbaşkanınca görevlendirildi. Resmî girişimlere başlamadan önce kamuoyunda DYP ve ANAP'ın birlikte bir hükümet kurabileceklerine ilişkin her iki parti tarafından yaratılan izlenim Yılmaz'ın işini kolaylaştırdı ve **ANAYOL** olarak adlandırılan ANAP-DYP koalisyon hükümeti **12 Mart 1996** tarihinde Meclis'ten güvenoyu alarak icraatına başladı.

■ **ANAYOL hükümetinin ömrü uzun olmadı.** İki parti de "*orta sağ**" diye tanımlanan aynı seçmen kitlesinin tüm desteğini almayı hedefliyordu ve bunun için sürekli bir siyasal çekişme içindeydi. Dolayısıyla, hem ANAP hem DYP birbirleri aleyhine her fırsatı kullanma eğilimi gösteriyordu. Hükümet kurulduktan kısa bir süre sonra RP'nin "ihalede suiistimal" gerekçesiyle Tansu Çiller aleyhine verdiği soruşturma önergesi, ANAP'ın Çiller'i savunmayan tutumu nedeniyle hükümet ortakları arasında zaten varolan çekişmeyi ve gerilimi doruk noktasına çıkardı. Ancak, bu sarsıntıyı atlatmayı başaran koalisyon başka bir sebeple sona erdi: Hükümet kurulduğunda yapılan güven oylamasında DSP çekimser kalmış, yani hükümete ne "evet", ne "hayır" demişti. Bu durum, hükümetin aldığı güvenoyu üzerinde hukukî bir tartışma başlattı: Hükümetin Meclis'ten Anayasa'da tanımlandığı şekilde oylamaya katılanların salt çoğunluğunun (yarıdan bir fazlasının) oylarıyla güven alması gerekirken, DSP'nin "çekimser" kalmasıyla bu durum gerçekleşmemişti. Gerçekleşen, "evet" oylarının "hayır" oylarından fazla olmasına dayanan bir güvendi ve bu sonuç Anayasa'ya aykırılık doğurmaktaydı. Nitekim **Anayasa Mahkemesi, RP'nin başvurusu üzerine aldığı kararla hükümetin aldığı güvenoyunu iptal etti**. Dolayısıyla, hükümet istifa etmek zorunda kaldı ve hemen yeni bir koalisyon oluşturma girişimleri başladı.

■ Dört aylık ANAYOL hükümetinden sonra, RP ile DYP'den oluşan **REFAHYOL hükümeti kuruldu ve 1996 temmuz ayında göreve başladı**. DYP'nin RP ile yaptığı işbirliği, parti içinde Çiller'e karşı, başta partinin kurucularından Hüsamettin Cindoruk olmak üzere bazı milletvekillerinin başka bir parti (Demokrat Türkiye Partisi) kurmalarıyla sonuçlanan bir muhalefet başlattı. Bu durum, aynı zamanda, daha sonra REFAHYOL'un düşürülmesinde rol oynayacak zemini de hazırlamış oldu.

1 **1995 seçim sonuçlarına göre TBMM'de sandalye dağılımı.**

BİYOGRAFİ

2 Necmettin Erbakan ***(d. 1926)***

1948 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'ni bitiren Erbakan, aynı kurumda öğretim üyeliği yaptı ve 1962 yılında profesörlüğe yükseldi. Kısa süren tartışmalı TOBB başkanlığından sonra, 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili seçildi. 1970'de Milli Nizam Partisi'ni kurdu. Parti 1971 yılında kapatıldı. 1973'te Milli Selamet Partisi adıyla kurulan yeni partiye girdi ve genel başkan seçildi. 1973'te kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı oldu. 1974-1977 yılları arasında Milliyetçi Cephe hükümetlerinde de aynı sıfatla yer aldı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra siyaset yapması yasaklandı. Siyasi yasağının kalkması üzerine 1987 yılında Refah Partisi'nin genel başkanı seçildi. RP-DYP koalisyon hükümetinde başbakanlık yaptı. 28 Şubat süreciyle birlikte hükümetin yıkılmasından sonra Refah Partisi kapatıldı ve Necmettin Erbakan'ın siyasi yasağı başladı. Ayrıca Bingöl'de yaptığı bir konuşmadan dolayı 1 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı, ama af kanunuyla hapis cezasından kurtuldu. Siyaset sahnesinde Millî Görüş geleneğinin simgesi haline gelen Erbakan'ın desteklediği Saadet Partisi, 3 Kasım 2002 seçimlerinde ancak % 2,49 oranında oy alabildi.

3 DYP-CHP koalisyon hükümeti başbakanı Tansu Çiller ve başbakan yardımcısı Deniz Baykal.

4 12 Mart 1996'da güvenoyu alan hükümetin ortakları: ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz ve Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu Çiller.

5 REFAHYOL liderleri: Başbakan Necmettin Erbakan ve Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller.

IV. 28 Şubat süreci

SÖZLÜK

* Devlet yönetiminde şeffaflık

A. Refah Partisi faktörü

Belge 2, 3 ve 4

■ **REFAHYOL hükümetinin uygulamaları** Türk siyasal yaşamında önemli izler bıraktı; **partiler, kurumlar ve toplum kesimleri arasında belirli gerilimler yaratarak rejimin istikrarını sarstı**. Özellikle RP'nin tutumunun bu konuda belirleyici bir etkisi oldu. Taksim Meydanına büyük bir cami inşa etme projesinin yeniden gündeme getirilmesi, üniversitelerde uygulanan türban yasağının siyasal malzeme yapılması, tarikat şeyhlerinin başbakanlık konutunda "görüş alışverişi" için ağırlanması, Ankara'nın Sincan ilçesinde RP'li belediye başkanı tarafından düzenlenen "Kudüs Gecesi"nde Filistin'e destek gösterisinin dinsel bir devlet düzenine özlem mesajına dönüştürülmesi, bazı radikal dinsel grup ve akımların izinsiz protesto eylemleri, RP'nin iktidarda bulunmasının verdiği cesarete bağlandı ve "laiklik karşıtı" gelişen bir tehlike olarak görüldü. **3 Kasım 1996'da Susurluk'ta meydana gelen ve bazı siyasetçi, bürokrat, resmi görevli ve sivillerin yasal olmayan gizli ilişkilerinin ortaya çıkmasına neden olan trafik kazası**, *devlet yönetiminde şeffaflık** tartışmalarını ön plana çıkararak siyasal yaşamın istikrarının bozulmasında önemli rol oynadı. Kazanın ardından kamuoyunda çeşitli protesto eylemleri başladı ve siyasal otoriteye gösterilen güven tartışma konusu edildi.

■ Bütün bunlar, MGK'nın **28 Şubat 1997** tarihinde yaptığı toplantıda tartışıldı ve ülkenin içine düşmüş olduğu durum bir bildiri metniyle hükümete anlatıldı. Bildiri metni, üstü örtülü de olsa, genelde hükümeti, ama özellikle hükümetin RP kanadını sorumlu tutuyor ve onun destek verdiği varsayılan olayları ele alıyordu. RP genel başkanı ise Necmettin Erbakan'dı. Dolayısıyla, MGK'nın bir üyesi olarak başbakanın böyle bir metnin altına imza atması, RP'nin sorumluluğunu kabul etmek anlamına geliyordu. Başbakanın imzalayıp imzalamayacağı uzun süre tartışıldı, ama sonunda metin kamuoyuna açıklandı.

B. Laiklik tartışmaları

Belge 1, 2 ve 4

■ **28 Şubat metninin temel vurgusu, "laik" devlet düzeninin "çağdışı" rejim aleyhtarı bazı faaliyetlerle tehlikeye düşürülmesi üzerineydi.** Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) laiklikle ilgili tehlikelere daha kesin bir üslupla dikkat çeken ve bu tehlikeleri besleyen tutum, düşünce ve politikaları yeren bir başka metin yayımladı. Tarihe **"28 Şubat Kararları"** olarak geçen ve Türk siyasal yaşamını yeni bir dönemece getiren bu metindir. Bu kararlar basında "demokratik gelenekler" açısından eleştirildi ve ordunun siyasete yaptığı bu "ince ayar" (askeri bir yetkili kararları "demokrasinin balans ayarı" olarak tanımlamıştı), **"postmodern darbe"** olarak nitelendi. TSK'nın laiklik konusundaki duyarlılığının siyasetçiler üzerindeki etkisi kısa sürede hissedildi. Koalisyon liderleri, başta erken genel seçim kararı olmak üzere siyasal tansiyonu düşürücü çareler aradılar. En etkin çare olarak akla gelen ise Erbakan'ın başbakanlıktan istifası oldu ve **Erbakan istifa etti**.

■ REFAHYOL hükümeti protokolünde parti liderlerinin ikişer yıl süreyle "dönüşümlü" başbakanlık yapmaları öngörüldüğü için, Çiller başbakan olarak atanmayı bekliyordu. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel ANAP lideri Mesut Yılmaz'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Mesut Yılmaz, CHP'nin dışarıdan desteğini sağlayarak DSP ve DTP ile ANASOL-D koalisyon hükümetini kurdu. ANASOL-D hükümeti Türkiye'yi erken seçime götürmek üzere kurulan bir hükümet olmasına rağmen, "28 Şubat Kararları"nda değinilen sorunları çözmek üzere bazı politikaların uygulanmasını da hedef alıyordu. Bunların başında **İmam-Hatip okullarında orta eğitimi fiilen sona erdirecek olan "8 Yıllık Kesintisiz Eğitim" projesi** geliyordu. Ne var ki bu proje, hem ANAP içindeki muhafazakâr kanadın etkisi, hem de RP'nin Meclis'teki direnci, ayrıca projeyi dinsel değerleri eritmeye yönelik olarak gören grupların eylemleriyle uzun tartışma ve gerilim konusu oldu. İstanbul başta olmak üzere büyük kentlerdeki birçok camide cuma namazı sonrası yapılan yoğun protestolar, laik/laik olmayan karşıtlığını kışkırtıcı bir işlev gördü. Buna rağmen, projenin daha sonra yasalaşarak yürürlüğe girmesi önlenemedi.

1 **Kendilerini okullarının parmaklığına zincirleyen türbanlı öğrenciler.**

2 **28 Şubat Kararları.**

Milli Güvenlik Kurulu ile Erbakan'ın başbakanlığındaki 54. hükümet arasında yapılan kritik toplantı ardından alınan kararlar Türk siyaset tarihine "28 Şubat Kararları" olarak geçti. Radikal dinci faaliyetlere ilişkin MİT raporunun ele alındığı toplantıdan sonra alınan kararlar için bir çeşit "sivil muhtıra" yorumu yapıldı. Tarihi toplantıda alınan kararlar şunlardı:

1- Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. Anayasa'nın 174. maddesinde koruma altına alınan Devrim Kanunları'nın ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükümet, icraatında Devrim Yasaları'na uygunluğu sağlamakla görevlidir.

2- Savcılar, Devrim Yasaları'nın ihlalini oluşturan davranışlar karşısında harekete geçmelidirler. Yasaları ihlal eden dergahlar kapatılmalıdır.

3- Sarık ve cüppeli giyim şeklinin özendirildiği görülmektedir. Kılık ve kıyafetleri bu yasaya ters düşen kişilerin onurlandırılmamaları gerekir.

4- Anayasa'nın 163. maddesinin kaldırılmasının yarattığı hukuki boşluklar, irticai akımların ve laikliğe aykırı tutumların güçlenmesine yol açmıştır. Bu boşlukları telafi edecek yasal düzenlemeler getirilmelidir.

5- Eğitim politikalarında yeniden Tevhidi Tedrisat Kanunu ruhuna uygun bir çizgiye gelinmelidir.

6- Temel eğitim 8 yıla çıkarılmalıdır.

7- İmam - hatip okulları toplumdaki bir ihtiyacı karşılamak üzere kurulmuşlardır. Bu ihtiyacın fazlası olan imam hatip okulları, meslek okullarına dönüştürülmelidir. Ayrıca kökten dinci grupların kontrolünde olan Kuran kursları kapatılarak, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda düzenlenmelidir.

8- Devlet dairelerinde ve belediyelerde kökten dinci bir kadrolaşma hareketi sürdürülmektedir. Hükümet, bu kadrolaşmanın önüne geçmelidir.

9- Cami yapımı gibi dini konuları siyasi amaçlar için istismar etmeye dönük olan her türlü davranışlara son verilmelidir.

10- Pompalı tüfekler kontrol altına alınmalı ve gerekirse pompalı tüfek satışları yasaklanmalıdır.

11- İran'ın Türkiye'deki rejimi istikrarsızlığa itmeyi amaçlayan çabaları yakın takibe alınmalıdır. İran'ın Türkiye'nin içişlerine karışmasını önleyici politikalar uygulanmalıdır.

12- Yargı mekanizmasının daha etkin çalışmasını sağlayacak ve yargı bağımsızlığını güvence altına alacak, hükümetin tasarruflarından koruyacak düzenlemeler bir an önce getirilmelidir.

13- Son dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarını hedef alan tahriklerde büyük artış gözlenmektedir. Bu sataşmalar TSK içinde rahatsızlığa yol açmaktadır.

14- İrticai faaliyetlere karıştıkları için TSK'daki görevlerine son verilen subay ve astsubayların belediyelerde istihdam edilmelerinin önüne geçilmelidir.

15- Partilerin belediye başkanları ve il, ilçe yöneticilerinin konuşma ve davranışları da Siyasi Partiler Yasası'nın sorumluluk alanına sokulmalıdır.

16- Tarikatların denetimindeki finans kuruluşları ve vakıflar aracılığıyla ekonomik güç haline gelmeleri dikkatle izlenmelidir.

17- Laiklik aleyhtarı yayın çizgisi olan TV kanalları ve özellikle radyo kanallarının verdikleri mesajlar dikkatle izlenmeli ve bu yayınların Anayasa'ya uygunluğu sağlanmalıdır.

18- Milli Görüş Vakfı'nın bazı belediyelere yaptığı usulsüz para transferleri durdurulmalıdır.

3 **Susurluk kazası, 3 Kasım 1996.**

Susurluk'taki trafik kazası ve sonrasındaki gelişmeler, kartpostallara konu oldu. ÖDP Uşak ve Denizli şubeleri üyelerinin dostlarına gönderdikleri yılbaşı kartlarında Susurluk'taki trafik kazasının görüntüleri yer alıyor.

4 **Ankara Sincan'da RP'li belediyenin düzenlediği iddia edilen 2 Şubat 1997'deki Kudüs gecesinde şeriatçı gösteri üzerine, 4 Şubat günü tatbikata giden tank birliği Sincan'dan geçti. Birliğin geçişi, ordunun uyarısı olarak yorumlandı.**

V. 21. yüzyıl başında Türkiye politikası

SÖZLÜK

* Devlet Güvenlik Mahkemeleri
* Uluslararası Tahkim Kurumu
* Uyum yasaları
* Milli Görüş

A. Refah Partisi'nin tasfiyesi

Belge 1, 3 ve 4

■ **Refah Partisi "laiklik-karşıtı tutumu", "dinsel temelli devlet kurma niyeti"**, bu tutum ve niyeti taşıyan diğer dinsel gruplarla ilişkisi ve onlara verdiği siyasal destek **nedeniyle 1998 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı**. Partinin hukuken kısıtlanmayan üyeleri Fazilet Partisi (FP) adı altında yeniden örgütlenip faaliyetlerine devam ettiler. RP'nin yerine kurulan FP, 1999 genel seçimlerinde RP'nin daha önceki başarısına ulaşamadıysa da elde ettiği oy oranı % 15,4'ü buldu. İlk defa yerel seçimlerle aynı anda yapılan 1999 seçimlerinde DSP % 22 oy oranı ile birinci parti olurken, onu sayısal üstünlüklerine göre şu partiler izledi: MHP % 17,9, FP % 15,4, ANAP % 13,2, DYP % 12.

■ Seçim sonuçları, REFAHYOL hükümetinin yarattığı siyasal krizin gölgesinde DYP ve RP'yi dışlayıcı bir hükümet formülü arayışlarını beraberinde getirdi. **28 Mayıs 1999'da DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan bir koalisyon hükümeti kuruldu.** Hükümet, hem REFAHYOL döneminden kalma olumsuzlukları düzeltmek, hem de AB'ye Türkiye'nin tam üyeliğini sağlayacak atılımları gerçekleştirmek üzere işe koyuldu. *Devlet Güvenlik Mahkemeleri**'nin sivilleştirilmesi, sosyal güvenlik sisteminin düzeltilmesi, bankacılık sisteminin yeniden düzenlenmesi, *Uluslararası Tahkim Kurumu**'nun ülkede faaliyet göstermesine izin veren anayasal düzenlemelerin yapılması gibi kararlar alındı. Hükümetin sergilediği uzlaşmacı tutum, görev süresi sona eren Demirel'in yerine yeni cumhurbaşkanının seçilmesi konusunda diğer partilere de yansıdı. **Beş partinin genel başkanlarının anlaşarak aday gösterdikleri Anayasa Mahkemesi eski başkanı Ahmet Necdet Sezer 10. cumhurbaşkanı seçildi.**

B. Avrupa Birliği'ne giden yol

Belge 6 ve 7

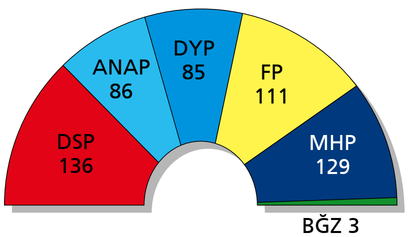
■ **Koalisyon hükümeti** bazı konularda çıkan görüş ayrılıklarına rağmen, yolsuzlukların üstüne gidilmesinde (yirmiden fazla yolsuzluk ve rüşvet operasyonu) ve **AB'ye üyelik için hazırlanan "Ulusal Program" çerçevesinde "*uyum yasaları**"nın çıkartılmasında başarı sağladı**. AB'ye üyelik konusunda DSP ve ANAP birbirine yakın olumlu tavır sergilerken, MHP özellikle idam cezasının kaldırılmasına karşı çıkıyordu. Bununla birlikte, MHP'nin "uyum yasaları"nın kabulünde zorluk çıkarmaması, koalisyonun devamını sağladı. Ecevit hükümeti, Cumhuriyet tarihinin en uzun süren koalisyonu olmakla birlikte, özellikle ANAP ve MHP arasında AB'ye yönelik zıt tutumları nedeniyle tırmanan çekişme ve DSP'den 60'dan fazla milletvekilinin ayrılmasının etkisiyle (bu milletvekilleri koalisyon hükümetinin Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem'in liderliğinde "Yeni Türkiye Partisi"ni kurdular) alınan erken seçim kararıyla hukuki ömrünü tamamladı.

C. Adalet ve Kalkınma Partisi

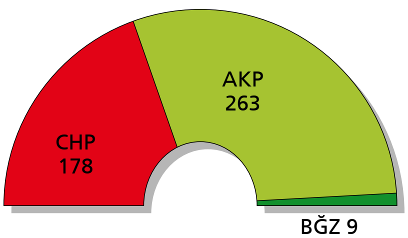
Belge 2, 4, 5 ve 6

■ Uzun tartışmalar ve bazı milletvekillerinin yeniden seçilemeyeceklerini anlamaları üzerine çıkardıkları erteleme söylentilerinin ardından, seçimler 3 Kasım 2002'de yapıldı. Seçim sonuçları, kendini "muhafazakâr demokrat bir merkez partisi" olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) tek başına iktidara taşıdı. Oyların % 34,2'sini alan AKP'nin yanında, Meclis'e yalnızca % 19,3 oy oranıyla CHP girebildi.

■ AKP, laikliğe aykırı sözler içeren bir konuşması nedeniyle yaşam boyu siyasetten men edilen FP'li eski İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ile, FP'nin kapatılmasının ardından bu partiden ayrılan bir grup siyasetçi tarafından 2001 ağustosunda kurulmuştu. *Millî Görüş** geleneğinden yetişmiş olmalarına rağmen, FP içinde de merkez odaklı geleneksel siyaset anlayışına karşı çıkarak muhalefet başlatan AKP kurucuları, hem parti içinde hem ülkede daha fazla demokrasi, yolsuzluklarla mücadele ve ekonomik atılım sözü vererek halkın karşısına çıktılar ve muhafazakâr kesimin desteğiyle birlikte her kesimden tepki oylarını almayı başardılar. Abdullah Gül'ün başbakanlığında kurulan ve merkez sağın farklı eğilimlerinden isimlere yer veren yeni hükümet de, AKP'nin Türkiye'de siyasal islamın simgesi olan Erbakan çizgisinden ayrıldığının bir göstergesi oldu.

1 **1999 seçim sonuçlarına göre TBMM'de sandalye dağılımı.**

2 **2002 seçim sonuçlarına göre TBMM'de sandalye dağılımı.**

BİYOGRAFİ

3 **Ahmet Necdet Sezer** ***(d. 1941)***

Ahmet Necdet Sezer, 1958'de Afyon Lisesi'nden, 1962'de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Dicle-Yerköy hakimlikleri ve Yargıtay tetkik hakimliği görevlerinde bulundu. Medeni hukuk alanında 1977 ve 1978 yıllarında Ankara Hukuk Fakültesi'nde yüksek lisans öğrenimi yapan Sezer, 7 Mart 1983'de Yargıtay üyeliğine seçildi. Sezer, Yargıtay İkinci Hukuk Dairesi üyesi iken Yargıtay Genel Kurulu'nca belirlenen üç aday arasından dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından 27 Eylül 1988'de Anayasa Mahkemesi üyeliğine getirildi. Sezer, Yekta Güngör Özden'in yaş haddinden emekli olmasından sonra, 6 Ocak 1998'de Anayasa Mahkemesi'nin 14. başkanı oldu. Sezer, 25 Nisan 2000 tarihinde Başbakan Bülent Ecevit, Devlet Bahçeli, Mesut Yılmaz, Recai Kutan ve Tansu Çiller başta olmak üzere 131 milletvekilinin imzasıyla 10. cumhurbaşkanı seçimi için aday gösterildi. Sezer, 5 Mayıs 2000'de TBMM'de yapılan 3. tur oylamada 330 oy alarak Cumhurbaşkanı seçildi.

AK PARTİ

4 **Adalet ve Kalkınma Partisi'nin önde gelen kurucuları (Abdüllatif Şener, Abdullah Gül ve Bülent Arınç) Fazilet Partisi üyesi iken...**

5 **3 Kasım 2002 seçimlerinde partilerin aldıkları oy oranları.**

Partiler	Oy oranı (%)
GP	7,25
AKP	34,26
CHP	19,4
DYP	9,55
MHP	8,34
DEHAP	6,23
ANAP	5,12
SP	2,49
DSP	1,23
YTP	1,15
BBP	1,02
Diğer	2,98
Bağımsız	1

6 **Dışişleri Bakanı İsmail Cem ve AB Dış Politika ve Güvenlik Temsilcisi Javier Solana.**

7 **1999-2002 koalisyon hükümetinin liderleri: Başbakan Bülent Ecevit ve Başbakan Yardımcıları Devlet Bahçeli ve Mesut Yılmaz.**

D. Yapısal sorunlar ve aşırı duyarlılıklar

Belge 2 ve 3

■ **Türkiye'de demokrasinin tam anlamıyla standartlaşmış, sürekli kuralların uygulandığı kurumsallaşmış bir yapısı olmadığı söylenebilir.** Örneğin, neredeyse her seçime ayrı bir seçim yasasıyla girildi, yasalar ve yönetmelikler sık sık değiştirildi. Aynı biçimde, seçimler çoğunlukla erkene alındı, 1950'den bu yana tam 7 erken seçim yapıldı. Erken seçim uygulaması ise, özellikle 1987 yılından itibaren süreklilik kazandı ve Anayasa'nın öngördüğü 5 yıllık seçim süresi hiçbir zaman tamamlanamadı.

■ **Çok sayıda siyasal parti çeşitli nedenlerle kapatıldı, ama bu partiler başka adlar altında yeniden siyasal yaşama döndüler.** Bu da kurumlaşmış bir zemin üzerinde siyaset yapılamamasının nedenlerinden biri olarak kabul edilebilir. Kuşkusuz, hukuk düzeninden kaynaklanan aksaklıkları gidermek kadar, partilerin demokrasi kültürüne, yani birlikte yaşamanın zorunlu kıldığı saygılı üsluba, haklara ve özgürlüklere karşı sergilenmesi gereken sorumlu davranışlara göstermeleri gereken duyarlılık da siyasetin yapılacağı zemini sağlamlaştırır. Bu nedenle, siyasete kişisel/grupsal bencillik duygularından çok, kamusal duyarlılıklar hakim olmalıdır. 20. yüzyıl sonlarında Türkiye'de böyle görünmeyen durumun 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra değişecekmiş gibi görünmesi bir iyimserlik ümidi uyandırdı.

■ **Kurumsallaşmamış bir siyaset ve demokrasi, farklılıkları abartan uç siyasal akımları beslemeye yaradığı için, Türkiye zaman zaman demokrasinin pekişememesi konusunda bunun zararını gördü.** Bunun bir örneği 1991 seçimlerinden sonra TBMM'deki yemin töreninde yaşandı. Halkın Emek Partisi (HEP) milletvekili Leyla Zana'nın kürsüde Kürtçe yemin etmesiyle başlayan gerilim, daha sonra bu partiden bazı milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve partinin kapatılmasıyla sonuçlandı (HEP'in yerine 1993'te Demokrasi Partisi, bu partinin kapatılmasıyla da yerine 1994'te Halkın Demokrasi Partisi kuruldu, aynı parti 2002 seçimlerine Demokratik Halk Partisi adıyla katıldı) ve demokrasi bakımından yeni istikrarsızlıklara sebep oldu. Oysa HEP, Güneydoğu Anadolu bölgesinde SHP'ye destek vermiş ve bu partinin listesinden Meclis'e milletvekili sokmuştu. Öte yandan, HEP ve devamı partilerin etnik temelde bir temsil anlayışını daha fazla önemsemeleri, en azından aynı doğrultudaki karşıt anlayışları uyararak demokrasinin kurumsallaşmasında daha öncelikli sorunların ele alınmasını önleyici bir gerilim kaynağı yarattı. Ancak, siyasal ortamın 1999 seçimlerine oranla daha özgür olmasına karşın, 3 Kasım 2002 seçimlerinde etnik oylarda azalma olduğuna bakılarak seçmen kitlesinin bu yaklaşımı pek desteklemediği de söylenebilir.

1 **Türkiye'de seçime katılma oranları (1950-2002).**

Partiler	Oy Oranı (%)
1950	89,3
1954	88,6
1957	76,6
1961	81,0
1965	71,3
1969	64,3
1973	66,8
1977	72,4
1983	92,3
1987	93,3
1991	83,9
1995	85,2
1999	87,1
2002	78,9

E. Katılım ve temsil

Belge 1 ve 4

■ **Türkiye'de demokrasinin birçok açıdan genişleyerek geliştiğine kanıt olarak, demokratik hak ve özgürlüklere sahip olmada daha bilinçli ve duyarlı bir yurttaş profilinin belirmeye başladığı da söylenebilir.** Bunun en belirgin göstergelerinden birisi, 1983 ve sonrasında yapılan genel seçimleri dikkate aldığımızda, seçimlere katılım oranının oldukça yüksek oluşudur. Ortalama olarak alındığında bu oran % 80'lerin üzerindedir ve gelişmiş demokrasilerde bile bu oranlarda katılıma rastlanmaz. Öte yandan, yurttaşların demokrasi dışı uygulamaları protesto etme duyarlılıklarında belirgin gelişmeler görüldü. Bunun örnekleri, Susurluk olayının ardından, "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" sloganıyla çok geniş bir halk kesiminin aynı saatte lambalarını söndürmeleri ve irticayı protesto için büyük kalabalıkların kendiliklerinden biraraya gelmeleri biçiminde yaşandı.

■ 3 Kasım 2002 seçimlerinde katılımın uzun bir aradan sonra ilk kez düştüğü de gözlemlendi. Belki bunun da bir sonucu olarak, 20. yüzyıl sonu Türkiye politikasına damgasını vurmuş iki parti, **ANAP ve DYP, Meclis dışında kaldılar**. Ancak bu durum, seçmen memnuniyetsizliğinin dışavurumu olarak algılandığı kadar, Seçim Kanunu'nun öngördüğü % 10'luk ülke barajını da tartışmaların odak noktasına taşıdı. Söz konusu barajı yalnızca iki partinin geçebilmesi, ortaya oyların üçte birinden biraz fazlasıyla elde edilmiş, neredeyse üçte ikilik bir Meclis çoğunluğu çıkardı. Nispî temsil sistemi adı altında 1950'lerin çoğunluk sistemini andıran bu durum da, ister istemez **seçim sisteminde adaletsizlik** olduğuna ilişkin tartışmalar başlattı.

2 **Demokrasi ve hukuk devleti arasındaki sıkı bağlantıyı bireyin özgürlüklerini ön plana çıkararak vurgulamasıyla kamuoyunun saygısını kazanan hukuk adamı, Yargıtay Başkanı Sami Selçuk.**

B İ Y O G R A F İ

3 **Abdullah Gül**
(d. 1950)

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra aynı fakülteden doktorasını ve doçentliğini alan Gül, bir süre Sakarya Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü'nde iktisat dersleri verdi. 1983-1991 yılları arasında İslam Kalkınma Bankası'nda ekonomi uzmanı olarak çalıştı. 1991 yılında Refah Partisi'nden Kayseri milletvekili olarak parlamentoya girdi. 1993'de Refah Partisi'nde Genel Başkan Yardımcılığı görevine getirilen Abdullah Gül, 1995'de yapılan genel seçimlerde, ikinci kez Refah Partisi Kayseri milletvekili seçildi. 28 Haziran 1996'da kurulan RP-DYP Koalisyon Hükümetinde Devlet Bakanlığı ve Hükümet Sözcülüğü görevlerinde bulundu. RP'nin Anayasa Mahkemesi'nce kapatılması üzerine Fazilet Partisi'ne geçti ve 1999 genel seçimlerinde FP'den Kayseri milletvekili seçildi. Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyeliğini de yürüten Gül, 14 Mayıs 2000'de yapılan 1. FP Olağan Kongresi'nde, partide "yenilikçi kanat" olarak adlandırılan milletvekillerinin desteğini alarak, genel başkanlığa aday oldu, ancak 521 oy alarak Recai Kutan'ın (633) gerisinde kaldı. FP'nin kapatılmasının ardından, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı ve Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan'ın milletvekili olamaması nedeniyle, 18 Kasım 2002'de hükümeti kurmakla görevlendirildi.

4 **Yolsuzluklara karşı düzenlenen ve 1 Şubat 1997 günü başlayan "Sürekli Aydınlık İçin 1 Dakika Karanlık" eylemi.**

unutmayalım

ÖNEMLİ TARİHLER

6 Kasım 1983: Seçimler
6 Eylül 1987: Anayasa'nın geçici 4. maddesinin referandumla kaldırılması; yasaklı eski liderlerin siyasete dönüşü
29 Kasım 1987: Seçimler
31 Ekim 1989: Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesi
20 Ekim 1991: Seçimler
17 Nisan 1993: Turgut Özal'ın ölümü
17 Mayıs 1993: Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı seçilmesi
1995: İşçilere grev, memurlara sendika kurma ve toplu iş sözleşmesi yapma, üniversite mensuplarına siyasal partilere üye olma haklarının verilmesi
18 Şubat 1995: SHP'nin Deniz Baykal'ın başkanlığındaki CHP ile birleşmesi
24 Aralık 1995: Seçimler
12 Mart 1996: ANAP-DYP (ANAYOL) koalisyon hükümeti
28 Haziran 1996: RP-DYP (REFAHYOL) koalisyon hükümeti
3 Kasım 1996: Susurluk kazası
1997: 28 Şubat Kararları
30 Haziran 1997: ANASOL-D hükümeti
Ağustos 1997: "8 yıllık kesintisiz eğitim"
16 Ocak 1998: RP'nin kapatılması
18 Nisan 1999: Seçimler
28 Mayıs 1999: DSP-ANAP-MHP koalisyon hükümeti
16 Mayıs 2000: Ahmet Necdet Sezer'in cumhurbaşkanı seçilmesi
3 Kasım 2002: Seçimler

ÖNEMLİ KISALTMALAR

- **ANAP:** Anavatan Partisi
- **HP:** Halkçı Parti
- **MDP:** Milliyetçi Demokrasi Partisi
- **DSP:** Demokratik Sol Parti
- **DYP:** Doğru Yol Partisi
- **RP:** Refah Partisi
- **SODEP:** Sosyal Demokrasi Partisi
- **SHP:** Sosyal Demokrat Halkçı Parti
- **ÖDP:** Özgürlük ve Dayanışma Partisi
- **FP:** Fazilet Partisi
- **AKP:** Adalet ve Kalkınma Partisi
- **HEP:** Halkın Emek Partisi

KARIŞTIRMAYALIM

Hükümet krizi ve rejim krizi

Kriz, bir ülkenin siyasal yaşamının normal işleyişinin geçici bir süre için tıkanmasıdır. **Hükümet krizi**, hükümetin herhangi bir nedenle meclisin güvenini kaybettikten sonra istifa etmesiyle meydana gelir. Bu durum sık tekrarlanmaya başladığında ise "siyasal istikrarsızlık"tan söz edilir. Türkiye'de özelllikle 70'li ve 90'lı yıllarda sık yaşanan hükümet krizleri, ülkeyi ciddî bir siyasal istikrarsızlığa sürükledi.
Bir ülkedeki devlet kurumları güncel sorunlara çözüm bulamayacak hale geldiğinde ve bu durum geniş halk kitleleri arasında hoşnutsuzluk yaratmaya başladığında ise, **rejim krizi**nden söz edilir.

Üç partili sistem ve üçlü koalisyon

Üç partili sistem, bir ülkenin siyasal yaşamında üç önemli siyasal partinin söz sahibi olması anlamına gelir. Bu sistemde, seçim kanununda yapılan düzenlemeler ve başka denetim mekanizmalarının devreye girmesiyle, çok küçük siyasal partilerin parlamentoya temsilci göndermeleri engellenir. 1980 darbesinden sonra Millî Güvenlik Konseyi'nin bu konudaki uygulamaları Türkiye'de böyle bir parti sistemini yerleştirmeyi amaçlıyordu.
Üçlü koalisyon ise, bir ya da iki partinin hükümet kurmak için gerekli sandalye sayısını elde edemediği durumlarda, üç partinin bir araya gelerek hükümet kurmalarıdır. Türkiye de 70'li ve 90'lı yıllarda üç ya da daha fazla partiden oluşan hükümetler tarafından yönetilmiştir. 70'li yıllarda kurulan Milliyetçi Cephe hükümetleri, 90'lardaki ANASOL-D ve DSP-MHP-ANAP hükümetleri üç ya da daha fazla partinin yer aldığı koalisyonlardır.

Yasallık ve meşruluk

Yasalara uygun olan her türlü eylem ya da uygulama yasaldır. **Yasallık** hukuksal bir kavramdır. Hakkaniyet ilkelerine ya da geçerli adalet anlayışına uygun olan davranış ve uygulamalar ise meşrudur. **Meşruluk** felsefî, bazen de tarihsel bir kavram olarak karşımıza çıkar. Örneğin, askerî bir darbe yasal olmayan bir rejimin kurulmasına neden olabilir. Bu rejim kısa süre içinde kendini yasallaştıracak kararları da alır. Ancak böyle bir rejimin kendini meşrulaştırması çok daha güçtür. Hem yasal hem meşru olabilmek için, bir rejimin benimsediği Anayasa'nın ilkelerine her koşulda sadık kalması gerekir.

YARARLI BİYOGRAFİLER

s. 327
Turgut Özal
(1927-1993)
Türkiye'nin 8. cumhurbaşkanı.

s. 327
Mesut Yılmaz
(d. 1947)
ANAP Genel Başkanı ve birçok kez bakan ve başbakan.

s. 328
Tansu Çiller
(d. 1946)
DYP Genel Başkanı ve birçok kez bakan ve başbakan.

s. 331
Necmettin Erbakan
(d. 1926)
REFAH Partisi Genel Başkanı ve başbakan.

s. 329
Recep Tayyip Erdoğan
(d. 1954)
AKP Genel Başkanı.

s. 335
Ahmet Necdet Sezer
(d. 1941)
Türkiye'nin 10. cumhurbaşkanı.

s. 337
Abdullah Gül
(d. 1950)
Devlet bakanı ve başbakan.

Yargıtay Başkanı Sami Selçuk'un 1999-2000 Yasama Yılını açış konuşması, 6 Eylül 1999

Demokrasinin odağında hak ve özgürlüklerle donatılmış, baskılardan arınmış, özgür/özerk birey vardır... Bireyin özgürlüğü ilkin beynin özgürlüğünü sağlamakla başlar. Bunun için de devletin görüşler, inançlar karşısında yansız olması gerekir. Görüşler karşısında yansız devlet düşünce özgürlüğünü, inançlar karşısında yansız devlet laikliği güvence altına almış olur. Devlet okullarında bireye bilimin verileri, ideolojik süzgeçlerden geçirilmeden, yansız, nesnel olarak sunulur, algılama kapıları açık tutulur. Birey onları, koşullanmamış, özgür beyniyle kendisi değerlendirecek, seçimini kendisi yapacaktır. Birey insandır; öğrenir. Okullarda bu nedenle öğrenim vardır, eğitim değil. Demokrasi, düşünceler, inançlar cumhuriyetidir. Düşünceler üzerinde yalnızca kaba baskıyı değil, beyin yıkama biçimindeki dolaylı baskıyı da reddeder. İdeoloji aşılayan, kuşkucu ve sorgulayıcı temele dayanmayan öğrenim demokratik değildir. Demokratik toplumun [...] gelişmesi için Sokratesçi sorgulama ve eleştirel akılcılık alışkanlığını kazanmış bireylere gereksinmesi vardır. Okulların işlevleri böyle yurttaşlar yetiştirmektir. Çünkü toplumun yararı için bireyin devlet gibi düşünmeme, "kurulu düzeni sorgulama, eleştirme, kınama, hatta mahkûm etme özgürlüğü" vardır.

Düşüncelerin açıklanmasını yasaklamak, yalnızca düşünceyi üreten insanın değil, başkalarının dinleme ve değerlendirme özgürlüklerine de saldırıdır. Çünkü ötekilerin düşünceyi dinleme, değerlendirme özgürlükleri, berikilerin düşünceyi açıklama özgürlüklerinin bulunmasına bağlıdır. [...] Beynin her ürünü söze dönüşüp dışarıya yansıtılamaz. Sövgüler, iftiralar böyledir, düşünce sayılmazlar ve her düzende cezalandırılırlar. Ayrıca hukuk, suç sayılan eylemlere kışkırtmaları, zorla düşünce dayatmalarını da suç sayar. Ancak bunların dışında kalan şeyler, toplumu sarsan, yüreğinden yaralayan görüşler bile, düşünceyi açıklama özgürlüğünün sınırları içinde kalır, suç sayılmazlar... Ötekinin demokrasiyi yıkma amacı varsa, bırakalım konuşsun. Konuşsun ki, demokrasi içinde sağduyu onu yapayalnız bıraksın. [...] Özgürlüğü yerli yersiz sınırlayan bir hukuk ve devlet, insanı insan yapan temel öğeye, özgürlüğe ihanet etmiş bir hukuk ve devlettir. Böyle bir düzende hukuk da, devlet de meşru değildir.

Devlet hukuka saygılı olduğu, hukuk da insanları özgürleştirdiği oranda meşrulaşır ve güç kazanırlar. Sonuçta her ikisinin de işlevi, özgürlüklerin açılımını sağlamaktır... Hukukun üstünlüğüne yaslanan bir devlette, hiç kimse hukukun ne üstündedir ne de altındadır, yalnızca içindedir. Hukukun karşısında herkes eşittir; her görüş, her inanç hukukun egemenliği altında birlikte yan yana yaşar, yarışır ve gelişir.

Sorular

- **1.** *Belgeyi tanıtınız ve belgenin okunduğu siyasal bağlamı hatırlatınız.*
- **2.** *Yazara (konuşmacıya) göre demokrasinin bir toplumda var olabilmesi için bireylerin neden kendilerini özgürce ifade edebilmeleri gerekir?*
- **3.** *Bireysel özgürlüklerin sınırlarını tartışın.*
- **4.** *Yazar "düşünce suçu" ile ne kastetmektedir?*
- **5.** *Hukukun üstünlüğü ilkesini açıklayın ve bu ilkeye dayanmayan devlet yapıları altında yaşayan toplum ve bireylerin karşılaşabileceği sorunları tartışın.*

TAVSİYELER

- Metin siyasal ve felsefi ögeler içermektedir. Yasama, yürütme ve yargı olarak tanımlanan güçler ayrılığı ilkesini araştırın.
- Yargı bağımsızlığının neden önem taşıdığını hatırlayın.
- Yargıtay'ın yargı sistemi içindeki işlevini araştırın.
- 1982 Anayasası'nın kişisel hak ve özgürlükler ve yargı bağımsızlığı ile ilgili hükümlerini araştırın.
- Metinde yer alan farklı konuları ve bunların birbirleriyle ilişkilerini saptayın.

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

- Buradaki metin, Yargıtay Başkanı Sami Selçuk'un 6 Eylül 1999 tarihinde 1999-2000 Yasama Yılının açılışı nedeniyle düzenlenen törende yaptığı konuşmanın bir bölümüdür. Konuşma hangi siyasal bağlamda, hangi katılımcılara hitaben yapılmış?
- "Özerk", "koşullanmamış" ve "demokrasi içinde sağduyu" ifadeleri ne anlama geliyor?
- Kişilerin nereye kadar özgür olabileceklerini düşünmeye çalışın. Örneğin bir tartışmada, bir yarışta ya da bir kütüphanede özgürlüğünüzün sınırları neler olabilir?

Konu: Türkiye ve Avrupa Birliği

Sorular

❒ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❒ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri izleklere göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❒ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 Türkiye'nin 17 Nisan 1987'de yaptığı adaylık başvurusundan iki yıl sonra Avrupa Topluluğu Komisyonu'nun sunduğu görüş.

[...] 1989'un son çeyreğinde Komisyon'un değerlendirmesine göre, Türkiye'nin ekonomik ve politik durumu, son zamanlardaki gelişmelerin olumlu taraflarına rağmen, eğer Topluluğa katılırsa Türkiye'nin karşılaşacağı intibak sorunlarının orta vadede aşılabileceğine Komisyon'u ikna etmemektedir.

Genel düşüncelerde ifade edildiği gibi, Komisyon o görüştedir ki, Avrupa'nın tamamı bir değişme içindeyken ve Topluluğun kendisi büyük değişimlerden geçerken, bu aşamada yeni katılım müzakerelerine girilmesi uygun olmayacaktır.

Bununla beraber, Komisyon, bu ülkenin Avrupa'ya doğru genel açılımı dikkate alındığında, Topluluğun Türkiye ile işbirliğini sürdürmesi gerektiğine inanır. [...]

Topluluk, Türkiye ile ilişkilerini yoğunlaştırmada ve politik ve ekonomik modernleşme sürecini bir an önce tamamlaması için bu ülkeye yardım etmede temel bir menfaate sahiptir.... Türkiye'nin modernleşme çabalarına katkıda bulunmak için, Komisyon, Topluluk tarafından Türkiye'ye, bu ülkenin Topluluğa üye olma ehliyeti üzerinde şüphe yaratmaksızın, Ankara Anlaşması imza edildiği zaman gösterilmiş olan siyasi iradeye uygun olarak, her iki ortağın daha fazla karşılıklı bağımlılık ve bütünleşme yoluna girmelerine imkan verecek bir dizi somut tedbir teklif etmesini tavsiye eder.

Türkiye'nin Topluluğa Katılma Başvurusu Hakkında Komisyon Görüşü,
Avrupa Toplulukları Komisyonu SEC(89) 2290 kesim/2 (Brüksel, 20 Aralık 1989).

2 Kopenhag Avrupa Konseyi'nde (21-22 Haziran 1993) belirlenen tam üyelik kriterleri.

AB karşısında aday ülke konumunda bulunan her ülke için üye olma koşulları niteliğini taşıyan Kopenhag kriterleri üç başlık altında toplanabilir :

- Siyasi kriterler, bütün aday ülkelere yönelik olarak üyelik müzakerelerinin açılabilmesi için ön koşul olarak ileri sürüldüğünden göreli olarak öncelik taşımaktadırlar. Siyasi kriterler kısaca aday ülkelerde demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü insan haklarına ve azınlıklara saygıyı ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarının sağlanması olarak tanımlanmaktadır.

- Ekonomik kriterler işleyen bir pazar ekonomisine sahip olunması ve AB içindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile rekabet edebilme yeteneğine sahip olunması şeklinde ifade edilmektedir.

- AB Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilme Yeteneği (yasal değişiklikler ve bu değişiklikleri uygulamaya geçirecek idari kapasite) "Topluluk Müktesebatı"nın yani bir anlamda AB hukukunun üstlenilebilmesi ve uygulamaya geçirilebilmesi için gerekli hukuki ve idari yapıya sahip olunması anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda, AB üyeliğini 1960'lardan başlayarak bir devlet politikası haline getirmiş bir ülke olarak Türkiye'nin söz konusu kriterleri 1993 yılından itibaren gündemine alması gerekirken, bu kriterler Türkiye'nin gündemine geçtiğimiz yılın [1999] sonunda, 10-11 Aralık'ta Helsinki de toplanan Avrupa Hükümet ve Devlet Başkanları zirvesi sonunda, Türkiye'nin üye adaylığının resmen onaylanmasından sonra girmiştir.

Kaynak: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği"nin internet sayfası.

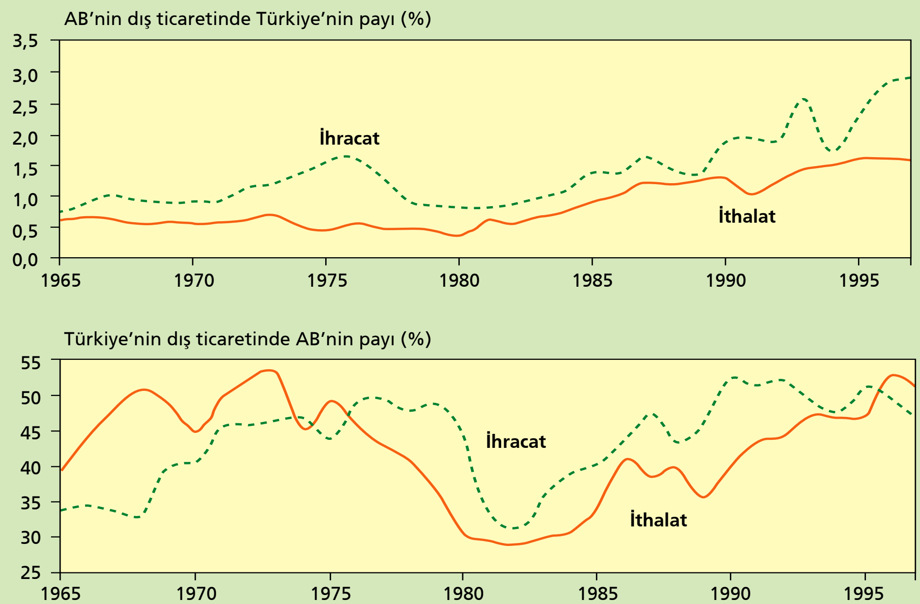
3 **Türkiye'nin Avrupa Birliği tam üyeliğine adaylığının kabul edilmesi, Avrupa Konseyi Helsinki Zirvesi, 10-11 Aralık 1999.**

Helsinki Zirvesi sonuçlarına göre: "Avrupa Konseyi Komisyonu'nun ilerleme raporunda belirtildiği gibi Türkiye'deki son olumlu gelişmeleri ve Kopenhag kriterlerine uyum göstermek için reformları sürdürme niyetini memnuniyetle karşılamaktadır. Türkiye diğer aday ülkelere uygulandığı gibi aynı kriterler temelinde Birliğe katılmaya aday bir devlettir. Varolan Avrupa stratejisi kapsamında Türkiye diğer aday devletler gibi reformları hızlandırmak ve desteklemek için bir ön-adaylık stratejisinden yararlanacaktır."

10-11 Aralık 1999 Helsinki Avrupa Konseyi Zirve Sonuç Belgesi, Brüksel (11/12/1999), Nr. 00300/1/99.

4 **ODTÜ Uluslararası Serbest Düşünce Topluluğu'nun, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin ortak geleceğine esprili yaklaşımı.**

Kaynak: Deniz Akagül, "La Turquie et l'économie européenne: vers l'intégration ou la coopération?", Ahmet İnsel (yay.), *La Turquie et l'Europe: Une coopération tumultueuse* (Paris, 1999) içinde.

5 **Türkiye'nin AB ile ticareti.**

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

- Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkileri yalnızca coğrafi bir yakınlık anlamı mı taşımaktadır yoksa siyasal, sosyal ve ekonomik değerler boyutunda bir yakınlaşma mı hedeflenmiştir?
- Adaylık sürecinde Kopenhag kriterlerini yerine getirmeye çalışan Türkiye, Avrupa Birliği'nin on iki yıldızlı bayrağını değiştirecek kadar farklı bir yer mi hedeflemektedir?
- Türkiye'nin, bazı açılardan bakıldığında, daha şimdiden Avrupalı olduğu söylenemez mi?
- ODTÜ'lü öğrencilerin esprisi, bazı Batı Avrupalıların hangi tedirginliklerini dile getirmek için de kullanılabilir?

TAVSİYELER

- Metinleri dikkatle okuyun ve bilmediğiniz kelimelerin anlamlarını araştırın.
- Avrupa Birliği'nin kuruluş aşamalarına ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Batı Avrupa politikasına ilişkin bilgilerinizi gözden geçirin.

KONU 19

1945'ten günümüze Türkiye'de ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşam

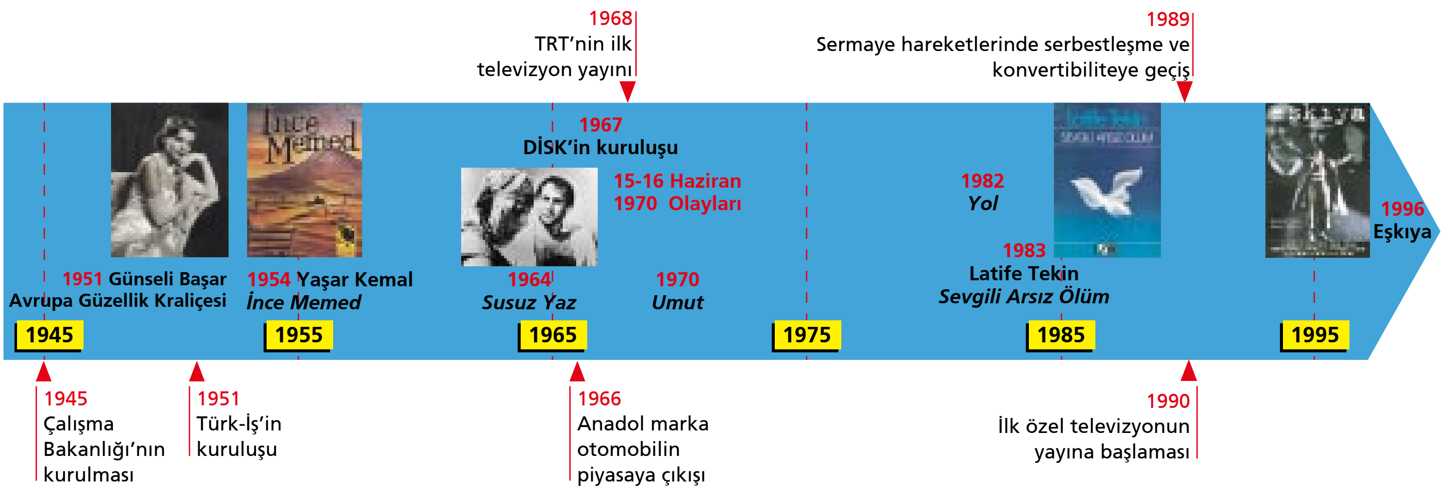
İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye, tek parti dönemini kapattı ve dünya düzenine eklemlenmenin yollarını aramaya başladı. Ekonomik alanda 1962'ye kadar uzanan dönemde tarıma dayalı bir büyüme denendi, 1962'den 1979'a kadar ise ithal ikamecilik uygulandı. Bu büyüme stratejisinin de krize girmesiyle 1980'den itibaren dışa dönük bir büyüme benimsendi. Bu ekonomi politikalarına koşut olarak artan nüfus, gittikçe kent ağırlıklı ve, 1950'lerde başlayan ulaşım ve iletişim alanlarındaki gelişmelerin de katkısıyla, daha bütünleşmiş ve dünya kültürlerine daha açık bir hale geldi.

- *İthal ikameci büyümenin başarısızlıkla sonuçlanmasının nedenleri nelerdi?*
- *1980 sonrası dışa dönük ekonomik büyüme neden ekonomik istikrarsızlığa neden oldu?*
- *Köylerden kentlere göçün ulusal bütünleşmeye ne tür bir katkısı oldu?*

KONUNUN PLANI

I. Tarıma dayalı büyüme, 1945-1961
II. İthal ikameci büyüme, 1962-1979
III. Dışa açılım ve istikrarsızlık, 1980-2002
IV. Kentli topluma geçiş
V. Gündelik yaşamda değişim
VI. Popüler sanat dünyası

- Unutmayalım
- Belge incelemesi: İstatistiklerle Türkiye
- Verilerle çalışma: "Arabesk" olgusu

GAP Projesi ve Atatürk Barajı.

1

2

Metin Erksan'ın, 7 Temmuz 1964'te Berlin Film Festivali'nde birinciliği kazanan *Susuz Yaz* filminin afişi.

I. Tarıma dayalı büyüme, 1945-1961

S Ö Z L Ü K

* Ticaret hadleri

A. Değişimin iç ve dış nedenleri

Belge 1 ve 2

İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan değişikliklerin farklı nedenleri vardı. Herşeyden önce, Türkiye savaşa katılmamış olsa da seferberlik politikaları uygulamıştı: Vergiler artmış, kentleri ikmal etmek için hükümetin kırsal alandan aynî talepleri fazlalaşmıştı. Kırsal alandaki az varlıklı ve yoksul kesim bu uygulamalardan kötü etkilendi. Savaştan sonra ise, ekonominin düzeltilmesi amacıyla kentsel bölgelerdeki girişimcilerden talep edilen vergiler arttırıldı. Bu gelişmeler, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana değişmeyen iktidara ve tek partiye karşı duyulan tepkinin toplumun tüm kesimlerinde büyümesine neden oldu. **Bu tepkiye yanıt vermek amacıyla, özel teşebbüse ve tarım sektörüne dayanan dışa açık bir ekonomi yönünde ilerleme kararı alındı.**

İkinci Dünya Savaşı küçük köylüyü fakirleştirmiş, ama kentlerin iaşesine katkıda bulunan büyük toprak sahipleri ve ticaretle uğraşan girişimciler bu dönemde zenginleşmişlerdi. CHP bu durumu telafi etmek üzere 1945'de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu gündeme getirdiyse de, oy kaybını önleyemedi. Toplumun büyük bir kesiminin Demokrat Parti'ye oy vermesinin nedenlerinden biri, küçük köylünün DP iktidarında daha az mağdur olacağına inanması; bir diğeri ise, zenginleşen kesimin siyasal alanda meşruiyetini arttırmayı ve zenginleşmeye devam etmeyi ummasıydı.

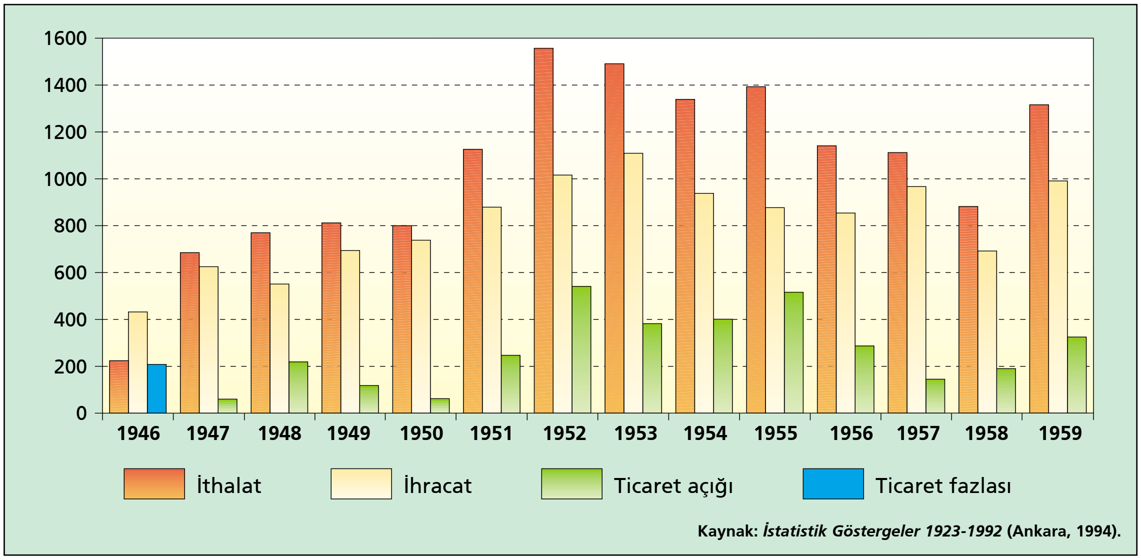
Ülke içinden gelen bu taleplerin yanısıra, uluslararası ekonomik ve siyasal düzen de değişiyordu ve Türkiye'nin oluşmakta olan yeni düzenin neresinde yer alacağı sorusu gündeme gelmişti. ABD'nin savaştan egemen güç olarak çıkması, dünya genelinde siyasal ve ekonomik alanda daha liberal bir düzene doğru gidilmesine neden olmuştu. Buna karşılık, güç kazanan diğer bir ülke de Sovyetler Birliği'ydi. Ancak, bu ülkenin Türkiye üzerinde toprak talebi olması Türkiye'yi ABD tarafına yakınlaştırdı. Bu yakınlaşmadan doğan işbirliği sonucu Türkiye, Marshall Planı'na dahil oldu ve bu çerçevede ABD, Türkiye'ye askeri ve ekonomik amaçlı yardımlarda bulundu. Bunun karşılığında **Türkiye, devletin ekonomik alanda rolünün görece azaldığı ve ekonominin dış ticarete açık olduğu daha liberal politikalara yöneldi.**

B. Ticarî serbestleşme ve etkileri

Belge 3 ve 4

Tek parti hükümeti (CHP), yeni taleplerin sözcüsü DP iktidara gelmeden önce bu değişimleri göz önünde bulundurarak, 1947'de devletçi ekonomik politikalarda büyük önem taşıyan Kalkınma Planları'ndan üçüncüsünü başlatmama, özel sermayeye ve tarıma daha çok önem verme ve ithalatı serbestleştirme kararı aldı.

DP'nin getirdiği en belirgin değişim tarım alanında oldu. Tarım üretimi 1947 ile 1953 arasında iki katından fazla arttı. Bu değişimin başlıca nedeni ekilen alanların artmasıydı. Bunun birkaç nedeni vardı: 1946 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile birçok devlet arazisi, üretime açılmak üzere küçük toprak sahibi ya da topraksız köylülere dağıtılmıştı. Daha sonra DP, Marshall Planı'nın sağladığı yardımdan yararlanarak büyük sayıda tarım aleti, özellikle de traktör ithal etti, bu da verimliliğin büyük ölçüde artmasını sağladı. 1946 yılında ülkede çalışabilir durumda bin kadar traktör varken, bu rakam 1955'de 43 bin civarındaydı. Traktör kullanımı sayesinde Türkiye'de ekilebilir topraklarda muazzam bir artış oldu. 1948'de 14,5 milyon hektar olan ekilebilir topraklar, 1956'da 22,5 milyon hektara çıktı. Ayrıca, elverişli hava şartlarının olumlu bir etkisi oldu. Son olarak, Kore Savaşı nedeniyle ABD'nin stoklama politikaları gütmesi sonucunda, *ticaret hadleri** Türkiye gibi büyük miktarda tarımsal ürün ihraç eden ülkelerin lehine gelişti. İhracatın artması, zaten savaş süresince sıkı politikalar sonucu biriktirilmiş döviz gelirlerinin artışına da katkıda bulundu. Bu da DP'nin serbestleştirdiği tüketim malları ithalatının sancısız artmasını sağladı. Tüm bu gelişmeler sonucunda, **gerek kırsal, gerekse kentsel kesim büyük büyüme oranları kaydetti, yaşam seviyeleri yükseldi.**

1 **Türkiye'nin dış ticaret dengesi, 1946-1959.**

2 **1945 sonrası iktisat politikalarının değişimi**

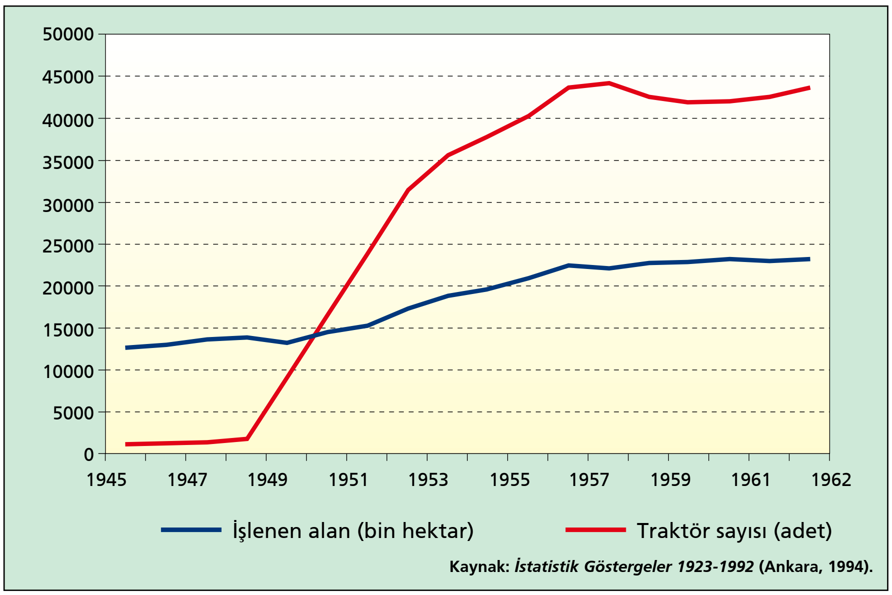
1950'lerde Anadolu köylüsü, ürünlerin, girdilerin ve kendi işgücünün ticarileşmesine giden bir yola kararlı bir şekilde koyulmuş görünmektedir. Bu yeni itici gücün makroekonomik ve sosyolojik dışvurumları bilinmektedir. Tarım, Amerikan kalkınma örgütlerinin de baskısıyla, savaş sonrası dönem hükümetlerinden ilgi görmeye başladı. 1946'dan sonra, Cumhuriyet Halk Partisi Köylülüğü tatmin etme konusuna daha önceki dönemlerden çok daha fazla önem verdi. Yabancı uzmanların dışarıdan sağlanan yeni parasal kaynakları kırsal kalkınmaya kanalize etme yönündeki tavsiyeleri kabul edildi. Türkiye'ye 1948'den sonra girmeye başlayan traktörlere ve tarım makinalarına, tarımda verimi artırmak için başlatılan programlar eşlik etti.

Ancak bu yeni yönelimin gerçek etkisi, 1950'lerin başında popülist Demokrat Parti, köylü oylarının çoğunu alarak iktidara gelene kadar pek hissedilemedi. İnandırıcılık taşıyan bir kırsal kalkınma vaadi ilk kez bu dönemde ortaya çıktı ve toprak talebi yeni bir hız kazandı. Umut verici piyasa koşulları ve kredi olanakları yeni alanların tarıma açılmasına neden oldu; traktörler bu atılımı teknolojik bakımdan olanaklı kıldı. İşlenen toprak alanındaki büyük genişleme sonucuunda, iyi hava koşullarının da yardımıyla, ürün hızla arttı. Başlangıçta, Kore Savaşı sırasındaki canlanama nedeniyle, ticaret hadleri tarım lehindeydi. Sonraları, iktidar partisinin enflasyonist politikaları köylü seçmenlerin sadakatini ödüllendirmeye devam etti.

Çağlar Keyder, "Türkiye'de tarımda küçük meta üretiminin oluşumu", Oya Baydar (yay.), *75 yılda köylerden şehirlere* (İstanbul, 1999) içinde.

3 **Marshall yardımıyla gelen traktörler.**

4 **Başlıca tarımsal girdilerin sayısal gelişimi (1945-1962).**

S Ö Z L Ü K

* Ödemeler dengesi
* Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT)
* *Stand-by* anlaşması
* Popülizm

C. 1950'lerin ortasında ilk kriz belirtileri

Belge 1 ve 3

■ Ekonomi alanındaki olumlu gelişmeler, 1953 yılında sona erdi. Bunun nedenlerinden biri, Kore Savaşı'nın bitmesiyle tarımsal ürünlere olan dış talebin azalması, bu ürünlerin fiyatlarının düşmesi, dolayısıyla Türkiye'nin döviz gelirlerinin azalmasıdır. İkinci bir neden, tarımda kimyasal gübre kullanımı ve sulama o dönemde henüz yaygınlaşmadığından, üreticilerin bozulan hava şartlarına karşı mücadele edememiş olmalarıdır. Başka bir neden de, 1950'lerin ikinci yarısına gelindiğinde, verimli ekilebilir alanların kullanılabilirlik sınırlarına ulaşılmış olmasıdır. Tarımda büyüme ancak 1960'ların ikinci yarısından itibaren yeniden ivme kazanmaya başladı. Serbest ticaret rejiminden dolayı ihracatın azalmasına rağmen ithalat arttı, döviz rezervleri hızla eridi ve 1953 yılının sonunda *ödemeler dengesi** bozuldu.

■ Devlet, hayat pahalılığı karşısında kredi miktarlarını ve enflasyonu yükselterek, tarım destekleme fiyatlarını ve *KİT** zararlarını arttırdı. Ayrıca bazı ülkelerle, malların malla ödenmesini sağlayan kliring anlaşmaları yapıldı. Böylelikle ekonomik büyümeyi birkaç yıl daha sürdürebilmiş oldu. Ancak ithalatın yeniden kısıtlanmasının ardından, zamanla temel tüketim ihtiyaçlarının birçoğu karşılanamaz hale geldi.

■ **1950'lerin ortasında yaşanan bu ekonomik sıkıntılar nedeniyle DP, 1958-1960 arasında, 1951-1958 yıllarının aksine, liberal politikalardan vazgeçip müdahaleciliğe dönüş yaptı.** Döviz kullanımına ve ithalata yeniden kısıtlama getirildi, özel sektöre verilen krediler büyük miktarda azaltıldı, özel girişimciliğin de krizden olumsuz etkilenmesiyle KİT'lere önem verildi.

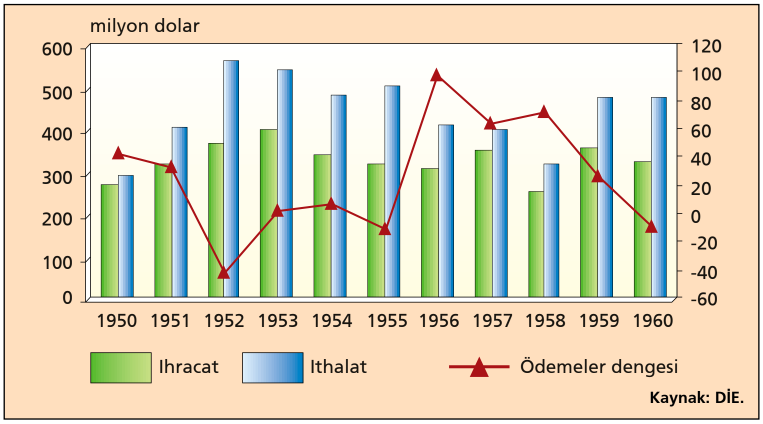
D. 1958 krizi ve IMF ile ilk anlaşma

Belge 2, 3, 4 ve 5

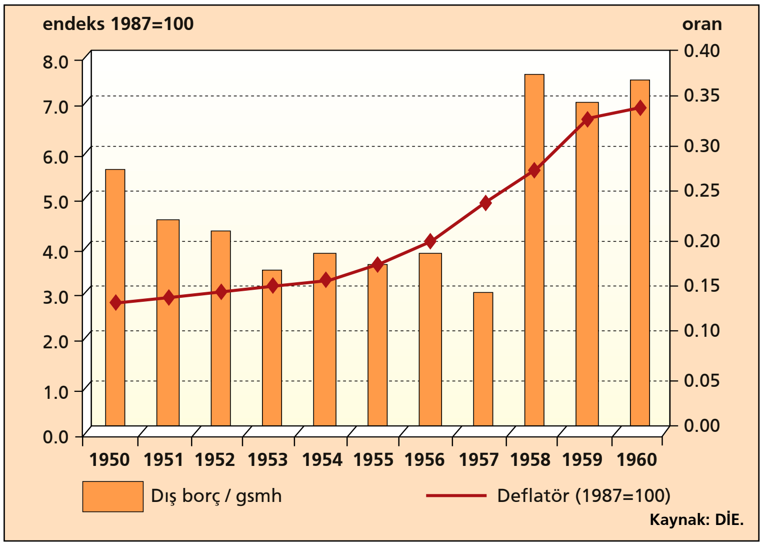
■ **Kısır döngüye neden olan bu politikalar, ekonomiyi 1958 yılında derin bir krize sürükledi.** Ekonomik sıkıntıların gerektirdiği önlemler, 1957 seçimleri yüzünden 1958'e ertelenmiş, bu da krizi daha sancılı bir sürece sokmuştu. 1954'den sonra yaşanan süreçte Türk lirasının aşırı değerlenmesine karşılık, 1958 yılında para değer kaybetmeye başladı. Aynı yılın ağustos ayında resmen devalüasyon yapılarak, 1 dolar 2,80 liradan 9 liraya yükseltildi. İstikrar politikalarının kararlı bir şekilde sürdürülmesi ise ancak 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra mümkün olabildi. 1 Ocak 1961'de ise Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilk *stand-by anlaşması** imzalandı.

■ **İstikrar politikalarının maliyeti çok yüksek oldu.** Bunda önlemlerin geciktirilmesinin de büyük rolü vardı. Öte yandan IMF, krizden kurtulmak için kendisinden borç talebinde bulunan ülkeden ekonomik alandaki devlet müdahalesini azaltmasını istiyordu. Bunun nedeni, IMF'nin ülkenin karşılaştığı krizi *popülizm**le açıklamasıydı. Dolayısıyla, verdiği borcun etkin kullanımını ekonominin serbestleşmesine bağlıyordu (bu, devletin ekonomik alana müdahalesinin kendi başına zararlı birşey olduğu anlamına gelmez). Ancak devalüasyon ithalatta beklenen düşüşü, ihracatta ise artışı sağlayamamıştır. Ulusal üretimin ithalata bağlılığı artmıştır. İhracat ise tarıma dayalı olduğundan, tarımsal ürünlere dış talebin azalması ve/veya bu ürünlerin sanayi ürünlerine göre fiyatlarının düşük olması itibariyle ithalattaki artışı karşılayamamıştır.

■ Genel olarak değerlendirildiğinde, **DP'nin iktisat politikaları, tarımsal ürünlere ilişkin fiyat müdahaleleriyle, en azından 1957'ye kadar kırsal alanın kazançlı çıkmasına, buna karşılık özellikle dönem sonunda kentlilerin maaş ve ücretlerinin göreli olarak azalmasına neden oldu.** Bu yüzden memurların, özellikle de savunma alanında çalışanların gelirlerinin azalması, 1960 askeri darbesinin nedenlerinden biri olarak görülebilir.

1 **İthalat, ihracat ve ödemeler dengesi.**

3 **Dış borç oranı ve enflasyon.**

2 "Borç yiyen".

Başbakan "keşke bulsak da, biraz daha borç para alsak" diyor. Borç yiyen, kesesinden yer diye bir atasözümüz var ya, onu hatırlatıyor. Başbakana göre borçtan korkmamalı. Havaya atmıyoruz ya! Alınan paralarla memleketin ihtiyacı olan tesisleri kuruyoruz. Bunlar randıman vermeğe başlayacak, biz de hem borç ödeyeceğiz hem de gül gibi geçinip gideceğiz! Başbakan bankadan yüzde 7 faizle kredi alıp, yüzde 100 kazanan bir becerikli işadamının mantığı ile karşımıza çıkıyor. Böyle bir vaziyette borçtan korkulur mu? Sanki daha fazla borç verirlerse daha fazla kazanacakmışız gibi bir itimat vermek istiyor başbakan! İçimizdeki korku ile alay ediyor. Ne demek borçların altında ezilmek, ne demek faizleri bile ödeyememek?

Başbakan borçtan korkmaz görünsün ama, taksitlerin ödenmeye başlayacağı 1961 yılı geliyor. Bir taraftan anlıyanlar, 1960 bütçesinin denk olmadığını ve ıştıra gücü bakımından 1950 seviyesinin pek üstünde bulunmadığını söylüyorlar. Öbür yandan masraflar bir yıl evveline nazaran beşte bir nispetinde arttırılıyor. Sorulan sual, bu masrafların hangi gelirle karşılanacağıdır? Peki ama, bizim bir de gelir fazlalığı temin edip borçlarımızı ödemek meselemiz var. Şu yaşadığımız iktisadî buhran içinde, devlet gelir ve giderleri arasında acaba nasıl bir sihirli muvazene yaratılacaktır ki, borç ödemek, başbakanın umursamadığı gibi bize de vız gelsin?

...

Tarih, iyi kullanılmamış fırsatların, geniş hayallere yol açan borçların neticede milletleri nasıl bir müşkülâtla karşı karşıya bıraktığı misalleriyle doludur. "Keşke bulsak da biraz daha borç alsak" demek, yaşayan ve doğmamış nesillerin ıstırabı ile ilgilenmemek mânâsına geliyorsa, acıdır. İnsan borcu, kendi helâl parasından daha temkinli, daha kıskanç kullanmalıdır.

Sadun Tanju, "Borç yiyen", *Kim*, sayı 829, Aralık 1959.

5 Türkiye'de toprak dağılımı.

İşletme büyüklüğü (hektar)	1952		1963	
	hane %	alan %	hane %	alan %
0-2	30,6	4,3	40,9	7
2,1-5	31,5	14,3	27,8	17,3
5,1-10	21,9	20,7	18	23,9
10,1-20	10,3	19,3	9,4	23,7
20,1-50	4,2	16,6	3,2	17
50'den çok	1,5	24,8	0,6	11,1

Kaynak: A. Halis Akder ve Haluk Kasnakoğlu, "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt XV (İstanbul 1996).

En büyük işletmelerin alan oranındaki düşüşü nasıl açıklayabiliriz? *s. 345'deki 4 numaralı belgeyi gözden geçirmeyi unutmayın.*

4 **Ankara'da süt kuyruğu, kasım 1957.**

II. İthal ikameci büyüme, 1962-1979

S Ö Z L Ü K

* İthal ikamecilik
* Fiyat destekleme politikaları

A. İthal ikamecilik

Belge 1

■ DP'ye yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, ülke ekonomisi konusunda uzun dönemli bir yaklaşımdan yoksun olmasıydı. Gerçekten de DP, başlangıçta toplumun talebine karşılık liberal ekonomiyi savunan bir söylemle iktidara geldikten sonra, ekonominin krize girmesi üzerine müdahaleci politikalara dönmüştü. İç ve dış nedenlerden ötürü ekonomik şartların zora girmesi ve hükümette kalma kaygısıyla popülist politikalara başvurmuştu. **1960'da, askeri rejimin ilk yeniliklerinden biri DPT'yi (Devlet Planlama Teşkilatı) kurmak oldu.** DPT'nin amacı, ekonomiyi uzun dönemli olarak yönlendirecek beş yıllık kalkınma planları tasarlamaktı. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1968), eğitim, sağlık, bölgesel dengesizliklerin düzeltilmesi gibi hedefler de içeriyordu.

■ 1960'lı ve 70'li yıllarda yürütülen iktisat politikalarının, devlet müdahalesi ağırlıklı ve birbirini tamamlayan başlıca iki özelliği vardı. Bunlardan birincisi, sanayileşmeyi amaçlayan *ithal ikamecilik**, ikincisi ise amacı iç piyasayı korumak olan dış ticaret kısıtlamalarıydı. Bazı malların ithali kısıtlanacak ve bu yolla o malların içeride üretimi teşvik edilecekti, başka bir deyişle ithalat yerli üretimle ikame edilecekti. **Beş yıllık kalkınma planları, bu çerçevede yatırım kararlarının eşgüdümlü gerçekleşebilmesi amacıyla tasarlanmıştı.** Planlar kamu sektörü için bağlayıcı, özel sektör için ise yönlendirici nitelikteydi. Öte yandan devlet, özel sektörü desteklemek amacıyla düşük faizli kredi, vergi muafiyeti, ithalat imtiyazları, vb. politikalar uyguluyordu. Böylece kamu sektörü, özel sektörü tamamlayıcı bir nitelik kazanıyordu: KİT'ler daha büyük kapsamlı yatırım gerektiren ara malları üretip görece ucuz fiyata özel sektöre satıyor, özel sektör ise tüketim mallarını üretiyordu. Ayrıca Güneydoğu'yu kalkındırmak ve enerji darboğazına çözüm bulmak için Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) hazırlandı.

1 Planlar ve büyüme oranları.

I. Plan (1963-1967)

	HEDEF	GERÇEKLEŞME
Tarım	4,2	3,9
Sanayi	12,3	10,9
Hizmetler	6,8	7,2
GSMH	7,0	6,6

II. Plan (1968-1972)

	HEDEF	GERÇEKLEŞME
Tarım	4,1	1,8
Sanayi	12,0	9,1
Hizmetler	6,3	6,6
GSMH	7,0	6,3

III. Plan (1973-1977)

	HEDEF	GERÇEKLEŞME
Tarım	3,7	1,2
Sanayi	11,2	8,8
Hizmetler	7,7	7,3
GSMH	7,9	5,2

Kaynak: DPT.

B. Yirmi yıllık ekonomik büyüme

Belge 2, 3, 4 ve 5

■ **1963-1977 yılları arasında GSMH istikrarlı olarak genişledi.** Ortalama büyüme oranı % 6,8, imalat üretiminin ortalama büyüme oranı ise % 10 olarak gerçekleşti. Örneğin otomotiv sanayii ithal ikameci politikalar sayesinde kurulup geliştirildi. 1961 Anayasası Türkiye'de ilk kez "sosyal devlet" ilkesini kabul ediyordu. Buna bağlı olarak, sendikalaşma haklarının yanında toplu pazarlık ve grev haklarını da açıkça öngörüyordu. 1963'de kabul edilen Sendikalar Yasası ve Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt yasası ile, Türkiye'de çalışma ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Anayasa tüm çalışanlara, dolayısıyla memurlara da sendikalaşma hakkı tanıyordu. Bu gelişmeler ücretlerin artmasını sağladı. Ayrıca üretim ağırlıklı olarak iç tüketime dönük olduğundan, ücretlerin belirli ölçüde artması, çalışanların alım gücünü, dolayısıyla ulusal üretime olan talebi arttırdığından, işverenler de gelirlerini ücretli kesimle paylaşmayı bu süre içerisinde olumlu karşıladılar.

■ Kırsal kesim de bir yandan devletin *fiyat destekleme politikaları**, diğer yandan artan talebin kendisine de yansıması sayesinde, bu dönemde gelir artışından faydalandı. Ayrıca, **1960'lar ve 70'lere gelindiğinde ekilebilir alanların sınırlarına ulaşılmasıyla, tarımsal üretimde yaygın bir yapıdan daha yoğunlaşmış bir yapıya geçildi:** Ekilen ürün çeşidi, kimyasal gübre kullanımı, makinalaşma oranı (traktör sayısı 1960'da 42.000'den 1980'de 430.000'e ulaşmıştır) ve sulanan alanlar arttı. Bu gelişmeler sonucunda tahıl üretiminde verimlilik % 70 arttı. Genel olarak 1960-1978 yılları arasındaki tarımsal verimlilik artışı ise % 65 oranında gerçekleşti. Bu artışların iki nedeni vardı. Bunlardan birincisi, talep artışıydı (dönemine göre iç ve/veya dış talep). İkincisi ise, ucuz döviz ve düşük faiz politikalarıyla devletin, kentsel alanda da yaptığı gibi, üretimde kullanılan ürünlerin ucuza gelmesini sağlamasıydı. **Devletin kırsal kesime dolaylı olarak yardım etmiş olması, Türkiye'de tarımsal yapının oy potansiyeli olan küçük köylü işletmelerinden oluşmasıyla da açıklanabilir.** Dönemin sonunda hâlâ nüfusun % 50'sini oluşturan bu kesim, iç talepte çok önemli bir yer tutuyordu.

2 **Saraçhanebaşı mitingi, 31 Aralık 1961.**

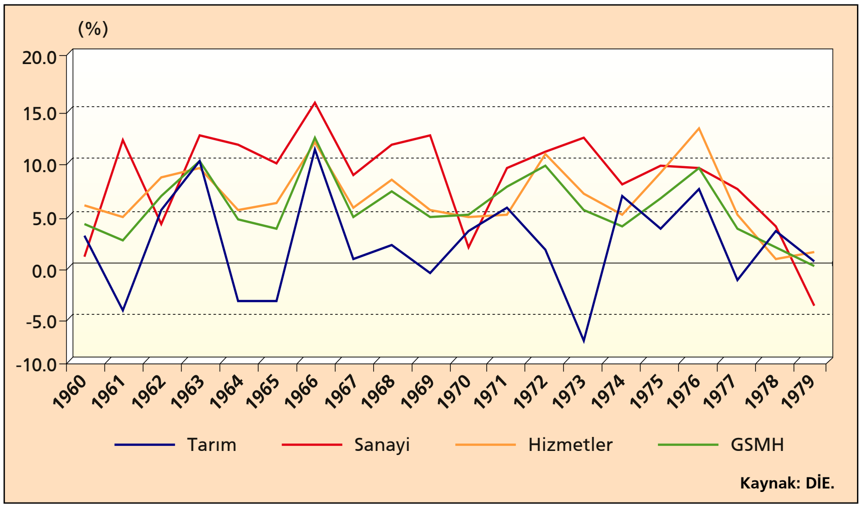
1962 yılı için öngörülen zamlarının 1963'e bırakılması üzerine 31 Aralık 1961 günü Saraçhanebaşı'ndaki mitinge 100.000 işçi katıldı.

3 **Destekleme alımları için ödenen fonların tarım gelirlerine oranı.**

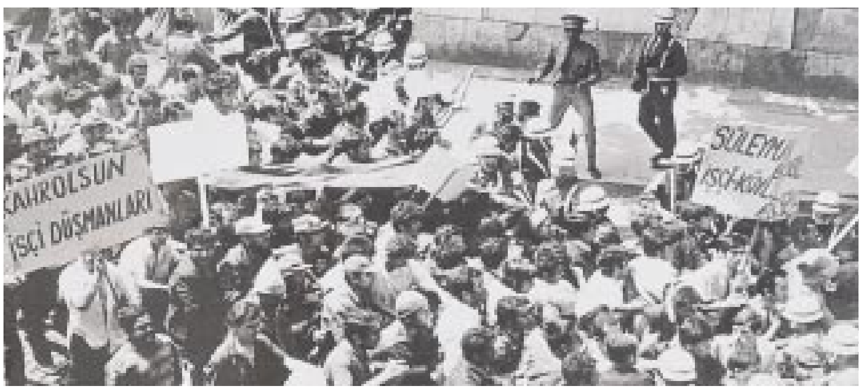
Cari fiyatlarla %

YIL	ORAN
1970 - 1974	11.5
1975 - 1977	21.8
1978 - 1980	17.2
1981 - 1982	14,6

Kaynak: Gülten Kazgan, "Tarım", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt IX (İstanbul, 1983).

4 **Sektörel büyüme oranları.**

5 **15-16 Haziran 1970 olayları.**

5 Sendikalar Kanunu'nda 11 Haziran'da yapılan değişiklik üzerine 15-16 Haziran tarihlerinde işçi yürüyüşlerine polis ve asker müdahale etmek zorunda kaldı.

S Ö Z L Ü K

* Ara malı
* Yatırım malı
* Döviz darboğazı
* Resesyon
* Modern sektör

C. 1970 krizi

Belge 3

■ Bu büyüme modeli, üretim sürecinde ihtiyaç duyulan ürünlerin ithal edilmesi bakımından büyük miktarda döviz gerektiriyordu. Bu döviz gereksiniminin bir kısmı tarımsal ürünlerin ihracından, diğeri ise yurt dışındaki Türk işçilerinin yurda yolladıkları dövizlerden sağlanmıştı. Ancak iç talebin ve ithalatın hızla artması, buna karşılık ihracat artışının yetersiz kalması ve döviz girişleriyle Türk lirası aşırı değer kazandı. Bunun sonucunda 10 Ağustos 1970'de devalüasyona gidildi, 17 Ağustos'ta ise IMF ile *stand-by* anlaşması yapıldı.

■ **Desteklenen imalat üretiminin büyük ölçüde iç piyasaya dönük olması, Türkiye'de uygulanan ithal ikameci kalkınma modelinin en zayıf yanı oldu.** Güneydoğu Asya ülkelerinde olduğu gibi bu üretimin ihracatına önem verilerek, tarım ürünlerine oranla ekonomideki payını büyütme ve böylece ülkenin uluslararası alanda rekabet gücünü arttırma, ayrıca imalat sanayii teknolojisini geliştirme yollarına gidilmedi. 1970 devalüasyonu sonrasında, Türk ihraç mallarının fiyatının düşmesiyle bu mümkün olabilirdi, ancak gerek işverenlerin gerekse işçilerin çıkarları yönünden bu çözüm tercih edilmedi. Böyle bir değişimin işveren açısından satış fiyatlarını, işçi açısından ise ücretleri düşürmesinden endişe duyuldu.

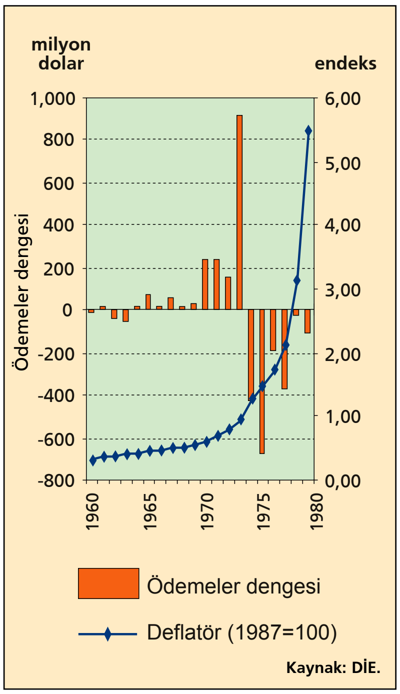
D. İthal ikameciliğin iflası

Belge 1, 2, 4 ve 5

■ İthalatın büyük bölümü yerli üretime girdi olarak kullanılan *ara malı** ve *yatırım malları**ndan oluşuyordu. Dolayısıyla üretim arttıkça ithalat da artıyordu. Ne var ki ihracat, dış talebi fazla artmayan, tarım ağırlıklı geleneksel kalemlerle sınırlıydı. Bu durum, ciddi bir ***döviz darboğazı**** yarattı. Buna bir de **1973 yılında petrol krizinin patlak vermesiyle olumsuzlaşan dünya konjonktürü** eklendi. Petrol alımları görece az miktarda olduğu için, gelişmiş ülkelerin aksine, Türkiye'de hükümet sıkı para politikalarına yönelmek yerine genişleyici para ve yatırım politikalarını tercih etti ve bu sayede büyüme oranlarında düşme görülmedi. Ancak, bu politikaların finansmanı yüklü miktarlarda dış borç alınarak yürütüldüğünden, Türk lirası da değer kazanmaya devam etti. Fakat **dünya piyasa koşullarının daha da kötüleşmesiyle, 1978 ve 1979 yıllarında ödemeler dengesi krize girdi, büyüme hızı yavaşladı**, ardından ekonomi *resesyon**a girdi. Bunun üzerine IMF, borçların ertelenmesi ve yeni kredilerin verilmesi için kapsamlı bir istikrar programının uygulaya konmasını istedi ve üç temel koşul dayattı: Devalüasyon, devlet teşviklerinin büyük miktarda azaltılması, ithalat ve ihracat üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması.

■ Ancak, araya seçimler, azınlık hükümetleri, siyasi hoşnutsuzluk ve karmaşanın girmesiyle, hükümetler böylesine köklü bir değişimi gerçekleştiremeyince, devlet harcamaları büyük oranda arttırıldı. Kaynak eksikliği nedeniyle petrol ve birçok tüketim mallarının ithalatının kısılması ve ülkedeki üretimin de azalmasıyla, halk birçok temel tüketim mallarından yoksun kaldı, ekonomi genelinde büyük boyutlu bir krize girildi.

■ **Türkiye için ithal ikamecilik tecrübesinin temel olarak olumsuz yönü, korumacılığın toplumun bazı kesimlerine çıkar sağlaması, bunun ise sürdürülebilir büyümenin önkoşulu olan ihracata açılmaya engel olmasıdır.** Gerçekten de, ithal ikamecilik üretim için gerekli birçok ürünün ithalatını gerektirdiğinden ve bunların ödemesi dövizle yapıldığından, döviz gelirlerinin çoğunluğunu oluşturacak ihracatın da ivme kazanması, ayrıca ihraç mallarının da tarım sektöründen *modern sektör**e kayması beklenir. Üstelik ithal ikamecilik geçici bir süreç olarak görülür, yani bir ülkenin üretim yapısının dönüşmesi, modern sektörün gelişmesi için uygulanan bir politikadır. Uzun dönemde ekonominin yapısının değişmesi, buna karşılık korumacılığın yerini zamanla serbest ticarete bırakması gerekir. Oysa Türkiye'deki uygulamaların sonucunda bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir.

1 Ödemeler dengesi ve enflasyon oranları.

2 Özal'a göre ödemeler dengesinin önemi.

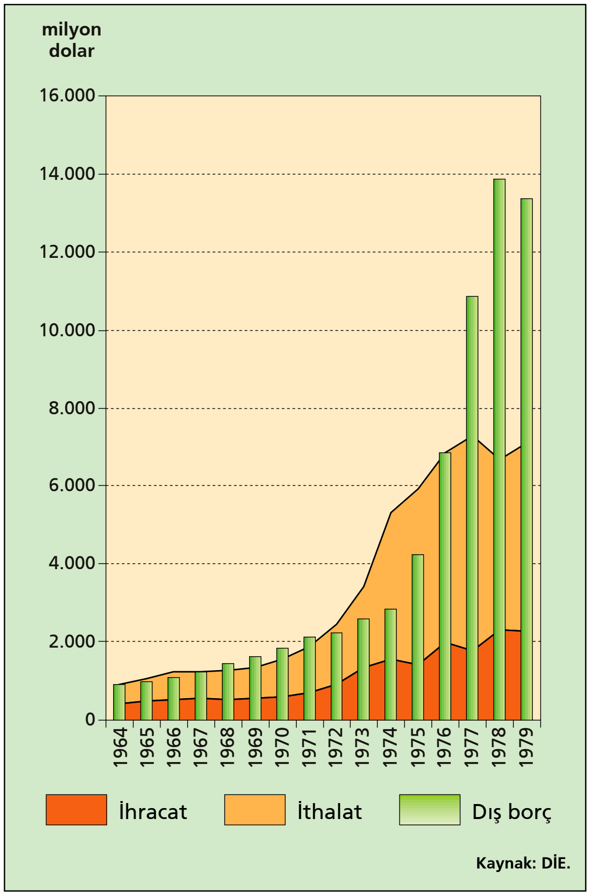
Ödemeler dengesi bir ülkenin döviz durumunu gösterir. Eğer ülkenin kasalarında döviz yoksa, bir döviz ihtiyacını tamamen borçlarla karşılıyorsa, o ülkenin ödemeler dengesi bozuk demektir. Bir ülke döviz ihtiyacını kendi kazancıyla karşılamalıdır. Bu kazanç: İhracattan, turizmden, navlun dediğimiz taşımacılıktan ve yurt dışındaki müteahhitlerimizin kârlarından oluşur. Eğer bu döviz gelirlerinizi artırabilirseniz, kurmak istediğiniz fabrikalara, barajlara, köprülere gerekli malzemeyi dışardan satın alabilirsiniz. Döviziniz yoksa yatırım da yapamazsınız. Bu bakımdan ödemeler dengesi çok ama çok önemlidir.

Türkiye'de ödemeler dengesi bütün siyasi krizlerin temelini oluşturmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne sebep olan neden de ödemeler dengesidir. Dövizi olmadığı için Avrupa'da borçlanmış, fakat bu borcunu ödeyemediğinden sıkıntıya düşmüş, kapitülasyonları tanımak zorunda kalmıştır.

Aynı sıkıntılar Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1950'deki iktidar değişikliğinin bir sebebi de ödemeler dengesidir. 1948'lerde başlayan döviz sıkıntısı 1950'lere kadar yüksek enflasyonla kendini göstermiş. İktidar değişikliğine sebep olmuştur. Yine aynı şekilde 1958'in döviz krizi 1960'daki ihtilali getirmiştir. 1970'deki ödemeler dengesi sıkıntısı, 1971'in 12 Mart olayını yaratmıştır. 1979 ve 80'deki ödemeler dengesinin sebep olduğu bunalım, 12 Eylül harekatını zorunlu kılmıştır. Türkiye'nin kısa ancak bilinçli, akıllı çalışan idareciler sayesinde gerçekleşebilir. Eğer sırf politik hesaplarla memleket idare edilmeye çalışılırsa, Türkiye'nin kısa zamanda ödemeler dengesi tekrar bunalıma düşer, tekrar yeni siyasi krizler olabilir. Ödemeler dengesi sadece Türkiye için bir sorun değildir. Dünyada ödemeler dengesi bunalımına düşmüş tüm ülkelerde, siyasi krizler görülmektedir.

Ödemeler dengesi bir evin bütçesine benzer. Eğer bir evde aile reisinin borcu çok artmış ise, o evde huzur, düzen kalmaz. Evde huzur olması için eve taze para girmesi lazımdır. Bu paranın borç değil de, aile reisinin alın teriyle kazanacağı maaşı olması gerekir. Nasıl bir aile borçla uzun süre ayakta kalamazsa bir devlet de borçla ayakta kalamaz. Onun için kendi dövizini kendi kazanması şarttır.

"Turgut Özal'ın Görüşleri, 1983", www.anap.org.tr

3 Dış ticaret ve dış borç.

4 1970'lerin sonlarında tüpgaz kuyruğu.

5 İlk 1 Mayıs yürüyüşü, 1 Mayıs 1976.

III. Dışa açılım ve istikrarsızlık, 1980-2002

S Ö Z L Ü K

* Piyasa ekonomisi
* Fiyat kontrolleri
* Devlet teşvikleri
* Makroekonomik dengesizlikler
* Reel ekonomi
* Konvertibilite

A. Serbest ticaret ve ihracata yönelik büyüme

Belge 1, 2, 3 ve 4

■ 1970'ler sonunda yaşanan kriz Türkiye'ye özgü değildi. İthal ikameciliği benimseyen diğer gelişmekte olan ülkeler de benzer bir kriz içine girmişlerdi. Buna borç veren ülkelerin iki petrol krizi sonrası sıkıntıya düşmeleri de eklenince, borç veren uluslararası kurumlar Türkiye de dahil önemli bir borç krizine giren tüm ülkelere borçlarının ertelenebilmesi ve yenilenebilmesi için kapsamlı değişiklikler içeren ağır koşullar dayattılar.

■ 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ve tedrici yapısal uyum politikalarıyla, önce iç talebin kısılması amaçlanıyordu. 1980 öncesi hükümetin topluma rağmen yerine getiremediği bu koşulları, askeri yönetimin gelmesiyle yeni hükümet uygulamaya koydu. Bu **yeni politikaların amacı kısa dönemde ödemeler dengesini düzeltmek ve enflasyonu düşürmek, uzun dönemde ise** *piyasa ekonomisi** **ve ihracata yönelik bir üretim biçimine geçmekti.** Bu paketin gerçekleştirilebilmesi için alınan en acil önlemler arasında devalüasyon (ABD doları 47 liradan 70 liraya çıkarıldı) ve ardından enflasyonun düşüşüne paralel olarak Türk lirasının değer kaybetmeye devam ettirilmesi, ayrıca dış ticaretin hızla serbestleşmesi, *fiyat kontrolleri**nin kaldırılması, *devlet teşvikleri**nin birçoğunun kaldırılması, faizlerin serbestleşmesi, ihracata teşvik ve yabancı sermayeyi çekici politikalar sayılabilir. Bunun yanısıra, yeni anayasa işgücünün örgütlenmesini yasakladı, toplu sözleşme düzenine kısıtlamalar getirildi. Sonuç olarak, gerek kentsel ücretlerde (1983 yılında gerçek ücretler, 1977'ye oranla neredeyse yarıya indi), gerekse tarımsal kesimin gelirinde büyük düşüşler oldu. Ama askeri rejim döneminde, üç yıl gibi kısa bir sürede ekonomik dengelerdeki bozulma durduruldu.

■ ANAP hükümetleri döneminde, özellikle 1980'lerin ilk yarısında, *makroekonomik dengesizlikler** düzeltildi, ihracat arttı. İthal ikameci dönem boyunca geliştirilen üretim kapasitelerinin ihracata yöneltilmesi bunda büyük rol oynadı. Türk lirasının değer kaybetmesi ve işgücü maliyetinin azalması (ücretlerin düşmesi), ihraç ürünlerinin uluslararası fiyatını düşürdüğünden talebi de arttırdı. Ayrıca ihracatçılar, ihracata yönelik krediler, vergi muafiyeti ve ucuza döviz tedarik programlarından yararlandılar. Ancak **ihracat artışının bir kısmı "hayali" idi**, yani bazı üreticiler, ihracat yapmadıkları halde ihracat teşviklerden yararlanmak için kağıt üzerinde yapıyorlarmış gibi gösteriyorlardı. Ayrıca, enflasyonun düşmesine rağmen dış borçlar artıyor, özellikle ihracatın yoğun olduğu imalat sanayiinde yatırımların üretimdeki payı azalıyordu. İhracata yönelik teşvikler ise, devletin harcamalarını arttırması nedeniyle 1980'lerin ikinci yarısında azalmaya başladı.

B. Finansal serbestleşme

Belge 4

■ Yeni politikaların *reel ekonomi**de, özellikle de yatırımlar üzerinde pek etkisi olmadı. Büyüyen ihracat sektöründe bile yatırımlar artmadı. Hatta imalat sanayiinde yatırımların payı 1980'de % 32,8'den, 1989'da % 14,6'ya düştü. Bunun başlıca nedenleri, 1980 öncesinde atıl kalan kapasitenin kullanımı, faizlerin artması ve siyasal istikrarsızlıktı. Sonuç olarak, 1980'li yıllarda, yıllık GSMH büyüme oranı ortalama % 4,6, kişi başına ise % 2,3 olarak gerçekleşti. Ayrıca bu büyüme oranı yüklü miktarda borç alınarak sağlanmıştı: 1980'de 10 milyar dolardan az olan dış borç, 1990'da 50 milyar dolara ulaşmıştı.

■ **1986'ya gelindiğinde, devletin açığı artmıştı.** Siyasal rejimin 1987'de tamamen demokrasiye dönmesiyle, siyasal rekabet de sertleşti. Devlet harcamaları için ek kaynak arayışı içinde, **sermaye hareketleri ağustos 1989'da serbest bırakıldı** ve Türk lirasının *konvertibilite**si sağlanarak finansal serbestliğe geçildi. Ancak finansal serbestleşmeyle bulunan kaynakların 1990'larda istikrarlı bir büyümeye katkısı olmadı.

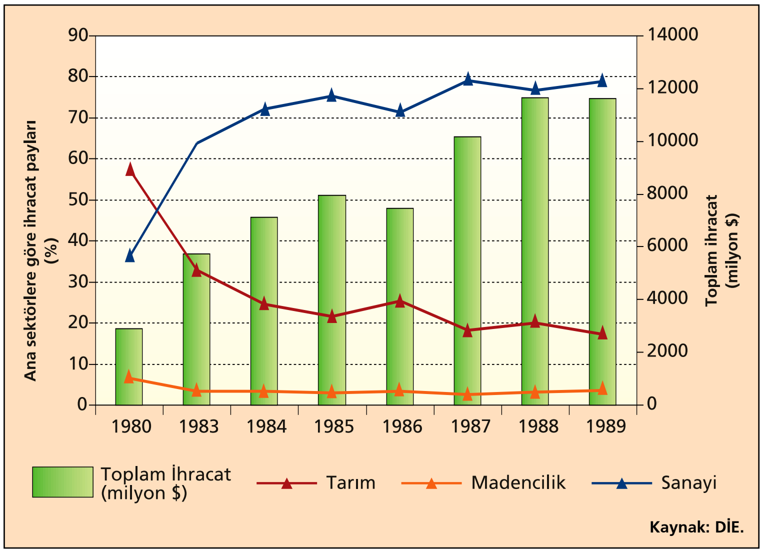

1 **12 Eylül öncesindeki grevlerden bir görüntü.**

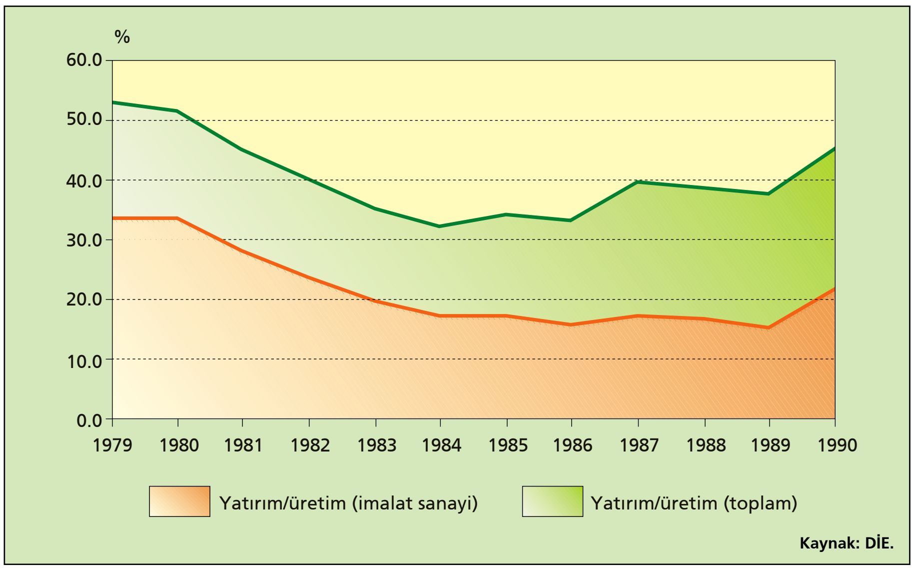

2 **12 Eylül sonrasında ilk gösteri.**

12 Eylül 1980 darbesinden sonra ilk işçi mitingi 50.000 işçinin katılımıyla 22 Şubat 1986'da İzmir'de yapıldı.

3 **Ana sektörlere göre ihracat payları ve toplam ihracat.**

4 **Yatırımların GSMH'deki payı.**

S Ö Z L Ü K

* İç borçlar
* Kamu açığı
* Para arzı
* Açık piyasa işlemleri
* Reel faizler

C. 1990'lar: Ekonomide istikrarsızlık

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ Parasal kaynakları arttırması ve böylece *iç borçlar**a çare olması beklenen finansal serbestleşme, ekonominin krizden kurtulmasını sağlayamadı. **1983'ten bu yana enflasyon etkin düzeyde düşürülemedi.** Enflasyonun başlıca nedenini *kamu açığı** oluşturuyordu. Açıkları giderecek önlemlerin kendileri de açığın büyümesine neden oldu. Bu önlemler kısaca dört başlık altında sıralanabilir: Uluslararası sermaye piyasalarından alınan borçlar (zaman zaman bu borçlar iç borca dönüştürüldü), *para arzı**nın artması (1994'den başlayarak, 2001'de tamamlanan Merkez Bankası'nın bağımsızlaşma süreciyle kamu açıklarını kapatmak için para arzını arttırmak imkansız hale getirildi), *açık piyasa işlemleri** aracılığıyla iç borçlanma, Ziraat Bankası ve Halk Bankası aracılığıyla piyasa değerinin altında kredi verilmesi.

■ **1989'dan itibaren, yabancı sermaye girişinin artması ve Türk lirasının değerlenmesi ile birlikte ihracata yönelik büyüme biçiminden, iç talebin, dolayısıyla ithalatın hızla artmasıyla içe dönük büyüme biçimine geçildi.** Kamu açığı ve enflasyon arttı. Buna karşılık faiz oranlarının ve döviz kurlarının baskı altında tutulması sonucu Türk lirasından kaçış ile başlayan süreç TL'ye yapılan spekülatif saldırıyla birlikte krizle sonuçlandı. Bunun üzerine nisan 1994'de IMF ile istikrar programı düzenlendi ve devalüasyona gidildi.

D. 1994 krizi sonrası

Belge 3 ve 4

■ **1995 yılında yeni seçimlerle istikrar programı bırakıldı,** 1995-1999 döneminde 1989-1994 arası sürdürülen politikalara devam edildi. Ancak bu kez *reel faizler** büyük artış gösterdi, bu da borç stokunun yanısıra faiz ödemelerinin de artmasına neden oldu. Buna ek olarak, ekonomi Asya (1997) ve Rusya (1998) krizlerinden de olumsuz etkilendi. **1999'a gelindiğinde borç miktarı bir hayli artmış, aralık ayında yeni bir istikrar programına daha imza atılmıştı.**

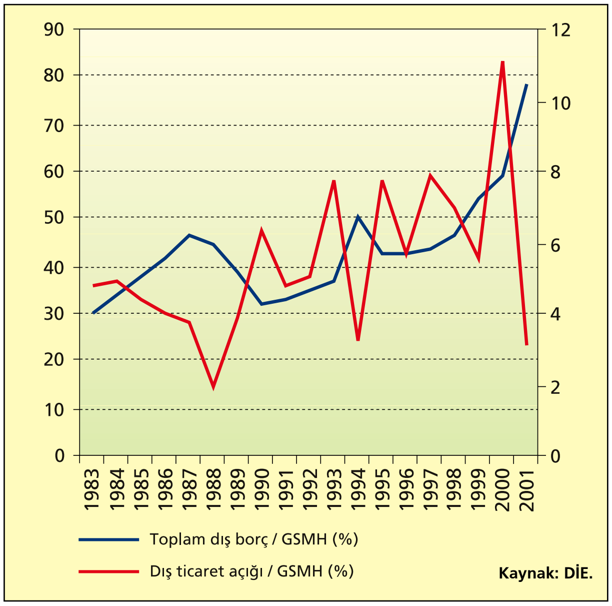
■ Programa uyulmasına rağmen 2001'de yeni bir kriz yaşandı. Bu tarihe kadar, krizler istikrar programlarından uzaklaşıldığı, popülist politikalara dönüldüğü dönemlerde yaşandığı halde, **2001 krizinin bir istikrar programı yürütülürken gerçekleşmiş olması, Türkiye'nin ekonomik düzenine karşı büyük bir güvensizliğin bulunması, banka sisteminin zayıflığının dikkate alınmaması ve sermaye hareketlerinin çok kısa vadeli olmasıyla açıklandı.**

E. Ekonominin düzenlenmesi

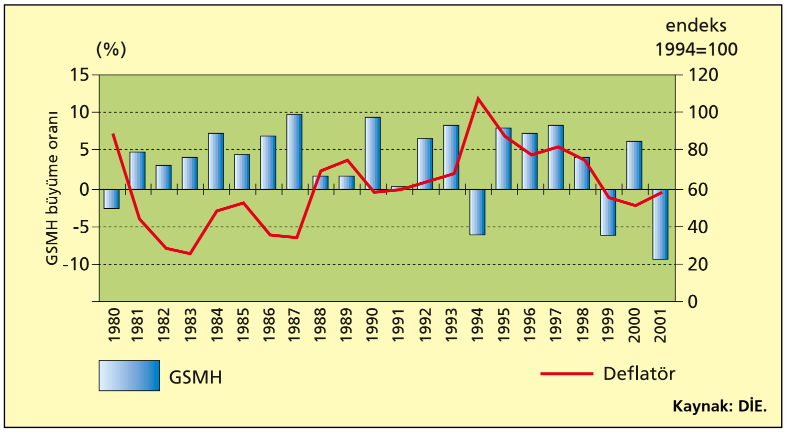
Belge 3 ve 4

■ 1980 sonrası Türkiye ekonomisinin temel iç borç sorununun kökeninde de, popülist politikalara bağlı olarak finans ve banka sisteminin zayıf düşmesi, dolayısıyla ekonomiye duyulan güvensizlik ve sermaye hareketlerinin kısa vadeli olması yatıyordu.

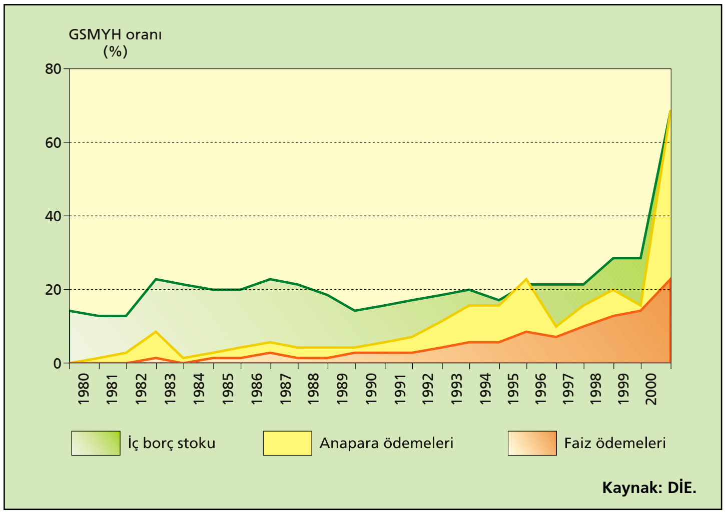
■ 1980'lerde ithal ikameci, görece korumacı bir büyüme rejiminden dışa açık büyüme rejimine geçen birçok ülkede de Türkiye'de olduğu gibi, ekonomik istikrarsızlık ve krizler yaşanmıştı. Buna karşılık, borç veren uluslararası kurumlar, bu sıkıntıların nedenini piyasa ekonomisine geçişte yaşanan zorluklar olarak yorumlamış, bunların başında ise popülizmi ve iç borçları tespit etmişti. Piyasa ekonomisi kendi halinde etkin işlemediği, devlet müdahalesinin ise bu durumu düzeltmediği saptaması üzerine, **ekonominin genel anlamda etkinleşmesinde piyasa ve devlet dışı kurumların önemi üzerinde duruldu.** Bu bağlamda ekonominin "düzenlenmesi" ya da "regülasyonu" çerçevesinde, Özelleştirme Yüksek Kurulu (devletin üretimdeki rolünün azaltılması), **Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu** (bankacılık sisteminin denetlenmesi), **Sermaye Piyasası Kurulu** (sermaye piyasalarının denetlenmesi), **Rekabet Kurumu** (rekabet kurallarının uygulatılması) gibi kurumların gerekliliği gündeme geldi.

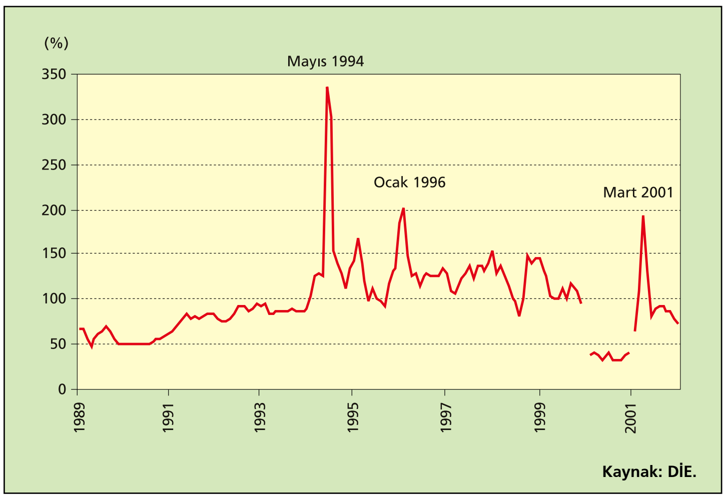
1 **Toplam dış borç ve dış ticaret açığının GSMH'ya oranları.**

2 **Enflasyon değişme ve büyüme oranları.**

3 **İç borç stokunun, anapara ve faiz ödemeleri.**

4 **İç borçlanmada ortalama bileşik faiz ve kriz tepe noktaları.**

Aralık 1999 ve aralık 2000 tarihlerinde iç borçlanma olmamıştır.

5 Turgut Özal, kalkınma için gerekli kaynakları nereden bulmayı planlıyordu?

Kalkınma için gerekli unsurların başında ihracat ve görünmeyen kalem gelirleri gelir. Bu, ödemeler dengesinin sağlam olmasını sağlar. İstikrarlı kalkınmanın en önemli şartı budur.

Kaynakların en önemlisi vatandaşın tasarruflarıdır. Bunu da serbest veya gerçekçi faiz politikası bir ölçüde sağlamaktadır. Tasarrufların diğer bir bölümü de, sermaye piyasası dediğimiz hisse senedi ve tahvil piyasası çekecek ve bu da yatırımları artıracaktır. Bundan başka, iyi kullanıldığı takdirde dış borçlanma ve dış sermaye kaynak olabilir. Dış borçlanma akıllıca yapılırsa, döviz üretebilecek projelerde kullanılırsa, Türkiye tekrar sıkıntıya düşmeden bu kaynakları da büyük ölçüde kullanabilir. Örneğin 1 milyar dolar borçla yaptığınız yatırım, iki-üç yıl içinde yine 1 milyar dolarlık ihracatı gerçekleştirirse, bu akıllı bir borçlanmadır. Bu şekilde hem borçlar rahatça ödenir, hem de başkasının parası kullanılarak daha hızlı kalkınılır.

Geçmişte borçlanırken yapılan hata şuydu; alınan borçlar döviz üretmeyen yatırımlara verildi. Bunun sonucu olarak da Türkiye sıkıntıya düştü.

Aynı şekilde, dış yatırımcı akıllı bir politikayla Türkiye'ye getirilebilirse, hem teknolojik ilerleme hızını artırabilir, hem de işsizliği daha kısa sürede çözebiliriz.

"Turgut Özal'ın Görüşleri, 1983", www.anap.org.tr

S Ö Z L Ü K

* Yolsuzluk

F. Gelir dağılımı

Belge 1 ve 2

■ Her ne kadar İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kırsal alanda makineleşme, gübre kullanımı, vs. yaygınlaşmış, kentlere göç artmışsa da, tarım sektörü kentsel üretimdeki verimlilik artışlarını yakalayamadı. Dolayısıyla kırsal ve kentsel alan arasındaki gelir farkı yeterince kapanmadı. **Kentlerdeki özel sektör üretimi, ülkenin batıda kalan üçte birlik kesiminde yoğunlaştı. Ticarîleşen tarım ise, batı ve kıyı bölgelerine doğru kaydı.** Ayrıca turizmin batıda gelişmesi, ticaret hadlerinin tarım aleyhine artması ve 1980 sonrası Güneydoğu bölgesinde yaşanan terör sorunu, eskiden beri varolan bölgesel farklılaşmayı vurgularken, **batıya ve kentsel bölgelere göç hareketleri**nin de yoğunlaşmasına neden oldu. Günümüzde, Güneydoğu'da yeniden barış ortamının sağlanması ve bölgede başlatılan geniş çaplı sulama projelerinin tamamlanmasının, uzun vadede bu bölge ile ülkenin batısı arasındaki farkın kapanmasına yardımcı olacağı umuluyor.

■ **Bölgeler arasında da bir eşitsizlik mevcuttur.** Kentleşme oranı Marmara ve Ege bölgelerinde diğer bölgelere oranla daha fazla olduğuna göre, gelirin büyük bir bölümünün bu bölgelerde üretildiği ve tüketildiği söylenebilir. Ayrıca kişi başına gelir yalnızca bu iki bölgede Türkiye ortalamasının üzerindedir.

■ Türkiye için hesaplanmış olan % 20'lik hanehalkı dilimleri itibariyle gelir dağılımına bakıldığında, 1994 yılında en yüksek % 20 dilimine giren hanelerin milli gelirin % 54,9'unu aldığı görülür. Bölgeler itibariyle en üst % 20'lik kesimin gelirinin en alt % 20'lik kesimin gelirine oranı, Güneydoğu Anadolu'da % 6,2 ile en düşük, Marmara bölgesinde ise % 14,2 ile en yüksek orandır ve Türkiye ortalaması olan % 11,2'yi aşan tek bölge bu sonuncusudur. Kişisel gelir eşitsizliğinin en yüksek olduğu bölge ise, aynı zamanda en zengin olan Marmara bölgesidir.

■ Tarihsel gelişmeye bakıldığında, gelir dağılımındaki eşitsizliğin 1963 ile 1970 arası yüksek büyüme hızına rağmen arttığı görülür. 1974-1977 döneminde gelir dağılımında gözlenen göreli düzelme, iç piyasayı dış rekabete kapatan ithal ikameci stratejinin yoğunlaşması ve buna bağlı olarak ücretlerin ulusal gelirden aldığı payın artmasının sonucuydu. 1970'lerin sonunda ekonominin içine düştüğü ödemeler dengesi bunalımı ve artan enflasyon, gelir dağılımında gözlenen göreli düzelmeyi bozdu. 1980 sonrasında başlayan yeni düzenleme reel ücretlerin düşürülmesine, faizlerin enflasyonun üstüne çıkmasına (pozitif reel faiz), iç tüketimin ve yatırımların kısılmasına dayandığı için, gelir dağılımını ücretliler aleyhine bozması kaçınılmazdı. Gelir dağılımının bozulmasında ikinci önemli etmen, bölgeler arasındaki kalkınma farklarıdır. Gelir dağılımını bozan üçüncü bir etmen de, 1970 başlarından itibaren artan enflasyondur.

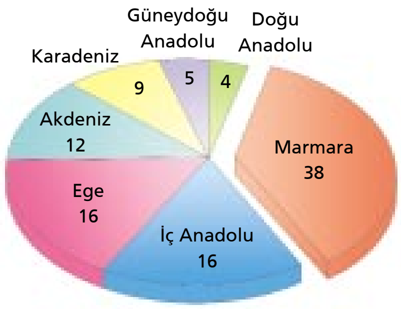
G. İnsani gelişme ve yolsuzluk

Belge 3 ve 4

■ Birleşmiş Milletler Gelişme Programı'nın *(United Nations Development Programme)* hazırladığı 2002 İnsani Gelişme Raporu'na *(Human Development Report)* göre, **Türkiye 2000 yılında 173 ülke arasında 85. sırayla orta derecede gelişmiş ülkeler grubunda yer alıyordu.** Bu sıralama, ortalama yaşam süresi, okur-yazarlık, eğitim ve gelir düzeyleri gözönünde bulundurularak hesaplanan İnsani Gelişme Endeksi'ne *(Human Development Index)* göre gerçekleştirilmişti. Yine aynı endeksin tarihsel gelişimine bakıldığında, Türkiye'nin 1975'ten (100 ülke) 2000'e 6 sıra ilerlediği gözlemlenmektedir. Ancak bu ilerleme, Türkiye'nin 173 ülkeden ilk 53'ünün bulunduğu yüksek insani gelişme düzeyine sahip gruba yakınlaşmasını sağlayacak boyutta olmamıştır. Ayrıca aynı kurumun hesaplarına göre, 1999 yılı için Türkiye'nin *HDI*'deki yeri kişi başına gelir sıralamasındaki yerinden 18 sıra geridedir; yani dünya ülkeleri sıralamasında Türkiye'nin insani gelişme düzeyi, kişi başına gelir düzeyi sıralamasının altında kalmıştır.

■ Bunlara ek olarak, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'nın yapmış olduğu kapsamlı bir araştırma, **Türkiye'de yolsuzluğun son yıllarda arttığını göstermektedir.** Araştırmada *yolsuzluk** sorunu, hanehalkı nezdinde araştırılmıştır. Diğer ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye'de yolsuzluğun ortalamanın üstünde bir oranda algılandığı ortaya çıkmaktadır. Ekonominin istikrara ve etkinliğe kavuşması için gerekli hukuki ve ekonomik düzenlemeyi yapacak olan devlet aygıtlarının zayıflaması da aşılması gereken bir engeldir.

GSYİH
1996

1 **Bölgeler itibariyle GSYİH.**

2 Kişisel gelir dağılımının gelişimi.

Hanehalkı yüzdeleri		1963 (a)	1968 (b)	1973 (c)	1978 (d)	1983 (e)	1986 (f)	1987 (g)	1994 (h)
En düşük	% 20	4,5	3	3,5	2,9	2,7	3,9	5,2	4,9
İkinci	% 20	8,5	7	8	7,4	7	8,4	9,6	8,6
Üçüncü	% 20	11,5	10	12,5	13	12,6	12,6	14,1	12,6
Dördüncü	% 20	18,5	20	19,5	22,1	21,9	19,2	21,2	19
En yüksek	% 20	57	60	56,5	54,7	55,8	55,9	49,9	54,9

Kaynak: S. Gürsel, H. Levent, R. Selim ve Ö. Sarıca, *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk - Avrupa Birliği İle Karşılaştırma* (İstanbul, 2000) çizelge 2.1'den:
(a) T. Çavuşoğlu ve Y. Hamurdan, *Gelir Dağılımı Araştırması* (Ankara, 1966).
(b) T. Bulutay, S. Timur ve H. Ersel, *Türkiye'de Gelir Dağılımı*, 1968 (Ankara, 1997).
(c) DPT, *Gelir Dağılımı Araştırması*, 1973 (Ankara, 1976).
(d) ve (e) M. Celasun, "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, XII, 1-2(1986).
(f) F. Esmer ve E. Kalaycıoğlu, *Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Öncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi* (İstanbul, 1986).
(g) *DİE, 1987 Gelir Dağılımı* (Ankara, 1990).
(h) *DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları* (Ankara, 1996).

3 1998'de ortaya çıkan yolsuzluklardan biri de TBMM Genel Kurul Salonu'nun ceylan derili koltuklarının ihalesine ilişkindi.

4 Yolsuzluk.

Kentli Türkiye hanehalkı gözünde yolsuzluk ve rüşvetin sorun olarak taşıdığı önemin son dönemde arttığı gözlenmiştir. Hanehalkının kamu kurumlarına duyduğu güven son derece zayıf, kamu kurumlarının verdiği hizmetlerden aldığı memnuniyet de son derece düşük bulunmuştur. Hizmet sunumunda yurttaşlara ve ihalelerde şirketlere eşit muamele yapıldığını düşünenlerin oranı gerek yerel, gerek merkezi yönetimler için son derece düşük bulunmuştur. Benzer biçimde, gerek yerel yönetimlerde, gerek merkezi yönetimde istihdamın tarafsız bir şekilde ve liyakata bağlı olarak yapıldığını savunanların oranları da son derece düşük olarak ölçülmüştür. Görüşülen her dört kişiden yaklaşık biri ya kendisine ya da akraba, komşu ya da arkadaşlarından birine nisan 1999 seçimlerinde herhangi bir partiden oy karşılığında hediye, para veya bir menfaat teklifinde bulunulduğunu belirtmiştir. Görüşülen kişilerden azımsanmayacak bir bölümünün son iki yıldaki kişisel deneyiminde çeşitli kurumlardaki kamu görevlilerine para ya da hediye vererek işini çözmeye çalışmış olduğu öğrenilmiştir. Bu da halkın genelde yolsuzluk ve rüşveti içselleştirdiğinin bir göstergesidir. Halkın yolsuzluk ve rüşveti içselleştirdiğinin bir diğer örneği de üç hipotetik senaryo karşısında yine azımsanmayacak bir kesimin rüşvet verme seçeneğini seçmiş olmasıdır. Ancak, gerek yolsuzluk ve rüşvetin önemli bir sorun olarak algılanması, gerek hizmetlerden duyulan memnuniyetin çok düşük olması, halkta yolsuzluğa karşı bir reform programına destek verme eğilimi bulunduğuna işaret etmektedir. Görüşülen kişiler değişik reform önerilerini farklı kurumlar bazında ayrıştırmakta; örneğin bir kurum için ek kaynak yaratmanın önemli bir düzeltici rol oynayacağını savunurken başka bir kurum için bürokratik düzenlemelerin azaltılmasının altını çizmektedirler. Ama her koşulda devletin denetleyici rolünü en önemli yöntem olarak kabul etmektedirler.

TESEV (yay.), *Hanehalkı Gözünden Türkiye'de Yolsuzluğun Nedenleri ve Önlenmesine İlişkin Öneriler* (İstanbul, 2001).

IV. Kentli toplumuna geçiş

S Ö Z L Ü K

* Sosyal konut
* Master plan

A. Artan nüfus ve hızlanan kentleşme

Belge 1, 2, 3, 4, 5 ve 6

■ 1940'ların sonunda 20 milyonu geçen Türkiye nüfusu, 1980'de 44 milyona, 21. yüzyıl başlarında da 65 milyona ulaştı. **Yüksek nüfus artış hızı yanında, tarımda makinleşmeyle ortaya çıkan işgücü fazlasının kentlere göçü, Türkiye toplumunun demografik dengelerinin değişimini hızlandırdı.** 1950'de toplam nüfusun % 25'i 10.000'den büyük nüfuslu yerleşim yerlerinde otururken, bu oran 1990'da % 59'a ulaştı.

■ 1950'de toplam işgücünün % 85'i tarımda çalışıyordu. 20. yüzyıl sonuna gelindiğinde ise tarım, toplam işgücünün % 40'ını istihdam ediyordu. Sanayileşme ve kentlerde yoğunlaşan yeni hizmet faaliyetleri, güçlü bir iş bulma umudu uyandırıyordu. Bunun yanında kent yaşamı da yeni kuşaklara çekici geliyordu. **Kentler güçlü birer çekim merkezi oldular.** Kırsal bölgelerde yaşayanların sayısı mutlak olarak azalmadı, ama artan nüfus içindeki payı düştü.

■ Kentleşme, 1980'lerin başına kadar sanayi veya hizmet sektörünün yoğunlaştığı, İstanbul, Ankara, İzmit, İzmir, Bursa, Adana gibi birkaç kent çevresinde gerçekleşti. Daha sonraki dönemin iktisadi dinamikleri ise, Gaziantep, Denizli gibi orta boyda kentlerin gelişmesine katkıda bulundu. Ancak, *sosyal konut** programlarının eksikliği, kentleşmeyi yönlendirecek *master planları**nın sürekli değiştirilmesi, kamu arazilerinde mülkiyet haklarının esnek değerlendirilmesi gibi nedenlerle, iç göçün taşıdığı nüfus, büyük kentlerin etrafında oluşan "gecekondu" çemberlerine yerleşti ve bunları genişletti. İlk kez Ankara'da 1950'lerde başlayan gecekondulaşma olgusu, 1960'lardan sonra bütün büyük kentlerin "kenar mahallelerini" kapsar hale geldi. **Kentlileşme-gecekondulaşma, 1980'ler ve 1990'ların siyasal ve toplumsal gelişmelerine damgasını vuracak boyutta ve kalıcı bir toplumsal olgunun habercisi oldu.**

■ Kentlere yeni gelenler beraberlerinde kendi kültürel özelliklerini de getirdiler; bir yandan kentte varolan yaşam tarzından etkilenirken, diğer yandan kendi yaşam tarzlarıyla kentlere damgalarını vurdular. Kentlerde biraraya gelen değişik yörelerin insanları, hem birbirlerine hem de yerleştikleri kentlere yeni birçok şey tanıttılar. 1950'lerde Ankara, İstanbul ve İzmir gibi kentlerde hemen hemen hiç bilinmeyen lahmacun ya da şöbiyet gibi lezzetler, aynı kentlerin 1990'lardaki yaşamından ayrı düşünülemez oldu. Ancak, bazen etnik boyutları da olabilen siyasal şiddet, kentlerde birbirine karşı güvensiz farklı kültürel yapılar da ortaya çıkardı.

■ Hem 1970'lerin siyasal şiddetinden duyulan huzursuzluk, hem de özellikle ABD'den gelen bir moda, refah düzeyi yüksek kesimleri daha korunaklı konut alanlarına yöneltti. 1970'lerde kurulmaya başlayan Bahçeşehir gibi özel sitelere, zaman içinde, 1980'li ve 90'lı yıllarda İstanbul'daki Alkent, Zekeriyaköy, Kemer Country gibi çok daha "seçkin", yeni uydu-kentler eklendi. Bazı itibarlı semtlerde ev kiralarında altın ve döviz çağı başladı.

■ Kentlerin çehresinin değişmesi sadece göçlere bağlı olmadı. 1950'li yılların sonlarına doğru büyük kentlerde başlayan imar çalışmaları zaman içinde devam etti. 1984'te İstanbul'da belediye başkanı Bedrettin Dalan'la birlikte "mega" projeler dönemi başladı. Bunlardan en büyüğü Haliç ve Tarlabaşı projeleriydi. Öte yandan, Boğaziçi'nin ve kentin kuzeyinde yer alan tarım ve orman alanları yapılaşmaya açıldı. Turizmi teşvik amacıyla doğal ve kültürel değerler bakımından koruma altında olması gereken alanlar "yatırım alanına" dönüştü. Büyük oteller ve iş merkezleriyle kentin çehresi önemli değişimler yaşadı.

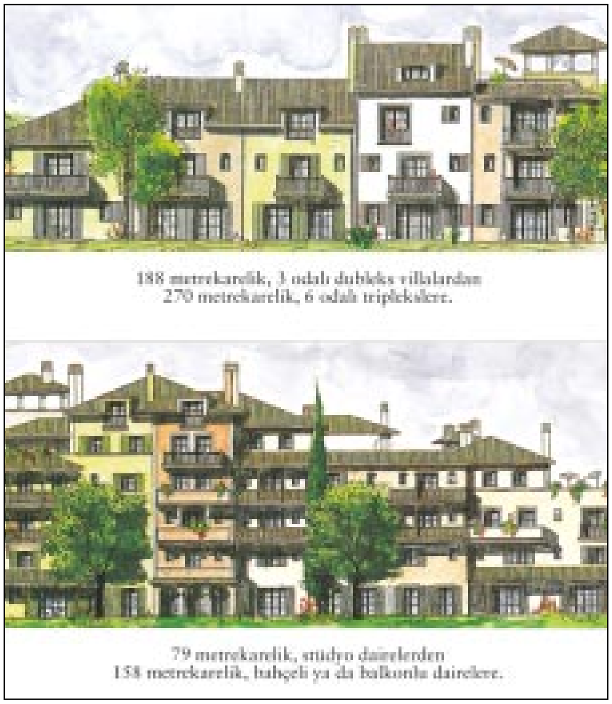
■ II. Dünya Savaşı'ndan sonra, demiryolları yerine tercih edilen karayolları politikasına bağlı olarak kentler arasında otobüs ve kamyon gibi motorlu taşıtlara önem verilirken, kent içi ulaşımda da otomobil büyük önem kazandı; özellikle ABD malı büyük otomobillerle, dünyanın başka ülkelerinde çok ender olarak rastlanan bir ulaşım yöntemi olarak "dolmuşçuluk" yaygınlaştı. **Elektrikli ve raylı sistem ise bu süre içinde oldukça ihmal edildi.** Hatta İstanbul'da 92 yıl hizmet vermiş olan tramvay 1961'de kaldırıldı. Ancak zaman içinde, ilk önce Ankara'da olmak üzere tekrar raylı sisteme yatırımlar yapıldı. Kent merkezlerini çevre semtlere bağlayan hafif tramvay sistemleri kurulurken, her iki şehirde de metro açıldı.

1 **1950'lerde İstanbul'a göçedenler Eminönü'nde.**

2 **1946'da yeni yapılan bir yol (Ankara).**

3 **Uydukent reklam broşüründen bir sayfa.**

4 **İstanbul'da 1950'lerin imar çalışmaları sırasında Beşiktaş meydanı.**

5 **Kurtuluş-Beyazıt tramvayı Eminönü'nde.**

6 **Yolcu ve yük taşımasında paylaşım (%)*.**

Yıl	Karayolu yolcu	Karayolu yük yük	Demiryolu yolcu	Demiryolu yük	Denizyolu yolcu	Denizyolu yük	Havayolu yolcu	Havayolu yük
1960	72,9	43,8	24,3	54,6	2,0	1,9	0,8	0,1
1970	91,4	72,9	7,6	25,8	0,3	1,2	0,7	0,1
1980	93,9	77,6	4,1	12,6	1,0	0,7	0,8	0,1

(*) Yük taşımacılığında yalnız yurtiçi

Kaynak: DİE.

B. Yeni tüketim kalıplarının gelişmesi

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ Kapalı bir toplum yapısından, dışa açılan ve dünyadaki gelişmelerden etkilenen bir toplum yapısına geçişte 1945-1946 yılları önemli bir dönüm noktası oldu. Örneğin, İngiltere-Türkiye uçak seferleri başladı; bir yıl sonra da New York-Londra-Ankara seferleri başladı. 1946'da özel otomobil ithaline izin verildi. Geniş kitlelere yayılması uzun süre alsa da, otomobil hem bir statü sembolü hem de hareketliliğin, yükselme arzularının sembolü haline geldi. 1960'da yüz binden biraz fazla olan karayolu motorlu taşıt sayısı, 1980'de bir milyona ulaştı.

■ Yeni modern yaşama uygun olarak, aynı dönemde Filistin'den gelen 36 bin diş fırçasının piyasaya sürülerek sağlık anlayışında geleneksellliğin dışına çıkılırken, görünüş ve görünüşün en önemli unsuru olarak giyim kuşam önem kazanmaya başladı. Kadının görünümü giderek modernleşmenin ve gelişmenin en önemli işaretlerinden biri olmaya başladı. 1946'da II. Dünya Savaşı nedeniyle üretimi azalan ve giderek pahalılaşan ipek çorap yerine, dünyada hızla yayılan naylon çorap Türkiye'de de kadınlar tarafından kullanılmaya başlandı.

■ Ekonomideki değişikliklere ve tüketim kapasitesinin artmasına bağlı olarak, Türkiye gündelik hayatta yeni adet ve ürünlerle tanıştı. 1960'larla birlikte, modada hazır giyim geniş kitlelerin zevklerinin de benzeşmesini getirdi. Özellikle 1980'lerde giyim kuşamda markalar dönemi başladı. Bazı markalar kullanan için önemli bir prestij göstergesine dönüştü. 1990'larla birlikte dev alışveriş merkezleri dönemi başladı. İstanbul'da Galleria, Akmerkez, Capitol, Carousel, Ankara'da Karum gibi **alışveriş merkezleri, tüketim ihtiyaçlarını karşılamaktan öte, giderek bir yaşam biçimi haline geldi**.

■ II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde yaygınlaşan dayanıklı tüketim malları ağırlıklı büyüme, Türkiye'ye 1960'larda kısmen ithal ikamesi politikasıyla kısmen de doğrudan ithalat yoluyla girdi. Önce kentlerde ve pahalı olduğu için, zengin ailelerde kullanılan buzdolabı, çamaşır makinesi ve radyo, elektrik dağıtımının Anadolu'da yayılmasıyla beraber yaygınlaşmaya başladı. 1961'de 1,5 milyon civarında olan radyo alıcısı, 1973'te 4 milyonun üzerine çıkmıştı. Yeni tüketim kalıplarını değiştiren etmenler, kentlileşme, kadınların ücretli işlerde çalışmaya başlaması ve apartman tipi konutların artmasıydı. Yeni dayanıklı tüketim mallarına sahip olmak toplumsal statüde bir yükselme göstergesi olarak da algılanıyordu. Bu statü sağlayıcı tüketim malları arasında özel otomobil 1960'larda önde gelmeye başladı. Yurt içinde montaj otomobil sanayiinin kurulmasıyla beraber, otomobil kullanımı hızla arttı. Bir dönemin yerli halk otomobili olan Anadol, orta sınıfların statü simgesi haline geldi.

■ Televizyonun günlük yaşama girmesi 1970'lerde gerçekleşti. Türkiye'de ilk televizyon yayını İstanbul'da İTÜ'de, ardından 31 Ocak 1968'den itibaren Ankara'da, haftada üç gün deneme yayını olarak başladı. TRT bünyesinde televizyon yayını, tek kanallı ve siyah-beyaz olarak 1970'lerde yayın faaliyetini genişletti ve Türkiye'nin birçok bölgesini kaplar duruma geldi. **Televizyonun yaygınlaşması, o güne kadar en yaygın haber alma aracı olan radyoyu ikinci plana itti.** 1982'de ilk renkli yayınını yapan TRT, 1984'te tümüyle renkli yayına geçti. Özel radyolar ve televizyonlar Cumhurbaşkanı Turgut Özal döneminin belki de en önemli reformlarından biri oldu. 1990'da Magic Box'a ait ilk özel televizyon kanalı Star 1 yayına başladı. 1994'te Özel Radyo ve Televizyon Yasası'nın çıkartılmasıyla, onlarca ülke genelinde, yüzlerce yerel düzeyde yayın yapan televizyon ve binlerce radyo tam bir **ifade özgürlüğü patlaması** yarattı. Cumhuriyet döneminin en önemli resmi ideoloji taşıyıcısı TRT'nin tekeli bir yıl içinde ortadan kalktı. Herkes beğendiği müziği dinleyebileceği, hoşlandığı programı izleyebileceği iletişim araçlarına kavuştu. 1994'de, aynı zamanda uydu radyo ve televizyon yayınları, bilimsel araştırma, özel veya diplomatik haberleşme ve askeri haberalma alanlarında kullanılabilen ve telekomünikasyonda devrim niteliği taşıyan Türksat 1B uydusu uzaya fırlatıldı. 1996'da Türkiye *internet*'le tanışırken, televizyonda da kablolu yayına geçildi. Türkiye, televizyon izleme konusunda dünya ölçeğinde üst sıralara yerleşti.

1 Naylon çorap reklamı.

2 20 Şubat 1935 tarihli *Yedigün* (sayı 102) dergisinde Telefunken marka radyo ilanı.

3 19 Aralık 1966'da piyasaya çıkan, orta sınıfın simgesi Anadol marka otomobil.

4 İsmet İnönü, 30 Ağustos 1971'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde, televizyon deneme yayınında misafirken.

Latif Demirci'ye göre televizyon kanalı enflasyonu. 5

V. Gündelik yaşamda değişim

A. Kültürel benzeşme ve farklılaşma

Belge 1, 2, 3, 4 ve 5

■ Yükselme arzusundaki farklı toplumsal kesimler ortak tüketim kalıplarını benimseyerek bir benzeşme ve bütünleşme süreci yaşarken, aynı zamanda farklılaşmanın ve farklı kültürlerin karşılaşmasının da sancılarını yaşadı. Bu sancıların en somut yansıması 1970'li yılların siyasal şiddet olaylarıydı. Öte yandan, aynı dönemde "arabesk" olarak adlandırılan müzik, kentlere yeni gelen kırsal kökenli kesimlerin kentle bütünleşmelerindeki zorluklara ve çektikleri acılara işaret etti. Bu müzikte somutlanan ve kentin geleneksel ve modern öğelerini bir araya getiren yeni bir kültür, bu kesimlerin kimliklerinin oluşmasında büyük rol oynadı. Ancak kentle bağları daha eskilere giden kesimlerce "arabesk" kültür bir tehdit ve kirlenme olarak algılandı.

■ Kentlerdeki ahlak anlayışı ve değerleri zaman içinde hızlı ve büyük değişim geçirdi. Cinsellik anlayışındaki değişim, 1970'lerde yayınladığı cinsel bilgiler köşesiyle gerçekte bir siyasal haber ve yorum dergisi olan *Yankı*'nın satışlarında patlama yarattı. 1981'de erotik içerikli *Erkekçe*'nin ilk sayısı çıktı. Daha sonra, 1981'de klasik Türk müziği icra eden Bülent Ersoy'un kadın olması ya da 1983'te kürtajın yasallaşması çok farklı alanlarda cinsellikle ilgili değişimlere işaret etti.

■ Ahlak değerlerindeki değişim oldukça farklı sonuçlara yol açtı. Geleneksel kesimlerin yaşadıkları mekansal değişim, karşılaştıkları farklı ahlak anlayışları nedeniyle bir kültür şokuna dönüştü. Bu şok, "arabesk"in yanısıra, çok farklı şekillerde tezahür etti. Örneğin **cinsellik**, kent yaşamında giderek daha fazla görselleşmesine rağmen geleneksel zihniyet nedeniyle yaşanamadığı için, **çok önemli bir sorun haline geldi**. Cinsel sorunları olan topluma yönelik 1970'li yıllarda seks filmleri furyası başladı. Basında da, *Tan* gibi gazetelerde uydurma haberlerle, "erotik-komik" diye adlandırılabilecek haberler yer aldı. Bu haberlerde sık sık "Türkiye'ye gelen turist Helga'nın Türk erkeklerine olan hayranlığı" vurgulandı.

■ 1980'lerde, özellikle de 1990'larda bazı gazetelerin verdikleri eklerde ve televizyon kanallarının magazin programlarında yaygınlaşan "televole" kültürü, "Helga" kültürünün yerine geçti. Toplumun refah düzeyi yüksek kesimleri arasında azınlık fakat görünürlüğü yüksek, ünlü sanatçı, futbolcu, manken veya diğer tanınmış kişilerden oluşan bir sosyal grup içindeki ilişkiler medya için okur ve seyirci çekme aracı oldu. Bu grubun medyaya yansıyan eğilimleri cinsellikle ilgili değerleri altüst edici bir rol oynadı. Cinselliğin bu şekilde işlenmesiyle ortaya çıkan olumsuz sonuçların biri de, "başörtüsü" konusunda kendini gösterdi. Geleneksel müslüman kesimler için bir inanç meselesi olmanın ötesinde **başörtüsü, modern kent yaşamında ve en genel anlamıyla kamusal alanda bir korunma işlevi de üstlendi**.

■ Yaşam giderek, ne pahasına olursa olsun kazanmak gereken bir yarışmaya dönüştü. Yükselme arzusu, bir yandan ilkokuldan başlayarak üniversiteye kadar kurslarla ve sınavlarla süren mücadelede, diğer yandan eğitim ve iş olanaklarına sınıfsal olarak sahip olmayan kesimler arasında şiddete dayalı yöntemlerde kendini gösterdi. 1988'de silah satışında serbestlik tanınmasıyla bu eğilimler güçlendi. Karagümrük Çetesi ya da çoğu zaman siyasetle içiçe geçen mafya çeteleri, Alaattin Çakıcı gibi isimler ünlü oldu. Bu isimler hukuken "suç" kategorisi altında ele alınmalarına rağmen, umutsuz kesimler için "kahraman" statüsüne yükseldiler. Futbol taraftarları arasında yaşanan şiddetin yanısıra, milli futbol takımının ya da kulüp takımlarının uluslararası başarıları, "sevinç terörü" diye bir kavramın toplumsal yaşama girmesine neden oldu. Futboldaki başarıyı gölgeleyen kutlamalar sırasında silahla havaya açılan ateş, sadece 1995 yılı içinde 5 kişiyi öldürdü, 10 kişiyi yaraladı.

1 ***Yelpaze* dergisinin kapağı, cilt XI, sayı 6, 23 Eylül 1957.**

2 *Ses* dergisinin kapağı, sayı 9, 27 Şubat 1982.

3 *Gırgır* dergisinden alıntı, *Nokta*, 25 Ağustos 1985.

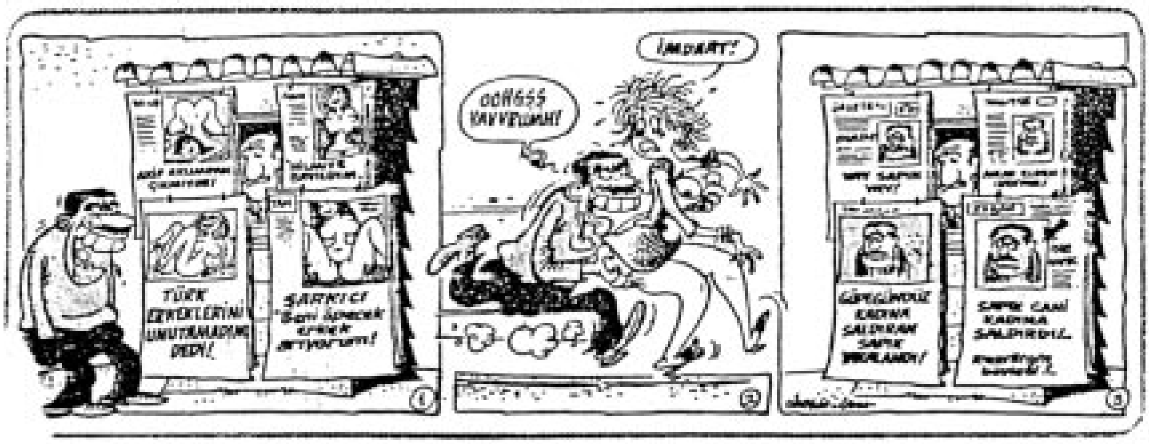
4 Komşum, şu yabancı...

80'lerin ikinci yarısında en çok yakınılan şeylerden biri büyük şehirlerin "istilâsı"ydı. Gecekondular daha önce de vardı, ama İstanbul'un "elden gittiği" en çok gecekondulaşmanın hızını kaybettiği 80'lerde dile getirildi. Arabesk denen müzik 70'lerde de vardı, ama bu ancak 80'lerde bir söylem nesnesi haline geldi; yalnızca bir müzik tarzının, şehirlilere yabancı bir müzik tarzının değil, "kültürsüzlüğün" de adı oldu. 68'li olmanın, bugün çoğu yönetici olmuş insanları başkalarından ayrıştıran bir kuşak ideolojisine dönüşmesi de son üç dört yılın ürünü. Bütün bunlar, farklı sınıf, meslek ya da kuşaklardan insanlar arasında bir geçişkenlik sağlayan zeminlerin ortadan kalktığını, yabancılar arasındaki sınırın şimdiye değin olmadığı kadar kalınlaştığını gösteriyor.

80'lerde şehirlerdeki kutupsallıklar artarken, eskiden ortak bir hayat vaadi etrafında bir araya gelmiş insanların "müstahak" oldukları yere --birinin banka müdürlüğüne ötekinin aynı bankanın müstahdemliğine, birinin işkenceye ötekinin işsizliğe vb.-- iade edildiğine, yalnızca bu ortaklığın yıkılmakla kalmadığına, aynı zamanda yabancılarla herhangi bir ortaklık fikrinin, bir geçişkenlik zemininin de tümüyle geçersiz kılındığına tanık olduk. Hiç kimsenin yabancı olmadığı bir kurgudan, herkesin yabancı olduğu, başkalarının ilginçlikten başka bir şey ifade etmediği bir kurguya geçtik.

Öznelliğin alanı kamu tarafından hiç bu kadar yakından kuşatılmamış, başkaları hiç bu kadar az şey vadetmemişti.

Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi* (İstanbul, 1992).

5 *Gırgır* dergisinden alıntı, *Nokta*, 25 Ağustos 1985.

SÖZLÜK

* Çok hukukluluk

B. Toplum ve din

Belge 1, 2, 3 ve 6

■ 1946'da çok partili seçimler döneminin başlamasıyla birlikte siyasal bir gözboyama biçimi olarak sömürülmeye çalışılan dinsel duygular, 1950'ler ve 60'ların Soğuk Savaş ortamında bilinçli bir propaganda malzemesi oldu. Toplumsal ve kültürel muhafazakârlık, anti-komünizm görünümü altında eğitime egemen oldu. Cumhuriyet'in temel ilkelerinin zaten iyi öğretilmediği bir ülkede ve siyasal yaşamın gittikçe sağ ve sol biçiminde kutuplaşmaya başladığı 1960'larda ortaya çıkan "milliyetçi-mukaddesatçı" söylemin, gerçekte milliyetçi olmadığını, tam tersine ulusal bütünlüğe zarar veren bir gelişme olduğunu, iktidardaki AP hükümetleri, belki de oy kaygısından dolayı, göremedi. Bu gelişmenin sonucu olarak 1970'lerde çıkan Alevi karşıtı şiddet hareketlerinin de doğası, gene kullanılan anti-komünist söylem dolayısıyla anlaşılamadı. Herşeyden önce bir demokrasi ilkesi olan laikliğin tam olarak anlaşılamamış olması, 12 Eylül döneminde ve gene anti-komünist kaygılarla ders programlarına zorunlu din dersinin dahil edilmesine yol açtı. Söz konusu din derslerinin içeriği nedeniyle de Cumhuriyet Türkiyesi'nin, kuruluşundan 60 yıl sonra bir "Alevi sorunu" oldu.

■ II. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal yaşamda ortaya çıkan göreli şeffaflık, iktidardakilerle kendilerini destekleyenlerin yaptıkları adam kayırma, ihalelere hile karıştırma gibi yolsuzlukların çok daha iyi izlenmesi sonucunu doğurmuştur. Söz konusu yolsuzlukların toplumda yarattığı ahlaksal tepkiye, Batı dünyasına özgü parlamenter rejim içerisinde olmayacak sözler vererek iktidara gelenlerin ekonomik başarısızlığı, toplumsal modernleşmenin geleneksel değerleri yeni yeni aşma durumuna gelmiş çevrelerde yarattığı korunma içgüdüsü ve geri kalmış birçok ülkede siyaset ilkelerini doğrudan doğruya dinden aldıklarını iddia eden rejimlerin kurulması da eklenince, dinsel duyarlılığın siyasette kullanılması biçiminde başlayan bir eğilim, dini siyasete temel yapma eğilimine dönüştü. Toplumdaki dinsel farklılıklardan kaynaklanan ve özünde demokrasi prensipleriyle bağdaşması mümkün olmayan *"çok hukukluluk"** gibi bir kavram bile, görüşlerinin "millî" olduğunu iddia edenlerce savunulabilir oldu.

■ Bir yanda Millî Güvenlik Kurulu'nun kararları, diğer yanda silâhlı kuvvetlerin ihtarları, başka bir yanda da basın ve medyada artan ve zenginleşen tartışmalar, 1990'ların sonlarına doğru önemli bir değişiklik yarattı. "Dinsel politika" yapmaya çalışanların başlattığı özeleştiri, Refah Partisi'nin kapatılmasına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nden itiraz gelmemesiyle güçlendi. "Çok hukukluluk" gibi kavramlar ortadan kayboldu. 1990'ların başlarında, yılbaşı kutlamalarına karşı "islâmî alternatif" olarak çıkarılan, Mekke'nin fethini milâdî takvimle 31 Aralıkta kutlama çabasından vazgeçildi. Bu tür gelişmeler, Batı Avrupa'da "hıristiyan demokrat" partilerin varlığına karşın, yeni kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendisine yakıştırılan "müslüman demokrat" nitelemesini bile kabul etmeyip, "muhafazakâr" sıfatıyla yetinmesine yol açtı.

C. Kadınların konumu

Belge 1, 4, 5 ve 6

■ 1950'li yıllarda yaşanan göreli muhafazakârlaşmanın en önemli dışavurumlarından biri de popüler dergilerde yayınlanan, kadın ve aile hayatına ilişkin yazılar ve tavsiyelerdir. 1930'larda, özellikle de ilk kadın milletvekillerinin Meclis'e girdiği 1935 yılından itibaren kadın-erkek eşitliğine yapılan vurgular unutulmuş, **kadınların iş hayatına atılmaları istenmez olmuştu**. Batı Avrupa toplumlarından çok Amerikan toplumuna özgü olan bu yazı ve tavsiyelerde, kadınların başlıca görevlerinin iyi bir anne ve iyi bir eş olmak olduğu, kadınların erkeklerden farklı ve geri oldukları vurgulanıyordu. Kadınların fizik görünümlerine önem vermeleri gerektiği anlatılıyor, eşlerine birçok konuda boyun eğmeleri teşvik ediliyor, çalışan kadınların iyi bir anne ve eş olamayacağı üzerinde duruluyordu.

■ 20. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, TBMM'deki kadın milletvekili oranları 1930'lardakinin çok altındaydı gerçi. Ancak, 1930'larda atılan tohumlar tutmuş ve Türkiye'de kadınlar, kadın haklarının tam olduğu varsayılan birçok ülkeyi aratmayacak bir biçimde öğrenim ve çalışma hayatına girmişlerdir. Kültürel açıdan muhafazakâr sayılan kesimlerde bile durumun aynı olması, "başörtüsü sorunu"nu gündeme getirmekle birlikte, **kadının evinde oturmasını öneren gelenekçi anlayışın tarihe karıştığını** gösterir.

1 İki Demokrat Parti.

[O]y toplama kaygısıyla arkadaşlarının vermiş olduğu tavizler, [Celâl Bayar'ı] Demokrat Parti içinde tesirsiz hale getirmişti. Daha muhalefet devrinde Zonguldak'taki kongrede bir delege, "Kadınlar evlerine dönmelidir, dairelerde bunlara maaş vermek kötülüğü teşvik etmektir. Biz ezan sesiyle uyanmak, ezan sesiyle uyumak istiyoruz" dediği zaman, Bayar kulağıma eğilmiş, "Bu geri ve iptidai insanlarla ne yapacağız?" diye sormuş, fakat söz sırası kendine geldiği zaman, oyları ürkütmemiş olmak için, o densiz delegenin haddini bildirmemişti.

Bu ve buna benzer sözler, Cumhuriyet Halk Partisi'nin dinsiz olduğu, camileri ahır yaptığı, toplantılarda her gün tekrar ediliyor, alkış topluyor, Demokrat Parti kurucuları da bu sözlerin karşısına, hep aynı endişeyle, yani oy kaybetmek korkusuyla, çıkamıyorlardı. Nihayet idareciler bu sözlerle o kadar yüz göz oldular ki, Menderes başbakan olduktan bir süre sonra, bir gün İzmir'de bir kongrede, "Biz elhamdülillah Müslümanız, Müslüman kalacağız" gibi bir söz sarfetti. Bu söz sürekli alkışlar toplayınca Menderes bundan memnun oldu. Bu hatadan döneceğine, açtığı çığırda yürüdü. Artık hiçbir fren kalmamıştı. Demokrat Parti irticaı kucaklayan bir parti haline geliyordu.

Cihad Baban, *Politika Galerisi* (İstanbul, 1970).

2 Komünizme karşı imanlı gençlik.

Yüksek öğretim gençliğinin komünizm tehlikesine karşı ciddi bir mücadele açtığını memnunlukla haber alıyoruz. Milli varlığımızı yoketmek amacını güden bir düşmanı sınırlarımızın ötesinde zararsız bir hale sokabilecek yegane kuvveti ancak fikir ve iman gençliğimizde arayacağımıza göre teşebbüs doğrudur ve yerindedir... İlk bakışta gençliğin teşebbüsünü belki lüzumsuz göstermek istiyenler çıkacaktır. Türkiyede komünizm propagandası yasak edildiği ileri sürülerek, tek taraflı bir savaşın uygunsuzluğu üzerinde belki gizlice durulacaktır. Fakat düşmanın pek yakınımızda bulunduğunu ve açık emellerini yürütmek için her çareye başvurduğunu hatırlayanlar bu sinsi iddialara kulak asmıyacaklar, gençliği mücadelesinde desteklemekten geri kalmıyacaklardır.

Nadir Nadi, "Komünizmle Savaşırken," *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1947.

Neden komünizmle mücadele konusunda özellikle gençliğin önemi vurgulanıyor?

3 İmran Öktem'in cenaze töreni.

Yargıtay Birinci Başkanı İmran Öktem 1 Mayıs'ta [1969] öldü; büyük bir kalabalığın katıldığı cenaze töreni olaylara sahne oldu... Öktem'in, Yargıtay birinci başkanlığına getirildiği 1966'da, adli yılın açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada Nurcular hakkında söylediği sözler, bu çevrenin tepkisine neden oldu. 1968'de, bu kez din ve Tanrı konusunda açıkladığı görüşler tepkilerin daha da genişlemesine yol açtı. 3 Mayıs'ta Ankara'da Maltepe Camii'nde yapılan cenaze töreninde, çoğunluğunu çember sakallı kişilerin oluşturduğu bir kalabalık cenaze namazının kılınmasını engellemeye çalıştı ve cami görevlileri görevlerini yerine getirmekten kaçındı.

Olaylar sırasında camide bulunan ve saldırganlar arasında kalan İsmet İnönü'yü korumak amacıyla Nabi Alpartun adlı bir tuğgeneral tabancasını çekti. İnönü olaylar hakkında, "Her manasıyla kesin ölçüde bir 31 Mart vakasıdır" derken, Başbakan Süleyman Demirel de "Hadise gayet üzücüdür" biçiminde konuştu.

***Cumhuriyetin 75 Yılı*, cilt II (İstanbul, 1998).**

4 *Aile* dergisine göre kadınlar ve erkekler.

Kadın için ev iş demektir. Mütemadiyen çalıştığı, yapmaya mecbur olduğu işlerle yükümlü olduğu yer.... Kadın için ev bir istirahat ve eğlence vasıtası veya yeri olmaz... Evli olmayan kadınlar kendilerine bir yuva hazırlayabildikleri halde bekar erkeklerin ancak pek azı bu kabiliyeti haizdirler. Şu halde evlenen erkeklerin, karılarından, çoktan beri hasret kaldıkları yuvayı istemeleri tabidir.

"Niçin Evlenirler", *Aile*, İlkbahar 1950.

Bir anne (çalışma) hususunda karar vermeden önce kendi kendine şunları sormalı: Çalışırsa çocuğu memnun olacak mı? Kocasını tatmin edebilecek mi? Evde aile hayatı yaratabilecek mi? Yoksa yavrusu kendisini mesut bir çocukluk hayatından mahrum, kocası kendisini ev erkeği olmaktan aciz mi hissedecek? Yahut çalışmasıyla, cemiyet yıkılan bir yuva, suçlu bir çocuk mu kazanacak?... (Eğer) annenin çalışmasıyla çocuğu ve kocası memnun olmaz, çocuğu annesinin yokluğundan dolayı yalnızlık hisseder, kocasının bu vaziyetten neşesi kaçarsa şüphesiz bu anne çalışmamalı.

"Anneler Çalışmalı mı", *Aile*, Kış 1951.

Bir kadın ne kadar akıllı olursa, zekası o nisbette erkekleşir. Aksine erkeklerin erkekçe bir zekaya sahip olmaları onların mutlaka akıllı olduklarını göstermez. Gerçekten, çoğu zaman, fevkalade akıllı erkeklerin zekasında bir takım kadınca unsurların bulunduğu tespit edilmiştir. Bu tip erkeklerin çoğu.... mücadeleci olmayan kimselerdir... İyi anlaşmış bir ailenin erkeğinde, yuvasına ve çocuklarına gerekli ilgiyi gösterecek kadar kadınlık vardır. O ailenin kadını da kafi miktarda erkekçe vasıflara sahipse yuvasının hayatını, kocasının kendi işlerini başardığı bir erkeklikle tanzim eder.

"Kadın Gibi mi Erkek Gibi mi Düşünüyorsunuz", *Aile*, Kış 1951.

5 1950'de Ankara Üniversitesi'nden bir görüntü.

6 *Gırgır*, sayı 766, 10 Mayıs 1987.

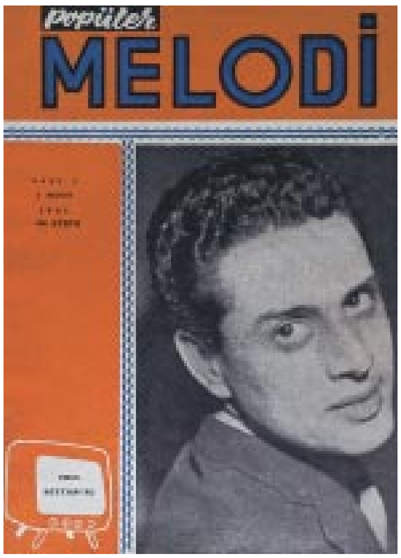
VI. Popüler sanat dünyası

S Ö Z L Ü K

* Aranjman

1 Müzeyyen Senar, BBC mikrofonlarında.

2 2 Mayıs 1961 tarihli *Melodi* dergisinin kapağında Erol Büyükburç.

A. Klâsik Türk müziğinin sonu

Belge 1 ve 3

■ Başta TRT olmak üzere birçok yayın kurumunun hâlâ programlarında gözükmesine karşın, **klâsik Türk müziği 20. yüzyılın ikinci yarısında giderek öldü**. Radyo ve televizyon programlarında, önce Münir Nurettin Selçuk, sonra da Nevzat Atlığ, Bekir Sıtkı Sezgin ve daha birçoklarının çabaları sayesinde günümüze kadar yer bulabilen klâsik Türk müziğinin son büyük bestecisi, ayrıca **olağanüstü bir ses sanatçısı da olan Zeki Müren**'dir. 1940'ların sonunda radyoda meşhur olan Zeki Müren, daha sonra birçok müzikal filmde rol aldı ve bunların bestelerini yaptı. Kendisinden sonra gelen ve neredeyse herkesin dilinde olan bazı çok tanınmış bestelerin sahibi Yıldırım Gürses ve Baki Çallıoğlu gibi sanatçıları ise, klasik Türk müziğinin son temsilcileri olmaktan çok, "arabesk" müziğin ilkleri olarak kabul etmek daha doğru olur. Ancak, Hamiyet Yüceses, Alâattin Yavaşça, Müzeyyen Senar ve Bülent Ersoy gibi ses sanatçıları ile Ulvi Erguner (ney), Akagündüz Kutbay (ney), Necdet Yaşar (tanbur) gibi çalgı ustaları, birer icracı olarak şöhret kazandılar.

B. Âlemin kralı "arabesk"

Belge 4 ve 5

■ Asıl tüketicilerinin yeni bir tür olarak algılamadıkları, fakat "klâsik müzik" ve "halk müziği" adları altında iki kategoriye sadık kalanların önce "minibüs müziği", sonra da, müzikalitesindeki bazı özellikler nedeniyle, "arabesk" adını taktıkları tür, 1960'ların sonlarına doğru en çok dinlenen ve en çok satan müzik oldu. Köyden çıkmış, ama kente de henüz tam anlamıyla girememiş gecekondu çevrelerinin, hem elektrosaz kullanımıyla geleneksel halk müziğine benzeyen, hem de batılı yaylı çalgıların bolluğu nedeniyle kentlilik ve incelmişlik izlenimi veren bu müziğe olan tutkusu, yeni bir endüstri bile yarattı. 1970'de **Orhan Gencebay'ın *Bir Teselli Ver* plağı**yla başlayan satış rekorları furyası, daha sonra Ferdi Tayfur, Müslüm Gürses ve tıpkı Orhan Gencebay gibi **geleneksel halk müziğinden "arabesk"e yan geçiş yapan İbrahim Tatlıses** tarafından sürdürüldü. "Arabesk"in bu benzeri görülmemiş ticari başarısı, Zeki Müren'i ve daha sonra Bülent Ersoy'u tarz değiştirmeye götürdüğü gibi, TRT'yi de başlangıçta uyguladığı sansürden vazgeçmeye zorladı. "Arabesk" sanatçıları, Zeki Müren örneğini izleyerek, 1970'ler ve 80'lerde bol şarkılı birçok film de yaptılar.

C. Müzikte batılılaşma

Belge 2, 6 ve 7

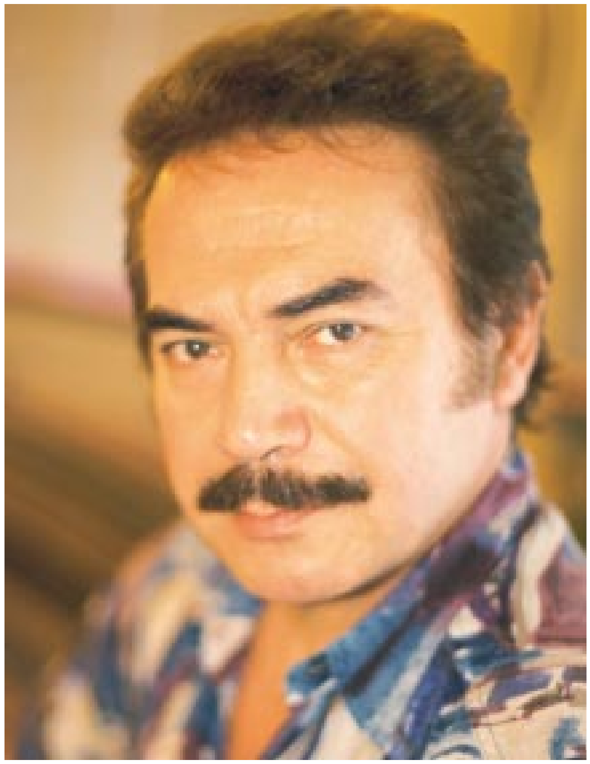
■ Geleneksel müzik türlerinin pabucunu dama atan "arabesk", kimilerine göre daha Zeki Müren'den de önce başlayan bir ticarileşmenin sonucudur. Ancak, beğenilerin değişmesi denilen ve kökeninde kentleşme olgusunun görüldüğü bu sürece koşut bir süreç daha vardır ki, buna da batılılaşma diyoruz. Nitekim hep daha varlıklı ve daha seçkin kentli çevrelerde başlayıp yayılmış olan **kültürel batılılaşma**, 20. yüzyılın ortalarından itibaren bu çevreleri Batı müziğiyle daha tanışık bir konuma getirmiş ve bu çevreler artık geleneksel müziğin yeniden üretimine katkıda bulunmaktansa, *rock* ve caz gibi çeşitli Batı müziği alanlarında daha etkin olmuşlardır. Nitekim, tınısı çok cılız ve çalgı kullanımı çok zayıf olan, ama 1960'larda özellikle Erol Büyükburç'un, daha sonraları da Ajda Pekkan'ın parçalarıyla çok popüler olmuş *"aranjman"** müziği, giderek yerini daha özgün çalışmalara bıraktı. Radyo ve televizyon programlarının zenginleşmesi ve müzik festivalleri sayesinde kulağı Batı müziğiyle daha çok dolan kentli Türkiye, 1990'lara gelindiğinde özgün caz ve *rock* besteler hale geldi. Mazhar-Fuat-Özkan üçlüsü Eurovision şarkı yarışmasını üst sıralarda tamamlayamadı ama, bir rock parçasıyla İngiliz ve İrlandalı jürilerden puan almayı başardı.

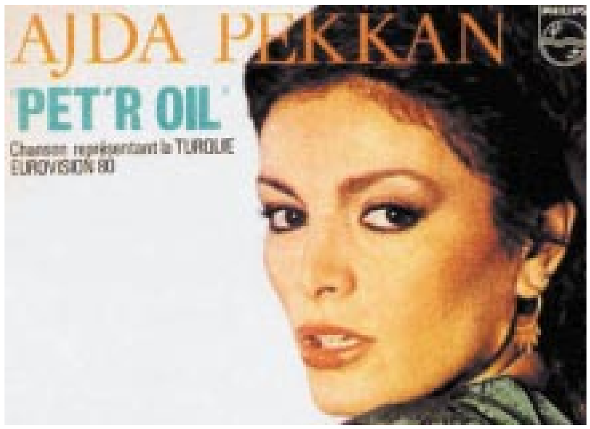
3 Zeki Müren'in başrolde oynadığı *Düğün Gecesi* filminin afişi, 1966.

4 "Arabesk" şarkıcısı Ferdi Tayfur'un, *Herşeyim Sensin* adlı filminin afişi, 1985.

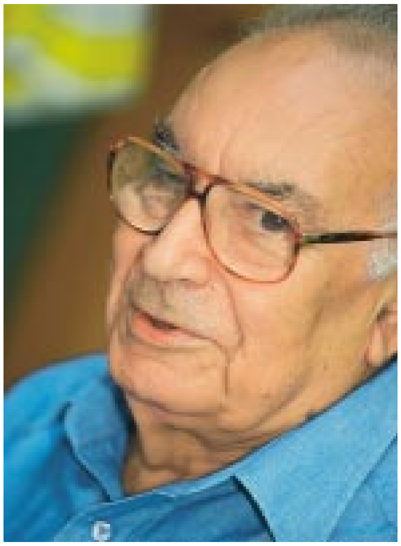
5 "Arabesk" dinleyicilerinin ilk gözağrısı: Orhan Gencebay.

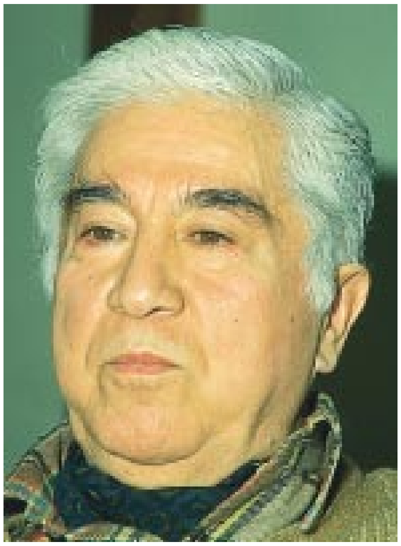
6 Ajda Pekkan'ın "Petrol" plağının kapağı.

7 Mazhar-Fuat-Özkan bir konserde.

1 **Yaşar Kemal** ***(d. 1922).***

2 **Aziz Nesin** ***(1915-1995).***

3 **Nazım Hikmet** ***(1902-1963).***

D. Sinema

Belge 4, 5, 6 ve 7

■ 1990'larda bile birçok il merkezinde sinema salonu bulunmamasına karşın sinema, Türkiye'de önemli bir üretim ve izlenme gelişmesi göstermiştir. 1940'larda Batı Avrupa ve Amerikan filimlerinin seyrekleşmesi üzerine müzikal Mısır filimleri çokça gösterilmeye başlamıştı. Bunun sonucunda, 40'ların sonunda ve 1950'lerde Türkiye'de de bu tür filimler üretilmeye başladı. Zeki Müren'in ününü pekiştiren bu akımın yanısıra, üretim merkezi haline gelen Beyoğlu'ndaki **Yeşilçam** sokağının adını taşıyan ve **uzun yıllar boyunca macera ve aşk komedisi türlerinde ürün veren bir akım** ortaya çıktı. Bazılarınca Yeşilçam sinemasının manifestosu sayılan *Kanun Namına* filminde büyük beğeni toplayan Ayhan Işık, Türkiye'nin en popüler simalarından biri oldu. Ancak Yeşilçam sineması, birkaç senaryo yazarı ve yönetmenin özgünlük pırıltılarına karşın, yüksek bir sanatsal düzeye erişemedi.

■ Yeşilçam'ın kentli macera ve komedi filimlerinin yanısıra ve 1960'ların "köy romanları" akımının etkisiyle ortaya çıkan "köy filimleri", giderek daha özgün ve daha evrensel ürünler oldular. Bu akım içerisinde, 1963'te çektiği *Susuz Yaz*'la Berlin'de Altın Ayı ödülü alan Metin Erksan ve Yeşilçam filimlerinde "Çirkin Kral" namıyla meşhur olduktan sonra yönetmen-oyunculuğa geçen Yılmaz Güney, Türk sinemasını yurtdışında tanıtan ilk isimler oldu. Yılmaz Güney'in 1970'te çektiği *Umut*, Adana film şenliğinde en iyi film ödülünü, Grenoble'de de jüri özel ödülünü aldı ve Cannes film festivalinde büyük beğeni topladı.

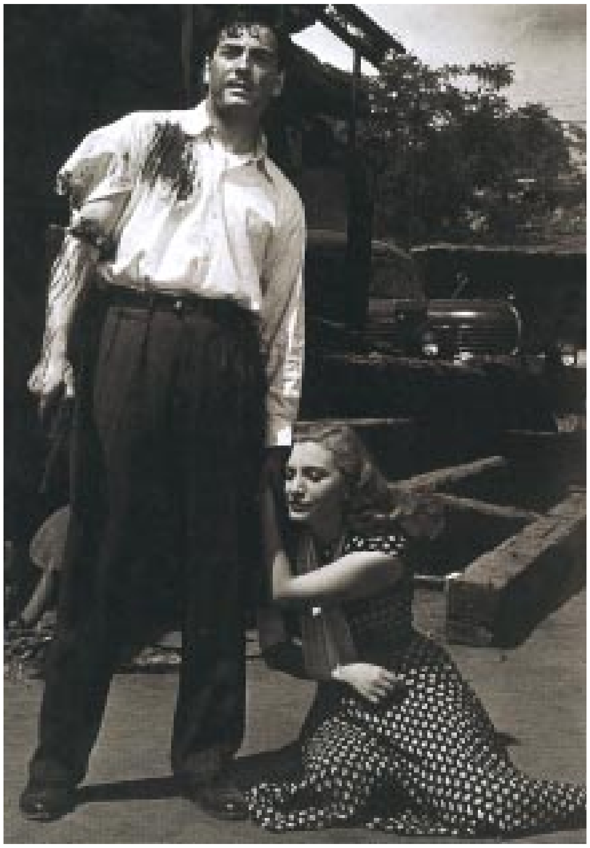
■ 1970'lerde ve 1980'lerin başlarında Türk sineması, sanki siyasal yaşamı taklit edercesine, ciddî bir kriz yaşadı. Bu dönemde ağırlıklı olarak göze çarpan yapımlar, seks komedileri ve "arabesk" müzik filimleri oldu. Hiçbir sanatsal değeri olmayan ve birbirlerine neredeyse **tıpatıp benzeyen bu filimlere** insanlar, yarıçıplak kadınlar seyretmeye veya "arabesk" şarkı dinlemeye gittiler. Önemli bir gelişme, Yılmaz Güney'in senaryosuyla Şerif Gören'in çektiği ve 1982'de Cannes film festivalinde büyük ödülü alan *Yol* filmi oldu.

■ 1980'lerin ortalarından itibaren Türk sinemasında bir canlanma oldu. **Güçlü senaryo yazarları ve özgün karakterli yönetmenler**in elinden çıkan farklı türlerde filimler, Türk filimlerinin karşılaştığı bütün dağıtım zorluklarına karşın önemli sayılarda seyirci çekebildiler. Atıf Yılmaz, Ömer Kavur, Barış Pirhasan, Nesli Çölgeçen, Yavuz Turgul, Zeki Demirkubuz gibi isimler ön plana çıktı. Başrollerinde Şener Şen ve Uğur Yücel'in oynadıkları, Yavuz Turgul'un 1996'da gösterime giren *Eşkıya* filmi, tüm zamanların gişe rekorunu kırdı.

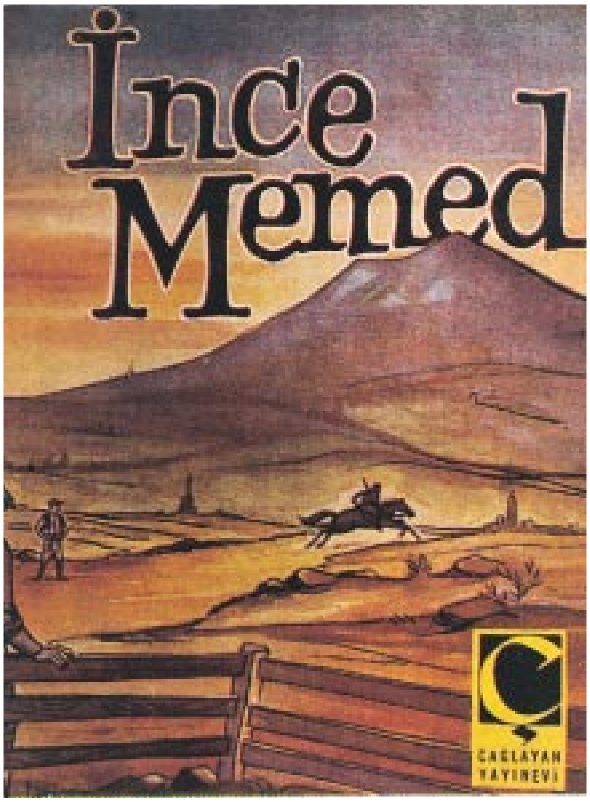
E. Edebiyat

Belge 1, 2, 3 ve 8

■ Okuma alışkanlığının henüz pek yaygın olmadığı Türkiye'de edebiyatın popüler bir sanat olup olmadığı tartışmaya açıktır. Nitekim Türkiye'de "çok satanlar" listesine giren kitapların toplam satışları, Fransa gibi nüfusu Türkiye'ninki ile aşağı yukarı aynı olan bir ülkede çok satma eşiği olarak kabul edilen rakamlara ancak ulaşıyor. Gene de, Orhan Pamuk ve Ahmet Altan gibi romancıların 20. yüzyıl sonu ve 21. yüzyıl başlarında geniş bir okur kitlesine erişmiş olmalarının, **Türkiye için hatırı sayılır bir yenilik** olduğunu teslim etmek gerekir. Onların popülerliğine, 20. yüzyılın ikinci yarısında, o da görece daha uzun bir sürede erişmiş iki büyük yazar, 1954'te *İnce Memed* romanıyla büyük bir çıkış yapan ve romanları birçok dile çevirilen **Yaşar Kemal** ile, eserleri gene birçok dile çevirilmiş, mizah ustası **Aziz Nesin**'dir. Bu yazarlara şiir dalında eşlik eden büyük bir sanatçı da, yabancı dillerde de tanınan, 20. yüzyıl Türk şiirinin en büyük yenilikçisi **Nazım Hikmet**'tir.

4 **Lütfi Ömer Akad'ın Ayhan Işık'ı yıldız yapan *Kanun Namına* filmi, 1952.**

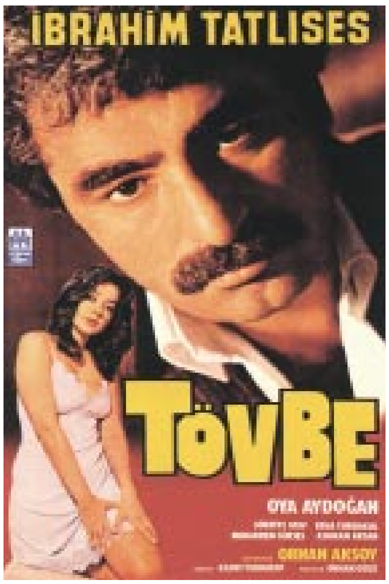
8 **Yaşar Kemal'in *İnce Memed* kitabının ilk baskısının kapağı (1955).**

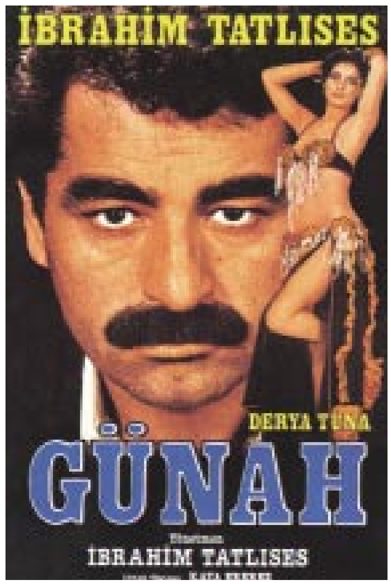
5 **Metin Erksan'ın *Susuz Yaz* (1964) filminden bir sahne.**

6 **Yılmaz Güney'in *Umut* (1970) filminden bir sahne.**

***Tövbe*, 1981.**

***Günah*, 1983.**

7 **İbrahim Tatlıses'in iki filminin afişi.**

Afişlerden yola çıkarak iki film arasında herhangi bir fark olduğu söylenebilir mi?

ÖNEMLİ TARİHLER

1949: Devlet Tiyatro ve Operası'nın kurulması.

1951: Günseli Başar'ın Avrupa güzellik kraliçesi seçilmesi.

1953: İlk renkli Türk filmi: *Halıcı Kız.*

1954: Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanı.

1961: Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* romanı.

1964: Metin Erksan'ın filmi. *Susuz Yaz*'ın Berlin film festivalinde büyük ödülü alması.

1964: I. Antalya Altın Portakal Film Şenliği.

1970: Yılmaz Güney'in filmi *Umut.*

1970: Orhan Gencebay'ın "Bir Teselli Ver" plağı satış rekorları kırdı.

1972: Oğuz Atay'ın *Tutunamayanlar* romanı.

1973: I. İstanbul Festivali (1994'ten itibaren Uluslararası İstanbul Müzik Festivali).

1980: İbrahim Tatlıses'in, "Ayağında Kundura" ile meşhur olması.

1982: Şerif Gören'in, Yılmaz Güney'in senaryosuyla yaptığı *Yol* filminin Cannes film festivalinde büyük ödülü alması.

1983: Latife Tekin'in *Sevgili Arsız Ölüm* romanı.

1993: Tansu Çiller Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu.

1996: Yavuz Turgul'un *Eşkıya* filmi gişe rekorları kırdı.

1996: Millî futbol takımı ilk kez Avrupa Şampiyonası finallerine katıldı.

KARIŞTIRMAYALIM

Kitle kültürü ve seçkin kültürü

Kitle kültürü önce, iki dünya savaşı arasında ABD'de, sonra 1950'lerde Batı Avrupa'da ortaya çıkmış, 1960'lardan itibaren de Türkiye'de yaygınlaşmıştır. Benzer kültürel nesnelerin büyük miktarlarda ve görece ucuza yayılıp tüketilmesi (plaklar, kasetler, dergiler) veya halk müziği, *rock* müziği konserleri ya da sinema gibi gösteriler, en belirgin örnekleridir.

Seçkin kültürü ise, daha kısıtlı ve, görece zengin olmasa da, daha eğitimli, daha entelektüel bir çevrenin ilgi gösterdiği, tiyatro, klasik müzik konseri veya sanat sergileri gibi kültür etkinliklerini kapsar.

Burada unutulmaması gereken önemli bir nokta da, operaya ya da sanat galerisine gitmek kadar, sinemaya gitmenin ya da bir müzik kasedi satın almanın, hattâ gazete okumanın da bir kültür etkinliği olduğudur.

1952 Avrupa Güzellik Kraliçesi Günseli Başar.

İstatistiklerle Türkiye

		1950	1960	1970	1980	1990	2000
Üretim	**GSMH** (1987 sabit fiyatlarıyla) milyar TL	10.826,9	19.929,5	34.468,6	50.869,9	84.591,7	119.144,5
	Kişi başına GSYİH (1995 fiyatlarıyla ABD $)	-	-	1633	1959	2589	3134
	Tarımın payı	% 41	% 38	% 32	% 25	% 17	% 13
	Sanayinin payı	% 13	% 16	% 19	% 22	% 27	% 29
	Hizmetin payı	% 46	% 47	% 49	% 53	% 56	% 58
Nüfus	**Toplam**	20.947.188	27.754.820	35.605.176	44.736.957	56.473.035	67.803.927
İstihdamın iktisadi faaliyetlere göre dağılımı	**Tarım**	% 85	% 75	% 64	% 54	% 48	% 35
	Sanayi	% 6	% 8	% 11	% 14	% 16	% 18
	Hizmetler	% 9	% 17	% 24	% 31	% 37	% 47
Sağlık	**Hekim başına nüfus**	6.936	3.379	2.572	1.642	1.115	834
	Hastane başına nüfus	104.215	49.037	47.728	54.095	65.896	65.009
	Yatak başına nüfus	1.112	606	494	451	468	391
Eğitim*	**Okul başına öğrenci sayısı** (ilkokul)	93	117	131	125	134	289
	Öğretmen başına öğrenci sayısı (ilkokul)	45	46	38	26	30	31
Adalet	**Adalet personeli başına nüfus**	-	1.651	1.423	1.075	689	1.609
Ulaştırma ve haberleşme	**Nüfus/araba sahibi oranı**	% 0,1	% 0,2	% 0,4	% 1,7	% 2,9	%6,3
	Nüfus/telefon abonesi oranı	% 0,3	% 0,6	% 1,1	% 2,6	% 12,2	% 27,6
Dış ticaret	**Dış ticaretin GSMH içindeki payı**	% 16	% 8	% 8	% 16	% 23	% 41

* Veriler, yıl içerisinde başlayan eğitim yılına aittir. 2000 yılı verileri, 8 yıllık temel eğitime geçilmesi nedeniyle ilkokul değil ilköğretim verileridir. **Kaynak: DİE .**

Sorular

■ **1.** *GSMH ile kişi başına GSMH arasındaki fark nedir? Hangisi bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgili en sağlıklı bilgiyi verir? Türkiye için bu rakamlar ne gösteriyor?*

■ **2.** *Toplam üretim ve istihdam içerisinde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin payı nasıl gelişmiş? Gözlemlenen değişiklikler Türkiye'nin gelişim süreciyle ilgili ne gibi ipuçları verebilir?*

■ **3.** *Toplam nüfusun araba kullanım ve telefon abonelik oranları neyi gösterir?*

■ **4.** *Dış ticaretin üretim içerisindeki payı nasıl bir gelişme sergiliyor?*

■ **5.** *Eğitim, sağlık ve adalet ile ilgili verilerden ne gibi sonuçlar elde edebilirsiniz?*

■ **6.** *Tüm bu gelişmeler zaman içerisinde aynı yöne doğru mu ilerlemiştir? Açıklayınız.*

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

• Bir verinin kişi başına hesaplanması, nüfus artışının gözönünde bulundurulmasını sağlar. Örneğin nüfusun üretimden daha hızlı artması kişi başına üretimin azaldığı anlamına gelir.

• Genelde bir ülkenin sanayileşmesi o ülkenin üretim ve istihdam yapısının sanayiye yönelmesinden izlenebilir. Ayrıca bir sektörde üretimin istihdamdan daha fazla artması o sektörde verimlilik artışı gerçekleştiğinin göstergesi olabilir, çünkü bu daha az sayıda işgücüyle daha fazla üretim yapıldığı anlamına gelir.

• Bir ülke geliştikçe, bu ülkede modern tüketim kalıplarının, nüfusta yaygınlaşması beklenir.

• Dış ticaretin yeri zaman içerisinde değişiklik göstermiştir, uluslararası ve ulusal büyüme rejim ve politikalarına göre bazen daha önemli bazen de daha önemsiz olmuştur.

• Bir ülkenin gelişmesiyle eğitim, sağlık ve adalet gibi alanlarda iyileşme beklenir. Bunlar bire bir hizmet gerektirdiğinden tarım ve imalat üretiminin aksine, kalite artışı bir kişinin ya da birimin daha az insana hizmet vermesiyle gerçekleşir.

• Farklı dönemlerde farklı politikalar uygulanmıştır, herbirinin getiri ve götürüleri olmuştur. Bir ülkenin gelişme süreci her alanda ve her dönemde tek bir yöne doğru gitmeyebilir.

Konu: "Arabesk" olgusu

Sorular

❒ **1.** *Belgeleri tanıtınız.*

❒ **2.** *Belgelerde verilen bilgileri konulara göre seçiniz, sınıflandırınız ve karşılaştırınız.*

❒ **3.** *Belgelerden derleyeceğiniz bilgilerin yardımıyla, yukarıdaki konuyu tartışan bir sentez yapınız.*

1 Zevksiz yeni zenginler!

1950'lere gelindiğinde siyasal düzendeki değişikliklerle birlikte toplumsal, ekonomik ve kültürel alanda da birtakım değişiklikler başlamış, Demokrat Parti'nin oy kazanma amacıyla gütmekte olduğu siyasal katılımı özendirici yöndeki politikası sonucu Anadolu eşrafından bazı kimseler ... zenginleşerek kasaba ve kentlerin siyasal iktidarı temsil eden önderleri konumuna yükselmişlerdi. Türedi zenginler de diyebileceğimiz bu insanlar ... bu yeni yaşam biçimine birdenbire geçtikleri için Anadolu'ya özgü geleneksel beğeni düzeylerini ve sanat anlayışlarını henüz üzerlerinden atamamışlardı... [E]konomik güç, beğeni düzeylerinde herhangi bir yükselmeye yol açmamıştı. Oysa bu yeni kesim de kendisini sosyeteden sayıyordu artık. Onlar gibi giyiniyor, onlar gibi tatile çıkıyor, onların yediklerini yiyebiliyordu. Peki neden onlar gibi eğlenmesin? Gazinolara gitmek, içmek, dans etmek, dans etmese de şarkı söyleyenleri, dans edenleri yakından görmek ekonomik güçlerinden dolayı sosyeteden de çok kendi hakları değil miydi? Nitekim bu tür arayışlar yeni zenginleri gazinolara, üstelik de içkili, danslı, müzikli gazinolara çekmeye başladı. Ama bu elbette ki ileri düzeyde eğitim görmüş, dolayısıyla da ileri düzeyde bir beğeni oluşturmuş olan sosyetenin eğlence yerleri olan gazinolar olamazdı. Bunun üzerine de bu yeni kesimin zevklerine seslenebilen, onların eğlence anlayışını yansıtabilen aşağı sınıf gazinolar açıldı. Buralara dönemin en iyi dansçıları, çiftetelli oynayan, göbek atabilen cilveli kadınlar, şarkıları en etkileyici biçimde söyleyebilen edalı, cilveli sanatçılar getirilebilecekti elbette ki. Gazinocular kralı olarak bilinen Fahrettin Aslan'ın deyimiyle gazino denen bu dükkânlara, müşterilere hitap etmesini bilen satıcılar gerekliydi.

Nazife Güngör, *Arabesk: Sosyokültürel Açıdan Arabesk Müzik*, 2. baskı (Ankara, 1993).

2 Sahnelerin yeni yıldızı.

Yarabbim ne emniyetti o! Nasıl bağırıyordu! Nasıl kendinden memnundu! Ve o bağırdıkça bütün etraf onunla beraber nasıl coşuyordu! ...[O]kumakta olduğu şarkı bitince, alkışları bile doğru dürüst beklemeden, benim yıllarca kendisine öğretmeye çalıştığım halde muvaffak olamadığım bir semaiye başladı. Zavallı semai acemi terzi eline düşmüş Hint kumaşı gibi gözümün önünde doğrandı gitti. Bu tahribat hayran dinleyiciler tarafından aynı şekilde alkışlandı... Semainin arkasından Dede'nin güzel bir bestesini tuzla buz etti. Bir ordu çiğneseydi zavallı beste bu hale giremezdi. Tabiatiyle alkış aynı derecede şiddetli oldu. Ondan sonra çok hazin bir maya başladı. Fakat bu musikî değildi artık! Bu bir sürü kurdun açlıktan uluması gibi bir şeydi. İkisini de askerliğimde Şeytan Dağlarının yalnızlığında sık sık dinlemiştim. Maya, bölüğümün neferlerinin ağzında yıldızlarla konuşma gibi bir şeydi. Onların erkek seslerinden bu keder taştı mı, bütün tabiat canlanırdı. Halbuki büyük baldızımınki... Bununla beraber herkes teessüründen ağlıyordu. Bu umumî matem filan gibi bir şeydi. Belki de böyle olduğu için onu bitirir bitirmez, kıvrak bir oyun havasına başladı. Bu seferki muvaffakiyetinin artık hududu yoktu. Dans edenlerin yarısı etrafımızda toplandılar. Herkes el çırpıyordu.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (İstanbul, 1962).

3 "Minibüs müziği".

"Arabesk" dediğimiz müzikte Arapların da payı var, genel olarak doğululuğun da. Bu doğru ama onu ortaya çıkaran koşullar da batılılaşma dediğimiz şeyin bir parçası. Çalgılarda bu müzik de tamamen batıya açık. Dinleyenler, batılılaşmanın sonucu olarak değişen geleneklerinden kopmuşlar...

...

Peki, "Arabesk" denilen şarkıları kim dinledi? İlk bakışta, şoförler gibi görünüyor. Daha altmışlarda, şehirlerarası otobüslerde bu müzik çalınırdı. Şehir içinde daha çok minibüslerde işitildi. Sonra da taksilerde. Hani birçok müziğin dinlendiği özel yerler olur, "oda müziği" adı, odada dinlendiği için söylenmiş. "Disko müziği" dedikleri diskoteklere özgü. Bunlar gibi bizde bir de "minibüs müziği" çıktı.

Gerçekten de bu taşıtlar bu müziği yayan seyyar müzik salonları oldular. Sanki müziğin ritmi, arabanın yolda gidişinin salıntısına da uymuştu. Batının pop konserlerinde nasıl hıncahınç adam dolar, bu gezici konser salonları minibüsler de tıka basa adam taşımakla ünlüydü, "abi şöyle duruver". "Toplanalım abiler" sesleri arasında plaklarını çıngır çıngır çalarak gidip geliyorlardı.

Ama yalnız minibüsle, otobüsle açıklanamaz arabeski dinleyenler. "Bir teselli ver" plağı yarım milyon kadar sattı. Yarım milyon minibüs yoktu oysa. Öyleyse "minibüs müziği" adını, o sıralar bu müzikle yalnız taşıtlarda karşılaşanlar verdi. Evlerdeki pikapları görseler, dinleseler, belki de "gecekondu müziği" diyeceklerdi. Çünkü orada tutundu "Arabesk". Şehire gecekonduyu bağlayan minibüste çalınması bundan doğaldı.

Murat Belge, "Arabesk'in Öyküsü", *Tarihten Güncelliğe* (İstanbul, 1983) içinde.

4 "Arabesk"in "protest" boyutu.

1970'lerde Orhan Gencebay'ın ... sesi --bu inleyen, çatlayan ses-- kalabalıkların dolaysız bilincinin ifadesiydi; yalnızca bir itiraz, bir şikayet, bir sızlanma, canı yanmış birinin çığlığı olarak duyuluyordu. Orhan Gencebay kötü bir yazgının, karanlık bir bahtın, çilenin, garipliğin içinden konuşuyor, bir yandan bunun aşılamayacağını söylüyor, bir yandan da o zaman yaşandığı biçimiyle bu yazgının Türk müziğinin bilinen kalıpları, alışılmış terbiyesi içinde dile getirilemeyeceğine işaret ediyordu. Bu yüzden de sesi, 1970'lerde bu yazgının aşılacağı umudunu taşıyanlar için, aydınlanmayla kitlelerin, terbiyeyle kötü yazgının buluşabileceğini umanlar için bir çığlık, bir inleme olmaktan öteye gidemedi.

Ama bugünden geriye bakıldığında, Gencebay'ı 70'lerde popüler kılanın, aslında aynı yıllarda solu popüler kılan şeyle akraba olduğu görülebilir. Yalnızca, "yaşamanın kanunu"ndan söz ettiği, insanın kendi kaderini kendisinin tayin edemediği durumları dile getirdiği, bazılarına bu dünyada hayat hakkı tanınmadığını söylediği için değil. Bütün kaderciliğine rağmen, "Bir gün mutlaka göreceğiz / Biz de o güzel yarınları" diyebildiği için de değil. Onu 70'lerin solculuğunun üzerinde yükseldiği zemine yakın kılan, daha çok sesinin mutlaklığı, müziğinin dramatikliğiydi. Onu bir zamanlar sokağın sesi kılan, bugünse artık geride kalmış bir dramın inatçı bir sözcüsü gibi görmemize neden olan bu.

Nurdan Gürbilek, *Vitrinde Yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi* (İstanbul, 1992).

5 Lâtif Demirci, *Yes Problem* (İstanbul, 1987).

YORUMLAYABİLMEK İÇİN

❒ Soru 1

• Belgeleri, konuya yaklaşım biçimlerine göre de ayırt etmeye çalışın.

❒ Soru 2

• "Değişen bir toplum", "yaşam tarzı", "toplumsal çevre ve beğeni ilişkisi" gibi farklı izlekler seçebilirsiniz.

❒ Soru 3

• Belgelerin tarihlerini ve yansıttıkları dönemleri gözden kaçırmadan, zaman içerisindeki dönüşümü yansıtmaya çalışın.

TAVSİYELER

- "Arabesk"in yalnızca bir müzik türü olmadığını unutmayın.
- Belgelerin kapladıkları zaman diliminde Türkiye'nin geçirdiği evrimi gözden kaçırmayın.

2000'de dünya

■ 2000'de dünya, 1939'da olduğundan çok farklıdır. Tüm sömürge imparatorlukları ortadan kalkmış ya da okyanuslara dağılmış "konfeti"lere indirgenmiştir (Örneğin, İngiliz imparatorluğu 2000'de okyanuslara dağılmış on iki kadar ada ya da takımadayı kapsamaktadır).

■ Genel eğilim ekonomik bütünleşmelerden yanadır: 1993'ten beri Avrupa Birliği'ne dönüşmüş olan AET'nin başarısı, bu modelin Amerika kıtasına (NAFTA, And Sözleşmesi, MERCOSUR), Güneydoğu Asya'ya (ASEAN) ve Afrika'ya (Batı Afrika ülkeleri ekonomik birliğini kurma çabaları) da yayılmasını açıklar. Ancak, dünya ekonomisi hâlâ adaletsiz bir büyüme sergilemekte, ABD/Avrupa Birliği/Japonya üçlüsünü merkez alan zengin ve gelişmiş "Kuzey" ile gezegendeki ülkelerin çoğunu kapsayan yoksul "Güney" arasındaki karşıtlık süregitmektedir. SSCB'nin ve sosyalist bloğun çöküşü ve Soğuk Savaş'ın son bulması ise, komünist ülkelerin hemen hemen tümünün yok olmasına (dünyada yalnızca beş tane komünist ülke kalmıştır) ve dünyadaki çatışmaların doğasının değişmesine neden olmuştur. 2000'li yılların başlarında, ülkeler arasındaki savaşlar azalırken ulusların kendi içlerinde girilen mücadeleler artmaktadır.

Kuzey Buz Denizi
Kuzey İrlanda
BOSNA
GÜRCİSTAN
Çeçenistan
TACİKİSTAN
IRAK
İRAN
İSRAİL
KEŞMİR
AFGANİSTAN
ÇİN
KUZEY KORE
TAYVAN
LAOS
VİETNAM
Batı Sahra
CEZAYİR
SENEGAL
NİJERYA
SUDAN
SIERRA LEONE
SOMALİ
SRİ LANKA
KONGO
KONGO (Zaire)
BURUNDİ
ANGOLA
Timor
PAPUA YENİ GİNE
Hint Okyanusu
yengeç dönencesi
Ekvator
oğlak dönencesi
MERCOSUR (Güney Amerika Ortak Pazarı)
And Sözleşmesi
ASEAN (Güneydoğu Asya Ulusları Birliği)
Sosyalist ülkeler (komünist parti iktidarı)
Arap Ülkeleri Birliği
İslamcı devletler
OPEC üyesi ülkeler
Radikal İslamcı akımların odaklandıkları bölgeler
İçsavaşlar ve şiddetli çatışmalar
Çözüm aşamasındaki çatışmalar
Gerilim bölgeleri
eleri
erican
ation) ülkeleri

SÖZLÜK

A

Açık piyasa işlemi (APİ): Merkez Bankası'nın para değerinde kararlılık sağlamak amacı ile giriştiği piyasa işlemleri. Piyasaya hazine bonosu ya da tahvil satarak para hacmini daraltabilir veya alım yaparak genişletebilir.

***Afrika Korps*:** İtalyanların Kuzey Afrika' da İngilizlere yenilmeleri üzerine Almanya'nın bu bölgeye gönderdiği ordunun adı.

Alım-satım parası: Yalnızca kişiler ya da ülkeler arasındaki alım-satımlarda ödeme amaçlı kullanılabilen para.

Alman-Sovyet Paktı: Hitler ve Stalin arasında 23 Ağustos 1939'da imzalanan karşılıklı saldırmazlık paktı. Polonya ve Doğu Avrupa'nın Almanya ve Sovyetler Birliği arasında paylaştırılmasını öngören bazı gizli maddelere de yer veriyordu.

Ambargo: Bir ya da birkaç ülkenin bir ülkeye bazı malların ihracatını yasaklaması.

Anayasa değişikliği: Bir ülkenin anayasasında, hüküm ekleme, çıkarma ya da yeniden yazma yoluyla yapılan her türlü değişiklik. Bu tür bir değişikliğin yapılabilmesi için, her ülkede yerine gelmesi gereken bazı şartlar vardır. Örneğin, Türkiye'de Anayasa değişikliği yapabilmek için toplam milletvekili sayısının üçte ikisinin oyu aranır.

Anayasa Mahkemesi: Parlamentonun hazırladığı yasaların anayasaya uygun olup olmadığına karar veren yüksek mahkeme.

ANZUS (*Australia, New-Zealand, United -States*, "Avustralya, Yeni Zelanda, ABD"): Bu üç ülke arasında 1951'de imzalanan askerî ittifak.

Apartheid: Güney Afrika'da 1909'da kurulan ırk ayrımcılığı rejimi. İngiltere ya da Hollanda kökenli beyaz azınlık, kendilerinden çok daha kalabalık olan siyahî halka karşı, siyahlara oy hakkı tanımayan ve belli topraklarda ya da mahallelerde yaşamaya zorlayan katı bir yasal düzen dayatıyordu. Otel, okul, toplu taşıma araçları ve kamuya ait alanların kullanımı konusunda da ayrımcılık yapılıyordu.

Ara mal ve yatırım malları: Ara mal, üretim sürecinin herhangi bir aşamasında kullanılan maldır. Yatırım malı ise, üretim sürecinin en başında alınması gereken maldır.

Aranjman: Belirli çalgılar, sesler ya da topluluklar için oluşturulmuş bir müzik yapıtının, başka çalgılar, sesler ya da topluluklarca çalınıp söylenen biçimi.

Arîleştirmek: Bir Yahudiye ait olan bir işyeri ya da ticarethaneye el koyarak, Yahudi olmayan ya da "Arî" ırktan olan birine vermek ya da düşük fiyatla satmak. Nazilerin etkisiyle, işbirlikçi devletlerin çoğu arîleştirme işlemine giriştiler.

Arz kuramı: Vergi indirimine gidilerek yatırımları arttırmak ve ekonomiyi canlandırmak için gerekli parayı sağlama ilkesi üzerine kurulu iktisat kuramı.

ASDIC (*Anti-Submarine Detection and Investigation Committee*, "Denizaltı Arama ve Saptama Komitesi"): Ultrasonlar yardımıyla dalıştaki denizaltıları saptamaya yarayan cihaz.

Asgarî ücret: Vasıfsız işçilere verilebilecek, devletin onayladığı en düşük ücret.

Askerî sanayi: Ulusal savunma alanında faaliyet gösteren devlete ait sanayi şirketlerinin tümü. SSCB'de özellikle gelişmiş olan bu sektör, sanayi işgücünün yaklaşık % 30'unu çalıştırıyordu.

Aşar: Ürünün onda birine karşılık olan vergi.

Askerî sanayi: Ulusal savunma alanında faaliyet gösteren devlete ait sanayi şirketlerinin tümü. SSCB'de özellikle gelişmiş olan bu sektör, sanayi işgücünün yaklaşık % 30'unu çalıştırıyordu.

Ayetullah: Şiî ruhanî lider.

Aynî: Herhangi bir ödemenin parayla değil malla yapılması.

Ayrıcalıklar toplumu: Ortaçağ Avrupası'nda, 11. yüzyılda dua edenler, savaşanlar ve çalışanlar arasında yapılan ayırıma dayanarak, ruhban sınıfı, soylular sınıfı ve üçüncü sınıf biçiminde sınıflara ayrılmış toplum.

Azınlık hükümeti: Parlamentodaki üyeleri çoğunluk oluşturmayan bir partinin veya partilerin kurduğu hükümet.

B

***Baby-boom*:** İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelişmiş ülkelerin çoğunda gözlenen doğum oranlarındaki patlamayla birlikte nüfusun hızla arttığı dönem.

Bağdat Paktı: 1955'te İngiltere, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan'ın imzaladığı işbirliği anlaşması. Irak pakttan 1958'de çekildi.

Bağlantısızlar: Belgrad Konferansı (1961) sırasında, dünyadaki kutuplaşmadan kaçınmak ve ekonomik kalkınmalarını sağlayabilmek için barışı korumak endişesindeki Yugoslavya ve çok sayıda üçüncü dünya ülkesi tarafından başlatılan hareket. Hareketin kısa sürede kendi içinde farklı eğilimlere bölünmesi (Sovyet yanlıları, Batı yanlıları, tarafsızlık yanlıları), bağlantısızlığın da uluslararası çekişmelerden payını alacağını gösterdi.

"Bâkir topraklar": Kruşçev döneminde, büyük ölçüde propaganda gücüyle tarıma açılan Kazakistan toprakları. Bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

- **Barışçıl birliktelik:** *Bkz. s. 208.*

Batılılar: Soğuk Savaş döneminde, Doğu Bloku'nu oluşturan sosyalist ülkeler karşısında, ABD'nin müttefiki olan ülkelere verilen ad.

Beşyıllık plan: Beş yıla yayılmış ekonomik kalkınma planları. SSCB ekonomisi gibi devlet güdümlü bir ekonomide, planların kesin olarak gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Türkiye'de 1933'te "beş yıllık sanayi planı" uygulanmış, 1961' den sonra ise "beş yıllık kalkınma planları" yürürlüğe konmuştur. Bunlar, kamu sektörü için zorunlu, özel sektör için ise özendirici idi.

- **Birleşmiş Milletler:** *Bkz. s. 90.*

Black power: 1960'larda Amerikan kentlerinde siyahların yaşadığı mahallelerde başlayan ve siyahların kendi kaderlerini ve siyasal geleceklerini tayin hakkını ele geçirmelerini amaç edinen devrimci hareket.

- ***Blitzkrieg*:** *Bkz. s. 24.*

Bunker: Makineli tüfek veya hafif top yuvası olarak da kullanılan kalın betonarme korunak.

Bürokrasi: "Yönetim"in olumsuz anlam yüklü eşanlamlısı. Özellikle SSCB'de, yönetilenlerin aleyhine kendilerine çıkar sağlayan ve kendilerine herhangi bir talep iletildiğinde cevap vermemek için bir üst otoritenin ve bir yönetmeliğin arkasına saklanan memurlar için kullanılırdı.

- **Bütçe açığı:** *Bkz. s. 122.*
- **Büyük İttifak:** *Bkz. s. 30.*

C

Camp-David Anlaşmaları: 1978'de ABD başkanının Camp-David'deki ikametgâhında Mısır

devlet başkanı Sedat ile İsrail başbakanı Begin arasında imzalanan anlaşmalar. İsrail birliklerinin Sina'dan çekilmesiyle sonuçlandı.

Canlandırma politikası: Tüketimi ve şirketlerin faaliyetlerini canlandırmak ve işsizliğin önüne geçmek amacıyla, devlet harcamalarını büyütmeye, ücretleri arttırmaya ve kredi alımını kolaylaştırmaya dayanan bir tür Keynesci ekonomi politikası.

CIA (*Central Intelligence Agency*, "Merkezî Haberalma Örgütü"): Temmuz 1947'de kurulan Amerikan gizli servisi.

Cinsiyet ayırımcılığı: Erkekler ve kadınlar arasındaki sözde farklılıklara dayanarak, kadınların bazı işlerde çalışmasına engel olan ayrımcı tavır.

Commowealth: Eskiden İngiliz imparatorluğuna bağlı olan ve aralarında belli bir dayanışma bulunan devletler topluluğu. *Commonwealth* üyesi ülkeler bağımsız devletlerdir ve İngiliz tahtına bağlılık yemini ile birbirlerine bağlıdırlar. Günümüzde *Commonwealth*'de 50 devlet yer almaktadır.

n ***Condominium:*** *Bkz. s. 210.*

Cunta: Yönetime egemen olan veya olmaya çalışan küçük ve genellikle askerlerden oluşan grup.

Ç

Çerçeve-yasa: Fransız Parlamentosu tarafından kabul edilen ve yalnızca bir konu ile ilgili ilkeleri belirleyen genel yasa; uygulamanın nasıl yapılacağını yönetmelikler aracılığıyla yürütme gücü belirler.

Çevirilebilir para: Belirlenen bir değer üzerinden altınla ya da başka bir parayla değiştirilebilen para; korvertibl para.

Çift dereceli seçim sistemi: Seçmenlerin doğrudan doğruya milletvekillerinin değil, milletvekillerini seçek olanları seçtikleri seçim sistemi.

Çinli milliyetçiler: Çin'de 1900 yılında Sun Yatsen tarafından kurulan milliyetçi parti *Guomindang* yanlıları. General Çang Kay-şek yönetimindeki Çinli milliyetçiler, 1925'te iktidarı ele geçirdiler. Komünist gerillaya ve 1930'lu yıllardaki Japon istilâsına karşı mücadele etmek zorunda kaldılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında, milliyetçiler ve Mao Zedong'a bağlı komünistler Japonlara karşı birleştiler, ama savaşın sonunda iki cephe arasında yeniden bir iç savaş çıktı. ABD'nin desteğine karşın, milliyetçiler 1949'da komünistler tarafından yenilgiye uğratıldılar ve Formoza Adası'na (Tayvan) çekildiler.

Çoğunlukçu seçim sistemi: *Bkz. s. 304.*

Çok hukukluluk: Tek bir ulusal hukuk dizgesinin yerine, vatandaşların inançlarına göre farklı hukuk dizgelerine bağlı olmaları.

Çokuluslu şirket: Çok sayıda ülkede şubesi bulunan şirket. Bu deyim, özellikle dünyanın çeşitli bölgelerine yerleşerek devletlerin dayattıkları, vergilere veya toplumsal haklara ilişkin hukuksal kısıtlamaların baskısını azaltmaya çalışan firmalar için kullanılır.

D

Damping: Bir mal ya da hizmetin maliyetinden daha ucuza satılması. Bu uygulama, pazara yerleşmek isteyen üretici tarafından rekabeti kırmak için kullanılır.

Danıştay: Hazırlanan yasaları inceleyip görüşlerini bildirmek ve yönetim davalarına bakmak gibi görevleri olan yüksek danışma ve yargılama kurumu.

Darbe: Darbe: İktidarı güç kullanarak ele geçirmek ya da ele geçirmeye teşebbüs etmek; ayrıca *bkz. s. 320.*

Dayanışma (*Solidarnosk*)**:** Polonya'da, Lech Walesa tarafından yönetilen, komünist iktidardan ve resmî sendikalardan bağımsız bir sendikal hareket.

Değerler: Ahlakî ve siyasal anlamda, önem verilen herşey (onur, sadakat, gerçeklik, özgürlük, demokrasi, adalet, eşitlik, insana saygı...).

Demir Perde: Batılı Avrupa ülkeleri ile halk demokrasilerini ayıran sınır. İlk kez Churchill tarafından Fulton konuşmasında (1946), Batılılar açısından Avrupa'nın Sovyetler tarafından işgal edilen bölgelerinde ne olup bittiğini denetlemenin olanaksızlığını açıklamak için mecazî anlamda kullanılan Demir Perde terimi, daha sonra Doğu ile Batı arasına her türlü geçişi engellemek için halk demokrasileri tarafından çekilen sınırı anlatmak için kullanıldı.

Devalüasyon: İthalat giderlerinin artması pahasına, ihracatı kolaylaştırmak amacıyla bir hükümet tarafından paranın değerinin düşürülmesine karar verilmesi.

n **Devlet düzenlemelerinin kaldırılması:** *Bkz. s. 146.*

Devlet Güvenlik Mahkemeleri: 31 Ocak 1973 tarihli kanunla kurulan ve başta terör ve bölücü etkinlikler olmak üzere, ülkenin güvenliğiyle ilgili davalara bakan olağanüstü mahkemeler.

Devlet teşviki (veya sübvansiyon): Devletin, piyasa koşullarında kendiliğinden gelişmesi zor olan, ancak ekonomiye faydası dokunacak bazı malların üretimini teşvik etmek için çeşitli yollardan yaptığı yardım.

Devlet yönetiminde şeffaflık: Devletin, aldığı kararlara ve giriştiği uygulamalara ilişkin olarak gizlilik ilkesi yerine kamuoyunu bilgilendirmeyi yeğlemesi.

Dinci sağ: ABD'de İncil'in mesajını sağın siyasal ve ahlakî değerlerine göre yorumlayan bir dinsel akım.

n **"Dört Modernleşme":** *Bkz. s. 192.*

"Dörtler Çetesi": Mao Zedong'un 1976'da ölümünden sonra, "kültür devrimi"nin yarattığı siyasal çizginin en katı yorumunu temsil eden, aralarında Mao'nun dul eşinin de bulunduğu dört Çinli yönetici için kullanılır. Daha sonra komplo ile suçlandılar, yargılandılar ve Mao'nun eşi dışındakiler idam edildi.

Döviz darboğazı: Bir ekonominin, döviz gelirlerinin ihtiyacın altında olması sonucunda döviz darlığına girmesi.

E

Einsatzgruppen ("müdahale ekipleri")**:** Alman polis memurlarından oluşan bu küçük devriye ekipleri, 1941'de SSCB' nin işgali sırasında ele geçirilen topraklarda bulunan Nazi "düşmanlarını", yani özellikle Yahudileri ve komünistleri öldürmekle görevliydi.

n **Egemenlik:** *Bkz. s. 174.*

n **Ekonomik büyüme:** *Bkz. s. 102.*

Emanetçiler: Aktif siyasete katılmaları yasaklanmış kişilerin yerine, geçici olarak önemli siyasal işlevler yüklenmiş olan kişilere basın ve halk tarafından takılan ad.

Emperyalizm: Bir devletin başka devletler ya da topraklar üzerindeki ekonomik, siyasal (sömürgeler için) ve kültürel hakimiyeti.

Endeksleme: Ücret artışlarını fiyat artışlarına bağlama uygulaması. Fiyatlar arttığında, ücretler de doğrudan aynı oranda arttırılır.

Enflasyon: Piyasadaki para hacminin, piyasadaki mal miktarına oranla hızlı artması. Enflasyonun sonucu, bir para biriminin değer kaybetmesi ve fiyatların artmasıdır. Halk dilinde enflasyon genellikle fiyat artışının karşılığı olarak kullanılır.

F

n **Federal devlet:** *Bkz. s. 136.*

Fiyat destekleme politikaları: Devletin bazı ürünlere taban fiyatı belirlemesi. Bu politikalar genelde tarımsal ürünlerde uygulanılır.

Fiyat kontrolleri: Devletin bazı ürün fiyatlarının artışını engellemek amacıyla fiyatlar üzerine getirdiği kısıtlamalar.

n **FKÖ** *(Filistin Kurtuluş Örgütü)***:** *Bkz. s. 268.*

n **FLN** *(Front de Libération Nationale)***:** *Bkz. s. 230.*

Fordizm: Amerikalı sanayici Henry Ford (1863-1947) tarafından geliştirilen ve yüksek ücret politikası sayesinde genel tüketimi canlandırmayı amaçlayan ekonomik uygulama.

Fransız Birliği: Fransa'nın 1946 Anayasası ile Fransız sömürge imparatorluğunun yerine kurulan jeopolitik birlik. Fransız Birliği, Fransa Cumhuriyeti (metropol ve halkı Fransız vatandaşı olan deniz aşırı vilayetler ve topraklar) ile birlikte, kendi milliyeti ve ayrı bir siyasal sistemi olduğu halde Fransa'ya bağlı toprakları ve devletleri içerir.

n **Fransız Topluluğu:** *Bkz. s. 228.*

G

Garanti Antlaşması: Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulma aşamasında yapılan ve Kıbrıs'ın statüsünü Birleşik Krallık, Türkiye ve Yunanistan'ın güvencesine alan antlaşma.

Garip savaş (*"Drôle de guerre"*)**:** Fransa ile Almanya'nın savaşta oldukları, ama iki ülke arasında askerî harekâtın henüz başlamadığı, eylül 1939-mayıs 1940 arasındaki dönemin Fransızca adı.

***Gauleiter*:** Nazi Almanyası örgütlenmesinde, bir bölgenin idarî ve siyasî sorumlusu.

Gayri safi milli hasıla (GSMH): *Bkz. s. 112.*

Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH): *Bkz. s. 112.*

Gensoru: Milletvekillerince başbakana veya bakanlardan birine bir sorunla ilgili olarak sorulan ve görüşmeler sonunda o konuda soruşturma açılması istenebilen soru.

Gestapo (*Geheime Staatspolizei*, "Gizli Devlet Polisi")**:** 1930'larda Almanya'da Himmler ve Heydrich'in sorumluluğunda örgütlenen ve işgal altındaki Avrupa'da da faaliyet gösteren Nazi siyasî polisi.

Getto: Eskiden, Venedik'te Yahudilerin oturmak zorunda bırakıldıkları ve geceleri kapatıldıkları mahalle. 19. ve 20. yüzyılda, Doğu Avrupa ülkelerinde Yahudi mahallelerine verilen ad. İkinci Dünya Savaşı'nda, Nazilerin Yahudileri bulundukları yerde ya da kamplarda toplu halde öldürmeden önce kapatarak içiçelik, açlık ve pislik içinde yaşamaya zorladıkları mahalleler.

GI'lar (*Government Issue*, "Demirbaş")**:** İkinci Dünya Savaşı'nda Amerikan askerleri için kullanılan resmî olmayan kısaltma.

Glasnost (Rusça, "şeffaflık")**:** 1970'lerde Sovyet muhaliflerin talep ettikleri glasnost, Mihail Gorbaçov tarafından uygulamaya kondu. Önceden gizli tutulanları açıklamak, sorunların varlığını yadsımamak, hatta bunun da ötesinde Sovyet sisteminin bütünüyle krize girmiş olduğunu kabul etmek anlamına geliyordu. İfade özgürlüğünü ve eleştiri hakkını beraberinde getirdi.

GTTA ("Genel Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Anlaşması", *General Agreement on Tariffs and Trade-GATT*)**:** Gümrük tarifelerini indirerek serbest ticareti kolaylaştırmak amacıyla 1947'de 80 devlet tarafından imzalanan anlaşma.

Gulag (*Glavnaye Upravlenniye Lagerey*, "Kamplar Genel Müdürlüğü")**:** 1930'ların başlarından 1950'lerin sonlarına kadar SSCB İçişleri Bakanlığı tarafından yönetilen kampların tümünü anlatmak için kullanılır. 1934-1953 yılları arasında, 15-20 milyon kişi (adî ya da siyasî suçlu) Gulag kamplarına gönderildi.

n **Güçler ayrılığı:** *Bkz. s. 182.*

H

n **Halk demokrasileri:** *Bkz. s. 182.*

Halkevleri / Halkodaları: 19 Şubat 1932'de kurulmaya başlanan ve amaçları Türkiye halkını cumhuriyet ve çağdaşlığın gereklerine göre eğitmek olan kurumlar. Bunlar, yerleşim birimlerinin büyüklüğüne göre "ev" ya da "oda" oluyordu.

n **Halkoylaması:** *Bkz. s. 304.*

Halk komünü: 1958'den sonra, Çin toplumunun en küçük birimi. Halk komününün toprağı ve toplumsal hizmetleri (hastane) vardır ve "İleriye doğru büyük hamle" çerçevesinde kendi sanayiini kendi kurması gerekir. Konutlar komüne aittir ve çalışma yaşamı, üretim tugayları oluşturularak örgütlenir. Gerçekte, halk komünlerinin kurulması ile geleneksel tarım üretiminin ve tüm ekonominin düzeni bozuldu; bu girişim, milyonlarca Çinlinin ölümüne yol açan büyük kıtlıklarla sonuçlandı.

"Hayat sahası": Almanca *Lebensraum*. Naziler tarafından, Alman halkının yaşamını sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu ve özellikle doğuda Slav halklarından alınması gereken toprakları anlatmak için kullanılan terim.

n **Helsinki Anlaşmaları:** *Bkz. s. 214.*

Himaye: Bir başka devletin vesayeti altına yerleştirilmiş bir devlet ya da toprağın, kendi hükümetini ve idarî yapısını korumasına izin veren sömürge statüsü. Örneğin, 1939'da Laos, Kamboçya, Fas ve Tunus Fransız himayesi altındaydı.

Hippiler: 1960'ların başlarında Kaliforniya'da başlayan ve 1970'lerin başlarına kadar tüm Batı dünyasına yayılan kendiliğindenci hareket. "Tüketim toplumu"nu reddeden şiddet karşıtı hippiler, cemaat halinde yaşıyor, doğaya dönüşü ve toplumsal kuralsızlığı savunuyorlardı..

Holding: Birçok şirketin hisse senetlerinin tümünü veya büyük bir bölümünü elinde tutarak o şirketleri denetleyen ve yönlendiren sermaye grubu.

Hukuk devleti: Tüm siyasal ve toplumsal ilişkilerin yasalar çerçevesinde yürütüldüğü devlet. Bir hukuk devletinde, hiçbir vatandaş (sivil ya da resmî) yasaların üzerinde değildir.

Hücre: Komünist partilerde, tüm üyelerin bağlı olduğu en küçük taban örgütü.

I

Irk ayrımcılığı: İnsanlar arasında, etnik kökenlerine ya da derilerinin rengine göre yapay farklar yaratılarak ayırım yapılması.

İ

İç borçlar: Devletin tahvil ve/veya bono çıkararak faiz karşılığında piyasadan topladığı parayla borçlanması.

İki meclisli yasama sistemi: Yasaların iki aşamada, farklı iki meclisce hazırlandığı yasama sistemi. Bu sistemlerde milletvekillerinden oluşan meclise alt meclis (temsilciler veya vekiller meclisi), senatörlerden (ABD, Fransa, 1961-1980 arası Türkiye) veya lordlardan (2002'ye kadar Birleşik Krallık) oluşan meclise de üst meclis de (senato) denir.

İlhak: Bir ülkenin ya da bir ülkeye ait bir toprak parçasının istenerek ya da zorla başka bir ülkeye katılması.

İlk savunma hattı: Bir devletin sınırlarının hemen önünde yer alan coğrafî alan. Savaş halinde, çarpışmalar ülke toprakları üzerinde değil, gözden çıkarılan bu alanda gerçekleşir.

n ***IMF* (Uluslararası Para Fonu):** *Bkz. s. 88.*

n **İnsanlık suçu:** *Bkz. s. 86.*

İntelligentsia: Çarlık Rusyası'nda olduğu gibi SSCB'de de iktidara karşı eleştirel ve isyancı bir tutum sergileyen eğitimli kişilerden oluşan grup.

İntifada: 1987'de, İsrail işgali altındaki bölgelerde Filistinli gençler tarafından başlatılan "taş savaşı". İntifada'nın İsrail ordusu tarafından bastırılması sırasında yüzlerce kişi öldü

İrgun: Araplara ve manda yönetimi ile Filistin'i işgal eden İngilizlere karşı mücadele etmek için 1937'de kurulan gizli askerî Yahudi ör-

gütü. İrgun, İsrail devleti kurulduktan sonra,1948'de feshedildi.

İslamcılık: Bazı müslümanların, gerektiğinde güç kullanarak, İslam'ın değer ve kurallarının en katı biçimiyle uygulandığı bir yaşam biçimini herkese dayatan, başka kültürleri, özellikle de Batı etkisini tümüyle reddeden bir rejim kurma arzusu.

İstiklâl Partisi: 1943'te kurulan ve Fas'ın bağımsızlığı için mücadele eden başlıca güçleri sultanın yetkesi altında bir araya getiren parti.

n **İşbirlikçi:** *Bkz. s. 48.*

İthal ikamecilik: İthal edilen malların yurt içinde üretilmesini hedefleyen, korumacı iktisat politikası.

J

Jeep: GP (*general purpose*, "her türlü kullanım için") kısaltmasının fonetik okunuşu gee pee (ci pi)'den gelir; Amerikan ordusu tarafından 1942 yılında geliştirilen ve milyonlarca adet üretilen dört teker çekişli arazi aracı.

K

Kamu açığı: Devletin (kamu kesiminin) dengesinin eksiye geçmesi, yani harcamalarının gelirlerinden çok olması.

Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT): Sermayesinin yarısından fazlası devlete ait olan ve mal ve hizmet üretmek üzere kurulmuş ticaret kanununa tabi olarak çalışan, tüzel kişiliğe sahip işletmeler.

***Kamikaze* ("tanrının rüzgârı"):** 1281'de Japonya'yı istilâya gelen Moğol donanmasını darmadağın eden tayfunun anısına, 1944 ekiminden itibaren patlayıcı yüklü uçaklarını Amerikan gemilerinin üzerine düşüren Japon intihar pilotlarına verilen ad.

Kanlı Pazar: Toplama kamplarında diğer tutuklulardan sorumlu olan ve SS'lerin gözetiminde onlar üzerinde her türlü yetkiye sahip bulunan adî suçlu ve Alman kökenli tutuklular.

Kapos: Toplama kamplarında diğer tutuklulardan sorumlu olan ve SS'lerin gözetiminde onlar üzerinde her türlü yetkiye sahip bulunan adî suçlu ve Alman kökenli tutuklular.

Kararname: Yürütme gücü tarafından yasama gücünün denetiminden geçmeksizin alınan karar. Kararname yasa niteliği taşıyorsa, "kanun hükmünde kararname"den söz edilir.

Karne: Darlık zamanlarında tüketimde israfı önlemek için kullanılan ve kişi başına düşen kısıtlı tüketim maddelerinin satın alınmasına yarayan kuponların bulunduğu vesika.

Kartel: Aynı faaliyet kolunda (kömür, petrol, çelik) iş yapan üreticilerin, rekabeti önlemek amacıyla fiyatları belirlemek ve pazarları paylaşmak için yaptıkları anlaşma.

***Katyuşa*:** Tek bir rampadan aynı anda birçok orta menzilli füze atan bir Sovyet bataryası.

KEYK: "Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi"nin kısaltması (İngilizce, *COMECON*). 1949 yılında Moskova'da kurulan ve bünyesinde SSCB ile birlikte yedi Doğu Bloku ülkesini (Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Moğolistan, Polonya, Romanya) barındıran ekonomik işbirliği kuruluşu. Doğu Almanya 1950'de, Küba 1972'de, Vietnam 1978'de KEYK'e katılırken, Arnavutluk 1961'de üyelikten çekildi.

n **Keynescilik:** *Bkz. s. 106.*

KGB (*Komitet Gosudarstvennoy Bezopastnosti*, "Sovyet Devlet Güvenlik Komitesi")**:** 1954'te kurulan siyasal gözetim, polis, casusluk ve karşı-casusluk birimi. ÇEKA (1917), GPU (1922), NKVD (1934) ve MGB (1946)'nin yerini aldı.

Kızıl Kmerler: Kmer, Kamboçya halkının adıdır. Kızıl Kmerler, 1970'lerde Kamboçya'da rejime karşı mücadele eden komünist muhaliflerdi. Pol Pot tarafından yönetilen ve Çin'in desteklediği Kızıl Kmerler, 1975'te zafer kazanana kadar gerilla savaşı yürüttüler. Maoculuktan esinlenen marksist ideolojileri, milyonlarca Kamboçyalının ölümüne neden olan bir soykırım gerçekleştirmelerine yol açtı. 1978'de, Vietnam ordusu tarafından iktidardan indirildiler, ama Kamboçya'da birbirini izleyen rejimlere karşı gerilla mücadelesine devam ettiler.

Kibbuz: Önceleri Filistin'de, daha sonra İsrail'de Yahudi yerleşimciler tarafından kendi kendini yönetme esasına göre işletilen tarım kooperatifi.

Kneset: Tek seçim sevreli nisbî seçim sistemiyle dört yıl için seçilen İsrail parlamentosu. Bu seçim sistemi, dinî partiler gibi küçük partilerin İsrail'in siyasal yaşamında önemli rol oynamasını sağlar.

Kolhoz (Rusça, "kollektif işletme")**:** SSCB'de tarım kooperatifi.

Kominform (*Komuniçeskaya informatsiya*, "Komünist haberalma")**:** 1947'de kurulan, Doğu Bloku ülkeleri, Fransa ve İtalya komünist partileri arasındaki iletişim kurumu. 1943'te varlığına son verilen *Komintern*'in (Komünist Enternasyonal) yerini aldı. *Kominform* da 1956'da kapatıldı.

Kongre: ABD'de, yasama işlevi gören iki meclisin toplamına verilen ad; Temsilciler Meclisi (her eyalette nüfusla doğru orantılı sayıda seçilen temsilciler) ve Senato (her eyalet için iki senatör).

Kongre Partisi *(Indian National Congress)*: 1885 yılında kurulan ve Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele eden siyasal parti. 1945'te, başlıca yöneticileri Gandi ve Nehru'ydu. 1947'de Hindistan'ın bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Kongre Partisi de yeni devletin başına geçti.

Konvertibilite: Bir ulusal paranın, iç ve dış döviz piyasalarında başka bir ulusal paraya serbestçe çevirilebilmesi.

Kota: ABD'de, yürürlükteki kota yasaları, milliyetlere göre her yıl ülkeye giriş yapacak göçmen sayılarını belirler. Kota, önceden belirlenmiş bir miktar ya da bir yüzde oranıdır.

***Kulaklardan* arındırma:** *Kulak*, Rusya'da zengin ve girişimci köylülere verilen addır. 1930'larda Stalin, *kulak*lardan arındırma, yani *"bir sınıf olarak" kulak*ları ve *"kulak zihniyetine sahip"* köylüleri ortadan kaldırma emrini verdi. Kulaklardan arındırma operasyonu milyonlarca kişinin ölümüne yol açtı.

n **Kurtuluş Cephesi:** *Bkz. s. 224.*

Kurucu Meclis: Seçim veya atama yoluyla ya da her iki yoldan oluşan ve yeni bir anayasa yapmak için toplanan meclis.

Kuzey Atlantik Anlaşması: 1949'da ABD, Kanada ve Batı Avrupa ülkeleri arasında, komünizmin Avrupa'daki yayılma politikasının önüne geçmek için imzalanan anlaşma. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ne de dahil edilen bu anlaşma, savunma esaslıydı ve askerî bir örgütle (NATO) tamamlanıyordu.

Küçülme: Ekonomik faaliyette kısa ya da uzun süreli azalma. Üretimin büyüme oranı düştüğünde ise, daha çok "depresyon"dan söz edilir.

"Kültür Devrimi": 1965-1968 yılları arasında, gençliğin ("Kızıl muhafızlar") desteğini alarak Çin Komünist Partisi'nin denetimini yeniden ele geçirmeyi amaçlayan Mao Zedong tarafından başlatılan kitle hareketi. Mao'nun, muhafazakârlığı ve Çin Komünist Partisi'nin sağ kanadını yenmek için ideolojide ve zihinlerde gerçekleştirmek istediği devrim, ayaklanmalara ve milyonlarca Çinlinin ölümüne yol açtı.

L

n ***Laogay:*** *Bkz. s. 190.*

Lobi: İdeolojik, dinî ya da meslekî baskı grubu.

Lokavt: İşverenin çeşitli anlaşmazlıklar nedeniyle işyerini kapatması.

Luftwaffe ("Hava ordusu")**:** Hava kuvvetlerini anlatmak için kullanılan Almanca sözcük.

Lübnanlı Hıristiyanlar: Lübnan'da İlkçağ'dan beri yaşayan Hıristiyan topluluklarının soyundan gelen kişiler. Lübnanlı Hıristiyanlar

çok sayıda cemaate ayrılırlar: Papalık otoritesini tanıyan ve Lübnan halkının % 25'ini oluşturan Mârunîler (5. yüzyılda ölen aziz Mârun'un adından); Katolikler; Melkîler ve Yakubîler (ortodoks mezhebinden).

M

Maccarthy'cilik: ABD'de, 1950'lerin başlarında senatör McCarthy öncülüğünde başlayan siyasal akım. Çoğunlukla kanıtsız olarak komünist fikirlere yatkın ya da yalnızca ilerici olmakla suçlanan herkes aleyhinde polis soruşturması başlatılıyor ve bu kişilere karşı ayrımcılık yapılıyordu ("cadı avı"). Maccarthy'cilik, 1954'te Senato tarafından dışlandı.

***Maginot* Hattı:** 1927-1936 yılları arasında, Savaş Bakanı André Maginot'nun kararıyla Fransa'nın doğusunda, İsviçre sınırından Lüksemburg'a kadar inşa edilen savunma istihkâmları. Her türlü Alman saldırısını durdurmak üzere planlanmışlardı ve 1930'lardaki Fransız savunma stratejisinin simgesi oldular.

Maki örgütleri: Yetke güçlerinden kaçmak isteyenlerin saklandığı, genellikle ulaşılması güç bölgelerde (dağlar, ormanlar, bataklıklar...) örgütlenen savaşçılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında bunlar, Zorunlu Çalışma Hizmetinden kaçmak isteyenler, siyasal nedenlerle ya da ırklarından dolayı arananlar ve ellerine silah alıp savaşmak isteyen direnişçilerden oluşuyordu. Halkın yardımıyla gizlilik içinde yaşıyor ve etkin bir biçimde kurtuluş hareketine katılıyorlardı.

Makroekonomik dengesizlikler: Kamu kesimi dengesi, ödemeler dengesi, vs gibi makroekonomik dengelerin ekonominin istikrarını bozacak ölçüde bozulması.

Manda: I. Dünya Savaşı sonunda, siyasal ve ekonomik açıdan zayıf ve kendi kendini yönetemeyecek olduğu kabul edilen bir ülkeyi, yeni kurulan Milletler Cemiyeti adına yönetmek için büyük bir devlete verilen yetki.

n **Marksizm-Leninizm:** *Bkz. s. 164.*

Marshall Planı: Avrupa'yı fakirlik nedeniyle komünizme kaymaması için bir an önce kalkındırma amacıyla yürürlüğe konan plan; ayrıca *bkz. s. 203.*

n ***Mass media:*** *Bkz. s. 142.*

Master plan: Bir yerleşim biriminin ana gelişme akslarını, konut, sanayi, ticaret gibi işlevlerin mekânsal dağılımını belirlemek üzere hazırlanan fiziki plan.

n ***Melting pot:*** *Bkz. s. 144.*

Merkez Bankası: Bir ülkede para basarak piyasaya sürmekle görevli banka (örneğin, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası).

Metropol: 1. Büyük kent; 2. Sömürge imparatorluğu olan ülkelere verilen ve bunların sömürgelerine oranla gördüğü işlevi de anlatan ad.

n **Mihver:** *Bkz. s. 26.*

Militarizm: 1. Bir ülkede ordu gücünün aşırı ölçüde ağır basması, ülke yönetiminde ağırlığını duyurması; 2. Bütün yurt sorunlarının ancak ordu gücüyle çözülebileceğini öne süren siyasal görüş.

Millî bakiye: İl düzeyinde bir milletvekilliği için gereken oy sayısına varmayan oyların ulusal düzeyde toplanarak ziyan olmamalarını amaçlayan bir nispi seçim sistemi türü.

Millî Görüş: Necmettin Erbakan ve 17 arkadaşı tarafından 1969 yılında Milli Nizam Partisi'nin kurulmasıyla ortaya çıkan ve İslam dini başta olmak üzere milli ve manevi değerleri ön plana çıkararak siyaset sahnesine yerleşen siyasal hareket. Bu hareketi daha sonra, sırayla, Mili Selamet Partisi, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Saadet Partisi temsil etmiştir.

n **Millî Güvenlik Kurulu:** *Bkz. s. 320.*

n **Millî Güvenlik Konseyi:** *Bkz. s. 320.*

n **Millî irade:** *Bkz. s. 294.*

n **Misilleme:** *Bkz. s. 54.*

Modern sektör: Sanayi sektörüdür, buna karşılık geleneksel olarak da nitelendirilen sektör ise tarım sektörüdür.

Muhalif: SSCB'de ve Doğu Bloku ülkelerinde komünist sisteme karşı çıkan entellektüellere verilen ad. Stalin'in ölümünden sonra, muhalifler genellikle zorunlu ikamete mahkum edildiler ya da akıl hastanelerine gönderildiler. Yazar Aleksandr Solyenitsin ve Sovyetler'in atom bombasının babası fizikçi Andrey Saharov en ünlü muhaliflerdendi.

n **Muhtıra:** *Bkz. s. 320.*

N

NATO (*North Atlantic Treaty Organization*, "Kuzey Atlantik Sözleşmesi Örgütü")**:** 1950 yılında kurulan NATO, müttefiklerin çeşitli askerî birimlerini bünyesinde barındırır. Bunlardan en önemlisi, bir Amerikalının komuta ettiği, 1967 yılına kadar Fransa'da Paris yakınlarında, o tarihten itibaren de Belçika'da, Mons yakınlarında bulunan SHAPE'tir (Supreme Headquarters Allied Power Europe, "Avrupa Müttefik Güçleri Yüksek Karargâhı"). NATO'nun hizmetindeki tüm askerî güçler bu entegre komuta merkezinde alınan kararlara uymak zorundadır.

n **Nazi Yanlısı:** *Bkz. s. 48.*

New Deal: "Yeni paylaşım"; Başkan Roosevelt'in 1932-1934 yıllarında uyguladığı ve ekonomiyi tüketicilerin satın alma gücünü arttırarak düzeltmeyi amaçlayan politika.

Nispî temsil sistemi: Siyasi partilerin parlamentoda, seçimlerde aldıkları oya orantılı olarak temsil edilmelerini öngören seçim sistemi; ayrıca *bkz. s. 304.*

n ***Nomenklatura:*** *Bkz. s. 160.*

O

***OAS* (*Organisation armée secréte*, "Silahlı Gizli Örgüt"):** Cezayir'deki Avrupa kökenli halkın ve ordunun bir bölümünden destek alan terorist hareket. OAS, 1961-1963 yılları arasında Fransa ve Cezayir'de gerçekleştirdiği çeşitli saldırı eylemleriyle Cezayir'in bağımsızlığına kavuşmasına engel olmaya çalıştı.

***Oder-Neisse* Hattı:** Oder ırmağı ile batıdan bu nehre kavuşan Neisse ırmağının oluşturduğu hat. Bu iki ırmak, 1945 yılından beri Almanya ve Polonya arasındaki sınırı belirlemektedir.

Olağanüstü rejim: Anayasanın veya bazı yasaların geçici olarak askıya alındığı veya kayıt altında bulunduğu dönemlerde rejimin niteliği.

Ortadirek: Genellikle orta sınıf anlamına kullanılan ve çoğunluğunu sabit gelirlilerin oluşturduğu toplum kesimi.

Orta sağ: Siyasal yelpazede sağı temsil edenler arasında piyasa ekonomisinden yana ve en az muhafazakâr olan, liberal sağ.

Ö

Ödemeler dengesi: Bir ülkedeki bireylerin, firmaların ve devlet kurumlarının belirli bir dönem içinde diğer ülkelerin bireyleri, firmaları ve devlet kurumlarıyla gerçekleştirdiği uluslararası işlemlerin parasal değerlerini gösteren hesap tablosu.

Ödünç Verme ve Kiralama Yasası: Mart 1941'de oylanan ve Başkan Roosevelt'e, savunması ABD'nin güvenliği açısından yaşamsal kabul edilen tüm ülkelere her türlü savaş gerecini ya da başka malları satma, ödünç verme ya da bağışlama yetkisi veren Amerikan yasası (Lend-lease Act). Bundan ilk yararlanan İngiltere oldu; onu SSCB, Çin ve Fransa izledi. Yasa, 21 Ağustos 1945'te yürürlükten kaldırıldı.

Önerge: Eski deyimle "takrir"; Meclis, parti kongresi,vb. toplantılarda, herhangi bir öneride bulunmak isteyen üye veya üyelerin hazırlayıp başkanlığa sunduğu, oya koyularak üzerinde karar verilmesi istenen belge.

Özel Ekonomik Bölgeler: Komünist Çin tarafından, 1980'den itibaren yabancı yatırımlara açılan kıyı bölgeleri.

Özelleştirme: Devletleştirmenin tersi. Devlet işletmelerinin, sermayelerinin hisse senedi biçiminde satılarak, özel sektöre devredilmesi.

Özerkleştirmek: Devlet tarafından kurulup bütçesi de Devlet tarafından karşılanan ve kamu hizmeti gören radyo ve televizyonlar, üniversiteler gibi kurumların kendi kendilerini yönetmelerinin ve siyasal iktidardan bağımsız olabilmelerinin sağlanması.

P

Pan-Afrikacılık: Afrika devletlerinin, özellikle sömürgecilik döneminde çizilmiş sınırlarla birbirinden ayrılan farklı toprakları yeniden bir araya getirmek suretiyle aralarında birlik ve dayanışma sağlama arzusu.

n **Pan-Arapçılık:** *Bkz. s. 266.*

Panzer ("zırh"): Zırhlı araçlar için kullanılan Almanca sözcük; tank.

Para arzı: Belirli bir anda ekonomide dolanımda bulunan ve para olarak kullanılan araçların toplamı.

n **Parasalcılık:** *Bkz. s. 124.*

Partizanlar: Yaygın anlamıyla, birine ya da bir partiye bağlı olan kişileri belirtir. 19. yüzyıl savaşlarından beri, partizan (ya da keskin nişancı) sözcüğü cephe gerisinde faaliyet gösteren silahlı siviller için kullanılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nda ise, genellikle komünist direnişçiler "Partizan" diye adlandırılıyordu.

n **Pazar ekonomisi:** *Bkz. s. 254.*

n ***Perestroika:*** *Bkz. s. 166.*

Piyasa ekonomisi: Birbirinden bağımsız, çok sayıda üretici (arz) ve tüketicinin (talep) işleyişine dayanan bir ekonomik oluşumdur. Burada temel kavram piyasadır. Piyasanın arz ve talebi kendiliğinden ve en etkin biçimde karşılaştırılacağı düşünüldüğünden piyasa ekonomisi taraftarları devletin ekonomideki rolünün ancak etkinsizliğe yol açacağını savunurlar.

n **Planlı ekonomi:** *Bkz. s. 158.*

***Pop art*:** 1955'te İngiltere'de başlayan ve 1960'larda ABD'de Andy Warhol ve Roy Lichtenstein gibi sanatçılar etrafında gelişen sanat hareketi. Pop art sanatçıları, reklamlarda, çizgi romanlarda ve moda dünyasında kullanılan grafik yöntemlerine başvurarak resmi bir tüketim malzemesi haline getirecek biçimde işliyorlardı.

Popülizm: Popülizmin tanımı farklı bilim alanlarına göre değişmektedir. Temel olarak, istikrarlı büyümeye herhangi bir katkıda bulunmaksızın, oy kaygısı ile gerçekleşen devlet harcamaları iktisadi anlamda popülizm olarak nitelendirilebilir. 1980 sonrası, Türkiye'de iktisadi popülizmin artmasının başlıca nedeni olarak siyasi rekabetin artışı ve çoğalan siyasi partilerin oy toplama kaygısıyla "sorumsuz" harcamalar yapmaları gösterilebilir. Genel olarak, gelir eşitsizliği ve işsizlik gibi sorunlar da toplumun siyasal partilerin bu tür davranışlarına karşılık vermesini sağlamıştır. Popülist politikaların başlıca özelliği kısa dönemde olumlu sonuçlar vermesi, uzun dönemde ise krize yola açmasıyla büyüme-kriz dönemlerine neden olarak istikrarsız bir ekonomik yapıya neden olmasıdır.

Püritanizm: Başlangıçta, püritenlik Protestan Reform ilkelerinin çok katı uygulamasından yana olan İngiliz Protestanlar için kullanılıyordu. Yaygın anlamıyla, Hıristiyanlık'ta ilkelerinin katılığı ve mensuplarının azla yetinme ve aşırı ahlakçılığıyla kendini gösteren dinsel eğilim.

R

Reel ekonomi (reel sektör): Ekonomide tarım, sanayi ve hizmetler ana sektörlerinde üretici ve tüketici konumundaki bireylerin tümünü temsil eden kesimdir. Buna karşılık finans sektörü tüm parasal faaliyetlerin yapıldığı sektördür.

Reel faiz: Faiz oranı parayı doğrudan kullanmaktan belirli bir süre vazgeçerek başkasının kullanımına sunmanın bedelidir. Reel olması fiyat hareketlerinden (enflasyondan) arındırılmış olduğunu gösterir.

n **Refah Devleti:** *Bkz. s. 104.*

***Reich*:** İmparatorluk; Nazi Almanyası, Üçüncü Reich olarak anılırdı (birincisi, eski Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, ikincisi ise 1871-1918 arasındaki imparatorluk dönemidir).

***Reichsprotektor*:** "İmparatorluğun koruyucusu"; bazı özel yönetim birimlerine vali atanan yüksek rütbeli nazilere verilen ad.

Resesyon: Belirli süreyle (genelde altı ay) genel ekonomik faaliyetlerin gerilemesi, yani GSMH artışının ekside olması.

Rezerv parası: Sabit bir altın karşılığı olan (1971'e kadar ABD doları) ve merkez bankalarında altın gibi değer rezervi olarak korunan para. Bu nedenle, doların "altın kadar iyi" olduğu söylenirdi. 1971'den beri, hiçbir para altına çevrilemiyor, ancak ABD doları uluslararası alım-satımlarda bir referans olarak değerini koruyor.

Robotlaştırmak: Çalışma hayatında insanların yerini robotlarla doldurmak.

Roma Kulübü: İnsanlığın ekonomik faaliyetini dünya çapında bir sistem olarak araştırmak amacıyla 1968'de bazı uzmanlar tarafından kurulan düşünce grubu.

S

Sabit kur: Bir paranın diğer bir para karşısındaki sabit değeri.

n **Sağ ve sol:** *Bkz. s. 178.*

SALT 1 (*Strategic Armements Limitation Talks*, "Stratejik silahların sınırlandırılması görüşmeleri"): 1972'de, ABD ve SSCB arasında imzalanan nükleer silahların azaltılmasına ilişkin anlaşmalar. SALT 1'i 1979 yılında imzalanan SALT 2 anlaşmaları izledi.

Sandinist: 1970'li yıllarda faaliyet gösteren ve 1934'te rakip Somoza ailesi (1979'a kadar Nikaragua'da iktidarda kaldı) tarafından öldürülen Augusto Sandino'ya bağlı Nikaragualı devrimciler.

Sayıştay: Devlet harcamalarını denetleyen ve yargılama yetkisi bulunan yüksek kurum.

SEATO (*South-East Asia Treaty Organization*, "Güneydoğu Asya Sözleşmesi Örgütü"): 1954'ten itibaren ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya, Yeni Zelanda, Tayland, Laos, Filipinler ve 1975'e kadar Güney Vietnam'ı bir araya getiren Güneydoğu Asya'da NATO'nun eşdeğeri örgüt.

Seçim ittifakı: İki ya da daha fazla partinin seçimlere, yüksek oy oranıyla daha fazla sandalye kazanabilmek ya da, seçim barajını geçemeyecek olanlar açısından, Meclis'e girebilmek için, tek bir aday listesiyle katılması.

Seçkinci: Toplumu seçkinlerin değerleriyle yorumlayan veya toplumların seçkinler tarafından yönetilmesini isteyen kimse.

Serbest Fırka: Resmî adı "Serbet Cumhuriyet Fırkası"; Atatürk'ün, 1930'da kriz ortamını yatıştırabilmek için arkadaşı Fethi Okyar'a kurdurduğu, ancak halkın umulandan daha çok desteklediği muhalefet partisi.

n **Sıfır büyüme:** *Bkz. s. 110.*

Sınır: ABD tarihinde *frontier* ("sınır"), 19. yüzyılda doğudan batıya doğru kayan ve tüm ülke topraklarının işgal edilip yerleşime açılmasıyla kaybolan, öncülerin bulunduğu sınır bölgesidir.

Sigorta kesintileri: Ücretlilerin ve şirketlerin gelirleri üzerinden yapılan ve emekli maaşı, aile yardımı, vb. sosyal yardımlar biçiminde yeniden dağıtılmak üzere bu işten sorumlu kurumlara devredilen zorunlu kesintiler.

Sivil toplum kuruluşu (STK): Oluşturulmasında devletin katkısı bulunmayan ve belli bir alanda vatandaşların çıkarlarını korumaya ya da kamu kurumlarının etkinliğini sağlamaya yönelik vatandaş girişimi.

Siyasal çoğulculuk: Özgürce ifade edilen ve örgütlenen çok sayıda siyasal akımın bir arada varolabilmesi.

n **Siyasal uzlaşma:** *Bkz. s. 282.*

Siyasal yasaklar: Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kapatılan partilerin yöneticilerinin aktif siyasetle meşgul olmalarının yasaklanmasına ilişkin hükümler.

Siyonist: *Bkz. s. 262.*

n **Soğuk Savaş:** *Bkz. s. 202.*

n **Sosyal devlet:** *Bkz. s. 310.*

Sosyal konut: Zaman zaman "toplu konut" da denilen ve kamu sektörünce yapılıp dar gelirlilere ucuza kiralanan konut.

Sosyal yardım: Sosyal sigorta kurumları tarafından, vatandaşların yaşamını ve sağlığını güvence altına almak için yapılan ödemeler. Örneğin, hastalık ya da iş kazası nedeniyle ortaya çıkan tedavi giderlerinin karşılanması, emekli aylığı ödenmesi, vb.

Sosyalist cephe: Komünist partinin iktidarda olduğu devletlerin tümü.

Soykırım: Bir halkın, ortadan kaldırma amacıyla kitle halinde öldürülmesi. Avrupa'daki tüm Yahudilerin ortadan kaldırılmasını hedefleyen "nihai çözüm"ü anlatmak için kullanılır.

Spekülasyon: Fiyat değişikliklerinden yararlanarak hızlı kâr elde etmeyi hedefleyen malî işlem. Borsada spekülasyon ise, hisse senetlerinin kıymetlenmesinden kazanmaktansa, bunların alım ve satımları arasındaki kârdan kazanmayı hedefler.

SS (*Schutzstaffeln*, "koruma birlikleri")**:** 1922'de Nazi Partisi içinde Führer'i korumak amacıyla oluşturulan milis kuvveti. Himmler'in komutasındaki SSler, gerçek bir siyasal ordu halini almışlardı. Rejim karşıtlarıyla mücadeleden ve toplama kamplarının yönetiminden sorumluydular. Gönüllülerden ve Avrupa'nın her yanında zorla görevlendirilenlerden oluşan birlikleriyle, sayıları yaklaşık 500.000'i buluyordu.

n **Stagflasyon:** *Bkz. s. 118.*

***Stand-by* anlaşması:** IMF'nin ihtiyaç içine düşen üye ülkelere destek vermek üzere yaptığı başlıca düzenleme. 18 aya kadar olan stand by düzenlemesinde üye ülkeye kotasının % 100'ü kadar; 3 yıla kadar olan stand by düzenlemelerinde (süresi uzatılmış fon kolaylığı) üye ülkeye kotasının % 300'ü kadar destek sağlanabilir. IMF son yıllarda bu limitleri istisnai hallerle sınırlı kalmak kaydıyla aşabilmektedir.

Stratejik bombardımanlar: Düşmanı fabrikalarını, iletişim araçlarını yok ederek ve kentlerini yıkıp halkının moralini çökerterek yenmeyi amaçlayan yoğun hava saldırıları.

Ş

n **Şebeke:** *Bkz. s. 52.*

Şiî: Müslümanlığın, inananlar topluluğunu yönetme görevinin Halife Ali'nin soyundan gelen kişiler arasından seçilmiş bir imama verilmesi gerektiğini savunan kolu. Şiî sözcüğü, Arapça "Ali'nin taraftarları" demek olan "şiat Ali" teriminden gelmektedir.

T

Taylorizm: ABD'de, Frederic W. Taylor (1856-1915) tarafından geliştirilen çalışmayı bilimsel olarak örgütleme yöntemi. Yapılması gereken işi en ufak hareketlere bölerek, gerekli her hareketi bir kronometre yardımıyla sürelendirmeye ve böylece gereksiz tüm hareketlerden kurtulmaya dayanıyordu.

Tek dereceli seçim sistemi: Seçmenlerin doğrudan doğruya milletvekillerini seçtikleri seçim sistemi.

Teknik yönetim ekibi: Amerikalı iktisatçı J. K. Galbraith'e göre, modern şirketlerde kararları alan yöneticilerin tümü (mühendisler, hukukçular, muhasebeciler, pazarlama uzmanları, vs.).

Teknokrat: Yetkileri gereği, bir sorunun toplumsal ya da insanî sonuçlarından çok teknik yönlerine ağırlık veren üst düzey memur ya da yönetici

Teneke mahalleleri: Türkçe'de gecekondu mahallelerine, "gecekondu" sözcüğü türemeden önce verilen ad.

Teokratik devlet: Siyasal iktidarın dinsel temelli olduğu ve medenî hakların dinsel hukukla karşılandığı devlet.

Tepki oyu: Seçmenlerin bir bölümünün büyük siyasal partilere karşı duydukları güvensizliği ya da memnuniyetsizliği, küçük, yeni ya da parlamentoda temsil edilmeyen partilere oy vererek ifade etmesi.

Ticaret dengesi: Bir ülkenin toplam ihracatının değeriyle toplam ithalatının değeri arasındaki fark. Ticaret dengesi, ihracatın değeri ithalatın değerinden fazlaysa pozitif, aksi halde negatif olur.

Ticaret hadleri: Genelde dış ticaret hadleri anlaşılır; bir ülkenin ihracatını ithalat cinsinden tanımlayan fiyat endeksidir. Endeksin artış (düşüş) göstermesi dış ticaret hadlerinin düzeldiğini (bozulduğunu) gösterir. İç ticaret hadleri ise genelde sanayi ürünlerinin tarımsal ürünler cinsinden ifade edilmesidir.

n ***Todt* Örgütü:** *Bkz. s. 50.*

Toplama kampları: Siyasal muhaliflerin kapatıldığı kamplar. Çok katı bir biçimde yönetilen Nazi toplama kampları, "yavaş ölüm kampları" olarak da adlandırılıyordu.

n **Toplu öldürme kampları:** *Bkz. s. 58.*

Toprak reformu: Devlete ait toprakların topraksız köylülere, ödeme kolaylığı da gösterilerek satılması.

***Toussaint* Bayramı:** Azizler Yortusu; her yıl 1 Kasım'da kutlanan bir Katolik bayramı.

Troçkistler: Stalin'e 1920'lerin sonlarından itibaren muhalefet eden Troçki yanlıları. Troçkistler komünizme ve leninizme sadık kalırlar ve Stalin'in 1917 devrimine ihanet ettiğini savunurlar.

Tröst: Ekonominin bir alanına tümüyle hakim olan büyük bir şirket ya da bir şirketler topluluğu.

Truman Doktrini: *Bkz. s. 203 ve 297.*

Turancılar: Yeryüzündeki bütün Türkleri tek bir yurt ve tek bir bayrak altında toplamayı amaçlayan ırkçı akım yandaşları.

U

n **Uluslararası Para Fonu (IMF):** *Bkz. s. 88.*

Uluslararası sözleşme: Devletler arasında belli bir konuda imzalanan anlaşma. Örneğin, Cenevre Sözleşmesi (1929) yaralı ve savaş esirlerinin durumunu belirliyor, bunlara karşı her türlü kötü muameleyi ve savaş sanayiinde işgücü olarak kullanılmalarını yasaklıyordu.

Uluslararası Tahkim Kurumu: Uluslararası ekonomik anlaşmazlıklarda (ticaret sözleşmeleri, ihaleler, vb) hakemlik görevi üstlenen kurum.

n **Uluslarüstülük:** *Bkz. s. 180.*

Uyum yasaları: Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen ülkelerin, yasal sistemlerini Avrupa Birliği'nde geçerli olan yasalarla uyumlu hale getirmek için koydukları yasalar.

Ü

Üçlü parti sistemi: Bir muhafazakâr, bir liberal, bir de sol partiden oluşan siyasal rekabet düzeni.

Üçüncü dünya: İlk kez Fransız iktisatçı Alfred Sauvy'nin 1952'de L'Observateur'de yayınlanan bir makalesinde ortaya attığı terim, 1789'da üçüncü sınıfın durumuna gönderme yaparak ekonomik açıdan az gelişmiş eski sömürgelerden oluşan yoksul ülkeleri anlatmak için kullanılır.

Ülke barajı: Bir partinin, parlamentoda temsil edilebilmek için genel seçimlerde ulaşması gereken, ülke çapındaki oy oranı. Bu oran bugün Almanya'da % 5, Türkiye'de % 10'dur.

V

V1 ve V2 (*Vergeltungswaffe*, "mukabele silahı"): V1, Almanların 1944 haziranından itibaren İngiltere'ye attıkları, uçan bir tepkili bomba türüdür (250 km menzilli, 500 kg patlayıcı). V2 *(Bkz. fotoğraf, s. 43)* ise, mühendis von Braun ve ekibi tarafından geliştirilmiş çok güçlü bir füzedir (350 km menzilli, 1 ton patlayıcı). Sesten daha hızlı gidebilen V2'ler önceden saptanamıyorlardı ve İngiltere'ye 1944 eylülünden itibaren atılmaya başladılar. V1 ve V2'ler, tepkili uçaklarla birlikte Hitler'in savaşın gidişatını değiştirmek için güvendiği gizli silahlar arasında yer alıyorlardı.

Vakıf: Savunduğu dava adına şirketlerden ya da kişilerden bağış toplayan özel kuruluş. Bağışta bulunanlara uygulanan çeşitli vergi indirimleri sayesinde, çok sayıda vakfın yaşayabildiği ABD'de bu sistem çok gelişmiştir.

Vasıflı işçi: Farklı ve karmaşık işleri yapabilen, belirli bir eğitim almış işçi.

n **Vasıfsız işçi:** *Bkz. s. 108.*

Vatansever: Ülkesini seven ve onu savunmak için savaşan kimse.

Verimlilik: Üretilen mal ya da hizmet miktarı ile bu üretimi gerçekleştirmek için gerekli çalışma miktarı arasındaki oran. Başka bir deyişle, çalışan kişi başına düşen üretilmiş mal ya da hizmet miktarı

Veto: 1983 seçimleri öncesinde parti kurarak ya da bir partiye üye olarak siyasete girmek isteyenleri Millî Güvenlik Konseyi'nin engellemesi.

Veto hakkı: Herhangi bir karara, tek başına da olsa, karşı çıkma hakkı. Veto hakkı, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerine, çıkarlarına ters düşecek her türlü kararı durdurma olanağı verir.

***Vichy* Hükümeti:** Fransa'nın yenilgisi üzerine Mareşal Pétain tarafından Vichy kentinde kurulan ve Almanlarla işbirliği yapan hükümet.

Vietkong: "Komünist Vietnamlı"nın kısaltması. Amerikalılar tarafından komünist Vietnam gerillalarına verilen ad.

n **Vietmin:** *Bkz. s. 226.*

W

***Waffen SS*:** *SS*'lerin seçme komando birlikleri.

Watergate skandalı: Watergate, Washington'da Demokrat Parti'nin merkezinin bulunduğu binanın adıdır. 1972'de, binaya gizli mikrofonlar yerleştirmekte olan bazı kişiler polis tarafından yakalandı. *Washington Post*'ta çalışan gazeteciler bir araştırma yaptılar ve 1972'de yeniden ABD başkanı seçilen Richard Nixon'ın sorgusu sırasında bu operasyondan haberi olmadığını açıklarken yalan söylediğini ortaya çıkardılar. Bu skandal karşısında, Nixon 1974 ağustosunda istifa etmek zorunda kaldı.

***Wehrmacht* ("Savunma gücü"): 1.** 1935'ten itibaren, Alman silahlı kuvvetlerinin bütününü anlatmak için kullanılan Almanca sözcük. **2.** Bazı durumlarda, yalnızca Alman kara ordusunu anlatmak için kullanılır.

Y

Yekpâre model: Kendi ürettiklerinin dışında hiçbir ilerlemeyi ve hiçbir tartışmayı kabul etmeyen rejimler ya da devletler için kullanılır.

Yeni Düstur Partisi: "Düstur", Arapça "anayasa" anlamına gelir. Yeni Düstur Partisi, 1934 yılında Habib Burgiba tarafından Tunus'un bağımsızlığına kavuşması ve modern, laik bir rejimin kurulması için mücadele etmek amacıyla başlatılan harekettir.

Yeni sömürgecilik: Üçüncü dünya ülkeleri üzerindeki ekonomik ve siyasal hakimiyetlerini yeni biçimler vererek korumak ya da yine bir tür hakimiyet kurmak amacıyla bazı gelişmiş ülkeler tarafından yürütülen siyaset.

n **Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen:** *Bkz. s. 234.*

Yolsuzluk: Siyasal iktidarın ve/veya kamu görevlilerinin erklerini görev tanımları dışı (kişisel ya da kendilerini bağlı hissettikleri gruplara çıkar sağlamak amacıyla) kullanmaları.

Z

n **Zorunlu Çalışma Hizmeti:** *Bkz. s. 50.*

Zorunlu kesintiler: Devlete ya da yerel yönetimlere ödenen vergilerle sigorta kurumlarına ödenen sigorta kesintilerinin tamamı.

Görsel kaynaklar

Kapak: NASA/SPL/Cosmos; Associated Press; C. Kahraman; R. Bossu/Sygma; *Cumhuriyet*; Keystone; **s. 20:** AKG Photo; **s. 23 b. 1:** Tallandier; **b. 2:** Keystone; **s. 24:** Imapress; **s. 25:** Tallandier; **s. 27 b. 3:** BPK; **b. 5:** Keystone; **b. 6:** Tallandier; s. **30:** Keystone; s. **31 b. 2:** Archive Photos; **b. 4:** Edimédia; **b. 5:** Imperial War Museum; **s. 32 b. 1:** Harlingue-Viollet; **b. 2:** Elise Palix; **s. 33 b. 3:** Keystone; **b. 5:** Imperial War Museum; **b. 6:** Keystone; **s. 35 b. 3:** DITE/USIS; **b. 5:** BPK; **s. 36 b. 1:** Keystone; **s. 37 b. 4:** Archive Photos; **b. 5:** Keystone; **b. 7:** DITE/USIS; **s. 41** DITE/USIS; **s. 43 b. 4:** A. Gesgon/CIRIP; **b 5:** Imperial War Museum; **s. 45:** DITE/USIS; **s. 47 b 1:** A. Gesgon/CIRIP; **b 2:** Musée de la Résistance, Besançon; **s. 48:** Keystone; **s. 49:** AKG Photo; **s. 51 b. 3:** J.-L. Charmet; **b. 5:** Novosti; **s. 52:** Tallandier; **s. 53 b. 3:** Imapress; **b. 4:** Lapi-Viollet; **s. 54:** BPK; **s. 55 b. 2:** AKG Photo; **b. 3:** Tallandier; **b. 5:** A. Gesgon/CIRIP; **s. 57 b. 3:** Musée de la Résistance, Besançon; **b. 5:** Lapi-Viollet; **s. 58:** CDJC; **s. 59 b. 2:** Keystone; **b. 6:** Lapi-Viollet; **s. 61** A. Gesgon/CIRIP; **s. 62 b. 2:** BPK; **b. 3:** AKG Photo; **s. 65 b. 2:** L. Mallet; **s. 67 b. 2:** C. Kahraman; **b. 4:** R. Massigli; **s. 68:** R. Massigli; **s. 69 b. 3 ve 5:** C. Kahraman; **s. 70:** C. Kahraman; **s. 71 b. 2:** C. Kahraman; **b. 4:** L. Mallet; **s. 73:** C. Kahraman; **s. 75 b. 3-4 ve 6:** C. Kahraman; **s. 77:** R. Massigli; **s. 78:** R. Bali; **s. 81 b. 1:** © MNAM/B. Ortner **b. 2:** Keystone; **s. 85 b. 3:** Photri **b. 5:** AKG Photo; **s. 89:** Keystone; **s. 90** Elise Palix; **s. 91:** Kobal/PPCM; **s. 92:** Keystone; **s. 95 b. 4:** L'Illustration/Sygma; **b. 5:** Photri; **s. 97:** Lapi-Viollet; **s. 98:** NASA/SPL/Cosmos; **s. 101:** Kharbine-Tapabor; **s. 105:** Archive Photos; **s. 109:** J. Niepce/Rapho; **s. 111 b. 2:** Prod; **b. 5:** H. Cartier-Bresson/Magnum; **s. 117:** J. Fraser/ Camera Press; **s. 119:** Sipa Press; **s. 120:** A. Gesgon/CIRIP; **s. 121:** © Plantu; **s. 123 b. 3:** J. Van Hasselt/Sygma; **b. 4:** P. Aventurier/ Gamma; **s. 125 b. 3:** G. de Keerle/Gamma; **b. 6:** Benali/Gamma Liaison; **s. 126:** © Plantu; **s. 130:** G. Schachmes/Sygma; **s. 33:** J.-P. Laffont/Sygma; **s. 137 b. 4:** E. Lessing/Magnum; **b. 6:** UPI/Corbis-Bettmann/Sipa; **s. 139 b. 2:** Photo.SDP; **b. 5:** W. Miller/Magnum; **s. 141:** E. Leonelli/Cosmos; **s. 142:** © Adagp, 1998; **s. 143 b. 3:** PPCM; **b. 5:** Corbis-Bettmann/Spinger Film Archivies/PPCM; **b. 6:** J. Fernandez/Cosmos; **s. 144:** J.-P. Laffont/Sygma; **s. 145 b. 2:** A. Zapruder/Colorific/Cosmos; **b. 3:** UPI Corbis-Bettmann; **b. 4:** E. Erwitt/Magnum; **b. 6:** © Tribune Media Service; **s. 147:** U. Shone/Gamma; **s. 149:** W. Miller/Magnum; **s. 150:** E. Haas/Magnum; **s. 151:** Keystone; **s. 153 b. 1:** A. Gesgon/CIRIP; **b. 2:** U. Shone/Gamma; **s. 158:** B. Hatala/RMN-Picasso varisleri, 1998; **s. 159 b. 3:** Edimédia; **b. 6:** Keystone; **s. 160:** Keystone; **s. 161 b. 2:** Keystone; **b. 3:** Bilderdienst Süddeutscher Verlag; **b. 4:** J. Winderberger/Rapho; **s. 162:** A. Noguès/Sygma; **s. 163:** A. Noguès/Sygma; **s. 165 b. 2.:** Grob/Kharbine-Tapabor; **b. 3:** J.-C. Mazur/Georges Pompidou Merkezi © Adagp, 1998; **s. 167 b. 8.:** D. Hovassz/Sygma; **b. 5:** Y. Morro/Sygma; **b. 6:** © Pancho; **s. 171:** Keystone; **s. 173 b. 1:** Hulton Getty/Fotogram-Stone Images; **b. 2:** AFP; **s. 175 b. 3:** Josse; **b. 4:** J.-L. Charmet; **s. 177:** P. Forestier/Sygma; **s. 179:** Giansanti/Gamma; **s. 180 üst:** Keystone; **alt:** AKG Photo; **s. 182:** Harlingue-Viollet; **s. 183:** Keystone; s. 184: Kharbine-Tapabor; s. 185: A Gesgon/CIRIP; s. 187: C. Spengler/Sygma; **s. 189** b. 1: Koch/Rapho; b. 2: S. Francklin/Magnum; **s. 190:** Sygma; **s . 191**: Edimédia; **s. 192:** J. Andanson/Sygma; **s. 193 b. 2:** Çin Halk Üniversitesi, *İşçi-Köylü-Asker*'in eki, eylül 1967; **b. 5:** Francklin/Magnum; **b. 6:** AFP; **s. 194 üst:** Sygma; **alt:** J. Andanson/Sygma; **s. 195:** Roger-Viollet; **s. 196:** © Plantu; **s. 197:** Aventurier-Buu-Hires/Gamma; **s. 199 b. 1:** © Adagp, Paris, 1998; **b. 2:** J.-H. Charmet; **s. 202 üst:** Hachette; alt: Edimedia; **s. 205 b. 4:** Archive Snark/Edimedia; **s. 207 b. 3:** Keystone; **b. 5:** Kharbine-Tapabor; **b. 6:** UPI/Corbis-Bettmann/Sipa; **s. 208:** Keystone; **s. 209:** J. G. Jung/Ullstein, **s. 210:** Laffont/Sygma; **s. 211:** Associated Press; **s. 212:** D. MacCullin/Magnum; **s. 213 b. 4:** UPI/Corbis-Bettmann/Sipa; **s. 215 b. 2:** CTK/Sipa; **b. 4:** Sipa; **s. 217:** Arthur/Gamma; **s. 218:** DITE/NASA; s. **221 b. 1:** J.-L. Charmet, **b. 2:** N. Quidu/Gamma; **s. 225:** DR/Hachette; **s. 227 b. 3:** Harlingue-Viollet; **b. 5:** Roger-Viollet; **b. 6:** *Paris-Match*, © Camus; **s. 228:** Viollet; **s. 229 b. 3:** Viollet; **b. 4:** R. Burri/Magnum; **s. 231 b. 3:** Keystone: **b. 5:** Tallandier; **b. 6:** M. Riboud/Magnum; **s. 232:** R. Depardon/Magnum; **s. 233:** J.-C. Francolon/Gamma; **s. 237:** J. L. Charmet, **s. 241:** Keystone; **s. 243:** R. Bossu/Sygma; **s. 246 b. 1:** Kalari/Sygma; **b. 2:** Y. Philippot/Sygma; **s. 247:** *Deutsches Allgemenies Sonntagsblatt*'ın izniyle; **s. 248:** Sipa Press; **s. 249:** Setboun/Sipa Press; **s. 250 b. 1:** A. Noguès/Sygma; **b. 2:** G. Popov/Tass/Sygma; **s. 252:** P. Vauthey/Sygma; **s. 253:** Gamma; **s. 254:** Reuter; **s. 255:** R. Deyrail/Gamma; **s. 259 b. 4:** Kharbine-Tapabor; **b. 5:** *New Press*'in izniyle; **s. 262:** Keystone; **s. 263 b. 2:** Hulton Getty/Fotogram-Stone; **b. 6:** Viollet; **s. 264 üst:** B. Glinn/Magnum; orta: Shlomo-Arad/Sipa Press; alt: Kessler/Sipa Press; **s. 265 b. 4:** Archives Photos/Tal; **b. 5:** Archives Photos/Tal; **s. 267:** Hulton Getty/Fotogram-Stone; **s. 269 b. 2:** Hulton Getty/Fotogram-Stone; **b. 3:** B. Barbey/Magnum; **b. 6:** P. Chauvel/Sygma; **s. 270:** Villard/Sipa Press; **s. 271 b. 4:** Al Akbar/Gamma; **b. 6:** Y. Arthus-Bertrand/Altitude; **s. 273:** © Plantu; **s. 274:** Goldman/Rapho; **s. 276:** *Cumhuriyet*; **s. 279:** *Cumhuriyet*; **s. 279:** TÜSİAD; **s. 280:** C. Kahraman; **s. 283:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 284 üst:** Yapı Kredi Yayınları; **alt:** C. Kahraman; **s. 289 b. 1:** *Tarih ve Toplum*; **b. 2:** Fahri Aral; **s. 290:** Remzi Kitabevi; **s. 291 b. 2:** Harvard University Press; **b. 4:** C. Kahraman; **s. 293 b. 3, 5-6:** C. Kahraman; **s. 295 b. 3 ve 7:** C. Kahraman; **b. 4:** S. Kuyaş; **s. 297 b. 3 ve 4:** C. Kahraman; **s. 299 b. 3-4 ve 6:** C. Kahraman; **s. 300:** C. Kahraman; **s. 301 b. 3 ve 5:** C. Kahraman; **s. 303 b. 2 ve 3:** C. Kahraman; **s. 306:** İletişim Yayınları; **s. 309 b. 1 ve 2:** C. Kahraman; **s. 310:** C. Kahraman; **s. 311:** C. Kahraman; **s. 312:** C. Kahraman; **s. 313 b. 4:** *Cumhuriyet*; **b. 5:** C. Kahraman; **s. 314:** TÜSİAD; **s. 315 b. 4:** TÜSİAD; **b. 5:** C. Kahraman; **s. 316:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 317:** C. Kahraman; **s. 319 b. 2 ve 4:** C. Kahraman; **s. 323 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 2:** *Cumhuriyet*; **s. 325 b. 3:** Westview Press; **b. 5:** *Cumhuriyet*; **s. 327 b. 4 ve 7:** TÜSİAD; **b. 6:** Yapı Kredi Yayınları **s. 328:** TÜSİAD; **s. 329 b. 2, 4, 5 ve 6:** *Cumhuriyet*; **s. 331 b. 2, 3 ve 5:** *Cumhuriyet*; **b. 4:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 5:** C. Kahraman; **s. 332:** *Cumhuriyet;* **s. 333 b. 2 ve 3:** C. Kahraman; **s. 335 b. 3:** Hulton Archives; **b. 4 ve 6:** TÜSİAD; **b. 7:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 337 b. 2, 3 ve 4:** *Cumhuriyet*; **s. 341:** ODTÜ Uluslararası Serbest Düşünce Topluluğu, **s. 343 b. 1:** Yapı Kredi Yayınları, **b. 2:** Mimeray; **s. 345:** C. Kahraman; **s. 347:** Associated Press; **s. 349 b. 2 ve 5:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 351 b.4:** C. Kahraman; **b. 5:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 353 b. 1 ve 2:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 357:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 358:** C. Kahraman; **s. 359 b. 2:** Associated Press, **b. 4 ve 5:** C. Kahraman; **s. 360:** C. Kahraman; **s. 361 b. 2 ve 4:** C. Kahraman; **b. 3:** G. Atuk; **b. 5:** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları; **s. 362:** *Yelpaze*; **s. 363 b. 2:** *Ses*; **b. 3 ve 5:** *Nokta*; **s. 365 b. 5:** University of Pennsylvania Press, **b. 6:** *Gırgır*; **s. 366 b. 1 ve 2:** C. Kahraman; s. **367 b. 3:** Mimeray; **b. 4:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 5, 6 ve 7:** *Cumhuriyet*; **s. 368 b. 1, 2 ve 3:** *Cumhuriyet*; **b. 4, 5 ve 6:** Yapı Kredi Yayınları; **b. 7:** Mimeray; **b. 8:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 370:** Yapı Kredi Yayınları; **s. 373:** İletişim Yayınları.

TÜSİAD